

کشف الباری

عَمَّافِی

صَحیحُ البخاری

تصنیف
حضرت مولانا سلیمان بن محمد بن علی بن ابی طالب

عالم دینی و شاعر کمالی

مترجم

مولانا شاہ فیصل قاسمی استاد الفنون
و حاجی عبداللہ صاحب

کتاب

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

کتاب الجہاد والسیر (اول)

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم اللہ خان مدظلہ العالی

شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی

ترتیب و تحقیق ← مولانا حبیب اللہ زکریا صاحب استاذ جامعہ فاروقیہ کراچی

ترجمہ ← مولانا شام فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

جلد ۶

- ① داحادیثو تخریج
- ② د تعلیقات بخاری تخریج کول
- ③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
- ④ د گرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
- ⑤ ماقبل باب سرہ د ربط پہ بارہ کنبی پورہ تحقیق
- ⑥ د شرحی د ہر خبری پہ حاشیہ کنبی حوالہ ورکول
- ⑦ د ترجمہ الباب مقصد پہ بیانولو کنبی پورہ تحقیق
- ⑧ د مختلفو مذاہبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
- ⑨ د حدیث اطراف بیانول چہ پہ بخاری کنبی د احادیث پہ کوم کوم خانی کنبی دے

فیصل مکتب خانہ محلہ جنگی پینشور

خوروئکی

۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

موبائل :-

ملا دیندہ کے علوم کا پاسان
دینی و ملی کتابوں کا عظیم مرکز ٹیلیگرام چینل

حنفی کتب خانہ محمد معاذ خان

درس نظامی کیلئے ایک مفید ترین
ٹیلیگرام چینل

د کتاب ټول حقوق د مصنف او ناشر سره محفوظ دي

د کتاب نوم: کشف الباري عماني صحيح البخاري

جلد: کتاب الجهاو والسير (لوی)

شرح: صدر وفاق المدارس شيخ الحديث مولانا سليم الله خان مدظلہ العالی

ترتیب و تحقیق: مولانا حبیب الله زکریا صاحب استاذ جامعہ فاروقیہ کراچی

پښتو مترجم: مولانا شاه فیصل فاضل امداد العلوم وفاق المدارس

ایم اے اسلامیات و عربی پښتو ریونیورسٹی

د کشف الباري د پښتو اور فارسي د ترجمي د حقوقو په حقله وضاحت

دا خبره دې په ذهن کښي وي چې فيصل کتب خانہ د صدر وفاق المدارس العربيہ مهتمم جامعہ فاروقیہ شيخ الحديث مولانا سليم الله خان مدظلہ العالی څخه د کشف الباري پښتو او فارسي ژبو کښي د ترجمو حقوق ترلاسه کړل او د حقوقو معاوضه يې ورته ورکړه ددې څخه وروسته هيڅ چاته د کشف الباري پښتو او فارسي د ترجمه کولو او چهاپ کولو اجازت نشته او د هر يو جلد رجسټريشن يې هم د حکومت پاکستان سره شوې دي.

د ملاويدو پتي: د فيصل کتب خانہ پښور څخه علاوه

- رشيدية کتب خانہ اکوړه خټک
- علميه کتب خانہ اکوړه خټک ۰۹۲۳۶۳۰۵۹۴
- مکتبه رشيدية کوئټه ۰۸۱۲۶۶۲۲۶۳
- مکتبه عثمانیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۰۱۳۷۳۷۰۳۰
- مکتبه يوسفیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۲۱۰۸۲۸۹۳۰
- راشد کتب خانہ چمن ۰۳۰۰۳۸۹۶۳۵۳
- مکتبه عمريه تاج مير روډ چمن بلوچستان
- مکتبه علوم اسلاميه تاج مير روډ چمن بلوچستان ۰۳۳۳۷۹۵۸۶۹۶
- مکتبه حقانيه چمن ۰۳۳۳۷۷۵۲۲۱۹
- صداقت کتب خانہ قندهار افغانستان ۰۷۸۷۷۴۲۳۲۱
- مکتبه رحمانيه قندهار افغانستان ۰۰۷۹۷۷۳۵۲۸۱
- مکتبه عبدالحی قندهار افغانستان ۰۷۰۰۸۲۴۳۳۴
- اسد الله کتب خانہ قندهار افغانستان ۰۷۰۷۴۷۷۶۲۷
- مکتبه غفاريه قندهار افغانستان ۰۷۰۰۳۴۱۷۴۹
- مکتبه رشيديه قندهار افغانستان ۰۷۷۲۲۱۰۷۰۹
- مکتبه حبيبيه قندهار افغانستان ۰۷۹۹۴۴۷۴۱۳
- مکتبه القدسي قندهار افغانستان ۰۷۰۷۹۴۸۵۵۹
- قدرت کتب خانہ کابل افغانستان ۰۷۹۹۲۱۹۲۰۳
- عبد المجيد کتب خانہ جلال آباد ۰۷۰۸۱۹۷۷۴۹
- شاهين کتب خانہ خوست افغانستان
- بلال کتب خانہ خوست افغانستان
- اسلامي کتب خانہ خوست افغانستان ۰۷۹۹۳۱۰۲۴۷

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۲۸ ..... عرض مرتب

۲۰- کتاب الجهاد والسير

۷۰	د نسخو اختلاف	۷۰
۷۰	د جهاد لغوی معنی	۷۰
۷۰	اصطلاحی تعریف	۷۰
۷۰	د جهاد صورتونه	۷۰
۷۱	جهاد فرض کفایه دې که فرض عین؟	۷۱
۷۲	مشروعیت جهاد	۷۲

۱۰- باب: فَضْلُ الْجِهَادِ وَالسَّيْرِ

۷۲	د سير لغوی معنی	۷۲
۷۲	د سير اصطلاحی معنی	۷۲
۷۳	د ترجمه الباب مقصد	۷۳
۷۳	اختلاف نسخ	۷۳
۷۳	د آیت شان نزول	۷۳
۷۳	د آیاتونو ترجمه	۷۳
۷۴	د دې آیاتونو ذکر کولو مقصد	۷۴
۷۴	قوله: قال ابن عباس: الحد: بالطاعة	۷۴
۷۴	د مذکوره تعلیق تخریج	۷۴
۷۴	د مذکوره تعلیق مقصد	۷۴
۷۴	رجال الحديث	۷۴
۷۴	۱- حسن بن صباح	۷۴
۷۵	۲- محمد بن سابق تمیمی	۷۵
۷۵	۳- مالک بن مغول بن مغول	۷۵
۷۵	۴- الولید بن عیزار	۷۵
۷۵	۵- ابو عمرو الشیبانی	۷۵
۷۵	۶- عبد الله بن مسعود	۷۵
۷۵	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۷۵
	حدیث باب	

رجال الحديث

۷۵	۱- علي بن عبد الله	۷۵
----	--------------------	----

شماره	مضمون	صفحه
۲- یحیی بن سعید	.....	۷۵
۳- سفیان	.....	۷۲
۴- منصور	.....	۷۲
۵- مجاهد	.....	۷۲
۶- طاؤس	.....	۷۲
۷- ابن عباس رضی اللہ عنہما	.....	۷۲
د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت:	.....	۷۷
حدیث باب	.....	
رجال الحدیث	.....	۷۷
۱- مسدد	.....	۷۷
۲- خالد	.....	۷۸
۳- حبیب بن ابی عمرہ	.....	۷۸
۴- عائشہ بنت طلحہ	.....	۷۸
۵- عائشہ بنت ابی بکر	.....	۷۸
د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت:	.....	۷۸
حدیث باب	.....	
رجال الحدیث	.....	۷۸
۱- اسحاق بن منصور	.....	۷۸
۲- عفان بن مسلم	.....	۷۹
۳- ہمام	.....	۷۹
۴- محمد بن جراحہ	.....	۷۹
۵- ابو حصین	.....	۷۹
۶- ذکوان	.....	۷۹
۷- ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ	.....	۷۹
د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت:	.....	۸۰
۲- بَاب: أَفْضَلُ النَّاسِ مُؤْمِنٌ مُجَاهِدٌ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	.....	
د نسخ اختلاف	.....	۸۰
د ترجمہ الباب مقصد:	.....	۸۰
د مقابل باب سرہ سرہ ربط او مناسبت	.....	۸۰
د مذکورہ آیت ترجمہ	.....	۸۱
د مذکورہ آیت ذکر کولو مقصد:	.....	۸۱
حدیث باب	.....	

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

رجال الحديث	.....	۸۲
۱- ابوالیمان	.....	۸۲
۲- شعيب	.....	۸۲
۳- الزهري	.....	۸۲
۴- عطاء بن يزيد الليثي	.....	۸۲
۵- ابوسعید الخدری	.....	۸۲
خلقوسره یوخائی کیدل افضل دی که خلوت نشینی؟	.....	۸۳
د جمهور و د طرف نه جواب	.....	۸۳
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	.....	۸۴

رجال الحديث	.....	
۱- ابوالیمان ۲- شعيب ۳- زهري	.....	۸۴
۴- سعید بن المسيب	.....	۸۵
۵- ابوهريره رضي الله عنه	.....	۸۵
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	.....	۸۵

۳- باب: الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء

د ماقبل باب سره ربط او مناسبت	.....	۸۵
د ترجمه الباب مقصد	.....	۸۵
د مذکورہ تعلیق تخریج	.....	۸۶
د مذکورہ تعلیق ذکر کولو مقصد	.....	۸۶

رجال الحديث	.....	
۱- عبد الله بن يوسف	.....	۸۷
۲- مالك	.....	۸۷
۳- اسحاق بن عبد الله بن ابي طلحه	.....	۸۷
۴- انس بن مالك	.....	۸۷
حضرت ام حرام رضي الله عنها	.....	۸۸
یواشکال	.....	۸۹
جوابونه	.....	۸۹
دلیل څه دی؟	.....	۹۱
د حدیث په مختلف طرق کښي تعارض	.....	۹۱
د مذکورہ تعارض حل	.....	۹۱
اشکال	.....	۹۲
د مذکورہ اشکال جوابونه	.....	۹۲

شماره	مضمون	صفحه
۹۳	دمذکوره عبارت مطلب	۹۳
۹۵	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۹۵
	۴. بَاب: دَرَجَاتِ الْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	
	يُقَالُ هَذِهِ سَبِيلِي وَهَذَا سَبِيلِي	
۹۵	دماقبل باب سره ربط او مناسبت	۹۵
۹۵	د ترجمه الباب مقصد	۹۵
۹۶	د دې عبارت د ذکر کولو مقصد	۹۶
	رجال الحديث	
۹۷	۱- يحيى بن صالح	۹۷
۹۷	۲- فليح	۹۷
۹۷	۳- هلال بن علي	۹۷
۹۷	۴- عطاء بن يسار	۹۷
۹۷	۵- ابوهريره رضي الله عنه	۹۷
۹۷	يواشكال او د هغې جوابونه	۹۷
۹۸	د في سبيل الله مطلب	۹۸
۹۹	د جنت خومره درجې دي؟	۹۹
۱۰۰	د جنت د دوو درجومينځ کښې خومره فاصله ده؟	۱۰۰
۱۰۰	د تعارض جوابونه	۱۰۰
۱۰۲	د تعليق ذکر کولو مقصد او تخريج	۱۰۲
۱۰۳	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۰۳
	رجال الحديث	
۱۰۳	۱- موسي	۱۰۳
۱۰۳	۲- جرير	۱۰۳
۱۰۳	۳- ابورجاء	۱۰۳
۱۰۳	۴- سمره	۱۰۳
۱۰۳	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۰۳
	۵. بَاب: الْغُدُوَّةُ وَالرُّوحَةُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَابِ قَوْسٍ أَحَدِكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ	
۱۰۳	وړاندینې باب سره مناسبت	۱۰۳
۱۰۴	د ترجمه الباب مقصد	۱۰۴
	رجال الحديث	
۱۰۴	۱- معلي بن اسد	۱۰۴
۱۰۴	۲- وهيب	۱۰۴

شمیره	مضمون	صفحه
۳- حمید	.....	۱۰۴
۴- انس بن مالک	.....	۱۰۴
دَ حَدِیْثُ لَغَوِی تَشْرِیْح	.....	۱۰۵
دَ حَدِیْثُ مَطْلَب	.....	۱۰۵
دَ سَحَرِ اَوْ مَا بِنَام دَ تَخْصِیص وَجْه	.....	۱۰۵
دَ حَدِیْث دَ تَرْجَمَةُ الْبَاب سره مطابقت	.....	۱۰۵
رجال الحديث		
۱- ابراهیم بن المنذر	.....	۱۰۲
۲- محمد بن فلیح	.....	۱۰۲
۳- ابی	.....	۱۰۲
۴- هلال بن علی	.....	۱۰۲
۵- عبد الرحمن بن ابی عمره	.....	۱۰۲
۶- ابوهریره <small>رضی الله عنه</small>	.....	۱۰۲
دَ حَدِیْث دَ تَرْجَمَةُ الْبَاب سره مطابقت	.....	۱۰۷
رجال الحديث		
۱- قبیصه	.....	۱۰۷
۲- سفیان	.....	۱۰۸
۳- ابو حازم	.....	۱۰۸
۴- سهل بن سعد	.....	۱۰۸
دَ حَدِیْث دَ تَرْجَمَةُ الْبَاب سره مطابقت	.....	۱۰۸
۶- بَاب: الْحُورُ الْعَيْنُ وَصِفَتُهُنَّ يُحَارُفُ فِيهَا الطَّرْفُ شَدِيدَةٌ سَوَادُ الْعَيْنِ شَدِيدَةٌ بَيَاضُ الْعَيْنِ وَزَوْجُنَاهُمُ بِحُورٍ أَنْكَحْنَاهُمُ		
ما قبل سره ربط او مناسبت	.....	۱۰۸
دَ بَاب دَ تَرْجَمِی مقصد	.....	۱۰۸
دَ حُورِ الْعَيْنِ لَغَوِی تحقیق	.....	۱۰۹
دَ مَذْكَورِهِ عِبَارَت مقصد	.....	۱۰۹
رجال الحديث		
۱- عبد الله بن محمد	.....	۱۱۰
۲- معاویه بن عمرو	.....	۱۱۰
۳- ابواسحاق	.....	۱۱۰
۴- حمید	.....	۱۱۰
۵- انس بن مالک <small>رضی الله عنه</small>	.....	۱۱۰

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۱۱۱	د شهید او غیر شهید د مرتبہ فرق	۱۱۱
۱۱۱	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۱۱
۱۱۱	د قاب او سوط د تخصیص وجه او مراد	۱۱۱
۱۱۲	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۱۲

۷- باب: تَمَنَّى الشَّهَادَةِ

۱۱۲	سابقه باب سره ربط	۱۱۲
۱۱۲	د ترجمه الباب مقصد	۱۱۲

رجال الحديث

۱۱۳	۱- ابو الیمان	۱۱۳
۱۱۳	۲- شعيب بن ابي حمزه	۱۱۳
۱۱۳	۳- الزهري	۱۱۳
۱۱۳	۴- سعيد بن المسيب	۱۱۳
۱۱۴	۵- ابو هريره <small>رضي الله عنه</small>	۱۱۴
۱۱۵	اشکال	۱۱۵
۱۱۵	جواب	۱۱۵
۱۱۵	آیا «والذي نفسي بيده، لوددت» د حضرت ابو هريره <small>رضي الله عنه</small> مقوله ده؟	۱۱۵
۱۱۶	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۱۶

رجال الحديث

۱۱۶	۱- يوسف بن يعقوب الصفار	۱۱۶
۱۱۷	۲- اسماعيل بن عليه	۱۱۷
۱۱۷	۳- ايوب	۱۱۷
۱۱۷	۴- حميد	۱۱۷
۱۱۷	۵- انس بن مالك <small>رضي الله عنه</small>	۱۱۷
۱۱۸	قوله: قال خطب النبي صلى الله عليه وسلم فقال: أخذ الراية فأصيب، ثم أخذها جعفر فأصيب ثم أخذها عبد الله بن رواحة فأصيب، ثم أخذها خالد بن الوليد عن غير امرأة ففتح له	۱۱۸
۱۱۸	قوله: وقال ما يسرنا أنهم عندنا قال أيوب: أوقال: ما يسرهم أنهم عندنا، وعيناة تذر فان	۱۱۸
۱۱۸	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۱۱۸

۸- باب: فَضِّلْ مَنْ يُصْرَعُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمَاتَ فَهُوَ مِنْهُمْ

۱۱۸	د سابقه باب سره ربط	۱۱۸
۱۱۹	د ترجمه الباب مقصد	۱۱۹
۱۱۹	قوله: وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَمَنْ يُخْرِجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ/النساء: ۱۰۰	۱۱۹

شماره	مضمون	صفحہ
۱۱۹	د آیت ذکر کولو مقصد	۱۱۹
۱۱۹	ترجمہ الباب سرہ د آیت مناسبت	۱۱۹
۱۱۹	قوله: وقع: وجب:	۱۱۹
۱۱۹	فائده	۱۱۹
	رجال الحديث	
۱۲۰	۱- عبد الله بن يوسف	۱۲۰
۱۲۰	۲- الليث	۱۲۰
۱۲۰	۳- يحيى	۱۲۰
۱۲۰	۴- محمد بن يحيى بن حبان	۱۲۰
۱۲۰	۵- انس بن مالك <small>رضي الله عنه</small>	۱۲۰
۱۲۱	۶- ام حرام بنت ملحان	۱۲۱
۱۲۱	د حديث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۱۲۱
	۹- بَاب: مَنْ يُتَّكَبُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	
۱۲۱	سابقہ باب سرہ مناسبت	۱۲۱
۱۲۱	د ترجمہ مقصد	۱۲۱
۱۲۱	د ترجمہ الباب لغوی تشریح	۱۲۱
	رجال الحديث	
۱۲۲	۱- حفص بن عمر	۱۲۲
۱۲۲	۲- همام	۱۲۲
۱۲۲	۳- اسحاق	۱۲۲
۱۲۲	۴- انس <small>رضي الله عنه</small>	۱۲۲
۱۲۲	قوله: قال: بعث النبي صلى الله عليه وسلم أقواما من بنى سليم الى بنى عامر في سبعين:	۱۲۲
۱۲۲	يووهم او دہغی ازالہ:	۱۲۲
۱۲۳	قوله: فلما قدموا قال لهم خالي:	۱۲۳
۱۲۳	حضرت حرام بن ملحان	۱۲۳
۱۲۳	قوله: فقتلوهم الا رجلا أعرج صعد الجبل:	۱۲۳
۱۲۴	د حديث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۱۲۴
	رجال الحديث	
۱۲۴	۱- موسي بن اسماعيل	۱۲۴
۱۲۴	۲- ابو عوانه	۱۲۴
۱۲۴	۳- اسود بن قيس	۱۲۴
۱۲۴	۴- جندب بن سفيان	۱۲۴

شماره	مضمون	صفحه
۱۲۴	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان في بعض الشاهد وقد دميت إصبعة:	۱۲۴
۱۲۵	قوله: فقال: هل أنت إلا إصبع دميت: وفي سبيل الله ما لقيت:	۱۲۵
۱۲۵	يواشكال أود هفي جوابونه:	۱۲۵
۱۲۵	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	۱۲۵
۱۲۲	۱۰- بَاب: مَنْ يُجْرَحُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ	۱۲۲
۱۲۲	د ترجمه الباب مقصد:	۱۲۲
۱۲۲	رجال الحديث:	۱۲۲
۱۲۲	۱- عبد الله بن يوسف:	۱۲۲
۱۲۲	۲- مالك:	۱۲۲
۱۲۲	۳- أبي الزناد:	۱۲۲
۱۲۲	۴- أعرج:	۱۲۲
۱۲۷	۵- أبو هريره <small>رضي الله عنه</small> :	۱۲۷
۱۲۷	د حديث ترجمه:	۱۲۷
۱۲۷	په حديث كښې كوم زخم مراد دي؟	۱۲۷
۱۲۷	قوله: والله أعلم بمن يكلم في سبيله:	۱۲۷
۱۲۸	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	۱۲۸
۱۲۸	۱۱- بَاب: قَوْلُ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ قُلْ هَلْ تَرَبُّصُونَ بِنَا إِلَّا أَحَدَى الْحُسَيْنَيْنِ وَالْحَرْبُ سَبْجَالٍ	۱۲۸
۱۲۸	ما قبل سره ربط:	۱۲۸
۱۲۸	د ترجمه الباب مقصد:	۱۲۸
۱۲۸	قوله: والحرب سبجال:	۱۲۸
۱۲۸	د مذكوره جمله آيت سره ربط:	۱۲۸
۱۲۹	رجال الحديث:	۱۲۹
۱۲۹	۱- يحيى بن بكير:	۱۲۹
۱۲۹	۲- الليث:	۱۲۹
۱۲۹	۳- يونس:	۱۲۹
۱۲۹	۴- ابن شهاب:	۱۲۹
۱۲۹	۵- عبيد الله بن عبد الله:	۱۲۹
۱۲۹	۶- عبد الله بن عباس:	۱۲۹
۱۲۹	۷- ابوسفیان:	۱۲۹
۱۳۰	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	۱۳۰

شمیره	مضمون	صفحه
د علامه ابن المنیر ارشاد:	.....	۱۳۰
د حافظ صاحب توجیه:	.....	۱۳۰
فائدہ:	.....	۱۳۰
۱۲- بَاب: قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا		
ما قبل سرہ مناسبت:	.....	۱۳۰
د ترجمہ الباب مقصد:	.....	۱۳۰
رجال الحديث		
۱- محمد بن سعيد الخزاعي:	.....	۱۳۱
۲- عبد الاعلي:	.....	۱۳۲
۳- عمرو بن زرارہ:	.....	۱۳۲
۴- زياد بن عبد الله العامري البكائي:	.....	۱۳۲
۵- حميد الطويل:	.....	۱۳۵
۶- انس <small>رضي الله عنه</small> :	.....	۱۳۵
قوله: قال: غاب عني أنس بن النضر عن قتال بدر:	.....	۱۳۵
حضرت انس بن النضر <small>رضي الله عنه</small> :	.....	۱۳۵
قوله: فقال: يا رسول الله غبت عن أول قتال قاتلت المشركين لئن الله أشهدني قتال المشركين ليرين الله ما أصنع:	.....	۱۳۵
قوله: فلما كان يوم أحد وانكشف المسلمون، قال: اللهم اني اعتذر اليك مما صنع هؤلاء، يعني أصحابه، وأبرأ اليك مما صنع هؤلاء، يعني المشركين، ثم تقدم، فاستقبله سعد بن معاذ:	.....	۱۳۶
قوله: فقال: يا سعد بن معاذ، الجنة ورب النضر، اني أجدر بمحما من دون أحد:	.....	۱۳۶
قوله: قال سعد: فما استعطت يا رسول الله ما صنع:	.....	۱۳۶
قوله: قال أنس: فوجدنا به بضعا وثمانين ضربة بالسيف أو طعنة برمح أو رمية بسهم ووجدناه قد قتل وقد مثل به المشركون فما عرفه أحد إلا أخته بينانه:	.....	۱۳۷
قوله: قال أنس: كنا نرى أو نظن أن هذه الآية نزلت فيه وفي أشباهه من المؤمنين رجال صدقوا ما عاهدوا الله عليه:	.....	۱۳۷
د حديث ترجمہ:	.....	۱۳۸
د حديث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت:	.....	۱۳۸
رجال الحديث		
۱- ابو اليمان:	.....	۱۳۸
۲- شعيب:	.....	۱۳۸

شماره	مضمون	صفحه
٣- اسماعيل	.....	١٣٩
٤- اخي	.....	١٣٩
٥- سليمان	.....	١٣٩
٦- محمد بن ابي عتيق	.....	١٣٩
٧- ابن شهاب	.....	١٣٩
٨- خارجه بن زيد	.....	١٣٩
٧- زيد بن ثابت	.....	١٣٩
قوله: قال: نسخت الصحف في المصاحف، ففقدت آية من سورة الأحزاب كنت أسمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرأ بها:	.....	١٣٩
قوله: فلم أجدها إلا مع خزيمة بن ثابت الأنصاري:	.....	١٣٩
حضرت خزيمة بن ثابت الأنصاري <small>رضي الله عنه</small> :	.....	١٣٩
دذوالشهادتين لقب وجه:	.....	١٤٠
قوله: الذي جعل رسول الله صلى الله عليه وسلم شهادته شهادة رجلين، وهو قوله:	.....	١٤٢
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	.....	١٤٢
١٣- بَابُ عَمَلِ صَالِحٍ قَبْلَ الْقِتَالِ		
ما قبل سره مناسبت:	.....	١٤٢
د ترجمه مقصد:	.....	١٤٢
قوله: وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: إِنَّمَا تُقَاتِلُونَ بِأَعْمَالِكُمْ:	.....	١٤٢
آيت مبارك تعلق دعوي سره دي نه چه دعوت سره:	.....	١٤٣
د ترجمة الباب سره د آيت مناسبت:	.....	١٤٣
رجال الحديث		
١- محمد بن عبد الرحيم:	.....	١٤٤
٢- شبابه بن سوار الفزاري:	.....	١٤٤
٣- اسرائيل:	.....	١٤٤
٤- ابواسحاق:	.....	١٤٤
٥- البراء:	.....	١٤٤
قوله: يقول: أتى النبي صلى الله عليه وسلم رجل مقنن بالحديد:	.....	١٤٤
حضرت عمرو بن ثابت اشعري <small>رضي الله عنه</small> :	.....	١٤٥
قوله: قال: أسلم ثم قاتل: فأسلم ثم قاتل فقتل:	.....	١٤٦
قوله: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: عمل قليلاً وأجر كثيراً:	.....	١٤٦
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	.....	١٤٦
تنبيه:	.....	١٤٦

شميره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

١٤- بَاب: مَنْ أَثَاةَ سَهْمٍ غَرَبَ فَقَتَلَهُ

١٤٢ ..... د ترجمه الباب مقصد

..... رجال الحديث

١٤٧ ..... ١- محمد بن عبد الله

١٤٩ ..... ٢- حسين بن محمد بن بهرام تميمي

١٥١ ..... ٣- شيبان

١٥١ ..... ٤- قتاده

١٥١ ..... ٥- انس بن مالك رضي الله عنه

١٥١ ..... قوله: أن أم الربيع بنت البراء وهي أم حارثة بن سراقه أتت النبي صلى الله عليه وسلم:

١٥١ ..... يراهم تنبيه:

١٥٢ ..... قوله: حارثه بن سراقه رضي الله عنه:

١٥٢ ..... قوله: فقالت: يا نبي الله، ألا تحدثني عن حارثة وكان قتل يوم بدر أصابه سهم غرب فإن

١٥٢ ..... كان في الجنة صبرت:

١٥٢ ..... قوله: وإن كان غير ذلك اجتهدت عليه في البكاء:

١٥٣ ..... حديث باب نه د علامه خطابی د ژړا په جواز باندي استدلال او د هغې جواب

١٥٣ ..... قوله: قال: يا أم حارثة إنها جناح في الجنة وإن ابنك أصاب الفردوس الأعلى:

١٥٣ ..... إنتها ضمير كسبي احتمالات:

١٥٤ ..... د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:

١٥- بَاب: مَنْ قَاتَلَ لِيَكُونَ كَلِمَةً لِلَّهِ هِيَ الْعُلْيَا

١٥٤ ..... اختلاف نسخ:

١٥٤ ..... ما قبل سره مناسبت:

١٥٤ ..... د ترجمه الباب مقصد:

..... رجال الحديث

١٥٥ ..... ١- سليمان بن حرب:

١٥٥ ..... ٢- شعبه:

١٥٥ ..... ٣- عمرو:

١٥٥ ..... ٤- أبو وائل:

١٥٥ ..... ٥- أبو موسى:

قوله: قال: جاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: الرجل يقاتل للمغنم والرجل

١٥٥ ..... يقاتل للذكر والرجل يقاتل ليرى مكانه فمن في سبيل الله؟

١٥٥ ..... رجل نه خوك مراد دي؟

شمیره	مضمون	صفحه
.....	ریاء او سمعه دواره مذموم دی	۱۵۶
.....	قوله: قال: من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله:	۱۵۶
.....	د حديث باب د طرق مختلفه و حاصل	۱۵۶
.....	د حضور ﷺ جواب جوامع الكلم نه دي	۱۵۶
.....	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت	۱۵۷
.....	۱۶. بَاب: مَنْ اغْبَرَّتْ قَدَمَاهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	
.....	ما قبل سره مناسبت	۱۵۷
.....	د ترجمة الباب مقصد	۱۵۷
.....	قوله: وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى قَوْلِهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ:	۱۵۷
.....	د آیت ترجمه	۱۵۷
.....	د آیت ترجمة الباب سره مطابقت	۱۵۷
.....	رجال الحديث	
.....	۱- اسحاق:	۱۵۸
.....	۲- محمد بن المبارك:	۱۵۸
.....	تنبيه	۱۶۰
.....	فائده:	۱۶۰
.....	۳- يحيى بن حمزة:	۱۶۰
.....	۴- يزيد بن ابي مریم:	۱۶۰
.....	۵- عبايه بن رافع بن خديج:	۱۶۰
.....	۶- ابو عبس:	۱۶۰
.....	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ما اغبرتا قدمي في سبيل الله فتمه النار:	۱۶۰
.....	د الله تعالى په لار کښې د حرکاتو او تصرفاتو عظمت:	۱۶۱
.....	د حديث باب هم معنی نورا حاديث:	۱۶۱
.....	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت	۱۶۱
.....	۱۷. بَاب: مَسْعَى الْغُبَارِ عَنِ الرَّأْسِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	
.....	ما قبل سره ربط	۱۶۱
.....	د ترجمة الباب مقصد	۱۶۲
.....	رجال الحديث	
.....	۱- ابراهيم بن موسي:	۱۶۲
.....	۲- عبد الوهاب:	۱۶۲
.....	۳- خالد:	۱۶۲

شماره	مضمون	صفحه
٤- عکرمه	.....	١٦٢
٥- ابن عباس	.....	١٦٣
دَ حَدِيثُ تَرْجَمِهِ	.....	١٦٣
دَ رَوَايَتُ بَابِ دَ بَعْضُ اجْزَاءِ تَوْضِيحِ	.....	١٦٣
دَ حَضْرَتِ ابُو سَعِيدِ الْخَدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دَا رُوْرُ خُوكِ دِي؟	.....	١٦٣
الْفِتْنَةُ الْبَاغِيَّةُ نَهْ كُومَه دِلَه مَرَادِ دِه؟	.....	١٦٤
دَ حَدِيثُ دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ سَرِه مَطَابَقَتِ	.....	١٦٥
١٨- بَابُ: الْغُسْلُ بَعْدَ الْحَرْبِ وَالْغُبَارِ		
مَاقْبِلِ سَرِه مَنَاسِبَتِ	.....	١٦٥
دَ تَرْجَمِي مَقْصِدِ	.....	١٦٥
رِجَالُ الْحَدِيثِ		
١- مُحَمَّدٌ	.....	١٦٥
٢- عُبْدَةُ	.....	١٦٥
٣- هِشَامٌ	.....	١٦٦
٤- عُرُودُ	.....	١٦٦
٥- عَائِشَةُ	.....	١٦٦
قَوْلُهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا رَجَعَ يَوْمَ الْحَنْدَقِ وَوَضَعَ السَّلاحَ وَاغْتَسَلَ فَأَتَاهُ جَبْرِيلُ وَقَدْ عَصَبَ رَأْسَهُ الْغُبَارَ:	.....	١٦٦
دَ حَدِيثُ دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ سَرِه مَطَابَقَتِ	.....	١٦٦
١٩- بَابُ: فَضْلُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ فَرِخِينَ		
مَاقْبِلِ سَرِه مَنَاسِبَتِ	.....	١٦٦
دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ مَقْصِدِ	.....	١٦٧
بِه تَرْجَمَةِ الْبَابِ كُنْبِي دَ مَذْكُورِهِ آيَاتِ خِلَاصِهِ	.....	١٦٧
دَ حَيَاتِ الشَّهْدَاءِ حَقِيقَتِ	.....	١٦٧
شَهْدَاؤُهُ دَ رِزْقِ مَلَاوِيدِلُو مَطْلَبِ	.....	١٦٨
يُؤَاكِلُ أَوْ دَ هَغْيِ جَوَابِ	.....	١٦٨
رِجَالُ الْحَدِيثِ		
١- إسماعيل بن عبد الله	.....	١٦٨
٢- مالك	.....	١٦٨
٣- إسحاق بن عبد الله بن أبي طلحة	.....	١٦٩
٤- حضرت انس بن مالك	.....	١٦٩

شُمیره	مضمون	صفحه
د حدیث ترجمہ	.....	۱۶۹
د حدیث د ترجمۃ الباب سره مطابقت	.....	۱۶۹
فائدہ	.....	۱۶۹
رجال الحديث	.....	.....
۱- علي بن عبد الله	.....	۱۷۰
۲- سفيان	.....	۱۷۰
۳- عمرو بن دينار المكي	.....	۱۷۰
۴- حضرت جابر بن عبد الله الانصاري رضي الله عنهما	.....	۱۷۰
قوله: يقول: اصطحب ناس الخير يوم أحد، ثم قتلوا شهداء:	.....	۱۷۰
قوله: ف قيل لسفيان: من آخر ذلك اليوم؟ قال: ليس هذا فيه:	.....	۱۷۱
د حدیث د ترجمۃ الباب سره مطابقت:	.....	۱۷۱
۲۰- بَاب: ظِلُّ الْمَلَائِكَةِ عَلَى الشَّهِيدِ	.....	.....
ما قبل سره مناسبت:	.....	۱۷۲
د ترجمۃ الباب مقصد:	.....	۱۷۲
رجال الحديث	.....	.....
۱- صدقه بن الفضل	.....	۱۷۲
۲- ابن عيينه	.....	۱۷۲
۳- محمد بن المنكدر	.....	۱۷۳
۴- جابر بن عبد الله الانصاري رضي الله عنهما	.....	۱۷۳
قوله: قلت لصدقة: أفيهِ حتى رفع؟ قال: ربما قاله:	.....	۱۷۳
د حدیث د ترجمۃ الباب سره مطابقت:	.....	۱۷۳
۲۱- بَاب: تَمَنَّى الْمُجَاهِدُ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الدُّنْيَا	.....	.....
ما قبل سره ربط او مناسبت:	.....	۱۷۳
د ترجمۃ الباب مقصد:	.....	۱۷۴
رجال الحديث	.....	.....
۱- محمد بن بشار	.....	۱۷۴
۲- غندر	.....	۱۷۴
۳- عبه	.....	۱۷۴
۴- قتاده	.....	۱۷۴
۵- انس	.....	۱۷۴
تنبيه	.....	۱۷۵
د حدیث د ترجمۃ الباب سره مطابقت:	.....	۱۷۵

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٢٢- بَابُ: الْجَنَّةُ تَحْتَ بَارِقَةِ السَّيْفِ

١٧٥	ما قبل سره مناسبت:	١٧٥
١٧٥	د ترجمه الباب مقصد	١٧٥
١٧٥	د ترجمه الباب لغوی تحلیل	١٧٥
١٧٦	قوله: وَقَالَ الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ أَخْبَرَنَا يَبْنُ صَالَى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ رَسُولِهِ رِبْنَا مَنْ قُتِلَ مِنْ أَصَارٍ إِلَى الْجَنَّةِ:	١٧٦
١٧٦	د پورتنی تعلیق تخریج:	١٧٦
١٧٦	د مذ کوره تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت:	١٧٦
١٧٧	قوله: وَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَيْسَ قَتْلَانَا فِي الْجَنَّةِ وَقَتْلَاهُمْ فِي النَّارِ:	١٧٧
١٧٧	د مذ کوره تعلیق تخریج:	١٧٧
١٧٧	ترجمه الباب سره د تعلیق مناسبت:	١٧٧

رجال الحديث

١٧٧	١- عبد الله بن محمد:	١٧٧
١٧٧	٢- معاوية بن عمرو:	١٧٧
١٧٨	٣- ابواسحاق:	١٧٨
١٧٨	٤- موسي بن عقبه:	١٧٨
١٧٨	٥- سالم أبو النضر ابن أبي اميه:	١٧٨
١٧٨	٦- عبد الله بن أبي اوفي:	١٧٨
١٧٨	قوله: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: واعلموا أن الجنة تحت ظلال السيوف:	١٧٨
١٧٨	د حديث مطلب:	١٧٨
١٧٨	قوله: تابعه الأويس عن ابن أبي الزناد عن موسى بن عقبه:	١٧٨
١٧٩	د مذ کوره متابعت تخریج:	١٧٩
١٧٩	د مسلمانانو ټول مقتولين جنتیان دی:	١٧٩
١٧٩	تنبيه:	١٧٩
١٧٩	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	١٧٩

٢٣- بَابُ: مَنْ طَلَبَ الْوَلَدَ لِلْجِهَادِ

١٨٠	د ترجمه الباب مقصد:	١٨٠
١٨٠	رجال الحديث	١٨٠
١٨١	١- ليث:	١٨١
١٨١	٢- جعفر بن ربيعة:	١٨١
١٨١	٣- عبد الرحمن بن هرمز:	١٨١
١٨١	٤- ابوهريره:	١٨١

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

قوله: عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: قال سليمان بن داود عليهما السلام لأطوفن الليلة على مائة امرأة أتوسعن وتسعين كلهن يأتين بفارس يجاهد في سبيل الله: ١٨١	قوله: مائة امرأة أتوسعن وتسعين: ١٨١	١٨١
د حضرت سليمان عليه السلام د بيبيانو په تعداد كښي د رواياتو اختلاف: ١٨١	قوله: فقال له صاحبه: قل: إن شاء الله: ١٨٢	١٨٢
د صاحب نه څوك مراد دي؟: ١٨٣	قوله: فلم يقل: إن شاء الله: ١٨٣	١٨٣
قوله: فلم يحمل منهن إلا امرأة واحدة جاءت بشق رجل: ١٨٣	قوله: والذي نفس محمد بيده، لو قال: إن شاء الله لجاهدوا في سبيل الله فرساناً أجمعون: ١٨٣	١٨٣
فائدة: ١٨٤	د بچي د ناقص كيدو وجه: ١٨٤	١٨٤
مودودي صاحب: او حديث باب: ١٨٤	رومبني وجه: ١٨٥	١٨٥
دوئمه وجه: ١٨٦	د بحث خلاصه: ١٨٦	١٨٦
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ١٨٧		١٨٧

٢٤- بَاب: الشَّجَاعَةُ فِي الْحَرْبِ وَالْجُبْنِ

د ترجمة الباب مقصد: ١٨٧

رجال الحديث: ١٨٧
١- احمد بن عبد الملك بن واقد: ١٨٧
٢- حماد بن زيد: ١٨٧
٣- ثابت بناني: ١٨٨
٤- انس رضي الله عنه: ١٨٨
قوله: كان النبي صلى الله عليه وسلم أحسن الناس وأشجع الناس وأجود الناس: ١٨٨
د نبي عليه السلام دري صفتونه: ١٨٨
قوله: ولقد فزع أهل المدينة فكان النبي صلى الله عليه وسلم سبقهم على فرس: ١٨٨
قوله: وقال: وجدناه بحراً: ١٨٨
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ١٨٩

رجال الحديث: ١٨٩
١- ابراهيم: ١٨٩
٢- شعيب: ١٨٩

شماره	مضمون	صفحه
۳- زهري	.....	۱۸۹
۴- عمر بن محمد بن جبیر	.....	۱۸۹
۵- محمد جبیر	.....	۱۹۰
۶- جبیر بن مطعم <small>رضی اللہ عنہ</small>	.....	۱۹۰
قوله: أنه بينما هو يسير مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعه الناس مقفله من حنين:.....	.....	۱۹۰
قوله: فوق النبي صلى الله عليه وسلم فقال: أعطوني ردائي، لو كان عدد هذه العضاة نعياً	.....	۱۹۱
لقسمته بينكم:.....	.....	۱۹۱
دَ كَلِمَةٍ نَعَمٍ لَغَوَى تَحْقِيقُ:.....	.....	۱۹۱
دَ نَعَمٍ أَعْرَابُ:.....	.....	۱۹۲
قوله: ثم لا تجدونني بخيلاً ولا كذوباً ولا جباناً:.....	.....	۱۹۲
نفى مطلق دَ وصف ده دَ مبالغى نه ده:.....	.....	۱۹۲
دَ حديث فوائد:.....	.....	۱۹۳
دَ حديث دَ ترجمة الباب سره مطابقت:.....	.....	۱۹۳
۲۵- بَاب: مَا يُتَعَوَّذُ مِنَ الْجُبْنِ		
ما قبل سره ربط او مناسبت:.....	.....	۱۹۳
دَ ترجمة الباب مقصد:.....	.....	۱۹۳
رجال الحديث		
۱- موسى بن اسمعيل:.....	.....	۱۹۴
۲- ابو عوانه:.....	.....	۱۹۴
۳- عبد الملك بن عمير:.....	.....	۱۹۴
۴- عمرو بن ميمون الاودي:.....	.....	۱۹۴
۵- سعد:.....	.....	۱۹۴
قوله: قال: كان سعد يعلم بنيه هؤلاء الكلمات كما يعلم المعلم الغلمان الكتابة:.....	.....	۱۹۴
قوله: ويقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يدعوهم من دبر الصلاة:.....	.....	۱۹۵
قوله: اللهم انى أعوذ بك من الجبن، وأعوذ بك أن أزدل العبر، وأعوذ بك من فتنة الدنيا،	.....	۱۹۵
وأعوذ بك من عذاب القبر:.....	.....	۱۹۵
قوله: فحدثت به مصعباً فصدقته:.....	.....	۱۹۵
فائده:.....	.....	۱۹۶
تنبيه:.....	.....	۱۹۶
رجال الحديث		
۱- مسدد:.....	.....	۱۹۶
۲- معتمر:.....	.....	۱۹۶

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٣- ابي	١٩٧	١٩٧
٤- انس بن مالك <small>رضي الله عنه</small>	١٩٧	١٩٧
قوله: كان النبي صلى الله عليه وسلم يقول: اللهم اني أعوذ بك من العجز والكل والجبن والهزم، وأعوذ بك من فتنة المحيا والمات، وأعوذ بك من عذاب القبر:	١٩٧	١٩٧
د حديث شريف د گرانو الفاظ ووضاحت:	١٩٧	١٩٧
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	١٩٨	١٩٨

٢٦- بَاب: مَنْ حَدَّثَ بِمَشَاهِدِهِ فِي الْحَرْبِ

ما قبل سره مناسبت:	١٩٨	١٩٨
د ترجمه الباب مقصد:	١٩٨	١٩٨
قوله: قَالَ أَبُو عُمَرَ عَنْ سَعْدٍ:	١٩٨	١٩٨

رجال الحديث

١- قتيبة بن سعيد:	١٩٩	١٩٩
٢- حاتم:	١٩٩	١٩٩
٣- محمد بن يوسف:	١٩٩	١٩٩
٤- السائب بن يزيد:	١٩٩	١٩٩
قوله: قَالَ: صَحِبْتُ طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ وَسَعْدًا وَالْمُقَدَّادِ بْنَ الْأَسَدِ وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، فَمَا سَمِعْتُ أَحَدًا مِنْهُمْ يَحْدُثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:	١٩٩	١٩٩
د صحابه كرامو په روايت حديث كنبې د احتياط وجه:	١٩٩	١٩٩
قوله: إِلَّا أَنِّي سَمِعْتُ طَلْحَةَ يَحْدُثُ عَنْ يَوْمٍ أَحَدٍ:	٢٠٠	٢٠٠
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٢٠٠	٢٠٠

٢٧- بَاب: وَجُوبُ النَّفِيرِ وَمَا يَجِبُ مِنَ الْجِهَادِ وَالنِّيَّةِ

ما قبل سره ربط او مناسبت:	٢٠٠	٢٠٠
د ترجمه الباب مقصد:	٢٠٠	٢٠٠
د نبی کریم <small>صلی الله علیه و آله</small> په زمانه کنبې د جهاد څه حکم وو؟	٢٠١	٢٠١
د رومبي آيت ترجمه او تشریح	٢٠٢	٢٠٢
قوله: وَقَوْلُهُ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ مَالَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَتَأْتِلُمُ إِلَى الْأَرْضِ؟ أَرْضِيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ... قدير:	٢٠٣	٢٠٣
د دوئم آيت ترجمه او تشریح	٢٠٣	٢٠٣
يو سوال او د هغې جوابونه:	٢٠٣	٢٠٣
قوله: يُذَكِّرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ انْفِرُوا بُيَاتِ [النساء: ١٠٠] سَرَايَا مُتَفَرِّقِينَ يُقَالُ أَحَدُ الثُّبَاتِ ثُبَّةٌ:	٢٠٤	٢٠٤
د مذکورہ تعليق تخريج:	٢٠٤	٢٠٤

شمیره	مضمون	صفحه
.....	دمذکورہ تعلیق مطلب	٢٠٤
.....	قوله: يقال واحد الثبات: ثبة	٢٠٤
.....	رجال الحديث	٢٠٥
.....	١- عمرو بن علي	٢٠٥
.....	٢- يحيى	٢٠٥
.....	٣- سفیان	٢٠٥
.....	٤- منصور	٢٠٥
.....	٥- مجاهد	٢٠٥
.....	٦- طاؤس	٢٠٢
.....	٧- ابن عباس	٢٠٢
.....	قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال يوم الفتح: لا هجرة بعد الفتح، ولكن جهاد ونية: ..	٢٠٢
.....	قوله: وإذا استنفرتهم فأنفروا:	٢٠٢
.....	قوله: لا هجرة بعد الفتح، ولكن جهاد ونية:	٢٠٢
.....	فائده:	٢٠٢
.....	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	٢٠٧
.....	٢٨- بَاب: الْكَافِرُ يَقْتُلُ الْمُسْلِمَ ثُمَّ يُسْلِمُ فَيُسَدِّدُ بَعْدُ وَيُقْتَلُ	٢٠٧
.....	ما قبل سره ربط:	٢٠٧
.....	د ترجمة الباب مقصد:	٢٠٧
.....	اختلاف نسخ:	٢٠٧
.....	رجال الحديث	٢٠٨
.....	١- عبد الله بن يوسف	٢٠٨
.....	٢- مالك	٢٠٨
.....	٣- ابو الزناد	٢٠٨
.....	٤- الاعرج	٢٠٨
.....	٥- ابو هريره	٢٠٨
.....	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: يضحك الله إلى رجلين:	٢٠٨
.....	د الله تعالى د طرف نه د ضحك د نسبت توضيح:	٢٠٨
.....	قوله: يقتل أحدهما الآخر يدخلان الجنة:	٢٠٩
.....	قوله: يقاتل هذا في سبيل الله فيقتل:	٢٠٩
.....	د قاتل نه مراد مسلمان يا كافر؟	٢١٠
.....	قوله: ثم يتوب الله على القاتل فيشهد:	٢١٠

شمیره	مضمون	صفحه
فائده:	.....	٢١١
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	.....	٢١١
رجال الحديث	.....	.....
١- حمیدی:	.....	٢١١
٢- سفيان:	.....	٢١١
٣- الزهري:	.....	٢١٢
٤- عنبة بن سعيد:	.....	٢١٢
٥- ابو هريره:	.....	٢١٣
قوله: قال: أتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يخبر بعد ما افتتحوها، فقلت: يا رسول الله، أسهم لي:	.....	٢١٣
يو تعارض اود هغي جواب:	.....	٢١٣
قوله: فقال بعض بني سعيد بن العاص: لا تسهم له يا رسول الله:	.....	٢١٤
قوله: ابا بن سعيد:	.....	٢١٤
د اسلام قبلولوسبب:	.....	٢١٤
قوله: أسبل وأقبل ولا تخف أحد أبوسعيد أعزة الحرم:	.....	٢١٥
قوله: فقال أبو هريرة: هذا قاتل ابن قوئل:	.....	٢١٦
قوله: حضرت نعمان بن قوئل <small>رضي الله عنه</small> :	.....	٢١٧
قوله: فقال ابن سعيد بن العاص: وأعجب الوبير تدلي علينا من قدوم رمضان ينعي على قتل رجل مسلم، أكرمه الله على يدى ولم يهني على يديه:	.....	٢١٧
قوله: قال: فلا أدري أسهم له أم لم يسهم له:	.....	٢١٨
قوله: قال سفيان: وحدثني السعيد بن جده عن أبي هريرة:	.....	٢١٨
قوله: قال أبو عبد الله: السعيد بن عمرو بن يحيى:	.....	٢١٨
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	.....	٢١٨
٢٩- باب: مَنْ اخْتَارَ الْغَزَا عَلَى الصَّوْمِ	.....	.....
د ترجمه الباب مقصد:	.....	٢١٨
رجال الحديث	.....	.....
١- آدم:	.....	٢١٩
٢- شعبه:	.....	٢١٩
٣- ثابت البناني:	.....	٢١٩
٤- انس بن مالك:	.....	٢١٩
قوله: قال كان أبو طلحة لا يصوم على عهد النبي صلى الله عليه وسلم من أجل الغزو:	.....	٢١٩

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٢٢٠	قوله: فلما قبض النبي صلى الله عليه وسلم لم أراه مفطراً إلا يوم فطر أو أضحى:	٢٢٠
٢٢١	د حضرت ابو طلحه د مذکورہ عمل وجہ:	٢٢١
٢٢١	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت:	٢٢١

٣٠- بَاب: الشَّهَادَةُ سَبْعٌ سِوَى الْقَتْلِ

٢٢١	د ترجمہ الباب مقصد:	٢٢١
-----	---------------------	-----

رجال الحديث

٢٢١	١- عبد الله بن يوسف:	٢٢١
٢٢٢	٢- مالك:	٢٢٢
٢٢٢	٣- سمي:	٢٢٢
٢٢٢	٤- ابو صالح:	٢٢٢
٢٢٢	٥- ابو هريره <small>رضي الله عنه</small> :	٢٢٢

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: الشهداء خمسة: المطعون، والمبطون، والغرق،

وصاحب الهدم، والشهيد في سبيل الله:

د شهداؤ پہ تعداد کنبی اختلاف:

د روایاتو پہ مینخ کنبی تطبیق:

د شہید تعریف او حدیث باب:

د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت:

رجال الحديث

٢٢٢	١- بشر بن محمد:	٢٢٢
٢٢٢	٢- عبد الله:	٢٢٢
٢٢٢	٣- عاصم:	٢٢٢
٢٢٢	٤- حفصه بنت سيرين:	٢٢٢
٢٢٢	٥- انس بن مالك:	٢٢٢

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الطاعون شهادة لكل مسلم:

د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت:

٣١- بَاب: قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي

الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ

٢٢٧	د ترجمہ الباب مقصد:	٢٢٧
-----	---------------------	-----

رجال الحديث

٢٢٧	١- ابو الوليد:	٢٢٧
٢٢٧	٢- شعبه:	٢٢٧

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٢٢٧	٣- ابواسحاق	٢٢٧
٢٢٧	٤- البراء	٢٢٧
٢٢٨	قوله: يقول: لما نزلت ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ دعا رسول الله صلى الله عليه وسلم زيداً: ٢٢٨	٢٢٨
٢٢٨	قوله: فجاء بكتف فكتبها: ٢٢٨	٢٢٨
٢٢٨	قوله: وشكا ابن أم مكتوم ضرارته، فنزلت ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرَ أُولَى الضَّرَرِ﴾: ٢٢٨	٢٢٨

رجال الحديث

٢٢٩	١- عبد العزيز بن عبد الله	٢٢٩
٢٢٩	٢- ابراهيم بن سعد بن الزهري	٢٢٩
٢٢٩	٣- صالح بن كيسان	٢٢٩
٢٢٩	٤- ابن شهاب	٢٢٩
٢٢٩	٥- سهل بن سعد الساعدي	٢٢٩
٢٢٩	٦- مروان بن الحكم	٢٢٩
٢٢٩	٧- زيد بن ثابت	٢٢٩
٢٢٩	قوله: أنه قال: رأيت مروان بن الحكم جالساً في المسجد، فأقبلت حتى جلست إلى جنبه، فأخبرنا أن زيد بن ثابت أخبره: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أملى عليّ... الخ ٢٢٩	٢٢٩
٢٣٠	قوله: قال: فجاء ابن أم مكتوم وهو مملهاً عليّ، فقال: يا رسول الله، لو استطعت الجهاد لجاهدت: ٢٣٠	٢٣٠
٢٣٠	قوله: وكان رجلاً أعمى، فأنزل الله تعالى على رسوله صلى الله عليه وسلم وفخذة على فخذى، فثقلت عليّ حتى خفت أن ترضّ فخذي، ثم سري عنه: ٢٣٠	٢٣٠
٢٣١	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ٢٣١	٢٣١
٢٣١	حل كلمات مشكله: ٢٣١	٢٣١

٣٢- بَاب: الصَّبْرُ عِنْدَ الْقِتَالِ

٢٣١	د ترجمة الباب مقصد: ٢٣١	٢٣١
-----	-------------------------	-----

رجال الحديث

٢٣٢	١- عبد الله بن محمد	٢٣٢
٢٣٢	٢- معاوية بن عمرو	٢٣٢
٢٣٢	٣- ابواسحاق	٢٣٢
٢٣٢	٤- موسى بن عقبه	٢٣٢
٢٣٢	٥- سالم أبو النصر	٢٣٢
٢٣٢	٦- عبد الله بن أبي أوفى <small>رضي الله عنه</small>	٢٣٢
٢٣٢	قوله: أن عبد الله بن أبي أوفى كتب فقراته: إن رسول الله <small>ﷺ</small> قال: إذا القيتهم فاصبروا: ٢٣٢	٢٣٢
٢٣٢	صبراً الله تعالى د بركت د حصول ذريعه ده: ٢٣٢	٢٣٢

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۲۳۳ ..... د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت

۳۳- بَاب: التَّحْرِيزُ عَلَى الْقِتَالِ

۲۳۳ ..... د ترجمه الباب مقصد:

۲۳۳ ..... د آیت مبارک د ذکر کولو وجه

رجال الحديث

۲۳۴ ..... ۱- عبد الله بن محمد:

۲۳۴ ..... ۲- معاوية بن عمرو:

۲۳۴ ..... ۳- ابواسحاق:

۲۳۴ ..... ۴- حميد:

۲۳۴ ..... ۵- انس بن مالك:

۲۳۴ ..... قوله: يقول: خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم الى الخندق:

۲۳۴ ..... قوله: فاذا المهاجرون والأنصار يمحفرون في غداة باردة، فلم يكن لهم عبيد يعملون ذلك لهم:

۲۳۵ ..... داپورته ذکر شوی اشعار په رجزیه انداز کښې د لوستلو حکمت

۲۳۵ ..... فائده:

۲۳۵ ..... د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت:

۳۴- بَاب: حَفْرُ الْخَنْدَقِ

۲۳۵ ..... د ترجمه الباب مقصد:

رجال الحديث

۲۳۶ ..... ۱- ابو معمر:

۲۳۶ ..... ۲- عبد الوارث:

۲۳۶ ..... ۳- عبد العزيز:

۲۳۶ ..... ۴- انس:

۲۳۶ ..... قوله: جعل المهاجرون والأنصار يمحفرون الخندق حول المدينة، وينقلون التراب على متونهم:

۲۳۶ ..... حول المدينة نه خد مراد دي؟

۲۳۷ ..... قوله: والنبي صلى الله عليه وسلم يحيمهم ويقول:

۲۳۸ ..... يواشكال اود هغي جواب:

رجال الحديث

۲۳۸ ..... ۱- ابو الوليد:

۲۳۸ ..... ۲- شعبه:

۲۳۸ ..... ۳- ابواسحاق:

۲۳۸ ..... ۴- البراء:

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

قوله: كان النبي صلى الله عليه وسلم ينقل ويقول: لولا أنت ما اهتدينا: ٢٣٨

رجال الحديث ٢٣٩

١ - حفص بن عمر ٢٣٩

قوله: قال: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الأحزاب ينقل التراب، وقد وارى التراب بياض بطنه: ٢٣٩

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ٢٤٠

٣٥ - بَاب: مَنْ حَبَسَهُ الْعُدْرُ عَنْ الْغَزْوِ

د ترجمة الباب مقصد: ٢٤٠

د عذر تعريف: ٢٤٠

رجال الحديث ٢٤٠

١ - احمد بن يونس: ٢٤٠

٢ - زهير: ٢٤٠

٣ - حميد: ٢٤٠

٤ - انس: ٢٤١

قوله: قال: رجعنا من غزوة تبوك مع النبي صلى الله عليه وسلم: ٢٤١

رجال الحديث ٢٤١

١ - سليمان بن حرب: ٢٤١

٢ - حماد: ٢٤١

٣ - حميد ٤ - انس: ٢٤١

قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم كان في غزاة، فقال: أن أقواماً بالمدينة خلفنا ما

سلكنا شعباً ولا وادياً إلا وهم معنا فيه: ٢٤١

قوله: إلا وهم معنا فيه: ٢٤٢

قوله: حبسهم العذر: ٢٤٢

قوله: وقال موسى: حدثنا حماد عن حميد عن موسى بن أنس عن أبيه قال النبي صلى

الله عليه وسلم: ٢٤٢

د تعليق تخريج: ٢٤٢

قوله: قال أبو عبد الله: الأول أصح: ٢٤٣

د مذكوره تعليق مقصد: ٢٤٣

فائدة: ٢٤٣

يوه بله فائده: ٢٤٣

ترجمة الباب سره مطابقت: ٢٤٣

شميره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٣٦- بَاب: فَضْلُ الصَّوْمِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

٢٤٤	دترجمة الباب مقصد:	٢٤٤
٢٤٤	يوتعارض او دهغي جواب:	٢٤٤
	رجال الحديث:	
٢٤٤	١- اسحاق بن نصر:	٢٤٤
٢٤٤	٢- عبد الرزاق:	٢٤٤
٢٤٥	٣- ابن جريج:	٢٤٥
٢٤٥	٤- يحيى بن سعيد:	٢٤٥
٢٤٥	٥- سهيل بن ابي صالح:	٢٤٥
٢٤٨	٦- نعمان بن ابي عياش:	٢٤٨
٢٤٨	٧- ابوسعيد الخدري:	٢٤٨
	قوله: قال: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: من صام يوماً في سبيل الله بعد الله وجهه	
٢٤٨	عن الناربين خريفاً:	٢٤٨
٢٤٨	د مباعده نه خه مراد دي؟:	٢٤٨
٢٤٩	د دوزخ نه به رزوه دار لرې كولې شي كه دهغه مخ؟:	٢٤٩
٢٤٩	په رواياتو كښې اختلاف او په هغي كښې تطبيق او ترجيح:	٢٤٩
٢٥٠	تنبيه:	٢٥٠
٢٥١	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٢٥١

٣٧- بَاب: فَضْلُ النَّفَقَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

٢٥١	دترجمة الباب مقصد:	٢٥١
	رجال الحديث:	
٢٥١	١- سعد بن حفص:	٢٥١
٢٥١	٢- شيبان:	٢٥١
٢٥١	٣- يحيى:	٢٥١
٢٥١	٤- ابوسلمه:	٢٥١
٢٥١	٥- ابوهريره <small>رضي الله عنه</small> :	٢٥١
	قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من أنفق زوجين في سبيل الله دعاة خزنة الجنة،	
٢٥٢	كل خزنة باب: أي قل، هلم:	٢٥٢
٢٥٢	د أي قل تحقيق نحوي:	٢٥٢
٢٥٢	قوله: قال أبو بكر: يا رسول الله، ذلك الذي لا توى عليه:	٢٥٢
٢٥٣	قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أنى لأرجو أن تكون منهم:	٢٥٣

شماره	مضمون	صفحه
۲۵۳	د روایاتو به مینخ کنبی تعارض اود هغی حل	۲۵۳
۲۵۳	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۲۵۳
	رجال الحديث	
۲۵۴	۱- محمد بن سنان	۲۵۴
۲۵۴	۲- فلیح	۲۵۴
۲۵۴	۳- هلال	۲۵۴
۲۵۴	۴- عطاء بن یسار	۲۵۴
۲۵۴	۵- ابوسعید الخدری <small>رضی الله عنه</small>	۲۵۴
۲۵۵	تنبيه	۲۵۵
۲۵۵	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۲۵۵
	۳۸- بَاب: فَضْلِ مَنْ جَهَّزَ غَازِيًا أَوْ خَلَفَهُ بِخَيْرٍ	
۲۵۵	د ترجمه الباب مقصد	۲۵۵
	رجال الحديث	
۲۵۵	۱- ابو معمر	۲۵۵
۲۵۵	۲- عبد الوارث	۲۵۵
۲۵۲	۳- حسین	۲۵۲
۲۵۲	۴- یحیی	۲۵۲
۲۵۲	۵- ابوسلمه	۲۵۲
۲۵۲	۶- بسر بن سعید	۲۵۲
۲۵۲	۷- زید بن خالد	۲۵۲
	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من جهز غازیاً فی سبیل الله فقد غزا، ومن خلف غازیاً فی سبیل الله فقد غزا:	
۲۵۲	د تجهیز نه څه مراد دی؟	۲۵۲
۲۵۲	یواشکال اود هغی جواب	۲۵۲
۲۵۷	قوله: فقد غزا:	۲۵۷
۲۵۸	فائده	۲۵۸
۲۵۸	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۲۵۸
	رجال الحديث	
۲۵۸	۱- موسی بن اسماعیل	۲۵۸
۲۵۸	۲- همام	۲۵۸
۲۵۸	۳- اسحاق بن عبد الله	۲۵۸
۲۵۹	۴- انس	۲۵۹

شمیره	مضمون	صفحه
.....	قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم لم يكن يدخل بيتاً بالمدينة غير بيت أم سليم إلا على أزواجه: ٢٥٩	٢٥٩
.....	دخول نه مراد حه دي؟ ٢٥٩	٢٥٩
.....	دكثرت دخول علت او وجه ٢٥٩	٢٥٩
.....	حضرت ام سليم رضى الله عنها ٢٥٩	٢٥٩
.....	قوله: فقال: إني أرحمها قتل أخوها معي: ٢٢٠	٢٢٠
.....	يواشكال او د هغي جواب: ٢٢٠	٢٢٠
.....	يوسوال او د هغي جواب: ٢٢٠	٢٢٠
.....	د علامه قرطبي رحمه الله يو تسامح: ٢٢٠	٢٢٠
.....	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ٢٢١	٢٢١
.....	د علامه گنگوهي رحمه الله يو لطيفه توجيه: ٢٢١	٢٢١
	٣٩- بَاب: التَّحْنُطُ عِنْدَ الْقِتَالِ	
.....	د تحنط معنی: ٢٢١	٢٢١
.....	د ترجمة الباب مقصد: ٢٢٢	٢٢٢
.....	د حنوط په استعمال کښي حکمتونه: ٢٢٢	٢٢٢
	رجال الحديث	
.....	١- عبد الله بن عبد الوهاب: ٢٢٣	٢٢٣
.....	٢- خالد بن حارث: ٢٢٣	٢٢٣
.....	٣- ابن عون: ٢٢٣	٢٢٣
.....	٤- موسي بن انس: ٢٢٣	٢٢٣
.....	٥- انس: ٢٢٣	٢٢٣
.....	٦- ثابت بن قيس: ٢٢٣	٢٢٣
.....	فضائل او مناقب: ٢٢٣	٢٢٣
.....	شهادت: ٢٢٥	٢٢٥
.....	يوه عجيبه واقعه: ٢٢٥	٢٢٥
.....	قوله: قال: وذكر يوم اليمامة: ٢٢٦	٢٢٦
.....	قوله: يمامه: ٢٢٦	٢٢٦
.....	قوله: قال: أتى أنس ثابت بن قيس، وقد حصر عن فخذيه: ٢٢٧	٢٢٧
.....	ران ستر دي که نه؟ ٢٢٧	٢٢٧
.....	قوله: وهو يتحنط، فقال: يا عم، ما يحسبك أن لا تجيء؟ ٢٢٨	٢٢٨
.....	د أن لا تجيء؟ د اعراب تحقيق ٢٢٨	٢٢٨
.....	قوله: قال: الآن يا ابن أخي، وجعل يتحنط. يعني من الحنوط: ٢٢٨	٢٢٨

صفحہ	مضمون	شمیرہ
۲۲۹	قوله: فقال: هكذا عن وجوهنا حتى نضارب القوم:	
۲۲۹	قوله: ما هكذا كنا نفعل مع رسول الله صلى الله عليه وسلم:	
۲۷۰	فقه الحديث:	
۲۷۰	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	
۲۷۰	قوله: رواه حماد عن ثابت عن أنس:	
۲۷۰	د مذکورہ تعليق تخريج:	
۲۷۰	د مذکورہ تعليق مقصد:	

۴۰۔ بَاب: فَضْلِ الطَّلِيعَةِ

۲۷۱	د طليعة مطلب:	
۲۷۱	د ترجمه الباب مقصد:	
	رجال الحديث:	
۲۷۱	۱۔ ابونعيم:	
۲۷۱	۲۔ سفیان:	
۲۷۱	۳۔ محمد بن منکدر:	
۲۷۲	۴۔ جابر:	
۲۷۲	قوله: قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: من يأتيني بخبر القوم؟ يوم الأحزاب:	
۲۷۲	قوله: قال الزبير: أنا، ثم قال: من يأتيني بخبر القوم؟ قال الزبير: أنا:	
۲۷۲	نبي كريم ﷺ خو خل ترغيب و رکړو؟:	
۲۷۳	ترغيب ئی په یوځای وړکړو که مختلفو ځایونو کښې؟:	
۲۷۳	د بنو قریظہ د خبر راوړلو د پاره کوم صحابی تلې وو؟:	
۲۷۴	د نبی کریم ﷺ ترغیب او د نورو صحابه کرامو سکوت:	
۲۷۴	قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: إن لكل نبي حوارياً، وحواري الزبير:	
۲۷۴	د حواری معنی:	
۲۷۵	حضرت زبیر رضی اللہ عنہ ته د حواری و نیلو وجه:	
۲۷۵	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	

۴۱۔ بَاب: هَلْ يُبْعَثُ الطَّلِيعَةُ وَحْدَهُ

۲۷۵	د ترجمه الباب مقصد:	
	رجال الحديث:	
۲۷۲	۱۔ صدقه:	
۲۷۲	۲۔ ابن عیینہ:	
۲۷۲	۳۔ ابن المنکدر:	

شمیره	مضمون	صفحه
٢٧٢	٤- جابر بن عبد الله	٢٧٢
٢٧٢	قوله: قال: ندب النبي صلى الله عليه وسلم الناس:	٢٧٢
٢٧٢	قوله: قال صدقة: أظنه يوم الخندق:	٢٧٢
٢٧٢	قوله: فانتدب الزبير:	٢٧٢
٢٧٧	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	٢٧٧
	٤٢- بَاب: سَفَرِ الْإِثْنَيْنِ	
٢٧٧	د ترجمة الباب مقصد:	٢٧٧
	رجال الحديث	
٢٧٨	١- احمد بن يونس:	٢٧٨
٢٧٨	٢- ابوشهاب:	٢٧٨
٢٧٨	٣- خالد الحذاء:	٢٧٨
٢٧٨	٤- ابوقلابه:	٢٧٨
٢٧٩	٥- مالك بن حويرث:	٢٧٩
٢٧٩	تنبيه:	٢٧٩
٢٧٩	دا حديث د ترجمة الباب په ذيل كښي د ذكر كولو مقصد:	٢٧٩
٢٧٩	د امام داودي غلط فهمي او د هغې وضاحت:	٢٧٩
٢٨٠	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	٢٨٠
	٤٣- بَاب: الْخَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ	
٢٨٠	د ترجمة الباب مقصد:	٢٨٠
	رجال الحديث	
٢٨٠	١- عبد الله بن مسلم:	٢٨٠
٢٨٠	٢- مالك:	٢٨٠
٢٨٠	٣- نافع:	٢٨٠
٢٨٠	٤- عبد الله بن عمر:	٢٨٠
٢٨١	قوله: قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الخيل في نواصيها الخير إلى يوم القيامة:	٢٨١
٢٨١	د خيل نه څه مراد دي؟	٢٨١
٢٨١	د نواصي مطلب او د دي مراد:	٢٨١
٢٨٢	د الخير نه څه مراد دي؟	٢٨٢
٢٨٢	تنبيه:	٢٨٢
٢٨٣	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	٢٨٣
	رجال الحديث	
٢٨٣	١- حفص بن عمر:	٢٨٣

شماره	مضمون	صفحه
٢ - شعبه	.....	٢٨٣
٣ - حصين	.....	٢٨٣
٤ - ابن ابي السفر	.....	٢٨٣
٥ - الشعبي	.....	٢٨٤
٦ - عروه بن الجعد	.....	٢٨٤
تنبيه	.....	٢٨٥
قوله: قال سليمان: عن شعبة عن عروة بن أبي الجعد:	.....	٢٨٥
د مذكوره تعليق تخريج	.....	٢٨٥
د مذكوره تعليق مقصد	.....	٢٨٥
صحيح كرم دي؟	.....	٢٨٥
يوه تنبيه	.....	٢٨٦
قوله: تابعه مسدد عن هشيم عن حصين عن عروة بن أبي الجعد:	.....	٢٨٦
د مذكوره عبارت مقصد	.....	٢٨٦
رجال الحديث		
١ - مسدد:	.....	٢٨٦
٢ - يحيى:	.....	٢٨٦
٣ - شعبه:	.....	٢٨٦
٤ - ابوالتياح:	.....	٢٨٦
٥ - انس بن مالك:	.....	٢٨٧
قوله: قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: البركة في نواصي الخيل:	.....	٢٨٧
في نواصي الخيل: د خذ خيز سره متعلق دي:	.....	٢٨٧
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت	.....	٢٨٧
فائده	.....	٢٨٧
٤٤. باب: الجهاد ماض مع البر والفاجر		
د ترجمة الباب مقصد	.....	٢٨٧
قوله: لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْخَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ:	.....	٢٨٨
د استدلال وجه	.....	٢٨٨
قوله: قال أحمد بن حنبل: وفقه هذا الحديث أن الجهاد مع كل إمام إلى يوم القيامة:	.....	٢٨٨
رجال الحديث		
١ - ابو نعيم:	.....	٢٨٩
٢ - زكريا:	.....	٢٨٩
٣ - عامر:	.....	٢٨٩

شمیره	مضمون	صفحه
۴	عروہ البارقی	۲۸۹
تنبيه		۲۸۹
فائده		۲۸۹
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت		۲۸۹
د يوجماعت ټول کسان صالح او نيك کيدل ضروري نه دی		۲۸۹
۴۵- بَاب: مَنْ اُحْتَبَسَ فَرَسًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ		
د ترجمه الباب مقصد		۲۹۰
قوله: لِقَوْلِهِ تَعَالَى وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ:		۲۹۰
رجال الحديث		
۱- علي بن حفص		۲۹۱
۲- ابن المبارك		۲۹۱
۳- طلحه بن ابي سعيد		۲۹۱
۴- سعيد المقبري		۲۹۲
۵- ابو هريره		۲۹۳
قوله: يقول: قال النبي صلى الله عليه وسلم: من احتبس فرساً في سبيل الله		۲۹۳
د احتبس صرفی او نحوی تحقيق		۲۹۳
قوله: إيماناً بالله		۲۹۳
قوله: تصديقاً بوعده		۲۹۳
په اسونو د خورلو څکلو فضائل		۲۹۴
د حديث فوائد		۲۹۴
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت		۲۹۵
۴۶- بَاب: اسْمُ الْفَرَسِ وَالْحِمَارِ		
د ترجمه الباب مقصد		۲۹۵
د نوم ايخودلو حکمت		۲۹۵
رجال الحديث		
۱- محمد بن ابي بکر		۲۹۶
۲- فضيل بن سليمان		۲۹۶
۳- ابو حازم		۲۹۶
۴- عبد الله		۲۹۶
۵- ابوقتاده		۲۹۶
تنبيه		۲۹۶

شماره	مضمون	صفحه
.....	موله فركب فرسا يقال لها: الجرادة:	٢٩٢
.....	د هغه اس نوم څه وو؟	٢٩٢
.....	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٢٩٢
.....	رجال الحديث	.....
.....	١ - علي بن عبد الله بن جعفر	٢٩٧
.....	٢ - معن بن عيسى	٢٩٧
.....	٣ - أبي بن عباس	٢٩٧
.....	٤ - عباس بن سهل	٢٩٨
.....	٥ - سهل بن سعد	٢٩٨
.....	قوله: قال: كان للنبي صلى الله عليه وسلم في حائطنا فرس يقال له: اللخيف:	٢٩٨
.....	د لخيف ضبط او معنى:	٢٩٨
.....	قوله: قال أبو عبد الله: وقال بعضهم: اللخيف:	٢٩٩
.....	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٢٩٩
.....	رجال الحديث	.....
.....	١ - اسحاق بن ابراهيم	٣٠٠
.....	٢ - يحيى بن آدم	٣٠٠
.....	٣ - ابو الأحوص	٣٠٠
.....	قوله: عمار بن رزق:	٣٠١
.....	٤ - ابي اسحاق	٣٠٣
.....	٥ - عمرو بن ميمون	٣٠٣
.....	٦ - معاذ:	٣٠٣
.....	قوله: قال: كنت ردف النبي صلى الله عليه وسلم على حمار يقال له: عفير:	٣٠٣
.....	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٣٠٤
.....	رجال الحديث	.....
.....	١ - محمد بن بشار	٣٠٥
.....	٢ - غندر	٣٠٥
.....	٣ - شعبه	٣٠٥
.....	٤ - قتاده	٣٠٥
.....	٥ - انس بن مالك	٣٠٥
.....	قوله: قال: كان فزع بالمدينة، فاستعار النبي صلى الله عليه وسلم فرسانا يقال له المندوب:	٣٠٥
.....	قوله: فقال: ما رأينا من فزع، وإن وجدناه لبحرا:	٣٠٥
.....	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	٣٠٦

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۴۷. بَاب: مَا يُدْكَرُ مِنْ شُؤْمِ الْفَرَسِ

۳۰۶	د بَاب د ترجمه مقصد	۳۰۶
	رجال الحديث	
۳۰۶	۱- ابو اليمان	۳۰۶
۳۰۷	۲- شعيب	۳۰۷
۳۰۷	۳- الزهري	۳۰۷
۳۰۷	۴- سالم بن عبد الله	۳۰۷
۳۰۷	۵- عبد الله بن عمر رضي الله عنهما	۳۰۷
۳۰۷	اخبرني سالم	۳۰۷
۳۰۷	قوله: قال: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: انما الشؤم في ثلاثة: في الفرس	۳۰۷
	رجال الحديث	
۳۰۸	۱- عبد الله بن مسلمة	۳۰۸
۳۰۸	۲- مالك	۳۰۸
۳۰۸	۳- ابو حازم	۳۰۸
۳۰۸	۴- سهل بن سعد الساعدي	۳۰۸
	قوله: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ان كان في شئ فقي المرأة والفرس	
۳۰۸	والمسكن:	۳۰۸
۳۰۸	يوسوال او د هغي جوابونه:	۳۰۸
۳۱۰	خاص د دې دريو خيزونو ذکر کولو وجه:	۳۱۰
۳۱۰	آيا شؤم مذکور په دې دريو خيزونو کښې محصور دې؟	۳۱۰
۳۱۱	قوله: عن زينب بنت ام سلمة عن ام سلمة انها حدثت بهذه الثلاثة وزادت فيهن والسيف:	۳۱۱
۳۱۱	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	۳۱۱
۳۱۱	تنبيه:	۳۱۱

۴۸. بَاب: الْخَيْلُ لِثَلَاثَةٍ

۳۱۱	د ترجمه الباب مقصد:	۳۱۱
۳۱۲	آيا اسونه هم په دې دريو قسمونو کښې منحصر دي؟	۳۱۲
۳۱۳	قوله: وَقَوْلُهُ تَعَالَى وَالْخَيْلُ وَالْبِغَالُ وَالْحَمِيرُ لَتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَمَخْلُقٌ مَا لَا تَعْلَمُونَ:	۳۱۳
۳۱۳	فائده	۳۱۳
	رجال الحديث	
۳۱۴	۱- عبد الله بن مسلمة	۳۱۴
۳۱۴	۲- مالك	۳۱۴

شماره	مضمون	صفحه
۳- زید بن اسلم	.....	۳۱۴
۴- ابوصالح السمان	.....	۳۱۴
۵- ابوهریره <small>رضی اللہ عنہ</small>	.....	۳۱۴
قوله: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: الخيل لثلاثة:	.....	۳۱۴
دَ اسونود دريوقسمونوپه مينخ كنبنې دَ حصر وجه:	.....	۳۱۴
دَ حديث باب ترجمه	.....	۳۱۴
يوخو ضروري فوائد	.....	۳۱۵
قوله: فقال: ما انزل علي فيها الا هذه الآية الجامعة الفاذة:	.....	۳۱۲
دَ حديث دَ ترجمه الباب سره مطابقت	.....	۳۱۲
۴۹- بَاب: مَنْ ضَرَبَ دَابَّةَ غَيْرِهِ فِي الْغَزْوِ		
دَ ترجمه الباب مقصد	.....	۳۱۲
رجال الحديث		
۱- مسلم	.....	۳۱۷
۲- ابو عقيل	.....	۳۱۷
۳- ابو المتوكل الناجي	.....	۳۱۷
۴- جابر بن عبد الله	.....	۳۱۷
قوله: قال: سافرت معه في بعض اسفاره - قال ابو عقيل: لا ادري غزوة ام عمرة:	.....	۳۱۷
دا پورتني سفر دَ غزوي ووكه دَ عمري؟	.....	۳۱۷
دا كومه غزوه وه؟	.....	۳۱۷
دَ غزوه ذات الرقاع په راجح كيدو دلائل	.....	۳۱۸
قوله: قال جابر: فاقبلنا وانا على حمل لي ارمك ليس فيه شية والناس خلفي:	.....	۳۱۹
دَ ارمك معني	.....	۳۱۹
دَ شية معني	.....	۳۱۹
تنبيه	.....	۳۱۹
دَ حديث دَ ترجمه الباب سره مطابقت	.....	۳۱۹
فائده	.....	۳۱۹
۵- بَاب: الرُّكُوبُ عَلَى الدَّابَّةِ الصَّعْبَةِ وَالْفُحُولَةِ مِنَ الْخَيْلِ		
دَ ترجمه الباب مقصد	.....	۳۲۰
دَ علامه عيني او علامه گنگوهي (رحمهما الله) رائي	.....	۳۲۱
دَ حضرت شيخ الحديث رائي	.....	۳۲۱
قوله: وقال راشد بن سعد: كان السلف يستحبون الفحولة لانها اجري واجسر:	.....	۳۲۱
راشد بن سعد	.....	۳۲۱

صفحہ	مضمون	شمیرہ
۳۲۳	د اجر او اجسر معنی	۳۲۳
۳۲۳	د مفضل علیہ د حذف وجہ	۳۲۳
	رجال الحديث	
۳۲۳	۱- احمد بن محمد	۳۲۳
۳۲۳	۲- عبد اللہ	۳۲۳
۳۲۳	۳- شعبہ	۳۲۳
۳۲۴	۴- قتادہ	۳۲۴
۳۲۴	۵- انس بن مالک	۳۲۴
۳۲۴	تنبیہ	۳۲۴
۳۲۴	د باب ترجمہ سرہ د حدیث مناسبت	۳۲۴
۳۲۴	د علامہ گنگوہی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> ارشاد	۳۲۴
۳۲۴	د شیخ الحدیث صاحب رائی	۳۲۴
	۵۱- بَاب: سَهَامِ الْفَرَسِ	
۳۲۵	د ترجمہ الباب مقصد	۳۲۵
	رجال الحديث	
۳۲۵	۱- عبید بن اسماعیل	۳۲۵
۳۲۵	۲- ابو اسامہ	۳۲۵
۳۲۵	۳- عبید اللہ	۳۲۵
۳۲۵	۴- نافع	۳۲۵
۳۲۵	۵- ابن عمر	۳۲۵
۳۲۶	قوله: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم جعل للفارس سهمين ولصاحبه سهمًا	۳۲۶
۳۲۶	پہ مال غنیمت کنبی د آس د پارہ خو حصی وی دوه یا یوہ؟	۳۲۶
۳۲۶	د ائمہ ثلاثہ دلائل	۳۲۶
۳۲۷	مستدلات امام اعظم <small>رحمۃ اللہ علیہ</small>	۳۲۷
۳۲۷	رومی دلیل	۳۲۷
۳۲۷	دوئم دلیل	۳۲۷
۳۲۷	دریم دلیل	۳۲۷
۳۲۸	خلورم دلیل	۳۲۸
۳۲۸	یوہ اہمہ تنبیہ	۳۲۸
۳۲۸	د اختلاف سبب	۳۲۸
۳۲۸	راجع شمیر خہ دی؟	۳۲۸
۳۲۸	د ترجیح وجوہات	۳۲۸

صفحہ	مضمون	شمیرہ
۳۳۰	دَ جَمہور ود دلائلو جوابونہ	۳۳۰
۳۳۱	دَ حضرت ابورہم دَ حدیث جواب	۳۳۱
۳۳۲	قولہ: وقال مالك: يسهم للخیل، والبراذین منها، لقولہ:	۳۳۲
۳۳۲	اختلاف نسخ:	۳۳۲
۳۳۲	دَ مذکورہ تعلیق تخریج:	۳۳۲
۳۳۲	دَ براذین او ہجین معنی:	۳۳۲
۳۳۲	دَ آیت مبارک مقصد:	۳۳۲
۳۳۳	دَ مذکورہ تعلیق مقصد:	۳۳۳
۳۳۳	دَ جَمہورو دلائل:	۳۳۳
۳۳۳	دَ امام احمد او لیث دلائل او دَ ہغی جوابونہ:	۳۳۳
۳۳۴	قولہ: ولا یسہم لاکثر من فرس:	۳۳۴
۳۳۵	دَ جَمہورو دلائل:	۳۳۵
۳۳۶	دَ دوئم فریق دلائل او دَ ہغی جوابونہ:	۳۳۶
	۵۲۔ بَاب: مَنْ قَادَ دَابَّةً غَيْرَهُ فِي الْحَرْبِ	
۳۳۷	دَ باب دَ ترجمہ مقصد:	۳۳۷
	رجال الحديث	
۳۳۷	۱۔ قتیبہ:	۳۳۷
۳۳۷	۲۔ سہل بن یوسف:	۳۳۷
۳۳۸	۳۔ شعبہ:	۳۳۸
۳۳۹	۴۔ ابی اسحاق:	۳۳۹
۳۳۹	۵۔ البراء بن عازب <small>رضی اللہ عنہ</small> :	۳۳۹
۳۳۹	قولہ: قال رجل للبراء بن عازب رضی اللہ عنہ:	۳۳۹
۳۳۹	قولہ: افررت عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوم حنین؟:	۳۳۹
۳۳۹	قولہ: قال لكن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يفر:	۳۳۹
۳۳۹	دَ انبیاء کرامو دَ میدان جنگ نہ تیختہ ممکن نہ دہ:	۳۳۹
	قولہ: ان هوازن كانوا قوما رماة وانما لما لقيناهم حملنا عليهم فانهم رموا، فاقبل المسلمون	
۳۴۰	على الغنائم، واستقبلونا بالسهم:	۳۴۰
۳۴۱	قولہ: فاما رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم يفر:	۳۴۱
۳۴۱	قولہ: فلقد رايتہ، وانه لعلی بغلته البيضاء:	۳۴۱
۳۴۱	قولہ: وان اباسفيان اخذ بلجامها:	۳۴۱
۳۴۲	حضرت ابوسفيان بن الحارث <small>رضی اللہ عنہ</small> :	۳۴۲

صفحہ	مضمون	شمیرہ
۳۴۲	د اسلام راوہلوا واقعہ	۳۴۲
۳۴۴	قوله: والنبي صلى الله عليه وسلم يقول:	۳۴۴
۳۴۴	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۳۴۴
	۵۳- بَاب: الرِّكَابِ وَالْغُرُزِ لِلدَّابَّةِ	
۳۴۴	د ترجمہ الباب مقصد:	۳۴۴
۳۴۵	د رِکاب او غُرزمعنی:	۳۴۵
	رجال الحديث	
۳۴۵	تنبيه:	۳۴۵
۳۴۵	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت:	۳۴۵
	۵۴- بَاب: رُكُوبِ الْفَرَسِ الْعُرِيِّ	
۳۴۵	د ترجمہ الباب مقصد:	۳۴۵
۳۴۶	د لفظ "عري" تحقیق:	۳۴۶
	رجال الحديث	
۳۴۶	۱- عمرو بن عون:	۳۴۶
۳۴۶	۲- حماد:	۳۴۶
۳۴۶	۳- ثابت:	۳۴۶
۳۴۶	۴- انس:	۳۴۶
۳۴۶	قوله: قال: استقبلهم النبي صلى الله عليه وسلم على فرس عري ما عليه سرج وفي عنقه سيف:	۳۴۶
۳۴۷	تنبيه:	۳۴۷
۳۴۷	د بَاب د حدیث نہ مستنبط فائدی:	۳۴۷
۳۴۷	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت:	۳۴۷
	۵۵- بَاب: الْفَرَسِ الْقُطُوفِ	
۳۴۷	د ترجمہ الباب مقصد:	۳۴۷
۳۴۷	د کلمہ "قطوف" تحقیق:	۳۴۷
	رجال الحديث	
۳۴۷	۱- عبد الاعلي بن حماد:	۳۴۷
۳۴۸	۲- يزيد بن زريع:	۳۴۸
۳۴۸	۳- سعيد:	۳۴۸
۳۴۸	۴- قتاده:	۳۴۸
۳۴۸	۵- انس:	۳۴۸
۳۴۸	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت:	۳۴۸
۳۴۸	فائده:	۳۴۸

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٥٦- بَابُ السَّبْقِ بَيْنَ الْخَيْلِ

٣٤٨	د ترجمه الباب مقصد	٣٤٨
٣٤٨	د کلمه سبق وضاحت	٣٤٨
	رجال الحديث	
٣٤٩	١- قبصه	٣٤٩
٣٤٩	٢- سفيان	٣٤٩
٣٤٩	٣- عبيد الله	٣٤٩
٣٤٩	٤- نافع	٣٤٩
٣٤٩	٥- ابن عمر	٣٤٩
٣٤٩	تنبيه	٣٤٩
٣٤٩	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٣٤٩
٣٤٩	قوله: قال عبد الله: حدثنا سفيان قال: حدثني عبيد الله:	٣٤٩
٣٤٩	عبد الله نه مراد خوك دي؟	٣٤٩
٣٥٠	د مذكوره تعليق مقصد	٣٥٠
٣٥٠	د مذكوره تعليق تخريج	٣٥٠
٣٥٠	قوله: قال سفيان: بين الحفياء الى ثنية الوداع خمسة اميال	٣٥٠

٥٧- بَابُ اِضْمَارِ الْخَيْلِ لِلْسَّبْقِ

٣٥٠	د ترجمه الباب مقصد	٣٥٠
٣٥١	د اضمار مطلب او معنى	٣٥١
٣٥١	د اضمار طريقه	٣٥١
	رجال الحديث	
٣٥١	١- احمد بن يونس	٣٥١
٣٥١	٢- ليث	٣٥١
٣٥٢	٣- نافع	٣٥٢
٣٥٢	٤- عبد الله	٣٥٢
٣٥٢	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٣٥٢
٣٥٢	قوله: قال ابو عبد الله: امد اغاية: (فطال عليهم الامد):	٣٥٢
٣٥٣	د اسونود مقابله شرعى حيثيت او د دي مختلف صورتونه	٣٥٣
٣٥٥	قوله: قال: من ادخل فرسا بين فرسين، يعنى هو لا يامن ان يسبق فليس بقمار، ومن ادخل فرسا بين فرسين، وقدا من ان يسبق فهو قمار:	٣٥٥

٥٨- بَابُ غَايَةِ السَّبْقِ لِلْخَيْلِ الْمُضْمَرَّةِ

٣٥٢	د ترجمه الباب مقصد	٣٥٢
-----	--------------------	-----

شمیرہ	مضمون	صفحہ
-------	-------	------

رجال الحديث

۱۔ عبد اللہ بن محمد	۳۵۲
۲۔ معاویہ	۳۵۷
۳۔ ابواسحاق	۳۵۷
۴۔ موسیٰ بن عقبہ	۳۵۷
۵۔ نافع	۳۵۷
۶۔ ابن عمر	۳۵۷
تنبیہ	۳۵۷
فائدہ	۳۵۷

۵۹۔ باب: نَاقَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

د ترجمہ الباب مقصد	۳۵۷
قوله: قَالَ ابْنُ عُمَرَ أَرَدَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسَامَةَ عَلَى الْقُصَوَاءِ:	۳۵۷
قوله: وَقَالَ الْمِسُورُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا خَلَّتْ الْقُصَوَاءُ:	۳۵۷
ڈپورتنو دو اړو تعلیقاتو تخریج:	۳۵۷
ڈپورتنو تعلیقاتو ذکر کولو مقصد:	۳۵۸
باب سره مناسبت:	۳۵۸

رجال الحديث

۱۔ عبد اللہ بن محمد	۳۵۸
۲۔ معاویہ	۳۵۸
۳۔ ابواسحاق	۳۵۸
۴۔ حمید	۳۵۸
۵۔ انس	۳۵۸

رجال الحديث

۱۔ مالک بن اسماعیل:	۳۵۹
۲۔ زہیر:	۳۵۹
قوله: قَالَ: كَانَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَاقَةٌ تَسْمَى الْعُضْبَاءُ لَا تَسْبِقُ:	۳۵۹
قوله: قَالَ حميد: أَوْلَاتُكَ أَتَسْبِقُ: حميد:	۳۵۹
قوله: فَجَاءَ أَعْرَابِيٌّ عَلَى قَعُودٍ، فَسَبَقَهَا:	۳۵۹
د قعود معنی:	۳۶۰
قوله: فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ، حَتَّى عَرَفَهُ:	۳۶۰
قوله: فَقَالَ: حَقٌّ عَلَى اللَّهِ أَنْ لَا يَرْتَفِعَ شَيْءٌ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا وَضَعَهُ:	۳۶۰

شماره	مضمون	صفحه
۳۲۰	قصواء او عضباء د یوې اوښې دوه نامې دی که جدا جدا؟	۳۲۰
۳۲۱	د اختلاف سبب	۳۲۱
۳۲۲	تنبيه	۳۲۲
۳۲۲	قوله: طَوَّلَهُ مُوسَى عَنْ حَمَادٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:	۳۲۲
۳۲۲	د نسخو اختلاف	۳۲۲
۳۲۲	راجح کومه نسخه ده؟	۳۲۲
۳۲۲	د مذکوره تعلیق تخریج	۳۲۲
۳۲۲	د مذکوره تعلیق ذکر کولو مقصد	۳۲۲
۳۲۲	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۳۲۲
۳۲۲	باب الغزو علی الحمیر	۳۲۲
۳۲۲	د نسخو اختلاف	۳۲۲
	۶۰. بَابُ: بَغْلَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْضَاءِ	
۳۲۳	د ترجمه الباب مقصد	۳۲۳
۳۲۳	قوله: قاله انس رضي الله عنه:	۳۲۳
۳۲۳	د مذکوره تعلیق تخریج	۳۲۳
۳۲۴	قوله: وقال ابو حميد: اهذى ملك ايلة للنبي صلى الله عليه وسلم بغلة بيضاء:	۳۲۴
۳۲۴	د مذکوره تعلیق تخریج	۳۲۴
۳۲۴	د مذکوره تعلیقاتو مقصد	۳۲۴
	رجال الحديث	
۳۲۴	۱- عمرو بن علي:	۳۲۴
۳۲۴	۲- يحيى:	۳۲۴
۳۲۴	۳- سفيان:	۳۲۴
۳۲۴	۴- ابواسحاق:	۳۲۴
۳۲۴	۵- عمرو بن الحارث:	۳۲۴
۳۲۵	تنبيه	۳۲۵
۳۲۵	د حدیث د ترجمت الباب سره مطابقت	۳۲۵
	رجال الحديث	
۳۲۵	۱- محمد بن المثنى:	۳۲۵
۳۲۵	۵- البراء:	۳۲۵
۳۲۵	یوسوال او د هغې جواب	۳۲۵
۳۲۶	نبي اکرم ﷺ په غزوہ حنین کښې په بغله بیضاء باندې سوړو وکه په شهباء؟	۳۲۶
۳۲۷	تنبيه	۳۲۷
۳۲۷	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۳۲۷

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۲۱- بَاب: جِهَادِ النِّسَاءِ

د ترجمه الباب مقصد: ۳۲۷

رجال الحديث: ۳۲۷

۱- محمد بن كثير ۳۲۷

۲- سفیان ۳۲۸

۳- معاوية بن اسحاق ۳۲۸

۴- عائشه بنت طلحه ۳۲۹

۵- عائشه ۳۲۹

قوله: قالت: استأذنت النبي صلى الله عليه وسلم في الجهاد، فقال: جهاد كن الحج: ۳۲۹

د بخود پاره جهاد واجب نه دي: ۳۲۹

د بخود پاره حج د جهاد نه ولي افضل دي؟ ۳۲۹

قوله: وقال عبد الله بن الوليد: حدثنا سفیان عن معاوية بهذا: ۳۷۰

قوله: حدثنا قبيصة حدثنا سفیان عن معاوية بهذا: ۳۷۰

رجال الحديث: ۳۷۰

۱- قبيصة: ۳۷۰

۲- سفیان: ۳۷۰

۳- معاوية: ۳۷۰

۴- حبيب بن ابي عمره: ۳۷۰

۵- عائشه بنت طلحه: ۳۷۰

۶- عائشه: ۳۷۰

د مذ كوره تعليق تخريج: ۳۷۱

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: ۳۷۱

۲۲- بَاب: غَزْوِ الْمَرْأَةِ فِي الْبَحْرِ

د ترجمه الباب مقصد: ۳۷۱

رجال الحديث: ۳۷۱

۱- عبد الله بن محمد: ۳۷۱

۲- معاوية بن عمرو: ۳۷۲

۳- ابو اسحاق: ۳۷۲

۴- عبد الله بن عبد الرحمن الانصاري: ۳۷۲

۵- انس: ۳۷۲

قوله: قال: قال انس: فتزوجت عبادة بن الصامت فركبت البحر مع بنت قرظة: ۳۷۲

شمیره	مضمون	صفحه
تنبيه	.....	٣٧٢
قوله: بنت قرظہ:	.....	٣٧٢
تنبيه	.....	٣٧٣
بحث اول	.....	٣٧٣
ابومسعود ته دا وهم ولي اوشو؟	.....	٣٧٤
دوئم بحث	.....	٣٧٤
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	.....	٣٧٥
٢٣- بَاب: حَمَلِ الرَّجُلِ امْرَأَتَهُ فِي الْغَزْوِ دُونَ بَعْضِ نِسَائِهِ	.....	٣٧٥
د ترجمه الباب مقصد	.....	٣٧٥
رجال الحديث	.....	٣٧٦
١- حجاج بن منيال	.....	٣٧٦
٢- عبدالله بن عمر	.....	٣٧٦
٣- يونس	.....	٣٧٦
٤- زهري	.....	٣٧٦
٥- عروہ بن الزبير	.....	٣٧٦
٦- سعيد بن المسيب	.....	٣٧٦
٧- علقمه بن وقاص	.....	٣٧٦
٨- عبيد الله بن عبد الله	.....	٣٧٧
٩- عائشه	.....	٣٧٧
تنبيه	.....	٣٧٧
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	.....	٣٧٧
٢٤- بَاب: غَزْوِ النِّسَاءِ وَقِتَالِهِنَّ مَعَ الرِّجَالِ	.....	٣٧٧
د ترجمه الباب مقصد	.....	٣٧٧
رجال الحديث	.....	٣٧٨
١- ابو معمر	.....	٣٧٨
٢- عبد الوارث	.....	٣٧٨
٣- عبد العزيز	.....	٣٧٨
٤- انس	.....	٣٧٨
قوله: قال لما كان يوما احدا نهزم الناس عن النبي صلى الله عليه وسلم:	.....	٣٧٨
قوله: قال ولقد رايت عائشة بنت ابي بكر وام سليم، وانهما المشمرتان:	.....	٣٧٨
يوسوال اود هغي جواب:	.....	٣٧٩
قوله: تنقزان القرب:	.....	٣٧٩

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٣٧٩	تنفزان معنی او ضبط	٣٧٩
٣٨٠	قوله: وقال غيره: تنقلان القرب على متونهما:	٣٨٠
٣٨٠	د مذكوره تعليق مطلب او مقصد	٣٨٠
٣٨١	د مذكوره تعليق تخريج	٣٨١
٣٨١	قوله: ثم تفرغانه في افواه القوم، ثم ترجعان، فتملأنهما، ثم يجيئان فتفرغانه في افواه القوم:	٣٨١
٣٨١	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت	٣٨١

٢٥- بَاب: حَمَلِ النِّسَاءِ الْقَرَبِ إِلَى النَّاسِ فِي الْغَزْوِ

٣٨٢	د ترجمة الباب مقصد	٣٨٢
-----	--------------------	-----

رجال الحديث

٣٨٢	١- عبدان:	٣٨٢
٣٨٢	٢- عبد الله:	٣٨٢
٣٨٢	٣- يونس:	٣٨٢
٣٨٢	٤- شهاب:	٣٨٢
٣٨٤	٥- ثعلبه بن أبي مالك:	٣٨٤
٣٨٤	حضرت ثعلبه <small>رضي الله عنه</small> صحابی دی کہ نہ؟	٣٨٤
٣٨٢	٦- عمر بن الخطاب:	٣٨٢
٣٨٢	قوله: ان عمر بن الخطاب رضي الله عنه قسم مروطاً بين نساء من نساء المدينة... الخ:	٣٨٢
٣٨٢	قوله: امر كلثوم رضي الله عنها:	٣٨٢
٣٨٧	قوله: فقال عمر: امر سليط احق، وامر سليط من نساء الانصار ممن بايع رسول الله صلى الله عليه وسلم:	٣٨٧
٣٨٧	حضرت ام سليط رضي الله عنها:	٣٨٧
٣٨٧	قوله: قال عمر: فانهما كانت تزفر لنا القرب يوم احد:	٣٨٧
٣٨٧	قوله: قال ابو عبد الله: تزفر: تخيط:	٣٨٧
٣٨٨	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	٣٨٨

٢٦- بَاب: مُدَاوَاةِ النِّسَاءِ الْجَرْحَى فِي الْغَزْوِ

٣٨٨	د ترجمة الباب مقصد	٣٨٨
-----	--------------------	-----

رجال الحديث

٣٨٩	١- علي بن عبد الله:	٣٨٩
٣٨٩	٢- بشر بن المفضل:	٣٨٩
٣٨٩	٣- خالد بن ذكوان:	٣٨٩
٣٨٩	٤- الربيع بنت معوذ رضي الله عنها:	٣٨٩
٣٨٩	قوله: قالت: كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم نسقى، ونداوى الجرحى ونرد القتلى الى:	٣٨٩

شمیره	مضمون	صفحه
۳۸۹	یوا اعتراض اود هغی جواب	۳۸۹
۳۹۰	د حدیث باب نه مستنبط یوه فائده	۳۹۰
۳۹۰	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۳۹۰
۳۹۰	۲۷- بَاب: رَدِّ النَّسَاءِ الْجَرْحَى وَالْقَتْلَى إِلَى الْمَدِينَةِ	۳۹۰
۳۹۰	د ترجمه الباب مقصد	۳۹۰
۳۹۰	رجال الحديث	۳۹۰
۳۹۱	۱- مسدد	۳۹۱
۳۹۱	قوله: قالت: كنا نغزو مع النبي صلى الله عليه وسلم فنسقى القوم ونرد الجرحى والقتلى.. الخ:	۳۹۱
۳۹۱	د نرد الجرحى والقتلى معنى اود دې احتمالات	۳۹۱
۳۹۲	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۳۹۲
۳۹۳	۲۸- بَاب: نَزْعِ السَّهْمِ مِنَ الْبَدَنِ	۳۹۳
۳۹۳	د ترجمه الباب مقصد	۳۹۳
۳۹۳	رجال الحديث	۳۹۳
۳۹۳	۱- محمد بن العلاء	۳۹۳
۳۹۳	۲- ابواسامه	۳۹۳
۳۹۳	۳- بريد بن عبد الله	۳۹۳
۳۹۴	۴- ابو برده	۳۹۴
۳۹۴	۵- ابو موسي	۳۹۴
۳۹۴	قوله: قال: رمى ابو عامر في ركبته فأنتهيت اليه، فقال: انزع هذا السهم، فنزعته:	۳۹۴
۳۹۴	قوله: حضرت ابو عامر <small>رضي الله عنه</small>	۳۹۴
۳۹۵	قوله: فنزأ منه الماء، فدخلت على النبي <small>ﷺ</small> فاخبرته، فقال: اللهم اغفر لعبيد ابي عامر:	۳۹۵
۳۹۵	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت	۳۹۵
۳۹۵	۲۹- بَاب: الْحِرَاسَةِ فِي الْغَزْوِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	۳۹۵
۳۹۵	د ترجمه الباب مقصد	۳۹۵
۳۹۶	رجال الحديث	۳۹۶
۳۹۶	۱- اسماعيل بن خليل	۳۹۶
۳۹۶	۲- علي بن مسهر	۳۹۶
۳۹۶	۳- يحيى بن سعيد	۳۹۶
۳۹۶	۴- عبد الله بن عامر بن ربيعة	۳۹۶
۳۹۶	۵- عائشه رضي الله عنها	۳۹۶
۳۹۶	د روایاتو په مینځ کښې تعارض اود هغې حل	۳۹۶

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۳۹۷	د قدوم مدینه نه څه مراد دي؟	۳۹۷
۳۹۷	قوله: اذا سمعنا صوت سلاح، فقال: من هذا؟ فقال: انا سعد بن ابى وقاص جئت لاحرسك فنام	۳۹۷
۳۹۸	النبى صلى الله عليه وسلم:	۳۹۸
۳۹۸	يوسوال او د هغې جوابونه	۳۹۸
۳۹۸	د نبى اکرم ﷺ محافظين صحابه کرام	۳۹۸
۳۹۹	د حديث نه مستنبط فائدي	۳۹۹
۳۹۹	د حديث د باب د ترجمه سره مطابقت	۳۹۹

رجال الحديث

۴۰۰	۱- يحيى بن يوسف	۴۰۰
۴۰۱	۲- ابوبکر	۴۰۱
۴۰۱	۳- ابو حصين	۴۰۱
۴۰۱	۴- ابو صالح	۴۰۱
۴۰۱	۵- ابو هريره <small>رضي الله عنه</small>	۴۰۱
۴۰۱	قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: تعس عبد الدينار والدرهم والقطيفة والخميصة: إن	۴۰۱
۴۰۱	أعطى رضي، وإن لم يعط لم ير ض:	۴۰۱
۴۰۱	قوله: قال أبو عبد الله: لم يرفعه إسرائيل ومحمد بن حمادة عن أبي حصين:	۴۰۱
۴۰۱	د پورتني عبارت مطلب	۴۰۱
۴۰۲	راجع موقوف دي که مرفوع؟	۴۰۲

رجال الحديث

۴۰۲	۱- عمرو:	۴۰۲
۴۰۲	۲- عید الرحمن بن عبد الله بن دينار	۴۰۲
۴۰۳	۳- ابیه	۴۰۳
۴۰۳	۴- ابو صالح	۴۰۳
۴۰۳	۵- ابو هريره <small>رضي الله عنه</small>	۴۰۳
۴۰۳	قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: تعس عبد الدينار وعبد الدرهم وعبد الخميصة:	۴۰۳
۴۰۳	د دي څيزونود غلامني مطلب:	۴۰۳
۴۰۳	قوله: إن أعطى رضي، وإن لم يعط سخط:	۴۰۳
۴۰۴	د تعس صرفي او معنوي تحقيق	۴۰۴
۴۰۴	د انتكس صرفي او لغوي تحقيق	۴۰۴
۴۰۵	قوله: طوبى لعبد آخذ بعنان فرسه في سبيل الله أشعث رأسه مغبرة قدماء:	۴۰۵
۴۰۵	د أشعث رأسه اعراب	۴۰۵
۴۰۵	قوله: إن كان في الحراسة كان في الحراسة، وإن كان في الساقة كان في الساقة:	۴۰۵

شُمیره	مضمون	صفحه
.....	قوله: إن كان المهم في الحراسة كان فيها، وإن كان المهم في الساقة..... الخ: ٤٠٢	٤٠٢
.....	د مقدمة الجيش او مؤخر الجيش د تخصيص بالذكر وجه ٤٠٢	٤٠٢
.....	قوله: إن استأذن لم يؤذن له، وإن شفع لم يشفعه له: ٤٠٢	٤٠٢
.....	قوله: وقال: تعسا، كأنه يقول: فأتعسهم الله: ٤٠٧	٤٠٧
.....	قوله: طوبى فعلى من كل شئ، طيب، وهى ياء حولت إلى الواو، وهى من يطيب: ٤٠٧	٤٠٧
.....	د لفظ طوبى صرفى اولغوى تحقيق: ٤٠٧	٤٠٧
.....	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ٤٠٨	٤٠٨
.....	د حراست فى سبيل الله فضيلت باره كنبى نورخوا حاديث: ٤٠٨	٤٠٨
.....	٧٠. بَاب: فَضْلِ الخِدْمَةِ فِي الغَزْوِ	
.....	د ترجمة الباب مقصد ٤٠٩	٤٠٩
.....	رجال الحديث	
.....	١- محمد بن عرعرة: ٤٠٩	٤٠٩
.....	٢- شعبه: ٤٠٩	٤٠٩
.....	٣- يونس بن عبيد: ٤٠٩	٤٠٩
.....	٤- ثابت البناني: ٤١٠	٤١٠
.....	٥- انس بن مالك: ٤١٠	٤١٠
.....	قوله: قال: صحبت جرير بن عبد الله، فكان يخدمنى، وهو أكبر من أنس: ٤١٠	٤١٠
.....	قوله: قال: جرير: إنى رأيت الأنصار يصنعون شيئاً لا أجد أحد أمنهم إلا أكرمته: ٤١٠	٤١٠
.....	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ٤١١	٤١١
.....	رجال الحديث	
.....	١- عبد العزيز بن عبد الله: ٤١١	٤١١
.....	٢- محمد بن جعفر: ٤١١	٤١١
.....	٣- عمرو بن ابي عمرو: ٤١١	٤١١
.....	٤- انس بن مالك: ٤١٢	٤١٢
.....	د حديث ترجمه: ٤١٢	٤١٢
.....	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ٤١٢	٤١٢
.....	رجال الحديث	
.....	١- سليمان بن داود: ٤١٢	٤١٢
.....	٢- اسماعيل بن زكريا: ٤١٢	٤١٢
.....	٣- عاصم: ٤١٣	٤١٣
.....	٤- مروق العجلي: ٤١٣	٤١٣

شماره	مضمون	صفحه
٥- انس	.....	٤١٣
قوله: قال: كنامع النبي صلى الله عليه وسلم:	.....	٤١٣
قوله: أكثرنا ظلاما من يستظل بكائه:	.....	٤١٣
قوله: وأما الذين صاموا فلم يصنعوا شيئا:	.....	٤١٣
قوله: وأما الذين أفطروا فبعثوا الركاب، وامتنعوا، وعالجوا:	.....	٤١٣
قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ذهب المفطرون اليوم بالأجر:	.....	٤١٤
د رسول الله ﷺ مذ كوره بالا ارشاد سبب:	.....	٤١٤
مذ كوره بالا حديث نه مستنبط فائدي:	.....	٤١٤
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	.....	٤١٥
٧١- بَاب: فَضْلُ مَنْ حَمَلَ مَتَاعَ صَاحِبِهِ فِي السَّفَرِ		
د ترجمة الباب مقصد:	.....	٤١٥
رجال الحديث		
١- اسحاق بن نصر:	.....	٤١٥
٢- عبد الرزاق:	.....	٤١٥
٣- معمر:	.....	٤١٥
٤- همام:	.....	٤١٥
٥- ابو هريره <small>رضي الله عنه</small> :	.....	٤١٥
د حديث ترجمه:	.....	٤١٦
تنبيه:	.....	٤١٦
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	.....	٤١٦
٧٢- بَاب: فَضْلُ رَبَاطٍ يَوْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ		
د ترجمة الباب مقصد:	.....	٤١٦
د رباط معنی:	.....	٤١٦
قوله: وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ..	.....	٤١٧
رجال الحديث		
١- عبد الله بن منير:	.....	٤١٧
٢- ابو النضر:	.....	٤١٧
٣- عبد الرحمن بن عبد الله بن دينار:	.....	٤١٨
٤- ابو حازم:	.....	٤١٨
٥- سهل بن سعد الساعدي:	.....	٤١٨
سمع ابا النضر	.....	٤١٨

شمیرہ	مضمون	صفحہ
-------	-------	------

۴۱۸	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: رباط يوم في سبيل الله خير من الدنيا وما عليها:	۴۱۸
۴۱۸	قوله: وموضع سوط أحدكم من الجنة خير من الدنيا وما عليها:	۴۱۸
۴۱۸	خير من الدنيا وما فيها نه د عدول کولو وجہ:	۴۱۸
۴۱۸	د جنت کورې (سوط) برابر خای د دنیا او ما فیہا نہ بہتر کیدو وجہ:	۴۱۸
۴۱۹	د اسلامی سرحدونو د حفاظت په فضیلت کښې نور احادیث:	۴۱۹
۴۲۰	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت:	۴۲۰

۷۳- بَاب: مَنْ غَزَا بِصَبِيٍّ لِلْخِدْمَةِ

۴۲۰	د ترجمه الباب مقصد:	۴۲۰
	رجال الحديث	
۴۲۱	۱- قتيبه:	۴۲۱
۴۲۱	۲- يعقوب:	۴۲۱
۴۲۱	۳- عمرو:	۴۲۱
۴۲۱	۴- انس:	۴۲۱
۴۲۱	قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لأبي طلحة: التمس لي غلاماً من غلمانكم يخدمني حتى أخرج إلى خير:	۴۲۱
۴۲۱	یواشکال اود هغې جواب:	۴۲۱
۴۲۲	آیا ماشوم ته به غنیمت کښې حصه ملاوېږي؟:	۴۲۲
۴۲۲	د جمهورو دلائل:	۴۲۲
۴۲۳	د امام اوزاعی <small>رحمہ اللہ</small> د دلیل جواب:	۴۲۳
۴۲۴	د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت:	۴۲۴

۷۴- بَاب: رُكُوبُ الْبَحْرِ

۴۲۴	د ترجمه الباب مقصد:	۴۲۴
۴۲۴	رکوب بحر کښې د اسلافو اختلاف:	۴۲۴
۴۲۴	یو د اہم تنبیہ:	۴۲۴
۴۲۵	یو د بله تنبیہ:	۴۲۵
	رجال الحديث	
۴۲۲	۱- ابو النعمان:	۴۲۲
۴۲۲	۲- حماد بن زيد:	۴۲۲
۴۲۲	۳- يحيى:	۴۲۲
۴۲۲	۴- محمد بن يحيى بن حبان:	۴۲۲
۴۲۲	۵- انس بن مالك:	۴۲۲
۴۲۲	قوله: قال: حدثني أم حرام أن النبي صلى الله عليه وسلم قال يوماً في بيتها:	۴۲۲

شماره	مضمون	صفحه
۴۲۲	تنبيه	۴۲۲
۴۲۲	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	۴۲۲
۴۲۷	۷۵. بَاب: مَنْ اسْتَعَانَ بِالضُّعَفَاءِ وَالصَّالِحِينَ فِي الْحَرْبِ	۴۲۷
۴۲۷	د ترجمه الباب مقصد	۴۲۷
۴۲۷	د مذکورہ تعلیق تخریج	۴۲۷
۴۲۷	د مذکورہ تعلیق مقصد او ترجمه الباب سره مناسبت	۴۲۷
	رجال الحديث	
۴۲۸	۱- سليمان بن حرب	۴۲۸
۴۲۸	۲- محمد بن طلحه	۴۲۸
۴۲۸	۳- طلحه	۴۲۸
۴۲۸	۶- مصعب بن سعد	۴۲۸
۴۲۸	قوله: قَالَ: رَأَى سَعْدُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنْ لَهُ فَضْلًا عَلَى مَنْ دُونَهُ:	۴۲۸
۴۲۹	دا روایت مرسل دی که متصل؟	۴۲۹
۴۲۹	قوله: فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَلْ تَنْصُرُونَ وَتَرْزُقُونَ إِلَّا بضعفائكم:	۴۲۹
۴۲۹	ضعيفان د الله تعالى د نصرت سبب دی:	۴۲۹
۴۳۰	په حديث کښي تواضع او د کبر نه بچ کيدلو ترغيب:	۴۳۰
۴۳۰	په حديث باب کښي د فضل نه څه مراد دي؟	۴۳۰
۴۳۱	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	۴۳۱
	رجال الحديث	
۴۳۱	۱- عبد الله بن محمد	۴۳۱
۴۳۱	۲- سفيان	۴۳۱
۴۳۱	۳- عمرو	۴۳۱
۴۳۱	۴- جابر	۴۳۱
۴۳۲	۵- ابو سعيد الخدري	۴۳۲
۴۳۲	قوله: عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: يَأْتِي زَمَانٌ يَغْزُو فُتَاهُ مِنَ النَّاسِ فَيَقَالُ: فَيَكُم	۴۳۲
۴۳۲	من صحب النبي صلى الله عليه وسلم؟ فيقال: نعم:	۴۳۲
۴۳۲	د فُتَاهُ معنی:	۴۳۲
۴۳۲	قوله: ثُمَّ يَأْتِي زَمَانٌ، فيقال: فَيَكُم من صحب أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم؟ فيقال:	۴۳۲
۴۳۳	نعم، فيفتح:	۴۳۳
۴۳۳	قوله: ثُمَّ يَأْتِي زَمَانٌ، فيقال: فَيَكُم من صحب أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم؟	۴۳۳
۴۳۳	فيقال: نعم، فيفتح:	۴۳۳
۴۳۳	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	۴۳۳

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٧٦- بَاب: لَا يَقُولُ فَلَانٌ شَهِيدٌ

٤٣٣	د ترجمه الباب مقصد	٤٣٣
٤٣٤	د مذ کوره تعلیق مقصد	٤٣٤
٤٣٤	د مذ کوره تعلیق تخریج	٤٣٤
٤٣٤	د مذ کوره تعلیق ترجمه الباب سره مطابقت	٤٣٤
	رجال الحديث	
٤٣٥	١- قتيبه	٤٣٥
٤٣٥	٢- يعقوب بن عبد الرحمن	٤٣٥
٤٣٥	٣- ابو حازم	٤٣٥
٤٣٥	٤- سهل بن سعد <small>رضي الله عنه</small>	٤٣٥
	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم التقى هو والمشركون فأقتلوا فلما مال رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى عسكرة، ومال الآخرون إلى عسكرهم:	٤٣٦
٤٣٦	د حديث د مضمون تعلق کومي غزوي سره دي؟	٤٣٦
٤٣٦	قوله: وفي أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم رجل لا يدع لهم شاذة ولا فاذة إلا تبعها:	٤٣٦
٤٣٦	د شاذه او فاذه معنی	٤٣٦
٤٣٧	قوله: فقالوا: ما أجزأنا اليوم أحدكم ما أجزأ فلان:	٤٣٧
٤٣٧	قوله: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أما إنه من أهل النار:	٤٣٧
٤٣٧	قوله: فقال رجل من القوم: أنا صاحبه:	٤٣٧
٤٣٨	نصل سيفه كنبني نصل نه خه مراد دي؟	٤٣٨
	قوله: فخرج الرجل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: أشهد أنك رسول الله، قال:	
٤٣٩	وما ذاك؟ قال: الرجل الذي ذكرت أنك أنه من أهل النار، فأعظم الناس ذلك:	٤٣٩
٤٣٩	يو اعتراض او د هغي جواب	٤٣٩
٤٤٠	د نبی <small>ﷺ</small> مذ کوره ارشاد مطلب	٤٤٠
٤٤١	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٤٤١

٧٧- بَاب: التَّحْرِيطُ عَلَى الرَّمَى

٤٤١	د ترجمه الباب مقصد	٤٤١
٤٤١	قوله: وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ:	٤٤١
٤٤١	آيت مبارك كنبني قوه نه خه مراد دي؟	٤٤١
٤٤٢	د رمي تخصيص بالذکر وجه	٤٤٢
	رجال الحديث	
٤٤٣	١- عبد الله بن مسلمة	٤٤٣

شماره	مضمون	صفحه
۲	حاتم بن اسماعیل	۴۴۳
۳	یزید بن ابی عبید	۴۴۳
۴	سلمة بن الأكوع	۴۴۳
	قوله: قال: مر النبي صلى الله عليه وسلم على نفر من أسلم ينتضلون:	۴۴۳
	قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ارموا بني إسماعيل فإن أباكم كان رامياً ارموا وأنا مع بني فلان:	۴۴۳
	بني فلان نه ثوك مراد دي؟	۴۴۳
	حضرت محجن بن الادرع:	۴۴۴
	قوله: قال: فأمسك أحد الفريقين بأيديهم، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما لكم لا ترمون؟ قالوا: كيف نرمي وأنت معهم؟	۴۴۴
	جواب وركونكي ثوك وو؟	۴۴۵
	قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ارموا فأنا معكم كلكم:	۴۴۵
	يواشكال اود هفي جواب:	۴۴۵
	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	۴۴۵
	د حديث نه مستنبط فائدي:	۴۴۵
	رجال الحديث	
۱	ابونعيم:	۴۴۲
۲	عبدالرحمن بن الغسيل:	۴۴۲
۳	حمزه بن ابی اسيد:	۴۴۷
۴	ایه:	۴۴۷
	قوله: قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم يوم بدر حين صفقنا لقرش، وصفوا لنا: إذا أكثبوكم فعليكم بالنبل:	۴۴۷
	د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	۴۴۷
	رمي نه خه مراد دي؟	۴۴۸
	نوي وسله جوړول فرض دي:	۴۴۸
	په اسونو سوریدل غوره دي که غشي وړول:	۴۴۹
	۷۸- بَاب: اللَّهُ بِالْحَرَابِ وَتَحْوَاهَا	
	د ترجمة الباب مقصد:	۴۴۹
	رجال الحديث	
۱	ابراهيم بن موسى:	۴۵۰
۲	هشام:	۴۵۰

شماره	مضمون	صفحه
۴- معمر:	.....	۴۵۰
۵- زهري:	.....	۴۵۰
۶- ابن المسيب:	.....	۴۵۰
۷- ابوهريره <small>رضي الله عنه</small> :	.....	۴۵۰
قوله: قال: بينا الحبشة يلعبون عند النبي صلى الله عليه وسلم بحراهم دخل عمر، فأهوى الى الحصى فخصبهم بها:	.....	۴۵۱
قوله: فقال: دعمهم يا عمر:	.....	۴۵۱
يو اشكال او د هغي جوابونه:	.....	۴۵۱
قوله: زاد على: حدثنا عبد الرزاق أخبرنا معمر: في المسجد:	.....	۴۵۲
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	.....	۴۵۲
د علامه عيني او حافظ صاحب تسامح:	.....	۴۵۲
تنبيه:	.....	۴۵۲

۷۹- بَابُ: الْمَجْنُونِ وَمَنْ يُتَرَسُّ بِتُرْسٍ صَاحِبِهِ

د ترجمه الباب مقصد:	.....	۴۵۳
دمجن معنی:	.....	۴۵۳
رجال الحديث		
۱- احمد بن محمد:	.....	۴۵۳
۲- عبد الله:	.....	۴۵۳
۳- الازاعي:	.....	۴۵۴
۴- اسحاق بن عبد الله بن ابي طلحه:	.....	۴۵۴
۵- انس بن مالك:	.....	۴۵۴
قوله: قال: كان أبو طلحة يتترس مع النبي صلى الله عليه وسلم بترس واحد، وكان أبو طلحة حسن الرمي فكان إذا رمى يشرف النبي صلى الله عليه وسلم فينظر الى موضع نبلة:	.....	۴۵۴
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	.....	۴۵۴
رجال الحديث		
۱- سعيد بن عفیر:	.....	۴۵۵
۲- يعقوب بن عبد الرحمن:	.....	۴۵۵
۳- ابو حازم:	.....	۴۵۵
۴- سهل:	.....	۴۵۵
قوله: قال: لما كسرت بيضة النبي صلى الله عليه وسلم:	.....	۴۵۵
د رسول الله په گستاخانو باندې د الله عذاب:	.....	۴۵۵
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:	.....	۴۵۶

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

رجال الحديث	.....	۴۵۲
۱- علي بن عبد الله	.....	۴۵۷
یواهمه تنبيه	.....	۴۵۷
۲- سفيان	.....	۴۵۷
۳- عمرو	.....	۴۵۷
۴- زهري	.....	۴۵۷
۵- مالك بن اوس بن الحدثان	.....	۴۵۷
۶- عمر <small>رضي الله عنه</small>	.....	۴۵۷
قوله: قال: كانت أموال بني النضير:.....	.....	۴۵۷
تنبيه:.....	.....	۴۵۷
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:.....	.....	۴۵۷
رجال الحديث	.....	۴۵۸
۱- قبيصة	.....	۴۵۸
۲- سفيان	.....	۴۵۸
۳- سعد بن ابراهيم	.....	۴۵۸
۴- عبد الله بن شداد	.....	۴۵۸
۵- علي <small>رضي الله عنه</small>	.....	۴۵۹
قوله: حدثنا قبيصة حدثنا سفيان:.....	.....	۴۵۹
حافظ ابو نعيم او مذكوره سند:.....	.....	۴۵۹
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت:.....	.....	۴۵۹

۸۰- بَاب: الدَّرَق

د ترجمة الباب مقصد:.....	.....	۴۶۰
رجال الحديث	.....	۴۶۱
۱- اسماعيل	.....	۴۶۱
۲- ابن وهب	.....	۴۶۱
۳- عمرو	.....	۴۶۱
۴- ابوالاسود	.....	۴۶۱
۵- عروه	.....	۴۶۲
۶- عائشه	.....	۴۶۲
قوله: قالت: دخل علي رسول الله صلى الله عليه وسلم:.....	.....	۴۶۲
تنبيه:.....	.....	۴۶۲
قوله: قال أحمد: فلما غفل:.....	.....	۴۶۲

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۴۲۲	د تعلیق مقصد	۴۲۲
۴۲۲	د مذکورہ تعلیق تخریج	۴۲۲
۴۲۳	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۴۲۳
۴۲۳	فائدہ	۴۲۳

۸۱- بَاب: الْحَمَائِلِ وَتَعْلِيقِ السَّيْفِ بِالْعُنُقِ

۴۲۳	د حمائیل معنی	۴۲۳
۴۲۳	د ترجمہ الباب مقصد	۴۲۳
	رجال الحديث	
۴۲۴	۱- سلیمان بن حرب	۴۲۴
۴۲۴	۲- حماد بن زید	۴۲۴
۴۲۴	۳- ثابت	۴۲۴
۴۲۴	۴- انس	۴۲۴
۴۲۴	تنبیہ	۴۲۴
۴۲۴	قوله: وقد استبرأ الخبر	۴۲۴
۴۲۴	قوله: وهو يقول: لم تراعوا، لم تراعوا	۴۲۴
۴۲۵	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۴۲۵

۸۲- بَاب: حَلِيَّةِ السُّيُوفِ

۴۲۲	د ترجمہ الباب مقصد	۴۲۲
	رجال الحديث	
۴۲۲	۱- احمد بن محمد	۴۲۲
۴۲۲	۲- عبد الله	۴۲۲
۴۲۲	۳- الازاعي	۴۲۲
۴۲۲	۴- سليمان بن حبيب	۴۲۲
۴۲۷	۵- ابو امامه	۴۲۷
۴۲۷	قوله: ... يقول: لقد فتح الفتوح قوم ما كانت حلية سيوفهم الذهب والفضة	۴۲۷
۴۲۸	قوله: إنما كانت حليتهم العلابي والآتك والحديث	۴۲۸
۴۲۸	د ذکر شوی جملہ مطلب	۴۲۸
۴۲۸	د لفظ 'علابی' تحقیق	۴۲۸
۴۲۹	د 'الآتك' تحقیق	۴۲۹
۴۲۹	پہ تورہ سرہ یاسپین زر لگولو حکم	۴۲۹
۴۷۰	د امام احمد دلائل او د دی جوابونہ	۴۷۰

شمیره	مضمون	صفحه
۴۷۰	دملا علی قاری <small>رحمہ اللہ</small> ارشاد	۴۷۰
۴۷۲	پہ تورہ کنبی سرہ زر استعمالول او حدیث باب	۴۷۲
	۸۳- بَاب: مَنْ عُلِقَ سَيْفُهُ بِالشَّجَرِ فِي السَّفَرِ عِنْدَ الْقَابِلَةِ	
۴۷۲	دترجمہ الباب مقصد	۴۷۲
	رجال الحديث	
۴۷۳	۱- ابو الیمان	۴۷۳
۴۷۳	۲- شعیب	۴۷۳
۴۷۳	۳- الزہری	۴۷۳
۴۷۳	۴- سنان بن ابی سنان الدؤلی	۴۷۳
۴۷۴	۵- ابوسلمہ بن عبد الرحمن	۴۷۴
۴۷۴	۶- جابر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہما	۴۷۴
۴۷۴	قوله: أخبرنا أنه غزا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم قبل نجد فلما قفل	۴۷۴
۴۷۴	تنبيه	۴۷۴
۴۷۴	د حدیث باب نہ مستنبط فائدی	۴۷۴
۴۷۵	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۴۷۵
	۸۴- بَاب: لُبْسُ الْبَيْضَةِ	
۴۷۵	دترجمہ الباب مقصد	۴۷۵
	رجال الحديث	
۴۷۲	۱- عبد اللہ بن مسلمہ	۴۷۲
۴۷۲	۲- عبد العزیز	۴۷۲
۴۷۲	۳- ایبہ	۴۷۲
۴۷۲	۴- سہل	۴۷۲
۴۷۲	تنبيه	۴۷۲
۴۷۲	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۴۷۲
	۸۵- بَاب: مَنْ لَمْ يَرَ كَسْرَ السِّلَاحِ عِنْدَ الْمَوْتِ	
۴۷۲	دترجمہ الباب مقصد	۴۷۲
۴۷۷	د حضرت گنگوہی <small>رحمہ اللہ</small> رائی	۴۷۷
	رجال الحديث	
۴۷۸	۱- عمرو بن عباس	۴۷۸
۴۷۸	۲- عبد الرحمن	۴۷۸
۴۷۸	۳- سفیان	۴۷۸

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٤- ابواسحاق ٤٧٨

٥- عمرو بن الحارث ٤٧٨

قوله: قال: ما ترك النبي صلى الله عليه وسلم الا سلاحه وبغلة بيضاء وعرضا: ٤٧٨

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ٤٧٨

د كسر سلاح نه د ممانعت حكمت: ٤٧٩

٨٦- بَاب: تَفَرُّقُ النَّاسِ عَنِ الْإِمَامِ عِنْدَ الْقَائِلَةِ وَالْإِسْتِظْلَالِ بِالشَّجَرِ

د ترجمة الباب مقصد: ٤٧٩

يوتعارض او د هغې حل: ٤٨٠

تنبيه: ٤٨١

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ٤٨١

٨٧- بَاب: مَا قِيلَ فِي الرِّمَاحِ

د ترجمة الباب مقصد: ٤٨١

قوله: وَيَذْكُرُ عَنْ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جُعِلَ رِزْقِي تَحْتَ ظِلِّ رُفْغِي وَجُعِلَ

الدِّالَةُ وَالصَّغَارُ عَلَى مَنْ خَالَفَ أَمْرِي: ٤٨٢

د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د مذكوره تعليق تخريج: ٤٨٢

د مذكوره تعليق تشريح او مطلب: ٤٨٢

صرف نيزه ذكر كولو كسبي حكمت: ٤٨٣

د تعليق د دوئمي جملي تشريح: ٤٨٣

د تعليق ترجمة الباب سره مطابقت: ٤٨٣

رجال الحديث

١- عبد الله بن يوسف: ٤٨٤

٢- مالك: ٤٨٤

٣- ابوالنضر: ٤٨٤

٤- نافع: ٤٨٤

٥- ابوقتاده رضي الله عنه: ٤٨٤

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: ٤٨٤

د پورتنی تعليق تخريج: ٤٨٥

٨٨- بَاب: مَا قِيلَ فِي دِرْعِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْقَمِيصِ فِي الْحَرْبِ

د ترجمة الباب مقصد: ٤٨٥

قوله: وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَا خَالِدٌ فَقَدْ اخْتَبَسَ أَذْرَاعَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ: ٤٨٦

د پورتنی تعليق تخريج: ٤٨٦

شماره	مضمون	صفحه
۴۸۶	د مذکورہ تعلیق دلتہ ذکر کولو مقصد	۴۸۶
	رجال الحديث	
۴۸۷	۱- محمد بن المثنی	۴۸۷
۴۸۷	۲- عبد الوهاب	۴۸۷
۴۸۷	۳- خالد	۴۸۷
۴۸۷	۴- عکرمہ	۴۸۷
۴۸۷	۵- ابن عباس	۴۸۷
۴۸۷	د حدیث ترجمہ	۴۸۷
۴۸۸	د حدیث نہ مستنبط فائدی	۴۸۸
۴۸۸	قوله: وقال وهيب: حدثنا خالد يوم بدر:	۴۸۸
۴۸۸	د مذکورہ تعلیق تخریج	۴۸۸
۴۸۸	د مذکورہ تعلیق مقصد	۴۸۸
۴۸۹	دا حدیث د صاحبو د مراسیلو نہ دی	۴۸۹
۴۸۹	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۴۸۹
	رجال الحديث	
۴۹۰	۱- محمد بن كثير	۴۹۰
۴۹۰	۲- سفیان	۴۹۰
۴۹۰	۳- الاعمش	۴۹۰
۴۹۰	۴- ابراهيم	۴۹۰
۴۹۰	۵- الاسود	۴۹۰
۴۹۰	۶- عائشہ	۴۹۰
۴۹۱	د پورتنہ ذکر شوو د وارو تعلیقاتو تخریج	۴۹۱
۴۹۱	د وارو تعلیقاتو ذکر کولو مقصد	۴۹۱
۴۹۱	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۴۹۱
	رجال الحديث	
۴۹۱	۱- موسي بن اسماعيل	۴۹۱
۴۹۱	۲- وهيب	۴۹۱
۴۹۱	۳- ابن طاؤس	۴۹۱
۴۹۱	۴- ابیه	۴۹۱
۴۹۲	۵- ابوهريره	۴۹۲
۴۹۲	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۴۹۲
	۸۹- باب: الحجة في السفر والحرب	
۴۹۲	د ترجمہ الباب مقصد	۴۹۲

شميره	مضمون	صفحه
	رجال الحديث	
١- موسي بن اسماعيل	.....	٤٩٢
٢- عبدالواحد	.....	٤٩٣
٣- الاعمش	.....	٤٩٣
٤- ابوالضحى مسلم بن صبيح	.....	٤٩٣
٥- مسروق	.....	٤٩٣
٦- المغيرة بن شعبه	.....	٤٩٣
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت	.....	٤٩٣
	٩٠- بَاب: الْحَرِيرُ فِي الْحَرْبِ	
	د ترجمة الباب مقصد	٤٩٣
	رجال الحديث	
١- احمد بن المقدم	.....	٤٩٣
٢- خالد	.....	٤٩٤
٣- سعيد	.....	٤٩٤
٤- قتاده	.....	٤٩٤
٥- انس	.....	٤٩٤
قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم رخص لعبد الرحمن والزبير في قبيص من حرير من حكة كانت بهما	.....	٤٩٤
تنبيه	.....	٤٩٤
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت	.....	٤٩٤
	رجال الحديث	
١- ابوالوليد	.....	٤٩٥
٢- همام	.....	٤٩٥
٣- محمد بن سنان	.....	٤٩٥
قوله: أن عبد الرحمن بن عوف والزبير شكوا إلى النبي صلى الله عليه وسلم - يعني القمل	.....	٤٩٥
كلمه تشكوا كني د نسخو اختلاف	.....	٤٩٥
د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت	.....	٤٩٦
	رجال الحديث	
١- مسدد	.....	٤٩٦
٢- يحيى	.....	٤٩٦
٣- شعبه	.....	٤٩٦
	رجال الحديث	
١- محمد بن بشار	.....	٤٩٦

شُمیره	مضمون	صفحه
٢- غندر:	٤٩٦	
قوله: رَخَّصْ أَوْ رَخَّصْ لَهَا الْحَكَّةَ بِهَا:	٤٩٧	
دَ رِبْسَمِينَ لِبَاسِ دَ أَجَازَتِ سَبَبُ خُهِ وَو؟:	٤٩٧	
٩١- بَاب: مَا يُدْكَرُ فِي السَّكِينِ		
دَ ترجمه الباب مقصد:	٤٩٨	
رجال الحديث		
١- عبد العزيز بن عبد الله:	٤٩٨	
٢- ابراهيم بن سعد:	٤٩٨	
٣- ابن شهاب:	٤٩٨	
٤- جعفر بن عمرو بن اميه الضمري:	٤٩٨	
٥- ابیه:	٤٩٩	
قوله: قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُ مِنْ كُتْفٍ يَحْتَزِمْنَهَا، ثُمَّ دَعَى إِلَى الصَّلَاةِ فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ:	٤٩٩	
تنبيه:	٤٩٩	
دَ حديث دَ ترجمه الباب سره مطابقت:	٤٩٩	
قوله: حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزَّهْرِيِّ وَزَادَ: فَأَلْقَى السَّكِينِ:	٤٩٩	
٩٢- بَاب: مَا قِيلَ فِي قِتَالِ الرُّومِ		
دَ ترجمه الباب مقصد:	٥٠٠	
دَ روميانودَ نسل تحقيق:	٥٠٠	
رجال الحديث		
١- اسحاق بن يزيد الدمشقي:	٥٠٠	
٢- يحيى بن حمزه:	٥٠١	
٣- ثور بن يزيد:	٥٠١	
٤- خالد بن معدان:	٥٠١	
٥- عمير بن الاسود العنسي:	٥٠١	
تنبيه:	٥٠٢	
قوله: أَنَّهُ أَتَى عِبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ، وَهُوَ نَازِلٌ فِي سَاحَةِ حِمَصٍ، وَهُوَ فِي بِنَاءٍ، وَمَعَهُ أَمْحَرَامٌ ...:	٥٠٢	
قوله: ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَوَّلُ جَيْشٍ مِنْ أُمَّتِي يَغْزُونَ مَدِينَةَ قَيْصَرَ مَغْفُورٌ لَهُمْ، فَقُلْتُ: أَنَا فِيهِمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: لَا:	٥٠٢	
دينه كومه غزوه مراد ده؟:	٥٠٣	
دَ حديث باب نه دَ يزيد په فضيلت باندې استدلال:	٥٠٣	

شماره	مضمون	صفحه
۵۰۲	پہ خلیفہ یزید بن معاویہ باندی لعنت کولو حکم	۵۰۲
۵۰۸	د بحث خلاصہ	۵۰۸
۵۰۸	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۵۰۸
۹۳۔ بَاب: قِتَالِ الْيَهُودِ		
۵۰۹	د ترجمہ الباب مقصد	۵۰۹
رجال الحديث		
۵۰۹	۱۔ اسحاق بن محمد الفروي	۵۰۹
۵۰۹	۲۔ مالک	۵۰۹
۵۱۰	۳۔ نافع	۵۱۰
۵۱۰	۴۔ عبد اللہ بن عمر رضي الله عنهما	۵۱۰
۵۱۰	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: تقاتلون اليهود:	۵۱۰
۵۱۰	قوله: حتى يختبئ أحدكم وراء الحجر فيقول: يا عبد الله، هذا يهودي ورائي فأقتله:	۵۱۰
۵۱۱	د کانری د وینا مطلب	۵۱۱
۵۱۱	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۵۱۱
۵۱۱	د حدیث باب یو خصوصیت	۵۱۱
رجال الحديث		
۵۱۲	۱۔ اسحاق بن ابراهيم	۵۱۲
۵۱۲	۲۔ جریر	۵۱۲
۵۱۲	۳۔ عمارة بن القعقاع	۵۱۲
۵۱۲	۴۔ ابو زرعه	۵۱۲
۵۱۲	۵۔ ابو هريره	۵۱۲
۵۱۲	قوله: عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا تقوم الساعة:	۵۱۲
۵۱۳	اسلام به د عيسى عليه السلام د نازلید و پوری باقی وی	۵۱۳
۵۱۳	د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت	۵۱۳
۹۴۔ بَاب: قِتَالِ التُّرْكِ		
۵۱۳	د ترجمہ الباب مقصد	۵۱۳
۵۱۳	د ترکیانو د نسل باره کنبی تحقیق	۵۱۳
رجال الحديث		
۵۱۴	۱۔ ابو النعمان	۵۱۴
۵۱۴	۲۔ جریر بن حازم	۵۱۴
۵۱۴	۳۔ حسن	۵۱۴
۵۱۴	۴۔ عمرو بن تغلب	۵۱۴

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

قوله: قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: إن من أشراط الساعة أن تقاتلوا قوماً ينتعلون

نعال الشعر: ٥١٤

دَ وَيَنْتَوِ خَيْلِي أَجُولُو مَطْلَب: ٥١٥

قوله: وإن من أشراط الساعة أن تقاتلوا قوماً عراض الوجوه، كأن وجوههم المجان: ٥١٥

دَ الْمَجَانِ الْمَطْرَقَةُ معنی: ٥١٥

تشبيهه به کوم خیز کنبی ده؟ ٥١٥

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ٥١٦

رجال الحديث

١- سعيد بن محمد: ٥١٦

٢- يعقوب: ٥١٧

٣- أبي: ٥١٧

٤- صالح: ٥١٨

٥- الاعرج: ٥١٨

٦- أبو هريره: ٥١٨

قوله: قال أبو هريرة رضي الله عنه: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تقوم الساعة حتى

تقاتلوا الترك صغار الأعين، حمر الوجوه، ذلف الأنوف، كأن وجوههم المجان المطرقة: ٥١٨

دَ ذَلْفُ الْأَنْوَفِ تحقيق: ٥١٨

قوله: ولا تقوم الساعة حتى تقاتلوا قوماً نعالهم الشعر: ٥١٨

به حدیث کنبی ذکرشوی صفات دَ کوم قوم دی؟ ٥١٩

بابك الخرمی أود هغه فرقه: ٥١٩

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ٥٢٠

د ترکو متعلق احادیثو باره کنبی یو وضاحت: ٥٢٠

٩٥- بَابُ: قِتَالِ الَّذِينَ يُنْتَعِلُونَ الشَّعَرَ

د ترجمه الباب مقصد: ٥٢٠

رجال الحديث

١- علي بن عبد الله: ٥٢٢

٢- سفيان: ٥٢٢

٣- زهري: ٥٢٢

٤- سعيد بن المسيب: ٥٢٢

٥- أبي هريره: ٥٢٢

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ٥٢٢

د مذکورہ عبارت مقصد: ٥٢٣

شماره	مضمون	صفحه
۵۲۳	د زوایة مطلب	۵۲۳
۹۶	بَاب: مَنْ صَفَّ أَصْحَابَهُ عِنْدَ الْهَرَمَةِ وَنَزَلَ عَنْ دَائِيَّتِهِ وَاسْتَنْصَرَ	۵۲۴
۵۲۴	د ترجمه الباب مقصد	۵۲۴
	رجال الحديث	
۵۲۴	تنبيه:	۵۲۴
	قوله: قَالَ: لَا، وَاللَّهِ، مَا وَلِيَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَكِنَّهُ خَرَجَ شَبَابُ أَصْحَابِهِ وَخَفَافُهُمْ	
۵۲۵	حسرا، ليس بسلاح:	۵۲۵
۵۲۵	د خفافهم تحقيق:	۵۲۵
۵۲۵	د حسرا تحقيق:	۵۲۵
۵۲۵	د ليس بسلاح جملې نحوى تحقيق:	۵۲۵
۵۲۶	قوله: فَأَتَوْا قَوْمًا رَمَاةَ جَمْعٍ هَوَازِنَ وَبَنَى نَصْرًا مَا يَكَادُ يَسْقُطُ لَهُمْ سَهْمٌ:	۵۲۶
۵۲۶	قوله: فَرَشَقُوهُمْ رَشْقًا مَا يَكَادُونَ يَخْطِثُونَ:	۵۲۶
۵۲۶	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	۵۲۶
۹۷	بَاب: الدُّعَاءُ عَلَى الْمُشْرِكِينَ بِالْهَرَمَةِ وَالزَّلْزَلَةِ	۵۲۶
۵۲۶	د ترجمه الباب مقصد:	۵۲۶
	رجال الحديث	
۵۲۷	۱- ابراهيم بن موسى:	۵۲۷
۵۲۷	۲- عيسى:	۵۲۷
۵۲۷	۳- هشام، دلتہ د هشام نه خوك مراد دي؟	۵۲۷
۵۲۸	د حافظ ابن حجر خبرداري:	۵۲۸
۵۲۸	آيا هشام بن حسان ضعيف راوى دي؟	۵۲۸
۵۲۹	۴- محمد:	۵۲۹
۵۳۰	۵- عبیده:	۵۳۰
۵۳۰	۶- علي:	۵۳۰
۵۳۰	قوله: قَالَ: لَمَا كَانَ يَوْمُ الْأَحْزَابِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَلَأَ اللَّهُ بَيْوتَهُمْ.....	۵۳۰
۵۳۰	تنبيه:	۵۳۰
۵۳۰	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت:	۵۳۰
	رجال الحديث	
۵۳۰	۱- قبيصة:	۵۳۰
۵۳۰	۲- سفيان:	۵۳۰
۵۳۱	د علامه عيني او قسطلاني تسامح:	۵۳۱

شمیره	مضمون	صفحه
٣	ابن ذكوان	٥٣١
٤	الاعرج	٥٣١
٥	ابوهريره	٥٣١
	د حديث ترجمه	٥٣١
	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٥٣١
	رجال الحديث	
١	احمد بن محمد	٥٣٢
٢	عبدالله	٥٣٢
٣	اسماعيل بن ابي خالد	٥٣٢
٤	عبدالله بن ابي اوفى <small>رضي الله عنه</small>	٥٣٢
	قوله: يقول: دعا رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الأحزاب على المشركين:	٥٣٢
	قوله: فقال: اللهم منزل الكتاب، سريع الحساب:	٥٣٢
	قوله: اللهم اهزم الأحزاب، اللهم اهزمهم وزلهم:	٥٣٣
	د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت	٥٣٣
	د نبي اکرم <small>ﷺ</small> په بد دعا کښي يو حکمت:	٥٣٣
	رجال الحديث	٥٣٤
١	عبدالله بن ابي شيبه	٥٣٤
٢	جعفر بن عون	٥٣٤
٣	سفيان	٥٣٤
٤	ابو اسحاق	٥٣٤
٥	عمرو بن ميمون	٥٣٥
٦	عبدالله	٥٣٥
	قوله: قال: كان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي في ظل الكعبة:	٥٣٥
	قوله: فقال: أبو جهل وناس من قريش، ونحرت جزور بناحية مكة:	٥٣٥
	قوله: فأرسلوا فجاؤا من سلاها:	٥٣٦
	قوله: قال عبدالله: فلقد رأيتهم في قليب بدر قتلى:	٥٣٦
	قوله: قال أبو اسحاق: ونسيت السابرة:	٥٣٦
	د پورتني عبارت مقصد	٥٣٦
	قوله: قال: أبو عبدالله: قال يوسف بن إسحاق عن أبي إسحاق: أمية بن خلف.... وقال	
	شعبة: أمية أو أبي، والصحيح: أمية:	٥٣٧
	د ذکر شوي تعليق مقصد	٥٣٧
	د دواړو تعليقاتو تخريج	٥٣٧

صفحہ	مضمون	شمیرہ
۵۳۸	د حدیث د ترجمۃ الباب سرہ مطابقت	
۵۳۸	فائدہ	
	رجال الحدیث	
۵۳۸	۱- سلیمان بن حرب	
۵۳۸	۲- حماد	
۵۳۸	۳- ایوب	
۵۳۹	۴- ابن ابی ملیکہ	
۵۳۹	۵- عائشہ رضی اللہ عنہا	
۵۳۹	قوله: أن اليهود دخلوا	
۵۳۹	دَ وعلیکم واو متعلق یو بحث	
۵۴۰	د حدیث د ترجمۃ الباب سرہ مطابقت	

فهرس اسماء من ترجم لهم على حروف الهجاء

صفحه	مضمون	صفحه	مضمون
٢٨٣	عرولة بن الجعد	٢١٣	ابان بن سعيد
٢٩١	علي بن حفص	٣٩٣	حضرت ابو عامر
٣٠١	عمار بن زريق	٨٨	حضرت ام حرام رضی اللہ عنہا
١٨٩	عمر بن محمد بن جبیر	٣٨٤	حضرت ام سلیط رضی اللہ عنہا
١٣٥	حضرت عمرو بن ثابت اشہلی	٣٨٦	ام کلثوم رضی اللہ عنہا
٥٠١	عبد بن الاسود العنسی	١٣٥	حضرت انس بن النضر
٢١٢	عنيسة بن سعيد	٢٦٣	ثابت بن قیس
٣٤٢	بنت قرظہ	٣٨٣	ثعلبہ بن ابی مالک
٣٣٣	حضرت محجن بن الادرم	١٥٢	حارثہ بن سراقہ
١٣١	محمد بن سعيد الخزاعي	١٢٣	حضرت حرام بن ملحان
١٣٤	محمد بن عبد الله	١٣٩	حسین بن محمد بن بہرام تميمی
١٥٨	محمد بن المبارك	٣٣٤	حمزة بن ابی اسید
٣٦٨	معاوية بن اسحاق	١٣٩	حضرت خزيمہ بن ثابت الانصاری
٣٣٢	حضرت ابوسفیان بن الحارث	٣٣١	راشد بن سعد
٢٣٨	نعمان بن ابی عیاش	١٣٢	زیاد بن عبد اللہ العامری البکائی
٢١٤	حضرت نعمان بن قوطل	٥١٦	سعيد بن محمد
٢١٤	حضرت نعمان بن قوطل	٣٦٦	سليمان بن حبيب
١١٦	يوسف بن يعقوب الصفار	٣٤٣	سنان بن ابی سنان الدلی
		٣٣٤	سهل بن يوسف
		٢٣٥	سهيل بن ابی صالح
		٢٩١	طلحہ بن ابی سعيد

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عرض مرتب

د الله تعالى جل شانہ وعم نواله ډیر زیات رحم و کرم او احسان دې چه حضرت شیخ الحدیث رئیس المحدثین مولانا سلیم الله خان صاحب دامت معالیهم د درس صحیح بخاری یو بل جلد ترتیب. تحقیق او تعلیق سره ستاسو حضراتو په وړاندې د پیش کولو سعادت حاصلیږي. د نن نه دوه کاله وړاندې د کشف الباری کار راته تفویض شوې وو، په هغه وخت کښې مې دا خیال او گمان هم نه وو چه په دومره کم وخت کښې به دا جلد ستاسو په وړاندې د طباعت په کالی باندې ښانسته کړې شی او رابه شی. فله الحمد لله الشکر.

دا جلد د صحیح بخاری کتاب الجهاد متعلق دې په کوم کښې چه ټول د ۹۸ ابوابو تشریح، تعلیق، تحقیق او ترتیب په یوځای راغلي دي. په دې جلد کښې هم د هغه ټولو امورو التزام شوې دې د کوم اهتمام چه په کتاب الایمان او کتاب العلم په جلدونو کښې شوې دي او د ترتیب او تعلیق په دوران کښې هم هغه طریقه برقراره ساتلو کوشش کړې شوي دي د کوم اهتمام چه په دې پورتنو جلدونو کښې شوي دي، البته په دې جلد کښې دوه امره داسې دي د کوم ښکاره کونه چه ضروري ده.

د احادیثو په تشریح کښې کله کله عربي عبارتونه نقل کولې شی بحمد الله په دې جلد کښې داسې د ټولو عبارتونو ترجمه هم کړې شوې ده، دې د پاره چه په عربي کښې د کمزوري استعداد حاملین قاریان صاحبان هم دینه په آسانی سره استفاده او کړې شي. تراجم رجال کښې رواة سند احوال او تذکره بیان کولو اهتمام کولې شی. کتاب الجهاد د صحیح بخاری جلد اول تقریباً آخره کښې دې او د کتاب الوضوء نه تر کتاب الجهاد پورې د کشف الباری کار تراوسه نه دې شوې په دې وجه مونږ چه کوم ځای هم په حاشیه کښې لیکلی دی چه د هغوی د حالاتو د پاره او گورنې کتاب الوضوء باب..... یا د هغوی حالاتو د پاره او گورنې «کتاب الزکاة باب....» نو د دې نه مراد د صحیح بخاری مذکوره کتاب او باب دې او که د یو راوی یا بزرگ نوم په اول ځل د کتاب الجهاد په یو باب کښې راغلي دي نو هم هلته د هغه تذکره هم لیکلې شويده او که د کشف الباری په رومبڼو دریو جلدونو کښې د هغوی تذکره شته نو باقاعده د صفحې نشاندې کړې شويده.

احقر ته د خپلې علمي بې بضاعتې او د تحقیق په میدان کښې د خپلې ناتجربه کارنې او نوی راتلو دا صرف احساس دې بلکه د دې مکمل اعتراف هم دې، خو صرف په الله تعالى باندې توکل کول او د حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم د حکم او د هغوی د توجیهاتو. عنایاتو او دعاگانو په وجه د دې عظیم خدمت کولو اراده ده، عین ممکن دی چه په دې کښې بغیر د قصد او ارادې غلطیاني شوی وی نو د اهل علم حضراتو په خدمت کښې دا په ډیر ادب سره عرض دې که په کتاب کښې په کوم قسم غلطی نظر پریوزی نو احقر د هغې نه خبر کړنې.

د دې کتاب د شروع نه واخله تر آخری ترتیب او تحقیق په دوران کښې احقر ته چه د کومو حضراتو راه نمائی حاصله شوې ده په هغوی کښې د ټولونه لوی نوم حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم نه پس حضرت استاذ مکرم مولانا نورالبشر صاحب دامت معالیهم (نگران شعبه تخصص فی الحدیث، رفیق شعبه تصنیف و استاذ حدیث جامعه فاروقیه کراچی) دې، چه د هغوی راه نمائی بنده ته قدم په قدم حاصله ده. په نورو صورتونو کښې د کتاب دومره زرد لوستونکو په وړاندې د راتلو امکان نه وو. د کتاب مکمل پروف ریډنگ احقر پخپله کړېدې، البته د بعضو احادیثو تخریج، د فهرست وغیره تیاری او بعض حواله جاتو تخریج کښې محترم رور خرم سعید صاحب استاذ جامعه فاروقیه، عزیزم کفایت الله زکریا او عزیزى محمد اسماعیل عاطف وغیره تعاون کړې دې. الله تعالی دې دې ټولو تعاون کونکو ته جزائی خیر ورکړی او علمی او عملی ترقی دې ورکړی. سره د دې بنده د هغه ټولو حضراتو استاذانو مخلصینو او محبیبو هم ډیره شکریه ادا کوی د چا حوصله ورکول او دعاگانې چه احقر ته حاصلې وې.

په آخره کښې ټولو لوستونکو ته د حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت معالیهم د پاره د خصوصی دعاگانو درخواست دې چه الله تعالی دې د هغوی د عاطفت سورې زموږ په سرونو باندې تردیر وخت پورې قائم او دائم اوساتی او په ملک کښې یا بهر ملکونو کښې چه د علمی افاداتو کومه سلسله (خاص کر جامعه فاروقیه کراچی په صورت کښې) تقریباً د پنځوستو کالو راسې روانه ده. د قیامت پورې دې دغه شان جاری او ساری اوساتی او د هغوی د پاره دې صدقه جاریه جوړه کړی. آمین

دې سره سره د احقر مرتب د پاره هم خصوصی دعا او کړنې چه باقی کار دې الله تعالی آسان او ګړځوی او د زر نه زر د پوره کولو توفیق راکړی او په خپل دربار کښې د قبولیت شرف ورکړی او زموږ د پاره او زموږ د استاذانو او مشائخو او والدینو او متعلقینو د پاره د آخرت ذخیره او د خلاصی ذریعه جوړه کړی.

حبیب الله زکریا

رفیق شعبه تصنیف و تالیف و استاذ جامعه فاروقیه کراچی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۲. کتاب الجهاد والسير

د نسخو اختلاف د بخاری شریف په اکثر و نسخو کښې عنوان کښې "کتاب" مذکور نه دي، صرف ابن شويه او نسفي داسې عنوان ذکر کړيدي. (۱)
بيا بسمله په ټولو نسخو کښې د مذکوره بالا عنوان نه وروستوده، البته د نسفي په نسخه کښې بسمله د عنوان نه وړاندې ده. (۲)

د جهاد لغوی معنی: دا دباب مفاعله مصدر دي د دي معنی محنت مشقت او کوشش کول دي. په دي معنی کښې د جیم په کسره سره مستعمل دي، د جیم په فتحه سره په وزن د سحاب یعنی سخته شاره زمکې ته وائی ۸. (۳)

اصطلاحی تعریف: د جهاد اصطلاحی تعریف دي "قتال لکفار التقوية الدين" (۴) یعنی د دين د مضبوطيا او استحکام د پاره کافرانو سره جنگيدل.

حافظ ابن حجر رحمته الله عليه فرمائی "وشرعاً بذل الجهد في قتال الكفار" (۵) او علامه عینی رحمته الله عليه "لاعلاء كلمة الله تعالى" اضافه کړيده. (۶) یعنی د الله تعالی د دين د سرلوړنی د پاره کافرانو سره د جنگيدو کوشش کول.

د جهاد صورتونه: علماو د جهاد مختلف صورتونه بیان کړي دي.

① جهاد مع الکفار ② جهاد مع الفساق

③ جهاد مع الشيطان ④ جهاد مع النفس.

د دي تفصيل دا دي چه جهاد مع الکفار په لاس، مال، ژبه او زړه سره کيږي.

او جهاد مع الفساق لاس، بيا ژبه او بيا زړه سره کيږي.

او د جهاد مع الشيطان مطلب دا دي چه هغه په زړه کښې شک شبهې پيدا کوي يا بد عملونه بنائسته کوي او پيش کوي نو چه د دي نه ځان اوساتي.

جهاد مع النفس دا دي چه د ديني امورو دده کړه اوپه دي عمل کولو کښې سرې خپل ځان مشغول اوساتي او بيا د دي په خودلو کښې لگيا شي. (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۷۸) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (تاج العروس (۲/ مادة جهد، ص ۳۲۹) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۷۸) د جهاد مشروعیت او مقصد او د دي ضرورت پيژندلو د پاره کشف الباری کتاب المغازی (ص ۱۲-۳۶) او گوري -

(۴) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۹۲) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۷۸) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) -

دغه شان علماؤ لیکلی دی چه یو ظاهری جهاد وی او بل باطنی. ظاهری جهاد خو همدغه وی چه کافرانو وغیره سره وی او جهاد باطنی د خپل نفس ناجائزو امورو کبښې مخالفت اود شریعت د تابعدارنۍ نوم دې.

دې نه پس تاسو دا اوگنړنۍ چه په بعض روایاتو کبښې دې جهاد ته چه نفس اوباطن سره وی هغه ئی جهاد اکبر گرځولې دې ځکه چه کافرانو سره جهاد خو کله کله وی خود نفس سره د سړی مقابلې هر وخت او هره گهرنۍ وی نو په دې وجه دا اهم او اکبر دې. (۱) دغه شان بیتهقی په کتاب الزهد (۲) کبښې د حضرت جابر رضی الله عنه روایت نقل کړېدې چه رسول الله صلی الله علیه و آله د غزوه نه واپس تشریف راوړو اووئی فرمائیل "رجعنا من الجهاد الا صغیرا الجهاد الاکبر" (۳)

جهاد فرض کفایه دې که فرض عین؟ دې نه پس په دې خبره پوهه شنی چه د امت د علماؤ د جهاد په حکم کبښې اختلاف دې. جمهور علما جهاد ته فرض کفایه وائی یعنی هغه جهاد چه کافرانو سره وی هغه فرض کفایه دې چه د څه خلقو په ادائیگنۍ سره د ټول امت نه ساقطیږی او که څوک هم د کافرانو سره د جهاد د پاره اونه ځی نو ټول امت به گناهگار وی. لیکن الله دې نکړی که کافرانو په دارالاسلام باندې حمله اوکړه نو په هغه صورت کبښې د هغه ځای په خلقو باندې جهاد فرض عین دې. ترهغې چه د هغوی حمله زیاته شی نو بیا چه په کوم کوم ځای کبښې د هغوی رخ وی نو د هغه ځای د خلقو دپاره جهاد فرض عین دې. (۴) او یو وخت داسې هم راتلې شی چه جهاد به په ټولو مسلمانانو باندې فرض عین شی. علامه عینی رحمته الله علیه "بنایه" کبښې عمرو بن دینار، عطاء بن ابی رباح، ابن شبرمه او سفیان ثوری رحمته الله علیهم نه نقل کړی دی چه جهاد مطلقا واجب نه دې (۵) او د ابن المسیب رحمته الله علیه مسلك دا دې چه جهاد په هر حال کبښې فرض عین دې. (۶)

(۱) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۰۷-۲۰۸) -

(۲) (اتحاف السادة المتقين (ج ۸ ص ۶۵۷) وتعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۰۸) -

(۳) (انظر كشف الخفاء للعجلونی (ج ۱ ص ۲۴۴) علامه عجلونی رحمته الله علیه په دې حدیث باندې کلام کولو سره فرمائی "قال الحافظ ابن حجر فی تسديد القوس: هو مشهور على اللسان وهو من كلام ابراهيم بن ابي عبله" - محمد بن زياد المقدسي فرمائی "سمعت ابن ابي عبله وهو يقول لمن جاء من الغزو: قد رجعتهم من الجهاد الا صغر فما فعلتم بالجهاد الاكبر جهاد القلب؟" (سير اعلام النبلاء ج ۶ ص ۳۲۵) او شيخ السلام علامه تيميه رحمته الله علیه فرمائی "لا اصل لهو ولم يروه احد من اهل المعرفة باقوال النبي صلى الله عليه وسلم" مقدمة مشارق الاشواق الى مصارع العشاق (ج ۱ ص ۳۱). حضرت شيخ الاسلام مدني رحمته الله علیه په خپل يو مکتوب نمبر ۱۰۵ کبښې لیکي: "صوفياء په کتابونو کبښې "رجعنا من الجهاد الا صغر الى الجهاد الاکبر" ته صحيح حدیث ونیلې شویدې. لیکن د عسقلانی (کشف الخفاء ج ۱ ص ۴۲۴) قول دې چه امام نسائی د ابراهيم بن عبله کلام خودلې دې د الفاظو رکاکت یو زبردست قرینه ده چه دا د حضور صلی الله علیه و آله قول نه شی کیدې او نه د حدیث متداول کتابونو کبښې شاه عبدالعزیز رحمته الله علیه غوندې متبحر محدث کتلې دې....." (مکتوب شيخ الاسلام ج ۱ ص ۳۰۷-۳۰۸) -

(۴) (بدائع الصنائع (ج ۲ ص ۹۸) فصل واما بيان كيفية فرق الجهاد..... والهداية (ج ۲ ص ۵۵۸) -

(۵) (البنایه (ج ۲ ص ۷۸۹) -

(۶) (اوجز المسالك (ج ۸ ص ۱۹۹) وتنظيم الاشتات لحل عويصات المشكوة (ج ۳ ص ۹۰) -

د نبی کریم ﷺ په زمانه کښې د جهاد څه حکم وو د دې متعلق تفصیل باب وجوب النفیر کښې راځي. انشاء الله په دې به هم هلته خبرې کيږي.

مشروعیت جهاد د جهاد مشروعیت په مدینه منوره کښې شويدي. په شروع کښې نبی کریم ﷺ ته همدغه حکم ورکړی شوې وو چه په تاباندې کوم احکام نازلېږي هغه ته په ښکاره اعلان کوه او بیانوه. د الله تعالی ارشاد مبارک دې ﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ﴾ (۱) نو واوروه په کولاً وینا سره دوی ته څه چه تاته حکم وی او د مشرکانو پرواه مه کوه.

دې نه پس حضور اکرم ﷺ ته د مجادله حسنه اجازت ورکړی شو او فرمانيلې شو ﴿أَذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ (۲) یعنی راغواړنی د خپل رب لارې ته پخو خبرو باندې نی پوهه کړه او نصیحت ورته په ښه شان سره واوروه، او الزام ورته ورکړه څنگه چه بهتر وی.

بیا د هغې نه پس مدینې طرف ته هجرت اوشونو په شروع کښې مدافعانه جهاد اجازت ورکړی شو. یعنی چه کله په تاسو باندې حمله اوشی یا په مسلمانانو باندې حمله اوشی نو دا حمله بندول او د دې د مقابلې کولو اجازت ورکړی شو. ارشاد او فرمانيلې شو ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ﴾ چه حکم شويدي هغه خلقو ته چا سره چه کافران جنگيږي. په دې وجه چه په هغوی باندې ظلم اوشو او الله تعالی د هغوی په امداد کولو قادر دي.

بیا دې نه پس ارشاد اوشو ﴿فَإِذَا انْشَرَّتْ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُواهُمْ وَأَحْضَرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ﴾ (۳) بیا چه کله تیرې شی میاشتي د پناه نومشکران وژنئ. چرته چه مومنی او د هغوی د نیولو راگیرولو د پاره هر ځای کښې په لتون کښې کښی. دلته مطلقاً د اقدامی او دفاعی جهاد حکم نازل شو. (۴)

۱- باب: فَضْلُ الْجِهَادِ وَالسَّيْرِ

د سیر لغوی معنی سیر- بکس السین البهمله وفتح الیاء- سیرة جمع دي. د دې معنی طریقه راځي او د دې باب ضرب دي. (۵)

د سیر اصطلاحی معنی نبی اکرم ﷺ او صحابه کرام رضوان الله علیهم اجمعین په مختلفو غزواتو او جنگونو کښې چه کومه حکمت عملی او طریقه پاتې وه هغې ته سیر ونيلې شی. (۶)

(۱) (الحجر: ۹۴) -

(۲) (النحل: ۱۲۵) -

(۳) (التوبة: ۵) -

(۴) (انظر البناية (ج ۲ ص ۷۸۹) وزاد المعاد فی هدی خیر العباد (ج ۳ ص ۶۹-۷۲) -

(۵) (انظر تاج العروس (ج ۳ ص ۲۸۶-۲۸۷) مادة "سار" وعمدة القاری (ج ۴ ص ۷۸) والکرماني (ج ۱۲ ص ۹۲) -

(۶) (انظر عمدة القاری (ج ۴ ص ۷۸) والمغرب (ج ۱ ص ۴۲۷) حيث قال الامام المطرزي: "و....الا انها غلبت في لسان الشرع على امور المغازی كالمناسك على امور الحج" -

د ترجمه الباب مقصد د امام بخاری رحمته الله علیه د دې باب د ترجمې نه مقصد د جهاد فضیلت، د هغې اهمیت او په دې باندې د اجرا و ثواب بیانول دی. (۱)

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ إِلَى قَوْلِهِ وَيَشْرِ الْمُؤْمِنِينَ [التوبة: ۱۱-۱۲]

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْحُدُودُ الطَّاعَةُ

اختلاف نسخ د باب د ترجمه لاندې ذکر شوې پورتنۍ مذکوره آیت کښې د صحیح بخاری مختلف نسخو اختلاف دې، د نسفی او ابن شویه روایت داسې دې چې د اصیلی او کریمه نسخو کښې دواړه آیاتونه مکمل ذکر دي. اود ابوذر په روایت کښې اول آیت ﴿وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا﴾ پورې دې بیا د الې قوله: ﴿وَالْحَقِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ﴾ ویشړ المؤمنین ﴿﴾ دې. (۲)

د آیت شان نزول: امام قرطبی رحمته الله علیه د دې آیاتونو شان نزول بیانولوسره فرمائی چې دا آیاتونه د بیعت عقبه ثانیه په موقعه نازل شوی دی. داسې اوشوه چې کله د مدینې منورې نه اویا کسانو باندې مشتمل ډله د عقبه مقام ته راورسیده نو د حضور صلی الله علیه و آله وسلم د ملاقات د پاره حاضر شو نو په دې موقع باندې حضرت عبدالله بن رواحه رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم خبرې اوریدونه پس او فرمائیل "اشتط لربك ولنفسك ماشئت" یعنی تاسو صلی الله علیه و آله وسلم د خپل رب د پاره اود خپل ذات د پاره کوم شرط په مونږ باندې منل غواړئ هغه ومنئ. حضور اکرم صلی الله علیه و آله وسلم او فرمائیل چې د الله تعالی د پاره خو شرط دا دې چې تاسو صرف د هغه عبادت کوئ او څوک د هغه شریک مه ګرځوئ. او د خپل ځان د پاره شرط دا دې چې تاسو د خپل ځان او مال حفاظت کوئ اوزما هم کوئ. په دې باندې انصارو عرض او کړو که دا شرطونه مونږ پوره کړل نو مونږ ته به څه ملاویرې؟ نو رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم او فرمائیل "الجنة" هغه وخت د انصارو زړه د خوشحالی نه باغ باغ شو او وئې وئیل دا سودا خو ډیره ګټندویه ده. اوس به نه دا سودا پخپله ضائع کوو او نه به تاسو نه د دې ضائع کولو خواهش کوو. (۳)

د آیاتونو ترجمه: بیشکه الله تعالی د مسلمانانوته د هغوی ځانونه اود هغوی مالونه د دې خبرې په عوض اخستی دی چې هغوی ته به جنت ملاویرې. هغه خلق چې د الله تعالی په لار کښې جنگیږي په کوم کښې چې قتل کیږي او قتل کوي په دې باندې رښتونې وعده او کړې شوه په تورات کښې، انجیل کښې او قرآن کښې. اود الله تعالی نه زیات خپله وعده پوره کونکې بل څوک دې؟ تاسو خلق په خپله دې بیع باندې د کوم چې تاسو معامله اودروله خوشحالی او کړئ او دا لویه کامیابی ده.

هغوی داسې دی چې توبه کونکی دی، عبادت کونکی دی حمد کونکی دی روژه ساتونکی

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۷۸) -

(۲) (حواله سابقه -

(۳) (بیان القرآن (ج ۱ ص ۱۴۳) مع تغییر یسیر -

دی، روکوع او سجده کونکی دی. د نیکو خبرو تعلیم کونکی او د بدو خبرونه منع کونکی او د الله تعالی د حدودو خیال ساتونکی دی او داسې مؤمنانوته خوشخبری واوروه. د دې آیاتونو ذکر کولو مقصد: د امام بخاری رحمته الله علیه څنگه چه معروف عادت دې چه د خپل طرف نه ترجمه کولونه پس آیاتونه ذکر کوی چه د دې خبرې دلیل دې چه دا آیاتونو د باب د ترجمه دپاره دلیل دې. (۱)
دلته هم د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد د دې آیاتونو ذکر کولونه د جهاد په فضیلت باندې دلیل پیش کول دی.

قوله: قال ابن عباس: الحدود الطاعة:

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی حاتم د علی بن ابی طلحه په طریق باندې موصول نقل کړیدی. (۲)

د مذکوره تعلیق مقصد: د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما مذکوره پورتنې تعلیق ذکر کولو وجه دا ده: چه سابقه آیت کښې چه "حدود" لفظ «وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ» کښې ذکر کړې شوي دینه مراد اطاعت الهی دې ځکه چه څوک د الله تعالی مطیع او حکم منونکې وی او د هغه هر حکم په ځای راوړونکې وی او د کومو څیزونو الله تعالی منع کړې دې د هغې نه ځان ساتونکې وی نو لکه دا تفسیر د باللازم د قبیل نه دې. (۳) د مقرر حدودو حفاظت د الله تعالی د تابعدارنې نه بغیر نشی کیدی په دې وجه د حدود د حفاظت کولو د پاره اطاعت به لازم وی.

حدیث باب

[۲۶۳۰] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ صَبَّاحٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَائِقٍ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ مِغْوَلٍ قَالَ سَمِعْتُ الْوَلِيدَ بْنَ الْعِزَّارِ ذَكَرَ عَنْ أَبِي عُمَرَ الشَّيْبَانِيِّ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۴) سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ قَالَ الصَّلَاةُ عَلَى مِيقَاتِهَا قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ ثُمَّ بَرُّ الْوَالِدَيْنِ قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَسَكْتُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَوْ اسْتَزَدْتُهُ لَزَادَنِي [ر: ۵۰۳]

تراجم رجال

۱- حسن بن صباح: دا ابوعلی الحسن بن صباح بن محمد بزار رحمته الله علیه دې، د دوی تذکره ((کتاب الايمان باب زیادة الايمان ونقصانه)) لاندې تیره شوې ده. (۵)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۱۷) ومقدمة لامع (ص ۳۲۹-۳۳۰) -

(۲) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۴) وتغلیق التعلیق (ج ۳ ص ۴۳۰) -

(۳) (انظر عمدة القاری (ج ۴ ص ۷۹) -

(۴) (قوله: عبدالله بن مسعود رضى الله عنه: الحديث: تقدم تخریجه فی باب مواقيت الصلاة -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴۶۷) -

- ۲- محمد بن سابق تمیمی: دا ابو جعفر محمد بن سابق تمیمی رحمته الله دی. (۱)
- ۳- مالک بن مغول بن مغول: دا مالک بن مغول کوفی رحمته الله دی. (۲)
- ۴- الولید بن عیزار: دا ولید بن عیزار بن حرث عبدی کوفی رحمته الله دی. (۳)
- ۵- ابو عمرو الشیبانی: دا ابو عمرو سعد بن ایاس بن شیبانی رحمته الله دی. (۴)
- ۶- عبد الله بن مسعود: دا مشهور صحابی حضرت ابو عبد الرحمن عبد الله بن مسعود رحمته الله دی. د دوی حالات ((کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم)) کنبی تیرشوی دی. (۵)
- د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د پورتنی حدیث د باب ترجمه سره مطابقت بالکل واضح دی او ظاهره ده چه د حدیث الفاظو کنبی ((الجهاد فی سبیل الله)) هم دی کوم چه د مانځه او بروالدین نه پس افضل عمل گرځولې شوې دی. (۶)
- او د حدیث باقی تشریح په (کتاب الصلاة کنبی باب مواقیات الصلاة) کنبی تیرد شویده.

حدیث باب

[۲۶۳۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنِي مَنْصُورٌ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ طَاوُسٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ (۷) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ وَإِذَا اسْتَنْفَرْتُمْ فَاَنْفِرُوا [ر: ۱۵۱۰]

تراجم رجال

- ۱- علی بن عبد الله: دا مشهور محدث امام علی بن عبد الله ابن المدینی رحمته الله دی. د دوی تذکره ((کتاب العلم، باب الفهم فی العلم)) په ذیل کنبی تیره شویده. (۸)
- ۲- یحیی بن سعید: دا یحیی بن سعید بن فروخ القطان رحمته الله دی، د دوی حالات ((کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب لایه...)) کنبی تیرشوی دی. (۹)
- (۱) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوصایا باب قضاء الوصی دیون المیت.... -
- (۲) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوصایا باب الوصایا وقول النبی صلی الله علیه و آله.... -
- (۳) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب مواقیات الصلاة باب فضل الصلاة لوقتها -
- (۴) (حواله بالا -
- (۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۵۷) -
- (۶) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۷۹) -
- (۷) (قوله: عن ابن عباس رضي الله عنهما مرتحريجه في الحج باب لا يحل القتال بمكة -
- (۸) (کشف الباری (ج ۳) -
- (۹) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲) -

۳- سفيان: دا مشهور امام حديث، حضرت سفيان بن سعيد الثوري رحمته الله دې د دوی تذکره ((کتاب الايمان باب علامة المنافق)) کښې تیره شوی ده. (۱)

۴- منصور: دا مشهور محدث ابو عتاب منصور بن معتمر کوفی رحمته الله دې د دوی حالات ((کتاب العلم باب من جعل لاهل العلم اياما معلومة)) کښې تیر شوی دی. (۲)

۵- هجاهد: دا ابو الحجاج مجاهد بن مکي قرشي رحمته الله دې د دوی حالات ((کتاب العلم باب الفهم في العلم)) کښې راغلی دی. (۳)

۶- طاووس: دا مشهور تابعی حضرت طاووس بن کيسان رحمته الله دې. (۴)

۷- ابن عباس رضي الله عنهما: دا مشهور صحابی، حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دې د دوی تذکره "بدء الوحي" څلورم حديث لاندې نقل شويده ده.

قوله: لا هجرة بعد الفتح: د فتح مکه نه پس هجرت نشته. د حديث مطلب دادې چه هغه هجرت چه د مکې نه مدينې منورې طرف ته لازمی او ضروری وو هغه اوس د فتح مکه نه پس فرض او ضروری نه دې. (۵)

مطلب دا نه دې چه هجرت بالکل منقطع کړيشو، سنن ابی داود کښې حضرت معاوية بن ابی سفيان رضي الله عنه نه روايت دې:

قوله: سمعت رسول الله ﷺ يقول: لا تنقطع الهجرة حتى تنقطع التوبة ولا تنقطع

التوبة حتى تطلع الشمس من مغربها: (۲) ما در رسول الله ﷺ نه اوریدلی دی فرمائیلې چه هجرت به نه موقوف کیږي تر هغه وخت پورې چه توبه نه وی موقوف شوې او توبه به هغه وخت پورې نه موقوف کیږي تر کومې چه نمر د مغرب طرف نه وی راوتلې. د دې د پاره د باب په حديث کښې د هغه خاص هجرت ختمیدلو ذکر مراد دې چه مکې نه به کیدلو.

اول دا حکم ووجه کوم سړې به کوم ځای کښې مسلمان شو د حضور د معاونت د پاره د هغه حصاریدل په مدينه منوره کښې ضروری او لازمی وو. حافظ ابن حجر رحمته الله د امام خطابی رحمته الله نه نقل کړیدی چه د اسلام په شروع کښې په مدينه منوره کښې د مسلمانانو شمیر قوت او شوکت د کمیدلو په وجه باندې په هریو اسلام قبلونکي باندې مدينې منورې طرف

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۸) -

(۲) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۷۰) -

(۳) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۰۷) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء الامن المخرجين.... -

(۵) (انظر عمدة القاری (ج ۴ ص ۸۰) -

(۶) (سنن ابی داود (ج ۱ ص ۳۳۶) کتاب الجهاد باب فی الهجرة هل انقطعت؟ رقم (۲۴۷۹) -

نه هجرت فرض وو. دې دپاره چه د مسلمانانو تعداد قوت يو خائى شى ليکن کله چه د الله تعالى په فضل سره مکه مکرمه فتح شوه او خلق په اسلام کښې ډلې ډلې داخلیدل او ټول حجاز د هغوى د حکم او فرمان لاندې راغلونو په هجرت کښې د مکې نه مدينې ته فرضيت ساقط شو او دا حکم منقطع شو. (۱)

يا داسې اووايه چه کوم ښار به فتح شو د هغه خائى نه به د هجرت حکم اوچتيدلو ځکه چه هغه ښار به دفتح نه پس دارالاسلام کښې شامل شو. د هغه خايه به بيا د هجرت ضرورت باقى نه پاتې کيدو.

يا داسې اووايه چه د کوم هجرت نفى کولې شى هغه «هجرت مندوبه» دې او هغه هجرت چه کوم ثابتولې شى هغه هجرت مفروضه دې. نو «هجرت مفروضه من دارالکفر الى دارالاسلام» اوس هم باقى دې خو چه په دارالکفر کښې په احکام اسلام باندې عمل ممکن نه وى. (۲)

قوله: ولکن جهاد ونية: او ليکن جهاد او نيت خالص باقى دې. مطلب دا دې چه هغه هجرت کوم چه د جهاد د پاره يا د څه ښه نيت د پاره وى مثلاً دارالکفر نه دارالاسلام ته وریدلیدل خو چه په دارالکفر کښې په اسلامى احکامو عمل کښې نه وى. د علم په طلب کښې وتل وغيره د دې ثواب او حکم باقى دې. (۳)

قوله: واذا استغفرتم فانفروا: او چه کله تاسو ته د جنگ د پاره اووئيلې شى نو اوځئ.

د دې جملې تشريح انشاء الله وړاندې «باب وجوب الغزو» لاندې راځي. د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د پورته ذکر شوى حديث مناسبت د ترجمه دباب نه بالکل واضح دې کوم چه د «ولکن جهاد ونية، اذا استغفرتم فانفروا» نه ظاهر دې. (۴)

حديث باب

[۲۳۳۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا خَالِدٌ حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي عُمَرَ عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ طَلْحَةَ عَنْ عَائِشَةَ (ه) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ تَرَى الْجِهَادَ أَفْضَلَ الْعَمَلِ أَمْ لَا تُجَاهِدُ قَالَ لَكِنْ أَفْضَلَ الْجِهَادِ حَجٌّ مَبْرُورٌ [ر: ۱۳۳۸]

تراجم رجال

۱- مسدد: دا مشهور امام حديث مسدد بن مسرهد بن مسريل رضي الله عنه دې. د دوى مختصراً

(۱) (انظر اعلام الحديث ج ۲۱۳۵-۱۳۵۵) وايضاً فتح الباری (ج ۱ ص ۳۸-۳۹) -

(۲) (بذل المجهود (ج ۱۱ ص ۳۷۳) -

(۳) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۳۹) -

(۴) (انظر عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۷۹) -

(۵) (قوله: عن عائشة رضى الله عنها تقدم تخريجه فى كتاب الحج باب فضل الحج المبرور -

حالات ((کتاب الایمان، باب من الایمان ان یحب لایه...)) په ذیل کښې تیر شوی دی. (۱)

۲- خالد: دا خالد بن عبدالله الطحاوی رحمته الله دی. (۲)

۳- حبیب بن ابی عمره: دا حبیب بن ابی عمره اسدی رحمته الله دی. (۳)

۴- عائشه بنت طلحه: دا عائشه بنت طلحه تمیمیه قرشیه رحمته الله ده. (۴)

۵- عائشه بنت ابی بکر: دا ام المؤمنین حضرت عائشه بنت ابی بکر الصديق رضی الله تعالی عنہا ده. د

دوی حالات ((بدء الوحي)) د دوئم حدیث په ذیل کښې راغلی دی. (۵)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د پورته ذکر شوی حدیث د ترجمه د باب سره مناسبت

((نرى الجهاد افضل العمل)) کښې دی. (۶) او د حدیث مکمل تشریح ((کتاب الحج باب فضل الحج

المبرور)) لاندې تیره شویده.

حدیث باب

[۲۶۳۲] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ أَخْبَرَنَا عَقَانُ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو حَاصِبٍ أَنَّ ذَكَوَانَ حَدَّثَهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدَّثَهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ يَعْدِلُ الْجِهَادَ قَالَ لَا أَجِدُهُ قَالَ هَلْ تَسْتَطِيعُ إِذَا خَرَجَ الْمُجَاهِدُ أَنْ تَدْخُلَ مَسْجِدَكَ فَتَقُومَ وَلَا تَقُومَ وَلَا تَصُومَ وَلَا تَفْطِرَ قَالَ وَمَنْ يَسْتَطِيعُ ذَلِكَ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ إِنَّ فَرَسَ الْمُجَاهِدِ لَيَسْتَنْ فِي طَوِيلِهِ فَيُكْتَبُ لَهُ حَسَنَاتٌ

تراجم رجال

۱- اسحاق بن منصور: دا ابويعقوب اسحاق بن منصور نوسج رحمته الله دی، د دوی تذکره

((کتاب الایمان باب حسن اسلام المرء)) کښې راغلی دی. (۷)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲) -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب من مضمض واستنشق.... -

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الحج باب فضل الحج المبرور -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۴-۵) -

(۶) (قوله: ان ابا هريرة رضی الله تعالی عنہ الحديث اخرجه مسلم في صحيحه (ج ۲ ص ۱۳۴) كتاب الامارة باب فضل

الشهادة في سبيل الله تعالى رقم (۱۸۷۸) والترمذي (ج ۱ ص ۲۹۱) في فضائل الجهاد باب ما جاء في فضائل

الجهاد رقم (۱۶۱۹) والنسائي في كتاب الجهاد باب ما يعدل الجهاد في سبيل الله عز وجل (ج ۲ ص ۵۶) رقم (۳۱۳۰)

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۰) -

- ۲- عفان بن مسلم: دا عفان بن مسلم الصفار انصاری رحمته اللہ علیہ دی. (۱)
- ۳- ہمام: دا ہمام بن یحییٰ بن دینار عوذی شیبانی رحمته اللہ علیہ دی. (۲)
- ۴- محمد بن جحادة: دا محمد بن جحادة ایامی ازدی رحمته اللہ علیہ دی. (۳)
- ۵- ابو حصین: دا ابو حصین بن عاصم اسدی رحمته اللہ علیہ دی. (۴)
- ۶- ذکوان: دا ابو صالح ذکوان الزیات رحمته اللہ علیہ دی.
- ۷- ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ: دا مشہور صحابی حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ دی. دے دواړو حضراتو حالات ((کتاب الایمان باب امور الایمان)) لاندې تیر شوی دی. (۵)
- قوله: ان اباهريرة رضي الله عنه حدثه قال: جاء رجل الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: دلني على عمل يعدل الجهاد: ذکوان رحمته اللہ علیہ فرمائی چہ حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ ماته بیان اوکړو چہ یو سړې د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او هغوی ﷺ ته ئی عرض اوکړو چہ تاسو زما یو داسې عمل طرف ته لارخوښه اوکړئ چہ د جہاد مماثل او برابر وی.
- حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی چہ ماته د هغه سړی نوم معلوم نه شو، لم اقف علی اسمه (۶)
- قوله: قال: لا اجد: حضور ﷺ او فرمائیل زه خوئی نه موند، مطلب دا دی چہ د جہاد برابر یو عمل هم نشته (۷)
- قوله: قال: هل تستطيع اذا خرج المجاهد ان تدخل مسجدك فتقوم ولا تفتر وتصوم ولا تفطر؟ بیا هغوی ﷺ د دې سړی نه تپوس اوکړو چہ کله مجاهد (د جہاد د پاره) اوخی نو ته دا کولې شې چہ په خپل جمات کښې داخل شې او مسلسل په مانځه اودریږې او سترې نشې، مسلسل روژه اونیسې او روژې ماتې اونه گړې؟
- د حضور ﷺ د مذکورہ فرمان مطلب دا دی چہ د جہاد برابر یو عمل دادې چہ سړې مونځ کوی او په مینځ کښې آرام هم نه کوي، اودې سترې هم نه وي. دغه شان مسلسل روژې ساتی او روژې ماتې نه کوی نو هله به د دې سړی عمل د مجاهد د جہاد

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب دفع السواک الی الاکبر -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب ترک النبی ﷺ والناس الاعرابی حتی .... -

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الاجارة باب کسب البغی والاما -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب العلم باب اثم من کذب علی النبی ﷺ -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۸-۶۵۹) -

(۶) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۵) -

(۷) (انظر عمدة القاری (ج ۶ ص ۸۲) -

برابر او مساوی کیدیشی گنی نونه کیږی.

قوله: قال: ومن يستطيع ذلك؟ نوهغه سړی اوونیل دا طاقت څوک لرلې شی؟
یعنی مسلسل مونځ کول او نه سترې کیدل، مسلسل روژې ساتل او روژې ماتې نه کول
څوک کولې شی؟
حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه د الله تعالی په لار کښې د جهاد کونکی په نورو باندې دا
بالکل واضح فضیلت او اوچتوالې دې اودا فضیلت د دې خبرې متقاضی دې چه د جهاد
برابر بل یو عمل هم نشته. (۱)

قوله: قال: ابوهريرة: ان فرس المجاهد لیستن (۲) فی طوله (۲) فیکتبله

حسنات: حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چه د مجاهد اس چه په رسنی کښې تویونه وځی
په دې باندې هم مجاهد دپاره نیکنی لیکي.

امام بخاری رحمته الله د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دا قول موقوفاً نقل کړیدې او همدغه روایت «باب
الخیل ثلاثة» لاندې «(زید بن اسلم عن ابی صالح)» په طریق مرفوعاً ذکر کړیدې. (۴)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د پورته ذکر شوی حدیث مناسبت د باب د ترجمې نه
بالکل واضح دې، په کوم کښې چه وئیلی شوی دی چه د جهاد مساوی او مماثل بل شی
عمل نشته. (۵)

۲- باب: أَفْضَلُ النَّاسِ مُؤْمِنٌ مُجَاهِدٌ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

د نسخ اختلاف: په ټولونسخو کښې د مؤمن صفت کښې مجاهد اسم فاعل په وزن دې اود
کشمیهنی په روایت کښې دا لفظ صیغه مضارع سره یجاړ دې. (۶)

د ترجمه الباب مقصد: د دې باب د ترجمه مقصد د مجاهد فضیلت بیانول دی چه کوم سړی
د الله تعالی په لار کښې خپل ځان او مال سره د صحیح نیت اوځی هم هغه د ټولونه افضل
سړی دې.

د ماقبل باب سره سره ربط او مناسبت په تیر شوی باب کښې امام بخاری رحمته الله دا خودلې
ووچه د ټولو نه افضل عمل جهاد او قتال فی سبیل الله دې. په دې باب کښې دا خودلې

(۱) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۵) -

(۲) (قال العلامة الفتهی استن استنانا: ای عدالمرحه ونشاطه شوطاً ولاراکب علیه..... فاستن بتشديد نون
وهن ان یرفع یدیه ویطرحهما معاً..... انبر مجمع بحار الانوار (ت ۳ ص ۱۳۲-۱۳۳) باب السن مع النون -

(۳) (الطول والطیل بالکسر: الحبل الطویل یشد احد طرفیه فی وتداو غیره والطرف الاخر فی ید الفرس لیدود
فیه یرعى ولا یذهب بوجهه. انظر مجمع بحار الانوار (ج ۳ ص ۳۲) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۸۳) -

(۴) (انظر شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۳۲) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۸۳) -

(۵) (انظر عمدة القار (ج ۱۴ ص ۸۲) -

(۶) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۶) -

غواړی چه د ټولونه افضل سرې هغه دې چه د جهاد او قتال فی سبیل الله فریضې سره تړلې وی او هغه پوره کوی او په هغې کښې خپل خان اولگوی.

وَقَوْلُهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ تُوْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِينٍ طَيِّبَةٍ فِي جَنَّاتٍ عَذْبٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ [الصف: ۱۰-۱۲]

د مذکوره آیت ترجمه: ای د ایمان خاوندانو! تاسو ته داسې سوداګری اونه ښایم چه تاسو د یو دردناک عذاب نه بچ کړی (هغه دا ده چه) تاسو خلق په الله تعالی باندې اود هغه په رسول باندې ایمان راوړئ او د الله تعالی په لار کښې په خپل مال او خان سره جهاد اوکړئ. دا ستاسو د پاره ډیره بهتره ده، که تاسو پوهیږئ (کله چه داسې کوئی نور) الله تعالی به ستاسو گناهونه معاف کړی او تاسو به (دجنت) داسې باغونو ته داخل کړی د کومو د لاندې چه به نهرونه روان وی او په ښکلی مکانونو کښې به مو (داخل کړی) چه د همیشه اوسیدو باغونو کښې (جوړ) شوی وی، دا لویه کامیابی ده. (۱)

د مذکوره آیت ذکر کولو مقصد: د باب د ترجمه په اثبات باندې د مذکوره آیت نه استدلال مقصود دې یعنی امام بخاری رحمته الله علیه دا واضح کول غواړی چه د ایمان نه پس د ټولو نه بهترین تجارت ((جهاد فی سبیل الله بالمال والنفس)) دې. لکه چه د آیت نه واضحه ده، نو په خان او مال سره جهاد کونکې د ټولو نه افضل دې.

حدیث باب

[۲۶۳۳] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ اللَّيْثِيُّ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۲) حَدَّثَهُ قَالَ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ النَّاسِ أَفْضَلُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُؤْمِنٌ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ قَالُوا ثُمَّ مَنْ قَالَ مُؤْمِنٌ فِي شُعْبٍ مِنَ الشُّعْبِ يَتَّقِي اللَّهَ وَيَدْعُرُ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ [۶۱۲۹]

(۱) (بیان القرآن (ج ۱۲ ص ۴) -

(۲) (قوله: ابوسعید الخدری رضی الله عنه الحدیث اخرجه البخاری ایضاً فی صحیحه (ج ۲ ص ۹۶۱) فی کتاب الرقاق باب العزلة راحة من خلاط السوء رقم (۶۴۹۴) ومسلم فی صحیحه (ج ۲ ص ۱۳۶) کتاب الامارة باب فضل الجهاد والرباط رقم (۴۸۷۷-۴۸۷۸) والنسائی (ج ۱ ص ۳۵۸) کتاب الزکاة باب من یسال الله عزوجل ولا یعطى به رقم (۲۵۷۰) و(ج ۲ ص ۵۴) کتاب الجهاد باب فضل من یجاهد فی سبیل الله بنفسه وماله رقم (۳۱۰۷) والترمذی (ج ۱ ص ۲۹۵) فی فضائل الجهاد باب ماجاء ای الناس افضل؟ رقم (۱۶۶۰) وابوداؤد (ج ۱ ص ۳۳۶) کتاب الجاهد باب فی ثواب الجهاد رقم (۲۴۸۵) وابن ماجه (ص ۲۸۶) فی ابواب الفتن باب العزلة رقم (۳۹۷۸) -

تراجم رجال

- ۱- ابوالیمان: دا ابوالیمان الحکم بن نافع حمصی رضی اللہ عنہ دی.
  - ۲- شعیب: دا ابوبشر شعیب بن ابی حمزہ قرشی رضی اللہ عنہ دی. د دی دواړو حضراتو تذکره «بده الوسی» د شپږم حدیث په ذیل کښې تیره شویده. (۱)
  - ۳- الزهری: دا مشهور امام حدیث محمد بن مسلم بن شهاب زهری رضی اللہ عنہ دی د مختصر حالات «بده الوسی» د دریم حدیث په ذیل کښې تیره شویدی. (۲)
  - ۴- عطاء بن یزید اللیثی: دا عطاء بن یزید لیثی رضی اللہ عنہ دی. (۳)
  - ۵- ابوسعید الخدری: دا مشهور صحابی حضرت ابوسعید سعد بن مالک خدری رضی اللہ عنہ دی. د دوی تذکره «کتاب الایمان باب من الدین الفار من الفتن» لاندې تیر شویدی. (۴)
- قوله: قيل: يا رسول الله: يويونكي اووئيل يا رسول الله ﷺ.**
حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی چه ماته د هغه ویونکی نوم معلوم نه شو، خو دومره خبره ده چه دا قسم سوال حضرت ابوذر رضی اللہ عنہ نه هم مروی دی (۵)
- قوله: ای الناس افضل؟: کوم سړې د ټولونه افضل دی؟**
- قوله: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مؤمن يجاهد في سبيل الله بنفسه واله: نو. جناب نبی کریم ﷺ ارشاد او فرمائیلو چه د ټولو نه افضل سړې هغه مؤمن دی چه د الله تعالی په لار کښې ځان او مال سره جهاد کوی.**
حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی چه شاید مؤمن نه دا مراد وی چه کوم اولنی واجبات عینیه ادا کړی بیا هغه ته جهاد فضیلت د ځان او مال سره حاصل وی. دا بالکل مراد نه دی چه جهاد خو کوی لیکن نور واجبات او فرائض پریردی، په دې صورت کښې به د مجاهد فضیلت ظاهر پری ځکه چه په دې کښې مجاهد د الله تعالی د رضا د پاره خپل ځان او مال لگولی دی او د دې نفع هم متبع دی ده. (۶)
- قوله: قالوا: ثم من؟: صحابه کرام و رضوان الله عليهم اجمعين سوال او کړو بیا څوک افضل دی؟**
یعنی دا مجاهد چه خپل ځان او مال د الله تعالی په لار کښې اولگوی، نه پس د ټولو نه

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۷۹-۴۸۰) -

(۲) (کشف الباری [۱ ص ۳۲۶] -

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب لاستقبل القبلة بغائط.... -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۸۲) -

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۶) -

(۶) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۶) -

افضل سرې څوک دي؟

قوله: قال: مؤمن في شعب من الشعاب يتقى الله، فيدع الناس من**شره: هغوی ﷺ او فرمائیل بیا هغه سرې افضل دي چه په یو کنده کښې ناست وی او د الله تعالی نه ویرېږی او خلق د هغه د شر نه محفوظ او په امن کښې وی.**

((شعب - بکس الشين المعجبة وسكون العين البهيلة)) کندی ته وائی د دي جمع شعاب ده. (۱)
 خلقو سره یوځای کیدل افضل دي که خلوت نشینی: حدیث باب کښې حضور ﷺ د مجاهدنه پس د ټولونه افضل هغه سرې گرځولې دي چه په کنده کښې د خلقو نه ځان له او جدا ناست وی او هلته د الله تعالی عبادت کوی او د هغه نه ویرېږی، دي نه معلومه شوه چه خلوت نشینی د جلوت نه افضل ده.

لیکن دا افضلیت علی الاطلاق نه دي بلکه دا هغه وخت دي کله چه د فتنودور وی، د سرې د پاره خپل ایمان بچ کول گران شی نو خلوت نشینی افضل ده. البته که یو سرې په جلوت او خلقو سره اوسیدلو سره د خپل ایمان حفاظت کولې شی او هغه ته په فتنو کښې د پریوتلو اندېښنه نه وی او د ایمان د حفاظت د پاره هم معاون ثابتېږی نو د هغه د پاره بیا دا خلوت نشینی به صحیح نه وی.

حافظ ابن حجر او علامه نووی رحمهما دامت د جمهور علماؤ مذهب همدغه نقل کړيدي چه خلقو سره یو ځای اوسیدل افضل دي خو په دي شرط چه په فتنه کښې د پریوتلو ویره نه وی گنی نو نه.

د دي په خلاف یوه ډله دي طرف ته تلې ده چه خلوت نشینی افضل ده او هغه د حدیث باب او د هغه احادیثو کوم کښې چه دا مضمون وارد شويدي نه استدلال کوی چه نبی کریم ﷺ دلته د مجاهدنه پس د ټولونه افضل خلوت نشینی گرځولې ده. (۲)
 د جمهورو د طرف نه جواب: علامه نووی رحمهما د دي حدیث د جمهورو د طرف نه دوه جوابونه ورکړي دي:

① یو جواب خودا دي چه دا حدیث د سختو فتنو او جنگونو زمانه باندې محمول دي چه کله د سرې خپل ایمان هم محفوظ نه شی.

② دوئم جواب دا دي چه د دي حدیث محمل هغه سرې دي د چا د تکلیفونونه چه نور خلق محفوظ نه وی او هغه د خلقو د تکلیف رسولونه صبر کیدی نشی. (۳)

ددې وجه علامه نووی رحمهما دا ذکر کوی چه ټول انبیاء کرام صلوات الله وسلامه علیهم، جمهور صحابه کرام، تابعین او علماء او زاهدان خلقو سره هم په جلوت کښې اوسیدل او د اختلاط او جلوت فاندې به ئی حاصلولې لکه د جمعی د مانځه حاضری، د جمع مونغ، د

(۱) (انظر عمدة القاری (ج ۴ ص ۸۳) وایضاً انظر مجمع بحار الانوار (ج ۳ ص ۲۲۳) حیث قال: هوما انفرج

بین جبلین)

(۲) (انظر فتح الباری (ج ۱۳ ص ۴۳) وشرح النووی علی مسلم (ج ۲ ص ۱۳۶) -

(۳) (انظر شرح النووی علی مسلم (ج ۲ ص ۱۳۶) -

جنارې مونځ، د بيمار تپوس او د الله تعالى د ذکر حلقې وغيره. (۱)
او د جمهور و د قول تائيد د دې حديث نه کيږي. ((المؤمن الذي يخالط الناس، ويصبر على اذاهم،

اعظم اجرام من المؤمن الذي لا يخالط الناس، ولا يصبر على اذاهم)) (۲)
يعني هغه مؤمن خلقو سره اختلاط ساتونکې وي او د هغوی په تکليفونو ورکولو صبر کوي
نود هغه اجر د هغه مؤمن نه ډير زيات دې چه خلقو سره اختلاط نه ساتي او د هغوی په
تکليفونو صبر نه کوي. (۳)

دا خبره په ذهن کښې ساتل پکار دی چه دا ټول اختلاف هغه وخت دې چه کله فتنه عام نه
وي او که چرې فتنه عام وي نو هم خلوت افضل دې ځکه چه د عامو فتنو محظوراتو کښې
پريوتلو قوي اندېښنه وي. خوداسې هم کيږي چه د الله تعالى عذاب هم د فتنو په خلقو
باندې راځي ولي د هغې اثر په غير اصحاب فتن باندې هم واقع کيږي لکه چه ارشاد رباني
دې ﴿وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً﴾ (۴) يعني ويرېږئ د هغه فتنې نه چه په
تاسو کښې به صرف ظالمانو خلقوته نه رسي بلکه غير ظالمانوته به هم هغه عذاب راځي. (۵)
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د پورتنی حديث مطابقت د باب د ترجمې نه بالکل
ښکاره دې کوم کښې مجاهد په خلقو کښې افضل گرځولې شويدي. (۶)

[۲۳۵] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا
هُرَيْرَةَ (۷) قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَثَلُ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَاللَّهِ أَعْلَمُ بِمَنْ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِهِ كَمَثَلِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ وَتَوَكَّلَ اللَّهُ لِلْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِهِ
بِأَنْ يَتَوَفَّاهُ أَنْ يَدْخُلَهُ الْجَنَّةَ أَوْ يَرْجِعَهُ سَالِمًا مَعَ أَجْرٍ أَوْ غَنِيمَةٍ [۳۶:ر]

رجال الحديث

۱- ابو اليمان ۲- شعيب ۳- زهري: د دې دريو او دوډپاره د سابقه سند اولنی درې حضرات
او گورنې. (۸)

(۱) (حواله بالا -

(۲) (اخرجه الترمذی فی سننه (ج ۲ ص ۷۷) فی کتاب صفة القيامة باب رقم (۲۵۰۷) وابن ماجه فی
سننه (ص ۲۹۲) فی ابواب الفتن باب الصبر علی الاذى رقم (۴۰۳۲) -

(۳) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۸۴) -

(۴) (الانفال (۲۵) -

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۱۳ ص ۴۳) مزید او گوری کشف الباری (ج ۲ ص ۸۵-۸۸) -

(۶) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۸۳) -

(۷) (قوله: اباهريرة رضى الله عنه الحديث تقدم تخريجه في كتاب الايمان باب الجهاد من الايمان انظر
كشف الباری (ج ۲ ص ۳۰۵) -

(۸) (كشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶) و (ج ۱ ص ۴۷۹-۴۸۰) -

-- سعید بن المسیب: دا امام التابعین، حضرت سعید بن المسیب قرشی رضی الله عنه دی. د دوی حالات ((کتاب الایمان باب من قال: ان الایمان هو العمل)) کښې تیر شوی دی. (۱)

د- ابوهریره رضی الله عنه: دا مشهور مکرر صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی. د دوی تذکره ((کتاب الایمان باب امور الایمان)) لاندې راغلي ده. (۲)

قوله: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: مثل المجاهد في سبيل

الله، والله أعلم بمن يجاهد في سبيله، كمثل... إلخ: حضرت ابوهریره رضی الله عنه وائی چه ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلی دی چه د الله تعالی په لار کښې د جهاد کونکي مثال (او هم الله تعالی ښه پوهیږي چه څوک د الله تعالی د پاره جهاد کوي) روژه دار او د شېې اودريدونکي او عبادت کونکي په شان دی.

دلته د پوهیدلو خبره دا ده چه "والله اعلم بمن يجاهد في سبيله" جمله معترضه واقع شویده د کوم نه چه مقصد د نیت اخلاص طرف ته اشاره کول دی. یعنی د هغه د نیت حال الله تعالی ته ښه معلوم دي نو که د هغه نیت خالص د اعلاء کلمة الله د پاره وو نو هغه مجاهد فی سبیل الله دي. لیکن که د هغه نیت د دنیا مال او شهرت حاصلول وی نو هغه د الله تعالی د لارې سره دنیا هم شریکه کړه اود هغه دا جهاد به نافع هم نه وی. (۳)

د پورتنی حدیث مکمل تشریح ((کتاب الایمان باب الجهاد من الایمان)) لاندې تیره شویده. (۴)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د پورتنی حدیث د باب د ترجمې سره انطباق واضح دي کوم کښې چه مجاهد فی سبیل الله ته د روژه دار او عبادت گذار په شان گرځولې دي، او په دي باندې مرتبه او اجر او فضیلت بیان کړي شوي دي. (۵)

۳- باب: الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء

د ماقبل باب سره ربط او مناسبت: په وړاندیني بابونو کښې د ابيان شوې وو چه جهاد د ټولو نه افضل عمل او مجاهد د ټولونه غوره سړې دي. نو چه کله د مجاهد او جهاد دا مرتبه او فضیلت دي نو د دي مرتبې او فضیلت د پاره دعا هم کول پکار دي لکه څنگه رسول الله ﷺ او صحابه کرامو رضوان الله عليهم اجمعين او نورو تابعينو وغيره نه د جهاد او شهادت دعا نقل ده.

د ترجمه الباب مقصد: د امام بخاری رحمته الله علیه د دي باب د ترجمې نه مقصد دا دي چه څنگه سړې

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۵۹) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

(۳) (انظر عمدة القاری (ج ۴ ص ۸۴) -

(۴) (انظر كشف الباری (ج ۲ ص ۳۰۵-۳۱۰) -

(۵) (انظر عمدة القاری (ج ۴ ص ۸۴) -

د جهاد او شهادت د پاره دعا کولې شی دغه شان ښځې هم د جهاد او شهادت د پاره دعا کولې شی. د شهادت په دې دعا کښې ښځه او سړې دواړه برابر دي او هیڅ فرق نشته. (۱) او علامه ابن المنیر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې په دې امر باندې په خاص توګه د دې دپاره تنبیه فرمائیلې ده چې د شهادت دعا کولو مطلب دا راوځي چې د کافرانو غلبه اوشی او مسلمانان مغلوب شی خو دا صورت مقصد نه دې نو په دې وجه که یوسړې د خپل خان د پاره د شهادت دعا کوی نو په دې کښې هیڅ مضائقه نشته. دا ځکه چې لوی مقصد حاصلولو دپاره غیر مقصود برداشت کولې شی او د کافرانو غلبه مطلوب او مقصود نه ده، بلکه غیر مقصود غیر مطلوب ده، نو د عظیم مقصد دپاره دا غیر مقصود برداشت کولې شی. (۲)

دا هم وئیلې شی چې د شهادت دعا کولونه کله دا لازمیږي چې د کافرانو غلبه دې هم اوشی، زمونږ مقصد خو شهادت دې، بس چې مونږ ته شهادت ملاؤ شي، پاتې شو کافران نو د هغوی د علاج د پاره زمونږ نور روڼه شته چې د هغوی د راګیرولو د پاره کافی دی. په دې وجه د شهادت په دعاسره دا نه لازمیږي چې د کافرانو د غلبې په دې کښې احتمال پیداشی او د هغوی تسلط لازم راشي.

قوله: وَقَالَ عُمَرُ اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي شَهَادَةً فِي بَلَدِ رَسُولِكَ: او حضرت عمر رضی اللہ عنہ د دعا په توګه فرمائیلې وو چې ای الله ماته د خپل رسول صلی اللہ علیہ وسلم په ښار کښې شهادت راکړې.

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د ((زید بن اسلم عن ابیه عن عمر)) په طریق موصولاً ((کتاب فضائل المدينة باب کراهية النبي صلی اللہ علیہ وسلم ان تعری المدينة)) ذیل کښې نقل کړی دی او هلته په دې باندې کلام هم تیر شوې دې. (۳)

د مذکوره تعلیق ذکر کولو مقصد: په دې تعلیق کښې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د شهادت د دعا ذکر دې د دې دپاره امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د خپل عادت موافق دا تعلیق په توګه د استدلال علی الترجمة ذکر کړې دې. (۴)

[۲۱۳۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (ه) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

(۱) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۸۵) -

(۲) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰) -

(۳) (انظر صحيح البخاری (ج ۱ ص ۲۵۳-۲۵۴) کتاب فضائل المدينة باب کراهية النبي صلی اللہ علیہ وسلم تعری المدينة رقم (۱۸۹۰) س

(۴) (کشف الباری (ج ۱ ص ۱۷۷) ومقدمة لامع (ص ۳۲۹-۳۳۰) -

(۵) (قوله: عن انس بن مالک رضی الله عنه: الحديث اخرجه البخاری ايضاً (ج ۱ ص ۳۹۲) في کتاب الجهاد والسير باب فضل من يصرع في سبيل الله فمات فهو منهم رقم (۲۷۹۹-۲۸۰۰) و (ج ۱ ص ۴۰۳) باب غزوة المرأة في البحر رقم (۲۸۸۷، ۲۸۷۸) و (ج ۱ ص ۴۰۵) باب ركوب البحر رقم (۲۸۹۴-۲۸۹۵) وفي کتاب التعبير (ج ۲ ص ۱۰۳۶) باب الرؤيا بالنهار رقم (۷۰۰۱-۲۰۰۲).... [بقية حاشيه په راروانه صفحه....

يَدْخُلُ عَلَى أُمِّ حَرَامٍ بِنْتِ مِلْحَانَ فَيَقْطَعُ عَنْهُ وَكَانَتْ أُمُّ حَرَامٍ تَحْتَ عِبَادَةِ بَنِي الصَّامِتِ
فَدَخَلَ عَلَيْهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأُطْعِمَتْهُ وَجَعَلَتْ تَقْلِي رَأْسَهُ فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ اسْتَيْقَظَ وَهُوَ يَضْحَكُ قَالَتْ فَقُلْتُ وَمَا يَضْحَكُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ
نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي عُرِضُوا عَلَيَّ غَزَاةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَرْكَبُونَ ثَبَجَ هَذَا الْبَحْرُ مُلُوكًا عَلَى الْأَيْرَةِ
أَوْ مِثْلِ الْمُلُوكِ عَلَى الْأَيْرَةِ شَكَّ إِسْحَاقُ قَالَتْ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ
فَدَعَا لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ وَضَعَ رَأْسَهُ ثُمَّ اسْتَيْقَظَ وَهُوَ يَضْحَكُ فَقُلْتُ وَمَا
يَضْحَكُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي عُرِضُوا عَلَيَّ غَزَاةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَا قَالَ
فِي الْأَوَّلِ قَالَتْ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ قَالَ أَنْتِ مِنَ الْأَوَّلِينَ
فَرَكِبْتُ الْبَحْرَ فِي زَمَانِ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ فَصِرَعْتُ عَنْ دَابَّتَيْهَا حِينَ خَرَجْتُ مِنْ
الْبَحْرِ فَهَلَكْتُ [٢٦٤٦، ٢٧٢٢، ٢٧٣٧، ٢٧٦٦، ٥٩٢٦، ٦٦٠٠]

تراجم رجال

- ١- عبد الله بن يوسف: دا عبد الله بن يوسف تنيسي دمشقي رحمته الله دي.
  - ٢- مالك: دا امام الهجرة، حضرت امام مالك بن انس رحمته الله دي. د دي دواړو حضراتو تذكره
بده الوحي: د دوئم حديث لاندې راغلي ده. (١)
  - ٣- اسحاق بن عبد الله بن ابي طلحه: دا ابو يحيى اسحاق بن عبد الله بن ابي
طلحه رحمته الله دي. د دوى د حالات ((كتاب العلم باب من تعد حيث ينتهي به المجلس...)) لاندې
تير شوى دى. (٢)
  - ٤- انس بن مالك: دا مشهور صحابى خادم رسول، حضرت انس بن مالك رحمته الله دي. د
دوى حالات ((كتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لاجيه...)) لاندې تير شوى دى. (٣)
- قوله: انه سمع يقول: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يدخل على ام حرام بنت ملحان، فتطعمه: اسحاق بن عبد الله بن ابي طلحه رحمته الله فرماني چه ما د

...د نيرمخ بقيه حاشيه] ومسلم فى صحيحه (ج ٢ ص ١٤١) فى كتاب الامارة باب فضل الغزوفى البحر رقم
(٤٩٣٤) وابوداؤد (ج ١ ص ٣٣٥) فى الجهاد باب فضل الغزوفى البحر رقم (٢٤٩٠) والترمذى (ح ١ ص ٢٩٤)
فى فضائل الجهاد باب ماجاء فى غزو البحر رقم (١٦٤٥) والنسائى (ج ٢ ص ٦٢) فى الجهاد باب فضل الجهاد
فى البحر رقم (٣١٧٣) وابن ماجه (ص ١٩٩) فى ابواب الجهاد باب فضل غزو البحر رقم (٢٧٧٦) -

(١) (كشف الباري (ج ١ ص ٢٨٩-٢٩٠) اود امام مالك رحمته الله د نورو حالاتو د پاره او گورئ كشف الباري
(ج ٢ ص ٨٠) -

(٢) (كشف الباري (ج ٣ ص ٢١٣) -

(٣) (كشف الباري (ج ٢ ص ٤) -

حضرت انس رضی اللہ عنہ نہ اوریدلی دی هغوی وئیل چه رسول الله ﷺ ام حرام بنت ملحان رضی اللہ عنہا کره تشریف راورولو نو ام حرام رضی اللہ عنہا به په هغوی باندې خوراک کولو.
 حضرت ام حرام رضی الله عنها دا مشهور صحابیہ ام حرام بنت ملحان مالک بن خالد بن زید بن حرام بن جندب بن عامر بن غنم بن عدی رضی اللہ عنہ ده. دوی تعلق د مدینې منورې د انصارو د معروف قبیلې بنو النجار نه ده.
 هغه د حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ ترور ده (۱) اود ام سلیم رضی اللہ عنہا خور ده. (۲)
 دا هم په خپل کنیت باندې مشهوره ده. اود هغې په نوم کښې اختلاف دې. علامه ابن عبدالبر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((لاقف لها علی اسم صحیح)) (۳) اوبعض حضراتو د هغوی نوم "الرمیضاء" او بعض "الغیضاء" بیان کړې. (۴) لیکن حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ په دوی باندې رد کولو سره فرمائی چه دا د ام سلیم رضی اللہ عنہا اوصاف دی نه چه د ام حرام نوم دې. (۵)
 د صحیح قول مطابق د هغې رومبښی نکاح حضرت عمرو بن قیس بن زید بن سواد انصاری رضی اللہ عنہ سره اوشوه (۶)
 او عمرو بن قیس واقدی د بدرین نه شمیر کړېدی او ابواسحاق ذکر کړی دی چه هغه د احد په شهیدانو کښې وو. (۷) او حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ په هغوی باندې د اهل مغازی اتفاق نقل کړېدی. (۸)
 د هغه نه د ام حرام رضی اللہ عنہا دوه ځامن قیس او عبدالله پیدا شو. (۹)
 د حضرت عمرو بن قیس رضی اللہ عنہ د شهادت نه پس دا د حضرت عباده بن الصامت رضی اللہ عنہ په نکاح کښې راغله اود هغې نه د ده یو ځوی محمد پیدا شو. (۱۰)
 نبی کریم ﷺ به د هغې ډیر اکرام کولو، هغې کره به ئی تشریف اورلو او هلته به ئی کله کله قیلوله فرمائيله. (۱۱)
 اودا د هغه صحابیاتونه وه چا چه د رسول الله ﷺ په لاس باندې بیعت کړې وو. (۱۲) د هغې د پاره نبی اکرم ﷺ د هغې د پاره د شهادت دعا هم کړې وه. (۱۳)

- (۱) (انظر تهذيب الكمال (ج ۳۵ ص ۳۳۸) -
- (۲) (سير اعلام النبلاء (ج ۲ ص ۳۱۶) -
- (۳) (الاستيعاب بهامش الاصابة (ج ۴ ص ۴۴۳) -
- (۴) (كذاخرجه ابونعيم كما في الاصابة (ج ۴ ص ۴۴۱) -
- (۵) (الاصابة (ج ۴ ص ۴۴۱) -
- (۶) (تهذيب الكمال (ج ۳۵ ص ۳۳۹) -
- (۷) (الاصابة (ج ۳ ص ۱۱) والمغزي للعلامة الواقدي (ج ۱ ص ۱۶۲) باب تسمية من شهد بدرًا من قریش والانصار
- (۸) (فتح الباری (ج ۱۱ ص ۷۳) -
- (۹) (الطبقات لابن سعد (ج ۸ ص ۴۳۵) -
- (۱۰) (انظر الطبقات لابن سعد (ج ۸ ص ۴۳۵) -
- (۱۱) (تهذيب الكمال (ج ۳۵ ص ۳۳۹) -
- (۱۲) (الطبقات لابن سعد (ج ۸ ص ۴۳۵) -
- (۱۳) (تهذيب الكمال (ج ۳۵ ص ۳۳۹) -

د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په زمانه کښې او د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ په مشرني کښې ۲۷ يا ۲۸ هجري کښې دا د خپل خاوند حضرت عبادہ بن الصامت رضی اللہ عنہ سره د شام طرف ته د جهاد د پاره اووتله. (۱)

اودا د مسلمانانو روميې لښکر وو چه د حضرت امير معاویه رضی اللہ عنہ په امارت کښې د روميانو د ښکته کولو د پاره وتلې وو. دغه شان دا روميې سمندري جنگ هم وو، د کوم پيشن گوښي چه هغوی رضی اللہ عنہم کړې وه او په دې جنگ کښې مسلمانانو قبرص فتح کړو. واپسني کښې د ام حرام رضی اللہ عنہا د سورلي د پاره قچر وړاندې کړيشو او په دې باندې سوريډو سره راپريوتله او شهيده شوه. او هم هلته خښ کړې شوه. (۲) د هغوی قبر عام زیارت گاه او مرجع خلاق دي او هغه ئي "قبر المرأة الصالحة" سره موسوم کړيدې. (۳) علامه ذهبي رحمته الله خوتردي پورې ليکلي دي چه انگريز او نور غيرمسلم هم د هغوی په قبر مبارک باندې حاضري ورکوي. (۴)

دوی د نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه د حديث روايت کوي. اود هغې نه روايت کونکو کښې د هغې خورې حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ حضرت عطاء بن يسار، عمير بن الاسود العنسي او يعلي بن شداد بن اوس رضی اللہ عنہم شامل دي. (۵) اود هغې خاوند حضرت عبادہ بن الصامت رضی اللہ عنہ هم د هغې نه روايت کوي. (۶)

د هغې نه ډير احاديث مروی دي او په هغې کښې يو حديث متفق عليه دي. (۷) رضی الله عنها وارضاها.

يواشکال: د باب په حديث کښې اوس ذکر شوچه حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم به حضرت ام حرام رضي الله عنها کره تشریف اورلو او هغې به حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم باندې خوراک خورولو. او هغې به د پيغمبر صلی اللہ علیہ وسلم په سر کښې سپکې لتولې. اوس دا اشکال پيدا کيږي چه دا خو پردئي ښځه وه، پردئي ښځې سره خان له کيناستل خو جائز نه دي نو بيا به هغوی صلی اللہ علیہ وسلم څنگه هغې کره تشریف اورلو؟
جوابونه: علماؤد دې اشکال مختلف جوابونه ورکړي دي. ابن وهب، ابوالقاسم جوهری، داؤدی او ابن عبدالبر رضی اللہ عنہم فرمائي چه حضرت ام حرام رضی اللہ عنہا د نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم رضاعي ترور وه. (۸) همدغه قول د مهلب رضی اللہ عنہ هم دي. (۹)

(۱) (حواله بالا -

(۲) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۸۶-۸۷) -

(۳) (حلیة الاولیاء (ج ۲ ص ۶۲) -

(۴) (سیر اعلام النبلاء (ج ۲ ص ۳۱۷) -

(۵) (نهذیب الکمال (ج ۳ ص ۳۳۹) -

(۶) (الاصابة (ج ۴ ص ۴۴۲) -

(۷) (خلاصة الخرجی (ص ۴۹۷) -

(۸) (فتح الباری (ج ۱ ص ۸۷) -

(۹) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۱۰) -

بعض حضراتو داسې فرمایلی دی چې حضرت ام حرام رضی اللہ عنہا د حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د پلار یا نیکه ترور وه، ځکه چې د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم د نیکه عبدالمطلب مور د بنو النجار نه وه. (۱)

لیکن حافظ شرف الدین دمیاطی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې دا ټول تاویلات غلط دي او هغه وائی چې ام حرام رضی اللہ عنہا د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ترور گرځول که هغه رضاعی وی او که نسبی په یو شان هم صحیح نه ده. ځکه چې د هغوی تروریانې که رضاعی دی او که نسبی هغه مشهورې او معروفې دي، ام حرام رضی اللہ عنہا د هغوی نه نه ده. او د عبدالمطلب مور سلمی بنت عمرو بن زید. بنوعدي بن النجار ضرور وه او ام حرام هم نجاریه ده، دا یوه رشته داسې ده چې په دې باندې د مجازی ترور اطلاق کیدیشی او د مجازی ترور کیدوسره د هغې دورحم کیدل نه لازمیږي. اودا د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم د دې قول په شان دی په کوم کسبې چې هغوی صلی اللہ علیہ وسلم حضرت سعد بن وقاص رضی اللہ عنہ باره کسبې فرمایلی وو. هذا خالی چې دا زما ماما دي. ځکه چې د حضرت سعد بن وقاص رضی اللہ عنہ تعلق بنو زهره نه وو چې د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم د مور بی بی آمنه د رشته دارانونه وو. نو حضرت سعد رضی اللہ عنہ نه د حضرت آمنه نسبی رور وو او نه رضاعی. (۲)

علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې دا واقعه د نزول حجاب نه وړاندې ده چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به هغې کره تشریف اورلو. (۳)

لیکن دا حافظ ابن حجر رد کړیدی او فرمائی چې دا واقعه د حجة الوداع سره نژدې نژدې ده او هغه وخت د حجاب حکم نازل شوې وو. (۴)

او حافظ شرف الدین دمیاطی رحمۃ اللہ علیہ د دې اشکال جواب دا ورکړیدی چې ممکنه ده حضور صلی اللہ علیہ وسلم د هغې د یو محرم په موجودگي کسبې تشریف فرما وو ځکه عاده د مخدوم په راتلو باندې خادم او د هغه د کور خلق موجود وی (۵)

لیکن په دې جواب هم اشکال دي هغه دا چې په وړاندې حدیث کسبې دي "وجعلت ثقلی راسه" چې حضرت ام حرام رضی اللہ عنہا به د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د سر نه سپرګي راویستلې. نو سوال دا دي که هغه غیر محرمه وه نو د حضور صلی اللہ علیہ وسلم سر له نې څنګه لاس اورلې شو؟ (۶)

د دې اشکال قاضی ابوبکر ابن العربی د بعض علماؤ په حواله سره دا جواب ورکړیدی چې دا د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د خصوصیاتونه دي چې هغوی صلی اللہ علیہ وسلم ته فتنه او فساد واقع کیدونه په امن کسبې کیدلو په وجه د دې خبرې اجازت وو چې اجنبیات سره خلوت کوه. (۷)

قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ په دې جواب باندې اعتراض کولو سره وائی چې د خصوصیت د پاره

(۱) (شرح النووی علی مسلم (ج ۲ ص ۱۴۱) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۸۶) -

(۲) (فتح الباری (ج ۱۱ ص ۸۷) -

(۳) (الخصائص الکبری (ج ۲ ص ۲۴۷) باب اختصاصه صلی الله علیه وسلم باباحة النظر الى الاجتناب والخلوة بهن

(۴) (فتح الباری (ج ۱۱ ص ۷۸) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۸۶) -

(۶) (فتح الباری (ج ۱۱ ص ۷۹) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۸۶) -

دعوی کافی نه ده. د دلیل ضرورت وی. (۱)

دلیل څه دی؟ حافظ ابن حجر رحمته الله قاضی ابوبکر ابن العربی رحمته الله جواب ته احسن الاجوبة ګرځولو سره فرمائی دلائل واضح دی. (۲) د غیر محرم سره چه د کوم خلوت ممانعت کړې شوې دې هغه د فتنه د ویرې د وجه نه کړې دې او په دې وجه چه شیطان د ده په زړه کښې دننه څه خرابه وسوسه یا گناه وانچوی او هغوی رحمته الله خو معصوم وو. د هغوی رحمته الله په حق کښې خلوت بالاجنبیه جائزوو. هلته دننه هم څه د گناه ویرد نه وده او نه د شیطان د وسوسې اچولو یا د غولولو او د هوکه کولو. نو علامه سیوطی رحمته الله (الخصائص الکبری) کښې لیکي:

((وقال ابن حجر: الذي وضع لنا بالدلة القوية ان من خصائص النبي صلى الله عليه وسلم جواز الخلوة بالاجنبية والنظر اليها وهو الجواب الصحيح عن قصة ام حرام بنت ملحان في دخوله عليها ودومه عندها وتقليتها راسه ولم يكن بينهما محرمية ولا زوجية)) (۳)

سراج الدین ابن الملقن رحمته الله چه د حافظ ابن حجر رحمته الله استاذ دې د خپلو بعض مشائخونه همدا نقل کړی دی. علامه جلال الدین سیوطی رحمته الله (الخصائص الکبری) کښې همدغه نقل کړی دی او هم دغه جواب مستند معلومېږي.

قوله: وكانت ام حرام تحت عبادة بن الصامت: او ام حرام رضی الله عنها حضرت عباد بن الصامت رضی الله عنه نکاح کښې وه.

د حدیث په مختلف طرق کښې تعارض: د حدیث د مذکوره ټکړې نه معلومېږي چه حضرت ام حرام رضی الله عنها د حضرت عباد بن الصامت رضی الله عنه نکاح کښې د اول نه وه، لیکن راتلونکي روایاتو کښې راځي دې هغې نه معلومېږي چه هغه د حضرت عباد بن صامت رضی الله عنه په نکاح کښې روستور اغلې وه. ((باب غزوة ركوب البحر)) کښې ((محمد بن يحيى بن حبان بن انس)) په طريق کښې دی ((فتزوج بها عبادة فخرج بها الى الغزو)) (۴) دغه شان ((باب غزوة المرأة في البحر)) کښې ((ابوطالة عن انس)) په روایت کښې ((فتزوجت عبادة بن الصامت)) دی. (۵) اود مسلم په روایت

کښې په صراحت سره ((محمد بن يحيى بن حبان

عن انس)) په طريق کښې ((فتزوجت بها عبادة بعد)) دی.

د مذکوره تعارض حل: د حدیث شارحین د دې تعارض درې جوابونه فرمائی:

(۱) (فتح الباری (ج ۱ ص ۷۸) -

(۲) (حواله بالا (ج ۱ ص ۸۹) -

(۳) (الخصائص الکبری (ج ۲ ص ۲۴۷) باب اختصاصه صلى الله عليه وسلم باباحة النظر الى الاجتناب والخلوة بهن

(۴) (انظر صحيح البخارى (ج ۱ ص ۴۰۵) باب ركوب البحر رقم (۲۹۴، ۲۸۹۵) -

(۵) (انظر صحيح البخارى (ج ۱ ص ۴۰۳) كتاب الجهاد باب غزوة المرأة في البحر رقم (۲۸۷۷-۲۸۷۸) -

① علامه ابن التین رحمہ اللہ فرمائی کیدیشی چہ حضرت عبادہ بن صامت رضی اللہ عنہ اود ہغی سرہ نکاح کرے وی، روستو طلاق واقع شوے وی، بیا ام حرام رضی اللہ عنہا عمرو بن قیس رضی اللہ عنہ سرہ نکاح کرے وی، اود ہغوی د غزوہ احد د شہادت نہ پس دوبارہ حضرت عبادہ رضی اللہ عنہ سرہ نکاح شوے وی. (۱)

② علامہ نووی او قاضی عیاض رحمہما اللہ دے تعارض جواب دا ورکریدی چہ د کومر روایاتونہ دا معلومیہی چہ ہغہ د حضرت عبادہ رضی اللہ عنہ پہ نکاح کنہی اول راغلہ . پہ دے کنہی اخبار عما یؤول دے یعنی چہ کومہ واقعہ روستو اوشود د ہغی خبر ورکریشویدی. (۲)

③ علامہ مزی رحمہ اللہ لیکلی دی چہ ام حرام رضی اللہ عنہا اول د عمرو بن قیس رضی اللہ عنہ پہ نکاح کنہی وہ، ہغی نہ پس نی بیا حضرت عبادہ رضی اللہ عنہ سرہ نکاح اوشود. (۳)

دے آخری جواب تائید حافظ ابن حجر رحمہ اللہ ہم کریدی. ہغوی فرمائی :

((والذی یتھری ان الامر بعکس ما وقع فی الطبقات وان عمرو بن قیس تزوجھا اولاً فولدت له، ثم استشهد هو وولدت لیس منها، وتزوجت بعده بعبادة)) (۴)

قوله: وجعلت تفلی راسه: او حضرت ام حرام رضی اللہ عنہا د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ سرکنہی سپگی لتولی. تفلی: دا د باب ضرب نہ د فعل مضارع مضارع معروف صیغہ دہ ((فلیا)) دے مصدر دی او ((فلی)) د سر نہ سپگی راویستلو اولتولو تہ وائی. (۵)

اشکال: د حدیث پہ مذکورہ تکرہ کنہی دا بیان شویدی چہ حضرت ام حرام رضی اللہ عنہا د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د مبارک سر نہ سپگی راویستلی نو پہ دے کنہی دا اشکال کیہی چہ سپگی خود خولی وغیرہ د بدبوئی او خیری نہ پیدا کیہی او د حضور صلی اللہ علیہ وسلم خولہ خو ډیرہ خوشبودارہ وہ نود ہغوی پہ سرکنہی د سپگو موجود گئی خہ مطلب دی؟

د مذکورہ اشکال جوابونہ: ① دے جواب دا دے چہ کیدیشی د ہغوی صلی اللہ علیہ وسلم پہ سرمبارک کنہی د گردوغبار پہ وجہ سپگی پیدا شوی وی او ہغہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم تہ خہ تکلیف نہ رسوی. (۶)

② اودا ہم کیدیشی چہ د نورو خلقو د کپرونہ ورختلی وی. (۷)

③ او دا ہم کیدیشی چہ پہ سرکنہی سپگی وغیرہ نہ وی او ہسی حضرت ام حرام رضی اللہ عنہا د ہغوی صلی اللہ علیہ وسلم د سر وینستہ مبارک د آرام رسولو د پارہ اخواد یخوا کول. (۸)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۶) -

(۲) (انظر شرح مسلم للنووی (ج ۲ ص ۱۴۲) وفتح الباری (ج ۱۱ ص ۷۳) -

(۳) (تہذیب الکمال (ج ۳۵ ص ۳۳۹) -

(۴) (انظر فتح الباری (ج ۱۱ ص ۷۳) وكذا انظر الطبقات لابن سعد (ج ۸ ص ۴۳۴) -

(۵) (انظر عمدة القاری (ج ۴ ص ۸۶) ومجمع الانوار (۴ ص ۱۷۷) مادة "فلی" -

(۶) (قال محمد طاهر الفتی: ".... ولم یکن القمل یؤذبه تکریماً له" مجمع بحار الانوار (ج ۴ ص ۱۷۷) -

(۷) (الکوب الدری (ج ۲ ص ۴۳۱) وتعلیقات بذل المجهود (ج ۱۱ ص ۳۹۴) -

(۸) (حواله بالا وبذل المجهود (ج ۱۱ ص ۳۹۴) وايضاً انظر اوجز المسالك (ج ۸ ص ۳۷۴) وشرح المناوی

على الشمانل المحمدية (ج ۲ ص ۱۸۶) -

قوله: فنام رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم استيقظ وهو يضحك، قالت: فقلت:

وما يضحكك يا رسول الله؟ قال: "ناس من امتي عرضوا على غزاة في

سبيل الله، يركبون ثبج (۱) هذا البحر ملوكاً على الاسرة، او مثل الملوك على

الاسرة: بيا حضور ﷺ اوده شو او لږ ساعت په په خندا راوینس شو. ام حرام ﷺ فرمائی چه ما عرض اوکړو يا رسول الله! څه څيز تاسو اوځندولئ؟ هغوی ﷺ او فرمائیل چه زما د امت څه خلق ماته پيش کړيشو چه د الله تعالى په لار کښې جهاد کولو سره د هغه سمندر په شا باندې د بادشاهانو په شان به په تخت سواره وي.

د مذکوره عبارت مطلب: حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چه حضور ﷺ ته د هغه مجاهدينو په خوب کښې چه څوک به سمندري جهاد کوي د مثالي صورت او خودلي شو چه هغوی به په جنت کښې په تختونو د بادشاهانو په شان ناست وي. الله تعالى د جنتيانو په صفت کښې بيان کړي دي. ﴿عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ﴾ (۲) چه هغوی به په تختونو يو بل ته مخامخ ناست وي. اوونى فرمائیل ﴿عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَكُونُونَ﴾ (۳) چه په پالنگونو به ئي تکیاگانې لگولې وي او همدغه قول د ابن بطل رحمه الله دي. (۴)

قاضى عياض (۵) او علامه قرطبي رحمه الله (۶) فرمائی چه په دې کښې د هغه مجاهدينو دنياوى صلاح او فلاح او د رزق د زياتي او فراخني طرف ته اشاره ده. حافظ ابن حجر رحمه الله د حافظ ابن عبدالبر رحمه الله د قول د تائيد او قاضى عياض رحمه الله باندې د رد د پاره فرمائی ((قلت ولي هذا الاحتمال بعد، والاول اظهر)) (۷)

ابن حجر رحمه الله فرمائی قاضى عياض او علامه قرطبي خبره د ظاهر نه خلاف ده او د ابن عبدالبر خبره ډيره بهتره ده.

قوله: شك اسحاق: شك د اسحاق د طرف نه دي.

مطلب دا دي چه په حديث کښې ((ملوكاً على الاسرة او مثل الملوك على الاسرة)) کوم چه شك سره بيان شوې دي نودا شك د حضرت انس رضي الله عنه شاگرد اسحاق بن عبدالله ته سويدي.

(۱) (قوله: ثبج بفتح الثاء والباء الموحدة بعدها جيم. قال الخطابي في اعلام الحديث (ج ۲ ص ۱۳۵۶) ثبج الجحر ومعظمه وثبج كل شئ: وسطه. وانظر عمدة القارى (ج ۴ ص ۸۶) -

(۲) (الصفات: ۴۴) -

(۳) (المطففين: ۲۲) -

(۴) (التمهيد (ج ۱ ص ۲۳۲) وفتح البارى (ج ۱۱ ص ۷۴) وشرح ابن بطل (ج ۵ ص ۱۰) -

(۵) (فتح البارى (ج ۱۱ ص ۸۴) -

(۶) (انظر عمدة القارى (ج ۴ ص ۸۶) -

(۷) (فتح البارى (ج ۱۱ ص ۷۴) -

لیکن دغه روایت ((ابوطواله عن انس)) طریق نه هم مروی دی. په دې کښې بغیر د شک مثل الملوك على الاسمة دې. (۱)

قوله: قالت فقلت: يا رسول الله ادع الله ان يجعلني منهم فدعاهم رسول الله صلى الله عليه وسلم: حضرت ام حرام رضي الله عنها فرمائی چه ما او وئیل ای د الله رسول! تاسو زما د پاره دعا او کړنې چه زه هم په هغه خلقو کښې شامله شم. نو رسول الله ﷺ د هغې: پاره دعا او فرمائیل.

قوله: ثم وضع راسه ثم استيقظ وهو يضحك فقلت وما يضحكك يا رسول الله؟ قال نأس من امتي عرضوا على غزاة في سبيل الله كما قال في الاول: يا دوباره هغوی رضي الله عنه خپل سرکیخودو (یعنی اوده شو) بیا په خندا سره راپاڅیدو نو ما وئیل یا رسول الله! تاسو ولې او خندل؟ هغوی رضي الله عنه د اولنې قول په شان او فرمائیل چه زما د امت څه خلق زما په وړاندې پیش کړی شو. چه د الله تعالی په لار کښې جهاد کوی.

قوله: قالت فقلت يا رسول الله ادع الله ان يجعلني منهم، قال انت من اولين: حضرت ام حرام رضي الله عنها فرمائی چه ما او وئیل یا رسول الله! د الله تعالی نه ماله ده او غواړه چه زه هم په دوی کښې شامله شم. هغوی رضي الله عنه ارشاد او فرمائیلو نه. ته به د اولنې ډلې سره ئې.

قوله: فركبت البحر في زمن معاوية بن ابي سفيان فصرعت عن دابتي حين خرجت من البحر فهلكك: هغه د حضرت معاوية بن ابي سفيان رضي الله عنه په زمانه کښې د هغه سره په سمندري سفر باندې اووتله او د سمندر نه واپس راتلو باندې د خپل څاروی نه پرېوتله او شهیده شوه.

په پورتنۍ عبارت کښې دا او خودلې شو چه د حضرت معاوية رضي الله عنه په زمانه کښې چه هغه د شام گورنر وو د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلافت زمانه وه، هغه وخت د حضرت ام حرام رضي الله عنها سمندري سفر واقعہ پېښه شوې وه او هغې ته الله تعالی شهادت نصیب کړو.

د حديث د ظاهر سياق نه دا معلومېږي چه دا واقعہ د حضرت معاوية د خلافت د زمانې ده لیکن د عام اهل سير رائي دا ده چه دا واقعہ هغه وخت پېښه شوې چه څه وخت حضرت معاوية رضي الله عنه د حضرت عثمان رضي الله عنه د طرف نه د شام گورنر وو. (۲)
د قاضي عياض او بعض نورو حضراتو ميلان دې طرف ته دې چه د حضرت معاوية رضي الله عنه په دور خلافت کښې دا واقعہ پېښه شويده. (۳)

(۱) (انظر فتح الباري (ج ۱۱ ص ۷۴) وايضا الصحيح للبخاري (ج ۱ ص ۴۰۳) كتاب الجهاد باب غزو المرأة في البحر رقم (۲۸۷۷-۲۸۷۸).

(۲) (فتح الباري (ج ۱۱ ص ۷۵) وعمدة القاري (ج ۴ ص ۷۵).

(۳) (فتح الباري (ج ۱۱ ص ۷۵).

خو په تاریخی حیثیت سره دا خبره صحیح نه معلومېږي ځکه چې تاریخ دانانو د دې واقعي متعلق درې تاریخونه لیکلي دي:

① ابن الکلبی، خلیفه بن خیاط او ابن ابی حاتم وغیره وائی چې دا واقعه د کال ۲۸ هجری ده. (۱) ② یعقوب بن سفیان او ابن زید وغیره وائی چې دا واقعه د کال ۲۷ هجری ده. (۲)

③ ابن جریر طبری د واقدي، ابن لهیعه او ابومعشر المدني السندهی نه نقل کړی دی چې دا واقعه د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په زمانه کې په کال ۳۳ هجری کې وشو. (۳)

بهر حال د کومې زمانې چې هم دا واقعه وی هم د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په زمانه کې پېښه شویده ځکه چې د هغوی شهادت په کال ۳۵ هجری ذی الحجه کې شويدي او حافظ صاحب رومېني قول راجح ګرځولې دې هغه د دریواړو تاریخونو لیکلو نه پس

لیکي: ((والاول اصح، وکلهائی خلافة عثمان ایضاً لانه قتل فی اخر سنة خمس وثلاثین)) (۴)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: علامه ابن التین رحمته الله د حدیث باب په ترجمه باندې اعتراض کولو سره فرمائی چې په حدیث او د باب په ترجمه کې مناسبت نشته، ځکه چې په ترجمه کې د شهادت خواش او په حدیث کې د غزوې د خواش ذکر دې. (۵) د دې اعتراض جواب دا ورکړ شویدی چې د غزوې د خواش ثمره عظمی هم شهادت دې ځکه چې په جهاد کې د شرکت کولو مقصد د الله تعالی په لار کې د شهادت حصول دې. (۶)

۳- باب: دَرَجَاتِ الْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

يُقَالُ هَذِهِ سَبِيلِي وَهَذَا سَبِيلِي

دماقبل باب سره ربط او مناسبت: په ماقبل باب کې د شهادت د دعا ذکر وو اوس په دې باب کې د شهادت په نتیجه کې چې مجاهد ته کوم درجات او انعامات حاصلېږي د هغې ذکر دې.

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله د دې باب د ترجمه نه دا خودل غواړي چې هغه مجاهد چې خاص د الله تعالی د پاره جنګ او جهاد کوي او د دنیا د شهرت وغیره طرف ته د

هغه نظر نه وي د هغه دپاره الله تعالی په جنت کې اوچتې درجې تیارې ساتلي دي. (۷)

(۱) (حواله بالا وشرح ابن بطال (ج ۹ ص ۱۱) -

(۲) (فتح الباری (ج ۱ ص ۷۵) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۷۸) -

(۳) (فتح الباری (ج ۱ ص ۷۶) -

(۴) (حواله بالا: والیه مال اعلامة الابی المالکی انظر اکمال اکمال المعلم (ج ۵ ص ۲۶۰) وايضاً انظر هذا البحث

فی الکاملانن الاثير (ج ۳ ص ۴۸) ذکر فتح قبرس -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۱) -

(۶) (انظر عمدة القاری (ج ۴ ص ۷۵) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۱) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۸۸) -

قوله: يقال: هذه سبيلي، وهذا سبيلي: ونيلي شي هذه سبيلي (تانيث سره) او هذا

سبيلي (تذکیر سره).

د دي عبارت د ذکر کولو مقصد: د امام بخاري رحمته الله عليه د دي عبارت نه دا غرض دي چه لفظ "سبيل" مذکر او مؤنث دواړه شان لوستلي شي او همدغه د امام فراء مذهب دي، فراء د قرآن کریم آيت ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى.. الخ﴾ (۱) باره کښې فرماني چه «يتخذها» ضمير د قرآن د آيت طرف ته واپس کيږي او که تاسو غواړئ نو دا د سبيل طرف ته هم واپس کولې شي ځکه چه هغه کله کله مؤنث کيږي. (۲)

قوله: قال أبو عبد الله غزا [آل عمران: ۱۵۶] وأحدها غاز هم درجات [آل

عمران: ۱۶۳] لهم درجات: ابو عبد الله البخاري رحمته الله عليه فرماني چه "غزا" جمع ده او د دي واحد "غاز" دي.

د امام بخاري رحمته الله عليه د دي قول مطلب دا دي چه د قرآن کریم آيت ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى... الخ﴾ (۳) کښې "غزي" کوم لفظ راغلي دي هغه د غاز جمع ده.

قوله: هم درجات، لهم درجات: چونکه د "درجات" حمل "هم" باندې صحيح نه دي د دي دپاره امام ابو عبد الله رحمته الله عليه د دي تقدير "لهم درجات" بيان کړيدي. خو بعض نورو حضراتو ((هم ذوو درجات)) تقدير راويستي دي. (۴)

[۲۶۳۷] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (ه) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَصَامَ رَمَضَانَ كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ جَاهِدًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ جَلَسَ فِي أَرْضِهِ الَّتِي وَلِدَ فِيهَا فَقَالَ أَوْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا يُبَشِّرُ النَّاسَ قَالَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةَ دَرَجَةٍ أَعَدَّهَا اللَّهُ لِلْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا بَيْنَ الدَّرَجَتَيْنِ كَمَا بَيْنَ

(۱) (لقمان: ۶) -

(۲) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۸۹) وفتح القارى (ج ۶ ص ۱۱) وانظر النهاية لابن الاثير (ج ۲ ص ۳۳۸) قال ابن الاثير رحمته الله عليه: فالسبيل فى الاصل: الطريق ويذكر ويؤنث، والتانيث فيها اغلب -

(۳) (آل عمران: ۱۵۶) -

(۴) (فتح البارى (ج ۶ ص ۱۱) -

(۵) (قوله: عن ابى هريرة رضى الله عنه: الحديث اخرجه البخارى ايضا (ج ۲ ص ۱۱۰۳) كتاب التوحيد باب «وكان عرشه على الماء» رقم (۷۴۲۳) والحديث من افراده -

السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَإِذَا سَأَلْتُمُ اللَّهَ فَاسْأَلُوهُ الْفِرْدَوْسَ فَإِنَّهُ أَوْسَطُ الْجَنَّةِ وَأَعْلَى الْجَنَّةِ أَرَاهُ فَوْقَهُ عَرْشُ الرَّحْمَنِ وَمِنْهُ تَفْجَرُ أَنْهَارُ الْجَنَّةِ

قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ قُلَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ وَفَوْقَهُ عَرْشُ الرَّحْمَنِ [۲۹۸۷]

تراجم رجال

- ۱- یحیی بن صالح: دا یحیی بن صالح وحاضی شامی رحمته الله دی. (۱)
  - ۲- فلیح: دا ابویحیی فیح عبدالمک بن سلیمان رحمته الله دی.
  - ۳- هلال بن علی: داهلال بن علی بن اسامه قرشی رحمته الله دی. د دی دواړو حضراتو تفصیلی تذکره ((کتاب العلم باب من سئل علماً وهو مشغول فی حدیثه....)) لاندې راغلی دی. (۲)
  - ۴- عطاء بن یسار: دا ابو محمد عطاء بن یسار هلالی مدنی رحمته الله دی. د دوی حالات ((کتاب الایمان باب کفران العشیر و کفر دون کفر)) په ذیل کښې تیرشوی دی. (۳)
  - ۵- ابوهریره رضی الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی. د دوی تفصیلی حالات ((کتاب الایمان باب امور الایمان)) کښې راغلی دی. (۴)
- قوله: قال النبی صلی الله علیه وسلم: من امن بالله ورسوله، واقام الصلاة وصام رمضان کان حقاً علی الله ان یدخله الجنة: نبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشاد فرمائیلې چه کوم سړې په الله تعالی باندې اود هغه په رسول باندې ایمان راوړلو، مونځ ئې اوکړو او د رمضان روژې ئې وساتلې نو په الله تعالی باندې واجب دی چه هغه جنت ته داخل کړي.
- یواشکال اود هغې جوابونه: دلته په حدیث کښې د صلاة او صوم ذکر خوشته لیکن د حج او زکوة ذکر نشته، سره د دې چه څنگه مونځ او روژه د اسلام بنیادی ارکانونه دی دغه شان زکوة او حج هم بنیادی ارکان دی.
- علامه کرمانی رحمته الله او ابن بطلال رحمته الله دا توجیه بیان کړیده چه د باب په حدیث کښې زکوة او حج نه ذکر کیدو وجه د دې دواړو د هغه وخت پورې نه فرض کیدل دی. (۵)
- حافظ صاحب جواب ورکړیدی چه دلته د زکوة او حج ذکر د یو راوی نه حذف شویدی ځکه

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الصلاة باب اذا کان الثوب ضيقاً -

(۲) (کشف الباری (ج ۳ ص ۶۳) -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۰۴) -

(۴) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

(۵) (انظر شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۹۸-۹۹) و شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۱۳) -

چہ د ترمذی پہ روایت کوم چہ حضرت معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ نہ مروی دے پہ ہغی کنبی د حج ذکر موجود دے (۱) او ہم پہ دے کنبی حضرت معاذ رضی اللہ عنہ فرمائی (لا ادري اذكر الزكاة ام لا؟) (۲) او حافظ صاحب دوئم جواب دا ورکریدے چہ د حدیث مقصد د ارکان اسلام استیعاب نہ دے پہ دے وجہ پہ مونخ او روزہ اکتفاء او کریشوہ (۳)

((كان حقاً على الله ان يدخله الجنة)) کنبی حق پہ طریقہ د فضل و کرم دے، دا مطلب نہ دے چہ اللہ تعالیٰ باندے د ہغہ سرے جنت کنبی داخلول واجب دی، بلکہ مطلب دا دے چہ اللہ تعالیٰ بہ پہ خپل فضل او کرم سرہ ہغہ پہ جنت کنبی داخل کری (۴)

قوله: جاهد في سبيل الله او جلس في ارضه التي فيها: کہ دہ اللہ تعالیٰ پہ لار کنبی جہاد او کری یا ہغہ خائی کنبی کینی چرتہ چہ پیدا شویدی.

پہ دے عبارت کنبی حضور صلی اللہ علیہ وسلم ہغہ سرے تہ چہ خوک جہاد نشی کولے تسلی ورکوی چہ ہغہ ہم د اجر نہ محروم نہ دے خکے چہ پہ ایمان باندے استقامت او نور فرائضو ادا کولو التزام بہ ہغہ جنت تہ رسوی، خیر دے کہ د ہغہ درجہ د مجاہدینو د درجے نہ کمہ وی (۵) د فی سبیل اللہ مطلب: اوس پہ دے خان پوہہ کرئی چہ د سبیل اللہ لفظ پہ دوو معنوکنبی استعمالیری:

① یوہ معنی د دے عام دہ، د خیر ہغہ کار دکوم مقصد چہ د اللہ تعالیٰ رضا او تقرب الی اللہ وی پہ ہغی د سبیل اللہ اطلاق کیڑی لکہ د فرائضو ادا کول، نوافل او د نورو عباداتو او طاعاتو اہتمام وغیرہ، دا اطلاق فی سبیل اللہ عام دے. امام بخاری رحمہ اللہ ہم پہ (کتاب الجمعة) کنبی ((عبایہ بن رفاعہ)) پہ طریق یو حدیث نقل کوی، پہ دے کنبی دی:

((ادركني ابو عبس وانا اذهب الى الجمعة فقال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من اغبرت قدماه في سبيل الله حرمه الله على النار)) (۶)

حضرت عبایہ بن رفاعہ فرمائی چہ زہ د جمعہ د ادا کولو د پارہ جمات تہ روان ووم، ماتہ حضرت ابو عبس رضی اللہ عنہ ملاؤ شو او وئی فرمائیل ماد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ اوریدلی دی چہ د کوم سرے قدمونہ چہ د اللہ تعالیٰ پہ لار کنبی پہ دورو ککری شی نو اللہ تعالیٰ بہ پہ ہغہ باندے د دوزخ اور حرام کری، یعنی د دوزخ اور بہ ہغہ تہ نہ رسی.

دلته ذہاب الی الجمعة باندے حضرت ابو عبس رضی اللہ عنہ د حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم حدیث واورولو او ہغہ

(۱) (انظر الجامع للترمذی (ج ۲ ص ۷۹) ابواب صفة الجنة باب ما جاء في صفة درجات الجنة رقم (۲۵۳۰) -

(۲) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۲) -

(۳) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۲) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۲) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۳) -

(۶) (انظر صحيح البخاری (ج ۱ ص ۱۲۴) كتاب الجمعة باب المشي الى الجمعة رقم (۹۰۷) -

ذهاب الى الجمعة سبيل الله سره تعبير كره، دا اطلاق عام دي.

⑤ دوئمه معنى ذ فى سبيل الله خاص ده، هغه جهاد او قتال دي، نو چه كله فى سبيل الله مطلق ذكر شى نو دينه مراد قتال وى. (١)

قوله: فقالوا: يا رسول الله افلا نبشر الناس؟ صحابه كرامو رحمهم الله عليهم (مع عرض او كرو يا رسول الله! ايا مونو خلقو ته ددي زيري وركرو. حضور ﷺ ته مخاطب كونكي صحابي حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه وو. لكه چه د ترمذى په روايت كنبي دي «قال معاذ: الا اخبر بهذا الناس؟» (٢)، يا حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه وو لكه چه د طبراني په روايت كنبي دي. (٣) قوله: قال: ان فى الجنة مائة درجة اعدها الله للمجاهدين فى سبيل الله،

ما بين الدرجتين كما بين السماء والارض: حضور ﷺ ارشاد او فرمايلو چه په جنت كنبي سل منازل دى كوم چه الله تعالى د هغه په لار كنبي د جهاد كونكو د پاره تيار كړى دى. د دوو منزلونو په مينځ كنبي فاصله دومره ده لكه د زمكي او آسمان په مينځ كنبي فاصله.

د جنت خومره درجي دي د جنت خومره درجي دي په دي كنبي اختلاف دي، د حديث باب نه خو دا معلومېږي چه د جنت ټولې درجي سل دي، د عبدالله بن عمر رضی الله عنه په روايت كنبي فرمايلي شوي دي «يقال لعن صاحب القران: اقرا وارق ورتل كما كنت ترتل فى الدنيا، فان منزلتك عند اخراية تقرؤ بها» (٤)

ملا على قارى ﷺ فرمائي چه په حديث كنبي راغلي دي چه د جنت درجي د قرآن كريم د آياتونو برابر دي. د پورتنى حديث نه هم دي طرف ته اشاره كيږي چه د جنت درجي د قرآن كريم د آياتونو د شمير مطابق دي او د قرآن مجيد آياتونه (٦٦٦٦) خو معروف دي، نو صرف سل درجات په جنت كنبي كيدل څنگه قبول كړيشي؟ د دي اشكال جواب حضرت شيخ الحديث صاحب دا وركړيدي چه «ان فى الجنة مائة درجة» روايت نه لوى درجات مراد دي او د درجات صفات ذكره دلته نه ده شوې. او د جنت ټول منازل د قرآن پاك د آياتونو برابر دي. (٥) حافظ ابن حجر فرمائي چه د حديث د سياق نه دا معنى نه لازميږي چه د جنت درجي هم

(١) (انظر النهاية لابن الاثير الجزرى (ج ٢ ص ٣٣٨-٣٣٩) مادة سبيل وشرح القسطلانى (ج ٥ ص ٤٩) -

(٢) (انظر الجامع للترمذى (ج ٢ ص ٧٩) ابواب صفة الجنة باب ما جاء فى صفة درجات الجنة رقم (٢٥٣٠) -

(٣) (فتح البارى (ج ٢ ص ١٠٢) -

(٤) (انظر الجامع للترمذى (ج ٢ ص ١١٩) ابواب فضائل القران باب (ان الذى ليس فى جوفه من القران كالبيت الخرب) رقم (٢٩١٤) وسنن ابى داود (ج ١ ص ٢٠٦) كتاب الصلاة باب استحباب الترتيل فى القراءة رقم (١٤٦٤) -

(٥) (تعليقات الشيخ الكاندهلى على الكوكب الدرى (ج ٣ ص ٣١٠) -

سل دی بلکه نورې هم دی لیکن ذکر د مجاهدینو کیږي نو صرف هم د دوی د درجو تعیین شويدي. (۱)

د جنت د دوو درجومینځ کښې څومره فاصله ده؟ د باب په حدیث کښې راغلی دی ((ما بین الدرجتین كما بین السماء والأرض)) چه د جنت د دوو درجو په مینځ کښې به څومره فاصله وی څومره چه د آسمان او زمکې په مینځ کښې ده. اوس د زمکې او آسمان په مینځ کښې څومره فاصله ده؟ په دې سلسله کښې مختلف روایات دی. د ترمذی شریف په روایت کښې دی چه د زمکې او آسمان په مینځ کښې د پنځوسو کالو فاصله ده.

((...ثم قال: هل تدرون كم بینكم وبينها؟ قالوا: الله ورسوله اعلم، قال: بینكم وبينها (مسیرون) خمس مائة سنة))

د ابن ماجه، سنن ابی داؤد او هم ترمذی یو روایت کوم چه حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی الله عنه نه مروی دي:

((قال: فان بعد ما بینها اما واحدة واما اثنتان او ثلاث وسبعون سنة...)) د زمکې او آسمان په مینځ کښې ۷۱، ۷۲ یا ۷۳ کالو فاصله ده.

د تعارض جوابونه: علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه د حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی الله عنه د روایت باره کښې فرمائی چه دا روایت وهم دي، چه یو راوی د روایت نه ۴۲۰ نه زیات کالونه ساقط کړی دی. صحیح دا دی چه د دې دواړو په مینځ کښې د پنځو سوو کالو فاصله ده. (۴)

لیکن حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په دواړو روایتونو کښې جمع او تطبیق لار اختیار ولوسره فرمائی چه په کوم روایت کښې ۷۱، ۷۲ یا ۷۳ کالو ذکر دي هلته سرعت سیر مراد دي او چه کوم خای کښې پنځه سوو کالو ذکر دي هلته بطوء سیر مراد دي، یعنی د سرعت سیر په اعتبار سره ۷۱، ۷۲ یا ۷۳ کالو فاصله جوړیږي او د بطوء سیر په اعتبار سره پنځه سوو کالو فاصله جوړیږي. (۵)

علامه خلیل احمد سهارنپوری رحمته الله علیه دا جواب ورکړيدي چه د روایتونو په مینځ کښې دا تفاوت د سائر (تلونکي) په اعتبار سره دي. ځکه چه د انسان او اس په چال کښې خوښکاره

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۲) -

(۲) (انظر الجامع للترمذی (ج ۶ ص ۱۶۵) ابواب تفسير القرآن (باب ومن) سورة الحديد رقم (۳۲۹۸) -

(۳) (انظر سنن ابن ماجه باب فی الجهمية رقم (۴۷۲۳) والجامع للترمذی (ج ۲ ص ۱۶۹) ابواب تفسير القرآن (باب) ومن سورة الحاقة رقم (۳۳۲۰) -

(۴) (انظر فیض الباری (ج ۳ ص ۴۲۰) -

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۱۳ ص ۴۱۳-۴۱۴) -

خبر ده چه فرق دی. (۱)

بیا د ترمذی یو روایت کوم چه «محمد بن جعاده عن عطاء عن ابی هريرة» په طرق سره مروی دی. کښې وارد شوی دی چه د جنت د هرو دوو درجو په مینځ کښې د سلوکالو فاصله ده. «قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: في الجنة مائة درجة، ما بين كل درجة مائة عام» (۲) او د طبرانی په یو روایت کښې دی چه د پنځوسو کالو فاصله ده. (۳)

دا د پنځو سوو کالو روایت د دې روایت تائید کوی کوم کښې چه د زمکې او آسمان په مینځ کښې پنځو سوو کالو فاصله بیان شویده. لیکن د سلو کالو روایت مشکل جوړیږي. اوس به یا دا په تکثیر باندې عمل کولې شی یعنی دا به ونیلی شی چه سل کاله د تحدید د پاره نه دی بلکه کثرت بیانول مقصد دی، نو اشکال به ختم شی. یا بیا هم هغه د حافظ صاحب جواب اختیار کړی شی کوم چه مونږ اوس پورته ذکر کړو.

قوله: فاذا سألتم الله فأسأله الفردوس: او چه کله تاسو د الله تعالی نه غواړئ نو فردوس غواړئ.

«فردوس» هغه باغ ته وائی په کوم کښې چه هر څیز وی، گلونه او میوې په دې کښې وی. د خوارک خبناک سامان هم په دې کښې وی او نهرونه هم په دې کښې وی. (۴)

د دې جمع فرادیس راځي. (۵)

قوله: فانه اوسط الجنة واعلى الجنة: بې شکه فردوس د جنت غوره او اعلى حصه ده. علامه ابن بطال فرمائی چه اوسط نه مراد متوسط وی یعنی فردوس د جنت په مینځ کښې واقع دی او جنت دا د څلورو وارو طرفونو راگیر کړیدی. (۶)

قوله: اراه قال: وفوقه عرش الرحمن: دا د امام بخاری رحمته الله شیخ یحیی بن صالح قول دی، هغه فرمائی چه زما په دې کښې شک دی چه زما استاذ فلیح کیدلشی داسې ونیلي «وفوقه عرش الرحمن» لیکن دا روایت د یحیی بن صالح نه علاوه د فلیح نورو شاگردانو بغیر د شک نه نقل کړیدی لکه چه اسماعیلی په نسخه کښې یونس بن محمد وغیره روایت دی. (۷)

قوله: ومنه تفجراتها الجنة: او هم د فردوس نه د جنت نهرونه جاری شوی دی.

(۱) (بذل المجهود (ج ۱۸ ص ۲۵۷) -

(۲) (انظر الجامع للترمذی (ج ۲ ص) ابواب صفة الجنة باب ماجاء فی صفة درجات الجنة رقم (۲۵۲۹) -

(۳) (انظر مجمع الزوائد للهيثمی (ج ۱۰ ص ۱۹۴) كتاب اهل الجنة باب فی درجات الجنة -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۹۰) -

(۵) (مجمع بحار الانوار (ج ۴ ص ۱۱۵) ((مادة فردوس -

(۶) (انظر شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۲) -

(۷) (انظر عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۹۱) -

بعضی حضراتو "منه" ضمیر عرش ته راڅخولې دې. په دې صورت کښې به مطلب دا وی چې د عرش نه د جنت نهرونه راوځي. (۱)

لیکن ابن حجر رحمته الله فرماني چې "منه" ضمیر د عرش طرف ته څرخول وهم دې بلکه دا ضمیر د فردوس طرف ته راڅرخي او په دې صورت کښې به معنی وی چې د فردوس نه د جنت نهرونه راوځي. (۲)

"تفجر" په اصل کښې "تفجر" وو، د دې نه یوه تاء حذف کړېشویده. او التفجر معنی راوتل یعنی راخوټکیدل. (۳)

قوله: قال محمد بن فليح عن أبيه: وفوقه عرش الرحمن: محمد بن فليح د خپل پلار نه نقل کړېدی چې هغوی ونیلي دي چې د فردوس د پاسه د الله تعالی عرش دې. د تعلیق ذکر کولو مقصد او تخریج: د امام بخاری رحمته الله مقصد د دې تعلیق نه دا بیان کول دي چې دا روایت کله د فليح څو روایت کړو نو هغه بغیر د شک نه په جزم سره ((وفوقه عرش الرحمن)) او فرمائیلو. او یحیی بن صالح په شان شک سره نې بیان نه کړو. (۴)

دا تعلیق امام بخاری رحمته الله کتاب التوحید کښې ((عن ابراهيم عن محمد بن فليح عن أبيه)) په طریق سره موصولاً نقل کړېدی، دینه علاوه امام اسماعیلی رحمته الله هم دا حدیث ((یونس بن محمد عن فليح)) په طریق باندې بغیر شک نه روایت کړېدی. (۵)

قوله: وفوقه عرش الرحمن: د اکثر روایانو په روایت کښې "فوقه" د ظرفیت په بناء باندې نصب سره دې. (۶)

البته په مشارق کښې دی چې ابو محمد اصیلی رحمته الله دا لفظ مرفوع نقل کړېدی. لیکن حافظ ابن حجر رحمته الله دا مرجوح څرخولې دې. (۷)

که د نصب سره دې نو د مذکوره جملې مطلب به داوی چې د فردوس د پاسه د الله تعالی عرش دې. او که رفع سره دې نو هغه وخت به دا معنی وی چې د فردوس څت عرش الرحمن دې. په دې صورت کښې "فوقه" معنی به څت وی.

(۱) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۳) -

(۲) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۳) -

(۳) (انظر عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۹۱) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (تغلیق التعلیق (ج ۳ ص ۴۳۱) واخرجه البخاری (۲ ص ۱۱۰۴) فی کتاب التوحید باب «وکان عرشه علی الماء» رقم ۷۴۲۳ -

(۶) (انظر فتح الباری (ج ۱۳ ص ۴۱۴) -

(۷) (انظر فتح الباری (ج ۱۳ ص ۴۱۴) -

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د باب د ترجمه د حدیث سره مناسبت د رسول الله ﷺ ارشاد ((ان فی الجنة مائة درجة)) نه واخله ((ما بین الدرجتین کما بین السماء والارض)) پورې کښې دې او مناسبت بالکل واضح دې.

[۲۱۳۸] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا جَرِيرٌ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ عَنْ سَمُرَةَ (۱) قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ رَجُلَيْنِ أَتَيَانِي فَصَعِدَا بِي الشَّجَرَةَ فَأَدْخَلَانِي دَارًا هِيَ أَحْسَنُ وَأَفْضَلُ لَمْ أَرَ قَطُّ أَحْسَنَ مِنْهَا قَالَا أَمَا هَذِهِ الدَّارُ فَدَارُ الشَّهَدَاءِ [ر: ۸۰۹]

تراجم رجال

۱- موسی: دا موسی بن اسماعیل تبو ذکی بصری رحمته الله دې. د هغوی حالات ((بده الوحي)) خلورم حدیث لاندې نقل شوی دی. (۲)

۲- جریر: دا جریر بن حازم رحمته الله دې. (۳)

۳- ابو رجاء: دا ابو رجاء عمران بن ملحان عطاردی بصری رحمته الله دې (۴)

۴- سمرة: دا مشهور صحابی حضرت سمره بن جندب رضی الله عنه دې. (۵)

قوله: اما هذه الدار فدار الشهداء: دا جمله په دې خبره دلالت کوي چه د شهداو منزلونه د جنت ارفع و اعلى منازل دي. (۶) دا حدیث بعینه هم په دې سند سره کتاب الجنائز کښې تیر شوی او د دې نور تشریحات هم. (۷)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث مناسبت ترجمه سره د رسول الله ﷺ ارشاد ((هي احسن وافضل الخ)) سره دې. (۸)

۵- باب: الْغُدُوءُ وَالرَّوْحَةُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَابِ قَوْسٍ أَحَدِكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ
وړاندینی باب سره مناسبت: په مخکینی باب کښې د مجاهدینو د پاره الله تعالی چه کومې درجې او منازل تیار کړي دي د هغې بیان وو. اوس په دې باب کښې امام بخاری رحمته الله دا ونیل

(۱) (قوله: عن سمرة رضى الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب الاذان باب يستقبل الامام الناس اذا سلم رقم (۸۴۵)-

(۲) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۳)-

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الصلاة باب الخوخة والممر في المسجد-

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب التيمم باب الصعيد الطيب وضوء المسلم.....-

(۵) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الحيض باب الصلاة على النساء وسنتها-

(۶) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۳۸)-

(۷) (کتاب الجنائز باب بلاترجمه بعد باب ما قيل في اولاد المشرکین رقم (۱۳۸۶)-

(۸) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۱)-

غواړې چه مجاهدین دا درجې صرف سحر یا صرف ماښام وخت د الله تعالی په لار کښې ورکولو سره حاصلولې شی.

د ترجمه الباب مقصد دلته امام بخاری رحمته الله علیه د سحر او ماښام په وختونو کښې د الله تعالی په لار کښې د وتلو فضیلت بیانوي (۱)

او بله دا چه په جنت کښې د یو ذراع برابر خای څه فضیلت دي؟ (۲)

[۲۶۳۹] حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۳) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَعْدُوَّةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ رُوْحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا [۲۶۳۳]

تراجم رجال

۱- معلى بن اسد: دا معلى بن اسد البصرى رحمته الله علیه دي. (۴)

۲- وهيب: دا وهيب بن خالد بن عجلان باهلی رحمته الله علیه دي. د دوی حالات ((کتاب الايمان باب تفاضل اهل الايمان فی الاعمال)) لاندې تیر شوی دی. (۵)

۳- حميد: دا ابو عبیده حميد بن ابی حميد الطويل خزاعی رحمته الله علیه دي. د دوی تذکره ((کتاب الايمان، باب خوف المؤمن من ان يحبط عمله....)) په ذیل کښې راغلی دی. (۶)

۴- انس بن مالک: حضرت انس بن مالک رضي الله عنه حالات ((کتاب الايمان باب الايمان ان يجب لاجیه ما يحب لنفسه)) لاندې راغلی دی. (۷)

قوله: عن النبي ﷺ قال: لعدوة في سبيل الله اوروحة، خير من الدنيا وما فيها: حضرت انس بن مالک رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه نقل کوی چه هغوی ﷺ ارشاد فرمائيلې. د الله تعالی په لار کښې یو سحر یا یو ماښام لگول د دنیا نه او څه چه په دي

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۱) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۴) -

(۳) (قوله: عن انس بن مالک رضی الله عنه: الحديث اخرجه البخاری ایضاً (ج ۱ ص ۳۹۲) کتاب الجهاد والسير باب العور العين وصفتهن رقم (۲۷۹۶) ت و کتاب الرقاق (ج ۲ ص ۹۷۲) باب صفة الجنة والنار رقم (۶۵۶۸) ومسلم (ج ۲ ص ۱۳۴) کتاب الامارة باب فضل اغدوة والروحة فی سبيل الله رقم (۴۸۷۳) والترمذی (ج ۱ ص ۲۹۴) ابواب الفضائل الجهاد باب ماجاء فی الغدو والرواح فی سبيل الله رقم (۱۶۵۱) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الحيض باب المرأة تحيض بعد الافاضة -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۱۸) -

(۶) (کشف الباری (ج ۲ ص ۵۷۱) -

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

کښې دې د ټولونه بهتر دی.

د حديث لغوی تشریح "غدوة" - بالفتح - معنی ده، د سحر وخت یو ځل راوتل او "غده" لفظ د سحر نه تر زوال پورې وخت شامل دي. (۱)

"روحة" - بالفتح - معنی ده یو ځل ماښام راوتل او "رواح" لفظ د زوال نه پس تر شپې پورې وخت شامل دي. (۲)

د حديث مطلب ابن المهلب رضی الله عنه فرمائی چې ((خير من الدنيا)) مطلب دا دي چې د دي لږې غوندي زمانې ثواب او بدله په جنت کښې د دنیا د ټولوزمانونه بهتر ده. (۳)

ابن دقيق العيد رضی الله عنه فرمائی چې د حديث مطلب دا دي چې "غدوة" او "روحة" په ذریعه به کوم ثواب حاصلېږي هغه بهتر دي د هغه ثواب نه کوم چې دنیا او مافیه د الله تعالی د طاعت د پاره خرڅ کولو سره حاصلېږي. (۴)

حافظ رضی الله عنه د ابن دقيق العيد رضی الله عنه قول ذکر کولونه پس فرمائی چې د دي قول تائید د دي حديث نه هم کېږي کوم چې عبدالله بن المبارك رضی الله عنه کتاب الجهاد کښې د حضرت حسن بصری رضی الله عنه نه مرسل نقل کړي دي.

((قال: بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم جيشاً فيهم عبدالله بن رواحة، فتأخر ليشهد الصلاة مع النبي صلى الله عليه وسلم، فقال له النبي صلى الله عليه وسلم: والذي نفسي بيده لو انققت ما في الارض ما دركت فضل غدوتهم)) (۵)

نبي كريم صلی الله علیه و آله یو لښکر اولیگلو، په دي کښې عبدالله بن رواحه رضی الله عنه هم وو، هغه روستو د رسول الله صلی الله علیه و آله سره په مانځه کښې د شریکیدو د پاره حصار شو (کله چې هغوی صلی الله علیه و آله ته معلومه شوه) نو وئې فرمائیل، د الله قسم! ته چې څه په زمکه کښې دي هغه صدقه کړې نو بیا هم د هغوی د غدوې فضیلت نشي حاصلولی.

د سحر او ماښام د تخصیص وجه: دلته د سحر او ماښام ذکر غالباً صرف د دي د پاره شوي دي چې هم د سحر او ماښام په سفر باندې د تلو رواج وو، ګڼې که سرې د ورځې په مینځیني حصه کښې د دین د خدمت په سلسله کښې لارښی نو یقیناً د هغه د تک هم هغه فضیلت دي. (۶)

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث د باب ترجمه مناسبت بالکل واضح او ښکاره دي. (۷)

(۱) (مجمع بحار الانوار (ج ۲ ص ۳۸۸) مادة روح وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۹۱) -

(۲) (مجمع بحار الانوار (ج ۴ ص ۱۳) مادة غدا وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۹۱) -

(۳) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۳) -

(۴) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۴) -

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۴) -

(۶) (معارف الحديث (ج ۱ ص ۱۶۱) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۹۱) -

[۲۱۳۰] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِقَابُ قَوْسٍ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِمَّا تَطْلُعُ عَلَيْهِ الشَّمْسُ وَتَغْرُبُ وَقَالَ لَعْدُوَّةٌ أَوْ رَوْحَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ خَيْرٌ مِمَّا تَطْلُعُ عَلَيْهِ الشَّمْسُ وَتَغْرُبُ

تراجم رجال

- ۱- ابراهيم بن المنذر: دا ابواسحاق ابراهيم بن المنذر بن عبدالله قرشی اسدی رحمہ اللہ دی.
  - ۲- محمد بن فلیح: دا ابو عبدالله محمد بن فلیح بن سلیمان رحمہ اللہ دی.
  - ۳- ابی: اب نہ فلیح عبدالملک بن سلیمان خزاعی اسلمی رحمہ اللہ مراد دی.
  - ۴- ہلال بن علی: دا ہلال بن علی بن اسامہ قرشی مدنی رحمہ اللہ دی. دے دی خلورو وارو حضراتو تذکرہ ((کتاب العلم باب من سئل علما و هو مشغول فی حدیثہ....)) لاندی تیرہ شویده. (۲)
  - ۵- عبدالرحمن بن ابی عمرہ: دا عبدالرحمن بن ابی عمرہ عمرو بن محسن انصاری رحمہ اللہ دی. (۳)
  - ۶- ابوہریرہ رضی اللہ عنہ: دے ابوہریرہ رضی اللہ عنہ حالات ((کتاب الایمان باب امور الایمان)) پہ ذیل کنبی راغلی دی. (۴)
- قوله:** قال: لقاب قوس في الجنة خير مما تطلع عليه الشمس وتغرب: حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ فرمائی چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمائی کہ دی پہ جنت کنبی دے یو کمان برابر خائی ہم دے دی تول کائنات نہ بہتر دی پہ کوم چہ نمر راخیژی او دو بیبری. ((قاب: بتخفيف القاف واخره موحدة)) مقدار تہ وائی. (۵)
- او علامہ خطابی رحمہ اللہ فرمائی: ((قاب القوس: ما بين السية والمقبض)) (۶) یعنی دے کمان قبضی او دے گوپ پہ مینخ کنبی فاصلہ تہ قاب وائی.

(۱) (قوله: عن ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ: الحديث اخرجه البخارى ايضاً (ج ۱ ص ۳۶۱) كتاب بدء الخلق باب ما جاء في صفة الجنة وانها مخلوقة رقم (۳۲۵۳) و (ج ۲ ص ۹۷۲) كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار رقم (۶۵۶۸) والترمذي في جامعه (ج ۱ ص ۲۹۴) ابواب فضائل الجهاد باب ما جاء في الغدوة والروحة في سبيل الله رقم (۱۶۴۹)

(۲) (كشف الباری (ج ۳ ص ۶۲) -

(۳) (دے دوی حالاتو دپارہ اوگوری کتاب المساقاة باب حلب الابل على الماء -

(۴) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۴) -

(۶) (اعلام الحديث (ج ۲ ص ۱۳۵۷) -

اوډ امام مجاهد نه د دې معنی "قدر ذراع" مروی دې، په دې صورت کښې "قوس" معنی ذراع به وی. د قبيله از دشنوءه په لغت کښې "قوس" ذراع ته وائی په څه څه ناپ کولې شی. (۱)
 د وړاندینې باب په روایت کښې یو لفظ قید - بکسر القاف وبعدها تحتایة هم راغلې دې. د دې معنی هم مقدار دې. (۲)
 اوډ حدیث د دې جمله مطلب دا ددې څه جنت دومره بهترین او پاکیزه ځای دې څه د هغه ځای یو لاس هومره یا د یو کمان برابر ځای هم د دنیا او مافیها نه بهتر دې. (۳)
 او «خير مما تطلع الشمس وتغرب» نه مراد هم «خير من الدنيا وما فيها» دې. (۴)

قوله: وقال: لغدوة او روحة في سبيل الله خير مما تطلع عليه الشمس

وتغرب: اوونۍ فرمائیل، د الله تعالی په لار کښې یو سحر یا ماښام د پاره وتل بهتر دی د دې ټول کائنات نه په کوم څه نمر راخیژی او ډوبیږی. د دې جملې تشریح اوس د ماقبل د باب اولنۍ حدیث کښې تیره شوه.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث د ترجمې د اولنۍ جزء سره مطابقت «لغدوة او

روح في سبيل الله» کښې دې اوډ دوئم جزء سره مناسبت «لقاب قوس في الجنة. الخ» کښې دې. (۵)

[۲۱۳] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَكْلٍ بْنِ سَعْدٍ (۶) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الرُّوحَةُ وَالْغَدْوَةُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَفْضَلُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا

فِيهَا [۶۰۵۲، ۳۰۷۸، ۱۲۷۳۵]

تراجم رجال

۱- **قبیصه:** دا ابو عامر قبیصه بن عقبه بن محمد کوفی رضی الله عنه دې.

(۱) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۱) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۴) -

(۳) (الابواب والترجم للکاندهلوی (ج ۱ ص ۱۹۴) -

(۴) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۱) -

(۵) (حواله سابقه -

(۶) (قوله: عن سهل بن سعد رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى ايضاً (ج ۱ ص ۴۰۵) كتاب الجهاد

والسير باب فضل رباط يوم في سبيل الله رقم (۲۸۹۲) و (ج ۲ ص ۲۱۴۹) كتاب الرقاق باب مثل الدنيا في

الآخرة رقم (۶۴۱۵) ومسلم في صحيحه (ج ۲ ص ۱۳۴) كتاب الامارة باب فضل الغدوة والروحة في سبيل

الله رقم (۴۸۷۳، ۴۸۷۵) والترمذی فی جامعہ (ج ۱ ص ۲۹۴) فی فضائل الجهاد باب ماجاء فی الغدو والروح

فی سبيل الله رقم (۱۶۴۸) وباب ماجاء فی فضل المرباط رقم (۱۶۶۴) والنسائی فی الصغری (ج ۲ ص ۵۵) فی

كتاب الجهاد باب فضل غدوة في سبيل الله رقم (۳۱۲۰) -

۲- سفیان: دامشهور امام محدث حضرت سفیان بن سعید ثوری رحمہ اللہ دی. د دی دواړو حضراتو حالات ((کتاب الايمان باب علامة المنافق)) په ذیل کښې راغلی دی. (۱)

۳- ابوحازم: دا ابو حازم سلمه بن دینار مدنی رحمہ اللہ دی.

۴- سہل بن سعد: دا صحابی رسول صلی اللہ علیہ وسلم حضرت سہل بن سعد رضی اللہ عنہ دی. (۲) د حدیث تشریح په ماقبل کښې تیر شوه.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث مطابقت ترجمه سره بالکل واضح او ښکاره دی. په دې کښې هم د غدوة او روعة ذکر او په دې دواړو وختونو کښې د الله تعالی په لار کښې د وتلو فضیلت بیان شویدی. (۳)

۶- بَاب: الْحُورِ الْعَيْنِ وَصِفَتِهِنَّ يُحَارِفُ فِيهَا الطَّرْفُ شَدِيدَةً سَوَادِ الْعَيْنِ شَدِيدَةً بَيَاضِ الْعَيْنِ وَزَوْجَنَاهُمُ بِحُورٍ أَنْكَحَنَاهُمُ

ماقبل سره ربط او مناسبت: په سابقه باب کښې ((درجات المجاهد)) ذکر وو او دا خودلې شوی ووچه الله تعالی د مجاهد د پاره په خاص توګه سل درجې او منازل تیار ساتلې دي. اوس په دې باب کښې ضمناً دا خودل غواړي چه په دې منازلو کښې به حورې هم وی او د هغې صفت دا دی چه په دې کښې که یوه هم دنیاته او ګوري نو ټوله دنیا به روښانه شی او کائنات به د خوشبونه ډک شی. (۴)

د باب د ترجمې مقصد: دامام بخاری رحمہ اللہ مقصد د دې باب د ترجمې نه دا بیان کول دی چه الله تعالی د شهیدانو د پاره قسم قسم انعامونه تیار ساتلی دي په هغې کښې حورې هم شاملې دي بیا د دې حورو مختلف صفتونه بیان کړي شوي دي.

قوله: يُحَارِفُ فِيهَا الطَّرْفُ: سترګې (چه هغې ته او ګوري) نو حیرانې به پاتې شی. امام بخاری رحمہ اللہ د حورې د تسمیه وجه بیانوی چه حورې ته حوره په دې وجه وائی چه سترګې د هغې په کتو حیرانېږي (۵) لکه چه حور ((حیوة)) نه مشتق ده. خو په دې باندې علامه ابن التین رحمہ اللہ اعتراض کړیدی او وئیلی دی چه دا صحیح نه دی ځکه چه ((حیوة)) خو اجوف یائی دی او حور اجوف واوی دی نو اجوف یائی د اجوف واوی نه مشتق ګرځول به څنګه صحیح وی؟ (۶)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۵-۲۸۰))

(۲) (د دې دواړو حضراتو د پاره او ګوري کتاب الوضوء باب غسل المرأة اباهما الدم عن وجهه -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۲))

(۴) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۳))

(۵) (ارشاد الساری (ج ۵ ص ۳۹))

(۶) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۵))

د دې اعتراض جواب حافظ صاحب دا ورکړېدې چې دلته اشتقاق اکبرمراد دې او په دې کښې اکثره حروفو کښې د مشتق او مشتق منه اتحاد کافی کېږي او د ټولو حروفو په مینځ کښې اتحاد ضروري کېږي نه او اشتقاق صغیرمراد نه دې. (۱)

قوله: شديدة سواد العين، شديدة بياض العين: د سترگو ډیر توروالی او ډیر سپینوالی والا. دا د «عين» تفسیر دې او دا د امام بخاري رحمته الله علیه استاذ ابو عبیده رحمته الله علیه کلام دې. (۲)

د حور العين لغوی تحقیق لفظ «حور» د «حوراء» جمع ده. امام ابن سیده رحمته الله علیه فرماني چې حوراء هغه ده د کومو د سترگو سپینوالي چې ډیر زیات وی او د هغوی د سترگو توروالي هم ډیر زیات وی، د سترگو کاکښې نې ګول وی، ورځې نرۍ وی او د ورځو گیر چاپیره سپینوالي وی. (۳) او د حوراء مغنی «بیضاء» هم کړېشویده یعنی هغه ښځه چې سپینه وی. (۴)

عين - بکسر العين المعجمی وسکون الیاء - د عیناء جمع ده او د عیناء معنی هغه ښځه د کومې چې غټې غټې سترګې وی او د سترگو کومه حصه چې سپینه وی د هغې سپینوالي ډیر زیات وی او کومه حصه چې توره وی په هغې کښې ډیر زیات توروالی وی. (۵)

قوله: وزوجناهم [الدخان: ۵۳] أنکناهم: او مونږ به د هغوی نکاح (حورو) سره اوکړو.

د مذکوره عبارت مقصد: د دې جملې نه امام بخاري رحمته الله علیه د سورة «دخان» آیت طرف ته اشاره کړېده «وزوجناهم بحور عين» او د دې مناسبت ترجمه الباب سره بالکل واضح دې ځکه چې په دې کښې د «حور عين» تذکره ده. (۶)

او «وزوجناهم» کوم تفسیر چې «انکناهم» سره امام بخاري رحمته الله علیه کړېدې، دا د هغه د استاذ ابو عبیده رحمته الله علیه قول دې او د دې یو بل تفسیر «وزوجناهم»: جعلنا هم أزواجاً یعنی مونږ هغوی جوړې جوړې پیدا کړلې، هم کړېشویدې. (۷)

[۲۴۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرِو حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ مُحَمَّدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۸) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا مِنْ عَبْدٍ

(۱) (حواله سابقه وانظر التفصيل أنواع الاشتقاق مراح الأرواح (ص ۴-۵) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۵) -

(۳) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۳) -

(۴) (المعجم الوسيط (ج ۱ ص ۲۰۶) -

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۵) وانظر النهاية لابن الاثير (ج ۳ ص ۳۳۳) مادة عين -

(۶) (انظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۳) -

(۷) (حواله بالا

(۸) (قوله: أنس بن مالک رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً... [بقية حاشيه په رازوانه صفحه...]

يَمُوتُ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ يَسْرُهُ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الدُّنْيَا وَأَنْ لَهُ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا إِلَّا الشَّهِيدُ لِمَا يَرَى مِنْ فَضْلِ الشَّهَادَةِ فَإِنَّهُ يَسْرُهُ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الدُّنْيَا فَيُقْتَلَ مَرَّةً أُخْرَى [٢٧٦٢]

تراجم رجال

١- عبدالله بن محمد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد مسندی رحمته الله دی. د دوی حالات

((كتاب الايمان باب أمور الايمان)) په ذیل کښې تیر شوی دی. (١)

٢- معاویه بن عمرو: دا معاویه بن عمرو ازدي رحمته الله دی. (٢)

٣- ابو اسحاق: دا ابو اسحاق ابراهيم بن محمد الفزاري رحمته الله دی. (٣)

٤- حميد: دا ابو عبیده حميد ابی حميد الطويل رحمته الله دی. د دوی تذکره ((كتاب الايمان باب

خوف المؤمن من أن يحبط عمله....)) په ذیل کښې راغلی دی. (٤)

٥- انس بن مالك رضي الله عنه: د حضرت انس رضي الله عنه حالات ((كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب

لأخيه....)) ذیل کښې تیر شوی دی. (٥)

د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه نقل دي چه نبی اکرم صلی الله علیه و آله او فرمايل هريو د الله تعالی بنده چاته چه د مرگ نه پس د الله تعالی د دربار نه خيراو ثواب ملاو شویدی دنیا او مافینا موندلو نه پس به هم دلته دوباره راتلل خوښ نه کړی، که د هغه د پاره د دنیا او مافینا خیزونه شی.

د حدیث مطلب دا دي چه کله جنتي په جنت کښې داخل شی د الله تعالی د نعمتونو مشاهده به اوکړی، د هغې نه خوند او مزه اوچته کړی نو هغه به دي باندې راضی نه شی چه دوباره دنیا ته واپس شی سره د دي که ده ته د دنیا ټول خیزونه ورکړی شی.

قوله: ألا الشهيد لما يرى من فضل الشهادة، فإنه يسره أن يرجع إلى الدنيا،

فيقتل مرة أخرى: د شهيد نه بغير چه هغه د شهادت فضيلت او مرتبه اوگوري نو د ده

...بقية حاشيه د تير مخ [ج ١ ص ٣٩٥] كتاب الجهاد باب تمنى المجاهد أن يرجع إلى الدنيا رقم (٢٨١٧)

ومسلم (ج ٢ ص ١٣٤) كتاب الإمامة باب فضل الشهادة في سبيل الله رقم (٤٨٦٨) والترمذي (ج ١ ص ٢٩٣)

أبواب فضائل الجهاد باب ما جاء في ثواب الشهداء رقم (١٦٤٣) والنسائي (ج ٢ ص ٦٠) كتاب الجهاد باب

ميتني أهل الجنة رقم (٣١٦٢) -

(١) (كشف الباري (ج ١ ص ٥٧) -

(٢) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوري كتاب الذان باب أقبال الإمام على الناس -

(٣) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوري كتاب الجمعة باب القائلة بعد الجمعة -

(٤) (كشف الباري (ج ٢ ص ٥٧١) -

(٥) (كشف الباري (ج ٢ ص ٤) -

دپاره به دا خبره د خوشحالی وی چه دوباره دنیا ته واپس کړیښی او بیا شهید کړیښی. د شهید او غیر شهید د موقوفو فرق په پورتنی حدیث کښې د شهید او غیر شهید د مرتبو د فرق ذکر دې چه د عام جنتی نه یو شهید په فضیلت او مرتبو کښې ډیر زیات به وی، په دې وجه کله چه شهید د الله تعالی د نعمتونو او احساناتو مشاهده او کړی نو د هغه خواهش به وی چه دوباره دنیا ته واپس کړیښی او بیا شهید کړیښی.

دلته د باب په حدیث کښې «فیقتل مرة أخرى» وارد شویږي، او د هم د بخاری شریف په یو روایت کښې «فیقتل عشر مرات» راغلی دی (۱)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: علامه مهلب رحمته الله فرمائی چه امام بخاری رحمته الله د حضرت انس رضی الله عنه دا روایت د ترجمه لاندې داخل کړیږي چه په دې حدیث کښې د هغه سبب ذکر دې د څه د وجه چه شهید دوباره دنیا طرف ته واپس کیدل او د شهادت آرزو کوی ځکه چه د شهید په مشاهده کښې به د الله تعالی هغه نعمتونه راځی او الله تعالی به د هغه حور و سره نکاح کوی، په کومو کښې به چه د هرې حورې صفت دا وی که هغه دنیا ته اوگوری نو ټوله دنیا به روښانه شی، همدې نعمتونو او حورو ته کتلوسره به هغه بیا دنیا ته د راتلو او شهادت خواهش کړوی، دې دپاره چه د الله تعالی اکرام، د هغه نعمتونه او فضل نور هم حاصل کړی. (۲)

[۲۴۳۲] قَالَ وَسَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ (۳) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَرَوْحَةٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ غَدَاةً خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا وَلَقَابٌ قَوِيں أَحَدُكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ أَوْ مَوْضِعٌ قَبْدٌ يَعْنِي سَوَطَهُ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا وَلَوْ أَنَّ امْرَأَةً مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ أَظْلَعَتْ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ لَأَضَاعَتْ مَا بَيْنَهُمَا وَلَمَلَأَتْهُ رِيحًا وَلَنَصِيفُهَا عَلَى رَأْسِهَا خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا [۲۴۳۹:ر]

بعض حضراتو د «(قید)» په لفظ اعتراض کولو سره وئیلی دی چه دا تصحیف دې، په حقیقت کښې دا لفظ «(قد)» دې او «(قد)» هغه کورې ته وائی چه د غیر مدبوغ څرمن نه جوړه شوې وی (۴) علامه کرمانی رحمته الله د دې اعتراض جواب ورکولو سره فرمائی چه د دعوائې تصحیف هډو ضرورت نشته ځکه چه د کلام معنی صحیح ده. (۵)

اودا خبره په تیر شوی باب کښې تیره شویږي چه د «(قاب)» او «(قید)» معنی مقدار هم راځی. (۶) د قاب او سوط د تخصیص وجه او مراد: حضرت مولانا منظور احمد نعمانی رحمته الله فرمائی:

(۱) (انظر الصحيح للبخاری (ج ۱ ص ۳۹۵) کتاب الجهاد والسير، باب تمنی المجاهد أن يرجع إلى الدنيا رقم (۲۸۱۷))

(۲) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۵) -)

(۳) (قوله: انس بن مالک رضی الله عنه مرتخرج هذا الحديث فی الباب السابق -)

(۴) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۰۱) -)

(۵) (حواله بالا -)

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۴) -)

د عربودا رواج وو چه کله به د یو خو سورو قافله تله نو چه کوم سور به په منزل د کوزیدلو وخت کښې چرته قیام کول غوښتل هلته به ئی خپله کور د غورزوله بیابانه هغه ځای د هغه گنرلې شو او بل چا به په هغې قبضه نه کوله. نو په دې حدیث کښې د کورې د ځای نه مراد په حقیقت کښې دومره مختصر ځای دې چه د کورې غورزونکی د پاره د کورې والا د سور د پاره به مخصوص کیدلو کوم کښې چه هغه بستره خوره کړی یا خیمه اولگوی....

دغه شان یو دستور دا وو چه هلته به ئی کمان غورزولو او دغه شان به هغه ځای د هغه د پاره مخصوص کیدلو نو په دې حدیث کښې د کمان په ځای د سړی منزل دې. .... (۱)

توله: ولوأن امرأة من أهل الجنة اطلعت إلى أهل الأرض لأضاء ما

بینهما ولملأته ريحا، ولنصفها على رأسها خير من الدنيا وما فيها: او که د جنت

یوه ښځه هم د دنیا طرف ته اوگوری نود هغې د مینځ ټولې حصې به روښانه کړی او هغه به د خوشبونه ډک شی. او د هغې د سر لوبته هم د دنیا او مافیهانه بهترده.

دلته د حورو صفت بیان کړی شو که یوه حوره هم دنیا ته اوگوری نود زمکې او اسمان مینځ به روښانه کړی (۲) دا د هغې د حسن بیان دې.

دوئم صفت ئی دا بیان کړو چه دنیا به خوشبویه کړی یعنی هغه چه کومه خوشبو استعمال کوی د هغې خاصیت دا دې چه هغه ټوله دنیا د خوشبونه ډکولې شی.

نصف - بفتح النون وکسر الصاد المهملة - خمار یعنی لوبتې ته وائی. (۳)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د باب ترجمه سره د حدیث انطباق ((ولوأن امرأة....))

کښې دې ځکه چه ((الحور العين وصفتهن)) راغلې دې او دلته ((امرأة)) نه مراد هم حوره ده. بیا

د حورو بعض صفتونه بیان کړی شو نو یو صفت ئې دا دې ((ولوأن امرأة من أهل الجنة اطلعت إلى أهل

الأرض لأضاء)) دې او د بل صفت بیان ((ولنصفها على رأسها خير من الدنيا وما فيها)) کښې دې. (۴)

۷- باب: تَمَتُّي الشَّهَادَةِ

سابقه باب سره ربط په مخکینو بابونو کښې قتال فی سبیل الله د فضیلت، اهمیت او مرتبې

مختلف طریقو سره بیان او کړی شو او د شهید د درجو وغیره ذکر کړی شوې وو. اوس په دې

باب کښې امام بخاری رحمته الله د فرمائی چه په قتال کښې شرکت او د شهادت خواش کول پکار دی او دې خواش او تمنا د نبی اکرم صلی الله علیه و آله نه هم ثابت ده.

د ترجمه الباب مقصد امام بخاری رحمته الله د دې ترجمه قائم کولو سره دا خودل غواړی چه د

(۱) (معارف الحديث (ج ۱ ص ۶۱ ۱۶۲) كتاب الإيمان -

(۲) (ارشاد الساری (ج ۵ ص ۴۰) -

(۳) (انظر عمدة القاری (۱۴ ص ۹۵) -

(۴) (حواله بالا (ج ۱۴ ص ۹۴) -

شهادت خواهش لرل جائز دی. (۱) نوامام بخاری دا ترجمه قائمه کړه او وئې خوډل چه د شهادت د تمنا خو ترغیب ورکړ شویدی په دې وجه د دې خواهش کول جائز دی او پورته ذکر شوې توهم او اشکال نی لرې کړیدی. د مرگ خواهش خو ممنوع دې کله چه د دنیاوی مصیبتونو نه سرې تنگ شی او د مرگ خواهش کوی. (۲)

د پورتنی اشکال باره کنبې دا هم وئیلې شی چه په اصل کنبې ډیر څیزونه داسې وی چه په قصد او بالذات صحیح نه وی خو که تبعاً او ضمناً او موندلې شی نو صحیح کیږي. لکه د جهاد په وخت کنبې د کافرانو بچی او ښځې قتل کول جائز نه دي او نبی کریم ﷺ د دې نه منع فرمائیلې لیکن که حملې کولو کنبې پته نه وی او ضمناً ښځې هم قتل کیږي او ماشومان هم وژلې کیږي نو هیڅ مضائقه نشته. دغه شان د شهادت په خواهش کولو په ضمن کنبې که د مرگ خواهش راشی نو هم څه مضائقه نشته.

[۲۱۳۳] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ (۳) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْلَا أَنَّ رِجَالًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَا تَطِيبُ أَنْفُسُهُمْ أَنْ يَخْلُقُوا عَنِّي وَلَا أُجِدَّ مَا أُحْمَلُهُمْ عَلَيْهِ مَا تَخَفْتُ عَنْ سَرِيَةٍ تَغْزُو فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوِدِدْتُ أَنِّي أَقْتُلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أَقْتُلُ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أَقْتُلُ [۲۸۰، ۶۷۹، ۶۸۰، وانظر: ۳۶]

تراجم رجال

- ۱- ابو الیمان: دا ابو الیمانی حکم بن نافع حمصی بصری رضی الله عنه دی.
- ۲- شعیب بن ابی حمزہ: دا ابو بشر شعیب بن ابی حمزہ رضی الله عنه دی. د دې دواړو حضراتو تذکره ((بدع الوحی)) په شپږم حدیث کنبې تیره شویده. (۴)
- ۳- الزهري: دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی الله عنه دی. د دوی مختصر حالات ((بدع الوحی)) په دریم حدیث کنبې تیر شوي دي. (۵)
- ۴- سعيد بن المسيب: دامشهور تابعی حضرت سعيد بن المسيب قرشي مخزومي رضی الله عنه دی. د دوی حالات ((کتاب الإيمان باب من قال إن الإيمان هو العمل)) لاندې تیر شوی دی. (۶)

(۱) (انظر عبدة القارى (ج ۴ ص ۹۵) -

(۲) (لامع لدرارى (ج ۷ ص ۳۱۲) -

(۳) (قوله: أن أباهريرة رضى الله عنه: الحديث مرتخرجه فى كتاب الإيمان باب الجهاد من الإيمان انظر كشف البارى (ج ۲ ص ۳۰۵) -

(۴) (كشف البارى (ج ۱ ص ۴۷۹-۴۸۰) -

(۵) (كشف البارى (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۶) (كشف البارى (ج ۲ ص ۱۵۹) -

د- ابوهریره رضی اللہ عنہ: د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ تفصیلی حالات ((کتاب ایمان باب امور ایمان)) به ذیل کنبی راغلی دی. (۱)

قوله: قال: سمعت النبی ﷺ يقول: والذي نفسي بيده، لولا أن رجلا من

المؤمنين.. في سبيل الله: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمائی ما در رسول الله ﷺ نه اوریدلی هغوی ﷺ ارشاد فرمائیلو چه د الله قسم د چا په قبضه کنبی چه زما روح دې، که چرې دا خبره نه وې چه د مسلمانانوه د خه خلقو زړه زمانه په روستویاتې کیدو نه خوشحالېږي او ماسره هم د هغه خلقو د سورولو دپاره خه نه وی نو زه به د یو داسې سريه نه کوم چه د الله تعالی په لار کنبی اوخی روستونه پاتې کیدم.

د حدیث شریف مطلب دا دې چه د مسلمانانو نه د خه خلقو زړه د جهاد نه په پاتې کیدو باندې خوشحاله نه وی او هغه خلق د جهاد په تیاری هم قدرت نه لری یاخود سورلئ: نشتوالی په وجه او یا د بل خه په وجه اود سورلئ وغیره انتظام د حضور ﷺ سره هم نه وو (۲) په دې وجه به رسول الله ﷺ د هغوی د زړونود تسلی دپاره کله کله روستویاتې کیدلو چه د هغوی زړونه خفه نشی.

دلته په حدیث شریف کنبی ((لا تطيب أنفسهم)) واردشویدي، دا حدیث که یو طرف ته ابوزرعه (۳) او ابوصالح (۴) نقل کړيدي نو په دې کنبی ((ولولا أن أشق على أمتي)) راغلي دي. روایت باب د دې نورو دوو طرق تفسیر دې یعنی مشقت نه مراد دا دې چه د دې مسلمانانو زړونه به خفه شی ځکه چه د سفر آلات په غیر موجودگي د وجه د جهاد د تیاری طاقت نه لری او بله دا چه حضور ﷺ د پاره هم د هغوی انتظام کول گران وو (۵)

د دې مضمون نور تائید د دې طریق نه هم کیږي کوم چه همام بن منبه روایت کړيدي: ((لكن لأجد سعة لأحلبهم، ولا يجدون سعة في تبعين، ولا تطيب أنفسهم أن يقعدوا بعدى)) (۶) یعنی ماسره دومره گنجائش نشته چه هغوی سواره کړم، نه هغوی سره دومره گنجائش شته چه هغوی ما سره لارشی اود هغوی زړونه هم په دې خبره خوشحاله نه دی چه زمانه پس هغوی ناست وی.

قوله: والذي نفسي بيده، لوددت أني أقتل في سبيل الله، ثم أحيأ، ثم أقتل،

ثم أحيأ، ثم أقتل، ثم أحيأ، ثم أقتل: او قسم دي د هغه د چا په قبضه قدرت کنبی چه زما خان دي زما خواهش دي چه زه د الله تعالی په لار کنبی قتل کړشم، بیا ژوندی

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۶) -

(۳) (صحيح البخاری (ج ۱ ص ۱۰) كتاب الإيمان باب الجهاد من الإيمان رقم (۳۶) -

(۴) (صحيح البخاری (ج ۱ ص ۱۷) كتاب الجهاد باب الجعائل ولالحملان في السبيل رقم (۲۹۷۲) -

(۵) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۶) -

(۶) (انظر الصحيح لمسلم (ج ۲ ص ۱۳۳) كتاب الإمارة. باب فضل الجهاد والخروج في سبيل الله رقم (۴۸۶۳)

کړېشم، بیا قتل کړېشم، بیا ژوندې کړېشم، بیا قتل کړېشم، بیا ژوندې کړېشم. بیا قتل کړېشم. اشکال دلته دا اشکال پیدا کیږي چه حضور اکرم ﷺ ته خو په یقین سره معلومه وه چه هغوی به قتل کیږي نه نوبیا هغوی دا خواهش ولې او کړو؟
جواب شارحینو د دې اشکال مختلف جوابونه ورکړي دي:

① پومبې جواب دادې چه دیو فضل او خیر آرزو کول ددې واقع کیدو ته مستلزم نه وی. (۱)
② دوئم جواب دا دې چه په دې کښې د جهاد فضیلت اود دې په شهادت کښې مبالغه مقصود ده. لکه چه هغوی ﷺ د جهاد فضیلت د مبالغې سره بیانول غوښتل او مسلمانان نی د دې دپاره تیارول. (۲)

آیا «والذی نفسی بیده، لوددت» د حضرت ابوهریره رضی الله عنه مقوله ده: د حافظ ابن حجر رحمه الله استاذ شیخ ابن الملتن رحمه الله فرمائی چه د بعضو خلقو دا خیال دې چه دا کلام «لوددت أن أقتل.... الخ» مدرج فی الخیر دې اود کلام د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. بیا شیخ ابن الملتن رحمه الله فرمائی «وهو بعيد» یعنی دا دعوی بعيد از قیاس ده. (۳)

او حافظ صاحب هم د خپل استاذ موافقت فرمائیلې دې. (۴)
زمونږ په اسلافو کښې علامه انور شاه کشمیری رحمه الله هم دا فرمائی چه دا د حضرت ابوهریره رضی الله عنه مقوله ده او امام ترمذی رحمه الله په دې باندې تنبیه هم فرمائیلې ده. (۵)
لیکن دا د حضرت کشمیری رحمه الله تسامح ده ځکه چه په ترمذی شریف کښې چرته هم د امام ترمذی رحمه الله د طرف نه په دې باندې هیڅ تنبیه موجود نه ده چه هغوی دا وئیلې وی چه دا د حضرت ابوهریره رضی الله عنه کلام دې. (۶)

هاو دا خبره ده چه د بعض روایاتونه معلومېږي چه دا د حضرت ابوهریره رضی الله عنه قول نشی کیدې لکه چه امام مالک رحمه الله په موطا کښې «عن أبي الزناد، عن الأعرج، عن أبي هريرة، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم....» د صراحت نه پس دا روایت نقل کړیدې. (۷)

(۱) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۱۷) -

(۲) (حواله بالا. وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۹۶) د حدیث نور تفصیل د پاره او گوری کشف الباری (ج ۲ ص ۳۰۱-۳۱۴) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۷) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۲۳) -

(۶) (بلکه معلومه دې وی چه امام ترمذی رحمه الله د سر نه دا روایت په خپل سنن کښې اخستې هم نه دې نو چرته په دې تنبیه او گوری المعجم المفهرس لألفاظ الحدیث النبوی (ج ۷ ص ۱۶۶) وتحفة الإشراف (ج ۱ ص ۲۰) وکشف الباری (ج ۲ ص ۳۰۵) -

(۷) (انظر المؤطا للإمام مالک بن أنس (۴۶۲-۴۶۳) کتاب الجهاد باب الترغیب فی الجهاد الحدیث الثانی من الباب) -

د دې نه صفامعلومېږي چه دا مدرج فی الخبر نه دې بلکه د حضور اکرم ﷺ ارشاد دې او
 ((کتاب الإیمان باب الجهاد من الإیمان)) کښې هم دا روایت تیر شویدی. (۱)
 بهر حال په فیض الباری کښې حضرت شاه صاحب رحمته سره منسوب کولوسره چه دا وینا
 کړیشوې ده چه دا کلام مدرج فی الخبر دې صحیح نه معلومېږي.
 د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث مناسبت د ترجمه الباب سره ((والذی نفس
 بیده لوددت انی اقتل فی سبیل الله ثم احيى ثم اقتل الخ)) نه ظاهر دې.

[۲۲۳۵] حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ يَعْقُوبَ الصَّفَّارُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَلِيَّةَ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ
 هِلَالٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۲) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَطَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 فَقَالَ أَخَذَ الرَّايَةَ زَيْدٌ فَأَصِيبَ ثُمَّ أَخَذَهَا جَعْفَرٌ فَأَصِيبَ ثُمَّ أَخَذَهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ فَأَصِيبَ ثُمَّ
 أَخَذَهَا خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ عَنْ غَيْرِ امْرَأَةٍ فَفُتِحَ لَهُ وَقَالَ مَا يَسْرُنَا أَنَّهُمْ عِنْدَنَا قَالَ أَيُّوبُ أَوْ قَالَ مَا
 يَسْرُهُمْ أَنَّهُمْ عِنْدَنَا وَعَيْنَاهُ تَذْرِفَانِ [ر: ۱۸۹]

تراجم رجال

۱. يوسف بن يعقوب الصفار: دا يوسف بن يعقوب الصفار رحمه الله دې (۳) د دوی کښت
 ابو يعقوب دې (۴) د کوفې اوسیدونکې وو په دې وجه په کوفې باندي مشهور دې او دې د
 بنی هاشم آزاد کړیشوې غلام وو، (۵)
 دې د ابواسحاق بن سليمان الرازی، اسماعیل بن علیه، بکر بن سلیم الصواف، حماد بن
 اسامه، عاصم بن علی، عبدالرحمن بن محمد المحاربي، محمد بن اسماعیل البجلي، وکیع
 بن الجراح، يحيى بن سعيد الاموی او ابوبکر بن عیاش رحمه الله وغيره نه د حدیث روایت کوی.
 د دوی نه د حدیث په راویانو کښې شیخین، ابراهیم بن ابی داود البرلسی، عبدالله بن احمد
 بن حنبل، عبدالله بن عبدالرحمن الدارمی، ابو ابی الدنيا، ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم
 الرازی، عثمان بن سعید الدارمی، ابوحاتم محمد بن ادريس الرازی او يعقوب بن شيبه
 رحمه الله وغيره شامل دي. (۶)
 ابوحاتم رحمه الله فرمائی ((ثقة)) (۷)

(۱) (انظر كشف الباری (ج ۲ ص ۲۹۹) -

(۲) (قوله: عن أنس بن مالك رضى الله عنه: الحديث مر تخریجه فی كتاب الجنائز باب الرجل ينعى إلى أهل الميت

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۴۸۴) -

(۴) (طبقات ابن سعد (ج ۶ ص ۴۱۴) -

(۵) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۴۸۵) -

(۶) (د شیوخ او تلامذه د تفصیل د پاره او گوری تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۴۸۵-۴۸۶) -

(۷) (تهذيب الكمال (ج ۲ ص ۴۸۶) -

ابوبکر بن عاصم رضی اللہ عنہ فرمائی ((کان ثقة من أهل الخیر)) (۱)
 أجرى فرمائی چه ما د دوی په باره کنبې د ابوداؤد نه تپوس اوکړو نو هغوی اوفرماښل
 ((ماسعت الاخيلا)) (۲)

ابن قانع رضی اللہ عنہ فرمائی ((صالح، وليس له في البخاري سوى موضع واحد في الجهاد)) (۳)
 ابن حبان رضی اللہ عنہ هغه په کتاب الثقات کنبې ذکر کړيدې او وئيلي دي ((يعرب)) (۴)
 سبط ابن العجمي رضی اللہ عنہ فرمائی ((ثقة)) (۵)
 حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ هم د دې توثيق کړيده. (۶)
 شيخينو د هغه نه روايتونه اخستې دي. (۷)
 امام بخاري رضی اللہ عنہ لکه څنگه چه اوس د ابن قانع په حواله سره تيرشو د هغه نه په کتاب
 الجهاد کنبې صرف هم دغه روايت اخستې دې. (۸)
 ابوالعباس الاحول رضی اللہ عنہ او حافظ موسی بن هارون رضی اللہ عنہ فرمائی چه د هغوی
 وفات په کال ۵۲۳۱ هجري کنبې شوې. (۹) والله أعلم رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

۲- اسماعيل بن عليه: دا اسماعيل بن ابراهيم بن مقسم ابن عليه بصری رضی اللہ عنہ دې. د
 هغوی حالات ((كتاب الإیمان باب حب الرسول ﷺ من الإیمان)) لاندې تیرشوی دی. (۱۰)
 ۳- ايوب: دا ايوب بن ابی تميمه کيسان سختيانی رضی اللہ عنہ دې. د هغوی تذکره ((كتاب الإیمان
 باب حلاوة من الإیمان)) راغلي ده. (۱۱)

۴- حميد: دا حميد بن هلال بن هبيرة عدوی بصری رضی اللہ عنہ دې. (۱۲)
 ۵- انس بن مالك رضی اللہ عنہ: خادم رسول حضرت انس بن مالك رضی اللہ عنہ حالات ((كتاب الإیمان باب

(۱) (حواله بالا -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۱۱ ص ۴۳۲) -

(۴) (الثقات لابن حبان (ج ۹ ص ۲۸۱) -

(۵) (حاشية سبط ابن العجمي على الكاشف (ج ۲ ص ۴۰۲) -

(۶) (تقريب التهذيب (ص ۶۱۲) رقم الترجمة (۷۸۹۷) -

(۷) (الكاشف (ج ۲ ص ۴۰۲) رقم الترجمة (۶۴۶۱) -

(۸) (نور اوگوري خلاصة الخزرجي (ص ۴۴۰) وعمدة القاري (ج ۴ ص ۹۶) -

(۹) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۴۸۶) والكاشف (ج ۲ ص ۴۰۲) -

(۱۰) (كشف الباري (ج ۲ ص ۱۲) -

(۱۱) (كشف الباري (ج ۲ ص ۲۶) -

(۱۲) (د دوی د حالات د باره اوگوري کتاب الصلاة باب يرد المصلي من مربين يديه -

من الإیمان أن یحب لأخیه....)) لاندې تیرشوی دی. (۱)

قوله: قال خطب النبی صلی الله علیه وسلم فقال: أخذ الراية فأصیب، ثم أخذها جعفر فأصیب ثم أخذها عبد الله بن رواة فأصیب، ثم أخذها خالد بن الولید عن غیر إمرة ففتح له: حضرت انس بن مالک رضی الله عنه فرمائی چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم خطبه اولولستله او وې فرمائیل جنده زید بن حارثه واخستله بیا هغه شهید شو بیا جنده جعفر بن ابی طالب واخستله، هغه هم شهید شو بیا هغه عبدالله بن رواحه په لاس کښې واخستله هغه هم شهید شو بیا هغه خالد بن ولید په لاس کښې واخستله ددې نه بغیر چه هغه چا امیر جوړ کړې وی او هغوی ته فتح ورکړې شوه دا واقعہ د غزوه موته ده ددې پوره تشریح او وضاحت به انشاء الله په کتاب المغازی کښې راشی (۲)

قوله: وقال ما یسرنا أنهم عندنا، قال ایوب: أوقال: ما یسرهم أنهم عندنا، وعیناه تذر فان: او نبی صلی الله علیه وسلم او فرمائیل زمونږ دپاره دا خبره د خوشحالی نه ده چه هغوی زمونږ سره وې ایوب فرمائی چه یا نبی صلی الله علیه وسلم داسې ارشاد او فرمائیل د هغوی دپاره دا خبره د خوشحالی نه ده چه هغوی زمونږ سره وې او د نبی صلی الله علیه وسلم د سترگو نه اوبښکې بهیدلې دلتہ په حدیث کښې د ایوب نه سختیانی مراد دې د هغوی شک دې چه نبی صلی الله علیه وسلم فرمائیلی وو «ما یسرنا أنهم عندنا» او که «ما یسرهم أنهم عندنا»، وعیناه تذر فان» په دواړو صورتونو کښې چه د حدیث کوم مفهوم راوځی هغه مونږ د ترجمه الباب لاندې واضح کړو. والله اعلم

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث مناسبت د ترجمه الباب سره «ما یسرهم أنهم عندنا» کښې دې، او هغه داسې چه کله هغه خلق د شهادت او کرامت او فضیلت مشاهده او کړی نو د هغوی به دا خبره خوښه نشی چه دوباره دې دنیا ته واپس شی مگر غواړی چه دوباره شهیدان شی. (۳)

۸- بَاب: فَضْلُ مَنْ يُصْرَعُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمَاتَ فَمَوْمِنُهُمْ

دسابقه باب سره ربط: په سابقه بابونو کښې بار بار د مجاهدینو او شهداء فی سبیل الله فضیلتونو ذکر راغلې دې. په دې باب کښې د هغه سړی د فضیلت او مرتبت بیان دې چه د الله تعالی په لار کښې د سورلۍ نه پریوځی او مړ شی هغه هم شهید دې او هغه ته به هم د

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۲) کشف الباری کتاب المغازی (ص ۴۷۷)

(۳) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۷) ولامع الدراری (ج ۷ ص ۲۱۳) -

شهیدانو اجر ملاویری.

د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد بالکل واضح دی او هغه دا چه کوم سرې د الله تعالی په لار کښې اوځی او هغه د سورلشی نه پریوځی او مړشی نو هغه ته به د شهید غوندې فضیلت حاصلیری. (۱)

د دې نه قطع نظر چه د جهاد د پاره تلو کښې مړ شوې وی او د جهاد موقع هم نه وی راغلي او یا په واپسني کښې هغه سره دا واقعه پېښه شوې وی.

د دې تفصیل نه معلومه شوه چه شهید صرف قتل شوې نه دې بلکه هر هغه سرې چه د الله تعالی په لار کښې اوځی او هغه ته مرگ راشی نو که هغه په کومه طریقه وی د هغه اجر پوخ دي. (۲)

قوله: وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ

الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ / السَّعَاءُ: ۱۰۰ / وَقَعَ وَجَبٌ: او د الله تعالی جل شانہ ارشاد دي چه کوم سرې د خپل کورنه په دې نیت راوځی چه د الله تعالی او د هغه د رسول په خاطر هجرت کوم، بیا هغه مرگ راگیر کړي نویا هم د هغه ثواب ثابت شو د الله تعالی په ذمه. (۳)

د آیت ذکر کولو مقصد: امام بخاری رحمته الله علیه د مذکوره آیت نه ترجمه الباب ثابتول غواړی کوم سرې چه د الله تعالی په لار کښې اوځی چه د الله تعالی او د هغه د رسول طرف ته به هجرت کوم او د هغه د دین امداد او د هغه د پاره به جنگیږم خو په مینځ کښې هغه ته مرگ راغلو نویا به هم هغه ته د هجرت او شهادت فضیلت حاصل وی. (۴)

ترجمه الباب سره د آیت مناسبت: د آیت مناسبت ترجمه سره ((ثم یدرکه الموت)) کښې دي چه مرگ عام دي د دې نه چه قتل شی یا د څه سورلشی نه پریوځی او یا څه نور سبب وی. (۵)

قوله: وقع: وجب: امام بخاری رحمته الله علیه شیخ ابو عبیده رحمته الله علیه کلام دي هغوی په پورتنی آیت کښې وارد شوی لفظ ((وقع)) تفسیر ((وجب)) سره کړیدی، یعنی الله تعالی باندې د هغه ثواب واجب دي. (۶)

فائده: علامه ابن بطال رحمته الله علیه فرمائی چه د حضرت انس رضی الله عنه حدیث مصداق د الله تعالی قول: ((ومن یرج من بیته مهاجرا...)) کښې دی چه په دا شان موقع باندې دا آیت نازل شوې وو چه خو ك د الله تعالی په لار کښې مړ شو هغه شهید دي.

نوهغوی د ابن وهب..... عن عقبه عامر الجهنی نه مرفوعا (۷) نقل فرمائیلی دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۹۶) -

(۲) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۲۳) -

(۳) (بیان القرآن (ج ۱ جزء ۲ ص ۱۵۰) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۸) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۹۷) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۸) -

(۷) (مجمع الزوائد (ج ۵ ص ۲۸۳، ۳۰۱) -

فرمانیلی دی ((من صرع عن دابته (فی سبیل الله) فمات فهو شهيد)) (۱)
چونکه دا حدیث د امام بخاری رحمته الله په شرط نه پوره کیدو په دې وجه د دې طرف ته نې په ترجمه کښې اشاره فرمانیلی ده. (۲)

[۲۶۳۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۳) عَنْ خَالَتِهِ أُمِّ حَرَامٍ بِنْتِ مِلْحَانَ قَالَتْ نَأَمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا قَرِيبًا مِنِّي ثُمَّ اسْتَيْقَظَ يَتَبَسَّمُ فَقُلْتُ مَا أَضْحَكَكَ قَالَ أَنَا مِنْ أُمَّتِي عَرِضُوا عَلَيَّ يَرْكَبُونَ هَذَا الْبَحْرَ الْأَخْضَرَ كَالْمُلُوكِ عَلَى الْأَسِرَّةِ قَالَتْ فَادْعُ اللَّهَ أَنْ يُجْعَلَنِي مِنْهُمْ فَدَعَا لَهَا ثُمَّ نَأَمَ الثَّانِيَةَ فَفَعَلَ مِثْلَهَا فَقَالَتْ مِثْلَ قَوْلِهَا فَأَجَابَهَا مِثْلَهَا فَقَالَتْ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يُجْعَلَنِي مِنْهُمْ فَقَالَ أَنْتِ مِنَ الْأَوَّلِينَ فَخَرَجْتُ مَعَ زَوْجِهَا عِبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ غَازِيًا أَوَّلَ مَارَكِبَ الْمُسْلِمُونَ الْبَحْرَ مَعَ مُعَاوِيَةَ فَلَمَّا انْصَرَفُوا مِنْ غَزْوِهِمْ قَافِلِينَ فَتَزَلُّوا الشَّامَ فَقَرِيتُ إِلَيْهَا دَابَّةً لِيَرْكَبَهَا فَصَرَ عَنْهَا فَمَاتَتْ [۲۶۳۶:ر]

تراجم رجال

- ۱- عبد الله بن يوسف: دا عبد الله بن يوسف تينسی رحمته الله دې. د دوی مختصر تذکره ((بدء الوحي)) د دوئم حدیث لاندې نقل کړې شوې ده. (۴)
- ۲- الليث: دا امام ابو الحارث ليث بن سعد بن عبد الرحمن فهمی رحمته الله دې. د دوی حالات ((بدء الوحي)) په دریم حدیث کښې تیر شوی دی. (۵)
- ۳- يحيى: دا يحيى بن سعيد بن قيس انصاری مدنی رحمته الله دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب صوم رمضان احتسابها من الإیمان)) لاندې راغلی. (۶)
- ۴- محمد بن يحيى بن حبان: دا محمد يحيى بن حبان رحمته الله دې. (۷)
- ۵- انس بن مالك: انس بن مالك رضي الله عنه تذکره ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن يحب...)) په ذیل کښې تیر شوی دی. (۸)

(۱) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۱۷-۱۸) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۸) -

(۳) (قوله: عن انس بن مالك رضى الله عنه: الحديث قد مر تخريجه آنفاً في باب الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء -

(۴) (كشف الباری (ج ۱ ص ۲۸۹) -

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۴) -

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۲۱) وكشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۸) -

(۷) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب من تبرز على لبنتين -

(۸) (كشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

۲- ام حرام بنت ملحان: حضرت ام حرام بنت ملحان رضی اللہ عنہا تفصیلی تذکرہ روستو ((باب الدعاء بالجهاد والشهادة...)) په ذیل کښې مونږ نقل کړیده. اود دې حدیث مکمل تشریح په ماقبل کښې تیره شوې.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت ((فصرعتها فماتت)) کښې دې ځکه چه ام حرام رضی اللہ عنہا هم د الله تعالی په لار کښې غورزیدلې وه. (۱)

۴- بَاب: مَنْ يَنْكَبُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

سابقه باب سره مناسبت: په وړاندینې باب کښې د هغه سړی فضیلت بیان شوې وو چه د الله تعالی په لار کښې د سورلۍ وغیره نه پریوځی او وفات شی او په دې باب کښې د الله تعالی په لار کښې چه د کوم سړی څه اندام زخمی شی او په وینورنگ شی یا هغه په نیزه باندې اولگی د هغه د فضیلت ذکر دې.

د ترجمې مقصد: امام بخاری رحمته الله علیه په دې باب کښې د هغه سړی فضیلت بیانول غواړی د چا چه یو اندام په جهاد کښې د وینو شی یا هغه په نیزه اولگی. (۲)
د ترجمه الباب لغوی تشریح: دلته په ترجمه کښې دوه لفظونه راغلی دی.

۱- ینکب ۲- یطعن. ینکب نکهه نه مشتق دې او ((نکهه)) دا ده چه اندام د یو څیز په لکیدو باندې زخمی شی او د وینو شی. (۳) (یطعن، طعن) نه مشتق دې او ((طعن)) وائی ((القتل بالرمح)) ته یعنی څوک په نیزه باندې وهل. (۴)

[۲۶۳۷] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ الْخَوْصِيُّ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ إِسْحَاقَ عَنْ أَنَسٍ (ه) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْوَامًا مِنْ بَنِي سُلَيْمٍ إِلَى بَنِي عَامِرٍ فِي سَبْعِينَ فَلَمَّا قَدِمُوا قَالَ لَهُمْ خَالِي أَتَقَدَّمُكُمْ فَإِنْ أَمْنُونِي حَتَّى أَيْلَعَهُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِلَّا كُنْتُمْ مِنِّي قَرِيبًا فَتَقَدَّمُوا فَمَنُوهُ فَبَيْنَمَا يَحْدِثُهُمْ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ أَوْمَأُوا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ فَطَعْنَهُ فَأَنْفَذَهُ فَقَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ فُزْتُ وَرَبِّ الْكُعْبَةِ ثُمَّ مَالُوا عَلَى بَقِيَّةِ أَصْحَابِهِ فَقَتَلُوهُمْ إِلَّا رَجُلًا أَعْرَجَ صَعِدَ الْجَبَلَ قَالَ هَمَّامٌ فَأَرَاهُ أَخْرَمَعَهُ فَأَخْبَرَ جَبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُمْ قَدْ لَقُوا رَجُلًا مِنْهُمْ فَرَضِيَ عَنْهُمْ وَأَرْضَاهُمْ فَكُنَّا نَقْرَأُ أَنْ يَلْغُوا قَوْمَنَا

(۱) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۹۷) -

(۲) (فتح البارى (ج ۶ ص ۱۹) -

(۳) (فتح البارى (ج ۶ ص ۱۹) وقال ابن الأثير الجزرى رحمة الله فى النهاية (ج ۵ ص ۱۱۳): النكهة: وهى ما يصيب الإنسان من الحوادث، فتكون أعم -

(۴) (النهاية لابن الأثير (ج ۳ ص ۱۲۷) -

(۵) (قوله: عن أنس رضى الله عنه: الحديث مر تخريجه فى كتاب الوتر باب القنوت قبل الركوع وبعده -

أَنْ قَدْ لَقِينَا رَبَّنَا فَرَضِيَ عَنَّا وَأَرْضَانَا لَمْ نُسَخَّرْ بَعْدَ قَدْعَا عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا عَلَى رِغْلِ
وَذِكْوَانٍ وَبَنِي لُحْيَانَ وَبَنِي عُصَيَّةَ الَّذِينَ عَصَوْا اللَّهَ وَرَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۲۶۵۹،

۲۸۹۹، ۳۸۶۵-۳۸۶۸، ۳۸۷۰، وانظر: ۹۵۷]

تراجم رجال

۱- حفص بن عمر: دا حفص بن عمر حوضی بغدادی رضی اللہ عنہ دی. (۱)

۲- ہمام: دا ہمام بن یحییٰ بصری رضی اللہ عنہ. (۲)

۳- اسحاق: دا اسحاق بن عبداللہ بن ابی طلحہ رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات ((کتاب العلم باب
من تعد حیث ینتہی بہ المجلس....)) لاندی راغلی دی. (۳)

۴- انس رضی اللہ عنہ: دا حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی. د ہغوی تذکرہ ((کتاب ایمان باب من
الایمان أن یحب لأخیه....)) لاندی تیرشو. (۴)

قوله: قال: بعث النبي صلى الله عليه وسلم أقواما من بني سليم إلى بني

عامر في سبعين: حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ فرمائی چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د بنی سلیم
قبیلہ اویا کسان بنوعامر قبیلہ طرف تہ اولیگل.
یو وہم اودھغی ازالہ: حافظ شرف الدین دمیاطی رحمۃ اللہ علیہ فرمائیلی دی چہ دا وہم دی خکہ چہ د
چا طرف تہ ئی لیگلہی وو ہغہ بنی سلیم دی او کوم ئی چہ لیگلہی وو ہغہ قاریان دی چہ
انصارو سرہ ئی تعلق لرلو. (۵)

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی تحقیقی خبرہ دا دہ چہ د کومو خلقو طرف تہ د اویا و کسانو
قاریانو جماعت روان کپیشوی وو ہغہ بنوعامر دی، پاتہی شو بنو سلیم نو ہغوی دی
قاریانو سرہ غدر کرہی وو او ہغوی ئی شہیدان کرہی وو. او چہ دلته کوم وہم شویدی ہغہ د
امام بخاری شیخ حفص بن عمر تہ شویدی خکہ چہ ہمدغہ روایت امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ کتاب
المغازی کنبی ((موسى بن اسحاق عن همام)) پہ طریق سرہ نقل فرمائیلی دی پہ دی کنبی دی
((أن النبي صلى الله عليه وسلم بعث خاله أم لأمر سليم في سبعين راكبا وكان رئيس المشركين عامر بن
الطفيل....)) (۶) کیدیشی چہ اصل عبارت داسی وو ((بعث أقواما معهم أخوام سليم إلى بني عامر))

(۱) د دوی د حالاتو دپارہ اوگوری کتاب الوضوء باب الیمن فی الوضوء والغسل -

(۲) د دوی د حالاتو دپارہ اوگوری کتاب الوضوء باب ترک النبی صلی اللہ علیہ وسلم والناس الأعرابی.... -

(۳) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۱۳) -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۹) -

(۶) (الحديث أخرجه البخاری فی کتاب المغازی باب غزوة الرجیع ورغل.... رقم (۴۰۹۱) -

لیکن عبارت داسې جوړ شو من بنی سلیم (۱).

د دې دپاره دا وینا چه ((بعث النبی صلی الله علیه وسلم اقواماً من بنی سلیم الی بنی عامر)) صحیح نه دی. (۲)

قوله: فلما قدموا قال لهم خالي: کله چه هغه راغلو نو زما ماما او وئیل.

((حال)) نه مراد حضرت حرام بن ملحان رضی الله عنه دی. (۳) چه د حضرت انس رضی الله عنه ماما او د حضرت ام سلیم رضی الله عنها رور دی.

حضرت حرام بن ملحان: دا د رسول الله صلی الله علیه وسلم جانثار صحابی حضرت حرام بن ملحان مالک بن خالد بن زید بن حرام نجاری انصاری رضی الله عنه دی. (۴)

دا د بدر صحابی دی او خپل رور سلیم بن ملحان رضی الله عنه سره دې په غزوه بدر کښې شریک وو او په غزوه احد کښې هم هغه ته د شرکت شرف حاصل دی. (۵)

غزوه بئر معونه کښې دې د نورو ملگرو سره حضرت منذر بن عمر او عامر بن فهیره رضی الله عنهما سره په شهادت سرفراز شو او عامر بن طفیل هغوی قتل کړې وو. (۶)

علامه ابن عبدالبر رحمته الله یو قول دا هم نقل کړیدی چه دا د بئر معونه واقع کښې صرف زخمی شوي وو او یو صحابی ضحاک بن سفیان کلابی .... چه خپل اسلام به ئی پتولو .... د هغه د علاج معالجې د پاره د خپل قوم یوه ښځه حواله کړې وه، او هغه څه شعرونه وئیلې وو په څه سره چه د هغه حقیقت په هغې ښکاره شو او هغوی هغه قتل کړو لیکن هم رومبې قول صحیح دی. (۷)

قوله: فقتلوهם إلا رجلاً أعرج سعد الجبل: نو هغه ټول قتل کړل بغیر د یو ګوډسړي نه چه غرته ختلې وو. مطلب دا دی چه دې غدارانو هغه ټول قاریان صحابه کرام رضی الله عنهم شهیدان کړل د یو ګوډ صحابی نه علاوه چه غرته ختلې وو په دې وجه بچ شو.

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۹) -

(۲) (د دې واقعي د تفصیل دپاره اوگوری کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۶۱) -

(۳) (عمدة القاری (۱۴ ص ۹۸) -

(۴) (الاستیعاب بهامش الإصابة (ج ۱ ص ۳۵۲) ومعرفة الصحابة (ج ۲۵۷) -

(۵) (الاستیعاب بهامش الإصابة (ج ۱ ص ۳۵۲) -

(۶) (حواله بالا او غزوه بئر معونه تفصیل د پاره اوگوری کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۶۱) -

(۷) (وقیل: إن حرام بن ملحان ارتث يوم بئر معونة، فقال الضحاک بن سفیان الکلابی - وکان مسلماً بکنم اسلامه - لاماً من قومه: هل لك في رجل إن صح كان نعم الراعي؟ فضمته إليها فعالجته فسمعتة يقول:

أنت عامر ترجو الهوادة بيننا ✨ وهل عامر إلا عدو مداجن

إذا مارجعنا ثم لم تك وقعة ✨ بأسيا فانا في عامر أو نطاعن

فلا ترجونا أن يقاتل بعدنا ✨ عشائرننا والمقربات الصوافن

فوثبوا عليه فقتلوه . انبر الاستیعاب بهامش الإصابة (ج ۱ ص ۳۵۳) والإصابة (ج ۱ ص ۳۱۹) -

«(رجل أعرج)» نه مراد حضرت کعب بن زید رضی اللہ عنہ دی او د بنودینار بن نجار سره د هغه تعلق وو. (۱)

«(رجل أعرج)» منصوب هم لوستلې شویدی یعنی «(رجلا أعرج)» دلته چه کوم مرفوع نقل شویدی د هغې باره کښې علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ فرمائی چه دا د عربو د قبیلې ربیعې لغت دی چه هغوی مستثنی مرفوع لولی. (۲)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه سره مطابقت «(فطعنه فأنفذه)» کښې دی چه دی غدارانو نه یو سړی حضرت حرام بن ملحان رضی اللہ عنہ په نیزه اووهلو چه د هغه د بدن نه تیرویر شوه.

[۲۶۳۸] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ جُنْدَبِ بْنِ سُفْيَانَ (۳) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي بَعْضِ الْمَشَاهِدِ وَقَدْ دَمِيتُ إصْبَعَهُ فَقَالَ هَلْ أَنْتِ إِلَّا إصْبَعٌ دَمِيتُ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيتُ [۵۷۹۳]

تراجم رجال

- ۱- موسی بن اسماعیل: دا ابوسلمه موسی بن اسماعیل تبو ذکی بصری رحمته اللہ علیہ دی.
  - ۲- ابوعوانه: دا ابوعوانه وضاح بن عبدالله یشکری رحمته اللہ علیہ دی. د دی دواړو حضراتو تذکره «(بدء الوحي)» خلورم حدیث لاندې تیره شوې ده. (۴)
  - ۳- اسود بن قیس: دا مشهور تابعی حضرت اسود بن قیس رحمته اللہ علیہ دی. (۵)
  - ۴- جندب بن سفیان: دا صحابی رسول، حضرت جندب بن سفیان رضی اللہ عنہ دی. (۶)
- قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان في بعض المشاهد وقد دميت إصبعه: حضرت جندب بن سفیان رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په یوه غزوه

(۱) (فتح الباری (ج ۷ ص ۳۸۷) -

(۲) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۰۵) د حدیث باب نور تفصیل او په دی کښې ذکر شوې واقعه د پاره اوگوری کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۶۱-۲۶۸) -

(۳) (قوله: عن جندب بن سفیان رضی الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً (ج ۲ ص ۹۰۸) كتاب الأدب باب ما يجوز من الشعر والرجز والحداء وما يكره منه رقم (۱۴۶) ومسلم (ج ۲ ص ۱۰۹) كتاب الجهاد والسير باب ما لقي النبي صلى الله عليه وسلم من أذى المشركين والمنافقين رقم (۴۶۵۴) والترمذي في جامعه (ج ۲ ص ۱۷۲) أبواب تفسير القرآن باب ومن سورة والضحي رقم (۴۳۳-۴۳۴) -

(۴) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۳۳-۴۳۴) -

(۵) (ذ دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب العیدین باب کلام الإمام والناس فی خطبة العید.... -

(۶) (حواله بالا -

کښې شریک ووچه د هغوی یوه گوته د وینوشود.

«مشاهد» نه مراد مغازی دې اودې ته د مشاهد و نیلو وچه دا ده چه غزوه د شهادت ځای دې. (۱)

او په حدیث شریف کښې بیان شوې واقعه د غزوه احد ده په کوم کښې چه د نبی کریم ﷺ یوه گوته زخمی شوې وه. (۲)

قوله: فقال: هل أنت إلا إصبع دُميت: وفي سبيل الله مالمقيت: نو هغوی ﷺ
اوفرمانیل ته خو صرف یوه گوته ئی چه د وینوشوې او چه کوم مصیبت تاته اورسیدو هغه د الله تعالی په لار کښې اورسیدو.

یواشکال اود هغې جوابونه: دلته هغوی ﷺ یو شعر اوفرمانیلو او په قرآن کریم کښې د رسول الله ﷺ په صفت کښې راغلي دی «وماعلنا الشعرو ماينهنى له» (۳) مونږ هغه ته نه د شعر تعلیم ورکړې او نه شعر وئیل د هغوی دپاره مناسب دی.
د دې اشکال مختلف جوابونه ورکړی شوی دی:

① علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه دا رجز دې او رجز شعر نه دې لکه چه امام اخفش رحمه الله مذهب دې. ځکه چه رجز ویونکی ته "ارجز" خو وائی مگر شاعر نه، د دې دپاره چه په شعر کښې دا ضروری دی چه هغه بیت تام وی او د عروض مسلمه وزنونو مطابق مقفی وی. دغه شان دا هم ضروری دی چه د شعر وئیلو اراده ئی هم کړې وی، اتفاقی توگه باندې د ژبې وتلې شوی مقفی عبارت ته شعر نشی وئیلې. (۴)

② بعض حضراتو آیت شریف «وماعلنا الشعر» باره کښې فرمایلی دی چه په دې کښې د مشرکین مکه د دې قول رد دې کوم کښې چه هغوی حضور ﷺ ته شاعر گرځولې وو، اودا ښکاره ده چه هغه په معروف معنی کښې شاعر وو او نه شعر وئیل د هغوی معمول وو.
③ او که د حضور پورته ذکر شوې کلام شعر هم اومنلې شی نو وئیلې به شی چه د هغوی په حق کښې انشاء شعر ممنوع دې انشاء شعر نه. او انشاء شعر او انشاء شعر دوه جدا جدا څیزونه دی. شاعر هغه وی چه د شعر جوړول کوی، د تشبیب اشعار وائی، مدح او ذم کوي او د فن مختلف شکلو نه ښائی خو الله تعالی خپل رسول ﷺ د دې نه بری ساتلې اود هغه د مرتبې حفاظت ئی کړیدې. (۵)

په دې باره کښې نور تفصیل انشاء الله ((کتاب الأدب باب مايجوز من الشعر)) کښې راځی.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت ((وقد دميت أصبعه))

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۹) -

(۲) (حواله بالا وشرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۰۶) -

(۳) (بس: ۶۹ -

(۴) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۰۶) -

(۵) (حواله بالا وشرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۱۹-۲۰) -

کښې دې چه د هغوی عليه السلام گوته مبارکه د کانړی لگیدو په وجه زخمی شوې وه. (۱)

۱۰- بَاب: مَنْ يُجْرَحُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمته الله د الله تعالی په لار کښې زخمی کیدونکی سړی فضیلت ښائی (۲)

د الله تعالی په لار کښې زخم راتلو لوی د فضیلت خبره ده، د الله تعالی په نزد د دې ښکلي خوشبو وی او د دې نه چه کومه وینه وتلې وی د هغې به هم ډیر عظمت وی لیکن شرط دا دی چه هغه زخم د الله تعالی په لار کښې لگیدلې وی. نو چه کوم سړی د الله تعالی په لار کښې د جهاد د پاره په خلوص سره ځی د هغه د فضیلت دې اوکه د ریاکارنی او ځان خودلو دپاره ځی نو ښکاره خبره ده چه هغه په دې کښې شامل نه دي.

[۲۶۳۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (۲) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَكْلَمُ أَحَدٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَنْ يَكْلَمُ فِي سَبِيلِهِ إِلَّا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّوْنُ لَوْنُ الدِّمِ وَالزَّيْعُ رَيْعُ الْبَيْسِكِ [ر: ۲۲۵]

تراجم رجال

۱- عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف دمشقی تنیسی رحمته الله دي.

۲- مالك: دا امام مالك بن انس اصبحی مدنی رحمته الله دي. د دې دواړو حضراتو تذکره ((بدم الحوی)) دوئم حدیث کښې راغلی دی. (۴)

۳- ابی الزناد: دا ابو الزناد عبدالله بن ذکوان رحمته الله دي.

۴- اعرج: دا عبدالرحمن بن هرزمز الاعرج رحمته الله دي. د دې دواړو حضراتو حالات ((کتاب الايمان باب حب الرسول عليه السلام من الايمان)) په ذیل کښې تیر شوی دی. (۵)

۵- ابوهریره: د حضرت ابوهریره رضي الله عنه حالات ((کتاب الايمان باب امور الايمان)) لاندې ښه تفصیل سره تیر شوی دی. (۶)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۹۹) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۰۰) -

(۳) (قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب الطهارة باب ما يقع من النجاسات في السمن والماء -

(۴) (كشف الباری (ج ۱ ص ۲۸۹-۲۹۰) امام مالك د پاره نور اوگوری كشف الباری (ج ۲ ص ۸۰) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۰-۱۱) -

(۶) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

دهديث ترجمه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد فرمائيلي چه د هغه ذات قسم د چا د قدرت په قبضه کښې چه زما خان دي، يو سړې هم د الله تعالی په لار کښې نه زخمی کيږي او الله تعالی ته ښه پته ده چه د هغه د پاره څوک زخم خوري مگر دا چه د قيامت په ورځ به داسې حال کښې راځي چه رنگ خو به هم د وينې وي ولې دینه تلونکې خوشبو به د مشک وي.

په حديث شريف کښې د الله تعالی په لار کښې د زخمی کيدونکي سړي فضيلت بيانېږي چه د الله تعالی په لار کښې زخمی کيدونکې به د قيامت په ورځ په دې داسې حال کښې د الله تعالی په دربار کښې حاضرېږي چه د الله تعالی د پاره ورکړي شوي قرباني به د هغه په بدن باندې وي او هغه به د وينو رنگ بدن واخلي او د الله تعالی په دربار کښې به حاضرېږي او د هغه وينې نه به د وينې بوي نه د مشک خوشبو روانه وي.

په حديث کښې کوم زخم مراد دي؟ «(في سبيل الله)»: نه مراد خو هم جهاد دي چه زخمی شوي خو په جهاد کښې وي ليکن لفظ هر هغه زخم ته شامل دي چه د الله تعالی د پاره لگيدلي وي او هغه ته هم کوم کښې چه سړي د خپل حق دفاع کولو سره زخمی شي. (۱)

او دې خبرې هم احتمال دي چه د زخم نه مراد هغه زخم وي د کوم د وجه نه چه د زخم جوړيدونه وړاندې سړي مړ شي، نه هغه زخم چه په دنيا کښې جوړ شوي وي ځکه چه د زخم جوړيدونه زخم او د وينې بهيدلو اثر آخر ختم شي ليکن دا د دې خبرې نفی نه کوي چه د زخم د جوړيدو په صورت کښې هغه ته هيڅ فضيلت نه حاصلېږي خو ظاهر خو هم دغه دي چه دلته هغه سړي مراد دي چه د قيامت په ورځ په داسې حالت کښې حاضر شي چه د هغه د زخم نه وينه بهيږي او دا په هغه وخت کښې ممکن دي چه کله د دنيا نه د رخصت کيدو په وخت زخم په خپل حالت باندې وي. (۲)

د دې مضمون تائيد د دې حديث شريف نه هم کيږي کوم چه علامه هيثمي رحمته الله عليه د حضرت انس رضي الله عنه نه روايت کړيدي. دې کښې دي: «(عليه طابع الشهداء)» (۳) په دې به د شهداو مهر وي او مهر دا زخم دي کوم نه چه وينه بهيږي.

قوله: والله أعلم بمن يكلم في سبيله: او هم الله تعالی ته معلومه ده چه څوک په دې لار کښې زخمی کيږي.

دا په حديث کښې جمله معترضه ده، دینه مقصود دا دي چه د نيت اخلاص هم وي، زخمی کيدل صرف د الله تعالی د پاره وي ریاکاری د پاره نه وي نو ده ته به داثواب ملاويږي گني نو نه به ملاويږي. (۴)

علماء ليکي دي چه شهيد به په هم دغه حالت کښې کوم کښې چه شهيد شوي وي د

(۱) (عمدة القاری) (۱۴ ج ۱۰۰) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۲۰) -

(۲) (فتح الباری) (ج ۶ ص ۲۰) -

(۳) (مجمع الزوائد للهيثمی) (ج ۵ ص ۲۹۷) -

(۴) (عمدة القاری) (۱۴ ص ۱۰۰) -

اوچتولو حکمت دا دې چه د هغه سره د خپل فضيلت گواهی او سند هم وی چه هغه خپل خان د الله تعالی په تابعدارنی کښې قربان کړې وو. (۱)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث ترجمه سره مناسبت ((لایکم احدی سبیل الله الخ)) کښې دې خکه چه د کلم معنی هم چرچ ده. (۲)
د باب په حدیث کښې په صراحت سره د الله تعالی په لار کښې زخمی کیدلو فضيلت، مرتبه او ثواب بیان کړیږي.

«-باب: قَوْلِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ وَالْحَرْبُ سِجَالٌ»

ماقبل سره ربط: په وړاندینو بانونو کښې امام بخاری رحمته الله علیه په مختلفو طریقو سره دمجاهد او شهید فضيلت او اهميت بیانولو، په دې باب کښې امام صاحب دا خودل غواړي چه مجاهد بهر حال کامیاب دې که هغه د جنگ د میدان نه غازی راشی یا د الله تعالی په لار کښې شهید شی.

د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه مقصد دا دې چه کوم خلق جهاد ته ځی هغوی ته دوو خویانو کښې یوه ضرور ملاویرې که هغه گټه بیامومی او کامیاب شی نو هغوی ته الله تعالی اجر ورکوی او بعض وخت غنیمت هم ملاویرې او ثواب خو بهر حال ملاویرې او که چرې هغه شهید شی نو د شهادت اوچت او عظیم منصب هغه ته ملاویرې. (۳)

تولیه: والحرب سجال: او جنگ د ډولچود رابښکلو غوندې دې.
د دې جملې پوره تشریح خو تیره شویده. (۴)

خودلته د دې د ذکر کولو مقصد دا بیانول دی چه جنگ د ډولونو د رابښکلو پشان ده لکه څنگه چه په کوهی باندې ډول وی چه د یوې ډلې په لاس کښې وی نو بله ډله انتظار کوی دغه شان ددې په عکس، دغه شان د جنگ حال هم دې چه کله یوه ډله غالبه راشی او کله بله، نو که مسلمانانو ته غلبه حاصله شی نو دوی ته فتح حاصله شوه او که مشرکانو او کافران غالب شول نو مسلمانانو ته به د شهادت مرتبه ملاو شی مسلمانان په هر حال کښې کامیاب دی

دمذکوره جمله آیت سره ربط: آیت مبارک کښې «الحرب سجال» مناسبت واضح دې د دې د پاره «حُسَيْنَيْنِ» نه مراد ظفراو شهادت دې او مذکوره جمله دواړو معنوته متضمن ده. (۵)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۰) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۰۰) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۰۰) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۲۱) -

(۴) (انظر كشف الباری (ج ۱ ص ۵۰۰) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۰۱) -

[٢٦٥] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ (١) أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سَفْيَانَ بْنَ خُزَيْمٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ هِرَقْلَ قَالَ لَهُ سَأَلْتُكَ كَيْفَ كَانَ قِتَالُكُمْ إِيَّاهُ فَرَعَمْتُ أَنَّ الْحَرْبَ سَبْجَالٌ وَذَوْلٌ فَكَذَلِكَ الرُّسُلُ تُبْتَلَى ثُمَّ تَكُونُ لَهُمُ الْعَاقِبَةُ [ر:ء]

تراجم رجال

- ١- يحيى بن بكير: دا يحيى بن عبدالله بن بكير مخزومي رحمته الله دي.
- ٢- الليث: دا ابوالحارث ليث بن سعد بن عبدالرحمن فهمي رحمته الله دي. د دي دواړو حضراتو حالات ((بدء الوحي)) دريم حديث كښې راغلي. (٢)
- ٣- يونس: دا ابوزيد يونس بن يزيد ايلي قرشي رحمته الله دي. د دوى تذكره ((كتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه في الدين)) لاندې تيره شويده. (٣)
- ٤- ابن شهاب: دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رحمته الله دي. د دوى حالات مختصراً ((بدء الوحي)) د دريم حديث په ذيل كښې راغلي دي. (٤)
- ٥- عبيدالله بن عبدالله: دا ابو عبدالله عبيدالله بن عبدالله هذلي رحمته الله دي. د دوى حالات ((كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير؟)) په ذيل كښې نقل شوى. (٥)
- ٦- عبدالله بن عباس: حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه حالات ((بدء الوحي)) خلورم حديث او ((كتاب الايمان باب كفران العشير...)) كښې تير شوى دي. (٦)
- ٧- ابوسفيان: دا مشهور صحابي ابوسفيان صخر بن حرب بن اميه رضي الله عنه دي. د دوى حالات ((بدء الوحي)) شپږم حديث لاندې راغلي دي. (٧)
- د دي حديث مكممل تشريح ((بدء الوحي)) شپږم حديث لاندې تيره شوې ده. (٨)

(١) (قوله: أن عبدالله بن عباس رضى الله عنهما: تقدم تخريجه فى أول الكتاب (بدء الوحي) انظر كشف الباري) ج ١ ص ٤٧٧ (الحديث السادس -
 (٢) (كشف الباري (ج ١ ص ٣٢٣-٣٢٤) -
 (٣) (كشف الباري (ج ٣) وكشف الباري (١ ص ٤٦٣) -
 (٤) (كشف الباري (ج ١ ص ٣٢٦) -
 (٥) (كشف الباري (ج ٣) وكشف الباري (ج ١ ص ٤٦٦) -
 (٦) (كشف الباري (ج ١ ص ٤٣٥) و (ج ٢ ص ٢٠٥) -
 (٧) (كشف الباري (ج ١ ص ٤٨٠) -
 (٨) (انظر كشف الباري (ج ١ ص ٤٧٧) الحديث السادس -

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت. د ترجمه الباب نه د حدیث مطابقت او مناسبت په قول د علامه عینی رحمته الله علیه ((فرغمت أن الحرب بینکم سجال)) کښې دی اودا خبره مونږ اول ذکر کړیده چه (حسینین) کښې (الحرب سجال) معنی موندلې شی اودا دواړه د یوبل معنی ته متضمن دی. (۱)
د علامه ابن المنیر ارشاد علامه ابن المنیر رحمته الله علیه فرمائی چه امام بخاری رحمته الله علیه دا حدیث دلته ((و كذلك الرسل تبطل ثم تكون لهم العاقبة)) په وجه ذکر کړیدی. هغه فرمائی چه هم په دې صورت کښې ((إحدى الحسينين)) معنی متحقق او حاصل وی، د دې دپاره که چرې رسولانو فتح او غلبه حاصله کړه نو دنیا او آخرت به هم د دوی وی او که د هغوی دښمنانو ته فتح اونصرت حاصل شو نو د رسولانو دپاره به آخرت وی اودا خو معلومه ده چه آخرت د دنیا نه بهتر دی. (۲)
د حافظ صاحب توجیه: حافظ صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه د ابن المنیر رحمته الله علیه دا قول د اولنی قول نفی کوی اونه د هغې معارض دې بلکه ظاهره همدغه ده چه پوښې قول ډیر مناسب او اولی دې ځکه چه په دې کښې د نبی اکرم صلی الله علیه و آله د حال نقل ابوسفیان رضی الله عنه کوی خود هرقل وینا خود مختلفو زړو کتابونو نه اخذ شویده او هم د دغه کتابونو په اعتماد باندې مبنی ده. (۳)
فائده: علامه قزاز رحمته الله علیه فرمائی چه د ((دول)) دال مثلته دې اوعرب دیته دؤل، دؤل او دؤل لولی. ((العرب تقول: الأيام دؤل ودؤل ودؤل: ثلاث لغات)) (۴)

۱۲- بَابُ: قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا

عَاهَدُوا وَاللَّهُ عَلَيْهِ فِيمَنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا

بَدَّلُوا تَبْدِيلًا [الأحزاب: ۲۳]

ما قبل سره مناسبت: په تیرو شوو بابونو کښې په جهاد کښې شرکت اود دې د فضیلت بیان وو، په دې باب کښې په میدان جنگ کښې د کلک اودریدو ذکر دی. ځکه چه د جهاد فضیلت په ثابت قدمی او د ثبات قلبی په ذریعه حاصلیدیشی. گنی دا شرکت د وبال صورت هم اختیارولې شی چه اوتختی، اوبیا د دنیا او آخرت د خسارې موجب جوړ شی.
د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله علیه دلته په باب کښې دا خودلی دی چه سرې الله تعالی سره د دې خبرې عهد او کړی چه زه به د جهاد د پاره هم اود الله تعالی په لار کښې به جنگ کوم، نو هغه له په دې باندې کلک اودریدل هم پکاردی ځکه چه الله تعالی د داسې خلقو تعریف، توصیف او مدح فرمائیلې ده.

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۰۱) وفتح الباری (ج ۶ ص ۲۱) -

(۲) (المتواری (ص ۱۵۰) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۱) -

(۴) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۰۱) -

[٢٦٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ الْخَزَاعِيُّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى عَنْ مُحَمَّدٍ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسًا قَالَ حَرَوَ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ زُرَّارَةَ حَدَّثَنَا زِيَادٌ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ الطَّوِيلُ عَنْ أَنَسٍ (١) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ غَابَ عَمِّي أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ عَنْ قِتَالِ بَذْرِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ غِبْتُ عَنْ أَوَّلِ قِتَالٍ قَاتَلْتَ الْمُشْرِكِينَ لَيْسَ اللَّهُ أَشْهَدَنِي قِتَالَ الْمُشْرِكِينَ لَيَرَيْنَ اللَّهُ مَا أَصْنَعُ فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ أَحَدٍ وَالْكَشَفَ الْمُسْلِمُونَ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَذِرُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ هَؤُلَاءِ يَعْنِي أَصْحَابَهُ وَأَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ هَؤُلَاءِ يَعْنِي الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ تَقَدَّمَ فَاسْتَقْبَلَهُ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ فَقَالَ يَا سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ الْجَنَّةُ وَرَبِّ النَّضْرِ إِنِّي أَجِدُ رِيحَهَا مِنْ دُونِ أَحَدٍ قَالَ سَعْدُ فَمَا اسْتَطَعْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا صَنَعَ قَالَ أَنَسُ فَوَجَدْنَا بِهِ بَضْعًا وَثَمَانِينَ ضَرْبَةً بِالسَّيْفِ أَوْ طَعْنَةً بِرُمِحٍ أَوْ رَمِيَّةً بِسَهْمٍ وَوَجَدْنَاهُ قَدْ قُتِلَ وَقَدْ مَثَلَ بِهِ الْمُشْرِكُونَ فَمَا عَرَفَهُ أَحَدٌ إِلَّا أَخْتَهُ بِنَانِيهِ قَالَ أَنَسُ كُنَّا نَرَى أَوْ نَنْظُرُ أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ نَزَلَتْ فِيهِ وَفِي أَشْبَاهِهِ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ

تراجم رجال

- ١- محمد بن سعيد الخزاعي: دامحمد بن سعيد بن الوليد خزاعي رحمته الله دي. د دوى كنيث ابو عمرو يا ابوبكر دي، د بصري اوسيدونكي وو (٢) او مردويه د هغه لقب دي. (٣)
- دوى د عبدالاعلى بن عبدالاعلى، زياده بن الربيع، خالد بن الحارث، زكريا بن يحيى بن عمارة، عون بن عمرو القيسى، هشام بن محمد بن كلبي او ابوتميله رحمته الله وغيره نه د حديث روايت كوى.
- د دوى نه روايت كونكو كنبى امام بخارى، امام ابوزرعه، ابوحاتم، حرب بن اسماعيل، يعقوب بن سفيان، محمد بن ابراهيم بن سعيد البوشنجى، محمد بن غالب تمام، محمد بن يوسف بن التركى او احمد بن محمد الاصبهاني رحمته الله وغيره شامل دي. (٤)
- ابوحاتم رحمته الله فرماني ((كان ثقة صدوقا)) (٥)

- (١) (قوله: عن أنس رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً (ج ٢ ص ٥٧٩) كتاب المغازي باب غزوة أحد رقم (٤٠٤٨) وفي (ج ٢ ص ٧٠٥) كتاب التفسير باب ﴿فمنهم من قضى نحبه ومنهم من ينتظر، وما بدلوا تبديلاً﴾ رقم (٤٧٨٣) ومسلم (ج ٢ ص ١٣٩) كتاب الإمارة باب ثبوت الجنة للشهيد رقم (٤٩١٨) والترمذي (ج ٢ ص ١٥٥) أبواب تفسير القرآن باب ومن سورة الأحزاب رقم (٣٢٠٠) -
- (٢) (تهذيب الكمال (ج ٢٥ ص ٢٧٧-٢٧٨) -
- (٣) (فتح الباري (ج ٦ ص ٢٢) -
- (٤) (شيوخ وتلامذه تفصيل د پاره او گورنى تهذيب الكمال (ج ٢٥ ص ٢٧٨) -
- (٥) (تهذيب الكمال (ج ٢٥ ص ٢٧٩) - سبط ابن العجمي رحمته الله فرماني ((ثقة))) (حاشية سبط ابن العجمي على الكاشف (ج ٢ ص ١٧٥) -

دارقطنی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((ثقة)) (۱)

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((ثقة)) (۲)

ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ ہغوی پہ کتاب الثقات کنبی ذکر کریدی (۳)

پہ اصحاب اصول ستہ کنبی صرف امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د دوی نہ روایتونہ اخستی دی (۴)
او ہغہ ہم صرف پہ دوو موقعوباندی، یو دلتہ او بل کتاب المغازی کنبی (۵)

د ہغہ انتقال پہ کال ۵۲۳۰ کنبی شو (۶) رحمہ اللہ رحمة واسعة.

۲- عبدالاعلیٰ : داعبدالاعلیٰ بن عبدالاعلیٰ السامی رحمۃ اللہ علیہ دی (۷)

۳- عمرو بن زرارہ : دا عمرو بن زرارہ واقدہلالی رحمۃ اللہ علیہ دی (۸)

۴- زیاد بن عبداللہ العامری البکائی : دا زیاد بن عبداللہ بن الطفیل رحمۃ اللہ علیہ دی (۹)

ابومحمد د ہغوی کنیت دی (۱۰) دوی د بنوعامر بن صعصعہ شاخ بنوالبکاء سرہ تعلق
لرلو پہ دی وجہ ہغوی تہ العامری او البکائی وائی (۱۱) دکوفی اوسیدونگی وو پہ دی وجہ
کوفی بہ نی ورتہ وئیل (۱۲)

دوی د عبدالملک بن عمیر، حمید الطویل، عاصم الاحوال، اعمش، منصور، حصین، محمد
بن اسحاق، یزید بن ابی زیاد او حجاج بن ارطاة رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ نہ روایت حدیث کوی.

او د ہغہ نہ روایت کونکو کنبی امام احمد بن حنبل، احمد بن عبدہ الضبی، ابو غسان
النہدی، اسماعیل بن توبہ، سہل بن عثمان، یوسف بن حماد، عمرو بن زرارہ، عبدالملک
بن ہشام السدوسی النحوی، عبداللہ بن سعید بن ابان الاموی رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ شامل دی (۱۳)

امام وکیع بن الجراح رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((هو اشرف من أن يكذب في الحديث)) (۱۴)

(۱) (حاشیہ تہذیب الکمال ج ۲۵ ص ۲۷۹)۔

(۲) (تقریب التہذیب (ص ۴۸۰)۔

(۳) (الثقات لابن حبان (ج ۹ ص ۶۴)۔

(۴) (تہذیب التہذیب (ج ۹ ص ۱۶۰)۔

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۲)۔

(۶) (تہذیب التہذیب (ج ۹ ص ۱۹۰)۔

(۷) (د دوی د حالاتو د پارہ او گورئی کتاب الغسل باب إذا ذکر فی المسجد أنه جنب....-

(۸) (د دوی د حالاتو د پارہ او گورئی کتاب الصلاة أبواب سترۃ المصلی باب قدر کم ینبغی أن یكون....-

(۹) (تہذیب الکمال (ج ۹ ص ۴۸۵)۔

(۱۰) (طبقات ابن سعد (ج ۶ ص ۳۹۶)۔

(۱۱) (الأنساب للسمعانی (ج ۱ ص ۳۸۲)۔

(۱۲) (سیر أعلام النبلاء (ج ۹ ص ۵)۔

(۱۳) (شیوخ او تلامذہ تفصیل د پارہ او گورئی تہذیب الکمال (ج ۹ ص ۴۸۶-۴۸۷)۔

(۱۴) (تہذیب الکمال (ج ۹ ص ۴۸۷) وحاشیہ سبط ابن العجمی علی الکاشف (ج ۱ ص ۴۱۱)۔

امام احمد بن حنبل رحمته الله فرمائی ((لیس به ہاس حدیثہ حدیث اهل الصدق)) (۱)
 دغہ شان امام ابوداود رحمته الله امام احمد بن حنبل رحمته الله د هغوی باره کنبی نقل کوی: ((ما اری کان
 به ہاس کان ابن ادریس حسن الراى فيه.... کان صدوقا)) (۲)
 ابوزرعہ رحمته الله فرمائی ((صدوق)) (۳)
 ابن عدی رحمته الله فرمائی ((ولیاد بن عبد الله.... احادیث صالحه وقد روى عنه الثقات من الناس وما اری
 بروایاته ہاسا)) (۴)
 ابن حبان رحمته الله فرمائی ((کان فاحش الخطا کثیر الوهم، لایجوز الاحتجاج به خبره إذا انفرد وأما فيما وافق
 الثقات فی الروایات فان اعتبر بها معتبر فلا ضیر... وکان یحیی بن معین سعى الراى فيه)) (۵) ابوحاتم رحمته الله
 فرمائی ((یکتب حدیثہ ولا یحتج به)) (۶)
 امام نسائی رحمته الله فرمائی ((ضعیف)) دغہ شان یو بل خای کنبی فرمائی ((لیس بالقوی)) (۷)
 ابن سعد رحمته الله فرمائی ((.... وکان عندهم ضعیفا، وقد حدثوا عنه)) (۸)
 عبد الله بن علی ابن المدینی رحمته الله فرمائی ((سألت أبی عنه فضعه)) (۹)
 دغہ شان علی ابن المدینی رحمته الله فرمائی ((کتبت عنه شیئا کثیرا، وترکتہ)) (۱۰)
 امام ترمذی رحمته الله فرمائی ((کثیر المناکیر)) (۱۱)
 امام عقیلی رحمته الله هغه ((الضعفاء الکبیر)) کنبی ذکر کریدی (۱۲)
 تاسو د زیاد بن عبد الله متعلق اقوال جرح او تعدیل او کتل چه بعضو محدثینو د هغوی
 توثیق او تعدیل کریدی نو بعضو تضعیف او تجریح، تردی چه ابن حبان رحمته الله چه په خپل

(۱) تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۴۸۷) -

(۲) حواله بالا -

(۳) سیر اعلام النبلاء (ج ۹ ص ۶۱) -

(۴) الکامل لابن عدی (ج ۳ ص ۱۹۳) -

(۵) تعلیقات تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۴۸۹) -

(۶) تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۴۸۸) -

(۷) حواله بالا -

(۸) طبقات ابن سعد (ج ۶ ص ۳۹۶) -

(۹) تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۴۸۸) -

(۱۰) حواله سابقه -

(۱۱) سیر اعلام النبلاء (ج ۹ ص ۶) -

(۱۲) الضعفاء الکبیر (ج ۲ ص ۷۹-۸۰) -

تساهل کنبی معروف دی هغه هم د دوی باره کنبی ((فاحش الخطأ)) او ((کثیرا لوهم)) غوندې الفاظ استعمال کړي دی خو دلته د پوهې خبره دا ده چه :

① زیاد بن عبدالله مطلقا ضعیف نه دی، بعض حضراتو د هغوی توثیق هم فرمایلې.
② امام بخاری رحمته الله د هغوی دا حدیث د مغازی او جهاد په باب کنبی ذکر کړې او زیاد بن عبدالله مغازی کنبی ثقه دی. نو حافظ صالح بن محمد رحمته الله فرمائی:

((لیس کتاب المغازی عند أحد أصح منه عند زیاد البکائی، و زیاد فی نفسه ضعیف، ولكن هو من أثبت الناس فی هذا الكتاب، وذلك أنه هام دارة و خرج یدور مع ابن إسحاق حتی سبغ منه الكتاب)) (۱)

یعنی د زیاد بکائی نه زیات صحیح کتاب المغازی بل چا سره نشته. هغه اگرچه فی نفسه ضعیف دی لیکن دې کتاب (المغازی) کنبی هغه د ټولونه زیات د اعتماد قابل دی. د دې وجه دا ده چه هغه خپل کور خرڅ کړو او محمد بن اسحاق سره اوسیدو، تر دې چه د هغه نه ئی ټول کتاب واوریدو.

امام ابوداؤد رحمته الله فرمائی: ((سبعت یحیی بن معین یقول: زیاد البکائی فی ابن إسحاق ثقه، کأنه یضعفه لی غیره)) (۲)

دغه شان عثمان بن سعید رحمته الله فرمائی ((سألته عن البکائی؟ فقال: لا بأس به فی المغازی و أمائی غیره فلا)) (۳) نور فرمائی ((سألت یحیی قلت: عن أکتب امغازی ممن یروی عن یونس أو غیره؟ قال: اکتبه عن أصحاب البکائی))

او یحیی بن آدم رحمته الله ابن ادریس رحمته الله نه نقل کوی چه هغوی فرمایلې دی ((ما أجد أثبت فی ابن إسحاق منه، لأنه أملی علیه إملاء مرتین)) (۴)

او صالح جزری رحمته الله فرمائی: ((هو علی ضعفه أثبتهم فی المغازی)) (۵)
د دې ټولو اقوالونه دامعلومه شوه چه زیاد بن عبدالله البکائی اگرچه ضعیف دی لیکن ((مغازی)) کنبی ثقه دی.

③ امام بخاری رحمته الله اگرچه د هغه روایت نقل کړیدې لیکن متابعه او د عبدالاعلی بن عبدالاعلی روایت سره (مقرونا) ذکر کړیدې او بیا په بخاری کنبی همدغه یو روایت دی. (۶)

(۱) (تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۴۸۹) -

(۲) (تاریخ عثمانی بن سعید الدارمی (ص ۱۱۴) -

(۳) (تاریخ عثمان بن سعید الدارمی (ص ۱۱۴) -

(۴) (تهذیب الکمال (ج ۳ ص ۳۷۶) -

(۵) (الکاشف (ج ۱ ص ۴۱۱) -

(۶) (هدی الساری (۴۰۴) -

هغه د بخاری نه علاوه د مسلم، ترمذی او ابن ماجه هم راوی دي. (۱)

دهارون الرشید په زمانه کښې په کال ۱۸۳ هـ کښې دهغوی انتقال شو (۲) رحمه الله رحمة واسعة.

هـ- حميد الطويل: دا ابو عبیده حميد بن ابی حميد خزاعی بصری رضي الله عنه دي. د هغوی

حالات ((كتاب الإيمان، باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله....)) لاندې تیر شوی دی. (۳)

۲- انس رضي الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دي. د دوی حالات ((كتاب

الإيمان باب من الإيمان أدينب لأخيه....)) په ذیل کښې راغلی دی. (۴)

قوله: قال: غاب عمي أنس بن النضر عن قتال بدر: حضرت انس رضي الله عنه فرمائی چه زما تره انس بن النضر د بدر د میدان نه غائب وو، دلته غیبت نه مراد تخلف دي یعنی روستو پاتې شوي وو، دا مطلب نه دي چه هغه بدر کښې شریک شوي وو او غائب شوي وو. (۵)

حضرت انس بن النضر رضي الله عنه: دا حضرت انس بن مالك رضي الله عنه تره حضرت انس بن النضر بن

ضمضم بن زيد بن حرام بن جندب انصاری خزر جی رضي الله عنه دي. (۶)

د ده نه حضرت سعد بن معاذ او حضرت انس رضي الله عنه د حدیث روایت کوي. (۷)

دي په غزوه احد کښې شهید شو او د شهادت په وخت کښې د هغوی په بدن باندې د اتياؤ (۸۰) نه زیات زخمونه وو او مشرکانو د هغه مثله هم جوړه کړې وه. کما فی حدیث الباب.

قوله: فقال: يا رسول الله غبت عن أول قتال قاتلت المشركين لئن الله

أشهدني قتال المشركين ليرى الله ما أصنع: ابن النضر رسول الله ﷺ ته اوونیل يا رسول الله! زه د دې اول جنگ نه کوم چه تاسو مشرکانو سره قتال اوکړو غائب پاتې ووم، اوس که الله تعالی د مشرکانو خلاف قتال کښې ماته د حاضرني موقع راکړه نو الله تعالی به اوگوري چه زه څه کوم؟

((أول قتال)) نه مراد غزوه بدر ده ځکه چه دا رومبني غزوه وه په کوم کښې نبی کریم ﷺ بنفس نفیس شرکت فرمائيلې وو. (۸)

(۱) (الكشاف (۱ ص ۴۱۱) -

(۲) (طبقات ابن سعد (۶ ص ۳۹۶) -

(۳) (كشف الباری (ج ۲ ص ۵۷۱) -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۵) (فيض الباری (ج ۳ ص ۴۲۴) -

(۶) (الأصابة (ج ۱ ص ۷۴) والإستيعاب بهامش الإصابة (ج ۱ ص ۷۱) ومعرفة النصحاب (ج ۱ ص ۲۲۴) -

(۷) (معرفة الصحابة (ج ۱ ص ۲۲۳) -

(۸) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۰۳) -

قوله: فلما كان يوم أحد وانكشف المسلمون، قال: اللهم اني اعتذر إليك مما

صنع هؤلاء، يعني أصحابه، وأبرأ إليك مما صنع هؤلاء، يعني المشركين، ثم

تقدم، فاستقبله سعد بن معاذ: نوچه کله جنگ احد اوشو مسلمانان اخوا شو نو هغوی اوفرمائیل ای الله زه د خپلو ملگرو د طرف نه څه چه هغوی اوکړه په هغې باندې ستا په وړاندې معذرت کوم او زه د برات اظهار کوم د دې مشرکانو د حرکاتونه، بیا هغه وړاندې شو نو د حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه سره د هغه مخامختیا اوشود.

«انكشف المسلمون» کښې د عبارت حسن او گورنی «انكشف» نى اوفرمائیلو یعنی اخوا شو او «انهزم» نى اونه وئیل چه مسلمانانو شکست اخوړلو. (۱)

قوله: فقال: يا سعد بن معاذ، الجنة ورب النضر، إني أجد ريحها من دون

أحد. وئى فرمائیل ای سعد بن معاذ! چرته؟ د نضر د رب قسم! جنت خو زما مطلوب دې زه خود احد د خوانه د جنت خوشبو محسوسوم.

«الجنة» یا خو منصوب دې نو د عبارت تقدیر به داسې وی «أريد الجنة» یا مرفوع او د مرفوع کیدو په صورت کښې تقدیر عبارت «مطلوب فی الجنة» به وی. (۲)

«نضري» نه مراد یا خود هغه پلار دې او داهم احتمال دې چه نضر د هغه ځوی وی نو د هغه یو ځوی هم وو چه د هغه نضر نوم وو. (۳)

ابن بطال رحمته الله فرمائی چه حضرت انس بن النضر رضی الله عنه قول «إني أجد ريحها من دون أحد» کښې دوه احتماله دی:

① چه د هغوی دا قول په حقیقت باندې محمول وی چه د جنت خوشبو واقعی هغه له راتله ځکه چه د جنت خوشبو خود پښخوسو کالود مسافت نه محسوس کیږی.

② که د هغه دا قول په مجاز باندې محمول وی په هغه صورت کښې به مطلب وی چه ماته دامعلومه ده چه جنت هم په دغه ځای دې کوم ځای چه جنگ کیدو، ځکه چه د جنت حاصلول هم په دغه ځایونو کښې کیږی. (۴)

قوله: قال سعد: فما استعطت يا رسول الله ما صنع: حضرت سعد رضی الله عنه فرمائی:

يا رسول الله! هغه چه څه اوکړه هغه ما اونه کړیشو. مطلب دا دې چه حضرت انس بن النضر رضی الله عنه چه کوم قسم کار اوکړو په دې اقدام کښې هغه ته کوم خطرناکو سختو سره مخامخ والې وشو او هغه ته د هغې نه ډیر زخمو نه راغله نو داسې اقدام مانه اونه شو او هغه چه

(۱) (شرح الکرمانی ج ۱۲ ص ۱۰۸) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (فتح الباری ج ۶ ص ۲۳) -

(۴) (شرح ابن بطال ج ۵ ص ۲۳) -

ځنگه په میدان جنگ کښې ثابت قدمې خودلې وه هغه ما اونه خودلې شوه. (۱)

قوله: قال أنس: فوجدناه بضعا وثمانين ضربة بالسيف أو طعنة برمح أو رمية سهم ووجدناه قد قتل وقد مثل به المشركون فما عرفه أحد إلا أخته ببناؤه: حضرت انس بن مالك رضي الله عنه فرماني چه مونږ د هغه په بدن تورې نيزې او غشو د اتيانو زيات زخمونه وو او مونږ هغه په داسې حالت کښې اوکتلو چه مشرکانو د هغه مثله کړې وه نو هغه د هغه خور (ربيع بنت النضر رضي الله عنها) نه سوا بل هيڅ چا اونه پيژندلو، او هغې هم هغه د گوتې د بند نه او پيژندلو.

«بنان» د گوتې بند ته وائي. (۲)

دلته په روايت کښې «بنان» لفظ راغلې دې او د کتاب المغازی په روايت کښې شک سره «بشامة أو ببناؤه» وارد شويدي. (۳)

علامه عيني او حافظ صاحب فرماني چه اکثر رواة هم بنان روايت کړيدي. (۴)

قوله: قال أنس: كنا نرى أن هذه الآية نزلت فيه وفي أشباهه من

المؤمنين رجال صدقوا ما عاهدوا الله عليه إلى آخر الآية: حضرت انس رضي الله عنه فرماني چه زمونږ خيال وو د هغوی او د هغوی په شان د خلقو باره کښې چه دا آيت نازل شو:

«من المؤمنين...» چه په مسلمانانو کښې داسې ځوانان سړي شته چه هغوی الله تعالی سره کړې وعده رښتونې کړه او وئې خودله، په دې ځوانانو سړو کښې خو څوکسانو خپل نذر پوره کړو او بعض د دې (ساعت سعيد) په انتظار کښې دي. (د جنگ وپرونکي خطرو باوجود) د هغوی په رويو کښې لږ شان بدلون هم اونه شو.

«تضيئ نحيبه» علامه زمخشری د «نحب» معنی بيانولوسره ليکي: «... عبارة عن الموت، لأن كل من لا يلد له من أن يموت، فكأنه نذر لازم في رقبته فإذا مات فقد تضيئ نحيبه أي: نذره» (۵)

يعني «تضاء النحب» د مرګ نه کنايه ده، ځکه چه هر يو ژوندي څيز به مړ کيږي لکه چه دا د هغه په سټ باندې لازم نذر دې او چه کله هغه مړ شو نو هغه خپل نذر پوره کړو.

وقال (۶) إن أخته وهي الربيعة كسرت ثنية امرأة فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بالقيصاص فقال أنس يا رسول الله والذي بعثك بالحق لا تكسر ثنيتهما فرضوا بالأرث

(۱) (فتح الباری (ج ۲ ص ۲۳) -

(۲) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۰۹) -

(۳) (انظر الصحيح للبخاري (ج ۲ ص ۵۷۹) كتاب المغازی باب غزوة أحد رقم (۳۸۲۲) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۰۳) فتح الباری (ج ۶ ص ۲۳) -

(۵) (الكشاف (ج ۳ ص ۵۳۲) -

(۶) (الحديث مرتخرجه في كتاب الصلح باب الصلح في الدية -

وَتَرَكُوا الْقِصَاصَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لِأَبْرَةٍ [۳۵۰۵۳-۳۵۰۵۴، وانظر: ۲۵۵۶]

د حدیث ترجمہ حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ فرمائی: د دوی (انس بن النضر) خور د یوی بنسخی غابن مات کرو، نو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د قصاص حکم ورکړو (قصاصاً د هغه د خور هم یو غابن مات کړئ)، نو حضرت انس بن النضر رضی اللہ عنہ اوونیل یا رسول الله! قسم دی د هغه ذات چا چه ته په حقه سره رالیکلې نې د هغې غابن به نشی ماتولی نو د هغه بنسخی وارثان په دیت باندې راضی شو او قصاص نی پریخودلو نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل په تحقیق سره د الله تعالیٰ خه بندیگان داسې وی که هغوی په الله باندې قسم اخوری نو الله تعالیٰ د هغوی قسم پوره کوی.

دپورتنی حدیث تشریح مکمل تفصیل سره (کتاب الصلح باب الصلح فی الدیة) کښې تیرشویږي. د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث شریف مناسبت په پورته ذکر شوی آیت کښې دې ځکه چه مذکوره آیت هم د دې حضراتو باره کښې نازل شوې وو چا چه وعده پوره کړې وه او د ثابت قدمی او ثابت قلبی مظاهره ئی کړې وه او چه څوک د وعدې پوره کولو په انتظار کښې وو. (۱)

[۲۷۵۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ وَحَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي أَخِي عَنْ سُلَيْمَانَ أَرَاهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَتِيقٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ خَارِجَةَ بِنْتِ زَيْدٍ أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۲) قَالَ نَسَخْتُ الصُّحُفَ فِي الْمَصَاحِفِ فَقَقَدْتُ آيَةً مِنْ سُورَةِ الْأَحْزَابِ كُنْتُ أَسْمَعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ بِهَا فَلَمْ أَجِدْهَا إِلَّا مَعَ خُزَيْمَةَ بِنْتِ ثَابِتٍ الْأَنْصَارِيِّ الَّذِي جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهَادَتَهُ شَهَادَةَ رَجُلَيْنِ وَهُوَ قَوْلُهُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا وَاللَّهُ عَلَيْهِ [۳۸۲۳، ۴۵۰۶، وانظر: ۴۴۰۲، ۴۷۰۲]

تراجم رجال

- ۱- ابوالیمان: دا ابوالیمان حکم بن نافع حمصی رضی اللہ عنہ دې.
- ۲- شعیب: دا ابوبشر شعیب بن ابی حمزه رضی اللہ عنہ دې د دې دواړو حالات ((بده الوسی)) د شپږم حدیث لاندې تیرشوی دی. (۳)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۰۲) -

(۲) (قوله: زيد بن ثابت رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً (ج ۲ ص ۵۸۰) كتاب المغازی باب غزوة أحد رقم (۴۰۴۹) و (ج ۲ ص ۷۰۵) كتاب التفسير باب (فمنهم من قضى نحبه ومنهم من ينتظر...)) رقم (۴۷۸۴) و (ج ۲ ص ۷۴۶) كتاب فضائل القرآن باب جمع القرآن رقم (۴۹۸۸) والترمذي في جامعه (ج ۲ ص ۱۴۲) أبواب تفسير القرآن باب ومن سورة التوبة رقم (۳۱۰۴) -

(۳) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۸۹-۴۸۰) -

۲- اسماعیل: دا اسماعیل بن ابی اویس رضی اللہ عنہ دے دوی حالات ((کتاب ایمان باب تفاضل اہل ایمان فی الأعمال)) پہ ذیل کنہی تیرشوی دی. (۱)

۳- اخی: ((أخ)) نہ مراد ابوبکر عبدالحمید بن عبداللہ ابی اویس رضی اللہ عنہ دے. (۲)

۵- سلیمان: دا ابو محمد سلیمان بن بلال قرشی رضی اللہ عنہ دے دوی مختصر تذکرہ ((کتاب ایمان باب امور ایمان)) لاندے تیرہ شویده. (۳)

۱- محمد بن ابی عتیق: دا محمد بن عبداللہ بن ابی عتیق رضی اللہ عنہ دے. (۴)

۷- ابن شہاب: دا محمد بن مسلم ابن شہاب زہری رضی اللہ عنہ دے دوی مختصر تذکرہ ((بدع الوحی)) پہ دریم حدیث کنہی تیرہ شوه. (۵)

۸- خارجہ بن زید: دا مشہور تابعی حضرت خارجہ بن زید بن ثابت انصاری رضی اللہ عنہ دے. (۶)

۷- زید بن ثابت: دا مشہور صحابی کاتب وحی حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ دے. (۷)

قوله: قال: نسخت الصحف في المصاحف، ففقدت آية من سورة الأحزاب كنت

أسمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرأ بها: حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ فرمائی چہ صحیفہ ما پہ مصاحف کنہی لیکلی چہ د سورة الاحزاب یو آیت کوم چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نہ تلاوت کولو کنہی ما اوریدلے وو اونہ موندلو. دلته د (جمع قرآن) سرہ متعلق مشہورے واقعے طرف تہ اشارہ دہ د کوم تفصیل چہ بہ وړاندے راخی. (۸)

قوله: فلم أجدها إلا مع خزيمة بن ثابت الأنصاري: خو هغه آیت ماته حضرت خزیمہ بن ثابت انصاری رضی اللہ عنہ سرہ ملاؤشو.

حضرت خزیمہ بن ثابت انصاری رضی اللہ عنہ: دا مشہور انصاری صحابی حضرت خزیمہ بن

ثابت بن الفاکہ بن ثعلبہ بن ساعدة الخطمی رضی اللہ عنہ دے. (۹)

ابوعمارہ د هغه کنیت دے. (۱۰)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۱۳) -

(۲) (دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب العلم باب حفظ العلم -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۸) -

(۴) (دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الأذان باب مکث الإمام فی مصلاه بعد السلام -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۶) (دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الجنائز باب الدخول علی الميت بعد الموت..... -

(۷) (دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الصلاة باب ما یذکر فی الفخذ -

(۸) (انظر کشف الباری کتاب فضائل القرآن باب جمع القرآن (ص ۴۱) -

(۹) (تهذيب الكمال (ج ۸ ص ۲۴۳) -

(۱۰) (الثقات لابن حبان (ج ۳ ص ۱۰۸) -

او په ذوالشهادین باندې مشهور دي. (۱)
 د هغه مور كبشة بنت اوس الساعديه ده. (۲)
 د هغه يوه بې بې جميله بنت زيد بن خالد ده، د کومې نه چې د حضرت خزيمه رضي الله عنه دوه
 خامن عبدالله او عبدالرحمن دي او دويمه بې بې صفيه بنت عامر بن طعمه ده، د هغې نه د
 حضرت خزيمه رضي الله عنه خوي عماره دي. (۳)
 دي د سابقين اولين نه دي. (۴) او د رسول الله صلي الله عليه وسلم سره په ټولو غزواتو کښې شريک شوي
 وو. (۵) ليکن د ده په بدرې کيدو کښې اختلاف دي.
 امام ترمذي، ابن عبدالبر او لالکاني رحمهم الله فرمائي چې هغه بدرې دي. (۶)
 خو اصحاب المغازی دي بدرينو نه نه دي شمير کړي. ابن البرقي رحمته الله هغه د غير بدرين
 نه شميرلي دي او علامه ذهبي رحمته الله فرمائي (قيل: انه بدری، والصواب: انه شهد احدا وما بعدهما) (۷)
 او عسکري وغيره خو هغه په اهل احد کښې هم نه دي شميرلي. (۸)
 د ذوالشهادتين لقب وجه: هغه ته د ذوالشهادتين وييلو وجه دا ده چې يو ځل رسول الله صلي الله عليه وسلم
 يو اعرابي نه اس واخستلو او د قيمت ادا کولو دپاره ئې اعرابي ته خان سره د تلو او فرمائيل:
 په دې دوران کښې څه نورو خلقو د اعرابي نه هغه اس په زياتو پيسو باندې د اخستلو دپاره
 او وييل، کله چې حضور صلي الله عليه وسلم هغه ته قيمت ادا کولو نو هغه د اس په بيع باندې گواه
 او غوښتلو، حضرت خزيمه هلته موجود وو. هغه گواهي ورکړه چې رسول الله صلي الله عليه وسلم دا اس
 اخستي دي. حضور صلي الله عليه وسلم حضرت خزيمه رضي الله عنه ته او فرمائيل چې ته خو د بيع په وخت کښې
 موجود نه وې نو تاڅنگه گواهي ورکړه؟ هغه عرض او کړو چې د آسمان خبرې خوتاسو له
 راځي په هغې کښې مونږ ستاسو تصديق کوو نو دا واقعه خو د زمکې ده په دې کښې به
 مونږ ستاسو تصديق څنگه نه کوو. هغه وخت حضور صلي الله عليه وسلم د حضرت خزيمه رضي الله عنه گواهي د
 دوو سړو برابر او قائم مقام او گرځوله. (۹) او دا د هغوی خصوصيت دي.
 د فتح مکه په ورځ د بني خطمه جهندا د هغوی په لاس کښې وه. او په جنگ جمل او صفين
 کښې هغه د حضرت علي رضي الله عنه سره وو ليکن په قتال کښې شريک نه وو کله چې حضرت

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۰۴) -

(۲) (الإصابة (ج ۱ ص ۴۲۵) -

(۳) (الطبقات لابن سعد (ج ۴ ص ۳۷۸) -

(۴) (الإصابة (ج ۱ ص ۴۲۵) -

(۵) (تهذيب الأسماء واللغات (ج ۱ ص ۱۷۵) -

(۶) (تهذيب التهذيب (ج ۳ ص ۱۴۱) -

(۷) (سير أعلام النبلاء (ج ۲ ص ۴۸۵) وتهذيب التهذيب (ج ۳ ص ۱۴۱) -

(۸) (تهذيب التهذيب (ج ۳ ص ۱۴۱) -

(۹) (انظر سنن أبي داود (ج ۲ ص ۱۵۲) كتاب القضاء باب إذا علم الحاكم صدق الشاهد الواحد يجوز له أن
 يحكم به رقم (۳۶۰۷) وسنن النسائي (ج ۲ ص ۲۲۸) كتاب البيوع باب التسهيل في ترك الإشهاد على البيع
 رقم (۴۶۵۱)

عمار بن یاسر رضی اللہ عنہ شہید شونو هغه په جنگ کښې شریک شو. (۱)
حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ د واقدی په طریق روایت نقل کړېدې چه عماره بن خزیمه بن ثابت
فرمانی چه حضرت خزیمه بن ثابت رضی اللہ عنہ په جنگ جمل کښې شریک خو شو ولې هغه د تیګی
نه توره راونه ویستله او په جنگ صفین کښې هم شامل شو او ونی فرمائیل چه زه د عمار
(ابن یاسر) قتل کیدو پورې به توره نه راوباسم دې د پاره چه اوگورم چه هغه څوک قتل کوی
ځکه چه ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه اوریدلی دی هغوی فرمائیل «تقتله القتلة الهاغية» نو چه کله
حضرت عمار رضی اللہ عنہ شہید کړیشو نو هغوی او فرمائیل «قد هانت لی الضلالة» چه د چا غلطی ده
دا خبره ماته ښکاره شوه بیامیدان جنگ ته داخل شو او قتال نی اوکړو تر دې چه شہید
شو. (۲) د هغوی د شهادت دا واقعه ۳۷ هـ.د. (۳)

د مسند احمد روایت دې چه حضرت خزیمه بن ثابت رضی اللہ عنہ خوب اولیدو چه هغه د نبی اکرم
صلی اللہ علیہ وسلم په تندي مبارک باندې سجده کوی. د دې ذکر هغه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته اوکړو نو هغوی
سملاستل او ونی فرمائیل «صَدِيقِي بِذَلِكَ رَؤْيَاك» چه خپل خوب رښتونې کړه. نو هغه د نبی
کریم صلی اللہ علیہ وسلم په مبارک تندي باندې سجده اوکړه. (۴) یعنی خپل تندي نی د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم په تندي
مبارک باندې کیخودو. لکه چه د (طبقات) په یو بل روایت کښې راغلی دی. (۵)
هغه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت کوی.

د دوی نه روایت کونکو کښې د هغوی څوئ عماره، حضرت جابر بن عبدالله الانصاری رضی اللہ عنہ
عمار بن عثمان بن حنیف، عمرو بن میمون الاودی، ابرهیم بن سعد بن ابی وقاص،
ابو عبدالله الجدلی، عبدالله بن یزید الخطمی، عبدالرحمن بن ابی لیلی، او عطاء بن یسار
رضی اللہ عنہم وغیره شامل دی. (۶)

علامه واقدی رحمۃ اللہ علیہ هغه په طبقه ثالثه کښې ذکر کړېدې. (۷)
هغوی د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه ۳۸ احادیث روایت کړی دی. (۸)
او په اصحاب اصول سته کښې د امام بخاری نه علاوه باقی ائمه حضراتو د دوی نه روایات
اخستی دی. (۹) رضی الله عنه وأرضاه.

(۱) (تهذيب الأسماء واللغات (ج ۱ ص ۱۷۶) -

(۲) (الإصابة (ج ۱ ص ۴۲۶) وأيضاً انظر مسند الإمام أحمد (ج ۵ ص ۲۱۴) -

(۳) (سير أعلام النبلاء (ج ۲ ص ۴۸۵) -

(۴) (مسند أحمد (ج ۵ ص ۲۱۵) وكذا أخرجه ابن سعد بسنده انظر الطبقات (ج ۴ ص ۳۸۰) -

(۵) (طبقات ابن سعد (ج ۴ ص ۳۸۱) -

(۶) (د شیوخو او تلامذه د تفصیل د پاره اوگوری تهذيب الكمال (ج ۸ ص ۲۴۴) -

(۷) (حواله بالا -

(۸) (تهذيب الأسماء واللغات (ج ۱ ص ۱۷۶) -

(۹) (تهذيب الكمال (ج ۸ ص ۲۴۵) -

قوله: الذي جعل رسول الله صلى الله عليه وسلم شهادته شهادة رجلين

وهو قوله: ﴿مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ﴾: د چا گواهی چه

رسول الله ﷺ د دوو سړو د گواهنی برابر گرځولې وه. (هغه آیت چه حضرت زید بن ثابت

رضی الله عنه ته مصاحف کښې نه ووملاؤ لیکن د حضور اکرم ﷺ نه هغه اوریدلې وو) د الله تعالی

قول: ﴿مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ﴾ دې.

د گواهنی د کومې واقعې حواله چه په حدیث باب کښې ورکړیشویده هغه اوس په ماقبل

کښې تیره شویده.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت بالکل واضح او

ظاهر دې چه په دې حدیث کښې هم ددې آیت ذکر دې په کوم چه ترجمه قائم کړې شویده (۱)

۱۳- بَابُ عَمَلٍ صَالِحٍ قَبْلَ الْقِتَالِ

ماقبل سره مناسبت: په تیروشوو بابونو کښې په مختلفو عنواناتو سره د جهاد او قتال

اهمیت، فضیلت او په دې باندې مرتب اجر ذکر دې اوس په دې باب کښې د دې عمل قتال

د قبلیدو طریقه خودلې کیږی چه د قتال نه وړاندې څه نیک کار هم کول پکار دی دې د پاره

چه برکت وی.

د ترجمه مقصد: حضرت گنگوهی رحمته الله علیه فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله مقصد د دې ترجمه نه

دا دې چه صالح او دیندار سړی ته چه د هغه په اعمالو کوم اجر ورکولې شی هغه فاسق او

گناهگار ته نشی ورکولې. په دې وجه عمل صالح وړاندې کول پکار دی دې د پاره چه د

نورو نه د زیات اجر حقدار شی. نو د حدیث باب دلالت په دې بالکل ښکاره دې ځکه چه

اسلام عمل صالح دې او په حدیث کښې د دې د تقدیم حکم ورکړیشویدی. (۲)

قوله: وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ إِنَّمَا تُقَاتِلُونَ بِأَعْمَالِكُمْ: او حضرت ابودرداء رحمه الله فرمائی

تاسو د خپلو عملونو په وجه قتال کوئ.

مطلب دا چه الله تعالی تاسو ته د خو او نیکو اعمالو توفیق درکوی او د دې په وجه په جنگ

کښې کامیابېږئ او په دې کښې برکت وی. په خلاف د هغې چه که د قتال کونکو اعمال

خراب وی نو بیا هغه ناکامه کیږی. (۳)

دا تعلیق امام عبدالله بن مبارک رحمه الله ((سعيد بن عبد العزيز عن ربيعة بن يزيد عن ابن خنيس عن أبي

الدرداء)) په طریق په (کتاب الجهاد) کښې موصولاً نقل کړی دی. (۴)

په اصل کښې د حضرت ابودرداء رحمه الله د ارشاد دوه حصې دی یوه حصه خو هغه ده کومه چه

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۰۴) -

(۲) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۱۷) -

(۳) (فيض الباری (ج ۳ ص ۴۲۴) -

(۴) (تغلیق التعلیق (ج ۳ ص ۴۳۱) -

حضرت عبدالله ابن مبارک خپل (کتاب الجهاد) کښې نقل کړېده. دوڼمه هغه ده چه امام بخاری رحمته الله علیه ترجمه جوړه کړېده. نو حافظ ابن حجر رحمته الله علیه (تغلیق التعلیق) کښې په خپل سند سره نقل کوی ((...عن سعید بن عبد العزیز بن ربیعة بن یزید، أن أبا الدرداء قال: أيها الناس، عمل صالح قبل الغزو، فإنما تقاتلون بأعمالكم)) (۱)

اوس د مذکوره اثر پوښی حصه خو امام بخاری رحمته الله علیه ترجمه جوړه کړه او دوڼمه حصه نې د تعلیق په صورت کښې نقل کړه. د دې وجه دا ده چه ((عن سعید بن عبد العزیز بن ربیعة بن یزید عن أبي الدرداء)) طریق کښې انقطاع ده، ځکه ربیعة بن یزید سماع حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه نه ثابت نه دی. د عبدالله بن مبارک رحمته الله علیه په طریق کښې ربیعة بن یزید او حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه په مینځ کښې (ابن حلیس) په واسطه دی او په دې کښې صرف ((إنما تقاتلون بأعمالكم)) ذکر دي.

نو امام بخاری رحمته الله علیه دا حصه چه متصل ده د حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه طرف ته منسوب کړېده او کومه حصه چه سند منقطع سره وه هغه نې ترجمه ذکر کړه، د دې خبرې طرف ته اشاره کولو سره هغه د دې نه غافل نه وو. (۲)

((وَقَوْلُهُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًا كَأَنَّهُمْ بُنَيَّانٌ مَرُصُونَ)) [الصف: ۲-۲]

اود الله تعالی عزوجل ارشاد دي، اي د ايمان خاوندانو! داسې خبره ولې کوئې چه هغه کار نه کوئې، د الله تعالی په نزد دا خبره ډیره د خفگان ده چه داسې خبره کوئې چه هغه کار نه کوئې. الله تعالی خو هغه خلق خوښوی چه د هغه په لار کښې داسې یوځای جنگیږي لکه چه هغوی یو عمارت وی په کوم کښې چه سیسه اچولې شوی وی. (۳)

د آیت مبارک تعلق دعوی سره دي نه چه دعوت سره. د اکثر و خلقو دې عمله عالم په وعظ او نصیحت کولو باندې دا اعتراض وی چه کله هغه پخپله عمل نه کوی نو نصیحت نه دی کول پکار. دا د ((لم تقولون ما لا تفعلون)) خلاف دی.

نود دي جواب دا دي چه د آیت تعلق دعوی سره دي دعوت سره نه دي. نو د څه داسې کار دعوی کول جائز نه دی په کوم چه عمل نه وی، لیکن دعوت ورکول او وعظ او نصیحت

کول جائز دی هغه په دي کښې داخل نه دی. فافهم ولا تغفل.

د ترجمه الباب سره د آیت مناسبت: علامه ابن المنیر رحمته الله علیه فرمائی چه آیت او ترجمه سره مناسبت داسې دي چه الله تعالی په اولنودوو آیاتونو کښې په هغه سړی باندې غندنه کړېده چه دا وائی چه زه به ښه کار کوم بیا ئی نه کوی. اود دي نه پس آیت ((ان الله يحب الذين...

(۱) (حواله بالا-

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۴) -

(۳) (ترجمه از بیان القرآن (ج ۲ سورة الصف) -

کنبی د هغه سړی تعریف دې چه په میدان جنگ کنبی ثابت قدمی اوبنائی او بیا قتال اوکړی. په مذکوره آیت کنبی د هغه سړی مدح ده، چه وائی هم او کوی هم. اود هغه قول د جهاد د تیاری په سلسله کنبی قتال نه مخکنبی عمل صالح دې کوم چه هغه په قتال باندې مقدم کړیدی. (۱)

او علامه کرمانی رحمته الله علیه فرمائی چه په مقصود آیات کنبی د «صفا» لفظ دې چه هغوی صفونه جوړوی اود هغوی د قتال نه وړاندې صف جوړول عمل صالح قبل القتال دې. (۲)

[۲۵۵۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ الْفَزَارِيُّ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۳) يَقُولُ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ مُقَنَّعٌ بِالْحَدِيدِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَقَاتِلْ أَوْ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلِمْتُ ثُمَّ قَاتِلْ فَأَسْلَمْتُ ثُمَّ قَاتِلْ فَقَاتِلْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَمِلَ قَلِيلًا وَأَجَرَ كَثِيرًا

تراجم رجال

۱- محمد بن عبد الرحيم: دا ابويحيى محمد بن عبد الرحيم بن ابى زهير العدوى البزاز رحمته الله عليه دې. (۴)

۲- شبابه بن سوار الفزاری: دا ابو عمرو شبابة بن سوار الزارى المدائنى رحمته الله عليه دې. (۵)

۳- اسرائيل: دا ابويوسف اسرائيل بن يونس بن ابى اسحاق كوفى رحمته الله عليه دې. (۶)

۴- ابو اسحاق: دا ابو اسحاق عمرو بن عبد الله سبيعي رحمته الله عليه دې.

۵- البراء: دا مشهور صحابى حضرت براء بن عازب انصارى رحمته الله عليه دې. د دې دواړو حضراتو حالات ((كتاب الإيمان باب الصلاة من الإيمان)) لاندې تیرشو. (۷)

قوله: يقول: أتى النبي صلى الله عليه وسلم رجل مقنن بالحديد: حضرت براء بن عازب رضي الله عنه فرمائی، چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره د اوسپنې یو خود اچولې سړې راغلو. علامه کرمانی رحمته الله علیه د دې سړی نوم اصرم عمرو بن ثابت الاشهلې خودلې. (۸)

(۱) (المتواری (ص ۱۵۱) -

(۲) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۱۰) -

(۳) (قوله: البراء: الحديث أخرجه مسلم (ج ۲ ص ۱۳۸) كتاب الإمارة باب ثبوت الجنة للشهيد رقم (۴۹۱۴) -

(۴) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الوضوء باب غسل الوجه باليدین من غرفة واحدة -

(۵) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الحيض باب الصلاة على النفساء وسنتها -

(۶) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار... -

(۷) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۷۰-۳۷۶) -

(۸) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۱۱) -

حضرت عمرو بن ثابت اشکلی رضی اللہ عنہ: داعمرو بن ثابت بن قیش بن زغبة بن زعوراء بن عبدالاشهل رضی اللہ عنہ دې. کله کله به د نیکه ظرف ته منسوب کیدو نو عمرو بن قیش به بللې شوه حضرت حذیفه بن یمان رضی اللہ عنہ خور د هغه مور ده. اصرم یا اصیرم د هغه لقب دې. (۱)
ابن اسحاق په مغازی کښې د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ په صحیح سند سره د حضرت عمرو بن ثابت واقعه نقل کړیده چه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمائیل: «أخبرني عن رجل دخل الجنة، ولم يصل صلاة»، چه ماته د داسې سړي باره کښې اونبایه چه جنت ته داخل شوی او هغه یو مونځ هم نه وی کړې بیا هم پخپله فرمائی: «هو عمرو بن ثابت» (۲)

دغه شان ابن اسحاق د حصین بن محمد نه او هغه د محمود بن لبیدنه روایت کوی چه حضرت عمرو بن ثابت رضی اللہ عنہ د اسلام نه منکر وو، د جنگ احد په ورځ د اسلام حقانیت په هغه باندې ښکاره شونو هغه خپله توره راوچته کړه او قوم ته راغلو او په خلقو کښې ورننوتلو او ښه جنگ ئی اوکړو تردې چه زخمی شو او پریوتلو. د هغه قوم چه کله هغه په زخمی حالت کښې په میدان جنگ اوکتلو نو تپوس ئی اوکړو چه ته دلته څنگه؟ تا په خپل قوم باندې شفقت خوړلې راغلې یاپه اسلام کښې د رغبت د وجه؟ نو حضرت عمرو بن ثابت رضی اللہ عنہ او فرمائیل په اسلام کښې د رغبت په وجه راغلې یم او ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په ملګرتیا کښې جنگ کړې او چه د څه زخم وغیره لګیدل وو هغه اولګیدل. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم چه ټول احوال واوریدل نو وئی فرمائیل: «انه من أهل الجنة» (۳)

د «مقنم بالحديد» معنی دا ده چه هغه پخپله اغوستې وه. (۴) دا د قناع نه دې او قناع هغه لوی څادر ته وائی په کوم باندې چه ښځې خپل سر پټوی. (۵) ځکه چه پخپله سر پټولې شی نو چه څوک ئی پخپله واغوندی هغه ته «مقنم» وائی. (۶)
اود دې معنی «المتغطى بالسلاح» هم ده. یعنی چه ټولو خپل ځانونه د وسلې په ذریعه پټ کړې وی. (۷)
او حافظ صاحب فرمائی چه دا د دې خبرې نه کنایه ده چه هغه خپل مخ په جنگی آلاتو باندې پټ کړې وو. (۸)

(۱) (الإصابة (ج ۲ ص ۵۲۶) -

(۲) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۶ ص ۲۵) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (النهاية لابن الأثير (ج ۴ ص ۱۱۴) مادة قنح -

(۵) (مختار الصحاح ص ۵۵۳) مادة قنح -

(۶) (النهاية (ج ۴ ص ۱۱۴) -

(۷) (حواله بالا -

(۸) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۵) -

«تقال: یا رسول الله، اقاتل أو أسلم»؛ نو هغه اوونیل یا رسول الله! جنگ او کړم که اسلام قبول کړم؟

قوله: قال: أسلم ثم قاتل: فأسلم ثم قاتل فقتل: رسول الله ﷺ او فرمائیل

اسلام قبول کړه بیا جنگ کوه. نو هغه سړی اسلام قبول کړو بیا ئی جنگ او کړو او شهید شو. نبی کریم ﷺ اول هغه سړی ته د اسلام قبلولو اوونیل ځکه چه د اعمالو قبلیدو دارومدار په ایمان باندې دې. نو هغه اسلام قبول کړو او جهاد کښې شریک شو، تردې چه شهید شو. په ماقبل کښې د ابن اسحاق رحمته الله په حواله سره دا خبره راغلې ده چه دا د غزوه احد واقع ده.

قوله: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: عمل قليلاً وأجر كثيراً: رسول الله ﷺ

او فرمائیل چه هغه خو عمل لږ او کړو خو هغه ته پرې اجر ډیر ملاو شو. علامه مهلب رحمته الله فرمائی چه په حدیث شریف کښې د دې خبرې دلیل دې چه الله تعالی په لږ شان عمل باندې هم ډیر اجر ورکوی اودا د الله تعالی په خپلو بندیکانو باندې احسان او مهربانی ده. (۱)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت ((أسلم، ثم قاتل،

فأسلم ثم قاتل)) کښې دې. هغه غزوه کښې د شرکت نه اول نیک عمل او کړو بلکه افضل الاعمال یعنی اسلام ئی اختیار کړو اود اسلام قبلولو نه پس ئی جهاد او کړو. (۲)

تنبيه علامه عینی (۳) او علامه عبدالغنی نابلسی رحمته الله (۴) په حدیث باب کښې د امام

بخاری رحمته الله د افرادو نه شمیر کړيدي. علامه عینی فرمائی ((والحدیث من افرادة)) چه د دې

روایت تخریج کښې امام بخاری متفرد دې لیکن څنگه چه په تخریج کښې تیر شو دا حدیث

صحيح مسلم (کتاب الامارة باب ثبوت الجنة) کښې هم موجود دې. (۵)

دغه شان علامه نووی رحمته الله په ریاض الصالحین کښې حدیث باب ذکر کړيدي او فرمائیل

دی ((متفق علیه وهذا لفظ البخاری)) (۶) نو د حدیث باب متعلق دا وینا چه دې د بخاری د

افرادو نه دې صحیح نه معلومېږي.

۱۳- باب: مَنْ أَتَاهُ سَكْمٌ غَرِبَ فَقَتَلَهُ

د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد دا وهم لرې کول دي چه که چرې په میدان جنگ

کښې د جنگ په دوران کښې مړشی او دا معلومه نشی چه د چا په غشی لگیدلې دې، د

مسلمان په غشی یا د کافر، نو امام بخاری رحمته الله دا مذکوره ترجمه او حدیث باب ذکر

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۰۶) -

(۲) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۲۴) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۰۶) -

(۴) (ذخائر الموارث فی الدلالة علی مواضع الحديث (ج ۱ ص ۱۲۲) -

(۵) (صحيح مسلم (ج ۲ ص ۱۳۸) رقم (۳۹۱۳-۳۹۱۴) -

(۶) (ریاض الصالحین (ص ۳۹۴) کتاب الجهاد رقم (۱۳۱۰) -

کولوسره د دې خبرې طرف ته اشاره او کړه چه د جنگ مړشوی شهید دې سره د دې چه قاتل نامعلوم وی. (۱)

[۲۶۵۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَبُو أَحْمَدَ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ (۲) أَنَّ أَمَرَ الرَّبِيعِ بِنْتَ الْبَرَاءِ وَهِيَ أُمُّ حَارِثَةَ بِنْتُ سُرَاقَةَ أَتَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَلَا تُحَدِّثُنِي عَنْ حَارِثَةَ وَكَانَ قَتْلَ يَوْمَ بَدْرٍ أَصَابَهُ نَهْمٌ غَرِبٌ فَإِنْ كَانَ فِي الْجَنَّةِ صَبَرْتُ وَإِنْ كَانَ غَيْرَ ذَلِكَ اجْتَهَدْتُ عَلَيْهِ فِي الْبُكَاءِ قَالَ يَا أُمُّ حَارِثَةَ إِنَّهَا جَنَّاتٌ فِي الْجَنَّةِ وَإِنَّ ابْنَكَ أَصَابَ الْفِرْدَوْسُ الْأَعْلَى [۶۱۹۹، ۶۱۸۳، ۳، ۷۱]

تراجم رجال

۱- محمد بن عبدالله: په دې کښې د بخاری شریف د شارحینو اختلاف دې چه دلته په سند کښې محمد بن عبدالله نه څوک مراد دې. علامه کرمانی رحمته الله علیه خودا فرمایلې چه دا محمد بن یحیی بن عبدالله الذهلی رحمته الله علیه او امام بخاری رحمته الله علیه هغه دلته نیکه طرف ته منسوب کړیدې. یعنی محمد بن عبدالله. او هغه محمد بن یحیی بن عبدالله دې. (۳)
او کلابازی هم په دې جزم کړیدې. (۴)

او د ابوعلی بن السکن په روایت کښې دې: ((حدثنا محمد بن عبدالله بن المبارك المخرمي)) دینه معلومېږي چه دا بل څوک راوی دې. اوس که چېرې ابن السکن د خپل طرف نه دا نسبت بیان کړی دې نو د دې هیڅ اعتبار نشته گنی نو معتبر دې. هم دا روایت ابن خزیمه په خپل صحیح کښې (کتاب التوحید) کښې ((محمد بن یحیی الذهلی عن حسین بن محمد وهو المروزي)) په طریق سره نقل کړی دی.

نوکه مراد چرته محمد بن یحیی بن عبدالله الذهلی دې نو د ده حالات ((کتاب العیدین باب التکبیر آیام منی واذغدا إلى عرفة)) لاندې تیرشوی دی.
اوکه مراد ترینه محمد بن عبدالله بن المبارك المخرمی دې نو په ذیل کښې د هغه مختصر تذکره نقل کولې شی. دا حافظ محمد بن عبدالله بن المبارك القرشي المخرمی رحمته الله علیه دې، ابو جعفر د هغه ګڼیت دې او د حلوان قاضی وو. (۵)

(۱) (الأبواب والتراجم للکاندهلوی (ص ۱۹۵) -

(۲) (قوله: أنس بن مالک رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً (ج ۲ ص ۵۶۷) كتاب المغازى باب فضل من شهد بدرا رقم (۳۹۸۲) و (ج ۲ ص ۹۷۰ و ۹۷۲) كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار رقم (۶۵۵۰) و (۶۵۶۷) والترمذی (ج ۲ ص ۱۵۱) أبواب تفسير القرآن باب ومن سورة المؤمنون رقم (۳۱۷۴) -

(۳) (شرح الكرمانی (ج ۱۲ ص ۱۱۱) -

(۴) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۰۶) -

(۵) (تهذيب الكمال (ص ۲۵) ۵۳۴) -

د ۱۷۰ھ نہ پس د هغوی ولادت شویدی. (۱)
دوی د ابومعاویہ الضری، یحیی القطان، ابن مهدی، ابو عامر العقدي، ابواسامه، اسحاق بن یوسف الازرق، حسن بن موسی الاشيب، شبابه بن سوار، اسود بن عامر شاذان، زکریا بن عدی، صفوان بن عیسی، معلی بن منصور الرازی، حجین بن المثنی، ابونوح عبدالرحمن بن غزوان، یحیی بن سوسف، یزید بن هارون، حسین بن محمد بن بهرام او یعقوب بن ابراهیم بن سعد رضی اللہ عنہ وغیرہ نه روایت کوی.

اود هغوی نه د حدیث روایت کونکو کښې امام بخاری، ابوداؤد، نسائی، ابوحاتم، ابراهیم الحری، یعقوب بن سفیان، ابن خزیمه، ابن بجیر، ابن ابی الدنيا، عبدالله بن محمد الفرہیانی، محمد بن محمد بن سلیمان باغندی، یحیی بن محمد صاعد او حسین بن اسماعیل محاملی رضی اللہ عنہ وغیرہ شامل دی. (۲)

عبدالله بن احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ فرمائی چه ماته زما والد صاحب او وئیل آیا تا د ((عبیدالله عن نافع عن ابن عمر رضی اللہ عنہ)) دا حدیث ((کنا نغسل البيت منا يغتسل، ومنا من لا يغتسل)) مونږ مری ته غسل ورکولو نو په مونږ کښې به چارو ستو غسل کولو او چا به نه کولو) لیکلې دې؟ ما وئیل چه نه. هغوی او فرمائیل چه د مخرم طرف ته یو خوان دې چاته چه محمد بن عبدالله وئیلې شی او هغه دا حدیث د ((ابو هشام المخزومی عن وهيب)) په طریق سره نقل کړیدی، د هغه نه هغه حدیث اولیکه. (۳)

ابوبکر الباغندی رضی اللہ عنہ فرمائی ((کان حافظاً متقناً)) (۴)

نصرین احمد بن نصر رضی اللہ عنہ فرمائی ((کان محمداً بن عبد الله البخاري من الحفاظ المتقنين المؤمنين)) (۵)
عبدالرحمن بن ابوحاتم رضی اللہ عنہ فرمائی ((کتب أبي عنه، وهو صدوق ثقة، سئل أبي عنه، فقال: ثقة ثقة)) (۶)
امام دارقطنی رضی اللہ عنہ فرمائی ((ثقة كان حافظاً)) (۷)

یو ځل امام علی بن المدینی رضی اللہ عنہ بغداد ته تشریف راوړو نو خلق د هغه نه گیر چاپیره راجمع شو، بیا چه کله یتول لاړل نو علی بن المدینی تپوس او کړو ((من وجدت اکیس القوم؟ فقال: هذا الغلام البخاري)) (۸)

(۱) (سیر أعلام النبلاء (ج ۱۲ ص ۲۶۵) -

(۲) (د شیوخ او تلامذه د تفصیل د پاره او گوری تهذیب الکمال (۲۵ ص ۵۳۴-۵۳۶) -

(۳) (تهذیب الکمال (ج ۲۵ ص ۵۳۶) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (تهذیب التهذیب (ج ۹ ص ۱۲۱) -

(۷) (حواله بالا وقال أيضاً: ثقة مأمون، تعليقات تهذیب الکمال (ج ۲۵ ص ۵۳۷) -

(۸) (سیر أعلام النبلاء (ج ۱۲ ص ۲۶۷) -

ابن حبان رحمہ اللہ ہفہ پہ کتاب الثقات کنبی ذکر کریدی (۱)

امام نسائی رحمہ اللہ فرمانی ((ثقة)) (۲)

نور فرمانی ((کان أحد الثقات ما رأينا بالعراق مثله)) (۳)

ابن عدی رحمہ اللہ فرمانی ((کان حافظاً)) (۴)

مسلمہ بن قاسم رحمہ اللہ فرمانی ((کان أحد الثقات جلیل القدر)) (۵)

ابن ماکولا رحمہ اللہ فرمانی ((کان ثبता عالماً)) (۶)

امام ذہبی رحمہ اللہ فرمانی ((من أئمة الأثر)) (۷)

دا د صحیح بخاری ابوداود او نسائی راوی دی (۸)

د دوی پہ کال ۲۵۲ھ کنبی انتقال شوې دی (۹) رحمہ اللہ رحمة واسعة.

۲- حسین بن محمد بن بہرام تمیمی : دا حسین بن محمد بن بہرام تمیمی مروزی مؤدب رحمہ اللہ دی (۱۰)

ابواحمد د هغه کنتیت دی (۱۱) لکه چه په سند کنبی هم ذکر دی، د بغداد اوسیدونکې وو (۱۲)
هغه د اسرائیل، جریر بن حازم، ابوغسان محمد بن مطرف، شیبان النحوی، ابن ابی ذئب،
مبارک بن فضالة، ایوب بن عثبه، خلف بن خلیفه، شریک النخعی او ابواویس المدنی رحمہم اللہ
وغیره نه د حدیث روایت کوی. او د هغه نه روایت کونکو کنبی امام احمد بن حنبل، احمد بن
منیع، ابراهیم سعید الجوهري، عبدالرحمن بن مهدی، چه دهغه نه ډیر وړاندې وفات شوې
وو، ابوخیثمہ، محمد بن رافع، یحیی، ابن ابی شیبہ، ذہلی ابراهیم حربی، اسحاق حربی،
محمد بن عبداللہ بن مبارک او عباس الدوری رحمہم اللہ وغیره شامل دی (۱۳)

(۱) (الثقات لابن حبان (ج ۹ ص ۱۲۱) -

(۲) (تهذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۵۳۷) -

(۳) (تهذيب التهذيب (ج ۹ ص ۲۷۳) -

(۴) (تهذيب التهذيب (ج ۹ ص ۲۷۳) -

(۵) (تهذيب التهذيب (ج ۹ ص ۲۷۳) -

(۶) (حواله بالا (ص ۲۷۴) -

(۷) (الكاشف (ج ۲ ص ۱۸۹) -

(۸) (حواله بالا -

(۹) (حواله بالا، وسیر اعلام النبلاء (ج ۱۲ ص ۲۶۷) -

(۱۰) (تهذيب الكمال (ج ۶ ص ۴۷۱) -

(۱۱) (طبقات ابن سعد (ج ۷ ص ۳۳۸) -

(۱۲) (تهذيب الكمال (ج ۶ ص ۴۷۱) -

(۱۳) (شيوخ او تلامذه د پاره اوگوری تهذيب الكمال (ج ۶ ص ۴۷۱-۴۷۲) -

ابن سعد رحمہ اللہ فرمائی: ((کان ثقة)) (۱)

امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی ((لیس بہ بأس)) (۲)

معاویہ بن صالح الدمشقی رحمہ اللہ فرمائی ((قال لی أحمد بن حنبل: اکتبوا عنه، جاء معی الیہ، وسأله أن یحدثنی)) (۳)

ذہبی رحمہ اللہ فرمائی ((وکان یحفظ)) (۴)

سبط بن العجمی رحمہ اللہ فرمائی ((ثقة)) (۵)

ابن قانع رحمہ اللہ فرمائی ((وهو ثقة)) (۶)

ابن وضاح رحمہ اللہ فرمائی ((سمعت محمد بن مسعود یقول: (حسین بن محمد ثقة) سمعت ابن نیر یقول: (حسین بن محمد بن بہرام صدوق)) (۷)

خو ابوحاتم رحمہ اللہ او د ہغوی پہ تقلید کنبی ابن الجوزی رحمہ اللہ حسین بن محمد بن بہرام مجهول گر خولی. حافظ ذہبی رحمہ اللہ (میزان الاعتدال) کنبی فرمائی ((مجهول، کذا قالہ أبو حاتم)) (۸) د دے وجہ دا شوہ چہ ابن ابی حاتم (الجرح والتعدیل) کنبی یو طرف تہ حسین بن محمد ذکر کرے نو بل طرف تہ حسین بن محمد المروزی البغدادی التمیمی المعلم او حسین بن محمد بن بہرام پہ مینخ کنبی فرق کریدی او د اول بارہ کنبی لیکلی دی ((سمعت ابی یقول: أتیتہ مراراً بعد فراغہ من تفسیر شیبان وسألتہ أن یعید علی بعض المجلس فقال: بکر، بکر، ولم أسع منه شیئاً)) یعنی ماد خپل پلار نہ اوریدلی دی چہ خوخل د ہغوی تفسیر شیبان نہ اوزگاریدونہ پس ہغوی لہ لارم، ہغوی تہ مہی درخواست اوکرو چہ مجالس تفسیر نہ بعض ماتہ دوبارہ شروع کرہ نو (ہغوی هرخل ہمدغہ) اوونیل چہ سحر راشہ او د ہغوی نہ ما ہیخ واونریدہ، او د دوئم بارہ کنبی لیکلی دی ((وسعته یقول: هو مجهول)) لیکن واقعہ دادہ چہ دا دواپہ حضرات ہم یودی لیکن ابوحاتم ہغوی اونہ پیژندلی شوپہ دے وجہ نی مجهول او گر خول. (۹) دے د اصول ستہ راوی دی. (۱۰)

(۱) (طبقات ابن سعد ج ۷ ص ۳۳۸) -

(۲) (تہذیب الکمال ج ۶ ص ۴۷۳) -

(۳) (حوالہ بالا -

(۴) (الکاشف ج ۱ ص ۳۳۵) -

(۵) (حوالہ بالا حاشیہ سبط ابن العجمی علی الکاشف) -

(۶) (تہذیب الکمال ج ۲ ص ۳۶۷) -

(۷) (حوالہ بالا -

(۸) (میزان الاعتدال ج ۱ ص ۵۴۷) و تعلیقات تہذیب الکمال (ج ۶ ص ۴۷۴) -

(۹) (تعلیقات تہذیب الکمال ج ۶ ص ۴۷۳ - ۴۷۴) و تہذیب التہذیب ی (ج ۲ ص ۳۶۷) -

(۱۰) (الکاشف ج ۱ ص ۳۳۵) -

په کال ۲۱۳ هـ یا ۲۱۴ باندي وفات شو. (۱)

۲- شیبان: دا ابو معاویه شیبان بن عبد الرحمن رضی الله عنه دی. (۲)

۳- قتاده: دا قتاده بن دعامة سدوسی رضی الله عنه دی

د- انس بن مالک رضی الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دی. د دوی حالات ((كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب...)) لاندې راغلی دی. (۳)

قوله: أن أم الربيع بنت البراء وهي أم حارثة بن سراقه أتت النبي صلى الله

عليه وسلم: حضرت انس بن مالك فرمائی چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت اقدس کښې ام الربيع بنت البراء چه د حارثة بن سراقه مور وه تشریف راوړو.

يوهمه تنبيه: دبخاری شریف په ټولونسخو کښې ((ام الربيع بنت البراء)) راغلی دی لیکن دا وهم دی په دې باندي حافظ شرف الدین دمیاطی رحمته الله وغیره تنبيه کړیده او فرمانیلی دی چه صحیح ((ام حارثة بن سراقه بن الحارث بن عدي...)) ده. او ام حارثة ربيع بنت النضر ده کومه

چه د حضرت انس رضی الله عنه ترور وه، د دې دپاره ربيع نه اول ((ام)) لفظ صحیح نه دی. (۴) دوئم وهم په روایت کښې ربيع بنت البراء وینا ده. او صحیح بنت النضر دې ځکه چه ربيع بنت النضر رضی الله عنها په نسب کښې یوهم براء نومې سړې نشته دی. کیدیشی دا لفظ ((ربيع عمة البراء)) دې او براء بن مالک حضرت انس بن مالک رضی الله عنه رور دې او دا دواړه د حضرت ربيع بنت النضر رضی الله عنها اوریرونه دی. (۵)

حمدغه روایت امام ترمذی رحمته الله هم د سعيد بن ابی عمرو عن قتادة په طریق سره نقل کړيدي. فرمائی ((عن أنس أن الربيع بنت النضر أتت النبي صلى الله عليه وسلم وكان ابنها حارثة بن سراقه أصيب يوم بدر...)) (۶)

د مذکور روایت نه معلومه شوه چه صحیح ربيع بنت النضر دې نه چه ام الربيع بنت البراء. دې نه علاوه ابن الاثير الجزري رحمته الله هم فرمائی چه انساب، مغازی او اسماء الصحابة کتابونه هم په دې دلالت کوی چه ام حارثة ربيع بنت النضر عمة انس رضی الله عنه ده. (۷)

(۱) (حواله بالا، والکامل لابن الاثير (ج ۵ ص ۲۱۹) -

(۲) (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب العلم باب كتابة العلم -

(۳) (كشف الباري (ج ۲ ص ۳-۴) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۰۷ وفتح الباری (ج ۶ ص ۲۶) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۶) -

(۶) (الجامع للترمذی (ج ۲ ص ۱۵۱) أبواب تفسير القرآن باب ومن سورة المومنون رقم (۳۱۷۴) -

(۷) (أسد الغابة (ج ۷ ص ۱۰۹) اود هغوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب الصلح باب الصلح فی الدية -

قوله: حارثه بن سراقه رضی اللہ عنہ: دا حارثه بن سراقه بن الحارث بن عدی الانصاری النجاری رضی اللہ عنہ دې د هغه مور د حضرت انس رضی اللہ عنہ ترور ربیع بنت النضر رضی اللہ عنہا ده. (۱)

دې د بدر په ورځ شهید شوی وو، امام احمد، طبرانی، بخاری، نسائی، ترمذی رحمهم الله د ټولو اتفاق په دې دې په بدر کښې شهید شوی. او ابن اسحاق موسی بن عقبه او ابوالاسود هم دې په صحابه کرامو کښې شمیرلې چې کوم په بدر کښې شریک شوی او هم هلته شهیدان شوی هم دی، او د اهل مغازی په دې کښې اختلاف نشته. (۲)

لیکن د ابن منده رضی اللہ عنہ قول دا دې چې په احد کښې شهید شوی. (۳)
او د هغه په دې قول باندې ابونعیم اصفهانی رحمهم الله د خپل عادت موافق سخت رد کړیدې. (۴)
بهر حال رومبې قول صحیح دې لکه چې حافظ ابن حجر رحمهم الله فرمائی ((والمعتمد الأول (۵)

قوله: فقالت: یا نبی الله، ألا تجدنی عن حارثة وکان قتل یوم بدر أصابه

سهم غرب فإن کان فی الجنة صبرت: نو حضرت ربیع بنت النضر رضی اللہ عنہا او وئیل ای د الله نبی! ایا تاسو به ماته د حارثه باره کښې نه ښایښی؟ او حارثه د بدر په ورځ شهید شوی وو چې هغه دچا نامعلومه سړی په غشی لگیدلې و وکه هغه په جنت کښې وی نوزه به صبر او کړم.
((سهم غرب)) کښې غرب یا خو د سهم صفت دې یا د دې مضاف الیه دې. (۶)

او د دې معنی ابن بطلال رحمهم الله د ابو عبیده رضی اللہ عنہ نه دا نقل کړیده. ((یقال: سهم غرب: إذا کان لا یعلم من رماه)) چې کله د غشی ویشتونکی علم نه وی چې چا ویشتلې دې نو وئیلې شی سهم غرب. (۷)
او د ابوزید رحمهم الله نه روایت دې ((قال: سهم غرب - ساکنه الراء - إذا أتاه من حیث لا یدری وسهم غرب - بفتح الراء - إذا رماه فأصاب غیره)). (۸)

یعنی چې ((غرب)) د راء په سکون سره وی نو معنی به دا وی چې کله څوک په نامعلومه غشی اولگی او که د راء په فتح سره وی نو معنی به دا وی چې غشی د یو دپاره اولی اولگی بل چاته.
قوله: وإن کان غیر ذلك اجتهدت علیه فی البکاء: او که د دې نه علاوه بله څه خبره وی نوزه به په دې باندې ښه اوژارم.

(۱) (الإصابة (ج ۱ ص ۲۹۷) -

(۲) (الإصابة (ج ۱ ص ۲۹۷) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (الإصابة (ج ۱ ص ۲۹۷) -

(۶) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۱۱) -

(۷) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۲۵) -

(۸) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۲۵) -

امام ترمذی رحمته الله همدغه روایت نقل کړېدې. او په دې کښې «اجتهدت علیه فی الدعاء» (۱) واقع شویږي، لیکن دا غلطه ده او صحیح روایت هم د باب دې یعنی «فی البكاء» (۲) حدیث باب نه د علامه خطابی د ژباړه په جواز باندې استدلال اود هغې جواب علامه خطابی رحمته الله د حدیث باب نه د نوحه (ژباړه) په جواز باندې استدلال کړېدې. هغوی فرماني: «وفیه أنه لم یعنفها علی قولها: اجتهدت علیه فی البكاء» (۳)

حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمته الله په هغوی باندې رد کولو سره لیکي چه دا تحریم د نوحه نه وړاندې واقع ده ځکه چه نوحې حرمت د غزوۀ احد نه پس دې او دا د غزوۀ بدر واقع ده نو په دې وجه دا مذکوره استدلال صحیح نه دې. (۴) لیکن علامه قسطلانی رحمته الله د دې دواړو حضراتو اعتراض او جواب رد کولو سره وائي چه د دوی په دې خبره کښې نظر دې چه مخفی نه دې ځکه چه حارثه رضی الله عنه «اجتهدت علیه فی النوح» نه دی وئیلی بلکه «اجتهدت علیه فی البكاء» وئیلی او اجتهد فی البكاء نه نوحه لازم نه ده. په نوحه او بکاء کښې لوی فرق دې، د نوحې مطلب خو دا دې چه وینا کوی او ژاړی. اود بکاء وجه خودا وی چه سرې خفه شی نو د ده د خلې نه آواز اوځی، چغه هم اوځی او دا ناجائز نه دی، او دا بکاء ده نوحه نه ده. علامه قسطلانی رحمته الله نور فرماني چه د علامه خطابی رحمته الله مذکوره قول نه دې دواړو حضراتو چه کوم استدلال کړې او د هغې چه کوم مفهوم بیان کړېدې، هغه هم صحیح نه دې ځکه چه هغوی «لم یعنفها علی قولها» په ذریعه په حدیث کښې ذکر شوې بکاء طرف ته اشاره کړېده او په دې خبره کښې شیخ شک نشته چه په مړی باندې د څښولو نه وړاندې اود هغې نه پس په دواړو وختونو کښې ژباړه په اتفاق سره جائز ده. (۵)

قوله: قال: یا أم حارثة إنها جنان فی الجنة وإن ابنک أصاب الفردوس

الأعلى: رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائل ای ام حارثه په جنت کښې ډیر باغونه دی او ستا ځوی خود فردوس اعلی ته رسیدلې دې.

انها: ضمیر کښې احتمالات: «انها» کښې چه کوم ضمیر دې هغه ضمیر مبهم دې او د دې تفسیر د مابعد په قول کښې دی لکه چه عرب وائی «هی العرب تقول ماتشاء» (۶) نو په دې مثال کښې «هی» ضمیر مبهم دې، د دې تفسیر د مابعد په کلمه یعنی «العرب» کوی چه «هی»

(۱) (الجامع للترمذی (ج ۲ ص ۱۵۱) أبواب تفسیر القرآن باب ومن سورة المؤمنون رقم (۳۱۷۴) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۰۷) -

(۳) (اعلام الحديث (ج ۲ ص ۱۳۶۲) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۷) -

(۵) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۱۲) وأيضاً انظر موسوعة النحو والصرف والأعراب (۴۲۹) بحث الضمير -

(۶) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۴۸) -

نه مراد «العرب» دی دغه شان «انها» چه کوم ضمیر دی د هغې تفسیر د مابعد په کلمه

یعنی «جنان» کوی
 اودا هم کیدیشی چه ضمیر شان وی او جنان مبتداء وی او ددی تنکیر تعظیم د پاره وی. (۱)
 علامه عینی رحمته الله نقل کړی دی چه کله رسول الله صلی الله علیه و آله ام حارثه رضی الله عنها ته دا خوشخبری واوروله
 نو حضرت ام حارثه رضی الله عنها په دې حالت کښې د هغه خائ نه واپس شوه چه خندل نی او
 فرمائیل نی «بخ بخلک یا حارثه» (۲)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث باب ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح
 دی چه ترجمه کښې «سهم غرب» ذکر دی او په حدیث باب کښې هم د «سهم غرب» ذکر
 موجود دی.

۱۵- بَاب: مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا

اختلاف نسخ: دلته کښې د صحیح بخاری په ټولو نسخو کښې د باب نه اول بسمله هم ذکر
 ده او د ابوذر په نسخه کښې بسمله ساقط ده. (۳)

ما قبل سره مناسبت: په تیرو شوو بابونو کښې په مختلفو طریقو سره د شهید فضیلت او
 مرتبې بیان کړی شوی دی او په دې باب کښې د حقیقی شهید نښې بیانولې شی چه
 حقیقی شهید هغه دی د چا قتال چه د کلمه الله د اعلاء د پاره وی نو هله به هغه مرتبې او
 فضیلتونه حاصل کړی شی د کوم چه شهید سره وعده کړی شویده گنی نو هیڅ نه.
 د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد د اعلاء کلمه الله د پاره قتال کونکی فضیلت
 بیانول دی او د شرط جزاء محذوف ده یعنی «فهو المعتبر» که قتال د الله تعالی د کلمې د
 اعلاء د پاره وی نو معتبر به وی. (۴)

[۲۶۵۵] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مُوسَى
 رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (ه) قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ الرَّجُلُ يُقَاتِلُ
 لِلْمَغْنَمِ وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِلدِّكْرِ وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِيَرَى مَكَانَهُ فَمَنْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ
 مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ [ر: ۱۲۳]

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۰۷) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۴۸) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۸) -

(۵) قوله: عن أبي موسى رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب العلم باب من سأل وهو قائم لما جئنا

تراجهم رجال

- ۱- سليمان بن حرب: دا ابو ايوب سليمان بن حرب رضي الله عنه دې. د دوى تذکره ((كتاب الإيمان باب من كره أن يعوق الكفر....)) لاندې راغلى ده. (۱)
  - ۲- شعبة: دا امير المؤمنين فى الحديث شعبه بن حجاج عتقى بصرى رضي الله عنه دې. د دوى حالات ((كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون....)) لاندې تیر شو. (۲)
  - ۳- عمرو: دا عمرو بن مره بن عبدالله بن طارق همدانى رضي الله عنه دې. (۳)
  - ۴- ابووائل: دا ابووائل شقيق بن سلمه رضي الله عنه دې. د دوى حالات ((كتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط....)) ذیل کښې راغلى دى. (۴)
  - ۵- ابوموسى: دا مشهور صحابى حضرت ابوموسى عبدالله بن قيس اشعري رضي الله عنه دې. د دوى تذکره ((كتاب الإيمان باب أى الإسلام أفضل؟)) لاندې تیره شويده. (۵)
- قوله: قال: جاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: الرجل يقاتل للمغنم والرجل يقال للذكر والرجل يقاتل ليرى مكانه فمن في سبيل الله؟ حضرت ابوموسى اشعري رضي الله عنه فرماني چه نبى صلى الله عليه وسلم سره يو سرې راغلو نوونى وئيل سرې د غنيمت د پاره قتال کوى او سرې د مشهورتيا د پاره قتال کوى او سرې د خان خودلو د پاره جنگيرى نو د دوى نه فى سبيل الله څوک دې؟
- رجل نه څوک مراد دې؟ دلته د باب په روايت کښې رجل راغلي دې او همدغه روايت ((غندر عن شعبه)) په طريق هم امام بخارى نقل کړى دى، په هغې کښې ((قال اعرابي)) دې (۶) اودا د اعرابي لاحق بن ضميره په نوم يادولې شى. دهغه حديث ابوموسى المدينى (الصحابه) کښې عفير بن معدان په طريق نقل کړيدې. او په دې کښې ((سمعت لاحق بن ضميره الباهلي قال: وفدت على النبي صلى الله عليه وسلم، فسألته عن الرجل يلتبس الأجر والذكر، فقال: لا شئ له، وفي إسناده ضعف)) (۷)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۰۵) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۳) (د دوى حالاتو د پاره اوگورى کتاب الأذان باب تسوية الصفوف عند الإقامة وبعدها -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۵۵۹) -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۹۰) -

(۶) (انظر الصحيح للبخارى (ج ۱ ص ۴۴۰) كتاب فرض الخمس باب من قاتل للمغنم هل ينقص من أجره؟ رقم (۳۱۲۶) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۸) -

داسې روایت د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه نه هم نقل دي: «عن معاذ بن جبل انه قال: يا رسول الله، كل بني سلة يقاتل، فمنهم من يقاتل رياء...» که چرته دا حدیث صحیح وی نو د دې خبرې احتمال دي چه حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه به همدغه سوال کړې وی کوم چه دې اعرابي اوکړو ځکه چه د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه سوال خاص دي، یعنی په دې کښې د سوال تعلق بنوسلمه سره دي خود اعرابي سوال عام دي. او دا خو کيدې نشي چه حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه ته اعرابي اووئيلې شي، په دې وجه مذکوره روايات په مختلفو قصو باندې محمول کولې شي. (۱)

رياء او سمعه دواړه مذموم دي: د باب په روايت کښې «والرجل يقاتل ليري مكانه» وارد شويدي او د اعمش عن ابي وائل په طريق کښې «ويقاتل رياء» راغلې دي. (۲)
د باب روايت خو سمعه (شهرت) دي او دوئم روايت رياء سره متعلق دي ليکن بهر حال دواړه مذموم دي. (۳)

قوله: قال: من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله: نبی اکرم صلی الله علیه و آله فرمائيلى چا چه د دې د پاره قتال اوکړو چه د الله تعالى کلمه دي اوچته شي نو هغه في سبيل الله دي. ((کلمه الله)) نه مراد کلمه توحيد ده، نو چه کوم سرې د توحيد کلمې د سرلوړنى دپاره جنگ کوى هغه مقاتل في سبيل الله دي نه چه د غنيمت، شهرت، بهادرى او مړانې غوښتونکي دي. (۴)

د حديث باب د طرق مختلفه و حاصل: د حديث باب مختلف طرق وړاندې کيخودو سره دا خبره حاصلېږي چه د قتال پنځه اسباب کيديشي. ① د غنيمت طلب ② د بهادرى ③ څرگندونه ④ ځان خودل ⑤ حميت ⑥ غضب. او په دې کښې هر يو سبب د مدح او ذم اړخ لري. د دې د پاره نبی کریم صلی الله علیه و آله د سوال کونکى د سوال جواب په او يا نه کښې ورنه کړو بلکه دا نې او فرمايل «من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله» (۵): چا جنگ چه د الله تعالى د کلمې د سرلوړنى د پاره وي هم هغه قتال في سبيل الله دي.

د حضور صلی الله علیه و آله جواب جوامع الكلم نه دي: د حضور صلی الله علیه و آله پورته ذکر شوې جواب د بلاغت او ايجاز د اعلى پيماني حامل دي او دا جمله د جوامع الكلم نه ده. ځکه چه که هغوى صلی الله علیه و آله د سوال کونکى د ذکر شوى امورو جواب ورکولو چه هغه په في سبيل الله کښې داخل نه دي نو د دې خبرې احتمال وو چه د هغوى نه علاوه قتال که د څه بل څه د سبب نه وي نو هغه

(۱) (حواله بالا -

(۲) (انظر الصحيح للبخارى (ج ۲ ص ۱۱۱) كتاب التوحيد باب قوله تعالى: ﴿ولقد سبقت كلمتنا لعبادنا المرسلين﴾ رقم (۷۴۵۸) -

(۳) (فتح البارى (ج ۶ ص ۲۸) -

(۴) (شرح الكرماني (ج ۱۲ ص ۱۱۳) -

(۵) (فتح البارى (ج ۶ ص ۲۸) -

فی سبیل الله دې خو داسې څه خبره نشته. د دې دپاره هغوی عليه السلام جامع او مانع جمله اختیار او فرمائیلله او په جواب کښې ئې د ماهیت قتال نه د مقاتل د حال طرف ته عدول او کړو. (۱)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث باب مناسبت بالکل واضح اوظاهر دې. اودا مناسبت د حضور عليه السلام دې قول «من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا» کښې دې. (۲)

۱۶- بَاب: مَنْ اغْبَرَّتْ قَدَمَاهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

ما قبل سره مناسبت: تیرشوی باب کښې د هغه سړی د فضیلت ذکر وو چه خالص د اعلاء کلمه الله د پاره جهاد او کړی او په دې باب کښې د الله تعالی په لار کښې د قدمونو په خاورو ککړیدو فضیلت ذکر دې.

د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد واضح دې چه په دې کښې امام بخاری رحمته الله علیه قتال فی سبیل الله کښې د قدمونو په خاورو ککړیدو فضیلت بیانوی.

اود قدمونو په خاورو د ککړیدو مطلب د کافرانو سره په جنگ ورځنیدل دی او په دې خبره کښې هېڅ شک شبهه نشته چه د خلقو په خپل مینځ کښې جنگ کولو سره خاورې الوزی او دا دورې سره د دې چه په ټولو اندامونو پریوځی خود قدمونو د خاص کولو وجه دا ده چه په ټولو حرکتونو کښې هم قدم اصل، ښکلی او عمده وی. (۳)

قوله: وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى قَوْلِهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ: [التوبة: ۱۲]

د آیت ترجمه: د الله تعالی قول دې د مدینې خلقو ته او کوم چه د هغوی خاوشا اوسیدې د هغوی دپاره دا ښه نه وو چه د رسول الله عليه السلام ملګرتیا اونه کړی او نه دا ښه وو چه خپل ځان د هغوی د ځان نه خوښ او ګڼړی، دا د دې سبب نه دی چه هغوی ته د الله تعالی په لار یعنی جهاد کښې کومه تنده اولګیده او کومه کمزوری اورسیده او چه کومه اولږه اوشوه او چه کوم تګ ئی او کړو اود کافرانو د پاره د غصې سبب شو او د دښمنانو ئی چه کوم خبر واخستو په هغه ټولو باندې د هغوی په نوم یوه

یوه نیکی اولیکلې شوه یقیناً الله تعالی د نیکوکارو اجر نه ضائع کوی. (۴)

د آیت ترجمه الباب سره مطابقت: علامه ابن بطال رحمته الله علیه فرمائی چه د آیت ترجمه الباب سره

مطابقت د آیت په دې جز کښې دې «ولا یطئون موطئا یغیظ الکفار ولا ینالون من عدو نیلا الا کتب لهم

به عمل صالح» نو حضور عليه السلام د عمل صالح دا تفسیر بیان کړلو چه د کوم سړی قدمونه د الله

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۲۹) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۰۸) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۰۸) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۴۸) -

(۴) (بیان القرآن (ج ۱ سورة التوبة، الآية: ۱۲۰) -

تعالیٰ په لار کښې په دوېړو ککړشي هغه به د دوزخ په اور نه لگي او دا د حضور ﷺ وعده ده او ښکاره خبره ده چه د هغوی وعده پخه ده. (۱)
او ابن المنیر رحمه الله فرماني چه د آيت مطابقت ترجمه سره داسې دي چه الله تعالیٰ د هغه په لار کښې اوچتيدونکي قدمونوباندې هم د ثواب وعده کړيده سره د دي چه هغه قتال اونه کړي. (۲)

[۲۱۵۶] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُبَارَكِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمْزَةَ قَالَ حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا عَبَّاسُ بْنُ رِقَاعَةَ بْنِ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو عَبَّاسٍ (۳) هُوَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ جَبْرِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا اغْبَرَّتْ قَدَمَا عَبْدٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَمَّهَ النَّارُ [ر: ۸۶۵]

تراجم رجال

۱- اسحاق: دا اسحاق بن منصور بن بهرام کوسج رحمه الله دي. د دوی تذکره ((کتاب الإیمان باب حسن اسلام المرء)) لاندې تیر شو. (۴)

۲- محمد بن المبارك: دا ابو عبدالله محمد بن المبارك بن يعلى قرشي صوري قلانسې رحمه الله دي. د دمشق اوسيدونکي وو. (۵)
په کال ۱۵۳هـ کښې پيدا شوې وو. (۶)

هغه د معاويه بن سلام، عطاء بن مسلم الخصاف، صدقة بن خالد، يحيى بن حمزة الحضرمي، هشيم بن حميد الغساني، اسمعيل بن عياش، مالك، دراوردی، مغيرة بن عبدالرحمن الحزامي، عمرو بن واقد، عيسى بن يونس او ابن عيينه رحمه الله وغيره نه د حديث روايت کوي.

د هغوی نه د حديث روايت کونکو کښې د هغوی ځوي محمد، اسحاق بن منصور کوسج، عبدالله بن عبدالرحمن الدارمي، عبدالسلام بن عتيق، عمران بن بکار، محمد بن يحيى الذهلي، عبيد الله بن فضاله، محمد بن عوف، محمد بن محمد بن مصعب الصوري، وحشي، محمد بن مصفى، على بن عثمان نفيلي، احمد بن يوسف سلمى، عباس بن محمد ترقفي، ابو زرعه دمشقي، موسى بن عيسى بن المنذر رحمه الله او نور حضرات هم شامل دي. (۷)

(۱) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۲۶) -

(۲) (التواری (ص ۱۵۲) -

(۳) (قوله: أبو عباس رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب صلاة الجمعة باب المشي إلى الجمعة -

(۴) (كشف الباري (ج ۲ ص ۴۲۰) -

(۵) (تهذيب الكمال (ج ۲۶ ص ۳۵۲) -

(۶) (الثقات لابن حبان (ج ۹ ص ۷۱) -

(۷) (شيوخ او تلامذه د پاره اوگوري تهذيب الكمال (ج ۲۶ ص ۳۵۲-۳۵۴) -

ابوزرعه د ولید بن عقبه نه نقل کری دی هغوی فرمائی: ((سبعت مروان بن محمد یقول: لیس فینا مثله، یعنی محمد بن المبارک)) (۱)

حضرت ابوزرعه رحمته الله فرمائی: ((شهدت جنازته فی شوال سنة خمس عشرة ومنتین، وصلى عليه أبو مسهر بهاب الجبالية، فلما فرغ أثنى عليه، وقال: يرحمه الله، فإنه..... فذكر جمیلاً)) (۲)

یحیی بن معین رحمته الله فرمائی: ((محمد بن المبارک شیخ الشام بعد أبي مسهر)) (۳)

امام ابوداؤد رحمته الله فرمائی ((هذا رجل الشام بعد أبي مسهر)) (۴)

عجلی او ابو حاتم رحمته الله ((ثقة)) (۵)

دارقطنی رحمته الله هم هغه ته ثقہ وئیلی. (۶)

ابن شاهین رحمته الله هغه په کتاب الثقات کنبی ذکر کریدی. (۷)

ابن حبان رحمته الله هم هغه په کتاب الثقات کنبی ذکر کریدی او فرمائی: ((وكان من العباد)) (۸)

ابونعیم اصفهانی رحمته الله فرمائی ((ذوالعقل الوافی، والورع الصافی، والبیان الشافی)) (۹)

علامه ذهبی رحمته الله هغه په دې جلیل القدر الفاضل سره یاد کریدی. ((الإمام، العابد، الحافظ،

الحجة، الفقيه، مفق دمشق)) (۱۰)

خلیلی رحمته الله فرمائی ((ثقة)) (۱۱)

ذهلی رحمته الله فرمائی ((كان أفضل من رأيت بالشام)) (۱۲)

حافظ ذهبی رحمته الله نور فرمائی ((وثقه جماعة)) (۱۳)

دا د اصول سته راوی دی. (۱۴)

(۱) (تهذيب الكمال (ج ۲۶ ص ۳۵۴) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (سنن الدار قطنی (ج ۱ ص ۳۲۰ و ج ۲ ص ۱۸۴) -

(۷) (تهذيب التهذيب (ج ۹ ص ۴۲۴) -

(۸) (الثقات لابن حبان (ج ۹ ص ۸۱) -

(۹) (حلیة الأولیاء (ج ۹ ص ۲۹۸) -

(۱۰) (سير أعلام النبلاء (ج ۱۰ ص ۳۹۰) -

(۱۱) (تهذيب التهذيب (ج ۹ ص ۴۲۴) -

(۱۲) (حواله بالا -

(۱۳) (تذکره الحفاظ (ج ۱ ص ۳۸۷) -

(۱۴) (الکاشف (ج ۲ ص ۲۱۴) -

او امام بخاری رحمته الله د ده نه صرف یو روایت اخستی دي. (۱)
لکه چه نن د ابو زرعه رحمته الله په حواله سره اوس تیر شو. د هغه وفات کال ۲۱۵ هـ کښې شونې
رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

تنبيه: حافظ ابن حجر رحمته الله د هغوی باره کښې د حافظ ذهبی رحمته الله دا قول نقل کړې دي
«(وأحاديثه تستكر)» (۲)

لیکن دا غلط دي ځکه چه حافظ ذهبی د هغوی رحمته الله ترجمه «میزان الاعتدال» کښې اصلاً
هډو نقل کړي نه ده او په اصل کښې د هغه پورته ذکر شوي قول د محمد بن المتوکل
العسقلانی باره کښې دي او حافظ صاحب ته دلته تسامح شويده. (۳)

فائده: عبدالله بن محمد الدمشقي رحمته الله فرماني: «سبعت محمد بن المبارك يقول: ما آمن بالله من
رجا مخلوقاً فيما ضمن الله له» (۴) یعنی د کوم څيز ضمانت چه الله تعالی ورکړې دي په هغې
باندې چه چا د مخلوق نه امید اوساتلو نو هغه په الله تعالی باندې ایمان نه دي راوړې.
مطلب دا چه د انسان جمله ضروریاتو او حاجاتو ذمه الله تعالی اخستې ده. اوس که یو
سړي د مخلوق نه د ضرورتونو د حاصلولو خواهش مند وي نو د هغه ایمان په الله تعالی
باندې هډو دي نه. ځکه چه که د هغه په الله تعالی ایمان وي نو مخلوق نه به نی خپل
امیدونه نه تړل.

۳- یحیی بن حمزه: دا ابو عبدالرحمن یحیی بن حمزه بن واقد حضرمي بلتهی رحمته الله
دي. (۵)

۳- یزید بن ابی مریم: دا ابو عبدالرحمن یزید بن ابی مریم انصاري رحمته الله دي.

۵- عبایه بن رافع بن خدیج: دا عبایه بن رفاعه بن رافع بن خدیج انصاري رحمته الله دي.

۶- ابو عبس: دا ابو عبس عبدالرحمن بن جبر بن عمرو بن زید رحمته الله دي. (۶)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ما أغبرنا قديماً عبد في سبيل

الله فتمسه النار: حضرت ابو عبس عبدالرحمن بن جبر رحمته الله فرماني چه رسول الله صلى الله عليه وسلم
فرمانيلی چه د کوم یو سړي قدمونه د الله تعالی په لار کښې د دوړو شی نو د دوزخ اوره
په هغه نه لگی.

(۱) (سير أعلام النبلاء (ج ۱۰ ص ۳۹۱) -

(۲) (تهذيب التهذيب (ج ۹ ص ۴۲۴) -

(۳) (تعليلات تهذيب الكمال (ج ۲۶ ص ۳۵۵) -

(۴) (حلية الأولياء (ج ۹ ص ۲۹۹) -

(۵) (د هغوی د حالاتو د پاره او گوري کتاب الجنائز باب ما ينهي من الحلق عند المصيبة -

(۶) (د دي دريو اړو حضراتو د حالاتو د پاره او گوري کتاب الجمعة باب المشي إلى الجمعة -

حموی او مستملی په روایت کښې ((اغبرت)) تشبیه سره دې. دا یو لغت دې اود نورو په نزد ((اغبرت)) دې او همدغه فصیح دی. (۱)

د الله تعالی په لار کښې د حرکتو او تصرفاتو عظمت د حدیث مطلب دا دې چې د دوپو په موجودگۍ سره به نې د دوزخ اور نه سوزوی او په دې کښې د الله تعالی په لار کښې تصرفاتو او حرکتو ته اشاره ده. لږه شان اندازه اولگونی چې صرف په قدمونو باندې د دوپو لگیدو په وجه د دوزخ اور حرامیږي نو د هغه سړی به څه مرتبه او فضیلت وی چا چې خپل پوره طاقت، قوت او کوشش د الله تعالی په لار کښې لگولې وی. (۲)

د حدیث باب هم معنی نورا حدیث: ابن حبان رحمته الله د حضرت جابر رضی الله عنه نه د روایت باب د معنی په شان روایت نقل کړیدی. چې حضرت جابر رضی الله عنه فرماني چې هغه په غزوه کښې وو نو رسول الله صلی الله علیه و آله او فرماني: ((من اغبرت قدما في سبيل الله حرمه الله على النار)). حضرت جابر رضی الله عنه فرماني چې کله خلقو د نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد مبارك واوریدو نو هغوی د خپلو خپلو سورلونه راوډانگل او د دغه ورځ نه وړاندې مونږ خلق دومره پیدل تلونکی نه دی لیدلی. (۳)

دغه شان علامه طبرانی رحمته الله هم د حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل کړی دی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد او فرماني: ((من اغبرت قدما في سبيل الله باعد الله منه النار مسيرة ألف عام)). (مستعجل) (۴)

یعنی د چا قدم چې د الله تعالی په لار کښې د دوپو شونو الله تعالی به د هغه نه د دوزخ اور دومره لرې کړي څومره چې د یو تیز سور د زرو کالو مسافت وی. مطلب دا چې یو تیز رفتار سور په زرکاله کښې څومره فاصله کوي د هغې په اندازه به الله تعالی د دغه سړی نه د دوزخ اور لرې کړي د چا قدمونه چې د الله تعالی په لار کښې د دوپو شوي وی.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت ظاهر دې او هغه ((ما اغبرت اقدما بعد....)) کښې دې. (۵)

۱۷- باب: مَسْعُ الْغُبَارِ عَنِ الرَّأْسِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

ما قبل سره ربط: په تیر شوی باب کښې د الله تعالی په لار کښې د قدمونو د دوپو کیدو د فضیلت ذکر وو. په دې باب کښې امام بخاری رحمته الله دا خودل غواړي چې قدمونه کوم چې په دوپو ککړ شوي وی، د فضیلت څیز دې خود دې صفا کول جائز او مباح دی.

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۰) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۴۹) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۰) -

(۳) (الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (ج ۸ ص ۶۲) -

(۴) (مجمع الزوائد للهيثمی (ج ۵ ص ۲۸۵) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۰۹) -

د ترجمه الباب مقصد علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد دی ترجمہ نہ د سر نہ د جہاد دورود مسح عدم کراہیت بیان دی. یعنی د اللہ تعالیٰ پہ لار کنبی پہ سر وغیرہ لکیدلی دوری صفا کولو عدم کراہیت بیانول غواری (۱)
ابن المنیر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے پہ اسلام کنبی بعضو حضراتو د اودس نہ پس مسح بالمندیل مکروه او ناخوبنہ گنہلہ، د دی د پاره متبادرالی الذہن دا کیری ہے د جہاد آثار یعنی دوری وغیرہ مسح ہم ناخوبنہ اومکروه بہ وی نود دی و ہم لری کولو د پاره امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا ترجمہ الباب قائم کرو. (۲)

حافظ صاحب د ابن المنیر رحمۃ اللہ علیہ د قول نور وضاحت کولو سرہ لیکی ہے د جہاد آثارو او اودس آثارو کنبی فرق پہ دی اعتبار سرہ دی ہے نظافت مطلوب شرعی دی، غبار د آثار جہاد نہ دی، نو چہ کله جہاد ختم شونود هغی د آثار باقی ساتلو هیخ معنی نشته. او د اودس نہ مقصد مونخ دی نو دا مستحب پاتی شو چہ د مقصود د حصول پوری آثار ہم باقی پاتی کریشی. دغه شان پہ دواړو مسحو کنبی واضح فرق دی. (۳)

[۲۶۵۷] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ عِكْرَمَةَ (۴) أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ لَهُ وَلِعَلَّ بَنَ عَبْدِ اللَّهِ الْإِيَّابَا سَعِيدًا فَاسْمَعَا مِنْ حَدِيثِهِ فَأَتَيْنَاهُ وَهُوَ وَأَخُوهُ فِي حَاطِطٍ هُمَا يَسْقِيَانِهِ فَلَمَّا رَأَا جَاءَا فَاحْتَبَى وَجَلَسَ فَقَالَ كُنَّا نَنْقُلُ لِبَنِ الْمَسْجِدِ لَبْنَةً لَبْنَةً وَكَانَ عَمَّا يَنْقُلُ لِبَنَتَيْنِ لِبَنَتَيْنِ فَمَرَّ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَسَحَ عَنْ رَأْسِهِ الْقُبَارَ وَقَالَ وَيَعْمَارُ تَقْتُلُهُ الْبَاغِيَّةُ عَمَّا رَأَيْدُ عَوْهُمْ إِلَى اللَّهِ وَيَدْعُوْنَهُ إِلَى النَّارِ [۳۲۶: ر]

تراجم رجال

- ۱- ابراهيم بن موسى: دا ابواسحاق ابراهيم بن يزيد الفراء رازی تمیمی رحمۃ اللہ علیہ دی. (۵)
- ۲- عبد الوهاب: دا عبد الوهاب بن عبد المجید ثقفی رحمۃ اللہ علیہ دی. د دوی تذکرہ ((کتاب الإیمان باب حلاوة الإیمان)) لاندی راغلی ده. (۶)
- ۳- خالد: دا خالد بن مهران حذاء رحمۃ اللہ علیہ دی.
- ۴- عکرمه: دا مشهور مفسر حضرت عکرمه مولى ابن عباس رحمۃ اللہ علیہ دی. د دی دواړو حضراتو تذکرہ ((کتاب العلم باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم....)) لاندی تیرہ شوه. (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۰۹) -

(۲) (المتواری (ص ۱۵۳) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۰) -

(۴) (قوله: عن عکرمه رحمۃ اللہ علیہ: الحديث مرتخریجه فی کتاب الصلاة باب التعاون فی بناء المسجد -

(۵) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها -

(۶) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۶) -

(۷) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۶۱-۳۷۰) -

د- ابن عباس: د حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما حالات ((ہمد الوسی)) خلورم حدیث او ((کتاب ایمان باب کفران العشیر...)) لاندې راغلی دی. (۱)

د حدیث ترجمه: حضرت عکرمه رضی اللہ عنہ فرمائی ماته او حضرت علی بن عبدالله ته حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما او وئیل چه حضرت ابوسعید الخدری رضی اللہ عنہ له لارشنی او د هغوی نه د هغوی حدیث واورنی. نوموړې هغوی له راغلو هغه او د هغه رور په خپل باغ کښې وو او باغ ئې اوبه کولو. کله چه هغوی مونږ اولیدو نو د احتباء په صورت کیناستل او وئی فرمائیل چه د مسجد نبوی د تعمیر په وخت مونږ به یوه یوه خښته اوچتوله او عمار به دوه دوه خښتې اوچتولې. نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د هغه خواکې تیرشو او د هغه د سر نه ئې دوړې صفا کړې او وئی فرمائیل د عمار بې کسی د افسوس قابله ده، دې به یو باغی ډله قتل کوی، دې به هغوی د الله تعالی طرف ته راغواړی او هغوی به دې دوزخ طرف ته راغواړی. د روایت باب د بعض اجزاء توضیح: په روایت کښې د علی بن عبدالله نه مراد د حضرت ابن عباس خوی علی دی. (۲)

((فاحتبی)) دا د باب افتعال نه دی او احتباء معنی دا ده چه په سرین یعنی د کوناتو په سر کیناسته او زنگونونه ئې اودرول او د هغې نه چاپیره سهارا اخستلو د پاره دواړه لاسونه تړل یا د ملا او زنگونو نه چاپیره کپړه تړل. (۳)

((ویح)) کلمه د ترحم ده او فعل محذوف مفعول مطلق کیدو په بناء باندې منصوب دی. (۴)
د حضرت ابوسعید الخدری رضی الله عنه دا رور شوک دی؟ حافظ شرف الدین دمیاطی رحمته اللہ علیہ د حدیث باب په الفاظو اشکال کولوسره فرمائی چه د حدیث الفاظ صحیح نه دی (وهو وأخوه) ځکه چه د حضرت ابوسعید الخدری رضی اللہ عنہ صرف هم یو نسبی رور قتاده بن النعمان الظفری رضی اللہ عنہ وو چه د دوی د شریکې مور نه پیدا شوې رور وو. خود هغوی وفات د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ د خلافت په زمانه کښې شوې وو، هغه وخت د علی بن عبدالله بن عباس پیدانش هم نه وو شوې. ځکه چه هغه د حضرت علی رضی اللہ عنہ د دور خلافت په آخری ورځو کښې پیدا شوې وو. نو د علی بن عبدالله ملاقات قتاده بن النعمان الظفری رضی اللہ عنہ سره څنگه صحیح کیدیشی؟ (۵)

دغه شان د حضرت عکرمه رضی اللہ عنہ ملاقات هم د حضرت قتاده بن النعمان الظفری رضی اللہ عنہ نه ثابت نه دی ځکه چه هغه هم عهد فاروقی نه پس پیدا شوې دی. (۶)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۳۵ و ۲۰۵) -

(۲) (فتح الباری (ج ۱ ص ۵۴۱) او د علی بن عبدالله د پاره او گوری کتاب الصلاة باب التعاون فی بناء المسجد

(۳) (عمدة القاری (۱۴ ص ۱۰۹) والقاموس الوحید (ص ۳۰۹) مادة حبی س

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۰۹) وموسوعة النحو والصرف والإعراب (ص ۷۱۷) -

(۵) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۰۹) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۴۹) -

(۶) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۱۴) -

د دې اشکال جواب علامه کرمانی یو خودا ورکړې دې چه کیدیشی چه دا د هغه خون رضاعی رور وی. هم دا جواب حافظ صاحب هم اختیار کړیدی. (۱)

اودونم جواب علامه کرمانی دا ورکړې چه مراد ((أخوة الإسلام)) هم کیدی شی. (۲) د الله تعالی ارشاد دې: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۳).

الفئة الباغية نه کومه ډله مراد ده؟ په حدیث باب کنبې راغلی دی چه حضرت عمار به باغی جماعت قتل کوی چه دې به هغوی د الله تعالی طرف ته راوغواړی او هغوی به دې د دوزخ د اور طرف ته. اوس سوال دا دې «الفئة الباغية» نه کوم باغی جماعت مراد دې؟ ① علامه ابن بطلال رحمته الله فرمائی «الفئة الباغية» نه اهل مکه مرادی چا چه حضرت عمار بن یاسر رضی الله عنهما دمکې نه بهر اوویستلو او سخت تکلیف ئی ورکړو.

پاتې شو دا سوال چه په حدیث کنبې فعل مضارع استعمال کړیشوې دې یعنی «تقتله» (یدعوهم) او «یدعونه» چه په مستقبل کنبې د دې ټولو حالاتو په وقوع کیدو باندې دلالت کوی نو د دې جواب دا دې چه فعل مضارع دلته د ماضی په معنی کنبې مستعمل دې او دا استعمال د اهل عرب په نزد شائع او ذائع دې. (۴)

② علامه کرمانی رحمته الله فرمائی چه په حدیث کنبې په مستقبل کنبې واقع کیدونکې یو واقعي طرف ته اشاره کړیشویده. او هغه واقعه په جنگ صفین کنبې پېښه شوه کومه چه د رسول الله صلی الله علیه و آله معجزه وه. په هغه جنگ کنبې یو طرف ته حضرت علی رضی الله عنه او بل طرف ته حضرت معاویه رضی الله عنه او د هغه ملگری وو. د دې وجه «الفئة الباغية» معنی «الجماعة الباغية» به وی، چه حضرت علی رضی الله عنه په حقه وو او حضرت معاویه رضی الله عنه نه اجتهادی غلطی شوې وه. هم په دې جنگ کنبې حضرت عمار رضی الله عنه شهید شو چه د حضرت علی رضی الله عنه د ملگرونه وو. (۵)

③ اوبعضو حضراتو ونیلی دی «الفئة الباغية» نه خوارج مراد دی لیکن دا توجیه په هر لحاظ سره بدیهی البطلان ده ځکه چه د خوارجو د حضرت علی رضی الله عنه خلاف خروج بالاتفاق د حضرت عمار رضی الله عنه د شهادت نه پس شوې دی. علامه قسطلانی رحمته الله فرمائی:

((ولا يصح أن يقال أن مرادة «الخوارج»، الذين بعث على عمارا يدعوهم إلى الجماعة لأن الخوارج إنما خرجوا على بعد قتل عمار بخلاف، فإن ابتداء أمر الخوارج كان عقب التحكيم، وكان التحكيم عقب انتهاء القتال بصفين، وكان قتل عمار قبل ذلك قطعاً)) (۶)

(۱) (حواله بالا وفتح الباری (ص ۵۴۱) -

(۲) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۱۴) -

(۳) (الحجرات: ۱۰) -

(۴) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۲۷) -

(۵) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۱۳) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۰۹-۱۱۱) -

(۶) (إرشاد الساری (ج ۵۲ ص ۵۰) -

بیا علامه عینی او علامه قسطلانی رحمتهما فرمائی چه دلته راجح جواب د علامه کرمانی رحمته دی. خکه چه د حدیث ظاهر سیاق د هغی موافقت کوی، خو د علامه ابن بطال رحمته قول مبنی بر ادب دی چه هغوی د ادب په توگه د اهل صفین طرف ته د بغاوت د نسبت نه احتراز کړیدی. (۱)

د حدیث باقی تشریحات ((کتاب الصلاة باب التعاون فی بناء المسجد)) لاندې تیر شوی دی. د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث مناسبت ترجمه الباب سره په دې جمله کښې دی. ((ومسح عن رأسه الغبار)) (۲)

۱۸- بَابُ: الْغُسْلِ بَعْدَ الْحَرْبِ وَالْغُبَارِ

ما قبل سره مناسبت: په تیر شوی باب کښې د دوړو وغیره د مسح د عدم کراهیت بیان وو او په دې باب کښې د دغه دوړو د غسل او وینځلو د عدم کراهیت بیان دی. د ترجمې مقصد: علامه قسطلانی رحمته فرمائی چه امام بخاری رحمته د جنگ نه پس د دوړو د وینځلو جواز بیانول غواړی. (۳) بلکه دا د فعل نظافت په نقطه نظر سره هم بهتر او اولی دی لکه چه وړاندینی باب کښې چه تیر شو. خو علامه عینی رحمته فرمائی چه پورتنی ترجمه په دوو څیزونو باندې مشتمل ده. یو غسل او دوئم دوړې. نو یو امر خو دا دی چه نبی کریم صلی الله علیه و آله د جنگ نه پس غسل فرمائیلی وو، دوئم د دې امر بیان دی چه د جبرائیل امین سر په دې جنگ کښې د دوړو شوی وو. (۴)

[۲۶۵۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ (هـ) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَبَّى أَرْجَعَهُ يَوْمَ الْخَنْدَقِ وَوَضَعَ السِّلَاحَ وَاغْتَسَلَ فَأَتَاهُ جَبْرِيلُ وَقَدْ عَصَبَ رَأْسَهُ الْغُبَارُ فَقَالَ وَضَعْتَ السِّلَاحَ فَوَاللَّهِ مَا وَضَعْتُهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَيْنَ قَالَ هَاهُنَا وَأَوْمَأَ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ قَالَتْ فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۳۸۹۱]

تراجم رجال

- ۱- محمد: دا ابو عبد الله محمد بن سلام بيکندي رحمته دی.
- ۲- عبد: دا عبده بن سليمان بن حاجب کلابی رحمته دی. د دې دواړو حضراتو تذکره ((کتاب

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۰) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۵۰) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۰۹) -

(۳) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۵۰) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۰) -

(۵) (قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث مر تخريجه في كتاب الصلاة باب الخيمة في المسجد للمرضى وغيرهم

الإیمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم «أنا أملكکم بالله...» لاندې راغلی ده. (۱)

۳- هشام: دا ابوالمندر هشام بن عروه رضی الله عنه دی.

۴- عروه: دا حضرت عروه بن زبیر بن عوام رضی الله عنه دی.

۵- عائشه: دا ام المؤمنین حضرت عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنها ده. د دې دریوارو حالات «بده الوسی» د دوئم حدیث لاندې راغلی. (۲)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لما رجع يوم الخندق ووضع السلاح

واغتسل فأتاه جبريل وقد عصب رأسه الغبار: حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه کله رسول الله صلی الله علیه وسلم د غزوه خندق نه واپس راغلو نو وسله ئی کیخوده او غسل ئی او فرمائیلو. په دې دوران کښې حضرت جبرائیل علیه السلام راغلو او د هغه په سر باندې دورې جمع شوې وې.

«قد عصب رأسه»: دا جمله حالیه ده او مطلب دا دې چه څنگه په سر باندې پټنې تړلې وې او دې پټنې ټول سر راگیر کړې وې، دغه شان دورو د حضرت جبرائیل علیه السلام سر راگیر کړې وو. (۳)

او حدیث باب سره متعلق نور تفصیلات به مغازی کښې راځي. (۴)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث باب مناسبت په دې الفاظو کښې دي. «واغتسل، فأتاه جبريل وقد عصب رأسه الغبار» (۵)

۱۹- باب: فَضِّلَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي

سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْزُقُونَ فَرِحِينَ

يَمَّا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةِ اللَّهِ وَفَضْلِهِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ [آل عمران: ۱۶۹-۱۷۱]

ماقبل سره مناسبت: په وړاندینو بابونو کښې د الله تعالی په لار کښې د شهید کیدو مختلفو فضیلتونو ذکر وو، په دې باب کښې هم د شهید فی سبیل الله د یو خالص فضیلت ذکر دي، هغه دا چه شهید مړ نه دي بلکه ژوندې وې، او د هغه د رب د طرف نه هغه ته رزق ورکولې شی.

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۹۳-۹۴)-

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹)-

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۰) وقال العلامة الخطابي رحمته الله في أعلام الحديث (ج ۲ ص ۱۳۶۳) قوله: عصب رأسه الغبار، معناه: ركب رأسه الغبار وعلق به. يقال: عصب الریق بغمى: إذا جف، فبقيت منه لزوجة تمسك الفم

(۴) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۹۹ و ۳۰۹-۳۰)-

(۵) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۰)-

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله په دې باب کښې د هغه حضراتو فضيلت ذکر کول غواړي، د چا باره کښې چه آیات **(ولا تحسبن الذين قتلوا....)** (۱)

او د ترجمه الباب تقدیری عبارت داسې دې. **(باب فضل من ورد فيه قول الله تعالى.....)** ځکه چه د ترجمه الباب ظاهري الفاظ دلته مراد نه دی، په دې وجه اسماعیلی د ترجمې نه د فضل لفظ حذف کړې دې. (۲)

په ترجمه الباب کښې د مذکوره آیات خلاصه: په پورته ذکر شوی آیت کښې د دې امر ذکر دې چه کوم خلق د الله تعالی په لار کښې د شهادت اوچته مرتبه مومی نو هغوی ته نه مړه وئیل پکار دی نه دا گنړل پکار دی ځکه چه هغه احياء او ژوندی دی او هغوی ته د هغوی د رب د خوانه رزق هم ورکولې کیږي او الله تعالی چه کوم فضل او کرم هغوی سره کړېدې هغوی په دې خوشحاله او راضی دی او دا چه الله تعالی د محسنینو اجر نه ضائع کوی. د هیات الشهداء حقیقت: په ترجمه الباب کښې ذکر کړې شوې آیاتونو کښې عامو مسلمانانو ته خطاب کولو سره او فرمائیل چه تاسو خلق د الله تعالی په لار کښې قتل کړېشوو خلقو ته مړه مه وائي، همدغه ممانعت سورة البقرة کښې هم راغلې دې د الله تعالی ارشاد دې **(ولا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله أموات بل أحياء ولكن لا تشعرون)** (۳)

د شهید متعلق دا وئیل چه هغه مړ شو صحیح او جائز دی خود هغه مرگ د نورو مړو په شان گنړلو ممانعت کړېشويدي. د دې وجه دا ده چه دمرگ نه پس لکه د برزخ ژوند د هر سړي روح ته حاصل دې. اوهم د دې نه د سزا او جزا ادراک کیږي لیکن شهید ته په دې حیات کښې د نورو مړو نه یو قسم امتیاز حاصل دې او هغه امتیاز دا دې چه د حیات آثار هغه کښې د نورو نه قوی دې. لکه څنگه چه په انمله کښې د ذکاء حس کوم چه د آثار حیات نه دې په نسبت د پوندې طلا او حشا قوی دې. تردې پورې چه د شهید د دې حیات د قوت یو اثر په خلاف د معمولی مړو د هغه جوسه ظاهري پورې هم رسیدلې چه د هغه بدن سره د دې چه د غوښې نه جوړېدې زمکه ئې نه متاثر کوی او په مثال د ژوندنی جوسې صحیح او سالم پاتې کیږي. لکه څنگه چه احادیث او مشاهدات گواه دی نو د دې امتیاز او خصوصیت د وجه شهادت ته احياء او وئیلې شو او هغوی ته د مړو وئیلو ممانعت کړې شويدي او همدغه هغه ژوند دې کوم کښې چه انبياء عليهم السلام د شهادت نه هم زیات امتیازی قوت لري. تردې چه د ظاهر مرگ نه پس د صحیح بدن سره یو اثر د دې حیات د دې عالم په احکامو کښې دا هم ظاهريږي چه په مثال د ژوندو خاوندانو د هغوی بیبيانوسره نکاح کول جائز نه دی او د هغوی مال په میراث کښې نه تفسیږي، نو په دې حیات کښې د ټولو نه زیات قوی انبياء عليهم السلام دی بیا شهداء دی او بیا نور مړي. (۴)

(۱) (آل عمران: ۷۹-۸۱)-

(۲) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۱۰)-

(۳) (البقرة: ۱۵۴)-

(۴) (بیان القرآن ج ۱ ص ۸۷-۸۸)-

شهداؤ ته د رزق ملاویدلو مطلب شهداء ته د رزق ملاویدلو کیفیت په احادیث صحیحہ کنبې راغلې دي چه د دوی ارواح د عرش په قنادیلو کنبې اوسېږي او د جنت د نهرونو نه اوبه څکي. او د هغې میوې خوری. مسند احمد، ابوداؤد، ترمذی او ابن ماجه کنبې د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دي

«قال رسول الله صلى الله عليه: لما أصيب إخوانكم بأحد جعل الله عز وجل أرواحهم في أجواف طير خضر،

تردأنهار الجنة، تاكل من أثمارها، وتأدى إلى قناديل من ذهب في ظل العرش...» (۱)

یواشکال اود هغې جواب: اودا اشکال چه کله هغه په جنت کنبې وی نو د حشر په ورځ به څنگه راویستلې شی؟ نو د دې جواب دا دي چه هغه به په جنت کنبې نه وی بلکه هم په خپلو قبرونو کنبې به وی لیکن دا حصه د نهرونو او میوو به د یوداسې مقام نه ملاوېږي چه جنت سره به متعلق وی لکه څنگه چه به کافران هم په قبرونو کنبې وی لیکن هغوی ته به

عذاب د دوزخ ورکړې کیدشي. (۲)

[۲۶۵۹] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۲) قَالَ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الَّذِينَ قَتَلُوا أَصْحَابَ بَيْتِ مَعُونَةَ ثَلَاثِينَ غَدَاةً عَلَى رِغْلٍ وَذُكُوانَ وَعُصْبَةٍ عَصَتْ اللَّهَ وَرَسُولَهُ قَالِ أَنَسُ أَنْزَلَ فِي الَّذِينَ قَتَلُوا بَيْتَ مَعُونَةَ قُرْآنٌ قَرَأْتَاهُ ثُمَّ نَسَخَ بَعْدُ بَلَّغُوا قَوْمَنَا أَنْ قَدْ لَقِينَا رَيْثًا فَرَضِيَ عَنَّا وَرَضِينَا عَنْهُ [۲۶۴۷]

تراجم رجال

۱- اسماعیل بن عبدالله: دا ابو عبدالله اسماعیل بن ابی اویس عبدالله بن اویس بن مالک بن ابی عامر اصبحی رضی الله عنه دي. د ده حالات ((کتاب ایمان باب تفاضل اهل ایمان فی الأعمال)) لاندې راغلی دی. (۴)

۲- مالک: دا امام مالک بن انس بن مالک بن ابی عامر الاصبحی المدنی رضی الله عنه دي. د ده

(۱) (مسند الإمام أحمد (ج ۱ ص ۲۶۶) ومسلم (ج ۹ ص ۲ ص ۱۳۵) كتاب الإمارة. باب بيان أن أرواح الشهداء في الجنة. وأنهم أحياء عند ربهم يرزقون رقم (۴۸۸۵) وسنن أبي داود (ج ۱ ص ۳۴۱) كتاب الجهاد باب في فضل الشهادة رقم (۲۵۲۰) والجامع للترمذی (ج ۲ ص ۱۳۰) أبواب تفسير القرآن باب ومن سورة آل عمران رقم (۳۰۱۱) وابن ماجه (ص ۲۰۱) أبواب الجهاد باب فضل الشهادة في سبيل الله رقم (۲۸۰۱) -

(۲) (بيان القرآن (ج ۱ سورة آل عمران) والجامع لأحكام القرآن للقرطبي (ج ۴ ص ۲۶۹) -

(۳) (قوله: عن أنس بن مالك رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب الوتر باب القنوت قبل الركوع وبعده رقم (۱۰۰۱) -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۱۳) -

حالات ((بده الوحي)) ذ دونم حديث په ذيل كښې راغلي. (١) -

٣- اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه: دا اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه انصاري
رضي الله عنه دي. د ده حالات ((كتاب العلم باب من تعد حيث ينتهي به المجلس....)) (٢)

٣- حضرت انس بن مالك رضي الله عنه: دا مشهور صحابي خادم رسول الله صلى الله عليه وسلم حضرت انس بن
مالك رضي الله عنه دي. د ده حالات ((كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه)) لاندې
راغلي دي. (٣)

د حديث ترجمه: حضرت انس بن مالك رضي الله عنه فرمائي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم د دې خلقو د پاره د
ديرشو ورځو (يوې مياشت پورې) بد دعا او فرمايله چا چې اصحاب بښرمعونه قتل كړي وو.
قبيله رعل، ذكوان او عصيه باندې چا چې د الله تعالى او د هغه د رسول نافرمانۍ كړې وه.
حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چې كوم اصحاب بښرمعونه كښې قتل كړي شوي وو د هغوی باره
كښې د قرآن كريم آيت نازل شوی وو، كوم چې مونږ هم كوستلې وو خو يو څو ورځې پس
منسوخ شو. هغه آيت مبارك دا وو: ﴿بلغوا قومنا أن قد لقينا ربنا، فرض عنا ورضينا عنه﴾.
په حديث كښې د ذكر شوې واقعي تفصيل په كتاب المغازي كښې غزوه بښرمعونه لاندې
راغلي دي. (٤)

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث ترجمه الباب سره مطابقت داسې دي چې په
ترجمه الباب كښې مذكوره آيت هم د هغه صحابه كرامو رضوان الله عليهم اجمعين په حق
كښې نازل شوي دي كوم چې په بښرمعونه كښې شهيدان شوي وو. (٥)
فائده: ابن بطال رحمه الله فرمائي چې په ترجمه الباب كښې مذكوره آيت د دې خبرې دليل دي چې
كوم سړي په دهوكه سره قتل شي هغه شهيد دي، ځكه چې اصحاب بښرمعونه هم په دهوكه
سره قتل شوي وو. (٦)

[٢٦٠] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ جَابِرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (٤) يَقُولُ اصْطَبَحَ نَاسٌ الْخَمْرِ يَوْمَ أُحُدٍ ثُمَّ قُتِلُوا شُهَدَاءَ فَقِيلَ لِسُفْيَانَ مِنْ آخِرِ ذَلِكَ الْيَوْمِ
قَالَ لَيْسَ هَذَا فِيهِ [٣٣٢٢، ٣٣٨٨]

(١) (كشف الباري (ج ١ ص ٢٩٠) و كشف الباري (ج ٢ ص ٨٠) -

(٢) (كشف الباري (ج ٢ ص ٢١٣) -

(٣) (كشف الباري (ج ٢ ص ٤) -

(٤) (كشف الباري كتاب المغازي (ص ٢٦١) -

(٥) (عمدة القاري (ج ٤ ص ١١١) -

(٦) (شرح ابن بطال (ج ٥ ص ٢٩) -

(٧) (قوله: جابر بن عبد الله رضي الله عنهما: الحديث أخرجه البخاري أيضاً (ج ٢ ص ٥٧٩) كتاب المغازي باب
غزوة أحد، رقم (٤٠٤٤) و (ج ٢ ص ٦٦٦) تاب التفسير سورة المائدة باب ﴿إنما الخمر والميسر والأنصاب
والأزلام رجس من عمل الشيطان﴾ رقم (٤٦١٨) والحديث من أفراد -

تراجم رجال

- ۱- علی بن عبد الله: دامیر المؤمنین فی الحدیث امام علی بن عبد الله ابن المدینی رحمہ اللہ دی. د هغوی حالات ((کتاب العلم باب الفہم فی العلم)) لاندی راغلی دی. (۱)
- ۲- سفیان: دا مشہور محدث سفیان بن عیینہ بن ابی عمران کوفی رحمہ اللہ دی. د ده خ حالات ((بدع الوسی)) د اول حدیث لاندی (۲) او تفصیلی حالات ((کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنها)) پہ ذیل کنبی راغلی دی. (۳)
- ۳- عمرو بن دینار المکی: دا عمرو بن دینار جمحی ابو محمد المکی الاشرم رحمہ اللہ دی. (۴)
- ۴- حضرت جابر بن عبد الله الانصاری رضی اللہ عنہما: د مشہور صحابی حضرت جابر بن عبد الله الانصاری رحمہ اللہ دی. (۵)
- قوله: یقول: اصطحب ناس الخمریوم أحد، ثم قتلوا شهداء: عمرو بن دینار نہ روایت دی چہ هغوی د حضرت جابر بن عبد الله الانصاری رحمہ اللہ نہ اوریدلی دی چہ هغه فرمائیل: احد پہ ورخ دیرو مسلمانانو شراب خکلی وو بیا ہم پہ هغه ورخ شہیدان شول.
- ((اصطحب أي شرب الخمر صبحا)) یعنی هغوی د سحر پہ وخت کنبی شراب خکلی وو. (۶)
- ((صبر)) وائی د سحر وخت کنبی شراب خکلوتہ او ((غبوق)) د مابینام شراب خکلوتہ وائی. (۷)
- د حدیث مطلب دا دی چہ د احد پہ ورخ کوم مسلمانان شہیدان شو هغوی کنبی دیرو حضراتو د سحر پہ وخت کنبی شراب خکلی وو او ہم پہ هغه ورخ هغوی شہیدان شو خکہ چہ پہ هغه وخت کنبی د شرابو د حرمت حکم نہ وو راغلی. د دی تصریح پہ کتاب التفسیر کنبی موجود ده. حضرت جابر رحمہ اللہ فرمائی ((صبر) أناس غدا إذا أحد الخمر، فقتلوا من يومهم جميعا شهداء، وذلك قبل تحريمها)) (۸)
- حدیث باب د دی خبری ہم دلیل دی چہ شراب د غزوہ احد نہ پس حرام کرې شوی دی. (۹)

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۹۷) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۸) -

(۳) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۰۲) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پارہ او گورنی کتاب العلم باب العلم والعظة باللیل -

(۵) (د دوی د حالاتو د پارہ گورنی کتاب الوضوء باب صب النبی صلی اللہ علیہ وسلم وضوءہ علی المغمی علیہ

(۶) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۱۶) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۳) -

(۸) (صحیح البخاری (ج ۲ ص ۶۶۶) کتاب التفسیر باب قوله ((إنما الخمر والميسر والأنصاب والأزلام رجس من عمل الشيطان)) رقم (۴۶۱۸) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۲۹) -

(۹) (فتح الباری (ج ۷ ص ۳۵۳) -

قوله: فقيل لسفيان: من آخر ذلك اليوم؟ قال: ليس هذا فيه: حضرت سفيان

بن عيينه رضي الله عنه ته اوونيلې شو چه په حديث كښې ((من آخر ذلك اليوم)) الفاظ هم شته؟ نو هغه اوونيل چه په روايت كښې دا الفاظ نشته. په اصل كښې دلته د حضرت سفيان رضي الله عنه نه سهو شوې ده. گڼي نو اسماعيلي ((قواريري عن سفيان)) په طريق سره همدغه روايت نقل كړې دي او په هغې كښې دا الفاظ موجود دي. ((وقتلوا آخر النهار شهداء)) (۱)

دغه شان د كقاب التفسير په روايت كښې هم دا الفاظ موجود دي. (۲)

نولكه چه حضرت سفيان رضي الله عنه نه اول سهو شوې بيا ورته ياد شو. (۳)

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: علامه ابن المنير اسكندراني رحمته الله اود هغه په اتباع

كښې علامه عيني رحمته الله فرمائي چه د حديث ترجمة الباب سره مناسبت په لفظ ((شهداء)) كښې دي. ځكه چه هغه شراب كوم چه هغوی په هغه ورځ سحر څكلې وو هغې دوی ته هيڅ نقصان اونه رسولو، سره د شرابو څكلو هغوی شهداء بللې شو ځكه چه هغه وخت مباح وو. د دې وجه نه الله تعالى د هغوی د شهادت نه پس د هغوی مدح او تعريف او كړلو، ويره او پریشانی نې د هغوی نه لرې كړه. (۴)

اوحافظ رحمته الله فرمائي چه كيديشي امام بخاري رحمته الله دا روايت د هغه آياتونو د نازلیدلو د اسبابو نه يو طرف ته د اشارې د پاره ذكر كړې وي. امام ترمذي رحمته الله فرمائي (۵) د حضرت جابر رضي الله عنه نه روايت كړې دي:

((قال: ما كلم الله أحدا قط إلا من وراء حجاب، وأحیی أباك فكلبه كفاحا، فقال: يا عهدي، تمن علق أعطيك،

قال: يارب، تحييني فأقتل فيك ثانية، قال الرب: إنه قد سبق مني ﴿أنهم لا يرجعون﴾ وأنزلت هذه الآية:

﴿ولا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله أمواتا﴾)) (۶)

حضرت جابر رضي الله عنه فرمائي چه الله تعالى چاسره هم خبرې فرمائي د پردې نه اخواني فرمائي، ليكن الله تعالى زما پلار ژوندي كړو او هغه سره نې مخامخ خبرې او كړې، ونې فرمائيل اي زما بنده او غواره چه څه ته غواړې دربه كړم. عبدالله وئيل اي ربه ته ما ژوندي كړې (او دنيا ته مې اوليگه) دي د پاره چه ستا په لار كښې بيا شهيد شم. الله تعالى اوفرمائيل (دا خو نشي كيدې) ځكه چه مانه دا خبره اول صادر شوې ده چه (د دنيا نه واپس راغلي) به نه واپس كيږي او دا آيت نازل شو. ﴿ولا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله أمواتا﴾

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۱-۳۲) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۳) -

(۲) (صحيح البخاری (ج ۲ ص ۶۶۶) كتاب التفسير باب قوله ﴿إنما الخمر والميسر...﴾ رقم (۴۶۱۸) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۲) -

(۴) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۳) -

(۵) (الجامع للترمذی (ج ۲ ص ۱۳۰) أبواب تفسير القرآن، باب ومن سورة آل عمران رقم (۳۰۱۰) -

(۶) (فتح الباری (ج ۵ ص ۳۱) -

او د وهب بن کيسان رضی اللہ عنہ په روایت کښې دی چه حضرت جابر رضی اللہ عنہ د هغه شهیدانو نومونه هم شمیرلي وو او په هغې کښې د حضرت جابر رضی اللہ عنہ پلار عبدالله هم وو. چا چه د غزوہ احد په ورځ شراب څکلي وو. (۱)

علامه گنگوهي رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چه د حديث جابر رضی اللہ عنہ او ترجمه الباب کښې ذکر شوي آين «وان الله لا يضيع أجر المؤمنين» په مينځ کښې مناسبت ظاهر دي. او هغه داسې چه که د دې حضراتو په شرابو څکلو باندې نيول شوي وي نو د مؤمنانو د فعل اضاعت به شوي وو ځکه چه هغوی د څه حرام خيز ارتکاب نه وو کړي. چه په هغې ئي نيولي وي. (۲)

۲- باب: ظِلُّ الْمَلَائِكَةِ عَلَى الشَّهِيدِ

ما قبل سره مناسبت په تیر شوي باب کښې د دې ذکر وو چه شهیدان ژوندي دي او هغوی نه د هغوی د رب د طرف نه رزق هم ملاوړي او په دې باب کښې د دې خبرې ذکر دي چه: شهید د تعظیم او تکریم د پاره فرېنتې د هغوی د پاسه په خپلو وزرو سره سوري کوي. د ترجمه الباب مقصد دلته امام بخاري دا فرمائي چه د شهداو مقام دومره اوچت دي چه ملائکې هم د هغوی خادماني جوړيږي او د هغوی د پاسه سوري کوي. د دوی په سوري کولو کښې د شهید اجلال او تعظیم دي. (۳)

[۲۶۶۱] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ قَالَ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ قَالَ سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ الْمُنْكَدِرِ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا (۲) يَقُولُ جِيءَ بِأَبِي النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ مَثَلَ بِهِ وَوُضِعَ بَيْنَ يَدَيْهِ فَذَهَبَتْ أَكْشِيفُ عَنْ وَجْهِهِ فَتَهَانِي قَوْمِي فَبِمَعِ صَوْتِ صَاحِبَةٍ فَقِيلَ ابْنَةُ عُمَرُو أَوْ أُخْتُ عُمَرُو فَقَالَ لِمَ تَبْكِي أَوْ لَا تَبْكِي مَا زَالَتِ الْمَلَائِكَةُ تُظِلُّهُ بِأَجْنَعَتِهَا قُلْتُ لِمَ لِي بِأَبِيهِ حَتَّى رَفَعَهُ قَالَ رُبَّمَا قَالَ [ر: ۱۱۸۷]

تراجم رجال

- ۱- صدقه بن الفضل: دا حافظ حديث ابو الفضل صدقه بن الفضل مروزي رحمۃ اللہ علیہ دي. (۵)
- ۲- ابن عيينه: دا مشهور محدث سفيان بن عيينه بن ابي عمران كوفي رحمۃ اللہ علیہ دي. د دوی څه حالات ((هده الوحي)) د اولني حديث لاندې (۶)

(۱) (فتح الباري (ج ۷ ص ۳۵۳) -

(۲) (الامع الدراري (ج ۷ ص ۲۱۹) -

(۳) (فيض الباري (ج ۳ ص ۴۲۶) -

(۴) (قوله: جابرا رضى الله عنه: الحديث مرتخرجه فى كتاب الجنائز، باب الدخول على الميت بعد الموت إذا أدرج فى أكفاته -

(۵) (د دوی حالات د پاره او گوري کتاب العلم باب العلم والعظة بالليل -

(۶) (كشف الباري (ج ۱ ص ۲۳۸) -

او مفصل حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأهلنا، په ذیل کنبی راغلی دی. (۱)

۲- محمد بن المنکدر: دا محدث شهیر محمد المنکدر بن عبدالله المدنی رحمته الله. (۲)

۳- جابر بن عبدالله الانصاری رضی الله عنهما: دامشهور صحابی حضرت جابر بن عبدالله الانصاری رحمته الله دی. (۳)

قوله: قلت لصدقة: أفیه حتی رفع؟ قال: ربما قاله: ما صدقه ته او وئیل چه حدیث کنبی «حتی رفع»، هم شته؟ نو هغوی او فرمائیل او، کله کله به سفیان هم دا وئیل.

دسته قائل امام بخاری رحمته الله دی. هغه دخپل استاذ صدقة بن الفضل نه معلومول چه آیا حدیث کنبی «حق رفع»، الفاظ هم شته؟ نو جواباً صدقة بن الفضل او وئیل او، سفیان به دا هم

وئیل. (۴) لیکن همدغه روایت په (کتاب الجنائز) کنبی «علی بن عهده الله وهوا بن المديني عن سفیان» طریق سره هم مروی دی او د دې په آخر کنبی «حق رفعتوه»، الفاظ موجود دی. (۵)

دغه شان حمیدی او نورو حضراتو هم د سفیان نه دغه شان نقل کړی دی. (۶) د (کتاب المغازی) په روایت کنبی هم «أبو الوليد عن شعبة عن ابن المنکدر» په طریق سره «حق رفع»، الفاظ نقل کړیشوی دی. (۷)

نو معلومه شوه چه عدم جزم سره دا روایت صرف صدقة بن الفضل روایت کړیدی. (۸) د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت د حدیث په جمله «ما زالت الملائكة تظله بأجنحتها» کنبی دی. (۹)

۲۱- بَاب: تَمَنَّى الْمُجَاهِدُ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الدُّنْيَا

ما قبل سره ربط او مناسبت: په وړاندینو بابونو کنبی دا بیان شوې وو چه مجاهد ته به د هغه د شهادت نه پس د الله تعالی د طرف نه رزق ورکولې شی او هغوی ژوندی وی. نور دا چه

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۰۲) -

(۲) ددوی د حالاتو د پاره او گورنۍ کتاب الوضوء باب صب النبي صلى الله عليه وسلم وضوءه على المغني عليه

(۳) (حواله بالا -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۳) -

(۵) (الصحيح البخاری (ج ۱ ص ۱۶۶) کتاب الجنائز باب الدخول على الميت بعد الموت إذا أدرج في أكفانه رقم (۱۲۴۴) -

(۶) (فتح الباری (ج ۱۴ ص ۱۱۳) -

(۷) (صحيح البخاری (ج ۲ ص ۵۸۴) کتاب المغازی باب من قتل من المسلمين يوم أحد رقم (۴۰۸۰) -

(۸) د حدیث باب د ټولو تشریحاتو د پاره او گورنۍ کتاب الجنائز باب الدخول على الميت بعد الموت إذا أدرج في أكفانه و کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۵۰-۲۵۱) -

(۹) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۳) -

ملاحکې د هغوی د تکریم او تعظیم د پاره په خپلو ورزو باندې په هغوی سورې وی. دې ټولو انعاماتو او فضیلتونو ته په کتوباندې مجاهد دا تمنا کوی چه هغه دې بیا په دوهم ځل او دریم ځل شهید شی او نور ډیر فضیلتونه او کرامتونه دې حاصل کړی لکه چه د حدیث باب نه واضح دی.

دترجمة الباب مقصد: دترجمة الباب مقصد ددې چه کله شهید په خپل خان باندې د الله تعالی نعمتونه او مهرباننې اووینی نو د هغه خواهش به دا وی چه هغه دنیا ته واپس شی. جهاد او کړی او شهید شی، اودا د دې د پاره چه هغه ته نور ډیر نعمتونه حاصل شی. (۱)

[۲۶۲۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۲) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا أَحَدٌ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ يُبْغِ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الدُّنْيَا وَلَهُ مَا عَلَى الْأَرْضِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا الشَّهِيدُ يَمْنَى أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الدُّنْيَا فَيُقْتَلَ عَشْرَ مَرَّاتٍ لِمَا يَرَى مِنَ الْكِرَامَةِ [ر: ۲۶۳۲]

تراجم رجال

۱- محمد بن بشار: دا د حدیث مشهور امام ابوبکر محمد بن بشار عبدی بصری رحمته الله دې بُندار د دوی لقب دې. د دوی حالات ((کتاب العلم باب ما کان النبی صلی الله علیه و سلم یتخولهم.....)) لاندې راغلی دی. (۳)

۲- غندر: دا ابو عبدالله محمد بن جعفر هذلي رحمته الله دې. د غندريه لقب مشهور دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب قلم دون قلم)) لاندې راغلی دی. (۴)

۳- شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث، شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی بصری رحمته الله دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده)) لاندې راغلی دی. (۵)

۴- قتاده: دا قتاده بن دعامة بن قتاده بن عزیز سدوسی بصری رحمته الله دې. (۶)

۵- انس: دا مشهور صحابی رسول صلی الله علیه و سلم حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دې. د دې دواړو حضراتو حالات ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه)) په ذیل کښې راغلی دی. (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۳) -

(۲) (قوله: أنس بن مالک رضی الله عنه: الحدیث مر تخریجه آنفا فی باب الجور العین وصفتهن -

(۳) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۲۱) -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۵۰) -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۶) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳) -

(۷) (حواله بالا (ص ۴) -

تنبيه: د حديث باب تشریحات ((باب الجور العین و صفتهم)) لاندې تیر شوی دی. د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت. د حديث ترجمه الباب سره مطابقت کښې دا اشکال دي چه ترجمه خو د مجاهد د تمنا او خواهش ده لیکن امام بخاری چه کوم روایت نقل کړيدي په هغې کښې د ((حب)) لفظ وارد شويدي؟

د دي جواب دا دي چه همدغه روایت امام نسائي او امام حاکم رحمهم الله هم روایت کړيدي او هلته د تمني لفظ وارد شويدي، نو حضرت انس رضی الله عنه فرماني:

((قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يؤتى بالرجل من أهل الجنة فيقول الله عز وجل يا ابن آدم، كيف وجدت منزلك؟ فيقول: أي رب غير منزل، فيقول: سل وتمن، فيقول: أشألك أن تردني إلى الدنيا فأبذل لي سبيلك عشر مزارات لبائري من فضل بالشهادة)) (۱)

رسول الله ﷺ او فرمانيل د جنتيانو نه به يو سړي راوستلې شي او الله تعالى به هغه ته او فرماني اي د آدم خويه تا خپل د اوسيدو ځای څنگه بيا موندلو؟ هغه به وائي اي ربه ډير ښکلي ځای دي. الله تعالى به او فرماني سوال او کړه او تمنا او کړه، نو هغه سړي به وائي زما خو ستانه هم دغه غوښتنه ده چه ته ما دنيا ته واپس کړه چه ستا په لار کښې لس ځل قتل کړې شم (هغه به دا درخواست په دي وجه کوي) ځکه چه هغه د الله تعالى په لار کښې د قتل کيدو فضيلتونه ليدلي دي. اوس د نسائي او مستدرک د روایت نه دا معلومه شوه چه د حب نه مراد هم تمنا ده. (۲)

۲۲- باب: الْجَنَّةُ تَحْتَ بَارِقَةِ السَّيْفِ

ما قبل سره مناسبت: په مخکینو بابونو کښې د جنت او د هغه ځای د مختلفو نعمتونو او منازلو وغیره بیان شويدي او په دي باب کښې امام بخاری رحمه الله د جنت او د هغه ځای د نعمتونو د حاصلولو طریقه ښائي چه جنت د تورو د سوري لاندې دي. د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد واضح دي او هغه دا جنت چه ملاوېږي نو هم د تورو د سوري لاندې ملاوېږي.

د ترجمه الباب لغوی تحلیل: امام بخاری رحمه الله دلته ترجمه الباب قائم کړيدي فرماني چه ((باب الجنة تحت بارقة السيوف)) د بارقه اضافت د سيوف طرف ته ((إضافة الصفة إلى الموصوف)) د قبیل نه دي. او دا د ((السيوف البارقة)) په معنی کښې دي. (۳)

او ((بارقة)) د ((هروي)) نه مشتق دي. ونيلي شي ((هروي السيف هروفا إذا تلاها)) اوس د ((بارقة))

(۱) (سنن النسائي ج ۲ ص ۶۰) كتاب الجهاد باب ما يمتنى أهل الجنة رقم (۳۱۶۲) والحاكم في مستدرکه

(ج ۲ ص ۷۵) كتاب الجهاد باب مقام الشهداء -

(۲) (فتح الباری ج ۶ ص ۳۲) -

(۳) (شرح الكرمانی ج ۱۲ ص ۱۱۷) -

معنی پر قیدونکې شوه. (۱)
او کله کله بارقه وئیلی شی او د دې نه هم توره مراد وی، نو په دې صورت کښې به اضافه
بیانیه وی لکه «شجر الإراک» چه وئیلی شی.

ابن بطلال رحمته الله فرمائی چه دا د «ابریق» نه ماخوږ دې او د دې معنی د بجلنی پړوق دې. (۲)
او علامه خطابی رحمته الله فرمائی چه دا د «ابریق» نه دې. وئیلی کيږی «أبرق الرجل بسيفه إذا لم
به» او تورې ته هم ابریق وائی. (۳)

حافظ ابن حجر فرمائی چه شاید د امام بخاری رحمته الله دا ترجمه د دې روایت نه ماخوږ دې.
کومه چه طبرانی په صحیح سند سره د حضرت عمار بن یاسر رضی الله عنه نه روایت کړیده چه
حضرت عمار رضی الله عنه د جنک صفین په ورځ فرمائیلی «الجنة تحت الأبارقة» او علامه خطابی
رحمته الله فرمائیلی چه «الأبارقة» دا د «الابریق» جمع ده. (۴)

**قوله: وَقَالَ الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ أَخْبَرَنَا نَبِينًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ رَسُولِ رَبِّنَا
مَنْ قُتِلَ مَنَّا صَارَ إِلَى الْجَنَّةِ:** [ر: ۲۹۸۹] او حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه فرمائیلی دې
چه مونږ ته زمونږ نبي صلی الله علیه و آله زمونږ د رب په ذریعه خبر را کړې دې چه په مونږ کښې څوک قتل
کيږی هغه به جنت ته ځی.

«عن رسالة ربنا» الفاظ صرف د کشمیهنی په روایت کښې موندلې شی او نورو روایتو د
صحیح بخاری هغه حذف کړی دی کیدشی چه مقصد ئی اختصار وی ځکه چه په موصول
طریقه کښې هم دا الفاظ موجود دی.

د پورتنی تعلیق تخریج پورته بیان شوې تعلیق د اوږد حدیث شریف حصه ده، کوم چه امام
بخاری رحمته الله موصولاً (کتاب الجزية والموادعة) کښې (۵) او (کتاب التوحيد) (۶) کښې نقل کړی دی
د مذکوره تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت د مذکوره تعلیق مناسبت ترجمه الباب سره داسې
دې چه د مسلمانانو نه کوم یو کس هم شهید او مقتول شو نو جنت کښې به داخلېږی
ښکاره خبره ده چه هغه به د تورې د پړق لاندې راځی. (۷)

(۱) (حواله بالا ومختار الصحاح مادة برق -

(۲) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳) -

(۳) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳۱) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۳) -

(۵) (صحیح البخاری (ج ۱ ص ۴۷) کتاب الجزية والموادعة باب الجزية والموادعة مع أهل الذمة رقم (۳۱۵۹)

(۶) (صحیح البخاری (ج ۲ ص ۱۱۲۳) کتاب التوحيد باب قول الله تعالى ﴿يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ بَلِّغْ مَا نَزَّلَ إِلَيْكَ مِنَ
الْبُكِّ ..... إلخ﴾ رقم (۷۵۳۰) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۱۴) -

قوله: وَقَالَ عُمَرُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَيْسَ قَتْلَانَا فِي الْجَنَّةِ وَقَتْلَاهُمَا فِي النَّارِ قَالَ بَلَى

از ۳۰۱۱ او حضرت عمر رضی اللہ عنہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته عرض او کرو آیا زمونږ مقتولين جنت کښې او د هغوی مقتولين په دوزخ کښې نه دي؟ هغوی رضی اللہ عنہ او فرمائيل ولي نه.

د مذکورہ تعلیق تخریج دا تعلیق هم امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په خپل صحیح کښې په مختلفو مقاماتو موصولا نقل کړیدی. (۱)

ترجمه الباب سره د تعلیق مناسبت د پورته ذکر شوی تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت د تیر شوی تعلیق لاندې راغلې دي. (۲)

[۲۱۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرِو حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ سَالِمِ أَبِي النَّظَرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَكَانَ كَاتِبَهُ قَالَ كَتَبَ إِلَيْهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ (۳) وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلَالِ السُّيُوفِ تَابِعَهُ الْأَوْسِيُّ عَنْ ابْنِ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ [۲۶۷۸؛ ۲۸۰۴؛ ۲۸۶۱؛ ۲۸۶۲؛ ۲۸۱۰؛ وانظر ۲۷۷۵]

تراجم رجال

۱- عبد الله بن محمد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد بن عبدالله جعفی بخاری مسندی رحمۃ اللہ علیہ دي. د دوی حالات ((كتاب الإيمان باب أمور الإيمان)) لاندې نقل کړی شوی دي. (۴)

۲- معاوية بن عمرو: دا معاویه بن عمرو بن المهلب الازدی الکوفی رحمۃ اللہ علیہ دي. (۵) د ده نه امام بخاری بغیر د واسطې نه هم روایت نقل کړی دي. (۶)

(۱) (صحيح البخاری (ج ۱ ص ۴۵۱) كتاب الجزية والموادعة باب رقم (۳۱۸۱-۳۱۸۲) و (ج ۲ ص ۶۰۲) كتاب المغازی باب غزوة الحديبية رقم (۴۱۸۹) و (ج ۲ ص ۷۱۷) كتاب التفسير باب قوله (إذ يبايعونك تحت الشجرة) رقم (۴۸۴۴) و (ج ۲ ص ۱۰۸۷) كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة باب ما يذكر من ذم الرأي وتكلف القياس رقم (۷۳۰۸) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۴) -

(۳) (قوله: عبدالله بن أوفى رضى الله عنه: الحديث، أخرجه البخاری أيضاً (ج ۱ ص ۳۹۷) كتاب الجهاد باب الصبر عند القتال رقم (۲۸۳۳) و (ص ۴۱۶) باب كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا لم يقاتل أول النهار أجر القتال حتى نزول الشمس رقم (۲۹۶۶) و (ص ۴۲۴) باب لا تمنوا لقاء العدو رقم (۳۰۲۴) و (ج ۲ ص ۱۰۷۵) كتاب التمسى باب كراهية تمنى لقاء العدو رقم (۷۲۳۷) ومسلم فى صحيحه (ج ۲ ص ۸۴) كتاب الجهاد باب كراهة تمنى لقاء العدو والأمر بالصبر عند اللقاء رقم (۴۵۴۲) وأبو داود فى سننه (ج ۱ ص ۳۵۴) كتاب الجهاد باب كراهية تمنى لقاء العدو رقم (۲۶۳۱) -

(۴) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۷) -

(۵) (د دوی د حالاتو د پاره او گورنى كتاب الأذان باب إقبال الإمام على الناس عند تسوية الصفوف -

(۶) (شرح الكرماني (ج ۱ ص ۱۱۸) و كتاب الجمعة باب إذا نفر الناس عن صلاة الجمعة -

۳- ابواسحاق: دا ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن حارث الفزاری رحمہ اللہ دی. (۱)

۴- موسیٰ بن عقبہ: داموسی بن عقبہ الاسدی المدنی رحمہ اللہ دی. (۲)

۵- سالم ابوالنضر ابن ابی امیہ: داسالم بن ابی امیہ ابوالنضر المدنی القرشی مولیٰ عمرو بن عبید اللہ رحمہ اللہ دی. (۳)

۶- عبد اللہ بن ابی اوفی رحمہ اللہ: دامشهور صحابی رسول صلی اللہ علیہ وسلم حضرت عبد اللہ بن ابی اوفی علقمہ الاسلمی رحمہ اللہ دی. (۴)

قوله: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: واعلموا أن الجنة تحت ظلال

السيوف: حضرت عبد اللہ بن ابی اوفی رحمہ اللہ فرمائی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمائی دے (اے خلقو) پوہہ شئی چہ جنت د تورو د سوری لاندی دی.

دَ حدیث مطلب: دا ((ظلال)) دا دَ ظل جمع دہ اودَ سوری پہ معنی کنبی دی اودَ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دا پورتنی ارشاد دَ کنایہ او استعارہ دَ قبیل نہ دی او پہ دی کنبی د جہاد طرف تہ ترغیب دی. خکہ چہ دَ انسان فطرت دی چہ دَ راحت او آرام حاصلوود پارہ دَ سوری پہ لیون کنبی وی او دَ ہمیشہ والی سوری دَ جنت سوری دی نو کہ دَ دی طلب وی نو جہاد کول پکار دی. (۵)

او علامہ ابن الجوزی رحمہ اللہ فرمائی چہ دَ حدیث شریف مراد دا دی چہ دَ جنت دَ داخلیدو ذریعہ او سبب جہاد دی. کلہ چہ دَ جنگ میدان کنبی یو سوری دَ بل پہ مقابلہ کنبی راخی نو پہ ہغی کنبی ہریو دَ بل دَ توری دَ سوری لاندی راخی کہ پہ دی حالت کنبی قتل کریشو نو ہغہ تہ بہ جنت ملاویری. (۶)

او علامہ ابن المہلب رحمہ اللہ فرمائی چہ دَ حدیث مطلب دا دی چہ دَ اللہ تعالیٰ دَ کلمی دَ اعلا، دَ پارہ جنگیری کہ ہغہ قاتل وی کہ مقتول جنتی دی. (۷)

قوله: تابعه الأويسى عن ابن أبي الزناد عن موسى بن عقبة: اویسی دَ معاویہ

بن عمرو پہ دی روایت کنبی متابعت کریدی. ((ابن ابی الزناد عن موسی بن عقبہ)) پہ طریق سرہ. دَ اویسی نہ مراد حضرت امام بخاری رحمہ اللہ شیخ عبدالعزیز بن عبد اللہ العامری رحمہ اللہ دی. (۸)

(۱) (دَ دوی دَ حالاتو دَ پارہ اوگوری کتاب الجمعة باب القائلة بعد الجمعة -

(۲) (دَ دوی دَ حالاتو دَ پارہ اوگوری کتاب الوضوء باب إسباغ الوضوء -

(۳) (دَ دوی دَ حالاتو دَ پارہ اوگوری کتاب الوضوء باب المسح على الخفين -

(۴) (دَ دوی دَ حالاتو دَ پارہ اوگوری کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين.... -

(۵) (جامع الأصول (ج ۲ ص ۵۶۸) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۱۵) -

(۷) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳۱) -

(۸) (دَ دوی دَ حالاتو دَ پارہ اوگوری کتاب العلم باب الحرص على الحديث -

او مراد دا دې چه د حديث باب راوی معاويه بن عمرو بن مهلب متابعت په دې روايت کښې اويسی کړيدې.

د مذکوره متابعت تخریج: دا متابعت امام بخاری رحمته الله علیه صحیح بخاری نه علاوه چرته بل خای کښې موصولاً ذکر کړيدې. او ابن ابی عاصم دا په (کتاب الجهاد) کښې نقل کړيدې. (۱)

دغه شان عمر بن شبه هم دا متابعت د اويسی نه خپل (کتاب اخبار الندينة) کښې روايت کړيدې. په هغې کښې د دې امر اضافه هم ده چه حضور صلی الله علیه و آله وسلم په حديث کښې خودکې شوي خبره د غزوه خندق په موقع ارشاد فرمايلې وه. (۲)

د مسلمانانو ټول مقتولين جنتيان دي: ابن المهلب رحمته الله علیه فرمائي چه د حضرت عمر رضي الله عنه قول دې ((أليس قتلانا في الجنة وقتلهم في النار)) نه دا خبره معلومه شوه چه د مسلمانانو ټول مقتولان جنتي دي ليکن دا په اجمالی توگه باندې دی او دا ناممکن ده چه په هغې کښې چرته د يو تعين او کړيشی او اووئيلې شی چه فلانکې جنتي دي. ځکه چه د حضور صلی الله علیه و آله وسلم فرمان دې ((والله أعلم بمن يجاهد في سبيله)) نو مونږ په اجمالی توگه باندې دا وئيلې شو چه د مسلمانانو ټول مقتولين جنتيان دي خود تفصيل او تعين او نيتونو حال د الله تعالی په حواله دي. (۳) د دې مسئلې نور تفصيل ((باب لا يقول فلان شهيد)) لاندې به انشاء الله راځي.

تنبيه: د حديث باب په سند کښې دا الفاظ راغلي دي ((وكان كاتبه)) دې کښې ((كان)) ضمير ابوالنضر طرف ته واپس کيږي او ((کاتبه)) ضمير عمر بن عبيد الله طرف ته راجع دي او مطلب دا دي چه سالم ابوالنضر، عمر بن عبيد الله کاتب وو. (۴) هم (کتاب الجهاد) کښې د دې خبرې تصريح موجود ده. موسی بن عقبه فرمائي ((حدثني سالم أبو النضر مول عمر بن عبد الله كنت كاتبه)) (۵)

دلته حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمته الله علیه (۶) دا ليکلی دی چه سالم عبد الله بن ابی اوفی رضي الله عنه کاتب وو دا وهم دي.

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: علامه ابن المنیر رحمته الله علیه فرمائي چه امام بخاری رحمته الله علیه دلته ترجمه الباب د حديث د الفاظونه نه ده اخذ کړې، د دې وجه يا خودا ده چه کله د تورې پړق او رنډا وی هم د هغې په حساب سره به د هغې سوري هم وی. دغه شان به مطابقت حاصل شی. يا که دا اووئيلې شی چه امام بخاری رحمته الله علیه دا ترجمه د يو بل حديث نه اخذ کړيده ليکن

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۴) و هدی الساری (ص ۳۶) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۴) و تغليق العليق (ج ۳ ص ۴۳۲) -

(۳) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳۱) -

(۴) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۱۸) و شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۵۳) -

(۵) (صحیح البخاری (ج ۱ ص ۴۲۴) کتاب الجهاد باب لا تتمنوا لقاء العدو رقم (۳۰۳۴) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۲) و عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۴) -

هغه حديث د هغه په شرط موافق نه ووبه دې وجه په دې ترجمه کښې نې تنبيه اوکړه او د ترجمه لاندې نې نقل نه کړو. (۱)

۲۳- بَاب: مَنْ طَلَبَ الْوَلَدَ لِلْجِهَادِ

د ترجمه الباب مقصد امام بخاری دې ترجمه الباب قائمولوجه دا خبره ښائی چه یو سړې خپلې ښځې سره د کوروالی په وخت کښې د جهاد د پاره د اولاد خواش او تمنا اوکړی نو هغه ته به ثواب ملاویږی که اولاد پیدا شی اوکه نه. او د اولاد پیدا کیدونه پس که هغه جهاد اوکړی او که نه. بهر حال د نیت ثواب به خامخاملاویږی. (۲)

[۲۶۲۳] وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ رَبِيعَةَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ هُرْمَزٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَاهُ رِزَّةَ (۳) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ لَأُطَوِّفَنَّ اللَّيْلَةَ عَلَى مِائَةِ امْرَأَةٍ أَوْ تِسْعٍ وَتَعِينَ كُلُّهُنَّ يَأْتِي بِفَارِسٍ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَالَ لَهُ صَاحِبُهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَلَمْ يَقُلْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَلَمْ يَحْمِلْ مِنْهُنَّ إِلَّا امْرَأَةً وَاحِدَةً جَاءَتْ بِشِقِّ رَجُلٍ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَوْ قَالَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فُرْسَانًا أَجْمَعُونَ [۲۶۲۲]

تراجم رجال

۱- لیث: دا امام ابوالحارث لیث بن سعد بن عبدالرحمن فهمی رحمته الله دې. د ده حالات ((بده الوحي)) د دریم حدیث په ذیل کښې راغلی دی. (۴)

(۱) (المتواری (ص ۱۵۳) قال الحافظ ابن حجر رحمته الله كانه أشار بالترجمة إلى حديث عمار بن ياسر، فأخرج الطبراني بإسناد صحيح عن عمار بن ياسر أنه قال يوم صفين: الجنة تحت الأبارقة (فتح الباری ج ۶ ص ۲۳) وجمع الزوائد للهيثمي (ج ۷ ص ۲۴۱) -
(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۵) -

(۳) (قوله: أباه ريزة رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً (ج ۱ ص ۴۸۷) كتاب أحاديث الأنبياء باب «ووهبنا لداود سليمان نعم العبد إنه أواب» رقم (۳۴۲۴) و (ج ۲ ص ۷۸۸) كتاب النكاح باب قول الرجل لأطوفن الليلة على نسائي رقم (۵۲۴۲) و (ج ۲ ص ۹۹۴) كتاب الإيمان والنذور باب كيف كان يمين النبي صلى الله عليه وسلم؟ رقم (۶۶۳۹) و (ج ۲ ص ۹۹۴) كتاب كفارات الإيمان باب الاستثناء في الإيمان رقم (۶۷۲۰) و (ج ۲ ص ۱۱۱۳) كتاب التوحيد باب في المشيئة والإرادة رقم (۷۴۶۹) ومسلم (ج ۲ ص ۴۹) كتاب الإيمان باب الاستثناء في اليمين وغيرها رقم (۴۲۸۵) والترمذي (ج ۱ ص ۱۸۵) أبواب النذور والإيمان باب ماجاء في الاستثناء في اليمين رقم (۱۵۳۲) والنسائي (ج ۲ ص ۱۴۸) كتاب الإيمان والنذور باب إذا حلف فقال له رجل: إن شاء الله هل له استثناء؟ رقم (۳۸۶۲) والاستثناء رقم (۳۸۸۷) -
(۴) (كشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۴) -

- ۲- جعفر بن ربیعہ: دا امام جعفر بن ربیعہ بن شرحبیل مکی دے (۱)
 ۳- عبدالرحمن بن هرمز: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنی قرشی مکی دے دوی
 مختصر حالات ((کتاب الإیمان باب حب الرسول من الإیمان)) لاندی تیرشوی (۲)
 ۴- ابوهریرہ رضی اللہ عنہ: دا مشہور صحابی رسول ﷺ حضرت ابوهریرہ رضی اللہ عنہ دے دوی حالات
 ((کتاب الإیمان باب أمور الإیمان)) لاندی تیرشوی دی (۳)

قوله: عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: قال سليمان بن داود عليه السلام لأطوفن الليلة على مائة امرأة أو تسع وتسعين كلبن يأتني بفارس يجاهد في سبيل الله: حضرت ابوهریرہ رضی اللہ عنہ دے حضور ﷺ نے روایت کوی چہ
 دعوی فرمائی دے چہ یو خل حضرت سلیمان علیہ السلام اوفرمائیل دے الله قسم: زہ بہ پہ یوہ شپہ
 کنبی سلو یا یو کم سل بنحو لہ خم. پہ دعوی کنبی بہ دے هرے یوے نہ یو یو پہ اس سورلی
 کونگی پیدا کیڑی چہ دے الله تعالی پہ لار کنبی بہ جناد کوی.
 ((لأطوفن)) کنبی لام جواب قسم دے او قسم محذوف دے او تقدیر عبارت داسی دے ((واشہ
 لأطوفن)) دے دے تائید دے دے قول نہ کیڑی کوم چہ دے ((کتاب النکاح)) پہ روایت کنبی راغلی دے
 ((لم یحث)) (۴) خکہ چہ سرے ہم پہ قسم حاث کیڑی او دے قسم دے پارہ ضروری دی چہ دے دے
 مقسم بہ ہم وی. (۵)
 او ((أطوفن)) مشتق دے طواف نہ دے دے خہ معنی چہ ((الدوران حول الشيء)) دے او دلتہ دے جماع نہ
 کنایہ دے. (۶)

قوله: مائة امرأة أو تسع وتسعين:
 حضرت سلیمان علیہ السلام دے بییانو پہ تعداد کنبی دے روایاتو اختلاف دے حضرت سلیمان علیہ السلام
 دے بییانو دے شمیر پہ روایاتو کنبی سخت اختلافات دی. دلتہ دے باب پہ روایت کنبی سل یا
 یو کم سل شک سرہ راغلی دی. پہ یو روایت کنبی ((ستین)) (۷) او پہ یو روایت کنبی ((سبعین)) (۸)

- (۱) (دے دے حالاتو دے پارہ او گوری کتاب التیمم باب التیمم فی الحضر إذا لم يجد الماء..... -
 (۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۱) -
 (۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -
 (۴) (انظر الصحيح للبخاری کتاب النکاح باب قول الرجل: لأطوفن الليلة على نسانی رقم (۵۲۴۲) -
 (۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۶۰) -
 (۶) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۵) -
 (۷) (صحيح البخاری (ج ۲ ص ۱۱۳) کتاب التوحید باب فی المشیئة والإرادة رقم (۷۴۶۹) -
 (۸) (انظر صحيح البخاری (ج ۲ ص ۴۸۷) کتاب أحادیث الأنبياء باب ((ووهبنا لداؤد سليمان نعم العبد إنه
 أواب)) رقم (۳۴۲۴)

او په یو کښې «تسعين» (۱) او په یو بل روایت کښې بغیر د شک نه «مائة» (۲) دی. اوس په دې ټولو روایتونو کښې د جمع یو صورت دا دی که دا اووئیلې شی چه په دې ښځو کښې شپيته (۶۰) خو آزادي وې او نورې وینځې اوبالعکس او سبعین په مبالغه باندې محمول کړیسی. نو پاتې شوې مائة او تسعون نو چونکه هغه د سلونه کمې او لس کم سل نه زیاتې وې چه د کسور اعتبار ئی نه دې کړې نو هغه خو تسعون اووئیل او چا چه اعتبار او کړو او کسور ئی پوره کړل او سل ئی اووئیل «هذا ما قاله الحافظ رحمه الله في «الفتح»» (۳) خو د حافظ دا جواب د تکلف نه خالی نه دې او په دې کښې په دې اعتبار هم لریوالې دې چه حدیث یو دې اود روایت د ټولو طرقو راوی هم یو یعنی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې ځکه چه د روایاتو په مینځ کښې د جمع او تطبیق صورت په هغه وخت کښې اختیارولې شی چه کله دا معلومه وی چه دا ټول اعداد نبی صلی الله علیه و آله په مختلفو موقعو کښې ارشاد فرمائیلې وی او داسې هیڅ خبره نشته.

نو راجح جواب دا معلومیږی چه د روایاتو په مینځ چه د اعدادو کوم اختلاف دې د روایتو د خپل تصرف نتیجه ده، کیدیشی نبی صلی الله علیه و آله یو داسې عدد ذکر کړې ووچه په کثرت باندې دال وې نو بعضو روایتو د دې تعبیر ستون سره او کړوه او نورو سبعون یا تسعون سره، اود دیرو رواة حدیث دا عادت دې چه هغوی د اصل حدیث اود هغې د مغز یادولو اهتمام خو کوی لیکن د هغې حواشی او تفصیلاتو کښې نه بختیږی د کوم چه په اصل حدیث کښې څه اثر نه وی. نو دلته هم دغه شوی دی چه رواة خو اصل قصه یاده کړیده لیکن د تعداد نسبه په معامله کښې هغوی هغه حیثیت ورنه کړو کوم ئی چه اصل قصې ته ورکړې. هم دې ځای نه دلته اختلافات پیدا شو او دا اختلاف د اصل حدیث د صحت د پاره نقصانی نه دې ځکه چه د محدثینو په نزد دا قاعده مسلمه ده چه د حدیث په یوه حصه کښې د راوی وهم د اصل حدیث ضعف ته مستلزم نه دې او حافظ ابن حجر رحمته الله هم دا قاعده په خپله فتح الباری کښې په مختلفو موقعو استعمال کړیده. (۴)

یو بل صورت دا دې چه داسې اووئیلې شی چه د قلیل په ذکر سره د کثیر نفی نه لازمیږی او دا مفهوم د عدد د قبیل نه دې چه د جمهورو په نزد حجت نه دې. (۵)

قوله: فقال له صاحبه: قل: إن شاء الله: نوهغه ته د هغه صاحب اووئیل إن شاء الله اووايه.

(۱) (انظر صحيح البخارى (ج ۱ ص ۹۸۲) كتاب الإيمان والنذور باب كيف كان يمين النبي صلى الله عليه وسلم؟ رقم (۶۶۳۹) -

(۲) (انظر الصحيح للبخارى كتاب النكاح باب قول الرجل: لأطوفن الليلة على نساءي رقم (۵۲۴۲) - (فتح البارى (ج ۶ ص ۴۶۰) -

(۳) (فتح البارى (ج ۹ ص ۲۸۶) ونكلمة فتح الملهم (ج ۲ ص ۲۰۷) -

(۴) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۱۵) -

د صاحب نه څوک مراد دې؟ علامه عینی حافظ ابن حجر او علامه نووی رحمتهما فرماني چه د صاحب نه مراد فرشته ده لکه چه په هغه باندې د (کتاب النکاح) روایت هم دلالت کوي. ((تقال له الملك)) (۱) او هم دا قول دې حضراتو صحیح گرځولې دې. (۲)
 او د بعضو نورو حضراتو وینا دا ده چه دلته د صاحب نه مراد آصف بن برخیا دې چا سره چه د کتاب علم وو، لیکن حافظ صاحب دا قول مردود گرځولې دې. (۳)
 علامه قرطبی فرماني چه د صاحب نه مراد د حضرت سلیمان عليه السلام وزیر دې، که انسان وی که پیرې او که مراد ترینه فرشته وی نو دا هم هغه فرشته ده چه هغه له به نې وحی راوړله او چا چه د صاحب نه مراد خاطر قلب گرځولې دې د هغوی قول د حقیقت نه لرې دې. (۴)
 بهر حال قول همدغه دې چه د صاحب نه مراد دلته ملک (فرشته) ده که امیرالان.

قوله: فلم يقل: إن شاء الله: نو هغه انشاء الله اونه وئیل.

مطلب دا چه حضرت سلیمان عليه السلام په ژبه سره انشاء الله اونه وئیل دا مطلب بالکل نه دې چه هغوی عليه السلام د زړه نه هم د الله تعالی طرف ته د تفویض نه غافل شوې وو. ځکه چه دا د نبوت د منصب نه خلاف ده. ممکن دی چه بل څه امر پېښ شوې وی. (۵)
 دغه شان معامله زمونږ نبي عليه السلام ته هم پېښه شوې وه چه کله د مکې مشرکانو د حضور عليه السلام نه د روح، خضر او ذوالقرنین باره کښې سوال او کړونو هغوی عليه السلام په جواب کښې اوفرمائیل چه زه به صبا تاسو ته جواب درکوم. ځکه چه د هغوی الله تعالی سره په تعلق د یقین وو چه څنگه هغه فرماني همدغه شان به وی. لیکن د هغوی د ژبې مبارکې نه انشاء الله ذهول شو، دا مطلب نه دې چه د زړه نه هم غافل او ذاهل شوې وو. (۶)

قوله: فلم يحمل منهن إلا امرأة واحدة جاءت بشق رجل: نو د هغه ښځونه صرف یوه ښځه حامله شوه او هغې یو نامکمل بچې راوړلو. مطلب دا چه د سلیمان عليه السلام انشاء الله نه وئیلو په وجه صرف د یوې ښځې حمل شو او هغه حمل هم ناقص وو.

قوله: والذي نفس محمد بيده، لوقال: إن شاء الله لجأهدوا في سبيل الله

فرساناً أجمعون: او هغه الله قسم! د چا په قبضه قدرت کښې چه د محمد خان دې که چرې هغه (سلیمان عليه السلام) انشاء الله وئیلې وو نو هغه ټولو به د الله تعالی په لار کښې جهاد کولو. مطلب دا چه که سلیمان عليه السلام د ژبې مبارکې نه ان شاء الله وئیلې وو نو هغه مراد به پوره

(۱) (صحيح البخارى كتاب النكاح باب قول الرجل: لأطوفن الليلة على نساءى رقم (۵۲۴۲)-)

(۲) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۱۵) وفتح البارى (ج ۶ ص ۴۶۱) وشرح مسلم للنووى (ج ۲ ص ۴۹)-)

(۳) (فتح البارى (ج ۶ ص ۴۶۱)-)

(۴) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۱۵)-)

(۵) (فتح البارى (ج ۶ ص ۴۶۱)-)

(۶) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۱۵)-)

شوې وو او هغه ټولو بنځو به یو یو فارس راوړلې وې چه د الله تعالی په لار کښې به نې جهاد کولو. (۱)

د دې مطلب تائید د صحیح بخاری (کتاب النکاح) د یو روایت نه هم کیږي کوم کښې چه ((وکان أرحم لحاجته)) الفاظ راغلي دي (۲)

د نبي کریم ﷺ د دې ارشاد نه هم دا معلومه شوه چه دا ضروري نه ده چه د هرانسان خواهش دې پوره شی سره د دې چه هغه انشاء الله وئیلې وی بلکه د استثناء حاصل خو دا دې چه هغه څنگه هم خواهش کړې دې د هغې د واقع کیدلو توقع او امید ساتی او په ترک استثناء کښې د وقوع کیدلو امید نه وی. (۳)

فائده: علامه مهلب رحمته الله فرمائی چه په حدیث باب کښې د جهاد په نیت د اولاد غوښتلو ترغیب دې کله داسې هم کیږي چه ماشوم د امید په خلاف مجاهد نه وی او کافر وی لیکن ده ته په خپل نیت او عمل ثواب ملاویري. (۴)

د بچي د ناقص کیدو وجه: علامه رشید احمد گنگوہي رحمته الله د حدیث د الفاظو ((لا امرأة واحدة جاءت بشق...)) تشریح کولو سره فرمائی چه کیدیشی د دې بنځې د ناقص ماشوم پیدا کیدو وجه د حضرت سلیمان عليه السلام په اراده باندې وی چه هغوی عليهم السلام اراده خو کړې وه د ان شاء الله وئیلو لیکن دا چه هغه نه عزم پوره کیدل ممکن نه شو نو دا عزم ناقص شو نو دغه شان د هغه بچي هم ناقص او نامکمل شو پوره نشو. (۵)

مودودي صاحب.... او حدیث باب: مودودي صاحب خپل تفسیر (تفهيم القرآن) کښې ((ولقد فتنا سليمان وألقينا على كرسيه جسداً ثم أناب...إذك أنت الوهاب)) تفسیر کولو سره د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حدیث باب د عقل نه خلاف ګرځولې او د دې قول د رسول ﷺ نه د تسلیم کولونه ئی انکار کړيدي، هغه لیکی چه:

دریم ټولې وائی چه حضرت سلیمان عليه السلام یوه ورځ قسم اوخوړلو چه نن شپه به زه خپلو اویا بیبیانوله ورځم او د هرې یوې نه به یو د الله تعالی د لارې مجاهد پیدا کیږي خو دې خبرې سره هغه انشاء الله اونه وئیل، د دې نتیجه دا شوه چه صرف یوه بی بی امیدواره شوه او د هغې نه هم یو نیمګړې ماشوم پیدا شو، کوم چه دائي راوړلو او د حضرت سلیمان عليه السلام په کرسی ئی کیخودو. دا حدیث حضرت ابوهريره رضي الله عنه د حضور ﷺ نه روایت کړيدي او دا بخاری، مسلم او نورو ډیر محدثینو په مختلفو طریقو سره نقل کړيدي. پخپله په بخاری شریف کښې دا په مختلفو مقاماتو کښې چه په کومو طریقو سره نقل کړيشوې دې په هغې

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۶۱) -

(۲) (صحیح البخاری تاب النکاح باب قول الرجل: لأطوفن الليلة على نساءي رقم (۵۲۴۲) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۶۱) -

(۴) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۳۲) -

(۵) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۲۰) -

کنبی چا کنبی د بیبیانو تعداد (۶۰) دې او چا کنبی (۷۰) چا کنبی (۹۰) چا کنبی (۹۹) او په چا کنبی (۱۰۰) ترکومې چه د سند تعلق دې په دې کنبی د اکثر روایاتو سند قوی دې او په اعتبار د روایت د دې په مسحت کنبی کلام نشی کیدلې لیکن د حدیث مضمون صریح د عقل خلاف دې او په چغو چغو وائی چه دا خبره به رسول الله ﷺ هیڅ کله هم داسې نه وی فرمائیلی څنگه چه نقل شویده بلکه هغوی ﷺ به د غالباً د یهودیانو د فضول وینا ذکر کولو سره په یوه موقع دا د مثال په توگه بیان کړې وی او اوريدونکی ته دا غلط فهمی شویده چه دا خبره حضور ﷺ پخپله د واقع په توگه بیانوی. داسې روایات صرف د سند د صحت په زور د خلقو د خلق نه تیرولو کوشش کول دین توقې مسخرې جوړول دی. هر سرې پخپله حساب لگولې شی چه د ژمی په اوږده شپه کنبی هم د ماسخوتن او سحر په مینځ کنبی لس یولس گینتو نه زیات وخت نه وی، که د بیبیانو د کم نه کم تعداد (۶۰) اومنلې شی نو د دې معنی دا شوه چه حضرت سلیمان علیه السلام په هغه شپه بغیر د سا اخستلوفی گینته د شپو بیبیانو په حساب سره مسلسل لس یا یولس گینتې کوروالې کولو. آیا دا عملاً ممکن دی؟ او آیا دا توقع کولې شی چه حضور ﷺ به دا خبره د واقع په توگه بیان کړې وی. (۱)

په دې حدیث باندې د هغه کلام او په احادیث صحیحه باندې غیر اصولی تنقید کولو چه کومه دروازه هغه پرانستې ده هغې ته په کتلو په الله تعالی قسم چه د زمونږ غونې زیر شو او بدن مو اوریدو. په دې خبره کنبی هیڅ شک نشته چه په احادیثو باندې په ماضی کنبی سلیمان علمي نقدو بحث کړی او بیا به هم کړې لیکن د دې بحث او تمحیص څه اصول او قواعد هم دي د څه تفصیل محدثینو حضراتو د اصول په کتابونو کنبی کړيدي. که هر سرې ته د دې خبرې اجازت ورکړی شي چه احادیث صحیحه د سند، صحت او رجال ثقافت باوصف هغه رد کړی، صرف د دې د پاره چه د هغې معنی د هغه د عقل موافق نه دی نو د دین بنیادونه به په رڼیدو شی او هر کس او ناکس د وړوکی او لونې د پاره به د تحریف دروازه يك دم کولوشی. لاجول ولاقوة الا بالله العظيم.

او دا مودوی صاحب چه د شپې د وختونو کوم حساب ذکر کړيدي او دا چه په دومره لږ وخت کنبی شپیتو بنځو سره جماع کول ممکن نه دی نو دا د لاندینو وجوهاتو په بناء باندې مدفوع (مسترد) دی:

پومبني وجه. روستودا خبره راغلې ده چه د حضرت سلیمان علیه السلام د بیبیانو یومقرر شمیر د حدیث نه ثابت نه دي، بنکاره همدغه ده چه نبی اکرم ﷺ یو داسې عدد ذکر کړې وو چه په کثرت باندې دال وو. بعض روایتو د دې تعبیر شپیتوسره او کړو، چا لس کم سلو سره یا د دې نه زیاتو سره او کړو، ځکه چه رواة خو د اصل حدیث یادولو اهتمام کوی او د حدیث د دې اجزاو او تفاسیلو سره زیات کار نه لری او د کوم چه په اصل حدیث کنبی څه اثر نه وی،

نو مونږ ته دا حق څنگه حاصل دې چې یو عدد مقرر کړو بیا د دې په حساب د شپې اوقات مقرر او متعین کړو؟

دوئمه وجه که د شپېتو دا شمیر فرض کړه مونږ صحیح او ګټور نو شپږو پنځو سره یو ګڼته کښې جماع کول څرنگ محال دې؟ او که شپه په دولس ګڼتو باندې هم مشتمل شی نو صحیح حساب په یو ګڼته کښې پنځه پنځې شوې نو دا څنگه عقلاً محال شو چه د دې په وجه صحیح حدیث رد کړی شي؟ که د انبیاء علیهم السلام قصص او د هغوی په حکایاتو کښې مونږ د اقسام قیاسونه شروع کړل نو نه به د یونې معجزه ثابته شی نه د هغوی نه علاوه د چا کرامت. انبیاء علیهم السلام خو څه بلکه بعض اولیاؤ نه څومره داسې امور ثابت دي چه هغوی په ډیر لږ وخت کښې ډیر کارونه کړي دي او نور خلق د هغې نه په دو چنډ وخت کښې هم هغه کارونه نشي پوره کولي. بعض فلاسفه... د چا سرخیل چه حضرت شیخ الاسلام مولانا محمد قاسم نانوتوی رحمته الله علیه دې ثابت کړي چه د وخت د پاره طول او عرض دواړه وي. د کومو څیزونو چه مونږ په عامو احوالو کښې مشاهده کوو هغه د وخت طول دي او د ډیرو کارونو په لږ وخت کښې پوره کولو چه کوم ذکر کولي شي هغه د وختونو په عرض کښې واقع کیږي.

د بحث خلاصه حاصل دا دي چه صرف د عقل بعضي امور واقع کیدل مستبعد ګڼل د صحیح احادیثو د رد د پاره کافی نه دي. معجزات او کرامات داسې امور دي کوم چه عقل مستبعد ګڼي لیکن دا بې شک او شپې ثابت دي.

او ترکومي چه د بعضو اصولینو د دې خبرې تعلق دي چه د حدیث د صحت دپاره دا ضروري دي چه هغه دې د عقل خلاف نه وي نو د دې نه د هغوی مطلب دا وي چه د عقل نه خلاف په دې معنی وي چه د هغې نه محال عقلی لازم راځي، دا مطلب نه دي چه هغه صرف عقل مستبعد او ګټور. د دې دلائلونه علاوه کوم چه د معجزاتو په ثبوت دلالت کوي. علامه سیوطي رحمته الله علیه (تدریب الراوی) کښې فرمائي:

(ان من جملة دلائل الوضع أن يكون مخالفا للعقل بحيث لا يقبل التأويل، ويلتحق به ما يدفعه الحس والشاهدة، أو يكون منافيا لدلالة الكتاب القطعية أو السنة المتواترة أو الإجماع القطعي، أما المعارضة مع إمكان الجمع فلا) (۱)

یعنی د حدیث د وضع په ادله کښې دا هم دي چه هغه به د عقل مخالف وي، په دې حیثیت سره چه بالکل تاویل قبول نه کړي، دې سره هغه هم شامل دي کوم ته چه حس یا مشاهده رد کړي. یا دا چه هغه د کتاب الله د قطعی دلائل یا سنت متواتره یا اجماع قطعی منافي کیږي. هغه تعارض کوم کښې چه د جمع بین الروایات امکان وي، نو هغه د وضع حدیث د دلیلونو نه دي.

علامه سخاوی رحمته الله علیه (فتح المغیث) کښې لیکي:

«وكان يكون مخالفاً للعقل ضرورة أو استدلالاً، ولا يقبل تأويلاً بحال، نحو: الإخبار عن الجمع بين الضدين،

وعن نفى الصانع، وقدم الأجسام، وما أشبه ذلك لأنه لا يجوز أن يرد الشرع بهائناً مقتضى العقل» (۱)
 لکه څنگه چه ضرورت او استدلالاً د عقل مخالف وی او په هیڅ قسم تاویل نه قبلوی لکه
 جمع بین الضدين او نفی صانع او قدم اجسام او د هغې مشابه د یو څیز خبر چه ورکړی شوی
 وی ځکه چه دا خبره هډو صحیح نه ده چه حکم شرعی په یو داسې څیز کښې راشی چه د
 عقل د مقتضی منافی وی. (۲)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت بالکل
 واضح او ښکاره دې چه په دې کښې د حضرت سلیمان علیه السلام د جهاد د پاره د بجی غوښتلو
 ذکر دې. (۳)

۲۳- بَاب: الشَّجَاعَةُ فِي الْحَرْبِ وَالْجُبْنِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې په جنگ کښې بهادری اختیارولو
 تعریف او په بزدلی کښې خرابې بیانول غواړی. (۴)

[۲۲۶۵] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ وَاقِدٍ حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ (۵)
 رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْسَنَ النَّاسِ وَأَشْجَعَ النَّاسِ
 وَأَجْوَدَ النَّاسِ وَلَقَدْ فَرَّعَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ فَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبَقَهُمْ عَلَى فَرَسٍ
 وَقَالَ وَجَدْنَاهُ بَحْرًا [ر: ۲۳۸۳]

تراجم رجال

۱- احمد بن عبد الملك بن واقد: دا مشهور محدث احمد بن عبد الملك بن واقد الاسدي
 رحمه الله دې. (۶)

۲- حماد بن زيد: دا ابواسماعيل حماد بن زيد بن درهم بصری رحمه الله دې. د دوی حالات
 «کتاب الإیمان باب (وان طائفتان من المؤمنين.....)» لاندې ذکر شوی دی. (۷)

۳- ثابت بن نانی: دا مشهور تابعی بزرگ ابو محمد ثابت بن اسلم بنانی رحمه الله دې. د دوی

- (۱) (فتح المغیث شرح ألفیه الحدیث (ج ۱ ص ۲۹۴) والناقد الحدیث فی علوم الحدیث (ص ۴۸) -
- (۲) (تکملة فتح الملهم (ج ۲ ص ۲۱۲-۲۱۳) وأيضاً انظر الاستاذ المودودي من حياته وأفكاره للبنوري -
- (۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۵) -
- (۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۷) -
- (۵) (قوله: عن أنس رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب الهبة باب من استعاز من الناس الفرس -
- (۶) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الصلاة باب الخدم للمسجد -
- (۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۱۹) -

حالات ((کتاب العلم باب القرعة والعرض علی المحدث)) لاندې تیر شوی دی. (۱)

۳- انس رضی اللہ عنہ: د حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ حالات ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه

ما یحب لنفسه)) لاندې تیر شوی دی. (۲)

قوله: کان النبی صلی الله علیه وسلم أحسن الناس وأشجع الناس وأجود

الناس: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په خلقو کښې د ټولونه زیات ښکلی

د ټولو نه زیات بهادر او ټولونه زیات سخی وو. د نبی علیه السلام درې صفتونه: په دې حدیث کښې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم درې صفتونه ذکر کړي شو.

① احسن ② اشجع ③ أجود (۳)

د حکماء اسلام وینا ده چې د انسان درې قوې دي. عقلیه، غضبیه او شهویه. د قوت غضبیه

د کمال ننداره شجاعت او بهادري ده. د قوت شهویه د کمال مظهر جود او سخاوت دي او

د قوت عقلیه کمال او مظهر حکمت دي. او په لفظ احسن کښې هم د دې قوت عقلیه کمال

ته اشاره ده ځکه چې حسن صورت تابع دي د مزاج د اعتدال او د مزاج اعتدال د نفس

صفاتي او پاکیزگۍ ته او جود طبع نه ماخوځ دي او دغه دریو اړه صفات د امهات

الاخلاق نه دي. (۴)

قوله: ولقد فرغ أهل المدينة فكان النبی صلی الله علیه وسلم سبقهم علی

فرس: او د مدینې خلق او ویریدل نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په یو اس باندې سور شو او د ټولونه

وړاندې اور سیدو. ((فرغ)) (بکسر الزاء) ((الفرغ)) نه مشتق دي او د دې معنی د ویریدلو ده. (۵)

قوله: وقال: وجدناه بحراً: او حضور صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد او فرمائیلو مونږ دا اس د سمندريه شان

او موندلو. د (کتاب الهبة) په روایت کښې راغلي چې پورته ذکر شوي اس د حضرت ابوطالب

رضی اللہ عنہ وو کوم چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم د هغه نه د غاريت په توگه اخستې وو او هم په دې روایت کښې د

هغه اس نوم (مندوب) وو. (۶)

علامه مهلب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې حضور صلی اللہ علیہ وسلم د هغه اس د تیزوالی تشبیه سمندر سره ورکړه او

وئې فرمائیل چې مونږ دا اس په سرعت سیر کښې د سمندر په شان او موندلو، لکه څنگه چې

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۸۳) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۷) -

(۴) (شرح الکرمانی (۱۲ ص ۱۱۹) -

(۵) (مخبر الصحاح (ص ۵۰۲) مادة فرغ -

(۶) (صحيح بخاری (ج ۱ ص ۳۵۸) کتاب الهبة باب من استعار من الناس الفرس رقم (۲۶۲۷) -

د سمندر اوبه یو شان په تیزۍ سره روانې وی دغه شان دا اس هم په یو رفتار منډې وهلې بالکل سترې نشو. (۱)

علامه مهلب نور فرمائی چې د ټولونه اول اس ته د سمندر تشبیه رسول الله ﷺ ورکړه. (۲)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت د حضرت انس رضی الله عنه دې ارشاد کښې دې ((وَأَشْجَمَ النَّاسُ)) (۳)

[۲۶۶۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ جُبَيْرٍ قَالَ أَخْبَرَنِي جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ (۲) أَنَّهُ بَيْنَمَا هُوَ يَسِيرُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعَهُ النَّاسُ مَقْفَلَةً مِنْ حُنَيْنٍ فَعَلِقَهُ النَّاسُ يَسْأَلُونَهُ حَتَّى اضْطَرُّوا إِلَى سَمَرَةٍ فَخَطَفَتْ رِدَاءَهُ فَوَقَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَعْطُونِي رِدَائِي لَوْ كَانَ لِي عَدُوٌّ هَذِهِ الْعِصَا نَعْمًا لِقِسْمَتِهِ بَيْنَكُمْ ثُمَّ لَا تَمْجِدُونِي بِخِيَلٍ وَلَا كَذُوبًا وَلَا جَبَانًا [۲۹۷۹]

تراجم رجال

۱- ابو الیمان: دا ابو الیمان حکم بن نافع بصری رضی الله عنه دې. د ده حالات ((بدع الوحی)) الحديث السادس لاندې تیر شوی. (۵)

۲- شعیب: دا ابوبشر شعیب بن ابی حمزه القرشي الاموی رضی الله عنه دې. د ده حالات ((بدع الوحی)) د شپږم حدیث لاندې راغلی دی. (۶)

۳- زهري: دا امام محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی الله عنه دې. د ده مختصر حالات ((بدع الوحی)) دریم حدیث په ذیل کښې راغلی دی. (۷)

۴- عمر بن محمد بن جبیر: دا رسول الله ﷺ مشهور صحابی حضرت جبیر بن مطعم رضی الله عنه نمسې عمر بن محمد بن جبیر بن مطعم بن عدی القرشي النوفلي المدنی رضی الله عنه دې. (۸)
دوی د خپل والد صاحب محمد بن جبیر نه روایت کوي. د هغوی نه د حدیث روایت کونکي

(۱) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳۴) -

(۲) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳۴) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۷) -

(۴) (قوله: جبیر بن مطعم: الحديث أخرجه البخاری (ج ۱ ص ۴۴۶) كتاب فرض الخمس باب ما كان النبي صلى الله عليه وسلم يعطى المؤلفه قلوبهم وغيرهم من الخمس ونحوه رقم (۳۱۴۸) والحديث من إفراده -

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۷۹) -

(۶) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۸۰) -

(۷) (كشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۸) (تهذيب الكمال (ج ۲۱ ص ۴۹۵) وقال الذهبي في الميزان (ج ۳ ص ۲۲۰) ما روى في علمي سوى الزهري -

صرف امام زهري رحمته اللہ علیہ دي. (۱)

امام نسائي فرمائي ((ثقة)) (۲)

ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائي ((ثقة)) (۳)

ابن حبان رحمته اللہ علیہ د هغه ذکر په (کتاب الثقات) کښي کړيدي. (۴)

دي په اميات سته کښي صرف د صحيح بخاري راوي دي او امام بخاري رحمته اللہ علیہ هم د ده نه

صرف يو حديث (مذکورتي الباب) اخستي دي. (۵)

د- محمد جبیر: دا ابو شعید محمد بن جبیر بن مطعم المدني رحمته اللہ علیہ دي. (۶)

۱- جبیر بن مطعم رضي الله عنه: دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابي حضرت جبیر بن مطعم بن عدی رضي الله عنه دي. (۷)

قوله: أنه بينما هو يسير مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعه الناس مقفله من

حنين: حضرت جبیر بن مطعم فرمائي چه کله هغه رسول الله ﷺ سره روان وو او په دي وخت کښي هغوی سره نور خلق هم وو د غزوه حنين د واپسني په وخت کښي. دلته په حديث باب کښي د رسول الله ﷺ يوه واقعه بيان کړي شوې ده چه د غزوه حنين نه په واپسني کښي پيښه شوې وه. داسي اوشوه چه کله حضور ﷺ په غزوه حنين کښي د فتح او نصرت نه پس د اهل حنين قيديان د هغوی د کورونو والا ته واپس کولو نه فارغ شونو حضور ﷺ سور شو او روان شو، نور خلق هم هغوی پسې شاستا ته روان شو او د هغوی ﷺ نه ئي د غنميت د مال غوښتنه شروع کړه.

په دي موقع باندې هغوی ﷺ ارشاد او فرمايلو ((اعطوني ردائي....)) (۸)

((مقفله)) مصدر ميمي دي يا ظرف زمان اود ((ققول)) معنى ((رجوع)) ده. (۹) او هم د بخاري

شريف په يو روايت کښي ((مقبلا من حنين)) (۱۰) الفاظ راغلي دي يعنى دغه وخت کښي حضور ﷺ د حنين نه واپس کيدلو، په دي روايت کښي دا حال واقع شوې دي. (۱۱)

(۱) (حواله بالا -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (تقريب التهذيب (۴۱۶) رقم (۴۹۶۳) -

(۴) (الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۱۶۶) -

(۵) (تهذيب الكمال (ج ۲۱ ص ۴۹۶) -

(۶) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الاذان باب الجهر فى المغرب -

(۷) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الغسل باب من أفاض على رأسه ثلاثا -

(۸) (شيرة ابن هشام (ج ۳ - ۴ ص ۴۹۲) -

(۹) (شرح الطبي (ج ۱۱ ص ۳۱) وعمدة القارى (ج ۱۴ ص ۱۱۸) وجامع الأصول (ج ۵ ص ۱۰) -

(۱۰) (صحيح بخاري (ج ۱ ص ۴۴۶) كتاب فرض الخمس باب ما كان النبى صلى الله عليه وسلم يعطى المؤلفه قلوبهم وغيرهم من الخمس ونحوه رقم (۳۱۴۸) -

(۱۱) (فتح البارى (ج ۶ ص ۲۵۴) -

«فعلقه الناس يسألونه حتى اضطروا إلى سيرة، فخطفت ردائه

خلق حضور ﷺ پورې اونختل او د هغوی نه ئې غوښته کوله، تردې چه حضور ﷺ د کيکر اونې پورې په پناه اخستلو مجبور شو نو کيکر د هغوی خادر مبارک راښکلو.

«علق» د ادبَاب «سم» نه دې او «تعلق» په معنی کښې دې یعنی اینختل او لازم نیول. (۱)
او د «الناس» نه مراد «الأعراب» یعنی کلی وال دی. لکه چه (کتاب فرض الخمس) په روایت کښې «الأعراب» راغلې دی. (۲)

او «يسألون» الناس نه حال واقع کيږي. (۳)

او د «خطف» معنی ناخاپي اوچتولو ده. (۴)

او دلته مطلب دا دې چه د حضور خادر د کيکر په ازغوکښې گډوډ شو او په هغه ازغو کښې اونختلو. (۵)

قوله: فوقف النبي صلى الله عليه وسلم فقال: أعطوني ردائي، لو كان

عدد هذه الأعضاء نعمة بينكم: نو نبي کریم ﷺ توقف اختیار کړو او وئې فرمائیل چه زما خادر ماته راکړئ، که زما د دې ازغو او ونو برابر خاروی وې نو ټول به ما په تاسو خلقو کښې تقسیم کړې وې.

علامه قسطلانی د دې جملې مطلب دا بیان کړيدې چه زه خپل مال تاسو خلقو ته درکولوله تياريم نو تاسو خلقو چه دا کوم غنیمت حاصل کړيدې هغه خو زه په طريق اولی درکوم. (۶)

«عضاه» دا د عضاه وعضه وعضه جمع ده. (۷) او عضاه هر هغه ونې ته وائی چه ازغیږنه وی لکه کيکر وغیره. (۸)

ابن التين رحمه الله فرمائی دا کلمه حالت وصل او وقف دواړو کښې د باء سره لوستلې شی. (۹)
د کلمه نعم لغوی تحقیق: د «نعم» تحقیق کولو سره علامه ابو جعفر النحاس رحمه الله فرمائی

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۸) -

(۲) (صحيح بخاری (ج ۱ ص ۴۵۶) کتاب فرض الخمس باب ما كان النبي صلى الله عليه وسلم يعطى المؤلفه قلوبهم وغيرهم من الخمس ونحوه رقم (۳۱۴۸) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۸) -

(۴) (مختار الصحاح (ص ۱۱۸) مادة خطف -

(۵) (شرح الطيبي (ج ۱۱ ص ۳۱) -

(۶) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۵۴) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۸) -

(۸) (جامع الأصول (ج ۵ ص ۱۰) -

(۹) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۸) -

چه د نعم اطلاق ابل، بقر او غنم باندې کېږي صرف اوښ ته نعم نشي وئيلې. دغه شان په غوا او بکړني باندې هم د دې استعمال شائع نه دي. (۱)

او علامه فراء نحوی رحمته الله فرماني ((هوذا کرايوت، يقولون: هذا نعم وارد، وجمعة نعمان کحل وحلان)) (۲)

د نعم اعراب: دلته ((نعماء)) منصوب واقع شويدې. او د ابوذر په روايت کښې د اللفظ مرفوع دي. (۳)

نوکه دا کلمه مرفوع ده نودا د کان اسم مؤخر دي او ((عدد هذالعضاء)) خبر مقدم او که منصوب دي نو نعماء بنا بر تمییز منصوب دي او کان تامه دي.

يا دا چه کان ناقصه دي او نعماء د کان خير او عدد د کان اسم دي.

قوله: ثم لا تجدوني بخيلاً ولا كذوباً ولا جباناً: بيا به نه تاسو ما بخيل او مومني او نه دروغزن او نه بزدل.

مطلب دا چه که تاسو ما په مشکل او سخت وخت کښې هم از مینست کړئ نوصفات ردیله مثلاً بخل، کذب او بزدلي وغيره سره به می متصف اونه مومني (۴)

نفي مطلق د وصف ده د مبالغي نه ده: دلته نبي کریم صلی الله علیه و آله د دریو صفات ردیلو د خیل ذات مبارک نه نفي فرمائيلې ده او چه کوم الفاظي فرمائيلي دي په هغې کښې کذب د مبالغه.

جبان صفت د شبهه صيغه دي، او بخيل د دواړو احتمال لری خودلته د مبالغي نفي مراد نه ده بلکه مطلقاً د وصف نفي ده گني نو مشهور اشکال به پيښ شي چه په کذب کښې

نفي مطلقاً د کذب نه بلکه زیاتوالي د کذب دي، دغه شان په نورو الفاظو کښې هم دغه اشکال دی او مطلب به داسې شي چه کاذب خو دي لیکن کذب نه دي وهلم چرا-

د دي د پاره دلته مطلقاً نفي د اوصاف ثلاثه ده نه چه د مبالغي. دا داسې ده لکه چه د الله تعالی په ارشاد کښې دی ((وما ريك بظلام للعبيد)) (۵) په دي آيت کښې هم نفي مطلق د ظلم

ده گني نو الله تعالی به نعوذ بالله ظالم کيدل لازم راشي او دا بدیهی البطلان دي. (۶)

علامه طیبی رحمته الله فرماني چه دا کلمه ((ثم)) تراحي فی الرتبة د پاره دي. او د نبي کریم صلی الله علیه و آله د ارشاد مطلب دادي چه زه په دي عطاء کښې مجبور نه یم بلکه پوره شوق او رغبت سره به

(۱) (حواله بالا -

(۲) (مختار الصحاح (ص ۶۶۹) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۵) -

(۴) (شرح الطیبی (ج ۱۱ ص ۳۲) -

(۵) (فصلت: ۴۶) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۱۸) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۵۴) -

تاسوته در کوم او زه دروغژن هم نه یم چه اوس تاسو سره وعده او کرم او تاسونه خان خلاص کرم، بیا روستو منکر شم او تاسو ته مال درنکرم او نه زه بزدل یم چه د چانه او ویریم، نو

لکه چه دا دواړه جملې ((ولا کذبوا ولا جهانا)) د کلام سابقه تتمه ده. علامه

کرمانی رحمته الله فرمائی چې رسول الله صلی الله علیه و آله د عدم کذب نه د قوت عقليه کمال یعنی حکمت طرف ته، عدم جبن نه د قوت غضبيه کمال یعنی بهادرۍ طرف ته او عدم بخل نه د قوت شهویه کمال یعنی سخاوت طرف ته اشاره او فرمایلې. یعنی حضور صلی الله علیه و آله قوت عقليه، قوت غضبيه او قوت شهویه کسې کامل وو او همدغه دریواړه د قوی اخلاق فاضله اصل دي،

رومې صدیقین دوئم شهداء او دریم صلحاء مرتبه ده. اللهم اجعلنا منهم. (۱)

د حدیث فوائد: علامه ابن بطال رحمته الله فرمائی چې د جبر په حدیث کسې یوڅو فائدي دي مثلاً: ① که جاهلان د یو صاحب علم او فضل سړي باره کسې بدگمانۍ ښکاروي نو هغه سړي له پکار دي چې هغه سړي دي د خپلو ښو عاداتو او ښکلي خصلتونو سرعام ذکر او کړي، دي د پاره چې بدگمانۍ ختمه شي.

② د حدیث نه دا هم معلومه شوه چې یو سړي چا کسې په بخل، کذب او بزدلۍ په شان صفات رذيله وي نو هغه د خلقو مقتداء او پیشوا نشي جوړېدي. او خلقو ته هم پکار دي چې په چا کسې د دي نه یو صفت هم وي نو امام او خلیفه دي نه جوړوي. (۲)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت د رسول الله صلی الله علیه و آله په دي مبارک ارشاد: کسې دي. ((ثم لاتجدونی بخيلا، ولا کذبوا، ولا جهانا)) (۳)

۲۵- باب: مَا يَتَعَوَّذُ مِنَ الْجُبْنِ

ما قبل سره ربط او مناسبت: په وړاندیني باب کسې د بزدلۍ مذموم او قبیح کیدو بیان وو او په دي باب کسې د دي خبرې ذکر دي چې هرکله بزدلی مذموم او قبیح دی نو دینه پناه غوښتل پکار دي.

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاري رحمته الله په دي باب کسې دا خودل غواړي چې د بزدلۍ نه پناه غوښتل پکار دي لکه څنگه چې رسول الله صلی الله علیه و آله دي نه پناه غوښتي وه. (۴)

[۲۶۶۷] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ الْأَوْدِيُّ قَالَ كَانَ سَعْدٌ (ه) يُعَلِّمُ بَنِيهِ هَؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ كَمَا يُعَلِّمُ الْعِلْمَانَ

(۱) (شرح الکرماني (۱۲ ص ۱۲۰) -

(۲) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۳۴) -

(۳) (عمدة القاري (ج ۱۴ ص ۱۱۷) -

(۴) (عمدة القاري (ج ۱۴ ص ۱۱۹) -

(۵) (قوله: سعد: الحديث أخرجه البخاري أيضاً (جص ۹۴۲) كتاب الدعوات باب التعوذ من عذاب القبر رقم (۶۳۶۵) و (ص ۹۴۲) باب التعوذ من البخل رقم (۶۳۰) ..... [بقية حاشيه به راورانه صفحه.....]

الْكِتَابَةِ وَيَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَتَعَوَّذُ مِنْهُمْ ذُبُّ الصَّلَاةِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجَبَنِ وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرْذَلَ الْعُمُرُ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ فَحَدَّثْتُ بِهِ مُضْعَبًا فَصَدَّقَهُ [٦٠٠٣، ٦٠٠٩، ٦٠١٣، ٦٠٢٤]

تراجم رجال

۱- موسی بن اسمعیل: دا ابوسلمه موسی بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمته الله دی. د دوی

حالات ((بده الوحي)) خلورم حدیث په ذیل کښې راغلی دی. (۱)

۲- ابوعوانه: د دوی نوم وضاح بن عبدالله یشکری رحمته الله دی، د دوی حالات هم ((بده الوحي))

خلورم حدیث په ذیل کښې راغلی دی. (۲)

۳- عبد الملك بن عمير: دا ابو عمر عبد الملك بن عمير بن سويد الكوفي رحمته الله دی. (۳)

۴- عمرو بن ميمون الاودي: دا ابو يحيى عمرو بن ميمون الاودي الخضرى الكوفي

رحمته الله دی. (۴)

۵- سعد: دا د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم مشهور صحابی حضرت سعد بن ابی وقاص الليثی المدني

رحمته الله دی. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب إذا لم یکن الإسلام علی الحقيقة....)) لاندې راغلی

دی. (۵)

قوله: قال: كان سعد يعلم بنیه هؤلاء الكلمات كما يعلم المعلم الغلمان

الكتابة: عمرو بن ميمون لاودي رحمته الله فرمائی چه حضرت سعد بن ابی وقاص رحمته الله خپلو

خامنوته دا کلمې داسې خودلې لکه څنگه چه معلم شاگردانوته کتابت ښائی.

دلته د تمهید په توگه راتلونکې دعائیه کلماتو د اهمیت خودلو د پاره د بیان کړې شوچه

حضرت سعد بن ابی وقاص رحمته الله د دې کلماتو خپلو بچوته د زده کولو بې حده اهتمام کولو او

راوی عمرو بن ميمون د دې ماشومانوته تحریر خودلو سره تشبیه ورکړه لکه چه څنگه

.... د تیر مخ بقیه [و (ص ۹۴۲) باب الاستعاذه من أرذل العمر، ومن فتنة الدنيا ومن فتنة النار رقم (۶۳۷۴) و

(ص ۹۴۵) باب التعوذ من فتنة الدنيا رقم (۶۳۹۰) والترمذی فی سننه (ج ۲ ص ۱۹۶) أبواب الدعوات باب

فی دعاء النبی صلی الله علیه وسلم وتعوزه فی دبر کل صلوۃ رقم (۳۵۶۷) والنسائی (ج ۲ ص ۳۱۵) تاب

الاستعاذه باب الاستعاذه من فتنة الدنيا رقم (۵۴۸۰-۵۴۸۱) وباب الاستعاذه من البخل رقم (۵۴۴۹)-

(۱) (کشف الباری (ح ۱ ص ۴۳۳)-

(۲) (حواله بالا (ص ۴۳۴)-

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره او گورئ کتاب الأذان باب اهل العلم والفضل أحق بالإمامة -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره او گورئ کتاب الوضوء باب إذا ألقى علی ظهر المصلی قدر أو حيفة لم تفسد علیه صلاته -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۷۳)-

ماشومانوته د تحریر او کتابت خودل د ډیر محنت او اهمیت متقاضی وی دغه شان دا کلمات هم خودلو کښې محنت او اهتمام کول پکار دی.

قوله: ویقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يدعو منهنّ دبر

الصلاة: او حضرت سعد رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ به د دې کلماتوسره د هرمانځه نه پس دعا فرمائيله. او هغه کلمات دا دی:

قوله: اللهم إني أعوذ بك من الجبن، وأعوذ بك أن أُرذل العِمر، وأعوذ

بك من فتنة الدنيا، وأعوذ بك من عذاب القبر: ای الله! زه ستا پناه غواړم د بزدلۍ نه، ستا پناه غواړم چه راوگرځولې شم خراب عمر ته او پناه غواړم د دنیا د فتنې نه او پناه غواړم د قبر د عذاب نه.

«أُرذل العِمر» نه د ژوند هغه دور مراد دې کله چه د بوډاوالی د وجې نه د عقل او پوهې قوتونه کار پریردی، د غور او فکر صلاحیتونه ختم شی او سپرې د عقل د خفت او فهم د کموالی نه د ماشومانو په شان حرکتونه کوی. (۱)

په نتیجه کښې د ده نه د فرائضو په ادا کولو کښې کوتاهی کیږي او د خپل بدن پاکۍ او صفائی نه عاجز شی او د خپل کور او خاندان د پاره مصیبت او بوج جوړشی او هغوی د ده د مرګ ارزوګانې کوی او که خاندان وغیره نه وی نو بیا خو مصیبت او مصیبت دې نو سپرې له د داسې وخت نه پناه غوښتل پکار دی. (۲)

«فتنة الدنيا» نه مراد دا دې چه د دنیا په بدله کښې آخرت خرڅ کړی، د دنیا فانی ژوند ته د آخرت په ابدی ژوند باندې فوقیت ورکړی. (۳)

د کتاب الدعوات په روایت کښې «فتنة الدنيا» تفسیر د راوی حدیث عبد الملك بن عمير په «فتنة الدجال» سره کړیدې. (۴)

او په دې خبره کښې هم څه شک نشته چه د دجال فتنه به د ټولو نورو فتنو نه خطرناکه وی (۵)

قوله: فحدثت به مصعباً فصدقه: نو ما دا حدیث مصعب ته واورولو او هغوی د حدیث تصدیق او کړو.

د دې قول قائل راوی حدیث عبد الملك بن عمير رضی الله عنه او مصعب نه مراد مصعب بن سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه دی.

(۱) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۲۱) -

(۲) (عمدة القاری (۱۴ ص ۱۱۹) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (صحیح البخاری (ج ۲ ص ۹۴۲) کتاب الدعوات، باب التعمود من عذاب القبر رقم (۶۳۶۵) -

(۵) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۵۵) -

اوس مطلب دا شو چه راوی حدیث عبد الملك بن عمیر وانی چه ما دا حدیث د تصدیق په غرض حضرت مصعب ته واورولو نو هغوی د حدیث د صحت تصدیق او کړو. (۱)
فائده: ابن سعد رحمته الله ((طبقات)) کښې د حضرت سعد بن ابی وقاص رحمته الله د اولاد شمیر ۳۱ خودلې دې په دې کښې ۱۳ خامن او ۱۷ لونړه وې. (۲)
او په دې کښې پنځه محدثین وو او د خپل والد صاحب نه به ئی روایت کولو د هغوی نومونه دادی: عمر، عامر، محمد، مصعب او عائشه. (۳)
تنبيه: حافظ مزى رحمته الله په اطراف کښې فرمائیلی دی چه امام بخاری د صحیح بخاری په روایت کښې مصعب بن سعد بن ابی وقاص نه دې ذکر کړې او نسائی ذکر کړې دي. (۴)
لیکن حافظ مزى رحمته الله ته دلته تسامح شویده ځکه چه د بخاری شریف په ټولو روایاتو کښې د مصعب تذکره موجود ده. (۵)

[۲۶۶۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ (۱) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْجُبْنِ وَالْهَرَمِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ

[۶۰۱۰، ۶۰۰۸، ۶۰۰۶، ۴۴۳۰]

تراجم رجال

- ۱- مسدد: دا مسدد بن مسرهد رحمته الله دې، د ده حالات ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه)) لاندې تیر شویدي. (۷)
- ۲- معتمر: دا معتمر بن سلیمان تیمی بصری رحمته الله دې. (۸)

(۱) (عمدة القاری (۴ ص ۱۱۹) -

(۲) (طبقات ابن سعد: (۳ ص ۱۳۷) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۶) -

(۴) (تحفة الأشراف (ج ۳ ص ۳۰۷) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۶) -

(۶) (قوله: أنس بن مالک رضی الله عنه: احديث أخرجه البخاری أيضاً (ج ۲ ص ۶۸۳) کتاب التفسیر باب قوله تعالى: ﴿ومنکم من یرد إلى أرذل عمر﴾ رقم (۴۷۰۷) کتاب الدعوات، باب التعوذ من فتنه المحیا والممات رقم (۶۳۶۷) وباب الاستعاذة من الجبن والکسل رقم (۶۳۶۹) وباب التعوذ من أرذل العمر رقم (۶۳۷۱) ومسلم (ج ۲ ص ۳۴۷) کتاب الذکر والدعاء باب التعوذ من العجز والکسل وغيره رقم (۶۷۷۳) وأبو داود (ج ۱ ص ۲۱۵) تاب الصلاة

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲) -

(۸) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب العلم باب من خص بالعلم قوما دون کراهية أن لا يفهموا -

۳- ابی: ((آب)) نه مراد ابوالمعتمر سلیمان بن طرحان تیمی بصری رحمته الله دی. (۱)

۳- انس بن مالک رضی الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دی، د دوی حالات ((کتاب ایمان باب من ایمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه)) لاندې تیرشوی دی. (۲)

قوله: كان النبي صلى الله عليه وسلم يقول: اللهم إني أعوذ بك من العجز والكسل والجبن والهرم، وأعوذ بك من فتنة المحيا والميت، وأعوذ بك من عذاب القبر: حضرت انس بن مالک رضی الله عنه فرمائی چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی یا الله زه ستا د پناه غوښتلو طلبگار یم، د عاجزه کیدلو، سستنی، بزدلنی او بوداوی د انتها نه او زه ستا د پناه غوښتونکې یم د ژوند او مرګ د فتني نه او زه ستا د پناه غوښتونکې یم د قبر د عذاب نه.

د حدیث شریف د گوانو الفاظ ووضاحت: ((عجز)) د قدرت ضد دی په یوکار باندې قدرت او طاقت نه لرونکي ته عاجز وئیلی شی. (۳)

او ((کسل)) وائی ضعیف الهمتی او سستنی ته، د دې نه پناه غوښتلو وجه دا دی چه دا صفت د اعمال صالحو نه لري کوی. (۴)

اوس د عجز او کسل په مینځ کښې فرق دا شو چه کسل په یوکار باندې قدرت لرلو سره هغه پریخودل دی او په عجز کښې قدرت مفقود دی. نبی کریم صلی الله علیه وسلم د دواړو نه پناه غوښتې ده. (۵)

د ((هرم)) باره کښې علامه کرمانی رحمته الله فرمائی ((ضد الشباب)) (۶) چه د خوانشی ضد دی. او امام راغب اصفهانی رحمته الله فرمائی چه ((هرم)) هغه بودا ته وئیلی شی د چا عمر چه ډیر زیات شوې وی، د څه په وجه چه د هغه اندامونه د کمزورنی او ضعف ښکارشی. (۷)

د ((هرم)) نه پناه غوښتلو وجه دا ده چه دا د هغه بیمارونه دي د کوم چه څه علاج نه وی. (۸)

((محيا وميت)) دواړه مصدر میمی دی او د مرګ او ژوند په معنی کښې دی. ((فتنة المحيا)) دا ده چه سړي د دنیا په فتنه کښې اخته شی او په دې مشغول او غرقاب شی او آخرت شاته او غورزووی. (۹)

(۱) (حواله بالا)

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -)

(۳) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۲۱) -)

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۹) -)

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۶) -)

(۶) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۲۱) -)

(۷) (المغرب (ج ۲ ص ۳۸۳) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۹) -)

(۸) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۹) -)

(۹) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۱۹-۱۲۰) -)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث په

دې لفظ ((والجین)) کښې دې (۱)

۲۱- بَابُ: مَنْ حَدَّثَ بِمَشَاهِدِهِ فِي الْحَرْبِ

ماقبل سره مناسبت: اول امام بخاری رحمته الله باب قائم کړې وو د ((باب الشجاعة في الحرب والجهن)) او په دې کښې شجاعت وېسالت فی الحرب تعریف وو او په دې باب کښې د دې خبرې بیان دې که یو سړې د خپلې بهادرۍ او جانبازۍ واقعات خلقو ته اوروی نو جائز دی خو په دې شرط چه ریاء او ځان خوند نه وی.

د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد دا دې چه د اعلاء کلمه الله د پاره که چا څه تکلیف اوچت کړو او څه مشقت ئې برداشت کړو نو د هغې خلقو ته بیانول جائز دی. ددې د پاره چه خلقو ته د دې ترغیب وی او هغوی د دې په اقتداء کښې فخر محسوس کړی خو که مقصد د بهادرۍ او ریاء کارنی وی نو ناجائز دې. (۲)

قوله: قَالَ أَبُو عُمَرَ عَنْ سَعْدٍ [ر: ۳۰۷۱، ۳۵۱۷] دا (خبره) ابو عثمان د سعدنه نقل کړېده. دلته د ابو عثمان نه النهدی مراد دې، او د سعدنه حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه مراد دې. (۳)

اودا تعلیق امام بخاری رحمته الله موصولاً ((کتاب فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم و کتاب المغازی)) (۴) کښې نقل کړېدې. (۵)

او د دې تعلیق مقصد دا دې چه حضرت سعد رضی الله عنه د خپلې بهادرۍ واقعات بیانول. (۶)

[۲۶۶۹] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفَ عَنْ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ (۷) قَالَ صَحِبْتُ طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ وَسَعْدًا وَالْبُقْعَاءَ بْنَ الْأَسْوَدِ وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ فَمَا سَمِعْتُ أَحَدًا مِنْهُمْ يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا أَنِّي سَمِعْتُ طَلْحَةَ يُحَدِّثُ عَنْ يَوْمِ أُحُدٍ [۳۸۳۵]

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۱۹ -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۰ -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (صحيح البخاری (ج ۱ ص ۵۲۷) کتاب فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم باب ذر طلحة بن عبدالله رقم ۲۷۲۲-۲۷۲۳ و (ج ۲ ص ۵۸۱) کتاب المغازی باب (إذا همت طائفتان منكم أن تفشلا) رقم (۴۰۶۰-۴۰۶۱) -

(۵) (تغليق التعليق (ج ۳ ص ۴۳) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۶) -

(۷) (قوله: عن السائب بن يزيد: الحديث أخرجه البخاری أيضاً (ج ۲ ص ۵۸۱) کتاب المغازی باب (إذهب طائفتان منكم أن تفشلا) رقم (۴۰۶۰) والحديث أخرجه البخاری فقط كما في جامع الأصول (ج ۸ ص ۲۵۳)

تراجم رجال

- ۱- قتیبہ بن سعید: دا شیخ الاسلام، روایۃ الاسلام ابورجاء قتیبہ بن سعید بن ثقفی رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب افشاء السلام من الإسلام)) لاندی راغلی. (۱)
- ۲- حاتم: دا ابواسماعیل المدنی الکوفی رضی اللہ عنہ دی. (۲)
- ۳- محمد بن یوسف: دا محمد بن یوسف بن عبد اللہ الکندی ابن اخت النمر المدنی رضی اللہ عنہ دی. (۳)
- ۴- السائب بن یزید: دا سائب بن یزید بن الکندی رضی اللہ عنہ دی. دا د اصاغر صحابہ نہ وو. (۴)
- قوله: قال: صحبت طلحة بن عبيد الله وسعدا والمقداد بن الأسود وعبد الرحمن بن عوف رضي الله عنهم، فما سمعت أحدا منهم يحدث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: حضرت سائب بن یزید رضی اللہ عنہ فرمائی چہ زہ د حضرت طلحہ بن عبید اللہ، حضرت سعد بن ابی وقاص، حضرت مقداد بن الاسود او حضرت عبد الرحمن بن عوف رضی اللہ عنہم پہ صحبت کنبی پاتې وم خو پہ دوی کنبی یو کس نہ می هم د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ د حدیث روایت کول نہ دی اوریدلی.
- د صحابہ گرامو پہ روایت حدیث کنبی د احتیاط وجه. علامہ ابن بطال فرمائی چہ دې حضراتو د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ د حدیث روایت پہ دې وجه نہ کولو چہ چرتہ د هغوی نہ پہ حدیث کنبی کمې زیاتې اونه شی. او هغوی د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ دې وعید کنبی داخل نشی. ((من يقل على ما لم آقل فليبهوا معقده من النار)) (۵)
- دا حضرات د حدیث پہ روایت کنبی د حضرت عمر رضی اللہ عنہ ارشاد ((فأكلوا الرواية عن الرسول، ثم أناشروكم)) (۶) تاسو د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ کم روایت کوئی او بیا زہ هم تاسو سره پہ دې معاملہ کنبی شریک یم. پہ دې وجه به هغوی محتاط اوسیدل. (۷)
- هم د راوی حدیث حضرت سائب بن یزید رضی اللہ عنہ په ابن ماجه کنبی روایت دې ((صحبت سعد بن

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۸۹) -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الوضوء باب (بلا ترجمه) بعد باب استعمال فضل وضوء الناس

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب جزاء الصيد، باب حج الصبيان -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الضوء باب (بلا ترجمه) بعد باب استعمال فضل وضوء الناس

(۵) (الحديث أخرجه البخاري (ج ۱ ص ۲۱) كتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم

رقم (۱۰۹) -

(۶) (سنن ابن ماجه (ص ۴) المقدمة باب التوقي في الحديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم رقم (۲۸) -

(۷) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۳۶) -

مالك من المدينة إلى مكة، فبا سبعته يحدث عن النبي صلى الله عليه وسلم بحديث واحد)) (۱) زه حضرت سعد بن مالك رضي الله عنه سره د مدینې نه ترمکې پورې په سفر کښې وم. خو ما د هغوی نه د نبی کریم صلی الله علیه و آله یو حدیث هم روایت کولو سره واونه ریده. دیرو صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین به د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه د حدیث په روایت کولو کښې احتیاط کولو. (۲)

قوله: إلا أني سمعت طلحة يحدث عن يوم أحد: مگر دا چه ما د حضرت طلحه رضي الله عنه نه د أحد د ورځې واقعات بیانول اوريدلې.

مطلب دا چه حضرت طلحه بن عبيد الله رضي الله عنه که څه بیان هم کولو نو د غزوه احد په موقع باندې چه هغوی کوم کارنامې کړې وې هغه ئې بیانولې ځکه چه هغه د جنگ احد په ورځ د گړې په وخت کښې د هغه صحابه کرامو نه وو کوم چه ثابت قدم وو او د هغوی قدمونه گډوډ شوي نه وو. لیکن د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه ئې روایت نه کولو. **خشية الريادة والنقصان.** (۳)

هم امام بخاری رحمته الله په (کتاب المغازی) کښې د قیس نه روایت نقل کړیدې. ((رأيت يد طلحة شلاء في بها الرسول صلى الله عليه وسلم يوم أحد)) ما د حضرت طلحه رضي الله عنه لاس شل شوي اولیدلو د کوم په ذریعه چه هغه د احد په ورځ د رسول الله صلی الله علیه و آله حفاظت کولو. (۴)

دغه شان یو بل روایت چه د ابو عثمان النهدي نه مروی دې په دې کښې دی ((لم يبق مع النبي صلى الله عليه وسلم في تلك الأيام الذي يقاتل فيهم غير طلحة وسعد)) (۵)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت د حدیث په دې جمله کښې دې: ((سعت طلحة يحدث عن يوم أحد)) ما حضرت طلحه رضي الله عنه د خپلو جنگي کارنامو بیانولو سره اوريدلې دې کومې چه هغه په جنگ احد کښې سرته رسولې ونی. (۶)

۲۷- بَاب: وَجُوبُ النَّفِيرِ وَمَا يَجِبُ مِنَ الْجِهَادِ وَالنِّيَّةِ

ما قبل سره ربط او مناسبت: امام بخاری رحمته الله په ما قبل کښې د مختلفو عنواناتو لاندې د جهاد او قتال فی سبیل الله فضائل نقل کړې وو، اوس د څه احکامات جهاد ذکر ئې هم کړې وو. او د جهاد د وجوب متعلق نور احکامات بیانول غواړی.

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله د دې ترجمه الباب نه نفیر عام په وخت کښې د جهاد

(۱) (ابن ماجه (ص ۴) المقدمة باب التوفى الحديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم رقم (۲۹) -

(۲) (مر هذا البحث مفصلا في كتاب باب اثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم فراجعه إن شئت -

(۳) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۲۰) -

(۴) (صحيح البخارى كتاب المغازى باب (اذممت طائفتان منكم أن تفشلا، والله وليهما) رقم (۴۰۶۳) -

(۵) (حواله بالا رقم (۴۰۶۰ - ۴۰۶۱) -

(۶) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۲۰) -

د وتلو وجوب، د جهاد مشروع مقدار او د نیت مشروعیت بیانول غواړی. (۱)
 او دا هم کیدیشی چه د مصنف مقصد دا وی چه جهاد په هرحال کښې فرض عین دې او
 همدغه قول د حضرت سعید بن المسیب رضی الله عنه هم دې. (۲) لکه چه مونږ د (کتاب الجهاد) په
 شروع کښې بیان کړی دی.

او دې خبرې تفصیل هم چه جهاد د نفیر عام په وخت کښې فرض عین گنی فرض کفایه دې
 او دا چه د جهاد د نیت مشروعیت اوس هم باقی دې او دا مونږ د (کتاب الجهاد) په شروع
 کښې بیان کړې دې.

د نبی کریم صلی الله علیه و آله په زمانه کښې د جهاد څه حکم وو؟ باقی دا چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله په مبارکه
 زمانه کښې څه حکم وو په دې کښې اختلاف دې. په دې کښې د جمهورو اتفاق دې چه
 جهاد د نبی کریم صلی الله علیه و آله د مدینې منورې د هجرت نه پس مشروع شو خو د دې نه پس آیا دا
 فرض عین وو که فرض کفایه؟

علامه ماوردی رحمته الله علیه فرمائی چه د مهاجرینو په حق کښې فرض عین وو او د انصارو په ذمه
 فرض کفایه وو. په دې باندې دلیل د فتح مکه نه وړاندې په هر نوی مسلمان باندې مدینې
 منورې ته هجرت کول واجب وو دې د پاره چه د اسلام نصرت او معاونت اوکړیښی. (۳)
 لیکن علامه سهیلی رحمته الله علیه فرمائی چه په انصارو فرض عین وو او په مهاجرینو فرض کفایه.
 د دې قول تائید د لیلۃ العقبه د بیعت نه کیرې چه په دې موقع د انصارو نه نبی صلی الله علیه و آله د دې
 خبرې بیعت اخستی وچه هغوی به ده ته پناه ورکوی او د هغه نصرت به کوی. (۴)
 اوس د دواړو د اقوالو حاصل دا شوچه په انصارو او مهاجرینو دواړو باندې فرض عین هم
 وو او فرض کفایه هم خو د دې باوجود دا حکم په خپل عموم باندې نه دې بلکه دلته دوه
 صورتونه دی:

- ① د مدینې نه باهر اوځی او جنگ اوکړی.
  - ② په مدینه کښې پاتې شی او جنگ اوکړی.
- نو په دواړو اقوالو کښې داسې تطبیق ممکن دې که د مدینې نه بهر وتل او د جنگ صورت
 وی نو په مهاجرینو باندې فرض عین وو او په انصارو باندې فرض کفایه.
 او که جنگ هم په مدینه منوره کښې دننه وی نو په انصارو باندې فرض عین او مهاجرینو
 باندې فرض کفایه. (۵)
- غالباهم د دې د پاره حضور صلی الله علیه و آله د غزوه بدر په موقع روڼې سخن د انصارو طرف ته کړې وو
 ځکه چه هغوی سره معاهده شوې وه چه هغوی به په مدینه کښې پاتې وی حفاظت او

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۰) وفتح الباری (ج ۶ ص ۳۷) -

(۲) (الأبواب و تراجم للکانه دهلوی (ج ۱ ص ۱۹۵) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۷) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۷) -

معاونت به کوی. (۱)
بعض حضراتو خو دا و نیلی چه په کومه غزوه کښې حضور ﷺ پخپله بنفیس نفیس شریک
وی په هغې کښې د ټولو شرکت د فرض عین په توګه دې ګڼی فرض کفایه. (۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله ترجیح دې خبرې له ورکړې چه نبی کریم ﷺ به څوک معین کول د هغه
په حق کښې فرض عین وو سره د دې چه هغه ونه وتلو. (۳)

وَقَوْلِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكَُمْ
خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَكِنْ بَعْدُ
عَلَيْهِمُ الشُّكَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ الْآيَةَ [التوبة: ۴۱-۴۲]

وَقَوْلِهِ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّا قُلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ
أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ إِلَى قَوْلِهِ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ [التوبة: ۳۸-۳۹]
د رومې ایت ترجمه او تشریح: اود الله تعالى ارشاد دې چه د جهاد د پاره اوځنی اګری
لرې سامان سره وی او که د ډیر سامان سره وی اود الله تعالى په لار کښې په خپل ځان او مال
سره جهاد او کړنې، همدغه ستاسو د پاره بهتر دی که چرې تاسو یقین لرئ او که څه په لاس
لګیدلې ملاویدل او معمولی شان سفر هم وې نو دا منافقان به خامخا تاسره وو لیکن دوی
ته خو دا مسافت لرې معلوم شو (په دې وجه منع شو او چه کله تاسو واپس د جهاد نه
راشئ) نو د الله تعالى قسمونه به خوری. (۴)

«خفایا و ثقالا» معنی خو یا «متاهبین او غیر متاهبین» ده. یعنی که د تیاری حالت وی یا د
«نشاط او غیر نشاط» چه زړه ئی کوی او که نه ئی کوی یا د «رجالا او رکھانا» دې یعنی که پیاده
وی او که سور په هر حالت کښې اوځنی.

اودا دواړه کلمې د «انفروا» ضمیر د جمع نه حال واقع شوی دی په دې وجه منصوب دې. (۵)
حضرت سفیان ثوری رحمه الله فرمائی چه پورته ذکر شوی آیت «انفروا خفایا و ثقالا» د سورة
التوبة د ټولونه اول نازل شوې آیت دې. د ابومالك الغفاری او ابن الضحاک همدغه قول دې
او بله دا چه نور آیاتونه روستونازل شوی دی. (۶)

۱) (سيرة ابن هشام مع الروض الأنف للسهيلي (ج ۲ ص ۶۴) قال ابن اسحق:.... ثم قال رسول الله ﷺ
أشيروا على يا أيها الناس... وإنما يريد الأنصار، وذلك أنهم عدد الناس، وأنهم حين بايعوه بالعقبة قالوا:
يا رسول الله ﷺ إنا براء من ذمامك حتى تصل إلى دورنا، فإذا وصلت إلينا فأنت في ذمتنا نمنعك ما
نمنع منه أبناءنا ونساءنا. ولمزيد من التفصيل انظر كشف الباري كتاب المغازي (ص ۵۳) -

۲) (فتح الباري (ج ۶ ص ۳۷) -

۳) (فتح الباي (ج ۶ ص ۳۷) -

۴) (بيان القرآن سورة التوبة (ج ۱ ص ۱۱۳) -

۵) (عمدة القاري (ج ۴ ص ۱۲۱) وتفسير الطبري (ج ۶ جزء ۱ ص ۹۸) -

۶) (عمدة القاري (ج ۴ ص ۱۲۰) وتفسير الطبري (ج ۶ جزء ۱ ص ۹۸) -

بعضو صحابه کرامو لکه حضرت ابویوب انصاری او مقداد بن اسود رضی اللہ عنہ دې آیت مبارک د نزول نه پس د یو جنگ نه هم تخلف نه کولو یعنی روستو پاتې کیدل نه ناخوښولو او پورته ذکر شوی آیت مبارک به نه په عموم باندې محمول کولو. تردې چه د دې حضراتو انتقال هم د جهاد په میدان کښې اوشو. (۱)

قوله: يا أيها الذين مالكم اذا قيل لكم انفروا في سبيل الله انا قلتم الى الأرض؟ ارضيتم بالحياة الدنيا من الآخرة.... قدیر:

د دوئم آیت ترجمه او تشریح: د الله تعالی ارشاد مبارک دې: ای د ایمان خاوندانو! په تاسو څه شوی دی چه کله تاسو ته وئیلې کیږي چه د الله تعالی په لار کښې اوځی نو تاسو په زمکه پورې اینځلئ؟ آیا تاسو د آخرت په عوض د دنیا په ژوند قناعت کړیدې، نو د دنیاوی ژوند تمتع خو هیڅ هم نه دی، ډیر قلیل دې. که تاسو د جهاد د پاره اونه ځنی نو الله تعالی به تاسو ته سخته سزا درکړي او ستاسو په بدله کښې به بل قوم پیدا کړي (او د هغوی نه به خپل کارواخلي) او تاسو به الله تعالی ته هیڅ نقصان اونه رسونی او د الله تعالی په هر څیز باندې پوره قدرت دې. (۲)

په دې آیاتونو کښې په هغه خلقو عتاب نازل کړی شوی دې کوم چه په غزوه تبوک کښې روستو پاتې شوې وو. (۳)

یو سوال او د هغې جوابونه: اوس دلته سوال دایدا کیږي چه امام بخاری رحمته الله علیه د قرآن کریم د ترتیب نه خلاف «انفروا خفافاً وثقالاً» مقدم او «يا أيها الذين آمنوا اذا قيل....» ولې موخر کړو او په قرآن کښې خود دې عکس دې؟ د دې اشکال څو جوابونه دی:

① یو جواب دا وړکولې شی چه امام بخاری رحمته الله علیه اصل ترتیب د نزول په اعتبار سره کړیدې او دا خبره اوس د طبری په حواله سره تیره شوې ده. چه د سورة البراءة آیاتونو کښې د ټولونه اول آیت «انفروا خفافاً وثقالاً» نازل شوې دې. (۴)

② شیخ الحدیث مولانا زکریا رحمته الله علیه دا جواب ورکړیدې چه کیدیشی امام بخاری رحمته الله علیه د دوو حالتونو طرف ته اشاره کول غواړي کوم چه حافظ صاحب (فتح الباری) ښې ذکر کړیدی. (یعنی د نبی صلی اللہ علیه و آله وسلم په مبارکه زمانه کښې د جهاد حکم او د هغوی نه پس د جهاد حکم) (۵) نو امام بخاری رحمته الله علیه د دې د پاره مقدم کړو چه په دې کښې مطلقاً دلالت علی فرض الخروج موندلې شی، د دې نه ئی دا اشاره اوکړه چه د نبی کریم صلی اللہ علیه و آله وسلم په زمانه کښې

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۸) -

(۲) (بیان القرآن سورة التوبة (ج ۱ ص ۱۱۲) -

(۳) ((عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۲۱) -

(۴) (جامع البیان فی تفسیر القرآن (ج ۶ جزء ۱ ص ۹۸) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۷) -

جهاد مطلقاً فرض عین وو خو دونم آیت نی د مقدم کیدو باوجودیکه مؤخر کړو چه هغه مقید ((بذا قیل لکم انفراد)) دی، نو په دونم صورت کښې د جهاد فرضیت د نفیر عام سره

مقید دې فتاامل (۱)
قوله: يُذَكِّرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ اَنْفِرُوا ثَبَاتٍ [النساء: ۷۱] سَرَايَا مُتَفَرِّقِينَ يُقَالُ أَحَدُ الثَّبَاتِ ثُبَةً: حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه نه نقل دی چه هغوی «انفروا اثبات» کښې

((ثبات)) معنی «سرایا متفرقین» بیان کړیده. د مذکوره تعلیق تخریج: د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه دا تعلیق امام ابن جریر طبری رحمته الله علیه

موصولاً په خپل تفسیر کښې ذکر کړیدې. (۲)
 د مذکوره تعلیق مطلب: د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه د دې تعلیق مطلب دا دی چه د قرآن

کریم آیت «یا ایها الذین آمنواخذوا حذرکم فانفروا ثباتاً وجميعاً» (۳) کښې دا کوم د «ثبات»

لفظ وارد شوی د دې معنی «سرایا متفرقین» ده. اوس د آیت معنی دا شوه چه په مختلفو

او جدا جدا ډلو کښې د جهاد د پاره اوځنی یا ټول په ټول هم په یو جماعت کښې د نبی

کریم صلی الله علیه و آله سره اوځنی خو ځان سره وسله خامخا یوسنی د دې د پاره چه تاسو خپل حفاظت

او کړیښی. (۴)
 بعض حضراتو دا دعوی کړیده چه د سورة النساء دا ذکر شوې آیت د سورة البراءة آیت

«انفروا خفافاً وثقلاً» د پاره ناسخ دی. لیکن حافظ رحمته الله علیه فرمائی چه په تحقیق سره خبره دا ده

چه دلته نسخ نشته دې بلکه دلته معامله د امام وخت حواله ده چه کوم صورت اختیاروی

اجازت دې او په حالاتو باندې موقوف دی چه د حالاتو کومه تقاضا وی هم په هغې باندې به

عمل هم وی. (۵)
قوله: يُقَالُ واحد الثَّبَاتِ: ثُبَةً: وئیلې شی چه د «ثبات» مفرد «ثُبَةً» دی.

دا قول د امام بخاری رحمته الله علیه د استاذ ابو عبیده رحمته الله علیه دې کوم کښې چه هغوی د «ثبات» لغوی

تحقیق بیان کړي دې چه دا ثُبَةً - بضم المثلثة وتخفيف الهاء الموحدة بعدها هاء تانیث - جمع ده

اود «ثُبَةً» جمع «ثَبَتَین» هم راځی اود دې معنی جماعت ده. (۶)

(۱) (الأبواب والتراجم (ج ۶ ص ۳۷) -

(۲) (قال الإمام ابن جریر الطبری: حدثنی المثنی قال: ثنا عبدالله بن صالح قال: حدثنی معاوية عن علی بن أبی طلحة عن ابن عباس قوله: «خذوا حذرکم فانفروا ثباتاً» یقولک عصبایعنی: سرايا متفرقین.... جامع البیان

(ج ۴ جزء ۵ ص ۱۰۴-۱۰۵) -

(۳) (النساء: ۷۱) -

(۴) (جامع البیان (ج ۴ جزء ۵ ص ۱۰۴) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۸) -

(۶) (حواله بالا -

اود ((ثبة)) دا کلمه ((ثبة يشهو ثبوا)) نه مشتق ده او ونیلی شی ((ثبیت الرجل: إذا أثبتت عليه في حياته)) کله چه ته دَ چا تعریف دَ هغه په ژوند کښې اوکړې لکه چه تادَ هغه ټول محاسن راجمع کړی دی. (۱)

امام نحاس رحمته الله فرمائی چه دَ ((ثبة)) یوه بله معنی هم راخی ((ثبة الحوض)) معنی دَ حوض مینځ او دا دَ ((ثاب يثوب)) نه راخی دَ څه معنی چه رجوع ده. چونکه دَ حوض ټولې اوبه دَ هغې مینځ کښې واپس کیږي او راجمع کیږي په دې وجه دې ته ((ثبة)) وائی اود دې تصغیر ((ثبوة)) دې او ((ثبة)) په معنی دَ ((الجماعة)) تصغیر ((ثبوة)) راخی. (۲) والله اعلم.

[۲۶۷۰] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنِي مَنْصُورٌ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ طَاوُسٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (۳) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا هَجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ وَإِذَا اسْتَنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا [ر: ۱۵۱۰]

تراجم رجال

۱- عمرو بن علی: دا ابو حفص عمرو بن علی بن بحر بن یحیی بن کثیر الباهلی البصری رحمته الله دې. (۴)

۲- یحیی: دا ابوسعید یحیی بن سعید بن فروخ القطان تمیمی رحمته الله دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه)) لاندې تیرشوی. (۵)

۳- سفیان: دا مشهور امام حدیث ابوعبیدالله سفیان بن سعید بن مسروق ثوری کوفی رحمته الله دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم)) لاندې بیان کړی شوی دی. (۶)

۴- منصور: دا مشهور محدث ابوعتاب منصور بن المعتمر السلمی الکوفی رحمته الله دې د دوی حالات ((کتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أیاماً معلومة)) لاندې تیرشوی. (۷)

۵- مجاهد: دا شیخ القراء والمفسرین ابوالحجاج مجاهد بن جبر مکی قرشی رحمته الله دې.

(۱) (عمدة القاری (ج ۶ ص ۳۸) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۸) -

(۳) (قوله: عن ابن عباس رضي الله عنهما: الحديث مرتجيه في كتاب الحج باب لا يحل القتال بمكة -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب الرجل يؤذن صاحبه -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲) -

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۸) -

(۷) (كشف الباری (ج ۳ ص ۲۷۰) -

د دوی حالات ((کتاب العلم باب الفهم فی العلم)) لاندې بیان کړی شوی دی. (۱)

۱- طاؤس: دا طاؤس بن کيسان الیمانی الجندی الحمیری رضی الله عنه دی. (۲)

۲- ابن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه دی. د ده حالات

((بده الوحی)) د خلورم حدیث په ذیل کښې تیر شوی دی. (۳)

قوله: أن النبی صلی الله علیه وسلم قال یوم الفتح: لا هجرة بعد الفتح، ولكن

جهاد ونية: حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه فرمائی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم د مکې د فتح په ورځ ارشاد او فرمایلو چې د فتح مکه نه پس هجرت فرض نه دي لیکن د جهاد او نیت حکم باقی دي.

د حدیث شریف د دې ټکړې تشریحات (کتاب الجهاد) په شروع کښې ((باب فضل الجهاد والسير)) په ذیل کښې بیان شوي دي.

قوله: وإذا استنفرتم فأنفروا: او چې کله تاسو ته د وتلو حکم درکړی شي نو اوځئ. علامه نووی رحمته الله علیه د دې جملې په تشریح کښې فرمائی چې مطلب دا دي چې د وخت امام تاسو ته د جهاد او نورو نیکو اعمالو حکم درکړي نو تاسو د هغه خبره منئ او اوځئ. (۴)

قوله: لا هجرة بعد الفتح، ولكن جهاد ونية: ترکیبی حیثیت نه د عبارت تقدیر داسې

جوړېږي ((لا هجرة باقية بعد الفتح، ولكن جهاد ونية باقیان)) یعنی د وطن نه هجرت کول یا د کفارو د تسلط نه د بچ کیدو د پاره کیږي یا د جهاد د پاره یا د علم د طلب د پاره. نو اول صورت خو منقطع شو او نور دواړه صورتونه اوس هم باقی دي. نو دا غنیمت او گټورنې او په کور کښې مه کښی، بلکه چې کله تاسو د جهاد د پاره راوبلی نو د امام په آواز باندې لیک وایئ. (۵)

او د حدیث شریف د پورته ذکر شوي جملې نه دا هم معلومه شوه چې امام وخت کوم سړي مقرر کړي چې هغه دي د جهاد د پاره اوځي نو د هغه د پاره وتل واجب او ضروري دي اوس روستود پاتیکیدو اجازت نشته. (۶)

فائدة: په حدیث کښې د دې خبرې زیرې دي چې مکه مکرمه ((أدناها شرفاً و کرامة)) همیشه به دارالاسلام وي. (۷)

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۰۷) -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوري کتاب الوضوء باب (بلا ترجمه) رقم الحديث (۲۱۸) -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۳۵) -

(۴) (شرح النووی علی مسلم (ج ۲ ص ۱۳۰) -

(۵) (قال العلامة الطیبی، انظر شرح الطیبی علی مشکوة المصابیح (ج ۷ ص ۲۸۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۳۹) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۹) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۹) -

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث ترجمه الباب سره مطابقت ((ولكن جهاد ودية
واذا استغفرتم فانفروا)) په جمله كښي دي. (١)

٢٨- بَاب: الْكَافِرُ يَقْتُلُ الْمُسْلِمَ ثُمَّ يُسْلِمُ فَيُسَدِّدُ بَعْدُ وَيَقْتُلُ

ما قبل سره ربط په تيرشوي باب كښي امام بخاري د نفي عام په وخت كښي د جهاد فرض
او واجب حكم بيان كړي وو او په دې باب كښي امام بخاري د هغه كافر حكم بيانوي چا چه
يو مسلمان قتل كړي وي بيا الله تعالى هغه د ايمان په توفيق او نعمت سرفراز كړو، بيا
هغه پخپله هم د الله تعالى په لار كښي جنك كولو كښي شهيد شو نو هغه به هم جنت ته ځي.
د ترجمه الباب مقصد: د ترجمه الباب مقصد د هغه كافر سړي د حكم بيانول دي چه يو
مسلمان قتل كړي بيا اسلام قبول كړي او د هغې نه پس هغه پخپله هم شهيد شي، نو د هغه
كافر حكم هم ظاهر دي چه هغه هم جنتي دي چه د حديث باب نه مفهوم كيږي په دې وجه
امام بخاري د هغې جواب ذكر نه كړو. (٢)

اختلاف نسخ: د صحيح بخاري په ټولونسخو كښي ترجمه الباب داسې دي لكه چه مونږ ذكر
كړيدي. خود علامه كرمانی رحمه الله په روايت كښي داسې دي: ((باب الكافر يقتل المسلم فيسلم،
فيسد دينه بعد القتل أو ثم يصير مقتولا)) (٣)

دغه شان د نسفي په روايت كښي ((بعد)) نه پس واو نشته بلكه ((أو)) دي او هم په دې باندې
علامه ابن بطال رحمه الله (٤) او اسماعيلي رحمه الله جزم كړيدي. (٥)
او حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني چه همدغه روايت د نسفي، د امام بخاري رحمه الله د مراد سره
ډير مناسب معلومېږي. (٦)

[٢٦٤١] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (٤) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَضْحَكُ اللَّهُ إِلَى رَجُلَيْنِ يَقْتُلُ أَحَدُهُمَا
الْآخَرَ يَدْخُلَانِ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُ هَذَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلُ ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَى الْقَاتِلِ فَيُسْتَشْهِدُ

(١) (عمدة القارى (ج ١٤ ص ١٢٢) -

(٢) (عمدة القارى (ج ١٤ ص ١٢٢) وشرح القسطلانى (ج ٥ ص ٥٧) -

(٣) (شرح الكرمانى (١٢ ج ١٢٢) -

(٤) (ابن بطال (ج ٥ ص ٣٨) -

(٥) (عمدة القارى (ج ١٤ ص ١٢٢) -

(٦) (فتح البارى (ج ٦ ص ٤٠) -

(٧) (قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث أخرجه مسلم كتاب الإمارة باب بيان الرجلين يقتل أحدهما الآخر يدخلان الجنة رقم (٤٨٩٤) والنسائى فى سننه، كتاب الجهاد، باب اجتماع القاتل والمقتول فى سبيل الله فى الجنة، وتفسير ذلك رقم (٣١٦٧-٣١٦٨) وابن ماجه فى سننه المقدمة باب فيما أنكرت الجهمية رقم (١٩١) -

تراجم رجال

- ۱- عبدالله بن یوسف: دا عبدالله بن یوسف تنیسی دمشقی رحمته الله دی. د ده حالات ((بده الوسی)) دوئم حدیث په ذیل کښې تیرشوی دی. (۱)
- ۲- مالك: دا مشهور امام مالك بن انس بن مالك الاصبحي رحمته الله دی. د دوی حالات هم ((بده الوسی)) دوئم حدیث په ذیل کښې تیرشوی دی. (۲)
- ۳- ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذکوان رحمته الله دی. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب حب الرسول صلی الله علیه من الإیمان)) (۳)
- ۴- الاعرج: دا ابوداود عبد الرحمن بن هرمز رحمته الله دی. د دوی حالات هم د مذکورده باب لاندې تیرشوی دی. (۴)
- ۵- ابوهریره: دا مشهور صحابی رسول صلی الله علیه و آله، حضرت ابوهریره عبد الرحمن بن صخر رحمته الله دی. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب أمور الإیمان)) لاندې راغلی دی. (۵)
- قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: يضحك الله إلى رجلين: ذ
حضرت ابوهریره رحمته الله نه روایت دی چه رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائیلى الله تعالى د دوو سړو نه راضی کیږي.
- د الله تعالى د طرف نه د ضحك د نسبت توضیح: دلته په حدیث باب کښې د الله تعالى د طرف د ضحك نسبت کړیږي او ضحك د مخلوق صفت دی. نو د دې نه د خالق مخلوق سره تشبیه لازم راځي؟ علامه کرمانی فرمائي چه ضحك او دا قسم نور مثالونو اطلاق که په الله تعالى باندې وی نو د دې نه مجازاً د دې لوازم مراد کیږي او لازم الضحك د الله تعالى رضا ده. دلته به د ضحك نه مراد د الله تعالى رضاوی. (۶)
- علامه خطابی رحمته الله فرمائي چه هغه ضحك کوم چه د انسانی صفاتو نه دی او د سړي د څه خوشحالی او فرحت د اظهار د پاره کیږي. د دې اطلاق الله تعالى د پاره ناجائز دی. د دې ذکر کولو وجه دلته دا ده چه دا د بشر په تعجب باندې دلالت کوي، د څه تعجب وغیره د وجه او د الله تعالى په صفت کښې که چرې دا لفظ او وئیلې شي نو دا د رومبني سړي په حق کښې اخبار عن الرضا او د دوئم سړي په حق کښې اخبار عن القبول دی. یعنی الله تعالى د

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۸۹) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۰) وکشف الباری (ج ۲ ص ۸۰) -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۱۰) -

(۴) (حواله بالا (ص ۱۱) -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

(۶) (شرح الکرماني (۱۲ ص ۱۲۳) -

رومی په فعل راضی شو اود دوئم فعل نی قبول کړلو اود دې دواړو حضراتو بدله جنت دې سره د دې چه د دواړو حالتونه مختلف او مقاصد جدا جدا دی. (۱)

امام بخاری رحمه الله (کتاب التفسیر) (۲) په روایت کښې د ضحك تفسیر ((الرحمة)) سره کړېدې. نو علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه دا تفسیر قریب دې خو ضحك د رضا په معنی محمول کول اقرب واشبه دې. (۳)

امام خطابی رحمه الله نور فرمائی چه د دې جملې معنی داهم کیدیشی چه الله تعالی فرښتې د دې دواړو حضراتو په فعل باندې په تعجب کښې اچوی او هغوی خندوی. (۴)

او ابن فورک رحمه الله فرمائی مطلب دا دې چه الله تعالی د خپل فضل اظهار فرمائی لکه چه

اهل عرب وائی ((ضحك الأرض من النہات)) کله چه زمکه خپل شینکې (بوتی) ښکاره کړی. (۵)

علامه ابن الجوزی رحمه الله فرمائی چه په دې قسم جملو کښې د اکثر و سلفو صالحینو عمل دا

پاتې شویدې چه هغه په خپل ظاهر باندې پریخودې شی او عقیده صرف ددې خبرې اوساتلې

شی چه الله تعالی د مخلوق د صفاتونه بری دې او په ظاهر باندې د پریخودلو مطلب دا دې

مونږ ته د دې باره کښې څه علم نشته او الله تعالی د مخلوق د صفاتونه منزه دې. (۶)

علامه عینی او حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د ضحك نه مراد دلته رضا ده او په دې

باندې د ضحك متعدی یولی کیدل دلالت کوی. نووئیلې کیږی ((ضحك فلان إلى فلان)) کله چه

سړی بل چاته په خنده رویه مخ سره متوجه شی نو ښکاره خبره ده چه داسې متوجه کیدل په

رضا او قبولیت سره دلالت کوی. (۷)

قوله: یقتل أحدهما الآخر یدخلان الجنة: په دوی کښې یوبل قتل کوی اودواړه به

جنت کښې داخلېږی.

جمله ((یدخلان الجنة)) محل جر کښې ده ځکه چه دا د رجلین صفت واقع کیږی. (۸)

قوله: یقاتل هذا فی سبیل الله فیقتل: دې اول د الله تعالی په لار کښې جنگ کوی

او شهید کیږی.

د صحیح مسلم په روایت کښې ددې نه وړاندې داهم مذکور دی چه صحابه کرام ورضوان الله

عنه

(۱) (أعلام الحديث للخطابی (ج ۲ ص ۱۳۲۵) وأيضاً انظر شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۳۸) -

(۲) (هذا كما قال العلامة الخطابی فی أعلام الحديث (ج ۲ ص ۱۳۶۷) فی رواية الفریری ولس عن ابن معقل.

قال الحافظ فی الفتح: لم أزدك فی النسخ التي وقعت لنا من البخاری انظر فتح الباری (ج ۸ ص ۶۳۲) -

(۳) (أعلام الحديث للخطابی (ج ۲ ص ۱۳۶۷) -

(۴) (أعلام الحديث للخطابی (ج ۲ ص ۱۳۶۷) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۳) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۰) -

(۷) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۳) -

(۸) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۳) -

عليهم اجمعين په حیرانتیا سره سوال او کړو ((قالوا: کیف یارسول الله؟)) (۱) چه یا رسول الله دا به څنگه وی چه مقتول به هم جنت ته ځی او ورسره قاتل هم.

د قاتل نه مراد مسلمان یا کافر؟ علامه ابن عبدالبر او ابن بطلال رحمهما فرمائی چه د اهل علم په نزد د دې حدیث مطلب دادې چه اول قاتل کافروو یعنی مسلمان د کافر د لاسه مړ شوې وو (۲) حافظ ابن حجر رحمهما فرمائی چه هم دا امام بخاری رحمهما په ترجمه الباب کنسې بیان کړی دی. لیکن د دې نه هم څه مانع نه دی چه د اول قاتل نه مراد مسلمان وی ځکه چه په حدیث کنسې د قاتل لفظ عام دې. ((ثم یتوب الله علی القاتل)) که چرې یو مسلمان بل مسلمان عمداً او بلاشبېه قتل کړی بیا توبه او کړی او د الله تعالی په لار کنسې جنگ کولو سره شهید شی نو ښکاره خبره ده چه دې هم قاتل دې لیکن جنت ته به ځی.

لیکن دا دوئم مطلب به د دې حضراتو په نزد صحیح او درست کیدیشی څوک چه د قاتل د توبې قبلیدو قائل دی، لکه حضرت ابن عباس، زید بن ثابت، ابن عمر او حضرت ابوهریره رضی الله عنہم خو چه کوم حضرات د قاتل د توبې د قبولیت قائل نه دی د هغوی په نزد هم یو مبنی معنی صحیح ده. (۳)

د ابن عبدالبر او ابن بطلال رحمهما د قول تائید د صحیح مسلم او مسند احمد د روایت نه هم کیږی، په صحیح مسلم کنسې په صراحت سره دا الفاظ ذکر دی: ((ثم یتوب الله علی الآخر فیهدیه إلی الإسلام)) (۴) دې نه صفامعلومیږی چه د قاتل نه مراد دلته کافر دې.

او د مسند احمد د روایت الفاظ دا دی: ((قیل: کیف یارسول الله؟ قال: یکون أحدهما کافراً، فیقتل الآخر، ثم یسلم، فیغزو فیقتل)) (۵) په دې حدیث کنسې "خود صراحت سره د کافر لفظ ذکر دې (۶) قوله: ثم یتوب الله علی القاتل فیستشهد بیا الله تعالی د دې دوئم توبه قبلوی، او هغه د شهادت په مرتبه باندې سرفراز کیږی. د ((تاب الله علی)) معنی داده چه الله تعالی د توبې توفیق ورکوی او قبلوی (۷)

علامه ابن بطلال او علامه عینی رحمهما فرمائی چه د توبې نه مراد دلته اسلام دې. یعنی الله تعالی هغه ته د اسلام قبلولو توفیق ورکوی. (۸)

(۱) (صحیح مسلم کتاب الإمارة باب بیان الرجلین یقتل أحدهما الآخر یدخلان الجنة رقم (۴۸۹۴) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۳) وشرح ابن بطلال (ج ۲ ص ۳۸) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۰) وانظر لمزید من التفصیل فی قبولیة توبة القاتل عمداً وعدمها کشف الباری کتاب التفسیر (ص ۱۵۸) -

(۴) (صحیح مسلم کتاب الإمارة باب الرجلین یقتل أحدهما الآخر یدخلان الجنة رقم (۴۸۹۴) -

(۵) (مسند احمد بن حنبل (ج ۲ ص ۲۴۴، ۵۱۱) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۰) -

(۷) (مختار الصحاح مادة توب -

(۸) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳۸) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۳) -

دې دليل د مسلم شريف د روايت دا الفاظ دي: ((فيهديه إلى الإسلام)) (۱)
 فائده. علامه ابن عبدالبر رحمته الله فرمائي چې د حديث باب نه دا خبره مستفاد شوه چې هر هغه
 سرې کوم چې د الله تعالی په لار کښې اووژلې شي هغه شهيد دي. (۲)
 د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: علامه ابن المنير اسکندرانى رحمته الله فرمائي چې ترجمه
 الباب کښې ((فيسدد)) دې او په حديث کښې ((يستشهد)) راغلې دي. نو لکه چې امام بخارى
رحمته الله په دې خبره تنبيه ورکول غواړي چې شهادت على وجه التسديد وي. په صحيح طريقه او
 اخلاص سره وي نو دې به هم جنت کښې داخلېږي او هر هغه علم چې على وجه التسديد وي د
 هغې هم دغه حکم دې سره د دې چې شهادت افضل دي. ليکن د جنت داخلېدل شهيد سره
 خاص نه دي او مصنف رحمته الله ترجمه الباب د حديث شرح گرځولې ده. (۳)

[۲۶۷۲] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَنبَسَةُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ
 أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۴) قَالَ أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُخَيِّرُ بَعْدَ مَا
 افْتَكُوها فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَسْمِمْ لِي فَقَالَ بَعْضُ بَنِي سَعِيدٍ بَنِي الْعَاصِ لَا تُسْمِمْ لَهُ يَا
 رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ هَذَا قَاتِلُ ابْنِ قَوْقِلٍ فَقَالَ ابْنُ سَعِيدٍ بَنِي الْعَاصِ وَاعْجَبًا لِيَوْمٍ
 تَدُلُّ عَلَيْنَا مِنْ قُدُومِ ضَائِبٍ يَنْقَى عَلَى قَتْلِ رَجُلٍ مُسْلِمٍ أَكْرَمَهُ اللَّهُ عَلَى يَدَيَّ وَلَمْ
 يُهْنِ عَلَى يَدَيْهِ قَالَ فَلَا أَدْرِي أَسْمِمْ لَهُ أَمْ لَمْ تُسْمِمْ لَهُ
 قَالَ سُفْيَانُ وَحَدَّثَنِي السَّعِيدِيُّ عَنْ جَدِّهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ السَّعِيدِيُّ هُوَ عَمْرُو
 بْنُ يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ بْنُ عَمْرٍو بْنِ سَعِيدٍ بْنِ الْعَاصِ [۳۹۹۷، ۳۹۹۸]

تراجم رجال

۱- حمیدی: دا مشهور امام حديث ابوبکر عبدالله بن الزبير عيسى القرشي الحمیدی رحمته الله
 دي. د دوی مختصر حالات ((بده الوسی)) اولنی حديث لاندې او تفصیلی حالات ((کتاب العلم
 باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنها)) لاندې راغلی دي. (۵)
 ۲- سفیان: دا ابو محمد سفیان بن عیینه بن میمون الکوفی رحمته الله دي. د دوی مختصر
 حالات ((بده الوسی)) اولنی حديث لاندې او تفصیلی حالات ((کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا

(۱) (صحيح مسلم كتاب الإمارة باب الرجلين يقتل أحدهما الآخر يدخلان الجنة رقم (۴۸۹۴) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۱) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۳) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۰) والمتواری -

(۴) (قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضا (ج ۲ ص ۶۰۸) كتاب المغازی باب
 غزوة خيبر، رقم (۴۲۳۷) وأبو داود في سننه كتاب الجهاد باب فيمن جاء بعد الغنيمة لاسهم له رقم (۲۷۲۳-۲۷۲۴)

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۷) و(ج ۳ ص ۹۹) -

أو أخبرنا وأهلنا» لاتدي راغلي دي. (۱)

۳- الزهري: دا ابوبكر محمد بن مسلم بن عبيد الله بن عبد الله ابن شهاب الزهري رحمته الله دي. د
دوي حالات ((بده الوحي)) د دريم حديث لاتدي تيرشوي دي. (۲)

۴- عنبة بن سعيد: دا عنبة بن سعيد بن العاص بن سعيد بن العاص بن امية القرشي
الاموي رحمته الله دي. ابوايوب او ابو خالد د هغه كنييت دي. (۳)
د هغه مور ام ولد وده. (۴) دي

د حضرت انس بن مالك، حضرت ابو هريره او حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمته الله وغيره نه د
حديث روايت كوي.

او د هغه نه د حديث روايت كونكو كښي اسماء بن عبيد الضبعي، حبيب بن ضمرة، محمد بن
عمرو بن علقمه، امام زهري او ابوقلابه الجرمي رحمته الله وغيره شامل دي. (۵)

امام يحيى بن معين، امام ابوداود او امام نسائي رحمته الله فرماني ((ثقة)) (۶)

امام دارقطني رحمته الله فرماني ((ثقة: وهو جليس للحجاج بن يوسف)) (۷)

ابوحاتم رحمته الله فرماني ((لا بأس به)) (۸)

يعقوب بن سفيان رحمته الله هم د ده توثيق فرمايلي دي. (۹)

حافظ ذهبي رحمته الله فرماني ((ثقة، تابعي، كان أحد الأشراف)) (۱۰)

حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني ((ثقة)) (۱۱)

ابن حبان رحمته الله هغه په (كتاب الثقات) كښي ذكر كړيدي. (۱۲)

دي د صحيحين او سنن ابوداود راوي دي. (۱۳)

(۱) (كشف الباري (ج ۱ ص ۱۳۷) و (ج ۳ ص ۱۰۲) -

(۲) (كشف الباري (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۲۲ ص ۴۰۸) الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۲۶۸) -

(۴) (طبقات ابن سعد (ج ۵ ص ۲۳۹) -

(۵) (د شيوخ او تلامذه د پاره اوگوري تهذيب الكمال (ج ۲۲ ص ۴۰۹) -

(۶) (حواله بالا -

(۷) (حواله بالا -

(۸) (حواله بالا والجرح والتعديل (ج ۵ ص ۵۲۴) رقم (۱۱۷۹، ۲۲۲۹) -

(۹) (تهذيب التهذيب (ج ۸ ص ۱۵۶) -

(۱۰) (ميزان الاعتدال (ج ۳ ص ۳۰۱) -

(۱۱) (تقريب التهذيب (ص ۴۳۲) -

(۱۲) (الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۲۶۸) -

(۱۳) (الكاشف للذهبي (ج ۲ ص ۹۹) -

په کال ۱۰۰ هـ کښې د هغه انتقال وشو. (۱) رحمه الله رحمة واسعة.

هـ- ابوهريرة: دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابي حضرت عبدالرحمن بن صخر رضي الله عنه

دي، د دوی حالات ((كتاب الإيمان باب أمور الإيمان)) لاندې تیر شوی دی. (۲)

قوله: قال: أتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يخبر بعد ما افتحوها.

فقلت: يا رسول الله، أسهم لي: حضرت ابوهريرة رضي الله عنه فرمائي چه زه د فتح خيبر نه پس

حضور ﷺ هم په خيبر کښې وو د هغوی په خدمت کښې حاضر شوم نو عرض می او کړو چه په مال غنیمت کښې ماله هم حصه راکړئ.

يو تعارض او د هغې جواب: دلته حديث باب کښې دا راغلی دی چه سائل حضرت ابوهريرة

رضي الله عنه وو او منع کونکې حضرت ابان بن سعيد رضي الله عنه وو. بخاری کتاب المغازی (۳) ابوداؤد

(۴) کښې دا ذکر دی چه سائل ابان بن سعيد بن العاص رضي الله عنه وو، او منع کونکې حضرت

ابوهريرة رضي الله عنه وو په دې کښې دی:

((قال ابان: اقسام لنيارسول الله، قال ابوهريرة: فقلت: لا تقسيم له يارسول الله))

نود تعارض لرې کولو د پاره محمد بن يحيى ذهلي رحمه الله خو دا جواب ورکړو چه راجح

حضرت ابوهريرة رضي الله عنه مانع کيدل دی او ابان بن سعيد وو. (۵)

او خطيب بغدادی رحمه الله وائي چه د بخاری حديث باب راجح دې په کوم کښې چه د حضرت

ابوهريرة رضي الله عنه سائل کيدل مذکور دی. (۶)

د حافظ ابن حجر او علامه عيني رحمه الله وائي داده که د سنن ابوداؤد روايت صحيح او د

بخاری شريف د روايت سره برابر او گرځولې شي نو د دې خبرې احتمال شته چه دواړو د

يوبل د پاره منع کړې وي. د حضرت ابان رضي الله عنه د پاره حضرت ابوهريرة رضي الله عنه په دې دليل

باندې منع او کړه چه داد ابن قوئل قاتل دې او د حضرت ابوهريرة رضي الله عنه د پاره د حضرت ابان

رضي الله عنه دا دليل پيش کړو چه دې د جنگ او جهاد قابل نه دې چه ده له حصه ورکړيشی. (۷)

نو اوس په دې رواياتو کښې هيڅ تعارض پاتې نشو.

اوس يوه بله خبره باندې پوهه شئ چه امام ابوداؤد رحمه الله (۸) چه کوم روايت نقل کړو په دې

(۱) (تقريب التهذيب (ص ۴۳۲) -

(۲) (كشف الباری (ج ۲ ص ۶۵۹) -

(۳) (صحيح البخاری کتاب المغازی باب غزوة حيبير رقم (۴۲۳۸) -

(۴) (سنن أبي داؤد کتاب الجهاد باب فيمن جاء بعد الغنينة لاسهم له رقم (۲۷۲۳) -

(۵) (فتح الباری (ج ۷ ص ۴۹۲) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۴) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۴) وفتح الباری (ج ۷ ص ۴۹۲) -

(۸) (سنن أبي داؤد کتاب الجهاد باب فيمن جاء بعد الغنينة لاسهم له رقم (۲۷۲۴) -

کنبی د «أبان» په خائی سعید بن العاص ذکر دې حالانکه صحیح ابن سعید دې خطیب بغدادی رحمته الله علیه فرمائی «وأنشأها ابن سعید، واسمه أبان» (۱)

قوله: فقال بعض بني سعيد بن العاص: لا تسهم له يا رسول الله: نود سعيد بن العاص يو خوي او وئیل يا رسول الله د مال غنیمت نه ده ته حصه مه ورکوه. «بعض بني سعيد بن العاص» نه مراد حضرت ابان بن سعید رحمته الله علیه دې. (۲)

قوله: أبان بن سعيد: دا ابو الوليد ابان بن سعيد بن العاص بن اميه بن عبد شمس بن عبد مناف الاموي القرشي رحمته الله علیه دې. (۳) د هغه مور صفیه یا هند بنت المغيرة ده چه د خالد بن وليد ترور وه. (۴) د دوی سلسله نسب نبی کریم صلی الله علیه و آله سره په شپږم پشت کنبې ملاوړې. (۵)

د هغوی والد ابو احيه سعید بن العاص د جاهليت د سردارانو نه وو او د ډیر شان او شوکت مالک وو. د هغه اته خامن وو په کومو کنبې چه پنځه په اسلام باندې مشرف شوي، حضرت ابان رحمته الله علیه نه وړاندې د هغه دوه روڼه خالد او عمر اسلام راوړلې وو. (۶)

د علامه ابن عبدالبر رحمته الله علیه مطابق دوی د حديبيه او خیبر د جنگ په مینځ کنبې ایمان راوړلې دي. (۷) او ابو نعیم فرمائی چه د غزوه خیبر نه اول هغوی اسلام قبول کړواو ابن الاثير جزري رحمته الله علیه هم دې دوئم قول ته ترجیح ورکړیده. (۸)

د اسلام قبلولو سبب: د هغوی د اسلام راوړلو سبب دا جوړشو چه د تجارت په غرض د شام طرف ته اووتلو، هلته د هغه ملاقات يو راهب سره اوشو، د راهب نه ئی د رسول الله صلی الله علیه و آله باره کنبې معلومات او کړل او وئیل چه زه د قریشو يو فرد یم او په مونږ کنبې يو سړي راپیدا شوې دې چه د چاگمان او خیال دا دې چه هغه الله تعالی مبعوث کړيدې لکه څنگه چه ئی حضرت موسی عليه السلام مبعوث کړې وو. نو دې راهب تپوس او کړو ستاسو د دغه سړي نوم څه دې؟ هغه وئیل محمد. راهب وئیل زه د هغه اوصاف بیانوم. بیا هغه راهب د رسول الله صلی الله علیه و آله اوصاف حمیده، د هغوی عمر مبارک او نسب وغيره ئی بیان کړل. نو حضرت ابان رحمته الله علیه په دې باندې صاد او کړو او وئیل هغه هم دغه شان دې لکه څنگه چه تا بیان

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۴) -

(۲) (حواله بالا (ص ۱۲۳) -

(۳) (سير أعلام النبلاء (ج ۱ ص ۲۶۱) وتهذيب تاريخ دمشق الكبير لابن عساكر (ج ۲ ص ۱۲۷) -

(۴) (أسد الغابة في معرفة الصحابة (ج ۱ ص ۱۴۸) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (الاستيعاب في أسماء الأصحاب (ج ۱ ص ۴۶) -

(۷) (سير أعلام النبلاء (ج ۱ ص ۲۶۰) الاستيعاب في أسماء الأصحاب (ج ۱ ص ۴۶) -

(۸) (أسد الغابة (ج ۱ ص ۱۴۸) -

او کړو. راهب و نیل ((والله، لیظهرن علی العرب، ثم لیظهرن علی الأرض)) په الله چه هغه به په عربو غالب راځی بیا په پوره دنیا غالب راځی،

بیا نې حضرت ابان رضی الله عنه ته اوونیل چه رجل صالح یعنی نبی کریم صلی الله علیه و آله ته زما سلام اورسوه. حضرت ابان رضی الله عنه کله مکې مکرمې ته واپس شو نو نبی کریم صلی الله علیه و آله د خلقو نه خپرو عافیت معلوم کړ او د اول نه د هغه عادت وو چه د رسول الله صلی الله علیه و آله او صحابه کرامو بدگونی به نې کوله، هغه نې پریخودل، دا د حدیبیه نه وړاندې واقع ده.

بیا چه کله رسول الله صلی الله علیه و آله د حدیبیه طرف ته لاړل او واپس شونو حضرت ابان رضی الله عنه هم د هغه اتباع او کړه او اسلام نې قبول کړو. (۱)

کله چه نبی کریم صلی الله علیه و آله حضرت عثمان بن عفان رضی الله عنه ته د حدیبیه په ورځ د قریش مکه طرف ته لیځلي وو نو هم حضرت ابان رضی الله عنه هغه ته پناه ورکړې وه. حضرت ابان رضی الله عنه حضرت عثمان رضی الله عنه په اس سور کړو تردې چه هغه په مکه مکرمه کښې داخل شو او عثمان رضی الله عنه اوونیل:

قوله: أسبل وأقبل ولا تخف أحداً بنو سعيد أعزة الحرم: یعنی بهادری ښایښی او وړاندې تیرېښی او د چا نه مه ویرېښی ځکه چه بنو سعيد د حرم د معزینونه دي. (۲) هغه نبی کریم صلی الله علیه و آله په بعض سرايا کښې د لښکر امیر هم مقرر کړې وو په هغې کښې یو د نجد طرف ته لیځلي شوې سړیه هم شامل ده. (۳)

او بیا نبی کریم صلی الله علیه و آله حضرت علاء بن الحضرمی رضی الله عنه معزول کړو چه د بحرین والي وو حضرت ابان رضی الله عنه نې په ۹ هجري کښې والي مقرر کړو او هغه په دې منصب باندې د نبی کریم صلی الله علیه و آله د وفات پورې وو. د نبی صلی الله علیه و آله د وفات نه پس هغه مدینې منورې ته واپس راغلو نو حضرت ابوبکر رضی الله عنه اراده او کړه چه دې بیا بحرین ته اولیځی نو هغه او فرمائیل ((لأعمل لأحد بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم)). د رسول الله صلی الله علیه و آله د وفات نه پس به زه د چا د پاره هم د عامل فرائض نه پوره کوم. او دا هم روایت دي چه هغه په یمن کښې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د طرف نه والي مقرر کیدل قبول کړې وو. (۴) د هغه د وفات په وخت کښې مختلف اقوال دي:

ابن اسحاق رحمته الله فرمائی ((قتل أبان وعمره ابنا سعيد يوم اليموك)) خود ابن اسحاق د دې قول چا هم مطابقت نه دي کړې. او غزوه یرموک ۱۵ هجري د حضرت عمر رضی الله عنه په دور خلافت کښې پیښه شوې وه. (۵)

اودا هم اوونیلې شو چه دې د (مرج الصفر) په ورځ شهید شوې. د مرج الصفر واقع ۱۴ هجري

(۱) (أسد الغابة (ج ۱ ص ۱۴۹) وتهذيب تاريخ دمشق الكبير (ج ۲ ص ۱۲۸) -

(۲) (الاصابة (ج ۱ ص ۱۳) والاستيعاب (ج ۱ ص ۴۶) -

(۳) (الاستيعاب (ج ۱ ص ۴۷) -

(۴) (سير أعلام النبلاء (ج ۱ ص ۲۶۱) أسد الغابة (ج ۱ ص ۱۴۹) -

(۵) (أسد الغابة (ج ۱ ص ۱۵) -

کنبی دور خلافت عمری کنبی پینښه شوې وه. (۱)
دریم او صحیح قول د موسی بن عقبه دې د کوم تائید چه مصعب، زبیر او اکثر اهل نسبو هم
کړيدي چه حضرت ابان رضی الله عنه خپل ورور خالد بن سعید سره په (جنگ اجنادین) کنبی شهید
شوې. (۲) هم دا قول امام ذهبی هم صحیح ګرځولې دې، هغوی لیکي:

«ثم انه استشهد هو وأخوه يوم أجنادين على الصحيح» (۳)

د صحیح قول مطابق هغه او د هغه ورور جنگ اجنادین کنبی شهیدان شوی. هغه د نبی کریم
صلی الله علیه و آله نه صرف یو روایت نقل کړيدي او هغه دا دې: «وضع الله عز وجل كل دمنى الجاهلية، أقال:
كل دمر كان في الجاهلية، فهو موضوع» (۴) یعنی هره هغه وینه چه د جاهلیت په زمانه کنبی بهیولې
شویده، هغه الله تعالی معاف کړیده، یا ئې دا او فرمائیل چه هره هغه ناحق وینه کومه چه په
جاهلیت کنبی بهیولې شوې وه هغه معاف ده.

قوله: فقال أبوهريرة: هذا قاتل ابن قوئل: حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی دې
(یعنی ابان رضی الله عنه) د ابن قوئل قاتل دې.
د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې قول مقصد ددې چه ابان رضی الله عنه په حالت کفر کنبی قوئل رضی الله عنه
قتل کړې وو په دې وجه هغه ته د غنیمت نه حصه نه دی ملاویدل پکار. او د ابن قوئل نه
مراد حضرت نعمان بن مالک بن ثعلبه رضی الله عنه دې. (۵)

(۱) (حواله بالا-

(۲) (أسد الغابة (ج ۱ ص ۱۵۰) الاستيعاب (ج ۱ ص ۴۷) "د جنگ اجنادین مختصر پیژندګلو" اجنادین د
فلسطین په علاقو رمله او بیت حبرون په مینځ کنبی د یو مشهور ځای نوم دې. (معجم البلدان
(ج ۱ ص ۱۰۳) - په دې مقام د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د دور خلافت په آخری ورځو کنبی د
مسلمانانو او رومیانو په مینځ کنبی یو خونړی جنگ اوشو. د رومیانو د فوځ مشر د هرقل ورور
تھیودورس وو او د هغه لاندې یو لاکه رومی فوځ وو. د مسلمانانو لښکر په هغه دریو جدا جدا
ټولو باندې مشتمل وو چه فلسطین او اردن سره خواو شا جنگی کاروایانو کنبی مصروف وو. د دې
دریو اړو لښکر مشری په ترتیب سره حضرت عمرو بن العاص، شرجیل بن حسنه او یزید بن ابی
سفیان رضی الله عنهم ګوله. د رومیانو او مسلمانانو په مینځ کنبی څو سرحدی جهریونه شوې وو
په کومو کنبی چه څوځل رومیان غالب راغلې وو، او آخر دا دریو اړه ډلې د حضرت خالد بن ولید
رضی الله عنه په قیادت کنبی راجمع شوې او د دواړو لښکرو په مینځ کنبی جمادی الاولی ۱۳ هجری کنبی
فیصله کن جنگ اوشو. کوم کنبی چه د مسلمانانو متحده فوځ د دښمن فوځ ته د اجنادین په مقام
ماتې ورکړه او اجنادین د همیشه د پاره د مسلمانانو د اثر لاندې راغلو. (دائرة معارف اسلامیه تحت
ابی بکر: (ج ۱ ص ۷۵۵) وتحت اجنادین (ج ۱ ص ۱۰۱۲) - په دې جنگ کنبی د مسلمانانو هم یو خاص
تعداد شهیدان شو، په کوم کنبی چه حضرت عبدالله بن زبیر بن عبدالمطلب، عکرمه بن ابی جهل
او حارث بن هشام رضی الله عنهم غوندي صحابه شامل وو. (معجم البلدان (ج ۱ ص ۱۰۳) -

(۳) (سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۲۶۱) -

(۴) (الاستيعاب (ج ۱ ص ۴۸) و الإصابة (ج ۱ ص ۱۴) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۳) -

قوله: حضرت نعمان بن قوئل رضی اللہ عنہ: دا نعمان بن مالک بن ثعلبه بن اصرام بن فهد بن ثعلبه بن قوئل رضی اللہ عنہ دې د خپل جد امجد طرف ت منسوب کیدوسره د ابن قوئل په نوم یادېږي. (۱)

او بعض حضراتو دا وئيلي چه قوئل د ثعلبه يا مالک لقب دې د چا نوم نه دې. (۲)
دې د بدرين نه دې. (۳)

دې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه د حديث روايت کوي او د ده نه حضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ د حديث روايت کوي. ابوصالح هم د ده نه د حديث روايت کړيدې. خود ده سماع د حضرت نعمان نه ثابت نه ده، په دې وجه به روايت مرسل وي. (۴)

د مسلم شريف په يو روايت کښې د هغه ذکر راغلې دې، حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرماني ((ان

النبي صلى الله عليه وسلم النعمان بن قوئل، فقال: يا رسول الله، أرايت إذا صليت المكتوبة...)) (۵)

دې په غزوه احد کښې شهيد شوې او قاتل حضرت ابان بن سعيد رضی اللہ عنہ وو لکه چه په حديث باب کښې ذکر دی. او بعض اهل مغازی قاتل صفوان بن اميه گرځولې دې خو دا قول مرجوح دې او دا هم کيديشی چه دې شهيد کونکو کښې دواړه شريک وي. (۶)

قوله: فقال ابن سعيد بن العاص: واعجباً لو برتدلي علينا من قدومرضان

ينعى على قتل رجل مسلم، أكرمه الله على يدي ولم يهني على يديه: نو حضرت ابان بن سعيد رضی اللہ عنہ وائی حيرانيتا ده په دې پيشوگي باندې چه د ضان غرد څوکې نه راکوزشو راغلو، دې په ماباندې د پو داسې سړی متعلق عيب لگوي چاته چه الله تعالى زما په لاس عزت يعنی شهادت سره سرفراز کړو او هغه نى منع کړو چه هغه به زه په خپل لاس ذليل کولم.

د حضرت ابان بن سعيد رضی اللہ عنہ مطلب د دې قول نه دا دې که ما نعمان بن قوئل رضی اللہ عنہ په خپله زمانه د کفر کښې شهيد کړو نو هغه د ده د وجه نه د شهادت په اوچته درجه باندې فائز شو او ورسره په ما باندې د الله تعالى فضل او احسان اوشو چه الله تعالى زه د هغه د لاس نه د مړ کولو نه بچ کړم. که هغه زه په هغه وخت کښې قتل کړې ووم نو په آخرت کښې به زه ذليل او خوار وم. ليکن الله تعالى زه د غه ذلت نه بچ کړم. نو په دې کښې د پيغور وغيره څه خبره ده؟ (۷)

(۱) (أسد الغابة (ج ۵ ص ۳۲) وفتح الباری (ج ۶ ص ۴۱) -

(۲) (الإصابة (ج ۳ ص ۵۶۴) -

(۳) (أسد الغابة (ج ۵ ص ۳۲۰) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (صحيح مسلم (ج ۱ ص ۳۲) كتاب الإيمان باب بيان الإيمان الذي يدخل به الجنة.... رقم (۱۶-۱۷) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۱) وأسد الغابة (ج ۵ ص ۳۲۰) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۵) وانظر لمزيد من التفصيل: كشف الباری كتاب المغازی (ص ۴۵۲-۴۵۴)

قوله: قال: فلا أدري أسكم له أم لم يسهم له: ونی فرمائیل ماته نه ده معلومه چه

رسول الله ﷺ هغه ته (د غنیمت نه) حصه ورکړه او که نه. علامه ابن التین رحمه الله فرمائی چه د دې قول قائل ابن عینیه یا د هغه نه لاندې د امام بخاری رحمه الله خوک شیخ دې. (۱)
د حدیث باب لاندې یوه مسئله ذکر کولې شی چه په غنیمت کښې جهاد ته د روستو راتلونکي حصه شته که نه؟ د دې تفصیل چونکه مونږ مغازی کښې ذکر کړیدې نو په دې وجه دې هم هلته اوکتلې شی. (۲)

قوله: قال سفيان: وحدثني السعيد بن جده عن أبي هريرة: د دې عبارت مقصد دا دې چه حدیث باب د حضرت سفيان ابن عيينه رحمه الله نه په دوو سندونو سره مروی دې یو خو هم هغه سند دې چه په ماقبل کښې تیرشو یعنی ((حدثنا الحميد بن أسد عن أبي هريرة قال: أخبرنا عنبسة بن سعيد بن جده عن أبي هريرة)) او په دوئم سند کښې الزهري او عنبسه بن سعيد په خای ((السعيد بن جده)) او دا درېم طریق امام حمیدی په خپل سند کښې ذکر کړیدې. (۳)

قوله: قال أبو عبد الله: السعيد بن عمرو بن يحيى: د ابو عبد الله نه مراد امام بخاری رحمه الله دې او دلته هغوی د السعيد بن عمرو او نسب خودلې دې چه د سعيد بن عمرو بن يحيى بن سعيد بن عمرو بن سعيد بن العاص دې. (۴)
د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمة الباب سره مطابقت د حضرت ابان بن سعيد رحمه الله په دې قول کښې دې. ((اكرمه الله يدي)) یعنی نعمان بن قوطل رحمه الله د حضرت ابان رحمه الله د لاسه شهید شو او الله تعالی هغه د شهادت په اوچته مرتبه باندې سريلند کړو. خو حضرت ابان رحمه الله د کښې په حالت کښې نه دې وژلې شوې بلکه هغه د غزوې احد نه پس هم ژوندې وو او هغه نه د توبې توفیق اوشو او اسلام ئی قبول کړو او همدغه د ترجمه مقصد هم دې. (۵)

۲۹- بَاب: مَنْ اخْتَارَ الْغَزْوَ عَلَى الصَّوْمِ

د ترجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب مقصد دا دې چه یو سړې جهاد له په روژه باندې ترجیح ورکړی دې د پاره چه د روژې د وجه د هغه بدن د ضعف او کمزورئې ښکار نشی نو

۱ (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۲۵) -

۲ (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۴۷) -

۳ (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۲۵) وفتح الباری (ج ۶ ص ۴۱) -

۴ (السعيد بن جده عن أبي هريرة) باب الاستنجاء بالحجارة " لاندې بیان کړې شوی دی -

۵ (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۲۳) -

د هغه دا فعل صحیح دی او په سنت کښې د دې اصل موجود دی. دونه خبره دا ده که د مجاهد روژه نه هم وی نو بیا هم د هغه د پاره د روژه دار او د شپې د قیام کونکو برابر ثواب لیکلې کېږي. ځکه چه نبي ﷺ مجاهد ته د داسې روژه دار سره تشبیه ورکړیده چه کوم صائم الدهر وی او په داسې عبادت گذار سره نې تشبیه ورکړیده چه سترې کېږي نه. (۱)

[۲۴۳] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا ثَابِتُ الْبُنَانِيُّ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۲) قَالَ كَانَ أَبُو طَلْحَةَ لَا يَصُومُ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَجْلِ الْغَزْوِ فَلَمَّا قُبِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا رَأَتْهُ مَفْطِرًا الْيَوْمَ فَطَرَا وَأَضْمَى

تراجم رجال

- ۱- آدم: دا ابوالحسن آدم بن ابی ایاس عبدالرحمن العسقلانی رحمته الله دی. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) لاندې راغلی دی. (۳)
  - ۲- شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمته الله د هغه حالات هم د مذکوره باب لاندې راغلی دی. (۴)
  - ۳- ثابت البنانی: دا مشهور تابعی بزرګ ابو محمد ثابت بن اسلم بنانی بصری رحمته الله دی د ده حالات ((کتاب العلم باب القراءة والعرض على المحدث)) په ذیل کښې راغلی دی. (۵)
  - ۴- انس بن مالک: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالک رضي الله عنه دی. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه)) په ذیل کښې تیر شوی دی. (۶)
- قوله: قال كان أبو طلحة لا يصوم على عهد النبي صلى الله عليه وسلم من أجل الغزو:** حضرت انس بن مالک رضي الله عنه فرمائی چه حضرت ابو طلحه رضي الله عنه به د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې په جهاد کښې د شرکت په غرض روژې نه ساتلې. دلته ((ابو طلحه)) نه مراد حضرت زید بن سهل الانصاري رضي الله عنه دی چه د حضرت انس ناسکه پلار وو. (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۵) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۴۲) -
 (۲) (قوله: أنس بن مالک رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى فقط فى هذا الباب، قال العلامة العيني: والحديث من أفرادہ. عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۶) وجامع الأصول (ج ۶ ص ۳۴۵) -
 (۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -
 (۴) (حواله بالا -
 (۵) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۸۳) -
 (۶) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -
 (۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۶) -

او په حدیث باب کنبې د هغوی عمل دا اوخودلي شو چه هغه به د نبی کریم ﷺ په زمانه کنبې روژو له په جهاد باندې ترجیح ورکوله، د دې د پاره چه د کمزورنې ښکارنشی او

روژې به نې نه ساتلې.

لیکن د روژو نه ساتلو چه کومه نفی شویده هغه علی الاطلاق نه ده چه بالکل روژې به نې نه ساتلې بلکه دا په اکثر و اوقاتو محمول ده، د دې وجه دا ده چه همدغه زوایت اسماعیلی

د ابوالولید او عاصم بن علی عن شعبه په طریق سره نقل کړیدی په یو کنبې ((لایکادیصوم))

او په بل کنبې ((کان قلیایصوم)) نو معلومه شوه چه نفی الصوم علی الاطلاق نه ده بلکه فی

اکثر الاوقات ده. (۱)

قوله: فلما قبض النبي صلى الله عليه وسلم لم أراه مفطراً إلا يوم فطر أو أضحى:

حضرت انس رضی الله عنه فرماني چه نبی ﷺ د دنیا نه رخصت شو نو ما هغه بغیرد روژو نه نه دې لیدلې مگر دا چه د وړوکی اختر او لوئی اختر په ورځ.

یعنی د نبی کریم ﷺ د وفات نه پس حضرت ابوطلحه رضی الله عنه به همیشه په روژه سره وو مگر

د وړوکی اختر او لوئی اختر په ورځ به نې روژه نه وه. ځکه چه په دې ورځو کنبې د روژو ساتلو نه منع راغلې نو په دې وجه به هغه په دې ورځو کنبې روژه نه وو او په حدیث کنبې

ذکر شوې ((یوم اضحی)) نه مراد همدغه ورځې دی کومو کنبې چه روژه ساتل منع دی دې

دپاره چه ایام تشریق ته لفظ ضحی شامل شی او څه اشکال پیش نه شي. (۲)

پورتني حدیث کنبې دې طرف ته اشاره شویده چه حضرت ابوطلحه رضی الله عنه به د نبی کریم

ﷺ د وفات نه پس په غزواتو کنبې شرکت نه کولو، او د حضور ﷺ په عهد مبارک کنبې

هغه نفلی روژې ځکه پریځي وې چه په میدان جهاد کنبې چرته کمزوری ښکاره نشي. لیکن

د حضور ﷺ د وفات نه پس هم هغه په غزوات کنبې شرکت کړیدی لکه حاکم رحمه الله (۳) او

ابن سعد (۴) وغیره ((حماد بن سلمه عن ثابت عن أنس)) په طریق نقل کړی دی:

((أن أبا طلحة قرأ هذه الآية «انفروا خفافاً وثقالاً»، فقال: استغفرنا الله وأمرنا الله، واستغفرنا

شيوخنا وشهادنا، جهزوني، فقال بنو نضلة: يرحمك الله، إنك قد غررت على عهد النبي صلى الله عليه وسلم ولبي بكروهم؛

ودحن لغزو عنك الآن فغزاهم، فمات، فطلبوا جزية يذخونها فيها، فلم يقدر روعا عليه إلا بعد سبعة أيام وما تغفر))

یعنی حضرت ابوطلحه رضی الله عنه دا آیت تلاوت کړو ((انفروا خفافاً وثقالاً)) نو هغه او فرمائیل چه

الله تعالی مونږ ته د جنگ د وتلو دپاره حکم راکړې دي او که مونږ بوداگان یو که خوانان د

وتلو حکم دي. نو زما د پاره د سفر سامان تیار کړنی، د هغه خامنو او وئیل الله تعالی دي په

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۲) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۲) و (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۶) -

(۳) (المستدرک للحاکم (ج ۳ ص ۲۵۳) -

(۴) (الطبقات الکبری (ج ۳ ص ۵۰۷) -

تاسو باندې رحم او کړی. په تحقیق سره تاسو د نبی کریم ﷺ حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کښې په غزواتو کښې شرکت کړیدې (په دې وجه ته تکلیف مه اوچته وه) مونږ به ستاد طرف نه په غزواتو کښې شرکت کوو (خو هغه اونه منل) په سمندري جنگ کښې شریک شو، هلته هغه وفات شو نو د سفر ملگرو یوه جزیره لټوله چه په هغې کښې هغه خښ کړی لیکن د اوو ورځو پورې هغوی په خپل مقصد کښې کامیاب نشو (د دې نه پس نې هغه خښ کړو) اود هغه مړې جوسه بالکل خرابه شوې نه وو.

د حضرت ابوطلحه د مذکوره عمل وجه: علامه مهلب فرمائی چه نبی کریم ﷺ مجاهد ته (الصائم القائم) سره تشبیه ورکړې ده ((کما منی أوائل الجهاد)) په دې وجه حضرت ابوطلحه رضی الله عنه جهاد په روژه مقدم کړو. خو د نبی کریم ﷺ د وفات نه پس کله چه اسلام ښه خور شو د هغه جرړې مضبوطې شوې او هغه اوکتل چه اوس د هغه خاص ضرورت پاتې نشو نو غوښتل ئې چه دروژو هم هغه سره ذخیره وی او د قیامت په ورځ جنت کښې ((باب الریان)) نه داخل شی. (۱)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث باب ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دی (۲) لکه چه ((كان أبو طلحة لا يصوم على عهد النبي صلى الله عليه وسلم من أجل الغزو)) نه معلومېږي.

۳۰- بَاب: الشَّهَادَةُ سَبْعُ سَوَى الْقَتْلِ

د ترجمه الباب مقصد: علامه عینی رضی الله عنه فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله د دې ترجمه الباب نه مقصد دا دی چه د مقتول فی سبیل الله نه علاوه هم نور ډیر شهیدان دی د کوم ذکر چه به امام بخاری رحمه الله په دې حدیث باب کښې کوی. (۳)

[۲۶۷۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ سُمَيٍّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۴) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الشُّهَدَاءُ خُمُسَةُ الْمَطْعُونِ وَالْمَبْطُونِ وَالْعَرَقُ وَصَاحِبُ الْهَذْمِ وَالشَّهِيدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ [۲۶۷۳: ر]

تراجم رجال

۱- عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنیسی دمشقی رحمه الله دی. د ده حالات ((بده الوسی)) د دوئم حدیث په ذیل کښې راغلی دی. (۵)

(۱) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۴۲) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۲۶) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۲۶) -

(۴) (قوله عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث مرتفع رجه في كتاب الأذان با ب فضل التجهيز إلى الظهر -

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۲۸۹) -

۲- مالک: دا مالک بن انس بن ابی عامر الاصبیحی المدنی رحمہ اللہ دی. دَ ده حالات ہم د مذکورہ حدیث لاندی راغلی دی. (۱)

۳- سہمی: دا ابو عبد اللہ سہمی مولی ابوبکر بن عبد الرحمن رحمہ اللہ دی. (۲)

۴- ابو صالح: دا ابو صالح ذکوان زیات رحمہ اللہ دی. دَ ده حالات ((کتاب الایمان باب امور الایمان)) پہ ذیل کنبی راغلی دی. (۳)

۵- ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ: دا دَ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مشہور صحابی حضرت عبد الرحمن بن صخر رضی اللہ عنہ دی. دَ ده حالات ((کتاب الایمان باب امور الایمان)) لاندی راغلی. (۴)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: الشهداء خمسة: المطعون،

والمبطون، والغريق، وصاحب الهدم، والشهيد في سبيل الله: دَ حضرت ابو ہریرہ

رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی چہ شہیدان پنخہ دی: یو ہغہ سرے چہ دَ طاعون پہ و با کنبی ہلاک شی، دوئم چہ دَ خیتی دَ بیمارئی نہ مرشی، دریم چہ خوک دُوب شی مرشی، خلورم چہ دَ دیوال راغورزیدو سرہ مرشی او پنخہ شہید فی سبیل اللہ.

دَ شہداو پہ تعداد کنبی اختلاف: دلتہ پہ حدیث باب کنبی ((الشہداء خمسة)) راغلی دی. او پہ

موطا کنبی دَ حضرت جابر بن عتیک رضی اللہ عنہ پہ روایت کنبی ((الشہداء سبعة سوى القتل)) (۵)

او پہ ترمذی کنبی دَ حضرت فضالہ بن عبید روایت دی ہغہ فرمائی ((سمعت عمر بن الخطاب

رضی اللہ عنہ يقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: الشهداء أربعة....)) (۶) او دَ حضرت انس بن

مالک رضی اللہ عنہ پہ روایت کنبی دی ((الشہداء ثلاثة)) ذکر دی. (۷)

دَ دی احادیثونہ علاوہ نور ہم دیر صحیح احادیث مبارک دی (۸) پہ کوم کنبی چہ دَ مقتول فی سبیل اللہ نہ علاوہ مختلف کسان او اشخاص شہیدان گر خولی دی. علامہ زرقانی رحمہ اللہ دَ ہغوی تعداد اووہ ویشٹ (۲۷) (۹)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۰) و کشف الباری (ج ۲ ص ۸۰)۔

(۲) (دَ دوی دَ حالاتو دَ پارہ اوگوری کتاب الأذان باب السہام فی الأذان۔

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۸)۔

(۴) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹)۔

(۵) (الموطأ للإمام مالک (ص ۲۱۵) کتاب الجنائز باب النهی عن البكاء علی المیت رقم (۳۶) وأيضاً أخرجه أبو داود فی سننه کتاب الجنائز باب فضل من مات فی الطاعون رقم (۳۱۱۱) والنسائی فی الصغری کتاب الجنائز باب النهی عن البكاء علی المیت رقم (۱۸۴۷)۔

(۶) (جامع الترمذی أبواب فضائل الجہاد باب ماجاء فی فضل الشہداء عند اللہ رقم (۱۶۴۴)۔

(۷) (مجمع الزوائد (ج ۵ ص ۲۹۱) وکنز العمال (ج ۴ ص ۵۹۳) رقم (۱۱۷۳۴)۔

(۸) (انظر التفصیل تلک الأحادیث: عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۶-۱۲۷) والأوجز (ج ۴ ص ۲۶۷-۲۶۹)۔

(۹) (شرح الزرقانی علی الموطأ (ج ۲ ص ۷۳) کتاب الجنائز باب النهی عن البكاء....۔

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ خلوینست (۳۰) (۱) علامه سیوطی رحمۃ اللہ علیہ په خپل کتاب (أبواب السعادة فی أسباب الشهادة) کښې دیرش (۳۰) (۲) او شیخ الحدیث (مولانا زکریا رحمۃ اللہ علیہ شپيته (۲۰۰) ذکر کړې دی (۳) او حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ شل (۲۰) ذکر کړې دی. (۴)
 د روایاتو په مینځ کښې تطبیق: اوس سوال دا پیدا کیږي چه د دې مختلفو روایاتو په مینځ کښې په بعضو کښې تعداد هم صراحتاً ذکر دې، د تطبیق به څه صورت وي؟
 علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ د دې سوال جواب دا ورکړې چې ته تخصیص بالعدد د دې نه د زیاتو په نفی دلالت نه کوي. (۵)

حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چه د مختلفو اعدادو ذکر علی وجه التحديد والحصر نه دې بلکه دا د مختلفو احوالو او سوالونو په بنا باندې دي. یعنی په بعض حالات مخصوصه کښې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د سائل احوال په خیال کښې ساتلو سره جواب ورکړې او هغه دغه روایت کړې.

یا حضور صلی اللہ علیہ وسلم ته اول د دریو علم ورکړي شوي وو بیا د علم د زیاتوالی سره سره د شهیدانو تعداد هم زیات شو. (۶)

د شهید تعریف او حدیث باب: اوس دلته دوئم سوال دا پیدا کیږي چه شهید خو د فقهاؤ په اصطلاح کښې هغه دې چه چرته په یو جنگ کښې قتل کړي شي او په هغه باندې نښې هم وي، یا هغه اهل حرب یا اهل البغی یا واکوانو قتل کړې وي یا مسلمانانو هغه په ظلم سره وژلې وي اودا تعریف مبطلون، مطعون وغيره باندې نه صادق کیږي نو دا څنگه شهیدان شو؟
 د دې جواب دا دي چه قتيل في سبيل الله نه علاوه چه د کومو حضراتو باره کښې په احادیثو کښې وارد شوي دي چه هغوی شهیدان دي نو د هغوی شهادت د اجر په اعتبار سره دي یعنی دي حضراتو ته به هم د حقیقی شهید په شان برابر اجر ورکولې شي. (۷) علماؤ حضراتو لیکلي دي چه د شهید درې قسمونه دي:

① شهید فی الدنيا والآخرة هغه دې چه د الله تعالی د کلمې د اوچتوالی د پاره د جهاد د پاره لارې شي او شهید شي.

② شهید فی الدنيا فقط، او هغه دا دي چه سرې میدان جنگ کښې خو قتل کړې شي خو هغه د اعلاء کلمه الله د پاره نه وي تلې د نامې او ځان خودنې د پاره تلې وي او هلته قتل شي یادا چه شاکرې تبتیدو او مړ شو او یا د غنیمت په مال کښې ئې خیانت کولو او مړ کړي شو.

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴) - (۱۲۳)

(۲) (أوجز المسالك (ص ۴) - (۲۵۷)

(۳) (أوجز المسالك (ص ۴) - (۲۶۹)

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۳) -

(۵) (شرح الكرمانی (ج ۵ ص ۴۲) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴) وفتح الباری (ج ۶ ص ۴۳) -

(۷) (شرح الكرمانی (ج ۵ ص ۴۲) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۷) -

⑤ شهید فی الآخرة چه یوسری د دیوال راپریوتلو سره مرشی یا اوسوزی یا د خیتی د بیمارنی ښکارشی اومرشی وغیره وغیره، چه کوم صورتونه په حدیث باب کښې بیان کړیشوی دی.

په دې دریم قسم به په دنیا کښې د شهید احکام نه جاری کیږی یعنی د حقیقی شهید برخلاف په هغه ته کفن هم ورکولې شی او غسل هم. لیکن په آخرت کښې به هغه سره د شهید معامله کولې شی او هغه ته به د شهید په شان اجر ورکولې شی. (۱)

اودا د الله تبارک وتعالی په امت محمدیه علی صاحبها الصلوٰة والسلام باندې خاص فضل او کرم دې چه د قتل فی سبیل الله نه علاوه کوم کسان د شهادت د درجې حامل گرځولې دی په هغې کښې هغه تکلیفونه او په دغه تکلیفونو باندې صبر په خیال کښې ساتلې دې اود دې په وجه ئې د هغوی گناهونه معاف کړل اود هغوی په اجرا و ثواب کښې ئې زیاتوالی او کړو. (۲)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ابن بطال رحمته الله علیه په ترجمه الباب باندې اعتراض کولې سره فرمائی چه د حدیث باب نه دا ترجمه دسره هډو مستنبط کیږی نه، ځکه چه ترجمه د اوو (۷) ده او په حدیث کښې سوی القتل شهداء څلور دی. دا د دې خبرې دلیل دې چه امام بخاری رحمته الله علیه ته د دې خبرې هډو موقع ملاؤ نشوه چه هغه د دې خپل کتاب تهذیب او تنقیح کړې وې. (۳)

د دې اعتراض جواب ورکولو سره علامه ابن المنیر اسکندرانی فرمائی چه د ابن بطال رحمته الله علیه قول په ظاهره د دې خبرې دلالت کوی چه امام بخاری رحمته الله علیه د دې ترجمه الباب لاندې حضرت جابر بن عتيك رضی الله عنه داخلول غوښتل لیکن قضا هغه ته مهلت ورنه کړو خود ابن بطال دا وینا د نظر نه خالی نه ده.

اودا خبره ده چه امام بخاری رحمته الله علیه په دې خبره تنبیه ورکول غوښتل چه شهادت هم په قتل کښې منحصر نه دې بلکه د شهادت اسباب نور هم دی. نو په دې اسبابو کښې په احادیثو کښې په عدد باندې اختلاف دې چه په بعض کښې پنځه دی بعض اووه، نو چه کوم حدیث په دې شرائطو باندې پوره کیدو هغه خو ئې په باب کښې ذکر کړو او په ترجمه کښې د اووه عدد ذکر کړو او په دې خبره ئې تنبیه او کړه چه په احادیثو کښې مذکوره اعداد علی معنی التحدید نه دی. (۴)

او علامه کرمانی دا جواب ورکړېدې چه دلته د یو راوی نه په حدیث باب کښې عدد بیانولو کښې هیره شوې ده چه اصل عدد خو هم د اووه ولیکن د نسیان په وجه ئې پنځه ذکر کړل. (۵)

۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۷) شرح الکرمانی (ج ۵ ص ۴۲) -

۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۸) -

۳) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۴۳) -

۴) (المتواری (ج ۱۵۴) ورجحه العینی انظر العمدة (ج ۴ ص ۱۲۸) -

۵) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۲۵) -

حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمہم اللہ دا احتمال بعید گر خولی دے (۱) خود علامہ کرمانی رحمہم اللہ دے جواب تائید دے صحیح مسلم او مسند احمد دے روایت نہ کیڑی چہ پہ دے روایاتو کنبی دے نورو خہ خصلتونو او عادتونو ذکر ہم شتہ. نو پہ صحیح مسلم (۲) کنبی ہم دے ابوہریرہ رضی اللہ عنہ پہ روایت کنبی ((ومن مات فی سبیل اللہ فهو شهید)) اضافہ وارد شویده. او دے مسند احمد پہ روایت کنبی دے الفاظو ہم اضافہ شویده ((والخازن دابته فی سبیل اللہ شهید، والجنوب فی سبیل اللہ شهید)) (۳) یعنی دے اللہ تعالیٰ پہ لار کنبی دے خپلی سورلنی نہ غورزیدونکی شهید دے اود اللہ تعالیٰ پہ لار کنبی ذات الجنب بیمارنی سرہ مے کیدونکی شهید دے.

حافظ صاحب دے مذکورہ بالا اشکال جواب دا ورکری دے چہ دا ترجمہ موطا (۴) دے یو روایت نہ اخذ شویده چہ دے حضرت جابر بن عتیک رضی اللہ عنہ نہ مروی دے. او پہ دے کنبی شهداء سوی القتل فی سبیل اللہ ہم اووہ قسمہ بیان کریشوی دے. (۵) او شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا کاندھلوی رحمہم اللہ دا فرمائیلی دی چہ زما پہ نزد خبرہ دا دہ چہ لفظ ((سہم)) کله مطلقاً ذکر کریشی نو دے نہ مراد کثرت وی، نو دے ترجمہ الباب مطلب بہ اوس داشی چہ ((قتل فی سبیل اللہ)) نہ علاوه ہم دے شہادت اسباب پیر دی اود ((سبع)) لفظ بہ پہ خپلہ حقیقی معنی پاتے نشی بلکه پہ معنی مجازی (کثرت) بہ محمول کیڑی. (۶)

[۲۱۷۵] حَدَّثَنَا يَشْرُبُنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عَاصِمٌ عَنْ حَفْصَةَ بِنْتِ سِيرِينَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۷) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الطَّاعُونَ شُهَدَاءُ لِكُلِّ مُسْلِمٍ [۵۳۰۰]

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۳) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۲۸) -

(۲) (الصحيح لمسلم كتاب الإمارة باب بيان الشهداء رم (۴۹۴۱) -

(۳) (مسند الإمام أحمد (ج ۲ ص ۴۴۱) -

(۴) (روى الإمام مالك مسند بسنده أن أخبر جابر بن عتيك رضى الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم.... قال: وما تعدون الشهيد؟ قالوا: القتل فى سبيل الله، فقال: رسول الله صلى الله عليه وسلم: الشهداء سبعة سوى القتل فى سبيل الله المطعون، شهيد، والفرق شهيد، وصاحب ذات الجنب شهيد، والمبطون شهيد، والحرق شهيد، والذي يموت تحت الهدم شهيد والمرأة نموت يجمع شهيدة. انظر الموطأ للإمام مالك بن أنس. كتاب الجنائز باب النهى عن البكاء على الميت (ص ۲۱۵-۲۱۶) رقم (۳۶) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۳) -

(۶) (الأبواب والتراجم للشيخ الكاندھلوى (ج ۱ ص ۱۹۵) -

(۷) (قولها: عن أنس بن مالك رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً (ج ۲ ص ۸۵۳) كتاب الطب باب ما يذكر فى الطاعون رقم (۵۷۳۲) ومسلم كتاب الإمارة باب بيان الشهداء رقم (۴۹۴۴) -

تراجم رجال

۱- بشر بن محمد: دا ابو محمد بشر بن محمد السختیانی المروزی رحمۃ اللہ علیہ دی. د دہ حالات

«بعد توحی» د پنجم حدیث په ذیل کښې راغلی دی. (۱)

۲- عبد الله: دا اب. عبد الرحمن عبدالله بن المبارك بن واضح الحنظلی المروزی رحمۃ اللہ علیہ دی. د دہ حالات هم د مذکورہ باب لاندې تیر شوی. (۲)

۳- عاصم: دا ابو عبد الرحمن عاصم بن سلیمان التمیمی الاحول رحمۃ اللہ علیہ دی. (۳)

۴- حفصه بنت سیرین: دا ام الہذیل حفصه بنت سیرین الانصاریه رحمۃ اللہ علیہا ده. (۴)

۵- انس بن مالک: دا د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم صحابی حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی. د دہ

حالات «کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه» لاندې تیر شوی دی. (۵)

قوله: عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال: الطاعون شہادة لكل مسلم:

حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد مبارک دی طاعون د هر مسلمان د پاره شہادت دی.

د حدیث پاک مطلب دا دی چه کوم مسلمان د طاعون د وجه مر شو هغه به د شہادت اوچتی مرتبې ته رسی او د هغه مرگ ته به د شہادت مرگ وئیلې شی.

طاعون یوه مشهوره بیماری ده کومه چه په وبائی شکل کښې خورېږی او په لاکهونو خلق هلاکوی. (۶)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې معنی دی چه دلته د طاعون ذکر دی او په ترجمه کښې د اوو ذکر دی او په دې اوو کښې یو طاعون هم دی. (۷)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۶۵) -

(۲) (حواله بالا (ص ۴۶۲) -

(۳) د دہ د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب الماء الذی یغسل به شعر الإنسان -

(۴) (د دې د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب التیمن فی الوضوء والغسل -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۶) انظر الفصل فی کشف الباری کتاب الطب (ص ۴۰). قال جماعة الأطباء منهم أبو علی سینا: الطاعون مادة سمية تحدث وربما قتالا يحدث فی المواضع الرخوة والمغابن من البدن وأغلب ما تكون تحت الإبط، أو خلف الأذن أو عند الأنفیه قال: وسببه دم ردى مائل إلى العفونة والفساد. يستحيل إلى جوهر سمی یفسد العفوة بغير ما یلبه ویؤدی إلى القلب کیفیة رديئة. فیحدث القی والخفقان.... قاله الحافظ فی الفتح (ج ۱ ص ۱۸۰)

(۷) (عمدة القاری (۱۴ ص ۱۲۸) -

۳۱- بَاب: قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ إِلَى قَوْلِهِ غُفُورًا رَحِيمًا [النساء: ۹۵-۹۶]

د ترجمه الباب مقصد: علامه عینی او شیخ الحدیث صحابہ رضی اللہ عنہما فرمائی ہے امام بخاری رحمہ اللہ دلتہ پہ ترجمہ الباب کنبی د پورته ذکر شوی آیت د نزول سبب بیانول غواپی. (۱)

[۲۶۷۱] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۲) يَقُولُ لَمَّا نَزَلَتْ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَيْدًا فَجَاءَ بِكَتِفٍ فَكَتَبَهَا وَشَكَا ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ ضَرَارَتَهُ فَنَزَلَتْ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ [۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰]

تراجم رجال

- ۱- ابو الوليد: دا ابو الوليد هشام بن عبد الملك طيالسي باهلي بصرى رحمہ اللہ دی. د ده حالات ((كتاب الايمان باب علامة الايمان حب الانصار)) لاندې راغلی دی. (۳)
- ۲- شعبه: دا امير المؤمنين في الحديث شعبه بن الحجاج عتكي بصرى رحمہ اللہ دی. د ده حالات ((كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) په ذیل کنبی تیرشو. (۴)
- ۳- ابو اسحاق: دا ابو اسحاق عمرو بن عبدالله بن عبيد سبيعي کوفی رحمہ اللہ دی. د ده حالات هم ((كتاب الايمان باب الصلاة من الايمان)) لاندې تیرشوی دی. (۵)
- ۴- البراء: دا مشهور صحابی حضرت براء بن عازب رحمہ اللہ دی. د ده حالات هم د مذکورہ

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۹) -

(۲) (قوله: البراء رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً (ج ۲ ص ۶۶۰) كتاب التفسير باب «لا يستوى القاعدون من المؤمنين» رقم (۴۵۹۳-۴۵۹۴) و (ج ۲ ص ۷۴۶) كتاب فضائل القرآن باب كاتب النبي صلى الله عليه وسلم رقم (۴۹۹۰) ومسلم كتاب الإمارة باب سقوط فرض الجهاد عن المعدورين رقم (۴۹۱۱) والترمذی أبواب الجهاد باب ما جاء في أهل العدر في القعود رقم (۱۶۷۰) وأبواب التفسير باب ومن سورة النساء رقم (۳۰۳۱) والنسائي كتاب الجهاد باب فضل المجاهدين على القاعدین -

(۳) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۸) -

(۴) (كشف الباری (ج ۱ ص ۲۷۸) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۸۰) -

باب لاندې تیر شوی دی. (۱)

قوله: يقول: لما نزلت: ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَيْدًا: أَبُو إِسْحَاقَ السَّبَّيْعِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وانی چه ما د حضرت براء بن عازب **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ** نه دا اوریدلی چه کله **﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾** نازل شو نو حضور **ﷺ** حضرت زید راوغوښتو.

دلته د زید نه حضرت زید بن ثابت **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ** مراد دې چه د حضور **ﷺ** د وحی کاتب وو. (۲)

قوله: فَجَاءَ بِكَتِفٍ فَكَتَبَهَا: حضرت زید بن ثابت رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د اوبې یو هډوکې راوړو اودا آیت نى اولیکلو.

په هغه زمانه کښې د کاغذ کمې وو د دې د پاره به خلقو د خپل ضرورت لیک د ځناورو په لویولو یو هډوکو لیکل کول.

كَتِفٌ - بَفَتْحِ الْكَافِ وَكَسْرِ التَّاءِ - د اوبې هغه هډوکې کوم چه پلن او خور وى که د انسان وى او که د ځناور. (۳)

قوله: وشكا ابن ام مكتوم ضرارته، فنزلت: ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

غَيْرِ أُولَى الضَّرَرِ﴾: او ابن ام مكتوم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د خپل نابینا توب گيله اوکړه نو ﴿لَا يَسْتَوِي

الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرِ أُولَى الضَّرَرِ﴾ نازل شو. د حضرت ابن ام مكتوم **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ** نوم عمرو بن قيس دې، نابینا صحابی وولکه څنگه چه په وړاندې حديث کښې راځي چه کله نبی کریم **ﷺ** دا مذکوره آیت حضرت زید **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ** ته املاء کولو نو دې په موقع باندې راوړسیدلو او عرض نى اوکړو که چرې زما طاقت وې نو خامخابه جهاد کښې شریکدم نو الله تعالى دا استثناء نازل کړه **﴿غَيْرِ أُولَى الضَّرَرِ﴾**.

[۲۱۷۷] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ الزُّهْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي صَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ أَنَّهُ قَالَ رَأَيْتُ مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ جَالِسًا فِي الْمَسْجِدِ فَأَقْبَلْتُ حَتَّى جَلَسْتُ إِلَى جَنْبِهِ فَأَخْبَرَنِي أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ (۴) أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَلَ عَلَيْهِ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

(۱) (حواله بالا (ص ۳۷۵) -

(۲) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۲۹) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (قوله: أن زيد بن ثابت رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً (ج ۲ ص ۶۶۰) كتاب التفسير ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ رقم (۴۵۹۲) وأبو داود كتاب الجهاد باب الرخصة في القعود من العذر رقم (۲۵۰۷) والترمذي أبواب التفسير باب ومن سورة النساء رقم (۳۰۳۳) والنسائي كتاب الجهاد باب فضل المجاهدين على القاعدين رقم (۳۱۰۱) -

وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ فُجَاءَهُ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ وَهُوَ يَمْلَأُ عَلَى فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَسْتَطِيعُ الْجِهَادَ لَجَاهَدْتُ وَكَانَ رَجُلًا أَعْمَى فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفَخِذُّهُ عَلَى فُخْذِي فَتَقَلَّتْ عَلَى حَتَّى خِفْتُ أَنْ تَرْضَ فُخْذِي ثُمَّ سُرِّي عَنْهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ غَيْرَ أُولَى الضَّرِي [٣٣١٧]

تراجم رجال

- ۱- عبد العزيز بن عبد الله: دا عبد العزيز بن عبد الله بن يحيى بن عمرو بن الاويس اوسى رحمته الله دى. (۱)
  - ۲- ابراهيم بن سعد بن الزهرى: دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبد الرحمن الزهرى القرشى المدنى رحمته الله دى. د دوى تذكره مختصراً ((كتاب الايمان باب تفاضل اهل الايمان فى الاعمال)) لاندی (۲) او تفصیلى تذكره ((كتاب العلم باب ما ذكر فى ذهاب موسى...)) لاندی تیره شویده. (۳)
  - ۳- صالح بن كيسان: دا ابو محمد یا ابو الحارث صالح بن كيسان مدنى رحمته الله دى. د ده حالات ((كتاب الايمان باب تفاضل اهل الايمان فى الاعمال)) لاندی تیرشوى دى. (۴)
  - ۴- ابن شهاب: دا ابوبكر محمد بن مسلم بن عبيد الله بن عبد الله ابن شهاب زهرى رحمته الله دى. د ده حالات ((بدع الوحى)) د دریم حدیث په ذیل كنبی تیرشوى. (۵)
  - ۵- سهل بن سعد الساعدى: دا مشهور صحابى د رسول الله صلی الله علیه و آله حضرت سهل بن سعد بن مالك ابو العباس الساعدى رحمته الله دى. (۶)
  - ۶- مروان بن الحكم: دا مشهور اموى خليفه ابو عبد الملك مروان بن الحكم الاموى دى. (۷)
  - ۷- زيد بن ثابت: دا مشهور صحابى رسول الله صلی الله علیه و آله او كاتب وحى حضرت زيد بن ثابت رحمته الله دى. (۸)
- قوله: أنه قال: رأيت مروان بن الحكم جالساً فى المسجد، فأقبلت حتى

(۱) د دوى د حالاتو د پاره او گورئ كتاب العلم باب الحرص على الحديث -

(۲) (كشف البارى (ج ۲ ص ۱۲۰) -

(۳) (كشف البارى (ج ۳ ص ۳۳۳) -

(۴) (كشف البارى (ج ۲ ص ۱۲۱) -

(۵) (كشف البارى (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۶) د دوى حالاتو د پاره او گورئ كتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه -

(۷) د دوى حالاتو د پاره او گورئ كتاب الوضوء باب البصاق والمخاط ونحوه فى الثوب -

(۸) د دوى د حالاتو د پاره او گورئ كتاب الصلاة باب ما يذكر فى الفخذ -

جلست إلى جنبه، فأخبرنا أن زيد بن ثابت أخبره: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أملى على (لايستوي القاعدون من المؤمنين والمجاهدون

في سبيل الله): د حضرت سهل بن سعد الساعدي رضي الله عنه نه مروی دی هغوی فرمائی چه ما مروان بن حکم جمات کنبی ناست اولیدو، زه وروراندي شوم او د هغه په اړخ کنبی کناستم نو هغه مونږ ته اوخودل چه حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه هغه ته خودلی دی چه رسول

الله ﷺ ماته دا آیت املا کړو (لايستوي القاعدون من المؤمنين والمجاهدون في سبيل الله) دلته په سند کنبی یوه لطیفه دا ده چه حضرت سهل رضي الله عنه صحابی دی او مروان تابعی، او

صحابی دلته د تابعی نه د حدیث روایت کوی نو دا ((رواية الصحابي من التابعي)) دی. (۱) او دوئمه لطیفه دا ده چه ابن شهاب شیع دی او صالح بن کیسان شاگرد او شاگرد د شیخ

نه په عمر کنبی زیات دی، نو دا ((رواية الاكابر عن الأصاغر)) دی. (۲)

قوله: قال: فجاءه ابن أم مكتوم وهو يحملها علي، فقال: يا رسول الله،

لواستطعت الجهاد لجاهدت: حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه فرمائی په دغه وخت کنبی چه رسول الله ﷺ ماته د ذکرشوی آیت املا کوله، هغوی له ابن ام مکتوم رضي الله عنه راغلو او ونی ونیل، یا رسول الله! که چرې ما جهاد کولې شو نو خامخا به می کړې وې.

((مېلها)) په اصل کنبی ((بېلېها)) وو، ظاهر همدغه دی چه د دې دوئمه یاء په لام سره بدله کړېشویده بیا دواړه لامونه مدغم کړېشو. (۳)

قوله: وكان رجلاً أعمى، فأنزل الله تعالى علي رسوله صلى الله عليه وسلم

وفخذة علي فخذى، فثقلت علي حتى خفت أن ترض فخذى، ثم سري عنه،

فأنزل الله عز وجل (غير أولى الضر): او ابن ام مکتوم نابینا سړې وو، نو الله تعالی

خپل رسول ﷺ ته وحی راولیکله، په دې حال کنبی چه د حضور پندښی زما په پندښی باندي پرته وه، نو د حضور پندښی په ماباندي درنه شوه، تردې چه زما دا ویره پیدا شوه چه زما پندښی ټکړې ټکړې نشی، بیا د وحی آثار د هغوی نه زائل شو نو الله تعالی عزوجل دا وحی

نازله کړه. (غير أولى الضر)

د حدیث باب نه معلومه شوه چه اول خو په دې مذکوره آیت کنبی څه قسم استثناء نه وه، هم دوه ډلې وې، یوه د مجاهدینو او دوئمه د قاعدین عن الجهاد، خو د ابن ام مکتوم په ګيله باندي د الله تعالی د طرف نه استثناء نازل کړېشوه چه د دې تفريق نه هغه خلق مستثنی

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۰) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۸۶) -

(۳) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۴۴) -

دی چه معذوره وی. علامه مهلب رحمته الله فرمائی: «فیه دلیل علی أن من حبسه العذر عن الجهاد وغیره من أعمال البر مع نیتة فیه فله أجر المجاهد والعامل، لأن نص الآية علی المفاضلة بین المجاهد والقاعد، ثم استثنی من المفضلین أولى الضرر، وإذا استثناهم من المفضلین فقد ألحقهم بالفاضلین» (۱)

یعنی حدیث باب د دی خبری دلیل دی چه که یو سرې د شرعی عذر په وجه د جهاد یا بل نیک اعمالو پوره کولونه پاتې شي نو ده ته به د مجاهد او د خیر عمل کونکی برابر ثواب ورکولې شي. ځکه چه په مذکوره آیت کښې تصریح ده چه مجاهد ته په قاعد باندې فضیلت او ترجیح حاصله ده، بیا د مفضلینو نه د اولی الضرر استثناء او کړیښود، نو چه کله هغوی د مفضلینو نه مستثنی او جدا او گرځولې شو نو هغوی په فاضلینو کښې شامل شو. د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث باب ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح او ښکاره دي، د تشریح محتاج نه دي. (۲) د آیت د نزول سبب بیانول وو، د حضرت ابن ام مکتوم رضی الله عنه د قصې نه هغه بیان کړیښو.

حل کلمات مشکله: «(ترض)» دا د «رض»، نه مشتق دي د څه معنی چه د ذره ذره کیدو ده. (۳) «(سری)» د راء په تشدید او تخفیف سره، دا دواړه قسمه لوستلې شي د دي معنی د زانل کیدو او اخوا کیدو ده. (۴)

۳۲- بَاب: الصَّبْرُ عِنْدَ الْقِتَالِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله په دي باب کښې د کفارو سره د قتال او جهاد په وخت کښې د صبر فضیلت بیانوی. (۵)

[۲۶۷۸] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مَعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرِو حَدَّثَنَا أَبُو اسْحَاقَ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ سَالِمِ أَبِي النَّضْرِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى (۶) كَتَبَ فَقَرَأَهُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا [۲۳۳۳]

تراجم رجال

۱- عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد بن عبدالله جعفی بخاری مسند رحمته الله

(۱) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۳۰) -

(۲) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۳۰) -

(۳) (مختار الصحاح مادة ر.ض.ض -

(۴) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۳۰) ومختار الصحاح مادة س.ر.ی، د احادیث باب د نورې تشریح دپاره

اوگوری کشف الباری کتاب التفسیر (ص ۱۶۰) -

(۵) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۳۰) -

(۶) (قوله: أن عبدالله بن أبي أوفى رضى الله عنه: الحديث مرتخرجه أنفا -

دی. دَ ده حالات ((کتاب الإیمان باب أمور الإیمان)) لاندی تیرشوی دی. (۱)

۲- معاویه بن عمرو: دا معاویه بن عمرو بن مهلب الازدی الکوفی رضی الله عنه دی. (۲)

۳- ابواسحاق: دا ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن الحارث الفزاری رضی الله عنه دی. (۳)

۴- موسی بن عقبه: داموسی بن عقبه اسدی مدنی رضی الله عنه دی. (۴)

۵- سالم ابوالنصر: دا ابوالنصر سالم بن ابی امیه مولى عمر بن عبیدالله قرشی مدنی رضی الله عنه دی. (۵)

۶- عبد الله بن ابی اوفی رضی الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت عبد الله بن ابی اوفی علقمه الاسلامی رضی الله عنه دی. (۶)

قوله: أن عبد الله بن أبي أوفى كتب فقرأته: إن رسول الله ﷺ قال: إذا

القيتموهم فاصبروا: حضرت سالم ابوالنصر فرمائی چه عبد الله بن ابی اوفی رضی الله عنه خط اولیکلو نوما هغه اولوستلورپه هغې کښې وو چه رسول الله ﷺ فرمائیلى چه کله ستاسو دښمن سره مقابلو وی نو کله اوسیرئى. دَ ((فاصبروا)) دوه مطلبه کیدیشی:

① کله چه دَ قتال اوجهاد اراده اوکړئى نو دَ هغې په شروع کولو کښې صبر کوئى چه دَ نه روستوکیدو عزم مصمم اوکړئى او دَ استقامت څرگندونه اوکړئى.

② دَ جنگ شروع کولو نه پس کله چه میدان دَ جنگ ښه گرم شی نو کله اوسیرئى او مه تښتئى. (۷)

صبر دَ الله تعالى دَ برکت دَ حصول ذریعه ده: علامه مهلب رضی الله عنه فرمائی چه صبر دَ ټولو کارونو دَ خیر سبب او ذریعه ده. الله تعالى په قرآن کریم کښې دا حقیقت په ډیرو ځایونو کښې بیان کړیدي او خپل عزتمند حبیب ﷺ ته ئې هم دَ دې خبرې حکم ورکړیدی چه کله دښمن سره مقابلو وی نو صبر مه پرېږدئى، دَ دې دَ پاره چه دَ الله تعالى برکتونه حاصل شی او خلق دَ سستئى او نارستئى عادت نشی. ځکه چه دا دواړه صفتونه په دنیا کښې دَ حرمان او تاوان سبب دی او دَ صبر اختیارول دَ دنیا او آخرت دَ مطلوب امورو دَ حصول ضمانت دی. (۸)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۷) -

(۲) (د دوی دَ حالاتو دَ پاره اوگورئى کتاب الأذان باب إقبال الإمام على الناس عند تسوية الصفوف -

(۳) (د دوی دَ حالاتو دَ پاره اوگورئى کتاب الجمعة باب القائلة بعد الجمعة -

(۴) (د دوی دَ حالاتو دَ پاره اوگورئى کتاب الوضوء باب إسباغ الوضوء -

(۵) (د دوی دَ حالاتو دَ پاره اوگورئى کتاب الوضوء باب المسح على الخفين -

(۶) (د دوی دَ حالاتو دَ پاره اوگورئى کتاب الزكاة، باب الصلاة الإمام، ودعائه لصاحب الصدقة.... -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۰) وشرح الکرمانی (ج ۱ ص ۱۲۷) -

(۸) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۴۵) -

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت ترجمه الباب سره د حديث مطابقت د رسول الله ﷺ په دې قول كښې دې:

((فاصبروا)) چه كله كافرانو سره مقابله وي نو صبر او استقامت اختيار كړئ. (۱)

۳۳- بَاب: التَّحْرِيصُ عَلَى الْقِتَالِ

وَقَوْلُهُ تَعَالَى حَرَّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ [الأنفال: ۶۵]

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله په دې باب كښې دا ښائي چه خلقو ته د جهاد ترغيب وركول پكار دي، راوچتول نې پكار دي او د دې دپاره خلق تيارول پكار دي. (۲)
دايت مبارك د ذكر كولو وجه: د مذكوره آيت په ذريعه امام بخاري رحمه الله لكه څنگه چه د هغه عادت دې په ترجمه الباب باندې استشهاد پيش كړيدې چه دا تحريص او ترغيب على القتال د قرآن كريم نه هم ثابت دي.

امام شعبی رحمه الله نه روايت دي چه كله دامذكوره آيت نازل شوچه اي نبی! مسلمانانو ته د جهاد او قتال ترغيب وركړه نو نبی كريم ﷺ به مجاهدين د جهاد د پاره او د دښمن په مقابله كښې د بهادرۍ او استقامت كولو د پاره راوچتول. په غزوه بدر كښې چه كله د مكې مشركانو خپل لښكر اوسامانونو سره د نبی كريم ﷺ او صحابه كرام رحمهم الله د مقابلې د پاره راغلل نو نبی كريم ﷺ صحابه كراموته ترغيب وركولو سره ارشاد وفرمائيلو: ((قوموا إلى جنة عرضها السموات والأرض)) (۳)

[۲۷۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرِو حَدَّثَنَا أَبُو سَعَادٍ عَنْ مُحَمَّدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا (۴) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْخَنْدَقِ فَإِذَا الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ يُخْفِرُونَ فِي غَدَاةٍ بَارِدَةٍ فَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ عَيْدٌ يَعْمَلُونَ ذَلِكَ لَهُمْ فَلَمَّا رَأَى مَا بِهِمْ مِنَ النَّصَبِ وَالْجُوعِ قَالَ اللَّهُمَّ إِنَّ الْعَيْشَ عَيْشَ الْآخِرَةِ فَأَغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةِ

(۱) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۳۰) -

(۲) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۳۰) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (قوله: سمعت أنسا رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً (ج ۱ ص ۳۹۸) كتاب الجهاد باب حفر الخندق رقم (۲۸۲۵) (ج ۱ ص ۴۱۵) باب البيعة فى الحرب على أن لا يفروا رقم (۲۹۶۱) (و (ج ۱ ص ۵۳۵) كتاب مناقب الأنصار باب دعاء النبى صلى الله عليه وسلم: أصلح الأنصار والمهاجرة رقم (۳۸۹۵-۳۸۹۶) (و (ج ۱ ص ۵۸۸) كتاب المغازى باب غزوة الخندق وهى الأحزاب رقم ۴۰۹۹-۴۱۰۰) (و (ج ۲ ص ۹۳۹) كتاب الرقاق باب الصحة والفراغ ولا عيش إلا عيش الآخرة رقم (۶۴۱۳) و (ج ۲ ص ۱۰۶۹) كتاب الأحكام باب كيف يبائع الإمام الناس؟ (۷۲۰۱) ومسلم كتاب الجهاد باب غزوة الأحزاب وهى الخندق رقم (۴۶۷۳) - (۴۶۷۴) والترمذى كتاب المناقب باب مناقب جابر بن عبدالله رضى الله عنه رقم (۳۸۵۷) -

فَقَالُوا مُجِيبِينَ لَهُ: نَحْنُ الَّذِينَ بَايَعُوا مُحَمَّدًا عَلَى الْجِهَادِ مَا بَقِينَا أَبَدًا

[۲۶۸۰، ۲۸۰۱، ۳۵۸۴، ۳۸۷۳، ۳۸۷۴، ۶۰۵۰، ۶۷۷۵]

تراجم رجال

۱- عبدالله بن محمد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد بن عبدالله جعفی بخاری مسندی رضی الله عنه دی. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب أمور الإیمان)) لاندې تیرشوی. (۱)

۲- معاویه بن عمرو: دا معاویه بن عمرو بن مهلب الازدی الکوفی رضی الله عنه دی. (۲)

۳- ابواسحاق: دا ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن الحارث الفزاری رضی الله عنه دی. (۳)

۴- حمید: دا ابو عبید حمید بن ابی حمید الطویل الخزاعی البصری رضی الله عنه دی. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو إيمان)) لاندې تیرشوی دی. (۴)

۵- انس بن مالك: دا د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم مشهور صحابی حضرت انس بن مالك رضی الله عنه دی. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه)) لاندې تیرشوی دی. (۵)

قوله: يخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى الخندق: حضرت حمید الطویل رضی الله عنه فرمائی چه ما حضرت انس رضی الله عنه په دې وینا کولو سره چه نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم د خندق طرف ته اووتلو واوریدو. په حدیث کښې بیان کړی شوی واقع د غزوه احزاب (خندق) ده. په دې غزوه کښې نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم د حضرت سلمان فارسی رضی الله عنه مشوره قبوله کړه او صحابه کراموته ئی د مدينې نه گیر چاپیره خندق کنستلو حکم ورکړې وو چه د مدينې منورې حفاظت او کړیښی. امام طبری او امام سهیلی رحمتهما فرمائی د ټولونه اول د جنگ دپاره خندق کنستونکې منو جهر بن ایرج بن افریدون دې چه فارسی النسل وو اودا د موسی عليه السلام د زمانې واقع ده. (۶)

قوله: فإذا المهاجرون والأنصار يحمرون في غداة باردة، فلم يكن لهم عبيد

يعملون ذلك لهم: نوحضور صلی الله علیه و آله و سلم او کتل چه صحابه کرام د سختې یخنۍ په سحر باندي خندق کښی، څکه چه هغوی سره داسې غلامان نه وو چه د هغوی د پاره ئی کار کولو.

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۷) -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الأذان باب الإمام على الناس عند نسوية الصفوف -

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الجمعة باب القائلة بعد الجمعة -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۵۷۱) -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۱) د مذکوره غزوه د تفصیل د پاره اوگوری کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۷۵) -

کلمه إذا دلته مغاجاتیه ده. فلما رأى ما بهم من النصب والجوع، قال:

اللهم إن العيش عيش الآخرة فاغفر الأنصار والمهاجرة

تقالوا محيين له:

نحن الذين بايعوا محمداً على الجهاد ما بقينا أبداً

کله چه حضور د دوی مشقت او ولېده او کتله نو ونی فرمائیل ای الله! اصل ژوند خو د آخرت ژوندون دې ته د انصارو او مهاجرینو مغفرت او کړې.

صحابه کرامو به د دې جواب کښې وئیل:

مونږ هغه خلق یو چه مونږ د محمد ﷺ نه بیعت کړیدې چه ترکومې مونږ باقی او ژوندی یو همیشه به جهاد کوو.

داپورته ذکر شوی اشعار په رجزیه انداز کښې د لوستلو حکمت: علامه انور شاه کشمیر رحمته الله علیه فرمائی چه صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین به د خندق کنستلو په وخت کښې دا پورته ذکر شوی شعر ((نحن الذين...)) به د رجز په انداز کښې لوستلو. د دې وجه دا وه چه په مونږ کله هم یو سړې یو عمل کوی نو په خله ځان سره گونډارې کوی. د دې دپاره چه سترې والې او بیزارۍ شروع نشی، ځکه چه انسان کله څه د مشقت والا کار کوی نو په دې وخت کښې گونډارې کوی، د ده دا گونډارې د هغه کار مشقت غیر محسوس جوړوی. (۱)
فائده: د حدیث باب نه دا فائده ولاړېږی چه د خلقو پټ صلاحیتونه او جنگی جذبات راښکاره کولو دپاره اشعار او رجز وغیره استعمالول پکار دی. (۲)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت ((اللهم إن العيش عيش الآخرة)) کښې دې چه د دې په ذریعه صحابه چه په کوم کار کښې مشغول وو (یعنی حفر خندق) په هغې ئې نور هم راوچت کړی ځکه چه هغه هم د جهاد یوه حصه ده. (۳)

۳- باب: حفر الخندق

د ترجمه الباب مقصد: د علامه عینی رحمته الله علیه وینا ده چه امام بخاری رحمته الله علیه د دې ترجمه الباب لاندې دا بیانوی چه صحابه کرامو رضی الله عنهم د مدینې نه گیرچاپیره خندق کنستې وو د دې د پاره چه د دې حفاظت او دفاع او کړیسی. (۴)

نو ښکاره خبره ده چه دا د اهل فارس طریقه وه او حضرت سلمان فارسی رضی الله عنه د دې مشوره ورکړې وه، نو د دې د پاره چه کله ضرورت پېښ شی نو خندق کنستلې شی او د نورو قومونو

(۱) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۲۷) -

(۲) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۴۶) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۱) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۲) -

دَ جَنَکَ طَرِيقَیْ نَه فَائِدَه حَاصِلُولُو کُنْیَ هِیْخَ بَدِیتِ نَشْتَه.

[۲۶۸۰] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ (۱) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَعَلَ الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ يُخْفِرُونَ الْخَنْدَقَ حَوْلَ الْمَدِينَةِ وَيَنْقُلُونَ التُّرَابَ عَلَى مُتُونِهِمْ وَيَقُولُونَ:

نَحْنُ الَّذِينَ بَايَعُوا مُحَمَّدًا عَلَى الْإِسْلَامِ مَا بَقِينَا أَبَدًا
وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُجِيبُهُمْ وَيَقُولُ اللَّهُمَّ إِنَّهُ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ فَبَارِكْ فِي الْأَنْصَارِ
وَالْمُهَاجِرَةِ [ر: ۲۶۷۹]

تراجم رجال

۱- ابومعمر: دا عبدالله بن عمرو بن ابی الحجاج منقرى بصرى رضی اللہ عنہ دې او د مقعد په لقب باندې مشهور دې. د ده حالات ((کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: اللهم علیه (الکتاب)) لاندې تیرشوی دی. (۲)

۲- عبدالوارث: دا عبدالوارث بن سعید بن ذکوان تمیمی عنبری بصرى رضی اللہ عنہ دې. د ده حالات هم په ((کتاب العلم)) کښې د مذکوره باب لاندې تیرشو. (۳)

۳- عبدالعزيز: دا عبدالعزيز بن صهيب بنانی بصرى رضی اللہ عنہ دې. د ده مختصر حالات ((کتاب الإیمان باب حب الرسول من الإیمان)) لاندې تیرشوی دی. (۴)

۴- أنس: دا د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم صحابی حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دې. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه)) لاندې تیرشوی دی. (۵)

قوله: جعل المهاجرون والأنصار يخفرون الخندق حول المدينة، وينقلون التراب على متونهم: حضرت انس رضی اللہ عنہ نه مروی دی هغوی فرمائی مهاجرینو او انصارو د مدینې منورې نه گیر چاپیره خندق کنستلو او په خپلو شاگانوڼي خاوره اوړله.

حول المدينة نه څه مراد دې؟ دلته د باب په روایت کښې ((حول المدينة)) د الفاظو نه په ظاهره باندې متبادر داکیرې چه خندق د مدینې د څلورو واړو طرفونو نه کنستلې و.

(۱) (قوله: عن أنس رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في الباب السابق -

(۲) (كشف الباری (ج ۳ ص ۳۵۶) -

(۳) (كشف الباری (ج ۳ ص ۳۵۸) -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۹) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

حالانکه حقیقت ددې نه برعکس دې. علامه گنگوهی رحمته الله علیه فرمائی چې «(حول المدينة)» نه د دې یوه حصه مراد ده، ځکه چې خندق د مدینې منورې نه گیرچاپیره نه وو تیار کړې شوې بلکه د اسلام د لښکر نه چاپیره تیار کړې شوې وو. او لښکر د مدینې منورې نه درې میله فاصله باندې وو لیکن دا فاصله کمه ده په دې وجه د حدیث راوی قرب په خیال کښې ساتلو سره دا «(حول المدينة)» سره تعبیر کړې دې (۱)

شیخ الحدیث محمد زکریا کاندهلوی رحمته الله علیه د حضرت گنگوهی رحمته الله علیه د ارشاد نوره تشریح کولو سره فرمائی چې د حضرت گنگوهی رحمته الله علیه قول واضح او ظاهر دې، ځکه چې خندق د اسلام د لښکر او د کفارو د لښکر په مینځ کښې تیار کړې شوې وو. صاحب الخمیس د خلاصه الوفاء په حواله سره لیکي:

«(كان أحد جاني المدينة عورة، وسائر جوانبها مشتهكة بالبنيان والتخيل، لا يتمكن احد منهن، فاختار ذلك الجانب المكشوف للخندق، وجعل معسكرة تحت جبل سلم، والخندق بينه وبين المشركين)»
یعنی د مدینې منورې یوه حصه خالی او کولای وه، ددې نه علاوه باقی ټولو طرفونو ته آبادیاني او د کهجورو باغونه وو، د هغه ځای نه د دښمن حمله او غلبه حاصلول ممکن نه وو، په دې وجه نبی کریم صلی الله علیه و آله د خندق د تیاري د پاره د کولای حصې انتخاب او کړو او خپل لښکرني د جبل سلم په لمن کښې او درولو او خندق د هغوی او د مشرکانو تر مینځه وو. (۲)
«(على متونهم)» دا د متن جمع ده، د دې معنی شا ده، او د زمکې سخت او اوچتې حصې ته هم متن وائی. (۳)

ويقولون: نحن الذين بايعوا محمداً على الإسلام ما بقينا أبداً
او هغوی به وئیل هم مونږ یو هغه خلق چا چې د محمد صلی الله علیه و آله نه بیعت کړې دې چې ترکومې مونږ ژوندی او باقی یو مدام به په اسلام باندې کلک یو.
دلته د باب په روایت کښې «(على الإسلام)» وارد شوې دې او د تیرشوی باب په روایت کښې «(على الجهاد)» وو. علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چې موزون «(على الجهاد)» دې او «(على الإسلام)» سره په شعری وزن کښې خرابی راځي. (۴)

قوله: والنبي صلى الله عليه وسلم يجيهم ويقول:

اللهم انه لا خير الاخير الاخرة
فبارك في الأنصار والبهاجرة
اونبی کریم صلی الله علیه و آله هغوی ته جواب ورکولو سره فرمائیل: ای الله څیگره خو هم د آخرت څیگره ده، ته په انصارو او مهاجرینو کښې برکت واچوه.

(۱) (لامع الدراري (ج ۷ ص ۲۲۲) -

(۲) (تعلیقات لامع الدراري (ج ۷ ص ۲۲۲) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۲) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۲) -

یواشکال اود هغه جواب دلته یو وړوکې غوندې اشکال پیدا کیږي چه په سابقه باب کېږي خوداوو چه جواب ورکونکی خو صحابه کرام وو اودلته دا دی چه نبی کریم ﷺ جواب ورکوي؟ نوډ دې جواب دا دې چه دا اختلاف په اوقاتوباندې محمول دې یعنی کله به شروع صحابه کرامو کوله او نبی کریم ﷺ به جواب ورکولو او کله به شروع حضور ﷺ کوله او صحابه کرامو به جواب ورکولو. (۱)

[۲۶۸۲-۲۶۸۱] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ (۲) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْقُلُ وَيَقُولُ لَوْلَا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا

تراجم رجال

۱- ابوالولید: دا ابوالولید هشام بن عبدالمک طیالسی باهلی بصری رحمته الله دې. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب علامة الإیمان حب الأنصار)) لاندې نقل شوی دی. (۳)

۲- شعبه: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمته الله دې. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده)) لاندې نقل شوی دی. (۴)

۳- ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبدالله بن عبید سبیعی کوفی رحمته الله دې. د دوی حالات هم ((کتاب الإیمان باب الصلاة من الإیمان)) لاندې راغلی دی. (۵)

۴- البراء: دا مشهور صحابی حضرت براء بن عازب رضی الله عنه دې. د دوی حالات هم دغه پورتنی مذکوره باب لاندې تیر شوی دی.

قوله: کان النبی صلی الله علیه وسلم ینقل ویقول: لولأنت ما اهتدینا: حضرت براء بن عازب رضی الله عنه نه روایت دی چه نبی کریم ﷺ به خاوره اوږله او وئیل به ئی (یا الله) که ستا رحمت نه وې نو مونږ به هدایت نه وې بیاموندې.

(۱) (حواله بالا وشرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۲۸) -

(۲) (قوله: سمعت البراء رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً (ج ۱ ص ۳۹۸) كتاب الجهاد باب حفر الخندق رقم (۲۸۳۷) و (ج ۱ ص ۴۲۵) باب الرجز فى الحرب ورفع الصوت فى حفر الخندق رقم (۳۰۳۴) و (ج ۲ ص ۵۸۹) كتاب المغازى باب غزوة الخندق وهى الأحزاب رقم (۱۴۰۴-۱۴۰۶) و (ج ۲ ص ۹۷۹) كتاب القدر باب ﴿وما كنا لنهتدى لولا أن هدانا الله﴾ رقم (۶۶۲۰) و (ج ۲ ص ۱۰۷۴) كتاب التمنى باب قول الرجل: لولا اللهم اهتدينا رقم (۷۲۳۶) ومسلم كتاب الجهاد باب غزوة الأحزاب وهى الخندق رقم (۴۶۷۰) -

(۳) (كشف البارى (ج ۲ ص ۳۸) -

(۴) (كشف البارى (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۵) (كشف البارى (ج ۲ ص ۲۷۰) -

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت ترجمه الباب سره د دریوارو احادیثو مناسبت او مطابقت واضح دې، په اولنی او دریم کښې د حفر خندق او د هغې د خاورې اورلو ذکر دې او دویم حدیث د دریم اختصار دې او په دې کښې هم د خاورې منتقل کولو ذکر دې، چه د خندق د کنستلو لازمی حصه ده.

۳۵- بَاب: مَنْ حَبَسَهُ الْعُذْرُ عَنِ الْغَزْوِ

د ترجمه الباب مقصد امام بخاری رحمته الله علیه د دې ترجمه الباب لاندې دا ذکر کول غواړي که یو سړې معذوره دې او د هغه نیت صحیح او صادق دې خو هغه د دې عذر په وجه په جهاد کښې شرکت نشي کولې نو دې به نشي ملامت کولې اوده ته به د صادق نیت په وجه د غازی اجر او ثواب ملاوېږي. (۱)
د عذر تعریف: د بخاری شریف شارحینو د عذر تعریف دا لیکلې دې:

((هو الوصف الطارئ على المكلف المناسب للتسهيل عليه)) (۲)

یعنی عذر مکلف ته پېښیدونکې هغه صف دې د څه په وجه چه په شرعی احکامو کښې هغه سره د آسانۍ معامله کولې شي.

[۲۶۸۳-۲۶۸۴] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ أَنَّ أَنَسًا (۳) حَدَّثَهُمْ قَالَ رَجَعْنَا مِنْ غَزْوَةِ تَبُوكَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

تراجم رجال

- ۱- احمد بن یونس: دا احمد بن عبدالله بن یونس تمیمی یربوعی کوفی رحمته الله علیه دې. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل)) لاندې تیر شوی. (۴)
- ۲- زهیر: دا زهیر بن معاویه بن حذیج بن زحیل بن زهیر رحمته الله علیه دې. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب الصلاة من الإیمان)) په ذیل کښې بیان شوی. (۵)
- ۳- حمید: دا ابو عبیده حمید بن ابی حمید الطویل الخزاعی البصری رحمته الله علیه دې. د دوی حالات هم ((کتاب الإیمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر)) لاندې تیر شو. (۶)

(۱) (عمدة القاری (۱۴ ص ۱۳۳) -

(۲) (حواله بالاو شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۲۹) -

(۳) (قوله: أن أنساً حدثهم: الحديث أخرجه البخاری أيضاً (ج ۱ ص ۳۹۸) کتاب الجهاد باب من حبسه العذر عن الغزو رقم (۲۸۳۹) و (ج ۲ ص ۶۳۷) کتاب المغازی باب بعد باب نزول النبی صلی الله علیه وسلم الحجر رقم (۴۴۲۳) وأبو داود کتاب الجهاد باب الرخصة فی القعود من العذر رقم (۲۵۰۸) -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۵۹) -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۶۷) -

(۶) (کشف الباری (ج ۲ ص ۵۷۱) -

۳- انس: دامشهور صحابی حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دی. د د حالات ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه)) په ذیل کښې راغلی دی. (۱)

قوله: قال: رجعنا من غزوة تبوك مع النبي صلى الله عليه وسلم: حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چه مونږ د غزوه تبوك نه نبی کریم صلی الله علیه و آله سره واپس راغلو. د صحیح بخاری په بعضو نسخو کښې دلته د سند تحویل دې او په نورو نسخو کښې تحویل د سند نشته. (۲)

[۲۲۸۳] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَادُ هُوَ ابْنُ زَيْدٍ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۳) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي غَزَاةٍ فَقَالَ إِنَّ أَقْوَامًا بِالْمَدِينَةِ خَلَفْنَا مَا سَلَكْنَا شِعْبًا وَلَا وَادِيًّا إِلَّا وَهُمْ مَعْنَا فِيهِ حَبَسَهُمُ الْعُدْرُ وَقَالَ مُوسَى حَدَّثَنَا حَمَادُ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْأَوَّلُ أَصَحُّ [۳۶۱]

تراجم رجال

۱- سليمان بن حرب: دا ابویوب سلیمان بن حرب بن بجيل ازدي بصری رضی الله عنه دی. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب من کره أن یعود فی الکفر...)) لاندې تیرشوی دی. (۴)

۲- حماد: دا ابواسماعیل حماد بن زید بن درهم ازدي بصری رضی الله عنه دی. د دوی حالات هم ((کتاب الإیمان باب وإن طائفتان من المؤمنین)) په ذیل کښې تیرشوی. (۵)

۳- حمید ۳- انس: د دې دواړو حضراتو د پاره وړاندینې سند اوگورئ.

قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم كان في غزاة، فقال: أن أقواما بالمدينة خلفنا ما سلكنا شعبا ولا واديا إلا وهم معنا فيه: حضرت انس رضی الله عنه نه روایت دې چه نبی صلی الله علیه و آله په یو غزوه کښې وو نو وئې فرمائیل چه څه خلق زمونږ نه روستو په مدینه منوره کښې پاتې شو هغه داسی دی لکه چه مونږ په کومه دره یا کوم میدان کښې څو هغوی به خامخا زمونږ سره وی.

د «غزاة» نه مراد غزوه تبوك ده لکه چه د زهیر په روایت کښې دی. (۶)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۹) -

(۲) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۶۳) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۳) -

(۳) (قوله: أنس رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في الحديث السابق من الباب -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۰۵) -

(۵) (حواله بالا (ص ۲۱۹) -

(۶) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۶۳) -

«علفنا» نى په دوه قسمه ضبط کړې دې د لام په سکون يا لام په تشديد او فاء په سکون سره. په اولنى صورت کښې به د دې معنى «وراءنا» وى يعنې زمونږ شاته. په دوئم صورت کښې دا د باب تفعیل نه د جمع متکلم ماضى صيغه وى اود دې معنى مونږ روستو پريځى دى، به وى. (۱)

قوله: إلا وهم معنا فيه: جملې هم دوه مطلبه دى:

① کوم چه مونږ په ترجمه حديث کښې اختيار کړيدې چه مونږ خلق د جهاد د پاره چرته هم لار شو نو دا روستو پاتې شوى به خامخا مونږ سره په جهاد کښې شريکيدل که چرې د هغوى څه عذر يا مجبوري منع کونکې نه وې.

② دوى مونږ سره د جهاد په ثواب کښې شريک دى، سره د دې چه دا خلق د عذر د وجه په جهاد کښې خو شريک نه شول خو که مونږ کومې درې يا ميدان ته لارو هغوى ته به ثواب خامخا ملاوېږي ځکه چه دې حضراتو هم د جهاد د شرکت نيت لرلو. د دې معنى تائيد د اسماعيلی د طريق نه کيږي د کوم په الفاظو کښې چه د نيت صراحت دې.

«لا وهم معكم فيه بالنية» دغه شان ابن حبان (۲) ابو عوانه او امام مسلم رحمهم الله (۳) په روايت کښې «لا كانوا معكم» په خائى «لا شأنا لكم في الأمر» دې. دينه هم د دوئمې معنى تائيد کيږي چه يوځانيوالي او شرکت په اجر کښې مراد دې نه چه يوځانيوالي په جهاد او قتال کښې. (۴)

قوله: حبسهم العذر: عذر هغوى بند کړى.

عذر نه مراد دلته مرض اوسفر باندې طاقت نه لرل دى. مسلم شريف (۵) روايت کښې عذر په خائى «حبسهم العذر» راغلې. نو هغه په غالب او اکثر حالاتو باندې محمول دې. دا مطلب نه دې چه عذر صرف هم په مرض او بيمارنى کښې منحصر دې. (۶)

قوله: وقال موسى: حدثنا حماد عن حميد عن موسى بن أنس عن أبيه

قال النبي صلى الله عليه وسلم:

د تعليق تخريج: دا تعليق امام ابوداود (۷)

هم په دې سند سره خپل سنن کښې موصلاً نقل کړيدې او اسماعيلی هم د دې تخريج

(۱) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۳۳) وفتح البارى (ج ۶ ص ۴۷) -

(۲) (الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (ج ۸ ص ۱۱۲) كتاب السير ذكر تفضل الله على القاعد المعذور ..... رقم (۴۷۱۱) -

(۳) (الصحيح لمسلم كتاب الإمامة باب ثواب من حبسه العذر عن الغزو رقم (۴۹۳۲) -

(۴) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۳۳) وفتح البارى (ج ۶ ص ۴۷) -

(۵) (الصحيح لمسلم كتاب الإمامة باب ثواب من حبسه العذر عن الغزو رقم (۴۹۳۲) -

(۶) (شرح القسطلانى (ج ۵ ص ۶۳) -

(۷) (سنن أبى داود كتاب الجهاد باب الرخصة فى القعود من العذر رقم (۲۵۰۸) -

((أخبرنا أبو يعلى حدثنا أبو حشمة حدثنا عفان حدثنا حماد بن سلمة أخبرنا حميد عن موسى بن أنس عن أبيه))
طریق نه کریدی. (۱)

قوله: (قال أبو عبد الله: الأول أصح: امام بخاری رحمته الله فرمائی رومبی سند زما په نزد زیات صحیح دی.

د مذکوره تعلیق مقصد: امام بخاری رحمته الله دلته دوه سندونه ذکر کړی دی اوس دا فرمائی اولنی سند زما په نزد ډیر صحیح دی په نسبت د دوئم، اولنی نه مراد هغه سند دی کوم کښې چه موسی بن انس نشته.

او د صحت وجه دا ده لکه څنگه چه تاسو گورئې چه د موسی بن انس کوم روایت دی هغه معنعن دی او رومبی سند د حدیث الفاظوسره دی لکه چه د زهیر په روایت کښې دی. په دې معامله کښې اسماعیلی د حضرت امام مخالفت اوکړو او ونی فرمائل حماد د حمید د احادیثو عالم دی او په دې سلسله کښې هغه ته په نورو ترجیح حاصله ده. دا هم کیدیشی چه حمید دا روایت دوه ځل اوریدلې وی یو ځل د حضرت انس رضی الله عنه نه او په دوئم ځل د هغه د خوی موسی نه، په دې وجه دلته داسې څه خبره نشته چه اولنی ته په دوئم باندې ترجیح ورکړیشی. (۲)

فائده: دلته لکه څنگه چه تاسو گورئې امام صاحب حدیث باب په دوو طرقوسره نقل کړې دی. اولنی طریق د احمد بن یونس دی او دوئم د سلیمان بن حرب.

نو امام بخاری رحمته الله د زهیر روایت د حماد بن زید روایت سره مقرون کړیدی. او د امام صاحب غرض د دې دوو فائدو طرف ته اشاره کول دی. هغه دا چه د زهیر په روایت کښې د غزوې تصریح ده او د حماد په روایت کښې د غزوې تصریح نشته.

دوئم دا چه د زهیر په روایت کښې د حضرت انس رضی الله عنه طرف ته د حدیث صراحت دی او د حماد په روایت کښې عنعنه ده. (۳)

یوه بله فائده: د حدیث باب نه دا معلومه شوه که یو سړې د څه نیک عمل نیت ساتلو باوجود د څه شرعی عذر په وجه د هغې پوره کولو نه پاتې شی نو بیا به هم ده ته د عمل کونکي اجر ورکولې شی. لکه چه حضور صلی الله علیه و آله نه مروی دی که یو سړې د شپې مونځ یعنی تهجد نه پاتې شی او په هغه د خوب غلبه شوې وی نو بیا به هم هغه ته د تهجد ثواب ملاویری او د هغه خوب به د هغه د پاره صدقه شمیرلې کیږی. (۴)

ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث باب ترجمة الباب سره مطابقت د نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد

مبارک ((حسبهم العذر)) کښې دی. (۵)

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۳) وتغلیق التعلیق (ج ۳ ص ۴۳۴) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۷) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۳) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۳) وشرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۴۸) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۳) -

۳۶- بَاب: فَضْلِ الصَّوْمِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

دترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمہ اللہ د دې ترجمې لاندې په جهاد کښې د روژې ساتلو فضیلت بیانول غواړي. (۱)

یوتعارض اودهغې جواب: دلته دا یو اشکال پیدا کیږي چه امام بخاری وړاندې باب قائم کړې وو ((باب من اختار الغزو علی الصوم)) او هلته ئې د روژې نه ساتلو اولیت بیان کړې وو ځکه چه په روژه سره د دښمن مقابلې کولو کښې کمزورئې اندیښنه پیدا کیږي. اود دې ترجمه- الباب لاندې مصنف رحمہ اللہ په جهاد کښې د روژې ساتلو فضیلت بیانوي؟ خود دې تعارض جواب واضح دې هغه دا چه وړاندې کوم باب قائم کړې وو هغه د هغه سړي په حق کښې دې چاته چه د ضعف او کمزورئې خطر وې بیا په هغه صورت کښې روژې نه دی ساتل پکار. خو که یو سړي په جهاد کښې دې او د روژې ساتلو طاقت لري او په دې پوهیږي چه زما په روژه ساتلو سره د جهاد په مشاغلو کښې څه خلل نه واقع کیږي، کمزورې کیږي نه، نو بیا خو یقیناً د ده دپاره لوی اجر دې. ځکه چه په دې کښې اجتماع الفضیلتین ده چه هغه دوه فضیلتونه راجمع کوي، د روژې او د جهاد فضیلت. (۲)

[۲۶۸۵] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ وَشُعْبَةُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ أَنَّهُمَا سَمِعَا النُّعْمَانَ بْنَ أَبِي عَيَّاشٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ (۲) الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ صَامَ يَوْمًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بَعَدَ اللَّهُ وَجْهَهُ عَنِ النَّارِ سَبْعِينَ خَرِيفًا

تراجم رجال

۱- اسحاق بن نصر: دا اسحاق بن ابراهيم بن نصر السعدي المنجدي رحمہ اللہ دې. (۴)

۲- عبدالرزاق: دا ابوبکر عبدالرزاق بن همام بن نافع صنعاني يمانی رحمہ اللہ دې. د دوی حالات ((کتاب الايمان باب حسن اسلام المرء)) لاندې تیر شوي. (۵)

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۳) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۸) د دې مضمون تفصیلی تشریح کتاب الصيام باب الصوم فی السفر لاندې تیره شوي. فلیراجع ثمة -

(۳) (قوله: عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه: الحديث أخرجه مسلم كتاب الصيام باب فضل الصيام في سبيل الله لمن يطيقه رقم (۲۸۱۱) والترمذي غفر فضائل الجهاد باب ماجاء في فضل الصوم في سبيل الله رقم (۱۶۲۳) والنسائي في كتاب الصيام باب ثواب من صام يوماً في سبيل الله عزوجل.... رقم (۲۲۳۷) وابن ماجه أبواب الصيام باب في صيام يوم في سبيل الله رقم (۱۷۱۷) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوري کتاب الغسل باب من اغتسل عريانا وحده في الخلوة -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۲۱) -

۳- ابن جریج: دا عبد الملك بن عبد العزيز بن جریج رحمہ اللہ دی. (۱)

۴- یحییٰ بن سعید: دامشہور تابعی محدث یحییٰ بن سعید بن قیس انصاری رحمہ اللہ دی.
دہ حالات ((کتاب ایمان باب صوم رمضان احتسابا)) لاندی تیرشوی دی. (۲)

۵- سہیل بن ابی صالح: دا ابویزید سہیل بن ذکوان السمان ابی صالح مولی جویریہ بنت الاحمسن المدنی رحمہ اللہ دی. دہ نور درې رونرہ ہم محدثین وو. (۳) دی د خپل پلار ذکوان، سعید بن المسیب، حارث بن مخلد انصاری، ابوالحباب سعید بن یسار، عبدالله بن دینار، عطاء بن یزید اللیثی، نعمان بن عیاش، ابن المنکدر، ابو عبید صاحب سلیمان، عبیداللہ بن مقسم، قعقاع بن حکیم، سمی مولی ابی بکر، اعمش او ربیعہ الرائی رحمہم اللہ وغیرہ نہ د حدیث روایت کوی. دہ نہ په روایت کونکو کنبی ربیعہ الرائی اعمش، یحییٰ بن سعید الانصاری، موسیٰ بن عقبہ، یزید بن الہاد، امام مالک، زہیر بن معاویہ، زہیر بن محمد، سعید بن عبدالرحمن الجمحی، وہیب، سلیمان بن بلال، عبدالله بن ادریس، دراوردی، علاء بن المسیب، ابو عوانہ، یعقوب بن عبدالرحمن اسکندرانی رحمہم اللہ وغیرہ شامل دی. (۴)

امام ترمذی رحمہ اللہ فرمائی ((عن سفیان بن عیینہ قال: کنا نعد سهل بن ابی صالح ثبتا فی الحدیث)) (۵)

امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ فرمائی ((ما اصدق حدیثه)) (۶)

ابوطالب رحمہ اللہ فرمائی: ((سألت أحمد بن حنبل عن سهل بن ابی صالح، ومحمد بن عمرو، فقال: قال یحییٰ

بن سعید: محمد أحبهما إلینا، وما صنع شیئاً سهیل أثبت عندهم)) (۷)

ماد امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ نہ د سہیل بن ابی صالح او محمد بن عمرو باره کنبی تپوس اوکړو نو هغه او فرمائیل چه یحییٰ بن سعید رحمہ اللہ فرمائیلې ووچه په دې دواړو کنبی مونږ ته زیات خوښ محمد دی. او یحییٰ بن سعید هیخ هم اونه ونیل. سہیلی د هغوی په نزد

اثبت دی. احمد بن عبدالله عجلې رحمہ اللہ فرمائی ((سهیل ثقه)) (۸)

امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی ((لیس به بأس)) (۹)

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجيله -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۲۱) -

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۲۲۳) -

(۴) (شیوخ وتلامذه د پاره او گوری تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۲۲۳-۲۲۵) -

(۵) (الجامع للترمذی أبواب الجمعة باب ما جاء فی الصلاة قبل الجمعة وبعدها رقم (۵۲۳) -

(۶) (تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۲۲۶) -

(۷) (حواله بالا -

(۸) (تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۲۲۷) -

(۹) (سير أعلام النبلاء (ج ۵ ص ۴۵۹) -

ابن سعید رضی اللہ عنہ فرمائی ((کان ثقة، کثیر الحديث)) (۱)

ابن حبان رضی اللہ عنہ ہغه پہ (کتاب الثقات) کنبی ذکر کریدی او فرمائی ((کان یخطی)) (۲)

ابن شاہین رضی اللہ عنہ ہم دَ ده ذکر پہ خپل کتاب (الثقات) کنبی کړې او فرمائی ((من المتقین، إن أتقوا فی غلط حدیثه من یأخذ عنه)) دې د اصحاب ضبط او اتقان نه دې د هغه د غلط احادیثونه چه کوم پرهیز کړی شوی دې د هغې وجه هغه خلق دی د چانه چه دې روایت اخذ کوی. (۳)

یحیی بن معین رضی اللہ عنہ فرمائی ((ثقة)) (۴)

علامه ذهبی رضی اللہ عنہ د هغوی تذکره په دې الفاظو کنبی شروع کړیده. ((الإمام المحدث الکبیر الصادق.....)) (۵)

مزید فرمائی ((سهیل بن ابی صالح فی عداد الحفاظ)) (۶)

لکه څنگه چه تاسو اوکتل چه سهیل بن ابی صالح زیرو محدثینو او نقاد ثقة او معتبر ګرځولې دې خو داسې هم ډیر محدثین دی کومو چه دې ضعیف او غیر معتبر او ګرځولو او په هغه باندې نې کلام کړیدی. امام بخاری رضی اللہ عنہ د هغوی باره کنبی فرمائی ((کان لسهیل ائم، فبات فوجد علیه فنس کثیرا من الحديث)) (۷)

د سهیل یو رور وو نو د هغه وفات وشو، په دې باندې سهیل ته سخته صدمه اورسیده د څه په وجه چه هغه ډیر احادیث هیر کړل. ابوحاتم رضی اللہ عنہ فرمائی ((یکتب حدیثه ولا یحتج به)) (۸)

یحیی بن معین هم د یو ضعیف قول مروی دی. (۹) دغه شان امام عقیلی (۱۰) ابوزرع (۱۱) اورازدی (۱۲) رضی اللہ عنہ وغیره هم په دوی کلام کړیدی. اوس دا دواړه قسمه اقوال د تعدیل او جرح په وړاندې کیخودو باندې دا خبره معلومېږی چه دا راوی معتبر دې او په هغه

(۱) (طبقات ابن سعد (ج ۶ ص ۲۲۷) -

(۲) (تعلیقات تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۲۲۷) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (سیر أعلام النبلاء (ج ۵ ص ۴۵۹) -

(۵) (حواله بالا (ص ۴۵۸) -

(۶) (تذکره الحفاظ (ج ۱ ص ۱۳۷) -

(۷) (تعلیقات تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۲۲۸) وهدی الساری (ص ۴۰۸) -

(۸) (الجرح والتعدیل (ج ۴ ص ۲۳۰) رقم (۶۱۸۲) -

(۹) (سیر أعلام النبلاء (ج ۵ ص ۴۵۹) -

(۱۰) (الضعفاء للعقيلي (ج ۲ ص ۱۵۵) الجرح والتعدیل (ج ۴ ص ۲۳۰) رقم (۶۱۸۲) -

(۱۱) (تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۲۲۳۷) -

(۱۲) (تعلیقات تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۲۲۸) -

باندې د ائمه جرح و تعدیل کلام د هغه درجې نه دي د کوم په وجه چه دوی مجروح، متکلم فیه او غیر معتبر او گرځولې شی. د امام بخاری رحمته الله علیه نه علاوه نور اصحاب خمسہ د هغوی اصالة روایات نقل کړي دی چه په دي خبره باندې دال دی چه دا معتبر راوی دي.

امام ابن عدی رحمته الله علیه فرماني: ((ولسهیل احادیث کثیرة.... وله نسخ، وروی عنه الأئمة مثل الثوري وشعبة ومالك وغيرهم من الأئمة وحدث سهيل عن جماعة عن أبيه، وهذا يدل على ثقة الرجل، حدث سهيل عن سفيان، عن أبي صالح، وحدث سهيل عن الأعمش عن أبي صالح.... وهذا يدل على تمييز الرجل وتمييز بين ماسع من أبيه، ليس بينه وبين أبيه أحد، وبين ماسع من سفيان والأعمش وغيرهما من الأئمة، وسهيل عندي مقبول الأخبار، ثبت، لا بأس به....)) (۱)

او د سهیل نه مروی احادیث ډیر دي... د هغه ډیرې نسخې هم دي. امام ثوري، شعبه او مال غوندي ائمه د هغوی نه روایت کوي. او سهیل د یو جماعت نه د خپل والد په واسطه روایت بیان کړيدي او دا فعل دي سړی (یعنی سهیل) په ثقافت باندې دال دي، او سهیل د عن سفيان عن أبي صالح په طریق باندې حدیث کړي او هغوی عن الأعمش عن أبي صالح په طریق هم حدیث کړيدي او هم دا څیز د دي خبرې طرف ته د هغه لارخونده کوي چه دا سړی د روایاتو په مینځ کښې د ښه تمییز نه کار اخلي، هغه روایات کوم چه د خپل والد نه روایت کوي مستقل نقل کوي او کوم روایات چه هغه ((سفيان عن الأعمش)) په طریق یا د نورو ائمو نه نقل کوي هغه هم واضح نقل کوي، سهیل زما په نزد ثبت دي د هغه احادیث مقبول دي او لا بأس به دي.

بیا د پوهې خبره دا هم ده چه امام بخاری رحمته الله علیه د هغه نه کوم روایات اخستي دي هغه نني مقرونا بالغیر اخستي دي او په هغې کښې ده سره يحيى بن سعيد انصاري هم شامل دي، د دي د پاره په امام صاحب باندې هيڅ اعتراض نه واردېږي چه هغوی د یو متکلم فیه راوی روایت څنگه نقل کړلو؟ (۲) امام بخاری رحمته الله علیه د (کتاب الجهاد) نه علاوه په (کتاب الدعوات) کښې هم د هغه نه دوه روایتونه اخستي دي، مقرونا وتبعاً للغیر- (۳) د ابن قانع رحمته الله علیه مطابق هغه ۱۳۸ هـ کښې انتقال شوې (۴) رحمه الله رحمة واسعة-

۶- نعمان بن أبي عياش: دا ابوسلمه نعمان بن ابي عياش زرقی انصاری مدنی رحمته الله علیه دي. د هغوی والد مشهور صحابي حضرت زيد بن صامت رضي الله عنه دي (۵)

(۱) (الكامل لابن عدی (ج ۳ ص ۴۹) -

(۲) (هدی الساری (ص ۴۰۸) -

(۳) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۴) -

(۴) (تهذيب التهذيب (ج ۴ ص ۲۶۴) -

(۵) (تهذيب الكمال (ج ۲۹ ص ۴۵۴-۴۵۵) -

د هغوی والده ام ولد وه. (۱) دې د حضرت جابر بن عبدالله، عبدالله بن عمر بن خطاب، حضرت ابوسعید الخدری او حضرت خوله بنت عامر رضی اللہ عنہ نه د حدیث روایت کوی. د ده نه د حدیث روایت کونکو کښې یحیی بن سعید انصاری، سهیل بن ابی صالح، ابو حازم سلمه بن دینار، ابوالاسود، محمد بن عبدالرحمن بن نوفل، محمد عجلان، سمی مولى ابی بکر او عبدالله بن سلمه الماجشون وغیره شامل دی. (۲)

امام ابن معین رحمته اللہ فرمائی ((ثقة)) (۳)

علامه ذهبی رحمته اللہ فرمائی ((ثقة، من أبناء كبار الصحابة)) (۴)

ابن حبان رحمته اللہ هغه په (کتاب الثقات) کښې ذکر کړیدی. (۵)

امام بخاری او امام ابوبکر بن مجویه رحمتهما اللہ فرمائی ((کان سخياً، کبیراً، من أفاضل أبناء أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم، وکان أبوه فارس النبی صلى الله عليه وسلم)) (۶)

د امام ابوداود رحمته اللہ نه علاوه باقی اصحاب اصول سته د هغه نه روایت اخستی دی. (۷) رحمه الله ورحمة واسعة.

۷- ابوسعید الخدری: دامشهور صحابی ابوسعید سعد بن مالک بن سنان رضی اللہ عنہ دې، د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب من الدین الغرادر من الفتن)) لاندې تیرشوی دی. (۸)

قوله: قال: سمعت النبی صلى الله عليه وسلم يقول: من صام يوماً في

سبيل الله بعد الله وجهه عن النار سبعین خريفاً: حضرت ابوسعید رضی اللہ عنہ فرمائی چه ما د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه اوریدلی دی هغوی فرمائیل چه چا د الله تعالی په لار کښې یوه ورځ روژه اوساتله، الله تعالی به د هغه مخ د دوزخ د اور نه اويا کاله لرې کړی. د مباحده نه څه مراد دي؟ امام نووی رحمته اللہ په حدیث باب کښې تاویل کولو سره فرمائی چه د مباحده نه مراد دلته معافات دي یعنې د دوزخ نه به هغه ته خلاصې او معافې ورکړې شی. (۹) او علامه عینی رحمته اللہ فرمائی که حدیث شریف د هغې په خپله حقیقی معنی باندې محمول

(۱) (طبقات الکمال (ج ۲۹ ص ۲۷۷) -

(۲) (شیوخ او تلامذه د تفصیل د پاره اوگوری تهذیب الکمال (ج ۲۹ ص ۴۵۵) -

(۳) (تهذیب الکمال (ج ۲۹ ص ۴۵۵) -

(۴) (الکاشف للذهبی (ج ۲ ص ۳۲۳) -

(۵) (الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۴۷۲) -

(۶) (التاریخ الکبیر (ج ۸ ص ۷۷) رقم (۲۲۲۹) وتهذیب الکمال (ج ۲۹ ص ۴۵۶) -

(۷) (الکاشف للذهبی (ج ۲ ص ۳۲۳) -

(۸) (کشف الباری (ج ۲ ص ۸۲) -

(۹) (شرح النووی علی مسلم (ج ۱ ص ۳۶۴) -

کړېشی نو بیا هم څه بدې نشته، که حقیقه د اویاؤ کالو مسافت مراد واخستې شی او دا اوونیلې شی چه د دې سرې مخ به واقعه د دوزخ نه اویا کاله لرې کولې شی. (۱)

د دوزخ نه به روژه دار لرې کولې شی که د هغه مخ: بیا په حدیث شریف کښې دا راغلی دی چه د روژه دار مخ به د دوزخ نه د اویاؤ کالو برابر په مسافت باندې لرې وی، بعض نورو طرق (۲) کښې د روژه دار د لرې کولو ذکر دې؟ د دې ظاهري تعارض دوه جوابونه دی:

① «وجه» نه مراد ذات دې لکه چه په قرآن کریم کښې ارشاد دې (کل شی هالک الا وجهه) (۳) او دلته په اتفاق سره «وجه» نه ذات مراد دې په دې صورت کښې به معنی هم یوه شی.

② «وجه» نه د دې حقیقی معنی مراد ده او مطلب دا دې چه صرف مخ به د دوزخ نه لرې کولې شی، خود دې مطلب دا هم نه دې چه د هغه په بدن پورې به د دوزخ اور لگی بلکه «وجه» تخصیص بالذکر د وجه نه دا دې چه د روژې د وجه نه سرې ته تنده لگی او د تندې خائ مخ دې ځکه چه د تندې نه خړوبوالې د مخ په ذریعه کیږي. (۴) «خریف» په اردو کښې موسم خزان ته وائی لیکن مراد دلته کال دې، ځکه چه کال بغیرد خزان نه نه وی او دا د کنایه د قبیل نه دې. (۵)

او د خریف تخصیص بالذکر په وجه حافظ صاحب دا بیان فرمائی چه په دې موسم کښې د میوو راغونډونه کولې شی او هغه د ونونه راکوزولې شی نو په دې وجه دا د کال د ټولونه بهترین موسم دې. (۶)

په روایاتو کښې اختلاف او په هغې کښې تطبیق او ترجیح: په روایاتو کښې د دوزخ نه لریوالې او ابعاد په موده کښې اختلاف موندلې شی. په روایت باب کښې د اویاؤ کالو ذکر دې او په نسائی شریف (۷) کښې حضرت عقبه بن عامر او طبرانی کښې حضرت عمرو بن عبسه (۸) او عبدالله بن سفیان (۹) په روایاتو کښې د سلو کالو ذکر دې. ابن عدی (الکامل) کښې د حضرت انس رضی الله عنه حدیث نقل کړیدې په هغې کښې د پنځو سوو کالو عدد دې (۱۰)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۴) -

(۲) (سنن النسائی کتاب الصیام باب ثواب من صام یوما فی سبیل الله عزوجل..... رقم (۲۲۴۷، ۲۲۵۱) -

(۳) (القصص: ۸۸) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۴) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۸) -

(۷) (سنن النسائی کتاب الصیام باب ثواب من صام یوما فی سبیل الله عزوجل وذكر الاختلاف فيه على

سفیان الثوری رقم (۱۱۵۶) -

(۸) (مجمع الزوائد للثیثمی (ج ۳ ص ۱۹۴) -

(۹) (حواله بالا -

(۱۰) (الکامل لابن عدی (ج ۲) -

دغه شان طبرانی (المعجم الصغير) کنبی د حضرت ابوالدرداء (۱) او حضرت جابر (۲) نه او امام ترمذی د حضرت ابوامامه رضی اللہ عنہ نه یو حدیث روایت کړیدی د هغې الفاظ دا دی: «جعل الله بينه وبين النار خندقا كما بين السماء والأرض» (۳) ابن عساکر د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ نه روایت کړیدی په هغې کنبی د اووسو کالو ذکر دې (۴) او هم ابن عساکر د حضرت ابوالدرداء رضی اللہ عنہ نه «الف سنة» الفاظ هم نقل کړی دی. (۵)

اوس لکه څنگه چه تاسو اوکتل چه په دې روایاتو کنبی سخت اختلاف موندلې شی او شارحینو د دې اختلاف د لرې کولو دپاره مختلف قسم جوابونه ارشاد فرمائیلې دي:

① علامه عینی فرمائی اصل دایمې چه دا اوکتلې شی چه د چا طریق د ټولونه زیان صحیح دې نو په هغې کنبی اصح روایت د اویاؤ کالووالا دې کوم چه امام بخاری په حدیث باب کنبی ذکر کړې او دا ځکه چه دا متفق علیه حدیث دې.

② دا جواب هم ورکولې شی چه الله تعالی خپل حبیب صلی اللہ علیہ وسلم ته اول اقل المسافة علم ورکړ او بیا درجه په درجه په دې علم کنبی زیاتوالې اوکړو.

③ د دې خبرې هم احتمال دې چه د دې اختلاف بناء د روزه دارو په اختلاف باندې مبنی وی، د روزه د کمال صحت او نقصان په اعتبار سره چه د څه کسانو روزه په هر اعتبار سره کامله وی او د بعضو ناقصه وی. (۶)

④ امام قرطبی رحمته اللہ علیہ فرمائی چه دلته په حدیث باب کنبی د سبعین لفظ د تکثیر د پاره راغلی دې یعنی عدد که هرڅه وی خو مراد ترې کثرت دې، هم دا حافظ ابن حجر هم راجع گرځولې دې. (۷)

تنبیه: حدیث باب د سهیل بن ابی صالح نه نقل کولو کنبی د تلامذو اختلاف دې ځکه چه اکثر رواة حدیث باب د «سهیل بن ابی صالح، نعمان بن ابی عیاش عن ابی سعید الخدری» په طریق سره نقل کړیدی. لکه چه زمونږ په وړاندې حدیث کنبی دی، لیکن امام شعبه دا «سهیل بن ابی صالح عن صفوان بن یزید عن ابی سعید» په طریق سره نقل کړیدی. لکه چه په نسائی شریف (۸) کنبی راغلی دی، د دې د پاره ممکن دی چه د سهیل بن ابی صالح په دې حدیث کنبی دوه

(۱) (مجمع الزوائد للثیثی ج ۳ ص ۱۹۴) -

(۲) حواله بالا -

(۳) (الجامع للترمذی أبواب الجهاد باب ماجاء فی فضل الصوم فی سبیل الله رقم (۱۶۲۴) -

(۴) (عمدة القاری ج ۳ ص ۱۳۴) -

(۵) (تهذيب دمشق الكبير لابن عساکر ج ۲ ص ۴۵۰) -

(۶) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۳۵) -

(۷) (فتح الباری ج ۵ ص ۴۸) -

(۸) (سنن النسائی کتاب الصیام باب ثواب من صام یوما فی سبیل الله عزوجل رقم (۲۲۴۹) -

شیخان وی، نعمان بن ابی عیاش او صفوان بن یزید. (۱)
 و حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت ترجمه الباب نه د حدیث مناسبت بالکل واضح
 دی. (۲) په ترجمه کښې د صوملي سبیل الله ذکر دې اوبه حدیث کښې هم همدغه ذکر دی.

۳۷- بَاب: فَضْلِ النَّفَقَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله د دې ترجمه الباب لاندې د الله تعالی په لار کښې د
 خرچ کولو فضیلت بیانوی. او ((سبیل الله)) نه مراد جهاد دی. لیکن علامه عینی رحمته الله فرمایي
 چه مناسب همدغه ده چه دا عام او گرولی شی که هغه جهاد وی که بل څه عبادت څکه چه
 لفظ ((سبیل الله)) عام دی. (۳)

[۲۶۸۲] حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يُحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ
 رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۴) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
 دَعَاهُ خَزَنَةُ الْجَنَّةِ كُلَّ خَزَنَةٍ بَابِ أَمَى قُلْ هَلُمَّ قَالَ أَبُو بَكْرٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ ذَاكَ الَّذِي لَا تَوِي عَلَيْهِ
 فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنِّي لَأَرْجُو أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ [۳۰۳۳]

تراجم رجال

- ۱- سعد بن حفص: دا ابو محمد سعد بن حفص الطلحي الكوفي رحمته الله دی. (۵)
- ۲- شيبان: دا ابو معاويه شيبان بن عبد الرحمن النحوي رحمته الله دی.
- ۳- يحيى: دا ابو النضر يحيى بن ابی كثير الطائي اليماني رحمته الله دی. (۶)
- ۴- ابوسلمه: دا د حضرت عبد الرحمن بن عوف رحمته الله خوي، ابوسلمه عبدالله رحمته الله دی. د ده
 حالات ((كتاب الايمان باب صوم رمضان احتسابها من الايمان)) لاندې راغلی دی. (۷)
- ۵- ابوهريره رحمته الله: د اجليل القدر حافظ و فقيه و مكثر صحابي حضرت ابوهريره رحمته الله دی. د
 دوی حالات هم ((كتاب الايمان باب امور الايمان)) په ذیل کښې بيان کړي شوي دي. (۸)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۸) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۴) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۴) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۵) -

(۴) (قوله: ابوهريره رضى الله عنه: الحديث مر تخريجه فى كتاب الصوم باب الريان للصائمين -

(۵) (د دوی د حالاتو د پاره او گوروى كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين.... -

(۶) (د شيبان او يحيى د حالاتو د پاره او گوروى كتاب العلم باب كتابة العلم -

(۷) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۲۳) -

(۸) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من أنفق زوجين في سبيل

الله دعاه خزنة الجنة، كل خزنة باب: أي فل، هلم: حضرت ابوهريره رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه روايت كوي چه هغوی فرمائی کوم سړې چه جوړه خيزونه د الله تعالى په لار کښې خرچ کوي هغه به د جنت د هرې دروازې دربان راغواړي چه اې فلانکې راشه. د ((دوم)) اطلاق په يو هم کيږي او په دوو هم، خو دلته په متعين توگه باندې هم يو مراد دې. (۱)

او دلته ئي دا خودلي دي که يوسړې هر قسم دوه خيزونه يا د دوو مختلفو قسمونو دوه مختلف خيزونه د الله تعالى په لار کښې خرچ کوي د جنت د هرې دروازې دربان به هغه راغواړي چه راشه.

علامه خطابي رحمته الله عليه فرمائي چه د اتفاق زوجين نه مراد دا دې که چرې هغه سره د يو قسم نه يو خيز دې او هغې سره دوئم هم ملاؤکړي او هغه جوړه کړي، مثلاً که هغه سره يو درهم دې او يو ئي ورسره بل ملاؤکړو او خرچ ئي کړل، دغه شان يوه وسله ده او جوړه ئي جوړه کړي او خرچ ئي کړي. (۲)

((کل خزنة باب)) کښې قلب شويدي دا په اصل کښې ((خزنة كل باب)) دې. (۳)

د آی فل: تحقيق نحوي: ((آي فل)) کښې ((آي)) حرف نداء دې او ((فل)) په اصل کښې ((فلان)) دې بغير د ترخيم دينه الف او نون حذف کړي شويدي. د منادی کيدلو په صورت کښې به دا ((يا فل)) لوستلې شي. (۴)

او علامه خطابي رحمته الله عليه فرمائي چه ((فل)) ((فلان)) نه مرخم دې لکه چه ((حارث)) نه ((يا حارث)) دې. (۵)

خو علامه عيني رحمته الله عليه په دې باندې رد کولو سره فرمائي چه دا مرخم نه دې بلکه يو بل لغت دې کوم کښې چه فلان ته د آواز په وخت فل وائي گني که د ترخيم قاعده په دې کښې جاري شوې وي نو دا به فلا وو، والأمر بعكس ذلك. (۶)

قوله: قال أبو بكر: يا رسول الله، ذلك الذي لا توى عليه: حضرت ابوبکر رضي الله عنه او وئيل يا رسول الله! کوم ته چه څه خساره او ضياع نشته.

مطلب دا چه هغه ته خو به د هيڅ قسم خسارې او هلاکت انديښنه نه وي څوک چه به د هرې

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۳۹) -

(۲) (أعلام الحديث (ج ۲ ص ۱۳۷۳) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۴۹) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۵) -

(۵) (أعلام الحديث (ج ۲ ص ۱۳۷۲) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۵) -

دروازې نه راغوبستې شي که په يوه داخل نشي نو په بله به داخل شي. (۱)
توییتوی توی معنی د هلاک او ضائع کیدلو ده او د دې باب ضرب دې. نو که چرې مال ضائع
شي نو ونيلي شي «توی المال» (۲)

قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أني لأرجو أن تكون منهم: نو نبي
کريم ﷺ او فرمائیل زما امید دې چه هم ته به د هغوی نه شي (څوک چه به د جنت د هرې
دروازې نه راغوبستې شي)

په دې کښې د ابوبکر صدیق رضی الله عنه د فضیلت ذکر دې او د دې تفصیل به (کتاب المناقب)
کښې راشي.

د روایاتو په مینځ کښې تعارض او د هغې حل: دا حدیث په (کتاب الصوم) کښې هم تیر شو، هلته
دا دی چه د هر عمل خاوند به د هغې د خپلې خپلې دروازې نه راغوبستلې شي، اصحاب
الصلاة به د صلاة والا دروازې نه، اصحاب الجهاد د جهاد د دروازې نه، اصحاب الصوم د
صوم د دروازې (باب الريان) نه او اصحاب النفقات به د صدقې والا دروازې نه راغوبستلې شي (۳)
خود باب په روایت کښې دا راغلی دی چه اتفاق في سبيل الله کونکي به د جنت د هرې
دروازه نه رابللي شي نو په دواړو روایتونو کښې ښکاره تعارض دې.
علامه سندھی رحمه الله د دې تعارض د پاره درې حله بیان کړي دي:

① د باب روایت وهم دې، د یوراوی نه سهوه شويده او د دې قسم روایاتو کښې هم دغه
ظاهر ده.

② اتفاق في سبيل الله کونکي خو به جنت کښې داخلېږي د «باب الصدقة» نه ځکه چه دې
هم د دې د اهل نه دی، کماي روایة کتاب الصوم خو د دې سره به د هغه د اعزاز او تکریم د پاره
د جنت د هرې دروازې دربان هم هغه رابلی او د هغه خواهش به همدغه وی چه دا سرې دې
د هغه په دروازه جنت کښې ور داخل شي کماي روایة الهاب-

③ دواړه احادیث په دوو مختلف وختونو کښې نبي کریم ﷺ ارشاد فرمائيلي دي. اول
حضور ﷺ د (کتاب الصوم) حدیث بیان کړو لیکن د هغې نه پس حضور ﷺ ته د وحی په
ذریعه د دوئم حدیث په سلسله کښې او خودلې شو نو هغوی علیه السلام هغه هم بیان کړه، په دې
وجه اوس څه تعارض پاتې نشو. (۴)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث مطابقت ترجمه الباب سره واضح دې او د

(۱) (أعلام الحديث ج ۲ ص ۱۳۷۲) -

(۲) (أعلام الحديث ج ۲ ص ۱۳۷۲) -

(۳) (صحيح البخاري ج ۱ ص ۲۵۴) كتاب الصوم باب الريان للصائمين رقم (۱۸۹۷) -

(۴) (صحيح البخاري بحاشية السندی ج ۲ ص ۱۴۴) دار المعرفة، بيروت -

بیانولو محتاج نه دی (۱) د اتفاق فی سبیل الله ترجمه ده او حدیث باب کنبې د دې فضیلت بیان شویدی.

[۲۶۸۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ حَدَّثَنَا هِلَالٌ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ (۲) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ عَلَى الْمِنْبَرِ فَقَالَ إِنَّمَا أَخْشَى عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِي مَا يَفْتَحُ عَلَيْكُمْ مِنْ بَرَكَاتِ الْأَرْضِ ثُمَّ ذَكَرَ زُهْرَةَ الدُّنْيَا فَبَدَأَ يَأْخُذُاهُمَا وَتَنَّى بِالْأُخْرَى فَقَامَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْيَأْتِي الْخَيْرُ بِالْشَّرِّ فَسَكَتَ عَنْهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْنَا يُوحَى إِلَيْهِ وَسَكَتَ النَّاسُ كَأَنَّهُ عَلَى رُءُوسِهِمُ الطَّيْرُ ثُمَّ إِنَّهُ مَسَحَ عَنْ وَجْهِهِ الرُّحْضَاءُ فَقَالَ أَيْنَ السَّائِلُ أَيْنَمَا أَوْخِيزُ هُوَ ثَلَاثًا إِنَّ الْخَيْرَ لَا يَأْتِي إِلَّا بِالْخَيْرِ وَإِنَّهُ كُلَّمَا يُنْبِتُ الرَّيْبُ مَا يَقْتُلُ حَبْطًا أَوْ يُلْمُ إِلَّا أَكَلَةَ الْخَضِرِ كُلَّمَا أَكَلْتُ حَتَّى إِذَا امْتَلَأْتُ خَاصِرَتَاهَا اسْتَقْبَلَتِ الشَّمْسُ فَثَلَطْتُ وَبَالَتُ ثُمَّ رَنَعْتُ وَإِنَّ هَذَا الْمَالُ خَضِرَةٌ حُلُوةٌ وَنِعْمَ صَاحِبُ الْمُسْلِمِ لَمَنْ أَخَذَهُ بِحَقِّهِ فَجَعَلَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَنْ لَمْ يَأْخُذْهُ بِحَقِّهِ فَهُوَ كَالْأَكِلِ الَّذِي لَا يَشْبَعُ وَيَكُونُ عَلَيْهِ شَهِيدًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ [ر: ۸۷۹]

تراجم رجال

- ۱- محمد بن سنان: دا ابوبکر محمد بن سنان باهلی بصری عوقی رضی الله عنه دی. دده حالات ((کتاب العلم باب من سئل علما وهو مشغول فی....)) لاندې تیرشوی دی. (۳)
- ۲- فلیح: دا فلیح بن سلیمان بن ابی المغیره رضی الله عنه دی.
- ۳- هلال: دا هلال بن علی بن اسامه قرشی مدنی رضی الله عنه دی. د دواړو حالات هم د ((کتاب العلم)) په مذکوره باب کنبې بالترتیب تیرشوی دی. (۴)
- ۴- عطاء بن یسار: دا ابو محمد عطاء بن یسار هلالی مدنی رضی الله عنه دی. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر)) لاندې بیان کړی شوی دی. (۵)
- ۵- ابوسعید الخدری رضی الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت ابوسعید سعد بن مالک بن سنان خدری رضی الله عنه دی. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن)) لاندې تیرشوی دی.

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۵) -

(۲) قوله: عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه: الحديث مر تخريجه في كتاب الجمعة باب استقبال الناس الإمام إذا خطب -

(۳) (كشف الباری (ج ۳ ص ۵۳) -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۰۴) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۰۴) -

تنبيه: د حديث مڪمل تشريح ((كتاب الزكاة باب الصدقة على اليتامى)) لاندې تيره شويده.
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت د حديث ترجمه الباب سره مناسبت د حديث په دې
جمله كښې دې. ((فجعله في سبيل الله)) (۱)

۳۸- باب: فَضْلُ مَنْ جَهَّزَ غَازِيًا أَوْ خَلَفَهُ بِخَيْرٍ

د ترجمه الباب مقصد دلته د ترجمه الباب امام بخاري رحمه الله دوه اجزاء ذکر کړي دي (۱) من جهز
غازيا (۲) خلفه بخير.

د اول جز وضاحت دا دې چه يو سړې بل سړي ته د جهاد سامان ورکوي. د وسلې انتظام
کوي، د لاري توبنه وغيره ورکوي.
او د دويم جز وضاحت دا دې چه د مجاهد شاته د هغه د کور د خلکو د خيريت معلومات
کوي، د هغوی خبر وغيره اخلي، د هغوی د ضرورتونو انتظام کوي. نو دې دواړو سړو ته هم
د مجاهد او مقاتل في سبيل الله غوندي ثواب ملاويږي. هم دغه د ترجمې مقصد دې چه
امام بخاري رحمه الله د دې دواړو فضيلت بيانوي. (۲)

[۲۲۸۸] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو
سَلَمَةَ قَالَ حَدَّثَنِي بُسْرُبْنُ سَعِيدٌ قَالَ حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ خَالِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۳) أَنَّ رَسُولَ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ جَهَّزَ غَازِيًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَدْ غَزَا وَمَنْ خَلَفَ غَازِيًا فِي
سَبِيلِ اللَّهِ بِخَيْرٍ فَقَدْ غَزَا

تراجم رجال

۱- ابو معمر: دا عبدالله بن عمر بن ابی الحجاج منقري رحمه الله دې، د "مقعد" په لقب باندې
مشهور دې، د ده حالات ((كتاب العلم باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: اللهم عليه الكتاب)) په
ذیل کښې راغلی دي. (۴)

۲- عبد الوارث: دا عبد الوارث بن سعيد بن ذکوان تمیمی عنبري رحمه الله دې. د ده حالات هم په
مذکوره باب کښې بيان شوي دي. (۵)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴) وفتح الباری (ج ۶ ص ۴۹) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴) -

(۳) (قوله: زيد بن خالد رضي الله عنه: الحديث أخرجه مسلم كتاب الإمارة باب فضل إعانة الغازي في
سبيل الله بمرکوب وغيره، وخلافته في أهله بخير رقم (۴۹۰۲) وأبو داود كتاب الجهاد باب ما يجزي من الغزو رقم
(۲۵۰۹) والترمذي فضائل الجهاد باب ما جاء فيمن جهز غازيًا رقم (۱۶۲۸-۱۶۳۱) والنسائي كتاب الجهاد باب

فضل من جهز غازيًا رقم (۳۱۸۲-۳۱۸۳) وابن ماجه أبواب الجهاد باب من جهز غازيًا رقم (۲۷۵۹)

(۴) (كشف الباری (ج ۳ ص ۳۵۶) -

(۵) (كشف الباری (ج ۳ ص ۳۵۸) -

۳- حسین: دا حسین بن ذکوان المعلم بصری رحمته دی. د دوی مختصر حالات ((کتاب

الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه)) لاندې تیرشوی دی. (۱)

۴- یحیی: دا ابو النضر یحیی بن ابی کثیر الطائی الیمامی رحمته دی. (۲)

د- ابوسلمه: دا ابوسلمه عبدالله بن عبدالرحمن بن عوف رحمته دی. د ده حالات ((کتاب الإیمان

باب صوم رمضان إیماناً واحتساباً من الإیمان)) لاندې نقل کړ شوی دی. (۳)

۶- بسرین سعید: د بسرین سعید المدنی مولى ابن الحضرمی رحمته دی. (۴)

۷- زید بن خالد: دا مشهور صحابی حضرت زید بن خالد جهنی رحمته دی. د ده حالات

((کتاب العلم باب الغضب فی الموعظة والتعليم إذا رأى ما یکره)) لاندې تیرشوی دی. (۵)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من جهز غازياً في سبيل

الله فقد غزا، ومن خلف غازياً في سبيل الله فقد غزا: حضرت زید بن خالد جهنی

رحمته فرمائی چې رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ارشاد فرمائیلي چې کوم سړې مجاهد فی سبیل الله ته د

جهاد سامان ورکړي نو داسې ده لکه چې ده پخپله جهاد اوکړو او څوک چې د مجاهد فی

سبیل الله شاته د هغه د کور بڼه خیال اوساتي نو لکه چې هغه پخپله جهاد اوکړو.

د تجهیز نه څه مراد دي؟ د تجهیز معنی چاته د سفر اسباب او سامان ورکولو ده. که زیات

وی او که کم، تر دې چې چاته تار او ستن ورکول هم په دې کښې داخل دی. طبرانی (۶) د

حضرت واثله بن اسقع رحمته نه روایت نقل کړیدی،

((قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مامن أهل بيت لا يغزو منهم غاز أو يجهز غازياً بسلك أو إبرة أو ما

یعدلها من الورق أو یخلفه فی أهل بخیل إلا أصابهم الله بقارعة قبل یوم القیامة)) (۷)

که د یوې کورنۍ نه یو کس هم غزوه کښې شرکت اونکړي یا د یو غازي د ستنې تار یا د

دې برابر چاندنی سره تیاري اونکړي یا د هغه د بال بچ تپوس پوښتنه اونکړي نو د قیامت

نه وړاندې وړاندې به الله تعالی هغه په څه مصیبت کښې اخته کړي.

یواشګال او د هغې جواب: لیکن دلته یو اشکال پیدا کیږي او هغه دا چې امام بن ماجه رحمته د

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب العلم باب کتابه العلم -

(۳) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۲۳) -

(۴) (د دوی حالات کتاب الصلوة باب الخوخة والمر في المسجد لاندې تیرشوی -

(۵) (کشف الباری (ج ۳ ص ۵۴۴) -

(۶) (مجمع الزوائد (ج ۵ ص ۲۸۴) وقال العینی (ج ۴ ص ۱۳۷) وإسناده ضعیف -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۷) -

حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ نه یو روایت نقل کړې دې د هغې الفاظ دا دی ((سمعت رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یقول: من جهز غازیا حق یستقل کان له مثل أجره حتی یوت أویرجه)) (۱) ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه اوریدلی دی که چا یو غازی ته د سفر مکمل سامان او اسباب ورکړل نو د هغه دپاره به هم د دغه غازی په شان ثواب وی تر دې چه هغه غازی به یا شهیدشی یا به واپس راشی. په حدیث شریف کښې د ((یستقل)) الفاظ دی او د استقلال معنی خو پوره تیاری کول دی، د دې دپاره دا وئیل چه صرف ستن او تار ورکول هم تجهیز دې صحیح نه دی. علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ د دې دوه جوابونه ارشاد فرمائیلی:

① حدیث واثله بن الاسقع ضعیف دې په دې وجه د احتجاج قابل نه دې.
 ② او که د دې صحت اومنلې شی نو بیا هم د هغه سړی په حق کښې وعید دې چه د سره د هیڅ قسمه سامان د مجاهد سره امداد اونکړی په دې وجه هیڅ تعارض نشته. (۲)
 قوله: فقد غزا: په تحقیق سره هغه هم جهاد اوکړو.

ابو حاتم ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه مطلب دا دې چه ده ته به هم د غازی اجر ورکولې شی، سره د دې چه هغه په جهاد کښې شرکت نه دې کړې. (۳) بیا د یو بل طریق نه بسړین سعید رحمۃ اللہ علیہ نه دا روایت نقل کړې: ((...کتب له مثل أجره، غیر أنه لا یتقص من أجره شی...)) (۴)

علامه کشمیری صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه یو کار خو یا یو سړی پوره کوی یا د هغې د پوره کولو دپاره د یو پوره ډلې ضرورت وی، اوس که هغه کار د یو ډلې په کار کولو سره پوره کیږی نو په هغې کښې به هر یو کس ته د فاعل اجر حاصل وی که هغه په دې کار کښې پخپله شریک وی یا په څه طریقه ئی هم په دې کښې معاونت کړی لکه جهاد چه دې. دا یو داسې امر دې د څه دپاره چه د مجاهدینو د جماعت هم ضرورت دې چه اوجنگیږی، دغه شان د هغوی دپاره د داسې سړو هم ضرورت وی چه د دې مجاهدینو معاونت اوکړی او د هغوی شاته د هغوی په غیر موجودگۍ کښې د هغوی د کور مال حال خبر واخلی او د هغوی د پالنې خیال اوساتی. په دې وجه معاونت کونکې او د مجاهدینو شاته د هغوی د کور مال حال خبراخیستونکې هم د الله تعالی په لار کښې د جهاد کونکي په شان دې.

خلاصه دا شوه چه چا په جنگ کښې پخپله حصه واخستله او چا چه په څه طریقه سره هم د هغه مجاهد معاونت اوکړو دا ټول په جهاد کښې مشترک دی، دا صحیح ده چه د اخلاص، سخاوت نفس، مال د خرچ کولو او خان قربانی کولو په وجه به د هغه په اجر کښې کمی زیاتی اعتبار کښې به اختلاف وی. (۵)

(۱) (أخرجه امام ماجه أبواب الجهاد باب من جهز غازیا رقم (۱۸۵۸) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۷) وقد وردت أحادیث كثيرة فی تجهیز الغازی وخلفه بخیر، فمن أراد الاطلاع علیها فلینظر عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۷) -

(۳) (الإحسان بترتیب صحیح ابن حبان (ج ۸ ص ۷۱) -

(۴) (حواله سابقه (ج ۸ ص ۷۲) کتاب السیر ذکر البیان بأن المجهز إنما يأخذ کحسنات الغازی... رقم (۴۶۱۴) -

(۵) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۲۷) -

فائده امام طبری رحمته الله فرمائی: «وفیه من الفقه ان کل من اعان مؤمناً علی عمل ہر فلان علیہ اجر مثل العامل، واذا اخبر الرسول ان من جہز غریاً فقد غار، فکذلك من فطر صائماً أو قواہ علی صومہ، وکذلك

من اعان حاجاً» (۱) أو معتبراً بما یتقوی بہ علی حجہ أو عمرتہ حتی یأتی ذلک علی تمامہ فله مثل أجرہ» (۲)
یعنی د مذکورہ حدیث نہ دا فائده مستنبط شویہ چہ یو سرې د یو مؤمن پہ نیک کار کنبې امداد او کړې نو هغه معاون او ناصر ته به هم د هغې په شان اجر حاصل وی. او چہ کله نبی کریم صلی الله علیہ وسلم د دې خبرې خبر ورکړو کہ چا مجاهد له د جہاد سامان ورکړو نو لکه چہ هغه پخپله هم جہاد او کړو، دغه شان کہ چا په یو روژہ دار باندې روژې ماتې او کړو یا د روژې په سلسلہ کنبې نې هغه له تقویت ورکړو، دغه شان چا چہ د یو حاجی معتمر په څہ داسې څیز سره امداد او کړو چہ هغه د حج یا عمرې سر ته رسولو د پارہ په هغې قادر شو نو دې امداد کونکی ته به د جہاد، روژې، حج او یا عمرې برابر اجر ورکولې شی.

د حدیث د ترجمہ الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمہ الباب سره مناسبت واضح دې. «من جہز غازیاً» د ترجمہ الباب د اول جزء مطابق او (ومن خلف غازیاً) د دې د دوئم جزء مطابق دې. (۳)

[۲۶۸۹] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَنَسٍ (۴)
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ يَدْخُلُ بَيْتًا بِالْمَدِينَةِ غَيْرَ بَيْتِ أُمِّ سُلَيْمٍ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِ فَقِيلَ لَهُ فَقَالَ إِنِّي أُرْحَمُهُمْ قَتِيلَ أَخُوهُمَا مَعِيَ

تراجم رجال

۱- موسی بن اسماعیل: دا ابوسلمه موسی بن اسماعیل تبو ذکی بصری رحمته الله دې. د دوی حالات «بدم الوحي» د څلورم حدیث په ذیل کنبې تیر شوی دی. (۵)

۲- همام: دا همام بن یحیی الشیبانی رحمته الله دې. (۶)

۳- اسحاق بن عبد الله: دا اسحاق بن عبد الله بن ابی طلحه انصاری رحمته الله دې. د دوی حالات «کتاب العلم باب من تعد حیث ینتہی بہ المجلس، ومن رأى فرجة الحلقة فجلس فیها» لاندې تیر شوی دی. (۷)

(۱) (إشارة إلى ما رواه الرافعی، انظر تلخیص الجبیر (ج ۴ ص ۱۰۱) -

(۲) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۵۱) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۶) -

(۴) (قوله: أن أنس رضي الله عنه: الحديث أخرجه مسلم كتاب فضائل الصحابة باب من فضائل أم سليم رضي الله عنها..... رقم (۶۳۱۹) -

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۳۳) -

(۶) (د دوی د حالاتو د پارہ او گوری کتاب الوضوء باب ترک النبی صلی الله علیہ وسلم والناس الأعرابی

(۷) (كشف الباری (ج ۳) -

۳- انس: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی. دَ ده حالات ((کتاب ایمان باب من ایمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه)) په ذیل کښې راغلی. (۱)

قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم لم يكن يدخل بيتاً بالمدينة غير بيت أم سليم إلا على أزواجه: حضرت انس رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم په مدينه منوره کښې به د حضرت ام سليم رضی اللہ عنہا د کورنه علاوه او د خپلو ښیانو د کور نه علاوه به یو کور کښې هم نه داخلیدلو.

مطلب دا دی چه که حضور صلی اللہ علیہ وسلم به د خپلو ازواج مطهرات د کورونو نه علاوه د چا کور ته تلو، نو هغه هم صرف د ام سليم رضی اللہ عنہا کره د بل چا کورته به نه تلو. دخول نه مراد څه دی؟ ابن التین او امام حمیدی رحمتهما فرمائی د دخول نه مراد علی الدوام دخول دی یعنی اکثر به د حضرت ام سليم رضی اللہ عنہا کره تلو، گڼی نو مخکښې دا خبره راغلي ده چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به د ام حرام رضی اللہ عنہا کره هم تشریف اورېلو. (۲) د کثرت دخول علت او وجه: ابن التین رحمتهما فرمائی چه د دې کثرت دخول وجه یا خو دا ده چه شهید د هغې سکه رور وو یا دا چه د ام حرام رضی اللہ عنہا په نسبت هغوی ته زیات غم رسیدلي وو. (۳)

لیکن حافظ صاحب فرمائی د دې تاویل هډو ضرورت نشته چه ام سليم رضی اللہ عنہا ته د ام حرام رضی اللہ عنہا په مقابله کښې د رور د شهادت غم زیات وو ځکه چه دا دواړه په یو کور کښې اوسیدلي او په دې کښې هیڅ منع نشته چه دوه خویندې په یو کور کښې اوسېږي او کور هم لوی وی. د دخول نسبت کله د ام سليم رضی اللہ عنہا طرف ته وکړشو او کله د ام حرام رضی اللہ عنہا طرف ته. (۴)

حضرت ام سليم رضی الله عنها: حضرت ام سليم - بضم السين وفتح اللام - د حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ مور ده اود هغې په نومونو کښې مختلف اقوال دی. سهلی، رمیلی، رمیشی، ملیکه، غمیضاء او رمضاء د هغې نومونه شمیرلي شوی دی. (۵)

((تقیل له)): نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته اووښلي شو.

حافظ رحمهما فرمائی ((لم أقف على اسم القائل)) (۶) ماته د هغه قائل نوم معلوم نشو. او مطلب دا دی چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم به ام سليم کره ولې په کثرت سره تشریف اورې؟ (۷)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۸) وفتح الباری (ج ۶ ص ۵۱) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۱) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۸) دهغې د نورو حالاتو دپاره اوگوری کتاب العلم باب الحياء فی العلم

(۶) (فتح الملهم (ج ۶ ص ۵۱) -

(۷) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۶۶) -

قوله: فقال: إني أرحمها قتل أخوها معي: نو حضور ﷺ اوفرمائیل زه په هغې

باندې ترس خورم چه د هغې رور زما سره قتل شويدي.

دا د سائل د سوال جواب اوام سليم ﷺ كره په كثر ت سره د تللو علت دي چه زه ام سليم ﷺ كره په دي وجه په كثر ت سره خم چه د هغې رور ماسره قتل شويدي او زه په هغې ترس

خورم او د هغې د غم كمولو كوشش كوم. **يواشكال اود هغې جواب:** علامه كرمانى ﷺ دلته يو اشكال پيش كړيدي چه يو پردنى بنخې

كره د تللو د پاره چه د هغې رور قتل شوې څنگه سبب او علت جوړيدي شي؟

ددې اشكال جواب وركولو سره علامه كرمانى ﷺ اوفرمائيل چه د حضور ﷺ په حق كښې دا پردنى بنخه نه وه بلكه د هغوى رضاعى يا نسبى ترور وه، په دي وجه به حضور

ﷺ هغې كره په كثر ت سره تشريف اورلو. (۱)

حافظ ابن حجر ﷺ فرمائى مناسب همدغه ده چه په حديث كښې دا ذكر شوې علت راجع

اوگر خولې شي چه زه په دي ترس خورم. (۲)

او پاتې شوه پردنى بنخې كره د تلو خبره نو ((باب الدراء بالجهاد والشهادة....))

په ذيل كښې تيره شويده. چه دا د حضور ﷺ خصوصيت ووچه د هغوى د پاره خلوة

بالاجنبية جائز وو. (۳)

او ((أخ)) نه مراد حرام بن ملحان ﷺ دي، او دي په بئر معونه كښې شهيد شوي وو. (۴)

يوسوال اود هغې جواب: اوس دلته يو سوال دا پيدا كيږي چه حرام بن ملحان ﷺ خو په بئر

معونه كښې شهيد شوي وواو بئر معونه كښې حضور ﷺ پخپله شريك نه وو نو بيا حضور

ﷺ دا څنگه اوفرمائيل ((قتل أخوها معي؟))

د دي جواب دا دي چه ما كومه سريه د بئر معونه طرف ته ليكلي وه په هغې كښې هغه

شريك وو او هم په دغه دوران كښې شهيد شو نو ((معى: أى مع عسكرى أو على أمرى ولى طاعق))

په معنى كښې دي ((كما قال الحافظ ابن حجر، والعينى، والكرمانى رحمة الله عليهم)) (۵)

د علامه قرطبي ﷺ يو تسامح: دلته علامه قرطبي ﷺ نه يو تسامح شويدي، هغوى فرمائى

((قتل أخوها معي فى بعض حروبه، وأظنه يوم أحد)) يعنى د حضرت ام سليم ﷺ رور حضرت حرام

بن ملحان ﷺ او رسول الله ﷺ سره په يو جنگ كښې قتل شوي دي او زما خيال دا دي

چه دا غزوه "غزوه احد" وو. حافظ ابن حجر ﷺ په دي رد كولو سره فرمائى ((ولم يصب فى قتله))

(۱) (شرح الكرماني (ج ۱۲ ص ۱۳۳) -

(۲) (فتح الباري (ج ۶ ص ۵۱) -

(۳) (شرح للقسطلاني (ج ۵ ص ۶۶) وانظر أيضاً باب الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء.... من هذا الكتاب

(۴) (عمدة القارى (ج ۱۴ ص ۱۳۸) -

(۵) (فتح الباري (ج ۶ ص ۵۱) وعمدة القارى (ج ۱۴ ص ۱۳۸) وشرح الكرماني (ج ۱۲ ص ۱۳۳) -

یعنی د قرطبی رحمۃ اللہ علیہ دا گمان صحیح نه دی. (۱)
 دهغه د شهادت واقعہ به ان شاء الله (کتاب المغازی) کښې د غزوه بثر معونه لاندې راځي. (۲)
 د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ابن المنیر اسکندرانی رحمۃ اللہ علیہ فرماني:

چه د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې قول کښې دي. ((أول خلقه في أهله)) هغه داسې چه
 د مجاهد د کور د خیال ساتلو فضیلت دلته عام دي، که د هغه په ژوند کښې وی یا که د
 هغه د شهادت نه پس وی، نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به د ام سلیم رضی اللہ تعالیٰ عنہا زیارت او خیال ساتنه د هغې
 د زړه د تسلی دپاره کوله او د دې تسلی علت حضور صلی اللہ علیہ وسلم په دې الفاظو کښې بیان کړو
 چه د هغې رور ماسره قتل شويدي. د حضور صلی اللہ علیہ وسلم په دې فعل کښې د مجاهد د شهادت نه
 پس د هغه د کور او بال بچ خیال ساتل دی او دا د حضور صلی اللہ علیہ وسلم د حسن اخلاق نه دی. (۳)

خو علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ د علامه اسکندرانی دا قول "قیل" سره تعبیر کړېدې او فرماني
 ((لا يخلو هذا، عن بعض التكلف، ولكن له وجه أقرب من هذا...)) (۴)

او هغه چه څه اقرب گرځولی دی د هغې خلاصه دا ده چه یو غازی ته د جهاد اسباب ورکول
 او د هغه نه پس د هغه د کور بال بچ خیال ساتل د غازی غایت اکرام دي او نبی صلی اللہ علیہ وسلم د دې
 ترغیب هم ورکړې.

نو د ام سلیم رضی اللہ تعالیٰ عنہا د رور په شهادت د هغې د تسلی دپاره په کثرت سره هغې کره تلل د دې
 خبرې طرف ته اشاره کوی چه کله د غازی د مړی او د کور د خلقو اکرام ښه او د اجر خبره
 ده نو د ژوندی غازی د کور بال بچ اکرام په طریقه اولی ډیره ښه او د اجر خبره ده. (۵)
 د علامه گنګوهی رحمۃ اللہ علیہ یو لطیفه توجیه: علامه گنګوهی رحمۃ اللہ علیہ حدیث شریف ترجمه الباب سره
 منطبق کولو دپاره بالکل یو ځان له توجیه ذکر کړیده.

هغه فرماني چه ممکن دي چه د حضرت ام سلیم رضی اللہ تعالیٰ عنہا د رور په غیر موجودگي چه هغه
 جهاد له تلې وی او د هغه د کور د خلقو خبر اخستل ئی کولو، او په دې وجه امام بخاری دا
 روایت دلته ذکر کړې وی. (۶)

۳۹- بَابُ: التَّحْنُطُ عِنْدَ الْقِتَالِ

د تحنط معنی: تحنط د باب تفعیل نه مصدر دي د دې معنی د حنوط کولو ده، او حنوط د
 یو مرکب خوشبو نوم دي چه د مړی دپاره استعمالولې شی. (۷)

(۱) (فتح الباری ج ۶ ص ۵۱) -

(۲) (کشف الباری کتاب المغازی ص ۲۶۵) -

(۳) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۳۸) -

(۴) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۳۸) -

(۵) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۳۸) -

(۶) (لامع الدراری ج ۷ ص ۲۲۲) -

(۷) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۳۸) -

بیا از هری رضی اللہ عنہ فرمائی: «یدخل فیہ الکافور وذریرة القصب والصندل والأحمر والأبیض» په دې کبې د کافور خوشبودار پوډر او سره او سپین صندل هم داخل دی. (۱)
او د بعضی نور و حضراتو وینا ده حنوط مړو سره خاص دی د ژوندو د استعمال خوشبو ته حنوط نشی و نیلې. (۲)

د ترجمه الباب مقصد امام بخاری رضی اللہ عنہ دلته دا خودل غواړی چه سرې د جنگ میدان ته ځی نو حنوط وغیره دې استعمالوی نو ځی دې. (۳)

د حنوط په استعمال کبې حکمتونه علامه گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه سرې کله د جنگ د میدان طرف ته رخ او کړی نو خوشبو وغیره دې استعمال کړی ځکه چه کیدیشی الله تعالی هغه د شهادت په اوچته مرتبه باندې سرفراز کړی نو هغه به خوشبو سره خنبولې شی او چه کله د هغه د الله جل جلاله سره ملاقات وی نو دې به پاک صفا او خوشبودار وی. (۴)
او علامه انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی د سلف صالحینو عادت او طریقه دا وه چه کله به هغوی د جنگ تیاری کوله نو حنوط به ئی هم استعمالول د دې ویرې چه د قتل کیدونه پس د هغه بدن متغیر نشی ځکه چه د جنگ وخت وی او په جنگونو کبې اکثر خنبول کبې تاخیر هم کیږی.

په پخوانې زمانه کبې به اهل مصر د خپلو مړو په بدنونو باندې دویانې مړې دې د پاره چه د هغوی بدنونه خراب نشی..... بیا دا داروگان نه ملاویدل او د حنوط استعمال په خلکو کبې باقی پاتې شو. (۵)

اوبله دا هم چه دا د خوشحالتی موقع ده او د خوشحالتی په موقعو باندې خوشبو استعمالولې شی نو د دې د پاره د جنگ په موقع خوشبو استعمالول پکار دی.

په دې کبې یو حکمت دا هم دی که سرې په بدن باندې تیل وغیره اولگوی اولارشی نو سستی به نه وی سرې تازه وی، که کافر ئی اونیسې هم نو د هغه نیول به په آسانی سره مضبوط نه وی.

[۲۶۹۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنٍ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي قَالَ وَذَكَرَ يَوْمَ الْيَمَامَةِ قَالَ أَتَى أَنَسُ (۶) ثَابِتَ بْنَ قَيْسٍ وَقَدْ حَضَرَ عَنْهُ فَنَحَذِيهِ وَهُوَ يَحْتَنُطُ فَقَالَ يَا عَمِّ مَا يَجْعَلُكَ أَنْ لَا تَجِيءَ قَالَ الْآنَ يَا ابْنَ أَخِي وَجَعَلَ يَحْتَنُطُ يَعْنِي مِنَ الْحَنُوطِ ثُمَّ جَاءَ فَجَلَسَ فَذَكَرَ فِي الْحَدِيثِ الْكِشَافُ مِنَ النَّاسِ فَقَالَ هَكَذَا

(۱) (شرح القسطلانی (ج ۲ ص ۳۸۹) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۳۸) والفتح (ج ۶ ص ۵۱) -

(۴) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۲۴) -

(۵) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۲۹) -

(۶) (قوله: أنس: الحديث انفرد به البخاری انظر تحفة الأشراف (ج ۱ ص ۱۲۲) -

عَنْ وَجْهِهَا حَتَّى تُضَارِبَ الْقَوْمَ مَا هَكَذَا كُنَّا نَفْعَلُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
بِئْسَ مَا عَوَّدْتُمْ أَقْرَأَكُمْ مَدَوَاهُ تَمَادَعْنِ ثَابِتٌ عَنْ أَنَسٍ

تراجم رجال

۱- عبدالله بن عبد الوهاب: دا ابو محمد عبدالله بن عبد الوهاب حجبی بصری میں دی. (۱)

۲- خالد بن حارث: دا ابو عثمان خالد بن حارث بن سلیم بصری میں دی. (۲)

۳- ابن عون: دا عبدالله بن عون بن اربطبان مزنی بصری میں دی. د دوی حالات «کتاب العلم باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: رب مبلغ أوعى من سامع» لاندی تیرشوی. (۳)

۴- موسی بن انس: دا حضرت انس رضی اللہ عنہ خوی، دبصری قاضی موسی بن انس میں دی. (۴)
د- انس: دا د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خادم حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات «کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه» لاندی تیرشوی دی. (۵)

۶- ثابت بن قیس: دا خطیب الانصار حضرت ثابت بن قیس بن شماس بن مالک بن امرئ القیس المدنی رضی اللہ عنہ دی. ابو محمد او ابو عبدالرحمن د ده کنیت دی. (۶)
د هغوی د موربی بی نوم هند الطائیه ده. (۷) او عبدالله بن رواحه او عمره بنت رواحه رضی اللہ عنہما د هغه د مورشریک خور او رور دی. (۸)

دی د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه د حدیث روایت کوی. او د هغه نه د هغه خامن محمد. قیس. اسماعیل، حضرت انس بن مالک او ابن ابی لیلی رضی اللہ عنہم وغیره د حدیث روایت کوی. (۹)

فضائل او مناقب: د هغوی بی شمیره فضائل او مناقب دی. هغوی په «خطیب الرسول صلی اللہ علیہ وسلم» سره یادولی شی لکه څنگه چه حضرت حسان بن ثابت رضی اللہ عنہ ته «شاعر الرسول صلی اللہ علیہ وسلم» وئیلی شی. (۱۰)

(۱) د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب العلم باب لیبلغ العلم الشاهد الغائب -

(۲) د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الصلاة باب فضل استقبال القبلة -

(۳) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۲۴) -

(۴) د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب المکاتب باب المکاتب ونجومه وفی کل سنة نجم.... -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۶) (تهذیب الکمال (ج ۴ ص ۳۶۸) والنقات لابن حبان (ج ۳ ص ۴۳) -

(۷) (سیر أعلام النبلاء (ج ۱ ص ۳۰۹) -

(۸) (حواله بالا -

(۹) (د شیوخ او تلامذه د پاره او گوری تهذیب الکمال (ج ۴ ص ۳۶۹) -

(۱۰) (أسد الغابة (ج ۱ ص ۴۵۱) -

امام زهري رحمته اللہ علیہ (۱) نه روايت دي چه د بنو تميم يو وفد رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو: د هغوی خطيب اودريدو او د خپل قوم بعض خيزونه ئی د فخر په انداز کښې پيش کړل نو حضور ﷺ حضرت ثابت بن قيس رضي الله عنه ته او فرمائيل ((قم فأجب خطيبهم)) دي اودريدو او ډير په بلاغت او فصاحت ئی د الله تعالی حمد او ثنا بيان کړه، په دې سره رسول الله ﷺ او نور مسلمانان ډير خوشحاله شو.

دې سره د غزوه احد او د دې نه پس په ټولو غزواتو کښې شريک شوې وو. (۲)

حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ ته په دې کښې وهم شوې چه اول خو حافظ صاحب په (تهذيب التهذيب) کښې دا او فرمائيل ((شهد بدرًا والمشاهد كلها)) (۳) ليکن په (اصابه) کښې ئې د دې ترديد او کړو. ليکی ((لم يذكره أصحاب المغازی في البدرين، وقالوا: أول مشاهدة أحد، وشهد ما بعدها)) (۴) اوراجع دا دی چه دا بدری صحابی نه دي. (۵) نبی کریم ﷺ هغه ته د جنت زيرې ورکړې وو. د حضرت انس رضي الله عنه نه روايت دي:

((قال كان ثابت بن قيس بن شماس خطيب الأنصار، فلما نزلت هذه الآية: ﴿يا أيها الذين آمنوا لا ترفعوا أصواتكم فوق صوت النبي﴾ قال: أنا الذي كنت أرفع صوتي فوق صوت رسول الله صلى الله عليه وسلم، فلأمن أهل النار، فذكر ذلك لرسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: بل هو من أهل الجنة)) (۶)

حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چه حضرت ثابت بن قيس بن شماس د انصارو خطيب وو كله چه دا آيت مبارك نازل شو ﴿يا أيها الذين آمنوا لا ترفعوا أصواتكم فوق صوت النبي﴾ نو وئی وئيل چه هم زه هغه یم چه خپل آواز د نبی کریم ﷺ په آواز باندې اوچتوم، نو هم زه د دوزخيانونه یم، د دې خبرې ذکر خلقو رسول الله ﷺ ته اوکړوهغوی او فرمائيل هغه د اهل جنت نه دي. دغه شان يو ځل نبی کریم ﷺ ارشاد او فرمائيلو:

((نعم الرجل أبوبكر، نعم الرجل عمر، نعم الرجل أبو عبيدة بن الجراح، نعم الرجل أسيد بن حضير، نعم الرجل ثابت بن قيس بن شماس، نعم الرجل معاذ بن جبل، نعم الرجل معاذ بن عمرو بن الجبور))

بهترين سړې ابوبکر دي، بهترين سړې عمر دي، بهترين سړې ابو عبیده بن الجراح دي، بهترين سړې اسيد بن حضير دي. بهترين سړې ثابت بن قيس بن شماس دي، بهترين سړې

(۱) السيرة النبوية لابن هشام (ج ۲ ص ۵۶۲) وسير أعلام النبلاء (ج ۱ ص ۳۱۲) والطبقات الكبيرى (ج ۱ ص ۲۹۴)

(۲) (أسد الغابة (ج ۱ ص ۴۵۱) والاستيعاب (ج ۱ ص ۱۲۵) -

(۳) (تهذيب التهذيب (ج ۲ ص ۱۲) -

(۴) (الإصابة (ج ۱ ص ۱۹۵) -

(۵) (تهذيب الكمال (ج ۴ ص ۳۷۱) -

(۶) (رواه البخارى كتاب المناقب باب علامات النبوة فى الاسلام رقم (۳۶۱۳) وكتاب التفسير باب ﴿يا أيها الذين آمنوا لا ترفعوا أصواتكم فوق صوت النبي﴾ رقم (۴۸۴۶) ورواه مسلم كتاب الإيمان باب مخافة

المؤمن أن يحبط عمله رقم (۳۱۴-۳۱۷) -

معاذ بن جبل دې، بهترین سرې معاذ بن عمرو بن جموح دې. (رض الله عنهم أجمعين)
یوخل نبی کریم ﷺ هغوی ته وفرمائیل:

((یا ثابت، امارضی أن تعيش حیداً، وتقتل شهیداً، وتدخل الجنة)) (۱)

په دې کښې حضور ﷺ حضرت ثابت ؓ ته د دریو څیزونو زیرې ورکړو: ① د هغه ژوند به ښه تیرېږي ② هغه به د شهادت په اوچته مرتبه سرفراز کیږي ③ او په جنت کښې به داخلېږي، او هم داسې اوشو کوم چه نبی کریم ﷺ فرمائیلې وو، راوی وائی ((فعاش حیداً، وقتل شهیداً يوم مسیلة الذئاب)) (۲)

شهادت: حضرت ثابت بن قیس د حضور اکرم ﷺ د پیشنگونې مطابق شهادت اوموندلو، جنگ یمامه کوم چه د حضرت ابوبکر صدیق ؓ په زمانه کښې د مسیلمه کذاب خلاف شوې وو په هغې کښې دوی د انصارو امیر وو او هم په دې جنگ کښې هغه ښه په بهادرۍ سره د جنگیدلو نه پس شهید شو (۳) او هم دا واقعه په حدیث باب کښې ذکر کړی شویده. یوه عجیبه واقعه: امام حاکم په مستدرک (۴) کښې، امام طبرانی په معجم الکبیر (۵) کښې، علامه ابن عبدالبر الاستیعاب (۶) او علامه الاثیر الجزری په اسد الغابه (۷) کښې د هغوی سره متعلق یوه عجیبه واقعه ذکر کړیده.

په جنگ یمامه کښې د مسیلمه کذاب او بنو حنفیه خلاف چه کوم لښکر حضرت ابوبکر صدیق ؓ ترتیب کړې وو په هغې کښې حضرت ثابت هم شامل وو. کله چه د دواړو لښکرو خپل مینځ کښې مقابله اوشوه نو په دې کښې مسلمانان روستو شو، اوداسې درې ځل اوشو. چه کله حضرت ثابت او حضرت سالم مولى ابو حذیفه ؓ دا صورت حال اوکتلو نو د هغوی نه برداشت نه شوه او وئى فرمائیل ((ما هکذا کنا نقاتل مع رسول الله صلى الله عليه وسلم)) او هغه حضراتو په زمکه کښې یوه کنده اوکنستله او په هغې کښې ئې خپل خان قید کړو او جنگیدل تردې چه دواړه شهیدان شول.

د حضرت ثابت د شهادت نه پس حضرت بلال ؓ (۸) هغه په خوب کښې اولیدو چه فرمائیلې. زه هغه بله ورځ شهید شوی وم نو د مسلمانانو یو سرې زما خواکې تیریدو او هغه

(۱) (رواه الحاکم فی مستدرکه وصحیحه الذهبی (ج ۳ ص ۱۳۴) وإسناده قوى، لکنه مرسل کما قاله الحافظ فی الفتح (ج ۶ ص ۶۲۱) -

(۲) (المستدرک للحاکم (ج ۳ ص ۲۳۴) -

(۳) (أسد الغابة (ج ۱ ص ۴۵۱) والإستیعاب (ج ۱ ص ۱۲۵) والمستدرک (ج ۳ ص ۲۳۳) -

(۴) (المستدرک للحاکم (ج ۳ ص ۲۳۴) -

(۵) (المنجم الکبیر للطبرانی (ج ۲ ص ۷۰) رقم (۱۳۲۰) -

(۶) (الإستیعاب (ج ۱ ص ۱۲۵) -

(۷) (أسد الغابة (ج ۱ ص ۴۵۲) -

(۸) (وأفاد الواقدي أن رانی المنام هو: بلال المؤذن. فتح الباری (ج ۶ ص ۵۲) -

زما زغره راویستله او لاړو، هغه د لښکر په آخره کښې دې او د هغه سړی اس په رسنې ترلې څرن کوی، هغه د زغرې د پاسه د پتولودپاره څه کانړی اچولی دی او په هغه کانړونې کجاوه ایخودې ده. بیاني هم په خوب کښې حضرت بلال رضی الله عنه ته او فرمائیل چه د لښکر امیر

حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه له لارښه او هغه ته او وایه چه زما زغره راپیدا کړی. بیاني او فرمائیل چه کله مدینې منورې ته تاسو واپس شئې نو د رسول الله صلی الله علیه و آله خلیفه حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه له لارښه او هغه ته اوښایه چه د فلانکې په ما باندې دومره قرض دې او په فلانکې باندې زما دومره پیسې دی او زما فلانکې غلام آزاد دې (۱) بیاني او فرمائیل چه ته دا د دروغو خوب مه گنړه چه بیا زما دا ټولې خبرې ضائع شی.

حضرت بلال رضی الله عنه زر راپاسیدو او خالد بن ولید رضی الله عنه ته ئې خوب بیان کړو، هغه چه د زغرې باره کښې کوم خائ خودلې وو هم هلته پرته وه او صورت حال بالکل هم هغه وو کوم چه حضرت ثابت رضی الله عنه په خوب کښې ذکر کړې وو. بیا چه کله مدینې ته واپس شو نو د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه متعلق د امورو ذکر ئې او کړو نو حضرت ابوبکر رضی الله عنه د وفات نه پس د هغه وصیت نافذ کړو.

او دا دهغه خصوصیت دې، راوی فرمائی ((فلانعلم أحداً بعد ما مات أنفذ وصيته غير ثابت بن

قيس بن شماس رضي الله عنه)) (۲)

د حره په جنگ کښې د هغه درې خامن شهیدان شوې وو. (۳)

د امام بخاری نه علاوه امام ابوداود او امام نسائی رحمهما الله (اليوم والليلة) کښې د هغه نه احادیث اخستې دي. (۴)

او په بخاری شریف کښې د هغه صرف یو روایت دې. (۵)

قوله: قال: وذكر يوم اليمامة: فرمائی چه د یمامه د جنگ د ورځې ذکر ئې او کړو.

د بخاری شریف په اکثر و نسخو کښې د واو سره ((وذكر)) او واو حالیه دې او د حموی په نسخه کښې بغیر د واو ((ذكر)) دې. (۶)

قوله: يمامة: یمامه د یمن یو ښار دې چه د طائف نه د دوو مرحلو په فاصله واقع دې. په دې مقام د تاریخ اسلام مشهور جنگ (حرب الیمامه) شوې وو. دا د ربیع الاول دولسم هجری واقع ده. یو طرف ته مسلمانان وو چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله د ختم نبوت د حفاظت کولو د پاره راغلی وو او بل طرف ته مسیلمه کذاب او د بنو حنفیه خلق وو چه د مسیلمه کذاب د

(۱) (قال الحافظ: وسمى الواقدي في كتاب الردة من وجه آخر من أوصى بعنقه وهم: سعد وسالم، حواله بالا-

(۲) (وانظر أيضاً لهذه القصة مجمع الزوائد (ج ۹ ص ۳۲۲) والإصابة (ج ۱ ص ۱۹۵)-

(۳) (سير أعلام النبلاء (ج ۱ ص ۳۱۳)-

(۴) (تهذيب الكمال (ج ۴ ص ۳۷۱)-

(۵) (خلاصة الخرجي (ص ۵۷)-

(۶) (عمدة القاري (ج ۱ ص ۱۳۹) وفتح الباري (ج ۶ ص ۵۱)-

دروغو په نبوت نی ایمان راوړې وو. حضرت ابوبکر رضی الله عنه د هغوی د سر ښکته کولو د پاره د حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه په مشرني کښي یو لښکر اولیگلو. د یمامه په مقام باندې د دې دواړو لښکرو مقابله اوشود. د سخت جنگ نه پس د حضرت وحشی بن حرب رضی الله عنه او ابو دجانه سماک بن حرب رضی الله عنه په لاسونو مسيلمه کذاب دوزخ ته اورسیدو او د هغه ۲۱ زره سړي قتل کړشو او د مسلمانانو د طرف نه تقریباً پنځه سوه کسان شهیدان شو. (۱) په کومو کښي چه اويا انصاری صحابه کرام رحمة الله (مه وو. (۲)

قوله: قال: أتى أنس ثابت بن قيس، وقد حصر عن فخذيه: حضرت موسی بن انس رضی الله عنه فرماني چه حضرت انس رضی الله عنه حضرت ثابت رضی الله عنه کړه راغلو او په دې وخت کښي هغه خپلي دواړه پښي کولاؤ کړې وې. انس فاعل کیدو په وجه مرفوع او ثابت مفعولیت په وجه منصوب دې. (۳)

او «وقد حصر» جمله حالیه ده، و او د حال د پاره دې. (۴) او د حصر معنی کشف ده اودا د باب ضرب نه دې. (۵)

ران ستر دې که نه؟ د حدیث په جمله کښي «وقد حصر عن فخذيه» نه په ظاهره دا معلومېږي چه فخذ سترنه دې گني که فخذ ستر کښي داخل وې نو حضرت ثابت رضی الله عنه به د هغې نه کپړه نه اخواکوله.

ظاهريه او امام بخاری رحمته الله چه د فخذ ستر کیدلو قائل نه دې هغه د حدیث باب سره په خپل مذهب باندې استدلال کړيدې. (۶)

اوس که د حضرت ثابت رضی الله عنه مسلك همدغه وی چه د ظاهريه دې یعنی فخذ پښي ستر کښي داخل نه دی نو د حدیث باب د توجیه هډو ضرورت نشته (۷) او که د هغه مذهب هغه نه وی چه د ظاهريه دې نو علامه گنگوهي رحمته الله د حدیث باب توجیه دا فرمانيږي «وقد علم ذلك بإخماره، لأنه رأاه حاصراً فخذيه» یعنی حضرت انس رضی الله عنه ته د هغه د پښي د کولاویدلو علم د هغه د خود لونه پس حاصل شو، نه چه هغه په ستر کولاویدلو سره اولیده. (۸)

مولانا حسین علی رحمته الله د حضرت گنگوهي رحمته الله نه د حدیث باب توجیه دا نقل کړیده چه

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۹) وانظر أيضاً البداية والنهاية (ج ۶ ص ۳۲۳-۳۲۷) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۴۱) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۹) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۲) ولامع الدراری (ج ۷ ص ۲۲۴) -

(۷) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۲۴) -

(۸) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۲۴) -

حضرت انس رضی اللہ عنہ د ثابت بن قیس په خدمت کښې حاضر شو او په دروازه کښې اودريدو وني ونييل ((ياعم، مايمسك ان لاتجى؟)) بيا حضرت ثابت رضی اللہ عنہ دروازې له راغلو او حضرت انس رضی اللہ عنہ سره نې څه وخت ناسته او کړه او بيا د جهاد د پاره لاپل. (۱)

مطلب دا شو چه حضرت انس دننه داخل شوې نه وو بلکه هم په دروازه کښې نې په ولاړه خبرې اوکړې. اوس دا لازم نه راځي چه حضرت انس رضی اللہ عنہ د حضرت ثابت رضی اللہ عنہ کولوشوې پښوښي ليدلې وې.

حضرت شاه صاحب رحمته الله فرمائي چه په دې کښې د فخذ د عورت او ستر نه کيدو څه دليل نشته، ځکه چه د صحابي فعل په مختلف فيهِ مسئله کښې حجت نه دې. (۲)

قوله: وهو يتحنط، فقال: يا عمر، مايمسك ان لاتجى؟: دې وخت کښې هغه په حنوط لگولو کښې مشغول وو نو حضرت انس رضی اللہ عنہ او ونييل اي تره تاڅه څيز رابندوي چه ته نه راځي؟

((هو يتحنط)) جمله هم حالیه ده او ثابت بن قیس رضی اللہ عنہ د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه مشر وودغه شان دهغوی تعلق د قبيله خزرج سره وو، په دې وجه حضرت انس رضی اللہ عنہ هغه د تره سره مخاطب کړو. (۳)

علامه ابن الاثير مبارك الجزري رحمته الله د ((وهو يتحنط)) په تشریح کښې فرمائي ((أي يستعمل الحنوط في ثيابه عند خروجه إلى القتال كأنه أراد بذلك الاستعداد للموت، وتوطئ النفس عليه بالصبر على القتال)) (۴) يعنی هغه د جنگ د پاره راوتلو کښې په خپلو کپرو حنوط (خوشبو) لگوله، لکه چه د هغه مقصد د دې نه د مرگ تياري اود جنگ په وخت کښې نفس په صبر باندي ثابت قدم ساتل وو.

دان لاتجى؟ د اعراب تحقيق: په دې کښې دوه اعراب دي يو نصب، دوئم رفع.

د نصب په صورت کښې ((ألا)) مشدد دي او ((لا)) زانده دي د دې د پاره ((تجى)) به منصوبوي.

د رفع په صورت کښې ((ألا)) کښې ((لام)) مخففه دي په دې وجه به مرفوع وي (۵)

قوله: قال: الآن يا ابن أخي، وجعل يتحنط. يعنى من الحنوط: حضرت ثابت

رضی اللہ عنہ اوفرماييل وراره اوس دراوخم او بيا په حنوط لگولو کښې مشغول شو. ((يعنى من الحنوط))

الفاظ تفسيریه دی چه په حديث کښې کوم ((ينحط)) وارد شويدي هغه د حنوط نه مشتق دي.

(۱) (تقرير الجنجوهي على الصحيحين (ص ۷۱) -

(۲) (فيض الباري (ج ۳ ص ۲۹) وانظر أيضاً التعليقات على فيض الباري المسمى البدر الساري -

(۳) (فتح الباري (ج ۶ ص ۵۱) وعمدة القاري (ج ۱ ص ۱۳۹) -

(۴) (النهاية في غريب الحديث والأثر (ج ۱ ص ۴۵۰) -

(۵) (شرح الكرمانی (ج ۱۲ ص ۱۲۴) وعمدة القاري (ج ۱ ص ۱۳۹) -

اود دې تفسير وجه دا ده چه چاته دا وهم اونشی چه دا د ((حنطة)) نه مشتق دي. (١)
 علامه کرمانی رحمه الله د دې تفسيری جملې وجه دا بیانوی چه خوک په دې لفظ کښې تصحیف
 کولو سره د حنطې سره مشتق اونه گرځوی. (٢) د کوم معنی چه د غنمو خرڅولو ده. (٣)
 بیا حضرت ثابت رضي الله عنه راغلو او کیناستو نو حضرت انس رضي الله عنه په خبرو کښې د خلقو د
 نښتیدو ذکر او کړو. یعنی حضرت ثابت بن قیس رضي الله عنه حضرت انس رضي الله عنه له راغلو او کیناستو
 نو حضرت انس رضي الله عنه د هغه خلقو د خپل ځای پرېځودو ذکر او کړو او دا چه په مسلمانانو
 کښې د شکست آثار پیدا کیري. (٤)

قوله: فقال: هكذا عن وجوهنا حتى نضارب القوم: نو حضرت ثابت رضي الله عنه
 اوفرمايیل چه زمونږ د مخې نه خوا شه چه مونږ په دښمن باندې حمله او کړیښو.

«هكذا عن وجوهنا» معنی ده «افسحوا» یعنی ماته لار راکړه او زما د مخې نه خوا شه. (٥)
 علامه کرمانی او علامه عینی رحمه الله دا جمله د حضرت انس رضي الله عنه قول گرځولې دي او معنی
 ئی دا بیان کړیده چه زمونږ او د دښمن خلق یو بل سره یوځای شو او مونږ دښمن بغیرد څه
 منع کونکې نه د وژلو قابل شو. (٦)

قوله: ما هكذا كنا نفعل مع رسول الله صلى الله عليه وسلم: مونږ چه به كله د
 رسول الله صلى الله عليه وسلم سره وو نو داسې به مو نه كول

مقصد دا چه كله به مونږ رسول الله صلى الله عليه وسلم سره په غزواتو کښې وو نو اولنی صف به خپل ځای
 نه پرېځودلو بلکه په خپل ځای به کلك ولاړوو او دوئم صف به د هغوی امداد کولو. (٧)
 «نسمعوا وامتأوا» تاسو خپل حریف ته خراب عادت اچولې دي.

د اکثرو په روایت کښې هم داسې دی خو د مستملی په روایت کښې «عودکم أفرانکم» راغلې دي.
 په اول صورت کښې «أفرانکم» به منصوب وی او د مستملی د روایت مطابق به مرفوع وی. (٨)
 «أفران» د قرن جمع ده او قرن - بکسر القاف وسکون الراء - معنی مقابل یا بهادرنی کښې بی
 مثاله دي. او بفتح القاف وسکون الراء چه وی نو معنی یوشان عمر دي. (٩)

(١) (فتح الباری ج ٦ ص ٥٢) -

(٢) (شرح الکرمانی ج ١٢ ص ١٣٤) -

(٣) (القاموس الوحید ص ٣٨٣) مادة حنطا -

(٤) (شرح الکرمانی ج ١٢ ص ١٣٤) وشرح القسطلانی ج ٥ ص ٦٧ -

(٥) (فتح الباری ج ٦ ص ٥٢) -

(٦) (شرح الکرمانی ج ١٢ ص ١٣٤) وعمدة القاری ج ٤ ص ١٤٠ -

(٧) (شرح الکرمانی ج ١٢ ص ١٣٤) -

(٨) (فتح الباری ج ٦ ص ٥٢) وعمدة القاری ج ٤ ص ١٤٠ (شرح الکرمانی ج ١٢ ص ١٣٤) -

(٩) (حواله بالا ومختار الصحاح ص ٥٣٢) مادة قرب -

او د حضرت ثابت رضی اللہ عنہ مقصد د دې قول نه د شکست خوړونکو توبیخ کول دی چه تاسو خپل مقابل ته خراب عادت ورکړو تاسو اوتبتیدونکي د څه په وجه چه دښمن په تاسو دلچسپي اخلي. (۱) یا ستاسو ملگرو تاسو ته د روستو کیدو خراب عادت درکړو چه ستاسو د پاره نقصانی او د دښمن د پاره فائده مند دي.

فقه الحديث: د حديث باب نه يو څو فائدي مستنبط کيږي.

① په دې کښې د دې خبرې دليل دې چه د الله تعالى د پاره خپل ځان په هلاکت کښې اچول صحيح او جائز دی. او په دې معامله کښې سختوالي هم کولې شي او که په رخصت باندي قادر وي نو په دې باندي عمل نه کول هم صحيح دی. (۲)

② مړي د پاره خوشبولگول سنت دی ځکه چه د مرگ نه پس به د مړي واسطه د فرښتوسره وي. (۳)

③ په حديث باب کښې د جنگ نه تبتيدونکو د پاره سخت توبیخ بيان کړې شوي دي. (۴)

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث باب ترجمة الباب سره مطابقت ((وهو يتحفظ))

او ((وجعل يتحفظ يعنى من الحنوط)) کښې دي. (۵)

قوله: رواه حماد عن ثابت عن أنس: حماد دا حديث ((عن ثابت عن أنس)) په طريق سره روايت کړيدې.

د مذکوره تعليق تخريج: امام بخاري رحمته الله چه دا کوم تعليق ذکر کړيدې دا ابن سعد (۶)،

طراڼي (۷)، حاکم (۸)، او برقاني رحمته الله په خپل مستخرج کښې موصولاً ذکر کړيدې. (۹)

د مذکوره تعليق مقصد: حافظ صاحب فرمائي چه امام بخاري رحمته الله د دې تعليق په ذريعه د

اصل حديث طرف ته اشاره کړيده خو سره د حماد د روايت چه د موسی بن انس روايت نه

اتم او اکمل دي خو هغوی د موسی بن انس مختصر حديث ذکرکړو او د اصل حديث طرف

ته ئي تعليقاً اشاره اوکړه. (۱۰)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۲) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۴۰) -

(۲) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۵۲) -

(۳) (حواله بالا (ص ۵۳) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۹) -

(۶) (کذا قاله الحافظ فی افتتاح (ج ۶ ص ۵۱) ولكن لم أجده مع تتبعی الشديد عند ابن سعد -

(۷) (المعجم الكبير للطبرانی (ج ۲ ص ۶۵) رقم (۱۳۰۷) -

(۸) (المستدرک للحاکم (ج ۳ ص ۲۳۵) کتاب معرفة الصحابة ذکر مناقب ثابت بن قيس.... -

(۹) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۹) وفتح الباری (ج ۶ ص ۵۲) وتغليق التعليق (ج ۳ ص ۴۳۶) -

(۱۰) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۲) -

٣٠- بَاب: فَضْلِ الطَّلِيعَةِ

ذَ طَلِيعَةٍ مُطْلَبٌ طَلِيعَةٍ ذَ لَنْبَكْرٍ هَفْهَ حَصِي تَهْ وَائِي چَه ذَ انتظاماتو او ذَ حال احوال ذَ تحقيق ذَ پاره ذَ لَنْبَكْرٍ نه وړاندې ليکلي شی، دا اسم جنس دې او دا حصه مختصر هم کيدی شي او لويه هم، په يو سړي باندې هم مشتمل کيدی شي او په دوو هم. (١)
 ذَ ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله دلته ذَ طَلِيعَةٍ فضيلت بيانوي چَه ذَ دې عمل ډير فضيلت دې نو که چاته دا ذمه واری ورکړی شي نو هغه له شاته کيدل نه دی پکار. (٢)

[٢٦٩] حَدَّثَنَا أَبُو نَعِيمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرٍ (٣) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يَأْتِينِي بِخَبَرِ الْقَوْمِ يَوْمَ الْأَحْزَابِ قَالَ الزُّبَيْرُ أَنَا لَمْ نَأَلْ مَنْ يَأْتِينِي بِخَبَرِ الْقَوْمِ قَالَ الزُّبَيْرُ أَنَا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيًّا وَحَوَارِيَّ الزُّبَيْرُ [٢٦٩٢، ٢٨٣٥، ٣٨٨٧، ٦٨٣٣]

تراجم رجال

- ١- ابونعيم: دا مشهور محدث ابونعيم الفضل بن ذَ كين كوفی رحمته الله دې. ذَ ده حالات ((كتاب الإيمان باب فضل من استبرأ لدينه)) لاندې تیر شوی. (٤)
- ٢- سفيان: دا امام حديث، تبع تابعی ابو عبد الله سفيان بن سعيد الثوري رحمته الله دې ذَ ده حالات ((كتاب الإيمان باب علامة المنافق)) لاندې راغلی دی. (٥)
- ٣- محمد بن منكر: دا محمد بن منكر بن عبد الله المدني رحمته الله دې. (٦)

(١) (فتح الباري (ج ٦ ص ٥٢) وعمدة القاري (٤ ص ١٤١) والنهاية في غريب الحديث (ج ٣ ص ١٣٣) -

(٢) (عمدة القاري (٤ ص ١٤١) -

(٣) (قوله: عن جابر رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً (ج ١ ص ٣٩٩) كتاب الجهاد والسير باب هل يبعث الطليعة وحده؟ رقم (٢٨٤٧) (و (ج ١ ص ٤٢٠) باب السير وحده، رقم (٢٩٩٧) (و (ج ١ ص ٥٢٧) كتاب فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم باب مناقب الزبير بن العوام رضي الله عنه رقم (٣٧١٩) (و (ج ٢ ص ٥٩٠) كتاب المغازي باب غزوة الخندق وهي الأحزاب رقم (٤١١٣) (و (ج ٢ ص ١٠٧٨) كتاب أخبار الأحاد باب بعث النبي صلى الله عليه وسلم رقم (٧٢٦١) ومسلم كتاب فضائل الصحابة باب نمن فضائل طلحة والزبير رضي الله عنهما رقم (٦٢٤٢) (و الترمذي كتاب المناقب باب ماجاء في مناقب الزبير بن العوام رضي الله عنه باب قوله صلى الله عليه وسلم كالذي قبل مع قصة فيه رقم (٣٧٤٥) وابن ماجه كتاب السنة باب فصل الزبير رضي الله عنه رقم (١٢٢) -

(٤) (كشف الباري (ج ٢ ص ٦٦٩) -

(٥) (حواله بالا (ص ٢٧٨) -

(٦) ذَ دوی ذَ حالاتو دپاره او گوري کتاب الوضوء باب صب النبي صلى الله عليه وسلم وضوءه على المغفى عليه -

~ جابر: دا مشهور صحابی حضرت جابر بن عبد الله ﷺ دی. (۱)

قوله: قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: من يأتيني بخبر القوم؟ يوم

الأحزاب: حضرت جابر ﷺ فرمائی چه نبی کریم ﷺ د غزوہ احزاب پہ ورخ او فرمائیل چه ماله به د قوم خبر څوک راوړی؟

د قوم نه مراد دلتہ د بنو قریظہ یہودیان دی او د یوم الاحزاب نه جنگ خندق مراد دی. په دې جنگ کښې د قریشو نه علاوه نور قبائل هم مسلمانانو سره د جنگ د پاره راغلی وو او د مدینې یہودیانو دا معاهده ماته کړې وه کومه چه د هغوی او د نبی ﷺ په مینځ کښې شوې وه او د قریشو سره د مسلمانانو خلاف یوځای شوی وو. (۲)

قوله: قال الزبير: أنا، ثم قال: من يأتيني بخبر القوم؟ قال الزبير: أنا: حضرت

زبير بن عوام ﷺ او فرمائیل چه زه، بیا نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه د قوم خبر به ماله څوک راوړی؟ نو حضرت زبير ﷺ او وئیل زه.

نبی کریم ﷺ څو ځل ترغیب ورکړو؟ د حدیث باب نه معلومېږی چه د نبی ﷺ او صحابه کرامو رضوان الله اجمعین په مینځ کښې سوال او جواب دوه ځل اوشو او دواړه ځل حضرت زبير ﷺ خپل نوم پیش کړو. خو امام نسائی رحمه الله یو روایت نقل کړیدی. فرمائی چه:

((قال وهب بن كيسان: أشهد لسبع جابر بن عبد الله ﷺ يقول: لما اشتد الأمر يوم بني قريظة، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من يأتينا بخبرهم؟ فلم يذهب أحد، فذهب الزبير، فجاء بخبرهم، ثم اشتد الأمر أيضًا، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: من يأتينا بخبرهم؟ فلم يذهب أحد، فذهب الزبير، ثم اشتد الأمر أيضًا، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: من يأتينا بخبرهم؟ فلم يذهب أحد، فذهب الزبير، فجاء بخبرهم، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أن لكل ذي حواريا، وإن الزبير حواريا)) - (۳)

حضرت وهب بن کيسان رحمه الله فرمائی چه زه گواهی ورکوم چه ما د حضرت جابر بن عبد الله ﷺ نه داسې اوریدلی چه د بنو قریظہ په جنگ کښې کله معامله سخته شوه نو رسول الله ﷺ او فرمائیل مونږ له به د هغوی خبر څوک راوړی؟ خو څوک هم لار نه شو، نو حضرت زبير ﷺ لاړو، د هغوی خبرنی راوړلو، بیا معامله نوره سخته شوه نو نبی کریم ﷺ ارشاد او فرمائیلو مونږ له به د هغوی خبر څوک راوړی؟ خو څوک هم لار نه شو هم حضرت زبير ﷺ لاړو، بیا معامله په دریم ځل شدت اختیار کړو نو نبی کریم ﷺ او فرمائیل مونږ له به د هغوی خبر څوک راوړی؟ نو هیڅ څوک لار نشو هم حضرت زبير ﷺ لاړو د هغوی خبرنی راوړو، نو رسول الله ﷺ او فرمائیل تحقیق د هر نبی یو حواری وی او زما حواری زبير ﷺ دی.

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الوضوء باب باب من لم ير الوضوء إلا من الخرجین .... -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۱) -

(۳) (سنن النسائی الكبير (ج ۵ ص ۲۶۴) کتاب السیر باب ذهاب الطلیعة وحده، رقم (ج ۳ ص ۸۸۴۳) -

نو په دې روایت کښې دا ذکر شو چه دا سوال جواب درې ځل شويدي او د بخاری شریف په روایت کښې اختصار دي. علامه قسطلانی رحمته الله علیه فرمائی ((وفيه أن الدين يرتوجه إليهم ثلاث مرات)) (۱) ترغیب ئی په یوځای ورکړو که مختلفو ځایونو کښې؟ دغه شان د حدیث باب نه دا هم معلومېږي چه د حضور او صحابه کرامو رضی الله عنهم د ترغیب ورکولو عمل هم په یو مقام باندې شويدي، چه هغوی رضی الله عنهم په یو مقام باندې تشریف فرماوو او د صحابو نه ئی تپوس کولو چه ((من یأتینی بخبر القوم؟))

لیکن دا صحیح نه دی بلکه په دریو ځایونو کښې داسې شويدي چه نبی صلی الله علیه و آله په دریو مختلفو مقاماتو کښې تپوس کړيدي او دریواړه ځل حضرت زبیر رضی الله عنه وروړاندې شويدي او خپل ځان ئی پیش کړيدي. نو هم د سنن نسائی هغه روایت کوم چه مونږ اوس ذکر کړوپه دې دلالت کوي. (۲)

د بنو قریظه د خبر راوړلو د پاره کوم صحابی تلې وو؟ علامه سراج الدین بن الملن رحمته الله علیه په (التوضیح) کښې د خپل استاذ حافظ فتح الدین یعمري رحمته الله علیه نه دلته یو اشکال نقل کړيدي چه په اهل مغازی کښې خودا مشهوره ده چه د خبر راوړلو د پاره کوم سړي لیکلې شوي وو هغه حضرت حذیفه بن الیمان رضی الله عنه وو او دلته د بخاری په روایت کښې ذکر دی د حضرت زبیر رضی الله عنه؟

① په دواړو روایتونو کښې د تطبیق د پاره دا خبره کولې شی چه دا واقعه د یو وخت وی او بله واقعه د بل وخت وی په دې وجه هیڅ تعارض نشته.

② حافظ ابن حجر عسقلانی رحمته الله علیه دا جواب ارشاد فرمایلې دي چه په اصل کښې دا جدا جدا واقعات دی، حضرت زبیر رضی الله عنه هم نبی صلی الله علیه و آله لیکلې وو او حضرت حذیفه بن یمان رضی الله عنه هم. لیکن حضرت زبیر رضی الله عنه خو ئی د دې خبرې د تحقیق د پاره روان کړې وو چه آیا بنو قریظه نقض عهد کړې دي که نه؟ او قریشو سره هغوی سازباز کړيدي او که نه؟ او هغوی د مسلمانانو سره د جنگ کولو د پاره تیار دی که نه؟ نو دا کار حضرت زبیر رضی الله عنه ته سپارلې شوي وو.

ترکومي چه د حضرت حذیفه رضی الله عنه د واقعي تعلق دي نو د هغه قصه داسې ده چه کله د کفارو گیره په غزه خندق کښې په مسلمانانو راتنگه کړيشوه او مختلف قومونه په هغوی راپریوتل. بیا روستو په دې قومونو کښې بې اتفاقی راغله او هریو قوم د بل قوم نه ویریدلو او الله تعالی په هغوی باندې سخته سیلې راوستله او حالات خراب شو نو هغه وخت حضور صلی الله علیه و آله حضرت حذیفه رضی الله عنه اولیگلو چه د مشرکانو حالت معلوم کړه راشه.

په صحیح مسلم کښې د حضرت حذیفه رضی الله عنه قصه ذکر ده هغه فرمائی، سخته سیلې او یخنی وه او د شپې وخت وو، نبی کریم صلی الله علیه و آله مونږ صحابه کرامو ته او فرمائیل ((الارجل یأتینی

(۱) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۶۷) -

(۲) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۲۷) -

بخبر القوم، جعله الله معى يوم القيامة؟)» داحضور ﷺ درې ځل او فرمائیل خو چا هم جواب ورنکړو نو رسول الله ﷺ ماته او فرمائیل ((قم يا حذيفه، فاتنا بخبر القوم)) ورسره هغوی ﷺ فرمائیلې وو چې څوک به وژنې نه. دې وانی چې دومره سخته یخنی وه چې تگ ډیر گران وو خو چې کله د حضور ﷺ په حکم باندې زه لارم نو داسې معلومیدله لکه چې زه په گرم حمام کښې یم او د یخنی څه نوم او نښه باقی نه وه. دې نه پس زه هغه مذکوره مقام ته اورسیدلم نو اومی کتل چې ابوسفیان (رضی الله عنه) خپله ملاکرموی، ما خیال راغلو چې ډیره ښه موقع ده چې دې خو ختم کړم لیکن د حضور ﷺ خبره رایاده شوه چې څوک اونه وژنې نو ما هغه پریخودو. کله چې زه د هغه ځای نه واپس راغلم او هغه کار چې ماته سپارلې شوې وو پوره شو نو دومره یخنی می اوشوه چې د هغې انتها نه وه. نو حضور ﷺ خپل خادر په ما باندې واچولو او زه اوده شوم بیا چې کله د سحر د مانځه وخت شو نو حضور ﷺ او

و فرمائیل ((قم يا نومان)) اې ډیر خوب کوتکیه پاسه. (۱)

نو چې کله دا دواړه جدا جدا واقعات دی نو د تعارض هډو څه سوال نه پیدا کیږي. (۲)
د نبی کریم ﷺ ترغیب او د نورو صحابه کرامو سکوت: دلته یو سوال دا پیدا کیږي چې کله نبی ﷺ ((من یأتیني بخبر القوم؟)) او فرمائیل نو د حضرت زبیر (رضی الله عنه) نه علاوه نورو صحابه کرامو ولې لیک اونه وئیل او چپ پاتې شو سره د دې چې هغوی خو د حضور ﷺ د پاره ځان هم قربانی کولو؟

حضرت گنگوهی (رحمته الله علیه) د دې سوال مختلف جوابونه ذکر کړي دي:

① سره د دې چې د طلعه فضیلت په خپل ځای دې لیکن صحابه کرامو د حضور صحبت نه پریخودلو ممکن دی چې د حالاتو دنزاکت د وجه د حضور ﷺ نه جدا کیدل ئی نه وی خوښ کړی.

② دا هم ممکن دی چې د حاضرینو نه هر یو جواب او لیک وئیل غوښتل خو چې کله هغوی او کتل چې حضرت زبیر (رضی الله عنه) په جواب کښې رومې والې او کړو نو هغه حضرات چپ شو.

③ بیا دا خبره هم ده چې په دې دریو موقعو کښې ټول صحابه د حضور ﷺ سره حاضر نه وو بلکه څه لږ شان وو نو په دې وجه ممکن دی چې د دې خطاب مخاطب لږ شان خلق وی ټول نه وی. (۳)

قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: إن لكل نبي حوارياً، وحواري الزبير:

نو حضور ﷺ او فرمائیل د هر یو نبی د پاره یو (خاص) حواری (امدادی) وی او زما حواری زبیر دی.

د حواری معنی: د حواری معنی خاص امدادی او ناصر ده. د حضرت عیسی (علیه السلام) ملگروته په

(۱) (الحديث أخرجه مسلم كتاب الجهاد والسير باب غزوة الأحزاب رقم (۴۶۴) -

(۲) (فتح الباری (ج ۷ ص ۴۰۷) -

(۳) (لامع الدراری ج ۱ ص ۲۲۸-۲۳۰) -

قرآن کریم کنبی (الحواریون) (۱) سره تعبیر کړیشوی دی. ځکه چه هغوی د حضرت عیسی علیه السلام خاص سړی او امدادی ملگری وو. د دې اصل ((تحویر)) دې. د کوم معنی چه ((تبییض)) ده، یو قوم دا هم دې چه د حضرت عیسی علیه السلام دا دوستان یا شاگردان دویان ووپه دې وجه هغوی ته (الحواریون) اووئیلې شو. (۲)

علامه ابن منظور افریقی رحمه الله لیکي: ((التحوير التبيض، والحواریون: القصارون لأنهم كانوا قصارين، ثم غلب حق صار كل ناصر وكل حبيب حواريا)) (۳)

حضرت زبیر رضي الله عنه ته د حواری وئیلووجه: علامه مهلب رحمه الله فرماني چه د حدیث باب نه معلومه شوه کوم سړی چه د دښمن حال معلومولو دپاره لارشی هغه ته ناصر وئیلې کیدیشی، ځکه چه حضرت رسول الله ﷺ حضرت زبیر رضي الله عنه ته حواری وئیلې دې. د دې تسمیه مطلب دا دې چه کله حضرت عیسی علیه السلام دا او فرمائیل ((من أنصاري إلى الله قال الحواریون نحن أنصار الله)) نو د حواریینو نه علاوه بل چا لیک اونه وئیل. دغه شان چه کله نبی ﷺ د صحابه کرامو نه دا معلوم کړل ((من يأتيهم بخبرهم؟)) نو د حضرت زبیر رضي الله عنه علاوه بل چا لیک اونه وئیل. په دې وجه حضور ﷺ حضرت زبیر ته د حضرت عیسی علیه السلام د حواریینو سره تشبیه ورکړه او د هغوی په نوم ئی یاد کړو. (۴)

نو بیا چه دا خبره ثابته او واضحه شوه چه طلیعه ته ناصر وئیلې کیدیشی نو د دې ثواب هم هغه دې چه د مقاتل مدافع دې. (۵)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دې. (۶) چه په باب کنبی د طلیعه ذکر دې او په حدیث کنبی هم د دې بیان دې.

۳۱- بَاب: هَلْ يُبْعَثُ الطَّلِيعَةُ وَحْدَهُ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله داخودلی دی چه د طلیعه په توگه یو سړی لیکل هم صحیح دی. لکه چه حضور ﷺ حضرت زبیر رضي الله عنه لیکلې وو او جواب د استفهام محذوف دې یعنی ((يجوز بعثه وحده)) (۷)

(۱) (الصف: ۱۴) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۱) -

(۳) (لسان العرب (ج ۴ ص ۲۱۹-۲۲۰) -

(۴) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۵۳) -

(۵) (حواله بالا (۵۴) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۱) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۲) -

[٢٦٩٢] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُنْكَدِرِ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (١) قَالَ نَدَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّاسَ قَالَ صَدَقَةُ أَظْنَهُ يَوْمَ الْخَنْدَقِ فَأَنْتَدَبَ الزُّبَيْرُ ثُمَّ نَدَبَ النَّاسَ فَأَنْتَدَبَ الزُّبَيْرُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيًّا وَإِنَّ حَوَارِيَّ الزُّبَيْرِ ابْنُ الْعَوَّامِ [٢٦٩١]

تراجم رجال

١- صدقه: دا ابو الفضل صدقه بن الفضل المروزي رحمته الله دي. (٢)

٢- ابن عيينه: دا مشهور محدث سفيان بن عيينه بن ابي عمران كوفي رحمته الله دي. د. ده: مختصر حالات ((بده الوحي)) رومبي حديث كنبى (٣) او تفصيلى حالات ((كتاب العلم باب قول المحدث حدثنا واخبرنا وانبا)) لاندې تيرشوى دى. (٤)

٣- ابن المنكدر: دا محمد بن منكدر بن عبدالله مدنى رحمته الله دي. (٥)

٣- جابر بن عبدالله: دا مشهور صحابى حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه دي. (٦)

قوله: قال: ندب النبي صلى الله عليه وسلم الناس: حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه فرمائى چه نبى عليه السلام خلقو ته آواز وركړو. ندب د باب ضرب نه دي د دي مصدر ندبا دي اود دي معنى خوك راغوبستل او متوجه كول دي.

قوله: قال صدقة: أظنه يوم الخندق: صدقه راوى وائى چه زما خيال دي د جنگ خندق ورځ وه. يعنى صدقه بن الفضل چه په دي حديث كنبى د بخارى رحمته الله شيخ دي هغه فرمائى چه زما خيال دا دي چه دا راغوبستل د جنگ خندق په ورځ وو، هغه ته دلته شك كيږي خو دغه روايت امام حميدى په خپل مسند كنبى د ابن عيينه رحمته الله نه روايت كړيدى په دي كنبى بغير د شك نه يوم الخندق دي. (٧)

قوله: فانتدب الزبير: نو حضرت زبير رضي الله عنه جواب وركړو. مطلب دا دي چه كله حضور صلوات الله عليه خلقو ته آواز وركړو او خبردار ئى كړل نو د هغه آواز جواب صرف حضرت زبير رضي الله عنه وركړو.

(١) (قوله: جابر بن عبدالله رضى الله عنهما: الحديث مرتخرجه فى الباب السابق -

(٢) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب العلم باب العلم والعظة بالليل -

(٣) (كشف الباري (ج ١ ص ٢٣٨) -

(٤) (كشف الباري (ج ٣ ص ١٠٢) -

(٥) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الوضوء باب صب النبي صلى الله عليه وسلم وضوءه على المغمى عليه -

(٦) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين من القبل والدبر

(٧) (عمدة القارى (ج ١ ص ١٤٢) ومصباح اللغات (ص ٨٦٣) مادة ندب -

«اتدبه الأمر» معنی د چا په راغونښتوباندې جواب ورکولو ته وائی. (۱)
 د حدیث باب نه دا فائده مستنبط شوه چه یوازې سړی له خان له سفر کول جائز دی او په دې
 پاره کښې چه هم وارد شوی دی هغه د څه ضرورت یا حاجت د نه کیدو په صورت کښې
 دی. (۲) د دې سلسلې نور تفصیلات به ان شاء الله ((باب السیر و حده)) لاندې راځی.
 او په حدیث باب سره متعلق نور بحثونه په تیرو شوو بابونو کښې مونږ ذکر کړی دی.
 د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت واضح دې. چه
 حضور ﷺ حضرت زبیر رضی الله عنه یواځې د دښمن جاسوسنی د پاره روان کړې وو. د څه نه چه
 معلومه شوه چه په طلیعه کښې یو سړی لیکل هم جائز دی.

۴۲- باب: سَفَرِ الْاِثْنَيْنِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله دلته دا ښائی چه د دوو سړو په یوځای سفر کولو
 جائز او صحیح دی. (۳) حافظ صاحب فرمائی چه په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د دې
 حدیث د ضعف طرف ته اشاره کوی کوم چه امام ابوداود (۴) ترمذی (۵) او نورو حضراتو (۶)
 روایت کړیدی. عمرو بن شعيب عن ابیه عن جده په طریق سره مرفوع منقول دی چه ((قال
 رسول الله صلى الله عليه وسلم: الراكب شيطان، والراكبان شيطانان، والثلاثة ركب)) خو دا روایت د امام
 بخاری رحمه الله په نزد د استدلال قابل نه دې. په دې وجه هغه وائی چه که دوه کسان هم سفر
 کوی نو هیڅ بدیت نشته او په دلیل کښې د ترجمه الباب لاندې د حضرت مالک بن
 الحويرث رضی الله عنه روایت نقل کوی. (۷)
 پاتې شو هغه د سنن حدیث نو حافظ ابن حجر فرمائی چه هغه حدیث شریف هم صحیح
 الاسناد دې. ابن خزيمة او حاکم رحمه الله (۸) هم دا صحیح گرځولې دې. او امام حاکم دا د
 حضرت ابوهريره رضی الله عنه نه هم روایت کړیدی. (۹)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۴۲) ومصباح اللغات (ص ۸۶۳) مادة ندب -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۳) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۴۲) وفتح الباری (ج ۶ ص ۵۳) -

(۴) (سنن أبی داؤد کتاب الجهاد باب فی الرجل یسافر وحده رقم (۲۶۰۷) -

(۵) (سنن الترمذی أبواب الجهاد باب ماجاء فی کراهية أن یسافر الرجل وحده رقم (۱۶۷۴) -

(۶) (رواه الإمام مالک بن أنس أيضاً فی الزوطا (ج ۲ ص ۹۷۸) فی الاستئذان باب ماجاء فی الوحدة فی السفر رقم (۳۵) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۳) -

(۸) (الستدزک للحاکم (ج ۳ ص ۱۰۲) کتاب الجهاد باب التشدید فی السفر بدون الثلاثة -

(۹) (الحديث أخرجه الحاکم وصححه (ج ۲ ص ۱۰۲) کتاب الجهاد باب التشدید فی السفر بدون الثلاثة -

په دې وجه د دې روایت خو د سره رد کولې نشی خو د دې متعلق به دا اووئیلی شی چه دا په خاص حالاتو محمول دې. امام طبری رحمته الله فرمائی چه ((الراکب شیطان والراکبان شیطانان .....)) کنبې یوازې یا د دوو سړو په یو خای د سفر کولو کومه نهی او زجر وارد شویدې هغه د ادب په توگه دې. ځکه چه یوازې سړې د ویرې او خان له والی ښکار کېږی. په دې وجه دا نهی تحریمی نه ده چه دا سفر به حرام وی. ځکه که یوازې سړې په ځنگل تیرېږی یا داسې که په خان له خای کنبې په یو خالی کور کنبې شپه تیروی نو هغه د ویرې نه په امن کنبې کیدې نشی خاص کر که د هغه زړه کمزورې وی او خیالات نې خراب وی. او د دې باره کنبې د ټولونه ښه دا دی چه خلق په دې باره کنبې مختلف دی څوک ویرېږی او څوک بالکل نه ویرېږی نو دا به وئیلی شی چه کومه نهی وارد شویده هغه ((حسبالله)) ده او دا نهی دې صورت ته شامل نه ده چه واقعی څه حاجت یا ضرورت پیش شی. (۱) په دې مسئله کنبې نور تفصیل به ان شاء الله ((باب السیر و حده)) لاندې راځی.

[۲۶۹۳] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو شَهَابٍ عَنْ خَالِدِ الْحَذَاءِ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ (۲) قَالَ انْصَرَفْتُ مِنْ عِنْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَنَا أَنَا وَصَاحِبِي أَذْنًا وَأَقِيمًا وَلِيُؤْمَكُمَا أَكْبَرُكُمَا [۲: ۶۰۲]

تراجم رجال

۱- احمد بن یونس: دا احمد بن عبدالله بن یونس تمیمی کوفی رحمته الله دې. لیکن د نیکه په نسبت یعنی احمد بن یونس سره مشهور دې. د ده حالات ((کتاب الإیمان باب من قال: أن الإیمان هو العمل)) لاندې تیر شوی دی. (۳)

۲- ابوشهاب: دا ابوشهاب موسی بن نافع الحنات رحمته الله دې. (۴)

۳- خالد الحذاء: دا مشهور محدث ابوالمنازل خالد بن مهران حذاء بصری رحمته الله دې. د ده حالات ((کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: اللهم علمه الكتاب)) لاندې تیر شوی دی. (۵)

۴- ابوقلابه: دا مشهور تابعی عبدالله بن زید جریمی رحمته الله دې. د دوی مختصر حالات ((کتاب

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۳-۵۴) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۲) -

(۲) قوله: عن مالک بن الحویرث: الحدیث مرتخیه فی کتاب الأذان باب من قال: لیؤذن فی السفر مؤذن واحد

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۵۹) -

(۴) (د دوی حالاتوځ پاره اوگوری کتاب الحج باب التمتع والقران...) -

(۵) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۶۱) -

الإيمان باب حلاوة الإيمان» په ذیل کښې راغلی دی. (۱)

هـ- مالک بن حویرث: دا د رسول الله ﷺ صحابی حضرت مالک بن الحویرث ابوسلیمان رضی الله عنه دی. د ده حالات ((کتاب العلم باب تحریض النبی صلی الله علیه وسلم وفد عبد القیس علی أن یحفظوا الإيمان)) لاندې تیر شو. (۲)

تنبيه: دا حدیث سره د تشریحاتو ((کتاب الأذان)) کښې تیر شو. دا حدیث د ترجمة الباب په ذیل کښې د ذکر کولو مقصد: ابن التین رحمه الله فرمائی چې امام بخاری رحمه الله دلته د حضرت مالک بن الحویرث رضی الله عنه حدیث ذکر کولو سره دا اشاره فرمائی چې د دې حدیث په بعض طرق کښې دا صراحت موجود دی چې حضور ﷺ هغه ته او د هغه ملگری ته دا پورته ذکر شوې ارشاد هغه وخت فرمائیلي وو کوم وخت چې دې حضراتو د خپل قوم طرف ته د تلو اراده اوکړه نو د هغوی ﷺ دې اجازت سره د دوو سړو د سفر په جواز باندې به استدلال کولې شی. (۳)

د امام داودی غلط فهمی او د هغې وضاحت: ابن التین رحمه الله فرمائی چې امام داودی د ترجمة الباب د الفاظونه دا کنړلي چې امام بخاری رحمه الله دلته سفر یوم الإثنين (یعنی د پیر د ورځ سفر) بیانوي. بیاني په امام صاحب باندې اعتراض اوکړو چې دلته خو په حدیث کښې د یوم الإثنين د سفر هلو و تدرکه نشته.

علامه عینی رحمه الله د دې اعتراض جواب ورکولو سره فرمائی: ((وهذا ليس بشيء لأنه لم يرد به إلا سفر الرجلين لأنه تقدم ذكر سفر الرجل وحده، ثم أتبعه ببيان سفر الرجلين، ولونظر متن الحديث لوضح له بخلاف قوله، وسفر يوم الإثنين إنما هو مذكور في الحديث الثلاثة الذين تخلفوا عن تهوك، قال كعب: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يحب أن يسافر يوم الإثنين ويوم الخميس)) (۴)

یعنی د هغه دا اعتراض بالکل د توجه قایل نه دی ځکه چې د امام بخاری مقصد د دې نه صرف د دوو سړو د سفر بیان دی. د دې د پاره د دې نه وړاندې د یو سړي د سفر بیان او شو بیاني د دې نه پس د دوو سړو د سفر ذکر اوکړو. که چرې داودی د حدیث متن ته کتلې وې نو هغه ته به د خپل اعتراض خلاف معلوم شوې وو.

پاتې شو سفر د یوم الإثنين نو د دې دریو صحابه کرامو په حدیث کښې ذکر دی کوم چې د غزوه تبوک نه پاتې شوی وو. حضرت کعب بن مالک رحمه الله فرمائی چې رسول الله ﷺ به د پیر او زیارت د ورځ سفر خوښولو.

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۶) -

(۲) (کشف الباری (ج ۳ ص ۵۰۸) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۳) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۴۲) -

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث مناسبت ترجمه الباب سره واضح دي (۱) چه حضرت مالك بن حويرث رضي الله عنه او د هغه ملگری ته هغوی رضي الله عنه د سفر کولو اجازت ورکړې وو د څه نه چه د دوو سړو د سفر جواز معلومېږي.

۳۳- باب: الْخَيْلُ مَعْقُودَةٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاري رحمته الله عليه دلته دا خودل غواړي چه د اسونو په تندو کښي به د قيامت پورې خير او برکت قائم وي. او دلته هغوی د خپل عادت موافق د حديث الفاظ ترجمه الباب جوړکړي دي. (۲)

او د دي ترجمه لاندې هغوی درې احاديث ذکرکړي دي کومو کښي چه پوښي د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دي.

[۲۶۴۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (۳) قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْخَيْلُ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ [۳۴۴۴]

تراجم رجال

۱- عبدالله بن مسلمة: دا عبدالله بن مسلمة بن قعنب قعنبی رضي الله عنه دي.

۲- مالك: دا امام دارالهجرة امام مالك بن انس الاصمعي رضي الله عنه دي. د دي دواړو حالات ((كتاب الايمان باب من الدين افرار من الفتن)) لاندې تیرشوی دي. (۴)

۳- نافع: دا ابوسهيل نافع بن مالك بن ابی عامر اصمعي رضي الله عنه دي. د امام مالك رضي الله عنه تره دي. د ده حالات ((كتاب الايمان باب علامة المنافق)) لاندې تیرشو. (۵)

۴- عبدالله بن عمر: دا مشهور صحابي حضرت عبدالله بن عمر بن الخطاب رضي الله عنهما دي. دده حالات ((كتاب الايمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس)) لاندې راغلي دي (۶)

(۱) (حواله بالا (ص ۱۴۳) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۴) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۴۳) وكشف الباری (ج ۱ ص ۱۶۸) -

(۳) (قوله: عن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما: الحديث أخرجه البخاري أيضا (ج ۱ ص ۵۴) كتاب المناقب باب بعد باب سؤال المشركين أيريههم... رقم (۳۶۴۴) ومسلم كتاب الإمارة باب الخيل في نواصيها الخير إلى يوم القيامة، رقم (۴۸۴۵) والنسائي كتاب الخيل باب قتل ناسية الفرس رقم (۳۶۰۳) وابن ماجه أبواب الجهاد باب ارتباط الخيل في سبيل الله رقم (۲۷۸۷) -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۸۰) وأيضاً انظر لترجمة مالك بن أنس: كشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۰) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۱) -

(۶) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۳۷) -

قوله: قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الخيل في نواصيها الخير

إلى يوم القيامة: حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرماني چه رسول الله ﷺ او فرمانيلى دى
اسونو تندو سره د قيامته پوري خير ترلې دې.

د خيل نه څه مراد دې؟ دلته د خيل نه هغه اسونه مراد دي كوم چه د جهاد د پاره اوساتلې
شي او په هغې جنگ او كرېشى. په دليل هغه حديث شريف دي كوم چه څلور بابه پس راځي
چه ((الخيال لثلاثة)). (١)

په مسند احمد كښې د حضرت اسماء بنت يزيد رضي الله عنها مرفوع حديث دې:

((الخيال في نواصيها الخير معقول الى يوم القيامة، فمن ربطها عذة في سبيل الله، وأنفق عليه احتسابا كان شعبها
وجرعها ورها وظنوها وارواها وأبوالها فلا تفي موازينه يوم القيامة)). (٢)

يعني د اسونو تندو پوري د قيامته پوري خير او برکت ترلې دې. چا چه دا د الله تعالى په
لار كښې د جهاد د پاره تيار كړې وي او د ثواب نيت لرلو سره په دې باندې خرچه كړې وي
نود هغه مريدل، اورېكيدل، د هغه خړوبيدل او د هغه تربې پاتې كيدل، د هغه خاشنه او د
هغه متيازې به د قيامت په ورځ په تله كښې كاميابي وي.

او خيل ئې ځكه ذكر كړو چه دا د جهاد سامان دې او تخصيص بالذکر وجه دا ده چه په هغه
زمانه كښې د دې نه لوى د جهاد سامان نه وو گنى مقصود د خيل تعيين نه دې بلكه د
جهاد فضيلت بيانول دى چه په جهاد كښې د امت مسلمه د پاره خير او برکت دې. (٣)

د نواصي مطلب اود دې مراد: نواصي د ناصية جمع ده اود دې معنى تندي دې. خو دلته په حديث
كښې ناصية نه هغه ويسته مراد دى چه د اس په تندي باندې زوړند وي. (٤)

او بعض حضراتو فرمايلى دي چه ناصيه د اس د ټول ذات نه كناية ده د عربو خلق وائي
((فلان مبارك الناصية)) او د دې نه پوره انسان يا ذات اخلى. (٥)

ولي حافظ ابن حجر رحمته الله عليه دا خبره بعيده گرځولي ده چه د ناصيه نه پوره ذات مراد واخستلې
شي نو د باب په دريم حديث كښې دا معنى صحيح نه گرځي. نور فرماني چه امام مسلم د
حضرت جرير رضي الله عنه روايت نقل كړيدې په دې كښې: ((قال: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم
يلوي ناصية فرسه باسمه ويقول....)). (٦)

(١) (فتح الباري (ج ٦ ص ٥٥) وعمدة القارى (ج ١٤ ص ٢٧٣) -

(٢) (مسند أحمد (ج ٦ ص ٤٥٥) -

(٣) (فيض الباري (ج ٣ ص ٤٣٠) -

(٤) (فتح الباري (ج ٦ ص ٥٥) وعمدة القارى (ج ١٤ ص ١٤٣) -

(٥) (حواله بالا وشرح الكرماني (ج ١٢ ص ١٣٦) وابن بطال (ج ٥ ص ٥٧) -

(٦) (صحيح مسلم (ج ٢ ص ١٣٢) كتاب الإمارة باب فضيلة الخيل وأن الخير معود بنواصيها رقم (٤٨٤٧) -

او پوره حدیث نې ذکر کړو په دې وجه هم ناميه مراد ده.
 او د دې د تخصيص بالذکر وجه دا ده چه د اس په ذریعه اقدام علی العدو او کړی شي په
 خلاف د روستنی حصې ځکه چه په دې کښې د ادبار اشاره موندلې شي. (۱)
 د الخیر نه څه مراد دی؟ د الخیر نه مراد اجر او غنیمت دې لکه چه د وړاندینې باب په حدیث
 کښې پخپله حضور ﷺ اجر او غنیمت خیر گرځولې دي. ((الخیل معقود فی نواصیها الخیر لیر
 القيامة: الأجر والمغنم)) (۲) او ((الأجر والمغنم)) الفاظ خو یا د خیر سره بدل دی یا د مبتداء،

محذوف خبر دي. ((أی هو الأجر والمغنم)) (۳)
 او د مسلم شریف د روایت نه هم د دې تائید کیږي چه هلته د جریر عن حصین په روایت
 کښې دی ((قالوا: هم ذاك يا رسول الله؟ قال: الأجر والمغنم)) (۴)
 او بعض حضراتو فرمائیلي دي دلته د خیر نه مراد مال دي. علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه په
 حدیث کښې د دې خبرې خبر ورکړیږي چه کوم مال د اسونو په تیرو زغلولو حاصل شي
 هغه د ټولو نه بهترین او پاک مال دي. ځکه چه عرب مال ته خیر وائی هم دینه د الله تعالی
 قول دي: ((كتب عليكم اذا حضر أحدكم الموت إن ترک خيراً)) (۵) أي: ماذا (۶)

علامه ابن عبدالبر رحمه الله په ، والتمهید ،، کښې فرمائی.
 په دې حدیث کښې د اس حاصلولو ترغیب دي او دا اسونه د ټولو ځناورو نه غوره دي ځکه
 چه د نبی کریم ﷺ نه دا قسم ارشاد د بل یو ځناور د پاره سوا د اس نه نه دي نقل شوې. په
 دې کښې د نبی کریم ﷺ د طرف نه د اس تعظیم دي. د دې په حصول باندې ترغیب دي او
 د دې خبرې تحریص دي چه د الله تعالی په لار کښې د جهاد د پاره دا تیارد وه او ترولې ته
 ځکه چه دا د جهاد په قوی آلتو کښې دي. دا اس کوم چه د جهاد د پاره تیار کړی شي هغه
 د کوم په تندي کښې چه خیر دي. (۷)
 د نسائی شریف په روایت کښې راځي چه نبی کریم ﷺ ته د ښځونه پس د ټولو نه زیان
 اسونه خوښ وو. (۸)

تنبيه: دلته امام بخاری رحمه الله چه کوم حدیث د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما ذکر کړې دي په
 هغې کښې د معقود لفظ نشته د موطا په روایت کښې هم داسې دي. (۹) چه په دې کښې:

(۱) (کشف الباری (ج ۶ ص ۵۵-۵۶) -

(۲) (صحیح البخاری (ج ۱ ص ۳۹۹) کتاب الجهاد باب الجهاد ماض مع البر والفاجر. رقم (۲۸۵۲) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۵) -

(۴) (صحیح مسلم (ج ۲ ص ۱۳۶) کتاب الإمارة باب فضيلة الخيل وأن الخیر معقود بنواصیها رقم (۴۸۵۰) -

(۵) (البقرة: ۱۸) -

(۶) (أعلام الحديث للخطابی (ج ۲ ص ۳۷۴) -

(۷) (التمهید (ج ۱ ص ۹۶) -

(۸) (سنن النسائی (ج ۲ ص ۱۲۲) کتاب الخيل باب حب الخيل رقم (۳۵۹۴) -

(۹) (الموطأ للإمام مالك بن أنس کتاب الجهاد باب ما جاء فی الخيل..... رقم (۴۴) -

معقود لفظ نشته، خو اسماعيلي همدغه روايت عبدالله بن نافع عن مالك په طريق سره نقل كړو په دې كښې دا لفظ موجود دې. دغه شان هم بخاري كښې علامات النبوة لاندې دا حديث ((عن عبيد الله الجعدي عن ابن عمر رضي الله عنهما)) (١) په طريق سره مروی دې. په دې كښې هم د معقود لفظ موجود دې ليكن دا صرف د كشميهڼې په روايت كښې دې. (٢)
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حديث مطابقت بالكل واضح دې. (٣) او هغه خير د آسونو تندو سره تړلې دې هم د دې په ترجمه كښې ذكر دې او همدغه د حديث مضمون دې.

د باب دوئم حديث د حضرت عروة بن الجعد رضي الله عنه دې.

[٢٩٥] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ حُصَيْنٍ وَابْنِ أَبِي الشَّيْخِ عَنْ الشَّعْبِيِّ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الْجَعْدِ (٢) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْخَيْلُ مَعْقُودَةٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ قَالَ سُلَيْمَانُ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ تَابِعَهُ مُدَّدٌ عَنْ هُشَيْمٍ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ الشَّعْبِيِّ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ [٢٩٥١، ٢٩٩٧]

تراجم رجال

- ١- حفص بن عمر: دا حفص بن عمر بن حارث رضي الله عنه دې. (٥)
- ٢- شعبه: دا امير المؤمنين في الحديث ابوسطام شعبه بن الحجاج عتكي رضي الله عنه دې. د دوى مختصر حالات ((كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) لاندې تيرشوى دى. (٦)
- ٣- حسين: دا حسين بن عبد الرحمن السلمى رضي الله عنه دې. (٧)
- ٣- ابن أبي السنقر: دا عبدالله بن ابى السفر سعيد ثورى كوفى رضي الله عنه دې. د ده حالات هم

(١) (صحيح البخارى كتاب المناقب باب بعد سؤال المشركين أن يريهم... رقم (٣٦٤٤) -

(٢) (كشف البارى (ج ٦ ص ٥٤) -

(٣) (عمدة القارى (ج ١ ص ١٤٣) -

(٤) (قوله: عن عروة بن الجعد: الحديث أخرجه البخارى أيضاً (ج ١ ص ٣٩٩) كتاب الجهاد باب الجهاد ماض مع البر والفاجر رقم (٢٨٥٢) و(ج ١ ص ٤٤٠) كتاب فرض الخمس باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: أحلت لكم الغنائم رقم (٣١١٩) و(ج ١ ص ٥١٤) كتاب المناقب باب بعد سؤال المشركين أن يريهم... رقم (٣٦٤٣) ومسلم كتاب الإمارة باب فضيلة الخيل... رقم (٤٨٤٩-٤٨٥٠) والترمذى أبواب الجهاد باب ماجاء فى فضل الخيل رقم (١٦٩٤) والنسائى كتاب الخيل باب قتل ناصية الفرس رقم (٣٦٠٤-٣٦٠٧) وابن ماجه أبواب التجارات باب اتخاذ المشاة رقم (٢٣٠٥) وأبواب الجهاد باب ارتباط الخيل فى سبيل الله رقم (٢٧٨٦)

(٥) (دوى د حالاتو د پاره اوگورى كتاب الوضوء باب التيمم فى الوضوء والغسل -

(٦) (كشف البارى (ج ١ ص ٦٧٨) -

(٧) (دوى د حالاتو د پاره اوگورى كتاب مواقيت الصلاة باب الأذان بعد ذهاب الوقت -

((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده)) لاندې تیر شوی دی. (۱)

۵- الشعبی: دا ابو عمرو عامر بن شراحیل شعبی کوفی رضی الله عنه دی. د ده حالات هم د مذکورہ باب لاندې راغلی دی. (۲)

۶- عروۃ بن الجعد: دا عروۃ بن ابی الجعد الباری الازدی رضی الله عنه دی. ده ته د نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم د صحبت شرف حاصل دی. د کوفی اوسیدونکي دي. (۳)
خود علامه شاطبی او علامه ابن عبدالبر رحمۃ الله علیہ خیال دا دي چه دا عروۃ بن عیاض بن ابی الجعد دي او د خپل نیکه طرف ته د ده نسبت مشهور دي. (۴)
بارق قبیلہ د ازد یو ښاخ دي او بارق د حضرت عروۃ رضی الله عنه جداعلی لقب دي او دهغه نوم سعد بن عدی به حارثه دي او بارق د یو غر نوم دي هغې سره نزدې د حضرت عروۃ رضی الله عنه جداعلی اقامت اختیار کړې وو. د هغې طرف ته د نسبت په وجه هغه په بارق باندي یادیدلو. (۵) هغه د نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه نه د حدیث روایت کوي.

او د هغه نه شبيب بن غرقده، امام شعبی، غیزار بن حرث، ابولبید لُمَازَه بن زبار جهضمی، قیس بن ابی حازم، ابواسحاق سبیعی، سماک بن حرب، نعیم بن ابی هند او نور دیر محدثین روایت حدیث کوي. (۶)

حضرت عمر رضی الله عنه هغه د کوفی قاضی مقرر کړې وو، بیا هم هلته اوسیدلو او هغه سره ئی سلیمان بن ربیعہ هم کړې وو، دا واقعه د قاضی شریح رحمۃ الله علیه د قاضی مقرر کولونه د وړاندې ده. (۷)

د شام وغیره په فتوحاتو کښې دي هم شامل وو، بیا هم هلته اوسیدلو، روستو حضرت عثمان رضی الله عنه هغه ته د کوفی د روانیدلو هدایت او کړو. (۸) د هغوی شمیر په محدثینو کښې په اهل کوفه کښې کیږي. (۹)

د اسونوسره د هغه ډیره مینه وه، شبيب بن غرقده فرمائی چه هغه سره ما اويا اسونه لیدلي وو چه ټول په ټول د جهاد د پاره ئی تیار ساتلي وو. (۱۰)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۹) -

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۲ ص ۵) تهذيب الأسماء واللغات للنووي (ج ۱ ص ۳۳۱) -

(۴) (الإصابة (ج ۲ ص ۴۶) والإستيعاب (ج ۲ ص ۲۸) -

(۵) (طبقات ابن سعد (ج ۶ ص ۳۴) و تهذيب الكمال (ج ۲ ص ۵) و تهذيب الأسماء (ج ۱ ص ۳۳۱) -

(۶) (شيوخ او تلامذه د پاره او گوري تهذيب الكمال (ج ۲ ص ۵-۶) -

(۷) (تهذيب الكمال (ج ۲ ص ۵) و تهذيب التهذيب (ج ۷ ص ۱۷۸) -

(۸) (الإصابة (ج ۲ ص ۴۷۶) -

(۹) (الإستيعاب (ج ۲ ص ۲۸) -

(۱۰) (طبقات ابن سعد (ج ۶ ص ۳۴) و تهذيب الأسماء للنووي (ج ۱ ص ۳۳۱) و صحيح البخاري (ج ۱ ص ۵۱۴)

تاب المناقب باب بعد باب سزال المشرکین أن یريهم.... رقم (۳۶۴۳) -

یو ځل هغه یو اس واخستلو چه د هغې قیمت لس زره درهم وو (۱) د هغه نه ټول دیارلس احادیث مروی دی چه په هغې کښې یو متفق علیه دې. (۲)
تنبيه د حدیث عروه بن الجعد رضی الله عنه تشریح د تیرشوی حدیث د ابن عمر لاندې تیره شویده.

قوله: قال سليمان: عن شعبة عن عروة بن أبي الجعد:

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق حافظ ابونعیم رحمته الله (المستخرج) کښې، امام طبرانی (المعجم الکبیر) (۳) او امام نسائی خپل (سنن) کښې (۴) موصولاً نقل کړیدی. (۵)
د مذکوره تعلیق مقصد: د دې تعلیق مقصد دا دې چه سلیمان بن حرب په دې سند کښې د عروه د پلار نوم کښې اختلاف کړیدی نو حفص بن عمر خود عروه د پلار نوم جعد گرځوی او سلیمان بن حرب د هغه د پلار نوم ابی الجعد ونيلې دې. (۶)
اسماعیلی رحمته الله فرمائی چه د شعبه نه روایت کونکی اکثر حضرات د هغه د پلار نوم (الجعد) ښائی سوا د سلیمان بن حرب او ابن عدی نه. (۷)
صحیح کوم دی؟ علامه ابن عبدالبر رحمته الله فرمائی

((قال علي بن المديني: من قال فيه: عروة بن الجعد فقد أخطأ، وإنما هو عروة بن أبي الجعد قال: وكان غندريهم فيه، فيقول: عروة بن الجعد)) (۸)

علي بن المديني رحمته الله فرمائی چاچه هغه ته عروه بن جعد او وئیل هغه غلطی او کړه، هغه خو عروه بن ابی الجعد دې. فرمائی او غندر ته به د هغه باره کښې وهم کیدلو نو هغه به ده ته عروه بن الجعد وئیل.

او علامه ابن عبدالبر (۹) حافظ ابن حجر (۱۰) حافظ جمال الدين المزي (۱۱) امام طبرانی (۱۲) او پخپله امام بخاری (۱۳) رحمته الله واغیره د صنيع نه هم د دې خبرې تائيد کيږي چه

درست او صحيح ((عروة بن أبي الجعد)) دې نه چه ((عروة بن الجعد)).

(۱) (أسد الغابة (۴ ص ۲۶) -

(۲) (تهذيب الأسماء للنووي (ج ۱ ص ۳۳۱) -

(۳) (المعجم الكبير (۱۷ ص ۱۵۵) رقم (۳۹۷) -

(۴) (سنن النسائي كتاب الخيل باب قتل ناصية الفرس رقم (۳۶۰۵ و ۳۶۰۷) -

(۵) (فتح الباري (ج ۶ ص ۵۴) -

(۶) (حواله بالا عمدة القاري (۴ ص ۱۴۴) -

(۷) (فتح الباري (ج ۶ ص ۵۴) -

(۸) (الإستيعاب (ج ۲ ص ۲۸) وتعليقات تهذيب الكمال (ج ۲ ص ۶) -

(۹) (الإستيعاب (ج ۲ ص ۲۸) -

(۱۰) (فتح الباري (ج ۲ ص ۵۵) -

(۱۱) (تهذيب الكمال (ج ۲ ص ۵) -

(۱۲) (المعجم الكبير (ج ۱۷ ص ۱۵۴) -

(۱۳) (التاريخ الكبير (ج ۷ ص ۳۱) رقم (۱۳۷) وانظر أيضاً للمزيد فتح الباري (ج ۶ ص ۵۵) -

یوه تنبیه. دلته د امام بخاری رحمته الله علیه دا عبارت ((قال سليمان: عن شعبة عن عروة بن أبي الجعد)) نه دا مغالطه او شبه نه دی کیدل پکار چه امام شعبه د حضرت عروه نه روایت کوی. حالانکه شعبه د حضرت عروه زمانه نه ده لیدلې، نو د دې عبارت معنی به دا وی چه شعبه په خپل روایت کښې د عروة بن أبي الجعد لفظ د "اب" اضافې سره (۱) ذکر کړیدی عروه بن الجعد نه دی و نیلې.

قوله: تابعه مسدد عن هشيم عن حصين عن عروة بن أبي الجعد: مسدد ((عن هشيم عن حصين عن عروة بن أبي الجعد)) په طریق سره د سليمان متابعت کړیدی. د مذکوره عبارت مقصد: د دې عبارت مقصد او مطلب دا دی چه د امام بخاری رحمته الله علیه شیخ مسدد بن مسرهد رحمته الله علیه هم د "اب" په اضافې سره د سليمان متابعت او ملگرتیا کړیده. (۲) د باب دریم حدیث د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دی.

[۲۶۹۶] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي التَّيَّاحِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۳) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَرَكَةُ فِي نَوَاصِي الْخَيْلِ [۳۴۴۵]

تراجم رجال

- ۱- مسدد: دا مسدد بن مسرهد بن مسرهل رحمته الله علیه دی.
- ۲- يحيى: دا يحيى بن سعيد بن فروخ القطان تميمي رحمته الله علیه دی. د دې دواړو حضراتو حالات ((كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه)) لاندې راغلی دی. (۴)
- ۳- شعبه: دا امير المؤمنين في الحديث شعبه بن الحجاج عتكي بصرى رحمته الله علیه دی. د ده حالات ((كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) لاندې تیر شوی دی. (۵)
- ۴- ابو التياح: دا ابو التياح يزيد بن حميد بصرى رحمته الله علیه دی. د ده حالات ((كتاب العلم باب ما كان النبي صلى الله عليه وسلم يتخولهم بالوعظة والعلم كي لا ينفروا)) لاندې تیر شوی دی. (۶)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۴) -

(۲) حواله بالا -

(۳) قوله: عن أنس بن مالك رضى الله عنه: الحديث: أخرجه البخارى أيضاً (ج ۱ ص ۵۱۴) كتاب المناقب باب بعد باب سؤال المشركين أن يريهم النبي صلى الله عليه وسلم آية.... رقم (۳۶۴۵) ومسلم كتاب الإمارة باب فضيلة الخيل وأن الخير معقود بنواصيها رثقم (۴۸۵۴) والنسائي كتاب الخيل باب بركة الخيل رقم (۳۶۰۱)

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲) -

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۶) (كشف الباری (ج ۳ ص ۱۶۸) -

٥- انس بن مالك: د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه حالات ((كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه)) (١)

قوله: قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: البركة في نواصي الخيل: د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه روایت دی چه رسول الله ﷺ فرمائی دی د اسونو په تندو کښې برکت ایخودې شوې دي.

في نواصي الخيل: د څه څيز سره متعلق دي. دلته چه دا کوم ((في نواصي الخيل)) جارو مجرور دي د دي معلق حافظ ابن حجر او علامه عيني رحمتهما الله ((نازلة يا تنزيل)) گړخولي دي. ((عاصم بن علي عن شعبة)) په طريق سره دا روایت نقل کړې او د دي الفاظ دادي ((البركة تنزل في نواصي الخيل)) (٢) د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث ترجمه الباب سره مناسبت ((البركة)) کښې دي ځکه چه برکت هم عين خير دي. (٣) فائدة: د باب لاندې ذکر کړي شوي حديث مبارك تقريباً د شلو صحابه کرامو رضوان الله عليهم اجمعين نه مروی دي. (٤)

٣٣- باب: الجهاد ماضٍ مع البر والفاجر

د ترجمه الباب مقصد: علامه عيني رحمتهما الله فرمائي د دي باب لاندې امام بخاري رحمتهما الله دا خودل غواړي چه جهاد به د قيامت پورې باقی وي. (٥) او علامه ابن التين فرمائي چه د ترجمه مقصد دا دي چه په هر سړي باندې د قيامته پورې جهاد واجب او ضروري دي. که نيك وي که گناهگار. اود دي وجه داده چه د ابوالحسن قابسي په روايت کښې د ترجمه الباب داسې الفاظ راغلي دي: ((الجهاد ماضٍ على البر والفاجر)) (٦) خو حافظ صاحب رحمتهما الله فرمائي:

((إلا أنه لم يقع في شيء من النسخ التي وقفنا عليها، وقد وجدته في نسخة قديمة من رواية القاسم كالجاعة، والذي يليق بلفظ الحديث ما وقع في سائر الأصول بلفظ "مع" بدل "على" (٧)

(١) (كشف الباري (ج ٢ ص ٤) -

(٢) (فتح الباري (ج ٦ ص ٥٥) وعمدة القاري (ج ١٤ ص ١٤٩) -

(٣) (عمدة القاري (ج ١٤ ص ١٤٤) -

(٤) (الامع الدراري (ج ٧ ص ٢٢٩) وهم: ابن عمر، وعروة، وأنس، وجابر، وسلمة بن نفيل، وأبو هريرة، وعتبة بن عبد، وجابر، وأسماء بنت يزيد، وأبوذر، والمغيرة، وابن مسعود، وأبو كبشة، وحذيفة، وسودة بن الربيع، وأبو أمامة، غيبر الميكي، والنعمان بن بشير، وسهل بن الحنظلية، وعلى رضي الله عنهم. ذكرهم الحافظ مع تخريج رواياتهم (ج ٦ ص ٥٦) -

(٥) (عمدة القاري (ج ١٤ ص ١٤٥) -

(٦) (حواله بالا وفتح الباري (ج ٦ ص ٥٦) -

(٧) (فتح الباري (ج ٦ ص ٥٦) -

د کوم خلاصه چه دا ده، زمونږ چه کومو نسخو ته رسيدل شوی دی په هغې کښې په يوه نسخه کښې هم دا خبره نشته. د قابسی روايت شوې يوه زړه نسخه ماته ملاو شوې وه نو په هغې کښې هم د اکثر په شان "مع" دې نه چه "علي" او د حديث الفاظو سره هم دغه مناسب دی کوم چه په ټولو اصولو (نسخو) کښې دی چه "مع" سره وی نه چه "علي" سره.

حافظ ابن حجر نور فرمائی چه دا ترجمه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د حديث نه اخذ کړې شويده کوم چه امام ابوداود او امام ابویعلی رضي الله عنه مرفوعاً او موقوفاً نقل کړيدي او د دې رواة هم مناسب دی خو دا چه د حديث په سند کښې مکحول هم دې د چا سماع چه د ابوهريره رضي الله عنه نه ثابته نه ده. (۱) او د امام ابوداود رحمته الله د روايت الفاظ دا دی: ((الجهاد واجب عليكم مع كل امير، براكان أو فاجراً.... وإن عمل الکبائر)) (۲)

قوله: لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْخَيْلُ مَعْقُودَةٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ: (۳) د نبی کریم صلی الله علیه وسلم دې ارشاد په وجه چه د اسونو تندو سره د قیامته پورې

خير ترلې دي. دا د امام بخاری رحمته الله ماقبل کښې د ذکر شوې دعوی دلیل دې چه هغه په ترجمة الباب کښې دا ونيلې وو چه جهاد به د قیامته پورې باقی وی. بیا دا دعوی ثابتولو: پاره ئې دا پورته ذکر شوې حديث د دلیل په توگه ذکر کړو.

د استدلال وجه: دلته د امام بخاری رحمته الله استدلال دا دې چه نبی اکرم صلی الله علیه وسلم په دې مذکوره: حديث کښې دا ذکر فرمائیلی دی چه د قیامته پورې د اسونوتندو پورې خير ترلې دي. هغوی عليهم السلام ته دا خبره معلومه وه چه د هغوی په امت کښې به عادل او ظالم دواړه قسم بادشاهان وی نو د دې حديث په رو د هغوی سره جهاد واجب شو او په دې کښې حضور صلی الله علیه وسلم د دې خبرې تفريق نه دې کړې چه که جهاد امام عادل سره وی نو بیا خو هغه خير دي گنی نو نه دي، نو معلومه شوه چه دا فضل او مرتبه په هر صورت کښې حاصلیدی شي که امام عادل وی که جائز. (۴)

حافظ ابن حجر فرمائی چه د دې حديث نه دا استدلال د ټولونه اول حضرت امام احمدبن حنبل رحمته الله کړې وو. (۵) د ترمذی په روايت کښې دی:

قوله: قال أحمد بن حنبل: وفقه هذا الحديث أن الجهاد مع كل إمام إلى يوم

القيامة: (۶) د دې د پاره چه جهاد د قیامته پورې مشروع دي نوکه امام عادل او نیک وی

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۶) -

(۲) (الحديث أخرجه الإمام أبو داود في سننه كتاب الجهاد باب في الغزو مع أئمة الجور رقم (۲۵۳۳) -

(۳) (الحديث مرتخرجه في الباب السابق -

(۴) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۵۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۵۶) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۶) -

(۶) (الجامع للترمذی أبواب الجهاد باب ما جاء في فضل الخيل رقم (۱۶۹۴) -

نو بیا هم هغه سره یوځای کیدل او جهاد کول دی او که فاجر او فاسق دی نو هم د هغه سره یوځای کیدل او جهاد کول دی. ځکه که امام عادل وی که فاجر، هغه هم د جهاد د پاره راوتلې دې د هغه خرابوالی او فاجر کیدو سره هیڅ فرق نه پریوځی. د کفارو په مقابله کښې چه کوم جهاد مطلوب دې هغه په هر حال کښې کول ضروری دی.

[۲۶۹۷] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا زَكْرِيَاءُ عَنْ عَامِرٍ حَدَّثَنَا عُرْوَةُ الْبَارِقِيُّ (۱) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْخَيْلُ مَعْقُودَةٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ الْأَجْرُ وَالْبَغْنَمُ [۲۶۹۵:ر]

تراجم رجال

- ۱- ابونعیم: دا مشهور محدث ابونعیم فضل بن دکین رحمته الله دی.
- ۲- زکریا: دا زکریا بن زانده کوفی رحمته الله دی، د دې دواړو حالات ((کتاب الإیمان باب فضل من استبرأ لدينه)) لاندې تیرشوی دی. (۲)
- ۳- عامر: دا مشهور تابعی محدث ابو عمرو عامر بن شراحیل شعبی رحمته الله دی. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) (۳)
- ۴- عروة البارقي: دا حضرت عروة بن ابی الجعد رحمته الله دی. د ده حالات په تیرشوی باب کښې راغلی دی. او ((البارقي)) بارق طرف ته منسوب دې چه د یمن د ډیو غرونوم دې. (۴)
- تنبيه: د حدیث باب تشریح په تیرشوی باب کښې تیره شویده.
- فائده: په حدیث باب کښې د دې خبرې زیرې او خوشخبری ده چه اسلام او مسلمان به تر قیامته پورې باقی وی ځکه چه د جهاد بقاء د مجاهدینو بقاء د پاره مستلزم ده او ښکاره خبره ده چه مجاهدین به هم مسلمانان وی. (۵)
- د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت ((فی نواصیها الخير إلى.....)) کښې دې. (۶)
- د یو جماعت ټول گسان صالح او نیک کیدل ضروری نه دی: علامه انور شاه کشمیری رحمته الله فرمائی چه د باب په حدیث کښې د یو اصل عظیم طرف ته اشاره ده هغه دا چه د کومو امورو مدار جماعت یعنی ډله وی په هغوی کښې افرادو ته نشی کتلې ځکه چه په هره ډله

(۱) (قوله: عروة البارقي الحديث مرتخرجه في الباب السابق -

(۲) (كشف الباری (ج ۲ ص ۶۶۹ و ۶۷۳) -

(۳) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۵) وفتح الباری (ج ۶ ص ۵۵) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۴) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۵) -

کښي نیک او بد هر قسم خلق وی او د داسې جماعت پیدا کیدل هم متعذر دی چه د هغې ټول کسان نیکان وی. که چرې دا شرط اولگولې شو چه د جماعت ټول خلق به نیک وی نو د

خبر د امر اعمال به معطل شي او دا مثال خو مشهور دي: «مالايدرك کله، لايترك کله» د دې نه پس دا اوگنړنې چه هر کله به جهاد د قبايمته پورې باقی وي او دغه د جماعت کار دي (د ابو خان سړي د وس طاقت کار نه دي) او دا هم معلوم دی چه ټول عمر به د خير انسه موجود نه وي، نو اوس خو به يا جهاد معطل کيږي چه نیک امير موجود نه دي او يا به هر يو نیک او فاجر سره باقی وي.

نبي کریم ﷺ په حديث باب کښي دي خبرې طرف ته تنبيه او فرمائيله چه د امر او فسق او فجور ته په کتلو سره د جهاد نه مه منع کيږنې ځکه چه کله الله تعالی د دين کار د فاجره هم اخلي د دې د پاره د خلقو حالاتو پسې کيدل او د فاجر د فجور د وجه نه روستو پاتې کيدو تاخر «عن الخیر المحض» دي او خير محض جهاد دي او دا هم کيدی شي چه د جهاد نه د امير د فسق او فجور د وجه روستو پاتې کيدو سره هم جهاد ختم شي، په دې وجه د فاجر اطاعت د خير ختمولو او د هميشه د پاره د ذلالت طوق په غاړه کښي د اچولو نه اولی دي. (۱)

۳۵- بَاب: مَنْ احْتَبَسَ فِرْسًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله د جهاد فی سبیل الله د پاره د اسونو تړلو او تیار ساتلو فضيلت بيانوي. (۲)

قوله: لِقَوْلِهِ تَعَالَى وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ: [الانفال: ۶۰] د الله د دې قول د وجه نه او تړلی شوی اسونه.

دا د سورة الانفال د يو آيت حصه ده. د کوم چه رومېنی کلمات دا دي: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ» (۳)

رباط مصدر دي او د مفعول په معنی کښي دي. يعنی هغه اسونه چه د جهاد په نيت تړلي شوي وي. (۴) او د خيل لفظ د جمهورو په نزد مذکر او مؤنث دواړو ته شامل دي خود

حضرت عکرمه رحمه الله ميلان دي طرف ته دي چه دلته هم «لِإِنَّا الْخَيْلِ» مراد دي. (۵)

او په دې پورتنی آيت مبارك کښي الله تعالی مسلمانانو ته د دښمن د مقابلې د پاره د جنگ د سامان د تياری حکم ورکړي دي او د اسونو تړلو هم ځکه چه اسونه هم د جنگ د آلاتو نه

دي د دې نه هم د اسونو تړلو فضيلت او اهميت ثابتيږي. (۶)

(۱) (فيض الباری ج ۲ ص ۴۲۰) -

(۲) (عمدة القاری (۱۴ ص ۴۵) وفتح الباری ج ۶ ص ۵۷) -

(۳) (الانفال: ۶۹) -

(۴) (روح المعانی ج ۶ ص ۶۵) تفسیر قوله تعالی: «وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ» -

(۵) (عمدة القاری (۱۴ ص ۱۴۶) -

(۶) (حواله بالا ص ۱۴۵) -

[۲۹۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنَا طَلْحَةُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ الْمَقْبُرِيِّ يُحَدِّثُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَاهُ رِزْقَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اخْتَبَسَ فِرْسًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِيْمَانًا بِاللَّهِ وَتَصَدِيقًا بِوَعْدِهِ فَإِنَّ شِبَعَهُ وَرِثَهُ وَرَوْنَهُ وَيَوْلَهُ فِي مِيزَانِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

تراجم رجال

- ۱- علی بن حفص: دا ابوالحسن علی بن حفص المروزی رحمته اللہ علیہ دی. (۲)
 دی د عبد اللہ بن المبارک رحمته اللہ علیہ نه روایت کوی او دده نه امام بخاری رحمته اللہ علیہ روایت کری دی. او فرمائی دی ((لقیته بعسقلان سنة سبع عشرة ومئتين)) (۳)
 امام یحیی بن معین رحمته اللہ علیہ فرمائی ((لیس بشی)) (۴)
 او حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی ((مقبول)) (۵)
 او ابوحاتم رحمته اللہ علیہ هم هغه ثقہ گرخولی دی او د هغه نه ئی روایات اخستی دی. (۶)
 او علامه ابن حبان هم هغه په (کتاب الثقات) کښې ذکر کړیدی. (۷)
 په اصحاب سته کښې صرف امام بخاری رحمته اللہ علیہ د هغه نه روایت اخستی دی او هغوی هم د ده نه صرف درې احادیث نقل کړی دی. (۸)
- ۲- ابن المبارک: دا عبد اللہ بن المبارک بن واضح حنظلی رحمته اللہ علیہ دی، د دوی مختصر حالات ((بدع الوحی)) پنځم حدیث لاندې راغلی دی. (۹)
- ۳- طلحه بن ابی سعید: دا طلحه بن ابی سعید مدنی مصری رحمته اللہ علیہ دی ابو عبد الملك د هغه کنیت دی، د قریشو مولی دی. (۱۰)
 دی د سعید مقبری، بکیر بن اشج، صخر بن عیله، خالد بن ابی عمران رحمته اللہ علیہ نه د حدیث

(۱) (قوله: أباه رزقة رضي الله عنه: الحديث أخرجه النسائي، كتاب الخيل.... رقم (۳۶۱۲) -

(۲) (تهذيب الكمال (ج ۲۰ ص ۴۱۱) -

(۳) (حواله بالا وتاريخ البخاري الكبير (ج ۶ ص ۲۷۰) -

(۴) (تعليلات تهذيب الكمال (ج ۲۰ ص ۴۱۱) -

(۵) (التقريب (ص ۴۰۰) رقم (۴۷۲۰) -

(۶) (تعليلات تهذيب الكمال (ج ۲۰ ص ۴۱۲) -

(۷) (كتاب الثقات (ج ۸ ص ۴۶۹) -

(۸) (حاشيه سبط ابن العجمي في الكاشف (ج ۲ ص ۳۸) وفتح الباري (ج ۶ ص ۵۷) -

(۹) (كشف الباري (ج ۱ ص ۴۶۲) -

(۱۰) (تهذيب الكمال (ج ۱۳ ص ۳۹۸) خلاصة الخرجي (ص ۱۷۹) -

روایت کوی. او د ده نه حیوة بن شریح، لیث، ابن المبارک او ابن ذهیب رضی الله عنه و غیره د حدیث روایت کوی. (۱)

امام احمد رضی الله عنه فرمائی ((ما اری به بأسا)) (۲)

امام علی بن المدینی رضی الله عنه فرمائی ((معروف)) (۳)

ابوزرعه رضی الله عنه فرمائی ((ثقة)) (۴)

او امام ابو حاتم رضی الله عنه فرمائی ((صالح)) (۵)

امام ابو داود رضی الله عنه فرمائی ((روی عنه الليث بن سعد، وقال فيه خيرا)) (۶)

ابن حبان رضی الله عنه د دوی تذکره په (کتاب الثقات) کښې کړېده فرمائی: ((من أهل المدينة، جاءني مصر مراراً)) (۷)

سبط ابن العجمی رضی الله عنه فرمائی ((ثقة)) (۸)

امام ذهبی رضی الله عنه فرمائی ((وثق)) (۹)

امام بخاری رضی الله عنه د ده نه صرف یو روایت اخستې دې چه په مذکوره باب کښې دې. بلکه د ابوسعید بن یونس وینا ده چه د ده نه صرف هم یو مسند حدیث مروی دې. ((قال أبو سعيد بن يونس: ... لم يُسند غير هذا الحديث)) (۱۰)

په کال ۱۵۷ هـ کښې د دوی وفات شویدې (۱۱) رحمه الله رحمة واسعة.

۳- سعيد المقبري: دا ابوسعید سعید بن ابوسعید کیسان مقبری رضی الله عنه دې. د ده حالات ((كتاب الإيمان باب الدين يسر)) لاندې راغلی دی. (۱۲)

(۱) (شیوخ او تلامذه د پاره او گوری تهذیب الکمال (ج ۱۳ ص ۳۹۸) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (حواله بالا و خلاصة الخرجی (ص ۱۷۹) -

(۵) (تهذیب الکمال (ج ۱۳ ص ۳۹۹) -

(۶) (حواله بالا -

(۷) (الثقات لابن حبان (ج ۶ ص ۴۹۸) -

(۸) (حاشیه سبط ابن العجمی فی الکاشف (ج ۱ ص ۵۱۴) -

(۹) (الکاشف (ج ۱ ص ۵۱۴) -

(۱۰) (تهذیب الکمال (ج ۱۳ ص ۳۹۹) -

(۱۱) (خلاصة الخرجی (ص ۱۷۹) و حواله بالا -

(۱۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۳۶) -

هـ- ابوهریره: دا د رسول الله ﷺ صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. د ده حالات ((کتاب ایمان باب أمور ایمان)) لاندې تیرشوی دی. (۱)

قوله: قال النبي صلى الله عليه وسلم: من احتبس فرساً في سبيل

الله.... حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرماني چه نبی کریم ﷺ فرمانيلی دی کوم سړی چه په الله تعالی باندې ایمان لرلو سره اود هغه د وعدې تصدیق کولو سره د الله تعالی په لار کښې اس تړلې اوساته نو د هغه اس خوراک خښاک، د هغه خاشنږه او د هغه متیازې به د قیامت په ورځ د هغه د عمل په تله کښې وی.

د حدیث مطلب دا دې که یو سړی صرف هم د الله تعالی د رضا د پاره د جهاد په نیت اس او تړی نو ده ته ثواب ملاوړېږي اود هغه د خوراک خښاک، خاشنږو او متیازو هم به الله تعالی ثواب ورکوي. غرض دا چه د ده به هرڅیز ثواب جوړ شي او د قیامت په ورځ به د جهاد کونکې او اس تړونکې په اعمالو کښې وزن کولې شي او دا وزن به ډیر دروند وي. د احتبس: صرفی او نحوی تحقیق: احتبس د باب افتعال نه د فعل ماضی مذكر غائب صیغه ده. د کوم معنی چه تړل او منع کول دی اود دې د مجرد همدغه معنی ده. کله دا پخپله متعدی شي او کله لازم.

اوس معنی دا شوه چه هغه سړی دا اس د خپل ځان د پاره منع کوي او تړلې ساتي که چرې صبا په سرحدونو باندې څه خطره پیدا شي نو چه د ده په کار راشي. (۲)

قوله: إيماناً بالله: ((ایماناً)) په ترکیب کښې مفعول له واقع کېږي او مطلب دا دې چه هغه دا د اس تړلو کوم عمل اختیار کړېږي، هغه خالص د الله تعالی د پاره اود هغه د حکم امتثال او پوره کولو د پاره دې. (۳)

قوله: تصديقاً بوعده: په دې احتباس باندې چه کوم ثواب مرتب کېږي د هغې نه عبارت دې، خلاصه دا ده چه د دې سړی عمل د احتباس د الله د حکم په ځای راوړلو اود ثواب په نیت سره شوې دې. او هغه داسې چه الله تعالی د احتباس په عمل د ثواب او بدلې کومه وعده فرمانيلې ده، نو چه کوم سړی اس رامنځ کړي لکه چه داسې وائی ((صدقت فيما وعدتني)) یعنی (ای الله!) تا چه د ثواب کومه وعده کړې ده په هغې کښې ته رښتونې نې. (۴) بیا په دې کلمو کښې اشاره د معاد طرف ته ده لکه چه په ایمان کښې د مبداء طرف ته اشاره ده، نو نبی اکرم ﷺ دا مختصر کلمات ((ایماناً بالله وتصديقاً بوعده)) کښې د انسان مبداء او معاد دواړو طرف ته اشاره کړېده. (۵)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۵) وشرح طیبی (ج ۷ ص ۳۱۷) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۶) وشرح طیبی (ج ۷ ص ۳۱۷) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۳۸) -

((شبهه)) د شین په کسره سره دې. د دې معنی ده په کوم څیز چه خپته ډکېږي، که هغه وانه وغیره وی یا څه بل څه څیز. (۱)

((رته)) د راء په کسره او یا په تشدید سره دې. یعنی هغه اوبه په کوموچه اس خړوب شی. (۲)

((روثه)) د اس خاشنره ته روث ونیلې شی او د دې جمع ارواث ده. (۳)
او مقصد ترینه دلته ثواب دې دامطلب نه دې چه د اس خړانچه او متیازې به په تله د اعمالو کښې تلې. (۴)

په اسونو د خوړلو ځکلو فضائل: د حدیث باب په شان نور ډیر احادیثو کښې په اسونو خوړلو ځکلو اوبه هغې د خرچ کولو فضیلتونه وارد شوی دی.

ابن سعد په (طبقات) کښې د حضرت عریب رضی الله عنه دا حدیث نقل کړیدی چه په اسونو خرچ کونکو مثال د هغه سړی په شان دې چاچه خپل لاس د صدقاتو دپاره کولای کړې وی چه هغه نه بندوی او د هغه اس متیازې او یا خاشنره به د قیامت په ورځ د الله تعالی په نزد مشکو د خوشبو په شان وی. (۵)

په ابن ماجه کښې د حضرت تمیم الداری رضی الله عنه حدیث شریف دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائیلى دی چه کوم سړی د الله تعالی په لار کښې یو اس او ترلو بیا ئی د گیا وغیره په خپلو لاسونو تیاره کړه نو هغه ته به د هرې یوې دانې په بدله کښې الله تعالی یو نیکی ورکوی. (۶)

د حدیث فوائد: د حدیث باب نه یو څو فائده مستنبط شوی دی:

① د ضرورت او حاجت په وخت کښې د یو مستقذر او گنده څیز ذکر کولو کښې هیڅ بدیت نشته لکه چه نبی کریم صلی الله علیه و آله دلته د خاشنرو او متیازو ذکر کړیدی. (۷)

② صرف په نیت او اراده سره هم اجر ورکولې شی. (۸)

③ ابن ابی جمرة رضی الله عنه فرمائی چه د حدیث باب نه دا خبره مستفاد کیږي چه په دې کښې ذکر کړیشوی حسنات به بهر حال مقبول وی ځکه چه په دې کښې نص د شارع موجود دې

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۶) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۷۰) -

(۲) حواله بالا -

(۳) (مختار الصحاح مادی روث -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۶) وفتح الباری (ج ۶ ص ۵۷) -

(۵) (عزاه القسطلانی إلى ابن سعد (ج ۵ ص ۷۰) وأخرجه المنذرى فى الترغیب (ج ۲ ص ۲۶۷) -

(۶) (سنن ابن ماجه، أبواب الجهاد باب ارتباط الخيل فى سبيل الله رقم (۲۷۹۱) وانظر أيضاً إرشاد الساری

للقسطلانی (ج ۵ ص ۷۰-۷۱) -

(۷) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۵۹) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۶) -

(۸) (حواله بالا -

په خلاف د نورو حسناتو چه هغه کله قبلیری هم نه نو په میزان کښې به هم د ثواب په نیت نه راځي. (۱)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت او مناسبت ښکاره دي. (۲)

داس د ترلی ساتلو فضیلت په باب کښې ذکر دي او په حدیث کښې په ده باندې د خوړلو څکلو او د ده په فضلاتو باندې ثواب بیان کړېشوي دي.

۳۶- بَاب: اسْمُ الْفَرَسِ وَالْحِمَارِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د انبائی چه د اس او خر نوم کیخودل جائز دي او مشروع دي په دې کښې هیڅ حرج او خرابي نشته. (۳)
د نوم ایخودلو حکمت: په اس او خر باندې د نوم کیخودلو حکمت دادې چه فرس او حمار اسم جنس دي په دې وجه د دوی نومونه کیخودل پکار دي. دې د پاره چه دې د خپلو نورو هم جنسو نه ممتاز او جدا وي، په پیژندګلو کښې څه ګران نه وي، لکه څنګه چه په انسانانو کښې افراد جنس نه ممتاز کولو د پاره نومونه کیخودلې شي. (۴)
بیا دا جواز او مشروعیت صرف د فرس او حمار د پاره نه دي بلکه نور څاروی په کښې هم شامل دي.

[۲۶۹۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ حَدَّثَنَا فَضِيلُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ عَنْ أَبِيهِ (هـ) أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَخَلَّفَ أَبُو قَتَادَةَ مَعَ بَعْضِ أَصْحَابِهِ وَهُمْ مُحْرِمُونَ وَهُوَ غَيْرُ مُحْرِمٍ فَأَرَادَ حِمَارًا وَخَشِيَ أَنْ يَرَاهُ فَلَمَّا رَأَوْهُ تَرَكَوهُ حَتَّى رَأَى أَبُو قَتَادَةَ فَرَكِبَ فَرَسًا لَهُ يُقَالُ لَهُ الْجَرَادَةُ فَسَأَلَهُمْ أَنْ يُنَالُوهُ سَوْطَهُ فَأَبَوْا فَنَنَّا لَهُ فَحَمَلَ فَعَقَرَهُ ثُمَّ أَكَلَ فَأَكَلُوا فَنَدِمُوا فَلَمَّا أَدْرَكُوهُ قَالَ هَلْ مَعَكُمْ مِنْهُ شَيْءٌ قَالَ مَعَنَا رِجْلُهُ فَأَخَذَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَكَلَهَا [ر: ۱۷۵]

تراجم رجال

۱- محمد بن ابی بکر: دا محمد بن ابوبکر بن علی بن عطاء المقدمي رحمه الله دي. (۶)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۷) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۶) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۸) -

(۴) (حواله بالا (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۳۶) -

(۵) (قوله: عن أبيه: الحديث مرتخرجه في كتاب جزاء الصيد، باب إذا صاد الحلال فأهدى للمحرم الصيد أكله -

(۶) (د دوی حالاتو د پاره او ګوري کتاب الصلاة باب المساجد التي على طرق المدينة.... -

او همدغه صحیح دی، د ابوعلی جیانی رحمته اللہ علیہ وینا ده چه د ابوزید په نسخه کښې محمد بن بکر دې او هغه غلط دې ځکه چه د امام بخاری رحمته اللہ علیہ په شیخانوکښې د محمد بن بکر په نوم څوک شیخ نشته. (۱)

۲- فضیل بن سلیمان: دا ابوسلیمان فضیل بن سلیمان نمیری بصری رحمته اللہ علیہ دې. (۲)

۳- ابوحازم: دا مشهور زاهد ابوحازم سلمة بن دینار مولى الاسود المدنی رحمته اللہ علیہ دې. (۳)

۴- عبدالله: دا عبدالله بن ابی قتاده السلمی رحمته اللہ علیہ دې.

۵- ابوقتاده: دا مشهور صحابی رسول صلی اللہ علیہ وسلم حضرت ابوقتاده حارث بن ربیع رضی اللہ عنہ دې. (۴)

تنبیه: د حضرت ابوقتاده رضی اللہ عنہ دا حدیث خپل مکمل تشریحاتو سره د ((کتاب جزاء العید)) په شروع کښې تیر شوی دې.

په دې باب کښې حضرت امام بخاری رحمته اللہ علیہ دا حدیث صرف د دې د پاره ذکر کړې دې چه په دې کښې د حضرت ابوقتاده د اس نوم ذکر دې. (۵)

قوله: فرکب فرساً يقال لها: الجرادۃ: نو هغه په یو اس سور شو، هغه اس ته به ئې "جراده" وئیل.

د هغه اس نوم څه وو؟ د حضرت قتاده رضی اللہ عنہ د دې پورته ذکر شوی اس نوم څه وو په دې کښې اختلاف دې. دلته خو "الجراده" ذکر دې خو په سیرت ابن هشام (۶) کښې راغلی دی چه د حضرت قتاده رضی اللہ عنہ د اس نوم "الحزوة" وو.

نواوس خو به یا دا وئیلې شی چه د دغه اس دوه نومونه وو، جراده او حزوه. او یا دا اووئیلې شی چه په دې کښې یو غلط او تصحیف دې. د بخاری شریف په روایت کښې چه کوم نوم ذکر دې هم هغه معتمد او صحیح دې. (۷)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت او مطابقت د حدیث په دې جمله کښې دې: ((فرکب فرسالة، يقال لها الجرادۃ)) (۸)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۹) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۴۷) -

(۲) (د دوی حالاتو د پاره اوگوری کتاب الصلاة باب المساجد التي على طرق المدينة.... -

(۳) (د دوی حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب غسل المرأة أبها الدم عن وجهه -

(۴) (حضرت قتاده او د هغه د ځوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب النهی عن الاستنجاء باليمين

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۸) -

(۶) (سيرة ابن هشام (ج ۳ ص ۲۹۶) غزوة ذي قرد -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۹) -

(۸) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۴۷) -

[۲۴۰۰] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا مَعْنُ بْنُ عِيسَى حَدَّثَنَا أَبِي بْنُ عَبَّاسِ بْنِ سَهْلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ (۱) قَالَ كَانَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَاطَتِنَا قَرْنٌ يُقَالُ لَهُ اللَّخِيفُ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ بَعْضُهُمُ اللَّخِيفُ

تراجم رجال

۱- علی بن عبد الله بن جعفر: دا مشهور امام حدیث امام جرح و تعدیل حضرت علی بن عبد الله ابن المدینی رحمہ اللہ دی. د دوی حالات ((کتاب العلم باب الفہم فی العلم)) لاندی راغلی. (۲)

۲- معن بن عیسی: دا ابویحیی معن بن عیسی بن یحیی القزاز المدنی رحمہ اللہ دی. (۳)

۳- ابی بن عباس: دا ابی - بضم الهمزة وفتح اباء - ابن عباس بن سهل بن سعد الانصاری الساعدی المدنی رحمہ اللہ دی. د عبدالمہیمن بن عباس رور دی. (۴)
دی د خپل والد عباس او ابوبکر بن محمد بن عمرو بن حزم رحمہم اللہ نه روایت کوی. او د دوی نه زید بن حبا، عتیق بن یعقوب الزبیری او معن بن عیسی قزاز رحمہم اللہ وغیره د حدیث روایت کوی. (۵)

امام بخاری او امام نسائی رحمہم اللہ فرمائی ((لیس بالقوی)) (۶)

امام احمد رحمہ اللہ فرمائی ((منکر الحدیث)) (۷)

امام یحیی بن معین رحمہ اللہ فرمائی ((ضعیف)) (۸)

امام عقیلی رحمہ اللہ ((له أحادیث لا یتابع علی شئ منها)) (۹)

او حافظ ساجی او ابو العرب قیروانی هم ((ابی)) ضعیف گرځولې دی. (۱۰)
البته بعض حضرات ائمه مثلاً امام دارقطنی، ابن حبان او امام حاکم رحمہم اللہ هغه ته ثقہ او قوی وئیلې دی. (۱۱)

(۱) (قوله: أبي بن عباس بن سهل عن أبيه عن جده: الحديث هذا من أفراد عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۴۷) -

(۲) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۹۷) -

(۳) (د دوی حالاتو د پاره او گوری کتاب الرضوء باب ما يقع من النجاسات فی السمن والماء -

(۴) (تهذيب الكمال (ج ۲ ص ۲۵۹) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (تهذيب الكمال (ص ۲۵۹) -

(۷) (حواله بالا (ص ۲۶۰) -

(۸) (پورتنی حواله)

(۹) (کتاب الضعفاء الكبير (ج ۱ ص ۱۶) -

(۱۰) (تعلیقات تهذيب الكمال (ج ۲ ص ۲۶۰) -

(۱۱) (حواله بالا -

بهر حال ابی بن عباس د مضبوطې درجې راوی نه دې لکه څنگه چه تاسو او کتل چه اکثر انمه د جرح او تعدیل په ده باندې جرح کړیږي.
خودلته دا خبره یاد ساتل پکار دی چه امام بخاری رحمته الله علیه د دې باب صرف هم دا یو حدیث اخستی دې او هغه هم د احکامو متعلق نه دې.
دوئمه خبره دا ده چه د هغه نه د امام بخاری رحمته الله علیه نه علاوه امام ترمذی او امام ابن ماجه رحمته الله علیهما هم روایت نقل کړی دی. او داهم د یو قسم توثیق او تعدیل دې. (۱) نو که دې ثقه یا ثبت نه هم وی لیکن حسن الحدیث ضرور دې او د احتجاج قابل دې نو علامه ذهبی رحمته الله علیه فرماني ((ابن وان لم یکن بالثبت، فهو حسن الحدیث)) (۲)

او ابن عدی رحمته الله علیه فرماني ((وهو یکتب حدیثه، وهو فرد المثلون والأسانید)) (۳)

۳- عباس بن سهل: دا عباس بن سهل بن سعد الساعدي رحمته الله علیه دې. (۴)

۵- سهل بن سعد: دا مشهور صحابی حضرت سهل بن سعد مالک الساعدي انتصاری رحمته الله علیه دې. (۵)

قوله: قال: كان للنبي صلى الله عليه وسلم في حائطنا فرس يقال

له: اللحييف: حضرت سهل بن سعد الساعدي رحمته الله علیه فرماني د نبی کریم صلی الله علیه و آله زمونږ په باغ کښې یو اس وو کوم ته به چه ئی "اللحييف" وئیلې.

مطلب دا دې چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله د هغه اس د تربیت، پالنې او تړلو ځای زمونږ باغ وو. (۶)

((حائط)) د کهجورو باغ ته وائی خوچه د هغې دیوالونه هم وی اود دې جمع حوائط ده، بیا مطلق دیوال او جدال ته هم حائط وئیلې شی.

د لحیف ضبط او معنی: دلته د باب په روایت کښې لحیف حاء مهمله او تصغیر سره دې.

ابن قرقول رحمته الله علیه وائی چه د ابن سراج رحمته الله علیه نه دا کلمه د رغیف په وزن نقل کړ شویده یعنی "لحیف"، حافظ شرف الدین د میاطی رحمته الله علیه هم دا راجح ګرځولې دې او د علامه هروی رحمته الله علیه

همدغه رائي ده او هغه وائی چه د هغه اس لکنی اوږده وه نو ((كانه يحلف الأرض بذيئه))، لکه چه هغه به خپله لکنی په زمکه رانښکله او تلوبه او په خپله لکنی به ئی زمکه پټه کړې وه. (۷) په دې وجه ده ته "لحیف" وئیلې شوی دی. (۸)

(۱) (هدی الساری (ص ۷۸) -

(۲) (میزان الاعتدال (ج ۱ ص ۷۸) -

(۳) (الکامل لابن عدی (ج ۱ ص ۴۲۱) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره او ګوری کتاب الزکوة. باب خرص التمر -

(۵) (د دوی د حالاتو د پاره او ګوری کتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه -

(۶) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۳۱) -

(۷) (النهاية لابن الأثير الجزري (ج ۴ ص ۲۳۸) ولسان العرب (ج ۹ ص ۳۱۵) -

(۸) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۹) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۳۷) -

قوله: قال أبو عبد الله: وقال بعضهم: اللخيف: أبو عبد الله وائي چه بعضو لخيف ونيلي دي.

مطلب دا دي چه بعض حضراتو دا لفظ خاء معجمه سره لخيف نقل كړيدي. په دي كښې هم هغه دوه صورتونه بيان كړيشوي دي كوم چه په لخيف كښې تير شو چه يا خو مصغر دي يا په وزن د رغيف سره مكبر. (۱)

او دا د عبدالمهيمن بن عباس بن سهل رضي الله عنه روايت دي چه د ابي بن عباس رضي الله عنه رور دي. ابن منده رضي الله عنه هم دا روايت نقل كړيدي د كوم الفاظ چه دا دي: ((كان لرسول الله صلى الله عليه وسلم عند سعد بن سعد والد سهل ثلاثة أفراس، فسمعت النبي صلى الله عليه وسلم يستبين لإراز، وقرب، واللخيف)) (۲)

خو د سبط ابن الجوزي رحمته الله وينا ده چه امام بخاري رحمته الله دا په تصغير او خاء معجمه سره مقيد كړي دي او دغه شان ابن سعد رحمته الله هم د واقدی رحمته الله نه نقل كړي دي ليكن څنگه چه پورته تير شو چه اكثر و حضراتو دي ته ترجيح ور كړيده چه دا د رغيف په وزن مكبر او خاء مهمله سره دي او همدغه معروف دي. ابن الاثير رحمته الله فرمائي ((والمعروف بالحاء المهملة)) (۳) او قاضي عياض رحمته الله فرمائي ((وبالاول ضبطنا عن عامة شيوخنا)) (۴)

د دي لفظ دريم صورت ابن الاثير (۵) او صاحب (المغيث) دا بيان كړيدي چه دا جيم سره لجيف دي صاحب د (المغيث) بيا فرمائي چه چرې جيم سره دا لفظ صحيح وي نو د دي معني د هغه غشي ده د كوم مخ چه خور شوي وي نولكه د هغه اس د لجيف سره د هغه د تيزوالي موسوم كړي شو. (۶)

او دا اس د امام ابن سعد رحمته الله مطابق نبي كريم صلی الله علیه و آله ته ربيعه بن ابي البراء مالك بن عامر العامري د هديه په توگه پيش كړي وو. (۷)

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث ترجمة الباب سره مناسبت ښكاره دي. ځكه چه د راوي دا قول ((فرس يقال له: اللخيف)) د امام بخاري رحمته الله د قول ((اسم الفرس)) مطابق دي. (۸)

(۱) (فتح الباري (ج ۶ ص ۵۹) -

(۲) (حواله بالا واللخف: الضرب الشديد، لسان العرب (ج ۹ ص ۳۱۵) -

(۳) (النهاية (ج ۴ ص ۲۳۸) -

(۴) (شرح القسطلاني (ج ۵ ص ۷۷) -

(۵) (النهاية (ج ۵ ص ۲۴۴) -

(۶) (فتح الباري (ج ۶ ص ۵۹) -

(۷) (الطبقات الكبير لابن سعد (ج ۱ ص ۴۹۰) -

(۸) (عمدة القاري (ج ۱ ص ۱۴۷) -

[۲۷۰] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ سَمِعَ يَحْيَى بْنَ آدَمَ حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ مُعَاذِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) قَالَ كُنْتُ رَدَفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى جَمَارٍ يُقَالُ لَهُ عُفَيْرٌ فَقَالَ يَا مُعَاذُ هَلْ تَذَرِي حَقَّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ وَمَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ قُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ فَإِنَّ حَقَّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يَعْبُدُوهُ وَلَا يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَحَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ أَنْ لَا يُعَذِّبَ مَنْ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا أُبَشِّرُ بِهِ النَّاسَ قَالَ لَا تُبَشِّرْهُمْ فَيَتَكَبَّرُوا [۶۹۳۸، ۶۹۳۵، ۵۹۳۲، ۵۹۳۳]

تراجم رجال

- ۱- اسحاق بن ابراهيم: دا مشهور امام فقه او حديث اسحاق بن ابراهيم بن مخلد ابن راهويه رحمته الله دي. ده حالات ((كتاب العلم باب فضل من علم وعلم)) لاندې تيرشوی دی. (۲)
- ۲- يحيى بن آدم: دا مشهور امام حديث يحيى بن آدم بن سليمان مخزومي قريشي رحمته الله دي. (۳)
- ۳- ابو الاحوص: دلته په سند کښې د يحيى بن آدم د شيخ کښت ذکر کړي شوي دي، نوم يې نه دي ذکر شوي نو اوس په شارحينو کښې د دي خبرې په بابت کښې اختلاف دي چه د ابو الاحوص نه خوک مراد دي؟
نو علامه کرمانی (۴) علامه عینی (۵) حافظ قسطلانی (۶) او حافظ جمال الدين مزي (۷) رحمته الله رانې داده چه ابو الاحوص نه مراد سلام بن سليم کوفي ضبعی رحمته الله دي او هم دغه د جمهورو رانې ده.
ليکن حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه ابو الاحوص د عمار بن رزيق کښت دي. نور فرماني چه ما د يحيى بن آدم شيخ ابو الاحوص سلام بن سليم گنړلو او هم په دي د مزي (۸) کلام هم

(۱) (قوله: عن معاذ رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً كتاب اللباس باب إرداف الرجل خلف الرجل رقم (۵۹۶۸) وكتاب الاستئذان باب من أجاب بلييك وسعديك رقم (۶۲۶۷) وكتاب الرقاق بن من جاهد نفسه فى طاعة الله رقم (۶۵۰۰) وكتاب التوحيد باب ماجاء فى دعاء النبى صلى الله عليه وسلم أمته إلى توحيد الله تبارك وتعالى رقم (۷۳۷۳) ومسلم كتاب الإيمان باب الدليل على أن من مات على التوحيد دخل الجنة قطعاً رقم (۱۴۴) والترمذى أبواب الإيمان باب ماجاء فى إفتراق هذه الأمة رقم (۲۶۴۳) وأبو داود كتاب الجهاد باب فى يسمي دابته رقم (۲۵۵۹) -

(۲) (كشف البارى (ج ۳ ص ۴۲۸) -

(۳) (دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الفسل باب الفسل بالصاع ونحوه -

(۴) (شرح الكرمانى (ج ۲ ص ۳۹) -

(۵) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۱۴۸) -

(۶) (شرح القسطلانى (ج ۵ ص ۷۲) -

(۷) (تحفة الأشراف (ج ۸ ص ۴۱۱) -

(۸) حواله بالا -

دال دې خو هم دغه حدیث امام نسائی رحمہ اللہ (۱) «عن محمد بن عبد الله بن المبارك المخرومي عن يحيى بن آدم» په طریق باندې نقل کړېدې. په دې کښې د يحيى بن آدم شيخ عمار بن رزيق دې او امام بخاری رحمہ اللہ دا روایت «يحيى بن آدم عن أبي الأحوص عن أبي إسحاق» په طریق سره نقل کړې دې او د عمار بن رزيق کښت هم ابوالاحوص دې. «ولم أر من فيه على ذلك» (۲) دا خو د حافظ ابن حجر رائي شوه خو همدغه روایت امام مسلم (۳) او امام ابوداؤد (۴) رحمہم اللہ هم نقل کړېدې. د امام مسلم شيخ ابوبکر بن ابی شيبه او امام ابوداؤد هناد بن السري دی او دا دواړه «عن أبي الأحوص عن أبي إسحاق» په طریق سره کوي. خو دلته د مسلم او ابوداؤد په روایت کښې د عمار بن رزيق په خائي سلام بن سليم متعين دې. ځکه چه ابوبکر بن ابی شيبه او هناد بن السري ملاقات د سلام بن سليم نه خو ثابت دې، البته د عمار بن رزيق نه نه دې. (۵) خو علامه عيني رحمہ اللہ د حافظ صاحب ترديد کولو سره فرمائي:

«أبو الأحوص: اسمه سلام بن سليم الحنفي الكوفي، قيل: أبو الأحوص هذا عمار بن رزيق الضبي الكوفي، قلت:

لا يصح هذا لأن عماراً هذا ما انفرد به مسلم، ولم يخرج له البخاري» (۶) د علمائي رجال رحمہم اللہ د صنيع نه همدغه معلوميري چه دلته سلام بن سليم مراد دې نه چه عمار بن رزيق، ځکه چه په دې کښې اکثرو حضراتو عمار بن رزيق د افراد بخاری نه نه دې شميرلي. (۷) په دې وجه دا معلوميري چه دې د بخاري د افرادو نه نه دې. بهر حال که مراد چرې د ابوالاحوص نه سلام بن سليم رحمہم اللہ دې نو د هغه حالات خو تيرشو (۸) او که مراد ترينه عمار بن رزيق وي لکه څنگه چه د حافظ صاحب خيال دې نومونې دلته د هغه مختصر تذکره نقل کوو.

قوله: عمار بن رزيق: دا عمار بن رزيق - بضم الراء وفتح الزاي مصفرا - الضبي الكوفي التميمي رحمہ اللہ دې. د ده کښت ابوالاحوص دې. (۹)

(۱) (سنن النسائي الكبرى (ج ۳ ص ۴۳) كتاب العلم باب الاختصاص بالعلم قوما... رقم (۵۸۷۷) -

(۲) (فتح الباري (ج ۶ ص ۵۹) -

(۳) (صحيح مسلم كتاب الإيمان باب الدليل على أن من مات على التوحيد رقم (۱۴۴) -

(۴) (سنن أبي داود كتاب الجهاد باب في الرجل يسمى دابته رم (۳۵۵۹) -

(۵) (فتح الباري (ج ۶ ص ۵۹) -

(۶) (عمدة القاري (ج ۴ ص ۱۴۸) -

(۷) (انظر تهذيب الكمال (ج ۲۱ ص ۱۸۹) وميزان الاعتدال (ج ۳ ص ۱۶۴) والكاشف (ج ۲ ص ۵۰) وتهذيب

التهذيب (ج ۷ ص ۴۰۰) والتقريب (ج ۱) -

(۸) (دوى د حالاتو د پاره اوگوري كتاب الأذان باب الالتفات في الصلاة -

(۹) (تهذيب الكمال (ج ۱ ص ۱۸۹) -

دی دابو اسحاق السبعی، اعمش، منصور، عبد الله بن عیسی، بن عبد الرحمن بن ابی لیلی، محمد بن عبد الرحمن بن ابی لیلی، عطاء بن السائب، مغیره بن مقسم، فطر بن خلیفه او نورو محدثینو رضی اللہ عنہ نه د حدیث روایت کوی.

د دوی نه روایت کونکو کښې ابو الجواب احوص بن جواب، ابو الاحوص سلام بن سلیم الکوفی، ابو احمد الزبیری، زید بن احباب، عبثر بن قاسم، یحیی بن آدم، معاویه بن هشام او نور محدثین حضرات شامل دی. (۱)

امام یحیی بن معین او امام ابو زرعه رضی اللہ عنہ فرمائی ((ثقة)) (۲)

لوین رضی اللہ عنہ فرمائی چه ماته ابو احمد الزبیری او وئیل ((لواختلفت إلیه لكفأك أهل الدنيا)) (۳) كه نه هغه له تلې راتلې نو هغه (عمار بن رزیق) به ستا د پاره د اهل دنیا د طرف نه کافی شی. یعنی بل چاله به د تلو هډو ضرورت نه وی.

امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ فرمائی ((كان من الأثبات)) (۴)

امام ابن المدینی رضی اللہ عنہ فرمائی ((ثقة)) (۵)

ابوبکر البزار رضی اللہ عنہ فرمائی ((ليس بأس به)) (۶)

ابوحاتم رضی اللہ عنہ فرمائی ((لا بأس به)) (۷)

نسائی رضی اللہ عنہ فرمائی ((ليس به بأس)) (۸)

او ابن حبان د هغه ذکر په (كتاب الثقات) کښې کړیدی. (۹)

سبط ابن العجمی رضی اللہ عنہ هم د هغه ثقه گرځولې دي. (۱۰)

دغه شان حافظ ذهبی رضی اللہ عنہ فرمائی ((ثقة)) (۱۱)

د هغوی انتقال په کال ۱۵۹ هـ کښې شویدی (۱۲) رحمه الله رحمة واسعة.

(۱) (د شیوخو او تلامذه د تفصیل د پاره او گوری تهذیب الکمال (ج ۲۱ ص ۱۸۹-۱۹۰) -

(۲) (تاریخ عثمان بن سعید الدارمی (ص ۱۵۹) -

(۳) (الکاشف (ج ۲ ص ۵۰) -

(۴) (تهذیب التهذیب (ج ۷ ص ۴۰۱) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (حواله بالا -

(۷) (تهذیب الکمال (ج ۲۱ ص ۱۹۰) -

(۸) (حواله بالا -

(۹) (الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۲۸۶) -

(۱۰) (حاشیه الکاشف لابن العجمی (ج ۲ ص ۵۰) -

(۱۱) (میزان الاعتدال (ج ۳ ص ۱۶۴) -

(۱۲) (الکاشف (ج ۲ ص ۵۰) -

۱- ابی اسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبدالله بن عبید سبیعی رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب الصلاة من الإیمان)) لاندی تیرشوی دی. (۱)

۵- عمرو بن میمون: دامشهور تابعی عمرو بن میمون الاودی ابویحیی کوفی رضی اللہ عنہ دی (۲)

۱- معاذ: دا ممتاز انصاری صحابی حضرت معاذ بن جبل بن عمرو رضی اللہ عنہ دی. د دوی مختصر حالات ((کتاب الإیمان باب الإیمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم: ہنی الإسلام علی خمس)) لاندی تیرشوی دی. (۳)

قوله: قال: كنت ردف النبي صلى الله عليه وسلم على حمار يقال له: عفیر: حضرت معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ فرمائی چہ زہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم شاتہ پہ یو خر باندی چہ ہغی تہ عفیر وائی سوروم. ((ردف)) د راء پہ کسراودال پہ سکون سرہ دی.

جوہری فرمائی چہ ((ردف)) د مرتدف پہ معنی کنبی دی یعنی ہغہ سرے چہ سور پسے سور وی اوددی جمع ((أرداف)) دہ. (۴)

((عفیر)) د عین پہ ضمہ اوفاء پہ فتح سرہ د ((أعفر)) تصغیر دی. لکہ چہ د اسود تصغیر سید دی. (۵) او قاضی عیاض دا لفظ د عین پہ خائ غین سرہ ضبط کریدی چہ وہم دی خکہ چہ اکثر حضراتو دا پہ عین سرہ نقل کریدی. (۶)

او ((عفیر)) د ((عفرة)) نہ مشتق او ماخوذ دی د دی معنی سوربخن سپین رنگی دی یعنی د خاورے د رنگ پہ شان، د دی خر نوم نی ((عفیر)) خکہ کیخودی وو چہ د دی رنگ سربخن سپین وو. (۷)

بیادا خبرہ باندی پوہہ شئی چہ دلته د باب پہ روایت کنبی د ہغہ خر نوم ((عفیر)) راغلی. دغہ شان پہ مسلم شریف (کتاب الإیمان) (۸) اود ابوداؤد (کتاب الجہاد) (۹) پہ روایت کنبی ہم د دہ نوم ہم ((عفیر)) ذکر دی. لیکن علامہ خطابی رحمۃ اللہ علیہ د امام واقدی رحمۃ اللہ علیہ (۱۰) نہ علامہ

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۷۰) -

(۲) (د دوی د حالاتو د بارہ اوگوری کتاب الوضوء باب إذا ألقى على ظهر المصلي قدر أو جيفة... -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۲۸) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۴۸) ولسان العرب (ج ۹ ص ۱۱۶) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۴۸) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۴۸) وشرح النووي علی مسلم (ج ۱ ص ۴۴) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۵۹) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۶۰) -

(۸) (صحیح مسلم کتاب الإیمان باب الدلیل علی أن من مات علی التوحید دخل الجنة قطعاً رقم (۱۴۴) -

(۹) (سنن أبی داؤد کتاب الجہاد باب فی الرجل یسمی دابته رقم (۲۵۵۹) -

(۱۰) (قوله ابن بطال (ج ۵ ص ۶۰) وهو فی معالم السنن للخطابی (ج ۳ ص ۳۹۰) وليس فيه ذكر الواقدي.

وصنع الخطابی دال علی أنه قائل بكونهما واحداً -

طبری رحمہ اللہ (۱) او شیخ ابو محمد لونی رحمہ اللہ (۲) د دغه خر نوم ((یعفور)) نقل کریدی. اوس اختلاف دا پیدا شو چه آیا دا ہم یو خر دی که دوه جدا جدا خرونه دی. د ابن عبدوس رحمہ اللہ او ابن القیم رحمہ اللہ خیال دا دی چه دا ہم د یو خر دوه نومونه دی. او شرف الدین دمیاطی رحمہ اللہ فرمانی چه دا جدا جدا دوه خرونه وو. حضور صلی اللہ علیہ وسلم ته ((عفیر)) شاه مقوقس په هدیه کنبی ورکړی وو او دوئم یعنی ((یعفور)) فروه بن عمرو حضور صلی اللہ علیہ وسلم ته د هدیه په توگه پیش کړی وو اوبالعکس (۳).

حافظ صاحب هم دا راجح گرځولې دی چه دا دوه خرونه وو. فرمانی ((وهو عفیر الحمار الذی یقال له: یعفور)) (۴)

((یعفور)) په اصل کنبی د هوسنی د بچی نوم دی اودې دوئم خر ته ((یعفور)) د هغه د تیزوالی په وجه وئیلې شوې دی څنگه چه د هوسنی بچی په منډه کنبی تیز وی. (۵)

د امام واقدی رحمہ اللہ وینا ده چه دا ((یعفور)) د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د حجة الوداع نه په واپسني باندې هلاک شوې وو اوهم دا علامه نووی رحمہ اللہ د حافظ ابن الصلاح په حواله راجح گرځولې دی. (۶) خود سهیلی وینا ده چه په کومه ورځ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وفات اوشوهم په هغه ورځ ((یعفور)) خپل خان په یوکوهی کنبی ورگزارولو سره هلاک کړی وو. (۷)

د حدیث باب نور تشریحات ((کتاب العلم باب من حصّ بالعلم قوما دون قوم)) لاندې تیرشوی دی. د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت واضح دی چه د حدیث شریف په دی جمله کنبی دی: ((یقال له: عفیر)) (۸)

[۲۷۰۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۱) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ فَزَعٌ بِالْمَدِينَةِ فَاسْتَعَارَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَسًا لَنَا يُقَالُ لَهُ مَذْدُوبٌ فَقَالَ مَا رَأَيْتُمَا مِنْ فَزَعٍ وَإِنْ وَجَدْنَا لَهُ لَبَعْرًا [۲۷۸۳:ر]

(۱) (شرح ابن بطلال ج ۵ ص ۶۰) -

(۲) (عمدة القاری ج ۱۴ ص ۱۴۸) -

(۳) (حواله بالا وفتح الباری ج ۶ ص ۵۹) -

(۴) (و فتح الباری ج ۶ ص ۵۹) -

(۵) (حواله بالا و عمدة القاری ج ۱۴ ص ۱۴۸) -

(۶) (حواله بالا و شرح النووی علی مسلم ج ۱ ص ۴۴) -

(۷) (و عمدة القاری ج ۱۴ ص ۱۴۸) -

(۸) (حواله بالا -

(۹) قوله: عن أنس بن مالك رضي الله عنه: الحديث مر تخريجه في كتاب الهبة باب من استعار من الناس الفرس

تراجهم رجال

۱- محمد بن بشار: دا مشهور امام حدیث محمد بن بشار عبدی بصری رحمہ اللہ دی. دَ بَندار په لقب باندې مشهور دی. دَ ده حالات ((کتاب العلم باب ما کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یتخولهم...)) لاندې تیر شوی دی. (۱)

۲- غندر: دا ابو عبدالله محمد بن جعفر هذلی رحمہ اللہ دی. دَ غندر په لقب مشهور دی. دَ ده حالات ((کتاب الإیمان باب قلم دون قلم)) لاندې راغلی. (۲)

۳- شعبه: دا امام شعبه بن الحجاج رحمہ اللہ دی. دَ ده حالات هم مختصراً ((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویداه)) په ذیل کښې راغلی دی. (۳)

۴- قتاده: دا قتاده بن دعامة بن قتاده سدوسی رحمہ اللہ دی. دَ ده حالات هم مختصراً ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه)) لاندې راغلی دی. (۴)

۵- انس بن مالک: حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ حالات هم ((کتاب الإیمان)) دَ مذکورہ باب لاندې تیر شوی دی. (۵)

قوله: قال: کان فزع بالمدینة، فاستعار النبی صلی اللہ علیہ وسلم فرسألنا

یقال له المندوب: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چه یو ځل په مدینه کښې دننه دَ ویرې حالات پیدا شو نو حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم زمونږ اس واخستلو دَ کوم نوم چه "مندوب" وو.

دلته حضرت انس رضی اللہ عنہ دَ اس نسبت خپل طرف کړو چه ((فرسالنا)) او همدغه روایت په ماقبل کښې هم راغلې په هغې کښې ((فرسامن ابی طلحه)) (۶) الفاظ وارد شوی دی. یعنی هغه اس دَ حضرت ابو طلحه رضی اللہ عنہ وو. لیکن په دې دواړو روایتونو کښې څه تعارض او منافاة نشته ځکه چه حضرت ابو طلحه رضی اللہ عنہ دَ حضرت انس رضی اللہ عنہ ناسکه پلار اود هغه دَ مور ام سلیم رضی اللہ عنہا دَ ونم خاوند وو، نو اس په اصل کښې دَ حضرت ابو طلحه رضی اللہ عنہ وو مگر په دې حیثیت سره چه دَ حضرت انس رضی اللہ عنہ دَ تربیت لاندې وو نو خپل طرف ته ئی دَ اس نسبت اوکړو. (۷)

قوله: فقال: ما رأينا من فزع، وإن وجدناه لبحراً: نو حضور صلی اللہ علیہ وسلم واپس راغلو او

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۵۸) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۵۰) -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳) -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۶) (صحيح البخاری کتاب البیة باب من استعار من الناس الفرس رقم (۲۶۲۷) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۸) و شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۷۲) -

ونی فرمائیل مونو هیخ د ویری خبره اونه لیدله او مونو هغه د سمندر په شان اوموندلو.
 "مندوب" نومې دا اس اول بطی السیروو د حضور اکرم ﷺ د سوریو په برکت تیز رفتار شو او سریع السیر شو. (۱)
 اود علامه مهلب رحمۃ اللہ علیہ په حواله سره دا خبره اول راغلی چه د ټولونه اول د تیز اس تشبیه د سمندر سره نبی اکرم ﷺ ورکړیده. (۲)
 د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دې: ((فرسالنا یقال له: مندوب)). (۳)

۳-۷- باب: مَا يُدْكَرُ مِنْ شُومِ الْفَرَسِ

د باب د ترجمه مقصد: د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د دې باب د ترجمه مقصد دا دې چه په احادیثو مبارکو کښې د اسونوباره کښې چه دا کوم راغلی دی چه په دې کښې شوم او نحوست دې هغه په خپل عموم باندې دی یا د بعضو اسونو سره مخصوص دی. هغه په خپل ظاهر باندې دی یا مټول باندې دی؟ (۴)
 بیا مصنف رحمۃ اللہ علیہ په دې باب کښې دوه احادیث ذکر کړی دی، حدیث عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما او حدیث سهل بن سعد الساعدي رضی اللہ عنہ.
 د سهل بن سعد رضی اللہ عنہ حدیث عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما نه پس ذکر کولو سره د دې خبرې طرف ته اشاره کړیده چه حدیث عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما کښې چه کوم حصر وارد شوی دې هغه په خپل ظاهر باندې نه دې. د دې باب نه پس د باب ترجمه "الخيل لثلاثة...." کښې هم د دې خبرې ذکر دې چه شوم بعض اسونو سره خاص دې، د هر یو اس حکم دا نه دې او دا ټول د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د نظر لطافت او د فکر د دقت نتیجه ده. (۵)
 [۲۷۰۳] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ (۶) النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ الشُّومَ فِي ثَلَاثَةٍ فِي الْفَرَسِ وَالْمَرْأَةِ وَالذَّارِ [ر: ۸۸۳]

تراجم رجال

۱- ابواليمان: دا ابواليمان حکم بن نافع بصری رحمۃ اللہ علیہ دې.

- (۱) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۷۲) ویدل علیه قوله: فرسالنی طلحة بطینا فی باب السرعة والركض فی الفزع رقم (۲۹۶۹) -
- (۲) شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۳۴۵) -
- (۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۸) -
- (۴) (فتح الباری (ج ۵ ص ۷۲) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۹) -
- (۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۰) -
- (۶) (قوله: ان عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما: احديث، مرتخریجه فی کتاب البیوع باب شراء الابل الهيم او الاجرب -

۲- شعیب: دا ابوبشر شعیب بن ابی حمزة قرشی اموی رضی اللہ عنہ دی، د دې دواړو مختصر حالت بده الوحی د شپږم حدیث په زمره کښې راغلې دي. (۱)

۳- الزهری: دا امام محمد بن مسلم ابن شهاب زهری رضی اللہ عنہ دی، د هغوی حالات هم د بده الوحی په دریم حدیث کښې تیر شوی دی. (۲)

۴- سالم بن عبدالله: دا ابو عمر سالم بن عبدالله بن عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ دی، د هغه هم مختصر حالات کتاب الايمان باب الحیاء من الايمان لاندې تیر شوي دي. (۳)

۵- عبدالله بن عمر رضی الله عنهما: دا مشهور صحابی د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ دي، د هغوی حالات ((کتاب الايمان، باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: هنی الاسلام علی خمس)) کښې تیر شوي دي. (۴)

اخبرنی نسالم: دغه شان شعیب د زهری رضی اللہ عنہ نه نقل کړی دی چه سالم د زهری نه دا حدیث بیان کړو او ابن ابی ذئب د شاذ امر ارتکاب کړېدې چه د امام زهری او سلام په مینځ سند کښې ئې محمد بن زبید بن قنفذ داخل کړېدې: یعنی صحیح دا ده چه په دې سند کښې د امام زهری او سالم په مینځ کښې بل راوی نشته. (۵)

قوله: قال: سمعت النبی صلی الله علیه وسلم یقول: انما الشؤم فی ثلاثة: فی

الفرس، والمراة، والدار: حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه ماداسې فرمائیلوسره واوریده چه نحوست په اس کښې، ښځه کښې او په کور کښې وی.

د شؤم لفظ شین معجمه او همزه سره دي او کله په دې کښې تسهیل کولې شی نو په ځای دهمزه واو کيږي (۶) او د دې معنی نحوست او بدفالی ده. (۷)

[۲۷۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ أَبِي مَالِكٍ عَنْ أَبِي حَازِمٍ بْنِ دِينَارٍ عَنْ تَمِيمِ بْنِ سَعْدٍ

السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ كَانَ فِي

شَيْءٍ عَفَى الْمَرْأَةُ وَالْقَرْيَ وَالْمَسْكِينِ [۳۸۰۷]

(۱) (کشف الباری (ت ۱ ص ۴۷۹-۴۸۰) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۲۸) -

(۴) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۳۷) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۰) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۴۹) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۰) -

(۷) (التبہید (ج ۹ ص ۲۷۸) -

تراجم رجال

- ۱- عبدالله بن مسلمه: دا عبدالله بن مسلمه بن قعنب قعنبی رضی اللہ عنہ دی.
- ۲- مالك: دا امام دارالہجرة امام مالك بن انس اصبحی رضی اللہ عنہ دی. دے دواړو حضراتو حالات ((كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن)) کښې تیر شوی دی. (۲)
- ۳- ابوحازم: دا مشهور زاهد، ابو حازم بن دينار مولى الاسود مدنی رضی اللہ عنہ دی. (۳)
- ۴- سهل بن سعد الساعدي: د صحابی رسول ﷺ حضرت سهل بن سعد الساعدي رضی اللہ عنہ حالات هم تیر شوی دی. (۴)

قوله: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ان كان في شيء فني

المرأة والفرس والمسكن: حضرت سهل بن سعد الساعدي رضی اللہ عنہ نه روایت دې چې رسول الله ﷺ فرمائی چې (نحوست) که په یو څیز کښې وې نو په ښځه کښې، په اس کښې او د اوسیدو په ځای (مسکن) کښې به وو.

یو سوال اود هغې جوابونه: په دې باب کښې امام بخاری رحمته اللہ علیہ دوه احادیث ذکر کړي دي. په دې احادیثو پاندي دا اشکال کیږي چې د حضور اکرم ﷺ په یوېل حدیث کښې چې د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه روایت دې په دې کښې دی: "لاعدوی، ولا طيرة" (۵) او په دې حدیث کښې د بدقالتی نه منع کړې شوې ده، ښځه کور او اس کښې د شوم دا تصور بدقالتی او بدشگونۍ نه ده نو نور څه دی؟ په ظاهره دواړو قسم روایاتو کښې تعارض دي.

د دې تعارض دکرې کولو دپاره مختلف حضرات او محدثین مختلف جوابونه ورکوي:

① امام مالك او ابن قتيبة رحمتهما اللہ علیہما د باب احادیث په خپله ظاهري معنی باندې محمول کړي دي او ویلي دي چې دا احادیث په دې دوتم حدیث کښې بیان شوي عام قانون نه مستثنی دي. (۶)

...د تیر مخ حاشیه [۱] (قوله: عن سهل بن سعد الساعدي رضی اللہ عنہ الحديث اخبر به البخاري أيضاً (ج ۲ ص ۷۶۲) كتاب النكاح باب يتقن من شوم المرأة.... رقم (۵۰۹۵) ومسلم كتاب السلام باب الصرة والغال وما يكون فيه الشوم رقم (۵۸۱۰) والترمذي ابواب الادب باب ماجاء في الشوم رقم (۲۸۲۴) وابن ماجه ابواب النكاح باب ما يكون فيه اليمن والشوم رقم (۱۶۶۴) -

۲) (كشف الباري (ج ۲ ص ۸۰) وايضا انظر لترجمة الامام مالك بن انس كشف الباري (ج ۱ ص ۲۹۰) -

۳) (دهغوی د حالاتو دپاره اوگوري كتاب الوضوء، باب غسل المرأة اباهها الدم عن وجهه -

۴) حواله بالا -

۵) (الحديث اخبر به البخاري كتاب الطب باب الغال رقم (۵۷۵۶) وباب لاعدوی رقم (۵۷۷۶) ومسلم كتاب السلام باب الطيرة والغال رقم (۵۸۰۰ و ۵۸۰۱) و ابوداؤد ابواب الطب باب في الطيرة رقم (۳۹۱۶) والترمذي ابواب السير باب ماجاء في الطيرة رقم (۱۶۱۵) -

۶) (فتح الباري (ج ۶ ص ۶۱) -

⑤ علامه ابن عبدالبر رحمہ اللہ فرمائی کہ دا احادیث دَ قرآن کریم دَ آیت «ما اصاب من مصيبة فی الارض ولا فی انفسکم الا فی کتاب» (۱) سرہ منسوخ دی (۲) لیکن حافظ ابن حجر رحمہ اللہ پہ دی جواب باندی رد کریدی او فرمائی «والنسخ لایثبت بالاحتمال» (۳)

⑥ ابن العربی رحمہ اللہ دافرمانی کہ دا کلام حرف شرط سرہ دی، لکہ خنگہ کہ دَ باب بل روایت حضرت سہل بن سعد کنبی رضی اللہ عنہ «ان کان الشؤم.....» حرف شرط سرہ دی او معنی دا ده کہ شوم ونحوست کہ چرتہ پہ یو خیز کنبی کیدیشی نو ہغہ بنخہ، کور او اس کیدیشی (۴) (لیکن شوم یعنی سپیرہ والی پہ خہ خیز کنبی نہ وی نو دَ دی دَ پارہ پہ دی دریو خیزونو کنبی ہم دَ دی تصور نشی کیدلی).

⑦ بعض علماؤ فرمائی کہ پہ حقیقت کنبی شوم پہ دودہ قسمہ دی، یو شوم پہ معنی دَ عدم موافقت او دونم شوم پہ معنی دَ نحوست.

نودشوم پہ حدیث باب کنبی پہ معنی دَ عدم موافقت دی او «(لاعدوی ولا طیبة)» کنبی پہ معنی دَ نحوست دی. پہ دی صورت کنبی بہ دَ کور بدفالی مطلب دا وی کہ ہغہ تنگ وی یا ہلتہ گاونڈیان بنہ نہ وی یا دہغہ خائی آب و ہوا خرابہ وی دغہ شان دَ شوم مرآة مطلب دا دی کہ دہغہ اولاد نہ وی، اوپرد ژبی وی، دَ پاک دامنشی خیال نہ ساتی او دَ شوم فرس مطلب دا دی کہ ہغہ پہ جہاد کنبی پہ کار رانشی یاسرکش وی یا دَ ہغہ قیمت زیات وی. (۵)

علامہ ابن عبدالبر رحمہ اللہ فرمائی:

((وقد فهم معبرنی روايته لهذا الحديث الشؤم تفسيراً احسنًا: قال معبر: سعت من يفهم هذا الحديث يقول:

شؤم المرأة اذا كادت غيرو لود، وشؤم الفرس اذا لم يغز عليه في سبيل الله، وشؤم الدار جارا للسوء)). (۶)

او معمر رحمہ اللہ دَ دی حدیث پہ روایت کنبی دَ شوم بنہ تفسیر بیان کریدی. ہغوی فرمائی کہ دَ ہغہ نہ می اوریدلی کہ دَ دی حدیث تفسیر او وضاحت نی بیانولیو کہ دَ بنخہ شوم دا دی کہ دَ ہغہ بچی نہ کیڑی، دَ اس شوم دا دی کہ پہ دی دَ اللہ تعالیٰ دَ پارہ جنگ نہ کوی او دَ کور شوم دا دی کہ دَ ہغہ گاونڈی خراب وی.

دَ آخری جواب تائید دَ حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ ہغہ مرفوع حدیث نہ ہم کیڑی کوم

(۱) (الجدید ۲۲)۔

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۰) والتمہید (ج ۹ ص ۲۸۵)۔

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۲)۔

(۴) (حوالہ بالا، وتکملہ فتح الملہم (ج ۴ ص ۳۸۱) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۱) قال العینی و ہنا اسم کان مقدر ان کان الشؤم فی شیء حاصلًا فیكون فی المرأة والفرس والسکن فقلہ ان کان فی شئی الی اخرہ اخبار انہلیس فیہن فاذا لم یکنفی ہذہ الثلاثة فلا یكون فی شیء۔

(۵) (لامع الدراری (ج ۹ ص ۲۶۷) ورجح ہذا الجواب الشیخ الکاندھلوی انظر تعلیقات لامع الدراری۔

(۶) (التمہید لابن عبدالبر (ج ۹ ص ۲۷۸-۲۷۹) والمصنف لعبدالرزاق (ج ۱ ص ۴۱۱ رقم ۱۹۵۲۷)۔

چه امام احمد رحمۃ اللہ علیہ روایت کریدی. په دې کښې دی:

((من سعادة البراءة الصالحة والمسكن الصالح والمركب الهني ومن شقاوة البراءة السوء والمسكن السوء والمركب السوء)). (۱)

يعنى د سړي په خوشبختي کښې دا دی چه د هغه ښځه نيکه وي. د هغه د اوسيدو ځای ښه وي او د هغه سورلي ښه وي او د سړي بدبختي نه دا دی چه د هغه ښځه بداخله وي د هغه د اوسيدو ځای خراب وي او د هغه سورلي خرابه وي. او دا څيز د هر جنس بعض قسمونو سره مختص دي. (۲)

خاص د دې دريو څيزونو ذکر کولو وجه: د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما حديث باب اداة حصر سره وارد شويدي چه شوم هم په دريو څيزونو کښې وي ښځه اس او کور. (۳) بعض حضراتو مثلاً ابوالعباس قرطبي رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چه د دې دريو څيزونو ذکر سره د خاص کولو وجه د ملازمت طول او اوږدوالي دي. يعنى د انسان هم دې څيزونو سره واسطه پريوزي ځکه چه انسان په غالب احوالو کښې د کور نه چه په کښې اوسيږي، د ښځې نه چاسره چه د ژوند تيرولو تعلق وي او ترلې شوی اس نه کوم چه ده د جهاد د پاره تيار ساتلې وي مستغني کيدې نشي. (۴)

آيا شوم مذکور په دې دريو څيزونو کښې محصور دي؟ بيا دا خبره ياد ساتي چه د باب حديث طرق هم په دې دريو څيزونو متفق دی يعنى په ټولو طرقو کښې هم د فرس، مراه او دار ذکر دي البته مصنف عبدالرزاق (۵) کښې "معبر من امرسلة" په طريق ((السيف)) اضافه هم موجود ده. کوم نه چه معلومېږي چه توره هم شوم او نحوست وي او علامه ابن عبدالبر رحمۃ اللہ علیہ فرمائي ((رواه جويرية عن مالك عن الزهري ان بعض اهل امرسلة زوج النبي صلى الله عليه وسلم اخبره ان امرسلة كانت تريد السيف)). (۶)

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ چه د دې زياتوالي متعلق کوم کلام ذکر کړيدي د هغې خلاصه مونږ دلته ذکر کوو: دا حديث سره د دې زياتوالي امام دارقطني په "غرائب مالک" کښې نقل کړيدي او د هغه سند تر زهري رحمۃ اللہ علیہ پورې صحيح دي. بيا جويريه په دې حديث کښې منفرد هم نه ده بلکه سعيد بن داود د هغې متابعت کړيدي، دا متابعت هم امام دارقطني نقل کړيدي او هغه فرمائيلي چه د جويريه په روايت کښې چه کوم مبهم راوی دي هغه ابو عبيده عبدالله بن زمعه دي. دغه شان امام ابن ماجه رحمۃ اللہ علیہ دا روايت "سيف" د زياتوالي سره په خپل

(۱) (المسند الامام احمد بن حنبل (ج ۱ ص ۱۶۸) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۲) وانظر ايضا كشف الباری كتاب النکاح (ص ۱۸۱) -

(۳) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۴۹) وطرح التريب فی شرح التريب (ج ۷ ص ۲۱۵۳) -

(۴) (وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۴۹) وطرح التريب فی شرح التريب (ج ۷ ص ۲۱۵۳) -

(۵) (المصنف لعبد الرزاق (ج ۱۰ ص ۴۱۱) رقم (۱۹۵۲۷) -

(۶) (التمهيد لابن عبدالبر (ج ۹ ص ۲۷۹) -

سنن کنبی موصولاً ذکر کړیدی دي. د هغه په سند کنبی ابو عبیده عبدالله بن زمعه صراحت دي اود هغه روایت الفاظ دا دي:

قوله: عن زينب بنت ام سلمة عن ام سلمة انها حدثت بهذه الثلاثة وزادت فيهن.

والسيف: (١) زينب بنت ام سلمة دا د ابو عبیده عبدالله بن زمعه مور ده. حديث باب امام نسائي رحمته الله (٢) هم د سند په څه اختلاف سره نقل کړيدي. دي کنبی هم د سيف زياتوالي موجود دي. (٣)

علامه ابن عربي رحمته الله فرمائي چه حصر په نسبت د عادت دي يعنى خلق عادة په دي خيزونو کنبی نحوست گنړي او دا څه خلقي يا فطري معامله نه ده چه په دي خيزونو کنبی به خامخا څه نحوست وي، دا مطلب حصر نه دي چه دا درې خيزونه پيداشي مشوم او منحوس وي، کله نحوست د دوو کسانو سره په اوسيدو سره کيږي، کله په سفر کنبی کيږي او کله په هغه کپرا کنبی وي کومه چه بنده نوې نوې اخلي، د دي د پاره نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمائيلى دي

((اذا لبس احدكم ثوبا جديدا فليقل: اللهم اني اسالك من خيرة وخير ما صنع له، واعوذ بك من شره وشر ما صنع له)) (٤)

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: د باب د رومبي حديث مناسبت ترجمة الباب د حديث جملي ((في القرس)) په جمله کنبی دي او د دوئم حديث مناسبت هم ترجمه سره بالکل واضح او ظاهر دي. (٥)

تنبيه: دا د شوم مسئله (كتاب النكاح) (٦) کنبی هم تيره شويده او دلته هم امام بخاري رحمته الله دا روايات نقل کړيدي، ترجمه ئي هم قائم کړيده او د جهاد په مناسبت سره شوم فرس ئي هم بيان کړيدي د کوم تفصيل چه په ما قبل کنبی مونږ بيان کړيدي.

٣٨- بَابُ: الْخَيْلُ لِثَلَاثَةٍ

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاري دلته دا اوفرمائيل چه اسونه درې وي يعنى د اسونو پالونکو کسانو د نوعيت په اعتبار سره درې قسمونه دي. (٧)

- (١) (سنن ابن ماجه كتاب النكاح باب مايكون فيه اليمن والشوم رقم ١٩٩٥) -
- (٢) (سنن النسائي الكبرى (ج ٥ ص ٤٠٣) كتاب عشرة النساء ابواب حقوق الزوج شوم المرأة رقم (ج ٥ ص ٩٢٨٠) -
- (٣) (فتح الباري (ج ٦ ص ٦٣) -
- (٤) (الحديث رواه ابو داود في كتاب اللباس باب ما يقول اذا لبس ثوبا جديا رقم (٤٠٢٠) والترمذي في كتاب اللباس باب ما يقول اذا لبس ثوبا جديا رقم (١٧٩٧) وطرح التثريب في شرح التثريب (ج ٧ ص ٢١٥٣) -
- (٥) (عمدة القاري (ج ٤ ص ١٣٩ و ١٥١) -
- (٦) (صحيح البخاري (ج ٢ ص ٧٦٣) كتاب النكاح باب مايبقى من شوم المرأة وكشف الباري كتاب النكاح (ص ١٨٠-١٨٢) -
- (٧) (عمدة القاري (ج ٤ ص ١٥١) -

یو خیل خو هغه دې چه د اجر او ثواب سبب جوړېږي او دا هم هغه خیل دې چه د جهاد د پاره اوساتلې شی. دوئم هغه دی چه ستر او پردې پتېلو او د دوزخ د اور نه د حجاب سبب جوړېږي او هغه دا دی چه کوم سړي اس اوساتی او د هغه چه د الله تعالی د طرف نه کوم حقوق مقرر دی هغه ادا کړی. د ده ښه خیال اوساتی، او دریم اس هغه دې چه د اسلام سره د دښمنی د پاره اوساتلې شی.

بیا امام بخاري د حدیث باب په رومېنشی حصه کښې باب د ترجمه جزء جوړ کړیدی. (۱)
لکه څنگه چه د هغه معروف عادت دې. (۲)

حضرت شیخ الحدیث رحمه الله د ترجمه غرض دا خودلې دې: ((ويحتمل عندی فی وجه الغرض من الترجمة: انه الاشارة الى ما سبق من شؤم الفرس من حيث الحصر الوارد فی الحدیث، فانه لم يتعرض فيه الى الشؤم)) (۳)

یعنی زما په نزد د باب د ترجمه په غرض کښې دا احتمال دې چه امام بخاري رحمه الله د دې ترجمه نه دې طرف ته اشاره کوی چه په ما سبق کښې په کومو دریو څیزونو کښې حصر وارد شوې وو چه په دې کښې نحوست دې په دې کښې اس هم شامل وو نو هغوی په سابق کښې د بیان شوی شؤم نه دلته تعرض نه دې کړی.

دکوم نه چه دا معلومه شوه چه په هریو اس کښې نحوست نه وی. کما سبق مناذکری الی الباب السابق آیا اسونه هم په دې دریو قسمونو کښې منحصر دی؟ دلته سوال دا پیدا کیږي چه نبی کریم ﷺ د باب په حدیث کښې د خیل درې قسمونه بیان فرمائیلي دی نو آیا د خیل صرف همدغه درې قسمونه دی که نور هم شته؟

حافظ ابن حجر رحمه الله د دې جواب کښې فرمائی چه د باب حدیث نه بعض شراح حصر مراد اخستې دې چه د اسونو هم درې قسمونه دی. هغه داسې چه اس پالل او هغه ساتل خو به مطلوب وی یا به مباح وی او یا به ممنوع، نو په مطلوب کښې واجب او مندوب دواړه داخل دی او ممنوع کښې حرام او مکروه دواړه داخل دی. (۴)

بیا بعضو حضراتو په دې باندې اعتراض اوکړو چه په حدیث کښې خو د مباح ذکر نشته، ځکه چه کوم دریم قسم د اسونو دې هغه دې قید سره مقید دی "ولم ينس حق الله فيه" نو دا خو مندوب سره ملحق شو نو دلته د مباح قسم کوم څای نه راغلو؟

ددې اعتراض جواب دا دې چه د نبی کریم ﷺ غالب عادت دا وو چه هغوی ﷺ به هم د دې څیزونو اهتمام فرمائیلو په کوم کښې چه د څه څیز ترغیب وی یا د امر نه منع کړی شوي وی. ترکومي چه د خالص مباحاتو تعلق دې نو د دې بیان نه هغوی ﷺ سکوت فرمائی،

(۱) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۴) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱) -

(۳) (الابواب والتراجم للشيخ الكاندهلوی (ج ۱ ص ۱۹۶) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۴) -

ځکه چه دا خبره معلومه ده چه د دې مباحاتونه سکوت د عفو او معافۍ دليل دي. (۱)
 او حافظ صاحب رحمته الله د مذکوره اعتراض جواب فرماني چه دا هم ممکن دي چه دونم قسم
 خالص د مباح وي مگر دا چه د نيت د خلوص په وجه هغه کله کله د ندب درجې ته اړسي
 په خلاف د اول قسم ځکه چه هغه خو د شروع نه مطلوب دي (۲) يعنې په اول قسم کښې د
 اس تر لږ نيت هم د جهاد د پاره وو نو هغه خو د شروع نه مطلوب او مقصود دي. والله اعلم.
قوله: وَقَوْلُهُ تَعَالَى وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَمَخْلَقٌ مَا لَا
تَعْلَمُونَ: [النحل: ۸] او د الله تعالی قول دي او (هغه) اسونه قچرې او خره پيدا کړي دي د
 پاره چه تاسو په دې سواره شنی او زينت هم دي.

د (الغیل...) عطف د ماقبل والانعام باندې دي په دې وجه د مفعولیت په وجه منصوب دي (۳)
 او د قرآن کریم مذکوره آیت د ترجمه الباب دونم جزء دي او دا آیت هم د باب حدیث کښې په
 مذکوره تقسیم باندې دلالت کوي. او مطلب دا دي چه مذکوره څیزونه يعنې اس قچر او خر
 الله تعالی د سورلني او ښائست د پاره پيدا کړي. اوس که يو سړې دا په څه کار کښې
 استعمالوي نو د ده د پاره دا مباح دي. د دې نه پس که دې کار سره د عبادت نيت هم شامل
 شي نو هغه مباح نه ترقي کوي او امر مندوب کښې شاملیږي او که د معصیت نيت او کړي
 يعنې د فخر او مباهااتو نو دا په گناه کښې شاملیږي. (۴)
 فائده: تاسو گورنۍ چه د الله تعالی مذکوره بالا قول کښې معطوف او معطوف عليه په يوه
 طريقه باندې نه دي. معطوف عليه خو "لترکبوها" دي او معطوف "زينة" کلمه ده. په دې
 کښې دي خبرې ته اشاره ده چه رکوب د مخاطبينو فعل دي او زينت، د زينت ورکونکي
 خالق فعل دي. (۵)

[۲۴۰۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِي صَالِحٍ التَّمَّانِ
 عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۶) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْخَيْلُ لِثَلَاثَةِ
 لِرَجُلٍ أَجْرٌ وَلِرَجُلٍ سِتْرٌ وَعَلَى رَجُلٍ وَذَرٌّ فَأَمَّا الَّذِي لَهُ أَجْرٌ فَرَجُلٌ رِبَطَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ
 فَأُطَالَ فِي مَرْجٍ أَوْ رَوْضَةٍ فَمَا أَصَابَتْ فِي طِيلِهَا ذَلِكَ مِنَ الْمَرْجِ أَوْ الرَّوْضَةِ كَانَتْ لَهُ حَسَنَاتٌ
 وَلَوْ أَنَّهَا قَطَعَتْ طِيلَهَا فَاسْتَنْتَ شَرْقًا أَوْ شَرْقَيْنِ كَانَتْ أَرْوَاهَا وَأَنَارَهَا حَسَنَاتٌ لَهُ وَلَوْ أَنَّهَا مَرَّتْ

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۴) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۱) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۴) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۱) -

(۶) (قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه الحديث مر تخريجه في كتاب المسافة باب شرب الناس وسقى
 الدواب من النهار -

بَنِيهِ فَشَرِبَتْ مِنْهُ وَلَمْ يُرِدْ أَنْ يَسْقِيَهَا كَانَ ذَلِكَ حَسَنَاتٍ لَهُ وَرَجُلٌ رَبَطَهَا فُحْرًا وَرِثَاءً عَوْنًا لِأَهْلِ
الْإِسْلَامِ فِيهِ وَزِدَّ عَلَى ذَلِكَ وَسَبَّلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الْحُمْرِ فَقَالَ مَا أُنْزِلَ
عَلَيَّ فِيهَا إِلَّا هَذِهِ الْآيَةُ الْجَامِعَةُ الْفَادَةُ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ
ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (ر: ۲۲۴۲)

تراجم رجال

- ۱- عبدالله بن مسلمه: دا عبدالله بن مسلمه بن قعنب قعنبی رحمته الله دی.
  - ۲- مالك: دا امام مالك بن انس رحمته الله دی. د دې دواړو حضراتو حالات ((كتاب الايمان بهی
من الدين الفهراد من الفتن)) لاندې تیرشوی دی. (۱)
  - ۳- زید بن اسلم: دا مولى عمرزید بن اسلم العدوی دی. د دوی حالات هم په مذکورہ بالا
باب کنبی تیرشوی دی. (۲)
  - ۴- ابوصالح السمان: دا ابوصالح ذکوان السمان الزیات رحمته الله دی.
  - ۵- ابوهریره: دا مکثر صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی، د دې دواړو حضراتو حالات
کتاب الايمان، باب امور الايمان کنبی تیرشوی دی. (۳)
- قوله: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: الخيل لثلاثة: د بخارى شريف په
ټولونسخو کنبی "لثلاثة" دی، او د کشمیهنی په روایت کنبی "الخيل لثلاثة" دې بغیرد لام نه (۴)
د اسونود دریو قسمونو په مینځ کنبی د حصر وجه: د دې دریو اوو قسمونو په مینځ کنبی د
حصر وجه دا دې چه اس به د سورلۍ د پاره ساتلې شی یا د تجارت د پاره، بیا په دې دواړو
کنبی د هریو قسم سره به څه عبادت مقترن وی، نو دا اول قسم دې یا څه معصیت یا گناه
مقترن وی نو دا دریم قسم دې. یا هر دوه قسمه د یو قسم نه خالی وی نو دا دوئم قسم دې،
او د دوئم قسم نه مراد هغه صورت دې کله چه هغه ستر جوړ شی (۵)
- د هدیث باب ترجمه: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه اس د درې قسم سړو سره
کیدشی. د یو سړی د پاره د اجر ذریعه دې، او د یو سړی د پاره ستر دې او د یو د پاره د
جرم سبب دې. هغه سړی د چا د پاره چه اجر او ثواب دې هغه سړی دې چه هغه د الله تعالی
په لار کنبی د جهاد د پاره اوساتی او د څرن په ځای یا باغ کنبی هغه په اوږده رسنی باندې

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۸۰) وانظر أيضاً لترجمة الامام مالك بن انس كشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۰) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۰۳) -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۵۸-۲۵۹) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۲۵۲) وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۴) -

(۵) (فتح الباری ج ۶ ص ۶۴) -

اوتری نو چه د هغه څرن د خای یا باغ کومه کومه حصه په دې رسنی کښې دننه راشی نو د هغه هومره د کوبرابر نیکنی به هغه ته ملاوېږي. او که اتفاقی هغه خپله رسنی اوشلوله او په یوه غونډنی یا دوو غونډو باندې تیرشو نو د هغه د خاشنرو د وزن او د قدمونو د نښو برابر نیکنی به ورته ملاوېږي. او که دا اس چرته په نهر باندې تیرشو او د هغې اوبه اوڅکی سره د دې چه مالک د اوبو څکلو اراده نه وی کړې نوییا به هم ده ته نیکنی ملاوېږي. او کوم سړې چه د خان خودنې د پاره یاد فخر په غرض اوتری او د اهل اسلام د دښمنی د پاره نی اوساتی نو هغه اس د ده د پاره د جرم سبب دي. کله چه د رسول الله ﷺ نه د خرو باره کښې تپوس او کړې شو نو هغوی ﷺ او فرمائیل د دوی باره کښې ماته څه حکم نه دي نازل شوي. مگر دا آیت (فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ) څوک چه ذرې برابر نیکی کوی هغه به وینی، او څوک چه د ذرې برابر بدی کوی هغه به وینی، دا آیت جامع او منفرد دي.

یو څو ضروری فوائد: حدیث باب خو "کتاب المساقاة" کښې تیر شوې دي په دې وجه مونږ دلته صرف د حدیث په ترجمه اکتفا اوکړه، البته د یو څو ضروری فوائدو ذکر کول به د فاندې نه خالی نه وی او هغه دا دي:

① لکه څنگه چه اوس مونږ او خودل چه دا روایت "کتاب المساقاة" کښې تیر شوې دي د دي د پاره امام بخاری رحمه الله حدیث باب دلته په اختصار سره ذکر کړو او دوئم قسم نی اختصاراً حذف کړو. د دوئم قسم ذکر د "کتاب المساقاة" په روایت کښې داسې ذکر دي: «ورجل ربطها تغنيا وتعقائهم ينس حق الله في رقابها ولا ظهورها في لذك ستر» (۱)

او یو سړې هغه دي چه د خلقو نه یې پرواه اوسېږي او د هغوی په وړاندې د سوال د پاره خپل لاس خورولو نه د بچ کیدلو د پاره اس ساتی او بیا د هغه د سټ او د هغه د شا په سلسله کښې د الله تعالی حق هم نه هیروی نو دا اس د خپل مالک د پاره پرده ده.

② د حدیث باب د جملي «ولم يردان يستقيها» نه معلومېږي چه بنده ته به د دي جزئیاتو هم ثواب او اجر ملاوېږي چه د طاعت او عبادت د فعل په مینځ کښې واقع وی په دې شرط چه اصل یعنی د عبادت قصد او ارادې نیت موجود وی. دا د الله تعالی د طرف نه په خپلو مؤمنانو بندیکانو فضل او احسان دي. (۲) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

«وفيه ان اللسان يجر على التفاصيل التي تقع في فعل الطاعة اذا قصد اصلها وان لم يتصدقك التفاصيل» (۳)

③ د اسوهو تندو سره خیر او برکت ترلې وی خو چه کله د هغې ساتل د عبادت د پاره یا د

(۱) (صحيح البخاری کتاب المساقاة باب شرب الناس وسقى الدواب من الانهار رقم (۲۳۷۱) وعمدة القاری

(ج ۲۴ ص ۱۵۲) ولکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۴۱) -

(۲) (التمهید ج ۴ ص ۲۰۳) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۶۳) -

(۳) (فتح الباری ج ۶ ص ۶۴) -

خه مباح کار د پاره وی گنی د دې ساتل مذموم او د گناه ذریعه ده. حافظ رحمته الله علیه فرمائی:
 ((ولی هذا الحديث بيان ان الخيل اما تكون في نواصيها الخير والبركة اذا كان اتخاذها في الطاعة اول الامور
 السالحة والاولى الجامعة مذمومة)) (۱)

قوله: فقال: ما انزل على فيها الا هذه الآية الجامعة الفاذة: نو نبی کریم صلی الله علیه و آله
 او فرمائیل: د دین په بابت کبھی په ما خه حکم نه دې نازل شوې. مگر دا آیت **﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ﴾** و **﴿وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾** جامع او منفرد دې.
 ابن التیمی رحمته الله علیه فرمائی مطلب دا دې چه دا آیت په دې خبره باندې دلالت کوی چه کوم
 سرې خره د عبادت او طاعت د پاره اوساتی نو د هغې ثواب به وینی او که د دې خرو په
 ذریعه د خه معصیت او گناه کار کوی نو بیا به هم د هغې سزا او راگیرول وینی. (۲)
 د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت او مطابقت بالکل
 واضح دې او هغه ((الخیل لثلاثة)) دې. (۳)

۳۹- بَاب: مَنْ ضَرَبَ دَابَّةَ غَيْرِهِ فِي الْغَزْوِ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمته الله علیه دا بیان کول غواړي چه د سفر په دوران قافله
 کبھی که د چا سورلی د کمزورنی اولاغرنی په وجه اودریږی نو د سورلی د مالک امداد او
 اعانت کولو د پاره هغه وهل پکار دی چه هغه سورلی روانه شی. (۴)

[۲۷۰۶] حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا أَبُو عَقِيلٍ حَدَّثَنَا أَبُو الْمُتَوَكِّلِ النَّاجِيُّ قَالَ أَتَيْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ
 اللَّهِ الْأَنْصَارِيَّ فَقُلْتُ لَهُ حَدِّثْنِي بِمَا سَمِعْتَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ سَأَفْرُقُ
 مَعَهُ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ قَالَ أَبُو عَقِيلٍ لَا أُدْرِي غَزْوَةً أَوْ عُمْرَةً فَلَمَّا أَنْ أَقْبَلْنَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى
 اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَتَّعَجَلَ إِلَى أَهْلِهِ فَلْيُعَجَلْ قَالَ جَابِرٌ فَأَقْبَلْنَا وَأَنَا عَلَى جَمَلٍ
 لِي أَرْمَكُ لَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ وَالنَّاسُ خَلْفِي فَبَيْنَا أَنَا كَذَلِكَ إِذْ قَامَ عَلِيٌّ فَقَالَ لِيَ النَّبِيُّ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا جَابِرُ اسْمِكُ فَضْرَبَهُ بِسَوْطِهِ فَضْرَبَهُ فَوَثَبَ الْبَعِيرُ مَكَانَهُ فَقَالَ أَتَيْتُ الْجَمَلَ
 قُلْتُ نَعَمْ فَلَمَّا قَدِمْنَا الْمَدِينَةَ وَدَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسْجِدَ فِي طَوَائِفِ أَصْحَابِهِ
 فَدَخَلْتُ إِلَيْهِ وَعَقَلْتُ الْجَمَلَ فِي نَاحِيَةِ الْبَلَاطِ فَقُلْتُ لَهُ هَذَا جَمَلُكَ فَخَرَجَ فَجَعَلَ يُطِيفُ بِالْجَمَلِ
 وَيَقُولُ الْجَمَلُ جَمَلُنَا فَبَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّاقَ مِنْ ذَهَبٍ فَقَالَ أَعْطُوهَا جَابِرًا
 ثُمَّ قَالَ اسْتَوْفَيْتَ الثَّمَنَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ الثَّمَنُ وَالْجَمَلُ لَكَ [۴۳۲]

(۱) (حواله بالا) (ص ۶۵) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۵۵۲) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۲) وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۶) -

تراجم رجال

- مسلم: دا مسلم بن ابراهیم القصاب فراهیدی رحمته الله دی. دا دوی حالات ((کتاب الایمان باب زیادة الایمان ونقصانه)) لاندې تیر شوی دی. (۱)

- ابو عقیل: دا ابو عقیل بشیر بن عقبه السامی رحمته الله دی (۲)

- ابو المتوکل الناجی: دا ابو المتوکل علی بن داود الناجی رحمته الله دی (۳)

- جابر بن عبد الله: دا د رسول الله صلی الله علیه و آله مشهور صحابی حضرت جابر بن عبد الله الانصاری رحمته الله دی. (۴)

توله: قال: سأفوت معه في بعض أسفاره - قال ابو عقیل: لا ادري غزوة ام

عمرة: حضرت جابر بن عبد الله الانصاری رحمته الله فرمائی چه ما د رسول الله صلی الله علیه و آله سره د هغوی په بعض سفرونو کښې سفراو کړو، راوی حدیث ابو عقیل رحمته الله وائی چه ماته دا معلومه نه ده چه مذکوره سفر د کومې غزوه وو یا د عمرې وو.

دا پورتنې سفر د غزوې وو که د عمرې؟ دلته راوی ابو عقیل رحمته الله ته شک پیدا شوې دي چه سفر د څه خیز دپاره وو د غزوه دپاره یا د عمرې دپاره. لیکن دا روایاتو د تتبع نه هم دغه معلومېږي چه سفر د غزوه وو. همدغه حدیث امام بخاری رحمته الله په کتاب البیوع کښې هم نقل کړې دي، په دې کښې د غزاة لفظ صریح موجود دي. (۵) دینه علاوه د غزوه د سفر کیدو کښې تائید د ابو عوانه عن مغیره په طریق روایت نه هم کیږي. د کوم په آخر کښې چه دا الفاظ وارد شوی دی ((فاعطانی ثمن الجمل والجمال وسهمي مع القوم)) (۶) ظاهر شان خبره ده چه سیم هم په غزوه کښې کیږي.

دا کومه غزوه وه؟ د غزوه په تعیین کښې د شراحو اختلاف دي چه دا کومه غزوه وه؟ ځکه چه امام بخاری رحمته الله دا حدیث په صحیح بخاری کښې موصولاً تقریباً شپږ ویشتم (۲۶) خل ذکر کړې دي. په کوم کښې چه بعض کښې د سفر د غزوه کیدو تصریح خوشته لکه چه په اکثر روایاتو کښې ابهام دي البته په یو تعلیق کښې د غزوه تعیین شته چه غزوه تبوک وه. په کتاب الشروط کښې داود بن قیس عن عبید الله بن مقسم عن جابر په طریق کښې دی

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴۵۵) -

(۲) (د هغوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب المظالم باب من عقل بعيره على البلاط اواباب المسجد -

(۳) (د هغوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب الاجارة باب ما يعطى فى الرقبة على احياء العرب... -

(۴) (د هغوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء الامن المخرجين من القبل والدبر -

(۵) (صحیح البخاری کتاب البیوع باب شراء الدواب والحمير رقم (۲۰۹۷) -

(۶) (صحیح بخاری کتاب الاستقراض... باب الشفاعة فى وضع الدين رقم (۲۴۰۶) -

((اشترأ بطريق تبوك)) (۱) اود داود بن قيس موافقت علی بن زید بن جدهان کریدی د هغوی

په روایت کنې دی ((ان رسول الله صلى الله عليه وسلم مريجاہری غزوة تبوک)) (۲)

لیکن ابن اسحاق په دې باندې جزم کریدی چه مذکوره واقعه د "غزوة ذات الرقاع" ده (۳) اود
واقدي رحمه الله هم دغه خیال دې چه دا "غزوة ذات الرقاع" واقعه ده. (۴)

او حافظ ابن حجر رحمه الله هم دا راجح گرځولې دې. حافظ رحمه الله فرمائی: ((وهی الراجحة فی نظری لان
اهل المغازی اضبط لذلك من غیرهم)) (۵)

او علامه بیهقی رحمه الله هم د ابن اسحاق په قول باندې جزم کریدی. (۶)
د غزوة ذات الرقاع په راجح کیدو دلائل حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی په حدیث باب کنې غزوة
نه مراد ((غزوة ذات الرقاع)) ده، په دې نې مختلف دلائل ورکړی دی:

① د امام طحاوی رحمه الله په روایت کنې راغلی دی چه حضرت جابر رضي الله عنه او د نبی کریم ﷺ
په مینځ کنې مذکوره واقعه د مکې او مدینې په لار کنې پېښه شوې وه. او د تبوک لار د
مکې لارې سره نه ملاویرې په خلاف د ((غزوة ذات الرقاع)) د لارې نه، نو معلومه همدغه شوه
چه مذکوره واقعه د ((غزوة ذات الرقاع)) ده. (۷)

② حضرت جابر رضي الله عنه دې حدیث ډیر طرق راځی چه نبی کریم ﷺ د هغه نه په دې حدیث
کنې ذکر شوې واقعه کنې دا سوال هم کړې وو ((هل تزوجت؟)) قال: نعم، قال:، اتزوجت بها
امثیها؟)) (۸) بیا هم په دې کنې د حضرت جابر رضي الله عنه دا اعتذار هم ذکر دې چه ما کونډې
سره نکاح په دې وجه اوکړه چه زما پلار په غزوة احد کنې شهید شو او شاته ئی زما وړې
وړې خوئیندې پریخودې نو ما کونډې سره نکاح اوکړه چه هغه زما د خوئیندو خیال
اوساتی. دینه همدغه معلومیږی چه د باب په حدیث کنې ذکر شوې واقعه د هغوی د پلار
عبدالله د شهادت سره نزدې ده. نو د دې سفر د ((غزوة ذات الرقاع)) په موقع باندې کیدل ډیر
ظاهرېږی، نه چه د غزوة تبوک په موقع کیدل، ځکه چه د صحیح قول مطابق ((غزوة ذات

(۱) (صحیح بخاری کتاب الشروط باب اذا اشترط البائع ظهر الدابة رقم (۲۷۱۸) -

(۲) (فتح الباری (ج ۵ ص ۳۲۰) -

(۳) (السيرة النبوية لابن هشام (ج ۳ ص ۲۱۶) -

(۴) (فتح الباری (ج ۵ ص ۳۲۰) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (دلائل النبوة للبيهقي (ج ۳ ص ۳۸۲) وقد صرح فيه: في غزوة ذات الرقاع من نخل -

(۷) (فتح الباری (ج ۵ ص ۳۲۱) -

(۸) (انظر مثلاً الصحيحی للبخاری کتاب الجهاد باب استئذان الرجل الامام رقم (۲۹۹۷) و کتاب المغازی باب
"اذ همت طائفتان منکم ان تفشلا" رقم (۴۰۵۲) -

الرقاع)) وقوع د غزوہ احد نہ یو کال پس ده او غزوہ تبوک او د غزوہ احد په مینځ کښې د اوو کالو فاصله ده. (۱) والله اعلم.

قوله: قال جابر: فأقبلنا وأنا على جمل لي أرمك ليس فيه شية والناس

خلفي: حضرت جابر رضي الله عنه فرمائی چې مونږ راغلو په دې حال کښې چې خپل یو اوبښ باندې چې ځاکی رنگ و سور وم په هغه کښې هیڅ عیب نه وو او نور خلق زمانه شاته وو.

د ارمک معنی: "ارمک" د احمر په وزن دې امام اصمعی رضي الله عنه فرمائی چې ارمک هغه اوبښ ته وائی د کوم په سوروالی کښې چې توروالی ملاو شوی وی. (۲)

او علامه کشیمری رحمته الله د دې معنی په اردو کښې "خاکستر اونټ" کړیده. (۳)

د شیهه معنی: "شیهه" معنی علامت ده، او مراد ترینه دا دې چې په هغه اوبښ باندې د هغه د خپل حقیقی رنگ نه علاوه بل څه ټاکې وغیره نه وو. (۴) او دا هم احتمال دې چې په هغه اوبښ کښې څه عیب نه وو او د دې احتمال تقویت او تائید د روستوتنښی جملې نه هم کیږي

((والناس خلفي فبيننا انا كذلك اذ قام على)) چې خلق زمانه شاته پاتې شوي وو، زه هم په دې حال کښې ووم چې اوبښ می اودریدو. دینه هم دغه ظاهریږي چې اوبښ تیز رفتار وو او د رفتار په حواله سره په دې کښې څه عیب نه وو تردې چې هغه د نورو خلقو نه وړاندې اووتلو او بیا هغه د سترېوالی په وجه اودریدو. (۵)

دغه شان امام المفسرین حضرت قتاده رضي الله عنه هم په قرآن کریم کښې وارد ((لَا شَيْءَ فِيهَا)) (۶) معنی ((لا عیب فیها)) نقل کړیدی. (۷)

تنبيه: د حدیث باب نور جمله تشریحات ما قبل کښې په مختلف بابونو کښې تیر شوی دی. د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث د باب ترجمه سره مناسبت د حدیث په دې جمله کښې دې ((فیه بسوطه ضریه)) وهونکې نبی کریم صلی الله علیه و آله او اوبښ د حضرت جابر رضي الله عنه وواوډ واخلو وجه د اوبښ اودریدل وو. (۸)

فائده: علامه مهلب رحمته الله فرمائی چې د باب د حدیث نه معلومه شوه چې جهاد کښې د خپل ملگری سره د ځناور په شړلو کښې امداد کول پکار دی. نبی کریم صلی الله علیه و آله او کتل چې د یو

(۱) (فتح الباری (ج ۵ ص ۳۲۱) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۳) وشرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۶۵) و کتاب الامالی (ج ۲ ص ۲۵۶) -

(۳) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۳۱) -

(۴) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۶) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۶) -

(۶) (البقره: ۷۱) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۳) -

(۸) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۲) -

کمزوری سړی سورلنی له بل سړې دیکه ورکوی نو هغوی علیهم السلام او فرمائیل «ذهب هذا بالاهل»
یعنی المعین دغه شان چه څوک د ځناور په شړلو کښې معین وی ده ته به په دې اجر او ثواب
ملاوېږی. (۱)

۵- بَاب: الرُّكُوبُ عَلَى الدَّابَّةِ الصَّعْبَةِ وَالْفُحُولَةِ مِنَ الْخَيْلِ

وَقَالَ رَاشِدُ بْنُ سَعْدٍ كَانَ السَّلَفُ يَسْتَحِبُّونَ الْفُحُولَةَ لِأَنَّهُمْ أَجْرَى وَأَجْسَرُ
د ترجمه الباب مقصد دلته د باب په ترجمه کښې د شراح بخاری اختلاف دې چه د امام
بخاری رحمته الله علیه مقصد د دې ترجمه نه څه دې؟
نود ابن حجر او ابن بطلال رحمته الله علیه راښی دا ده چه د نر اس او مست ځناور سورلی افضل خودلی
کیږی. (۲)

حافظ صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه امام بخاری رحمته الله علیه په ترجمه کښې کړې شوې دعوی په دوو
طریقوسره ثابته کړې ده. یود راشد بن سعد د اثرنه چه په دې کښې دا راغلی دی چه سلفو
به نر اسونه خوښول نو د دې نه امام بخاری رحمته الله علیه د سرکش څاروی په سورلنی باندې
استدلال کړې دې. دوئم د حضرت انس رضی الله عنه حدیث په باب کښې ذکر شوی نه، په حدیث
شریف کښې د اس د پاره د مذكر ضمیر استعمال شوې دې نو معلومه شوه چه د ابو طلحه
رضی الله عنه مذکوره اس فحل (نر) وو (۳)

اود علامه ابن بطلال رحمته الله علیه وینا ده چه دا خبره خو معلومه ده چه مدینه منوره د اسپونه خالی
نه وه لیکن د دې وصف سره نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم او نورو صحابه کرامو رضوان الله علیهم
اجمعین کښې د چانه هم دا نقل نه دی چه هغوی د نر اس نه علاوه په بل باندې سورلی
کړی وی سوا د سعد بن وقاص رضی الله عنه نه. دا د دې وجه نه چه نر اس د اسپې نه افضل وی. (۴)
مگر د علامه ابن بطلال رحمته الله علیه دا خبره د نظر نه خالی نه ده چه صحابه کرامو رضوان الله
علیهم اجمعین د نر اسونونو نه علاوه په بل باندې سورلی نه ده کړې. ځکه چه د حضرت
مقداد رضی الله عنه د اس باره کښې د دارقطنی روایت دا دې «غزوت مع النبی صلی الله علیه وسلم یوم
بدر علی فرس لی الی» (۵)

دغه شان علامه عینی رحمته الله علیه د مختلف صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین باره کښې
ذکر کړی دی چه هغوی به اناث الخیل خوښول، خاص توگه باندې خالد بن ولید رضی الله عنه، چه د
هغوی باره کښې راځی «انه کان لایقاتل الاعلی الی» لانه لاتدفع الیهم، وهی اقل صهیلاً والفحل یحبسه

(۱) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۶۴) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۶) وشرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۶۶) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۶) -

(۴) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۶۶) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۳) -

لی جریه حق ینتفق، وتؤدی بصهیلة)) هغه به صرف په اسپه باندې جنګ کولو ځکه چه هغه متیازی نه بندوی. هغه کمه هنریزی هم په خلاف د نراس چه هغه د منډې په وخت کښې متیازی بند ساتی تردې چه (د متیازو پوکنړنې) او شلیپی او هغه په خپل هنرپاری سره تکلیف هم رسوی. (۱)

دعلامه عینی او علامه گنگوهی (رحمهما الله) رانې د علامه عینی رحمته رانې دا ده چه امام بخاری د باب په ترجمه کښې په سخته سورلنې باندې سورلی کولو مشروعیت او جواز بیانول غواری که سورلی کونکې د دې اهل وی گنی نونه. (۲)

او علامه گنگوهی رحمته هم د دې قائل معلومیږی. شیخ الحدیث محمد زکریا رحمته فرمائی

((قاهر کلام الشیخ قدس سره العزیزانه حمل ترجمة البخاری علی بیان جواز الركوب علی الصعبة)) (۳)

د حضرت شیخ الحدیث رانې د حضرت شیخ الحدیث محمد زکریا رحمته رانې دا ده چه امام بخاری رحمته دلته دا خودل غواری چه مجاهدله په داسې سورلنې باندې عادت جوړول پکار دی چه سخت وی او نروی، دې د پاره چه په هغه کښې تکره والې او بیادری وی او داسې اس د جهاد په میدان کښې ډیر فائده مند او په کار راځی. نو هغوی لیکي:

((والاوجه عند هذا العبد الضعیف: ان غرض الامام البخاری ترغیب الركوب علی الدابة الصعبة والفحولة، كما یدل علیه اثر راشدین سعد....)) (۴)

او دلته د حضرت شیخ الحدیث صاحب رانې بهتر او مناسب معلومیږی.

قوله: وقال راشدين سعد: كان السلف يستحبون الفحولة لانها اجري واجبر:

او راشدین سعد رحمته فرمائی سلفو نراسونه خوښول ځکه چه هغه د ډیرې بیادرنې او جسارت والا وی.

راشدین سعد: دا راشدین سعد مرانی - یفتح المیم وسکون القاف (۵) حبرانی - بضم الحاء (۶).

حصی رحمته دې.

هغه د حضرت ثوبان، حضرت سعد بن ابی وقاص، ابوالدرداء، عمرو بن العاص، ذی مخبر حبشی، عبه بن عبد، عوف بن مالک، معاویه، یعلی بن مرة، مقدم بن معدی کرب، عبدالله بن بسر، ابوامامة، ابن عامر عبدالله بن لحي هوذنی او عبدالرحمن بن جبیر بن نفیر رضی الله تعالی عنهما جمیعین وغیره نه د حدیث روایت کوی.

(۱) (انظر تفصیل ذلك فی عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۳) وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۶) وقال العلامة القرطبي رحمته فی تفسیر الجامع لاحکام القرآن (ج ۸ ص ۳۶) والمستحب منها الاناث قاله عکرمه وجماعة -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۲) والابواب والتراجم (ج ۱ ص ۱۹۶) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (وقیل: بضم المیم والاول قول الاکثر انظر تعلیقات تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۸) -

(۶) (تعلیقات تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۸) -

اود هغوی نه د حدیث روایت کونکو کښې حریر بن عثمان، صفوان بن عمرو، معاویه بن صالح حضرمي، علی بن ابی طلحه، ثور بن یزید او ابوبکر بن ابی مریم رضی الله عنہم وغیره شامل دی. (۱)
امام یحیی بن معین (۲) ابوحاتم، احمد بن عبدالله عجلې، یعقوب بن شیبې او نسائی رضی الله عنہم
فرمائی ثقة (۳)

امام دارقطنی رضی الله عنہ فرمائی ((لایس به اذالم یحدث منه متروک)) (۴)
علی ابن المدینی رضی الله عنہ فرمائی چه ماد یحیی بن سعیدنه تپوس او کړو ((تروی عن راشدین
سعد؟ قال: ماشانه هواحب الی من مکحول)) (۵)

مفضل رضی الله عنہ فرمائی ((راشدین سعد البقرای من حمیر من اثبت اهل الشام)) (۶)

او ابن سعد رضی الله عنہ فرمائی ((وکان ثقة)) (۷)

البته ابن حزم رضی الله عنہ فرمائی ((هوضعیف)) (۸)

لیکن علامه ذهبی رضی الله عنہ په ابن حزم باندې رد کولو سره فرمائی ((فهذا من اقواله المردودة)) (۹)
د صفین په جنگ کښې راشد بن سعد رضی الله عنہ د حضرت معاویه رضی الله عنہ سره شریک وو (۱۰) او په
هغه جنگ کښې د هغه یوه سترگه هم ضائع شوې وه. (۱۱)
امام بخاری رضی الله عنہ د هغه نه په باب کښې صرف مذکوره اثر نقل کړیدی او هیڅ روایت ئې نه
دې اخستې، البته امام مسلم رضی الله عنہ نه علاوه باقی حضراتو د هغه روایتونه اخستې دي. (۱۲)
د اکثرو امامانو د جرح او تعدیل دا خیال دې چه د هغه وفات د خلیفه هشام بن عبدالملک
په دور حکومت کښې په کال ۱۰۸هـ کښې شوې. (۱۳)
اود وفات په وخت کښې د هغه عمر تقریباً (۹۰) کاله وو. (۱۴) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

۱) (د شیوخ او تلامذه د تفصیل د پاره او گورئ تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۹-۱۰) -

۲) (تاریخ عثمان بن سعید الدارمی) (ص ۱۱۰) رقم (۳۲۸) -

۳) (تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۱۰) -

۴) (حواله بالا و تهذیب تاریخ دمشق لابن عسکر (ج ۵ ص ۲۹۳) -

۵) (تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۱۰) -

۶) (حواله بالا -

۷) (الطبقات لابن سعد (ج ۷ ص ۴۵۶) -

۸) (سیر اعلام النبلاء (ج ۴ ص ۴۹۰) -

۹) (حواله بالا -

۱۰) (حواله بالا و شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۲۷۳) -

۱۱) (تاریخ البخاری (ج ۳ ص ۲۹۲) -

۱۲) (تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۱۱) -

۱۳) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۳) ومیزان الاعتدال (ج ۲ ص ۳۵) و تهذیب الکمال و تعلیقات (ج ۱۱) -

۱۴) (سیر اعلام النبلاء (ج ۴ ص ۴۹۰) -

د اجر او اجسر معنی: ((اجرا)) همزه او بغیر همزه دواړه شانه مروی دي. که همزه سره وی نو د دي معنی به د بهادر وی او دا به د جرات نه مشتق وی. او که بغیر همزه وی نو د دي معنی زیات تیزمندي و هونکی او دا به مشتق وي د جری نه. (۱)

او ((اجسر)) حسارة نه مشتق دي د دي معنی هم بهادری ده. (۲)
 د مفضل علیه د حذف وجه: اودلته مفضل علیه له په سیاق باندې اکتفاء کولو سره حذف کړ شوی دي. مطلب دادې چه دا نراس داسپې اوخصی اس نه زیات بهادر او تیز رفتاره وی. (۳)
 علامه کرمانی رحمه الله فرماني چه فحولة د فعل جمع ده په دي کښې چه کومه تاء ده هغه د جمعیت د تاکید دپاره راوړلې شویده لکه د ملک جمع چه ملائکه ده. (۴)

[۲۷۰۷] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ بِالْبَدِينَةِ فَزَعٌ فَاسْتَعَارَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَسًا لِأَبِي طَلْحَةَ يُقَالُ لَهُ مُنْدُوبٌ فَرَكِبَهُ وَقَالَ مَا رَأَيْتُ مِنْ فَزَعٍ وَإِنْ وَجَدْنَا لَهُ لَبَحْرًا [ر: ۲۳۸۳]

تراجم رجال

۱- احمد بن محمد: دا احمد بن محمد بن موسى ابو العباس السمسار المروزي رحمه الله دي، د هغوی لقب مردويه دي. (۵)

او د امام دارقطني رحمه الله دا وينا چه دا احمد بن محمد بن ثابت بن عصمان خزاعي شوبه رحمه الله دي، صحيح نه ده، ځکه چه دا د بخاري د رجالو نه نه دي بلکه د مروزي و بخاري د رجالو نه دي. (۶)

۲- عبد الله: دا عبد الله بن مبارك حنظلي مروزي رحمه الله دي، د هغوی مختصر حالات نه ده الوحي په پنځم حديث کښې تیر شوی دي. (۷)

۳- شعبه: دا ابوبسطام شعبه بن الحجاج رحمه الله دي د دوی هم مختصر حالات ((کتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) لاندې تیر شوی دي. (۸)

(۱) (شرح الكرمانی ج ۱۲ ص ۱۴۳) (فتح الباری ج ۶ ص ۶۶) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (فتح الباری ج ۶ ص ۶۶) وعمدة القاری ج ۱۴ ص ۱۵۳ -

(۴) (شرح الكرمانی ج ۱۲ ص ۱۴۳) -

(۵) (د هغوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب الوضوء باب ما ينفع من النجاسات في السمن والماء -

(۶) (عمدة القاری ج ۱۴ ص ۱۵۳) (فتح الباری ج ۶ ص ۶۷) -

(۷) (كشف الباری ج ۱ ص ۴۶۲) -

(۸) (كشف الباری ج ۱ ص ۶۷۸) -

۳- قتاده: دا قتاده بن دعامة بن قتاده سدوسی ﷺ دی.

۵- انس بن مالک: دا حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی، د دی دواپو حضراتو حالات

((کتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لاهيه لنفسه)) لاندې تیر شوی. (۱)

تنبيه د حديث باب تشریحات ماقبل کښې په مختلف ابوابو کښې بیان شوی دی. (۲)
د باب ترجمه سره د حديث مناسبت: په ماقبل کښې مونږ د باب د ترجمه د مقصد لاندې د
شراحو اختلاف د ترجمه په مقصد کښې نقل کړی دی، همدغه اختلاف ترجمه الباب سره
حديث کښې هم مناسبت دي چه د حديث کوم جزء په ترجمه باندې منطبق دي؟

د حافظ ابن حجر رحمه الله د کلام نه مستفاداً کيږي چه ترجمه سره د حديث مناسبت د ((فرسا))
په لفظ کښې دي او هغه داسې چه فرس د پاره نبی کریم ﷺ کوم ضمير استعمال کړيدي
نوهغه د مذكر دي يعنی "وان وجدناه لبحراً" مونږ دا اس د سمندر په شان تيز رفتار او موندلو.
نو دا معلومه شوه چه مذكوره اس مذكر يعنی نر وو، حافظ صاحب رحمه الله ليکي ((واخذ كونه كان
فحلاً من ذكره بضرب المذكر)) (۳)

د علامه گنگوہي رحمه الله ارشاد: حضرت گنگوہي رحمه الله فرماني چه د روايت په ترجمه الباب
باندې دلالت او انطباق په دي توگه دي چه څنگه سخت (او اړيل) څاروي په تلو کښې د
فاصله وهلو کښې د خلل سبب جوړيږي دغه شان روتلونکي څاروي هم لار وهلو کښې د خلل
ذريعه جوړيږي نو چه کله په روتلونکي څاوري باندې تلل جائز دی نو په سخت څاروي
باندې به هم جائز وی (۴)

د شيخ الحديث صاحب رائي: حضرت شيخ الحديث محمد زکريا کاندهلوی رحمه الله فرماني
((ودلالة الرواية عليه بها صار حال فرس ابی طلحة بعد ركوبه صلى الله عليه وسلم حق قال: وجدناه
لبحراً)) (۵)

يعنی د روايت باب سره دلالت په دي حال کښې دي چه د حضرت ابو طلحه رضی اللہ عنہ په اس
باندې د رسول الله ﷺ د سوريډو نه پس او شو تردي چه نبی کریم ﷺ او فرمايل مونږ خودا
د سمندر په شان او موندلو. دي نه په سخت او تيز رفتار څاروي باندې د سوريډلو ترغيب
معلوميږي.

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳-۴) -

(۲) (انظر باب الشجاعة في الحرب والجبن وباب اسم الفرس والخمار من هذا الكتاب -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۶) -

(۴) (لامع الدراري (ج ۷ ص ۲۳۲) -

(۵) (تعليقات لامع الدراري (ج ۷ ص ۲۳۲) -

۵۱- بَاب: سَهَامِ الْفَرَسِ

د ترجمه الباب مقصد په دې باب کښې امام بخاری رحمته الله علیه د غازی اس ته د مال غنیمت نه چه کومه حصه ملاویرې د هغې مقدار او کمیت خودل غواړې. (۱)
او د سهام اضافت د فرس طرف ته په دې اعتبار سره دې چه د اس په وجه مالک د اضافی حصې حقدار کیږي. (۲)

[۲۷۰۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي أَسَامَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (۳) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَعَلَ لِلْفَرَسِ سَهْمَيْنِ وَلِصَاحِبِهِ سَهْمًا [۳۹۸۸]

وَقَالَ مَا لِكَ يَسَهُمُ لِلْخَيْلِ وَالْبَرَادِيزِ مِنْهَا لِقَوْلِهِ وَالْخَيْلُ وَالْبِغَالُ وَالْحَمِيرُ لَتَرْكَبُوهَا وَلَا يَسَهُمُ لِأَكْثَرِ مِنْ فَرَسٍ

تراجم رجال

- ۱- عبيد بن اسماعيل: دا ابو محمد عبيد بن اسماعيل هباري قري كوفي رحمته الله عليه دې (۴)
- ۲- ابو اسامه: دا ابو اسامه خماد بن اسامه بن زيد قرشي كوفي رحمته الله عليه دې، د دوی حالات ((كتاب العلم باب فضل من علم وعلم)) لاندې تیر شوي دي. (۵)
- ۳- عبيد الله: دا عبيد الله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب العمری رحمته الله عليه دې (۶)
- ۴- نافع: دا ابو عبد الله نافع مولى ابن عمر رحمته الله عليه دې مشهور تابعی دې. (۷)
- ۵- ابن عمر: دا مشهور صحابی حضرت عبد الله بن عمر بن الخطاب رحمته الله عليه دې، د دوی حالات ((كتاب الايمان باب قول النبي صلی الله علیه و آله بنی الاسلام علی خمس)) لاندې تیر شوی دی. (۸)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۳) -

(۲) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۷) -

(۳) (قوله: ابن عمر رضی الله عنهما الحديث اخرجہ البخاری ایضا کتاب المغازی باب غزوة خیبر رقم (۴۲۲۸) ومسلم کتاب الجهاد باب کیفیت قسمة الغنیمة بین الحاضرين رقم (۴۵۸۶) وابوداؤد کتاب الجهاد باب سهمان الخیل رقم (۲۷۳۳) والترمذی ابواب السیر باب فی سهم الخیل رقم (۱۵۵۴) وابن ماجه ابواب الجهاد باب قسمة الغنائم رقم (۲۸۵۴) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الحيض، باب نقض المرأة شعرها عند غسل المحيض -

(۵) (کشف الباری (ج ۳ ص ۴۱۴) -

(۶) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب التبرؤ فی البيوت -

(۷) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب العلم باب من اجاب السائل باكثر مما ساله -

(۸) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۳۷) -

قوله: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم جعل للفرس سهمين ولصاحبه

سهما: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه روایت دي چه رسول الله ﷺ د اس د پاره دوه حصي او د هغي مالك د پاره يوه د مال غنيمت نه مقرر كړې وه.

په مال غنيمت كښې د اس د پاره څو حصي وي دوه يا يوه؟ دا يوه مشهوره اختلافي مسله ده د كومي تفصيل چه (كتاب المغازی) كښې راغلي دي. (۱)

امام مالك رحمته الله عليه (۲) امام شافعي رحمته الله عليه (۳) امام احمد، عمر بن عبدالعزيز، حسن بصری، ابن سيرين، حسين بن ثابت، ثوري، ليث بن سعد، اسحاق، ابو ثور رحمته الله عليه (۴) اوزاعي رحمته الله عليه (۵) ابن حزم ظاهري رحمته الله عليه (۶) او صاحبين (۷) رحمته الله عليهم وغيره مسلك دا دي چه د سور به درې حصي وي يود سور او دوه د هغه د اس.

خو په صحابه كرامو كښې حضرت عمر بن الخطاب، علي بن ابي طالب او ابو موسي اشعري رضي الله عنه (۸) او د امام اعظم او زفر رحمته الله عليه وغيره مذهب دا دي چه د سور به دوه حصي وي يوه د هغه او يوه د اس. (۹)

خو دا خبره دي واضحه وي چه د راجل (پياده) په سهم كښې هيڅ اختلاف نشته، د جميع ائمه په نزد هغه ته به هم يوه حصه ملاوړي. (۱۰)

د ائمه ثلاثه دلائل: په دي باب كښې د جمهورو مستدل هغه احاديث دي كوم كښې چه ((للفرس سهمان وللفارس سهم)) الفاظ وارد شوي دي. مثلاً باب كښې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما روایت دي، همدغه روایت امام بخاري رحمته الله عليه كتاب المغازی كښې ذكر كړيدي او د دي حديث لاندې د حضرت نافع رحمته الله عليه دا تفسير هم دي. ((فقال: اذا كان مع الرجل فرس فله ثلاثة اسهم، فان لم يكن له فرس فله سهم)) (۱۱)

او د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په باب كښې ذكر شوي حديث د جمهورو صحيح ترين دليل دي.

(۱) (كشف الباری كتاب المغازی (ص ۴۳-۴۴))

(۲) (بداية المجتهد (ج ۱ ص ۳۹۴) والمدونة الكبير (ج ۲ ص ۳۲))

(۳) (كتاب الام للشافعي باب كيف تفريق القسم؟ (ج ۴ ص ۱۴۴) و (ج ۷ ص ۳۲۷))

(۴) (المغنی لابن قدامة (ج ۹ ص ۲۰۰) رقم (۷۴۹۳))

(۵) (تكملة فتح الملهم (ج ۳ ص ۱۴۱))

(۶) (المحلى بالاثار (ج ۵ ص ۳۹۲))

(۷) (الهداية مع فتح القدير (ج ۵ ص ۲۳۵) كتاب السير باب الغنائم وقسمتها)

(۸) (اوجز المسالك (ج ۸ ص ۳۱۲) وروح المعاني (ج ۶ ص ۵))

(۹) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۵))

(۱۰) (اوجز المسالك (ج ۸ ص ۳۱۱))

(۱۱) (الصحيح للبخاري كتاب المغازی باب غزوة خيبر رقم (۴۲۲۸))

د هغوی یو بل دلیل هغه روایت دې کوم چه علامه طبرانی او مام دارقطنی د حضرت

ابورهم رضی الله عنه نه نقل کړې دې ((شهدت انا و اخي عيين معن افرسان فاسهم لنا ستة اسهم)) (۱)

مستدلات امام اعظم رحمته الله: حضرت امام اعظم رحمته الله هم په دې مسئله کښې ډیر دلیلونه ورکړي دي کوم کښې چه احادیث دي، او آثار هم دي او د هغوی قیاس هم مؤید دي.

دویمې دلیل: د هغوی د ټولونه مشهور دلیل د حضرت مجمع بن جاریه رضی الله عنه هغه روایت دې کوم چه امام ابو داؤد رحمته الله په خپل سنن کښې نقل کړې دې، حضرت مجمع جاریه رضی الله عنه فرماني:

((شهدنا الحديبية مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فلما انصرفنا عنها اذا الناس يهزون الاباعر.... فقسمت

خير على اهل الحديبية فقسما رسول الله صلى الله عليه وسلم على ثمانية عشر سهما وكان الجيش الفواخس

مائة، فيهم ثلاث مائة فارس فاعطى الفارس سهمين وللراجل سهما)) (۲)

رسول الله صلی الله علیه و آله سره مونږ حديبيه کښې شریک شو، کله چه مونږ د هغه ځای نه واپس

شو (او موکتل) چه خلق اونیان زغلوې... نواهل حديبيه باندي د غزوه خيبر د غنیمت تقسیم

اوشو، نو رسول الله صلی الله علیه و آله د غنیمت اتلس حصې جوړې کړې او د لښکر شمیر پنځلس سوه

وو په کومو کښې چه درې سوه فارس وو، نو هغوی فارس ته دوه حصې ورکړې او پیاده ته

دوه حصې ورکړې.

دویم دلیل: حافظ ابن ابی شیبه رحمته الله خپل تصنیف کښې دې لاندینی سند سره د حضرت ابن

عمر رضی الله عنه دا روایت ذکر کوی:

((حدثنا ابو اسامة وابن نبيير قالوا: حدثنا عبيد الله عن نافع عن ابن عمر رضی الله عنهما ان رسول الله صلى الله عليه وسلم

جعل للفارس سهمين وللراجل سهما)) (۳)

مذکوره بالا روایت د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د باب روایاتو صریح معارض دي او د دې رواة

هم ثقه دي په کوم چه به مونږ انشاء الله نزدې کلام کوو.

دریم دلیل: د حضرت عمر بن خطاب رضی الله عنه باره کښې امام جصاص رحمته الله فرمانيلی چه د هغوی

يو عامل منذر بن ابی حمصه د حضرت امام اعظم د قول موافق په مجاهدینو کښې حصې

تقسیم کړې چه په هغې باندي حضرت عمر رضی الله عنه راضی شو او د څه قسم نکیر ئی اونه

فرمائیلو. امام جصاص لیکي:

((روى مثل قول ابی حنیفة عن المنذر بن ابی حمصة - عامل عمر رضی الله عنه - انه جعل للفارس سهمين وللراجل

سهما، فراضيه عمر)) (۴)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۴) ومجمع الزوائد (ج ۵ ص ۲۴۲) د نورو دلائلو دپاره فتح الباری

(ج ۶ ص ۶۸) او گوری-

(۲) (سنن ابی داؤد کتاب الجهاد باب فی من اسهم له سهم رقم (۲۷۳۶) -

(۳) (المصنف لابن ابی شیبة (ج ۶ ص ۴۹۲) کتاب السیر فی الفارس کم یقسم له؟.... رقم (۳۳۱۵۹) -

(۴) (احکام لقران للجصاص (ج ۳ ص ۵۸) -

خلووم دلیل د قیاس همدغه تقاضا ده چه فرس ته یوه حصه ورکړیښی نه چه دوه. ځکه چه په دوئم صورت کښې د فرس په مسلم باندې اوچتوالې ظاهریږی. حالانکه مسلمان د ټولونه افضل دی، د امام صاحب نه روایت دی چه هغوی فرمائیلی «لایسهم للفارس الاسهم واحد وقال: اکره ان افضل بهیمة علی مسلم» (۱) چه فارس له (دهغه اس ته) به یوه حصه ملاویږی او ونی فرمائیل چه زه دا خبره نه خوښوم چه یو څاروی له په مسلمان باندې فضیلت او اوچتوالې ورکړم.

یوه اهمه تنبیه د غزوه خیبر نه اول د غنائمو تقسیم به د نبی کریم ﷺ په اختیار کښې وو چه نبی کریم ﷺ د خپلې رائې مطابق چاله څومره ورکول غوښتل ورکول به نی. د ټولو نه مخکښې د غنائمو تقسیم د مجاهدینود حق په روسره په غزوه خیبر کښې اوشو په کوم کښې چه دا خبره مقرر شوې وه چه فارس ته به دومره حصې ملاویږی اوراجل ته دومره (۲). د اختلاف سبب د اثم په مینځ کښې چه فارس ته ملاویدلو حصه کښې کوم اختلاف اوشو د هغې بنیادی سبب د غزوه خیبر د شرکاؤ د شمیر اختلاف دی. په دې سلسله کښې په روایاتو کښې سخت تعارض موندلې شی چه د خیبر د شرکاؤ څومره تعداد وو؟ د شرکاؤ خیبر تعداد کښې تقریباً لس اقوال دی په کوم کښې چه درې ډیر مشهور دی:

① د حضرت مجمع بن جاریه رضی الله عنه په روایت کښې (چه لږ شان وړاندې تیرشو) معلومیږی چه د دوی تعداد پنځلس سوه وو، درې سوه سواره او نور دولس سوه پیاده وو. (۳)

② حضرت براء بن عازب رضی الله عنه (۴) او حضرت جابر رضی الله عنه (۵) د روایت نه معلومیږی چه څوارلس سوه تعداد وو په کوم کښې چه دوه سوه سواره او نور پیاده وو.

③ امام مغازی موسی بن عقبه رحمته الله شپاړس سوه تعداد خودلې دی. (۶)

راجح شمیر څه دی؟ شوافعو وغیره رضی الله عنه څوارلس سوه تعداد راجح گرځولې دی. علامه بیهقی رحمته الله د حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه، حضرت ابن عباس رضی الله عنه، صالح بن کیسان، بشیر بن یسار او اهل مغازی قول نه استدلال کولو سره څوارلس سوه شمیر ته راجح وئیلی دی. (۷) او علماء احناف د حضرت مجمع بن جاریه رضی الله عنه روایت راجح گرځوی.

د ترجیح وجوهات: د احنافو په مذهب د راجح کیدو دا لاندینی وجوهات دلالت کوی:

① د ثقه زیاتوالې مقبول وی حضرت جابر رضی الله عنه نه چه څنگه دا مروی دی چه د خیبر د شرکاؤ تعداد څوارلس سوا وو دغه شان دا هم مروی دی چه د هغوی شمیر پنځلس سوا

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۵) -

(۲) (بذل المجهود (ج ۱۲ ص ۳۳۴) وتنظیم الاشتات (ج ۴ ص ۱۲۰) -

(۳) (سنن ابی داؤد کتاب الجهاد باب فی من اسهم له سهم رقم (۲۷۳۶) -

(۴) (صحیح البخاری کتاب المغازی باب غزوه الحديبية..... رقم (۴۱۵۰) -

(۵) (حواله بالا رقم (۴۱۵۳) -

(۶) (فتح الباری (ج ۷ ص ۴۴۰) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۵۷) -

(۷) (عون المعبود شرح سنن ابی داؤد (ج ۷ ص ۳۲۵) رقم (۲۷۳۳) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۵۶) -

و، حضرت سالم بن ابی الجعد (۱) او حضرت سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ (۲) د حضرت جابر رضی اللہ عنہ نه روایت کړې دي "انهم كانوا خمس عشرة مائة" (۳)

① د زیادت اثبات کونکې، د دې دنفی کونکې په مقابلې کې راجح وی. د حضرت جابر رضی اللہ عنہ په یو روایت کې خوارلس سوا او بل کې پنځلس سوا شمیر دي. ظاهره خبره ده چې د پنځلس سوو روایت د زیادت اثبات کوی نو په دې وجه به هم دغه راجح وی. (۴)

② د حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ د کلام نه هم دا مستفاده کېږي چې هغه هم د پنځلس سوو د شمیر راجح کېدو قائل دي. هغوی د ابن سعد رحمته اللہ علیہ او د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نه نقل کړې دي چې د خیبر د شرکاؤ شمیر پنځلس سوا وو. (۵)

حافظ رحمته اللہ علیہ پخپله مقدمه کېږي ذکر کړې دي چې هغه په فتح الباری کې هم هغه احادیث اخلي چې صحیح یا حسن وی او په ضعیف باندې به سکوت نه کوي. دینه معلومه شوه چې د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ مذکوره روایت د هغوی په نزد صحیح یا حسن ضرور دي ګڼي په دې به نې ضرور کلام کولو. (۶)

د دې وجوهاتو په بنا معلومه شوه چې غزوه خیبر کېږي رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم کومو لښکریانو ته سهم ورکړې وو د هغوی شمیر پنځلس سوا وو د دې نه علاوه چې زیاتې کسان وو هغه ښځې خادمان او ماشومان وو او هغوی ته سهم نه وو ورکړې شوي. (۷)

دې نه دا هم متبادر کېږي چې موسی بن عقبه رضی اللہ عنہ چې کوم د شپاړسو شمیر خودلې دي غالباً په دې کېږي چې ښځې خادمان او ماشومان هم شامل کړي دي.

د دې دلیل دا دي چې د خیبر غنائم کې اول شپږویش (۲۲) حصې کړې وو په کومو کې چې اتلس حصې د مسلمانانو د عام ضروریاتو دپاره ایخودې وې او باقی اتلس حصې په مجاهدینو کې تقسیم کړې شوې. (۸)

د سنن ابی داؤد روایت دي چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د خیبر غنائم اتلس حصو کې تقسیم کړې وې، په هره حصه کېږي سل حصې وې نو دا اتلس سوا حصې شوې. (۹)

اوس د خیبر د غنائمو په تقسیم کې اختیار کړې شوې صورتونه دا لاندینی کیدیشي:

① که د اسلام لښکر په خوارلس سوو باندې مشتمل وی، په کوم کې چې دوه سوا سواره

(۱) (صحیح البخاری کتاب المغازی باب غزوة الحديبية رقم (۳۱۵۲) -

(۲) (حواله بالا رقم (۴۱۵۳) -

(۳) (اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۵۶) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (فتح الباری (ج ۷ ص ۴۴۱) -

(۶) (هدی الساری (ص ۴) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۵۷) -

(۷) (اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۹۱۵۷) -

(۸) (زاد المعاد (ج ۳ ص ۳۲۸) -

(۹) (سنن ابی داؤد کاب الخراج والفی والامارة باب ماجاء فی حکم ارض خیبر رقم ۳۰۱۰-۳۰۱۴) -

وی او د سورو درې حصې وی او د پیاده یوه حصه یعنی
 $۱۸۰۰ = ۱۲۰۰ + ۲۰۰ + ۳ \times ۲۰۰$

② که د لښکر تعداد پنځلس سوا وی په کوم کښې چه درې سوا سواره وی او د سورو حصې او د پیاده یوه حصه وی نو $۱۸۰۰ = ۱۲۰۰ + ۲۰۰ + ۲ \times ۳۰۰$

③ که لښکر شپاړس سوا وی او دې کښې دوه سوا سواره وی او همدغه شان د سورو حصې او د پیاده یوه حصه نو، $۱۸۰۰ = ۱۲۰۰ + ۲۰۰ + ۲ \times ۲۰۰$

او دا خبره پورته معلومه شویده چه د لښکر په تعداد کښې راجح قول د پنځلس سوو دې نو د سور هم دوه حصې شوې نه چه درې حصې، کماقاله مجمع بن جارية رضی الله عنه (۱)

د جمهور و د دلائل و جوابونه: د جمهور و د ټولو نه صحیح او قوی دلیل د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما حدیث و و لیکن دا حدیث په بوجه د جمهور و مستدل نشی جوړیدی، وضاحت دا دې:

① په دې کښې د غنائمو د تقسیم چه کوم بیان دې د هغې باره کښې دا معلومه نه ده چه دا تقسیم د غزو خیر نه وړاندې شوې و و که روستو، ممکن ده چه د غزو خیر نه وړاندې واقع و او منسوخ و. (۲)

② عام قانون او ضابطه همدغه ده چه فارس ته هم د فرس په شان یو حصه ملا ویدل پکار دی لیکن نبی کریم صلی الله علیه و آله نه مجاهدینو ته د استحقاق د نفل په توگه زیاتې حصې ورکول هم ثابت دی، لکه چه حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه نه مروی دی چه هغوی ته نبی کریم صلی الله علیه و آله غزو ذی قرد کښې دوه حصې ورکړې وې، یوه د فارس او یوه د راجل چه کله هغه راجل و. د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه نه روایت دې چه د هغه پلار حضرت زبیر بن عوام رضی الله عنه ته د غنیمت څلور حصې ورکړې شوې وې او دا زیاتې چه د نفل په توگه ورکړې کیدی د دې مقصد مجاهدینو ته د جنگ او جهاد ترغیب ورکول و. (۳)

③ صاحب هدایه علامه مرغینانی رحمته الله علیه د ارشاد حاصل دا دې چه د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه دواړه قسم اقوال مروی دی چه په څه کښې د فارس د پاره د دریو حصو ذکر دې او په څه کښې د دوو، هرکله چه د هغوی په دواړو قسم روایتونو کښې تعارض دې نو د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما حدیث (۴) راجح به وی. په کوم کښې چه فارس ته د دوو حصو ورکولو ذکر دې. ((سهم له وسهم لفرسه)) (۵)

④ مولانا خلیل احمد سهارنپوری رحمته الله علیه "بذل" کښې فرمائی چه ډیر ځل عربی کتابت کښې الف حذف کولې شی، ((للفرس سهمین)) په اصل کښې ((للفارس سهمین)) و، الف حذف کړې

(۱) (اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۵۷) -

(۲) (بذل المجهود (ج ۱۲ ص ۱۶۷) وتنظیم الاشتات (ج ۴ ص ۱۲۰) -

(۳) (حواله بالا واحکام القرآن للجصاص الرازی (ج ۳ ص ۵۹) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۱) -

(۴) (اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۶۷) وتنظیم الاشتات (ج ۴ ص ۱۲۱) -

(۵) (الهدایة (ج ۲ ص ۵۷۳) -

شود دې وجه دا ده چه دلته د راجل په مقابله کښې لفظ فرس ذکر کړې شويدي. د کوم نه چه هم دا په پوهه کښې راځي چه صحيح لفظ په اصل کښې فارس وو نه چه فرس، ليکن راوی فارس فرس گنړلې د دې د پاره ئې للفارس په لغرس سهين روايت کړې دې او ظاهره خيره ده چه د راوی فهم حجت نه دې.

او زموږ د دې دعوی تائيد چه فرس دراصل فارس وو، مصنف ابن ابی شيبه د دې روايت نه کيږي کوم چه امام اعظم رحمته الله عليه په دلائلو کښې ذکر کړې دې چه ((عن ابن عمر رضي الله عنهما ان رسول الله صلى الله عليه وسلم جعل للفارس سهين، وللماجل سهما)) دا هم هغه روايت دې کوم چه امام بخاری وغيره د فرس په لفظ سره روايت کړې دې. دارقطني هم د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه نقل کړی دی ((ان النبي صلى الله عليه وسلم قسم للفارس سهين وللماجل سهما)) (۱)

او د دې ټولو روايتونو مطلب همدغه دې چه فارس ته به د هغه د فرس د حصې سره دوه حصې ملاويږي نه چه درې حصې. (۲)

⑤ بيا په دې خبره خان پوهه کړئي چه په دې باب کښې په اعتبار د مجموع دوه قسمه متعارض احاديث دي، يو خو هغه دې چه په هغې کښې ((للفارس سهين)) راغلې دې او نورو رواياتو کښې ((للفارس ثلثة)) مروی دې ليکن اولنی قسم روايات د قياس موافق دي ليکن چه د جهاد په معامله کښې هم راجل اصل دې او فرس د جهاد سامان دې او د ده تابع دې. ځکه چه د فرس نه بغير هم يوازي د جهاد کار کيدی شي او صرف په فرس سره نه چليږي نو فرس تابع شواو تابع له په اصل باندې فضيلت ورکول د عقل او قياس نه خلاف ده. چه کله په احاديثو کښې تعارض دې نو هغه حديث به راجح وی چه د قياس موافق وی کما تقرر فی الاصول. (۳)

د حضرت ابورهم رضي الله عنه د حديث جواب: او ترکومي چه د حضرت ابورهم رضي الله عنه د حديث تعلق دې دینه هم جمهورد استدلال په وجوهاتو صحيح نه دې تفصيل دا دې:

① د دې حديث په سند کښې يوراوی قيس بن ربيع دې، بل اسحاق بن عبدالله بن ابی فروه دې اول مختلف فيه راوی دې او دوئم ضعيف دې.

② بيا د حضرت ابورهم رضي الله عنه صحبت کښې هم اختلاف دې چه آيادي صحابی دې که نه؟ (۴)

③ په دې حديث شريف کښې هم هغه د نقل احتمال موجود دې. ممکن دی چه رسول الله صلى الله عليه وسلم هغه ته او د هغه رور ته چه کومي دوه حصې زياتی ورکړې وې هغه د نقل په توگه وی نو په دې وجه دې نه استدلال صحيح کيدې نشی. (۵)

(۱) (سنن الدارقطني (ج ۴ ص ۶۱) کتاب السير رقم (۴۱۳۸) -

(۲) (بذل المجهود (ج ۱۲ ص ۲۳۴-۲۳۵) وتنريم الاشتات (ج ۱ ص ۱۲۱) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۶۵) -

(۵) (حواله بالا -

قوله: وقال مالك: يسهم للخيل، والبراذير. منها، لقوله: ((وَالْخَيْلُ وَالْبِغَالُ وَالْحَمِيرُ

لِتَرْكَبُوهَا)): او امام مالك رحمته الله فرمائی چه د غنیمت نه به خیل او براذین ته حصه ورکړې کیدی شی د الله تعالی د دې قول په بنا باندې، (او الله تعالی پیدا کړی دی ستاسو د پاره) اسونه قچرې او خره دې د پاره چه تاسو په دې سورلی او کړنې. اختلاف نسخ په بعض نسخو کښې د حضرت امام مالك رحمته الله دا پورته ذکر شوې قول د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د حدیث نه اول دې او د ابوذر په نسخه کښې حدیث مقدم دې کمالی نسختاً. (۱)

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق موصولاً امام مالك رحمته الله موطا کښې نقل کړې دې. (۲)
د براذین او هجین معنی: براذین د برزون جمع ده، علامه مطرزی رحمته الله "المغرب" کښې فرمائی چه برزون ترکی اسونوته وائی د دې ضد عراب-بکس العین المهملة- دې او مؤنث ته برذونه وائی. (۳)

بعض دا وائی چه براذین هغه اسونه دی چه د روم نه راوستلې شو، دا اسونه به په کندو. غرونو او سختو لارو کښې په منډو کښې مضبوط وو په خلاف د عربی اسونو. (۴)
بیا د امام مالك رحمته الله هم په دې تعلیق کښې یو بل لفظ زیاتې هم مروی دې هغه دې "الهجين" (۵) او هجین هغه اس ته وائی چه د هغه په والدینو کښې یو عربی وی او بل غیر عربی. او بعضو وئیلی دی چه د کوم اس پلار عربی وی هغې ته هجین وائی او د چا چه مور عربی وی هغې ته مقرف وائی (۶)

البته د امام احمد رحمته الله نه دا روایت دې چه هجین او برزون هم یو څیز دې. (۷)
د آیت مبارک مقصد: حضرت امام مالك رحمته الله دخپلې دعوی ثابتولو د پاره د آیت مبارک ((وَالْخَيْلُ وَالْبِغَالُ وَالْحَمِيرُ لِتَرْكَبُوهَا)) نه استدلال کوی او وجه د استدلال په قول د علامه ابن بطال رحمته الله دا ده چه الله تعالی په خپلو بندیگانو باندې دا احسان کوی چه هغه د بندیگانو د سورلۍ د پاره اسونه پیدا کړل او رسول الله صلی الله علیه وسلم اسونوته په غنیمت کښې حصه ورکړه، نو د اس اطلاق په برزون او هجین باندې هم کیږی نوځکه به دوی ته هم حصه ورکولې شی. (۸)
د حضرت سعید بن المسیب رحمته الله نه یو ځل تپوس او شو چه په براذین باندې زکوة واجب

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۵) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۷۷) -

(۲) (الموطا للإمام مالک بن انس (ج ۲ ص ۴۵۷) کتاب الجهاد باب القسم الخیل فی الغزو رقم (۲۱) -

(۳) (المغرب (ج ۱ ص ۷۱) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۵) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (الموطا للإمام مالک بن انس (ج ۲ ص ۴۵۷) کتاب الجهاد باب القسم للخیل فی الغزو رقم (۲۱) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۵) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۶) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۵) والمغنی لاب قدامة (ج ۹ ص ۲۰۱) رقم (۷۴۹۴) -

(۸) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۶۷) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۵) وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۷) -

دې؟ نو هغوی اوفرمائیل چه په اسونوباندې زکوة شته؟ مقصد همدغه وو چه په خیل باندې زکوة نشته، نو په دې وجه په براذین باندې هم زکوة نشته دا (د انمه ثلاثه مذهب دې) ځکه چه براذین هم د خیل نه دې. (۱)

د مذکوره تعلیق مقصد. امام بخاری رحمه الله د دې تعلیق په ذریعه یو بلې اختلافی مسئلې طرف ته اشاره فرمائیلې ده. چه برزون په اسونو کښې داخل دې او که نه؟ او ده ته به په غنیمت کښې حصه ورکولې شی او که نه؟ او څومره به ورکولې شی؟

انمه ثلاثه امام اعظم ابوحنیفه، امام شافعی، امام مالک، ثوری، ابو ثور، خلال، عمرین عبدالعزیز رحمهم الله مسلك دا دې چه هجین برزون او عراب سهم کښې برابر شریک دی ټولوته به یو شان حصه ورکولې شی. (۲)

او امام لیث بن سعد رحمه الله د عراب د فضیلت قائل دې. هغه فرمائی چه هجین او برزون ته به د عراب برابر حصه نه بلکه کمه ورکولې شی. (۳)

اود امام احمد رحمه الله نه په دې مسئله کښې څلور اقوال نقل دی:

- ① صرف یوه حصه به ورکولې شی نه چه دوه، لکه چه فرس کښې هغه د دوو حصو قائل دې.
- ② د جمهورو د قول موافق چه ده ته به هم د عربی نسل په شان ورکولې شی.
- ③ که براذین د عراب په شان په جنگ کښې حصه واخلی تیزی اوبنائی نو د هغه د پاره هم د عراب په شان مکمل سهم به وی او کمه حصه به نه وی.

④ براذین ته به د غنیمت نه حصه نه ملاویرې. راجح قول رومیې دې. (۴)

د جمهورو دلائل: د جمهورو یو دلیل خو هغه آیت مبارک دې کوم چه امام بخاری رحمه الله ذکر کړېدې، بل هغه احادیث دی په کوم کښې چه د سهام فرس ذکر راغلې دې. په دې ټولو احادیثو کښې دا خبره ده چه هغوی رحمهم الله فرس له حصې ورکړې دی او دا احادیث مطلق دی په دې کښې دا تصریح چرته هم موجود نه ده چه هغوی د اس نسل او جنس ته کتلی او په سهام کښې ئې کمې یا زیاتې کړېدې. (۵)

اود قیاس تقاضا همدغه ده چه په براذین او عراب کښې هیڅ قسم فرق اونه کړی شي ځکه چه براذین هم حیوان دوسهم دې. لکه څنگه چه سړې دې، لکه چه په سړو کښې د نسل لحاظ نشی کولې دغه شان به په اسونو کښې هم د دې اعتبارنشی کولې او ټولوته به برابر د حصه ورکولې شی. (۶)

د امام احمد او لیث دلائل او د هغې جوابونه: د هغوی رومیې دلیل هغه روایت دې کوم چه

(۱) (الموظالامام مالک (ج ۲ ص ۵۷) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۵) وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۷) والمغنی (ج ۹ ص ۲۰۱) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۷)

(۳) ((عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۵) وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۷) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۷) -

(۴) (المغنی (ج ۹ ص ۲۰۱) رقم (۷۴۹۴) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۷) -

(۵) (المغنی (ج ۹ ص ۲۰۱) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۸) واحکام القرآن للجصاص (ج ۳ ص ۶۰) -

(۶) (حواله بالا -

سعید بن منصور او ابو داؤد رحمہما اللہ د مکحول نه روایت کړې دي.

((ان النبي صلى الله عليه وسلم هجّن هجّين يوم خيبر وعرب العرب فجعل للعرب سبطين وللهمجين سبطين)) (۱)
يعني نبي كريم رحمہ اللہ د هجين اسونو تحقير او کړو او د اعراب تعظيم، عرب ته نى دوه حصې ورکړې او هجين ته يوه حصه.

د دې دليل جواب حافظ ابن حجر رحمہ اللہ دا ورکړې دي چه دا روايت منقطع دې نو په دې وجه دا د استدلال قابل نه دي. (۲)

د هغوی دوئم دليل هغه اثر او حکايت دي کوم چه امام شافعي رحمہ اللہ "کتاب الام" کښې او سعید بن منصور خپل سنن کښې د علي بن الاقرم په طريق سره نقل کړيدي. فرمائي چه اسونو حمله او کړه نو عربي اسونه خو خپل منزل ته اورسيدل ليکن برازين روستو پاتې شو، نو منذر بن ابی حمصه بن ابی حمصه وادعی اودريدو او وئی وئيل چه کوم خپل مقام ته اورسيدل هغوی سره به زه هغه شمير نه کړم چه کوم روستو پاتې شو، يعني هغه عربي اسونو ته فضيلت ورکړو. دا خبره حضرت عمر رضي اللہ عنہ ته اورسيدله نو هغوی او فرمائيل وادعی دي د هغه مور ورك كړي (يعني هغوی د منذر د مذکوره فعل تصويب او تعريف او کړو) نور ئي او فرمائيل دهغه مور هغه نر راوړلې دي هغه چه کومه فيصله کړيده هغه جاري کړئ، نو دي د ټولونه پومبې سرې وو چا چه برازين له د عرب په مقابله کښې کمه حصه ورکړه. (۳)
ليکن دا دليل هم حافظ ابن حجر رحمہ اللہ منقطع گرځولې دي. (۴)

امام احمد رحمہ اللہ د دې اثر جواب ورکولو سره فرمائي چه پخپله د حضرت عمر رضي اللہ عنہ د منذر بن ابی حمصه وادعی په مذکوره فعل باندې حيرانتيا د دي خبرې مقتضى ده چه د دي واقعي نه وړاندې برازين ته هم د عرب په شان مکمل سهم ورکولې شو. دي نه دا ثابته شوه چه عادت مستمره په برازين او عرب کښې برابر د شروع نه راروان وو. (۵)

حضرت امام محمد رحمہ اللہ نور فرمائي چه منذر د حضرت عمر رضي اللہ عنہ عامل وو هغه چه کومه فيصله او کړه مجتهد فيه کښې ئې او کړه او حضرت عمر رضي اللہ عنہ د هغه مذکوره فيصله په ځاي اوساتله ليکن دا د دي دپاره نه وه چه پخپله د حضرت عمر رضي اللہ عنہ رائي هم دا وه چه هغه هم د منذر هم خيال وو بلکه د دي وجه دا وه که چرې حاکم د يو مجتهد فيه څيز کښې څه فيصله او کړي نو روستنو حکام ته دا حق حاصل نه دي چه هغه د پومبې حاکم فيصله ختمه کړي په دي وجه حضرت عمر رضي اللہ عنہ د هغه فيصله برقراره اوساتله او هغه ئي باطله ونه گرځوله. (۶)

قوله: ولا بسهم لاكثر من فرس: ديو اس نه به زياتو اسونو ته سهم نه شی ورکولې.

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۶) وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۷) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۷) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۷) -

(۳) (حواله بالا والمغنی (ج ۹ ص ۲۰۲) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۶) وکتاب الامام للشافعی (ج ۴ ص ۳۳۷) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۷) -

(۵) (اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۷۷) -

(۶) (حواله بالا -

دا د امام مالك عليه السلام د تير شوي كلام باقى حصه ده. (١)
 دا هم اختلافى مسئله ده. طرفين. امام شافعى. امام مالك او د ظاهريه عليه السلام مذهب دا دې
 چه مجاهدته په د هغه په ډيرو اسونو كښې يو اس ته حصه ملاويږي. په كوم چه هغه جنگ
 كړيدې. سره د دې چه هغه د جنگ ميدان ته ډير اسونه راوستي وي.
 او امام ابويوسف، احمد، اسحاق، ليث بن سعد، ثوري، اوزاعي، مالكيه نه ابن وهيب او
 ابن جهم عليه السلام مسلك دا دې چه دوو ته به سهم ورکولې شي. (٢)
 د جمهور و دلائل ① امام مالك عليه السلام فرماني ((بلغني ان الزبير بن العوام شهد مع رسول الله صلى الله
 عليه وسلم بفرسين يوم خيبر فلم يسهم له الا بسهم فرس واحد)) (٣)

② مبسوط كښې ((ابراهيم التيمي عن ابيه)) په طريق دا روايت علامه سرخسي عليه السلام نقل
 فرماني ((ان النبي صلى الله عليه وسلم لم يسهم لصاحب الافراس الا فرس واحد يوم حنين)) نبي كريم عليه السلام
 په غزوه حنين كښې د ډيرو اسونو خاوندانوته هم صرف يو سهم ورکړې وو.
 علامه سرخسي عليه السلام د دې روايت نقل كولو نه پس فرماني چه دينه حضرت امام اعظم او
 امام محمد عليه السلام استدلال كړيدې او د مجتهد د يو روايت نه استدلال د هغه تصحيح ده.
 نو د دې په تائيد كښې د امام مالك عليه السلام (پورته) ذكر شوي بلاغ نه هم كيږي.
 دې نه علاوه سره د دې چه دا روايت مرسل دې ليكن د دې قسم مرسل روايات زمونږ او د
 اكثر په نزد حجت دې، ځكه چه د ابراهيم پلار يزيد بن شريك مخضرم تابعي دې. (٤)
 ③ امام ابوبكر جصاص عليه السلام د فريقينو مسلك تحرير كولو نه پس ليكي:

((والذي يدل على صحة القول الاول انه معلوم ان الجيش قد كانوا يغزون مع رسول الله صلى الله عليه وسلم
 بعد ما ظهر الاسلام بفتح خيبر ومكة وحنين وغيرها من المغازي، ولم يكن يخلو الجباعة منهم من يكون معه
 فرسان او اكثر، ولم ينقل ان النبي صلى الله عليه وسلم ضرب لاكثر من فرس واحد وايضا فان الفرس الة، وكان
 القياس ان لا يضرب له بسهم كسائر الالات، فلما ثبت بالسنة والاتفاق سهم الفرس الواحد اثبتناه، ولم ثبت
 الريادة اذ كان القياس ينعه.....)) (٥)

او چه كوم خيز اول قول (يعني د امام اعظم عليه السلام او نورو قول) په صحت باندې دلالت كوي

(١) (حواله بالا وعمدة القاري (ج ٤ ص ١٥٦) وفتح الباري (ج ٦ ص ٦٧) -

(٢) (حواله بالا المغني (ج ٩ ص ٢٠٢) والام للشافعي (ج ٤ ص ٣٤٣) واحكام القرآن للجصاص (ج ٣ ص ٦٠) -

(٣) (المدونة الكبرى (ج ٢ ص ٣٢) والموطأ للإمام مالك بن انس (ج ٢ ص ٤٥٧) -

(٤) (المبسوط (ج ١٠ ص ٤٦) كتاب السير باب معاملة الجيش مع الكفار واعلاء السنن (ج ١٢ ص ١٨١)
 وفوائد في علوم الحديث (ص ٥٧) الفصل الثاني في بيان ما يتعلق بالتصحيح..... -

(٥) (اعلاء السنن (ج ١٢ ص ١٨١) واحكام القرآن للجصاص (ج ٣ ص ٦٠) وقال الشافعي في "الام" له: ولكننا
 ذهبنا الى اهل المغازي فقلنا انهم لم يرووا انه عليه السلام اسهم لفرسين ولم يختلفوا انه حضر خيبر بثلاثة
 افراس لنفسه: السكب، والضرب والمرتجز ولم ياخذ الا فرس واحد "انظر الام (ج ٧ ص ٣٤٣) -

هغه دا دې چې دا خبره خو معلومه ده چې اسلامي لښکر فتح مکه، خیبر، مکه او حنین په ذریعه اسلام ته غلبه حاصلیدلو نه پس هم نبی کریم ﷺ سره په غزواتو کښې شرکت کولو. په دې لښکر او ډله کښې د داسې کسانو هم څه کمې نه وو چا سره چې دوه یا زیات اسونه وو اونه د نبی کریم ﷺ نه نقل دی چې هغوی د یو اس نه زیاتو ته څه حصه ورکړې وی. اس یو څیز دې اود قیاس تقاضا همدغه ده چې څنگه د جنگ نور سازو سامان ته سهم نه شي ورکولې دغه شان دې هغه ته هم نه ورکوي. نو چې کله د سنت او اجماع نه د یو اس سهم ثابت شو نو مونږ دا حکم برقرار اوساتلو او زیاتوالي مو برقرار اونه ساتلو ځکه چې قیاس دینه مانع دي.

د دوئم فریق دلائل او د هغې جوابونه: ① امام ابویوسف رحمته الله علیه کتاب الخراج کښې د خپل قول دپاره د حضرت حسن بصری رحمته الله علیه د ارشاد نه استدلال کړې دي. د کوم حاصل چې دا دې چې د غنیمت نه به د دوو نه زیاتو اسونو ته سهم نشي ورکولې. (۱)

② هغه د امام مکحول رحمته الله علیه د دې قول نه هم استدلال کوي چې "لا یقسم الا کثر من فرسین" (۲) لیکن ظاهره خبره ده چې د تابعي قول حجت نه دي، خصوصاً چې دا ثابته شوې هم وی چې نبی کریم ﷺ غزوه حنین کښې د یو نه زیات اسونو ته سهم نه وو ورکړې. (۳) البته بعض احادیث د دوئم فریق هم تائید کوي مثلاً

③ امام سعید بن منصور (فرج بن فضالة، حدثنا محمد بن الوليد الزبيدي عن الزهري) په طریق نقل کړې دي چې حضرت عمر فاروق رضی الله عنه حضرت ابو عبیده بن الجراح رضی الله عنه ته لیکلې وو چې یو اس ته دوه، دوه اسونو ته څلور او د هغې مالک ته یوه حصه ورکوه. نو دا ټولې پنځه حصې شوې (۴) لیکن د دې نه په دې لاندیني وجوهاتو استدلال کول صحیح نه دي:

① دا روایت مرسل دي او د امام زهري رحمته الله علیه مرسل روایات د محدثینو په نزد ضعیف دي.
② زمونږ په نزد دا پورته ذکر شوې حدیث یو خاص معرکه باندې محمول دي. په کوم کښې چې مسلمانانو خوشې او ورځې جنگ کړې وو لکه غزوه یرموک وغیره.
مسلمانانو ته د دې خبرې ضرورت شو چې هغوی دوه یا زیات اسونو باندې سورلی او کړي، ظاهره خبره ده چې کله جنگ ترڅو ورځو پورې روان وی نو یقیناً یو اس به کافی نه وی، اوس که چېرې معامله داسې وی او د دوو اسونو ضرورت پریوزی نو امام ته اختیار دي چې هغه د نفل په توګه دوو اسونو ته سهم ورکړي لکه څنگه چې هغه ته دا هم اختیار دي چې نفلاً یو اس ته دوه سهم ورکړي لکه چې حضرت عمر رضی الله عنه په دې اثر کښې ارشاد فرمائيلې دي. او د هغوی پخپله مذهب دا دي چې د فارس به دوه سهم وی یو د هغه او یو د هغه د اس کما تقدم قبل. (۵)

(۱) (کتاب الخراج للامام ابی یوسف (ص ۲۰) واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۸۱) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۸۱) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (اعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۱۸۲) د نورودلائلو او د هغې د جوابونو د پاره اوګوري حواله سابقه (ص ۱۸۲-۱۸۳)

٥٢- بَاب: مَنْ قَادَ دَابَّةَ غَيْرِهِ فِي الْحَرْبِ

بَاب دَ تَرْجَمِي مَقْصِد: امام بخاري رحمه الله په دې باب كښې د غازي د سورلۍ د هغه د امداد په غرض راښكلو فضيلت بيانوي چه په دې كار كښې د غازي امداد كيږي نو په دې وجه دا هم د ثواب كار دې. (١)

او دا هم وينلې شي چه امام بخاري رحمه الله دلته دا خودلې وي چه خاروي راښكل او بوتلل دا په هغه جلب منهي عنه كښې داخل نه دي د كوم ذكر چه د ابوداؤد په روايت ((لجلب ولاجنب)) (٢) كښې راغلي دي نو شيخ الحديث محمد زكريا رحمه الله فرماني:

((وَلَوْ أَنَّ تَقُولُ: إِنَّهُ أَشَارَ بِهَذَا إِلَى أَنَّ النَّهْيَ مِنَ الْجَلْبِ لَا يَتَأَوَّلُ هَذَا)) (٣)

[٢٤٠١] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ يُونُسَ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ رَجُلٌ لِلْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (٣) أَفَرَرْتُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ حُنَيْنٍ قَالَ لَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَفِرَّ إِنَّ هَوَازِنَ كَانُوا قَوْمًا رَمَاءً وَإِنَّا لَمَّا لَقِينَاهُمْ حَمَلْنَا عَلَيْهِمْ فَأَمْرُزُمُوا فَأَقْبَلَ الْمُسْلِمُونَ عَلَى الْغَنَائِمِ وَاسْتَقْبَلُونَا بِالسِّهَامِ فَأَمَّا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَفِرَّ فَلَقَدْ رَأَيْتُهُ وَإِنَّهُ لَعَلَى بَغْلَتِهِ الْبَيْضَاءِ وَإِنَّ أَبَاسُفِيَانَ أَخَذَ بِلِجَامِهَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ [٢٧١٩، ٢٨٧٧، ٢٧٧٢، ٤٠٦١، ٤٠٦٣]

تراجم رجال

١- قتيبه: دا شيخ الاسلام ابورجاء قتيبه بن سعيد الثقفي رحمه الله دې د دوی حالات ((كتاب الايمان، باب اقصاء السلام من الاسلام)) كښې تيرسوي دي. (٥)

٢- سهل بن يوسف: دا ابو عبد الرحمن سهل بن يوسف انماطي (٦) بصری رحمه الله دې (٧)

(١) (الابواب والتراجم للكاندهلوي (ج ١ ص ١٩٦) -

(٢) (سنن أبي داود ابواب زكاة باب اين تصدق الاموال رقم (١٥٩١-١٥٩٢) -

(٣) (الابواب والتراجم للكاندهلوي (ج ١ ص ١٩٦) -

(٤) (قوله: البراء بن عازب رضي الله عنهما الحديث اخرجه البخاري ايضاً كتاب الجهاد والسير باب بغلة النبي صلى الله عليه وسلم البيضاء رقم (٢٨٧٤) وباب من صف اصحابه عند الهزيمة ونزل عن دابته واستنصر رقم (٢٩٣٠) وباب من قال: خذها وانا ابن فلان رقم (٣٠٤٢) وكتاب المغازي باب قول الله تعالى (ويوم حنين اذا اعجبتكم كتبتكم .... الى قول غفور رحيم) رقم (٤٣١٥-٤٣١٧) ومسلم كتاب الجهاد باب غزوة حنين رقم (٤٦١٥-٤٦١٧) والترمذي ابواب الجهاد باب ما جاء في الثبات عند القتال رقم (١٦٨٨) -

(٥) (كشف الباري (ج ٦ ص ١٨٩) -

(٦) (الانماطي منسوب الى المنوط هو "توب من صوف يطرح على اليهودج" (المنجد في اللغة: ماده "نمط" وكان سهل يبيع الانماط فنسب اليها تعليقات تهذيب التهذيب (ج ٤ ص ٢٥٩) -

(٧) (تهذيب الكمال (ج ١٢ ص ٢١٣) -

دې د ابن عون، عبیدالله بن عمر، عوف الاعرابی، حمید الطویل، سعید بن ابی عروبہ، سلیمان التیمی، عوام بن حوشب، شعبه او مثنی بن سعید الطائی رضی اللہ عنہ غوندي اساطین علم حدیث نه روایت کوی.

او د هغه نه روایت کونکو کښې امام احمد بن حنبل، یحیی بن معین، بن دار، ابو موسی، ابوبکر بن ابی شیبہ، قتیبہ بن سعید، نصرین علی جهضمی، عباس بن یزید البحرانی رضی اللہ عنہ وغیره غوندي محدثین شامل دی. (۱)

عباس الدوري، امام یحیی بن معین رضی اللہ عنہ نه نقل کوی **ثقة قدسعت منه** (۲)

امام ابو حاتم رضی اللہ عنہ فرمائی ((لا بأس به)) (۳)

امام نسائی رضی اللہ عنہ فرمائی ((ثقة)) (۴)

علامه ابن حبان رضی اللہ عنہ هغه په (کتاب الثقات) کښې ذکر کړیدی (۵)

امام دارقطنی رضی اللہ عنہ فرمائی ((ثقة)) (۶)

امام طحاوی رضی اللہ عنہ د ابراهیم بن ابی داود نه نقل کړی دی فرمائی ((بصري ثقة)) (۷)

حافظ ذهبي رضی اللہ عنہ فرمائی ((وثقه)) (۸)

امام مسلم رضی اللہ عنہ نه علاوه نورو اصحاب صحاح د دوی نه روایات اخستې دی (۹)

په کال ۱۹۳ هـ کښې وفات شوی دی (۱۰)

امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ فرمائی ((سعت منه سنة تسعين، ولم اسمع بعد منه شيئاً اراه كان قد مات))

(۱۱) رحمه الله رحمة واسعة.

۳- شعبه: دا په حدیث کښې امیر المؤمنین شعبه بن الحجاج رضی اللہ عنہ دي، د دوی مختصر

حالات ((کتاب الايمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) کښې تیر شوی دی. (۱۲)

(۱) (شیوخ وتلامذه د پاره او گورئ تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۲۱۳) -

(۲) (تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۲۱۴) -

(۳) (الجرح والتعديل (ج ۴ ص ۱۹۳) رقم (۶۰۵۸۸۵) -

(۴) (تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۲۱۴) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (تهذيب الكمال (ج ۳ ص ۲۶۰) -

(۷) (حواله بالا -

(۸) (الكاشف (ج ۱ ص ۴۷۱) -

(۹) (تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۲۱۴) -

(۱۰) (تعليقات تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۲۱۴) -

(۱۱) (تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۲۱۴) -

(۱۲) (كشف الباري (ج ۱ ص ۶۷۸) -

۳- ابی اسحاق: دا ابو اسحاق عمرو بن عبدالله السبيعي رضي الله عنه دي.

۵- البراء بن عازب رضي الله عنه: دا مشهور صحابي حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دي، د دې دواړو

حضراتو حالات ((كتاب الايمان باب الصلاة من الايمان)) کښې تیر شوی دی. (۱)

قوله: قال رجل للبراء بن عازب رضي الله عنه: يوسري حضرت براء بن عازب

رضي الله عنه ته اوونیل مغازی د روایت نه معلومېږي چه دا سرې د قبيله قيس نه يو کس وو،

نود مغازی په روایت کښې داسې راغلی دی ((وساله رجل من قيس)). (۲)

قوله: افرتم عن رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم حنين؟: آیا تاسو خلقو په

غزوه حنين کښې رسول الله صلى الله عليه وسلم پريځي وو او تختيدلي وي؟

په حديث باب کښې ذکر شوې سوال او جواب د غزوه حنين متعلق دي په کوم کښې چه د نبي کریم صلى الله عليه وسلم او صحابه کرامو په مقابله کښې هوازن او دثقيف قبيلې ۲۰ زره خوانان وو اودا جنگ په حنين وادئې کښې شوې وو. د دې جنگ په اول وهله کښې مسلمانان د مخالف قبيلو د غشو وړولونه او ویریدل او گډوډ شوې وو او صرف يو څو صحابه کرام رسول

الله صلى الله عليه وسلم سره پاتې شوې وو. ددې غزوه مکمل تفصيل (كتاب المغازی) کښې تیر شوی دي. (۳)

قوله: قال لکن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يفر: حضرت براء رضي الله عنه فرماني

ليکن رسول الله صلى الله عليه وسلم نه وو تختيدلي.

کلمه ((لکن)) د استدراک د پاره ده او تقدیری عبارت دلته داسې دي ((نحن فرادوا لکن رسول

الله صلى الله عليه وسلم لم يفر)) مونږ خو تختيدلي وو لیکن نبي کریم صلى الله عليه وسلم نه وو تختيدلي. (۴)

او د حضرت براء رضي الله عنه مقصود د دې حذف عبارت نه د صحابه کرامو د تختيدو تصريح نه کول وو. (۵)

د انبياء کرامو د میدان جنگ نه تيخته ممکن نه ده: حضرت براء رضي الله عنه دا او فرمانيل چه رسول الله صلى الله عليه وسلم د حنين نه نه وو تختيدلي. دغه شان د نبي کریم صلى الله عليه وسلم په ټول ژوند باندې دليل دي، او د نورو انبياء کرامو همدغه شان وو چه هغوی کله هم د جنگ د میدان نه نه دي تختيدلي. ځکه چه هغوی په اقدام کښې بې مثاله، په بهادرۍ کښې بې مثاله، د الله تعالی په وعده او نصرت باندې د هغوی پوره يقين وو اودا حضرات د شهادت او د الله تعالی سره د ملاقات خواهنش مند وو. د انبياء کرام عليهم السلام نه د يوباره کښې هم په حق کښې د

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۷۰-۳۷۶) -

(۲) (الصحيح البخاری کتاب المغازی باب قول الله تعالی ((ويوم حنين اذا اعجبتكم كثرتكم..)) رقم (۴۳۱۷)

(۳) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۵۳ ی ۲)

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۷) -

(۵) (حواله بالا -

جنگ د میدان نه تیخته اختیارول ثابت نه دی. او چه کوم سرې د دې خبرې قائل شو هغه به قتل کولې شی او د هغه نه به د توبې مطالبه نشی کولې ځکه چه د هغه دا قول داسې دې لکه چه یو سرې داسې اووانی چه هغوی علیه السلام تور او عجمی وو او د هغوی علیه السلام تور او عجمی نه کیدل په قطعی دلائلو ثابت دی. او دا د کفر قول دې. علامه قرطبی رحمته الله فرمائی: «وحكى عن بعض اصحابنا الاجماع على قتل من اضاف اليه صلى الله عليه وسلم نقصا او عيبا وقيل: يستتاب فان تاب والا قتل» (۱)

یعنی زمونږ د بعض صحابه کرامو نه دا اجماع نقل کړیشوی ده چه کوم سرې د نبی کریم صلی الله علیه و آله طرف ته یو نقص یا عیب منسوب کړی هغه به قتل کولې شی او دا هم ونیلې شوی دی چه ده نه به د توبې مطالبه کولې شی که توبه ئی اوکړه نو ښه خبره ده او گنی هغه به قتل کولې شی.

علامه ابن بطال رحمته الله د داسې سرې (چه د حضور صلی الله علیه و آله د منهزم کیدو قائل وی) د قتل علت بیانولو سره فرمائی: «(لانه کافر، ان لم يتاول، ويعذر به تاويله)» (۲)

یعنی ددې د پاره چه هغه سرې کافر دې که هغه د خپل قول تاویل او نه کړی او که هغه د دې خبرې قاتل یو نص وړاندې کيږدی او د هغې تاویل اوکړی نو په داسې تاویل کولو به هغه معذوره گنرلې شی او کافریه ئی نشی گرځولې.

اودنبی کریم صلی الله علیه و آله په شان کښې به دا تصور څنگه کیدیشی چه هغوی به میدان پرېږدی. د مسلم په روایت کښې د حضرت براء رضی الله عنه الفاظ دا دی: «(قال البراء: كذا والله، اذا احمر الهاس حتى

به، وان الشجاع منالذي يحاذي به)» یعنی النبی صلی الله علیه وسلم (۳)

حضرت براء بن عازب رضی الله عنه فرمائی چه په الله قسم! کله به مونږ د جنگ شغلې اوچتیدونکې اولیدې نو هم د حضور صلی الله علیه و آله په ذریعه به مو خپل خان بچ کولو او په مونږ کښې بهادر هم هغه گنرلې کیدو چه د هغوی په نقش قدم به روان وو یعنی نبی کریم صلی الله علیه و آله.

قوله: ان هوازن كانوا قوما رماة وانما لما لقينا هم حملنا عليهم فانهزموا،

فاقبل المسلمون على الغنائم، واستقبلونا بالسهم: په اصل کښې د هوازن قبیلې خلق ډیر غشی ویشتونکی وو، کله چه زمونږ د هغوی سره مقابله اوشوه نو مونږ په هغوی باندې حمله اوکړه نو هغوی ماتې اوخوړلواووتختیدل، بیا مسلمانان غنائمو طرف ته متوجه شو نو کافرانو په غشو باندې زمونږ استقبال اوکړو.

دلته په ذکر شوی عبارت کښې حضرت براء رضی الله عنه صحابه کرام رضی الله عنهم په میدان جنگ کښې

(۱) (حواله بالا-)

(۲) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۶۹) وايضا انظر لتفصيل هذه المسألة نسيم الرياض في شرح شفاء القاضي عياض (ج ۱ ص ۱۶۵) القسم الرابع في تصرف وجوه الاحكام.... فصل في احجة في ايجاب قتل من سبه او عابه صلى الله عليه وسلم -

(۳) (الصحيح لمسلم كتاب الجهاد والسير باب غزوة حنين رقم (۴۶۱۶) والجامع لاحكام القرآن (ج ۸ ص ۱۰۱)

پریخودل اود تیښتې علت ئې اوخودلو چه د دې دا وجه شوې وه چه د هوازن خلق د غشو ویشتلو ماهر وو دې سره کله چه زمونږ د هغوی سره مخامخ شو او ښه جنگ اوشو نو هغه خلق اوتختیدل، مسلمانانو دا خیال اوکړو چه فتح حاصله شوه. د دښمن د واپس راتلو امکان نشته نو د دې د پاره هغوی د غنائمو په جمع کولو کښې مشغول شو. کافرانو موقع غنیمت اوگنړله بیاني حمله اوکړه او ښه غشی ئې اوورول، په څه سره چه د مسلمانانو پښې اوخوښې او اوتختیدل او خپل ځایونه ئې پریخودل. کله چه حضور ﷺ مکې ته تشریف راوړو نولس زره لښکر ورسره وو، دفتح مکه نه پس کله چه حنین ته ئې تشریف یووړو نو ډیر خلق چه د فتح نه پس مسلمانان شوی وو هغوی په غزوه حنین کښې شامل شو. هوازن چه کله دوباره حمله اوکړه او د غشو باران ئې اوکړو نو ناڅاپی دې مصیبت سره د فتح مکه خلقو کښې ویره خوره شوه اودا خلق د زرگونو په تعداد کښې وو د دې په نتیجه کښې په صحابه کرامو کښې هم د تیختې کیفیت پیدا شو. روستو چه کله حضور ﷺ واپس راوغوښتل نو صحابه کرام حضرات واپس شول او الله تعالی فتح ورنصیب کړه. (۱)

قوله: فأما رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم يفِر: پاتې شو رسول الله ﷺ نو هغه اونه تختیدو.

دلته هم عبارت مقدر دې. ((اما نحن فقد فرنا واما رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم يفِر)) (۲)

قوله: فلقد رايتُه، وانه لعلی بغلته البيضاء: تحقيق ما رسول الله ﷺ اوليدو او هغوی په خپله سپينه قچره باندې سور وو.

هغوی ﷺ په قچره باندې د سورلۍ په حالت کښې وړاندې شواوبیاد مشرکانو مجمع طرف ته تلل د شجاعت او بهادرۍ حیرانونکې مثال دې. بیا چه کله هغوی په دې حالت کښې د سورلۍ نه کوز شول نو د بهادرۍ نور هم اعلی او اوچت مثال ئې قائم کړو. (۳)
د هغوی ﷺ د دې فعل نه دا خبره هم ثابتیږي چه د الله تعالی په لار کښې د خپل نفس هلاکت او شدت (سختۍ) کښې اچول جائز دی. ځکه چه د غزوه حنین په موقع باندې ټول صحابه کرام سواد دولسو (۴) ټول په ټول تختیدلې وو او د مشرکانو تعداد د هغوی نه په څو چنده زیات وو لیکن د دې باوجود دا حضرات په خپلوخپلو ځایونو او صفونو کښې کلک ولاړ وو اود ضرورت په وخت کښې چه د تیختې کوم اجازت دې په هغې باندې ئې عمل اونه کړو. (۵)

قوله: وان اباسفیان اخذ بلجامها: او حضرت ابوسفیان رضی الله عنه د قچرې واگه نیولې وه.

(۱) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۵۳۲) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۷) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۷) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۶۹) -

د "ابوسفیان" نه مراد ابوسفیان بن الحارث رضی اللہ عنہ دی او د دې خبرې تصریح (کتاب المغازی) په روایت کښې موجود دی. ((وان ابوسفیان بن الحارث اخذ بزمها)) (۱)

حضرت ابوسفیان بن الحارث رضی اللہ عنہ دا د حضور صلی اللہ علیہ وسلم رضاعی او د تره خوی حضرت ابوسفیان مغیره حارث بن عبد المطلب بن هاشم هاشمی رضی اللہ عنہ دی. (۲) هغه د حضرت حلیمه سعدیه رضی اللہ عنہا پنی ځکلی وو. (۳) او بعض حضراتو مغیره د هغه د رور نوم گرځولې دی او وئیلی دی چه د هغه کنیت هم د هغه نوم مبارک دی. حضرت عبدالله بن مبارک او ابراهیم بن المنذر، علامه کلبی او زبیر رضی اللہ عنہ قول دا دی چه مغیره هم د هغه نوم دی. (۴)

د هغوی مور غزیه بنت قیس بن طریف بن عبد العزی ده. (۵) داشاعر وو او د صحابه کرامو اونی کریم صلی اللہ علیہ وسلم بدبه نی وئیل، د اسلام او مسلمانانو سخت مخالف وو. پوره شل کاله په خپله دې لار باندې قائم وو او د مسلمانانو خلاف چه قرشو څومره جنگونه کړي په هغه ټولو کښې د قریشو سره او د مسلمانانو خلاف شریک شوی دی. د هغوی د مسلسل د اسلام سره د دښمنۍ په وجه حضور صلی اللہ علیہ وسلم د هغوی وینه هدر یعنی مباح گرځولې وه.

کله چه اسلام ترقي اوکړه اونی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د فتح د پاره د مکې مکرمې رخ اوکړو نو الله تعالی د هغوی په زړه کښې د اسلام مینه واچوله. (۶)

د اسلام راوړلو واقع: د حضرت ابوسفیان رضی اللہ عنہ د اسلام راوړلو واقع ابن سعد رحمته الله په خپل "طبقات" کښې ذکر کړیده هم پخپله د حضرت ابوسفیان په ژبه نی واورئ: زه خپل خوی او بی بی له راغلم، هغوی ته می اووئیل چه د وتلو تیاری کوئی ځکه چه محمد صلی اللہ علیہ وسلم تشریف راوړونکې دی نو هغوی اووئیل مونږ په تاباندې قربان شو تاله پکار دی چه اوگورې چه د عرب او عجم خلقو د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم منل کړي دی. تراوسه پورې ته د هغه په دښمنۍ کښې یو حد پورې رسیدلې وې او د هغه د نصرت د پاره تاله د ټولونه اول تلل پکار وو. (یعنی د هغه بی بی او خوی هم د هغه حوصله اوچته کړه)

بیا ما خپل خوی ته اووئیل چه زما اوبسان او اسونه زر ماله راوله، بیامونږ د مکې نه اووتلو، زمونږ منزل هم رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وو نو مونږ لاړو، کله چه ابواء مقام ته اورسیدو نو هلته کښې مو ډیره واچوله او د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم لښکر هم په ابواء کښې ډیره اچولې وه د چا منزل چه مکه مکرمه وه. زه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د مخامخ کیدو نه ویریدم، ځکه چه هغوی زما

(۱) (الصحيح للبخاری کتاب المغازی باب قول الله تعالى: ﴿ويوم حنين اذا عجبتمكم كثرتكم فلم تغن عنكم...﴾ رقم ۴۳۱۵، ۴۳۱۷-)

(۲) (سير اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۲۰۲) والاصلة (ج ۴ ص ۹۰)-)

(۳) (طبقات ابن سعد (ج ۴ ص ۹۰) والاصابة (ج ۴ ص ۹۰)-)

(۴) (الاصابة (ج ۴ ص ۹۰) وسير اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۲۰۳)-)

(۵) (طبقات ابن سعد (ج ۴ ص ۳۹)-)

(۶) (حواله بالا-)

د وینې نذرمنلې وو، ما خپله شکل بدل کړو او د خپل خوځی جعفر لاس می او نیولو بهر راووتلم، تقریباً یو میل پیدل لارم. دا د هغه سحر خبره ده په کوم کښې چه رسول الله ﷺ د ابواء په مقام کښې تشریف ایخودی وو، زه د هغوی مخې ته لارم نو هغوی ﷺ مخ مبارک بل طرف ته واړولو، زه هغه طرف ته لارم نو بیا هغوی مخ مبارک واړولو، هغوی ﷺ زما نه خوخل ډډه او کړه نو زه د نزدې او لرې خیالا تو راگیر کړم او خپل خان ته می او وئیل چه زه به هغوی ﷺ ته د رسیدو نه اول قتل کړې شم، او ما د هغه نیکی، صله رحمی او د هغه سره خپلولی رایاده کړه، نو هغوی زما دا کوشش او معذرت قبول کړو.

زما یقین وو چه رسول الله ﷺ به زما اسلام راوړلو سره خوشحاله شی نو ما اسلام قبول کړو او هم په دې حال کښې هغوی ﷺ سره اووتلم او د هغوی سره فتح مکه او حنین کښې شریک شوم. په غزوه حنین کښې چه کله زمونږ دښمن سره مقابله اوشوه نو زه د آس سره په پتو سترگو په لښکر کښې ورننوتلم او زما په لاس کښې برینډه توره وه، هغوی ﷺ هم زما طرف ته کتل خو هغوی ته دا خبره معلومه نه وه چه د هغوی د پاره زه خپل خان قریانی کول

غواړم. نو حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ته افرمائیل (یا رسول الله هذا اخوک، واین عک ابوسفیان بن الحارث، فارض عنه) چه یا رسول الله! دا ستاسو رور، اوستاسو د تره خوځی ابوسفیان بن حارث دې د هغه نه راضی شی، هغوی ﷺ افرمائیل ما دې معاف کړو الله تعالی دې هم د ده هغه دښمنی چه ده ماسره ساتلې وې معاف کړی. بیا حضور ﷺ ماته متوجه شو او وئې فرمائیل زما روره په خدائی چه ما رکاب کښې دهغه پښه ښکل کړه. (۱) هغه د نبی کریم ﷺ سره صوره مشابه وو، هغوی به دې ډیر عزیز ساتلو هغوی ﷺ دوی ته د جنت خوشخبری هم ورکړه، ارشاد مبارک دې ((ابوسفیان بن الحارث سید فتيان اهل الجنة)) (۲)

او وئې فرمائیل ((ابوسفیان اخی وځیر اهل و قد اعقبنی الله من حمزة ابوسفیان بن الحارث)) ابوسفیان زما رور او د بهتر کور د خلقو نه دې او تحقیق الله تعالی حضرت حمزه نه پس ماته ابوسفیان بن حارث د بدل په توگه راکړو. دې نه پس به ئې هغه "اسد الله" او "اسد الرسول" په وقیع الفاظو سره رابللو. (۳)

د حضور ﷺ په وفات باندې هغوی یو ډیر د اثر نه ډک او د درد نه ډکه مرثیه هم وئیلې وه. (۴)

(۱) (طبقات ابن سعد (ج ۴ ص ۵۰) -

(۲) (الاصابة (ج ۴ ص ۹۰) -

(۳) (الاستيعاب بهامش الصابة (ج ۴ ص ۸۴) وطبقات اب سعد (ج ۴ ص ۵۲) -

(۴) (قال ابن اسحاق: ولابی سفیان یرثی النبی ﷺ

ارقت فبات لیلی یزول

واسعدنی البكاء و ذاک فیما

فقد عظمت مصیبتنا وجلت

فقدنا الوحی والتنزیل فینا

و ذاک احق ما سالت علیه

نفوس الخلق او کادت تسیل ... [بقیه حاشیه په بل صفحه...]

هغه حج ته لاړو او هلته حجام د هغه سر او خړولو، د هغوی په سر کښي يوه زخه وه چه نائي کت کړه او د هغې د وجه نه د هغه مرگ واقع شو او خلقو به هغه شهيد گنرلو. (۱)

په شلمه هجري کښي مدينه منوره کښي د هغوی وفات شوې دې (۲) رضي الله عنه وارضاه.

قوله: والنبي صلى الله عليه وسلم يقول: انا النبي لا كذب انا ابن عبد المطلب او هغوی ﷺ فرمائيل چه زه نبی یم په دې کښي څه دروغ نشته او زه د عبد المطلب غوندي د سردار خوی یم.

د حضور ﷺ دا پورتنی قول «انا النبي لا کذب» کښي د نبوت محمدي اثبات دې، مطلب دا دې چه زه په خپل قول کښي کاذب نه یم چه ماته ماتې اوشي، ځکه چه ماتې هم هغوی ته کيږي د چا چه د الله تعالی په امداد او نصرت يقين نه وي او د مرگ ويره ورسره وي. (۳) او ظاهره خبره ده چه په الله تعالی باندې کامل يقين د نبی او رسول وي او چه چاته د دې درجې يقين حاصل شي هغه ماتې نشي خورلي.

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث د باب ترجمه سره مناسبت په دې جمله کښي دې «وان ابا سفيان بن الحارث اخذ بها» (۴)

۵۳- بَاب: الرِّكَابُ وَالْغُرُزُ لِلدَّابَّةِ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاري رحمه الله دا خودلې دی چه ركب او غرز كه د څاروو د پاره استعمال كړيشی نو په دې كښي هيڅ مضائقه نشته.

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائي چه حضرت عمر رضي الله عنه چه دا روايت دې «اقطعوا الركب وثبوا على الخيل وثبوا» (۵) كه ركاب پريكړي او په اس په توپ ورسور شي نو دې نه خوهم دامعلوميږي

بما يوحى اليه وما يقول
علينا والرسول لنا دليل
وليس له من الموتى عدل
وان لم تجزعي فهو انسبيل
ثواب الله والفضل الجزيل
وهل يجزى بفضل ابيك قيل
وفيه سيد الناس الرسول

(سير اعلام النبلاء ج ۱ ص ۲۰۴) -

د تيرغ بڼه] نبی کان يجلو الشك عنا
و يهدينا فلا نخشى ضللا
فلم نسر مثله في الناس حيا
افاطم ان جزعت فذاك عذر
فعودي بالعزاء فان فيه
وقولي في ابيك ولا تعلقى
فقبر ابيك سيد كل قبر

(۱) (حواله بالا والمستدرک ج ۳ ص ۲۵۵) -

(۲) (سير اعلام النبلاء ج ۱ ص ۲۰۵) وطبقات ابن سعد ج ۴ ص ۵۳) -

(۳) (شرح ابن بطال ج ۵ ص ۶۹) -

(۴) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۵۶) د حديث باب نوره تشریح د پاره اوگوري کشف الباری، کتاب المغازی (ص ۵۳۵) -

(۵) (کذا غزاه ابن بطال رحمه الله الى عمر رضي الله الا اني لم اجده في المصادر التي بين يدي -

چه په څاوری باندې د سوریډلو د پاره رکاب استعمالول منع دی نو امام بخاری رحمته الله علیه د موجوده باب د ترجمه په ذریعه دا فرمائیل غواړی چه حضرت عمر رضی الله عنه د سر نه د رکاب استعمالول منع نه گرځول بلکه د هغوی مقصد دې منع نه خلقو له په پخپله په اسونو بغير د څه سهارې سوریډو مشق او تمرین ورکولو ترغیب ورکول وو ځکه چه پخپله رسول الله صلی الله علیه و آله د رکاب استعمال کړېدې او په څاوری د سوریډلو د پاره ئې د هغې نه مدد اخستې دې نو حضرت عمر رضی الله عنه څنگه د هغې نه منع کولی شی؟ (۱)

د رکاب او غرز معنی: رکاب د زین هغه زوړند حصې ته وائی په کوم کښې چه سوریډونکې خپله پښه ایږدی. او غرز معنی هم رکاب دې (۲) په دې اعتبار سره دا دواړه مترادف دی. بیا بعض حضراتو په دواړو کښې فرق خودلې دې چه رکاب خو د اوسپنې یا د لرگی وی او غرز صرف د څرمنې وی.

او د بعض حضراتو په نزد غرز د اوبښ د پاره او رکاب د فرس د پاره وی. (۳)

[۲۵۸] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ إِذَا أَدْخَلَ رِجْلَهُ فِي الْغُرْزِ وَاسْتَوَتْ بِهِ نَاقَتُهُ فَأَمَمَهُ أَهْلٌ مِنْ عِنْدِ مَسْجِدِ ذِي الْحُلَيْفَةِ [ر: ۱۴۴۳]

تراجم رجال

دا بعینه هم هغه سند دې چه اوس ((باب سهام الفرس)) کښې تیر شویډې.

تنبيه: د حديث باب مکمل تشریح کتاب الحج کښې راغلي ده. (۴)

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث د باب ترجمه سره مناسبت د حديث په دې

جمله کښې دې ((اذا ادخل رجله في الغرز)) او رکاب هم د غرز په معنی کښې شامل دې نو امام بخاری رحمته الله علیه غرز سره رکاب هم یوځای کړو یا ئې دې خبرې طرف ته اشاره او کړه چه دا دواړه مترادف دی. (۵)

۵۳- بَاب: رُكُوبِ الْفَرَسِ الْعَرَبِيِّ

د ترجمه الباب مقصد: د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد د دې ترجمه نه دا دې که په اس باندې زین نه وی او د هغه شا برینډه وی او د زین نه بغير سړې په دې سوړوی نو په دې کښې هیڅ مضائقه نشته، دا ضروری نه دی چه هم د زین سره به سوړیږی بلکه په برینډه شا سوریډل خود اس د سوریډونکې په مهارت دلالت کوی.

(۱) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۷۰) -

(۲) (المعجم الوسيط (ج ۱ ص ۳۶۸) مادة "ركب" -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶۹) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۸) -

(۴) (انظر كتاب الحج باب قول الله تعالى ﴿يَا تَوَكُّاْ رَجُلًا...﴾ -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۸) وفتح الباری (ج ۶ ص ۶۹) -

د لفظ "عري" تحقيق: "عري" د هين مهمله ضمه او راء په سکون سره دې، د دې معنی برېنده شا او بغيرزين نه ده.

نود "فريس عري" معنی برېنده شا او بغيرزين اس. اود "عري" لفظ هم خاروو سره خاص دې خکه چه سپړی ته "عري" نشی ونيلی بلکه عريان ورته وانی (۱)

د دې کلمې په ضبط کښې دوئم احتمال ابن التين رحمته دا بيان کړيدې چه په حديث کښې دا لفظ د راء په کسره او ياء په تشديد سره دې يعنی "ظري" دې.

ليکن حافظ ابن حجر رحمته فرمائی: ((وليس في كتب اللغة ما يساعد)) (۲) د لغت کتابونو د هغه د قول موافقت نه کوی.

[۲۷۱] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ (۲) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ
اسْتَقْبَلَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى فَرَسٍ عُرِيٍّ مَا عَلَيْهِ سَرْجٌ فِي عُنُقِهِ سَيْفٌ [ر: ۲۳۸۳]

تراجم رجال

- ۱- عمرو بن عون: داعمر بن عون بن اوس سلمی واسطی بصری رحمته دې. (۴)
- ۲- حماد: دا حماد بن زيد بن درهم ازدي بصری رحمته دې. د دوی حالات ((کتاب الايمان باب وان طاعتان من المؤمنين اقتلوا...)) لاندې تيرشوی دی. (۵)
- ۳- ثابت: دا مشهور تابعی حضرت ابو محمد ثابت بن اسلم بنانی رحمته دې. د دوی حالات ((کتاب العلم باب القرعة والعرض على البعد)) په ذیل کښې تيرشوی دی. (۶)
- ۴- انس: دا مشهور صحابی رسول حضرت انس بن مالک رحمته دې د دوی حالات ((کتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لاهيه ما يحب لنفسه)) کښې تيرشوی دی. (۷)

قوله: قال: استقبلهم النبي صلى الله عليه وسلم على فرس عري ما عليه سرج وفي عنقه سيف: حضرت انس رحمته فرمائی چه د خلقو په وړاندې د يو برېنده اس په شا سور شو، په هغې زين نه وو اود هغوی رحمته په ست کښې توره زورنده وه.

(۱) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۵۸) وفتح البارى (ج ۶ ص ۷۰) -

(۲) (فتح البارى (ج ۶ ص ۷۰) -

(۳) (قوله: عن انس رحمته الحديث مرتجيجه في كتاب الهية باب من استعار من الناس من الفرس -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الصلاة باب ماجاء في القبلة..... -

(۵) (كشف البارى (ج ۲ ص ۲۱۹) -

(۶) (كشف البارى (ج ۳ ص ۱۸۳) -

(۷) (كشف البارى (ج ۲ ص ۴) -

تنبیه: حدیث باب ماقبل کنبی خوخل تیر شوی دی او هم هلته د دې متعلقه بحثونوهم ذکر شوې دې په دې وجه مونږ نور تشریحات نه کوو خوږ بعض فوایدو ذکر کول به د فائده نه خالی نه وی.

د باب د حدیث نه مستنبط فائده: ① د حدیث نه یوه فائده دا مستنبط شوه چه هغوی علیهم السلام د حدنه زیات متواضع وو او هغوی علیهم السلام د اس د سوریدو یوماهر وو ځکه چه د بریند اس په شا باندې سورلې هغه سرې کولې شی چه همیشه د اس سورلې کوی او په هغې کنبې مهارت لری (۱)

② دوئمه فائده دا مستنبط شوه چه د سور د پاره دا مناسب او ضروری دی چه د اس د سوریدو مشق کوی دې د پاره که ناڅاپی څه مصیبت راشی نو چه د هغې د مقابله د پاره د اول نه تیار وی. (۲)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث د باب د ترجمه سره مناسبت واضح دې او هغه د حدیث په دې جمله کنبې دې ((استقبلهم النبی صلی الله علیه وسلم علی فرس عری)) (۳)

۵۵- باب: الْفَرَسِ الْقُطُوفِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری دلته دا فرمائیل غواړی چه په مزه تلونکی اس باندې سورلی کول جائز او مشروع ده.

د کلمه "قطوف" تحقیق: "قطوف" د باب ضرب او نصر نه دې، د دې معنی په روتلونکې دې. لکه چه ونیلې کیږی ((قطفت الدابة یقطف قطافا: اذا ابطات)) (۴)

[۲۷۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى بْنُ حَمَادٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (ه) أَنَّ أَهْلَ الْمَدِينَةِ فَرَعُوا مَرَّةً فَرَكِبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَسًا لَأَبِي طَلْحَةَ كَانَ يَقُطِفُ أَوْ كَانَ فِيهِ قِطَافٌ فَلَمَّا رَجَعَ قَالَ وَجَدْنَا قَرَسَكُمْ هَذَا ابْتِغَاءً لَكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَا يَجَارَى [ر: ۲۷۳]

تراجم رجال

۱- عبد الاعلی بن حماد: دا عبد الاعلی بن حماد بن نصر باهلی ذهلی رحمته الله دې (۶)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۹) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۸) -

(۲) (حواله بالا و شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۷۰) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۸) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۰) والمعجم الوسيط (ج ۲ ص ۷۴۶) مادة قطف -

(۵) قوله: عن أنس بن مالك رضي الله عنه: الحديث مر تخرجه في كتاب الهية باب من استعار من الناس الفرس

(۶) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الفصل باب الجنب یخرج ویمشی فی الاسواق وغیره -

۲- یزید بن زریع: دا بومعاویه یزید بن زریع تیمی بصری دی. (۱)

۳- سعید: دا سعید بن ابی عروبه ابوالنصریشکری بصری رحمته الله دی. (۲)

۴- قتاده: دا قتاده بن دعامة بن قتاده سدوسی بصری رحمته الله دی.

۵- انس: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دی، د دې دواړو حضراتو حالات

(کتاب الايمان باب من الايمان ان يعجب....) لاتدي راغلی دی. (۳)

او د حدیث باب تشریحات د ماقبل خوځایونو کښې تیر شوی دی.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د باب د ترجمه سره د حدیث مناسبت دې جمله کښې

دې ((کان یقطف او کان فیہ قطاف)) (۴)

او کلمه د "او" دلته د شک د پاره ده چه راوی ته شک کیږي چه حضرت انس رضی الله عنه یقطف

فرمانیلې که قطاف. (۵)

فائده. علامه ابن بطلال رحمته الله فرماني چه د حدیث شریف نه دا خبره مستنبط شوه چه بادشاه په

کمر خاروی باندې سورلی او کړی نو په دې کښې هیڅ حرج نشته، دې د پاره چه په هغې

مشق او کړی، برابر نی کړی او د هغې تادیب او کړی اودا د تواضع د قبیل نه ده. (۶)

۵۶- باب: السَّبْقُ بَيْنَ الْخَيْلِ

د ترجمه الباب مقصد: د دې باب د ترجمه نه د امام بخاری رحمته الله مقصد دا دې که چرې د جهاد

د تیاری د پاره د اسونو د زغلولو مقابله او کړی نو په دې کښې څه حرج نشته او د دې

فعل مشروعیت د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه ثابت او منصوص دې. (۷)

د کلمه "سبق" وضاحت: د "سبق" سین مهمله فتحه او د باء په سکون سره سبق یسبق نه

مصدر دې د کوم معنی چه مقابله ده، او همدغه معنی دلته مراد ده.

او که چرې دا کلمه د باء د فتحه سره وی یعنی "سبق" نو د دې معنی د هغه شرط ده چه په

وړاندې کیدو باندې ایخودې کیږي. (۸)

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره او گوري کتاب الوضوء باب غسل المني وفرکه.... -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره او گوري کتاب الغسل باب اذا جامع ثم عاد ومن دار على.... -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳-۴) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۹) -

(۵) (حواله بالا وفتح الباری (ص ۷۰) -

(۶) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۷۱) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۵۹) وفتح الباری (ج ۶ ص ۷۱) -

(۸) (حواله بالا وختار الصحاح مادة سبق -

[۲۷۳] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ (۱) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَجْرِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا ضَمَرَمِنُ الْخَيْلِ مِنَ الْحَفِيَاءِ إِلَى ثِنْتِ الْوَدَاعِ وَأَجْرِي مَا لَمْ يُضَمَّرَمِنِ الثَّنِيَّةِ إِلَى مَسْجِدِ بَنِي زُرَيْقٍ قَالَ ابْنُ عُمَرَ وَكُنْتُ فِيهِمْ أَجْرِي قَالَ عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ قَالَ سُفْيَانُ بَيْنَ الْحَفِيَاءِ إِلَى ثِنْتِ الْوَدَاعِ ثَمَّةٌ أَمْيَالٌ أَوْ سِتَّةٌ وَبَيْنَ ثِنْتِ الْوَدَاعِ إِلَى مَسْجِدِ بَنِي زُرَيْقٍ مِيلٌ [۳۰: ر]

تراجم رجال

۱- قبیصه: دا ابو عامر قبیصه بن عقبه بن محمد کوفی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات ((کتاب الایمان باب علامة المنافق)) کنبی تیرشوی دی. (۲)

۲- سفیان: دا مشهور امام حدیث حضرت سفیان بن سعید ثوری کوفی رضی اللہ عنہ دی د دی حالات هم "کتاب الایمان" په مذکورہ باب کنبی تیرشوی دی. (۳)

۳- عبیدالله: دا عبیدالله بن عمر العمری رضی اللہ عنہ دی. (۴)

۴- نافع: دا ابو عبد الله نافع مولى ابن عمر العدوى رضی اللہ عنہ دی. (۵)

۵- ابن عمر: دا مشهور صحابی حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات ((کتاب الایمان باب الایمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم بنی الاسلام علی خمس)) کنبی تیرشوی دی. (۶)

تنبيه: د حدیث باب بعض تشریحات (کتاب الصلاة) کنبی راغلی دی. او د بعض فوائدو ذکر انشاء الله د خوصفحونه پس مونږ ذکر کوو. د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د باب د ترجمې د حدیث شریف سره مناسبت د حدیث دی دوو جملو کنبی دی ((اجری النبی صلی الله علیه وسلم ماضیر...)) او ((واجرى ما لم يضمر)) ځکه چه ((اجراء)) د مسابقت معنی ته شامل ده.

قوله: قال عبد الله: حدثنا سفیان قال: حدثني عبیدالله:

عبدالله نه مراد څوک دی؟ دلته د عبدالله نه مراد ابن الوليد عدنی رضی اللہ عنہ دی، او بعض نسخو کنبی چه کوم دلته ابو عبد الله راغلی دی هغه سهوه او غلط دی. (۷)

(۱) (قوله: عن ابن عمر رضى الله عنهما الحديث مرتخرجه فى كتاب الصلاة باب هل يقال: مسجد بنى فلان؟

(۲) (كشف البارى (ج ۲ ص ۲۷۵) -

(۳) (كشف البارى (ج ۲ ص ۲۷۸) -

(۴) (د دوى د حالاتو د پاره او گورئ كتاب الوضوء باب التبرز فى البيوت -

(۵) (د دوى د حالاتو د پاره او گورئ كتاب العلم باب من اجاب السائل باكثر مما ساله -

(۶) (كشف البارى (ج ۱ ص ۶۳۶) -

(۷) (شرح الكرماني (ج ۱۲ ص ۱۴۷) -

حافظ ابن حجر فرمائی:

((فعبدالله هو: ابن الوليد العدني كذا روينا في جامع سفيان الثوري من روايته عنه)) (۱)

یعنی دلتہ دے عبدالله نہ ابن الولید عدنی مراد دی، دغہ شان مونہ تہ روایت شویدی، جامع

سفيان کنبی سفيان نہ دے عبدالله پہ روایت کنبی.

بیا دوئمہ خبرہ دا دہ کہ دے عبدالله بہ خائ ابو عبدالله اووئیلی شی نو دا ممکنہ نہ دہ خکہ

چہ دے امام بخاری رحمہ اللہ سماع دحضرت سفيان ثوري رحمہ اللہ نہ ناممکن دہ، دے دی وجہ دا دہ چہ دے

امام بخاری رحمہ اللہ ولادت ۱۹۳ھ کنبی دی او سفيان ثوري رحمہ اللہ دے ہغہ نہ یر وړاندې ۱۶۱ھ

کنبی وفات شوی وو.

دمذکورہ تعلیق مقصد: دے ذکر شوی پورتنی تعلیق مقصد دا دی چہ امام بخاری رحمہ اللہ دا بیان

کول غواری چہ سفيان ثوري رحمہ اللہ پہ دی روایت کنبی دے خپل شیخ عبیداللہ نہ دے تحدیث

تصریح کړیدہ، پہ خلاف دے رومی روایت چہ ہغہ عنعنہ سرہ مروی دی، نو علامہ عینی رحمہ اللہ

فرمائی: (واراد البخاری بهذا تصريح الثوري عن شيخه بالتحديث بخلاف الرواية الاولى فانها بالعنعنة) (۲)

دمذکورہ تعلیق تخریج: دا تعلیق دے امام ثوري رحمہ اللہ پہ (جامع) کنبی موصولاً نقل کړشوی

دی. لکہ څنگہ چہ اوس دے حافظ صاحب پہ کلام کنبی تیرشو. (۳)

قوله: قال سفيان: بين الحفياء الى ثنية الوداع خمسة اميال.....: دحضرت

سفيان ثوري رحمہ اللہ دا قول دے سابقہ سند سرہ موصول دی یعنی ((سفيان عن عبیداللہ عن دافع عن

ابن عمر رضي الله عنه)) (۴)

۵- باب: اَضْمَارُ الْخَيْلِ لِلْسَّبْقِ

دے ترجمہ الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمہ اللہ خودا فرمائیلى دی چہ امام بخاری رحمہ اللہ دی خبری

طرف تہ اشارہ کړیدہ، چہ سنت خودا دی چہ پہ مقابلہ کنبی بہ دوه اسونہ وړاند کړی کوم چہ

ماندہ کړی شوی دی لیکن کہ دے هغو اسونو مقابلہ اوکړشی دے کوموچہ اضمار نہ دی

کړیشوی نو پہ دی کنبی هم څه حرج نشته، فرمائی:

(اشارة الى ان السنة في المسابقة ان يتقدم اضرار الخيل وان كانت التى لا تغمر لا تمتنع المسابقة عليها) (۵)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۲) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۹) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۲) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۹) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۱) -

خبر علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ دَ باب ترجمہ مقصد دا سی بیان کریدی. ((ای ہذا باب فی بیان اضممار الخیل

لاجل السبق هل هو شرط ام لا؟)) (۱)

یعنی دباب دَ مقابلہ پہ غرض دَ اسونو دَ اضممار پہ بیان کنہی دی (مقابلہ کنہی شریک) دَ اس اضممار کول شرط دی کہ نہ.

اود دی جواب چہ دَ باب پہ حدیث کنہی ذکر دی چہ دَ مقابلہ دَ اس دَ پارہ اضممار شرط نہ دی دَ دی نہ بغیر ہم مقابلہ کولی شی. (۲)

دَ اضممار مطلب او معنی: اضممار کہ دَ باب افعال نہ وی یا تفعیل نہ، دَ دی معنی اس ماندہ

کول او اوږد جوړول دی، لکہ چہ وئیلی شی اضممار الفرس وضمرة. (۳)

دَ اضممار طریقہ: پہ اضممار کنہی اول داوی چہ خاروی باندی بنہ خوراک خنباک او کپی او چاقوی نی، دینہ پس ہغہ پہ بندہ کمرہ کنہی ساتی او پہ ہغہ باندی کپی اچولی شی دَ دی نتیجہ دا وی چہ پہ ہغہ بنہ خولہ راشی او پہ مزہ مزہ دَ ہغہ اوبہ او وابنہ کمولی شی چہ کلہ پری بنہ خولہ شی نو دَ ہغہ دَ بدن فالتوغوبنہ ختمہ شی او بنہ تکرہ او مضبوط او تیز شی، اود دی اضممار مودہ دَ اہل عربو پہ نزد خلوبینت ورخی وی. (۴)

پہ ظاہرہ دا کار تعذیب بنکاری لیکن دا پہ مسابقت کنہی استعمالو دَ پارہ اود جہاد دَ تیاری دَ پارہ کول جائز دی. (۵)

[۲۷۳] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ (۶) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَابَقَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي لَمْ تُضَمَّرْ وَكَانَ أَمْدُهَا مِنْ الثَّنِيَّةِ إِلَى مَسْجِدِ بَنِي زُرَيْقٍ وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ سَابِقَ بِهَا قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ أَمْدًا غَايَةً فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمْدُ [ر: ۳۰]

تراجم رجال

۱- احمد بن یونس: دا احمد بن عبد اللہ بن یونس تمیمی یربوعی رحمۃ اللہ علیہ دی، دَ نیکہ پہ نسبت

مشہور دی دَ دوی حالات ((کتاب الایمان باب من قال: ان الایمان....)) لاندی تیرشوی دی. (۷)

۲- لیث: دا امام ابو الحارث لیث بن سعد بن عبد الرحمن فہیمی رحمۃ اللہ علیہ دی، دَ دوی حالات

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۹) -

(۲) (المتوازی (ص ۱۵۵) -

(۳) (مصباح اللغات (ص ۴۹۹) مادة ضمير والمعجم الوسيط (ج ۱ ص ۵۴۳) مادة ضمير -

(۴) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۷۱) المعجم الوسيط (ج ۱ ص ۵۴۳) مادة ضمير -

(۵) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۷۱) وشرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۴۷) -

(۶) (قوله: عن عبد الله رضي الله عنه: الحديث مر تخرجه في كتاب الصلاة باب هل يقال: مسجد بني فلان؟ -

(۷) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۵۹) -

«بده الوی» د دریم حدیث په ذیل کښې راغلی دی. (۱)

۳- نافع: دا ابو عبدالله نافع مولى ابن عمر رضی الله عنہ دې. (۲)

۴- عبدالله: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنہ دې، د دوی حالات «کتاب

الایمان باب الايمان وقول النبي صلى الله عليه وسلم بنى الاسلام على خمس» لاندې تیر شوی دی. (۳)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: دلته په امام بخاری رحمته الله علیه باندې دا اعتراض شوی دې چې د باب د ترجمه سره د حدیث مطابقت نشته دې ځکه چې ترجمه خو هغوی د اضممار الخیل قائم کړیده او چې کوم حدیث شریف ئی ذکر کړیدی په هغې کښې د خیول مضمره ذکر نشته. بلکه د خیول غیر مضمره ذکر دې. (۴)

د دې اعتراض شراحو مختلف جوابونه ورکړي دي:

① علامه ابن بطلال رحمته الله علیه دا جواب ورکړی دې چې امام بخاری رحمته الله علیه خو ترجمه د اضممار قائم کړیده او روایت ئی دا ذکر کړی دې «سابق بين الخيل القى لم تضمر» دې د پاره چې مکمل حدیث طرف ته اشاره اوشی ځکه چې پوره حدیث داسې دې «ان الرسول صلى الله عليه وسلم سابق بين الخيل القى ضمرت، وبين الخيل القى لم تضمر» (۵)

په حدیث کښې د دواړه قسم مقابلو ذکر دې په دې وجه امام بخاری رحمته الله علیه یوه حصه ذکر کړه ځکه چې دینه باقی حصې طرف ته هم اشاره کړې. (۶)

② علامه کرمانی رحمته الله علیه دا جواب فرمائی دې چې د خیول مضمره مقابلې خو عاده معروف ده، پاتې شو خیول غیر مضمره نو په دې کښې دا احتمال او اعتقاد کیدیشی چې د دې مقابلې جائز نه وی ځکه چې د هغې په زغلولو کښې مشقت او خطر ده. د حدیث نه چې د دې جواز واضح شو چې په دې کښې هم څه جرح او مضائقه نشته. (۷)

قوله: قال ابو عبدالله: امدًا غاية: فطال عليهم الامد: د ابو عبدالله نه مراد امام بخاری رحمته الله علیه دې اودا عبارت صرف د «مستملی» په نسخه کښې موجود دې. (۸)

امام بخاری دلته د حدیث لفظ «الامد» تفسیر فرمائی چې د «امد» معنی غایت او انتهاء ده.

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۴) -

(۲) (د دوی حالات د پاره او گوری کتاب العلم باب من اجاب السائل باكثر مما ساله -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۳۷) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۵۹) وشرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۷۱) -

(۵) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۷۱) -

(۶) (شرح الکرماني (ج ۱۲ ص ۱۴۷) وفتح الباری (ج ۱ ص ۱۶۰) -

(۷) (حواله بالا -

(۸) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۰) -

او هغوی چه کوم تفسیر دلته ذکر کړیدی هغه د ابو عبدالله په (کتاب الجهاد) کښې ذکر کړېشوي تفسیر دي. (۱)

د اسونودمقابلې شرعی حیثیت او ددې مختلف صورتونه: په حدیث باب کښې د دې خبرې صراحت دي چه د اسونو زغلولو مقابلې جائزده. بیا په دې کښې تفصیل داسې دي چه دا مقابلې یا خوبه د عوض سره وی یعنی په دې کښې څه انعام وغیره هم وی یا بلاعوض، د امت د فقهاؤ په دې کښې څه اختلاف نشته که دا مقابلې بغیر د څه عوض او انعام نه وی نو جائز دی. د عوض سره د مقابلې تفصیل وړاندې راځي. البته په دې کښې اختلاف دي چه دا مقابلې په کومو امورو او څارو کښې جائز دی؟

امام مالک او امام شافعی رحمهما الله مذهب خودا دي چه دامقابلې صرف "عق" حافر او نصل" کښې کیدی شي. (۲) د "عق" نه مراد اوبښ او هاتېی "حافر" نه مراد اس خر او قچر او "نصل" نه

مراد غشی ورول یعنی مقابلې په دې دریو څیزونو کښې

منحصردی نور په یو څیز کښې هم مقابلې جائز نه ده. (۳)

او بعض علماؤ دا مقابلې صرف د اسونو پورې خاص کړی دی یعنی مقابلې صرف د اسونو جائزده نور د هیڅ څیز مقابلې کول جائز نه دي. (۴)

او د امام عطاء رحمته الله علیه مذهب دا دي چه په ټولو څیزونو کښې مقابلې جائزده. (۵)

د حضرت سعید بن مسیب رحمته الله علیه نه دکاتری غورزولویاره کښې تپوس او کپشو نو وني فرمائیل چه په دې کښې هیڅ خرج نشته (۶)

او که مسابقه د عوض سره ده لکه مراهنة هم ونیلې شي نو د دې دا لاتدیني مختلف صورتونه دي:

① چه عوض وی او د انعام په توگه وی او د مقابلې کونکونه علاوه د بل چاد طرف نه وي لکه بادشاه یا بل څوک سړي، نو دا صورت بالاجماع جائز دي که انعام صرف د گټلو والا د پاره وی یا د مقابلې د ټولو کسانو د پاره وی یا د بعض د پاره وی. (۷)

علامه ابن التین رحمته الله علیه فرمائي:

(۱) (حواله بالا -)

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۲) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۶۰) واستدلوا فی ذلك بما روی عن ابی هريرة رضی الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لاسبق الا فی نصل او خف او حافر. رواه الترمذی رقم (۱۷۰۰) و ابو داؤد رقم (۲۵۷۴) والنسائی رقم (۳۶۱۵) وايضاً انظر الاحسان بترتيب صحيح ابن خبان كتاب

السیر باب السبق رقم (۳۶۷۱) -

(۳) (المرقاة (ج ۷ ص ۳۱۹) -

(۴) (حواله بالا -)

(۵) (حواله بالا -)

(۶) (المرقاة لعلی القاری (ج ۷ ص ۳۲۰) -

(۷) (تكملة فتح الملمم (ج ۳ ص ۳۸۹) -

«انه صلى الله عليه وسلم سابق بين الخيل على حبل اتته من اليمن فاعطى السابق ثلاث حبل، واعطى الثال حلتين، والثالث حلة، والرابع ديناراً، والخامس درهماً، والسادس فضة، وقال: بارك الله فيك، ولي كلکم، ولي

السابق والفاسل» (۱)

نبی کریم ﷺ د کپړې په یوڅو جوړو باندې چه د یمن نه د هغوی د پاره راغلې وې داسونو زغلولو مقابلې اوکړه. نو اول راتلونکی ته ئی درې جوړې ورکړې، دوئم ته دوه جوړې، دریم ته یوه جوړه څلورم ته یو دینار پنځم ته یو درهم او شپږم ته ئې چاندی د انعام په توگه ورکړل او ارشاد ئی او فرمائیلو چه الله تعالی دې تا ته او په ټولو کښې برکت واچوی په اول راتلونکی اس کښې هم او په اخری پاتې کیدونکی اس کښې هم.

د امام مالک رحمته الله علیه باره کښې ابن قدامة رحمته الله علیه «المغنی» کښې دا نقل کړی دی چه مقابلې دې صرف د بادشاه د طرف نه وی او چه د نور چا د طرف نه دا مقابلې وی نو جائزه دی. (۲) د مالکیه مشهور مذهب دا دې چه هر متبرع سړې دا مقابلې کولې شی. (۳)

② که چرې مال د یو طرف نه وی، مثلاً فریقین دا اووانی چه که ته زما نه وړاندې شوې نو تاته به دومره مال درکوم او که زه تانه وړاندې شوم نو زما د پاره به هیڅ نه وی او بالعکس. دا صورت هم د نورو په نزد جائز دې البته امام مالک رحمته الله علیه دا صورت هم په جوارنی کښې شمیرلوسره ناجائز ګرځولې دې. (۴)

لیکن د مالکیه په کتابونو کښې دې صورت ته هم جائز وئیلې شوی دې. (۵) صحیح خبره همدغه ده چه ائمه اربعه ددې دوئم صورت په جواز باندې متفق دی. (۶)

③ که چرې مال د دواړو طرفونه وی، مثلاً فریقین داسې اووانی «ان سبقتی فلك علی کذا وان سبقتک فلی علیک کذا» که ته مانه وړاندې شوې نو ستا به په ما باندې دومره وی او که چرې زه تانه وړاندې شوم نو په تابه زما دومره وی. دا صورت په اجماع باندې حرام دې. ځکه چه دا هم هغه جوارۍ ده د کوم نه چه شریعت منع کړیده. (۷)

④ چه فریقین په مقابلې کښې څوک دریم سړې داخل کړی همدغه دریم سړی ته محلل وائی اود دې صورت دا دې چه دا دوه کوم چه اصل فریقین دی هغه د مال یو مقدار راوېاسی او دریم هیڅ مال هم ورنه کړی او هغه دواړه دې دریم سړی ته اووانی که چرې ته زمونږ د دواړو نه وړاندې اووتلې نو زمونږ د دواړو ټول مال ستا او که مونږ دواړه تانه وړاندې شو نو په

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۵۹) -

(۲) (المغنی لابن قدامة (ج ۹ ص ۳۶۹) -

(۳) (تکملة فتح الملهم (۳ ص ۳۹۰) و اوجز المسالك (ج ۶ ص ۷۳) -

(۴) (عمدة القاری (۴ ص ۱۶۱) و فتح الباری (ج ۶ ص ۷۳) -

(۵) (ردالمختار کتاب الحظر والایاحة، فصل فی البیع (ج ۵ ص ۲۸۵) و مسائل شی (ج ۵ ص ۵۳) -

(۶) (تکملة فتح الملهم (ج ۳ ص ۳۹۰) -

(۷) (حواله بالا و عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۱) -

ناباندې زموږ د پاره هېڅ هم لازم نه دی.

او که هغه دریم سرې دې دواړو نه چه اصل فریق دی وړاندې اووتلو نو د ټول مال حقدار به هغه وی او که هغه دواړه د دې محلل نه وړاندې شو نو دوه صورتونه شو: که هغه دواړه په یو ځای د دې محلل نه وړاندې شو نو چاته به د دې دوئم نه هېڅ هم نه ملاوېږي او که دا دواړه د محلل نه یو بل پسې وړاندې شو نو د دې دواړونه چه په خپل ملگری باندې وړاندیوالې اوکړو هغه به د ده د مال مستحق وی او دا دوئم به د اولنی د مال حقدار نه وی. (۱)

د دې څلورم صورت حکم د حنفیه په نزد هغه دې چه کوم امام محمد رضی الله عنه بیان کړېدې. «ادخال الثالث انما یكون حيلة للجواز، اذا كان الثالث یتوهم منه ان یکون سابقا ومسبوقا فاما اذا کان یتیقن انه یسبقهما لامحالة، او یتیقن انه یصیر مسبوقا فلا یجوز» (۲)

د فریقینو خپل ځان سره دریم کس یوځای کول د جواز د پاره حيله په هغه صورت کښې جوړېدیشی چه کله د دریم باره کښې دا گمان وی چه هغه به د ټولونه وړاندې اوځی یا به روستو پاتې کیږي. او که د دې دریم باره کښې دا یقین وی چه هغه به د دې دواړونه لازمی توگه باندې وړاندې اوځی یا دوی ته په دې باره کښې دا یقین وی چه هغه به د دې دواړونه شاته پاتې کیږي نو جائزه نه دی.

د جواز دا صورت په دې شرط سره چه دریم سرې باره کښې دا گمان وی چه هغه به د دې دواړو نه وړاندې اوځی یا به روستو پاتې کیږي، دا د امام ابوحنیفه، احمد، شافعی، اوزاعی، اسحاق، سعید بن مسیب او زهری رضی الله عنهم مذهب دې. (۳)

او د امام مالک رضی الله عنه (۴) او جابر رضی الله عنه (۵) قول دادې چه محلل سره هم دا صورت جائزه دې. (۶) د جمهورو مستدل د دې څلورم صورت په جواز باندې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه هغه حدیث دې کوم چه امام ابوداؤد (۷) او امام احمد رضی الله عنه (۸) نقل کړی دی چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه و آله نه روایت کوی.

قوله: قال: من ادخل فرسا بين فرسين، یعنی هو لا يامن ان يسبق فليس بقمار، ومن ادخل فرسا بين فرسين، وقد امن ان يسبق فهو قمار: (۹)

(۱) (عمدة القاری) (۱۶۱ ص ۱۴) و تکملة فتح الملمم (ج ۳ ص ۳۹۰) -

(۲) (الفتاوی الهندیة) (ج ۵ ص ۳۲۴) -

(۳) (المغنی لابن قدامة) (ج ۹ ص ۳۷۲) -

(۴) (عمدة القاری) (ج ۱۴ ص ۱۶۱) والمدونة الکبری -

(۵) (المغنی لابن قدامة) (ج ۹ ص ۳۷۲) -

(۶) (تکملة فتح الملمم) (ج ۳ ص ۳۹۰) -

(۷) (سنن ابی داؤد ابواب الجهاد باب فی المحلل رقم (۲۵۷۹) -

(۸) (مسند الامام احمد) (ج ۲ ص ۵۰۵) -

(۹) (عمدة القاری) (ج ۱۴ ص ۱۶۱) ومشکوة المصابیح (ج ۲ ص ۱۱۳۸) رقم (۳۸۷۵) -

هغوی علیه السلام فرمائیلى دى كه يو سرې د دوو اسونو په مينځ كښې خپل اس شامل كړى يعنې د چاباره كښې چه دا يقين نشته چه هغه به وړاندې شى نو دا قمار يعنې جوارى نه ده، او كه يو سرې د دوو اسونو په مينځ كښې خپل اس شامل كړى د چاباره كښې چه دا يقين وي چه هغه به وړاندې شى نو دا جوارى ده.

نود دې پورتنى حديث نه دا ثابت شو چه چرې محلل د وړاندې وتلوگمان نه وي نو دا صورت د جوارنى نه دې، البته كه د محلل د وړاندې وتلويقين وي نو دا يقينا جوارگردي او جمهور د دې جواز قائل هم نه دى. والله اعلم.

۵۸- بَاب: غَايَةِ السَّبْقِ لِلْخَيْلِ الْمُضْمَرَةِ

د ترجمه الباب مقصد: د امام بخارى رحمه الله د دې ترجمه نه مقصد دا خودل دى چه د خيل مضمره غايت اوانتهاء به د مندي او مقابلي د پاره زيات وي او د غير مضمره په مينځ كښې چه كله مقابله كولې شى نو د هغې د پاره چه كوم غايت مقرر وي هغه به كم وي. (۱)

اود دې وجه ظاهره ده خكه چه مضمره به تر دير وخته پورې په منډه باندي قادروى په خلاف د غير مضمره چه هغه زر سترې كيږي. او كه هغه د خپل طاقت نه زيات اوزغلوې نو په هغه كښې د ده د ضرر او هلاكت پوره انديښنه ده.

نو د باب په حديث كښې دا راغلى دى چه د خيول مضمره غايت حضور عليه السلام د مقابلي په دوران كښې تقريبا شپږ ميله ايخودې دي او د غير مضمره غايت نې تقريبا يو ميل ايخودې دي. په دې كښې همدغه حكمت دې كوم چه اوس مونږ ذكر كړو. (۲)

رواه: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ حَدَّثَنَا أَبُو اسْمَاعِيلَ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (۲) قَالَ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي قَدْ أَهْمَرَتْ فَأَرْسَلَهَا مِنَ الْحَقِيَاءِ وَكَانَ أَمْدُهَا ثِنْتِيَّةَ الْوَدَاعِ فَقُلْتُ لِيُوسَى فَكُمْ كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَالَ سِتَّةَ أَمْيَالٍ أَوْ سَبْعَةً وَسَبَقَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي لَمْ تُغْمَرْ فَأَرْسَلَهَا مِنَ ثِنْتِيَّةِ الْوَدَاعِ وَكَانَ أَمْدُهَا مَسْجِدَ بَنِي زَرْقٍ قُلْتُ فَكُمْ بَيْنَ ذَلِكَ قَالَ مِيلٌ أَوْ نَحْوُهُ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ مِمَّنْ سَأَلَ فِيهَا (۳: ر)

تراجم رجال

۱- عبدالله بن محمد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد مسندى عليه السلام دى. د هغوى مختصر حالات ((كتاب الايمان باب امور الايمان)) كښې تير شوى دى. (۴)

(۱) (فتح البارى (ج ۶ ص ۷۱) -

(۲) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۶۰) وشرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۷۲) -

(۳) (قوله: عن ابن عمر رضى الله عنهما: الحديث مرتخرجه فى كتاب الصلاة باب هل يقال: مسجد بنى فلان؟

(۴) (كشف البارى (ج ۱ ص ۶۵۷) -

۲- معاویه: دا ابو عمرو معاویه بن عمرو الازدی رضی اللہ عنہ دی. (۱)

۳- ابواسحاق: دا ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن الحارث الفزاری رضی اللہ عنہ دی. (۲)

۴- موسی بن عقبه: دا موسی بن عقبه بن ابی عیاش اسدی مدنی رضی اللہ عنہ دی. (۳)

۵- نافع: دا عبدالله نافع مولی ابن عمر رضی اللہ عنہ دی. (۴)

۶- ابن عمر: دا مشهور صحابی رسول، حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات ((کتاب الایمان باب الایمان وقول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: ہنی السلام علی خمس)) لاندی تیر شوی. (۵)

تنبیہ: د حدیث باب تشریح پہ تیرو شوو بابونو کنبی راغلی ده. فائده: د حدیث باب نه دا فائده مستنبط شوه چه کله د اسونوپه مینځ کنبی مقابلہ کوئی نوډ مقابلې انتها او غایت دی معلوم وی. نور داچه اسونه دی په رفتار او طاقت کنبی یوشان وی اوداچه دخیول مضمره سره غیر مضمره مقابلہ مه کوئی، په دی د امت د علماو اجماع ده (۶)

۵۹- باب: نَاقَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د اوبنی قصواء ذکر کول غواړی. (۷)

قوله: قَالَ ابْنُ عُمَرَ أَرَدَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُسَامَةَ عَلَى الْقُصَوَاءِ: حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حضرت اسامه بن زید بن حارثه په قصواء اوبنه باندې خپل شاته سور کړو.

قوله: وَقَالَ الْمُسَوْرُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا خَلَّاتُ الْقُصَوَاءِ: او حضرت مسور رضی اللہ عنہ فرمائی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه قصواء پخپله نه ده ناسته. دپورتنودواړو تعلیقاتو تخریج: د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ تعلیق امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ موصولاً کتاب المغازی کنبی نقل کړیدی. (۸)

اود د حضرت مسور بن مخرمه رضی اللہ عنہ تعلیق د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ نه علاوه امام ابوداؤد رحمۃ اللہ علیہ هم

(۱) (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب الاذان باب اقبال الامام علی الناس عنه تسوية الصفوف -

(۲) (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب الجمعة باب القائلة بعد الجمعة -

(۳) (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب الوضوء باب اسباغ الوضوء -

(۴) (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب العلم باب من اجاب السائل باكثر مما ساله -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۳۶) -

(۶) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۷۲) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۱) -

(۸) (انظر الصحيح للبخاری کتاب المغازی باب جبة الوداع رقم (۴۴۰۰) -

موصولاً ذکر کریدی. (۱)
 دپورتو تعلیقاتو ذکر کولو مقصد: امام بخاری رحمہ اللہ دلتہ د باب پہ ذیل کنبی دوه تعلیقات ذکر کړی دی. یو د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما او دوئم د حضرت مسور بن مخرمه رضی اللہ عنہ، او په دواړو کنبی د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د ناقة قصواء ذکر راغلي دي. مقصد دا چه د هغوی رضی اللہ عنہم یوه ناقة وه، چه د هغې نوم قصواء وو.

باب سره مناسبت: د دې تعلیقاتو مناسبت هم د باب د ترجمه سره واضح دي چه باب ناقة النبی صلی الله علیه وسلم قائم کړشوی دي. او په دواړو تعلیقاتو کنبی د حضور صلی اللہ علیہ وسلم د ناقة قصواء ذکر دي.

[۲۷۱۷/۲۷۱۷] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مَعَاوِيَةُ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ حُمَيْدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا (۲) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ كَانَتْ نَاقَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَالُ لَهَا الْعُضْبَاءُ

تراجم رجال

۱- عبدالله بن محمد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد مسندی رحمہ اللہ دي د دوی حالات ((کتاب الايمان باب امور الايمان)) کنبی تیرشوی دی. (۳)

۲- معاوية: دا ابو عمرو معاوية بن عمرو الازدي رحمہ اللہ دي. (۴)

۳- ابو اسحاق: دا ابو اسحاق ابراهيم بن محمد بن الحارث فزاری رحمہ اللہ دي. (۵)

۴- حميد: دا ابو عبیده بن ابی حميد الطویل رحمہ اللہ دي. د دوی حالات ((کتاب الايمان باب خوف المؤمن من ان يحبط عمله وهو لا يشعر)) کنبی تیرشوی دی. (۶)

۵- انس: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالك رضی اللہ عنہ دي. د دوی حالات ((کتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لاخيه ما يحب لنفسه)) کنبی تیرشوی دی. (۷)

(۱) (انظر الصحيح للبخاري كتاب الشروط باب الشروط في الجهاد والمصالحة مع اهل الحرب رقم ۲۷۳۱-۲۷۳۲) وابدود في سننه ابواب الجهاد باب في صلح العدو رقم (۲۷۶۵-۲۷۶۶) وابواب السنة باب في الخلفاء رقم (۴۶۵۵)-

(۲) (قوله: انس رضى الله عنه: الحديث اخرجه البخاري ايضاً كتاب الجهاد باب ناقة النبي صلى الله عليه وسلم رقم (۲۸۷۲) وكتاب الرقاق باب التواضع رقم (۶۵۰۱) وابدود في سننه ابواب الادب باب في كراهية الرفعة في الامور رقم (۴۸۰۲-۴۸۰۳) والنسائي في سننه كتاب الخيل والسبق والرمي باب السبق رقم (۳۶۱۸)
 (۳) (كشف الباري ج ۱ ص ۶۵۷)-

(۴) (د دوی د حالاتو دپاره اوگوري كتاب الاذان باب اقبال الامام على الناس عند تسوية الصفوف -

(۵) (د دوی د حالاتو دپاره اوگوري كتاب الجمعة باب القائلة بعد الجمعة -

(۶) (كشف الباري ج ۲ ص ۵۷۱)-

(۷) (كشف الباري ج ۲ ص ۴)-

[۲۴۱۷] حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ (۱) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَاقَةٌ تَسْمَى الْعُضْبَاءُ لَا تُسَبِّقُ قَالَ حُمَيْدٌ أَوْلَا تَكَادُ تُسَبِّقُ فَجَاءَ أَعْرَابِيٌّ عَلَى قَعُودٍ فَسَبَقَهَا فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ حَتَّى عَرَفَهُ فَقَالَ حَقٌّ عَلَى اللَّهِ أَنْ لَا يَرْتَفِعَ شَيْءٌ مِنْ الدُّنْيَا إِلَّا وَضَعَهُ طَوْلُهُ مُوسَى عَنْ حَمَادٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۶۱۳۶]

تراجم رجال

- ۱- مالك بن اسماعيل: دا ابو غسان مالك بن اسماعيل بن زياد النهدي رضي الله عنه دي. (۲)
- ۲- زهير: دا زهير بن معاوية بن حديج جعفي كوفي رضي الله عنه دي. د دوی مفصل حالات ((كتاب الايمان باب الصلاة من الايمان)) لاندې تيرشوی دی او د سند باقی رجال په تيرشوی سند کښې راغلي دي. (۳)

قوله: قال: كان للنبي صلى الله عليه وسلم ناقة تسمى العضباء لا تسبق:
حضرت انس رضي الله عنه نه روایت دي چې د نبي کریم صلی الله علیه و آله یوه اوښه وه، هغې ته به ئی عضباء وئيله، هغې سره په مقابلې کښې به یوه اوښه نه وړاندې کیده. یعنی عضباء نومې اوښه نبي کریم سره وه او هغه به هميشه د منډې په مقابلې کښې وړاندې وه او نورو اوښو به د هغې مقابلې نشوه کولې.

قوله: قال حميد: اولئك اذ تسبق: حميد: راوی وائی یائي دا اووئیل چې څوک د دي نه وړاندې نه شو تلې.

کلمه "او" د شک دپاره ده، یعنی حميد الطويل ته شک شویدی چې حضرت انس رضي الله عنه ((لاتسبق)) اوفرمائیل یا ((لاتکاد تسبق)) او په نورو روایاتو کښې بغير د شک نه هم ((لاتسبق)) دي. (۴)

قوله: فجاء اعرابي على قعود، فسبقها: یواعرابي په یوخوان اوښ باندې سور راغلو او د هغه اوښ د عضباء نه وړاندې شو.

یعنی د اعرابي اوښ سره د عضباء مقابلې اوشوه نو د اعرابي اوښ اوگتله او د عضباء نه وړاندې شو. حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چې ماته د ډیر تلاش او تتبع نه باوجود د هغه

اعرابی نوم معلوم نه شو لیکي: ((ولم اقف على اسم هذا الاعرابي بعد التتبع الشديد)) (۵)

(۱) (قوله: عن انس رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه انفاقي الحديث السابق -
(۲) (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعر الانسان -
(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۶۷) -
(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۴) -
(۵) (حواله بالا -

د قعود معنی: قعود - بالفتح علی القاف - هغه ځوان اوښ ته وائی په کوم چه سورلی کیدی شی یعنی هغه سور په خپل ځان باندې قابو کولې شی او دې کم نه کم عمر دوه کاله دې او چه کله د شپږو کالو عمر ته اورسی نو هغې ته چل وائی او قعود مذکر اوښ ته وائی او مؤنث

ته قلوب وائی. (۱)

ابوعبیده رضی الله عنه فرمائی چه په اوښانو کښې قعود هغه ته وائی چه د خپل ځرونکی په هر حاجت کښې پکار راځی. (۲)

قوله: فشق ذلك علی المسلمین، حتی عرفه: نو هغه په مسلمانانو باندې سخت اولگیده کوم چه نبی کریم صلی الله علیه و آله معلوم کړلو. یعنی د اعرابی اوښ چه کله د نبی کریم صلی الله علیه و آله د اوښې نه وړاندې شو نو دا وړاندې کیدل په مسلمانانو باندې ډیر سخت اولگیدل، چه د هغوی صلی الله علیه و آله اوښه ولې روستو پاتې شوه او د هغوی دا څیز حضور صلی الله علیه و آله محسوس کړو چه زما د اوښې په مقابله کښې روستو پاتې کیدل په مسلمانانو باندې گران تیرشو (۳) او هغوی صلی الله علیه و آله د دې مسلمانانو د مخونو د آثارونه معلومه کړه، د (کتاب الرقاق) په روایت کښې دا الفاظ دی ((فلما رای مائی وجوههم)) (۴)

قوله: فقال: حق علی الله ان لا یرتفع شیء من الدنیا الا وضعه: نونبی کریم صلی الله علیه و آله او فرمائیل چه په الله باندې دا حق دې چه کوم څیز په دنیا کښې اوچت وی هغه ښکته کړی. مطلب دا چه د دنیا په هر څیز کښې د کمال نه پس زوال دې. هغه هم د الله تعالی ذات مبارک دې چاته چه زوال نشته گنی عاده د الله په ټولو څیزونو کښې دا دی چه هغه د پوره کیدلو نه پس په زوال کښې کیږی یو څیز هم همشه کامل او مکمل نشی پاتې کیدی او آخر کمزوری او نقصانی کیږی، د دې واضح مثال انسان دی چه په شروع کښې وړوکی شان وی، په مزه مزه لونیږی، په خوانشی کښې خپل کمال ته اورسی نو بیا چه کله د بوداوالی طرف ته د هغه سفر شروع کیږی نو په کمال کښې نقصان راځی او آخر یوه ورځ هغه بدن کوم چه به ترو تازه اوسیدلو فنا کیږی. (کُلُّ مَنْ عَلَیْهَا قَانٌ وَیَبْقَى وَجْهَ رَبِّکَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِکْرَامِ) (۵) قصواء او غضباء د یوې اوښې دوه نامې دی که جدا جدا؟ په دې کښې اختلاف دې چه دا کوم د حضور صلی الله علیه و آله د اوښونو مونه بیان کړیشوی دی دا جدا جدا وو که هم د یوې ناقه مختلف نومونه دی.

د علامه حربی رحمته الله وینا ده چه دا هم د یوې ناقه مختلف نومونه دی، ورسره فرمائی چه

(۱) (مختار الصحاح مادة قعد -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (ارشاد الساری ج ۵ ص ۸۰) -

(۴) (صحيح البخاری کتاب الرقاق باب التواضع (۶۵۰۱) -

(۵) (الرحمن: ۲۶-۲۷ -

قصواء عضباء او جدعاء سره د حضور ﷺ اوبنه يادولې شي. (۱)
 د بعض نورو حضراتو وينا ده چه دا د جداجدا اوبنو نامې دي، عضباء جداده، قصواء جدا (۲)
 د اختلاف سبب: په اصل کښې دلته د اختلاف سبب دا دې چه د سیرت په کتابونو کښې د
 حضور ﷺ په اوبنو کښې د يوې نوم عضباء، د دويمې نوم جدعاء، دريمې نوم صلما، او د
 څلورمې نوم مخضرمه راغلې دي. (۳) اودا ټول د غوږ په صفاتو کښې دي، عضباء هغه
 اوبنې ته وائي د کومې چه غوږونه شليدلې وي. جدعاء معنی غوږ پرېشوي. صلما معنی
 هغه اوبنه د کومې چه دواړه غوږونه پرې وي او د ناچه مخضرمه معنی هغه اوبنه ده د کومې
 د غوږ غاړه چه پرې وي.
 اوس دلته دوه احتماله دي:

- ① په دې کښې هر يو صفت جدا جدا دي يعنې يوه اوبنه داسې وه چه د هغې غوږ شليدلې
 وو په دې وجه هغې ته عضباء او وئيلې شو د بلې غوږ پرېشوي وو نو هغې ته ئې جدعاء
 وئيل او د دريمې دواړه غوږونه پرېشوي وو نو هغه ئې په صلما، سره يادولوله او د څلورمې
 د غوږ غاړه پرې وه نو هغې ته به ئې مخضرمه وئيل (۴)
- ② دا ټول صفتونه د يوې اوبنې وو، اوس چه چاته څنگه ښه ښکارېده او خيال ئې راتلو هم
 هغه نوم سره ئې اوبنه يادوله. همدغه رائي د علامه حري رحمه الله هم ده. (۵)
 د علامه حري د رائي تائيد د دې روايت نه هم کيږي کوم چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نقل
 کړېدې فرمائي چه کله رسول الله ﷺ حضرت علي رضي الله عنه د يوکار دپاره اوليگلونو حضرت
 علي رضي الله عنه د نبي کریم ﷺ په اوبنه قصواء باندې سور شو ((انه ركب اي على ناقه رسول الله صلى
 الله عليه وسلم القصواء)) همدغه روايت د حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه هم مروی دي په دې
 کښې د قصواء په ځای عضباء مروی دي، بعض نورو حضراتو هم په دې روايت کښې
 جدعاء بڼه ذکر کړېدې. نو دا د خبرې تصريح ده چه دا دريواړه صفتونه هم د يوې اوبنې
 دي ځکه چه قصه هم يوه ده. نو علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي ((فهذا يصرح ان الثلاثة صفة ناقه
 واحدة لان القصة واحدة)) (۶)
- او امام بخاري رحمه الله زائي همدغه معلومېږي چه هغه د دې خبرې قائل دي چه دا ټول په ټول
 صفات هم د يوې ناقه دي ځکه په ترجمه الباب کښې هغه د ناقه مفرد لفظ سره ذکر
 کړېدې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي ((انها ناقه في الترجمة اشارة الى ان العضباء والقصواء واحد)) (۷)

(۱) (فتح الباري (ج ۶ ص ۷۴) وشرح القسطلاني (ج ۵ ص ۸۱) -

(۲) (فتح الباري (ج ۶ ص ۷۴) -

(۳) (زاد المعاد في هدي خير العباد (ج ۱ ص ۱۳۴) وشرح القسطلاني (ج ۵ ص ۸۱) -

(۴) (ارشاد الساري (ج ۵ ص ۸۱) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (حواله بالا -

(۷) (فتح الباري (ج ۶ ص ۷۳) -

تنبيه: قصواء هغه اوبني ته وائی د کومې چه غوږپرې شوی خودا خبره په ذهن کښې یاد ساتنی چه د نبی کریم ﷺ د دې مذکوره اوبني غوږ پرې نه وو بلکه دا د هغې نوم وو. (۱)
قوله: طَوَّلَهُ مُوسَى عَنْ حَمَادٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

د نسخو اختلاف: دا تعلیق د "مستملی" په نسخه کښې عبدالله بن محمد مسندی رحمته الله علیه د حدیث نه پس راغلې دې یعنی د باب رومې حدیث کوم چه مسندی روایت کړیدی. د ابوذر د روایت نه علاوه په نورو نسخو کښې عبدالله بن محمد مسندی رحمته الله علیه روایت زهیر بن معاویه رحمته الله علیه د روایت نه پس دې. (۲)

راجح کومه نسخه ده؟: اوس سوال دا پیدا کړې چه کله دا تعلیق د مستملی په نسخه کښې عبدالله بن محمد مسندی رحمته الله علیه د روایت نه پس ذکر دې او په نورو نسخو کښې سوا د ابوذر د زهیر د روایت نه پس ذکر دې نو راجح کومه نسخه ده؟ د دې جواب دا دې چه دلته راجح مستملی نسخه ده او د دې وجه داده چه دا د موسی بن اسماعیل په طریق ابوداؤد کښې موجود ده، د دې سیاق زهیر بن معاویه عن حمید نه طویل نه دې، او د ابواسحاق فزاری په طریق باندې بهر حال طویل دې. (۳)

د مذکوره تعلیق تخریج: د موسی بن اسماعیل تبذکی دا تغلیق موصولاً امام ابوداؤد رحمته الله علیه په خپل سنن کښې (ابواب الادب) کښې ذکر کړیدی. (۴)

د مذکوره تعلیق ذکر کولو مقصد: معلومېږي داسې چه امام بخاری اول د ابواسحاق فزاری رحمته الله علیه په روایت کړې نو نقل کړیدی ځکه چه په دې کښې حمید الطویل د حضرت انس رضی الله عنه نه د سماع تصریح کړیده بیا موسی بن اسماعیل تعلیق ذکر کولو سره د دې خبرې طرف ته اشاره اوکړه چه همدا حدیث البنانی په طریق باندې مطولاً هم مروی دې، بیا چه کله هغه ته هم د حمید په طریق دا روایت مطولاً ملاؤ شو نو هغه ئی هم ذکر کړو. (۵) والله اعلم
 د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د باب د ترجمه سره د حدیث د باب مناسبت په دې توگه دې چه باب ((ناقة النبي صلى الله عليه وسلم)) قائم کړشویدی، کوم کښې چه عضباء وغیر هم شامل دی، د کوم ذکر چه د باب په ذیل کښې نقل کړشوؤ په احادیثو کښې دې. (۶)

باب الغزو علی الحمير

د نسخو اختلاف: دا خبره زمونږ په پاکستانی نسخو کښې نشته (۷) صرف مستملی دا باب

(۱) (شرح الکرمانی ج ۱۲ ص ۱۴۸) -

(۲) (فتح الباری ج ۶ ص ۷۳) وارشاد الساری ج ۵ ص ۸۰ -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (الحديث اخرجہ ابوداؤد ابواب الادب باب فی کراهية الرفعة فی الامور رقم (۴۸۰۲) -

(۵) (فتح الباری ج ۶ ص ۷۳) -

(۶) (عمدة القاری ج ۴ ص ۶۲) -

(۷) (انظر الصحيح للبخاری ج ۱ ص ۴۰۲) -

او هغه هم بغير د حديث نه خپله نسخه کښې ذکر کړيدې.

نسفی په خپل روايت کښې دا باب وړاندینې باب سره يو ځای ذکر کړيدې ((باب الغزوة على الحمير و باب بغلة النبي صلى الله عليه وسلم)) او د بخاری شریف د شراحو نه هم چا دې طرف ته توجه نه ده ورکړې بهر حال دا باب په دواړو صورتو کښې د اشکال نه خالی نه دي. البته د مستملې د نسخې په اعتبار سره خبره داسې جوړيدشې چې ترجمه امام صاحب قائم کړه او په څه مناسبت سره نې حديث د لاندې راوړولو د پاره خالی پريخودو کيدشې چې د هغوی اراده همدغه وه چې د حضرت معاذ رضي الله عنه هغه حديث کوم چې ((باب اسم الفرس والحمار)) لاندې تیر شو دا به نې د ترجمه لاندې داخلولو يعنی ((كنت ردف النبي صلى الله عليه وسلم على حمار يقال له: عفير)) (۱)

خو په دې حديث کښې دا احتمال دي چې هغوی رضي الله عنه په خرباندې سورلی د حضريه حالت کښې کړی وی او دا هم احتمال دي چې د سفر په حالت کښې سورلی کړې وی. داسې د دې حضراتو په نزد څوک چې د مطلق او عام په مينځ کښې فرق نه کوی نو د ترجمه مقصد به حاصل شي. (۲)

او که د نسفی نسخې ته اوکتې شي نو په هغې کښې صرف د بغله ذکر دي د خرد سره څه ذکر نشته، نو په دې وجه دا صورت هم د اشکال نه خالی نه دي. اوس د دې دوئم اشکال خودا جواب ورکړې کيدشې چې امام صاحب يا خو حمير او بغله ذکر کړواود بغله حديث ذکر کولونه پس د حمير د پاره ځای پريخودو. يا دا اووايه چې د خر حکم به د قچر نه اخستې شي. (۳)

۶۰- بَابُ: بَغْلَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْضَاءِ

قَالَ أَنَسٌ [ر: ۳۰۸] وَقَالَ أَبُو حُمَيْدٍ أَهْدَى مَلِكُ أَيْلَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَغْلَةً بَيْضَاءَ [ر: ۳۱۰]

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمته الله د نبی اکرم صلی الله علیه و آله د سپین قچر ذکر کول غواړي. (۴)

قوله: قَالَ أَنَسٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ:

د مذکوره تعليق تخريج: په دې عبارت کښې امام بخاری رحمته الله د حضرت انس رضي الله عنه دې مشهور حديث طرف ته اشاره کړيده کوم چې د غزوه حنین متعلق دي. دا تعليق امام بخاری رحمته الله نه علاوه امام مسلم رحمته الله هم موصولا نقل کړيدې. (۵)

(۱) (انظر الصحيح للبخاری كتاب الجهاد باب اسم الفرس والخمار رقم (۲۸۵۶) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۴) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۴) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۲) -

(۵) (انظر الصحيح للبخاری كتاب المغازی باب غزوة الطائف رقم (۴۳۳۷) والصحيح لمسلم كتاب الزكاة باب اعطاء المؤلفه قلوبهم على الاسلام وتصبر من قوى ايمانه رقم (۲۴۴۱) -

قوله: وقال ابو حميد: اهذى ملك ايلة للنبي صلى الله عليه وسلم بغلة بيضاء: او

حضرت ابو حميد ساعدی رضی اللہ عنہ فرمائی کہ د ایلہ بادشاہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تہ یو سپین قچر پہ ہدیہ کنبی ورکری وو۔

د مذکورہ تعلیق تخریج: داتعلیق امام بخاری رحمہ اللہ نہ علاوہ امام مسلم رحمہ اللہ او ابوداؤد رحمہ اللہ ہم موصولاً نقل کریدی. (۱)

د مذکورہ تعلیقاتو مقصد: ددی تعلیقاتو مقصد بالکل واضح دی کہ کوم باب قائم شوی دی دی کنبی ((بغلة النبي صلى الله عليه وسلم)) ذکر دی او ہم د دی امر اثبات دواړو تعلیقاتو کنبی ہم دی.

[۲۷۸] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا سَفِيَانُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو اسْمَاقٍ قَالَ سَمِعْتُ عَمْرُو بْنَ الْحَارِثِ (۲) قَالَ مَا تَرَكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا بَغْلَتَهُ الْبَيْضَاءَ وَسِلَاحَهُ وَأَرْضًا تَرْكَهَا صَدَقَةٌ [۲۵۸۸:ر]

تراجم رجال

- ۱- عمرو بن علی: دا ابو حفص عمرو بن علی بن بحر باهلنی رحمہ اللہ (۳)
- ۲- یحیی: دا امام یحیی بن سعید القطان رحمہ اللہ دی د ده حالات ((کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب لایحیه مایحب لنفسه)) لاندی تیرشوی دی. (۴)
- ۳- سفیان: دا مشهور امام حدیث ابو عبد الله سفیان بن سعید ثوری رحمہ اللہ دی، د دوی حالات ((کتاب الایمان باب علامة المنافق)) لاندی راغلی دی (۵)
- ۴- ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبد الله سبیعی رحمہ اللہ دی، د دوی حالات ((کتاب الایمان باب الصلاة من الایمان)) په ذیل کنبی تیرشوی دی. (۶)
- ۵- عمرو بن الحارث: دا ام المؤمنین حضرت جویریہ رضی اللہ عنہا رور حضرت عمرو بن الحارث رضی اللہ عنہ دی. (۷)

(۱) (الصحيح للبخاری کتاب الزکاة باب خرص التمر رقم (۱۴۸۱) و کتاب الجزية والوادعة باب اذا وادع الامام مالک القرية رقم (۳۱۶۱) و مسلم کتاب الفضائل باب معجزات النبي صلى الله عليه وسلم رقم (۵۹۴۸) و ابوداؤد ابواب الخراج باب احياء الموات رقم (۴۰۷۹) -

(۲) (قوله: عمرو بن الحارث رضى الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب الوصايا، باب الوصايا -

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب الرجل يؤضي صاحبه -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۶) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۸) -

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۷۰) -

(۷) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الزکاة باب الزکاة على الزوج والایتام في الحجر -

تنبیه: حضرت عمرو بن الحارث رضی اللہ عنہ ددی حدیث مکمل تشریح (کتاب الوصایا) کنبی تیرہ شویده. د حدیث د ترجمت الباب سره مطابقت: د حدیث د باب ترجمه سره مناسبت د حدیث شریف په دې جمله کنبی دې. ((ما ترک النبی صلی الله علیه وسلم الا بخلته البیضاء....)).

[۲۷۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ الْبَرَاءِ (۱) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَهُ رَجُلٌ يَا أَبَا عَمَّارَةَ وَلَيْتُمْ يَوْمَ حُنَيْنٍ قَالَ لَا وَاللَّهِ مَا وَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَكِنْ وَلَّى سَرَعَانَ النَّاسِ فَلَقِيَهُمْ هَوَازِنُ بِالنَّبْلِ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى بَعْطِيَةِ الْبَيْضَاءِ وَأَبُو سُفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ أَخَذَ بِلِجَامِهَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبُ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ [۲۷۹:۱]

تراجم رجال

۱- محمد بن المثنی: دا ابو موسی محمد بن المثنی بن عبید عنزی رحمته الله دې. د دوی مختصر حالات ((کتاب الایمان باب خلاوة الایمان)) لاندې تیر شوی دی، او د سند نور رجال یعنی یحییو بن سعید، سفیان او ابواسحاق د تذکرې حواله په پورتنی سند کنبی اوس تیر شوی دی. (۲)

۵- البراء: دامشهور صحابی حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ دې، د دوی حالات ((کتاب الایمان باب الصلاة من الایمان)) په ذیل کنبی شوی دی. (۳)

یو سوال او د هغې جواب: دلته یو سوال دا پیدا کیږي چې نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم په جنگ حنین کنبی په کوم قچر باندې سوروو، آیا دا هم هغه قچر دې چې د ایله بادشاه هغوی صلی اللہ علیہ وسلم ته په هدیه کنبی پیش کړې وو که بل دې؟

نود دې جواب دا دې چې نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم په کوم قچر باندې سوروو دا هغه قچر نه دې کوم چې د ایله بادشاه پیش کړې وو، ځکه چې د ایله بادشاه چې کوم قچر هدیه کړې وو او هغوی صلی اللہ علیہ وسلم ته ئی پیش کړې وو هغه د غزوه تبوک په موقع وو او د حنین واقع ددې نه ډیره وړاندې وه (۴)

او په کوم قچر چې نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم په غزوه حنین کنبی سوروو هغه نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ته فريده بن لغاته - بضم النون، بعدها فاء غنيفة، ثم مثلثة - (۵) په هدیه کنبی پیش کړې وو. د مسلم شریف روایت دې چې حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی اللہ عنہ فرماني ((ورسول الله صلی الله علیه وسلم علی

(۱) (قوله: عن البراء رضى الله عنه: الحديث مرتخرجه فى باب من قاد دابة غيره فى الحرب -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۷۵) -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۷۵) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۵) -

(۵) (شرح النووی علی مسلم (ج ۲ ص ۹۹) -

بغلة له بیضاء اهداها له فروة بن نفثة الجذامي)) (۱) یعنی رسول الله ﷺ په خپل سپین قچرباندي سور وو کوم چه هغوی ﷺ ته فروه بن نفثة جذامی په هدیة کښې ورکړې وو. نبی اکرم ﷺ په غزوه حنین کښې په بغله بیضاء باندې سوړووکه په شهباء: اوس دلته دوئم سوال دا پیدا کیږي چه نبی کریم ﷺ په غزوه حنین کښې په کوم قچر باندې سور وو د هغې رنگ څنگه وو؟ ځکه چه د بخاری شریف په روایاتو کښې د بیضاء یعنی سپین ذکر دې او د مسلم شریف په اکثر روایاتو کښې هم بغلة بیضاء (۲) ذکر دې. البته یو روایت کوم چه حضرت سلمة بن الاکوع رضی الله عنه نه مروی دې په هغې کښې ((البغلة الشهباء)) مروی دې. (۳) دغه شان علامه ابن سعد رحمته الله "طبقات" کښې یو ځای کښې دا ذکر کړی دی چه نبی کریم ﷺ خپل سپین قچر دلدل باندې شو "ورکب بغلته البيضاء دلدل" (۴) او هم په دې باب کښې د یوڅو صفحونه پس دا لیکي چه هغوی ﷺ په خپل ((بغلة شهباء)) باندې سور وو ((وهوعلی بغلة له شهباء)) (۵)

د دې تعارض درې جوابونه دی:

- ① علامه عینی رحمته الله فرمائی چه ممکن دی هغوی ﷺ اول په یو قچر باندې سور شوې وی هغې نه کوز شوې وی په بل سور شوې وی. (۶)
- ② او حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه صحیح روایت د مسلم دې یعنی حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی الله عنه هغه حدیث چه اوس تیرشو. (۷)
- غالباً د حافظ صاحب نظر په دې روایت نه دې تیرشوې کوم چه مونږ اوس د حضرت سلمة بن الاکوع رضی الله عنه په حواله سره بیان کړو ځکه چه هغه هم د مسلم روایت دې. د دې د پاره هم د مسلم یو روایت راجح او صحیح او دوئم مرجوح گرځول په پوهه کښې نه راځي او سره د دې چه د هغې شاهد او متابع هم موجود وی، ځکه د ابن سعد هغه روایت کوم کښې چه ((علی بغلة له شهباء)) الفاظ وارد شوی دی هغه د حضرت عباس رضی الله عنه نه مروی دی. او د علامه عینی د جواب مدار په دې باب باندې دې چه دلته هغه قچر مراد واخلي، یو بیضاء او بل شهباء او مطلب دا وی چه هغوی ﷺ په غزوه حنین کښې په دوو قچرو وار په

(۱) (انظر الصحيح المسلم (ج ۶ ص ۱۰۰) كتاب الجهاد والسير باب غزوة حنين رقم (۴۶۱۲) -

(۲) (انظر الصحيح المسلم كتاب الجهاد والسير باب غزوة حنين رقم (۴۶۱۲) وايضاً انظر شرح معاني الآثار للطحاوي (ج ۲ ص ۱۷۷) -

(۳) (صحيح مسلم كتاب الجهاد والسير باب غزوة حنين رقم (۴۶۱۹) -

(۴) (طبقات ابن سعد (ج ۱ ص ۱۵۰) -

(۵) (حواله بالا (ص ۱۵۵) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۵۷) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۵) -

وار سور شوې وو.

⑤ دا جواب هم ورکولې شی چې د شهباء او بیضاء نه مراد هم یو قچر وی ځکه چې د لغت په اعتبار سره په دې الفاظو کې څه خاص فرق نشته، د دې دپاره چې بیضاء خو ښکاره سپین ته وائی لیکن د شهباء معنی هم دا ده چې بیاض سره لږ غوندې تور والې هم وی، امام محمد رازی رحمته الله علیه فرمائی ((الشبهة في اللون: البياض الغالب على السواد)) (۱) بهر حال دلته راجح جواب د علامه عینی رحمته الله علیه معلومیږي.

تنبيه د حضرت براء بن عازب رضي الله عنه مذكوره حديث تشریح ماقبل کښې ((باب من قاده دابة غيرة في الحرب)) کښې تیره شويده.

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث د ترجمه د باب سره مناسبت د حديث په دې جمله کښې دي: ((والنبي صلى الله عليه وسلم على بغلته البيضاء)) (۲)

۲۱- باب: جِهَادِ النِّسَاءِ

د ترجمه الباب مقصد: علامه گنگوهی رحمته الله علیه د دې باب د ترجمه دوه مقصده بیان کړي دي:

① امام بخاری رحمته الله علیه په دې ترجمه کښې دا بیان کړی دی چې د ښځو جهاد څه څیز دي؟ اود هغوی د جهاد نوعیت ئی او خودلو چې د هغوی جهاد حج کول دي.

② د ښځو په جهاد کښې د شرکت جواز بیانول مقصد دې چې ښځې په جهاد کښې شریک کیدې شی. په اول صورت کښې خو مطلب واضح دي اود دوئم صورت وضاحت داسې دي چې د سوال تپوس کونکې حضرت عائشې رضي الله عنها په جهاد کښې د شرکت غوښتنه اوکړه نو نبی اکرم صلی الله علیه و آله هیڅ نکیر اونه کړونود هغوی رضي الله عنهم نکیر نه کول د دې خبرې تقریر دي چې ښځې په جهاد کښې شرکت کولې شی اود هغوی شرکت فی الجهاد جائز دي.

خودا خبره دي ښکاره وی چې دا اجازت مشروط دي که د فتنې اندیښنه وی نو بالکل اجازت نشته اوکه د فتنې اوفساد اندیښنه نه وی نو ښځې په جهاد کښې شرکت کولې شی. (۳)

[۲۴۲۱-۲۴۲۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ طَلْحَةَ عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا (۴) قَالَتْ اسْتَأْذَنَتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْجِهَادِ فَقَالَ الْحَجْرُ وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُعَاوِيَةَ بِهَذَا

تراجم رجال

۱- محمد بن کثیر: دا ابو عبد الله محمد بن کثیر عبدی بصری رحمته الله علیه دي. د دوی حالات ((کتاب

(۱) (مختار الصحاح ماده "شهب" -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۳) -

(۳) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۴) -

(۴) (قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث مرتخرجه في كتاب الحج باب فضل الحج المبرور -

العلم باب القسب الموحدة والتعليم....)) کنبی تیرشوی دی. (۱)

۲- سفیان: دامشهور امام حدیث سفیان بن سعید ثوری رحمته الله دی، د دوی حالات ((کتاب الایمان باب ملامة المنافق)) کنبی تیرشوی. (۲)

۳- معاویه بن اسحاق: دا ابوالاظهر معاویه بن اسحاق بن طلحه بن عبیدالله القرشی التیمی رحمته الله دی.

دی د خپل پلار اسحاق، عمران، موسی (دا دریواړه د ده تر و نه دی) د خپلې ترور عائشه. ام الدرداء، عروة بن الزبیر، سعید بن جبیر، ابو بردة بن ابوموسی او ابراهیم تیمی رحمته الله وغیره نه د حدیث روایت کوی.

او د هغه نه د هغه دوه د تره خامن اسحاق، طلحه او د هغې ورپرونه صالح بن موسی او دهغوی آزاد کړی شوی غلام یزید بن عطاء الاعمش، اسرائیل، سفیان ثوری، شریک، شعبه، حسن بن عمرو فیمی او ابو عوانه رحمته الله وغیره نه حدیث روایت کوی. (۳)

① امام احمد رحمته الله او امام نسائی رحمته الله فرمائی ((ثقة)) (۴)

② امام ابن سعد رحمته الله فرمائی ((وكان ثقة)) (۵)

③ امام عجلې رحمته الله فرمائی ((كان ثقة)) (۶)

④ ابن حبان رحمته الله هغه په (کتاب الثقات) کنبی ذکر کړې دی. (۷)

⑤ امام ابوحاتم او یعقوب بن سفیان رحمته الله فرمائی ((لا بأس به)) (۸)

⑥ امام یحیی بن معین رحمته الله فرمائی ((هو ثقة)) (۹)

⑦ علامه ذهبی رحمته الله هم هغه ثقه گرځولې دی. (۱۰)

تاسو د معاویه بن اسحاق باره کنبی د ائمه جرح او تعدیل اقوال او کتل چه دی ټولو حضراتو ثقه او معتمد گرځولې دی. لیکن امام ابوزرعه رحمته الله د دې ټولو د رانې نه جدا هغه نه ضعیف وئیلی دی فرمائی ((شیخ وای)) (۱۱)

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۵۳۶) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۸) -

(۳) (د شیواو تلامذه د پاره او گوری تهذیب الکمال (ج ۲۸ ص ۱۶۰-۱۶۱) -

(۴) (تهذیب الکمال (ج ۲۸ ص ۱۶۱) -

(۵) (طبقاته (ج ۶ ص ۳۳۹) -

(۶) (تعلیقات تهذیب الکمال (ج ۲۸ ص ۱۶۱) و تهذیب التهذیب (ج ۱۰ ص ۲۰۲) -

(۷) (الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۴۶۷) -

(۸) (تعلیقات تهذیب الکمال (ج ۲۸ ص ۱۶۱) و تهذیب التهذیب (ج ۱۰ ص ۲۰۲) -

(۹) (تاریخ الدارمی (ص ۱۷۱) رقم (۶۱۳) -

(۱۰) (الکاشف (ج ۲ ص ۲۷۴) -

(۱۱) (تهذیب الکمال (ج ۲۸ ص ۱۶۱) -

خود دې ټولو اقوالو د تشييق نه پس امام ابو زرعه رحمه الله د قول طرف ته به التفات نشي کولې ځکه چه دا د هغوی ذاتی رائي ده.

بيا معاويه بن اسحاق صرف د بخاری شريف راوی نه دې بلکه هغه نه امام نسائي رحمه الله او ابن ماجه رحمه الله هم روايت اخستې دې اودا هم د يوقسم توثيق او تعديل دې. دويمه خبره دا دې چه امام بخاری هم د هغوی نه صرف د باب همدغه روايت اخستې دې او د هغه متابعت ئی د حبيب بن ابی عمره په ذريعه ذکر کړيدې. په دې وجه په امام بخاری باندې هيڅ اعتراض نه واريديږي. (۱)

همدغه وجه ده چه علامه ذهبي رحمه الله چرته د هغه ترجمه په (ميزان الاعتدال) کښې ذکر کړې نو هلته ئی د صحیح علامت هم لگولې دې. (۲)

د دې مطلب دا دې چه د هغوی باره کښې معتمد قول د توثيق دې. (۳)

۳- عائشه بنت طلحه: دا ام عمران عائشه بن طلحه التيميه رحمه الله ده. (۴)

۵- عائشه: دا ام المؤمنين حضرت عائشه بن ابی بکر الصديق رضي الله عنه ده د دوی حالات ((بدء الوحى)) د دوئم حديث په ذيل کښې تير شوى دى. (۵)

قوله: قالت: استأذنت النبي صلى الله عليه وسلم في الجهاد، فقال: جهاد

كرب الحج: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمانی چه ما د نبی کریم صلى الله عليه وسلم نه په جهاد کښې د شرکت کولو اجازت او غوښتلو نو هغوی صلى الله عليه وسلم او فرمائيل ستاسو ښځو جهاد حج دې. د ښځودپاره جهاد واجب نه دې. د باب حديث په دې خبره دلالت کوی چه جهاد په ښځوباندې واجب نه دې او نه هغه آيت مبارك **(انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا)** د عموم لاتدي داخل دې په دې د امت د علماؤ اجماع ده. (۶)

د ښځودپاره حج د جهاد نه ولې افضل دې؟ په حديث باب کښې په دې خبره هم دلالت دې چه ښځې جهاد د عبادت ذريعه جوړولې شي او په دې کښې شريك کيدلې شي لکه چه د جهاد د شرکت په سوال باندې د نکير نه کولونه معلومه شوه، ليکن افضل د ښځودپاره حج د بيت الله دې، د دې وجه دا ده چه ښځې د اهل قتال نه نه دی اونه د هغوی په جهاد باندې قدرت حاصل دې. اود ښځې د پاره د دې نه افضل بل څيز نشته چه هغه په ستر کښې اوسى او د سرو سره د گډوډ کيدو او اجتماع نه پرهيز او کړى همدغه د دوی په حق کښې غوره دى.

(۱) (هدى السارى (ص ۴۴۴) -

(۲) (ميزان الاعتدال (ج ۴ ص ۱۳۴) -

(۳) (حاشية سبط ابن العجمي على الكاشف (ج ۲ ص ۲۷۵) -

(۴) (د هغوی د حالات د پاره اوگورئ کتاب الحج باب فضل الحج المبرور -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱) -

(۶) (شرح ابن بطال (ج ۹ ص ۷۵) -

نو چه کله خبره دغه ده چه د بنخود پاره غوره او عام حالاتو کنبی هم ستر او د سرو سره د گډوډ کیدو نه بچ کیدل دی نو د جهاد باره کنبی ستاسو څه خیال دی په خلاف د حج، چه د حج په دوران کنبی د بنخود پاره د سرو نه احتراز او اجتناب کول ممکن او آسان دی نو په دې وجه حج د هغوی د پاره د جهاد نه غوره دي. (۱)

قوله: وقال عبد الله بن الوليد: حدثنا سفيان عن معاوية بهذا: دا تعليق امام

سفيان ثوري رحمه الله به (جامع) کنبی موصلاً ذکر کړې دي. (۲)

[r2n] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ هَذَا وَعَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي عُمَرَ عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ طَلْحَةَ عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ (۲) - عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَأَلَهُ نِسَاؤُهُ عَنْ الْجِهَادِ فَقَالَ نِعَمَ الْجِهَادُ الْحَبْرُ [r38n]

قوله: حدثنا قبيصة حدثنا سفيان عن معاوية بهذا: دا حديث د حضرت عائشه رضيها يوبل سند دي كوم کنبی چه د امام بخاری شيخ قبيصة دي. (۴)

تراجم رجال

۱- **قبيصة:** دا ابو عامر قبيصة بن محمد سوائي کوفي رحمه الله دي. د دوی حالات ((کتاب الايمان

باب علامة المنافق)) کنبی تير شوی دی (۵)

۲- **سفيان:** دا مشهور امام حديث حضرت سفيان ثوري رحمه الله دي، د دوی حالات هم کتاب الايمان په مذکوره باب کنبی تير شوی دی. (۶)

۳- **معاوية:** دا معاوية بن اسحاق رحمه الله د دوی حالات په وړاندینی حديث کنبی تير شو.

۴- **حبيب بن ابي عمرة:** دا حبيب بن ابي عمرة رحمه الله دي. (۷)

۵- **عائشة بنت طلحة:** سابقه سند او گورنی (۸)

۶- **عائشة:** سابقه سند او گورنی (۹)

(۱) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۷۵-۷۶) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۶۴) وفتح الباری (ج ۶ ص ۷۶) -

(۳) (قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث مرتخرجه في كتاب الحج باب الحج المبرور

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۶۴) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۵) -

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۸) -

(۷) (د دوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب الحج باب فضل الحج المبرور -

(۸) (حواله بالا -

(۹) (كشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱) -

د مذکورہ تعلیق تخریج حبیب بن ابی عمرہ رحمہ اللہ دا تعلیق د قبیصہ پہ طریق سرہ موصول دی. (۱) او حبیب بن ابی عمرہ رحمہ اللہ دا تعلیق ابونعیم رحمہ اللہ "المستدرک" کنبی او اسماعیلی موصولاً نقل کریدی. (۲)

د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت د باب د ترجمہ سرہ د باب د احادیثو مناسبت پہ دی معنی دی چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم حج د بنحو د پارہ جہاد گرخولی دی. (۳)

۶۲- باب: غَزْوُ الْمَرْأَةِ فِي الْبَحْرِ

د ترجمہ الباب مقصد: امام بخاری رحمہ اللہ مقصد د دی ترجمہ نہ هغه اختلاف طرف ته اشاره کول دی چہ د جمهورو او امام مالک رحمہ اللہ پہ مینخ کنبی دی. (۴)
امام مالک رحمہ اللہ د بنحو سمندری جنگ کنبی شرکت ناخوښوی او منع گرخوی خو د جمهورو په نزد بنخې چہ څنگه د زمکې په جنگ کنبی حصہ اخستی شی دغه شان په سمندری جنگ کنبی هم شرکت کولی شی. (۵)

[۲۷۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا أَبُو اسْحَاقَ هُوَ الْغَزَارِيُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا (۱) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى ابْنَةِ مِلْحَانَ فَأَتَتْهَا عِنْدَهَا ثُمَّ فُجِكَ فَقَالَتْ لِمَ تَضْحَكُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي يَرْكَبُونَ الْبَحْرَ الْأَخْضَرَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مِثْلَهُمْ مِثْلُ الْمُلُوكِ عَلَى الْأَمِيرَةِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يُجْعَلَنِي مِنْهُمْ قَالَ اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا مِنْهُمْ ثُمَّ عَادَ فَضَحِكَ فَقَالَتْ لَهُ مِثْلُ أُوْمِمَ ذَلِكَ فَقَالَ لَهَا مِثْلُ ذَلِكَ فَقَالَتْ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يُجْعَلَنِي مِنْهُمْ قَالَ أَلَيْتِ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَلَسْتُ مِنَ الْآخِرِينَ قَالَ قَالَ أَنَسٌ فَتَزَوَّجَتْ عِبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ فَرَكِبَتْ الْبَحْرَ مَرَّتَيْنِ قَرِظَةً فَلَمَّا قَفَلَتْ رَكِبَتْ دَابَّتَهَا فَوَقَصَتْ بِهَا فَسَقَطَتْ عَنْهَا فَسَأَتْ [ر: ۲۳۶]

تراجم رجال

۱- عبد الله بن محمد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد مسندی رحمہ اللہ دی د دوی حالات ((کتاب الایمان باب امور الایمان)) لاندې تیرشوی دی. (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۴) -

(۲) (تعلیق التعلیق (ج ۳ ص ۴۱) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۴) -

(۴) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۵) -

(۵) (حواله بالا والتمهید (ج ۱ ص ۲۳۳) -

(۶) (قوله: انصاری الله عنه: الحديث من تخریجه فی اوائل کتاب الجهاد باب الدعاء بالجهاد..... -

(۷) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۷) -

- ۲- معاویه بن عمرو: دا ابو عمرو معاویه بن عمرو الازدی رضی اللہ عنہ دی. (۱)
- ۳- ابواسحاق: دا ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن الحارث فزاری رضی اللہ عنہ دی. (۲)
- ۴- عبداللہ بن عبدالرحمن الانصاری: دا ابوطوالہ عبداللہ بن عبدالرحمن بن معمر بن حزم رضی اللہ عنہ دی. (۳)

د- انس: دا مشہور صحابی خادم نبی، حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات ((کتاب الایمان باب من الایمان ان یحب لایہ ما یحب لنفسہ)) پہ ذیل کنبی تیرشوی. (۴)

قوله: قال: قال انس: فتزوجت عبادة بن الصامت فزکبت البحر مع بنت

قرظہ: ابوطوالہ فرمائی چه حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائیلی چه حضرت ام حرام رضی اللہ عنہا د حضرت عبادہ بن الصامت رضی اللہ عنہ سرہ نکاح اوکړه اوبیا هغه بنت قرظہ سرہ په سمندر کنبی سورہ شوه. تنبیہ: د حضرت ام حرام رضی اللہ عنہا حالات (کتاب الجهاد) په اول او د هغې د خاوند حضرت عبادہ بن صامت رضی اللہ عنہ حالات ((کتاب الایمان باب بلاترجمه)) لاندې تیرشوی دی. (۵)

قوله: بنت قرظہ: دا د حضرت معاویه بن ابی سفیان رضی اللہ عنہ بی بی محترمه فاخته بنت قرظہ رضی اللہ عنہا ده، بعض حضراتو د هغې نوم کنود خودلی دی. (۶) د هغې پلار قرظہ بن عبد عمرو بن نوفل بن عبد مناف دی، لکه چه خلیفه بن خیاط په خپل تاریخ کنبی د هغې تصریح کړیده. او بعض حضراتو ته دا وهم شویدی چه هغوی حضرت فاخته د حضرت قرظہ بن کعب الانصاری رضی اللہ عنہ لور گرځولي ده. (۷)

او بلاذری په خپل تاریخ کنبی ذکر کړی دی چه قرظہ بن عبد عمرو په حالت د کفر کنبی مړدی او د هغه لور (فاخته) رویت ثابت دی، د هغې د رور مسلم بن قرظہ رضی اللہ عنہ هم، چه د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا د طرف نه جنگیدلو او په جنگ جمل کنبی شهید شو. (۸)

دا د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ سره د اسلام رومبني بحری جنگ کنبی شریکه وه. کما فی حدیث الباب. تنبیہ: د حدیث باب تول تشریحات د (کتاب الجهاد) په شروع کنبی ((باب الدعاء بالجهاد

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الاذان باب اقبال الامام علی الناس عنه تسوية الصفوف -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الجمعة باب القائلة الجمعة -

(۳) (کشف الباری ج ۲ ص ۲) -

(۴) (کشف الباری ج ۲ ص ۲) -

(۵) (کشف الباری ج ۲ ص ۴۸) -

(۶) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۶۵) وفتح الباری ج ۶ ص ۷۶ -

(۷) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۶۵) وفتح الباری ج ۶ ص ۷۷ -

(۸) (حواله بالا -

والشهادة....)) په ذیل کښې راغلی دی، البته دلته د حدیث باب سند سره متعلق دوه بحثونه مونږ ذکر کوو.

بحث اول: د دې حدیث په سند کښې دی ((حدثنا ابواسحاق هو الفزاري عن عبد الله بن عبد الرحمن الانصاري)) د ټولو روایتونوسنه دغه شان دې چې د ابواسحاق او عبدالله په مینځ کښې بل راوی نشته. (۱)

لیکن ابومسعود رضی الله عنه په (اطراف) کښې دا دعوی کړېده چې د دې دواړو په مینځ کښې یو راوی زانده بن قدامه ساقط شویږي. حافظ جمال الدین مزی رحمته الله هم د هغه دا قول برقرار ساتلې اود ابومسعود رضی الله عنه د قول د تائید دپاره ئی دا فرمائیلې چې مسیب بن واضح رضی الله عنه دا

حدیث ((عن ابی اسحاق الفزاري، عن زائدة، عن قدامة)) په طریق باندې نقل کړېږي. (۲)

د علامه ابومسعود رحمته الله او حافظ مزی رحمته الله دا دعوی د بعض وجوهاتو په بنا صحیح نه ده ① حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چې د حافظ مزی رحمته الله د ابومسعود رحمته الله قول برقرار ساتل اود هغې تائید د مسیب بن واضح په روایت سره کول صحیح نه دی، هم دبخاری شریف روایت صحیح دي. (۳) د دې وجه دا ده چې مسیب بن واضح ضعیف دي اود یو ضعیف راوی د روایت په بنا د صحیح بخاری روایت غلط نشي ګرځولې کیدی. (۴)

② همدغه روایت امام احمد په خپل (مسند) کښې د ((معادية بن عمرو عن ابی اسحاق)) په طریق نقل کړېږي په دې کښې هم د دې دواړو په مینځ کښې بله واسطه نشته، نه د زانده او نه د بل چا. (۵)

③ ابوعلی جیانی رحمته الله او ابومسعود رحمته الله باندې کولو سره فرمائی ((تتبع طرق هذا الحديث عن ابی اسحاق الفزاري فلم اجد فيها زائدة)) یعنی ابواسحاق نه مروی د دې حدیث ټول طرق تتبع ما کړېده نو په دې کښې په یو کښې زانده موجود نه دي موندلې. (۶)

④ حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چې ما د ابواسحاق فزاري کتاب (السیر) کښې دا حدیث اوکتلو نو په هغې کښې هم زانده نه وو. (۷)

⑤ همدغه روایت حافظ ابونعیم رحمته الله هم "المستخرج" کښې په دې سند سره نقل کړېږي. ((حدثنا ابن المقرئ ثنا ابو عمرو دبة ثنا السيب بن واضح، عن ابی اسحاق عن ابی طوالة عن انس رضي الله عنه))

(۱) (فتح الباری (ج ص ۷۷) -

(۲) (تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف (ج ۱۳ ص ۷۳) -

(۳) (النكت الظراف (ج ۱۳ ص ۷۳) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۷) -

(۵) (مسند امام احمد (ج ۳ ص ۲۶۵) -

(۶) (النكت الظراف (ج ۱۳ ص ۷۳) -

(۷) (حواله بالا -

دې کښې هم زانده نشته. (۱)
 د دې ټول تفصیل حاصل دا شو چه د ابومسعود رضی الله عنه دا دعوی چه د صحیح بخاری په روایت کښې ابواسحاق او عبدالله الانصاری په مینځ کښې یو راوی زانده بن قدامه ساقط شویډې صحیح نه ده او هم د صحیح بخاری روایت صحیح دې.
 ابومسعود ته دا وهم ولې اوشو؟ دحافظ ابن حجر رحمته الله په قول ابومسعود مشقی رضی الله عنه ته دا وهم ځکه شویډې چه معاویه بن عمرو څنگه دا حدیث د ابواسحاق نه اخستی دې، دغه شان د ((زائده عن ابی طوالة)) په طریق سره ئې هم حاصل کړیډې.

ابومسعود مشقی رضی الله عنه دا گنړلی دی چه دا روایت د معاویه په نزد ((عن ابی اسحاق عن زائده)) طریق نه دې خو خبره داسې نه ده، بلکه معاویه سره دا روایت د ابواسحاق او زانده دواړو نه دې. معاویه بن عمرو دا روایت بیانولو سره کله د دواړو ذکر کوی او کله کله د هریو نه جدا روایت بیانوی.

امام احمد رحمته الله په خپل (مسند) کښې معاویه بن عمرو د دې حدیث تخریج او هلته د زانده په روایت باندې د ابواسحاق روایت معطوف کړیډې، نو د معاویه بن عمرو دا روایت اول ((ثنا معاویه بن عمرو ثنا زائده ثنا عبدالله بن عبد الرحمن بن معمر الانصاری)) په سند سره بیان کړو (۲) بیاد دې نه پس همدغه روایت ((ثنا معاویه بن عمرو ثنا ابواسحاق عن عبدالله بن عبد الرحمن بن معمر)) په سند سره ذکر کړو. (۳)

او اسماعیلی دا حدیث ((ابی خیشمة عن معاویه بن عمرو عن زائده)) په طریق سره نقل کړیډې او صرف زانده ئې ذکر کړیډې.

ابوعوانه هم دا روایت په خپل 'صحیح' کښې ((عن جعفر الصائغ عن معاویه)) په طریق سره نقل کړیډې. بهر حال د دې ټول تفصیل نه به په تاسو دا خبره واضحه شوی وی چه د صحیح بخاری په روایت کښې څه راغلی دی هم هغه صحیح دی. (۴) والله اعلم.

دوئم بحث: حدیث باب سره د حضرت انس رضی الله عنه نه درې کسان روایت کوی. اسحاق بن ابی طلحه، محمد بن یحیی بن حبان او ابوطواله عبدالله بن عبد الرحمن الانصاری.
 اوس سوال دا پیدا کیږی چه دا حدیث د مسند انس رضی الله عنه نه دې، یا مسند ام حرام رضی الله عنه نه؟ د دې وجه داده چه دا روایت کله ابو اسحاق د حضرت انس رضی الله عنه نه روایت کړونود دې الفاظ دادی ((کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یدخل علی امر حرام)) (۵)

(۱) (حواله بالا -

(۲) (مسند احمد (ج ۳ ص ۲۶۴) -

(۳) (مسند احمد (ج ۳ ص ۲۶۵) -

(۴) (فتح الباری (ص ۷۷) -

(۵) (الحديث اخرجه لبخارى كتاب الجهاد والسير باب الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء رقم (۲۷۸۸-۲۷۸۹) -

او ذابوطواله الفاظ داسې دي ((دخل رسول الله صلى الله عليه على ابنة ملحان)) (۱)
 د دې دواړو يعنی ابواسحاق او ابوطواله د کلام نه دا معلومیږي چه دا حدیث د مسند انس
 ﷺ نه دي.

محمد بن یحیی خپل روایت داسې بیانوي ((من انس عن حالته امر حرام)) (۲) د ده کلام په دې
 خبره واضح دلالت کوي چه دا حدیث د مسند حرام نه دي او همدغه معتمد خبره ده.
 کیدشي چه حضرت انس ﷺ په دې موقع حاضر نه وو نو هغوی په حدیث کښې بیان شوې
 واقعه د خپلې ترور حضرت ام حرام ﷺ نه واوریده، همدغه حدیث د ام حرام ﷺ نه عمیر
 بن الاسود هم روایت کړېدې کوم کښې چه ښکاره دا ذکر دی چه دا حدیث د مسانید ام
 حرام نه دي، عمیر بن اسود فرمائی ((فحدثتنا ام حرام انها سمعت النبی صلی الله علیه وسلم یقول:
 اول جیش من امق.....)) (۳)

د دې بحث خلاصه اوس دا شوه چه د حدیث د شروع حصه مسند انس ﷺ نه ده او د خوب
 چه کومه واقعه ده هغه د مسند ام حرام نه ده. چونکه حضرت انس ﷺ په دې موقع موجود
 نه وویه دې وجه هغوی ذکر شوې پورتنی واقعه د خپلې ترور حضرت ام حرام ﷺ نه
 اخستی ده.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث د باب د ترجمه سره مناسبت واضح دي او
 هغه داسې چه د ((غزو المرأة فی البحر)) باب قائم کړیښودې او په حدیث کښې هم د حضرت ام
 حرام او فاخته بنت قرظ په ((غزو البحر)) کښې د حضرت معاویه ﷺ په امارت کښې د
 شرکت ذکر دي. (۴)

۶۳- بَاب: حَمْلُ الرَّجُلِ امْرَأَتَهُ فِي الْغَزْوِ دُونَ بَعْضِ نِسَائِهِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری ﷺ دلته دا خودل غواړي که سړې دخپلو ښځو نه بعضي
 په جهاد کښې د خدمت وغيره په غرض بوځي اوباقی بونه څي نو په دې کښې هيڅ بدیت
 نشته. (۵) لیکن علامه عینی ﷺ فرمائی چه دلته د یو قید اضافه کول ضروری دي او هغه
 دا چه د دې ښځو په منیځ کښې به خسنړې هم کوي (قرعه اندازی) لکه چه د باب په حدیث
 کښې ذکر دي. (۶)

(۱) (صحيح البخاری کتاب الجهاد والسير باب غزو المرأة فی البحر رقم (۲۸۷۷، ۲۸۰۰) -

(۲) (صحيح البخاری کتاب الجهاد والسير باب فضل من یصرع فی سبیل الله رقم (۲۷۹۹-۲۸۰۰) -

(۳) (صحيح البخاری کتاب الجهاد والسير باب ما قيل فی قتال الروم رقم (۲۹۲۴) وانظر لهذا البحث كله

فتح الباری (ج ۶ ص ۷۷) والنکت الظراف علی الاطراف (ج ۱ ص ۲۶۲) و (ج ۱ ص ۷۳) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۴) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۵) -

(۶) (حواله بالا -

[۲۷۳] حَدَّثَنَا حُجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ الْيَمِينِيُّ حَدَّثَنَا يُونُسُ قَالَ سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ قَالَ سَمِعْتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ وَعَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ وَعُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ حَدِيثِ عَائِشَةَ كُلِّ (۱) حَدَّثَنِي طَائِفَةٌ مِنَ الْحَدِيثِ قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ أَقْرَعَ بَيْنَ نِسَائِهِ فَأَيَّتُهُنَّ يَخْرُجُ سَمِعْتُهَا خَرَجَ بِهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَقْرَعَ بَيْنَنَا فِي غَزَاةٍ فَخَرَجَ فِيهَا سَمِعْتُ فَخَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ مَا أُنْزِلَ الْحِجَابُ [۲۷۴: ر]

تراجم رجال

- ۱- حجاج بن منهل: دا ابو محمد حجاج بن منهل انماطی بصری رحمته الله دی. د دوی حالات ((کتاب الایمان باما جاء ان الاعمال بالنية والحسبة....)) لاندې تیر شوی دی. (۲)
- ۲- عبدالله بن عمر: دا عبدالله بن عمر نمیری رحمته الله دی. (۳)
- ۳- یونس: دا یونس بن یزید بن ابی الجاد ایلی رحمته الله دی. د دوی مختصر حالات ((بده الوحی)) د پنځم حدیث په ذیل کښې تیر شوی دی. (۴)
- ۴- زهري: دا امام محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رحمته الله دی. د دوی مختصر حالات ((بده الوحی)) د دریم حدیث په ذیل کښې تیر شوی دی. (۵)
- ۵- عروه بن الزبير: دا جلیل القدر تابعی حضرت عروه بن زبیر رحمته الله دی. د دوی مختصر حالات ((بده الوحی)) د دوئم حدیث په ذیل کښې تیر شوی دی. (۶)
- ۶- سعید بن المسیب: دا مشهور تابعی حضرت سعید بن المسیب رحمته الله دی. د دوی حالات ((کتاب الایمان باب من قال ان الاعمال هو العمل)) لاندې تیر شوی دی. (۷)
- ۷- علقمه بن وقاص: دا علقمه بن وقاص بن محصن لیثی رحمته الله دی. د دوی حالات ((کتاب الایمان باما جاء ان الاعمال بالنية والحسبة)) کښې تیر شوی دی. (۸)

(۱) قوله: عن حديث عائشة رضي الله عنها: الحديث مرتخرجه في كتاب الهية باب هية المرأة لغير زوجها..

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۷۴۴) -

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الشهادات باب اذا عدل رجل رجلا.... -

(۴) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۶۳) وانظر كشف الباری (ج ۳ ص ۲۸۲) -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۶) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱) -

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۵۹) -

(۸) (کشف الباری (ج ۲ ص ۷۴۱) -

۸- عبیدالله بن عبد الله: داعبیده بن عبد الله بن عتبہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دی. د دوی خہ حالات ((ہدء الوسی)) پنخم حدیث لاندی او مفصل حالات ((کتاب العلم باب مقی یصح سہام المصیر)) کنبی تیرشوی دی. (۱)

۹- عائشہ: دا حضرت عائشہ ام المؤمنین عائشہ بن ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہا ده. د دوی حالات ((ہدء الوسی)) د دونم حدیث لاندی راغلی دی. (۲)
تنبیہ امام بخاری رحمہ اللہ دلته د باب لاندی چہ کوم حدیث ذکر کړیدی، هغه د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا مشهور حدیث ((حدیث الافک)) دی. د دې حدیث مکمل تشریح (کتاب المغازی) کنبی راغلی ده. (۳)
د حدیث د ترجمہ الباب سره مطابقت: د حدیث باب د ترجمہ سره مطابقت ظاهر دی او په دې کنبی تصریح ده چہ عائشہ رضی اللہ عنہا نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خپل خان سره بوتلې وه، هغه نی د خسری راویستونه پس بوتلې وه. (۴)

۶۳- بَابُ: غَزْوِ النِّسَاءِ وَقِتَالِهِنَّ مَعَ الرِّجَالِ

د ترجمہ الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چہ د دې خبرې احتمال دی چہ د امام بخاری رحمہ اللہ غرض د باب د ترجمہ نه د ابیان کول وی چہ ښځې خود غزوې دپاره اووتلې لیکن هغوی به جنگ نه کوی نو د عبارت تقدیر به دا وی ((وقتالهن مع الرجال، ای هل هوساتمن، لو اذا خرجن في الغزو اقتصرن على ما ذكر من مداواة الجرحى وحوادثك؟)) اود ښځو د سره جنگ کول آیا دا شائع دی یا که ښځې د سرودپاره د غزوې دپاره اووتلې نو د زخمیانو مرهم پټنی یا د دې قسم په نور خدمت باندې به اقتصار کوی؟ (۵)

[۲۷۳] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْبُدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ (۶) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمَ أُحُدٍ انْهَزَمَ النَّاسُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَلَقَدْ رَأَيْتُ عَائِشَةَ

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۶۶) و (ج ۳ ص ۳۷۹) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱) -

(۳) (کشف الباری کتاب المغازی باب حدیث الافک (ص ۳۳۲) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) -

(۶) (قوله: عن أنس رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً كتاب الجهاد والسير باب المجن ومن ينرس بترس صاحبه، رقم (۲۹۰۲) وكتاب فضائل اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم باب مناقب ابی طلحه رضي الله عنه رقم (۳۸۱۱) وكتاب المغازی باب «اذهمت طائفتان منكم ان تفشلا...» رقم (۴۰۶۴) و مسلم كتاب الجهاد باب غزوة النساء مع الرجال رقم (۴۶۸۳)

بُنْتُ أَبِي بَكْرًا وَأُمَّ سُلَيْمٍ وَإِنَّهُمَا لَمَشْمَرَتَانِ أَرَى خَدَمَ سَوْقِيهَمَا تَنْقُزَانِ الْقِرْبَ وَقَالَ غَيْرُهُ تَنْقُلَانِ الْقِرْبَ عَلَى مُتُونِهِمَا ثُمَّ تَفْرُغَانِيهِ فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ ثُمَّ تَرْجِعَانِ فَتَمْلَأْنِيهَا ثُمَّ تَجِيشَانِ فَتَفْرُغَانِيهَا فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ [۲۷۴۶، ۳۶۰۰، ۳۸۳۷]

تراجم رجال

- ۱- ابو معمر: دا ابو معمر عبدالله بن عمرو بن ابی الحجاج منقری رضی اللہ عنہ دی.
  - ۲- عبدالوارث: دا عبدالوارث بن سعید بن ذکوان تميمی بصری رضی اللہ عنہ دی، ددی دواړو حضراتو حالات (کتاب العلم باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: اللهم علمه الكتاب) کښې تیر شوی دی (۱)
  - ۳- عبدالعزيز: دا عبدالعزيز بن صهيب بنانی بصری رضی اللہ عنہ دی. د دوی مختصر حالات ((کتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان)) کښې راغلی دی. (۲)
  - ۴- انس: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالك رضی اللہ عنہ دی، د دوی حالات ((کتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لآخيه ما يحب لنفسه)) په ذیل کښې تیر شوی دی. (۳)
- قوله: قال لما كان يوم احدا انهم من الناس عن النبي صلى الله عليه وسلم:**
حضرت انس رضی اللہ عنہ د جنگ احد په ورځ چه کله خلقو ماتې او خوړل او د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه خواره شول.
- دلته حضرت انس رضی اللہ عنہ په جنگ احد کښې د مسلمانانو د ماتې سره مخ کیدلو طرف ته اشاره او فرمائیل، د کتاب المغازی په روایت کښې نور تفصیل ذکر دی. کوم چه مصنف رضی اللہ عنہ دلته مصنف د اختصار په غرض سره حذف کړیدی. (۴)
- قوله: قال ولقد رايت عائشة بنت ابي بكر وامر سليم، وانهما لمشمرتان:** حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی ما حضرت عائشه او ام سليم رضی اللہ عنہما اوکتلې چه هغوی خپلې پینځې اوچتې کړې وې.
- حضرت ام سليم رضی اللہ عنہا دا مشهوره انصاری صحابیې او د حضرت انس رضی اللہ عنہ موده. (۵)
- ((مشمرتان)) د باب تفعیل نه اسم فاعل، تشبیه مؤنث صیغه ده، وئیلی شی ((شمالثوب من ساقیه)) یعنی هغې کپړې د پندونه اوچتې کړې. (۶)

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۵۶-۳۶۱) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲) -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۴) (د تفصیل دپاره اوگوری کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۳۰) -

(۵) (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب العلم باب الحياء فی العلم -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۲۶) ومصباح اللغات مادة شمر -

«اری عدم سوقتها» ماد هغې د هندو پانزیب ته کتل. «عدم»، بفتح الغام المعجمة والذال المهملة

«عدمه جمع ده اود دې معنی خلخال یعنی پازیب. (۱)

او سوق جمع د ساق په معنی د پندښی. (۲)

پو سوال اود هغې جواب: دلته سوال دا پیدا کیږي چه حضرت عائشه رضی الله عنها خود حضرت انس رضی الله عنه پاره نامحرم وه نو حضرت انس رضی الله عنه د پاره د ام المؤمنین رضی الله عنها پندښی طرف ته کتل څنگه جائز شو؟ علامه نووی رحمته الله علیه د دې سوال دوه جوابونه فرمائیلی دی:

① دا «(دهی عن النظرا لاجنبیات)» نه وړاندې واقعه ده، ځکه چه حضرت انس رضی الله عنه د غزوه احد قصه بیانوی او هغه وخت پورې اجنبیاتو طرف ته د کتلو نهی او ممانعت نه وو نازل شوې.

② حضرت انس رضی الله عنه داخو په حدیث کښې نه دی فرمائیلی چه ما د هغې پندښی ته په قصد سره کتلی وو، د هغه دا خبره په دې باندې محمول ده چه دا نظر کوم پریوتلې وو ناڅاپی او غیر اختیاری توگه باندې وو. (۳)

قوله: تنقزان القرب: هغوی به مشکیزې ډکې اوړلې.

مطلب دا چه مشکیزې به د اوبونه دومره ډکې وې چه د هغې نه به اوبه تونیدلې. پورته چه کومه ترجمه مونږ نقل کړه، دا د حضرت انور شاه صاحب رحمته الله علیه ده. (۴)

«تنقزان» معنی او ضبط: «(تنقزان)» تشبیه مؤنثه غائبه صیغه ده اودا کلمه شارحینو په دوه شان ضبط کړیده ① یوچه د تاء د فتحه سره وی نو د دې باب به «(نصر)» وی اود دې معنی د توبونو او دانگلو به وی. (۵)

لیکن په دې صورت کښې د «(القرب)» نصب مشکل دې. ځکه چه «(التقو)» فعل لازم دې او هغه «(القرب)» کښې د نصب عمل نشی کولې.

د دې اشکال جواب صاحب «(تلویح)» داور کړې چه «(القرب)» «(منصوب علی ذم الخافض)» دې یعنی «(تنقزان بالقرب)» (۶)

② چه داد تاء په ضمه سره وی نو د دې باب «(افعال)» راځی، او په هغه صورت کښې «(القرب)» نصب صحیح دې، مطلب به دا وی چه هغه به د سیر د شدت د وجه مشکیزې خوزولې. (۷)

(۱) (جامع الاصول (ج ۸ ص ۲۴۰) وفتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۶) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۶) -

(۳) (شرح النووی علی مسلم (ج ۲ ص ۱۱۶) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۷) -

(۴) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۳۴) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۶) وفتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) -

(۶) (حواله بالا -

(۷) (حواله بالا -

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے کہ بعض اصول کنبی ضمه د تاء صراحت دی. (۱)
البتہ قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے کہ بعض شیوخ،، القرب،، مرفوع لولی پہ داسی طریقہ ہے
،، القرب علی متونہما،، جملہ اسمیہ بغیر د واو دہ (۲)

او علامہ خطابی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے کہ زما خیال دا دی ہے صحیح لفظ «تقران» دی او «تقر»
وانی درنہ مشکیزہ اوچتولوتہ، د دی وجہ دا دہ ہے وپاندینی باب پہ روایت کنبی امام

بخاری رحمۃ اللہ علیہ تقرن لفظ نقل کریدی. (۳)
خو دا خبرہ منلی شویده ہے دا کلمہ کہ د تاء پہ فتحہ سرہ وی او کہ ضمه سرہ، دا د سیرد
سرعت نہ کنایہ دہ. (۴)

قوله: وقال غیرہ: تنقلان القرب علی متونہما: او د ابومعمر رحمۃ اللہ علیہ نہ علاوہ بل چا
وئیلی دی ہے ہغہ دواو بہ پہ خپلہ شاباندی مشکیزی راورلی.
د مذکورہ تعلیق مطلب او مقصد: د ابوذر، کشمیہنی او حموی پہ نسخو کنبی ہمدانک
دی، دا حدیث ہم ہغہ شان پہ ہغہ سند او متن سرہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ پہ کتاب المغازی غزوہ
احد (۵) لاندی ذکر کریدی. پہ دی کنبی رواتو ہیخ اختلاف نہ دی کرے بلکہ بولو «تقران»
نقل کریدی. (۶)

او پہ «غیرہ» کنبی ضمیر مجرد او ابومعمر طرف تہ راجع دی او د غیر نہ مراد جعفر بن
مہران دی. (۷)
اوس د پورتنی عبارت مطلب دا شو ہے عبدالوارث نہ حدیث باب روایت کونکی بولو
حضراتو ہم «تقران» وئیلی دی خوجعفر بن مہران پہ خپل روایت کنبی «تقران» نقل
کریدی. او دا خبرہ خو د چا نہ ہم پتہ نہ دہ «تقران» پہ صورت کنبی ہے کوم اشکال
وپاندی کیدل ہغہ د «تقران» پہ صورت کنبی نہ راخی خکہ ہے دا فعل متعدی دی او
معنی نی ہم واضح دہ. (۸)

د مذکورہ تعلیق تخریج: مذکورہ تعلیق امام مسلم رحمۃ اللہ علیہ پہ خپل صحیح کنبی د عبداللہ بن

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۶) وقد جاء هذا اللفظ بضم التاء رواية باب مناقبي طلحة رضي الله عنه من
كتاب مناقب الانصار رقم (۳۸۸) وباب «اذممت طائفتان منكم ان تفشلا...» من كتاب المغازی رقم (۴۰۶۴)

(۲) فتح الباری (۷۸۱۶) وعمدة القاری (۱۶۷۱۴) والنهاية (۱۰۶۱۵)۔

(۳) (اعلام الحديث للخطابی (ج ۲ ص ۱۳۸۵)۔

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۸)۔

(۵) (الصحيح للبخاری (ج ص) كتاب المغازی باب «اذممت طائفتان...» رقم (۴۰۶۴)۔

(۶) (تعلیق التعلیق (ج ۳ ص ۴۴۲)۔

(۷) (حواله بالا۔

(۸) (صحيح مسلم كتاب الجهاد والسير باب غزوة النساء مع الرجال رقم (۴۶۸۳)۔

عبدالرحمن الدارمي په واسطه سره، ابويعلي موصلي رحمه الله خپل مسند كښي او اسماعيلي رحمه الله د جعفر بن مهران په واسطه سره بعينه د حديث باب سند سره نقل كړيدي. (١)

قوله: ثم تفرغانه في افواه القوم، ثم ترجعان، فتملائها، ثم يميجنان فتفرغانه

في افواه القوم... بيا به دواړو اوبه د قوم په څلو كښي اړولي، بيا به واپس كيدلي او مشكيزي به نى راډكولي راوړلي او بيا به نى اوبه د قوم په څلو كښي اړولي.

«تفرغانه» د باب افعال نه دي، د دې معنى راغورزولو او اړولو ده، او ضمير منصوب ماء طرف ته راجع دي چه د قرب په لفظ سره مفهوم كيږي اوس مطلب دا شوچه هغه دواړو به هغه اوبه چه په مشكيزو كښي وې د خلقو په څلو كښي ورغورزولي او وړولي. (٢)

او دا بوزر په نسخه كښي «تفرغاهها» دي، په دې صورت كښي ضمير منصوب «التقريب» طرف ته راجع به وي. (٣)

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: علامه ابن المنير اسكندراني رحمه الله د باب د ترجمي په الفاظو باندې اعتراض كولو سره فرماني چه امام بخاري رحمه الله خو ترجمه قائمه كړيده

«غزو النساء وقتالهن مع الرجال» او د باب په مينځ كښي چه كوم حديث ذكر كړيدي په هغې كښي د سر نه د غزوي يا د قتال ذكر نشته، په دې وجه د ترجمه او حديث په ذيل كښي

مناسبت موجود نه دي، فرماني «بؤب على غزوهن وقتالهن، وليس في الحديث اهل قتلى» (٤)

او بيا هغوي پخپله د دې اعتراض جواب ور كولو سره دوه مناسبتونه ذكر كوي:

① چه دا اوونيلې شي چه ښځو د مجاهدينو او غازيانو كوم اعانت او امداد كولو هم دغه د هغوي جهاد وو (٥)

د دې جواب تائيد د مختلفو احاديثونه كيږي. د ابوداؤد شريف روايت دي. حشر بن زياد د خپلې نيا ام زياد رضي الله عنها نه روايت كوي:

«انها خرجت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في غزوة خيبر سادس ست نسوة، فبلغ رسول الله صلى الله عليه

وسلم، فبعث اليها، فجئنا، فراينا فيه الغضب، فقال: مع من خرجتن وبأذن من خرجتن؟ قلنا: يا رسول الله

خرجنا نغزل الشعر، ونعين به في سبيل الله ومعنا دوا للجرى وتناول السهام، ونسقى السويق....» (٦)

يعني هغوي د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره غزوه خيبر ته اووتلي، هغه د شپږو ښځو نه شپږمه ښځه وه،

(١) (تعليق التعليق (ج ٣ ص ٤٤٢) وفتح الباري (ج ٦ ص ٧٨) -

(٢) (عمدة القاري (ج ١٤ ص ١٦٧) وشرح القسطلاني (ج ٥ ص ٨٤) -

(٣) (ارشاد الساري (ج ٥ ص ٨٤) -

(٤) (المتوازي (ص ١٥٦) وعمدة القاري (ج ١٤ ص ١٦٦) وفتح الباري (ج ٦ ص ٧٨) -

(٥) (حواله بالا -

(٦) (سنن ابى داؤد ابواب الجهاد باب فى المرأة والعبد يحديان من الغنيمة رقم (٢٧٢٩) -

نو رسول الله ﷺ ته خبره اورسیدله نو هغوی ﷺ ز مونږ د راغوبستلو دپاره سرې راوړلېکلو نو مونږ په خدمت کښې حاضرې شو. مونږ د هغوی ﷺ په مخ مبارک باندې غصه اولیدله، وې فرمائیل تاسو ښځې دچاسره اود چا په اجازت راوتلې ئې؟ مونږ وئیل یا رسول الله! مونږ په دې وجه راوتلې یو چه سپنږسی به تارونه کوو او ددې په ذریعه به د الله تعالی د لارې مدد کوو او مونږ سره د زخمیانو دپاره دوانی ده او مونږ به غشی نیسو او ستوان به پرې څکوو. په دې حدیث کښې دا راغلی دی چه مونږ به غشو ورونکوته غشی نیسو او دا خبره ښکاره ده چه غازی ته څه ورکونکوته د هغې په مثل اجر او ثواب به ملایږی. (۱)

د دې جواب تائید د حضرت ربیع بن معوذ رضی الله عنه د حدیث نه هم کیږی چه راتلونکی باب نه پس په باب کښې راځی. چه ((کنا مع النبی صلی الله علیه وسلم وندای الجرحی....)) (۲)

دغه شان په مسلم شریف کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما حدیث دې ((وقد کان یغزوهم، فیداوین الجرحی....)) (۳) رسول الله ﷺ به غزواتو کښې ښځې هم خان سره بوتلې چه د زخمیانو خیال به ئی ساتلو او مرهم پتښی وغیره به کولې. (۴)

۵) یا که دا اووئیلې شی چه دغه صحابیاتو رحمهم الله منهن کله د زخمیانو د خیال کولو فریضه پوره کوله او په هغوی به ئی اوبه وغیره څکولې نو بعض وخت د دې امورو پوره کولو په دوران کښې د خپل خان د حفاظت او بچ ساتلو هم ضرورت پېښیدلو او همدغه احتمال غالب دې په دې وجه هغوی ته د قتال نسبت کړی شوې دي. (۵)

د دې احتمال تائید د دې روایت نه کیږی کوم چه حضرت انس رضی الله عنه بیان کړیدی، د صحیح مسلم روایت دي:

((ان امر سلیم اتخذت یوم حنین خنجرًا، فکان معها، فراها ابو طلحة فقال: یا رسول الله هذه امر سلیم معها خنجر فقال لها رسول الله صلی الله علیه وسلم: ما هذا الخنجر؟ قالت: اتخذته ان دنا منی احد من المشرکین بقرت به بطنه)) (۶)

ام سلیم رضی الله عنها په غزوه حنین کښې یو خنجر لاس کښې نیولې وو، چه هم هغې سره وو، حضرت ابو طلحة (چه د ام سلیم خاوند وو) هغې ته اوکتل نو رسول الله ﷺ ته ئی عرض اوکړو دا ام سلیم ده، د چا په لاس کښې چه خنجر دي. نور رسول الله ﷺ ام سلیم رضی الله عنها ته او فرمائیل چه دا خنجر تاڅه له راخستې دي؟ نو هغې اووئیل چه څوک مشرک ماله نزدې راغلو نو په دې خنجر به زه د هغه خټه او شلوم.

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۶) -

(۲) (صحيح البخاری کتاب الجهاد باب مداواة النساء الجرحی فی الغزو رقم (۲۸۸۲) -

(۳) (صحيح مسلم کتاب الجهاد والسير باب النساء الغازيات یرضخ لهن.... رقم (۴۶۸۴) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) -

(۵) (حواله بلا المتوازی (ص ۱۵۶) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۶) -

(۶) (صحيح مسلم کتاب الجهاد والسير باب غزوة النساء مع الرجال رقم (۴۶۸۰) -

د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ د حکومت په زمانه کښې مشهور جنگ، جنگ یرموک کښې ښخو جنگ اوکړو، کله چه رومیانو په مسلمانانو باندې سختې حملې اوکړې او هغوی د مسلمانانو په لښکر کښې راننوتل نو رومیانو ښخې په تورو اووهلې، په دې موقع د قریشو ښخو ډیر په بهادرۍ سره د رومیانو مقابله اوکړه او آخر نې اوتختول. (۱)

۶۵- بَاب: حَمْلُ النِّسَاءِ الْقَرَبِ إِلَى النَّاسِ فِي الْغَزْوِ

د ترجمه الباب مقصد: دامام بخاری رحمته اللہ علیہ مقصد د باب د ترجمې نه د دې امر جواز او مشروعیت خودل دی چه ښخې په غزوه کښې سرو باندې اوبه څکولې شی، په دې کښې د خرج څه خبره نشته. (۲)

[۲۴۵] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ ثَعْلَبَةُ بْنُ أَبِي مَالِكٍ (۳) إِنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَسَمَ مَرُوطًا بَيْنَ نِسَاءٍ مِنْ نِسَاءِ الْمَدِينَةِ قَبِيْرٍ مِرْطَ جَيْدٍ فَقَالَ لَهُ بَعْضُ مَنْ عِنْدَهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَعْطِ هَذِهِ ابْنَةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّتِي يُرِيدُونَ أَمْ كُنْتُمْ يَنْتَ عَلَيْهِ فَقَالَ عُمَرُ أَمْ سَلِيطٌ أَحَقُّ وَأَمْ سَلِيطٌ مِنْ نِسَاءِ الْأَنْصَارِ مِمَّنْ بَايَعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ عُمَرُ فَإِنَّهَا كَأَنْتَ تَزِفِرُنَا الْقَرَبَ يَوْمَ أُحُدٍ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ تَزِفِرُ نَحِيْطَ [۳۸۴۳]

تراجم رجال

- ۱- عبدان: دا عبدالله بن عثمان بن جبلة رضی اللہ عنہ دې.
- ۲- عبدالله: دا عبدالله بن مبارك بن واضح حنظلي رضی اللہ عنہ دې. ددې دواړو حضراتو حالات .
 'هده الوسی' د پنځم حدیث په ذیل کښې راغلی دی. (۴)
- ۳- یونس: دا ابویزید بن یزید بن ابی النجاد ایلی رضی اللہ عنہ دې. د ده مختصر حالات 'هده الوسی' پنځم حدیث (۵) او تفصیلی حالات ((کتاب العلم باب من یرد الله به عیلا....)) لاتدې تیرشوی دی. (۶)
- ۴- شهاب: دا ابوبکر محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی اللہ عنہ دې. د ده حالات ((هده الوسی))

(۱) (ارشاد الساری (ج ۵ ص ۸۴) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۷۷) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۹) -

(۳) (قوله: ثعلبة الحديث أخرجه البخاری ایضاً کتاب المغازی باب ذکر ام سلیط رقم ۴۰۷۱) والحديث من

افراد عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۰) -

(۴) (کشف الباری (ج ۱ ص ۳۶۱-۳۶۲) -

(۵) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۶۳) -

(۶) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۸۲) -

دریم حدیث کنبی راغلی دی. (۱)
 ۵- ثعلبه بن ابی مالک: دا ابویحیی یا ابومالک ثعلبه بن ابی مالک عبدالله بن سام القرظی المدنی رضی اللہ عنہ دی. (۲)
 دا د بنو قریظه د جمات امام وو او تر آخر عمر پورې په دې منصب باندې وو او د انصارو خلیف وو. (۳)
 د هغه پلار عبدالله بن سام ابومالک اصلا یمنی د یو قبیلہ "کنده" سره د هغه تعلق وو او یهودی مذهب والا وو، د یمن نه راغلی وو مدینه منوره کنبی آباد شوې وو او د بنو قریظه یوسری ابن سعید لور سره ئی نکاح اوکړه او ابومال بنو قریظه خلیف جوړ شو په دې وجه هغه ته قرظی وائی. (۴)
 او د هغه پلار عبدالله بن سام غالباً غزوه بنی قریظه کنبی د کفر په حالت کنبی او وژلې شو. (۵)
 حضرت ثعلبه رضی اللہ عنہ صحابی دې که نه؟ د حضرت ثعلبه رضی اللہ عنہ په صحابی کیدو کنبی د محدثینو اختلاف دې. ابن سعد، امام ابوحاتم، ابن حبان، عجللی او داسې نور بعض حضرات هغه ته تابعی وائی. ابن ابی حاتم فرمائی (سالت ابی عن ثعلبه بن ابی مالک؟ فقال: هو من التابعین) (۶)
 خو امام یحیی بن معین، حافظ جمال الدین مزنی، امام بخاری، ابن عبدالبر، ابن قانع، ذهبی او مصعب بن عبدالله زبیری رضی اللہ عنہ وغیره رائې دا ده چه صحابی دې. (۷)
 تاسو د فریقینو اقوال او کتل خو راجح همدغه معلومیری چه دا صحابی دې.
 علامه ابن عبدالبر رحمۃ اللہ علیہ په قول حضرت ثعلبه قرظی رضی اللہ عنہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په مبارکه زمانه کنبی اسلام قبول کړې وو. (۸)
 پخپله د حضرت ثعلبه رضی اللہ عنہ وینا ده، سماک بن حرب رضی اللہ عنہ د حضرت ثعلبه رضی اللہ عنہ نه زوایت کوی چه هغوی فرمائیلی دی: ((كنت فلما على عهد النبي صلى الله عليه وسلم)) (۹)
 په دې وجه راجح همدغه دی چه هغه صحابی دې. او هغوی په حالت اسلام کنبی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم لیدلې دې. او ابن ماجه کنبی د هغه مرفوع روایت هم موجود دې. (۱۰)

- (۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶) -
- (۲) (تهذيب الكمال (ج ۴ ص ۳۹۷) وطبقات ابن سعد (ج ۵ ص ۷۹) -
- (۳) (حواله بالا الجرح والتعديل (ج ۲ ص ۳۹۰) رقم (۱۸۷۵) -
- (۴) (طبقات ابن سعد (ج ۵ ص ۷۹) -
- (۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۹) والاصابة (ج ۱ ص ۲۰۱) -
- (۶) (تهذيب التهذيب (ج ۲ ص ۲۵) وحاشية سبط ابن العجمی (ج ۱ ص ۲۸۴) وطبقات ابن سعد [ص ۷۹] وتعليقات معجم الصحابة (ج ۳ ص ۹۲۴) -
- (۷) (تهذيب الكمال (ج ۴ ص ۳۹۷) والاستيعاب (ج ۱ ص ۱۳۲) وتاريخ البخاری الكبير (ج ۱ ص ۱۷۴) ومعجم الصحابة (ج ۳ ص ۹۲۴) والكاشف للذهبي (ج ۱ ص ۲۸۴) -
- (۸) (الاستيعاب (ج ۱ ص ۱۳۲) -
- (۹) (حاشية سبط ابن العجمی على الكاشف (ج ۱ ص ۲۸۴) -
- (۱۰) (اخرج ابن ماجه لثعلبه بن ابی مالک عن النبي صلى الله عليه وسلم كان يخطب قائما خطبتين يفصل بينهما جلوس وابوبكر وعمر رضى الله عنهما كذلك. سنن ابن ماجه: كتاب الرهن، باب الشرب من الاودية رقم (۲۴۸۱)

حافظ ابن حجر رحمته الله د هغوی صحابی کیدو ته ترجیح ورکولو سره لیکي: ((وحدیثه عن عمر بن صحیح البخاری ومن یقتل ابوه بقریظة ویكون هو یصدد من یقتل لولا الانبات لایتم ان یصح سماعه فلهذا الاحتمال ذکرته هنا)) (۱)

یعنی د حضرت عمر رضی الله عنه نه په صحیح بخاری کښې د هغوی حدیث موجود دي او د چاپلار چه په بنو قریظه کښې قتل شوې وی او هغه پخپله هم قتل کیدو ته نژدې وی که د انبات معامله نه وه نو د هغه سماع عن النبی صلی الله علیه و آله صحیح کیدل ممتنع نه ده، په دې وجه د حضرت ثعلبه رضی الله عنه تذکره ما (قسم اول) کښې نقل کړیده.

او حافظ ابن حجر رحمته الله "الاصابة" په قسم اول کښې د هغه صحابه کرامو ترجمه او تذکره لیکلي ده د چا رویت او صحبت چه ثابت وی، که هغه ثبوت په کومه طریقه هم وی. (۲)

مصعب بن عبد الله زبیری رضی الله عنه فرماني ((سنه سن عطية وقصته كقصته)) (۳) یعنی حضرت ثعلبه د حضرت عطیه رضی الله عنه هم عمر دي او د حضرت ثعلبه رضی الله عنه قصه هم د عطیه رضی الله عنه د قصې په شان ده. (۴)

دا خبره دي واضحه وی چه د حضرت عطیه رضی الله عنه په صحبت کښې هیڅ اختلاف نشته. هغه په اتفاق سره صحابی دي

نو حضرت ثعلبه رضی الله عنه به هم صحابی شمیرلې شي. حضرت ثعلبه رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه، حضرت عمر، حضرت عثمان، حضرت جابر او حارثه بن نعمان رضی الله عنه وغیره نه د حدیث روایت کوي.

او د هغه نه روایت کونکو کښې د هغه خوئی ابومالك، منظور، زهري، مسورین رفاعه، محمد بن عقبه او صفوان بن سلیم وغیره شامل دي. (۵)

دا د صحیح بخاری، ابوداؤد او ابن ماجه راوی دي. (۶) او د هغه په صحاح سته کښې صرف یو مرفوع حدیث دي. (۷)

(۱) (الاصابة (ج ۱ ص ۲۰۱) -

(۲) (الاصابة (ج ۱ ص ۴) -

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۴ ص ۳۹۷) -

(۴) (وقصة عطية رواها الانمة الاربعة وهي: عن عطية القرظي قال: كنت فيمن حكم عليهم سعد بن معاذ، فشكوا في امن الذرية انا او من المقاتلة؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: انظروا فان كان انبت الشعر فاقتلوه والافلاتقتلوه. قال: فاذا عانتى لم تنبت فالقونى فى الذرية فلم اقتل. انظر سنن ابى داؤد ابواب الحدود باب فى الغلام يصيب الحد. رقم (۴۴۰۴-۴۴۰۵) والترمذى ابواب السير باب ماجاء فى النزول على الحكم رقم (۱۵۸۴) والنسائى كتاب قطع السارق باب ماجاء البلوغ وذكر السن..... رقم (۴۹۸۴) وابن ماجه ابواب الحدود باب من لا يجب عليه الحد رقم (۲۵۴۱) -

(۵) (شيوخ وتلامذه د پاره اوگوري تهذيب الكمال (ج ۴ ص ۳۹۷-۳۹۸) -

(۶) (تهذيب الكمال (ج ۴ ص ۳۹۸) -

(۷) (تعليقات معجم الصحابة (ج ۳ ص ۹۲۴) وخلاصة الخزرجى (ص ۵۷) حرف الثاء من اسمه ثعلبة -

۱- عمر بن الخطاب: دا خليفه ثانى امير المؤمنين حضرت عمر بن الخطاب العدوى رضي الله عنه دې. د دوى مختصر حالات ((هده الوسى)) په رومېنى حديث او مفصل حالات ((كتاب الايمان بها زياده الايمان ونقصيانه)) لاندې تير شوى دى. (۱)

قوله: ان عمر بن الخطاب رضى الله عنه قسم مروطاً بين نساء من نساء

المدينة، فبقى مروط جيد: حضرت ثعلبه بن ابى مالك رضي الله عنه فرمانى چه حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه د مدينې منورې په بنځو کښې څاډرونه تقسيم کړل، نو يو ښه څاډر بچ شو.

مروط - بضم اليم والراء - مروط جمع ده، د وړنې يا ريښمو څاډر ته وائى. (۲)
((قال له بعض من عنده: يا امير المؤمنين، اعط هذا ابنة رسول الله صلى الله عليه وسلم القى عندك - يريدون: ام كلثوم بنت علي))

نو حضرت عمر رضي الله عنه سره ناست يو سړى او وئيل امير المؤمنين! دا څاډر د رسول الله صلى الله عليه وسلم لورې بې ته ورکړه چه ستاسو په نکاح کښې ده. د هغه مراد ام کلثوم رضي الله عنها وه، چه د حضرت علي رضي الله عنه لور وه.

حافظ ابن حجر فرمائى: ((لم اقف على اسبه)) د هغه قائل نوم ماته معلوم نه شو. (۳)

قوله: ام كلثوم رضى الله عنها: دا د حضرت علي او حضرت فاطمه رضي الله عنها د ټولونه كشره لور وه او د حضرات حسنين رضي الله عنهم سكه خور او د رسول الله صلى الله عليه وسلم نمسئى وه، په دې وجه په حديث كښې هغې ته ((بنت رسول الله)) او وئيلې شوه. (۴)

دا د رسول الله صلى الله عليه وسلم په حيات مبارك كښې پيدا شوه او حضرت عمر په خپل دور خلافت كښې د حضرت علي رضي الله عنه نه د هغې رسته د خپل ځان دپاره او غوښتله، هغه وخت دا ماشومه وه. (۵)

د هغې نکاح حضرت عمر رضي الله عنه سره په کال ۱۷ هـ كښې اوشوه. (۶) د هغې نه د حضرت عمر رضي الله عنه يوه لور رقيه او يو ځوى زید پيدا شو. (۷)

د حضرت عمر رضي الله عنه د شهادت نه پس د هغې نکاح عوف بن جعفر بن ابى طالب سره اوشود. د عوف د انتقال نه پس د هغه زور محمد بن جعفر هغې سره نکاح اوکړه، د محمد نه پس

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۹) و (ج ۲ ص ۴۷۴) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۸) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۹) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (حواله بالا والاصابة (ج ۴ ص ۴۹۲) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۸) -

(۶) (د شيعيت اصلى رو پ (ص ۲۷۵) -

(۷) (تهذيب الاسماء واللغات (ج ۲ ص ۳۶۵) وسير اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۵۰۱) -

عبداللہ بن جعفر سرہ د هغې نکاح اوشوه. (۱)
 د حضرت ام کلثوم رضی اللہ عنہا او د هغې د خوی زید بن عمر په یوه ورځ انتقال اوشواو حضرت
 سعید بن العاص رضی اللہ عنہ چه په هغه ورځو کښې د مدینې منورې امیر وو د دواړو جنازه اوکړه.
 دا سانچه د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ د خلافت په شروع ورځو کښې اوشوه. (۲)

قوله: فقال عمر: ام سلیط احق، وام سلیط من نساء الانصار ممن بايع رسول

الله صلى الله عليه وسلم: نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ او فرمائیل چه ام سلیط ډیره حقداره ده،
 او ام سلیط د انصارو په هغه ښځو کښې ده چا چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په لاس بیعت کړې وو.
 حضرت ام سلیط رضي الله عنها: دا حضرت ام قیس بنت عبید بن زیاد بن ثعلبه النجاريه
 الانصاريه رضی اللہ عنہا ده. (۳)

او دا هم په خپل کښت سره مشهوره وه. (۴)
 هغې سره اوله نکاح ابوسلیط بن ابی حارثه بن قیس نجاری کړې وه او د ابوسلیط نه یو
 خوی سلیط او یوه لور فاطمه پیدا شوه نو په دې وجه هغې ته ام سلیط وانی. (۵)
 د ابوسلیط د وفات نه پس دا د مالک بن سنان په نکاح کښې راغله اود هغه نه حضرت
 ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ پیدا شو. (۶)
 هغې ته د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه د بیعت او غزوه احد، خیبر او حنین کښې یوځای کیدو شرف
 حاصل دې. (۷)

قوله: قال عمر: فانها كانت تزفر لنا القرب يوم احد: حضرت عمر رضی اللہ عنہ او فرمائیل
 چه ام سلیط به زمونږ دپاره په جنگ احد کښې مشکیزې راوچتولې او راوړلې. دلته
 حضرت عمر رضی اللہ عنہ د خادر په معامله کښې حضرت ام کلثوم رضی اللہ عنہا په مقابله کښې حضرت ام
 سلیط رضی اللہ عنہا ته ترجیح ورکولو علت ښائی چه حضرت ام سلیط رضی اللہ عنہا به په غزوه احد کښې
 زمونږ دپاره مشکیزې اوچتولې راوړلې نو په دې وجه د دغه خادر زیاته حقداره هغه ده.
قوله: قال ابو عبد الله: تزفر: تخيط: ابو عبد الله (امام بخاری) فرمائی چه تزفر معنی هغې
 به گنډل.

دا جمله صرف د مستملې په روایت کښې ده باقی نسخ صحیح بخاری کښې دا توضیحی
 جمله نشته. (۸)

(۱) (الاصابة (ج ۴ ص ۴۹۲) -

(۲) (حواله بالا وطبقات ابن سعد (ج ۸ ص ۴۶۵) کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۴۰) -

(۳) (طبقات ابن سعد (ج ۸ ص ۴۱۹) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۸) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۸) -

(۶) (فتح الباری (ج ۷ ص ۳۶۷) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۹) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۹) وطبقات ابن سعد (ج ۸ ص ۴۱۸) -

(۸) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۹) وعمدة القاری [ج ۱ ص ۱۶۹] -

امام بخاری رحمہ اللہ د زفر معنی دلتہ گندول بیان کړې دی په دې باندې د بخاری شارحینو اعتراض کړې دي. حافظ ابن حجر او علامه عینی فرمائی ((ذلك لا يعرف في اللغة، وإنما الزفر: الحبل)) (۱) چه دا په لغت کښې غیر معروف ده او زفر په حقیقت کښې د اوچتولو په معنی کښې دي. او قاضی عیاض رحمہ اللہ فرمائی ((غير معروف في اللغة)) (۲) او حضرت شیخ الحدیث صاحب هم د علامه گنگوهی رحمہ اللہ په حواله سره (مقدمه لایع) کښې دا تفسیری جمله د امام بخاری رحمہ اللہ د اوهامونه گرځولې ده. (۳)

بیا حضرت گنگوهی رحمہ اللہ هم پخپله د دې توجیه ذکر کړیده. فرمائی چه کیدیشی د امام بخاری رحمہ اللہ د پورته ذکر شوی تفسیر وجه دا وی ((تزفر)) معنی د هغوی په نزد دا چه حضرت ام سلیط رضی اللہ تعالیٰ عنہا هغه مشکیزې په هغه حال کښې چه هغه خالی شلیدلې وې نو د گندولو دپاره به ئی راوچتولې، او دا اوچتول د مشکیزو د ابوڅکلودپاره نه وی. (۴) او په دې توجیه سره د امام بخاری رحمہ اللہ دا پورتنی تفسیری جمله بالکل صحیح گرځي. او نورو شارحینو حضراتو د دې اعتراض جواب دا ارشاد فرمایلې چه امام بخاری رحمہ اللہ غالباً دلتہ د ابوصالح کاتب اللیث اتباع کړیده، د ابوصالح نه تزفر په معنی د تخمزد مروی دي او د حوزر معنی گندول ده. (۵)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف د باب د ترجمه سره مناسبت د حدیث باب په دې جمله کښې دي ((فانها كانت تزفر لنا القرب يوم احد)) (۶)

۶۲- بَاب: مَدَاوَاةُ النِّسَاءِ الْجُرْحَى فِي الْغَزْوِ

د ترجمه الباب مقصد په دې باب کښې امام بخاری رحمہ اللہ دا بیان کول غواړي چه د حضور صلی اللہ علیہ وسلم په زمانه کښې د جنگ په میدان کښې ښځو به د مجاهدینو د اسلام مرهم پټی او علاج معالجه کوله او دا ثابت دی. (۷) په وړاندینی باب کښې خود ښځومتعلق یو خدمت یعنی مشکیزې اوچتولو او راوړلو ذکر

(۱) (انظر فتح الباری (ج ۶ ص ۷۹) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۶۹) وقال ابن بطال: قوله: تزفر لنا القرب یعنی تحمل قال صاحب العین ولافعال (ای اخلیل النحوی) زفر الحمل زفرا: نهض به والزفر: القربة، والزوافر: الاماء يحملن القرب (ج ۵ ص ۷۹) -

(۲) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۷۵) -

(۳) (مقدمة الایع (ج ۱ ص ۲۴۳) وايضاً انظر لایع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۶) -

(۴) (لایع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۵) -

(۵) (ازشاد الساری (ج ۵ ص ۸۵) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۶۸) فتح الباری (ج ۶ ص ۷۹) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۶۷) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۶۸) -

دو او په دې باب کښې د هغوی سره متعلق یو بل خدمت یعنی د زخمیانو مرهم پټنې وغیره ذکر دي.

[۲۷۲۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ ذَكْوَانَ عَنْ
الرَّبِيعِ بِنْتِ مُعَوِذٍ (۱) قَالَتْ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نُسْقِي وَنُدَاوِي الْجُرْحَى وَنُرُدُّ
الْقَتْلَى إِلَى الْمَدِينَةِ [۵۳۵۵، ۲۷۲۷]

تراجم رجال

۱- علی بن عبد الله: دا امام ابوالحسن علی بن عبدالله ابن المدینی رحمته الله دی. د دوی حالات ((کتاب العلم باب الفهم فی العلم)) لاندې تیر شوی دی. (۲)

۲- بشر بن المفضل: دا ابواسماعیل بشر بن المفضل بن لاحق رقاشی رحمته الله دی. د ده تذکره ((کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: رب مبلغ اوعى من سامع)) لاندې راغلي ده. (۳)

۳- خالد بن ذکوان: دا ابوالحسن خالد بن ذکوان المدنی رحمته الله دی. (۴)

۴- الربیع بنت معوذ رضی الله عنها: دا انصاری صحابیه حضرت الربیع بنت معوذ رضی الله عنها ده. (۵)

قوله: قالت: كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم نسقي، ونداوي الجرحى ونرد القتلى الى المدينة: حضرت ربیع بنت معوذ رضی الله عنها فرمائی چه مونږ نبي کریم صلی الله علیه وسلم سره په یو غزه کښې شریک وو، په زخمیانو باندې به مو اوبه څکولې او د هغوی مرهم پټنې به مو کولې او کوم خلق به چه شهیدان شو هغه به مو مدینې منورې ته اوچتولو راوړلو.

د باب په حدیث کښې دا راغلي دي، د نامحرم سړي مرهم پټنې او د دې قسم نور څیزونه مثلاً د بیمار خیال به موساتلو او موتي (شهداء) د میدان جنگ نه مدینې منورې ته منتقل کول.

یو اعتراض او د هغې چواب: اوس سوال دا پیدا کیږي چه دا څنگه جائز شو چه ښځې د نامحرم سړو پټنې کوي، ځکه چه په دې کښې د پردو سړو او ښځو گډوډ والي لازم راځي؟ (۶)

(۱) (قوله: عن الربيع... " الحديث أخرجه البخاري أيضاً كتاب الجهاد باب رد النساء الجرحى والقتلى رقم (۲۸۸۳) وكتاب الطب باب هل بداوى الرجل المرأة والمرأة الرجل؟ رقم (۵۶۷۹) ولم يخرج غيره من الأئمة الستة -

(۲) (كشف الباری (ج ۳ ص ۲۹۷) -

(۳) (كشف الباری (ج ۳ ص ۲۲۲) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره او گوري كتاب الصوم باب صولم الصبيان -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۶۸) -

شارحینود دې اعتراض دوه جوابونه لیکلي دي:

- ① دا احتمال چه مذکوره واقعه د حجاب د نازلیدلو نه اول وی نو څه حرج نشته. (۱)
- ② علامه قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه ممکن ده چه صحابیات د علاج په دوران کښې سروله د لاس اوړلو نه بغیر علاج کوی، هغه داسې چه دوائی خوصحابیاتو تیاروله او په متاثره حصه باندې هغه دوائی څوک بل سړې یا محرم ښځه لگوی، په دې صورت کښې هم لاس لگول نشي کیدې. (۲)

د حدیث باب نه مستنبط یوه فائده: د باب د حدیث نه دا معلومه شوه چه د ضرورت او حاجت په وخت کښې اجنبی سړې یا ښځه د یو بل علاج معالجه کولې شي، لیکن دا خبره دې خامخاپه خیال کښې ساتي چه د علاج په دوران کښې د متاثره حصې نه د نظر یا لاس لگولو وغیره نه تجاوز اونه کړي. صرف هغه متاثره حصې ته دې گوري او لاس دې اوړي (۳)

ددې وجه داده چه علاج ضرورت دې اودا قاعده مسلمه ده چه (الضرورات تبيح المحظورات) (۴) د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث مطابقت د باب د ترجمه سره بالکل واضح دې او هغه د حدیث په دې جمله کښې دې: ((ونداوی الجرحی)) چه مونږ به د زخمیانو علاج معالجه کوله. (۵)

۶۷- بَاب: رَدِّ النِّسَاءِ الْجُرْحَى وَالْقَتْلَى إِلَى الْمَدِينَةِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دې باب لاندې په میدان جنگ کښې د ښځو متعلق یو بل خدمت یعنی میدان جنگ نه زخمیان او شهیدان منتقل کولو بیان کوی. (۶)

په حدیث باب کښې دی چه ښځو به زخمیان راوچلول راوړل. خو چه کوم مقتولین او شهداء وو هغوی به ئی مدینې منورې ته رسول.

[۲۷۲۷] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ عَنْ خَالِدِ بْنِ ذَكْوَانَ عَنْ الرَّبِيعِ بْنِ مُعَوِذٍ (۷) قَالَتْ كُنَّا نَغْزُو مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَسْقَى الْقَوْمَ وَنَخْدُمُهُمْ وَنَرُدُّ الْجُرْحَى وَالْقَتْلَى إِلَى الْمَدِينَةِ [۲۷۲۷: ر]

تراجم رجال

۱- مسدد: دا مسدد بن مسرهد بم مسربل رحمۃ اللہ علیہ دې. د دوی مختصر تذکره ((کتاب الايمان باب

(۱) (فتح الباری (ج ۱۰ ص ۱۳۶) -

(۲) (ارشاد الساری (ج ۵ ص ۸۵) -

(۳) (فتح الباری (ج ۱۰ ص ۱۳۶) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۸) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۷۹) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۰) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۸) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۹) -

(۷) (قوله: عن الربيع بنت معوذ رضي الله عنها: الحديث مرتخرجه انفا في الباب السابق -

من الايمان ان يحب لاجيه ما يحب لنفسه)) لاندې تيره شويده. (١)
د سندنورو رجال حواله په تيرشوي باب په سند کښې تير شو دی.

قوله: قالت: كنا نغزو مع النبي صلى الله عليه وسلم فنسقي القوم ونرد الجرحى والقتلى الى المدينة:

د نرد الجرحى والقتلى معنى اود دې احتمالات: علامه گنگوهي رحمته الله فرمائي:
(«ونرد الجرحى والقتلى») کښې دوه احتماله دي.

① که قتلى نه مراد حقيقي مقتولين او شهداء وي او لفظ ((قتلى)) په حقيقت باندې محمول کړيشي نو هغه واپس کړولو وجه به دا وي چه د هغوی تدفين وغيره کښې مشغوليت چونکه په قتال کښې خلل پيدا کولو سبب دي. په دې وجه دا شهداء او مقتولين به ښخو د ميدان جنگ نه مدينې منورې ته منتقل کول. (٢)

ليکن په دې معنى او احتمال باندې د دې روايت په وجه دا اشکال کيږي کوم چه امام احمد، ابوداؤد، ترمذی، نسائي او دارمي رحمته الله وغيره نقل کړي دي، د حضرت جابر رضي الله عنه نه روايت دې فرمائي:

(«لما كان يوم احد، جاءت عمق بابي لتدفننه في مقابرنا، فنادى منادى رسول الله صلى الله عليه وسلم: ردوا القتلى الى مضاجعهم»)، (اللفظ للترمذی) (٣)

د دې روايت نه معلومېږي چه نبی اکرم صلی الله علیه و آله شهيدان مدينې منورې ته منتقل کولونه منع فرمائيږي وه او هغوی د خپل شهادت خائي ته واپس کولو حکم ورکړې وو. اود باب په حديث کښې ذکر شوي روايت برخلاف شهيدان مدينې منورې ته د منتقل کولو ذکر دي؟
حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زکريا کاندهلوي رحمته الله د دې اشکال جواب ورکولو سره فرمائي چه بهتر هم دغه ده چه رد القتلى نه هغوی د جنگ د خائي نه قبرونو طرف ته منتقل کول مراد واخستې شي اود دې تائيد د شرح القسطلاني د دې عبارت نه کيږي: «قال السفاقي:

كانوا يوم احدى يجعلون الرجلين والثلاثة من الشهداء على دابة، وتردهم النسائي الى موضع قبورهم» (٤)
سقافسي رحمته الله فرمائي چه د غزوه احد په موقع صحابه کرامو دوه يا درې شهيدان په يو

(١) (كشف الباري (ج ٢ ص ٢) -

(٢) (لامع الدراري (ج ٧ ص ٢٣٦) -

(٣) (الحديث اخرجه الامام احمد في مسنده (ج ٣ ص ٢٩٧) وابوداؤد في سننه ابواب الجنائز باب في الميت يحمل من ارض الى ارض رقم (٣١٦٥) والترمذی في جامعه ابواب الجهاد باب (في ما جاء في دفن القتيل في مقتله) رقم (١٧١٧) والنسائي في سننه ابواب الجنائز باب اين يدفن الشهيد؟ رقم (٢٠٠٦-٢٠٠٧) والدارمي في سننه (ج ١ ص ٣٦) المقدمة باب ما اکرم به النبي صلى الله عليه وسلم في بركة طعامه رقم (٤٣) والخطيب التبريزي في مشکاة المصابيح كتاب الجنائز باب دفن الميت الفصل الثاني رقم (١٧٠٤) -

(٤) (ارشاد الساري (ج ٥ ص ٨٥) وعز العلامة العيني هذا القول الى ابن التين (ج ٤ ص ١٦٩) -

خاروی کیخودل او بنخو به هغه د هغوی قبرونو ته منتقل کول (۱)
 او پاتې شو ((المدینة)) الفاظ نو علامه قسطلانی رحمته الله په قول دا الفاظ د ابوذر په نسخه
 کښې نشته. (۲)

اود دې په جواب کښې داهم وئیلی شی چه ((المدینة)) الفاظو تعلق جرحی سره دې نه چه د
 قتلی نه، اود دې توجیه په صورت کښې معنی بالکل صحیح ده. یعنی بنخو به زخمیان

مدینې منورې ته منتقل کول نه چه شهیدان. (۳)
 یابه دا وئیلی شی چه د حضرت ربیع بنت معوذ رضی الله عنها حدیث کوم چه په باب کښې ذکر دې د
 نبی اکرم صلی الله علیه و آله د ممانعت نه وړاندې دې، یعنی د حضور صلی الله علیه و آله د منع کولو نه مخکې دې
 بنخو شهیدان مدینې منورې ته منتقل کول لیکن روستو هغوی صلی الله علیه و آله او فرمائیل چه شهیدان
 هم د هغوی د شهادت په خای کښې خښ کړئ. دغه شان د سنن او بخاری په روایاتو کښې
 تطبیق کیږی. (۴)

⑤ دوئم احتمال دا دې چه ((قتلی)) نه هغه زخمیان مراد دې کوم چه مرگ ته نژدې وی، پاتې
 شو هغه زخمی صحابه کرام د چا زخمونه چه په نژدې راتلونکي وخت کښې د جوړیدو
 احتمال وو، هغه ئی هم په میدان جنگ کښې باقی پریخودې وو چه د جوړیدو نه پس بیا په
 جنگ کښې شریک شی. (۵)

خوپه دې احتمال باندې دا اشکال کیږی چه که ((قتلی)) نه مراد زخمیان دی نو بیا د جدا
 "جرحی" ذکر کولو څه ضرورت دې؟

د دې اشکال په جواب کښې دا وئیلی شی چه په حدیث کښې "جرحی" نه مراد هغه کسان دی
 چه مرگ ته نژدې نه وی اود هغوی د واپس کولو نه د هغوی خیموته منتقل کول وی. (۶)
 د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث د باب د ترجمه سره مطابقت واضح دې، چه د
 حدیث په دې جمله کښې دې. ((ورد الجرحی والقتلی الی المدینة)) (۷)

۶۸- بَاب: نَزْعُ السَّهْمِ مِنَ الْبَدَنِ

د ترجمه الباب مقصد: علامه ابن المنیر اسکندرانی رحمته الله فرمائی چه امام بخاری د یو وهم

- ۱) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۶) -
- ۲) (ارشاد الساری (ج ۵ ص ۸۵) -
- ۳) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۶) -
- ۴) (حواله بالا (ص ۲۳۷) -
- ۵) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۷) -
- ۶) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۷) -
- ۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۹) -

لري کولو د پاره دا باب قائم کړيدې. چاته دا وهم کيدی شي چه شهيد که په غشي لگيدلې دې نو هغه به د شهيد د بدن نه نشي راويستلې بلکه غشي هم په هغه حالت باندې پريخوديشي لکه څنگه چه هغه د وينو رنگ بدن سره د خنولو حکم ورکړې شوې دې دې د پاره چه د قيامت په ورځ هغه هم په هغه حالت کښې د الله تعالی دربار کښې حاضر شي، نو امام بخاری رحمته الله د دې توهم ازاله فرماني چه داسې څه خبره نشته او حکم هم دغه دې چه کله تاسو شهيد څښ کړئ نو د هغه زغره وغيره کوزه کړئ او وسله کومه چه د هغه په بدن باندې ده هغه جدا کړئ نو غشي به هم راويستې شي. (۱)

د علامه مهلب رحمته الله موقف بل دې هغه فرماني چه امام بخاری رحمته الله دلته د انسان د بدن نه د غشي ويستلو جواز بيانوي، کيدی شي چه د دې د راويستلو سره د هلاکت او مرگ انديښنه وي او دا خپل خان پخپله په هلاکت کښې د اچولو برابر نه دی، او د دې کار نه د نفع او صحت اميدهم وي، هم د دې مثل زخم خیرل او دا شلول او په اوسپنه وغيره باندې داغ لگول يعنی هغه ټول کارونه د کومو په ذريعه چه علاج کولې شي.

مقصد دا شو لکه څنگه چه د زخم خیرل، او په بدن باندې د علاج په غرض داغ لگول جائز دی دغه شان د بدن نه غشي ويستل هم جائز دی. (۲)

حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمته الله دې دوئم يعنی د علامه مهلب رحمته الله قول ته ترجيح ورکړيده ځکه چه د باب حديث د هغه سړی متعلق دې د چانه چه غشي د هغه د ژوند په

حالت کښې اوويستلې شو او د علامه ابن المنیر رحمته الله قول (نزع السهم بعد الموت) سره متعلق دې (۳)

[۲۷۲۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو اسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي

مُوسَى (۳) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رُمِيَ أَبُو عَامِرٍ فِي رُكْبَتَيْهِ فَأَتَتْهُنَّ إِلَيْهِ قَالَ انْزِعْ هَذَا السَّهْمَ

فَنَزَعْتُهُ فَنَزَامِنُهُ الْمَاءُ فَقَدْ خَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأُخْبِرْتُهُ فَقَالَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبِيدِ

أَبِي عَامِرٍ [۶۰۲۰، ۳۰۶]

تراجم رجال

۱- محمد بن العلاء: دا ابو کريب محمد بن العلاء بن کريب همدانی کوفی رحمته الله دې.

۲- ابواسامه: دا ابواسامه حماد بن اسامه بن زيد قرشي کوفی رحمته الله دې.

۳- بريد بن عبد الله: دا ابو برده بريد بن عبد الله بن ابی برده ابی موسی الاشعري کوفی رحمته الله

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۱) -

(۲) (شرح ابن بطال (ص ۸۱) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۱) وعمدة القاری (۴ ص ۱۶۹) -

(۴) (قوله: عن ابی موسی رضی الله عنه: الحديث اخرجه البخاری ايضاً كتاب المغازی باب غزوة اوطاس

رقم (۴۳۲۳) وكتاب الدعوات باب الدعاء عند الوضوء رقم (۶۳۸۳) ومسلم كتاب فضائل الصحابة باب من

فضائل ابی موسی وابی عامر الاشعريين رقم (۶۴۰۶) -

دې. د دې دريو اړو حضراتو تذکره ((کتاب العلم باب فضل من علم وعلم)) لاندې تیره شوې. (۱)
۳- ابو برد: دا د حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه ځوی دی، د ده تذکره ((کتاب الايمان باب اى الاسلام افضل ؟)) په ذیل کښې راغلې ده. (۲)

۵- ابوموسی: دا مشهور صحابی رسول، حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه دی. د هغوی حالات هم د مذکوره باب لاندې تیر شوی دی. (۳)

قوله: قال: رمى ابوعامر فى ركبته فأنتهيت اليه، فقال: انزع هذا السهم،

فنزعته: حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه فرماني چه د حضرت ابوعامر زنگون په غشي اولگیدو نوزه هغه له لارم، هغه ماته او وئیل چه دا غشي راو باسه، نوما هغه راوویستلو. په حدیث باب کښې ذکر شوې واقعه د غزوه اوطاس سره متعلق ده، دلته امام بخاری رحمه الله د ابو موسی اشعری رضی الله عنه حدیث په اختصار سره بیان کړو. همدغه حدیث هغوی په کتاب المغازی کښې تفصیل سره نقل کړیدی هلته د دې تشریح هم راغلې ده. (۴)

قوله: حضرت ابوعامر رضی الله عنه: دا د نبی اکرم صلی الله علیه و آله یو جانثار صحابی، د حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه محترم تره رضی الله عنه دی. د هغه نوم عبید بن سلیم بن حضار بن حرب دی، قبيله اشعرین او د بن زید سره د هغه تعلق دی. (۵)
او علی ابن المدینی د هغه نوم عبید بن وهب او ابونعیم اصفهانی رحمه الله د هغه نوم عبدالله بن وهب لیکلې چه صحیح نه دی. (۶)

ددوی شمیرد نبی اکرم صلی الله علیه و آله په کبارو صحابه کرامو کښې دی، ابن قتیبه د هغوی ذکر د حبشې طرف ته هجرت کونکو کښې کړیدی، لکه دا قدیم الاسلام صحابی وو، هغوی نور لیکلی دی چه دې په شروع کښې نابینا وو بیا بینا شو. (۷)

په غزوه حنین کښې چه کله مشرکانو ته شکست اوشو نو په هغوی کښې ډیر خلق اوتختیدل او اوطاس ته راغلې وو، رسول الله صلی الله علیه و آله هغوی ته ماتي ورکولو دپاره د حضرت ابوعامر رضی الله عنه په مشرني کښې یوه ډله روانه کړه او هم په دې غزوه اوطاس کښې هغه شهید شو، اود هغه د شهادت سبب هم هغه غشي جوړ شوې وو چه د مشهور مشرک دریدن صمه ځوی سلمه بن درید ویشتي وو چه د هغه په زنگون کښې اولگیدلو لکه چه د باب په حدیث

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۷) ۴) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۹۰) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (انظر كشف الباری كتاب المغازی (ص ۵۴۳) -

(۵) (الاستيعاب بهامش الاصابة (ج ۴ ص ۱۳۵) والاصابة (ج ۴ ص ۱۶۳) واسد الغابة (ج ۶ ص ۱۸۳) -

(۶) (الاستيعاب بهامش الاصابة (ج ۴ ص ۱۳۵) واسد الغابة (ج ۶ ص ۱۸۳) ومعرفت الصحابة (ج ۴ ص ۵۱۷) -

(۷) (الاستيعاب بهامش الاصابة (ج ۴ ص ۱۳۵) والاصابة (ج ۴ ص ۱۲۳) واسد الغابة (ج ۶ ص ۱۸۳) -

شریف کنبی هم مذکور دې بیا روستو حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه د هغه د قاتل کار خلاص کړو. (۱)

او بعض حضراتو غشي ویشتونکې دریدن صمه گرځولې دې خودا صحیح نه دی ځکه چه درید هغه وخت کنبی ډیر بوډا شوې وو د هغه عمر د سلوکالونه زیات شوې وو اوډ بوډا والی د وجه هغه جنگ کنبی شرکت نه وو کړې، نو ابن الاثیر رحمته الله فرماني:

«وقيل: ان دريداً هو الذي قتل ابا عامر، وقتله ابوموسى، وذلك غلط، فان دريداً اما حضر الحرب شيخا كهيدا ولم يباشر الحرب لكبره» (۲)

قوله: فنزامنه الماء، فدخلت على النبي ﷺ فاخبرته، فقال: اللهم اغفر لعبيد

ابي عامر: نوډ زخم نه اوبه راوتلې او د نبی اکرم ﷺ په خدمت کنبی حاضر شو او پوره واقعہ ئی عرض کړه نو هغوی ﷺ دعا اوکړه اې الله د عبید ابوعامر مغفرت نصیب کړه.

((نزا)) د باب "نصر" نه دې دې مصدر نزوا و نزوانا دې اوډ دې معنی راوچتیدل دی خود علامه ابن التین په قول دلتہ مراد د اوبو راوتل دی. (۳)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث د باب د ترجمه سره مطابقت ظاهر دې او هغه په دې جمله کنبی دې ((انزع هذا السهم فنزعته)) (۴)

۶۹- بَاب: الْحِرَاسَةِ فِي الْغَزْوِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

د ترجمه الباب مقصد: د حافظ ابن حجر رحمته الله او علامه عینی رحمته الله په قول امام بخاری رحمته الله په دې باب کنبی د اسلام د لښکر د حفاظت او د الله تعالی په لار کنبی څوکیدار ئی کولو فضیلت بیانول غواړی. (۵)

دا هم وئیلی شی چه امام بخاری رحمته الله داخودل غواړی چه مسلمانانو له غافل نه دی اوسیدل پکار اوډ خپل حفاظت انتظام کول پکار دی. معلومه نه ده چه د بنمن به کله او د کوم طرف نه حمله کوی؟ دې د پاره د حراست او حفاظت بڼه اهتمام کول پکار دی.

۲۷۲۹: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ خَلِيلٍ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَامِرٍ بْنِ رَبِيعَةَ قَالَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا (۶) تَقُولُ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَهْرَ فَلَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ قَالَ لَيْتَ رَجُلًا مِنْ أَصْحَابِي صَالِحًا يُحْرُسُنِي اللَّيْلَةَ إِذْ سَمِعْنَا

(۱) (حواله بالا و کشف الباری کتاب المغازی (ص ۵۴۲) -

(۲) (اسد الغابة (ج ۶ ص ۱۸۳) تنبيه: ابو عامر اشعری رضی الله عنه د نوم یو بل صحابی هم دې خوهغه د ابوموسی اشعری رضی الله عنه رور دې اوډ هغه نوم هانی یا عبدالرحمن یا عبید یا عباد بن قیس دې -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۹) و شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۱) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۶۹) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۱) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۰) -

(۶) (قوله: عائشه رضى الله عنها: الحديث اخرجه البخارى ايضا كتاب التمنى ... [بقية حاشيه په بل مخ ...

صَوْتٌ سَلَاةٍ فَقَالَ مَنْ هَذَا فَقَالَ أَنَا سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ جِئْتُ لِأَحْرُسَكَ وَنَأْمَ النَّبِيُّ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [۶۸۰۴]

تراجم رجال

- ۱- اسماعیل بن خلیل: دا ابو عبدالله اسماعیل بن خلیل کوفی رضی اللہ عنہ دی. (۱)
  - ۲- علی بن مسهر: دا ابو الحسن علی بن مسهر القرشی الکوفی رضی اللہ عنہ دی. (۲)
  - ۳- یحییٰ بن سعید: دا مشهور تابعی محدث، یحییٰ بن سعید الانصاری رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات کتاب الایمان باب صوم رمضان احساباً من الایمان لاندی تیرشوی دی. (۳)
  - ۴- عبدالله بن عامر بن ربیعہ: دا حضرت عبدالله بن عامر ربیعہ رضی اللہ عنہ دی. (۴)
  - ۵- عائشہ رضی اللہ عنہا: دا ام المؤمنین حضرت عائشہ بنت ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہا دی. د دوی حالات "بدء الوحي" د دوئم حدیث لاندی تیرشوی دی. (۵)
- "تقول: كان النبي صلى الله عليه وسلم سهر، فلما قدم المدينة قال: ليت رجلاً من اصحابي صالحاً يحرسني الليلة". حضرت عبدالله بن عامر بن ربیعہ رضی اللہ عنہ فرمائی چه ما د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا نه واوریدل هغوی بیان فرمائیلو چه نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم (یوه شپه) په بیدارئی کنبی تیره کړه، مدينې ته په رسیدو باندې هغوی رضی اللہ عنہ او فرمائیل چه کاش زما په صحابه کرامو کنبی یو صالح داسې وې چه د شپې زمونږ څوکیداری اوکړی.
- د روایاتو په مینځ کنبی تعارض او د هغې حل: د باب په روایت کنبی هم دا راغلی دی چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم یوه شپه په بیدارئی کنبی تیره کړه، په دې کنبی د بیدارئی زمانه نه ده بیان کړې. نو د حدیث ظاهری مفهوم خو همدغه دې چه د بیدارئی واقع په مدينه منوره کنبی د راتلونه وړاندې ده او د هغوی رضی اللہ عنہ قول "ليت رجلاً من اصحابي صالحاً..." روستو دې.
- خو همدغه روایت امام مسلم رضی اللہ عنہ هم په خپل "صحيح" کنبی ذکر کړیدی، په دې کنبی لیث عن یحییٰ بن سعید په طریق باندې داسې مروی دی: "سهر رسول الله صلى الله عليه وسلم مقدمه المدينة ليلة فقال: ليت رجلاً صالحاً من اصحابي يحرسني الليلة" (۶)

...بقیه حاشیه] باب قوله صلى الله عليه وسلم: ليت كذا كذا رقم (۷۲۳۱) ومسلم كتاب فضائل الصحابة باب فضل سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه رقم (۶۲۳۰-۶۲۳۲) والترمذي ابواب المناقب باب مناقب سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه رقم (۳۷۵۶)

(۱) د دوی د حالاتو د پاره اوگورئ کتاب الحيض باب مباشرة الحائض -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۲۱) وايضا انظر كشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۸) -

(۴) د دوی د حالاتو د پاره اوگورنی کتاب تقصير الصلاة باب صلاة التطوع على الدواب.... -

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱) -

(۶) (صحيح مسلم كتاب فضائل الصحابة، باب فضل سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه رقم (۶۲۳۱) -

نود صحیح مسلم روایت پہ دی باب کنبی صریح دی چہ د بیدارنی او قول دواړو زمانہ د مدینې منورې د راتلونہ پس ده، (۱) د دې دپارہ به د مسلم روایت د بخاری د روایت پہ مقابلہ کنبی راجح وی خکہ صریح پہ غیر صریح باندې راجح وی. د صحیح مسلم چہ کوم روایت دې د هغې تائید د امام نسائی د دې روایت نہ کیږی چہ هغوی د ابواسحاق الغزازی عن یحیی بن سعید په طریق سره نقل کړیدی. په دې کنبی دی: کان رسول الله صلی الله علیه وسلم فی اول ما قدم المدينة یسهر من اللیل (۲)

د امام بخاری رحمہ اللہ د باب حدیث د متن متعلق به دا اوونیلې شی چہ په دې کنبی تقدیم او تاخیر دې. متن په اصل کنبی داسې دې: ((سبعت عائشة رضی اللہ عنہا تقول: لما قدم النبي صلی الله علیه وسلم المدينة سهر ليلة)) (۳)

دغه شان د ټولو روایاتو په مینځ کنبی به تطبیق اوشی خکہ چہ حدیث یو او راوی هم یوه یعنی حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا ده. (۴)

د قدوم مدینہ نه څه مراد دې؟ اوس دلته په دې خبره هم پوهه شنی چہ په حدیث کنبی قدوم مدینہ نه نبی صلی اللہ علیہ وسلم مدینې ته اولنې تشریف راوړل چہ د هجرت نه پس شوی مراد نه دې خکہ چہ هغه وخت حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم کړه نه وه. نه حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ وو، بلکه د یو سفروغیرہ تشریف راوړل مراد دی. (۵)

د دې دلیل هغه روایت دې کوم چہ امام احمد په خپل مسند کنبی یزید بن هارون عن یحیی بن سعید په طریق سره نقل کړې دې، د هغې الفاظ دا دی:

“ان رسول الله صلی الله علیه وسلم سهر ذات ليلة وهي الى جنبه قالت: قفلت: ما شانك يا رسول الله؟....” (۶)
یعنی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یوه شپه بیدار پاتې شو او حضرت عائشہ د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم په اړخ کنبی وه. حضرت عائشہ فرمائی، ما اوونیل یا رسول الله تاسو ته څه پریشانی ده؟ معلومه شوه چہ په حدیث کنبی قدوم مدینہ نه د هجرت نه پس پرموښی قدوم مراد نه دې بلکه دا د یو بلې موقع واقعہ ده.

قوله: اذا سمعنا صوت سلاح، فقال: من هذا؟ فقال: انا سعد بن ابی وقاص

جئت لاحرسك فنام النبي صلی الله علیه وسلم: په دې وخت کنبی مونږ د وسلې آواز واوریدو نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل دا څوک دی؟ نو جواب ورکړی شو زه سعد بن ابی وقاص یم ستاسو د حفاظت دپاره راغلی یم، نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم اوده شو.

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۰) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۲) وارشاد الساری (۵ ص ۸۶) -

(۲) (سنن النسائی الکبری (ج ۵ ص ۶۱) کتاب المناقب سعد بن مالک رضی اللہ عنہ رقم (۸۲۱۷/۳) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۰) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۰) -

(۵) (فتح الباری (ج ۱ ص ۸۲) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۰) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۸۶) -

(۶) (مسند الامام احمد بن حنبل (ج ۶ ص ۱۴۱) -

په صحیح مسلم کښې د لیث په طریق کښې دا هم ذکر دی چه رسول الله ﷺ د سعد بن ابی وقاص نه تپوس او کړو چه ولې راغلې ئی؟ نو هغه جواب ورکړو: **«وَقَعَ فِي نَفْسِي خَوْفٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجِئْتُ أَحْرَسَهُ، فَدَعَا لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»** (۱)

زما په زړه کښې د رسول الله ﷺ متعلق دا اندېښنه پیدا شوه نو زه د هغوی د حفاظت د پاره حاضر شوې یم، نو رسول الله ﷺ هغه ته دعاگانې او کړې.

یو سوال اود هغې جوابونه: اوس دلته یو سوال دا پیدا کیږی چه په قرآن کریم کښې خو الله تعالی دا فرمائیلی دی **«وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ»** او الله تعالی به د خلقو د شر نه د ستاسو ﷺ حفاظت کوی نو د الله تعالی د خصوصی حفاظت او نگرانی کښې د کیدلو باوجود د نور حفاظت څه ضرورت دی؟ (۲)

علامه ابن بطال رحمه الله دې پورتنی سوال پاره کښې جواب ورکړیدی چه په حدیث کښې دا مذکوره واقعه د قرآن کریم د دې پورتنی آیت نه وړاندې ده. حدیث (۳) کښې راغلی دی چه کله دا پورتنی آیت نازل شو نو نبی کریم ﷺ د شپې خپل حفاظت پریخوډې وو. (۴)
علامه ابن بطال رحمه الله د قول خلاصه دا ده چه په حدیث باب اودغه شان نورو احادیثو کوم کښې چه نبی اکرم ﷺ د حفاظت او نگرانی ذکر کړیدی هغه په دې پورتنی آیت سره منسوخ دی. (۵)

خو علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چه د باب حدیث ته د منسوخ وئیلو هډو ضرورت نشته ځکه چه په آیت مبارک کښې څه داسې خبره نشته چه د حراست او حفاظت نفی کوی لکه چه الله تعالی خپل دین په نورو ادیانو باندې غالب ظاهر ولسره د دې خبرې نفی نه کوی چه قتال او کړنې او د هغې د پاره لښکر تیار کړنې. (۶)

نوپه دې صورت کښې عصمة نه مراد فتن، گمراهی اود ځان د ضائع کیدو نه حفاظت دی. (۷)
د نبی اکرم ﷺ محافظین صحابه کرام: په روایاتو کښې د نبی کریم ﷺ حفاظت کونکی صحابه کرامو تعداد تقریباً د شلو پورې مروی دی. په کومو کښې چه د بعض صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین نومونه دا دی:

(۱) (صحیح مسلم کتاب فضائل الصحابة باب فضل سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه رقم (۶۲۳۱) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۰) -

(۳) (وقد روى الترمذی من طریق عبد الله بن شقيق عن عائشة رضی الله عنها قالت: كان النبی صلی الله علیه وسلم يحرس حتى ينزلت هذه الآية **«والله يعصمك من الناس»** فاخرج رسول الله صلی الله علیه وسلم رأسه من القبة. فقال لهم: أيها الناس انصرفوا فقد عصمتني الله. الجامع للترمذی کتاب تفسیر القرآن باب: ومن سورة المائدة رقم (۳۰۴۶) -

(۴) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۸۲) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۲) -

(۶) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۰) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۲) -

حضرت سعد بن معاذ، محمد بن مسلمه، زبیر، ابویوب الانصاری، ذکوان بن عبد قیس، درع السلمي، محجن بن ادرع، عباد بن بشیر، عباس بن عبدالمطلب او ابوریحانه رضی الله عنہما جمعین. (۱)

د حدیث نه مستنبط فائدي: علامه مهلب رحمته الله فرمائي چه د حدیث نه دا خبره فائده ورکونکې معلومه شوه چه بادشاه له د دښمن د حفاظت او د خپل بچاؤ د پاره حفاظت او څوکیداري انتظام کول پکار دی. تاسو د رسول الله صلی الله علیه و آله فعل ته اوگورئې سره ددې چه هغوی ته دا خبره معلومه وه چه الله تعالی به د هغوی په ذریعه خپل دین پوره کوی اود هغوی په ذریعه به د الله تعالی کلمه اوچتوی (او ښکاره خبره ده چه ترکومې د رسالت د ادانیکنې فریضې کار پوره شوې نه وی نو هغوی ته څوک نقصان نشي رسولې) لیکن نبی صلی الله علیه و آله د خپل حفاظت اهتمام کولو دې د پاره چه دښمن ناخاپي حملې اونه کړې اود حمله نه اود هغې د تکلیفونونه حفاظت ممکن شي. (۲)

بله دا خبره هم فائده منده شوه چه خلقو له پکار دی چه هغوی دې پخپله هم د خپل بادشاه د حفاظت انتظام او اهتمام اوکړې، چه چرته داسې نه وی چه په بې خبرنۍ کښې دښمن ته د څه قسم نقصان رسولو موقع ملاؤ نشي. (۳)

د حدیث د باب د ترجمه سره مطابقت: د باب ترجمه سره د حدیث مطابقت په دې جمله کښې دي: "من يحرسني الليلة..."

لیکن په دې دا اعتراض کیږي چه په حدیث کښې خو "الغزوفی سبیل الله" د سره نه څه ذکر نشته، په دې کښې مذکوره واقعه خو د حضر ډه نه چه د غزوې او ترجمه غزوة فی سبیل الله ده؟

د دې اعتراض په جواب کښې علامه عینی رحمته الله فرمائي چه سفر وی که حضر نبی اکرم صلی الله علیه و آله به همیشه د الله تعالی په لار کښې وو، نو په دې وجه د دې اعتراض هیڅ معنی نشته. (۴)

۲۴۲۰: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ يَحْيَى بْنُ عَيَّاشٍ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (ه) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَيْسَ عَبْدُ الدِّينَارِ وَالِدُ الدُّرْهِمِ وَالْقَطِيفَةِ وَالْخَيْصَةِ إِنْ أُعْطِيَ رَضِيَ وَإِنْ لَمْ يُعْطَ لَمْ يَرْضَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ لَمْ يَرْفَعَهُ إِسْرَائِيلُ وَمُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ

(۱) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۸۶) وحاشية السهارنفوري على صحيح البخارى (ج ۲ ص ۱۰۷۴) -

(۲) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۸۲) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۷۰) -

(۵) (قوله: عن ابى هريرة رضى الله عنه: الحديث اخرجه البخارى ايضا (ج ۱ ص ۴۰۴) كتاب الجهاد نفس الباب الذى نحن فيه رقم (۲۸۸۷) و (ج ۲ ص ۹۵۲) كتاب الرقاق باب مايتقى من فتنة المال رقم (۶۴۳۵) وابن ماجه أبواب الزهد باب فى المكثرين رقم (۴۱۳۵-۴۱۳۶) -

تراجم رجال

۱- یحیی بن یوسف: دا ابویوسف یا ابوزکریا یحیی بن یوسف بن ابی کریمه الزمی الرقی
رحمته الله دی. (۱)

د هغوی تعلق د خراسان یو کلی "زم" سره وو لیکن روستو هغوی په بغداد کښې استوگنه
اختیار کړه. (۲)

دا د عبدالله بن ادريس، عبیدالله بن عمرو الرقی، عیسی بن یونس، ابو معشر المدنی،
ابوبکر بن عیاش، خلف بن خلیفه، ابولاحوص او امام وکیع رحمته الله وغیره نه د حدیث روایت کوي.
او د هغوی نه روایت کونکو کښې امام بخاری، ابن ماجه، ابوزرعه دمشقی، ابوحاتم رازی،
محمد بن اسحاق صنعانی، عثمان بن خرزاذ، عباس الدوري، حنبل بن اسحاق، عبدالله بن
حماد آملی، ابوبکر بن ابی الدنیا، محمد بن غالب تمام، ابوبکر بن ابی خيثمه او احمد بن
حسن بن عبد الجبار صوفی رحمته الله وغیره شامل دي. (۳)

ابن ابی حاتم رحمته الله فرمائی "سألت أبي عنه، فقال: كتبنا عنه بالري قديما ثم كتبنا عنه ببغداد وسألت
أحمد بن حنبل عنه، فأثنى عليه، قلت لأبي: ما قولك فيه؟ قال: هو عندي صدوق" (۴)

د دې عبارت خلاصه دا ده چه ابن ابی حاتم فرمائی ما د خپل پلار نه د هغه باره کښې
تپوس او کړو نو هغوی او وئیل چه مونږ د هغه نه ری او بغداد دواړو ځایونو کښې حدیث
اوزیدلی دي، امام احمد بن حنبل رحمته الله هم د هغه تعریف کړی دی، ما د خپل پلار ابوحاتم نه
تپوس او کړو نو هغوی او وئیل چه هغه زما په نزد صدوق دي.

امام ابوزرعه رحمته الله فرمائی ((هو ثقة)) (۵)

امام ذهبی رحمته الله هغوی په دې الفاظو سره یاد کړی دي. ((الامام الحافظ الحجة.... وكان من كبار
المحدثين الرحالة)) (۶)

ابن قانع رحمته الله فرمائی ((وكان ثقة)) (۷)

او ابن حبان رحمته الله هم هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړی دی. (۸)

په اصحاب اصول سته کښې د امام بخاری رحمته الله به علاوه امام ابن ماجه هم د هغه نه روایات

(۱) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۶۰) وطبقات ابن سعد (ج ۷ ص ۳۴۸) -

(۲) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۶۰-۶۱) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۱) -

(۳) (شیوخ او تلامذه د باره او گوري تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۶۰-۶۱) -

(۴) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۶۱) والجرح والتعديل (ج ۹ ص ۲۴۷) رقم (۱۶۴۸۷/۸۳۲) -

(۵) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۶۱) وسیر أعلام النبلاء (ج ۱۱ ص ۳۸) -

(۶) (سیر أعلام النبلاء (ج ۱۱ ص ۳۸) -

(۷) (تهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ۳۰۸) -

(۸) (الثقات لابن حبان (ج ۹ ص ۲۶۲) -

اخستی دی. (۱) او په صحیح بخاری کښې د هغوی نه صرف څلور احادیث مروی دی. (۲)

د عباسی خلیفه ((واثق بالله)) په دور خلافت کښې بغداد کښې ۲۲۵هـ انتقال شو (۳)

په قول ۲۲۹هـ هم دې (۴) رحمه الله تعالی رحمة واسعة

۲- ابوبکر: دا ابوبکر عیاش الخياط المقبری رحمته الله دې. (۵)

۳- ابو حصین: دا ابو حصین عثمان بن عاصم الاسدی رحمته الله دې. (۶)

۴- ابو صالح: دا ابو صالح ذکوان السنان رحمته الله دې. ددوی مختصر ذکرده ((کتاب الإیمان باب

امور الإیمان)) لاندې تیره شویده. (۷)

۵- ابوهریره رضی الله عنه: دامشهور صحابی رسول، حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې د دوی مفصل تذکره

هم ((کتاب الإیمان)) د مذکوره باب لاندې راغلي ده. (۸)

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: تعس عبد الدينار والدرهم

والقطيفة والخميصة، إن أعطى رضى، وإن لم يعط لم يرض: حضرت ابوهریره

رضی الله عنه د نبی اکرم صلی الله علیه وسلم نه نقل کوی چه هغوی فرمائیلى دی د دینار غلام، د درهم غلام، د

جالدار خادر غلام او د خمیصه غلام هلاک شو، که چرې هغه ته څه ورکولې شی نو

خوشحالیږي او که نه نشي ورکولې نو خفه کیږي.

قوله: قال أبو عبد الله: لم يرفع إسرائيل ومحمد بن جحادة عن أبي حصين:

امام بخاری رحمته الله فرمائی: اسرائیل (۹) او محمد بن جحاده (۱۰) د ابو حصین په واسطه سره

دا روایت مرفوعاً نه دې بیان کړې.

د پورتنی عبارت مطلب: په دې عبارت کښې امام بخاری رحمته الله دا بیان کړيدې چه حضرت

ابوهریره رضی الله عنه د باب کوم روایت دې دا اسرائیل بن یونس او محمد بن جحاده رحمته الله موقوفاً

(۱) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۶۲) اعلم أن العلامة العيني رحمه الله عليه عمدة القارى (ج ۱۴ ص ۱۷۱) عده

من أفراد البخارى فحسب ولكن كما ترى أن المزي عده من رجال ابن ماجه أيضاً وهو الصحيح -

(۲) (تهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ۳۰۸) -

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۶۱) -

(۴) (حواله بالا وسير أعلام النبلاء (۱۱ ص ۳۹) -

(۵) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الجنائز باب ماجاء فى قبر النبى صلى الله عليه وسلم -

(۶) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب العلم باب أثم من كذب على النبى صلى الله عليه وسلم -

(۷) (كشف البارى (ج ۱ ص ۶۵۸) -

(۸) (حواله بالا (ص ۶۵۹) -

(۹) (ددوى د حالاتو د پاره اوگوره كتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار مخافة أن يقصر.... -

(۱۰) (ددوى د حالات د پاره اوگوره كتاب الإجارة، باب كسب البغى -

نقل کریدی. پہ اصل کنبی دا حدیث ابو حصین نہ اسرائیل بن یونس، قاضی شریک، قیس بن الربیع، مہربن جحدہ او ابوبکر بن عیاش رحمہم اللہ روایت کریدی.

کوم کنبی چہ اسرائیل بن یونس او محمد بن جحدہ روایت موقوف علی ابی ہریرہ گرخولی دی یعنی حدیث نی د ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ قول گرخولی دی. او ابوبکر بن عیاش رحمہم اللہ حدیث تہ مرفوع و نیلے دی او قاضی شریک او قیس بن الربیع ہم د ابوبکر بن عیاش پہ دی خبرہ کنبی ملگرتیا کری دہ چہ دا حدیث مرفوع دی. (۱)

راجح موقوف دی کہ مرفوع؟ اوس سوال دا پیدا کیڑی چہ د دی حدیث حکم خہ دی اودا حدیث موقوف دی کہ مرفوع؟

حافظ ابن حجر رحمہم اللہ د دی جواب فرمائی:

(اسرائیل أثبت منهم، ولكن اجتماع الجباعة يقاوم ذلك، وحينئذ تتم المعارضة بين الرفع والوقف، فيكون

الحكم للرفع....) (۲)

اسرائیل د ہغوی پہ مقابلہ کنبی اثبت دی البتہ د ہغہ پہ مقابلہ کنبی یو دہ پہ دی وجہ دا دہ د ہغہ مقابلہ کولی شی، پہ داسی صورت کنبی بہ د رفع او وقف معارضہ وی او رفع تہ بہ ترجیح ورکولی شی.

وَأَدْنَا عَمْرُو قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ تَعَسَّ عَبْدُ الدِّينَارِ وَعَبْدُ الدَّرْهِمِ وَعَبْدُ الْخَيْصَةِ إِنْ أُعْطِيَ رَضِيَ وَإِنْ لَمْ يُعْطَ سَخِطَ تَعَسَّ وَأَنْتَكَسَ وَإِذَا شَيْكَ فَلَا أَنْتَقَشَ طُوبَى لِعَبْدٍ آخِذٍ بِعَنَانٍ فَرَسِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَشَعَتْ رَأْسُهُ مُغْبَرَّةً قَدَمَاهُ إِنْ كَانَ فِي الْحِرَاسَةِ كَانَ فِي الْحِرَاسَةِ وَإِنْ كَانَ فِي السَّاقَةِ كَانَ فِي السَّاقَةِ إِنْ اسْتَأْذَنَ لَمْ يُؤْذَنَ لَهُ وَإِنْ شَفَعَ لَمْ يُشَفَّعْ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ لَمْ يَرْفَعَهُ إِسْرَائِيلُ وَمُحَمَّدُ بْنُ جَحْدَةَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ وَقَالَ فَتَعَسَّا كَأَنَّهُ يَقُولُ فَأَتَعَسَّهُمُ اللَّهُ طُوبَى فَعَلَى مِنْ كُلِّ شَيْءٍ طَيِّبٍ وَهِيَ يَاءٌ حَوَلَتْ إِلَى الْوَاوِ وَهِيَ مِنْ يَطِيبُ [۶۰۷۱]

تراجم رجال

۱- عمرو: د عمرو بن مرزوق بصری رحمہم اللہ دی. (۳)

۲- عبد الرحمن بن عبد اللہ بن دینار: دا عبد الرحمن بن عبد اللہ بن دینار العدوی المزنی رحمہم اللہ دی. (۴)

(۱) (فتح الباری (ج ۱۱ ص ۲۵۴) -

(۲) (حوالہ بالا -

(۳) (ددوی د حالاتو د پارہ اوگوری کتاب الفسل باب إذغالتفی الختانان -

(۴) (ددوی د حالاتو د پارہ اوگوری کتاب الوضوء باب إذا شرب الکلب فی إناء أحدکم... -

۲- آیه: «آیه» نه مراد ابو عبد الرحمن عبد الله بن دینار قرشی عدوی رضی اللہ عنہ دی. د دوی حالات (کتاب الایمان باب أمور الایمان) لاندی تیرشوی دی. (۱)

۳- ابوصالح: مخکینی سندا و گورنی (۲)

۵- ابوهریره رضی اللہ عنہ: مخکینی سندا و گورنی (۳)

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: تعس عبد الدينار وعبد الدرهم وعبد الخميصة:

د دې څيزونو د غلامی مطلب: په حديث شريف کښې راغلی دی چه د دينار، درهم او خميصه غلام هلاک شونود دې مطلب دا شو چه سړې د دې څيزونو حاصلولو او طلب د پاره هروخت په کوشش کښې وی، الله تعالی اود هغه احکامات هیرکړی اود هغه ټول کوشش هم د مال زیاتی کښې تیرشی نو لکه چه هغه د مال، دينار او درهم غلام دې اوهم د دې څيزونو په حاصلولو کښې داسې مصروف دې لکه چه هغه بنده اودا څيزونه د ده رب دی اود دواړو په مینځ کښې د آقا او غلام تعلق دې. (۴)

بیا دلته چه دا په حديث کښې د دينار، درهم، خميصه او قطيفه ذکر راغلي دي نو د دې څيزونو تخصیص مراد نه دي بلکه مطلقاً مال مراد دي.

«الخميصة» هغه خادر ته وائی چه تور وی مربع وی او په دې باندې مختلف قسم کرځې جوړې شوې وی. (۵)

«القطيفة» مخملی خادر ته وائی اود دې جمع قطائف ده. (۶)

قوله: إن أعطى رضى، وإن لم يعط سخط: که هغه له ورکړشی نو راضی کیږی او که ورته کړشی نو خفه کیږی. مطلب دا چه د حقیقی خالق د طرف نه داسې سړی ته انعام ورکړشی، هغه ته بڼه مال دولت ورکړشی نو راضی او خوشحاله اوسیرې او که هم د دغه خالق د طرف نه ورته کله ناکله د ده په رزق کښې تنگی پیدا کړشی نو د خپل خالق نه ناراض کیږی، د داسې سړی متعلق دا وینا کول چه د دينار او درهم غلام دي. بالکل صحیح او درست ده. اوپه داسې صورت کښې د داسې سړی د پاره د هلاکت دعا کول هم ضروری دی ځکه چه هغه په خپل اعمالو د فانی دنیا حصول موقوف اوساتل اود آخرت د

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۸) و (ج ۳ ص ۱۲۵) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۸) -

(۳) (حواله بالا (ص ۶۵۹) -

(۴) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۳) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۲) -

(۶) (حواله بالا -

همیشه پاتې کیدونکې ژوندپاره ئی د نعمتونو حاصلولو کوشش پریخودو اود هغې د پاره ئی عمل کول پریخودل. (۱)

که غورسره اوکتې شی نو زمونږ په زمانه کښې هم د داسې خلقو کمې نشته چه د الله تبارک و تعالی د طرف نه لرغوندې تکلیف او مشقت باندې سخت غصه کیږی، تقدیر ته خیرې کوی نو د کافرانو نه خو گيله کول بې ځایه دی، زمونږ د اکثر و مسلمانانو دا حال دی، اوبه دې کښې هم زمونږ خپل قصور دې، اعمال داسې دی چه په کتلو ورته شرم راځی، اویا د الله تعالی د نصرت اود هغه د طرف نه د رزق د زیاتوالی هم امیدواریو. **فالی الله المشتکی.**

«تعس و اتکس»: داسې سړې هلاک او برباد شو.

په دې جمله کښې د داسې سړی د پاره خیرې دی چه د مال او دولت غلام جوړشی او هم د هغې شی او خپل خالق او مالک ئی هیرکړو نوداسې سړې هلاک او برباد دې.

د تعس صرفی او معنوی تحقیق: کلمه "تعس" تعسا و تعسانه د فعل ماضی مذكر غائب صیغه

ده، د دې اکثر استعمال باب ((سمع)) نه کیږی او باب ((فتح)) نه هم استعمالیږی. (۲)

د لغت مختلفو امامانو د دې کلمه مختلف معنې بیان کړی دی لیکن د دې ټولو مرجع او حاصل یو دې په دې وجه مونږ هم دا اختیار کړه او په ترجمه کښې مو د دې ټولو معنو جامع لفظ "هلاکت" واخستو. (۳)

د انتکس صرفی اولغوی تحقیق: او "اتکس" باب "افعال" نه فعل ماضی مذكر غائب صیغه ده. د دې مجرد نکس دې او د نکس معنی په قول د رستمی "سرد لاندې راغورزیدل" مراد دلته هم هلاکت دې. (۴)

«واذا شیک فلا تتقش»: او چه په هغه کښې چرته ازغې ننوتلو هغه راونه وتلو.

بیا دلته نبی اکرم ﷺ د تاکید په توگه د هغه سړی د پاره دا جمله هم د خیرو په توگه ارشاد اوفرمایشله چه که هغه کښې چرته ازغې څښ شی نو هغه ته په نوسی (د ازغی د راویستلو آله) باندې د راویستلو توفیق دې نه وی، چه هغه د دینارونو او درهمونو د طلب او سعی نه منع شی. (۵)

او کله انتقاش د استعارې په توگه د توبې د پاره هم استعمالیږی، په دې صورت کښې به د مذکوره جملې مطلب دا وی چه داسې سړی ته دې د توبې توفیق نه وی. (۶)

(۱) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۳) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۲) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۲) -

(۳) (فقال العلامة ابن بطلال رحمة الله عليه: التعس: ألا ينتعش، ولا يفيق من عشرته.... هذا قول الخليل وقال ابن الأنباري: التعس: الشر، هذا قول المبرد، وقال غيره: التعس: البعد، وقال الرستمی: التعس أن يخر على وجهه، قال: رانعس ايضاً: الهلاك. شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۳) -

(۴) (قال الرستمی: النكس: ان يخر على رأسه شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۳) -

(۵) (حواله بالا واعلام الحديث للخطابی (ج ۲ ص ۱۳۸۸) وتاج العروس (۴ ص ۳۵۹) مادة نقش -

(۶) (مصباح اللغات (۹۰۲) مادة نقش -

قوله: طوبی لعبد آخذ بعنان فرسه فی سبیل الله أشعث رأسه مغبرة قدماه: داسې سړی دپاره دې زیرې او خوشخبرې وی چه د الله تعالی په لار کښې د خپل اس واکه نې نیولې وی د هغه د سر وینسته پېر او د هغه قدمونه په خاورو ککړې وی. په دې جمله کښې نبی اکرم ﷺ د جهاد او داسې اعمالوچه په دنیا او آخرت کښې فائده ورکړې ترغیب ورکړیدې. (۱)

د أشعث رأسه اعراب: «أشعث» مجرور بالفتح دې ځکه چه دا غیر منصرف دې او دا لفظ چونکه د عبد صفت دې په دې وجه مجرور دې. (۲)

علامه طیبی رحمه الله «أشعث» ته منصوب بنا بر حال وئیلې دې. (۳)

او «رأسه» د أشعث د فاعل کیدو په وجه مرفوع دې. (۴)

خود ابوذر په نسخه کښې «أشعث» مرفوع راغلې دې نو علامه کرمانی رحمه الله او بعض نورو د دې توجیه داسې کړې چه «أشعث» چونکه د «رأسه» صفت دې نو په دې وجه مرفوع دې او تقدیر د عبارت داسې دې. «رأسه أشعث» (۵)

خو علامه عینی رحمه الله د علامه کرمانی رحمه الله او بعضو په دې توجیه باندې رد کړیدې، او فرمائی چه کرمانی او بعضو څه وئیلی دی هغه د نحاۃ په نزد صحیح نه دی او «رأس» د أشعث فاعل دې او هغه صفت څنگه واقع کیدیشی حالانکه موصوف په خپل صفت باندې متقدم نه وی او بعضو چه د عبارت کوم تقدیر بیان کړیدې د هغې نه خو دا لازم راځی چه «أشعث» نه پس چه کوم «رأسه» دې هغه ملغی او ګرځولې شی، (۶)

او د «مغبرة قدماه» په اعراب کښې هم هغه تفصیل دې کوم چه «أشعث رأسه» کښې دې. (۷)

قوله: إن كان في الحراسة كان في الحراسة، وإن كان في الساقة كان

في الساقة: که هغه په څوکې او پهره ورکولو کښې وی نو هم په پهره ورکولو کښې دې وی او که هغه د لښکر په آخری حصه کښې وی نو هم د لښکر په آخری حصه کښې دې وی. دا ځایونه د داسې مواضعو نه دی چه چرته شرط او جزاء متحد دی لیکن معنی د هریو د بل نه مختلف ده او تقدیر عبارت داسې دې:

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۳) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۸۳) -

(۲) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۷۸) -

(۳) (حواله بالا وشرح الطیبی (ج ۵ ص ۲۸۸) -

(۴) (ارشاد الساری (ج ۵ ص ۸۷) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۳) وشرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۵۹) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۲) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۳) -

إن كان المهم في الحراسة كان فيها، وإن كان المهم في الساقة كان

فیهما: (۱) یعنی که د لښکر خوکی او پهره ورکولو د وخت تقاضا او مهم وی نو هم په هغې کښې وی او که مهم او ضروری د لښکر په آخری حصه کښې موجودگی وی نو هم هلته وی. او علامه عینی فرمائی چه مطلب دا دی چه هغه سړی ته د کوم کار حکم ورکولې شی هغه پوره کوی او چه کوم خای دې هم اودرولو د خپل خای نه نه خوزیږی کلک ولاړ وی. که هغه ته د مقدمه الجیش حفاظت ورکړیښی نو هم هلته به وی او که د لښکر د روستونښی حصی د خیال ساتلو ورته اووئیلې شی نو د هغې نه هم انکار نه کوی. (۲)

دلته اوس اووئیلې شو چه دلته د جزاء تعظیم او فخامت باندې دلالت دې او مطلب دا دې چه که هغه په ساتنه او پهره کښې وی نو هغه په یو عظیم کار کښې مشغول دې او مراد د دې نه د دې لازم دې یعنی داسې سړی له پکار دی چه د حراست او ساتنې لوازم پوره کړی او د خپل کار او فرض پوره کولو کښې په پوره چالاکنی سره مشغول وی. (۳)

او علامه ابن جوزی رحمته الله فرمائی چه مطلب دا دی چه هغه د مشهور تیانه بیج کیږی. د رفعت او اوچتوالی غوښتونکې نه وی، خپل کار سره کار لری، نولکه چه د نبی اکرم صلی الله علیه و آله مقصد دا دې که هغه په خوکنی کښې وی نو په هغې کښې مشغول اوسی او که د لښکر په روستونښی حصه کښې هغه اولگولې شی نو هم هلته وی یعنی په هر حال کښې خوشحاله وی او چه کومه ذمه واری هم هغه ته حواله کړیښی هغه پوره کوی. (۴)

د مقدمه الجیش او موخر الجیش د تخصیص بالذکر وجه: په حدیث کښې د شارحینو مطابق حراست نه مراد مقدمه الجیش یعنی د لښکر د وړاندینښی حصی خوکنی ده. او د ساقه نه مراد د لښکر آخری حصه ده. (۵)

نودلته صرف د لښکر په دوو حصو باندې اکتفاء شویده او دا دواړه ئی په خاص توگه ذکر کړې نو د دې تخصیص وجه علامه طیبی رحمته الله او علامه عینی رحمته الله وغیره دا ذکر فرمائیلې دی چه د دې دواړو حصو په ساتنه کښې مشقت او تکلیف ډیر دې، اول خو هغه وخت وی چه کله مسلمان د میدان جنگ نه اوخی نو ښکاره خبره ده چه هم په دې وختونو کښې لښکر ته ډیره خطر وای. (۶)

قوله: إن استأذن لم يؤذن له، وإن شفع لم يشفع له: که هغه اجازت غواړی (د چا د ملاقات وغیره د پاره) نوچه هغه ته اجازت هم ملاوتښی او که هغه د چا سفارش اوکړی نو د هغه سفارش هم قبول نه کړی شی -

(۱) (حواله بالا -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۲) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۳) وعمدة القاری (۴ ص ۱۷۲) وشرح الطیبی (ج ۹ ص ۲۸۸) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۳) -

(۵) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۵۶) -

(۶) (عمدة القاری (۴ ص ۱۷۲) وشرح الطیبی (ج ۹ ص ۲۸۸) -

په دې جمله کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه دا سرې د دنیا او د دنیا د خلقو طرف ته څه التفات او توجه نه ورکوي، هغه خپل نفس بالکل فنا کړې دې نه د هغه د مال طلب دې اونه د خلقو د نزدیکت او شان او شوکت خواش مند دې. بلکه د هغه شان او شوکت خو الله تعالی سره دې، خلق خود چا باره کښې د هغه سفارش هم نه قبلوي لیکن د الله تعالی په نزد د هغه دا حیثیت دې چه د هغه شفاعت هم قبلولې شی اود هغه باره کښې هم سفارش قبلولې شی. (۱)

قوله: وقال: تعسا، کانه يقول: فأتعسهم الله: او امام بخاری رحمه الله ويلي چه په (قرآن

مجید کښې) تعسا، ((فأتعسهم الله)) الله تعالی دې هغوی هلاک کړي په معنی کښې دې د امام بخاری رحمه الله دا پورته ذکر شوي قول صرف د مستملې په نسخه کښې موندلې شی. (۲) اود امام بخاری رحمه الله دا معروف عادت دې چه په حدیث کښې یو لفظ راغلي وی او هغه لفظ په قرآن کریم کښې هم استعمال شوی وی نو د هغې تفسیر او توضیح کوي. (۳) هم د دې عادت مطابق دلته هم امام بخاری رحمه الله د قرآن مجید د آیت مبارک ((وَأَتَعَسَّاهُمْ)) فتعسا لهم وأضل أعمالهم (۴) کښې وارد لفظ ((فتعسا)) تفسیر فرمائي چه دا ((فأتعسهم الله)) معنی کښې دې یعنی الله دې هغوی هلاک کړي همدغه تفسیر نورو مفسرینو حضراتو نه هم نقل شوي دي. (۵)

قوله: طوبى فعلی من كل شيء طيب، وهى ياء حولت إلى الواو، وهى من

يطيب: طوبى د فعلی په وزن دې، د هرښه څیز دپاره. واو په اصل کښې ياء وه. بيا ياء په واوسره بدل کړو او دا د يطيب نه مشتق دې.

د لفظ طوبى صرفى اولغوى تحقيق: دلته امام بخاری رحمه الله د طوبى صرفى او لغوى تحقيق فرمائيلې دې چه دا د فعلی په وزن ده او د يطيب نه مشتق ده، په دې صورت کښې ضیبي کیدل پکار وو خود دې وجه امام صاحب دا خودلې ده چه ياء په واو سره بدله کړې شوه ځکه چه د ياء ماقبل مضموم دې چه داومتقاضى ده، ددې دپاره ياء په واو سره بدله کړې شوه. (۶) د طوبى يوه معنی خو د جنت ده او دا هم ويلي شوی دی چه دا د جنت د يوې ونې نوم دې. (۷) خو غالباً امام بخاری رحمه الله د دې په تفسیر کښې ((من كل شيء طيب)) راوړلې ارشاد نى

(۱) (عمدة القارى (۱۴ ص ۱۷۲) -

(۲) (حواله بالا وفتح البارى (ج ۶ ص ۸۳) -

(۳) حواله بالا -

(۴) (محمد: ۸ -

(۵) (عمدة القارى (۱۴ ص ۱۷۲) وفتح البارى (ج ۶ ص ۸۲) -

(۶) (ارشاد السارى (ج ۵ ص ۸۷) -

(۷) (فتح البارى (ج ۶ ص ۸۳) -

فرمائیلې چه د لفظ عام معنی مراد واخستلې شی نو ډیره به بهتر وی. دغه شان که جنت وی یا د هغې د یوې ونې نوم یا نور هم څه ښه څیز وی د دې په عموم کښې به داخل شی. دلته هم امام بخاری رحمته الله علیه د خپل عادت موافق د قرآن کریم آیت مبارک ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا

الصَّالِحَاتِ طَوْفًى لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ ۝﴾ (۱) کښې وارد لفظ «طَوْفًى» تفسیر او توضیح کړېدې. (۲) د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کښې

دې «طَوْفًى لِعِبَادٍ آخِذٍ بِعَنَانٍ فَرَسَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» او «(إِنْ كَانَ فِي الْحَرَّاسَةِ كَانَ فِي الْحَرَّاسَةِ)» په دې دواړو جملو کښې د الله تعالی د لارې ساتنه او پاسبانشی باندې خوشخبری ورکړې شویده. (۳)

د حراست فی سبیل الله فضیلت باره کښې نور څو احادیث: د الله تعالی په لار کښې حفاظت او پاسبانی کولو فضیلت په نورو احادیثو کښې هم وارد شویدې کوم چه د امام بخاری رحمته الله علیه په شرطونو خو نه دی البته صحیح ضرور دی، کوم نه چه یو څومونږ په ذیل کښې نقل کوو:

① د حضرت عثمان رضی الله عنه مرفوع روایت دې «حرس ليلة في سبيل الله تعالى أفضل من ألف ليلة، يقام ليلها ويصام نهارها» (۴) د الله تعالی په لار کښې یوه شپه څو کڼی کول د زرو شپو ورځونه بهتر او غوره دی، په کومو شپو کښې نفلونه ادا کړی شي او د هغې په ورځو کښې روزې اوساتلې شی.

② حضرت ابوریحانه رضی الله عنه نه مرفوعاً مروی دی «حرمت النار على عين سهرت في سبيل الله» (۵) یعنی د دوزخ اور په هغه سترگه حرام دې چه د الله تعالی په لار کښې روڼه شوي وی.

③ د حضرت ابن عباس رضی الله عنه مرفوع حدیث دې: «عينان لا تمسهما النار: عين بكت من خشية الله، وعين باتت تحرس في سبيل الله» (۶) یعنی د دوزخ اور به دوو سترگو سره نه لگي، یوه هغه سترگه چه د الله تعالی د ویرې ژړیدلې وی او دوئمه هغه سترگه کومې چه د الله تعالی په لار کښې د حفاظت او پاسبانشی فریضه پوره کولو سره شپه روڼه کړې وی.

④ حضرت ابن عمر رضی الله عنه نه مرفوع روایت دې چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشاد او فرمائیلو «(ألا تيتكم بليلة أفضل من ليلة القدر حارس حرس في أرض خوف لعله أن لا يرجع إلى أهله)» (۷)

(۱) (الرعد: ۲۹) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۳) -

(۳) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۱) -

(۴) (مسند الإمام احمد (ج ۱ ص ۶۱ و ۶۵) الترغيب للمندري (ج ۲ ص ۲۵۰) -

(۵) (مسند الإمام احمد (ج ۴ ص ۱۳۴) والمستدرک (ج ۲ ص ۸۳) وقال الذهبي في تلخيصه للمستدرک: صحيح

(۶) (الجامع للترمذی، أبواب فضائل الجهاد، باب ما جاء في فضل الحرس في سبيل الله رقم (۱۶۳۹) -

(۷) (المستدرک للحاکم (ج ۲ ص ۸۰) کتاب الجهاد باب من رابط يوماً وليلة، وكنز العمال (ج ۳ ص ۳۲۳) ومن أراد الاستزادة فليراجع الترغيب والترهيب للمندري (ج ۲ ص ۲۴۸) کتاب الجهاد باب الترغيب في الحراسة في سبيل الله تعالى -

ایا زه تاسو ته د داسې شپې باره کښې اونه ښاتم چه د ليله القدر نه هم غوره وي، هغه د هغه څوکنی کونکی (شپه ده) څوک چه په خطرناکه زمکه باندې د سرحدونو د حفاظت فريضه پوره کوی، کيدیښی چه هغه خپل بال بچ طرف ته واپس رانشی.

۷۰- بَاب: فَضْلِ الْخِدْمَةِ فِي الْغَزْوِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله علیه دې باب په ذیل کښې د غازي د خدمت فضيلت بيانول غواړی. که دا د خدمت کار د وړوکی د لوی دپاره وی یا د لوی د طرف نه د وړوکی دپاره پوره کړې وی یا دوه د یو عمر او یو مرتبې کسان د یو بل د پاره کوی. (۱)
او دې باب لاندې امام بخاری رحمته الله علیه درې احادیث ذکر کړی دی. چه ټول د حضرت انس رضی الله عنه نه مروی دی. په رومېنی حدیث شریف کښې د لوی د وړوکی دپاره خدمت کولو ذکر دې په دوئم حدیث کښې د دې برعکس دې اویه دریم حدیث کښې د یوشان کسانو د خدمت ذکر دې. لکه څنگه چه به مونږ وړاندې د احادیثو په تشریح کښې انشاء الله بیانوو. (۲)

[۲۷۳۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرُورَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ يُونُسَ بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ ثَابِتِ الْبُنَانِيِّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۳) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَحِبْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ فَكَانَ يَخْدُمُنِي وَهُوَ أَكْبَرُ مِنِّي أَنَسٌ قَالَ جَرِيرُ إِنِّي رَأَيْتُ الْأَنْصَارَ يَصْنَعُونَ شَيْئًا لَا أَحَدٌ أَحَدًا مِنْهُمْ إِلَّا أَكْرَمْتُهُ

تراجم رجال

۱- محمد بن عرورة: دا ابو عبدالله محمد بن عروره رحمته الله علیه دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر)) لاندې تیر شويدي. (۴)

۲- شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمته الله علیه دې، د دوی مختصر تذکره ((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون...)) لاندې تیره شويده. (۵)

۳- یونس بن عبید: دا ابو عبیده یونس بن عبید بن دینار بصری رحمته الله علیه دې د دوی مختصر تذکره ((کتاب الإیمان باب «وان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا...»)) لاندې تیره شويده. (۶)

۴- ثابت البناني: دا مشهور تابعی بزرگ ابو محمد ثابت بن بنانی رحمته الله علیه دې.

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۳) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۳) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (قوله: عن انس رضي الله عنه: الحديث أخرجه مسلم، كتاب فضائل الصحابة باب حسن صحبة الأنصار رضي الله عنهم رقم (۶۴۲۸) -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۵۵۷) -

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۲۰) -

د دوی تفصیلی حالات ((کتاب العلم باب القراءة والعرض على المحدث)) لاندې تیر شوی. (۱)

ه- انس بن مالک: دامشهور صحابی خادم رسول حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دی. د دوی تذکره ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه...)) لاندې تیره شویده. (۲)

قوله: قال: صحبت جریر بن عبد الله، فكان یخدمنی، وهو اکبر من انس: حضرت انس بن مالک رضی الله عنه فرمائی چې زه د جریر بن عبد الله رضی الله عنه سره ووم نو هغه به زما خدمت کولو حالانکه هغه د حضرت انس رضی الله عنه نه مشر وو. دا د سفر واقعده همدغه روایت په صحیح مسلم کښې هم دی. هلته د سفر تصریح موجود ده. ((خریج مع جریر بن عبد الله فی سفر...)) (۳)

او د حدیث په جمله ((وهو اکبر من انس)) کښې دوه احتمالات دی:

① دا هم د حضرت انس رضی الله عنه قول دی، په دې صورت کښې دلته التفات دی، یعنی «التفات المتکلم الی الغیبة» ځکه چې کیدل داسې پکار وو ((وهو اکبر منی)) وئیل لیکن التفات کولو سره ئې ((اکبر من انس)) فرمائی دې په دې صورت کښې به دا جمله حالیه وی. (۴)

② مسلم شریف (۵) روایت ((محمد بن الشفی عن ابن عمر ع)) په طریق کښې دا الفاظ راغلی دی ((وکان جریر اکبر من انس)) نو کیدیشی چې دا الفاظ د ثابت بنانی وی نو په دې صورت کښې دا جمله معترضه به وی (۶)

قوله: قال: جریر: إني رأيت الأنصار يصنعون شيئاً لا أجد أحداً منهم إلا أكرمه: حضرت جریر رضی الله عنه فرمائی ما انصار په یوداسې کار کولو اولیدل چې کله به هم هغوی ماسره ملاوېږي زه د هغوی تعظیم او اکرام کوم.

د مسلم شریف په روایت کښې ((إني رأيت الأنصار تصنع برسول الله صلى الله عليه وسلم شيئاً)) (۷) دی، نو اوس به مطلب دا وی چې ما انصار د رسول الله صلی الله علیه و سلم په خدمت او تعظیم کولو سره اولیدل، د دې دپاره چې زه کله چا انصاری صحابی سره ملاوېږم نو د هغه اکرام کوم. لکه چې دا حضرت جریر رضی الله عنه د حضرت انس رضی الله عنه کوم خدمت کړې وود هغې علت ئې بیان کړو، چې دې انصارو حضراتو به د نبی کریم صلی الله علیه و سلم خدمت کولو اود هغوی به ئې تر حده پورې

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۸۳) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۳) (الصحيح لمسلم كتاب فضائل الصحابة باب حسن صحبة الأنصار رقم (۶۴۲۸) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۳) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۴) -

(۵) (صحيح مسلم كتاب فضائل الصحابة باب حسن صحبة الأنصار رقم (۶۴۲۸) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۴) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۸۷) -

(۷) (صحيح مسلم كتاب فضائل الصحابة باب حسن صحبة الأنصار رقم (۶۴۲۸) -

تعظیم کولو نو مونږ له د دې انصارو خدمت او تعظیم کول پکار دی. (۱)

او حضرت جریر رضی اللہ عنہ چه ،، شیأ، مبهم ساتلې دې د دې نه مقصود مبالغه ده (۲)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ په امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ باندې
اعتراض کولو سره فرمائی چه د باب دا حدیث دهغه احادیثونه دې کوم چه مصنف د هغې
په غیر مناسبه موقع ذکر کړی دی، پکار خودا ووجه هغه دا حدیث په مناقبو کښې ذکر کړې
وې نه چه په جهاد کښې لیکن هغوی د دې عکس اوکړو چه دا حدیث نې په جهاد کښې
ذکر کړو. (۳)

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ د دې اعتراض جواب ورکولو سره فرمائی چه دا حدیث بعینه هم په دې
سند سره امام مسلم رحمۃ اللہ علیہ هم ذکر کړیدې او په دې کښې ((فی سفر)) اضافه هم مروی ده. (۴)
نو اوس معلومه شوه چه دا واقعه د خدمت او اکرام سفر دې او سفر عام دې که د غزوې وی
او که د غیر غزوې، نو د اشان به حدیث په خپل باب کښې واقع وی او مطابقت به هم حاصل
شی. (۵)

[۲۴۳۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو مَوْلَى
الْمُطَّلِبِ بْنِ حَنْظَلٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ خَرَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى خَيْبَرَ أَخَذُمُهُ فَلَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَاجِعًا وَبَدَأَ لَهُ أَحَدٌ قَالَ
هَذَا جَبَلٌ يُجَنَّبُ وَنَحْبُهُ ثُمَّ أَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَحْرِمُ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا كَأَنِّي
إِبْرَاهِيمَ مَكَّةَ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي صَاعِنَا وَمِدْنَانَا [۳۱۸۷، ۳۸۵۵، ۳۸۵۶، ۵۱۰۵، ۶۰۰۲،
۶۹۰۲، وانظر: ۳۶۴، ۲۰۲۳]

تراجم رجال

- ۱- عبد العزيز بن عبد الله: دا ابو القاسم عبد العزيز بن عبد الله القرشي الاويسي رحمۃ اللہ علیہ دې (۶)
- ۲- محمد بن جعفر: دا محمد بن جعفر بن ابی کثیر انصاری مدنی رحمۃ اللہ علیہ دې. (۷)
- ۳- عمرو بن ابی عمرو: دا عمرو بن میسره ابی عمرو رحمۃ اللہ علیہ دې. (۸)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۴) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۳) -

(۲) فتح الباری (۸۴/۶) وعمدة القاری (۱۷۳/۱۴)

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۴) -

(۴) (مسلم شریف کتاب فضائل الصحابة باب حسن صحبة الأنصار رقم (۶۴۲۸) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۳) -

(۶) (ذ دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب العلم باب احرص على الحديث -

(۷) (ذ دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الحيض باب ترك الحائض الصوم -

(۸) (ذ دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب العلم باب احرص على الحديث -

۳- انس بن مالک: مخکینی سند او گورنی. (۱)

د حدیث ترجمه د عمرو بن ابی عمرو رضی الله عنه نه مروی دی چه هغه د حضرت انس رضی الله عنه نه داسې اوریدلی چه زه د غزوه خیبر په موقع حضور اکرم صلی الله علیه و آله سره لارم، ما به د هغوی خدمت کولو. بیا چه کله نبی اکرم صلی الله علیه و آله واپس شو اود احد غرنیکاره شو نو هغوی رضی الله عنه او فرمائیل دا هغه غر دې کوم سره چه مونږ محبت کوو او هغه مونږ سره محبت کوی.

دې نه پس حضور صلی الله علیه و آله د مدینې منورې طرف ته اشاره او کړه او وئې فرمائیل ای الله زه د دې دواړو کانړی ژنو میدانونو په مینځ کښې خطه د حرمت والا گرځوم، لکه څنگه چه حضرت ابراهیم علیه السلام د مکې ښار د حرمت والا گرځولې وو، ای الله زموږ په صاع او زموږ په مد کښې برکت او فرمائي.

د باب دا حدیث په ماقبل کښې څو ځل تیر شوي دي او په کتاب المغازی کښې هم د دې څه تشریح راغلې ده په دې وجه مونږ دلته صرف د حدیث په ترجمه باندې اکتفا او کړه. (۲)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دي: ((خرجت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم الى خيبر اخذ منه)) (۳)

اود ترجمه الباب دمقصد لاندې مونږ دا بیان کړی دی چه امام بخاری رحمته الله د باب په ذیل کښې درې حدیثونه ذکر کړي دي او په دې کښې په دوئم کښې د وړوکی د لوی خدمت کول مذکور دي نو او گورنی دلته حضرت انس رضی الله عنه بحیثیت خادم نبی کریم صلی الله علیه و آله سره سفر کښې دي او حضرت انس رضی الله عنه صغیر (وړوکی) دي او نبی کریم صلی الله علیه و آله کبیر (لوی) دي.

[۲۴۳] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ أَبُو الرَّبِيعِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ زَكْرِيَاءَ حَدَّثَنَا عَاصِمٌ عَنْ مُوَرَّقِ الْعَجَلِيِّ عَنْ أَنَسٍ (۴) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْثَرَنَا ظِلًّا الَّذِي يَسْتَظِلُّ بِكَسَاهِ وَأَمَّا الَّذِينَ صَامُوا فَلَمْ يَعْمَلُوا شَيْئًا وَأَمَّا الَّذِينَ أَفْطَرُوا فَبَعَثُوا الرِّكَابَ وَأَمْتَهُنَّ وَأَعَالَجُوا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَهَبَ الْمُفْطِرُونَ الْيَوْمَ بِالْأَجْرِ

تراجم رجال

۱- سلیمان بن داود: دا ابو الربیع سلیمان بن داود عتکی زهرانی بصری رحمته الله دي، د دوی

حالات ((کتاب ایمان، باب علامة المنافق)) لاندې تیر شوی دی. (۵)

۲- اسماعیل بن زکریا: دا ابو زیاد اسماعیل بن زکریا الخلقانی الکوفی رحمته الله دي. (۶)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۲) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۵۲، ۳۱۹) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۳) -

(۴) (قوله: عن انس رضي الله عنه: الحديث أخرجه مسلم، كتاب الصيام باب أجر المفطر في السفر إذا تولى العمل رقم ۲۶۲۲) والنسائي كتاب الصيام باب فضل الإفطار في السفر على الصوم رقم (۲۲۸۵) -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۰) -

(۶) (د دوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب البيوع باب مذكر في الأسواق -

۳- عاصم: دا عاصم بن سلیمان الاحول رضی اللہ عنہ دی. (۱)

۴- مورق العجلی: دا مورق بن شمرخ عجلی رضی اللہ عنہ دی. (۲)

۵- انس: سابقہ سند اوگورئی. (۳)

قوله: قال: کنا مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چه مونږ د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم سره وو.

د مسلم شریف د روایت نه معلومیږي چه دا د یو سفرواوقعه ده، په دې کښې دی ((کنا مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی سفر فبنا الصائم ومنا المفطر قال: فنزلنا منزلاً فی یوم حار)) (۴) یعنی مونږ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره یو سفر کښې وو مونږ کښې روژه دار هم وو او بغیر روژې والا هم. فرمائی نو مونږ په یو منزل باندې د سختې گرمۍ په ورځ کښې ډیره واچوله.

قوله: اکثرنا ظلاماً من یستظل بکسائه: په مونږ کښې د سوری په لحاظ باندې بهتر سړې هغه وو چا چه په خپل خادر سوري کړې وو.

مطلب دا دې چه سخته گرمی وه، په دې وجه د سوری انتظام نه وو. که د ډیر نه ډیر به کیدیشونو هغه دا وه چه کومو صحابه کرامو سره خادر وغیره وو نو هغوی د دې په ذریعه باندې د سوری انتظام کړې وو. پاتې شو هغه حضرات چا سره چه خادر وغیره نه وو نو هغوی د گرمۍ نه د بچ کیدلو دپاره د لاسونو استعمال اوکړو. د مسلم شریف روایت کښې دی: ((ومن امن یتقی الشمس یبده)) (۵)

قوله: وأما الذین صاموا فلم یصنعوا شیئاً: اوچه کوم حضرات روژې سره وو نو هغوی هیڅ هم اونه کړل.

گرمی ډیره زیاته وه، معامله هم ډیره اهمه وه یعنی غزوه وه. په دې وجه چه کوم خلق روژې سره وو هغوی برداشت نه کړیشو، کار وغیره نه عاجز شو. (۶)

قوله: وأما الذین أفطروا فبعثوا الرکاب، وامتحنوا، وعالجوا: او چه کومو حضراتو روژه نه وه ساتلې نو هغوی خپل اوبښان اوبوله بوتلل او ښه خدمت ئی اوکړو او نور کارونه ئی هم اوکړه. مطلب دا چه روژه دار حضرات د کمزورۍ او ستړیوالۍ په وجه هغوی کار وغیره نه عاجز وو نو په دې وجه ئی اوبښانوته اوبه، وښه وغیره خړولو د پاره بې روژې حضراتو بوتلل،

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره اوگورئی کتاب الوضوء باب الماء الذی یغسل به شعر الإنسان -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره اوگورئی کتاب کتاب التهجد باب صلاة الضحی فی السفر -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۴) (صحیح مسلم کتاب الصیام باب أجر المفطر فی السفر.... رقم (۲۶۲۲) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۴) -

هغوی د روژه دارو حضراتو هم ښه خدمت او کړو او نور ټول کارونه ئی هم او کړه.

قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ذهب المفطرون اليوم بالأجر: نو نبی کریم او فرمائیل نن خو اجر او ثواب روژه دارو یوړلو.

د اجر نه مراد ډیر اجر دی او د نبی کریم ﷺ مذکوره ارشاد مطلب دا نه دی چه د روژه دارو اجر کم شوې وو بلکه مطلب دا دی چه روژه نه ساتونکو حضراتو ته د هغوی د اعمالو اجر هم ملاویری او د روژه دارو هم ځکه چه هغوی خپل کارونه هم پوره کړل او د روژه دارو ذمه واری ئی هم پوره کړې. (۱)

د رسول الله ﷺ د مذکوره بالا ارشاد سبب: حضرت مولانا ظهور الباری د رسول الله ﷺ پورته ذکر شوې ارشاد سبب بیانولو سره لیکي:

روژه خو خیر محض دی او مخصوص او مقبول عبادت دی بیا هم په سفر وغیره کښې په داسې موقعوچه د دې په وجه د اهو کارونو بندیدلو خطر وې نو روژه نه ساتل غوره دی. کومه واقعه چه په حدیث کښې ده په هغې کښې هم دا صورت پیش شوې ووچه د خلقو روژه وه او هغوی د ستر یوالی د وجې څه کار نشو کولې، خو بې روژې خلقو په پوره تیزئی سره ټول کارونه پوره کړل په دې وجه د هغوی ثواب زیات شو.

په اسلام کښې د عبادت نظام د انسان د فطرت مطابق او ډیر په معقول طریقه باندې قائم دی. دین په فرائضو او واجباتو کښې مدارج قائم کړی دی او د مدارجو چه څوک پوره لحاظ ساتي د الله تعالی په نزد به د هغه عبادت هم په هغه درجو کښې مقبول وی. په حدیث شریف کښې ځکه وئیلی شوی دی چه روژه نه ساتونکو نن اجر او ثواب یوړلو، حالانکه هغوی یو اهم عبادت پریخودې وولیکن د هغې نه د زیات اهم عبادت په خاطر، نو په دې وجه د ثواب هم زیات حقدار شو. (۲)

مذکوره بالا حدیث نه مستنبط فائدي: ① امام ابو عبدالله بن ابی صفره رضی الله عنه فرمائی چه د دې حدیث نه معلومه شوه چه په غزوه کښې د خدمت اجر د روژې د اجر او ثواب نه زیات وی ځکه روژه نه ساتونکی جهاد، طلب علم نور اعمال صالحه او فاضله مثلاً د کمزوری امداد کول یا مسلمانانو ته چه د کوم څیز ضرورت او حاجت وی د هغې په پوره کولو کښې ډیر قوی او طاقتور وی. (۳)

② دا فائده هم راو وتله چه په جهاد کښې چرته کوزیدل وی، یا سفر کول وی نو په مجاهدینو باندې واجب دی چه یو بل سره امداد او کړي. (۴)

③ د حدیث نه دا فائده هم حاصله شوه چه یو شان خلق د یو بل خدمت کولې شی او دا جائز دی او په دې کښې د هیڅ قسم شرم څه خبره نشته. (۵)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۴) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷) -

(۲) (تفهیم البخاری (ج ۲ ص ۹۶) -

(۳) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۴) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۴) -

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت د حدیث په دې جمله کښې دې. ((فبعثوا الركاب، وامتهنوا وعالجوا)) ځکه چې دا ټول کارونه د خدمت نه عبارت دي. د بعث الركاب مطلب خودادې چې اوسنان ئې اوبوڅکولو له بوتله، او ((امتهنوا)) معنی ((خدموا)) او ((عالجوا)) خوراک وغیره پخول او تیارول دي. (۱)

۱- باب: فَضْلُ مَنْ حَمَلَ مَتَاعَ صَاحِبِهِ فِي السَّفَرِ

د ترجمه الباب مقصد: د دې باب په ذیل کښې امام بخاری رحمته الله علیه په سفر کښې د خپل ملگری سامان وغیره د امداد په توګه د اوچتولو فضیلت بیانول غواړي. (۲)

[۲۷۳۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مُعْمَرٍ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۳) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ كُلُّ سُلَامَى عَلَيْهِ صَدَقَةٌ كُلَّ يَوْمٍ يُعِينُ الرَّجُلَ فِي دَابَّتِهِ يُحَامِلُهُ عَلَيْهَا أَوْ يَرْفَعُ عَلَيْهَا مَتَاعَهُ صَدَقَةٌ وَالْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ وَكُلُّ خُطْوَةٍ يَمْشِيهَا إِلَى الصَّلَاةِ صَدَقَةٌ وَذَلَّ الطَّرِيقَ صَدَقَةٌ [۲۵۶۰:ر]

تراجم رجال

۱- اسحاق بن نصر: دا اسحاق بن ابراهيم بن نصر بخاری سعدی رحمته الله علیه دې. اکثر د خپل نيکه طرف ته منسوب کيدلو سره اسحاق بن نصر به ياديدلو. (۴)

۲- عبدالرزاق: دا ابوبکر عبدالرزاق بن همام صنعاني رحمته الله علیه دې. د دوی حالات کتاب الايمان، باب حسن اسلام المرء)) لاندې تير شوی دي. (۵)

۳- معمر: دامعمر بن راشد ازدی رحمته الله علیه دې. د دوی مختصر تذکره د ((بدء الوحي)) شپږم حدیث په ذیل کښې تيره شويده. (۶)

۴- همام: دا همام بن منبه بن کامل يمانی رحمته الله علیه دې. د دوی حالات هم ((کتاب الايمان باب حسن اسلام المرء)) لاندې تير شوی دي. (۷)

۵- ابوهريره رضي الله عنه: دامشهور صحابی رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

(۱) (حواله بالا -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۴) -

(۳) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث قدم تخريجه في كتاب الصلح باب فضل الإصلاح بين الناس...

(۴) (د دوی حالاتو د پاره اوګوری کتاب الغسل باب من اغتسل عريانا وحده في الخلوة -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴۲۱) -

(۶) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۶۵) -

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴۲۸) -

د دوی تفصیلی حالات ((کتاب الایمان باب أمور الایمان)) لاندې تیز شوی دی. (۱)
د حدیث ترجمه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چې نبی اکرم صلی الله علیه و آله وسلم فرمائیلى دې چې
روزانه د انسان په یو یو جوړباندې صدقه واجب ده، که یو سړې د چا په سورلۍ کښې
امداد کوی چې هغه په سورلۍ سور کړی یا د هغه سامان په هغې باندې کیږي نو دا هم
صدقه ده. ښه او پاکه کلمه هم صدقه ده. هر قدم چې د مانځه د پاره اوچتولې شی هغه هم
صدقه ده او لار خوندنه هم صدقه ده.

تنبيه د حدیث باب څه تشریحات ((کتاب الصلح)) (۲) کښې تیرې شوی دی او هم د کتاب
الجهاد ((باب من أخذ بالركاب ونحوه)) لاندې به نور تشریحات راځي.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث باب مناسبت د حدیث په
دې ټکړه کښې دې ((يعين الرجل في دابته، يحامله عليها أو يرفع عليها متاعه صدقة))
البتة دلته کښې اشکال دا دې چې ترجمه خو د سفرده اود دې لاندې چې کوم حدیث راوړلې
شویدې په هغې کښې خو د سر نه د سفر ذکر نشته.
نو د دې جواب دا دې چې حدیث مطلق دې اودا خبره خو معلومه ده چې کله په حضر کښې او
عام حالاتو کښې د چا د سامان اوچتولو دا فضیلت وی نو ښکاره خبره ده چې په حالت
سفر کښې د چا سامان اوچتولو فضیلت خو به په طریقه اولی ډیر وی. دغه شان په ترجمه او
حدیث کښې مطابقت حاصلیږي. (۳)

۷۲- باب: فَضْلُ رِبَاطٍ يَوْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

د ترجمه الباب مقصد: د اسلامي سلطنت او خلافت په سرحدونو باندې پوره ورکولو او خیال
ساتل دا د اهل اسلام د حفاظت یو لویه ښکلي، محفوظ او مضبوطه طریقه ده. امام بخاری
رحمته الله علیه دلته د دې فعل فضیلت بیانوی. (۴)

د رباط معنی: الرباط - بکسر الراء وبالوحدۃ الخفيفة - معنی دا ده چې د کافرانو د شر او فساد نه
د مسلمانانو د حفاظت او صیانت په غرض هغه ځای او مقام لاز نیول چې د مسلمانانو او
کافرانو په مینځ کښې وی (۵) کوم ته چې په عام عرف کښې سرحد وائی.
علامه ابن التین رحمته الله علیه دا شرط هم لگولې دې چې د کوم ځای حفاظت مرابط کول وی اود هغه
وطن نه وی، همدغه شرط ابن حبیب د امام مالک رحمته الله علیه نه هم نقل کړیدی. (۶) یعنی بقول
ابن حبیب امام مالک رحمته الله علیه هم د ابن التین بیان کړی شوی مذکوره شرط قائل دې. (۷)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۵۹) -

(۲) (کتاب الصلح باب فضل الإصلاح بین الناس... رقم (۲۷۰۷) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۵) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۵) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۵) -

(۵) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۵) -

(۶) (حواله بالا -

(۷) (حواله بالا وقد ذکر العلامة العینی تعریفات أخرى للرباط ولكن اخترنا أشهرها -

په دې وجه په سلفو صالحينو کښې ډيرو حضراتو په سرحدونو استوگنه اختيار کړې ده (۱)
 خو حافظ صاحب او علامه عيني د ابن التين دا شرط رد کړې دې د دې دواړو وينا دا ده چه
 په دې اطلاق کښې اشکال دې ځکه چه بعضې وخت داسې کيږي چه د سړي خپل وطن وي
 او هغه هلته د دشمن دفع کولو په نيت اقامت کړې وي (۲)
 دې دپاره چه د رباط اجر او ثواب حاصل شي.

قوله: وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ

لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ [آل عمران: ۲۰۰] او دالله تعالی قول دې: اي دایمان خاوندانو! صبرکونی او
 کلک اوسیرئ او ملاتړلي اوسیرئ او دالله تعالی نه ویريږئ دې دپاره چه تاسو کامیاب شي.
 د امام بخاری رحمته الله علیه عادت دې چه هغه د ترجمه الباب د اثبات د پاره بعض وخت د قرآن
 آیاتونه پیش کوي، نو دلته هم د هغه عادت مطابق هغه دا مذکوره آیت پیش کړيدې او په
 دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره کړيده چه مرابط په قرآني آیت کښې موجود دې دینه
 همدغه د سرحد پهره او ساتنه مراد دی.

د دې آیت مفسرینو حضراتو ډیر تفسیرونه کړي دي (۳) خو مصنف علیه الرحمة آیت مبارک
 په دې مقام کښې ذکر کړو او د آیت مشهورترین تفسیر ئی اختیار کړو کوم چه حسن بصری
رحمته الله علیه او قتاده رحمته الله علیه نه مروی دې. دا دواړه حضرات د مذکوره آیت په تفسیر کښې فرمائی
 ((اصبروا)) على طاعة الله ((وصابر)) أعداء الله في الجهاد ((ورابطوا)) في سبيل الله. (۴)

[۲۷۳۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ أَبَا النَّضْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ
 أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (ه) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
 وَسَلَّمَ قَالَ رِبَاطٌ يَوْمٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا عَلَيْهَا وَمَوْضِعٌ سَوِطٍ أَحَدُكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ
 خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا عَلَيْهَا وَالرَّوْحَةُ يَرْوَحُهَا الْعَبْدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوِ الْغَدْوَةُ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا
 عَلَيْهَا [ر: ۲۶۴۱]

تراجم رجال

۱- عبدالله بن منير: دا ابو عبد الرحمن عبد الله بن منير المروزي الزاهد رحمته الله علیه دې. (۶)

۲- ابو النضر: دا ابو النضر هاشم بن قاسم ليشي خراساني رحمته الله علیه دې. (۷)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۵) -

(۲) پورتني حواله وقد ذكر العلامة العيني تعريفات أخرى للرباط، لكن اخترنا أهرها -

(۳) (راجع لتلك الأقوال للمفسرين الفتح (ج ۶ ص ۸۵) والعمدة (ج ۴ ص ۱۷۵) وتفسير القرطبي (ج ۴ ص ۳۲۲)

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۵) -

(۵) (قوله: عن سهل بن سعد رضي الله عنه: الحديث قد مر تخريجه في أوائل الجهاد باب الغدوة والروحة.... -

(۶) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب الغسل والوضوء في المخصب..... -

(۷) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب وضع الماء عند الخلاء -

۳- عبدالرحمن بن عبدالله بن دینار: دا عبدالرحمن بن عبدالله بن دینار مزنی عدوی رضی اللہ عنہ دی. (۱)

۴- ابوحازم: دا مشهور زاهد ابوحازم سلمة بن دینار مدنی رضی اللہ عنہ دی. (۲)

۵- سهل بن سعد الساعدی: دا مشهور صحابی رسول حضرت سهل بن سعد الساعدی الانصاری رضی اللہ عنہ دی. (۳)

سمع أبا النضر: په دې عبارت کښې حذف دې اود عبارت تقدیر په اصل کښې داسې دې. ((انه سمع....)) مگر په لیکلو کښې ((أنه)) اکثر حذف کولې شی. (۴)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: رباط يوم في سبيل الله خير من الدنيا وما عليها: حضرت سهل بن سعد الساعدی رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه رسول الله ﷺ ارشاد فرمائیلي دې چه د الله تعالیٰ په لار کښې یوه ورځ پوره ورکول دنیا او څه چه په دې کښې دی د هغې نه بهتر دی.

قوله: وموضع سوط أحدكم من الجنة خير من الدنيا وما عليها: او په جنت کښې تاسو کښې د چا د پاره د یوې کورې برابر ځای د دنیا او څه چه په دې کښې دی د هغې نه بهتر دی.

خير من الدنيا وما فيها نه د عدول کولو وجه: د حضرت سهل بن سعد رضی اللہ عنہ د باب دا حدیث د ((كتاب الجهاد)) په شروع کښې هم تیر شويدي. (۵) هلته د حدیث په الفاظو کښې ((خير من الدنيا وما عليها)) په ځای ((خير من الدنيا وما فيها)) راغلې نو ((فيها)) نه ((عليها)) طرف ته د عدول کولو وجه څه ده؟

علامه عینی فرمائی چه په دې عدول کښې دا فائده ده چه ((فيها)) کښې معنی د ظرفیت او ((عليها)) کښې د استعلاء معنی موندلې شی او دا خبره واضح ده چه استعلاء کښې د ظرفیت په مقابله کښې عموم زیات دې او هغه ظرفیت نه قوی هم ده. نو مبالغه کښې د زیاتوالي دپاره ((فيها)) نه ((عليها)) طرف ته عدول کړی شويدي. (۶)

د جنت کورې (سوط) برابر ځای د دنیا او مافیهانه بهتر کیدو وجه: د باب په حدیث کښې ذکر

(۱) (د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ کتاب الوضوء باب إذا شرب المکلب فی إناء أحدکم....)

(۲) (د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ کتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه....)

(۳) (د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ کتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه....)

(۴) (فتح الباری (ج ۵ ص ۸۶) -)

(۵) (انظر الصحيح للبخاری کتاب الجهاد والسير باب الغدوة والروحة فی سبيل الله....)

(۶) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۲۶) -)

دی چه په جنت کښې د یوې کورې برابر خای هم د دنیا اوڅه چه په دې کښې دی د هغې نه بهتر دې د دې وجه بیانولو سره علامه مهلب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی:

«وصار موضع سوطی الجنة خیر من الدنيا وما فيها، من أجل أن الدنيا فانية، وكل شيء في الجنة وإن صغر في التمثيل لنا - وليس فيها صغیر - فهو أدم وأبقى من الدنيا الفانية المتقطعة، فكان الدائم خیر آمن (المنقطع)» (۱)

یعنی د جنت د یوې کورې برابر خای د دنیا او مافیه نه څکه بهتر دې چه دنیا فانی ده او د جنت هر څیز اگر چه د تمثیل په توګه زمونږ د پاره وړوکې وی خود هغه خای یو څیز سپک او وړوکې نه دې. د همیشه د پاره دې او د ختمیدونکې او منقطع کیدونکې دنیا په مقابله کښې باقی پاتې کیدونکې دې، نو باقی پاتې کیدونکې څیز د منقطع څیز نه بهتر شو. د اسلامی سرحدونو د حفاظت په فضیلت کښې نور احادیث: د اسلامی سرحدونو ساتنه او حفاظت (یعنی رباط) فضیلت کښې خو ډیر احادیث وارد شوی دی (۲)

نو استیعاب خو مقصد نه دې په دې وجه یو څو احادیث مونږ لیکو:

① حضرت سلمان فارسی رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلى دی:

«رباط یوم وليلة خیر من صیام شهر و قیامه، وإن مات جری علیه عمله الذی کان یعمله، وأجرى علیه رزقه، وأمن الفتان» (اللفظ لمسلم) (۳)

د یوې شپې ورځې پوره ورکول د یوې میاشت د قیام او صیام نه بهتر دی او که چرې (په دې دوران) کښې هغه مړ شو نو د هغه اعمال چه په دنیا کښې هغه کول، د هغه د پاره جاری وی او په هغه باندې به د هغه رزق جاری کولې شی او هغه به د شیطان نه محفوظ وی.

② حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نه مرفوعاً مروی دی:

«رباط یوم فی سبیل الله خیر من ألف یوم فیما سواه من المنازل» (۴)

د الله تعالی په لار کښې د یوې ورځې څو کیدار کول په نورو ځایونو کښې تیرو شوو زرو کالونه بهتر دی.

③ حضرت فضاله بن عبید رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلى: «کل البیت یختم علی عمله، إلا الرباط، فإنه ینموله عمله إلى یوم القيامة، ویؤمن من فتان القبر». (اللفظ لأبي داؤد) (۵)

(۱) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۶) -

(۲) (راجع لتلك الأحادیث الواردة فی فضل الرباط فی سبیل الله: الجامع الأحكام القرآن (ج ۴ ص ۳۲۴) -

(۳) (الحديث أخرجه مسلم فی كتاب الإمامة باب فضل الریات فی سبیل الله عزوجل رقم (۴۹۳۸) والترمذی فی فضائل الجهاد باب ماجاء فی فضل الرباط رقم (۱۶۶۵) والنسائی فی كتاب الجهاد فضل الرباط رقم (۳۱۶۹-۳۱۷۰) -

(۴) (الحديث أخرجه الترمذی أبواب فضائل الجهاد باب ماجاء فی فضل الرباطة، رقم (۱۶۶۷) والنسائی فی سننه الصغری كتاب الجهاد فضل الرباط رقم (۳۱۷۱-۳۱۷۲) وابن ماجه أبواب الجاهد باب فضل الرباط فی سبیل الله رقم (۲۷۶۶) -

(۵) (الحديث رواه أبو داؤد أبواب الجهاد فی فضل الرباط رقم (۲۵۰۰) والترمذی أبواب فضائل الجهاد باب ماجاء فی فضل من مات مرابطاً رقم (۱۶۲۱) -

د هر مری په اعمالو باندې مهر لگولې شی (بندولې شی) سوا د مرابط نه. د هغه عمل د هغه د پاره د قیامته پورې زیاتولې شی او هغه د قبر د فتني نه په امن او محفوظ کېږي. او د حدیث نور تشریحات د «(کتاب الجهاد)» په شروع کېنې «(باب الغدوة والروحة فی سبیل الله)» او «(باب الحور العين وصفتهن...)» کېنې تیر شوی دی.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت بالکل واضح دي او هغه د حدیث د شروع په جمله کېنې «(رباطیوم فی سبیل الله...)» کېنې دي.

۴۳- بَابُ مَنْ غَزَا بِصَبِيٍّ لِلْخِدْمَةِ

د ترجمه الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمته الله او علامه عینی رحمته الله فرماني چې د امام بخاري رحمته الله مقصد دې ترجمه نه دي خبرې طرف ته اشاره کول دي چې ماشوم د جهاد مخاطب نه دي لیکن د دې باوجود هغه تبعاً وضمناً بوتلل جائز دي. (۱)

خو شیخ الحدیث حضرت محمد زکریا کاندهلوی رحمته الله فرماني چې زما په نزد بهتر توجیه دا ده چې داسې اووئیلې شی چې امام بخاري رحمته الله ماشوم د خدمت په غرض د بوتللو د جواز اثبات کوي. دا توهم دفع کولو سره چې د بعض صغار صحابه کرامو باره کېنې وارد شوي دي چې کله هغوی په غزوه کېنې د شرکت د پاره پیش شو نو هغوی رحمته الله هغه واپس کړل مثلاً، ابن عمر، زید بن ثابت او اسامه بن زید رحمته الله او دې توهم د رد کولو وجه دا ده چې دا حضرات صحابه کرام د قتال د پاره حاضر شوي وو نه چې د خدمت د پاره. نو د هغوی د خدمت د پاره د بوتللو اجازت دي لیکن د قتال په غرض بوتلل جائز نه دي. (۲)

[۲۷۲۶] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ عَنْ عَمْرِو عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۳) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِأَبِي طَلْحَةَ الْأَيْمَنِ غُلَامًا مِنْ غِلْمَانِكُمْ يَخْدُمُنِي حَتَّى أَخْرَجَ إِلَى خَيْبَرَ فَخَرَجَ بِي أَبُو طَلْحَةَ مُرْدِفِي وَأَنَا غُلَامٌ أَهَقْتُ الْحُلُمَ فَكُنْتُ أُخْدِمُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ فَكُنْتُ أَسْمَعُهُ كَثِيرًا يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْبُخْلِ وَالْجُبْنِ وَضَلَمِ الدِّينِ وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ ثُمَّ قَدِمْنَا خَيْبَرَ فَلَمَّا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْحِصْنَ ذَكَرَ لَهُ جِمَالُ صَفِيَّةَ بِنْتُ حَبِشٍ بِنِ أَخْطَبَ وَقَدْ قُتِلَ زَوْجُهَا وَكَانَتْ عَرُوسًا فَاصْطَفَاهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِنَفْسِهِ فَخَرَجَ بِهَا حَتَّى بَلَغْنَا سَدَّ الصَّهْبَاءِ حَلَّتْ فَبَنَى بِهَا ثُمَّ صَنَعَ حَيْسًا فِي نِظْمٍ صَغِيرٍ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيْدُنُ مَنْ حَوْلَكَ فَكَانَتْ يَلُوكَ وَلِيْمَةً رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى صَفِيَّةَ ثُمَّ خَرَجْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ قَالَ فَرَأَيْتُمْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُجَوِّي لَهَا وَرَاءَهُ بَعَاءَةً ثُمَّ يَجْلِسُ عِنْدَ بَعِيرَةٍ فَيَضُمُّ

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۷۸) وعدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۶) -

(۲) (الأبواب و التراجم للکاندهلوی (ج ۱ ص ۱۹۷) -

(۳) (قوله: عن أنس بن مالك رحمته الله الحديث مرتخرجه فی کتاب الصلاة باب ما يذكر من الفخذ -

رُكِبَتْهُ فَتَضَعُ صَفِيَّةُ رِجْلَهَا عَلَى رُكْبَتِهِ حَتَّى تَرُكِبَ فَيَسْرُنا حَتَّى إِذَا اشْرَفْنَا عَلَى الْمَدِينَةِ نَظَرَ إِلَى أَحَدٍ فَقَالَ هَذَا جَبَلٌ يُجِبُّنَا وَنُجِبُهُ ثُمَّ نَظَرَ إِلَى الْمَدِينَةِ فَقَالَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَحْرَمُ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا بِمِثْلِ مَا حَرَّمَ إِبْرَاهِيمُ مَكَّةَ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهْمُ فِي مَدِينِهِمْ وَصَاعِيهِمْ [۳۶۴]

تراجم رجال

- ۱- قتیبہ: دا شیخ الاسلام ابورجاء قتیبه بن سعید ثقفی رحمہ اللہ دی دوی تذکرہ ((کتاب ایمان باب إقضاء السلام من الإسلام)) لاندی تیرہ شویده. (۱)
  - ۲- یعقوب: دا یعقوب بن عبدالرحمن بن محمد اسکندرانی رحمہ اللہ دی. (۲)
  - ۳- عمرو: دا عمرو بن ابی عمرو مولی المطلب بن حنطب رحمہ اللہ دی. (۳)
  - ۴- انس: دا مشہور صحابی رسول ابو حمزہ حضرت انس بن مالک رحمہ اللہ دی. دوی حالات ((کتاب ایمان باب من ایمان أن يحب لأخيه...)) لاندی تیرشوی دی. (۴)
- قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لأبي طلحة: التمس لي غلاماً من غلمانكم يخدمني حتى أخرج إلى خيبر: حضرت انس بن مالک رحمہ اللہ نہ روایت دی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حضرت طلحہ رضی اللہ عنہ تہ او فرمائیل چه د خپلو ماشومانو نہ زما دپارہ یو ماشوم اولتوہ چه زما خدمت او کړی تر هغه وخته پورې چه زه غزوہ خیبر دپارہ اوخم. کلمہ ((حق)) د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په کلام کنبی د تعلیل دپارہ ده، د غایت د بیان دپارہ نہ ده. او هغه ((التمس)) سره متعلق ده نہ چه ((خدمتی)) سره. اود کلام مقصد دا دی چه زما دپارہ په سفر کنبی خدمت دپارہ یو هلك اولتوہ تردی چه زه مدینې منورې تہ راوایس شم. (۵)
- یواشکال اود هغې جواب: علامہ داودی رحمہ اللہ د حدیث په دی ټکره باندی اعتراض کړیدی او هغه دا چه ښکاره خو همدغه ده چه حضرت انس رضی اللہ عنہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خدمت د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم په رومبې ځل د هجرت نہ پس مدینې منورې تہ د راتلونہ پس شروع کړو ځکه چه حضرت انس رضی اللہ عنہ نه پخپله په صحیح احادیثو کنبی مروی دی چه ((خدمت النبى صلى الله عليه وسلم تسع سنين)) (۶) او په یو روایت کنبی ((عشر سنين)) (۷) دی اود خیبر واقعہ ۷ هجری وسلم تسع سنين)) (۶) او په یو روایت کنبی ((عشر سنين)) (۷) دی اود خیبر واقعہ ۷ هجری

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۸۹) -

(۲) (د دوی د حالاتو دپارہ او گوری کتاب الجمعة باب الخطبة على المنبر -

(۳) (د دوی د حالاتو دپارہ او گوری کتاب العلم باب الحرص على الحديث -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۵۲) -

(۵) (حاشیة المسندی على البخاری (ج ۲ ص ۱۵۲) -

(۶) (الصحيح لمسلم كتاب الفضائل باب كان رسول الله صلى الله عليه وسلم أحسن الناس خلقاً رقم (۶۰۱۴) -

(۷) (الصحيح البخاری كتاب الأدب باب حسن الخلق والسخاء رقم (۶۰۳۸) -

ده. نو دینه خو دا لازمیری چه حضرت انس رضی الله عنه به صرف خلور کاله د حضور صلی الله علیه و آله خدمت کړې وی.

د دې اعتراض جواب دا ورکړشویدی چه د نبی اکرم صلی الله علیه و آله ابوطلحه رضی الله عنه ته دا فرمائیل چه ((التمس لی غلاماً من غلمانکم)) مطلب او معنی دا ده چه هغوی صلی الله علیه و آله سره به په دې سفر کښې څوک څی چه د هغه تعین او کړې شی نو حضرت ابوطلحه رضی الله عنه حضرت انس رضی الله عنه مقرر کړو چه هم دې به د خدمت د پاره څی. نو د التماس مطلب استئذان به وی چه په سفر کښې د ملګرتیا د پاره چاته اجازت ورکړه، دا مطلب نه دې چه د نوی سر نه څوک د خدمت د پاره اولتیه ځکه چه هغه خو د اول نه د خدمت د پاره موجود دې دغه شان به په دواړو احادیثو کښې تطبیق اوشی. (۱)

آیا ماشوم ته به غنیمت کښې حصه ملاویږي؟ دلته ضمناً په دې مسئله باندې هم ځان پوهه کړنی که ماشوم په غزوه کښې شریک وی که د خدمت په نیت وی او که د قتال په نیت وی، ائمه ثلاثه امام ثوری، لیث بن سعد او ابو ثور رضی الله عنه په نزد به دوی ته سهم نشی ورکولې بلکه امام به د خپلې مرضی موافق څه مال وغیره ورکوی. (۲)

خود امام مالک او امام اوزاعی رضی الله عنه مسلک دا دې چه ماشوم ته به هم د مال غنیمت نه د بالغو کسانو په شان حصه ملاویږي. (۳)

خود دې دواړو حضراتو په اقوالو کښې فرق دا دې چه امام مالک رضی الله عنه سهم په دې شرط سره مشروط کوی چه هغه ماشوم قتال هم کوی او د دې طاقت لری نو د دې شرطونو په موجودگنی کښې دا ماشوم آزاد دې، مذكر دې او مقاتل هم دې. نو په دې وجه به ده ته هم د عامو خلقو سهم ورکولې شی.

او امام اوزاعی رضی الله عنه مطلقاً د ماشوم د پاره په غنیمت کښې د حصې قائل دې. د هغه دلیل دا دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله په غزوه خیبر کښې ماشومانوته هم په مال غنیمت کښې حصه ورکړې وه. بیا روستو مسلمانانو خلفاؤ هم په میدان جنگ کښې پیدا کیدونکو ماشومانو ته حصه ورکوله. (۴)

د جمهورو دلائل: په دې مسئله کښې زمونږ یو دلیل خود حضرت سعید بن المسیب دا اثر دې ((كان الصبيان والعبيد يحذون من الغنينة إذا حضرو الفرد في صدر هذه الأمة)) (۵) چه د دې امت په ابتداء کښې ماشومان او غلامان که په غزا کښې حاضریدل نو هغوی ته به د غنیمت نه څه نه څه ورکولې کیدل.

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۷) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۷) -

(۲) (المغنی لابن قدامة (ج ۹ ص ۲۰۶) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (المغنی لابن قدامة (ج ۹ ص ۲۰۶) وإعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۲۰۷) -

(۵) (المغنی (ج ۹ ص ۲۰۶) -

او جوزجانی په خپل سند سره روایت کړې دي چې تمیم بن قرع المهدی په هغه لښکر کښې وو کوم چې په آخر ځل اسکندریه فتح کړې وه، نو تمیم وائی ((فلم یقسم لی عمرو من الفی شیئا)) چې عمرو بن العاص رضی الله عنه (چې د اسلامي لښکر مشر وو) ماته په غنیمت کښې هیڅ هم رانه کړه او وئی فرمائیل چې نابالغ هلك دي، په دې وجه زما د قوم او قریشو د څه خلقو په مینځ کښې جنګ کیدو کیدو خو بندشو، نو په قوم کښې چا او وئیل چې په تاسو خلقو کښې د نبی کریم صلی الله علیه و آله د صحابه کرامو نه څه خلق موجود دی هم د هغوی نه تپوس او کړنې نو هغوی د ابونضر او عقبه بن عامر رضی الله عنه نه تپوس او کړو نو په قوم کښې چا زما معاننه او کړه نو وئی کتل چې ویښته مې راټوکیدلې وو نو حضرت عمرو بن العاص رضی الله عنه ماته هم په غنیمت کښې حصه راکړه. (۱) د دې واقعه نقل کولو نه پس امام جوزجانی رحمته الله علیه فرمائی:

((هذا من مشاهد حديث مصر وجيدة، ولأنه ليس من أهل القتال، فلم يسهم له كالعبد، ولم يشته أن النبي صلى الله عليه وسلم قسم لصبي، بل كان لا يجوزهم في القتال فإن ابن عمر رضی الله عنه) قال: عرضت على النبي صلى الله عليه وسلم وأنا ابن أربع عشرة سنة، فلم يجزني في القتال، وعرضت عليه وأنا ابن خمس عشرة سنة فأجازني)) (۲) یعنی دا حدیث د مصر مشهورو او بنه احادیثونه دي او چوئکه تمیم بن قرع په جنګ کونکو کښې نه وو په دې وجه هغه ته په غنیمت کښې حصه ور نه کړې شوه. لکه څنګه چې غلام ته نه ورکړې کیږي او دا خبره په یوشان هم ثابت نه ده چې نبی صلی الله علیه و آله د غنیمت نه یو ماشوم له څه ورکړې وی. بلکه هغوی صلی الله علیه و آله خو به ماشومان د جنګ د پاره نه پریخودل (نود غنیمت نه حصه ورکولو څه معنی ده) دغه شان ابن عمر رضی الله عنه فرمائی چې د څوارلسو کالو په عمر کښې زه د حضور صلی الله علیه و آله په خدمت کښې د جنګ د پاره پیش کړ شوم نو هغوی صلی الله علیه و آله ماته په جنګ کښې د شرکت کولو اجازت رانه کړو او د پنځلسو کالو په عمر کښې بیا پیش کړ شوم نو هغوی صلی الله علیه و آله د شرکت اجازت راکړو.

د امام اوزاعي رحمته الله علیه د دلیل جواب: ترکومي چې د امام اوزاعي رحمته الله علیه د دلیل تعلق دي نو د دې جواب دا دي چې ممکن ده چې راوی ((رضخ)) (۴) ((سهم)) سره تعبیر کړې وی او د ((رضخ)) قائل جمهور هم دی، نو په دې وجه دا د امام اوزاعي رحمته الله علیه دلیل نشي کیدی. (۵)

(۱) (حواله بالا -

(۲) (حدیث عبدالله بن عمر رضی الله عنه أخرجه البخاری کتاب الشهادات باب بلوغ الصبيان وشهادتهم رقم (۲۶۶۴) و کتاب المغازی باب غزوة الخندق رقم (۴۰۹۷) و مسلم کتاب الإمارة باب بیان سن البلوغ رقم (۴۸۳۷) و الترمذی أبواب الجهاد باب ما جاء في حد بلوغ الرجل رقم (۱۷۱۱) وأبو داود أبواب الحدود باب في الغلام يصيب الحد، رقم (۴۰۶). والنسائي أبواب الطلاق باب متى يقع طلاق الصبي؟ رقم (۳۴۶۱) -

(۳) (المغنی لابن قدامة (ج ۹ ص ۲۰۶) -

(۴) (الرضخ مغناه: انهم (أي المرأة والعبد والصبي) يعطون شيئا من الغنيمة دون السهم. ولا يسهم لهم كامل. ولا تقدير لما يعطونه بل ذلك إلى اجتهاد الإمام فإن رأى التسوية بينهم سوى بينهم وإن رأى التفضيل فضل (المغنی ج ۹ ص ۲۰۴) -

(۵) (المغنی (ج ۹ ص ۲۰۶) وإعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۲۰۷) -

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث په دې حصه کېږي دې: ((التمس لی علما من علیکم یخدم فی حق آخره ۱۱ یمیر)) د څه نه چه ماشوم د خادم په توګه د بوتلیو اجازت معلومېږي. (۱)

۴۳- باب: رُکُوبُ الْبَحْرِ

د ترجمه الباب مقصد: د دې باب په ذیل کېږي امام بخاری رحمته الله علیه د سمندري سفر مشروعیت او جواز بیانول غواړي. (۲) اودا جواز او مشروعیت عام دې که د سړو دپاره وی او که د ښځو دپاره، د جهاد په غرض سره سمندري سفر وی یا د حج او تجارت په نیت سره. (۳) رُکُوبُ بَحْرُ کېږي د اسلافو اختلاف: په اسلافو کېږي بعض حضرات رُکُوبُ بَحْرُ ناخوښوی او دینه به نې منع فرمائیلې. امام مالک رحمته الله علیه فرماني چه حضرت عمر رضی الله عنه به خلق د رُکُوبُ بَحْرُ نه منع کول، په دې وجه د هغوی په ژوند او خلافت کېږي چا هم سمندري سفر نه دې کړې. د هغوی د انتقال نه پس حضرت معاویه رضی الله عنه د حضرت عثمان رضی الله عنه نه د رُکُوبُ بَحْرُ اجازت اوغوښتلو نو هغوی اجازت ورکړو. معامله هم په دې باندې پاتې شوه. تر دې چه د حضرت عمر بن عبدالعزیز رضی الله عنه خلافت راغلو نو هغه خلق بیا د رُکُوبُ بَحْرُ نه منع کړل. لیکن دا ممانعت د هغوی د ژونده پورې پاتې وو، روستویا د سمندري سفر سلسله دوباره شروع شوه. (۴) روستنو بعض علماؤ هم د رُکُوبُ بَحْرُ نه منع کوله، او امام مالک رحمته الله علیه د ښځو باره کېږي د دې خبرې قائل دې چه هغوی د حج یا جهاد په نیت سره هم په سمندري سفر کېږي شرکت نشي کولې. (۵)

د جمهورو مسلک دا دې چه سمندري سفر که د ښځو دپاره وی او که د سړو دپاره، د جهاد نیت وی او که د حج یا د تجارت په هر صورت کېږي جائز دې. (۶) اود باب حدیث د جمهورو دلیل دې، په کوم کېږي چه مطلقا د رُکُوبُ بَحْرُ اجازت او اباحت موجود دې. (۷)

یوه اهم تنبیه: لیکن دا خبره واضحه کیدل پکار دی چه جمهورو د سمندري سفر کوم اجازت ورکړې دې هغه په یو شرط باندې مشروط دې، هغه دا چه سمندر پرسکون وی او د هلاکت خطر نه وی ګنی د جمهورو په نزد هم د دې اجازت نشته. (۸)

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۷) -

(۲) (ارشاد الساری (ج ۵ ص ۹۱) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (التمهید لابن عبد البر (ج ۱ ص ۲۳۳) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۸) -

(۵) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۸) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۸) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۸) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۸) -

(۸) (المهید (ص ۲۳۴) -

علامه ابو عبیدہ مروی رضی اللہ عنہ پہ «غریب الحدیث» ذکر کریدی چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم د سمندری سفر نہ د هغه د سیلاب او مشکلاتو د پینیدو په صورت کښې منع فرمائیلې ده. د زهیر بن عبدالله نه مرفوعا مروی دی چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلې «من ركب البحر إذا التج - أوقال: ارتج - فقد برئت منه الذمة - أوقال: فلا يلومن إلا نفسه -» یعنی چا چہ د سمندر طوفان (یا افرمائیل چہ موج وهلو) په وخت کښې په دې کښې سفر اوکړو، د ده نه د الله تعالی ذمه خلاصه ده. (یا نی دا افرمائیل چہ هغه دې خپل نفس ملامت کړی) (۱)

د الله تعالی نه د هغه ذمه خلاصیدو مطلب دا دې چہ الله تعالی د حفاظت کومه وعده فرمائیلې ده هغه وعده به ختمه شی خکه چہ هغه خپل خان پخپله هلاک کړو. دا مطلب نه دې چہ د اسلام ذمه د ده نه خلاصه شوه خکه چہ د اسلام نه یو سړې هغه وخت خلاصیږی چہ هغه د کفر لار اختیار کړی. (۲)

نود زهیر بن عبدالله په روایت کښې د سمندری سفر نه ممانعت سمندری طوفان سره مقید دې، د دې مخالف مفهوم همدغه دې چہ سمندری طوفان نه کیدو په صورت کښې سمندری سفر جائز دې او هم دغه قول د علماؤ نه مشهور دې. که چرې د سلامتني غلبه وی نو اوچہ او لمده برابره ده. حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ او علامه عینی رحمته اللہ علیہ فرمائی:

((وفيه) أي في حديث زهير تقييد المنع بالارتجاج، ومفهومه الجواز عند عدمه، وهو المشهور عن أقوال العلماء، فإذا غلبت السلامة فالبرو البحر سواء)) (۳)

یوه بله تنبیہ: مونږ پورته د امام مالک رحمته اللہ علیہ مذهب نقل کړې وو چہ هغه د بنخود پاره سمندری سفرته جائز نه وائی، که هغه د جح د پاره وی او که د جهاد د پاره وی، خو روستوانمه مالکیه هم د جمهورو علماؤ قول اختیار کړیدی. (۴)

[۲۷۷] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۵) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِي أُمُّ حَرَامٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَوْمَافِي بَيْتِنَا فَاسْتَيْقِظَ وَهُوَ يَضْحَكُ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا يَضْحَكُكَ قَالَ عَجِبْتُ مِنْ قَوْمٍ مِنْ أُمَّتِي يَرْكَبُونَ الْبَحْرَ كَالْمُلُوكِ عَلَى الْأَسِرَةِ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يُجْعَلَنِي مِنْهُمْ فَقَالَ أَلَيْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ نَامَ فَاسْتَيْقِظَ وَهُوَ يَضْحَكُ فَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا

(۱) (حواله بالا وشرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۹) والأدب المفرد (ج ۲ ص ۶۰۲) باب من بات على سطح ليس له ستره رقم ۱۹۴) -

(۲) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۸۹) ومسنند الإمام أحمد (ج ۵ ص ۷۹) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۸) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۸) -

(۴) (التمهید (ج ۱ ص ۲۳۳) -

(۵) (قوله: عن أنس رضي الله عنه: الحديث مر تخريجه في أوائل الجهاد باب الدعاء بالجهاد.... -

قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ اذْعُرُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ فَيَقُولُ أَنْتَ مِنَ الْأَوَّلِينَ فَتُذَوَّجَ بِهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الصَّامِتِ فَخَرَجَ بِهَا إِلَى الْغَزْوِ فَلَمَّا رَجَعْتُ قُرَيْبْتُ دَابَّةً لِيَرْكَبَهَا فَوَقَعْتُ فَأَنْدَقْتُ عَنْقَهَا [ر: ۲۱۳۶]

تراجم رجال

- ۱- ابوالنعمان: دا ابوالنعمان محمد بن الفضل سدوسی بصری رحمته الله دی. د دوی حالان ((کتاب الإیمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: الدین النصیحة لله ورسوله....)) لاندې راغلی (۱)
- ۲- حماد بن زید: دا ابواسماعیل حماد بن زید بن درهم ازدی رحمته الله دی، د دوی مختصر تذکره ((کتاب الإیمان باب «وان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا...»)) لاندې تیره شویده. (۲)
- ۳- یحیی: دا مشهور تابعی یحیی بن سہید انصاری رحمته الله دی. د دوی مختصر تذکره ((ہدم الوحي)) په رومبی حدیث کنبی او تفصیلی تذکره ((کتاب الإیمان باب صوم رمضان حساباً من الإیمان)) لاندې راغلی ده. (۳)
- ۴- محمد بن یحیی بن حبان: دا محمد بن یحیی بن حبان بن منقذ انصاری رحمته الله دی. (۴)
- ۵- انس بن مالک: دا مشهور صحابی ابو حمزہ انس بن مالک رحمته الله دی. د دوی تذکره ((کتاب الإیمان باب من الإیمان ای یحب الأخیہ....)) په ذیل کنبی راغلی ده. (۵)
- قوله: قال: حدثني أم حرام أن النبي صلى الله عليه وسلم قال يوم أفي بيتها: حضرت انس بن مالك رحمته الله فرمائی چه حضرت ام حرام بنت ملحان رحمته الله ماته او وئیل چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم یوه ورخ (غرمه) زما په کور کنبی قیلوله او فرمائیله. په دې مذکورہ عبارت کنبی ((قال یوما)) کنبی ((قال)) راغلی، دا د قیلولة نه دې نه چه د قول نه او د قیلولة معنی د غرمې د آرام کولو ده. (۶)
- تنبیہ: حضرت ام حرام رحمته الله د حضرت انس رحمته الله ترور وه. د دوی تفصیلی حالات ((کتاب الجهاد)) ((باب الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء)) وړاندې بیان شوی دی.
- د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت واضح دی چه په

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۷۲۸) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۱۹) -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۸) و (ج ۲ ص ۳۲۱) -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الوضوء باب من تبرز علی لبنتین -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۸) -

دې جمله کښې دې ((هجرت من قوم من امتی یرکبون البحر کالبلوک علی الأسراف)) (۱)

۷۵- بَاب: مَنْ اسْتَعَانَ بِالضُّعَفَاءِ وَالصَّالِحِينَ فِي الْحَرْبِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله دلته دا خودل غواړي چه مقاتلینو او مجاهدینو ته د ضعیفانو او صالحانو دعاگانې حاصلول پکار دی، دې د پاره چه د دعاگانو په برکت الله تعالی په جهاد کښې غلبه او فتح عطا کړي. (۲)

یا خو مطلب او مقصد دا دې چه ضعیفاء او صلحاء هم خان سره بوخی چه د هغوی کمزورنی او پرهیزگارنی او تقوی په وجه هغوی ته استقامت حاصل وی او الله تعالی نی فتح او نصرت سره کامیاب کړي.

بهر حال که هغوی ته د دعاگانو درخواست او کړیسی نو د هغې دپاره هم په سنت کښې اصل موجود دې او که هغوی خان سره واخستی شي نو دا هم ثابت دی.

[۲۷۳۸] وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَخْبَرَنِي أَبُو سَفْيَانَ قَالَ لِي قَبِصْرُ سَأَلْتُكَ أَشْرَافَ النَّاسِ اتَّبَعُوهُ أَرْضُفَعَاءُ وَهُمْ قَزَعَمَتْ ضُعَفَاءُ وَهُمْ وَهُمْ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ [ر: ۷]

حضرت ابن عباس رحمته الله فرمائی چه حضرت ابوسفیان رحمته الله ماته اوخودل چه قبصر ماته اووئیل چه ما تانه تپوس کړې ووچه لوی خلق د هغوی اتباع کوی که ضعیف یا کمزوری خلق؟ نو ستا گمان همدغه دې چه کمزوری خلق او همدغه خلق د رسولانو متبعین وی.

د مذکوره تعلیق تخریج: دلته امام بخاری رحمته الله د حضرت ابن عباس رحمته الله دې مشهور روایت نه دا جمله تعلیقاً نقل کوی کوم چه د ابوسفیان بن حرب رحمته الله او د قبصر روم په مکالمه باندې مشتمله ده، اودا روایت موصولاً ((بده الوحي)) کښې راغلی دی او هم هلته د هغې تخریج هم تیر شوی دې. (۳)

د مذکوره تعلیق مقصد او ترجمه الباب سره مناسبت: په ترجمه الباب کښې ضعیفاء او صالحینو د استعانت مسئله ذکر ده،

د مذکوره تعلیق مقصد کښې هم دې دلیل راپیدا کول دی چه هرقل ضعیفاء ته اصل اتباع الرسل او گرځول لیکن دلته دې دا خبره واضحه وی چه استدلال د هرقل قول کیدو په بنیاد نه دې بلکه حضرت ابن عباس رحمته الله د حکایت او تقریر په بنیاد دې. دې نه د مذکوره تعلیق د ترجمه الباب سره مناسبت هم ښه واضحه کیږي. والله اعلم. (۴)

[۲۷۳۹] حَدَّثَنَا سَلِيمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ طَلْحَةَ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ رَأَى سَعْدُ (ه) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ لَهُ فَضْلًا عَلَى مَنْ دُونَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

(۱) (حواله بالا -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۸) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۸) -

(۳) (کشف الباری (ج ۱ ص ۷۷) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۸) -

(۵) قوله: مصعب بن سعد: الحديث أخرجه النسائي في سننه الصغرى في الجهاد باب الاستصار بالضعيف رقم (۳۱۸۰)

هَلْ تَنْصُرُونَ وَتَرْزُقُونَ إِلَّا بِضَعْفٍ بَعْضُكُمْ

تراجم رجال

- ۱- سليمان بن حرب: دا ابوایوب سلیمان بن حرب ازدی رحمہ اللہ دی. د هغه مختصر تذکره ((کتاب الإیمان باب من کره أن یعود فی الکفر...)) لاندې راغلی دی. (۱)
- ۲- محمد بن طلحة: دا ابو مصرف محمد بن طلحة بن مصرف رحمہ اللہ دی. (۲)
- ۳- طلحة: دا ابو محمد طلحة بن مصرف الیامی رحمہ اللہ دی. (۳)
- ۱- مصعب بن سعد: دا د مشهور صحابی حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ خوی مصعب دی. (۴)
- قوله: قال: رأی سعد رضی الله عنه أن له فضلا علی من دونه: حضرت مصعب بن سعد رحمہ اللہ فرمائی چه حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ ته دا گمان اوشو چه هغه ته په نورو باندې یو قسم فضیلت حاصل دی.
سعد نه مراد حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ دی، چه د مصعب پلار دی. (۵)
- اودلته د ((رأی)) چه د رویه نه مشتق دی ((ظن)) په معنی کنبې دی یعنی گمان ئی اوکړو اود نسائی شریف په روایت کنبې هم ((ظن)) راغلی دی. (۶)
- او ((من دونه)) نه نور اصحاب رسول صلی اللہ علیہ وسلم مراد دی. (۷)
- د نسائی شریف په روایت کنبې ددی نه پس دازیاتې هم مروی دی ((من اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم)) (۸)
- اود پورتنی عبارت خلاصه دا شوه چه حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ ډیر بهادر وو، مالدار وو او رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم به هغه سره ډیرد مینه کوله نو د هغه دا خیال پیدا شو چه په نورو ډیرو صحابه کرامو هغه ته یو درجه فضیلت حاصل دی. (۹)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۰۵) -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب العیدین باب استقبال الإمام الناس فی خطبة العید -

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب البیوع باب ما یتنزه من الشبهات -

(۴) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الأذان باب وضع الأکف علی الرکب فی الرکوع -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۸) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۹) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۹) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۹) -

(۷) (حواله بالا -

(۸) (انظر سنن النسائی کتاب الجهاد باب الاستنصار بالضعیف رقم (۳۱۸۰) -

(۹) (فتح الباری (ج ۶ ص ۸۹) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۷۹) او حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ تفصیلی حالات

د پاره او گوری کشف الباری (ج ۲ ص ۱۷۳) -

دا روایت مرسل دې ګه متصل؟ د باب دا پومبي حدیث کوم چه حضرت مصعب بن سعد رضی الله عنه نه مروی دې، صورة خو مرسل بنکاری ځکه چه حضرت مصعب رضی الله عنه د نبی اکرم صلی الله علیه و آله دا قول «هل تنصرون الا بضعفائکم؟» زمانه نه ده موندلې. د دې وجه دا ده چه حضرت مصعب رضی الله عنه تابعی دې نه چه صحابی اود ده پیدائش د عهدنبوی نه ډیر د روستو زمانې دې، بیا هغه دلته د خپل پلار حضرت سعد بن ابی وقاص نه هم د سماع تصریح اونکړه خود دې نه باوجود دا روایت مرسل نه بلکه متصل دې، ځکه چه همدغه روایت نورو مختلفو حضراتو محدثینو نقل کړیدی اود هغه د پلار نه د هغه د روایت تصریح موجود ده. (۱)

همدغه روایت اسماعیل د معاذ بن هانی په طریق باندې نقل کړیدی او په دې کښې دی «حدثنا محمد بن طلحة... عن مصعب بن سعد عن أبيه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم» خو بیا هم په دې کښې د رسول صلی الله علیه و آله قول هم مرفوع دې، د دې پومبني حصه یعنی «رأى سعد رضی الله عنه أن له فضلا على من دونه» موجود نه ده. (۲)

دې نه علاوه اسماعیلی رضی الله عنه او امام نسائی رحمته الله (۳) دا روایت «مسعر بن طلحة بن مصرف عن مصعب عن أبيه» په دغه طریق نقل کړیدی. په طریق کښې هم «عن أبيه» تصریح موجود ده نو دا روایت متصل دې نه چه مرسل. (۴)

قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: هل تنصرون وترزقون إلا بضعفائکم

نو نبی کریم صلی الله علیه و آله او فرمائیل چه تاسو ته امداد او رزق هم د دې کمزورو په وجه درکولی شی. د نسائی شریف په روایت کښې دا الفاظ دی: «انما نصر الله هذه الأمة بضعفائهم ودلائهم واخلاصهم» (۵) الله تعالی د دې امت نصرت د دې د کمزورو خلقو په وجه کړیدی د دوی د دعاگانو، مونځونو او اخلاص په بناء باندې.

ضعیفان د الله تعالی د نصرت سبب دی: اوس د دواړو طرقو خلاصه دا شوه چه د الله تعالی د طرف نه کوم نصرت وغیره نازلېږي دهغې سبب همدا کمزورې خلق دی د چا په دعاگانو، مونځونو او اخلاص کښې چه دا برکت وی چه هغوی د الله تعالی نصرت د دې بنديگانو طرف ته متوجه کولو سبب جوړېږي. ځکه چه د هغوی زړه د دنیا د پرق پروق او د دې د بنائست نه خالی وی اود هغوی ضمیرونه د دې څیزونو نه پاک وی چه هغوی د الله تعالی نه لرې کړي. هغوی د خپل ژوند مقصد صرف هم یو څیز کیځودې وی چه څنگه به الله تعالی راضی کړي اود هغه خوشحالی به حاصله کړي، په دې وجه د هغوی زړونه پاک او د هغوی

(۱) (فتح الباری (ج ۱ ص ۸۸) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۹) -

(۲) (فتح الباری (ج ۱ ص ۸۸) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۹) -

(۳) (سنن النسائی کتاب الجهاد باب الاستنصار الضعیف رقم (۳۱۸) -

(۴) (فتح الباری (ج ۱ ص ۸۸) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۹) -

(۵) (سنن النسائی کتاب الجهاد باب الاستنصار الضعیف رقم (۳۱۸) -

دعا گانی قبلیری. علامه ابن بطال د حدیث د مذکورہ جملہ وضاحت کولو سره فرمائی:

((وتأویل ذلك أن مهادة الضعفاء ودعاءهم أشد إخلاصاً وأكثر خشوعاً لخلاص قلوبهم من التعلق بزخرف الدنيا

وزينتها، وصفاء ضمائرهم ما يقطعهم عن الله، ففعلوا هم واحداً، وركت أعمالهم، وأجيب دعاءهم)) (۱)

په حدیث کنبی تواضع او د گبرنه بچ کیدلو ترغیب: نبی اکرم ﷺ چه حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه ته دا فرمائیلی دی چه ((هل تنصرون وترزقون إلا بضعفائکم؟)) په دې کنبی د هغه د پاره تواضع اختیارولو ترغیب دې او د نبی ﷺ مقصود دا هم ووچه دعا مو مسلمانانو نه کبر ختم کړیسی، د دې د پاره هغوی ﷺ خطاب عام اوساتلو چه څوک دا اونه گنړی چه در رسول الله ﷺ د دې قول مبارک مخاطب څوک خاص سرې دې. علامه مهلب رضی الله عنه فرمائی:

((انما أراد عليه السلام بهذا القول لسعد الحص على التواضع ونفى الكبر والزهو عن قلوب المؤمنين)) (۲)

په حدیث باب کنبی د فضل نه څه مراد دې؟ نبی اکرم ﷺ چه حضرت سعد بن ابی وقاص

رضی الله عنه ته دا کوم خطاب فرمائیلی دې ((هل تنصرون وترزقون إلا بضعفائکم؟)) چه هم د دې کمزورو

په وجه ستا امداد کیږی او تاسوته رزق درکولې شی نو د دې سبب څه وو؟ ځکه چه په ماقبل

کنبی مونږ د فضل وضاحت بهادرني اوما لدارني سره کړیدې لیکن امام عبدالرزاق خپل

مصنف (۳) کنبی د مکحول رضی الله عنه نه مرسلأ یو روایت نقل کړیدې په کوم کنبی چه دا

زیاتوالې هم مروی دې. ((قال سعد يا رسول الله أرأيت رجلا يكون حامية القوم ويدفع عن أصحابه أ يكون

نصيبه كنصيب غيره؟....)) حضرت سعد رضی الله عنه او فرمائیل یا رسول الله! ستاسو څه خیال دې چه

یو سرې د خپل قول محافظ وی او د خپلو ملگرو دفاع کوی نو آیا د هغه حصه هم (غنیمت

کنبی) د نورو په شان ده؟ نو حضور ﷺ او فرمائیل ((شكلك أمك يا ابن أم سعد، وهل تنصرون

وترزقون إلا بضعفائکم؟)) ای د ام سعد خویه ستامور په تاوژاره هم د دې کمزورو په وجه

ستاسو امداد کیږی او تاسوته رزق درکولې کیږی.

نو په دې صورت کنبی فضل نه مراد غنیمت کنبی زیاتوالې به وی او د باب د حدیث جملہ

((رأى سعد رضي الله عنه أن له فضلاً على من دونه)) مطلب به دا وی چه د حضرت سعد رضی الله عنه دا خیال شو

چه هغه د خپل قوم محافظ او د هغوی د طرف نه دفاع کونکې دې په دې وجه هغه ته د

غنیمت نه زیاته حصه ملاویدل پکار دی.

نو نبی کریم ﷺ هغه ته او فرمائیل چه د مقاتلینو حصې برابر وی ځکه چه قوی او طاقتور

ته که د هغه د بهادرني او قوت په بناء اوچتولې حاصله ده نو کمزوروته به هم د هغوی

د دعا گانو او اخلاص په بناء یو قسم ترجیح حاصله وی. (۴)

(۱) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۹۰) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (مصنف عبدالرزاق (ج ۵ ص ۳۰۳) رقم (۹۶۹۱) -

(۴) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۹۱) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۹) -

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دې معنی دې چه نبی اکرم ﷺ په حدیث کښې دا فرمائیلی دی چه په هره معامله کښې ستاسو نصرت د ضعفاو او صلاحواو په وجه وی لکه څنگه چه د کلام د اطلاق نه په پوهه کښې راځی لیکن د دې د ټولو نه اهمه موقعه د جنگ میدان دې چه هلته ضعیفانو او صالحانو د دعاگانو په ذریعه مدد او برکت حاصل کړیسی نو په دې وجه د دې اهتمام کول پکار دی. (۱)

[۲۷۴۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ (۲) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَأْتِي زَمَانٌ يَغْزُو فِيهِ النَّاسُ النَّاسَ فَيُقَالُ فِيكُمْ مَنْ صَحِبَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيُقَالُ نَعَمْ فَيُفْتَحُ عَلَيْهِ ثُمَّ يَأْتِي زَمَانٌ فَيُقَالُ فِيكُمْ مَنْ صَحِبَ أَصْحَابَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيُقَالُ نَعَمْ فَيُفْتَحُ ثُمَّ يَأْتِي زَمَانٌ فَيُقَالُ فِيكُمْ مَنْ صَحِبَ صَاحِبَ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيُقَالُ نَعَمْ فَيُفْتَحُ [۳۹۹۹، ۳۴۴۹]

تراجم رجال

- ۱- عبدالله بن محمد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد بن عبدالله جعفی مسندی بخاری رحمته الله دې. د دوی مختصر تذکره ((کتاب الايمان باب أمور الايمان)) په ذیل کښې راغلی ده. (۳)
- ۲- سفيان: دا ابو محمد سفيان بن عيينه بن ابي عمران هلالی رحمته الله دې. د دوی مختصر حالات ((بدع الوحي)) په رومي حدیث کښې (۴)
- او تفصیلی حالات ((کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا وأخبرنا وأهلبنا)) لاندې تیرشوی. (۵)
- ۳- عمرو: دا ابو محمد عمرو بن دينار جمحي مکی رحمته الله دې. (۶)
- ۴- جابر: دا مشهور صحابی حضرت جابر بن عبدالله الانصاری رحمته الله دې. (۷)

(۱) (عمدة القاری ج ۱ ص ۱۷۹) -

(۲) (قوله: عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنهم: الحديث أخرجه البخاري أيضاً كتاب المناقب باب علامات النبوة في الإسلام رقم (۳۵۹۴) وكتاب فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم باب فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم ومن صحب... رقم (۳۶۴۹) ومسلم في صحيحه كتاب فضائل الصحابة باب فضل الصحابة ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم رقم (۶۴۶۷) -

(۳) (كشف الباری ج ۱ ص ۶۵۷) -

(۴) (كشف الباری ج ۱ ص ۲۳۸) -

(۵) (كشف الباری ج ۳ ص ۱۰۲) -

(۶) (د دوی د حالاتو د پاره او گوري كتاب العلم باب العلم والعظة بلليل -

(۷) (د دوی د حالاتو د پاره او گوري كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين من القبل والدبر

۵- ابوسعید الخدری: دا مشهور صحابی حضرت سعد بن مالک بن سنان ابوسعید الخدری رضی اللہ عنہ دے دوی تذکرہ ((کتاب الإیمان باب من الدین الفہار من الفتن)) لاندی تیرہ شویده (۱)

قوله: عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال: یأتی زمان یغزو فنام من الناس فیقال: فیکم من صحب النبی صلی اللہ علیہ وسلم؟ فیقال:

نعم... حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ دے نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نہ روایت کوی چه هغوی صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی یوہ زمانہ به داسی راخی چه دے مسلمانانو یوہ دلہ به په غزوہ کنہی وی تپوس به او کړیشی چه په لښکر کنہی څوک داسی بزرگ شته چه دے نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم په صحبت کنہی پاتې وی؟ ونیلې به شی چه او، نو هغوی به په فتح او کامرانی سره کامیاب کړیشی.

د فنام معنی: فنام - بکس الفاء ویجوز الفتح ایضاً - معنی دے دلې ده دے دے لفظ واحد نشته او دے اطلاق همیشه په دلہ باندی کیږی لکه لفظ قوم. (۲)

نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دے ابی سعید الخدری رضی اللہ عنہ په حدیث کنہی داسی دے دریو طبقو او ډلو ذکر کړیدی چه د هغوی موجودگی د هریولښکر دپاره دے فتح او نصرت ضمانت دے. د هغوی د دعاگانو په برکت به الله تعالی فتح او کامرانی ورکوی، نو پورته ذکرشوی عبارت کنہی د اولنشی دلې یا اولنشی طبقې بیان دے. هغه طبقه یا دلہ د صحابه کرامو رضوان الله تعالی علیهم اجمعین ده. دے نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دا مبارک الفاظ دے دریواړو طبقاتو په فضیلت باندی دال دے. او دے حدیث تائید دے یو بل حدیث شریف (۳) نه هم کیږی چه ((خبرامتی قرن، ثم الذین یلونهم، ثم الذین یلونهم)) (۴)

قوله: ثم یأتی زمان، فیقال: فیکم من أصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم؟ فیقال:

نعم، فیفتح: بیا به یوہ زمانہ راخی نو تپوس به کولې شی چه آیا په لښکریانو کنہی څوک داسی شته چه هغوی دے نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم صحابه کرامو صحبت لیدلې وی؟ ونیلې به شی چه او، نو فتح به کیږی. او په دے عبارت کنہی چه دے کومې دلې ذکر دے هغه د تابعینو دلہ ده، چه د صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین په صحبت کنہی پاتې وو. دے دے حضراتو تابعینو په شرکت او برکت به هم اهل اسلام ته فتح نصیب کیږی.

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۸۲) -

(۲) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۹۱) وفتح الباری (ج ۶ ص ۸۹) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۹) -

(۳) (هذا الحديث رواه غير واحد من الصحابة والذي ذكرنا ألفاظه رواه عمران بن حصين رضي الله عنه أخرجه البخاري في كتاب فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم باب فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم.... رقم (۳۶۵۰) -

(۴) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۹۱) -

قوله: ثم يأتي زمان، فيقال: فيكم من صحب صاحب أصحاب النبي صلى

الله عليه وسلم؟ فيقال: نعم، فيفتح: بيا به يو وخت داسې راځي چه ونيلي كيږي به چه په تاسو کښې داسې څوک شته چه هغه د نبي کریم ﷺ د اصحابو د يو ملگري صحبت موندلې وي؟ نو ونيلي به شي چه او، نو هغوی ته به هم فتح نصيب كيږي. په دې عبارت کښې چه د کومو حضراتو ذکر کړيښودې د هغوی نه تبع تابعين مراد دی چه د هغوی په برکت سره به هم اهل اسلام ته فتح او کامراني حاصلېږي.

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت په دې معنی دې چه هر هغه سړي چاچه د نبي اکرم ﷺ صحبت اختيار کړو يا د نبي اکرم ﷺ د صحابو صحبت او موندلو يا د نبي اکرم ﷺ د صحابو د اصحابو صحبت نې اختيار کړو نو دا درې قسمه حضرات دی يعنی صحابه کرام. رضوان الله عليهم اجمعين، تابعين او تبع تابعين ﷺ نوهم د دې حضراتو په برکت به نصرت او کاميابي حاصلېږي، ځکه چه دا حضرات د دنيا په کارونو کښې کمزوري او د آخرت په کارونو کښې کلک وو. علامه عيني رحمه الله فرماني:

((مطابقته للترجمة من حيث إن من صحب النبي صلى الله عليه وسلم ومن صحب أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم ومن صحب أصحاب أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، والتابعون، وأتباع التابعين، حصلت بهم النصرة لكونهم ضعفاء فيما يتعلق بأمر الدنيا أقوياء فيما يتعلق بأمر الآخرة)) (۱)

۷۶- باب: لَا يَقُولُ فُلَانٌ شَهِيدٌ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاري رحمه الله دا فرماني چه د يو سړي متعلق هم په يقيني توگه دا نشي ونيلي چه دا شهيد دې ځکه چه د قطعي او يقيني علم لار وحی ده او ښکاره خبره ده چه دا لار اوس بند ده. (۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني لکه چه امام بخاري رحمه الله د حضرت عمر رضي الله عنه د حديث طرف ته اشاره کړيده، چه هغه يو خل خطبه ورکولو وخت کښې فرمانييل:

((تقولون في مغازيكم: فلان شهيد، ومات فلان شهيداً، ولعله قد يكون قد أوفى راحلته، ألا لا تقولوا ذلكم، ولكن قولوا كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من مات في سبيل الله أو قتل فهو شهيد)) (۳)

تاسو خلق په خپلو جنگونو کښې وايښي چه فلانکې شهيد شو او فلانکې شهيد شو مړشو، نو کيديشي چه هغه په خپله سورلني باندي ډير بوج بار کړې وي، واورني دا مه وائي بلکه داسې وائي لکه چه رسول الله ﷺ فرمانيلي چه څوک د الله تعالی په لار کښې مړشو يا قتل شو نو هغه شهيد دې.

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۷۹) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۰) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۸۰) -

(۳) (مسند الإمام أحمد (ج ۱ ص ۴۱) وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۰) والإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (ج ۸ ص ۶۸) كتاب السير، ذكر ايجاب الجنة لمن مات في سبيل الله... رقم (۴۶۰۱) -

[۲۷۸] قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَنْ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِهِ وَاللَّهُ

أَعْلَمُ بِمَنْ يُكَلِّمُ فِي سَبِيلِهِ [ر: ۲۶۳۹، ۲۶۳۵]

حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم روایت کوی چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی دی چه الله تعالی ته په بنه شان سره معلومه ده چه د هغه په لار کنبې څوک جهاد کوی او هم الله تعالی ته ډیر علم دی چه د هغه په لار کنبې څوک زخمی کیږی.

دمذکوره تعلیق مقصد: پورته ذکر شوی تعلیق امام بخاری رحمته اللہ علیہ په ترجمه الباب کنبې کومه دعوی کړیده چه د چا باره کنبې دا مه واینې چه فلانکې یقیني شهید دی، د هغې د اثبات د پاره نقل کړی دی. حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ په تعلیق کنبې دا راغلی دی چه د الله تعالی په لار کنبې څوک جهاد کوی یا څوک صرف د الله تعالی په لار کنبې زخمی کیږی دا هم الله تعالی بنه پیژنی ځکه چه د هغه د معرفت تعلق زړه او نیت سره دی او د نیتونو حال د الله تعالی نه علاوه چاته معلومیدې شی؟ نو د یو سړی متعلق هم دا نه دی وئیل پکار چه فلانکې شهید دی.

دمذکوره تعلیق تخریج: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ پورته ذکر شوی تعلیق دراصل په هغه دوو مختلفو احادیثو مشتمل دی کوم چه امام بخاری رحمته اللہ علیہ هم په یو تعلیق کنبې رایوځای کړل، د تعلیق رومبې جمله یعنی ((الله أعلم بمن یجاهد فی سبیلہ)) موصولاً ((کتاب الجهاد)) (۱) په شروع کنبې حضرت سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ طریق سره تیر شوی دی او د تعلیق دوئمہ جمله ((والله أعلم بمن یکلم فی سبیلہ)) هم ((کتاب الجهاد)) (۲) په شروع کنبې د اعرج رضی اللہ عنہ په طریق سره موصولاً تیر شوی دی.

دمذکوره تعلیق ترجمه الباب سنره مطابقت: حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی چه ترجمه الباب سره د تعلیق مناسبت به په دې صورت کنبې ظاهریږی چه د حضرت ابوموسی اشعری رضی اللہ عنہ حدیث ((من قاتل لتكون کلمة الله هي العليا فهي سبيل الله)) (۳) به هم په خیال کنبې ساتې او د دې خبرې علم چه څوک د الله تعالی د کلمې د اوچتوالی د پاره جهاد کوی د آسمانی وحی نه بغیر نشی کیدی. چه د چا باره کنبې هم ثابت شی چه هغه واقعی د الله تعالی په لار کنبې دی نو په هغه به د شهادت حکم لگولې شی او د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ قول ((والله أعلم بمن یکلم فی سبیلہ)) مطلب دا دی چه د دې علم بغیر د الله تعالی نه بل چا ته نشی کیدی. چاته چه پخپله الله تعالی اطلاع او خبر ورکړو په دې وجه په جهاد کنبې د هر قتل شوی متعلق د حکم دا اطلاق مناسب نه دی چه هغه د الله تعالی په لار کنبې دی. (۴)

(۱) (صحيح البخاری کتاب الجهاد باب أفضل الناس مؤمن معاهد بنفسه.... رقم (۲۷۸۷) -

(۲) (صحيح البخاری کتاب الجهاد باب من يخرج في سبيل الله عز وجل رقم (۲۸۰۳) -

(۳) (صحيح البخاری کتاب الجهاد باب من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا رقم (۲۸۱۰) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۰) -

[٢٤٣٧] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ (١) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ التَّقَى هُوَ الْمُشْرِكُونَ فَأَقْتَلُوا فَلَمَّا مَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى عَسْكَرِهِ وَمَالَ الْآخَرُونَ إِلَى عَسْكَرِهِمْ وَفِي أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ لَا يَدْعُ لَهُمْ شَاذَةً وَلَا فَاذَةً إِلَّا اتَّبَعَهَا يَضْرِبُهَا بِسَيْفِهِ فَقَالَ مَا أَجْزَأُنَا الْيَوْمَ أَحَدًا كَمَا أَجْزَأُ فُلَانٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَا إِنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ أَنَا صَاحِبُهُ قَالَ فَخَرَجَ مَعَهُ كُلَّمَا وَقَفَ وَقَفَ مَعَهُ وَإِذَا أَسْرَعَ أَسْرَعَ مَعَهُ قَالَ فَجَرَحَ الرَّجُلُ جُرْحًا شَدِيدًا فَاسْتَعْجَلَ الْمَوْتُ فَوَضَعَ نَصْلَ سَيْفِهِ بِالْأَرْضِ وَذُبَابُهُ بَيْنَ نُدْيَيْهِ ثُمَّ تَحَامَلَ عَلَى سَيْفِهِ فَقَتَلَ نَفْسَهُ فَخَرَجَ الرَّجُلُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ قَالَ وَمَا ذَاكَ قَالَ الرَّجُلُ الَّذِي ذَكَرْتَ أَنِفًا أَنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَأَعْظَمَ النَّاسُ ذَلِكَ فَقُلْتُ أَنَا لَكُمْ بِهِ فَخَرَجْتُ فِي طَلَبِهِ ثُمَّ جَرَحَ جُرْحًا شَدِيدًا فَاسْتَعْجَلَ الْمَوْتُ فَوَضَعَ نَصْلَ سَيْفِهِ فِي الْأَرْضِ وَذُبَابُهُ بَيْنَ نُدْيَيْهِ ثُمَّ تَحَامَلَ عَلَيْهِ فَقَتَلَ نَفْسَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ ذَلِكَ إِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ عَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَيَمُوتُ وَلِلنَّاسِ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ إِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ عَمَلِ أَهْلِ النَّارِ فَيَمُوتُ وَلِلنَّاسِ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ [٦٣٣٣٣٧١٢٨١٣٩٤٠١٣٩٦٦]

تراجم رجال

- ١- قتيبه: دا شيخ الاسلام ابو رجاء قتيبه بن سعيد ثقفى رحمته الله دى د دوى حالات ((كتاب الايمان باب افشاء السلام من الايمان)) لاندې تيرشوى دى. (٢)
- ٢- يعقوب بن عبد الرحمن: دا يعقوب بن عبد الرحمن بن محمد بن عبدالله الاسكندراني رحمته الله دى. (٣)
- ٣- ابو حازم: دا مشهور زاهد ابو حازم سلمه بن دينار مدنى رحمته الله دى. (٤)
- ٤- سهل بن سعد رحمته الله: دا مشهور صحابى رسول حضرت سهل بن سعد رحمته الله دى. (٥)

(١) (قوله: عن سهل بن سعد الساعدي رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً في كتاب المغازي باب غزوة خيبر رقم (٤٢٠٧، ٣٤٢٠) وكتاب الرقاق باب الأعمال بالخواتيم وما يخاف منها رقم (٦٤٩٣) وكتاب القدر باب العمل بالخواتيم رقم (٦٦٠٧) ومسلم كتاب الإيمان باب غلظ تحريم قتل الإنسان نفسه رقم (٣٠٦) وكتاب القدر باب كيفية خلق الأدمى فى بطن أمه وكتابه رزقه وعمله، وشقاوته وسعادته رقم (١٦٧٤) -

(٢) (كشف الباري (ج ٢ ص ١٨٩) -

(٣) (دوى حالاتودپاره اوگورى كتاب الجمعة باب الخطبة على المنبر -

(٤) (دوى حالاتودپاره اوگورى كتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهها الدم عن وجهه -

(٥) (حواله بالا -

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم التقى هو والمشركون فاقتلوا فلما مال رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى عسكرة، ومال الآخرون إلى

عسكرهم: حضرت سهل بن سعد ساعدی رضی اللہ عنہ نه مروی دی چه رسول الله ﷺ د (ملگرو سره) د مشرکانو سره مخامخ شو نو هغوی په خپل مینځ کښې ښه جنگ او کړو، بیا چه کله رسول الله ﷺ خپل د ډیرې ځای ته واپس شو او مشرکان خپلو ځایونو ته. د حدیث د مضمون تعلق کومې غزا سره دی؟ حضرت سهل بن سعد رضی اللہ عنہ حدیث کښې ذکر شوي واقعه د کومې یوې غزوې سره متعلق ده، چه کومه غزوه وه په دې کښې د محدثینو اختلاف دی. د علامه ابن جوزي رحمته اللہ علیہ خیال دې طرف ته دی چه دا واقعه د غزوه احد ده، خو حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ او علامه عینی اونورو بعضو حضراتو خیال دې چه دا واقعه د غزوه خیبر سره متعلق ده. (۱)

امام بخاری رحمته اللہ علیہ د حضرت سهل بن سعد رضی اللہ عنہ د حدیث په ((کتاب الجهاد)) نه علاوه ((کتاب المغازی)) کښې باب غزوه خیبر (۲) لاندې هم ذکر کړیدی، د کوم نه چه معلومیږي چه دهغه ذهن هم دغه دې چه دا واقعه د غزوه خیبر ده. (۳)

قوله: وفي أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم رجل لا يدع لهم شاذة ولا فاذة إلا اتبعها، يضربها بسيفه: اود رسول الله ﷺ په اصحابو کښې یو سړې وو چه د مشرکانو راتختیدلې یو سړې به ئی هم نه پریخودو مگردا چه هغه پسې به وو او هغه به ئی پخپله توره وهلو.

دلته د ((رجل)) نه مراد قزمان ظفري دې اود هغه کنیت ابوالغیداق وو. (۴) په پورته ذکر شوي عبارت کښې د هغه سړي شجاعت او بسالت بیان کړی شويدي چه هغه به په میدان جنگ کښې چرته هم تلو د خپلې بهادرۍ نښې به ئی لگولې یو تختیدلې سړې به هم د هغه نه نه بچ کیدلو.

د شاذه او فاذه معنی: علامه خطابی رحمته اللہ علیہ فرماني چه ((شاذة)) هغې ته وائی چه د مخکینې نه په قوم کښې شامل وو بیا د هغې نه جدا شو او ((فاذة)) هغې ته وائی چه د سر نه په قوم کښې هډو شامل نه وی. دا اوخودلې شو چه قزمان ظفري به چه چا پسې هم شو د هغه د ختمولو نه پس به ئې ساه اخستله. (۵)

(۱) د تفصیل دپاره اوگوري کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۱و ۲۲) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۰)

(۲) (صحيح البخاری کتاب المغازی باب غزوه خیبر رقم ۴۲۰۳ و ۴۲۰۷) -

(۳) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۲) -

(۴) (فتح الباری (ج ۷ ص ۷۲) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۱) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۱) -

د علامه داودی رحمۃ اللہ علیہ وینا ده چه «شاذة» نه لوی خیزونه او «فاذة» نه واره خیزونه مراد دی او مطلب دا دې چه هغه به د هیخ قسم سختی اونرمنی پرواه نه کوله. (۱)
بیا د بعضو حضراتو رانی داده چه «شاذة، فاذة» کښې چه کومه تاء ده هغه د مبالغې ده، لکه د «(علامة، نساہة)» تاء ده. (۲)

خود بعضو نورو حضراتو وینا ده چه دواړه لفظونه موصوف محذوف یعنی د «(نسة)» صفت دې او د عبارت تقدیر داسې دې «(لا یدم لهم نسبة شاذة ولا فاذة)» (۳)

قوله: فقالوا: ما أجزأنا اليوم أحد كما أجزأ فلان: صحابه کرام رضوان الله علیهم اجمعین فرمائیلی چه نن زمونږ د طرف نه یو داسې سړې اونه جنگیدلو لکه چه فلانکې سړې او جنگیدلو.

د باب په روایت کښې «(فقالوا)» راغلې دې او ظاهره ده چه ددې ضمیر مستتر صحابه کرام رضوان الله علیهم اجمعین طرف ته راجع دې لیکن د کشمیهنی نسخه کښې د کتاب المغازی په روایت کښې «(قلت)» ذکر دې که دا روایت صحیح او محفوظ دې نو قائل به حضرت سهل بن سعد رضی اللہ عنہ وی. (۴)

قوله: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أما إنه من أهل النار: نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه واورنی هغه د دوزخیانونه دې. یعنی چه کله هغوی صلی اللہ علیہ وسلم او کتل چه صحابه کرامو رضی اللہ عنہم مسلسل د هغه سړی بار بار تعریفونه کول نو هغوی صلی اللہ علیہ وسلم د وحی په ذریعه د هغه د جهنمی کیدو او فرمائیل خکه چه هغه سړې باطنا منافق وو او خپل منافقت ئې پټ کړې وو. (۵)

کلمه «(أما)» د میم د تخفیف سره استفتاحیه ده، په دې وجه د دې نه پس چه کوم «(إله)» همزه ده هغه مکسور دې. (۶)

قوله: فقال رجل من القوم: أنا صاحب: نو په حاضرینو کښې یو سړی او وئیل زه به هغه سره اوسیریم.

«(رجل)» نه مراد حضرت اکثم بن ابی الجون الخزاعی رضی اللہ عنہ مراد دې. په طبرانی کښې د هغوی روایت دې چه: «(قال: قلنا: یا رسول الله، فلان یحزئ، فی القتال، قال: هو فی النار، قلنا: یا رسول

(۱) (حواله بالا -

(۲) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۷ ص ۴۷۲) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (إرشاد الساری (ج ۵ ص ۹۲) و انظر كشف الباری كتاب المغازی (ص ۴۲۳) -

(۵) (إرشاد الساری (ج ۵ ص ۹۲) -

(۶) (حواله بالا -

الله، إذا كان فلان في مهادته واجتهاده ولين جانيه في النار، فليمن نحن؟ قال: ذلك إغواء النفاق، وهو في النار،

قال: فكنا نحفظ عليه في القتال)) (۱)

یعنی حضرت اکثم رضی اللہ عنہ فرمائی کہ مونہ اوونیل یا رسول اللہ فلانکی خو پہ جنگ کنبی کمال بنکارہ کرو۔ نو نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل ہغہ دوزخی دی۔ نو مونہ (پہ حیرانتیا) اوونیل یا رسول اللہ کہ یو سرے د خپل عبادت، محنت او نرم طبیعت نہ باوجود دوزخی دی نو مونہ بہ چرتہ یو؟ نو هغوی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل کہ دا ټول د نفاق خباثت او خرابی ده او هغه دوزخی دی۔ حضرت اکثم رضی اللہ عنہ فرمائی کہ مونہ ټولو پہ جنگ کنبی پہ هغه نظر ساتلو۔

د دی ټول تفصیل نه به معلومه شوې وی که حضرت اکثم رضی اللہ عنہ ولې فرمائیلې وو که ((اذا صاحبه)) که زه به هغه سره اوسیرم ځکه که د هغه کار ظاهری ښه وو، کله که رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم داخودل که هغه دوزخی دی نو لازمی خبره ده که ددی به عجیبه سبب وی د څه په وجه که د هغه په دوزخیانو کنبی شمیر اوشو. (۲)

((قال: فخرج معه، كلما وقف وقف معه، وإذا أسرع أسرع معه، قال: فخرج الرجل جرحاً شديداً، فاستعجل الموت، فوضع نصل سيفه في الأرض وذهابه بين يديه، ثم تحامل على سيفه فقتل نفسه))

حضرت سهل رضی اللہ عنہ فرمائی که هغه (اکثم) هغه سره اووتلو، کوم ځای کنبی که به هغه ولاړ وو هلته به دی هم اودریدو او کله به که هغه منډې وهلې نو ده به هم هغه سره منډه وهله، حضرت سهل رضی اللہ عنہ وائی بیا هغه سرې سخت زخمی شو نو هغه په مرکیدو کنبی تنډی اوکړه. د خپلې تورې موټې ئی په زمکه او د هغې څوکه ئی د خپلو دواړو سینو په مینځ کنبی کیخودله او په توره راتیټ شو او خپل ځان ئی قتل کړو.

مطلب دا که حضرت اکثم بن ابی الجون رضی اللہ عنہ هم هغه سره وو، نو که کوم ځای به هغه اودریدو نو دی به هم اودریدو، او که کوم ځای کنبی به هغه تنډی کوله او منډه به ئی وهله نو حضرت اکثم رضی اللہ عنہ به هم منډه وهله، د هغه د حال مشاهده ئی مقصد وو، آخر هغه منافق سرې په جنگیدو کنبی زخمی شو او د زخمونو طاقت ئی نشو راوړلې نو په دی وجه ئی په مرکیدو کنبی تنډی اوکړه او ځان ئی پخپله مړ کړو.

نصل سيفه کنبی نصل نه څه مراد دی؟ حضرت گنگوهی رضی اللہ عنہ د ((نصل)) دوه معنی مرادی بیان کړی دی:

① د ((نصل)) نه مجازاً د تورې مقبض (یعنی موټې) مراد دی. د دی وجه دا ده که په اصل کنبی ((نصل)) مطلقاً د تورې اوسپنې ته وائی (۳)

نو علامه طاهر پټنی هندی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((النصال: وهو حديد السيف)) (۴)

(۱) (فتح الباری (ج ۷ ص ۷۳) والطبرانی فی الکبیر (ج ۱ ص ۲۹۶) ومجمع الزوائد (ج ۷ ص ۲۱۴) -

(۲) (إرشاد الساری (ج ۵ ص ۹۲) وشرح النووی علی مسلم (ج ۱ ص ۷۳)

(۳) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۷) -

(۴) (مجمع بحار الأنوار (ج ۴ ص ۷۱۶) -

⑥ «(صل سیفه)» نه پوره توره مراد ده. (۱) حضرت شیخ الحدیث محمد زکریا صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه دَ دِی تائید دَ «(کتاب المغازی)» دَ دِی روایت نه هم کیږی کوم کنبی چه «(فوضع سیفه بالأرض...)» راغلی دی. (۲)

او «(ذهاب)» دَ تورې مخ ته وائی یا هغه حصې ته د کوم طرف نه چه وارکولې شی. (۳)
قوله: فخرج الرجل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: أشهد أنك رسول الله، قال: وما ذاك؟ قال: الرجل الذي ذكرت آنفا أنه من أهل النار، فأعظم الناس ذلك، فقلت: أنا لكم به، فخرجت في طلبه.... فقتل نفسه:
 هغه سړې (یعنی حضرت اکثم رضی اللہ عنہ) رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم له راغلو او ونی و نیل چه زه گواهی ورکوم چه ته دَ الله رسول ئی. هغوی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل څه اوشو؟ ونی و نیل چه تاسو دَ کوم سړی باره کنبی اوس فرمائیلې وو چه هغه دوزخی دې نو خلقودا خبره ډیره سخت او گنډله، ما و نیل چه زه تاسو له اطمینان درکوم، زه د هغه په نگرانی کنبی لارم بیا هغه سخت زخمی شو او هغه د مرگ د پاره تندی او کړه او د خپلې تورې موتې ئی په زمکه او د هغې څوکه ئې د خپلو دواړو سینو په مینځ کنبی کیخوده او په توره راتپت شو او خپل ځان ئی قتل کړو.
 په ذکر شوی عبارت کنبی حضرت اکثم رضی اللہ عنہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته د هغه منافق دَ خودکشی کولو خبر ورکوی چه کله هغوی صلی اللہ علیہ وسلم هغه دوزخی او گنډولو نو د حضور صلی اللہ علیہ وسلم وینا په نورو خلقو سخته اولگیدله چه دومره بهادر سړې څنگه دوزخی کیدې شی؟ نو ما د هغوی د مطمئن کولو د پاره او و نیل چه زه د هغه باره کنبی اوس تاسو خلقو ته خبر راوړم.... بیا چه هغه څه لیدلې وو هغه ئی نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته بیان کړل او د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم د برحق نبی کیدو گواهی ئې ورکړه.

ثم تعامل... دَ تعامل معنی مائل کیدو او ټیټیدو ده. (۴)
 یو اعتراض او د هغې جواب: علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ دلته یو اعتراض نقل کړې دې، دَ اعتراض تقریر دا دې چه خودکشی کول خو معصیت دې او د اهل سنت مشهور او مسئله قاعده ده چه «(العبد لا یکفر بالمعصية)» نو بیا خو هغه خودکشی کونکې جنتی دې ځکه چه هغه مؤمن دې نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم څنگه او فرمائیل چه هغه دوزخی دې؟ (۵)
 د دې اعتراض ذکر کولونه پس هغه پخپله د دې مختلف جوابونه ورکړی دی:
 ① کیدیشی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته د وحی په ذریعه د دې خبرې علم شوې وی چه هغه مؤمن

(۱) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۷) -

(۲) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۷) -

(۳) (إرشاد الساری (ج ۵ ص ۹۳) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۱) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۱) -

(۵) (شرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۶۳) -

نه دې په دې وجه د هغه د دوزخی کیدو نې او فرمائیل.
 ② یا دا چه هغه به زردې چه مرتدشی او خپل نفس حلالول به ورته حلال ښکاره شی او ښکاره خبره ده چه ((استحالة البعصية كفر))

③ یا د هغه د دوزخی کیدو مطلب دا دې چه هغه د هغه گناهکارانونه دې چه دوزخ کښې به داخلېږي بیا به د هغه خای نه راوځي. (۱)

لیکن علامه عینی رحمته الله د علامه کرمانی دا اعتراض او د دې جوابونه تکلف گرځولې دې او لیکي: ((لواطلم الکرمال علی أنه کان معدوداً فی المناقضین أو علی قوله: ما قاتلت علی دین، لبا تکلف بهذه الترددات)) (۲)

که کرمانی رحمته الله ته د دې خبرې علم وې چه د هغه شمیر په منافقانو کښې وو نو هغه ته به د دې قول خبروو چه زه د یو دین حفاظت کولو د پاره نه جنگیږم نو هغه ته به د دې تردید اتوهو و ضرورت نه وو.

((قال رسول الله صلى الله عليه وسلم عند ذلك: إن الرجل ليعمل عمل أهل الجنة فيماید وللناس، وهو من أهل النار، وإن الرجل ليعمل عمل أهل النار فيماید وللناس، وهو من أهل الجنة))

نو په دې موقع رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل چه یو سړې په ظاهره د خلقو په خیال کښې د جنتیانو کار کوی، خو هغه مالا د دوزخیانو نه وی او یو سړې د خلقو په خیال کښې په ظاهره د دوزخیانو کار کوی حالانکه هغه مالا د جنتیانو نه وی.

د نبی صلی الله علیه و آله د مذكوره ارشاد مطلب: یعنی یو سړې هغه وی چه خلق د هغه عمل ته گوري نو دا نتیجه راوباسی چه دا سړې جنتی دې لیکن دهغه انجام خراب وی او دوزخ د هغه ټکانه وی. او یو سړې داسې وی چه په ظاهره د هغه اعمال خراب وی د څه په وجه چه خلق دا نتیجه اخذ کوی چه د ده خای دوزخ دې لیکن د هغه انجام ښه وی او جنت د هغه خای شی. په دې وجه سړې له پکار دې چه په خپلو نیکو عملونو باندې دهوکه اونه خوری او دغه شان گناهکار دې د الله تعالی د رحمت نه ناامیده کیږي نه. علامه نووی رحمته الله فرمائی:

((فيه: التحذير من الاغترار بالأعمال، وأنه ينبغي للعبد أن لا يشكك عليها، ولا يركن إليها، مخافة من انقلاب الحال للقدر السابق، كذا ينبغي للعاص أن لا يقنط، ولغيره أن لا يقنطه من رحمة الله تعالى)) (۳)

یعنی حدیث کښې د اعمالو په وجه دهوکه خوړلو ذکر دې او دا چه بنده له پکار دی چه صرف په نیکو اعمالو دې تکیه نه کوی او نه دې بهر وسه کوی، هسې نه چه په وړاندینې تقدیر سره د هغه دا ښه حالت په خراب حال باندې بدل نشی، دغه شان گناهکار بنده له هم پکار دی چه ناامیده کیږي دې نه او د نورو د پاره هم دا مناسب دی چه هغوی د الله تعالی د رحمت نه ناامیده نه کړي.

(۱) (شرح الکرمانی ج ۱۲ ص ۱۶۴) -

(۲) (عمدة القاری ج ۱۴ ص ۱۸۱) -

(۳) (شرح النووی ج ۱ ص ۷۳) -

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: دلته دا اشکال پيدا کيږي چه د ترجمه الباب د حديث سره مناسبت نشته ځکه چه ترجمه خو په دې باب قائمه کړيښوده چه چاته بغير د تحقيق نه شهيد مه وائي. د دې خبرې خو په حديث کښې د سر نه څه ذکر نشته. نو د حديث ترجمه الباب سره مناسبت په قول د علامه ابن المنير رحمته الله عليه په دې معنی دې چه صحابه کرام رضي الله عنهم هغه سړي (قزمان) د پاره د جهاد د وجه نه دا گواهي ورکړې وه، اوس که هغه قتل شوې وې نو لازمی خبره وه چه صحابه کرامو به د هغه د شهادت گواهي ورکوله او هغه به نې شهيد گرځولو نو چه کله دا خبره معلومه شوه چه د هغه قتال او جهاد د الله تعالی د پاره نه وو بلکه هغه د قوميت د وجه نه جنگيدلو نو معلومه شوه چه هر مقتول فی الجهاد ته شهيد نشي ونيلې. ځکه چه د دې احتمال دي چه هغه هم د دغه سړي (قزمان) په شان وي. دا جدا خبره ده چه هغه ته په احکام ظاهري کښې د شهيد حکم ورکولې شي. همدغه وجه ده چه سلفو د بدر او احد وغيره مقتولين شهيدان گرځولي دي او دينه مراد حکم ظاهري دي چه په غالب گمان باندې مبنی دي. (۱)

۷۷- باب: التَّحْرِيزُ عَلَى الرَّمْيِ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاري رحمته الله عليه د غشو ويشتلو ترغيث ورکوي ځکه چه دا په جهاد کښې په کار راتلونکې څيز دي. او په دې سره د دښمن په مقابلې کښې قوت حاصلېږي نو په دې وجه غشي وړول زده کول پکار دي. (۲)

قوله: وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ

تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ: [الأنفال: ۶۰]: اود الله تعالی قول د دې (کافرانو) د پاره چه څومره قوت او اسونه ستاسود پاره ممکن وي تيار کړئ په دې سره به تاسو د الله تعالی دښمنان او خپل دښمنان وپروئ.

آيت مبارک کښې «قوة» نه څه مراد دي؟ حافظ صاحب او علامه عني رحمته الله عليه فرمائي چه امام بخاري د ترجمه الباب په ذيل کښې مذکوره آيت مبارک ذکر کولو سره دې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چه د «قوت» نه مراد «رمي» ده، ځکه چه په يو حديث کښې د «قوت» تفسير په «رمي» سره کړيښوي. حضرت عقبه بن عامر جهني رضي الله عنه (۳) نه مروی دی «سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو على المنبر يقول: «وأعدوا لهم ما استطعتم من قوة» ألا إن القوة الرمي - ثلاثاً (۴)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۰) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۰) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۱) -

(۳) (الحديث أخرجه مسلم كتاب الإمامة باب فضل الرمي والحث عليه رقم (۴۹۴۶) وأبو داود كتاب الجهاد باب في الرمي رقم (۲۵۱۴) والترمذي أبواب التفسير باب ومن سورة الأنفال رقم (۳۰۸۳) وابن ماجه أبواب الجهاد باب الرمي في سبيل الله رقم (۲۸۱۳) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۱) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۱) -

د رمی تخصیص بالذکر وجه: علامه قرطبی رحمہ اللہ آیت مبارک کنبی د ((قوت)) تفسیر ((رمی)) سره کول او ((رمی)) مخصوص بالذکر کولو وجه بیانولو سره فرمائی: ((وانما قسنا القوة بالرمی، وان کانت القوة تظهر بأعداد غيرة من آلات الحرب، لكون الرمی اشد دکایة فی العدد وأسهل مؤنة، لانه قد یرمی رأس الکتیبة، فیصاب فینهم من خلفه)) (۱)

یعنی نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د ((قوت)) تفسیر ((رمی)) سره کړیدې، سره د دې چه د ((قوت)) اظهار د جنگ نورو آلاتو تیارۍ سره هم کیرې خود دې وجه دا ده چه د غشو وړولو اثر په دښمن باندې سخت او د غشو بوج په خپل ځان باندې سپک وی ځکه چه کله ناکله د لښکر په وړاندینتی حصه باندې غشی وړولې کیرې نو هغوی د غشو ښکار شی او ماتې خوړلو سره روستو تختی او د تیختې لار اختیاروی.

علامه طیبی رحمہ اللہ د پورتنۍ آیت نحوی تعلیل کولو سره فرمائی: ((ما استطعتم)) کنبی ((ما)) موصوله ده او د دې عائد یعنی ضمیر محذوف دې او ((من قوت)) د دې دپاره بیان دې او مراد ترې نفس قوت دې. (۲)

نور فرمائی چه په دې بیان او مبین کنبی اشاره دې خبرې ته ده چه دا د غشو وړولو تیارۍ بغیر د ممارست او اوږد مشق پابندۍ نه بغیر نه صحیح کیرې او د جنگ په آلاتو کنبی د کمان او غشی نه علاوه بل څه خیز نشته په کوم کنبی چه دا دومره ممارست او پابندی ضروری وی، په دې وجه نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم بار بار د ((قوت)) تفسیر ((رمی)) سره فرمائیلې دې. (۳) او د آیت مبارک سره متعلقه بعض نورو تفصیلات ((باب من احتس فرسانی سبیل الله)) لاندې په ماقبل کنبی راغلی دی.

[۲۷۳۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ قَالَ سَمِعْتُ سَلَمَةَ بْنَ الْأَكْوَعِ (۴) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى نَفَرٍ مِنْ أَسْلَمَ يَنْتَضِلُونَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ارْمُوا بَنِي إِسْمَاعِيلَ فَإِنَّ أَبَاكُمْ كَانَ رَايِمًا ارْمُوا وَأَنَا مَعَ بَنِي فَلَانَ قَالَ فَأَمْسَكَ أَحَدُ الْفَرِيقَيْنِ بِأَيْدِيهِمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا لَكُمْ لَا تَرْمُونَ قَالُوا كَيْفَ نَرْمِي وَأَنْتَ مَعَهُمْ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ارْمُوا فَإِنَّا مَعَكُمْ كَلِمًا [۳۳۴۳، ۳۳۱۶]

(۱) (الجامع لأحكام القرآن (ج ۸ ص ۳۷) -

(۲) (شرح الطیبی (ج ۷ ص ۳۱۴) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (قوله: سلمة بن الأكوع رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب أحاديث الأنبياء باب قول الله تعالى ﴿واذكر فى الكتاب إسماعيل إنه كان صادق الوعد﴾ رقم (۳۳۷۳) وكتاب المناقب باب نسب اليمن إلى إسماعيل منهم: أسلم بن أفضى بن حارثة بن عمرو من خزاعة رقم (۳۵۰۷) -

تراجم رجال

- ۱- عبدالله بن مسلمه: دا ابو عبد الرحمن عبد الله بن مسلمه بن قعنب حارثی رضی الله عنه دی. د دوی تذکره «(کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن)» لاندې تیره شویده. (۱)
  - ۲- حاتم بن اسماعیل: دا ابو اسماعیل حاتم بن اسماعیل کوفی رضی الله عنه دی. (۲)
  - ۳- یزید بن ابی عبید: دا یزید بن ابی عبید مولى سلمه بن الاکوع رضی الله عنه دی.
  - ۴- سلمه بن الاکوع: دا مشهور صحابی حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه دی. (۳)
- نوله: قال: مر النبي صلى الله عليه وسلم على نفر من أسلم ينتضلون:**
حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه فرمائی چه نبی اکرم صلی الله علیه و آله څه خلقو سره خواکې تیرشو په دې وخت کښې چه هغوی غشی ویشتل.
- «(أسلم)» نه مراد بنو اسلم دی، چه د عربو مشهوره قبیله وه. (۴)
- «(ينتضلون)» انتضال نه مشتق دی او د دې معنی د غشو ویشتلو ده. (۵) اودا جمله فعلیه ماقبل دپاره حال واقع کیږی. (۶)
- نوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ارموا بنی إسماعیل فإن أباکم کان رامیا ارموا وأنا مع بنی فلان:** نبی صلی الله علیه و آله فرمائی ای بنو اسماعیل! غشی اولئی ځکه چه ستاسو پلار به هم غشی ویشتل، غشی اولئی او زه د فلانکې قبیلې سره یم.
- بنی فلان نه څوک مراد دی؟: حدیث کښې «(وأنام مع بنی فلان)» راغلی او مراد د دینه «(ابن الأدرم)» دی او د ابن الأدرع نوم محجن دی. صحیح ابن حبان (۷) او مسند بزاز (۸) کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت کښې «(وأنام مع ابن الأدرم)» الفاظ وارد شوی دی. د دې نه زیات صریح روایت د طبرانی دې کوم چه حمزه بن عمرو الاسلمی نه مروی دی، په دې کښې الفاظ دا دی: «(وأنام مع محجن بن الأدرم)» (۹)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۸۰) -

(۲) (دوی حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب بلا ترجمه بعد باب استعمال فضل وضوء الناس -

(۳) (د دې دواړو حالاتو د پاره اوگوری کتاب العلم باب إثم من کذب على النبي صلى الله عليه وسلم

(۴) (عمدة القاری (۱۸۲ ص ۱۴) وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۱) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (إرشاد الساری (ج ۵ ص ۹۴) -

(۷) (الأحسان بترتيب صحيح ابن حبان (ج ۸ ص ۹۹) کتاب السیر ذکر اسم الرواة الذين قال لهم النبي صلى

الله عليه وسلم هذا القول رقم (۴۶۷۵) -

(۸) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۱) -

(۹) (مجمع الزوائد للهيثمی (ج ۵ ص ۲۶۸) -

خود ابن منده رحمہ اللہ خیال دا دے چہ ابن الادرع نوم سلمہ دے او نور فرمائی چہ ادرع خو لقب دے او اصل نوم د ہغہ د پلار ذکوان دے. (۱)

لیکن راجح قول ہم رومی دے. علامہ خزرجی رحمہ اللہ فرمائی ((محجن بن الأدرع... وهو الذي قال فيه النبي صلى الله عليه وسلم: ارموا أنامع ابن الأدرع)) (۲)

حضرت محجن بن الادرع: دا حضرت محجن بن الادرع الاسلامی رحمہ اللہ دے او قدیم الاسلام صحابی دے. (۳)

ہغہ د نبی کریم رحمہ اللہ نہ روایت کوی او د ہغہ نہ حنظلہ بن علی الاسلامی، رجاء بن ابی رجاء، الباہلی او عبد اللہ بن شقیق رحمہ اللہ وغیرہ د حدیث روایت کوی. (۴)

آخر عمر کنبی بصرہ کنبی اوسیدو، ہم ہغوی د مسجد بصرہ حد بندی وغیرہ کپے و. (۵)
د امام ابن سعد رحمہ اللہ مطابق ہغہ د وفات کیدونہ و پاندے مدینہ منورہ تہ واپس راغلی و
او ہم ہلتہ د حضرت معاویہ رحمہ اللہ پہ دور خلافت کنبی وفات شو. (۶)

امام بخاری رحمہ اللہ پہ ((الادب المفرد)) کنبی او امام ابوداود او نسائی رحمہ اللہ پہ خپلو خپلو کتابونو کنبی د ہغہ نہ روایتونہ اخستی دے. (۷)

ہغہ د نبی کریم رحمہ اللہ ٔول پنخہ احادیث روایت کپے دے او اصحاب اصول ستہ د ہغے نہ دوه روایتونہ اخستی دے. (۸)

قوله: قال: فأمسك أحد الفريقين بأيديهم، فقال رسول الله صلى الله عليه

وسلم: ما لكم لا ترمون؟ قالوا: كيف نرمي وأنت معهم؟ راوی وائی نو دوئم فریق

خپل لاسونہ بند کپل. رسول اللہ رحمہ اللہ او فرمائیل خہ اوشو تاسو غشی ولے نہ اولئی؟ ہغوی او وئیل مونہ غشی خنگہ اولو کلہ چہ تاسو دوئمے ولے سرہ نی.

مطلب دا دے چہ کلہ نبی اکرم رحمہ اللہ دا او فرمائیل چہ زہ خو فلانکی یعنی محجن بن ادرع سرہ یم نو دوئمے ولے غشی و رول بند کپل، نو رسول اللہ رحمہ اللہ د ہغوی نہ د لاس بندولو بارہ کنبی تپوس او کپرو چہ خہ خبرہ دہ تاسو خلق غشی نہ اولئی؟ نو لاس بندونکی ولے او وئیل چہ دا زمونہ د پارہ خنگہ ممکن دہ چہ مونہ غشی اولو او تاسو دوئمے ولے سرہ نی؟
بنکارہ خبرہ دہ چہ پہ دے صورت کنبی ہم مونہ ماتے خورو.

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۱) -

(۲) (خلاصة الخزرجی (ص ۳۷۰) -

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۲۷ ص ۲۶۷) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (طبقات ابن سعد (ج ۷ ص ۱۲) -

(۷) (تهذيب الكمال (ج ۲۷ ص ۱۶۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۱) -

(۸) (خلاصة الخزرجی (ص ۳۷۰) -

جواب ورکونکې څوک وو؟ د حديث جملې ((قالوا: كيف درى وادت معهم؟)) کښې د حضور ﷺ د سوال جواب دې خو دا جواب ورکونکې صحابې څوک وو؟ نو د حافظ صاحب رحمه الله وغيره په قول دا حضرت نضله الاسلمى رضي الله عنه وو. ابن اسحاق ((مغازي)) کښې سفيان بن فروة الاسلامي په طريق سره نقل کړې دې چې

((بيننا محجن بن ادرع يناضل رجل من اسلم يقال له: نضلة.... فقال نضلة وألقى قوسه من يده: والله، لأرمى معه وأنت معه.... فقال نضلة: لا يغلب من كنت معه)) (۱)

يعنى په دې دوران کښې حضرت محجن بن ادرع رضي الله عنه د قبيله اسلم يو سړى سره غشي ويشتل، چاته چې نضله ونيلى شى... نو حضرت نضله رضي الله عنه کمان د لاس نه غورزولو سره اوونيل والله! زه هغوى سره غشي نه اولم چې تاسو هغوى سره ئې... حضرت نضله رضي الله عنه فرماني چې (يا رسول الله) تاسو چې چاسره ئې هغوى ماتې نشي خوړلې.

قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ارموا فأنا معكم كلکم: نونى کريم ﷺ افرمائيل چې غشي اولئى زه تاسو ټولوسره يم.

((کلکم)) چې کوم لام دې هغه مجرور دې ځکه هغه ((معکم)) چې کوم ضمير دې د هغې د پاره تاکيد دې. (۲)

يواشکال او د هغې جواب: دلته يو اشکال پيدا کيږي چې رسول الله ﷺ دواړو ډلو سره ولې يوځاى شو هرکله چې دا خبره شوې وه چې يو ډله به غالب وي او بله مغلوب؟ (۳)
علامه کرمانى رحمه الله د دې اشکال جواب دا ورکړې دې چې دلته د معيت نه مراد د خير قصد او اراده، د نيت اصلاح او په غشو ويشتلو کښې د جنگ په غرض مشق دې، دلته د يوې ډلې غالب او مغلوب کيدلو سلسله مقصد نه ده او نه هغوى ﷺ د غالبيت او مغلوبيت په خيال خپل معيت بيان فرمائيلې دې. (۴)

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث شريف ترجمة الباب سره مطابقت ((ارموا)) (اسماعيل) کښې دې او کوم کوم ځاى چې ((ارموا)) لفظ راغلې دې د دينه د غشو ويشتلو ترغيب او تحريض مراد دې. (۵)
د حديث نه مستنبط فائدي: د حضرت سلمة بن الاكوع رضي الله عنه د حديث نه دا لاندینى فائدي مستفاد کيږي:

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۲) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۲) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۹۴) وقال الحافظ في مقدمة الفتح هدى السارى ويحتمل أن يكون هو أبابرة فإن اسمه نضلة بن عبيد. (ص ۲۹۰) -

(۲) (شرح القسطلانى (ج ۵ ص ۹۴) -

(۳) (شرح الكرمانى (ج ۱۲ ص ۱۶۴) -

(۴) (شرح الكرمانى (ج ۱۲ ص ۱۶۵) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۲) -

① علامه مهلب رحمہ اللہ فرمائی ہے کہ حدیث نہ معلومہ شہدہ چہ سلطان یا خلیفہ لہ پکار دی چہ خپلو خلقو تہ د غشو ویشتلو او نورو دیرو فنون جنگ د تعلیم حکم ورکری او د هغی د زده کولو ترغیب ورکری. (۱)

② نور فرمائی ہے کہ د سړی دپاره دا ضروری دی چہ هغه د خپلو پلارانو نیکنو بنه خصلتونه اولتوی او د هغی اتباع اوکری اوهم د هغوی په شان عمل دې اوکری. د نبی صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد مبارک دې ((ارموا فلان اباکم کان رامیا)) (۲)

③ د بادشاه دپاره ضروری دی چہ هغه د هریو فن ماهرینو باندې دا ښکاره کړی چہ هغه دوی سره دې، یعنی د هغوی په ډله کښې شامل دې او هغوی سره مینه لری. څنگه چہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم د غشو ویشتلو ماهرینو سره وکړل چہ وئی فرمائیلې ((وانامع ہنی فلان)) (۳)

④ بادشاه لہ دا هم پکار دی چہ خلقو تہ د جنگ د امورو پخپله ښې ښائی چہ فلانکې خیر زده کړنی په دې کښې مهارت اختیار کړنی لکه چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم کول. (۴)

⑤ او دا هم معلومہ شہدہ چہ په اسونو سوریډل او د وسلې استعمال زده کول فرض کفایہ دی اوکله کله هغه فرض عین هم شی. (۵)

[۲۷۳۳] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْغَسِيلِ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ (۱)
قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ يَذْرُجِينَ صَفْقْنَا الْقُرَيْشَ وَصَفَّقْنَا إِذَا أَكْتُبُوكُمْ
فَعَلَيْكُمْ بِالنَّبِيلِ [۲۷۳۳]

تراجم رجال

۱- ابونعیم: دا مشهور محدث ابونعیم فضل بن دکین کوفی رحمہ اللہ دې. د ده تذکره ((کتاب الإیمان باب ہلاترجمۃ)) لاندې راغلي ده. (۷)

۲- عبدالرحمن بن الغسیل: دا عبدالرحمن بن سلیمان بن حنظلہ غسیل الملاحه رحمہ اللہ دې. (۸)

(۱) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۹۴) -

(۲) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۹۴) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (تفسیر القرطبی (ج ۸ ص ۳۹) -

(۶) (قوله: عن أبيه: الحديث أخرجه البخاري أيضًا كتاب المغازی باب فضل من شهد بدرا رقم (۸۴) ۳۹۸۵) وابدأؤد أبواب الجهاد باب فی الصفوف رقم (۲۶۶۳) وباب سل السيوف عند اللقاء رقم (۲۶۶۴) -

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۶۹) -

(۸) (د دوی حالاتو د پاره اوگوری کتاب الجمعة باب من قال فی الخطبة بعد الثناء: أما بعد -

٢- حمزة بن أبي اسيد: دا حمزه بن ابى اسيد مالك بن ربيعه الانصارى الساعدى رضي الله عنه دې. ابو مالك د ده كښت دې او دا د منذر بن ابى اسيد رور دې. (١)
دې دخپل پلار ابواسيد الساعدى او حارث بن زياد الانصارى رضي الله عنه نه د حديث روايت كوي. اودده نه دده دواړه خامن مالك اويحيى، سعد بن المنذر، عبدالرحمن بن سليمان بن الغسيل، محمد بن عمرو بن علقمه، امام زهرى او ابو عمرو بن حماس رضي الله عنه وغيره روايت كوي. (٢)
حافظ ابن حجر، خطيب بغدادى، او اسماعيلى رضي الله عنه رانې دا ده چه حمزه بن ابى اسيد صحابى دې او هغوى د رسول الله صلى الله عليه وسلم په مبارك زمانه كښې پيدا شوى. (٣)
خو بعض نور حضرات محدثين مثلاً ابوحاتم ابن حبان رحمه الله هغه په خپل كتاب ((الثقات)) كښې تابعينو كښې ذكر كړيدې. (٤)
امام بخارى رحمه الله نه علاوه امام ابوداود او امام ابن ماجه رضي الله عنه هم د ده نه روايت اخستې دې. (٥)

د خليفه وليد بن عبدالملك په زمانه كښې وفات شو. (٦)

٣- ابيه: ((اب)) نه مراد حضرت ابواسيد مالك بن ربيعه الساعدى الخزرجى رضي الله عنه دې. (٧)

قوله: قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم يوم بدر حين صففنا لقریش، وصفوا لنا: إذا اکثبوكم فعليكم بالنبل
حضرت ابواسيد رضي الله عنه فرماني چه نبى اکرم صلى الله عليه وسلم د جنگ بدر په موقع کله چه مونږ د قریشو په مقابله کښې صفونه تړلې اودريدو او هغوى هم زمونږ د پاره صفونه تړلې شو نو وئى فرمائيل که دښمن (قریش) تاسو له نزدې راغې نو تاسو پرې غشى وړول شروع کړئ.
د حضرت ابواسيد الساعدى رضي الله عنه دا حديث د غزوه بدر متعلق دې نو د دې تشریح هم په کتاب المغازی کښې راغلې ده. (٨)
د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: حديث ابى اسيد رضي الله عنه مطابقت ترجمه الباب سره د حضور صلى الله عليه وسلم په ارشاد مبارك کښې ده ((فعليكم بالنبل)) ځکه چه په دې کښې د رمى بالسهم ترغيب او تحريض دې. (٩)

(١) تهذيب الكمال (ج ٧ ص ٣١١) -

(٢) (شيوخ وتلامذه د پاره اوگورئ تهذيب الكمال (ج ٧ ص ٣١١-٣١٢) -

(٣) (الإصابة (ج ١ ص ٣٥٣، ٣٥٨) -

(٤) (تهذيب الكمال (ج ٧ ص ٣١٢) -

(٥) (تهذيب الكمال (ج ٧ ص ٣١٢) -

(٦) (طبقات ابن سعد (ج ٥ ص ٢٧٢) -

(٧) (د دوى د حالات د پاره اوگورئ كتاب الأذان باب من شكا إمامه إذا طول -

(٨) (كشف الباري كتاب المغازی (١٣٧) -

(٩) (عمدة القارى (ج ٤ ص ٨٣) -

رمی نه هه مراد دی؟ مونږ روستو د باب په شروع کښې نقل کړی دی چه په آیت مبارک ((وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ...)) (۱) د ((قوة)) تفسیر ((رمی)) سره شویډې اود امام بخاری رحمه الله په

منشا هم د آیت ترجمه الباب لاندې ذکر کولو همدغه وه چه ((قوة)) نه مراد ((رمی)) دې.

اوس خبرې په دې کښې دی چه ((رمی)) نه هه مراد دې؟ آیا هم هغه چه کوم معروف دې. یعنی غشی ورول یا رمی عام ده؟ نوډ بعضو حضراتو خیال دې چه د رمی نه د دې خاص معنی یعنی غشی ورول مراد دی.

لیکن راجح دا دی چه رمی د هغه قوت یو فرد دې باقی په کومه طریقه سره چه هم د دښمن په مقابلې کښې قوت حاصلیدی هغه اختیارول ضروری او واجب دی. مونږ دلته د حضرت مولانا ادریس کاندهلوی رحمه الله یو اقتباس لیکو د کوم سره چه به د راجح قول په پوهیدلو کښې نورامداد ملاوښی. فرمائی:

په احادیثو کښې اگرچه د قوت تفسیر په غشو ورولو سره شویډې خود الفاظود عموم په اعتبار سره د دې نه مراد هر قسم د جنگ سامان دې او دا مطلب نه دې چه صرف قوت په غشو ویشتلو خپلو کښې منحصر دې بلکه توره، نیزه ډهال، زغره، قلعه گانې، سامان رسد او سامان جنگ ټول په قوت کښې داخل دی ځکه چه د آیت مقصد اصلی دا دې چه هغه سازو سامان او د جنگ آلات پیدا کړئی د څه په ذریعه چه تاسو د دښمن مقابلې کولې شئ او په هغوی غالب راشئ... بهر حال په دې آیت کښې مسلمانانو ته دا حکم ورکول دی چه تاسو د دښمنانو په مقابلې کښې د جنگ سامان تیار کړئی او چه څومره قوت او طاقت پیدا کولې شئ په هغې کښې کمې مه پرېږدئ او ښکاره خبره ده چه په هره زمانه کښې د جنگ سامان بدلیږی. په مخکینې زمانه کښې نیزه او توره وه او په دې زمانه کښې توپه او توپک وغیره دی، دا ټول د جهاد سامان دې او دا ټول به دغه شان چه په راتلونکې وخت کښې کومه وسله او د جنگ آلات تیارېږی انشاء الله هغه ټول د دې آیت په عموم او مفهوم کښې داخل وی او عین منشائی قرآنی به وی... (۲)

نوې وسله جوړول فرض دی: حضرت کاندهلوی رحمه الله نور فرمائی: د دې آیت په رو سره په مسلمانانو حکومتونو د جدید وسلې تیارولو اود هغې کارخانې قائمول فرض دی. ځکه چه په دې آیت کښې د قیامت پورې د هر مکان او زمان مناسب قوت او طاقت پیدا کولو حکم

(۱) (الانفال: ۶۰-)

(۲) (معارف القرآن للکاندهلوی (ج ۳ ص ۲۵۵) قال محدث العصر الشاه أنور الکاشمیری رحمه الله: والتحريض على الرمي كان في الزمان الماضي وأما اليوم فينبغي أن يكون على تعلم استعمال الآلات التي شاعت في زماننا، كالبنذقة، والغاز، ومن الغبابة: الجمود على ظاهر الحديث: فإن التحريض عليه ليس إلا للجهاد وليس فيه معنى وراءه، ولما لم يبق الجهاد بالأقواس لم يبق فيها معنى مقصود، فلا تحريض فيها... فالحاصل: أن التحريض في كل زمان بحسبه، وفي النص إشارة إليه أيضاً فقال تعالى: ﴿ترهبون به عدو الله وعدوكم﴾ والمقصود هو الإرهاب، وذلك لا يحصل اليوم بتعلم الرمي. فيض الباري (ج ۳ ص ۴۳۵) وأيضاً انظر روح المعاني للعلامة الألوسي (۶ ص ۲۵)-

ورکړېشويدې. څنگه چه کافرانو تباه کونکې وسلې تيارې کړې دي په مونږ باندې هم دغه شان تباه کونکې وسلو تيارول فرض دي. دې د پاره چه د کفر او شرک مقابله اوکړېشي. (۱)
په اسونو سوريدل غوره دي که غشي وړول: په دې کښې هيڅ شک نشته که د اسونو سوريدل وي يا غشو وړول دواړه د جنگ او جهاد اهم ذريعي دي او د جنگ د اسبابونه دي ليکن په دې دواړو کښې غوره کوم يو دې حافظ ابن کثير رحمه الله فرماني:

«وقد ذهب أكثر العلماء إلى أن الرمي أفضل من ركوب الخيل، وذهب الإمام مالك إلى أن الركوب أفضل من الرمي، وقول الجمهور أقوى للحديث» (۲).

او اکثر علماء دې طرف ته دي چه رمي د ركوب الخيل نه غوره ده او امام مالك رحمه الله دې طرف ته دي چه ركوب، د رمي نه غوره دي. او د جمهورو قول د حديث په وجه قوي دي. حافظ ابن کثير رحمه الله چه د کوم حديث طرف ته اشاره کړيده هغه حضرت عقبه بن عامر الجهني رضي الله عنه نه مروی دي فرماني «قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ارموا واركبوا وأن ترموا خير من أن تركبوا» (۳) يعنى غشي وروني او په اسونو سورلي کوڼی اودا چه تاسو غشي وروني د دې نه بهتر دي چه تاسو په اسونو سورلي کوڼی. نو په پورتنی حديث کښې رسول اکرم صلی الله علیه و آله غشي وړول د اسونو سوريدلو نه بهتر او غوره گرځولی دي.

۷۸- بَاب: اللَّهُ بِالْحِرَابِ وَمَنْحُوهَا

دترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله داخودل غواړي چه لهوبالحراب هغه لهوبه) کښې داخل نه دي کوم چه منهي عنه ده، شريعت لهوبالحراب مشروع او جائز گرځولی دي او دا ئي په مستثنیات کښې داخل کړي دي. که دا کار د تعليم په غرض وي نو جائز دي بلکه د جهاد قوت حاصلولو د پاره مندوب او مسنون دي. (۴)
حافظ ابن حجر فرماني چه غالباً امام بخاری رحمه الله دې ترجمة الباب په ذريعه هغه حديث شريف طرف ته اشاره فرماني کوم چه حضرت عقبه بن عامر جهني رضي الله عنه نه مروی دي چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمايل «..... وليس للهؤلاء ثلاثة تأديب الرجل فرسه، وملاعبته امرأته، ورميه يقوسه ونبله» (۵) (اللفظ للنسائي)

(۱) (معارف القرآن (ج ۳ ص ۲۵۵) -

(۲) (تفسير القرآن العظيم لابن كثير الدمشقي (ج ۲ ص ۳۲۱) -

(۳) (الحديث رواه أبو داود في الجهاد باب في الرمي رقم (۲۵۱۳) والترمذي في فضائل الجهاد باب ما جاء في فضل الرمي في سبيل الله تعالى رقم (۱۶۳۷) وقال: هذا حديث حسن صحيح. والنسائي في كتاب الخيل والسبق، باب تأديب الرجل فرسه رقم (۳۶۰۸) وابن ماجه في أبواب الجهاد باب فضل الرمي في سبيل الله رقم (۲۸۱۱)

(۴) (عمدة القاري (ج ۴ ص ۱۸۳) وفيض الباري (ج ۳ ص ۴۳۶) -

(۵) (الحديث رواه أبو داود في الجهاد باب في الرمي رقم (۲۵۱۳) والترمذي في فضائل الجهاد باب ما جاء في فضل الرمي في سبيل الله تعالى رقم (۱۶۳۷) وقال: هذا حديث حسن صحيح والنسائي في كتاب الخيل والسبق، باب تأديب الرجل فرسه رقم (۳۶۰۸) وابن ماجه في أبواب الجهاد باب فضل الرمي في سبيل الله رقم (۲۸۱۱)

چه لهو دریو موقعونه علاوه بل چرته جائز نه دی. یو دا چه د سړی خپل اس برابرول، دوئم د سړی خپلې ښځې سره مشغولتیا کول، او دریم غشی او لنډې سره غشی وړول. (۱)
 حراب-هکس الحاد وفتح الراء-حرمة-بفتح الحاد وسكون الراء-جمع ده اود دې معنی نیزه ده. (۲)
 او «نحوها» په ذریعه امام بخاری دا ارشاد فرمائی چه د لهو جواز حراب سره خاص نه دی بلکه د جنگ نور آلات مثلاً غشی لنده، توره وغیره سره هم جائز دی.
 [۲۷۵] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ ابْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۳) قَالَ بَيْنَا الْعَبَسَةُ يَلْعَبُونَ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِرَابِهِمْ دَخَلَ عُمَرُ فَأَهْوَى إِلَى الْحَصَى فَحَصَبَهُمْ بِهَا فَقَالَ دَعُهُمْ يَا عُمَرُ وَادْعُ عَلِيَّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ فِي الْمَسْجِدِ

تراجم رجال

- ۱- ابراهيم بن موسى: دا ابواسحاق ابراهيم بن موسى بن يزيد الفراء رحمته الله دی.
- ۲- هشام: دا ابو عبد الرحمن هشام بن يوسف صنعانی رحمته الله دی. (۴)
- ۳- معمر: دا ابو عروه محمد معمر بن راشد ازدي رحمته الله دی. د دوی مختصر تذکره «بدء الوحي» پنځم حديث لاندې تیره شويده. (۵)
- ۵- زهري: دا ابو بکر محمد بن مسلم زهري رحمته الله د ده تذکره هم «بدء الوحي» د دریم حديث په ذیل کښې تیره شويده. (۶)
- ۶- ابن المسيب: دا امام التابعين حضرت سعيد بن المسيب رحمته الله دی. د دوی حالات «کتاب الايمان باب من قال: ان الايمان هو العمل» لاندې تیر شوی دی. (۷)
- ۷- ابو هريره رحمته الله: دا مشهور صحابي رسول، حضرت ابو هريره رحمته الله دی. د ده مفصل تذکره د «کتاب الايمان» په ذیل کښې تیره شويده. (۸)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۳) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۳) ومعجم الوسيط (ج ۱ ص ۱۶۳) مادة حرب -

(۳) (قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث رواه مسلم كتاب العيدين باب الرخصة في اللعب الذي لامعصية فيه في أيام العيد رقم (۲۰۶۹) والنسائي كتاب العيدين باب اللعب في المسجد يوم العيد ونظر النساء إلى ذلك رقم (۱۵۹۷) -

(۴) (ددې دواړو حضراتو د حالاتو دپاره اوگوري کتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها ترجيله

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۶۵) -

(۶) (حواله بالا (ص ۳۲۶) -

(۷) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۵۹) -

(۸) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

قوله: قال: بينا الحبشة يلعبون عند النبي صلى الله عليه وسلم بمحراهم دخل

عمر، فاهوى الى الحصى فحصبهم بها: حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرماني په دې دوران کښې چه حبشيانو خپلو نیزو سره د حضور ﷺ په وړاندې لوبې کولې نو حضرت عمر رضي الله عنه داخل شو او د کانړو طرف ته متوجه شو بيا په دې کانړو باندې هغه حبشيان نښه کړل. حضرت ابوهريره رضي الله عنه دلته د عهدنبوي ﷺ يوه واقعه ذکر کوي چه يو ځل څه حبش مدينې منورې طرف ته راغله او د نبي کریم ﷺ په وړاندې ئې مختلف قسم د جنگ مظاهري پيش کړې نو هم دغه خلقو يو ځل خپلو تورو او نیزو سره لوبې کولې چه حضرت عمر رضي الله عنه داخل شو او کله ئې چه دا نظاره اوليده نو کانړې ئې اولتول او په دې کانړو باندې ئې دغه حبش نښه جوړ کړل.

د دې وجه دا وه چه حضرت عمر رضي الله عنه ته د دې کار حکمت معلوم نه وو او هغه دا کار په لهور باطل کښې شميرلې وو. علامه قسطلاني رحمته الله عليه د حضرت عمر رضي الله عنه د دې کارتوجيه بيانولو

سره ليکي: ((لعدم علمه بالحكمة وقتنه انه من الله والهاطل)) (١)

او د نسائي شريف روايت نه معلومېږي چه دې حبشي خلقو بنوارفده سره تعلق لرلو. (٢)

قوله: فقال: دعهم يا عمر: نو رسول الله ﷺ او فرمايل اي عمر! دوی (د دوی په حال باندې) پرېږده.

يعني د دوی په کار کښې دخل مه کوه او دوی پرېږده چه لوبې کوي، ځکه چه د هغوی دا کار د جنگ تمرين او مشق اود دښمن مقابلې کولو تياري د پاره دې. (٣)

د دې حديث نه معلومه شوه چه که چرې اجتهادي خطا او غلطې اوشي نو هغه ملامت کول صحيح نه دی ځکه چه نبي کریم ﷺ حضرت عمر رضي الله عنه ته د هيڅ قسم رتبه وغيره اونه کړه ځکه چه هغه په دې معامله کښې ناخبر وو. (٤)

يو اشکال او د هغې جوابونه: اوس اشکال دا شو چه حضرت عمر رضي الله عنه دا حبشي خلق چه د نبي کریم ﷺ خوا کښې ئې لوبې کولې ولې په کانړو او وېشتل، ځکه چه هغه ته ښکاريدل چه نبي اکرم ﷺ هلته موجود دې نو دا خو يو قسم الله تعالي دې نه کړي بې ادبي شوه. علامه ابن التين رحمته الله عليه د دې اشکال دوه جوابونه ورکوي:

① ممکنه ده چه حضرت عمر رضي الله عنه نبي کریم ﷺ نه وو ليدلې او هغه ته دا معلومه نه وی چه هغوی ﷺ هم دې حبشيانو ته گوري. (٥)

② يا هغه دا گنرلې وی چه نبي ﷺ دې خلقو ته کتل خو د حياء د وجه نه ئې هغوی نشو

١ ((ارشاد الساري (ج ٥ ص ٩٥) -

٢ (سنن النسائي كتاب العيدين باب اللعب في المسجد يوم العيد.... رقم (١٥٩٧) -

٣ (شرح القسطلاني (ج ٥ ص ٩٥) وشرح ابن بطلال (ج ٥ ص ٩٥) -

٤ (شرح ابن بطلال (ج ٥ ص ٩٥) -

٥ (عمدة القاري (ج ١٤ ص ١٨٣) -

منع کولی، په دې وجه حضرت عمر رضی الله عنه پخپله اقدام اوکړو او هغوی ئې منع کړل. او ابن التین رحمته الله دا دوئم جواب راجع ګرځولې دې ځکه چه په حدیث کښې صراحت دې چه ((یلعون عند النبی صلی الله علیه وسلم....)) نو د نه کتلو هډو مطلب نشته. (۱)

قوله: زاد علی: حدثنا عبدالرزاق أخبرنا معمر: فی المسجد: د مذکوره عبارت مطلب دا دې چه کومه واقعه په حدیث کښې ذکر کړ شویده هغه د جمات وه چه هغه خلقو په جمات کښې نیزو سره لوبې کولې. (۲)

د علی نه مراد المدینې رضی الله عنه دې، د دې ځای روایت کښې خو ((زاد علی)) دې. لیکن مستملې په روایت کښې ((زاد علی...)) راغلې دی، د دې دپاره هغه ته څوک سرې غیر دال علی الاتصال اونه ګنړی. (۳)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې او هغه د حدیث په رومبني جمله کښې دی یعنی ((بینا الحشۃ یلعون عند النبی صلی الله علیه وسلم)) د علامه عینی او حافظ صاحب تسامح: حافظ ابن حجر رحمته الله او علامه عینی رحمته الله خیال دا دې چه ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت په حدیث باب کښې نشته. ځکه چه په دې کښې د ((حراب)) ذکر نشته نو کیدیشی امام بخاری رحمته الله حدیث باب دلته ذکر او فرمائیلو او د هغې بعض نورو طرق طرف ته ئې اشاره فرمائیلې ده. د دې نه مراد دې حضراتو د حضرت عائشه رضی الله عنها هغه حدیث اخستې دې کوم چه امام بخاری رحمته الله کتاب الصلاة (۴) کښې ذکر فرمائیلې ((رأیت النبی صلی الله علیه وسلم والحشۃ یلعون بحرأبهم)) دغه شان د حدیث مطابقت ترجمه سره کیري. (۵)

غالباً دې حضراتو ته دلته تسامح شویده، دا هم ممکن دی چه د دې حضراتو په خیال کښې کومه نسخه وه کیدیشی په دې کښې حراب الفاظ موجود نه وی. د بخاری محشی حضرت احمد علی سهارنپوری رحمته الله فرماني

((قوله: بحرأبهم، هذا موضع الترجمة وكأنه لعدم وجوده في بعض النسخ لم يطلع عليه بعض البهرة، فتحذف مطابقة الحديث للترجمة))

تنبيه: د حدیث باب نور تشریحات کتاب الصلاة کښې تیر شوی دی. (۶)

(۱) (حواله بالا -

(۲) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۹۵) -

(۳) (تغلیق التعلیق (ج ۳ ص ۴۴) -

(۴) (صحیح البخاری کتاب الصلاة باب أصحاب الحراب فی المسجد رقم (۴۵۵) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۳) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۳) -

(۶) (صحیح البخاری کتاب الصلاة باب أصحاب الحراب فی المسجد رقم (۴۵۴) -

۷۹- بَاب: الْمَجْنُ وَمَنْ يَتَرَسُّ بِتَرَسٍ صَاحِبِهِ

ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاري رحمه الله د ډهال او د هغې د استعمال ذکر کوي. (۱) او د دې ترجمې نه دهغه مقصد دا دې چې د دې څيزونو استعمال د توکل نه خلاف نه دې او دا د نبوت د تعليم او د نبوت د منصب نه هم خلاف نه دی. علامه ابن المنیر اسکندراني رحمه الله فرمائی:

((وجه هذه التاجم دفع من يتخيل أن هذه الآلات ينال التوكل، والحق أن الحذر لا يرد القدر، ولكن يضيق مسالك الوسوسة لما طعم عليه البش)) (۲)

يعني د دې ترجمو مقصد د هغه سړي خيال رد کول دی چې دا گنډې چې د دې آلاتو استعمال د توکل منافي دي، صحيح خبره دا ده چې احتياط تقدير نه اخواکوي ليکن دومره خبره ضرور ده چې د انسانانو کومې د وسوسې جبلت او عادتونه دی د احتياط اختيارولو سره د دې وسوسو خاتمه کيږي.

دمجن معني: المجن: د ميم په کسره سره د جيم په فتح سره ډهال ته وائی (۳) او دا د جن يجن نه مشتق دي. او معنی ئی پتول دی او مجن ته مجن په دې وجه وائی چې هغه د دښمن حمله منع کوي او د سړي او دښمن په مينځ کښې پرده جوړيږي. او د ترس معنی هم ډهال ده. (۴)

[۲۷۴] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا الْأَوْزَاعِيُّ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (۵) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ أَبُو طَلْحَةَ يَتَرَسُّ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَرَسٍ وَاحِدٍ وَكَانَ أَبُو طَلْحَةَ حَسَنَ الرَّمْيِ فَكَانَ إِذَا رَمَى تَشَرَّفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَنْظُرُ إِلَى مَوْضِعِ نَبْلِهِ [۲۷۴: ر]

تراجم رجال

- ۱- احمد بن محمد: دا ابو العباس احمد بن موسى مروزي رحمه الله دي. (۶)
- ۲- عبدالله: دا امام عبدالله بن مبارك منظمي مروزي رحمه الله دي. د دوی تذکره ((بدع الوحي)) پنځم حديث کښې تيره شويده. (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۸۴) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۴) -

(۳) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۸۴) -

(۴) (النهاية للجزري (ج ۱ ص ۳۰۸) باب الجيم مع النون -

(۵) قوله: عن أنس بن مالك رضي الله عنه: الحديث مخرج في الجهاد باب غزو النساء وقتالهن مع الرجال

(۶) (ذدوی د حالاتو د پاره او گوري کتاب الوضوء باب ما يقع من النجاسات في السمن والماء -

(۷) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۶۲) -

۳- الاوزاعی: دا مشهور فقیه عبدالرحمن بن عمرو بن ابی عمرو اوزاعی شامی رحمہ اللہ دی. دے دوی حالات ((کتاب العلم باب الخروج علی طلب العلم)) لاندی تیرشوی دی. (۱)

۴- اسحاق بن عبداللہ بن ابی طلحہ: دا اسحاق بن عبداللہ بن ابی طلحہ انصاری مدنی رحمہ اللہ دی. دے دوی حالات ((کتاب العلم باب من تعدیث ینتہی بہ المجلس...)) لاندی راغلی دی. (۲)

۵- انس بن مالک: دے حضرت انس بن مالک رحمہ اللہ حالات ((کتاب ایمان باب من ایمان ان یحب...)) لاندی تیرشوی دی. (۳)

قوله: قال: کان أبو طلحہ یتترس مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم بترس واحد، وکان أبو طلحہ حسن الرمی فکان إذا رمی یشرف النبی صلی اللہ علیہ وسلم فینظر إلی موضع نبیلہ: حضرت انس رحمہ اللہ فرمائی چہ طلحہ رحمہ اللہ بہ دے نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سرہ پہ یو دھال کنبی کارا خستلو، او ابو طلحہ رحمہ اللہ دیر بنکلی غشی ورونکی وونو چہ کله بہ هغه غشی ویشتلو نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم بہ خپل سر مبارک اوچتولو او د هغه د غشی غورزیدو خائی تہ بہ نی کتل.

پہ رومبی جملہ کنبی حضرت انس رحمہ اللہ دا بنائی چہ حضرت طلحہ رحمہ اللہ دے نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سرہ پہ دھال کنبی کار کولو، مطلب دا چہ دھال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نیولی وو او غشی ابو طلحہ رحمہ اللہ ورول. دے دے وجه دا دہ چہ کوم سرے غشی وروی نو د هغه دواړه لاسونہ بند وی دے دے پاره بہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دھال نیولی وو او په هغی بہ نی د ابو طلحہ رحمہ اللہ بچاؤ کولو. (۴)

او د حدیث سرہ متعلقہ نور تشریحات کتاب المغازی کنبی بہ راخی. (۵)

د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت: د حدیث مناسبت ترجمې سرہ بالکل واضح دی او هغه د حدیث رومبی جملہ ((کان أبو طلحہ یتترس مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم بترس واحد)) کنبی دی. (۶)

[۲۴۷] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَفْرِ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ (۷) قَالَ لَمَّا كُسِرَتْ بَيْضَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى رَأْسِهِ وَأَذْمِيَ وَجْهُهُ وَكُسِرَتْ رِجْلَايَتُهُ

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۴۰۸) -

(۲) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۱۳) -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۴) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۴) -

(۵) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۱۲ و ۲۳۱) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۴) -

(۷) (قوله: عن سهل: الحديث مرتخرجه في كتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه -

وَكَانَ عَلَى يَمِينِهِ بِأَلْمَاءٍ فِي الْيَمِينِ وَكَانَتْ فَاطِمَةُ تُعِيلُهُ فَلَمَّا رَأَتْ الدَّمَ يَزِيدُ عَلَى الْمَاءِ كَثْرَةً عَمَدَتْ إِلَى حَصِيرٍ فَأَخْرَقَتْهَا وَأَلْصَقَتْهَا عَلَى جُرْحِهِ فَرَقَّ الدَّمُ [٢٤٠]

تراجم رجال

۱- سعید بن عقیل: دا سعید بن کثیر بن عقیل رضی اللہ عنہ دی. اکثر د خپل نیکه طرف ته منسوب کولې شی، دهغوی حالات (کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقهه...) لاندې تیر شوی. (۱)

۲- یعقوب بن عبد الرحمن: دا یعقوب بن عبد الرحمن بن محمد بن عبدالله اسکندرانی رضی اللہ عنہ دی. (۲)

۳- ابو حازم: دا مشهور زاهد ابو حازم سلمه بن دینار رضی اللہ عنہ دی. (۳)

۴- سهل: دا مشهور صحابی حضرت سهل بن سعد ساعدی انصاری رضی اللہ عنہ دی. (۴)

قوله: قال: لما كسرت بيضة النبي صلى الله عليه وسلم... حضرت سهل بن سعد رضی اللہ عنہ فرمائی چه كله د حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم خود (د وسپنې ټوپنې چه د هغې په وجه سر د گذار نه بچ کولې شی) په سرمبارک باندې مات شو او مخ مبارک یې په وینو رنگ شواو دهغوی رضی اللہ عنہ دوه مخامخ غائبونه شهید شو نو حضرت علی رضی اللہ عنہ په د هال کښې اوبه راوړلې او حضرت فاطمه رضی اللہ عنہا زخم او وینخلو، چه كله هغوی او کتل وینه د اوبونه هم زیاته شو نو هغوی یو پوزکې اوسوزولو نو د هغې ایره یې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په زخمونو اولگوله، د څه نه چه وینه راوتل بند شو.

د دې حدیث څه تفصیل (کتاب الوضوء) (۵) کښې او څه تشریحات (کتاب المغازی) (۶) کښې راغلی، د دې دپاره مونږ دلته صرف په ترجمه باندې اکتفا اوکړه. د رسول الله په گستاخانو باندې د الله عذاب: لکه څنگه چه تاسو اوس او کتل چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مخامخ دوه غائبونه شهیدان شوې وو اودا د غزوه احد واقع ده، د دې غائبونو شهادت داسې اوشو چه د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ رورعتبه بن ابی وقاص په حضور صلی اللہ علیہ وسلم باندې کانړې ورگذار کړو په څه سره چه د هغوی صلی اللہ علیہ وسلم غائبونه مبارک او شونډه مبارکه زخمی شوه. (۷)

نو الله تعالی عتبه ته د دې گستاخی دا سزا ورکړه چه د دې واقع نه پس د هغه په نسل

(۱) (کشف الباری (ج ۳ ص ۲۷۴) -

(۲) (د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ کتاب الجمعة باب الخطبة على المنبر -

(۳) (د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ کتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۴۷) -

(۷) (إرشاد الساری (ج ۵ ص ۹۵) -

کښې کوم ماشوم هم پیدا کیدو د هغه د لاندې دوه غاښونه به د بیخه مات وو اودا څیز د هغه په نسل کښې معروف او مشهور دی. (۱)

د عبدالله بن قیس په حضور ﷺ باندې حمله او کړه چه د هغې په وجه د خود دوه د اوسپنې کرنې په مخ مبارک کښې ورځنې شوې. بیا هغه د کبراوگستاڅنی نه داالفاظ اوونیل ((غذاهوانا ابن قیس)) دا واخله او زه د قیس خوی یم. رسول الله ﷺ په جواب کښې ارشاد او فرمائیلو ((اَمَّا ك اللهُ)) الله تعالی دې تا خوار او ذلیل کړی.

د رسول الله ﷺ د دې بد دعا دا نتیجه ښکاره شوه چه الله تعالی په هغه باندې یو غرځنې چیلې مسلط کړو هغه چیلې دې باربار په ښکرو وهلو او تردې پورې چه هغه د ابن قیس په تکرې تکرې کړو. (۲)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت د حدیث په دې جمله کښې دې: ((وكان على يختلف بالماء في المجن)) (۳) چه په دې کښې د مجن ذکر موجود دې چه د ترجمه پوښې جز دې.

[۲۷۴۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مَالِكِ بْنِ أُوَيْسِ بْنِ الْحَدَّاثِ عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْهُ (۴) قَالَ كَانَتْ أَمْوَالُ بَنِي النَّضِيرِ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّا لَمْ يُوجِفِ الْمُسْلِمُونَ عَلَيْهِ بِخَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ فَكَانَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَاصَّةً وَكَانَ يُنْفِقُ عَلَى أَهْلِهِ نَفَقَةً سَنَتِهِ ثُمَّ يُجْعَلُ مَا بَقِيَ فِي السِّلَاحِ وَالْكَرَاعِ عُدَّةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ [۲۹۲۷، ۳۸۰۹، ۴۶۰۳، ۵۰۴۲، ۵۰۴۳، ۶۳۴۷، ۶۸۷۵]

تراجم رجال

۱- علی بن عبد الله: دا امیر المؤمنین فی الحدیث ابو الحسن علی بن عبد الله بن جعفر رضی دې. د دوی مفصل تذکره ((کتاب العلم باب الفهم فی العلم)) لاندې تیره شویده. (۵)

(۱) (حواله بالا -

(۲) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۸۴) وسيرة ابن هشام (ج ۳ ص ۸۷) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۴) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۴)

(۴) (قوله: عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً كتاب فرض الخمس باب فرض الخمس رقم (۳۰۹۴) وفي المغازي باب حديث بني النضير... رقم (۴۰۳۳) وكتاب التفسير سورة الحشر باب قوله تعالى «ما أفاء الله على رسوله» رقم (۴۸۸۵) وكتاب النفقات باب حبس الرجل قوت سنة على أهله... رقم (۵۳۵۷-۵۳۵۸) وكتاب الفرائض باب يقول النبي صلى الله عليه وسلم: لانورث... رقم (۶۷۲۸) وكتاب الاعتصام باب ما يكره من التعمق والتنازع في العلم والغلو في الدين والدع رقم (۷۳۰۵) ومسلم كتاب الجهاد باب حكم الفی رقم (۴۵۷۵) وابوداؤد أبواب الخراج والإمارة باب في صفايا رسول الله صلى الله عليه وسلم من الأموال رقم (۲۹۶۳-۲۹۶۵) والترمذي أبواب السير باب ما جاء في تركة رسول الله صلى الله عليه وسلم رقم (۱۶۱۰) وأبواب الجهاد باب ما جاء في الفی رقم (۱۷۱۹) والنسائي أول كتاب قسم الفی رقم (۱۴۵ و ۱۵۳)

(۵) (كشف الباری (ج ۳ ص ۲۹۷) -

یواهمه تنبیه علامه عینی رحمته چه چرتہ د رواتود سند مختصر تعارف لیکلې دې هلته نئی علی بن عبدالله مسندی گرځولې دې. (۱) حالانکه د علی بن عبدالله نه مراد دلته ابن المدینی دې ځکه چه په رجال بخاری کښې د علی بن عبدالله نومې راوی نشته د چا نسبت چه المسندی وی.

۲- سفيان: دا امام سفيان بن عيينه رحمته دې. د دوی حالات ((بده الوحي)) (۲) د رومبي حديث په ضمن کښې مختصراً او ((كتاب العلم باب قول المحدث: أخبرنا...)) لاندې تفصيلاً تيرشوی دی. (۳)

۳- عمرو: دا ابو محمد عمرو بن دينار مکی رحمته دې. (۴)

۴- زهري: دا امام ابوبکر محمد بن مسلم زهري رحمته دې. د دوی مختصر تذکره ((بده الوحي)) د دریم حديث لاندې تيره شويده. (۵)

۵- مالك بن اوس بن الحدثان: دا د رسول الله صلی الله علیه و آله صحابي حضرت مالك بن اوس بن الحدثان رحمته دې. (۶)

۶- عمر بن الخطاب: دا دوئم خليفه ابو حفص عمر بن الخطاب بن نفيل عدوی رحمته دې. د دوی تذکره ((كتاب الايمان باب زيادة الايمان ونقصانه)) لاندې راغلې ده. (۷)

قوله: كانت أموال بني النضير.... حضرت عمر رضي الله عنه فرمائی د چه بنونضير د مالونو حیثیت داسې وو چه الله تعالی د خپل رسول صلی الله علیه و آله په نگرانۍ کښې بغیر د څه جنگ نه ورکړی وو او د هغې د حاصلولو د پاره مسلمانانو نه څه اسونه زغلولې وو او نه ئې پرې سورلی کړې وه. دا مالونه د رسول الله صلی الله علیه و آله په خاص نگرانۍ کښې وو د کومې نه چه به هغوی صلی الله علیه و آله د خپلو بیبیانو د کال خرچه ورکوله او چه څه به باقی پاتې کیدل هغه به ئې د وسلو او اسونو د اخستلو د پاره د الله تعالی په لار کښې د جهاد د پاره هم خرچ کول. تنبیه: امام بخاری رحمته د حضرت عمر رضي الله عنه د حديث څه حصه دلته نقل کړیده. همدغه حديث په پوره تفصيل سره کتاب المغازی کښې راغلې دې. (۸)

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث شريف ترجمة الباب سره مطابقت په دې جمله

(۱) (عمدة القاری ج ۴ ص ۱۸۵) -

(۲) (کشف الباری ج ۱ ص ۱۳۸) -

(۳) (کشف الباری ج ۳ ص ۱۰۲) -

(۴) (د دوی حالاتو د پاره او گوري کتاب العلم باب العلم والعظة بالليل -

(۵) (کشف الباری ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۶) (د دوی حالاتو د پاره او گوري کتاب البيوع باب ما يذکر فی بيع الطعام واحکرة -

(۷) (کشف الباری ج ۲ ص ۴۷۴) -

(۸) (کشف الباری کتاب المغازی ص ۱۸۶-۱۹۱) -

کنبی راغلی دې ((ثم یجمل ما بقى فی السلام والکرام عدۃ فی سبیل الله)) (۱) خکه چه مجن هم د و سلی نه دې. نو سعید بن منصور په صحیح سند سره د حضرت عمر رضی الله عنه باره کنبی نقل کړیدی چه هغه سره یو ډهال وو، نو حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل ((لولا ان صرقت لی: احبس سلاحک لأعطیت هذه الدرة لبعض اولادی)) (۲) که حضرت عمر رضی الله عنه ماته دا نه وو وئیلی چه وسله خان سره ساته نو ما به دا ډهال خامخا خپل یو اولاد ته ورکړې وې. نو معلومه شوه چه مجن هم په وسله کنبی داخل دې.

[۲۳۹] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَادٍ عَنْ عَلِيٍّ م حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَدَادٍ قَالَ سَمِعْتُ عَلِيًّا (۲) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ مَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُفَدِّي رَجُلًا بَعْدَ سَعْدٍ سَمِعْتُهُ يَقُولُ أَرْمِ فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي [۵۸۳-۵۸۴-۵۸۵]

تراجم رجال

- ۱- قبیصه: دا ابو عامر قبیصه بن عقبه بن محمد السوائي رضی الله عنه دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب علامة المنافق)) لاندې تیرشوی دی. (۴)
- ۲- سفيان: دا مشهور امام حدیث تبع تابعی ابو عبدالله سفيان بن سعید بن مسروق ثوری رضی الله عنه دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب علامة المنافق)) په ذیل کنبی راغلی دی. (۵)
- ۳- سعد بن ابراهیم: دا سعد بن ابراهیم بن عبد الرحمن بن عوف الزهري رضی الله عنه دې. (۶)
- ۴- عبد الله بن شداد: دا ابو الولید عبدالله بن شداد بن هادر رضی الله عنه دې. (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۵) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۴) -

(۳) (قوله: سمعت علياً رضي الله عنه: الحديث أخرجه البخاري أيضاً كتاب المغازی باب (إذهب طائفتان منكم أن تفشلا...) رقم (۴۰۵۸-۴۰۵۹) وكتاب الأدب باب قول الرجل: أبي وأمي رقم (۶۱۸۴) ومسلم كتاب فضائل الصحابة باب في فضل سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه رقم (۶۲۳۳) والترمذي أبواب المناقب باب: أرم فداك أبي وأمي رقم (۳۷۵۳، ۳۷۵۵) وأبواب الأدب باب ماجاء في فداك أبي وأمي رقم (۲۸۲۸-۲۸۲۹) ابن ماجه كتاب السنة باب في فضائل أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم رقم (۱۲۹) -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۵) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۷۸) -

(۶) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الوضوء باب الرجل يوضي صاحبه -

(۷) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الحيض باب مباشرة الحائض -

ه- علی رضی اللہ عنہ: دا خلورم خلیفه ابوالحسن حضرت علی بن ابی طالب هاشمی رضی اللہ عنہ دی. (۱)

قوله: حدثنا قبيصة حدثنا سفيان:

حافظ ابونعیم او مذکورہ سند. پہ دی سند کنبی د قبیصہ نہ مراد ابن عقبہ او سفیان نہ ابن سعید الثوری رضی اللہ عنہ دی. لیکن ابونعیم رحمۃ اللہ علیہ ((المستخرج)) کنبی دا وئیلی دی چہ دلتہ د قبیصہ لفظ د مدونین بخاری د طرف نہ تصحیف دی او صحیح الفاظ ((حدثنا قبيصة)) دی. نو پہ دی صورت کنبی د سفیان نہ ابن عیینہ رحمۃ اللہ علیہ مراد بہ وی خکہ چہ قتیبہ د سفیان ثوری نہ د حدیث سماع نہ ده کری. (۲)

نو لکہ چہ ابونعیم پہ حدیث کنبی دا علت پیدا کول غواری چہ د سفیان نہ ثوری مراد دی او د قتیبہ سماع خو د ثوری نہ ثابتہ نہ ده پہ دی وجہ دا روایت معلل دی (۳) لیکن حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ ماته د ابونعیم د دی انکار خہ معنی معلومہ نشوہ خکہ چہ د دی نہ ہیخ یو خیز مانع نہ دی چہ دا حدیث سفیانین (ابن عیینہ و ثوری رضی اللہ عنہ) نہ مروی دی. نو مصنف رحمۃ اللہ علیہ دا حدیث (کتاب الادب) (۴) کنبی ((یعنی القطان عن سفیان الثوری)) پہ طریق باندی نقل کریدی، بیا د نسفی پہ نسخہ کنبی ہم زمونہ پہ وړاندی پہ موجودہ باب (۵) کنبی ((عن مسدد عن يحيى عن سفيان)) پہ طریق باندی مروی دی. (۶)

اوس خلاصہ د بحث دا شوہ چہ دا حدیث د حضرت سفیان ثوری رحمۃ اللہ علیہ نہ ہم مروی دی. نو پہ دی وجہ د دی خبری ہیخ حاجت نشته چہ د قبیصہ پہ خای قتیبہ او سفیان نہ ابن عیینہ مراد واخستې شی، اونه د دی خہ ضرورت شته چہ مدونین بخاری طرف ته د غلطی نسبت اوکړېشی.

او د حضرت علی رضی اللہ عنہ نہ مروی د دی حدیث تشریح کتاب المغازی (۷) او کتاب الادب (۸) کنبی راغلي ده.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ د دی حدیث دلتہ پہ باب کنبی راوړل غیر ظاهر دی خکہ چہ په دی حدیث کنبی د مجن خہ ذکر نشته، او نه د مجن او ترس په ذریعہ د دښمن د غشو نه بچ کیدل. خو بیا حافظ صاحب پخپله د دی اشکال جواب هم ورکړیدی چہ د ابن شُبويه په نسخه

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۴ و عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۶) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۶) -

(۴) (صحيح البخاری کتاب الادب باب قول الرجل: أبى وأمى رقم (۶۱۸۴) -

(۵) (الکنت الظراف على الأطراف (ج ۷ ص ۴۰۹) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۴) -

(۷) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۳۰) -

(۸) (کشف الباری کتاب الادب (ص ۶۰۳-۶۰۵) -

کښې د دې روایت نه وړاندې باب بغير د ترجمه ذکر دې (زمونږ په هندوستانی نسخو کښې داسې ده) او د دې باب بلاترجمه په مناسبت ماقبل باب سره په دې معنی دې چه غشي ويشتونکې د دې امر نه مستغنی نشی کيدې چه هغه به د دښمن د غشونه د بچ کيدلو دپاره د څه څيز استعمال نه کوی. د دې د پاره هغه د څه داسې څيز استعمال کوی چه د دښمن غشي منع کړيشی. (۱)

ليکن علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه د حافظ صاحب دا قول د تکلف او تعسف نه خالی نه دې. بهتر دادي چه داسې اوونيلې شی چه په دې حديث کښې د رمی ذکر دې. دغه شان د تيرشوی باب په رومي حديث کښې هم د رمی ذکر وو او د مناسبت د پاره هم دومره هم کافی دی. (۲)

داهم ونيلی شی چه د تيرشوی باب رومي حديث کښې دا راغلی دي چه حضرت ابوطلحه رضي الله عنه غشي ورول او نبی صلی الله علیه و آله د هال نيولي وو چه دواړه د مخالفينو د غشو نه بچ شی. دغه شان دلته هم دا راغلی دي چه حضرت سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه غشي ورول او نبی صلی الله علیه و آله هغه له غشي ورکول. (۳) ښکاره غوندې خبره ده چه دا د دې د پاره وو چه هغوی د دښمنانو د غشو نه بچ پاتې شی ځکه چه د هغه طرف نه داسې مسلسل غشي ورپړی نو د بل طرف خلکو ته به د غشو ورولو موقع نه ملاوېږی.

۸۰-باب: الدَّرَق

دترجمة الباب مقصد: دلته هم امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د د هال باره کښې خودلې دی چه د دې استعمال مشروع او جائز دي. (۴)

ليکن اعتراض داکيرې چه داخو په ترجمه کښې تکرار شو ځکه چه وړاندینې باب کوم چه د مښ او ترس باره کښې وو نو په هغې کښې هم د مښ او ترس معنی هم د د هال ده. د دې اعتراض جواب خو دا ورکولې شی چه د مښ او ترس معنی مطلقاً د هال دي، خو درق هغه د هال ته وائی چه د څرمنې نه جوړوی او په هغې کښې لرگې او پټه نه وی، اوس د معنی فرق دي نو په دې وجه هيڅ اعتراض پاتې نشو. (۵)

دوئم جواب دا ورکړيږي چه په مخکیني باب کښې د ترجمه الباب نه مقصد ((ومن يتترس بترس صاحبه)) جمله ده دمښن ذکر مقصد نه دي، په دې وجه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په دې باب کښې هم د د هال ذکر اوکړو. (۶)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۴) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۶) -

(۳) (انظر صحيح البخاری كتاب المغازی باب ﴿إذهب طائفتان منكم أن تفشلا...﴾ رقم (۴۰۵۵) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۶) وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۵) -

(۵) (الأبواب والتراجم للكاندهلوی (ج ۱ ص ۱۹۸) قال العلامة طاهر الفتني رحمه الله وفي الدستور الدركة - بفتحيتين - وقاف الحجة وأراد بها الترس من جلود ليس فيه خشب ولا عصب (ج ۲ ص ۱۶۷) مادة درق -

(۶) (الأبواب والتراجم (ج ۴ ص ۱۹۸) -

خو دا دوئم جواب زړه ته نه لگی ځکه چه دا دعوی چه مقصود د ترجمه دوئم جز دې صحیح نه ده، ځکه چه په مخکیني باب کښې امام بخاری چه کوم احادیث ذکر کړي دی په هغې کښې بعض د ترجمه اول جز او بعض دوئم جز سره منطبق وو، لکه څنگه چه په ماقبل کښې د دې تفصیل تیرشویډې. بیا که چرې دا دعوی هم اومنلې شی چه وړاندیني باب کښې د ترجمه دوئم جز مراد دې نو په دې کښې هم د ترس یعنی ډهال ذکر دې نو هم هغه اعتراض تکرارلی الترجمه دوباره واقع کیږي.

[۲۷۵] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْأَسودَ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا (۱) دَخَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدِي جَارِيَتَانِ تَغْتَابَانِ بِغَنَاءٍ بُعَاثٌ فَاضْطَجَعَ عَلَى الْفِرَاشِ وَحَوْلَ وَجْهَهُ فَدَخَلَ أَبُو بَكْرٍ فَأَتَاهُمَا فَقَالَ مِزْمَارَةُ الشَّيْطَانِ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ دَعُوهَا فَلَمَّا غَفَلَ غَمَزَتْهُمَا فَخَرَجَتَا قَالَتِ وَكَانَ يَوْمَ عِيدٍ يَلْعَبُ السُّودَانُ بِالْأَدْرَقِ وَالْحِرَابِ فَأَمَّا سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَمَّا قَالَ تَشْتَبِهَانِ تَنْظُرِينَ فَقَالَتِ نَعَمْ فَأَقَامَنِي وَرَاءَهُ خَدِي عَلَى خَدَيْهِ وَقَوْلُ دُونَكُمْ بَيْنِي أَرْفَدَةً حَتَّى إِذَا مِلْتُ قَالَ حَسْبُكَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَأَذْهَبِي قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ قَالَ أَحْمَدُ عَنْ ابْنِ وَهْبٍ فَلَمَّا غَفَلَ [ر: ۳۳۳]

تراجم رجال

- ۱- اسماعیل: دا اسماعیل بن ابی اویس بن عبدالله رضی الله عنه دې (۲) د دوی حالات ((کتاب ایمان باب تفاضل أهل الإيمان فی الأعمال)) لاندې تیرشوی دی. (۳)
- ۲- ابن وهب: دا مشهور امام حدیث ابو محمد عبدالله بن وهب بن مسلم قرشی فهری رضی الله عنه دې. د دوی تذکره ((کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا ینفقہ فی الدین)) لاندې راغلی ده. (۴)
- ۳- عمرو: دا عمرو بن الحارث مصری رضی الله عنه دې. (۵)
- ۴- ابوالاسود: دا ابوالاسود محمد بن عبدالرحمن بن نوفل مدنی رضی الله عنه دې. (۶)

(۱) (قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث مرتخرجه فى كتاب الصلاة باب الحراب فى المسجد وكتاب العيدين باب الحراب والأدرك يوم العبد) -
 (۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۵) -
 (۳) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۱۳) -
 (۴) (كشف الباری (ج ۳ ص ۲۷۷) -
 (۵) (دَدوى حالاتو دپاره اوگوروى كتاب الوضوء باب من مضمض من السويق ولم يتوضأ -
 (۶) (دَدوى حالاتو دپاره اوگوروى كتاب الغسل باب الجنب يتوضأ ثم ينام -

۵- عروہ: دلمشهور تابعی حضرت ابو عبد الله عروہ بن الزبیر قرشی اسدی رضی اللہ عنہ دی. دَ دوی تذکرہ ((کتاب ایمان باب أحب الدین إلى الله آدمه)) لاندی راغلی ده. (۱)

۶- عائشہ: دا ام المؤمنین حضرت عائشہ بنت ابوبکر رضی اللہ عنہا ده، دَ دوی حالات ((بدء الوحي)) دونم حدیث کنبی راغلی دی. (۲)

قوله: قالت: دخل علي رسول الله صلى الله عليه وسلم.... حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمائی چه رسول الله ﷺ ما کره تشریف راوړو نو دوو جینکو ماسره د جنگ بعثت شعرونه ونیل. حضور ﷺ په بستره باندی سملاستو او مخ مبارک نی پل اړخ ته کړو. دې نه پس حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ راغلو هغه زه اور تلم چه دا شیطانی لوبه او د رسول الله ﷺ په وړاندې. رسول الله ﷺ د هغه طرف ته متوجه شو او وئی فرمائیل چه داپریږده. بیا چه کله د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ توجو اخوا شوه نو ما دواړو جینکو ته اشاره اوکړه نو لاړې. حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا نور فرمائی چه د اختر په ورځ به حبشی خلقو د هالونواو د جنگ سامان سره لویی کولې. حضور ته می: درخواست اوکړو یا هغوی ﷺ پخپله ماته او فرمائیل چه ته کتل غواړې؟ ما عرض اوکړو چه اوجی، هغوی ﷺ زه خپلې شاته اودرولم، زما مخ د حضور ﷺ مخ مبارک ته نزدې وو هغوی به فرمائیل ای بنی ارفده! ښه ډیر ښه، تر دې چه کله زه ستړې شوم نو رسول الله ﷺ او فرمائیل چه بس. ما وئیل اوجی، نو حضور ﷺ او فرمائیل چه اوس زه.

تنبيه: د حدیث باب مکمل تشریح انشاء الله (کتاب الصلاة) (۳) او (کتاب العیدین) (۴) کنبی به راخی.

قوله: قال أحمد: فلما غفل: د احمد نه مراد ابن صالح دی. (۵)

دَ تعلیق مقصد: دَ دې تعلیق مقصد دا دی چه احمد بن صالح په روایت کنبی ((فلما غفل)) (لکه چه زمونږ په هندوستانی نسخو کنبی دې) په خای ((فلما غفل)) دې. په دواړو صورتونو کنبی فاعل حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ دی. او معنی هم تقریباً نزدې نزدې ده. نو دَ ((فلما غفل)) مطلب خو دا دی چه کله حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ بل طرف ته مشغول شو او ((فلما غفل)) مطلب دې چه کله هغه غافل شو.

دمذکوره تعلیق تخریج: امام بخاری د خپل شیخ احمد بن صالح دا تعلیق موصولاً (کتاب

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۴۳۶) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱) -

(۳) (صحيح بخاری کتاب الصلاة باب الحراب فی المجهد (رقم ۴۵۴) -

(۴) (صحيح بخاری کتاب العیدین باب الحراب والدوق يوم العيد رقم ۹۴۹) -

(۵) (فتح الباری (ج ۲ ص ۱۵۱) حيث قال الحافظ رحمته الله وهو مقتضى إطلا أبي على بن السكن حيث قال كل ما في البخاري: الحديث أحمد غير منسوب فهو ابن صالح -

العیدین) کنبی نقل کریدی. (۱)
 و حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت د حضرت
 عائشه رضی اللہ عنہا دې جمله کنبی دې. ((وکان یومر عید، یلعب السودان بالدرق والحراب.....)) (۲)
 فائده: علامه ابن بطلال فرمائی چه د باب د حدیث نه معلومه شوه چه درق د جنگ د هغه
 سامان نه دې د کوم استعمال چه مجاهد له پکار دې. او دې په ذریعه د دینمن د وسلې نه
 بیج کیدل پکار دی او د نبی صلی اللہ علیہ وسلم اصحابو هم دا آلات استعمال کړی دی. (۳)
 زمونږ په زمانه کنبی د هال په خائی بلتې پروف جیکتیس استعمالیږي په کوم چه د گولشي
 اثر نه کیږي او پخواني زمانه کنبی د هال چه کوم حکم ووهم هغه د نن په زمانه کنبی د
 بلتې پروف جیکتونو دي.

۸۱- بَاب: الْحَمَائِلُ وَتَعْلِيْقُ السَّيْفِ بِالْعُنُقِ

د حمائل معنی: حائل - یفتح الحاء والیم - د حائل او حیلې جمع ده، خو امام اصمعی رحمته اللہ علیہ
 فرمائی چه د حائل دې لفظ نه هیڅ واحد (مفرد) نشته بلکه د دې واحد محمل دې. (۴)
 بهر حال د دې مفرد حماله وی حمیلې یا محمل د دې په معنی باندې ده، دې ته پیښی هم
 وائی کوم کنبی چه توره زورندولې شی. (۵)
 د ترجمه الباب مقصد: علامه ابن بطلال رحمته اللہ علیہ فرمائی چه د باب مقصد او فائده دا ده چه توري
 په غاړه کنبی زورندول پکار دی په خلاف د هغه سړی چه د دې خبرې قائل وی چه توره په
 غاړه کنبی مه زورندوه بلکه په سینه دې اوتړلې شی. نو ښکاره خبره ده چه که توره په غاړه
 کنبی زورنده کړی یا په سینه ئی اوتړی یوه خبره ده او په دې کنبی هیڅ بدی نشته. (۶)
 علامه ابن المنیر رحمته اللہ علیہ فرمائی چه د مصنف علیه الرحمة مقصد د دې ترجمونه د سلف
 صالحینو طریقه کار خودل دی چه هغوی به د وسلوباره کنبی اختیاروله او دا خودل دی چه
 د حضور صلی اللہ علیہ وسلم په مبارکه زمانه کنبی به د کومو کومو وسلو استعمال کیدلو، دې د پاره چه
 هغه د نفس د پاکوالی سبب جوړشی او د بدعت نه د لریوالی ذریعه وی. (۷)

(۱) (تفلیق التعليق) (ج ۳ ص ۴۵) -

(۲) (عمدة القاری) (ج ۱ ص ۱۸۷) -

(۳) (شرح ابن بطلال) (ج ۵ ص ۹۸) -

(۴) (شرح ابن بطلال) (ج ۵ ص ۹۸) -

(۵) (حواله بالا، فتح الباری) (ج ۶ ص ۹۵) ولسان العرب (ج ۱۱ ص ۱۷۸) (مادة ح. م. ل) -

(۶) (القاموس الوحید) (ص ۳۷۸) مادة حمل -

(۷) (فتح الباری) (ج ۶ ص ۹۵) -

[۲۷۵] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْسَنَ النَّاسِ وَأَشْجَعَهُ النَّاسِ وَلَقَدْ فَزَعَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ لَيْلَةَ فَخْرٍ جَؤَانِمُوهَا الصُّوْتِ فَاسْتَقْبَلَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ اسْتَبْرَأَ الْخَبَرَ وَهُوَ عَلَى فَرَسٍ لِأَبِي طَلْحَةَ عَزِيٍّ وَفِي عُنُقِهِ السَّيْفُ وَهُوَ يَقُولُ لَمْ تَرَاعُوا لَمْ تَرَاعُوا لَمْ تَرَاعُوا ثُمَّ قَالَ وَجَدْنَا هَذَا بَعْزًا أَوْ قَالَ إِنَّهُ لَبَعْزٌ [ر: ۲۳۸۳]

تراجم رجال

۱- سليمان بن حرب: دا ابوسليمان بن حرب ازدي رضي الله عنه دي. د دوى تذكره ((كتاب الايمان باب من كرهه ان يعود في الكفر....)) لاندې راغلى دي. (۲)

۲- حماد بن زيد: دا حماد بن زيد بن درهم ازدي بصرى رضي الله عنه دي. د دوى حالات هم ((كتاب الايمان باب وان طائفتان من المؤمنين اقتتلوا....)) په ذيل كښې تير شوى دي. (۳)

۳- ثابت: دامشهور تابعى حضرت ابومحمد ثابت بن اسلم بنانى رضي الله عنه دي. د دوى تذكره ((كتاب العلم باب القراءة والعرض على المحدث)) لاندې راغلى ده. (۴)

۴- انس: دا مشهور صحابى حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دي. د دوى حالات ((كتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لأخيه ما يحب لنفسه)) (۵)

تنبیه د حضرت انس رضي الله عنه نه روایت شوى حديث باب تشریح روستو (كتاب الجهاد) په مختلفو ځايونو كښې تيره شويده. خو د بعضو په اول ځل راتلونكو جملو تشریح او توضیح دلته ذكر كولى شى.

قوله: وقد استبرأ الخبر.... په حقيقت كښه حضور ﷺ د خبر تحقيق كړې وو. ((استبرأ)) معنى د تحقيق او تفتيش ده. (۶)

قوله: وهو يقول: لم تراعوا، لم تراعوا: حضور ﷺ فرمايل چه تاسو خلقو مه ويريرئى تاسو خلق مه ويريرئى.

علامه خطايبى رحمته الله او د هغه په اتباع كښې علامه كرمانى رحمته الله او علامه عينى رحمته الله فرمانى

(۱) (قوله: عن أنس رضى الله عنه: الحديث مرتخرجه فى كتاب الهية باب من استعار من الناس الفرس -

(۲) (كشف البارى (ج ۲ ص ۱۰۵) -

(۳) (كشف البارى (ج ۲ ص ۲۱۹) -

(۴) (كشف البارى (ج ۳ ص ۱۸۳) -

(۵) (كشف البارى (ج ۲ ص ۴) -

شرح الكرمانى (ج ۱۲ ص ۱۶۸) وعمدة القارى (ج ۴ ص ۱۷۸) -

چه کلمه ((لم)) دلته د ((لا)) ناهیه په معنی کښې دې او مطلب دا دې چه مه ویرېږنئ، د عربو خلق کلمه ((لم)) داسې استعمالوی چه ((لم)) د ((لا)) په ځای وائی. (۱)

لیکن حضرت گنگوهی رحمته الله علیه فرمائی ((لم تراخوا)) کښې د سر نه د ویرې نفی ده او په دې جمله کښې هغه مبالغه موندلې شی کومه چه ((لا تراخوا)) کښې نشی موندلې. د دې وجه دا ده چه په نهی او نفی کښې فرق دې نو نهی د خپل موجب د وجود متقاضی کیږی په خلاف د نفی چه نفی کښې د هغې د موجب د وجود کیدل ضروری نه دی. (۲)

اوس د حضور صلی الله علیه و آله د دې جملې ((لم تراخوا)) مطلب دا شو چه اې صحابه کرامو! تاسو اونه ویریدلئ په دې کښې د سر نه د ویرې نفی اوشود.

او چه دا ونیلی شوی دی اهل عرب کلمه ((لم)) ته کلمه ((لا)) ناهیه په ځای هم استعمالوی دا په خپل موضع کښې نه ده واقع. (۳) یعنی که دا استعمال چرته په بل ځای کښې وی نو وی دې لیکن دلته کلمه ((لم)) د کلمه ((لا)) په ځای نه ده استعمال شوې لکه چه علامه خطابی رحمته الله علیه وغیره دعوی کړیده.

حضرت شیخ الحدیث محمد زکریا رحمته الله علیه هم د حضرت گنگوهی رحمته الله علیه دا توجیه خوښه کړیده او دانی راجع گرځولې ده. (۴)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث باب ترجمه الباب سره مطابقت په دې جمله کښې دې. ((وفی عنقه السیف)) نو د دې نه معلومه شوه چه توره په غاړه کښې زوړندول جائز دی. (۵)

لیکن اشکال دا کیږی چه په حدیث کښې خود حمائل ذکر نشته او په ترجمه کښې خود حمائل هم ذکر دې. نو جواب دا دې چه حمائل د تورې حصه ده او د تورې ذکر کول د حمائل په موجود کیدو باندې پخپله دلالت کوی. په دې وجه د دې جدا ذکر کولو څه ضرورت نشته. (۶)

(۱) (أعلا الحديث ج ۲ ص ۱۳۹۹) وشرح الكرمانی (ج ۱۲ ص ۱۶۹) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۷۷) قال العلامة

الخطابی رحمته الله علیه وقوله: يريد: لاتخافوا، والعرب تتكلم بهذه الكلمة هكذا، تضع كلمة ((لم)) موضع ((لا)) - وقال (أبو عراش) الهذلي. رفوني وقالوا: ياخذ لم ترع. وانظر لسان العرب مادة (ر، ف، ا) (ج ۱ ص ۸۷) -

(۲) (من الأنوار مبحث النهی (ص ۶۳) -

(۳) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۱۲۸) -

(۴) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۳۸) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۷۸) وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۵) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۷) -

۸۲- بَاب: حِلْيَةُ السُّيُوفِ

د ترجمه الباب مقصد: حلیه کالی ته وائی که د سرو زرو وی که د سپینو زرو او د امام بخاری رحمته الله مقصد د دې ترجمه نه داخودل دی چه په توره کښې سره زر یا سپین زر لگول جائز دی که نه؟ (۱) لیکن په دې مسئله کښې اختلاف دې د دې دپاره تفصیل به مونږ وړاندې د حدیث په تشریح کښې ذکر کوو.

[۲۷۵۲] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا الْأَوْزَاعِيُّ قَالَ سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ حَبِيبٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا أَمَامَةَ (۲) يَقُولُ لَقَدْ فَتَحَ الْفَتْوَى قَوْمٌ مَا كَانَتْ حِلْيَةُ سُيُوفِهِمُ الدَّهَبَ وَلَا الْفِضَّةَ إِنَّمَا كَانَتْ حِلْيَتُهُمُ الْعَلَابِيُّ وَالْأَثَافُ وَالْحَدِيدُ

تراجم رجال

- ۱- احمد بن محمد: دا ابوالعباس احمد بن محمد بن موسی المروزی رحمته الله دې. (۳)
- ۲- عبدالله: دا امام عبدالله بن مبارك الحنظلي رحمته الله دې. د دوی مختصر تذکره ((بدء الوحي)) کښې تیره شوې. (۴)
- ۳- الاوزاعي: دا ابوعمرو عبدالرحمن بن عمرو بن ابی عمرو یحمد اوزاعي رحمته الله دې. د دوی حالات ((کتاب العلم باب الخروج فی طلب العلم)) لاندې تیر شوی دی. (۵)
- ۴- سليمان بن حبيب: دا امام قاضی سلیمان بن حبيب المحاربي الداراني رحمته الله دې. ابویوب، ابوبکر یا ابو ثابت د هغوی کنیت دې. (۶)
- دې دیرشو کالوپورې د مختلفو خلفاءو مثلاً عمر بن عبدالعزیز، یزید، ولید، هشام بن عبدالملک بن مروان، ولید بن یزید بن عبدالملک وغیره د طرف نه د دمشق قاضی په مرتبه فائز وو. (۷)
- قاضی سلیمان بن حبيب حضرت ابوامامه الباهلی، حضرت ابوهریره، حضرت معاویه او حضرت انس رضی الله عنه، عامر بن لدین اشعری او ولید بن عباد الصامت رضی الله عنه تعالی وغیره نه د حدیث روایت کوی.

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۸۸) -

(۲) (قوله: سمعت أبا أمامة رضي الله عنه: الحديث أخرجه الإمام ابن ماجة غير الإمام البخاري في كتاب الجهاد باب السلاح رقم (۲۷۰۷) -

(۳) (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب الوضوء باب مايقع من النجاسات في السمن والماء -

(۴) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۶۲) -

(۵) (كشف الباری (ج ۳ ص ۴۰۸) -

(۶) (تهذيب الكمال (ج ۱۱ ص ۳۸۲) وسير أعلام النبلاء (ج ۵ ص ۳۰۹) -

(۷) (حواله بالا -

اود هغوی نه روایت کونکو کنبی امام زهري، عمر بن عبدالعزيز (دا دواړه) د هغوی داقرانو نه دي، عبدالعزیز بن عمر عبدالعزیز، اوزاعی، عثمان بن ابی العاتکه، ابوکعب، ایوب بن موسی السعدی، عبدالوهاب بن بخت وغيره شامل دي. (۱)

امام یحیی بن معین رحمته الله فرمائی ((ثقة)) (۲)

امام عجلای او امام نسائی رحمتهما الله ته هم د هغه توثیق مروی دي. (۳)

امام دارقطنی رحمته الله فرمائی ((لیس به بأس، تابعی مستقیم)) (۴)

علامه ذهبی رحمته الله فرمائی ((ثقة)) (۵)

امام بخاری رحمته الله نه علاوه امام ابوداؤد او امام ابن ماجه رحمتهما الله هم د دوی نه روایت اخستې دي. (۶)

په بخاری شریف کنبی د هغوی نه صرف یو حدیث یعنی حدیث باب دي. (۷)

علامه واقدی، ابن سعد، ابن حبان او علی بن عبدالله تمیمی رحمتهما الله په قول د هغوی انتقال په

کال ۱۲۶ هـ کنبی شوي. او همدغه صحیح هم دي. (۸)

۵- ابوامامه: دامشهور صحابی حضرت ابوامامه رضي الله عنه صدی - بضم المهملة الأولى وفتح الثانية

وتشديد الياء - (۹) ابن عجلان الباهلی دي. (۱۰)

قوله: ... يقول: لقد فتح الفتوح قوم ما كانت حلية سيوفهم الذهب والفضة: قاضي

سليمان بن حبيب رحمته الله فرمائی چه ماد حضرت ابوامامه باهلی رضي الله عنه نه اوریدلی هغوی فرمائیل چه بي شکه دا ټول فتوحات هغه خلقو (صحابه کرام رضي الله عنهم) کړي دي د چا د تورو بڼاسته والي او زينت چه نه په سرو زرو سره شوي وو او نه په چاندني سره.

حضرت ابوامامه باهلی رضي الله عنه چه دا اوفرمائیل صحابه کرام رضي الله عنهم د چا په لاسونوچه دا بي شميره فتوحات پوره شوي دي د هغوی په تورو باندې نه د سرو زرو کار شوي وو او نه د چاندني. د دې فرمان او قول سبب د ابن ماجه په روایت کنبی راغلی دی چه په دې روایت کنبی دا تفصیل هم ذکر دي:

(۱) (شیوخ او تلامذه د پاره اوگوری تهذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۳۸۳) -

(۲) (تاریخ عثمان الدارمی (ص ۱۲۹) رقم (۴۰۸) -

(۳) (تهذیب تاریخ ابن عساکر (ج ۶ ص ۲۴۸) -

(۴) (الکاشف (ج ۱ ص ۴۵۸) رقم (۲۰۷۸) -

(۵) (تهذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۳۸۴) وحواله بالا -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۸) -

(۷) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۵) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۸) -

(۸) (طبقات ابن سعد (ج ۷ ص ۴۵۶) و تهذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۳۸۴) -

(۹) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۸) -

(۱۰) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الحرث والمزارعة، باب ما يحذر من عواقب الاشتغال بآلة الزرع....

((قال رأی سليمان بن حبيب دخلنا على أبي أمامة: فرأى لي سيفنا شيئا من حلية فحة، فغضب، وقال: لقد

فتح....)) (۱)

قاضی سلیمان بن حبیب فرمائی چه مونږ خلق حضرت ابوامامه باهلی عليه السلام کړه داخل شو نو هغه زموږ په تورو باندې څه چاندی اولیده نو په غصه شو او ونی فرمائیل.... د امام اسماعیل عليه السلام د روایت نه معلومېږي چه حضرت ابوامامه کړه د داخلیدلو واقعه د حمص ده. (۲) د طبرانی د روایت نه پته لگي چه قاضی سلیمان بن حبیب سره د هغه په نورو ملگرو کښې عبدالله بن ابی زکریا او مکحول عليه السلام هم وو. (۳)

قوله: إنما كانت حليتهم العلابي والآلث والحديث: بلکه د اوبښ د ست اوبږده پټه، سیسه او اوسپنه د هغوی د تورو کالې وو.

د ذکر شوي جملې مطلب: مطلب دا دي چه حضرات صحابه کرام رحمهم الله (مه د چا په لاسونوچه دا لوی لوی او عظیم الشان فتوحات سرته رسیدلې وو، په دې عیش او عشرت کښې نه وو په کوم کښې چه نن تاسو خلق اخته ئې، ستاسو د تورو ښائست او کالی سپین زر او سره زر دی خود هغوی د تورو کالی به دا معمولی څیزونه وو. (۴)

د لفظ «علابي» تحقيق: العلابي - بفتح العين المهمله وتخفيف اللام وكسر الهاء الموحدة - (۵)

د علماء جمع ده. علامه خطابي رحمته الله مطابق د ست پټې ته وائی او په هریو ست کښې دوه علماء وی او د اوبښ په ټولو پټو کښې دا مضبوطې وی. (۶)

اوس د علامه خطابي رحمته الله مطابق د «(العلابي)» نه د اوبښ د ست پټې مراد دی. علامه قسطلانی رحمته الله فرمائی چه داسې به کیدل چه اول به د اوبښ د ست پټې څیرې کیدلې بیا به د تورې ټیکې لاندینې او پاڅنې حصه کښې دا ترلې کیده بیا به ئې راتاووله او دا به د ښائست یا کالی په توگه اختیارولې شو. (۷)

د حافظ ابونعیم رحمته الله په (مستخرج) کښې چه کوم روایت دي په هغې کښې امام اوزاعی رحمته الله د علای تفسیر په دې الفاظو سره کړيدي. ((الجلود الخام الق لیست بدهوغة)) یعنی هغه کچه څرمنې د کومې چه دباغت نه وی شوې. (۸)

(۱) (سنن ابن ماجه كتاب الجهاد باب السلاح رقم (۲۸۰۷) -

(۲) (فتح الباری (ج ۱۴ ص ۹۵) -

(۳) (المعجم الكبير للطبرانی (ج ۸ ص ۱۰۰) رقم (۷۴۹۳) -

(۴) (فيض الباری (ج ۳ ص ۴۳۶) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۸) وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۶) -

(۶) (أعلام الحديث (ج ۲ ص ۱۴۰۰) والقاموس الوحيد (ص ۱۱۱۳) مادة علب -

(۷) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۹۸) وتعليقات اللامع (ج ۷ ص ۲۳۹) -

(۸) (حواله بالا. وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۶) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۸) -

او د علامه داودی رحمۃ اللہ علیہ دا خیال دې چې «علائی رصاص» هم د سیسې یو قسم دې. لیکن حافظ د علامه قزاز په (شرح غریب الجامع) په حواله سره دا خودلې دی چې د داودی دا خیال غلط دې. (۱)

بهر حال اکثر اهل لغت د اوبن د ست پتې ته علائی ونیلې او همدغه راجح قول معلومیږي. (۲)
 د الانک: تحقیق: الانک - بالمندوم النون بعدها کاف - سیسې (سیکې) ته وائی دا داسې واحد مفرد لفظ دې د کوم چې هېڅ جمع نشته اودا هم ونیلې شوی دی چې «آلک» اسم جنس دې اود دې یوې ټکړې ته «آلکه» وائی. (۳)

او بعض حضراتو ونیلې دی «آلک» خالص سیسې ته وائی. (۴)
 خو علامه داودی وائی چې «آلک» رانگ ته وائی. (۵) او رانگ یو معدنی خیز دې کوم سره چې یوځای کول او د قلعي کار اخستلې شی. (۶)

اود علامه ابن الجوزي رحمۃ اللہ علیہ وینا ده چې «آلکه» قلعي سیسې ته وائی او «القلعة - بفتح اللام» یو د کان نوم دې د کوم طرف ته چې اهل عرب ښه رانگ سره منسوب کوي. (۷)
 په توره سره یاسپین زر لگولو حکم: د احنافو او شوافعو حضراتو په نژدې توره باندې سره او سپین زر لگولو حکم دا دې چې د سرو زرو خوبالکل اجازت نشته خو سپین زرد ښائست په توګه استعمالولې شی. (۸)

د دې حضراتو دلیل د ابوداؤد ترمذی او نسائی دا روایت دې. «کانت قیعة سيف الرسول الله صلى الله عليه وسلم من قیعة» (۹)

((اللفظ للنسائي)) خو امام احمد رحمۃ اللہ علیہ نه دواړه قسمه روایتونه مروی دی. یو قول هم دغه چې

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۶) -

(۲) (تاج العروس (۱ ص ۳۹۸) مادة علب -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۶) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۶) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۸۸) -

(۵) (حواله بالا) -

(۶) (مصباح اللغات (ص ۶۸۴) مادة قصد -

(۷) (حواله بالا ص ۷۰۳) مادة قلع -

(۸) (المجموع شرح الهذب للنووی (ج ۴ ص ۴۴) وإعلاء السنن (ج ۱۷ ص ۳۲۱) كتاب الحظر والإباحة وبذل المجهود (ج ۱۲ ص ۸۳) -

(۹) (سنن أبی داؤد كتاب الجهاد باب فی السیف یحلی رقم (۲۵۸۳) وسنن النسائی كتاب الزينة باب حلیة السیف، رقم (۵۳۷۵) والجامع للترمذی أبواب الجهاد باب ماجاء فی السیوف وحلیتها رقم (۱۶۹۱) والشماثل للمعمدیه للترمذی مع شرحه جمع الوسائل (ج ۱ ص ۱۹۴) باب ماجاء فی صفة سيف رسول الله صلى الله عليه وسلم

صرف د چاندنی جواز شته (۱) دوئم قول دا دې چه سره زر هم په توره کښې استعمالولې شی. (۲)

د امام احمد دلائل او د دې جوابونه: امام احمد د سرو زرو په جواز د دې لاندینی احادیثو او آثارونه استدلال کړیدی.

① د حضرت عثمان بن حنیف باره کښې مروی دی چه د هغه د تورې میخ د سرو زرو وو (۳)

② دغه شان د حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه باره کښې روایت دې چه هغوی سره یوه توره وه چه د هغې ډلې یا تکرې د سرو زرو وې. (۴)

③ امام ترمذی رحمته الله علیه په خپل سند سره مزیدة العصری نه روایت کړیدی چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم کله مکه مکرمه کښې داخل شوې وو نو د هغوی په توره باندې سره زر او سپین زر لگیدلې

وو. د حدیث یو راوی طالب بن حجر وائی ((فسألته عن الفضة فقال: كانت بيعة السيف فضة)) چه ما د هغوی نه د چاندنی باره کښې تپوس او کړو نو هغوی او وئیل چه د تورې د موتی چاپیره چاندی وه. (۵)

خود امام ترمذی دا حدیث د مختلفو وهاتو په وجه معلول دې
امام ترمذی رحمته الله علیه پخپله دې حدیث ته حسن غریب وئیلې دې او ښکاره خبره ده چه حدیث غریب د هغوی د صحیح احادیثو معارضه نشی کولې په کومو کښې چه په صراحت سره د سرو دپاره د ذهب د استعمال ممانعت راغلې دې
د ملا علی قاری رحمته الله علیه او شاد: ملا علی قاری رحمته الله علیه جمع الوسائل شرح الشرائع کښې لیکي:

((لا يعارض هذا ما تقر من حرمة بالذهب لأن هذا الحديث ضعيف، ولا يصح الجواب بأن هذا قبل ورود النهي عن تحريم الذهب لأن تحريمه كان قبل الفتح على ما نقل، ولعله على تقدير صحته أنه كالتفضة مبوهة بالذهب.... ويشير إليه حيث ما سأل الراوى عن الذهب، لأنه كان عالماً بحرمة وإنه لم يكن إلا تنبيهاً)) (۶)

یعنی دا حدیث کښې چه کومه د سرو زرو د حرمت خبره مقرر شویده د دې معارضه نشی کولې ځکه چه دا حدیث ضعیف دې او دا جواب هم صحیح کیدی نشی چه دا حدیث د سرو زرو د حرمت د نهی وارد کیدو نه وړاندینی دې ځکه چه د سرو زرو حرمت د مکې د فتح نه

(۱) (المغنی لابن قدامة (۲ص ۳۲۵) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (المغنی لابن قدامة (۲ص ۳۲۵) واعلاء السنن (ج ۱۷ ص ۳۲۴) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (الجامع للترمذی أبواب الجهاد باب ما جاء فی السیوف وحلیتها رقم (۱۶۹۰) وقال الترمذی: وهذا حدیث حسن غریب والشمائل المحمدية له مع جمع الوسائل (ج ۱ ص ۱۹۴) باب ما جاء فی صفة سيف رسول الله صلى الله عليه وسلم -

(۶) (المواهب اللدنیة للبيجوري (ص ۹۶) وجمع الوسائل فی شرح الشمائل (ج ۱ ص ۱۹۴) -

وراندې دې لکه چه نقل دی. اوکه د حدیث صحت اومنلې شی نو کیدیشی چه د تورې په چاندنی باندې د سرو زرو اوبه چړاؤ شوې وی او د دې خبرې طرف ته د راوی فعل هم اشاره کوی چه هغه د سرو زرو په بابت سوال نه دې کړې (بلکه د چاندنی باره کښې سوال کړیدې ځکه چه راوی ته پخپله د سرو زرو د حرمت علم وو او دا چه په دې باندې د سرو زرو اوبه چړاؤ شوې وې.

د دې حدیث په سند کښې یو راوی هود بن عبدالله دې، کرم چه ابن بطال رحمته الله مجهول گرځولې دې. (۱) دغه شان علامه تورپشتی رحمته الله فرمائی

((هذا الحديث لا تقوم به حجة إذ ليس له سند يعتد به)) (۲)

یعنی په دې حدیث سره حجت نشی تام کیدې ځکه چه د دې حدیث سند د دې درجې نه دې چه په دې باندې اعتبار او بهروسه او کړیشی.

دې نه علاوه بعضو محدثینو حضراتو او ائمه رجالو هم د دې حدیث په سند کلام کړیدې.

نو علامه ابن عبدالبر رحمته الله فرمائی ((لیس اسناده بالقوی)) (۳) او ابن القطان رحمته الله فرمائی

((هو عندي ضعيف لاحسن)) او ابوحاتم رازی رحمته الله فرمائی ((هذا منكر)) او علامه ذهبی رحمته الله

فرمائی ((صدق ابن القطان)) (۴)

د حضرت عثمان بن حنیف باره کښې چه دا کوم روایت دې چه د هغه د تورې میخ د سرو

زرو وو نو د دې نه احنافوته هم څه اختلاف نشته. قاضی خان رحمته الله فرمائی ((ولاهل بسامير

الذهب والفضة)) (۵)

او ترکومې چه د حضرت عمر رضی الله عنه د تورې تعلق دې چه په دې کښې د سرو زرو ټکړې لگیدلې وې نو په دې کښې دوه احتماله دی:

① که چرې دا ثابته شی چه حضرت عمر رضی الله عنه به دا استعمالوله نو دا په اثر تمویه باندې محمول دی، مطلب دا چه د دغه تورې په ذکر شوی ټکړو باندې د سرو اوبه چړاؤ وې. (۶)

② دا هم ممکن ده چه هغه توره حضرت عمر رضی الله عنه له په غنیمت کښې راغلې وې او هغه خپل خان سره ایخودې وې او هغه ئی استعمال کړې نه وی او دا خو واضح دی چه د سرو دپاره د سرو زرو یا سپینو زرو استعمال ممنوع دې د دې ساتل منع نه دی. ددې د پاره ئی خان سره کیخودې وې چه الله تعالی هغوی په کومو نعمتونو سره مشرف کړې وو چه هغوی له په مشرکانو باندې، دهغوی په مالونو او وسله باندې غلبه ورکړې وه چه ددې شکریه ادا کړیشی. (۷)

(۱) (تهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ۷۴) -

(۲) (انظر كتاب الميسر في شرح مصابيح السنة (ج ۳ ص ۸۹۰) وجمع الوسائل (ج ۱ ص ۱۹۴) -

(۳) (حواله بالا والاستيعاب بهامش الإصابة (ج ۳ ص ۵۲۶) -

(۴) (انظر جمع الوسائل في شرح الشمانل وبهامشه شرح المناوي (ج ۱ ص ۱۹۴) -

(۵) (فتاوى قاضى خان بهامش الفتاوى العالمكيرية (الهندية) (ج ۳ ص ۴۱۳) -

(۶) (اعلاء السنن (ج ۱۷ ص ۳۲۴) -

(۷) (حواله بالا -

په توره کښې سره زر استعمالول او حدیث باب: حضرت ابوامامه الباهلی رضی الله عنه په حدیث باب کښې د مضمون مطابق په توره کښې سره زر او سپین زر استعمالولو باندې تنقید کړېدې. دینه معلومېږي چه د سرو او سپینو زرو کالی استعمالول په توره کښې جائز نه دی لیکن احناف او شوافع چاندی د زینت په توگه اختیارولو ته جائز وائی. د دې اشکال په جواب کښې حضرت مولانا ظفر احمد عثمانی رحمته الله علیه فرمائی چه د حضرت ابوامامه رضی الله عنه په حدیث کښې داسې څه خبره نشته چه د چاندنې د کالی په توگه استعمال نفی وی، نو چه کله هغوی او کتل چه خلق په دې کښې مشغول شو نو هغه تنقید او فرمائیلو چه خلق د دې قسمه کارونو نه ډډه اوکړی. گنی پخپله په بخاری شریف کښې روایت راغلی دې چه د حضرت زبیر رضی الله عنه توره په چاندنې سره ښائسته وه. (۱) دغه شان د حضرت عروه رضی الله عنه باره کښې هم راغلی دی چه د هغه په توره کښې چاندې لگیدلې وه. (۲) په دې خبره باندې دلالت کوی چه د حضرت ابوامامه رضی الله عنه دا قول چه د صحابه کرامو تورې به چه سرو زرو او سپینو زرو ښائسته نه وې په اغلب باندې مبنی دې او په دې کښې د جواز نفی نشته. د حضرت ابوامامه رضی الله عنه منشاء همدغه وه چه خلق دې تورو ښائسته گولو کښې مشغول نه شی او د دې خبرې تنبیه کول وو چه د فتح او کامرانی مدار په دې نه دې چه تورې دې ښائسته کړشی. (۳)

۸۳- بَابُ: مَنْ عَلَّقَ سَيْفَهُ بِالشَّجَرِ فِي السَّفَرِ عِنْدَ الْقَائِلَةِ

د ترجمه الباب مقصد: دلته د دې باب لاندې امام بخاری رحمته الله علیه دا خودلې دی که اوزگار وخت وی، او سرې آرام او قیلوله کوی او په دې وخت کښې خپله توره چرته اونه یا کونډه کښې زورپند کړی نو هیڅ باک نشته ځکه چه د دې اصل په سنت کښې موجود دې او دغه شان حضور صلی الله علیه و آله هم خپله توره په اونه کښې زورپند کړې وه. او علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه د دې ترجمه فائده دا ده چه د نبی اکرم صلی الله علیه و آله بهادری، په الله تعالی باندې توکل او صدق یقین بیان کړشی. (۴)

[۲۵۳] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي سِنَانُ بْنُ أَبِي سِنَانٍ الدُّؤَلِيُّ وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ (ه) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَانِي عَنْ غَزَاةِ

(۱) (الصحيح البخاری (ج ۶ ص ۵۶۶) کتاب المغازی باب قتل ابی جهل رقم (۳۹۷۴) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (إعلاء السنن (ج ۱۷ ص ۳۲۱) -

(۴) (الأبواب والتراجم (ج ۱ ص ۱۹۸) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۸۹) -

(۵) (قوله: جابر بن عبد الله رضى الله عنهما الحديث: أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الجهاد باب تفرق الناس عن الإمام عند القائلة والاستغلال بالشجر رقم (۲۹۱۳) وكتاب المغازی باب غزوة ذات الرقاع رقم (۳۴، ۳۵، ۴۱۳۶) ومسلم كتاب صلاة المسافرين باب صلاة الخوف رقم (۱۹۴۹) والنسائى فى سننه كتاب صلاة الخوف رقم ۱۵۵۳ و ۱۵۵۵ -

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ تَجْدِ فَلَمَّا قَفَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَفَلَ
مَعَهُ فَأَذَرَكْتَهُمُ الْقَابِلَةَ فِي وَادٍ كَثِيرِ الْعِضَاءِ فَنَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَفَرَّقَ
النَّاسُ يَسْتَظِلُّونَ بِالشَّجَرِ فَنَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَحْتَ شَجَرَةٍ وَعَلَّقَ بِهَا سَيْفَهُ
وَتَمَنَّا تَوَمَّةً فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُونَا وَإِذَا عِنْدَهُ أُعْرَابِيٌّ فَقَالَ إِنَّ هَذَا اخْتَرَطَ
عَلَيَّ سَيْفِي وَأَنَا نَائِمٌ فَاسْتَيْقِظْتُ وَهُوَ فِي يَدِي صَلَّيْنَا فَقَالَ مَنْ يَمْنَعُكَ مِنِّي فَقُلْتُ اللَّهُ ثَلَاثًا وَلَمْ
يُعَاقِبْهُ وَجَلَسَ [۲۷۵۶، ۳۸۹۸، ۳۹۰۵، ۳۹۰۶، ۳۹۰۸]

تراجم رجال

- ۱- ابو الیمان: دا ابو الیمان حکم بن نافع بصری رحمۃ اللہ علیہ دی.
- ۲- شعیب: دا ابوشر شعیب بن ابی حمزہ قرشی اموی رحمۃ اللہ علیہ دی. دے دوایو حضراتو حالات ((بہد الوسی)) دے شپورم حدیث پہ ذیل کنبی راغلی دی. (۱)
- ۳- الزہری: دا امام محمد بن مسلم ابن شہاب زہری رحمۃ اللہ علیہ دی. دے حالات ہم اجمالاً ((بہد الوسی)) دے دریم حدیث پہ ذیل کنبی راغلی دی. (۲)
- ۴- سنان بن ابی سنان الدولی: دا سنان بن ابوسنان یزید بن امیہ الدولی المدنی رحمۃ اللہ علیہ دی. (۳)
- دی حضرت جابر بن عبد اللہ، حضرت حسین بن علی بن ابی طالب، حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ او ابوواقد اللیثی رحمۃ اللہ علیہ نہ روایت کوی.
- او دے نہ زید بن اسلم او امام زہری رحمۃ اللہ علیہ روایت کوی. (۴)
- امام عجل رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((مدنی تابی ثقہ)) (۵)
- امام ذہبی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((ثقہ)) (۶)
- امام ابو حاتم او امام ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ ہغہ پہ (کتاب الثقات) کنبی ذکر کری (۷)
- دے امام بخاری نہ علاوہ امام مسلم، ترمذی اونسانی رحمۃ اللہ علیہ ہم دے نہ روایات اخستی دی. (۸)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۷۹-۴۸۰) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۳) (تہذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۱۵۱ و عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۹) -

(۴) (تہذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۱۵۲) -

(۵) (حوالہ بالا -

(۶) (الکاشف للذہبی (ج ۱ ص ۴۶۸ رقم (۲۱۵۶) -

(۷) (تہذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۱۵۲) -

(۸) (حوالہ بالا -

یحیی بن بکیر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ د دوو اتیا کالو (۸۲) پہ عمر کنبی پہ کال ۱۵۰ھ کنبی وفات شو. (۱) رحمہ اللہ رحبۃ واسعۃ.

۵- ابوسلمہ بن عبد الرحمن: دا مشہور تابعی محدث حضرت ابوسلمہ بن عبد الرحمن بن عوف رحمۃ اللہ علیہ دی. دہ حالات ((کتاب الإیمان باب صوم رمضان احتساباً من الإیمان)) لاندی تیرشوی دی. (۲)

۶- جابر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہما: دا مشہور صحابی حضرت جابر بن عبد اللہ رحمۃ اللہ علیہ دی. (۳)

قوله: أخبرنا أنه غزا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم قبل نجد فلما

قفل..... حضرت جابر بن عبد اللہ رحمۃ اللہ علیہ ابوسلمہ بن عبد الرحمن تہ خبرور کړو چہ هغه نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم سرہ د نجد طرف تہ پہ یوہ غزا کنبی شریک وو. کله چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واپس شو نو هغوی سرہ دی هم واپس شو. د قیلولې پہ وخت کنبی می هغه پہ داسې وادنی کنبی اوموندلوپہ کومه کنبی چہ لوی لوی ازغنی ونې وې. حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم هلته کوز شو او خلق هم د ونود سوړو حاصلولو پہ غرض خواره شو. پخپله حضور صلی اللہ علیہ وسلم د یوې ونې لاندې آرام کولو او خپله توره نی په دغه ونه کنبی زورپنده کړه. مونږ ټول اوده وو چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مونږ ته آواز اوکړو چہ مونږ اوکتل نو یو بدو هغوی صلی اللہ علیہ وسلم سرہ ولاړ وو. رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل چہ دې سړی هم زما توره په ما باندې راوچته کړې وه او زه اوده ووم. کله چہ بیدار شوم نو برینده توره د ده په لاس کنبی وه، ده ماته اووئیل چہ اوس به دې رانه څوک بچ کوی؟ نو ما درې ځل الله اووئیل نو توره د بدو د لاس نه پریتله او حضور صلی اللہ علیہ وسلم راوچته کړه، حضور صلی اللہ علیہ وسلم دې اعرابی ته هیڅ سزا ورنه کړه.

تنبيه: د حدیث باب مکمل تشریح په کتاب المغازی (۴) کنبی راغلې ده. د دې دپاره مونږ دلته صرف په ترجمه باندې اکتفا اوکړه. البته بعض فوائد کوم چہ د حدیث باب نه مستنبط کیږی ذکر کول به د فائدې نه خالی نه وی.

د حدیث باب نه مستنبط فائدې: ① په ونه وغیره کنبی توره او وسله د حفاظت په غرض زورندول صحیح دی او دا امر معمول به دی. او په سنت کنبی د دې اصل موجود دی. (۵)
② د شپې او قیلولې په وخت کنبی د امام او سلطان حفاظت کول په خلقو باندې واجب او ضروری دی او د دې خبرې خیال نه ساتل غلطی او امر قبیح دی. (۶)

(۱) (حواله بالا، وطبقات ابن سعد (ج ۵ ص ۲۴۹) والکاشف (ج ۱ ص ۴۶۸) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۲۳) -

(۳) (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب الوضوء باب من لم یر الوضوء إلا من المخرجین من القبل والدبر

(۴) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۳۲۲-۳۲۶) -

(۵) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۰۰) -

(۶) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۰۱) -

۵) د حدیث باب نه د رسول الله ﷺ د صبر او برداشت پته لگی چه سره د دې خبرې چه هغوی ﷺ ته د دغه اعرابی نه د بدلي اخستلو طاقت حاصل وو لیکن حضور ﷺ معاف کړلو. جاهلانو سره هم دغه طریقه اختیارول پکار دی. (۱)

۶) د مصنف ابن ابی شیبه رحمه الله د روایت نه معلومیږي چه د حدیث واقعه د آیت مبارک ﴿والله يعصمك من الناس﴾ (۲)

د تړول سبب جوړ شوي وو، حضرت ابوهريره رحمه الله فرمائي:

«كنا إذا نزلنا طلبنا للنبي صلى الله عليه وسلم أعظم شجرة وظلها قال: فنزلنا تحت شجرة فجاء رجل وأخذ

سيفه فقال: يا محمد من يمنعك مني؟ قال: الله، فأدرك الله: ﴿والله يعصمك من الناس﴾ - (۳)

یعنی چه کله به یو ځای کښې کوزیدو نو د نبی ﷺ د پاره به مو لویه ونه اود دې سوري لټولو نو یوځل مونږ د یوې ونې لاندې اوده شو نو یو سړې راغلو او هغه د حضور ﷺ توره راوچته کړه او وئی وئیل ای محمد مانه به تاڅوک بچ کوی؟ نو نبی ﷺ او فرمائیل الله! الله

تعالی دا آیت نازل کړو ﴿والله يعصمك من الناس﴾.

او د نبی اکرم ﷺ د حراست او حفاظت په سلسله کښې تفصیلی بحث روستو تیرشو.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دې جمله کښې دې «فنزل تحت شجرة وعلق بها سيفه» (۴) دینه معلومه شوه چه په ونه کښې توره زوړندولو کښې څه باک نشته.

۸۴- باب: لُبْسُ الْبَيْضَةِ

د ترجمه الباب مقصد: «البيضة» خود یعنی د اوسپنې توپښ ته وای او امام بخاری رحمه الله دلته په سر باندې د اوسپنې توپښ اغوستلو مشروعیت او جواز خودلې دې چه د دې استعمال نبی ﷺ نه ثابت دې او دا د توکل علی الله خلاف نه دی. (۵)

[۲۷۵۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ عَنْ (۱) جُرَجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ فَقَالَ جُرَجُ وَجْهِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكُسِرَتْ رِجَاعِيَّتُهُ وَهَثِمَتْ الْبَيْضَةُ عَلَى رَأْسِهِ فَكَانَتْ فَاطِمَةً عَلَيْهَا السَّلَامُ

(۱) (حواله بالا -

(۲) (المائدة: ۶۷ -

(۳) (شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۰۰) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۶) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۸۹) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۰) ولامع الدراری (ج ۷ ص ۲۴۰) -

(۶) (قوله: عن سهل رضي الله عنه: الحديث مر تخريجه في كتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم..... -

تَغْلُ الدَّمَوعِلُ يُمْنِكُ فَلَمَّا رَأَتْ أَنَّ الدَّمَ لَا يَزِيدُ إِلَّا كَثْرَةً أَخَذَتْ حَصِيرًا فَأَخْرَقَتْهُ حَتَّى صَارَ رَمَادًا ثُمَّ أَلْزَقَتْهُ فَاسْتَمْسَكَ الدَّمُ [ر: ۲۳۰]

تراجم رجال

۱- عبدالله بن مسلمه: دا ابو عبد الرحمن بن عبد الله بن سلمه بن قعنب قعنبی رحمته الله دی. د ده تذکره اجمالا ((کتاب ایمان باب من الدین الفرار من الفتن)) لاندې تیره شویده. (۱)

۲- عبدالعزیز: دا عبدالعزیز بن ابی حازم سلمه بن دینار رحمته الله دی. (۲)

۳- ابیہ: ((أب)) نه مراد ابو حازم سلمه بن دینار الاعرج المدنی رحمته الله دی. (۳)

۴- سکھل: دا مشهور صحابی حضرت سهل بن سعد الساعدی رحمته الله دی. (۴)
 قنیه: د حدیث باب تشریح روستو په کتاب الوضوء (۵) کنبی او کتاب المغازی (۶) او کتاب الطب (۷) کنبی هم راغلي دي. او همدغه حدیث اوس ماقبل کنبی یو خو بابونه وړاندې تیر شوي دي.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کنبی دي. ((وهشتم البيضة على رأسه)) (۸) هغه د اوسپنې تپوښی چه د رسول الله صلی الله علیه و آله په سریاندي پرته وه ماته شوه. دینه لیس بیضه ثابت شویده چه مدعا ده.

۸۵- بَاب: مَنْ لَمْ يَرْكَسْ السِّلَاحَ عِنْدَ الْمَوْتِ

د ترجمه الباب مقصد: د جاهلیت د خلقو طریقہ دا وه چه په هغوی کنبی به څوک بهادر مړ شو نو د هغه وسلې به خلقوماتولې اودا به ئی وئیل چه اوس د دې استعمالونکې باقی پاتې نشو نو دا به څه باقی پاتې وی او کله کله خو به مړکیدونکی پخپله وعده اخستله چه د ده وسله دې ماته کړیښی.

نود دې تردید دلته امام بخاری رحمته الله کړیدی چه دا د جاهلیت د خلقو کار او فعل دي په اسلام کنبی د دې هیڅ تصور نشته. (۹)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۸۰) -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الصلوة باب نوم الرجال فی المسجد -

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الوضوء باب غسل المرأة أبالدم عن وجهه -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (صحيح البخاری کتاب الوضوء باب غسل المرأة أبالدم عن وجهه -

(۶) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۴۷) -

(۷) (کشف الباری کتاب الطب ص ۳۴) -

(۸) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۷) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۰) -

(۹) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۳۶) وفتح الباری (ج ۶ ص ۹۷) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۱) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۰)

حافظ صاحب فرمائی کہ غالباً دا ہم کیدیشی چہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د جعفر طیار بن ابی طالب رحمۃ اللہ علیہ واقعی طرف تہ اشارہ کرے وی۔ کله چہ ہغہ پہ جنگ موتہ کنبی شہید کیدلو نو ہغہ خپلہ وسلہ (نیزے او تورے) ماتے کرے وی او د خپلو اسونو پنبی نی پریکرے وی چہ دبنمن دا د مال غنیمت پہ توگہ وانخلی۔

نو امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ دا د حضرت جعفر رحمۃ اللہ علیہ ذاتی فعل او د ہغہ اجتہاد وو باقی داسی وسلے نشی ماتولے خکے چہ قاعدہ دادہ چہ د مال تلف کول جائز نہ دی۔ هغوی لیکي:

((ولعل المصنف لم يمانع من ذلك إلى ما نقل عنه أنه كسر رمحہ عند الاصطدام حتى لا يغنمہ العدو أن لو قتل وكسر

هفن سيفه وضرب بسفہ حتى قتل كما جاء نحو ذلك من جعفر بن أبي طالب في غزوة مؤتة (۱) فأشار إلى أن هذا شيء فعله جعفر وغيره عن اجتہاد والأصل عدم جواز إتيان المال لأنه يفعل شيئاً محققاً أم غير محقق)) (۲)

د حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ رائے: پور تہ تاسو د نورو شارحینو مثلاً حضرت کشمیری رحمۃ اللہ علیہ، حافظ صاحب، علامہ عینی او علامہ قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ رائے پہ ترجمہ الباب د مقصد بارہ کنبی او کتلہ۔ او حضرت فقیہ النفس گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ یوہ بلہ خبرہ د ترجمہ الباب د مقصد پہ توگہ بیان کریدہ۔ ہغہ دا چہ کہ چرے د وسلے وغیرہ د ماتولو خہ فائدہ وی نو وسلہ ماتول جائز دی گئی ہغہ پہ اسراف منہی عنہ کنبی داخل دی۔

د دے وجہ دا دہ چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم د خپل وفات حسرت آیات پہ وخت کنبی خپلہ وسلہ تلف کرے او ضائع کرے نہ وہ خکے چہ پہ هغے کنبی خہ فائدہ نہ وہ۔ او کہ پہ وسلہ وغیرہ ماتولو کنبی خہ فائدہ وی مثلاً د وسلے د دبنمن پہ لاس لگیدو ویرہ وی، یا د دے پہ وجہ خپل خان تہ د نقصان رسیدو خہ خطرہ وی یا بل چاتہ د نقصان رسیدو خطرہ وی مثلاً یو ماشوم وی یا لیونی چہ د ہغہ پہ لاس دا وسلہ لگیدو سرہ خپل خان تہ نقصان رسوی یا د وسلے خپل خان سرہ د کیخودو تہمت یا خرابی خہ اندیشہ وی لکہ د هندوستان د جنگ آزادنی ۱۸۵۷ء کنبی چہ ووجہ د چا د کور نہ ہم وسلہ راووتلہ نو ہغہ تہ بہ د هندوستان حکومت نقصان رسولو نو پہ دے ټولو صورتونو کنبی وسلہ ماتول جائز دی خکے چہ دا ټول صورتونہ د خہ نا خہ فائدے متضمن دی۔ (۳)

حضرت شیخ الحدیث د حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ رائے تہ ترجیح ورکریدہ۔ (۴)

[۲۵۵] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَبَّاسٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرُو بْنِ الْحَارِثِ (ه) قَالَ مَا تَرَكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا سِلَاحَهُ وَبَغْلَهُ بِيضَاءً وَأَرْضًا جَعَلَهَا صَدَقَةً [ر: ۲۵۸۸]

(۱) (انظر سنن أبي داود أبواب الجهاد باب في الدابة تعرقب في الحرب رقم (۲۵۷۳) وقال أبو داود هذا الحديث ليس بالقوي. والسيرة الحلية (ج ۳ ص ۶۷)

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۷) وانظر لتفصيل مباحث غزوة مؤتة كشف الباری كتاب المغازی (ص ۷۷) -

(۳) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۴۱) -

(۴) (الأبواب والتراجم (ج ۱ ص ۱۹۸) -

(۵) (قوله: عن عمرو بن الحارث رضي الله عنه: الحديث مر تخريجه في كتاب الوصايا باب الوصايا -

تراجم رجال

- ۱- عمرو بن عباس: دا ابو عثمان عمرو بن عباس البصری رضی اللہ عنہ دی. (۱)
  - ۲- عبدالرحمن: دا عبدالرحمن بن حسان عنبری بصری رضی اللہ عنہ دی. (۲)
  - ۳- سفیان: دا مشہور امام حدیث تبع تابعی ابو عبداللہ سفیان بن سعید بن مسروق ثوری رضی اللہ عنہ دی. دَ دوی حالات ((کتاب الإیمان باب علامة المنافق)) لاندی تیرشوی دی. (۳)
  - ۴- ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبداللہ بن عبید سبیعی رضی اللہ عنہ دی. دَ ده تذکرہ ((کتاب الإیمان باب الصلاة من الإیمان)) کنبی تیرہ شویده. (۴)
  - ۵- عمرو بن الحارث: دا مشہور صحابی، ام المؤمنین حضرت جویریہ رضی اللہ عنہا رور حضرت عمر بن الحارث رضی اللہ عنہ دی. (۵)
- قوله: قال: ما ترك النبي صلى الله عليه وسلم إلا سلاحه وبغلة بيضاء وعرضا:
 حضرت عمرو بن الحارث رضی اللہ عنہ فرمائی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د خپل وفات پہ وخت کنبی خپلہ وسلہ، یو سپین قچر او پہ خیبر کنبی یوہ زمکہ کومہ چہ هغوی صدقہ کړې وه نه علاوه هیخ نه وو پریخی.
- دا حدیث (کتاب الوصایا) پہ شروع کنبی راغلی دی.
- د حدیث د ترجمہ الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمہ الباب سره مطابقت په دې معنی دې چہ اهل جاهلیت کنبی د مرکیدونکی وسلہ به ماتولی شوه او د خناورو پنبی به پریکولی شوې، په دې کار کنبی نبی صلی اللہ علیہ وسلم د هغوی مخالفت او کړو او چہ کوم خه هغوی صلی اللہ علیہ وسلم په ترکہ کنبی پریخی وو د هغې متعلق نی هیخ قسم وصیت اونه فرمائیلو سوا د خیبر د زمکې نه، هغه نی د الله تعالیٰ په لار کنبی صدقہ کړه. د حضور صلی اللہ علیہ وسلم دې کار نه دا ثابتہ شوه چہ واقعی د وسلې ماتولو رسم صحیح وې نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم به خامخا د دې وصیت فرمائیلو. نو قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی
- ((وخالف صلى الله عليه وسلم أهل الجاهلية فيما كانوا يؤمنون به من كسر السلاح، وعقر الدواب، وحرق المتاع، من ترك بغلته وسلاحه وأرضه من غير إصاع في ذلك بشئ إلا صدقة في سبيل الله)) (۶)

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الصلاة باب فضل استقبال القبلة -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (کشف الباری (۲ ص ۲۷۸) -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۷۰) -

(۵) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الزکاة علی الزوج والأیتام فی الحجر -

(۶) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۰) وانظر شرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۰۲) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۹۱) -

د کسر سلاح نه د ممانعت حکمت اسلامی شریعت چه وسله وغیره نه تلف کولو او نه ماتولو بابت کښې فرمایلی دی د دې حکمت دا دې چه دا وسله وغیره د مسلمان د ذکر خیر د بقا ذریعه اود کومو نیکو اعمالو بنیاد هغې اچولې او په کومو خو خصلتونو باندې هغه خلق راپاسوی نو د هغې د زیاتوالی او ډیروالی سبب دې. په خلاف د اهل جاهلیت، د هغوی د کسر سلاح په فعل کښې دې خبرې ته اشاره ده چه د هغوی اعمال ختم اود هغوی د خیر آثار به ضائع او ناپید شی.

نوعلامه ابن المنیر اسکندرانی رحمته الله فرمائی ((ولی إبقاء السلاح عنوان للمسلم على إبقاء ذكره، واستثناء أعماله الحسنة التي سنهال للناس، وعادته الجبيلة التي حمل عليها العباد، بخلاف أهل الجاهلية ففي فعلهم ذلك إشارة إلى انقطاع أعمالهم وذهاب آثارهم)) (۱)

۸۲- بَاب: تَفَرُّقُ النَّاسِ عَنِ الْإِمَامِ عِنْدَ الْقَائِلَةِ وَالْإِسْطِظَالِ بِالشَّجَرِ
د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله دلته دا خودلی دی چه د اسلام مجاهدین کله چه د جهاد وخت نه وی او فارغ وخت وی نو هغوی دې د آرام د پاره اخوا دیکوا خواره شی خو چه د ناخاپی حملې وغیره اندیښنه نه وی نو په دې کښې هیڅ خرابی نشته.
حضرت شیخ الحدیث محمد زکریا کاندهلوی رحمته الله فرمائی چه په شارحینو کښې چا هم د دې ترجمه غرض او مقصد طرف ته توجه نه ده ورکړې او زما په نزد د ټولونه بهتره توجیه دلته دا ده چه امام بخاری رحمته الله د دې ترجمه الباب په ذریعه د دې وهم د لرې کولو طرف ته اشاره کړیده چه د سنن ابوداؤد په روایت سره پیدا کیږی. (۲)
ابوداؤد کښې حضرت ابو ثعلبه الخشنی رضی الله عنه روایت دې چه :

((كان الناس إذا نزلوا منزلاً - وقال عمرو: وكان الناس إذا نزل رسول الله صلى الله عليه وسلم منزلاً - تفرقوا في الشعاب والأودية، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن تفرقكم في هذه الشعاب والأودية إنما ذلكم من الشيطان ولم ينزل بعد ذلك منزلاً إلا انضم بعضهم إلى بعض حتى يقال: لو بسط عليهم ثوب لعنهم)) (۳)
یعنی صحابه کرام رضی الله عنهم به چه کله په یو منزل کښې کوزیدل، د امام ابوداؤد شیخ عمرو فرمائی چه کله به رسول الله صلی الله علیه و آله په یو منزل کوزیدو نو صحابه کرام رضی الله عنهم به چرته په کندو او وادیانو کښې خوریدل نو رسول الله صلی الله علیه و آله اوفرمايل چه ستاسو خلقو دې کندو او وادیانو کښې خوریدل بې شکه د شیطان د طرف نه دی. دې نه پس چه به کله هم رسول الله صلی الله علیه و آله په یو منزل باندې ډیره واچوله نو ټول خلق به په خپل مینځ کښې یوځای شو، تردې پورې ونیلي شوی دی چه که یوه کپرا په هغه ټولو خوره شوې وې نو هغه ټول په هغه کپرا کښې پتیدې شو.

(۱) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۰) وتعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۴۲) -

(۲) (الأبواب والتراجم (ج ۱ ص ۱۹۸) -

(۳) (سنن أبي داود أبواب الجهاد باب ما يؤمر من انضمام العسكر وسعته رقم (۲۶۲۸) -

د دې روایت خو دا معلومه شوه چه د اسلام د مجاهدينو په اوزگار وخت کښې اخوا ديخوا خوریدل او گډوډ کیدل جائز نه دی، نو امام بخاری رحمته الله علیه دلته روایت باب ذکر کولو سره اوفرمائیل چه دا جائز دی.

یوتعارض او د هغې حل: تاسو اوس اوکتل چه امام بخاری رحمته الله علیه خود دې قائل دې چه د لښکر د اوزگارتیا په وخت د آرام کولو په غرض یوخوا بل خوا خوریدل جائز دی او امام ابوداؤد دې د عدم جواز قائل دې. نو اوس د صحیح بخاری او سنن ابی داؤد په تراجم باب کښې تعارض واقع کیږي. تردې پورې چه د دواړو روایتونه هم خپل مینځ کښې متعارض دي. د حضرت جابر رضی الله عنه روایت د جواز طرف ته اشاره کوي نو د سنن ابوداؤد روایت کښې ممانعت دي.

د دې تعارض جواب دا دي چه د دواړو روایتونو محمل جدا جدا دي. د ابوداؤد شریف روایت په کوم کښې چه د اخواد یوخوا خوریدلو ممانعت دي، تعلق په یوځای کښې د کوزیدلو د شروع وختونونه دي، مطلب دا چه کله هم لښکر یو ځای کښې ډیره واچوله نو زر اخوا ديخوا نه دی کیدل پکار بلکه هم نزدې اوسیدل پکار دی چه سلطان یا مشر ته په مشوره کولو کښې تکلیف پېښ نشي.

اوس چه ترکومي د گډوډ کیدلو او خوریدلو د اجازت تعلق دي لکه چه د باب روایت په دې واضح دلالت کوي نو د دې تعلق د ډیرې اچولو نه پس وختونو سره دي. مثلاً قیلوله یا نور ضروریاتو د پاره هم په یو وخت کښې خلق مشغول شي، غالباً هم دي طرف ته امام بخاری رحمته الله علیه هم اشاره کړیده چه په ترجمه کښې دا الفاظ هم دي. ((عند القائلة والاستقلال بالشجر)). حضرت شیخ الحدیث محمد زکریا گاندهلوی رحمته الله علیه د دې مذکوره تعارض جواب ورکولو کښې فرمائي:

((فيمكن أن يجاب عنه بأن المنع عن التفريق إنما هو عند ابتداء النزول لمصالح تقضيه كأن يكون جميع العسكر يهزم من الإمام ليدافعهم ويشاورهم ويحوز ذلك من الفوائد، وأما جواز التفريق فالمراد به التفريق بعد النزول مجتمعاً في وقت آخر للقيولة وغيرها من الحاجات، ولعل الإمام البخاري إليه أشار بقوله في الترجمة: عند القائلة والاستقلال بالشجر)) (۱)

د جواب خلاصه دا شوه چه د سنن ابوداؤد د روایت تعلق په یوځای کښې د کوزیدونه پس دي او په روایت باب کښې چه کوم حکم بیان شويدي هغه د روستو اوقاتو دي.

[۲۷۵۶] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنَا سِنَانُ بْنُ أَبِي سِنَانٍ وَأَبُو سَلَمَةَ أَنَّ جَابِرًا أَخْبَرَهُ

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ شَهَابٍ عَنْ سِنَانِ بْنِ أَبِي سِنَانٍ الدُّقْلِيِّ أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (۲) أَخْبَرَهُ أَنَّهُ عَزَّامَةُ النَّبِيِّ صَلَّى

(۱) (الأبواب والتراجم (ج ۱ ص ۱۹۸) -

(۲) (قوله: ان جابر بن عبدالله رضي الله عنهما: الحديث مرتخرجه أنفا قيل بابين -

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَذْرَكْتُهُمُ الْقَابِلَةَ فِي وَادٍ كَثِيرِ الْعِصَاهِ فَتَفَرَّقَ النَّاسُ فِي الْعِصَاهِ يَسْتَظِلُّونَ بِالشَّجَرِ فَنَزَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَحْتَ شَجَرَةٍ فَعَلَّقَ بِهَا سَيْفَهُ ثُمَّ نَامَ فَاسْتَيْقَظَ وَعِنْدَهُ رَجُلٌ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ بِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ هَذَا اخْتَرَطَ سَيْفِي فَقَالَ مَنْ يَمْنَعُكَ قُلْتُ اللَّهُ فَشَامَ السَّيْفُ فَهَا هُوَ ذَا جَالِسٌ ثُمَّ لَمْ يُعَاقِبْهُ [٢: ٢٤٥٨]

تنبيه: حدیث باب دلتہ امام بخاری رحمہ اللہ پہ دوو سندونو سرہ ذکر کریدی. یو خو بالکل ہم ہفہ سند دی چہ اوس (باب من علق سيفه بالشجر...) لاندی تیرشو. دوئم سند کنبی ہم دوه صرف داسی حضرات، دی چہ پہ اول سند کنبی نشته یوموسی بن اسماعیل اوایل ابراہیم بن سعد. د موسی بن اسماعیل نہ مراد تبوذکی بصری رحمہ اللہ دی، د ہغوی حالات ((ہمد الوسی)) خلورم حدیث کنبی تیرشویدی. (۱)
او ابراہیم بن سعد نہ مراد ابواسحاق ابن عبدالرحمن بن عوف رحمہ اللہ دی. د دوی تذکرہ ((کتاب الإیمان باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال)) لاندی تیرہ شویده. (۲)
د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت: د حدیث شریف ترجمہ الباب سرہ مطابقت ظاہر دی چہ پہ دی جملہ کنبی دی. ((فتفرق الناس فی العشاء یستظلون بالشجر)) (۳)

۸۷- باب: مَا قِيلَ فِي الرَّمَاحِ

د ترجمہ الباب مقصد: د حافظ ابن حجر او علامہ عینی رحمہما اللہ وغیرہ رائی دا دہ چہ امام بخاری رحمہ اللہ دلتہ د رماح استعمال او ہفہ خیل خان سرہ د کیخودلو فضیلت بیانوی. (۴)
او حضرت فقیہ النفس مولانا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ فرمائی چہ د امام بخاری مقصد دا بیانول وی چہ د نیزی استعمال او د دی خان سرہ ساتل جائز دی او دا د توکل منافی نہ دی. ((کما مر قوله فی لیس البیضة)) (۵)

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمہ اللہ د حضرت گنگوہی رحمہ اللہ رائی تہ ترجیح ورکریده. د دی وجہ دا دہ چہ امام بخاری رحمہ اللہ پہ باب کنبی دوه احادیث نقل کری دی، یو د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما او دوئم د حضرت ابوقتادہ رضی اللہ عنہ. او د حافظ ابن حجر موقف د ابن عمر رضی اللہ عنہما د حدیث بارہ کنبی خو صحیح کیدیشی لیکن د ابوقتادہ رضی اللہ عنہ د حدیث بارہ کنبی نہ خکہ چہ پہ ہغی کنبی د فضیلت وغیرہ بارہ کنبی د سر نہ ذکر نشته اونہ پہ دی باندی خہ دلالت شته. پہ دی وجہ بہتر توجیہ دا دہ چہ دا اوونیلی شی چہ د بیان مقصد جواز دی نہ چہ د فضیلت بیان. ہفہ فرمائی:

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۳۳) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۰۷) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۹۱) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۸) وعمدة القاری (ج ۱ ص ۱۹۱) وشرح ابن بطال (ج ۵ ص ۱۰۳) -

(۵) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۴۲) -

«قال الحافظ: «باب ما قبل في الرماح» أي في اتخاذها واستعمالها من الفضل، وهكذا قال العيني وغيره،

فصل الترجمة على الفضل، لكنه لا يظهر إلا من حديث واحد....» (۱)

قوله: وَيُذَكِّرُ عَنْ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جُعِلَ رِزْقِي تَحْتَ

ظِلِّ رُحْمِي وَجُعِلَ الذِّلَّةُ وَالصَّغَارُ عَلَى مَنْ خَالَفَ أَمْرِي: اود حضرت ابن عمر

رضی اللہ عنہ نہ مرفوعاً روایت دی ہے نبی اکرم ﷺ فرمائیے دی زما رزق زما دَ نیزی دَ لاندی مقرر کریں گے او چہ خوک زما دَ حکم خلاف ورزی کوی پہ ہغہ باندی ذلت او رسوائی

مقررشودہ۔

د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما د مذکورہ تعلیق تخریج: د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما دا

تعلیق امام احمد رحمہ اللہ پہ خپل مسند کنبی (۲) او حافظ ابوبکر بن ابی شیبہ خپل (مصنف)

(۳) کنبی موصولاً نقل کریدی (۴)

مصنف رحمہ اللہ خود لته د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما د حدیث یوہ حصہ تعلیقاً نقل کریدہ او پورہ

حدیث شریف داسی دی:

«قال رسول الله صلى الله عليه وسلم بعثت بين يدي الساعة بالسيف حتى يعبد الله وحده لا شريك له، وجعل

رِزْقِي تَحْتَ ظِلِّ رُحْمِي وَجُعِلَ الذِّلَّةُ وَالصَّغَارُ عَلَى مَنْ خَالَفَ أَمْرِي، وَمَنْ تَشَبَهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ» (۵)

او امام ابوداؤد رحمہ اللہ ہم د دی حدیث صرف آخری حصہ یعنی ((وَمَنْ تَشَبَهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ))

موصولاً نقل کریدہ (۶)

د مذکورہ تعلیق تشریح او مطلب: حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما دا تعلیق پہ دوو جملو مشتمل دی۔

① «جعل رِزْقِي تَحْتَ ظِلِّ رُحْمِي» ② «وجعل الذِّلَّةُ وَالصَّغَارُ عَلَى مَنْ خَالَفَ أَمْرِي»

پہ اولنشی جملہ کنبی د مختلفو امور و طرف تہ اشارہ دہ، مثلاً پہ دی کنبی د نیزی فضیلت

بیان کریں گے او دا خود لپی شوی دی چہ د غنائم و حلت دی امت محمدیہ علی صاحبہا

الصلوة والسلام سرہ مخصوص دی۔ مسلم شریف او جامع ترمذی (۷) کنبی د حضرت

ابوہریرہ رضی اللہ عنہ مرفوع روایت دی چہ نبی اکرم ﷺ فرمائیے ((وَأَحْلَتِ لِي الْغَنَائِمُ....))

(۱) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۴۲) والأبواب والتراجم (ج ۱ ص ۱۹۸) -

(۲) (مسند الإمام أحمد (ج ۲ ص ۵۰) -

(۳) (مصنف ابن أبي شيبة (ج ۴ ص ۲۲۲) كتاب الجهاد باب ما ذكر في فضل الجهاد رقم (۱۹۴۳۰) -

(۴) (تغليق التعليق (ج ۳ ص ۴۴۵) -

(۵) (مسند الإمام أحمد (ج ۲ ص ۵۰) -

(۶) (سنن أبي داود أبواب اللباس باب في لبس الشهرة رقم (۴۰۳۱) -

(۷) (الحديث أخرجه مسلم في صحيحه كتاب المساجد باب المساجد ومواضع الصلاة رقم (۱۱۶۷) -

والترمذي في جامعه أبواب السير باب ما جاء في الغنيمه رقم (۱۵۵۳) -

او نور نی دا هم بیان کړی دی چه د نبی اکرم ﷺ رزق نیزې سره تړلې شوی وو. همدغه وجه ده چه بعض علماؤ افضل ترین گټه غنیمت گرځولې دې. په (شرح المواهب) کښې دی

((افضله (أى الكسب) الجهاد، ثم التجارة، ثم الحماة، ثم الصناعة)) (۱)

صرف نیزه ذکر کولو کښې حکمت: بیا تاسو دلته گورنې چه حضور ﷺ صرف نیزه ذکر کړېده چه د دې د لاندې زما رزق مقرر کړېشويدې د جنگ نور آلات يعنى تورې و غیره متعلق نی نه دی فرمائیلې چه زما رزق د دې د لاندې مقرر کړېشويدې.

د دې وجه دا ده چه د اهل عرب معروف عادت دا وو چه هغوی به د نیزې په څوکه کښې جنگی جهنډوا لگوله. په نیزه باندې د جهنډې لگولو سره د دې سورې خورپړې په دې وجه د رزق نسبت هغه طرف ته کول ډیر مناسب شو ځکه چه د جهاد په وجه حاصل شوي غنیمت) هم زیات وی. (۲)

البته یو حدیث چه د حضرت عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنه نه روایت دې په هغې کښې دتورې د سورې هم ذکر دې. د حدیث الفاظ دا دی: ((الجنة تحت للال السيوف)) (۳) نو د رزق نسبت خو د نیزې د سورې طرف ته شوې دې لکه مونږ اوس بیان کړو چه د نیزې نه مراد جهنم ده. خو د جنت نسبت د تورې سورې طرف ته شويده ځکه چه د شهادت سبب اکثر توره جوړپړې. (۴)

د تعلیق د دوئمې جملې تشریح: د ابن عمر رضی الله عنهما د تعلیق دوئمه جمله ((وجعل الجنة وتصغار من خالف امری)) ده، د صغار معنی د جزیه ادا کول دی. (۵)

او مطلب دا دې چه څوک زما راوړلې شوی احکامات نه مني، د هغې نه اعراض او ډډه کوي، په هغوی به ذلت مسلط کولې شي او په هغوی به د جزې ادا کول لازمیږي.

د تعلیق ترجمه الباب سره مطابقت: د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما پورته ذکر شوي تعلیق مناسبت ترجمه الباب سره په دې جمله کښې دې. ((جعل رزقي تحت قل رمحي)) خواه که د

فضيلت رماح مراد واخستې شي يا جواز ((كما مر الان في غرض ترجمة الباب)) -

[۲۷۵۷] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفٍ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي النَّظْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ مَوْلَى أَبِي قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) أَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى إِذَا كَانَ بِبَعْضِ طَرِيقِ مَكَّةَ تَخَلَّفَ مَعَ أَصْحَابٍ لَهُ مُخْرِمِينَ وَهُوَ

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۸) والدر المختار (ج ۵ ص ۳۲۸) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۸) -

(۳) (الحدیث أخرجه البخاری كتاب الجهاد باب الجنة تحت بارقة السيوف رقم (۲۸۱۸) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۸) -

(۵) (حواله بالا وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۲) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۰) -

(۶) قوله: عن أبي قتادة رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب جزاء الصيد باب إذا صاد الحلال فأهدى -

غَيْرَ مُخْرِجٍ قَرَأَى حِمَارًا وَخَيْشًا فَاسْتَوَى عَلَى فَرَسِهِ فَسَأَلَ أَصْحَابَهُ أَنْ يُنَازِلُوهُ سَوْطَهُ فَأَبَوْا فَسَأَلَهُمْ رُفْعَهُ فَأَبَوْا فَأَخَذَهُ ثُمَّ شَدَّ عَلَى الْحِمَارِ فَقَتَلَهُ فَأَكْغَلَ مِنْهُ بَعْضُ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَّى بَعْضٌ فَلَمَّا أَدْرَكُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَأَلُوهُ عَنْ ذَلِكَ قَالَ إِنَّمَا هِيَ طُعْمَةٌ أَطْعَمَكُمْ بِهَا اللَّهُ

وَعَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ فِي الْحِمَارِ الْوَخْشِيِّ مِثْلَ حَدِيثِ أَبِي النَّضْرِ قَالَ هَلْ مَعَكُمْ مِنْ لَحْيِهِ شَيْءٌ [۱: ۱۷۵]

تراجم رجال

- ۱- عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنیسی دمشقی رحمته الله دی.
- ۲- مالك: دا امام مالک بن انس بن مالک رحمته الله دی. ددی دواړو حضراتو مختصره تذکره ((بدع الوسی)) په رومبی حدیث کنبی راغلی ده. (۱)
- ۳- ابوالنضر: دا ابوالنضر سالم بن ابی امیه مولى عمر بن عبیدالله رحمته الله دی. (۲)
- ۴- نافع: دا ابو محمد نافع بن عباس مولى ابی قتاده مدنی رحمته الله دی. (۳)
- ۵- ابوقتاده رحمته الله: دا مشهور صحابی حضرت قتاده حارث بن ربیعى انصارى رحمته الله دی. (۴)
- اود حضرت ابوقتاده رحمته الله نه مروی حدیث باب تشریح (کتاب جزاء الصيد) (۵) ورسره (کتاب الذبائح والصيد) (۶) کنبی تیرشوی دی.
- د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمته الله خودا فرمانیلی دی چه د حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت ((فسألهم رمحه فأبوا)) کنبی دی. (۷)
- لیکن څنگه چه مونږ د باب په شروع کنبی د حضرت شیخ الحدیث رحمته الله په حوالی سره دا بیان کړی چه د دواړو حضراتو د ترجمه الباب مقصد بیان کړیدی، د هغې په اعتبار سره د حضرت ابوقتاده رحمته الله د هغه حدیث ترجمه الباب سره مناسبت نه صحیح کیږی خو که د حضرت گنگوهی رحمته الله رانې وړاندې کړی شی نو ترجمه الباب سره مناسبت بالکل صحیح کیږی هغوی فرمانیلی وو چه دلته امام بخاری رحمته الله د نیزې د استعمال جواز خودلی دی

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۸۹-۲۹۰) دامام مالک رحمته الله نور حالاتو دپاره اوگوری کشف الباری (ج ۲ ص ۸۰)-

(۲) (دوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب الوضوء باب المسح على الخفين -

(۳) (دوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب جزاء الصيد باب لايعين المحرم الحلال في قتل الصيد -

(۴) (دوی د حالاتو دپاره اوگوری کتاب الوضوء باب النهي عن الاسنجاء باليمين -

(۵) (صحيح البخارى كتاب جزاء الصيد باب إذا صاد الحلال فأهدى للمحرم الصيد أكله -

(۶) (كشف البارى كتاب الذبائح والصيد (ج ۱۳ ص ۱۹۲)-

(۷) (فتح البارى (ج ۶ ص ۹۹) وعمدة القارى (ج ۱۳ ص ۱۹۲)-

کوم چه د حدیث نه واضح دی.

((ومن یهدین أسلم من عظم من یسار من لئ یقتاد فی الحمار الوحشی مثل حدیث أبی النضر قال: هل معکم من لمحہ شیء))

ذپورتنی تعلیق تخریج: د حضرت ابوقتاده رضی اللہ عنہ دا تعلیق امام بخاری رحمہ اللہ موصولاً (کتاب الذبائح) (۱) امام مسلم رحمہ اللہ (کتاب الحج) (۲) او امام مالک رحمہ اللہ (موطا) کنبی (کتاب الحج) (۳) کنبی ذکر کری دی. (۴)

۸۸- بَاب: مَا قِيلَ فِي دِرْعِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْقَمِيصِ فِي الْحَرْبِ

د ترجمه الباب مقصد: د امام بخاری رحمہ اللہ دا ترجمه الباب په دوو جزونو مشتمل دی. یو خو

((ما قبل فی درع النبی صلی اللہ علیہ وسلم)) دی او دوئم ((والقمیص فی الحرب)) دی.

حافظ صاحب علامه عینی او د هغوی اتباع کنبی علامه قسطلانی او محشی بخاری حضرت سهارنپوری رحمہم اللہ فرمائی چه د د اول جز مقصد خو دا بیانول دی چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم کومه زغره وه هغه د خه خیز نه جوړه وه. (۵)

او د دوئم جز مقصد په جنگ کنبی قمیص او د دی د اغوستلو حکم بیانول دی. ښکاره خبره ده چه جائز دی.

خود دی بزرگانو عالمانو بیان کړی شوی مقصد ترجمه په قول د حضرت گنگوهی رحمہم اللہ او حضرت شیخ الحدیث رحمہم اللہ د اشکال نه خالی نه دی. ځکه چه د دی خبرې ذکر چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم زغره د خه خیز وه، د دی په رومبی روایت کنبی د سر نه هیڅ ذکر نشته نو په دی وجه د دوی د دی قول وجه معلومه نه ده، البته دا خبره کولې شی چه د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د روایت نه معلومېږي چه زغره د اوسپنې وه نو دوئم روایت به په دی باندې محمول کولې شی او دا به وئیلی شی چه د عائشه رضی اللہ عنہا په روایت کنبی د نبی صلی اللہ علیہ وسلم زغره د اوسپنې نه جوړه شوې وه نو د باب نور روایات په کوم کنبی چه درع لفظ راغلی دی هلته به هم د اوسپنې زغره مراد وی.

حضرت گنگوهی رحمہم اللہ د ترجمه الباب مقصد دا بیان کړیدی چه امام بخاری رحمہم اللہ مقصد دا ذکر کول دی چه نبی صلی اللہ علیہ وسلم سره زغره وه. هغوی فرمائی:

(۱) (صحيح البخاری کتاب الذبائح باب ماجاء فی الصيد رقم (۵۴۹۱) -

(۲) (صحيح مسلم کتاب الحج باب تحریم الصيد... رقم (۲۸۵۳) -

(۳) (موطا الإمام مالک کتاب الحج باب مايجوز للمحرم أكله من الصيد رقم (۷۸) -

(۴) (تغلیق التعلیق (ج ۲ ص ۴۶) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۲) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۹) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۲) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۱) وحاشية السهار

نفوری علی البخاری (ج ۱ ص ۴۰۸) -

«الظاهر أن المراد بذلك إثمات أن النبي صلى الله عليه وسلم كان له درم، وبذلك تنطبق الروايات، ومما حال المحقق: إن المقصود بيان أن درعه مم كانت؟ فلا يدري وجهه، إذا لا يناسبه الرواية الأولى، إلا أن يقال: إثمات أنها كانت من حديث يكفي ولبى روية، ثم تحمل بقية الروايات عليه، وإن لم تذكر فيها مم كانت؟» (۱)

حضرت شیخ الحدیث رحمہ اللہ ہم دے حضرت گنگوہی رحمہ اللہ دا رانی راجح مگر خولی دے او فرمائی دے دے باب تول روایات کتلو نہ پس ہم دے خبرد متعین معلوم مہی چہ امام بخاری رحمہ اللہ دلتہ دا ثابت کول غواہی چہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم سرہ زغرہ وده او دے دے استعمال دے توکل خلاف نہ دی. (۲)

او تاسو دے ترجمہ الباب پہ مقصد کنہی دا ہم ونیلے شنی چہ امام بخاری رحمہ اللہ دا خودل غواہی چہ مسلمانانو لہ خپل خان سرہ زغرہ ساتل پکار دی چہ پہ میدان جنگ پہ کار راشی اور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دے پورہ توکل دے وصف نہ باوجود زغرہ استعمال کریدہ نو مونہ لہ ہم دے غوی دے سنتو اتباع کول پکار دی.

قوله: وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَّا خَالِدٌ فَقَدْ احْتَبَسَ أَذْرَاعَهُ فِي

سَبِيلِ اللَّهِ: [ر: ۱۳۹۹] : او حضرت نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی دے چہ پاتے شو خالد نو ہغہ خپلے زغرے دے اللہ تعالیٰ پہ لار کنہی وقف کری دی.

دے پورتنی تعلیق تخریج: امام بخاری رحمہ اللہ چہ دلتہ کوم تعلیق ذکر کریدے دا دے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ دے حدیث شریف یوہ تکرہ دے کومہ چہ امام بخاری رحمہ اللہ موصولاً (کتاب الزکاة) کنہی ذکر کریدہ. دے دوی نہ علاوہ دے اصحاب ستہ نہ امام مسلم، ابوداؤد او نسائی رحمہم اللہ ہم دے

حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ دا تعلیق پہ (کتاب الزکاة) کنہی موصولاً نقل کریدے. (۳)

دے مذکورہ تعلیق دلتہ دے ذکر کولو مقصد: مصنف رحمہ اللہ دے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ دا پورہ ذکر شوی

تعلیق دلتہ ذکر کولو سرہ دے خبری طرف تہ اشارہ کریدہ چہ خنگہ پخپلہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم زغرہ اچولے دے دے شان دے زغرے ذکر نی ہم پہ خپلہ ژبہ مبارکہ سرہ کریدے او دے دے نسبت نی خپلو بعضو بہادرانو صحابہ کرامو طرف تہ کریدے مثلاً حضرت خالد بن ولید رضی اللہ عنہ. دینہ معلومہ شوہ چہ دے زغرے اچول مشروع دی او دا دے توکل نہ خلاف نہ دے. (۴)

(۱) (لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۴۲) -

(۲) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۲۴۲) -

(۳) (انظر الصحيح البخاری کتاب الزکاة باب قول الله تعالى ﴿وفى الرقاب والغارمین﴾ رقم (۱۴۶۸) وصحيح

مسلم کتاب الزکاة باب فی تقديم الزکاة ومنعها رقم (۲۲۷۷) وسنن أبی داؤد أبواب الزکاة باب فی تعجيل

الزکاة رقم (۱۶۲۳) وسنن النسائی کتاب الزکاة باب إعطاء السيد المال بغير اختيار المصدق رقم (۲۴۶۶) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۹۹) -

زغره کنبې وو تاسو ﷺ دې وينا کولو سره د قبيې نه راووتلو چه زر به دا ډله اوتختولې شي او هغوی به شا کړي بلکه قیامت د هغوی وعده ده او قیامت ډیر سخت او تر یخ خیز دې. د حضرت ابن عباس رضی الله عنه په دې حدیث کنبې ذکر شوې واقعه د (غزوه بدر) متعلق ده او د دې تشریح هم (غزوه بدر) لاندې راغلی دی. (۱)

د حدیث نه مستنبط فائدي: خو یو خوفاندي د حدیث نه مستنبط کیږي د هغې ذکر کولې شي: ① علامه مهلب رحمه الله فرماني چه د حدیث نه زغره ساتل او په دې کنبې د جنګ کولو جواز معلومېږي. (۲)

② په حدیث کنبې د دې خبرې دلالت دې چه د بشری نفوسو په یو وخت او یک دم ویره نه لرې کیږي گورني دلته د رسول الله ﷺ د پاره د الله تعالی د طرف نه د نصرت وعده ده او هم د دې وعدې پوره کولو حضور ﷺ درخواست هم کوي. نو چه کله حضور ﷺ د کافرانو شمیر او لښکر ته او کتل نو هغوی ته طبعی ویره اوشوه او دا د نبوت منافی نه ده. دغه شان واقعه په قرآن کریم کنبې د حضرت موسی علیه السلام هم ذکر دې چه کله جادو گرو خپلې رسنۍ او همساگانې واچولې نو هغوی ویره محسوس کړه، نو الله تعالی هغه ته اوخودل چه هغه ستا امداد کونکې دې او هم هغه اوری او وینی. د الله تعالی ارشاد دې: ﴿فَأَوْحَسَ فِي نَفْسِهِ﴾ (غیفة موسی) (۳)

په اصل کنبې دا د شیطان د طرف نه وسوسه وی چه هغه ئی په بندیگانو باندې اچوی، خاص توګه باندې د الله تعالی په خاص بندیگانو باندې، لیکن الله تعالی هغوی لره دنیا او آخرت کنبې د کلمې په برکت ثابت قدم ساتی او د هغوی قدمونه د شیطانی وسوسې نه خوزوی. (۴)

قوله: وقال وهيب: حدثنا خالد يوم بدر:

د مذکوره تعلیق تخریج: امام بخاری رحمه الله وهیب بن خالد دا تعلیق کتاب التفسیر کنبې موصولاً نقل کړې دي. (۵)

د مذکوره تعلیق مقصد: د وهیب بن خالد په دې تعلیق کنبې خالد نه مراد ابن مهران الحذاء دي. خالد الحذاء نه د باب داروایت دوو حضراتو عبدالوهاب بن عبدالمجید الثقفی او وهیب روایت کوي.

او د امام بخاری رحمه الله د دې تعلیق نه مقصد دا دي چه د وهیب په روایت کنبې ((وهيب قبة)) نه پس (يوم بدر) اضافه هم ده. (۶)

(۱) (کشف الباری کتاب المغازی ص ۶۴) -

(۲) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۱۰۳) -

(۳) (طه: ۶۷) -

(۴) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۱۰۴) و کشف الباری (ج ۱ ص ۳۹۱) -

(۵) (صحیح البخاری کتاب التفسیر باب قوله «سبهم الجمع» رقم (۴۸۷۵) -

(۶) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۰) -

غالباً حديث باب كنبی حضرت امام بخاری رحمہ اللہ شیخ محمد بن المثنیٰ نہ ذہول شویدی. خکہ چہ ذمہ محمد بن المثنیٰ شیخ عبدالوہاب نہ دا روایت ہم نورو دوو حضراتو محمد بن عبداللہ بن حوشب (۱) او اسحاق بن راہویہ (۲) روایت کړیدی. د دې دواړو حضراتو په روایت کنبی ہم د (یوم بدر) اضافہ روایت ده. (۳)

دا حدیث د صحابو د مراسیلو نہ دې: د حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ دا حدیث د مراسیل صحابہ نہ دې. خکہ چہ په دې موقع (غزوہ بدر) باندې هغه حاضر نہ وو، هغه وخت به د هغه عمر دغه څلور پنځه کاله وی، د دې د پاره پخپله د اوریدو خو هیڅ احتمال نشته. غالباً هغوی به دا حدیث د حضرت عمر رضی اللہ عنہ یا حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ نہ اوریدلې وی. په مسلم شریف کنبی ابوزمیل عن ابن عباس په طریق سره روایت دې. (۴)

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرماني: ((حدثني مرة لما كان يوم بدر ظهر رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى المشركين وهم ألف، وأصحابه ثلثمائة وتسعة عشرة رجلاً، فاستقبل القبلة، ثم مديديه، فلم يزل يهتف بهتة

حتى سقط رداؤه من منكبيه....)) (۵)

يعني ماته حضرت عمر رضی اللہ عنہ بیان اوکړو چہ د بدر په ورځ کله رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مشرکانو طرف ته اوکتل چہ هغوی زر کسان دې او هغوی صلی اللہ علیہ وسلم سره صرف ۳۱۹ دې نو هغوی صلی اللہ علیہ وسلم قبلې طرف ته مخ کړو بیاني خپل لاسونه د الله تعالیٰ په دربار کنبی خواره کړل او باربار ئي خپل رب ته زاری کوله او رابللو ئي تردې پورې چہ د هغوی خادر مبارک د هغوی د اوږې مبارکې نه پریوتلو. او د ابن عباس رضی اللہ عنہ عادت همدغه دې چہ هغه اکثر واسطې د مینځ نه حذف کوي او د هغوی اکثر روایات مرسل دی. (۶)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ د دې حدیث ترجمه

الباب سره مطابقت په دې جمله کنبی دې: (وهوفي الدرع). (۷)

[۲۵۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ الْأَسْوَدِ عَنْ عَائِشَةَ (۸) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ تَوَقَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدُرْعُهُ مَرُّهُنَّ عِنْدَ يَهُودِيٍّ بِثَلَاثِينَ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ

(۱) (انظر صحيح البخارى كتاب المغازى باب قول الله تعالى ﴿إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَكُمْ...﴾ رقم (۳۹۵۳) -

(۲) (انظر صحيح البخارى كتاب التفسير باب قوله ﴿بَلِ السَّاعَةِ مَوْعِدُهُمْ...﴾ رقم (۴۸۷۷) -

(۳) (فتح البارى (ج ۶ ص ۱۰۰) -

(۴) (فتح البارى (ج ۷ ص ۲۸۸) وعمدة القارى (ج ۱۴ ص ۱۹۳) -

(۵) (الصحيح المسلم كتاب الجهاد باب الإمداد بالملائكة فى غزوة بدر، وإباحة الغنائم رقم (۴۵۸۸) -

(۶) (عمدة القارى (ج ۱۴ ص ۱۹۳) -

(۷) (عمدة القارى (ج ۱۴ ص ۱۹۳) -

(۸) (قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث مرتخرجه فى كتاب البيوع باب شراء النسي صلى الله عليه وسلم بالنسيئة -

تراجم رجال

- ۱- محمد بن کثیر: دا ابو عبد الله محمد بن کثیر عبدی بصری رحمہ اللہ دی. د دوی تذکرہ ((کتاب العلم باب الغصب والموحظة فی التعليم اذ ارأی...)) کنبی تیرہ شویده (۱)
- ۲- سفیان: ابن عیینہ رحمہ اللہ مراد دی. د دوی حالات ((بہم الوحی)) پہ اول حدیث کنبی او ((کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا...)) لاندی تیرشوی دی. (۲)
- ۳- الاعمش: دا ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمہ اللہ دی. اعمش سرہ معروف دی. د دوی تذکرہ ((کتاب ایمان باب ظلم دون ظلم)) پہ ذیل کنبی راغلی دی. (۳)
- ۴- ابراہیم: دا ابو عمران ابراہیم بن یزید نخعی رحمہ اللہ دی او د دوی تذکرہ ہم ((کتاب ایمان)) پہ مذکورہ باب کنبی راغلی ده. (۴)
- ۵- الاسود: دا مشہور فقیہ اسود بن یزید بن قیس نخعی رحمہ اللہ دی. (۵)
- ۶- عائشہ: دا ام المؤمنین حضرت عائشہ بنت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہا ده. د دوی تذکرہ ((بہم الوحی)) د دوئم حدیث لاندی تیرہ شویده. (۶)
- د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا د دی حدیث تشریح (کتاب البیوع) (۷) کنبی او (کتاب المغازی) (۸) کنبی راغلی ده.
- وَقَالَ يَعْلَى حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ دِرْعَمٌ مِنْ حَدِيدٍ وَقَالَ مُعَلَّى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ وَقَالَ رَهْنَهُ دِرْعَامٌ مِنْ حَدِيدٍ [ر: ۱۹۲]
- یعلی نہ مراد ابن عبید بن ابی عبید ابو یوسف الطنافسی رحمہ اللہ دی. او معلی نہ ابن اسد مراد دی. (۹)
- د پورته ذکر شوو دواړو تعلیقاتو تخریج: امام بخاری رحمہ اللہ پورته دوه تعلیقات ذکر کړی دی. یو د یعلی او دوئم د معلی. اولنی تعلیق امام بخاری رحمہ اللہ موصولاً (کتاب العلم) (۱۰) کنبی او

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۸) و (ج ۳ ص ۵۳۶) -

(۲) (کشف الباری (ج ۳ ص ۱۰۲) -

(۳) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۵۱) -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۵۳) -

(۵) (د دوی د حالاتو د پاره او گورئ کتاب العلم باب من ترک بعض الاختیار مخافة أن یقصر... -

(۶) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱) -

(۷) (صحیح البخاری کتاب البیوع باب شراء النبی صلی اللہ علیہ وسلم بالنسینة -

(۸) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۶۹۰) -

(۹) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۹۴) -

(۱۰) (صحیح البخاری کتاب المسلم باب الکفیل فی السلم رقم ۲۲۵۱) -

دوئم نې (کتاب الاستقراض) (۱) کښې ذکر فرمائيلې دې. (۲)
 د دواړو تعليقاتو ذکر کولو مقصد: د دې دواړو تعليقاتو ذکر کولو مقصد واضح دې چه پورته
 کوم مسند روايت تير شويدي په هغې کښې د ((درم)) ذکر وو او دې تعليقاتو ذکر کولو سره
 امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړي چه هغه زغره چه يهودی سره نې گانړه ايخوډې وه د
 اوسپنې وه.

د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث شريف ترجمه الباب سره مطابقت ((دروعه
 مروهه..)) کښې دی، د کوم نه چه معلومېږي چه هغوی رحمه الله سره زغره وه او هغه د اوسپنې وه. (۳)
 [۲۷۱۰] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ حَدَّثَنَا ابْنُ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي
 هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۴) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَثَلُ الْبَخِيلِ وَالْمُتَصَدِّقِ
 مَثَلُ رَجُلَيْنِ عَلَيْهِمَا جُبَّتَانِ مِنْ حَدِيدٍ قَدْ اضْطَرَّتْ أُيْدِيَهُمَا إِلَى تَرَاقِيهِمَا فَكُلَّمَا هَمَّ
 الْمُتَصَدِّقُ بِصَدَقَتِهِ اتَّسَعَتْ عَلَيْهِ حَتَّى تُعْقِيَ أَثَرَهُ وَكُلَّمَا هَمَّ الْبَخِيلُ بِالصَّدَقَةِ انْقَبَضَتْ كُلُّ
 حَلْقَةٍ إِلَى صَاحِبَتِهَا وَتَقَلَّصَتْ عَلَيْهِ وَانْضَمَّتْ يَدَاهُ إِلَى تَرَاقِيهِ فَسَمِعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 يَقُولُ فَيَجْتَمِدُ أَنْ يُوسِعَهَا فَلَا تَنْسِمُ [ر: ۱۳۷۵]

تراجم رجال

- ۱- موسی بن اسماعیل: دا موسی بن اسماعیل تبوډکی بصری رحمه الله دې. د ده اجمالی
 تذکره (بده الوسی)) په څلورم حديث لاندې راغلې ده. (۵)
- ۲- وهیب: دا وهیب بن خالد بن عجلان باهلی رحمه الله دې. د دوی اجمالی حالات ((کتاب الإیمان
 باب تغاضل أهل الإیمان فی الأعمال)) لاندې تیر شوی دی. (۶)
- ۳- ابن طاووس: دا عبدالله بن طاووس بن کیسان الیماني رحمه الله دې. (۷)
- ۴- أبيه: د آبيه نه مراد طاووس بن کیسان یماني جندی حمیری رحمه الله دې. (۸)

(۱) (صحيح البخاری کتاب الاستقراض... باب من اشترى بالدين وليس عنده ثمنه رقم (۲۳۸۶) -

(۲) (تغليق التعليق (ج ۳ ص ۴۷) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۱۹۴) -

(۴) (قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في كتاب الزكاة باب مثل البخيل والمتصدق -

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۳) -

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۸) -

(۷) (د دوی د حالاتو د پاره او گوري کتاب الحيض باب المرأة تحيض بعد الإفاضة -

(۸) (د دوی د حالاتو د پاره او گوري کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين من القبل والدبر

۵- ابوهریره: دامشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دی. دَ ده حالات ((کتاب الایمان باب امور الایمان)) لاندی تیرشوی دی. (۱)

او دَ حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نه روایت شوی حدیث مکمل تشریح (کتاب الطلاق) (۲) او (کتاب اللباس) کنبی راغلی ده. (۳)
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دَ دی حدیث ترجمه الباب سره مطابقت ((علیهما جبتان من حدید)) کنبی دی.

او هغه داسی چه ((جبتان)) کنبی دود روایتونه دی. یو خود بآء سره یعنی ((جبتان)) نو دا ((جهة)) تشبیه ده او دَ دی مناسبت دَ ترجمه جز ثانی یعنی القیمین فی الحرب سره دی.
او دا لفظ دَ نون سره ((جنتان)) هم مروی دی. چه دَ جنة تشبیه ده، دَ دی معنی ډهال ده. او ډهال څنگه چه انسان دَ دښمن دَ وار نه بچ کوی دغه شان زغره هم بچ کوی نو مناسبت دَ ترجمی اول جز سره په دی معنی حاصل دی. (۴)

۸۹- بَاب: الْحَبَّةُ فِي السَّفَرِ وَالْحَرْبِ

دترجمه الباب مقصد: حضرت مصنف رحمته اللہ علیہ دَ دی ترجمه الباب لاندی دا خودل غواړی چه دَ سفر او جنگ په موقع باندی جبه اچول جائز دی په دی کنبی هیڅ بدیت نشته.

[۲۷۸] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ أَبِي الضُّحَى
مُسْلِمٍ هُوَ ابْنُ صُبَيْرٍ عَنْ مَرْثُوقٍ قَالَ حَدَّثَنِي الْمَغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ (ه) قَالَ انْطَلَقَ رَسُولُ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحَاجَتِهِ ثُمَّ أَقْبَلَ فَلَقِيَتْهُ بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ وَعَلِيهِ جُبَّةٌ شَامِيَّةٌ فَبَغْمَضَ
وَأَسْتَشَقَّ وَعَسَلَ وَجْهَهُ فَذَهَبَ يُخْرِجُ يَدَيْهِ مِنْ كُمَيْهِ فَكَانَا ضَيْقَيْنِ فَأَخْرَجَهُمَا مِنْ تَحْتِ
فَقَلَّهْمَا وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ وَعَلَى خُفَّيْهِ [ر: ۸۰]

تراجم رجال

۱- موسی بن اسماعیل: دا موسی بن اسماعیل تبوژکی بصری رحمته اللہ علیہ دی. دَ دوی حالات اجمالاً ((بده الوسی)) خلورم حدیث لاندی بیان شوی دی. (۶)

(۱) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۱) -

(۲) (کشف الباری کتاب الطلاق (ص ۵۱۹) -

(۳) (کشف الباری کتاب اللباس (ص ۱۵۸-۱۶۱) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰) -

(۵) (وله: المغيرة بن شعبة رضى الله عنه: الحديث: مرتخرجه فى كتاب الوضوء باب الرجل يوضي صاحبه -

(۶) (کشف الباری (ج ۱ ص ۴۳۳) -

۲- عبدالواحد: دا ابوبشر عبدالواحد بن زیاد بصری رحمہ اللہ دی. د دوی تفصیلی تذکرہ ((کتاب ایمان باب الجهاد من ایمان)) لاندی تیرہ شویده. (۱)

۳- الاعمش: دا ابو محمد سلیمان بن مهران رحمہ اللہ دی. د دوی حالات ((کتاب ایمان باب ظلم دون ظلم)) کنبی راغلی دی. (۲)

۳- ابوالضحیٰ مسلم بن صبیح: دا ابوالضحیٰ مسلم بن صبیح العطار الکوفی رحمہ اللہ دی. (۳)
 ۵- مسروق: دا امام ابو عائشہ مسروق بن اجدع بن مالک ہمدانی رحمہ اللہ دی. د دوی تذکرہ ((کتاب ایمان باب علامۃ المنافق)) لاندی تیرہ شویده. (۴)

۶- المغیرہ بن شعبہ: دا مشہور صحابی حضرت مغیرہ بن شعبہ بن ابی عامر رحمہ اللہ دی. (۵)
 د حدیث باب تشریح روستو مختلفو مقاماتو کنبی تیہ شویده، اود دی خہ تشریح (کتاب اللباس) کنبی ہم راغلی دہ. (۶)
 د حدیث د ترجمۃ الباب سرہ مطابقت: د حدیث شریف ترجمۃ الباب سرہ مطابقت پہ دی جملہ کنبی دی. ((وعلیہ جہۃ شامیہ)). ظاہرہ دہ چہ دا واقعہ د سفر دہ او د غزوہ دہ. او حضور صلی اللہ علیہ وسلم جہ اغوستی دہ. نو معلومہ شوہ چہ پہ سفر کنبی او پہ غزوہ کنبی جہ اغوستلو کنبی خہ بدیت نشتہ. (۷)

۹۰- باب: الحَرِیرِ فِی الْحَرْبِ

د ترجمۃ الباب مقصد: امام بخاری رحمہ اللہ دلتہ دا خودل غواری چہ ربینمینی جامی د جنگ پہ حالت کنبی اچول صحیح دی. (۸)

[۲۷۶۳/۲۷۶۲] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْبُقْدَامِ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ أَنَّ أَنَسًا (۱) حَدَّثَهُمْ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَخَّصَ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرِ بْنِ قَبِيصٍ مِنْ حَرِيرٍ مِنْ حِكَّةٍ كَانَتْ بَيْنَهُمَا

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳۰۱) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۵۱) -

(۳) (د دوی د حالاتو د پارہ اوگوری کتاب الصلاة باب الصلاة فی الجبة الشامیہ -

(۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۸۱) -

(۵) (د دوی د حالاتو د پارہ اوگوری کتاب الوضوء باب الرجل یوضئ صاحبه -

(۶) (کشف الباری کتاب اللباس (ص ۱۶۲-۱۶۳) -

(۷) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۵) -

(۸) (حوالہ بالا -

(۹) (قوله: أنسا رضی اللہ عنہ: الحديث: أخرجه البخاری أيضاً کتاب الجهاد... [بقیہ حاشیہ پہ بلہ صفحہ..

تراجم رجال

۱- احمد بن المقدم: دا احمد بن المقدم بن سليمان بن اشعب بصری رحمته الله دی. (۱)

۲- خالد: دا خالد بن حارث بن سليم هجیمی رحمته الله دی. (۲)

۳- سعید: دا ابوالنصر سعید بن ابی عروبه یشکری بصری رحمته الله دی. (۳)

۴- قتاده: دا قتاده بن دعامة سدوسی بصری دی.

۵- انس: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالك رضی الله عنه دی. د دې دواړو حضراتو تذکره ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه...)) لاندې تیره شویده. (۴)

قوله: أن النبی صلی الله علیه وسلم رخص لعبد الرحمن والزبیر فی قمیص

من حریر من حكة كانت بهما: حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم حضرت عبد الرحمن بن عوف او حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنه ته د خاربش د وجهه ریښمی قمیص اغوستلو اجازت ورکړې وو.

تنبیه: حضرت امام بخاری رحمته الله ترجمه الباب د دې مقصد دپاره قائم کړې وو چه په جنگ کښې ریښمی لباس استعمالول جائز دی. او د دې دپاره ئی د حضرت انس رضی الله عنه دا پورتنی حدیث د دلیل په توگه پیش کړې وو. دا مسئله مختلف فیها ده چه په بیمارنی سفر او جنگ وغیره کښې خالص ریښمی لباس استعمالول جائز دی که نه؟

نوجمهورانمه سره د صاحبینو د دې د جواز قائل دی او امام مالك او امام اعظم رحمته الله د عدم جواز. د دې مسئلې تفصیل په (کتاب اللباس) کښې راغلې دی. (۵)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت د حدیث په دې حصه کښې دی. ((فی قمیص من حریر من حكة)) دې نه معلومه شوه چه رسول الله صلی الله علیه وسلم دې دواړو حضراتو ته د ریښمی لباس اغوستلو اجازت کړې وو چه د جواز دلیل دی. او ترکومې چه د دې خبرې تعلق دې چه دلته خو د حرب او جنگ هلو ذکر نشته نو د دې جواب دا دی چه د

....بقیه حاشیه] باب الحریر فی الحرب رقم (۲۹۲۰-۲۹۲۲) و کتاب اللباس باب ما یرخص للرجال من الحریر للحكة رقم (۵۸۳۹) و مسلم کتاب اللباس باب إباحة لبس الحریر للرجل إذا كانت به حكة أو نحوها رقم (۵۴۲۹) و أبوداؤد أبواب اللباس باب فی لبس الحریر لعذر رقم (۱۷۲۲) و النسائی کتاب الزینة باب الرخصة فی لبس الحریر رقم (۵۳۱۲) و ابن ماجه کتاب اللباس باب من رخص فی لبس الحریر رقم (۳۵۹۲) (۱) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب البیوع باب من لم یر الوساوس ونحوها من المشبهات - (۲) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الصلاة باب فضل استقبال القبلة - (۳) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد..... - (۴) (کشف الباری (ج ۲ ص ۳-۴) -

(۵) (د مسئلې د تفصیل او فریقینو د لټلو د پاره اوگوری کشف الباری کتاب اللباس (ص ۱۹۱) -

باب په وړاندې روایت کښې د دې خبرې وضاحت راځي چه حضرت انس رضي الله عنه پخپله فرماني چه په يو جنگ دا دواړه حضرات ما پخپله او ليدل چه هغه قميصونه د دوی په بدنونو باندې وو. ((فرأيتهم عليهما في غزاة)).

[۲۷۳] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا هَمَامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا هَمَامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرَ شَكَّوْا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَعْنِي الْقَبْلَ فَأَرْخَصَ هَمَامٌ فِي الْحَرِيدِ فَأَرَيْتُهُ عَلَيْهِمَا فِي غَزَاةٍ

تراجم رجال

۱- ابو الوليد: دا ابو الوليد هشام بن عبد الملك طيالسي رضي الله عنه دې. د دوی تذکره ((کتاب الإیمان باب علامة الإیمان حب الأنصار)) لاندې تیره شوې ده. (۲)

۲- همام: دا ابو عبد الله همام بن يحيى بن دينار بصری رضي الله عنه دې. (۳)

۳- محمد بن سنان: دامحمد بن سنان رضي الله عنه دې. د دوی تذکره ((کتاب العلم باب من سئل علما وهو مشغل في حديثه.....)) کښې راغلې ده. (۴)
د حضرت قتاده او انس رضي الله عنه د پاره سابقه سند او گورنی.

قوله: أن عبد الرحمن بن عوف والزبير شكوا إلى النبي صلى الله عليه وسلم- يعني القبل: حضرت انس رضي الله عنه فرماني چه حضرت عبد الرحمن بن عوف او زبير بن عوام رضي الله عنه نبي کریم صلی الله علیه و آله ته د سپکو شکایت او کړو.

کلمه 'شکوا' کښې د نسخو اختلاف: پورته په حدیث کښې ((شکوا)) لفظ روایت دې خو د ابوذر او اصیلی په نسخو کښې ((شکيا)) صیغه تشبیه سره دې. علامه ابن التین رحمته الله اولنې صحیح گرځولې دې ځکه چه دهغه فعل لام کلمه واو دې. لکه د الله تعالی د دې قول (دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا) (۵) کښې دی. (۶)

خو دلته یوه نسخه صحیح او نورې غلط گرځولو هیڅ وجه نشته ځکه چه دا کلمه واو او یا د دواړو سره استعمالیږي، نو وئیلی شی ((شکیت و شکوت)) (۷)

(۱) (قوله: أنس رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه في الحديث السابق -

(۲) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۸) -

(۳) (د دوی د حالاتو د پاره او گورنی کتاب مواقيت الصلاة باب من نسي صلاة فليضل إذا ذكر..... -

(۴) (كشف الباری (ج ۳ ص ۵۳) -

(۵) (الاعراف: ۱۸۹) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۶) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۳) -

(۷) (حواله بالا -

((یعنی القبل)) دا د یو راوی تفسیری جمله ده او خودل دا دی چه دې دواړو حضراتو صحابه کرامو چه د رسول الله ﷺ نه گيله کړې وه د هغې سبب سپکې وې. (۱)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دې جمله کښې

دې. ((فرأيتهم على ما في غزاة)) چه هغه قميص ما په يوه غزوه کښې د هغه په بدن اوليدو. (۲)

[۲۷۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ أَخْبَرَنِي قَتَادَةَ أَنَّ أَنَسًا (۲) حَدَّثَهُمْ قَالَ رَخَّصَ

النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ فِي حَرْبِ

تراجم رجال

۱- مسدد: دامسدد بن مسرهد بن مسربل رضي الله عنه دې.

۲- يحيى: دابوسعيد يحيى بن سعيد القطان رضي الله عنه دې. ددې دواړو حضراتو اجمالی تذکره ((کتاب الإیمان باب من الإیمان أن يحب لأخيه...)) لاندې راغلې ده. (۴)

۳- شعبه: د امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج عتکی رضي الله عنه دې. دده تذکره ((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) لاندې راغلې ده. (۵)

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ (۱) رَخَّصَ أَوْ رَخَّصَ لَهَا الْحِجَّةَ يَهَبًا [۵۵۰]

تراجم رجال

۱- محمد بن بشار: دامشهور امام حدیث محمد بن بشار بن عثمان عبدی رضي الله عنه دې. د دوی

تذکره ((کتاب العلم باب ما كان النبي صلى الله عليه وسلم يتخولهم بالموعظة...)) لاندې راغلې ده. (۷)

۲- غندر: دابوعبدالله محمد بن جعفر هذلي غندر رضي الله عنه دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب قلم دون قلم)) لاندې راغلې دی. (۸)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۶) -

(۲) (حواله بالا -

(۳) (قوله: أنسا رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه أنفا أول الباب -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۰۲) -

(۵) (كشف الباری (ج ۱ ص ۴۷۸) -

(۶) (قوله: عن أنس رضي الله عنه: الحديث مرتخرجه أنفا -

(۷) (كشف الباری (ج ۳ ص ۲۵۸) -

(۸) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۵۰) -

قوله: رخص أَوْ رخص لهما للحكمة بهما: کله «او» د شک دپاره ده. اودلته راوی ته شک

کېږي چه «رخص» صیغه معلوم سره ده یا مجهول سره ده. (۱)

البته همدغه روایت امام احمد رحمته الله هم د غندر نه نقل کړېدې. د هغې الفاظ دا دي: «رخص رسول الله صلى الله عليه وسلم» (۲) دې نه معلومه شوه چه شک محمد بن بشار ته شوېدې. او صحیح لفظ «رخص» صیغه معلوم سره دې.

هم دغه روایت امام بخاری رحمته الله (کتاب اللباس) کښې هم «عن وکیع عن شعبة» په طریق سره نقل کړېدې، په دې کښې هم صیغه د معلوم ده. (۳)

د رینمین لباس د اجازت سبب څه وو؟ امام بخاری رحمته الله د حضرت انس رضی الله عنه دا حدیث باب په پنځو مختلفو طرقو سره نقل کړېدې. د دې ټولو مجموعی مضمون او حاصل همدغه دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم حضرت عبدالرحمن بن عوف او زبیر بن عوام رضی الله عنهما ته د رینمین لباس اغوستلو اجازت کړې وو.

اوس سوال دا دې چه د دغه اجازت سبب څه وو. آیا خارښ د دې اجازت سبب جوړشوی وو لکه چه د باب اول او آخری طریق کښې راغلی دی (حکة خارښ ته وائی) یا د دې سبب سپېگې وې لکه چه د باب په دریم طریق کښې دی. (۴)

د دې سوال مختلف محدثینو حضراتو جواب ورکړېدې چه دهغې تفصیل دا دې:

① ابن التین رحمته الله حکه یعنی د خارښ والا روایت راجح ګرځولې دې، فرمائی چه کیدیشی چه یوراوی د دې تفسیر کړې وی او هسې د هغه نه غلطی شوې وی. (۵)

② علامه داودی رحمته الله د دواړو قسم روایاتو په مینځ کښې داسې تطبیق ورکړېدې چه د دې خبرې احتمال دې چه یو صاحب سره یو علت وی او بل سره بل. (۶)

③ علامه کرمانی رحمته الله فرمائی «لأمنافاة بينهما ولا منع لجمعهما» (۷) یعنی دواړو علتونو کښې څه منافات نشته او نه دا دواړه په یو سړی کښې جمع کیدو کښې څه ممانعت شته.

④ کله کله د خارښ سبب سپېگې هم وی. لکه چه تجربه په دې شاهد ده. حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه په دواړو قسم روایاتو کښې تطبیق داسې هم ممکن دې چه د خارښ سبب سپېگې

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۱) -

(۲) (مسند الإمام أحمد (ج ۳ ص ۲۵۵) رقم (۱۳۷۱۷) -

(۳) (صحیح البخاری کتاب اللباس باب ما یرخص للرجال من الحریر للحکة رقم (۵۸۳۹) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۱) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۶) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (حواله بالا وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۳) ومثله عن ابن العربی حیث قال: د وردانه أرخص لكل منهما

فالأفراد يتضی أن لكل حکمة -

(۷) (شرح الکرمانی (ج ۵ ص ۱۷۶) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۶) -

وې نو کله د سبب طرف ته د علت نسبت او کړېشو او کله د مسبب طرف ته. فرماني:

((قلت: ويمكن بأن الحكمة من القبل فنسبت العلة تارة إلى السبب، وتارة إلى سبب السبب)) (۱)
علامه عینی رحمته اللہ علیہ د حافظ صاحب کرمانی قول راجح ګرځولې دي. (۲)

۹۱- بَاب: مَا يُدْكَرُ فِي السَّكِينِ

د ترجمه الباب مقصد. امام بخاری رحمته اللہ علیہ دلته دا فرماني چه د جهاد او قتال په موقع باندې چاقو خان سره اوساتلې شي نو جائز دي. (۳)

ښکاره ده چه چاقو د فائدي څيز دي او په وخت په کار راځي. په ميدان جهاد کښې ډيرې موقعي داسې هم پېښېږي چه کله د نورو وسلو استعمال ممکن پاتې نشي نو هغه وخت چاقو کار ورکوي.

[۲۷۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ أُمَيَّةَ الضَّمَرِيِّ عَنْ أَبِيهِ (۲) قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُ مِنْ كَتِفٍ يَحْتَزُّ مِنْهَا ثُمَّ دُعِيَ إِلَى الصَّلَاةِ فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ
حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ وَزَادَ قَالَ لَقِيَ السَّكِينِ [ر: ۲۰۵]

تراجم رجال

۱- عبد العزيز بن عبد الله: دا ابو القاسم عبد العزيز بن عبد الله بن يحيى قرشي اوسي مدني رحمته اللہ علیہ دي. (۵)

۲- ابراهيم بن سعد: دا ابو اسحاق ابراهيم بن سعد بن عبد الرحمن بن عوف زهري رحمته اللہ علیہ دي. د دوي تذکره ((كتاب الايمان باب تفاضل أهل الايمان في الأعمال)) لاندې تيره شويده. (۶)

۳- ابن شهاب: دا محمد بن مسلم بن عبيد الله بن شهاب زهري رحمته اللہ علیہ دي. د ده اجمالي حالات ((بده الوحي)) د دريم حديث لاندې تير شوي دي. (۷)

۴- جعفر بن عمرو بن اميه الضمري: دا جعفر بن عمرو بن اميه بن خويلد المدني رحمته اللہ علیہ دي. (۸)

(۱) (فتح الباري (ج ۶ ص ۱۰۱) وعمدة القاري (ج ۴ ص ۱۹۶) وإرشاد الساري (ج ۵ ص ۱۰۳) -

(۲) (عمدة القاري (ج ۴ ص ۱۹۶) -

(۳) (عمدة القاري (ج ۴ ص ۱۹۷) وشرح القسطلاني (ج ۵ ص ۱۰۴) -

(۴) (قوله: عن أبيه: الحديث مرتخرجه في كتاب الوضوء باب من لم يتوضأ من لحم الشاة والسويق -

(۵) (د دوي د حالاتو د پاره او گوري كتاب العلم باب الحرس على الحديث -

(۶) (كشف الباري (ج ۲ ص ۱۲۰) -

(۷) (كشف الباري (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۸) (د دوي حالاتو د پاره او گوري كتاب الوضوء باب من لم يتوضأ من لحم الشاة والسويق -

۵- ابیه: «(أب)» نه مراد حضرت عمرو بن امیه بن خویلد الضمری المدنی رضی اللہ عنہ دی. (۱)
د دی سند د ټولو رجالو تعلق مدینې منورې سره دی. علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی
«هذا الإسناد كله مدنيون» (۲)

قوله: قال: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يأكل من كتف يحتز منها، ثم

دعى إلى الصلاة فصلی ولم يتوضأ: حضرت عمرو بن امیه رضی اللہ عنہ فرمائی چه ما نبی
کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته اوکتل غوښه ئې خوړله او پریکوله ئی، بیا هغوی د مانځه د پاره راوغوښتې
شونو هغوی صلی اللہ علیہ وسلم مونځ اوکړو او (دنوی سر نه ئی) اودس اونه کړو.
تنبيه: حديث باب سره دوه مشهورې مسئلې متعلق دی یوه «الوضوء مما مست النار» اود
دی د تفصیل مقام (کتاب الوضوء) دی. دوئمه مسئله په چرې او کانتې سره د خوراک حکم. د
دی تفصیل (کتاب الأطعمة) کښې دی. (۳)

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث ترجمة الباب سره مطابقت د حديث په معنى
کښې دی. ځکه چه د حضور صلی اللہ علیہ وسلم غوښه پریکول او خوړل ظاهره ده چه هم په چاره سره وه او په
دی باندې راتلونکې طريق دلالت کوی کوم کښې چه «فألقى السكين» راغلې دی.
او امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا باب د جهاد په ابواب کښې د دی دپاره ذکر کړیدی چه چاقو هم د
وسلې یو قسم دی.
دغه شان علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی:

«مطابقته للترجمة تؤخذ من معنى الحديث لأن احترازة صلى الله عليه وسلم من كتف الشاة كان بالسكين،
ويشهد له الطريق الآخر الذي يأتي، وفيه: فألقى السكين، ووجه إدخال هذا الباب بين أبواب الجهاد من حيث
إن السكين أيضًا من أنواع السلاح» (۴)

«حدثنا ابو اليمان اخبرنا شعيب عن الزهري وزاد: فألقى السكين»: دا د حضرت عمرو بن امیه
ضمري رضی اللہ عنہ د حديث یو بل طريق دی اودا طريق امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ځکه ذکر کړیدی چه
ترجمه او حديث کښې مطابقت پیداشی چه په دی کښې صراحت سره د سکین لفظ موجود
دی او په وړاندینې روایت کښې د دی صراحت نه وو. (۵)
او د زاد چه کوم فعل دی په هغې کښې دا دریواړه احتمالات دی چه د هغې فاعل زهري
وی، جعفر بن عمرو وی یا د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ شیخ ابو الیمان. (۶)

(۱) (حواله بالا-)

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۷) -

(۳) (کشف الباری کتاب الأطعمة (ص ۱۱۱) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۷) -

(۵) (حواله بالا وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۴) -

(۶) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۷) -

۹۲- بَاب: مَا قِيلَ فِي قِتَالِ الرُّومِ

دَ ترجمه الباب مقصد حضرت امام بخاری رحمته اللہ علیہ دے ترجمہ الباب لاندی د اهل روم خلاف د جهاد فضیلت بیانول غواری. (۱)
 او حضرت شاه صاحب رحمته اللہ علیہ فرمائی چه د امام بخاری رحمته اللہ علیہ دے باب د ترجمہ نه مقصد د هغه قومونویان کول دی چه کومو سره نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم (یا د هغه امت) جنگ کړیدی. (۲)
 د رومیانو د نسل تحقیق: علامه جوهری رحمته اللہ علیہ فرمائی چه اهل روم، روم بن عیصو بن اسحاق بن ابراهیم د اولاد نه دی. (۳) او علامه رقاشی رحمته اللہ علیہ فرمائی چه دا ابن لیطابن یونان بن یافث بن نوح علیہ السلام د اولاد نه دی. (۴)

دا هم ونیلې شوی دی چه اهل روم د خپل جدا علی رومی طرف ته منسوب کیږي. دوی ته روماس هم ونیلې شو او همدغه سرې د مشهور بنار روم بانی دی. (۵)
 خو د حضرت شاه صاحب وینا دا ده چه روم په اصل کښې د مشهور ملک اتلی لقب وو. کله چه په دې کښې بلوې راپیدا شوې او هغوی د اختلافاتو ښکار شو نو څه خلقو اتلی پریخودو او قسطنطنیه کښې آباد شو نو رومیان هم نصاری دی. (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۳۷) -

[۲۷۶] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ يَزِيدَ الدِّمَشْقِيُّ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمْزَةَ قَالَ حَدَّثَنِي ثَوْرُ بْنُ يَزِيدَ عَنْ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ أَنَّ عُمَيْرَ بْنَ الْأَسْوَدِ الْعَنَسِيَّ حَدَّثَهُ أَنَّهُ أَتَى عُبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ وَهُوَ نَازِلٌ فِي سَاحَةِ جَمْعٍ وَهُوَ فِي بِنَاءٍ لَهُ وَمَعَهُ أُمُّ حَرَامٍ قَالَ عُمَيْرٌ فَحَدَّثَنَا أُمُّ حَرَامٍ (۶) أَنَّهَا سَمِعَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَوَّلَ جَيْشٍ مِنْ أُمَّتِي يَغْزُونَ الْبَحْرَ قَدْ أَوْجَبُوا قَالَتْ أُمُّ حَرَامٍ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا فِيهِمْ قَالَ أَنْتِ فِيهِمْ ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّلَ جَيْشٍ مِنْ أُمَّتِي يَغْزُونَ مَدِينَةَ قَيْصَرَ مَغْفُورٌ لَهُمْ فَقُلْتُ أَنَا فِيهِمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ لَا [ر: ۲۶۳۶]

تراجم رجال

۱- اسحاق بن یزید الدمشقی: دا ابوالنصر اسحاق بن ابراهیم بن یزید فرادیسی رحمته اللہ علیہ دی. اکثر د نیکه طرف ته منسوب شوې او په اسحاق بن یزید سره بللې شی. (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۲) -

(۲) (فیض الباری (ج ۳ ص ۱۳۷) -

(۳) (حواله بالا وحاشیه الجمل علی الجلالین (ج ۶ ص ۸۶) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۲) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (قوله: ام حرام: الحديث مرتخرجه فی أوائل الجهاد باب دلعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء -

(۷) (د دوی د حالاتو د پاره او گوری کتاب الزکاة باب ما أدى زكاته فليس بكنز -

- ۲- یحیی بن حمزہ: دا ابو عبد الرحمن یحیی بن حمزہ بن واقد حنظلی رحمۃ اللہ علیہ دی (۱)
- ۳- ثور بن یزید: دا ابو خالد ثور بن یزید کلاعی حمصی رحمۃ اللہ علیہ دی (۲)
- ۴- خالد بن معدان: دا ابو عبد اللہ خالد بن معدان حمصی کلاعی رحمۃ اللہ علیہ دی (۳)
- د- عمیر بن الاسود العنسی: دا شام مشہور عابد او زاہد مخضرم تابعی حضرت عمیر بن الاسود، شامی، دمشق، حمصی رحمۃ اللہ علیہ دی د دوی کنیت ابو عبد الرحمن او ابو عیاض دی او ہمدی عمرو بن الاسود رحمۃ اللہ علیہ ہم دی (۴)
- دوی د حضرت عمر، ابن مسعود، معاذ بن جبل، عبادة بن صامت، عیاض بن مسیر، معاویہ، عبد اللہ بن عمرو بن عاص، جنادة بن امیہ، ابو ہریرہ، ام المؤمنین عائشہ او اہ حرام بنت ملحان رضی اللہ عنہا نہ د حدیث روایت کوی۔
- او د دوی نہ د دوی خوی حکیم بن عمیر، مجاہد، خالد بن معدان، شریح بن عبیدہ کثیرین ابی کثیر، نصر بن علقمہ، ابراہیم بن مسلم، ہجری او زیاد بن فیض رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ روایت کوی (۵)
- ابن سعد رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((کان قلیل الحدیث: ثقہ)) (۶)
- عجلی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((شامی تابعی ثقہ)) (۷)
- ابن حبان پہ (کتاب الثقات) کنبی د ہغوی ذکر کریدی او فرمائی دی ((من عبادہ اہل شام و قنادیم)) (۸)
- ابن عبد البر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((أجمعوا علی أنه کان من العلماء الثقات)) (۹)
- حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((ثقة عابد)) (۱۰)
- د مسند احمد رحمۃ اللہ علیہ پہ روایت کنبی دی چہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ د ہغہ بارہ کنبی فرمائی دی ((من سئل أن ينظر لي هدي رسول الله صلى الله عليه وسلم فليتنظري هدي عمرو بن الأسود)) (۱۱)
-
- (۱) (د دوی د حالات و بارہ او گوری کتاب الجنائز باب ما ینہی من الخلق عند النصبیہ -
- (۲) (د دوی د حالات و بارہ او گوری کتاب البیوع باب کسب الرجل وعملہ بیدہ -
- (۳) (حوالہ بالا -
- (۴) (تہذیب الکمال (ج ۲۱ ص ۵۴۳) وسیر أعلام النبلاء (ج ۴ ص ۷۹) -
- (۵) (شیوخ او تلامذہ د بارہ او گوری تہذیب الکمال (ج ۲۱ ص ۵۴۴) -
- (۶) (طبقات ابن سعد (ج ۷ ص ۵۴۵) -
- (۷) (تعلیقات تہذیب الکمال (ج ۲۱ ص ۵۴۵) -
- (۸) (الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۱۷۱) -
- (۹) (تہذیب الکمال (ج ۸ ص ۵) -
- (۱۰) (التقریب (۴۱۸) رقم (۴۹۸۹) -
- (۱۱) (مسند الإمام أحمد (ج ۱ ص ۱۸) حبلۃ الأولیاء (ج ۵ ص ۱۵۶) والکاشف (ج ۲ ص ۷۲) -

یعنی چه خوک په دې خبره کښې خوشحالی محسوس کوی چه د رسول الله ﷺ اخلاق ته اوگوری نو هغوی دې د عمرو بن الاسود رضی الله عنه اخلاق او سیرت ته اوگوری. یعنی د هغوی اخلاق مبارک او سیرت بعینه د رسول الله ﷺ د اخلاق او سیرت مطابق وو. هغه د رسول الله ﷺ د اخلاقو نمونه وه.

عبدالرحمن بن جبیر فرمائی چه عمرو بن الاسود د حج نه پس، کله مدينې منورې ته اورسیدو نو مونځ کولو کښې په هغه باندې د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نظر پریوتلو، تپوس نی اوکړو دا خوک دې؟ اوخودلې شو چه د شام اوسیدونکې دې، عمرو بن الاسود نوم ئی دې نو حضرت ابن عمر رضی الله عنهما او فرمائیل:

((مارأيت أحدا أشبه صلاة، ولا هديا، ولا خشوعا، ولا لبة رسول الله صلى الله عليه وسلم من هذا الرجل)) (۱)
یعنی مونځ، اخلاق سیرت، خشوع، او لباس کښې د دې سړی نه ډیر د رسول الله ﷺ مشابه ما بل خوک نه دی لیدلی.

د امام ترمذی رضی الله عنه نه علاوه باقی اصحاب اصول سته د دوی نه روایات اخستې دي. (۲) او په بخاری شریف کښې د دوی نه صرف یو حدیث یعنی حدیث باب مروی دې. (۳)

د حضرت معاویه رضی الله عنه د حکومت په زمانه کښې دهغوی انتقال اوشورح رحبه الله تعالی رحمة واسعة. تنبيه: ابوموسی المدیني رضی الله عنه د ابن ابی عاصم په حواله سره نقل کړی دی چه حضرت عمیر بن الاسود صحابی وو لیکن دا صحابی نه وو، بلکه د صحابه کرامو نه روایت کوی. ابوموسی رضی الله عنه فرمائی: ((ولیس بصحابی، إنما یروی عن الصحابة)) (۵)

قوله: أنه أتى عبادة بن الصامت، وهو نازل في ساحة حمص، وهو في بناء، ومعه أم حرام: عمير بن الاسود رضی الله عنه فرمائی چه هغه حضرت عباده بن صامت رضی الله عنه له لارو کوم وخت چه هغه د حمص په غاړه په خپل یو محل کښې وو او هغه سره د هغه بی بی حضرت ام حرام رضی الله عنها هم وه.

د حضرت عباده بن صامت رضی الله عنه حالات (کتاب الإیمان) کښې (۶) او د حضرت ام حرام رضی الله عنها تذکره (کتاب الجهاد) په شروع کښې راغلې دي. (۷)

قوله: ثم قال النبي صلى الله عليه وسلم: أول جيش من أمتي يغزون

(۱) (سير أعلام النبلاء (۴ ص ۷۹) -

(۲) (الكاشف (ج ۲ ص ۷۲) وتهذيب الكمال (ج ۲۱ ص ۵۴۵) -

(۳) (عمدة القاري (۴ ص ۱۹۸) وفتح الباري (ج ۶ ص ۱۰۲) -

(۴) (تهذيب الكمال (ج ۲۱ ص ۵۴۵) وسير أعلام النبلاء (ج ۴ ص ۸۱) -

(۵) (تهذيب التهذيب (ج ۸ ص ۵) -

(۶) (كشف الباري (ج ۲ ص ۴۸) -

(۷) (كتاب الجهاد باب الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء -

مدینه قیصر مغفور لهم، فقلت: أنا فيهم يا رسول الله؟ قال: لا: بيا نبي كريم ﷺ ارشاد او فرمائیلو، زما په امت کښې د ټولو نه اول کوم خلق چه د قیصر په حکومت کښې جهاد کوی د هغوی بښنه شویده. ماعرض او کړو یا رسول الله آیا زه په هغوی شامل یم؟ هغوی او فرمائیل نه. په حدیث باب کښې مدینه قیصر نه مراد قسطنطنیه ده، چه د قیصر دار الخلافه او پایه تخت وو. (۱)

او په حدیث کښې امت محمدیه د هغه لښکر د پاره د بښنې وعده او زیرې ورکړې شویدې. خو که چه په هغه باندې په رومې ځل حمله او کړې او هلته جنگ او کړې دینه کومه غزوه مراد ده؟ د جمهورو شارحینو په دې اتفاق دې چه دلته د قسطنطنیه اولنې غزا مراد ده او د اکثر مورخینو اتفاق دې چه دا اوله غزا چه د قیصر خلاف شوې وه د دې مشر یزید بن معاویه کړې وه او دا د ۵۲ هجری واقع ده. (۲)

او په دې غزوه کښې جلیل القدر صحابه کرام مثلاً حضرت ابویوب انصاری، ابن عباس، ابن عمر، ابن الزبیر او حسین بن علی رضی الله عنهم هم شریک وو. (۳)

د حدیث باب نه د یزید په فضیلت باندې استدلال: د دې نه علامه مهلب رحمه الله د یزید بن معاویه په فضیلت او نجات باندې استدلال کړې دې. ځکه چه هغه د دغه لښکر امیر وو کوم چه په رومې ځل د قیصر په حکومت د قبضې د پاره جنگ کړې وو. (۴)

خو د مورخینو دا قول ډیرو علماؤ رد کړې دې، چه د هغې مختلف وجوهات لاندې ذکر دی. ① د قیصر خلاف جنگ کونکي لښکر په تعیین کښې مختلف روایات دی. ځکه چه په قسطنطنیه باندې د قبضې جنگ د حضرت معاویه رضی الله عنه په دور خلافت کښې څو ځل شویدې. او په دې کښې هم څه شک نشته چه په بعض جنگونو کښې یزید بن معاویه امیروو خو د دې نه دا نه لازمیږي چه هغه دې د اولنې لښکر هم امیر وی. علامه عینی لیکلی دی چه حضرت معاویه رضی الله عنه یو لښکر د سفیان بن عوف په مشرۍ کښې د قیصر حکومت طرف ته لیږلې وو چه د رومیانو په ښارونو کښې ورننوتلې وو او په دې لښکر کښې حضرت ابن عباس، ابن عمر، ابن الزبیر او ابویوب انصاری رضی الله عنهم غوندي صحابه کرام هم وو. (۵)

نور فرمائی چه ډیره ښکاره خبره دا دې چه دا ټول صحابه کرام د سفیان سره وو نه چه یزید بن معاویه سره، په دې وجه چه یزید بن معاویه د دې قابل نه وو چه د دغه شان صحابه کرام رضی الله عنهم دې د یزید د حکم لاندې شی. (۶)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۶) -

(۲) (قال العینی وعزاه إلى صاحب المرأة، انظر عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۸) وقال الأثير: فی سنة تسع وأربعین (۳۹) وقيل سنة خمسين. انظر الكامل (ج ۳ ص ۲۲۷) -

(۳) (الكامل (ج ۳ ص ۲۲۷) وتكملة فتح الملهم (ج ۳ ص ۴۵۶) -

(۴) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۱۰۷) -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۸) -

(۶) (حواله بالا -

⑦ د بعض روایاتو نه معلومېږي چه حضرت معاویه رضی الله عنه سفیان بن عوف لیگلې وو بیا ئې ورپسې یزید هم اولیگلو لکه چه ابن الاثیر په خپل مشهور تاریخ (الکامل) کښې ذکر کړی دی. (۱) که چرې دا روایت صحیح او درست دې نودا په دې خبره دلالت کوی چه رومېې سرې کوم چه قسطنطنیه طرف ته روان شو هغه سفیان بن عوف دې، بیا روستو یزید بن معاویه د هغه شاته روان شو. نو اوس به دا وئیلې کیږي چه د یزید اولیت او تقدم ثابت نشو بلکه سفیان بن عوف اود هغوی ملگرو ته اولیت او مرتبه حاصله شوه. (۲)

⑧ علامه ابن التین او ابن المنیر رحمهما الله فرمائی چه د یزید بن معاویه په دې عموم کښې داخلیدلو سره دا نه لازمیږي چه هغه د څه خاص دلیل په وجه د دې عموم نه رابهر هم شی. ځکه چه په دې باب کښې د اهل علم نه د چا هم اختلاف نشته چه د نبی اکرم صلی الله علیه و آله دا قول مبارک ((مغفور لهم)) په یو شرط سره تړلې شویږي چه هغه خلقو د مغفرت اهل اوقابل هم وی، نو که یو سرې په دې غزوه کښې د شرکت نه پس مرتد شی نو د ټولو په نزد په دې خبره اتفاق دې چه هغه به په دې عموم کښې نه داخلېږي. نو معلومه شوه چه د مغفور نه مراد دا

(۱) (قال ابن الاثير الجزري رحمهما الله: في هذه السنة (٤٩) سیر معاوية جيشا كثيفا إلى بلاد الروم للغزاة. وجعل عليهم سفیان بن عوف، وأمر ابنه یزید بالغزاة معهم. فتناقل واعتل، فأمسك عنه أبوه. فأصاب الناس في غزاتهم جوع ومرض شديد، فأنشأ یزید يقول:

ما إن أبالي بما لاقت جموعهم   بالغد قدونة من حمى ومن موم
إذا انكأت على الأنماط مرتفقا   بدیر مران عندی أم كلثوم

وأم كلثوم امرأته..... فبلغ معاوية شعره، فأقسم عليه ليلحن بسفيان في أرض الروم ليصيبه ما أصاب الناس. فسار معه جمع كثير، أضافهم إليه أبوه، وكان في هذا الجيش ابن عباس، وابن عمر، وابن الزبير، وأبوابوب الأنصاري، وغيرهم..... فأوغلوا في بلاد الروم حتى بلغوا القسطنطينية فاقتل المسلمون والروم.... إلخ. الكامل (ج ۳ ص ۲۲۷) وانظر أيضاً معجم البلدان للحموي (ج ۲ ص ۵۳۴) كلمة دير مران و (ج ۴ ص ۱۸۸) كلمة غزقدونة. علامه ابن الاثير جزري رحمهما الله فرمائی چه هم په دې كال يعنى ۴۹ هجري کښې حضرت معاویه رضی الله عنه د غزوې د پاره یو لوی لښکر د بلاد روم طرف ته روان کړو او سفیان بن عوف ئې د دې لښکر امیر مقرر کړو او خپل ځوی یزید ته د دې خلقو سره په غزوه کښې د شریکیدو حکم اوکړو. لیکن یزید سستی اختیار کړه او بهانې ماني ئې لټولې. د یزید پلار معاویه رضی الله عنه هغه په خپل حال پریځودو. په دې جنگ خلقو ته ډیره ولږه او مرض اولگیدو نو یزید دا شعرونه وئیل: "مقام غزقدونه کښې چه د هغوی لښکر ته کومه تبه وغیره پریشانې وشوه د هغې ماته هیڅ پرواه نشته ځکه چه په ډیر مروان مقام باندې په قالین باندې ښه په مزه کښې تکیه وهلي یم، زما سره ام کلثوم ده. او ام کلثوم د یزید د ښځې نوم دې..... حضرت معاویه رضی الله عنه ته چه کله د یزید دا شعرونه اورسیدل نو هغه د یزید نه قسم واخستو چه هغه به د روم په زمکه باندې د سفیان بن عوف سره ملاوېږي. نو هغه یو لښکر جرار خان سره بوتلو کوم چه د هغه پلار د امداد په توگه هغه سره کړې وو. په دې لښکر کښې حضرت ابن عباس، ابن عمر، ابن الزبير او ابویوب انصاری رضی الله عنهم وغیره هم شامل وو..... نو دا خلق بلاد روم کښې دننه شو او تردې چه قسطنطنیه ته اورسیدل نو مسلمانانو او رومیانو په مینځ کښې سره جنگ وشو.....

(۲) (تكملة فتح المهمل (ج ۳ ص ۴۵۷) -

دې چه په ده کښې د مغفرت شرط هم موندلې شی. (۱)
 د دې دریو وجو هاتو په بنا اکثر علماء کرامو د علامه مهلب رحمۃ اللہ علیہ قول رد کړې دې.
 لیکن روایات خو په دې باره کښې مختلف دی چه په قسطنطنیه باندې کوم لښکر او
 رومي خل حمله کړې وه. په هغې کښې د ډیرو احتمالاتو گنجائش هم دې. مگر په هغې
 کښې اکثر په دې خبره دلالت کوی چه د رومي لښکر مشري د یزید په لاس کښې وه د څه
 تائید چه مسند احمد (۲) طبقات ابن سعد (۳) او البدایة والنهاية (۴) د روایاتو نه کیږي.
 د یزید بن معاویه د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د قول «مغفورلهم» په عموم کښې د داخلیدلو یا نه
 داخلیدلو باندې د ټولو نه بهتر او معتدل قول د حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمۃ اللہ علیہ
 دې. فرمائی:

«قوله: «مغفورلهم»، تمسك بعض الناس بهذا الحديث في نجاة يزید، لأنه كان من جملة هذا الجيش الثاني، بل
 كان رأسهم ورئيسهم على ما يشهد به التواريخ، والصحيح أنه لا يثبت بهذا الحديث إلا كونه مغفوراً له ما تقدم
 من ذنبه على هذه الغزوة، لأن الجهاد من الكفارات، وشأن الكفارات إزالة آثار الذنوب السابقة عليها،
 لا الواقعة بعدها، نعم، لو كان مع هذا الكلام أنه مغفور له إلى يوم القيامة يدل على نجاته، وإذا ليس فليس، بل
 أمره مفوض إلى الله تعالى فيما ارتكبه من القبائح بعد هذه الغزوة، من قتل الحسين رضي الله عنه، وتخریب
 المدينة، والإصرار على شرب الخمر، إن شاء عفا عنه، وإن شاء عذبه، كما هو مطرد في حق سائر العصاة...» (۵)

يعنى د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مبارك ارشاد «مغفورلهم» نه بعضو خلقو د یزید د نجات استدلال
 کړې دې. ځکه چه هغه هم د دې دوئم لښکر یوحصه وو، بلکه د لښکر مشر او قائد وو لکه
 چه د تاریخ کتابونه په دې گواه دی. خو صحیح خبره دا ده چه د دې حدیث نه صرف دومره
 ثابتیږي چه په دې غزوه کښې د شرکت نه وړاندې کومه د هغه گناه وه هغه معاف کړیښوه
 ځکه چه جهاد د کفاراتو د قبیل نه دې او د کفاراتو شان دا وی چه د هغې نه وړاندې کومه
 گناه شوې وی هغه ختمه کړي نه چه روستو واقع شوی گناهونه ختمه وی. او که دې کلام
 سره دا هم وي چه د قیامت پورې د هغه مغفرت وشو نو دا حدیث د یزید په نجات باندې
 دلالت کوی خو که دا خبره نه وی نو هغه هم نشته. (یعنی چه کله تر قیامت پورې د مغفرت

(۱) (حواله بالا وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۲) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۱۹۹) وأجزاء المسالك (ج ۸ ص ۳۸۲)
 وتعليقات لامع الدراري (ج ۷ ص ۲۴۴) -

(۲) أخرج الإمام أحمد في مسنده (ج ۵ ص ۴۲۳) بسنده عن أبي ظبيان قال: غزا أبو أيوب مع يزید بن معاوية...

(۳) (أخرج ابن سعد في طبقاته (ج ۳ ص ۴۸۵) بسنده عن محمد قال: شهد أبو أيوب بدرًا..... قال: فمرض،
 وعلى الجيش يزید بن معاوية، فأتاه يعودہ.... په دې روایت کښې د مرض نه مراد د ابوایوب انصاري
 مرض الموت دې. او دا د ټولو په نزد مسلم ده چه د حضرت ابو ایوب انصاري رضی اللہ عنہ مرګ د
 قسطنطنیه په غزوه کښې شوې دې -

(۴) (البدایة والنهاية (ج ۸ ص ۵۸-۵۹) -

(۵) (رسالة شرح التراجم أبواب البخاری المطبوع مع صحيح البخاری (ص ۳۱) -

ذکر نشسته نود یزید نجات ہم ثابت نہ دی، بلکہ یزید چہ د دی غزوہ نہ پس د کومو قبائحو ارتکاب کرے دی د ہغہ معاملہ د اللہ تعالیٰ پہ حوالہ دہ، لکہ د حضرت امام حسین بن علیؑ شہادت، پہ مدینہ منورہ کنبی تخریب کاری او فساد او پہ شرابو خکلو باندی اصرار وغیرہ کول، کہ اللہ تعالیٰ او غوبستل نو ہغہ بہ معاف کرے یا بہ سزا ورکری، لکہ چہ د نورو تولو گناہگارا تو بارہ کنبی حکم دی.

پہ خلیفہ یزید بن معاویہ باندی لعنت کولو حکم: خلیفہ یزید بن معاویہ باندی لعنت کول جائز دی کہ نہ؟ مشہورہ اختلافی مسئلہ دہ. پہ کومہ کنبی چہ د امت اکثر خلق د افراط او تفریط بنکار دی. یوہ طبقہ خو ہغہ دہ چہ پہ یزید باندی لعنت کول حق گنری او دونمہ ډلہ ہغہ دہ چہ دہغہ د بعض فضائلو او مناقبو قائلہ دہ او پہ ہغہ باندی لعنت کول جائز نہ گنری. مونہ دلتہ دا مسئلہ واضح کولو د. پارہ د حضرت فقیہ النفس رشید احمد گنگوہیؒ د فتاویٰ مجموعہ (فتاویٰ رشیدیہ) نہ یو اوږد اقتباس نقل کریدی، چہ د سوال او جواب پہ صورت کنبی دی. پہ خہ سرہ چہ د دی مسئلہ د حقیقت او پہ حکم پہ پوہیدلو کنبی مدد ملاوشی:

سوال: یزید چا چہ حضرت امام حسینؑ شہید کرے وو ہغہ د لعن قابل دی کہ نہ؟ اگر کہ پہ لعنت کولو کنبی احتیاط کول پکار دی. لیکن ډیرو اکابر دین پہ یزید باندی لعنت کول تحریر کرے دی. لکہ حضرت ام سلمہؓ فرمائی چہ د شہادت پہ شپہ ما یو غیبی آواز واوریدو چہ وئیلی:

بشر و ابا العذاب والتذليل

أيها القاتلون جهلا حسينا

وموسى و حامل الإنجيل

قد لعنتم على لسان ابن داود

((کنانی تحریر الشہادتین)) (۱) ((وصواعق محرقة)) او امام جلال الدین سیوطیؒ (تاریخ الخلفاء) کنبی تحریر فرمائی ((قال صلى الله عليه وسلم: من أخاف أهل المدينة أخافه الله، وعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين)) (رواه مسلم) (۲)

((وكان سبب خلع أهل المدينة له أن يريد أسرف في المعاصي)) (۳)

او پہ دونم خای کنبی فرمائی ((فقتل وسمى، برأسه في طست حق وضع بين يدي ابن زياد، لعن الله قاتله وابن زياد، ومعه يريد....)) (۴)

او بعض محققین پہ شان د امام جوزیؒ (۵)

(۱) دلائل النبوة للأصبهاني (ج ۲ ص ۵۵۳) الصواعق المحرقة (ص ۲۱۸) -

(۲) الحديث أخرجه مسلم في صحيحه، كتاب الحج باب من أراد أهل المدينة يسوء.... رقم (۱۳۸۷-۱۳۸۸)

(۳) تاريخ الخلفاء للإمام سيوطي (ص ۲۰۹) -

(۴) حوالہ بالا (ص ۲۰۷) -

(۵) النبراس شرح شرح العقائد (ص ۳۳۱) -

او ملا سعد الدین تفتازانی (۱)، وغیرہما رحمہم اللہ دے لعن قائل دی۔ مولانا قاضی ثناء اللہ صاحب پانی پتی رحمہم اللہ خپلو مکتوباتو کنبی لیکی:

«وجه قول جواز لعن آنست کہ ابن جوزی روایت کردہ کہ قاضی ابویعلیٰ در کتاب خود «معتمد الاصول» بسند خود از صالح بن احمد بن حنبل روایت کردہ کہ گفتم پدر خود را کہ اے پدر! مردم گمان می برند کہ ما مردم یزید را دوست می داریم. احمد گفت کہ اے پسر! کسے کہ ایمان بخدا و رسول داشته باشد اورا دوستی یزید چگونہ روا باشد؟ و چرا لعنت نہ کردہ شود بر کسی کہ خدا بروئے در کتاب خود لعنت کردہ؟ گفتم در قرآن کجا بر یزید لعنت کردہ است؟ احمد گفت «فهل عسى تهم ان توليتهم الخ» (۲) او پہ بل مکتوب.... کنبی دی:

غرض کہ کفر بر یزید از روایت معتبرہ ثابت می شود، پس او مستحق لعن است، اگرچہ در لعن گفتن فائدہ نیست، لیکن «الحب في الله والبغض» مقتضی آنست (۳) والله أعلم۔

دے مذکورہ عبارتوں نہ معلوم میری چہ بعض حضرات دے کفر ہم قائل وو او بعض حضراتو اکابر دین لعن جائز نہ گنہلو۔ دے دے دپارہ چہ دے یزید دے کفر حال محقق نہ دے نو ہغہ دے لعن قابل نہ دے، نو یزید تہ کافر و نیل یا لعن کول جائز دی کہ نہ؟ مدلل ارقام او فرمائی۔

جواب: صحیح حدیث دے چہ کلہ خوک پہ چا لعنت کوی نو کہ ہغہ سرے دے لعنت قابل دے نو پہ ہغہ باندے لعن پر یوزی گنی نو پہ لعنت کونکی باندے رجوع کیے۔ (۴)

نو چہ ترکومی دے یو سرے کفر محقق شوے نہ وی پہ ہغہ باندے لعنت نہ دی کول پکار خکہ چہ پہ خپل خان دے لعنت کیدو اندیشہ نہ دے۔ نو دے یزید ہغہ کارونہ کہ ہر خومرہ دے لعن کولو موجب دی خو چہ چاتہ دے محقق اخبارونہ او قرائن نہ معلومہ شوہ چہ ہغہ پہ دغہ مفاسدو

(۱) قال العلامة سعد الدين التفتازاني في شرح العقائد (ص ۱۱۶) وانما اختلفوا في يزید بن معاوية حتى ذكر في الخلاصة وغيره أنه لا ينبغي اللعن عليه ولا على الحجاج، لأن النبي عليه السلام نهى عن لعن المصلين، ومن كان من أهل القبلة ومانقل من النبي عليه السلام من اللعن لبعض من أهل القبلة فلما أنه يعلم من أحوال الناس ما لا يعلمه غيره، وبعضهم أطلق اللعن عليه، لما أنه كفر حين أمر بقتل الحسين، وانفقوا على جواز اللعن على من قتله أو أمر به، أو أجازده، ورضى به، والحق أن رضا يزید بقتل الحسين واستشاره بذلك وإهانة أهل بيت النبي عليه السلام مما تواتر معناه، وإن كان تفاصيله أحاداً، فنحن لانتوقف في شأنه بل في إيمانه لعنة الله عليه وعلى أنصاره وأعوانه - دا خود علامہ تفتازانی رحمہم اللہ موقف شو لیکن علامہ زبیدی رحمہم اللہ پہ (اتحاف) کنبی دے علامہ تفتازانی رحمہم اللہ پہ موقف باندے رد کولو سرہ دے تفتازانی رحمہم اللہ دے عبارت نقل کولو نہ پس لیکی: أنظر هذا الكلام من هذا المحقق، مع أنه من كبار أئمة الشافعية وقواعد مذهبه تقتضي عدم اللعن. اتحاف السادة المتين (ج ۹ ص ۲۰۶) کتاب آفات اللسان، الآفة الثامنة: اللعن۔

(۲) (الصواعق المحرقة (ص ۲۲۰)۔

(۳) (أخرجه الإمام ابو داود في سننه عن أبي ذر رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: أفضل الأعمال الحب في الله والبغض في الله. كتاب السنة باب مجانبة أهل الأهواء وبغضهم رقم (۴۵۹۹) - مقتضى آنست))

(۴) (عن أبي الدرداء رضي الله عنه قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: إن العبد إذا لعن شيئاً سعدت اللعنة إلى السماء..... فإذا لم تجد مساعراً رجعت إلى الذي لعن، فإن كان لذلك، وإلرجعت إلى أهلها. انظر سنن أبي داود كتاب الأدب باب في اللعن رقم (۴۹۰۵)۔

راضی او خوشحالہ وو او ہفہ نئی بنہ او جائز گنرلہ وو او بغیر د توبی نہ مرشو نو ہفہ د لعن د جواز قائل دی او مسئلہ ہم داسی دہ، چہ کوم علماء پہ دی کنبی تردد کوی چہ پہ اول کنبی ہفہ مؤمن وو د دی نہ پس ہفہ د دی افعالو مستحق وو کہ نہ وو او ثابتہ شوه کہ نہ، تحقیق نہ دی شوہ نو بغیر د تحقیق نہ د دی امر لعن جائز نہ دی د علماؤ ہفہ دلہ پہ وجہ د حدیث د مسلم د لعن نہ منع کوی او دا مسئلہ حق ہم دہ نوذ جواز او عدم جواز مدار پہ تاریخ باندی دی او مونہ مقلدینو تہ احتیاط پہ سکوت کنبی دی خکہ کہ لعن کول جائز دی نو لعن نہ کولو کنبی ہم خہ بدی نشہ لعن کول نہ فرض دی، نہ واجب، نہ سنت نہ مستحب، محض مباح دی او کہ ہفہ محل نہ دی نو پخپلہ پہ معصیت کنبی اختہ کیدل بنہ نہ دی فقط واللہ اعلم (۱)

د بحث خلاصہ: د یزید بارہ کنبی د دی سوال او جواب خلاصہ دا شوه چہ پہ دی مسئلہ کنبی د امت د علماؤ درہ موقفہ دی: ① لعنت بریزید ② عدم لعنت ③ توقف او سکوت۔ بعض علماء پہ یزید باندی د لعنت و نیلو قائل دی لکہ امام احمد، علامہ ابن الجوزی، علامہ تفتازانی، قاضی ابویعلی موصلی، کیا الہراسی او قاضی ثناء اللہ پانی پتی رحمہم اللہ وغیرہ (۲) اود بعضو علماؤ وینا دہ چہ پہ یزید باندی لعنت کول جائز نہ دی لکہ امام غزالی (۳) علامہ ابن تیمیہ، حافظ ابن حجر ہیثمی او حافظ ابن الصلاح رحمہم اللہ وغیرہ (۴) بلکہ بعض خلق خود ہفہ د بعض فضائلو او مناقبو ہم قائل دی لکہ چہ د علامہ مہلب رحمہم اللہ قول چہ اوس لہ وړاندی تیرشو۔

او جمهور محققین دریم موقف تہ ترجیح ورکړې چہ پہ دی مسئلہ کنبی سکوت اختیار کړیسی۔ متقدمینو کنبی مصطفی بن ابراہیم تونسوی حنفی، امام قاسم بن قطلوبغا (۵) علامہ زبیدی (۶) رحمہم اللہ او متاخرینو کنبی مولانا ابوالحسنات عبدالحمی لکهنوی، حضرت شیخ الحدیث محمد زکریا (۷) حکیم السلام مولانا محمد طیب (۸) حکیم الامت مولانا اشرف علی تھانوی (۹) رحمہم اللہ اود نورو علماء دیوبند ہم دغہ مسلک دی۔
د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت: ترجمہ الباب سرہ د حدیث مطابقت د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

(۱) (فتاوی رشیدیہ میوب (ص ۷۶-۷۸) وتالیفات رشیدیہ (ص ۸۳-۸۴)۔

(۲) (حوالہ بالا البدایہ والنہایہ (ج ۸ ص ۲۲۳) شہید کربلا اور یزید (ص ۱۴۱) والنبراس (ص ۳۳۱) وحیاء الحيوان (ج ۲ ص ۱۵۷) باب الفاء کلمۃ الفہد۔

(۳) (احیاء العلوم الدین (ج ۳ ص ۱۲۵)۔

(۴) (اتحاف السادۃ المتقین (ج ۹ ص ۲۰۵)۔

(۵) (حوالہ بالا (ص ۲۰۷)۔

(۶) (قال الإمام الزبیدی رحمہم اللہ وهناك قول ثالث وهو: التوقف وتفويض أمره إلى الله..... حوالہ بالا (ص ۲۰۶)

(۷) (تعلیقات لامع الدراری (ج ۷ ص ۳۴۶) وذكر الشيخ عبدالحی فی فتاواه (مجموعۃ الفتاوی (ج ۱ ص ۶۱) عن المسامرة وشرحه أن الطرقة الثابتة القديمة فی شأن یزید التوقف ورجع أمره إلى الله۔

(۸) (شہید کربلا اور یزید (ضص ۱۴۶)۔

(۹) (إمداد الفتاوی (ج ۱ ص ۴۲۶) وأيضًا انظر لهذه المسألة الصواعق المحرقة (ص ۲۱۸-۲۲۱)۔

دې جمله ((أول جيش من أمق يغزون مدينة قيصر مغفور لهم)) کښې دې. دلته د روميانو سره د جهاد فضيلت بيان کړې شوې دې. او (مدينه قيصر) نه قسطنطنيه مراد ده چه نن صبا د استنبول په نوم مشهور دې.

۹۳- بَاب: قِتَالِ الْيَهُودِ

د ترجمه الباب مقصد: د دې باب لاندې امام بخاری رحمته الله علیه د يهودو متعلق د نبی اکرم صلی الله علیه و آله يوه پېښنگونی بيانول غواړي چه مسلمانان به يهودو سره جنګ کوي او دا هم د نبی صلی الله علیه و آله د معجزاتو نه يوه معجزه ده د کومې ښکاره کيدنه چه په انشاء الله په راتلونکې زمانه کښې کيږي. (۱)

[۲۷۶۷] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفُرَوِيُّ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (۲) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ تَقَاتِلُونَ الْيَهُودَ حَتَّى تَخْتَبِيَ أَحَدُهُمْ وَرَاءَ الْحَجَرِ فَيَقُولُ يَا عَبْدَ اللَّهِ هَذَا يَهُودِيٌّ وَرَأَيْتُ فَاقْتُلْهُ [۲۷۶۸]

تراجم رجال

- ۱- اسحاق بن محمد الفروي: دا ابويعقوب اسحاق بن محمد بن اسماعيل بن ابی فروه رحمته الله علیه دې. دې د خپل قرنيکه ابوفروه طرف ته منسوب کيدلو سره فروي باندې بللې شى. (۳) د ده نه امام بخاری رحمته الله علیه په واسطه سره هم روايت کړيدې. (۴) هم د ده د نوم په شان يو بل راوی هم دې. اسحاق بن عبدالله بن ابی سفروه چه ضعيف دې او دې (ابن عبدالله) د اسحاق بن محمد د پلار تره دې. (۵) په دې وجه د اشتباه نه بچ کيدل پکار دی. (۶)
- ۲- مالك: دامشهور امام فقيه مدينه حضرت مالك بن انس رحمته الله علیه دې. د ده تذکره ((هده الوحي)) د دوئم حديث لاندې تيره شويده. (۷)

(۱) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۹۹) -

(۲) (قوله: عن عبدالله بن عمر رضى الله عنهما: الحديث أخرجه البخارى أيضاً كتاب المناقب باب علامات النبوة فى الاسلام رقم (۳۵۹۳) ومسلم كتاب الفتن باب لا تقوم الساعة حتى يمر الرجل بقبر الرجل فيتمنى أن يكون مكان الميت من البلاء رقم (۷۳۳۵) والترمذى كتاب الفتن باب ما جاء فى علامة الدجال رقم (۲۲۳۶)

(۳) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۱۹۹) وفتح البارى (ج ۶ ص ۱۰۳) -

(۴) (فتح البارى (ج ۶ ص ۱۰۳) -

(۵) (حواله بالا -

(۶) (اسحاق بن محمد الفروي، د دوى د حالاتو د پاره اوگورئى كتاب الصلح باب قول الإمام لأصحابه.

(۷) (كشف البارى (ج ۱ ص ۲۹۰) و كشف البارى (ج ۲ ص ۸۰) -

۳- نافع: دا مشهور تابعی حضرت نافع مولى ابن عمر رضی اللہ عنہ دی. (۱)

۴- عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما: دامشہور صحابی حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ دی. دہ حالات ((کتاب ایمان باب ایمان وقول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: ہنی الإسلام علی خمس)) لاندی تیرشوی دی. (۲)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: تقتلون اليهود: رسول الله ﷺ ارشاد دی چہ تاسو خلق بہ یہودیانو سرہ قتال او جہاد کوئی.

دلته نبی اکرم ﷺ اگرچہ مخامخ ناستو صحابہ کرامو رضوان اللہ علیہم اجمعین تہ خطاب اوفرمائیلو لیکن مراد ترینہ نور امتیان دی. خکہ چہ پہ حدیث کنبی ذکر شوی واقعہ د حضرت عیسیٰ علیہ السلام د آسمان نہ د تشریف راوړلو نہ پس بنکارہ کیږی او مسلمانان بہ هغه سرہ وی او یہودیان ((لعنة الله عليهم)) بہ دجال ((أعاذنا الله الجيع من فتنه)) سرہ وی. (۳)

قوله: حتى يختبئ أحدهم وراء الحجر فيقول: يا عبد الله، هذا يهودي ورائي فأقتله: تردی چہ د دی یہودیانونہ بہ خوک د کانږی شاته پټ شی نو هغه کانږی بہ وائی ای د اللہ تعالیٰ بندہ دا زما شاته یہودی پټ شویدی دا قتل کړه.

مطلب دا چہ مسلمانان بہ یہودیان یو یو راغونډوی او قتل کوی بہ ئی نو یہودیان بہ د پتیدلو د پاره د کانږو آسرا اخلی خو هلته بہ هم نشی بچ کیدلی. خکہ چہ همدغه کانږی د کوم شاته چہ دوی پناه اخستی وی هغه بہ مسلمانان راغواړی او خودنہ کوی چہ دلته زما شاته یو یہودی پټ ناست دی دا قتل کړه او دا صورت حال بہ هغه وخت پینښیږی کله بہ چہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام دجال ملعون قتل کړی وی. د سنن ابن ماجه په روایت کنبی د حضرت ابوامامہ الباهلی رضی اللہ عنہ نه په دی سلسله کنبی دا تفصیل هم نقل دی:

((.... قال عيسى عليه السلام: افتحو الباب، فيفتح، ووراء الدجال، معه سبعون ألف يهودي، كلهم ذو سيف محلي وساجر، فإذا نظر السيه الدجال ذاب ك ما يذوب الملح في الماء، وينطلق هازها، ويقول عيسى عليه السلام: إن لي فيك ضربة لن تبقي بها، فيدركه عند باب الدال الشرائي فيقتله، فيهرم الله اليهود، فلا يبقى شيء مما خلق الله عز وجل يتواري به يهودي إلا أنطق الله ذلك الشيء، لاحجر، ولا شجر، ولا حائط، ولا دابة إلا اغرقته، فإنها من شجرهم، لا تنطق، إلا قال: يا عبد الله المسلم، هذا يهودي، فتعال اقتله)) (۴)

حضرت عیسیٰ علیہ السلام بہ فرمائی چہ دروازه کولاًؤ کړئی، نو دروازه بہ کولاًؤ کړیشی او د هغه شاته بہ دجال وی چا سرہ چہ بہ اويا زره یہودیان وی ټولو سرہ بہ مزین تورې او شنه

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب العلم باب ذکر العلم وافتیافی المسجد -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۳۷) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۹۹) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۳) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۵) -

(۴) (سنن ابن ماجه کتاب الفتن باب فتنه الدجال وخروج عیسی بن مریم وخروج یاجوج.... رقم (۴۰۷۷) -

خادرونه وی. کله چه دجال دوی ته اوگوری نو داسې به ویلې شی لکه چه مالېه په اوبو کښې ویلی کیږي او تنستی به، او عیسیٰ عليه السلام به فرمائی چه زه به په تاباندې یو داسې گذار کوم په کوم کښې چه به ته زمانه وړاندې والې اونه کړې شي. نو هغه عليه السلام به دجال د مقام لد مشرقی دروازې سره راگیرکړي او هغه به قتل کړي. الله تعالی به یهودیانو ته شکست ورکړي، نو د الله تعالی په مخلوقاتو کښې به داسې یو څیز پاتې نشي د کوم شاته چه به چرته یو یهودی پټ شوې وی مگر دا چه الله تعالی به هغه څیز گویان کړي. نه کانړې، نه ونه، نه څه څناور او نه چرته دیوال بغیر د غرقده نه ځکه چه هغه د یهودیانو د ونونه یوه ونه ده چه خبرې به نه کوی، خوهریو څیز به دا وائی اې د الله تعالی مسلمانانو بندیگانو دا یهودی دې راشه دا قتل کړه.

د سنن ابن ماجه د ذکر شوی روایت نه دا هم معلومه شوه چه یهودیانوته به هیڅ څیز پناه نه ورکوی سوا د غرقده (۱)

د کانړي د وینا مطلب: لکه څنگه چه اوس تیرشو چه کانړي به خپل شاته پټ شوی یهودیان ښکاره کوی او وائی به ((یا عبدالله، هذایهودی وراي فاقته)) نو په دې کښې دوه احتمالات دی: ① دا کلام په حقیقت باندې محمول دې او په دې کښې هیڅ استعداد نشته چه الله تعالی به دوی ته د وینا طاقت وری او کانړي به وائی ((وهوعلی کل شی قدیر)) (۲)

② دا هم ممکنه ده چه دا کلام په مجاز باندې محمول وی او په دې کښې دې خبرې ته اشاره وی چه د یهودیانو جرړې به پریکړې شي او هغوی به بالکل ختم کړشي. (۳) علامه عینی رحمته الله علیه اولنی احتمال ته ترجیح ورکړې ده ځکه چه دا خبره خو واضحه ده چه د الله تعالی د پاره خو دا کار څه مشکل نه دې چه هغه کانړو له د خبرو طاقت ورکړي. (۴)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت په دې جمله کښې دې ((تقاتلون اليهود)) (۵) چه په دې کښې د مستقبل متعلق یو خبر ورکړی شوی دې. چه مسلمانانو تاسو به یهودیانو سره جنگ کوئی په کوم کښې چه به آخر کار فتح هم ستاسو مقدر وی.

د حدیث باب یو خصوصیت: د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دا حدیث د امام مالک د مرویاتو نه دې لیکن په موطا کښې نشته، نو دا د هغه احادیثونه دې د کومو تحدیث چه امام مالک رحمته الله علیه د موطا نه بهر کړیدې.

او اسحاق بن محمد امام مالک رحمته الله علیه نه د دې حدیث په روایت کښې متفرد هم نه دې بلکه د

(۱) (غرقد یو قسم ازغنه ونه ده، علامه طیبی فرمائی ((هو ضرب من شجر العضاء وشجر الشوک والفرقة واحدة)) انظر الکاشف عن حقائق السنن (ج ۱۰ ص ۷۵) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۹) وشرح الأبی علی مسلم (ج ۷ ص ۲۵۷) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۹) -

(۵) (حواله بالا -

هغه متابعت ابن وهب، معن بن عيسى، سعيد بن داود او وليد بن مسلم کړيدې. د دې نولو متابعتو نخريج امام دارقطنی رحمته الله (غرائب مالک)، کښې کړيدې خو اسماعيلي صرف د ابن وهب طريق ذکر کړيدې (۱)

[۲۷۱۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ عَنْ عُمَارَةَ بْنِ الْقُعْقَاءِ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۲) عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقَاتِلُوا الْيَهُودَ حَتَّى يَقُولَ الْحَجَرُ وَرَاءَهُ الْيَهُودِيُّ يَا مُسْلِمُ هَذَا يَهُودِيٌّ وَرَأَيْتُ فَاقْتُلْهُ

تراجم رجال

۱- اسحاق بن ابراهيم: دا اسحاق بن ابراهيم بن مخلد بن ابراهيم رحمته الله دې. په ابن راهويه

سره مشهور دې، د دوی تذکره ((کتاب العلم باب فضل من علم وعلم)) لاندې تیرد شوې. (۳)

۲- جرير: دا ابو عبد الله جرير بن عبد المجيد بن قرط رحمته الله دې. د دوی تذکره ((کتاب العلم باب

من جعل لأهل العلم أياماً معلومة)) په ذیل کښې راغلې. (۴)

۳- عمار بن القعقاع: دا عمار بن القعقاع بن شبرمه کوفی رحمته الله دې. د دوی حالات

((کتاب الايمان باب الجهاد من الايمان)) لاندې تیر شوی دی. (۵)

۴- ابوزرعه: دا مشهور محدث حضرت ابوزرعه عمرو بن جرير رحمته الله دې. د دوی حالات هم

((کتاب الايمان)) په پورتنی باب کښې تیر شوی دی. (۶)

۵- ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. د دوی تذکره ((کتاب الايمان باب

أمور الايمان)) لاندې تیر شوی دی. (۷)

قوله: عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا تقوم الساعة....: حضرت

ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه حضور اکرم صلی الله علیه و آله فرمانيلي قيامت به ترهغه وخته پورې نه قائميری ترکومي چه تاسو يهوديانو سره جنگ اونه کړئ، او تردې چه هغه کانړی د کوم

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۳) -

(۲) (قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث أخرجه مسلم كتاب الفتن باب لا تقوم الساعة حتى يمر الرجل بقبر الرجل فيتمنى أن يكون مكان البيت من البلاء رقم (۷۳۳۹) -

(۳) (كشف الباری (ج ۳ ص ۴۲۸) -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۶۸) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۰۳) -

(۶) (حواله بالا (ص ۳۰۴) -

(۷) (كشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

شاته چه یهودی پټ شوي وی به وانی ای مسلمانان دا زما شاته یهودی پټ شوي ناست دي دا قتل کړه.

د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د دي حديث مفهوم او مضمون هم هغه دي چه د تير شوي حديث وو، البته دا خبره ښکاره کړي شويده چه دواړو احاديثو کښې د يهوديانو سره د جنگ ذکر دي او دا به قيامت سره نژدې وي او د قيامت د واقع کيدو د پاره به د علامت په توگه وي. اسلام به د عيسى عليه السلام د نازلیدو پورې باقی وي. په احاديث باب کښې دي طرف ته اشاره ده چه د اسلام دين به د حضرت عيسى عليه السلام د نازلیدلو پورې باقی وي خکه چه هم هغه به دجال سره جنگ کوي او يهوديان خوک چه به د دجال منونکی او تابعدار وي د هغوی به هم جرړې پرې کوي. (۱)

په دي سلسله کښې به نور تفصيل انشاء الله کتاب المناقب کښې (باب علامة النبوة) لاندې راځي. د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث باب ترجمه الباب سره مطابقت ښکاره دي او هغه د حديث په دي جمله کښې دي. ((لا تقوم الساعة حتى تقاتلوا اليهود....)). (۲)

۹۳- باب: قتال التُّرك

د ترجمه الباب مقصد: د دي ترجمه الباب نه امام بخاري رحمه الله د يو روايت د تضعيف طرف ته اشاره کړيده. په کوم کښې چه راځي ((أتركوا الترك ما تركوكم)) يا ((اتركوا الترك ما ودعوكم)) (۳) يعنی چه تركومي ترك تاسو پرېږدي نو ترهغه وخت پورې تاسو هم هغوی سره څه غرض مه کوي. د دي روايت نه خو دا معلومېږي چه تركيانو سره جنگ نه دی کول پکار، نو امام بخاري رحمه الله دلته دا ښائي چه نه که چرې موقع راشي نو هغوی سره هم په جنگ کولو کښې څه بدې نشته. خکه چه حضور اکرم صلی الله علیه و آله پخپله د قيامت په علاماتو کښې د دي ذکر کړيدي چه په راتلونکي زمانه کښې به قيامت سره نژدې نژدې تركيانو سره هم قتال او جهاد وي. د تركيانو د نسل باره کښې تحقيق: د تركيانو په اصل کښې اختلاف دي چه دوی د چا نسل سره تعلق لري. علامه خطابي رحمه الله فرمائي چه ترك د حضرت ابراهيم عليه السلام د يوې وينځې (قنطوره) د نسل نه دی، د دي وينځې ډير زيات اولاد اوشو او هم د دي د نسل نه ترك هم دی. (۴)

(۱) (شرح ابن بطلال (ج ۵ ص ۱۰۷) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۳) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۹) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۹) -

(۳) (الحديث أخرجه أبوداؤد في سننه، أبواب الملاحم باب في النهي عن تهيج الترك والحبشة رقم (۳۱۷۸) والبيهقي في سننه (۴۳۰۲) والنسائي في الصغرى، أبواب الجهاد باب غزوة الترك والحبشة رقم (۳۱۷۸) والبيهقي في سننه الكبرى (ج ۹۲ ص ۱۷۶) كتاب السير باب ماجاء في النهي عن تهيج الترك والحبشة، والسيوطي في اللآلي المصنوعة في الأحاديث الموضوعة (ج ۱ ص ۸) بقية المناقب، وقال: موضوع، والكناني في تنزيه الشريعة المرفوعة (ج ۲ ص ۳۲) باب في مناقب ومثالب متفرقة، (ج ۲ ص ۲۱۳) كتاب النكاح الفصل الثالث وابن الجوزي في الموضعات (ج ۲ ص ۲۳۵) كتاب الجهاد باب في السبي والطيراني في الكبير (ج ۱۹ ص ۳۷۵) رقم (۸۸۲)

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۱۹۹) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۴) -

او علامه کراع رحمته الله فرمائی چه ترك هم هغه خلق دی کومو ته چه (دیلیم) وائی خو په دې قول باندې دا اعتراض شویدی چه دیلم د ترکو یو قسم دې. (۱)
 علامه ابن عبدالبر رحمته الله فرمائی چه ترك د یافث بن نوح علیه السلام اولاد نه دی او د دوی ډیر زیات قسمونه دی. په دوی کښې د ښاریو خلق، د قلعه گانو اوسیدونکی او د غرونو په څو کو اوسیدونکی هم دی او د صحراگانو اوسیدونکی هم. (۲)
 او د حافظ وهب بن منبه رحمته الله قول دې چه ترك د یاجوج او ماجوج د تره خامن دی. داسې اوشود چه کله حضرت ذوالقرنین سکندری دیوال جوړ کړو نو د یاجوج ماجوج څه کسان غائب وو، نو هغوی ئی بهر پریخودل په دې وجه هغوی ته ترك وائی. (۳)

[۲۷۹] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ قَالَ سَمِعْتُ الْحَسَنَ يَقُولُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ تَغْلِبٍ (۳) قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ تُقَاتِلُوا قَوْمًا يَنْتَعِلُونَ نِعَالَ الشَّعْرِ وَإِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ تُقَاتِلُوا قَوْمًا عِرَاضُ الْوُجُوهِ كَأَنَّ وُجُوهُمْ الْمَجَانُ الْمُطْرَقَةُ [۳۹۷]

تراجم رجال

- ۱- ابوالنعمان: دا ابوالنعمان محمد بن الفضل سدوسی رحمته الله دې. د دوی تذکره ((کتاب الإیمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: الدین النصیحة...)) لاندې راغلي ده. (۵)
  - ۲- جریر بن حازم: دا ابوالنضر جریر بن حازم بن زید ازدي بصری رحمته الله دې. (۶)
  - ۳- حسن: دا مشهور تابعی حضرت حسن بصری رحمته الله دې، د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب «وإن طائفتان من المؤمنین اقتتلوا...»)) لاندې تیرشوی دی. (۷)
  - ۴- عمرو بن تغلب: دا عمرو بن تغلب عهدی ضمری رحمته الله دې. (۸)
- قوله: قال: قال النبی صلی الله علیه وسلم: إن من أشراط الساعة أن

(۱) (حواله بالا-

(۲) (حواله بالا-

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۰) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۴) -

(۴) (قوله: عن عمرو بن تغلب رضی الله عنه: الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی المناقب باب علامات النبوة فی الإسلام رقم (۳۵۹۲) وابن ماجه أبواب الفتن باب الترك رقم (۴۰۹۸) -

(۵) (کشف الباری (ج ۲ ص ۷۶۸) -

(۶) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الصلاة باب الخوخة والممر فی المسجد -

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۲۰) -

(۸) (د دوی د حالاتو د پاره اوگوری کتاب الجمعة باب من قال فی الخطبة بعد الشاء: أما بعد -

تقاتلوا قوما ينتعلون نعال الشعر: حضرت عمرو بن تغلب رضی اللہ عنہ فرمائی کہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی کہ بیشک د قیامت پہ علامو کنبی یوہ علامہ دا ہم دہ چہ تاسو بہ داسی قوم سرہ جنگ کوئی چہ د وینستو خپلنی بہ اچوی.

د وینستو خپلی اچولو مطلب: قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ د حدیث د دې جملې ((ينتعلون نعال الشعر)) دوه مطلبونه بیان کړی دی.

① یو دا چہ هغه خلق به د وینستونه رسنی او غړی بیابه د دغه رسو نه خپلنی جوړوی.
 ② دا هم وئیلې شوی دی چہ د هغوی د سر وینسته به ډیر گنړ او اوږده وی چہ کله هغوی وینسته رازوړندوی نوهغه به د لباس په شان وی چہ د هغوی د پښو پورې به وی د خپلو په شان (۱)
 یاد داسې څرمنو چہ په هغې وینسته لگیدلې وی هغه خپلنی به استعمالوی. چہ د هغوی په علاکو داسې سخته واوره ورپری چہ په نورو علاکو کنبی نه وی، نو د دې د پاره چہ پښې د واورې د سختی او نقصان نه بچ کړشی.

قوله: وإن من أشراط الساعة أن تقاتلوا قوما عراض الوجوه، كأن وجوههم

المجان المطرقة: او بیشک د قیامت د علامونه (دا هم دہ چہ) تاسو به یو داسې قوم سرہ جنگ کوئی د چا مخونه چہ به پلن وی لکه چہ هغه پلن ډهالونه دی.

د المجان المطرقة معنی: ((المجان)) جمع د مجن ده، د دې معنی ډهال ده.

او د ((المطرقة)) په راء کنبی دوه احتمالات دی. تخفیف سره مطرقة ده یا تشدید سره مطرقة ده.

(۲) که د تشدید سره وی نو ((المجان المطرقة)) معنی ده هغه ډهال چہ په یو بل باندې ورختلې او قط په قط وی. ابن قرقول دا قول د بعض خلقو طرف ته منسوب کړیدی (۳)

او که چرې مطرقة بغیر د تشدید نه وی نو علامه خطابي رحمۃ اللہ علیہ د دې معنی دا بیان کړیده چہ هغه ډهال په کوم چہ اوسپنه خپړولې شوې وی (۴) کپړی داسې چہ اوسپنه پلنه کړی او هغه په ډهال وغیره باندې وراوخیژوی. د دې د پاره چہ غشی وغیره په دې اثر اونه کړی.

همدغه معنی ډیره واضحه ده. اکثر و شارحینو حضراتو همدغه معنی بیان کړیده.
 تشبیه په کوم څیز کنبی ده؟ حدیث شریف کنبی نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د ترک قوم د مخونو د پلنوالی د هغه ډهال سره تشبیه ورکړیده په کوم چہ اوسپنه ورخیژولې شوې وی. نو علامه خطابي فرمائی لکه چہ څنگه ډهال راپرسیدلې وی دغه شان به د دوی مخونه پلن او اننگی راپرسیدلی وی. (۵)

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۰) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۰) -

(۳) (حواله بالا -

(۴) (أعلام الحديث (ج ۲ ص ۴۰۵) وحواله بالا -

(۵) (حواله بالا -

او قاضی بیضاوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم د هغوی مخونوته د دھال سره تشبیه ورکړې وه چه خورشوی وی او گول وی او دا تشبیه د مخونو د مضبوطیا او د غوښې په زیاتوالی کښې دی. (۱)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت. د حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث په معنی کښې دی. ځکه چه نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد ((عراض الوجوه، کان وجوههم المجان المطرقة)) د ترکو صفت دې. (۲)

لکه څنگه چه د باب په وړاندینی حدیث شریف کښې په صراحت سره راځی.
[۲۷۷۰] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنْ الْأَعْرَجِ قَالَ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۲) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقَاتِلُوا التُّرْكَ صِغَارَ الْأَغْيُنِ حُمُرَ الْوُجُوهِ ذُلْفُ الْأَنْوْفِ كَأَنَّ وَجُوهَهُمُ الْمَجَانُ الْمَطْرَقَةُ وَلَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقَاتِلُوا قَوْمًا نَعَاهُمُ الشَّعْرُ [۲۷۷۱، ۳۳۹۴-۳۳۹۶]

تراجم رجال

۱- سعید بن محمد: دا امام سعید بن محمد بن سعید جرمی کوفی رحمۃ اللہ علیہ دې. ابو محمد یا ابو عبید الله ددوی کنیت دې. (۴)

دې د عبدالرحمن بن عبدالملک بن ابجر، ابو تمیله یحیی بن واضح، یعقوب بن ابراهیم بن سعد، ابواسامة، مطلب بن زیاد، ابو عبیده الحداد، حاتم بن اسماعیل، یحیی بن سعید الاموی او امام ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ نه د حدیث روایت کوی.

او د هغه نه امام بخاری، امام مسلم، ذهلی، ابوزرعه، عبدالله بن احمد، عبدالاعلی بن واصل، ابن ابی الدنيا، عباس دوری رحمۃ اللہ علیہ او یولوی دله روایت کوی. (۵)

امام ابوداؤد او امام ابن ماجه رحمۃ اللہ علیہ د ده نه د امام ذهلی په واسطه روایت اخستې دې. (۶)
امام یحیی بن معین رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ((صدوق)) (۷)

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۰) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۴) وشرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۸۰) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۰) -

(۳) (قوله: أبوهريرة رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً كتاب الجهاد باب قتال الذين ينتعلون الشعر رقم (۲۹۲۹) وكتاب المناقب باب علامات النبوة فى الإسلام رقم (۳۵۸۷، ۳۵۹۰-۳۵۹۱) ومسلم كتاب الفتن باب لا تقوم الساعة حتى يمر الرجل بقبر.... رقم (۷۳۱۰) وأبوداؤد أبواب الملاحم باب فى قتال الترك رقم (۴۳۰۳) والترمذى أبواب الفتن باب ماجاء فى قتال الترك رقم (۲۲۱۶) والنسائى كتاب الجهاد باب غزوة الترك والحبشة رقم (۳۱۷۹) وابن ماجه أبواب الفتن باب الترك رقم (۴۰۹۶، ۴۰۹۸) -

(۴) (سير أعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۳۷) وتهذيب الكمال (ج ۱۱ ص ۴۵) تاريخ بغداد (ج ۹ ص ۸۷) -

(۵) (شيوخ او تلامذه د پاره او گورنى تهذيب الكمال (ج ۱۱ ص ۴۵-۴۶) -

(۶) (تهذيب الكمال (ج ۴ ص ۷۶) -

(۷) (تاريخ بغداد (ج ۹ ص ۸۸) وتهذيب الكمال (ج ۱۱ ص ۴۶) -

امام ابو زرعه دمشقی رحمته فرمائی ((سألت ابن دینار ابن ابی شیبہ عنه، فأثنى عليه، وذاكرت أحمد بن حنبل عنه بأحاديث، فعرفه، وأثنى عليه، وقال: صدوق، كان يطلب معنا الحديث)) (۱)

یعنی ذابن نمیر او ابن ابی شیبہ نہ ما ذہغوی بارہ کنبی تپوس اوکپو نو دې دواپو ذ سعید بن محمد تعریف اوکپو. اوذہغوی نہ روایت شوی بعضو احادیثو بارہ کنبی ما ذ احمد بن حنبل رحمته سرہ مذاکرہ اوکپہ نو ہغہ دې اوپیژندلو. ذہغہ تعریف نی اوکپو او وئی فرمائیل چہ ہغہ صدوق دې. ہغہ بہ زمونہ سرد سرد حدیث طلب کول.

امام ابو داؤد رحمته فرمائی ((ثقة)) (۲)

دې نہ علاوہ ابوحاتم (۳) علامہ ذہبی (۴) او ابن حبان رحمته ہم ذ دوی توثیق کپیدی. (۵) لیکن پہ ہغوی باندې خہ نہ خہ ذ تشیع ہم غلبہ وہ. (۶) خو دیرو ائمہ رجالو د حدیث ذ دە توثیق کپې دې نو دې پہ دې وجہ ډیر خطرناک نہ دې. (۷) دامام بخاری نہ علاوہ امام مسلم، ابو داؤد او ابن ماجہ رحمته ہم ذ دوی نہ روایت اخستی دی. (۸) ذ دوی انتقال پہ کال ۵۲۳۰ھ کنبی شوی دې. (۹) رحمہ اللہ تعالیٰ رحمۃ واسعہ.

۲- يعقوب: دا ابویوسف یعقوب بن ابراہیم بن سعد بن ابراہیم زہری رحمته دې. ذ دوی تذکرہ ((کتاب العلم باب ما ذکر فی ذہاب موسی صلی اللہ علیہ وسلم...)) لاندې تیرہ شوې ده. (۱۰)

۳- أبي: دا ابراہیم بن سعد بن ابراہیم بن عبدالرحمن بن عوف رحمته دې. ذ دوی مختصر تذکرہ ((کتاب الإيمان باب تفاضل أهل الإيمان...)) (۱۱) لاندې او تفصیلی حالات ((کتاب العلم)) پہ مذکورہ باب کنبی راغلی دی. (۱۲)

(۱) تہذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۴۶) وسیر أعلام النبلاء (ج ۱۰ ص ۶۳۸) -

(۲) تاریخ بغداد (ج ۹ ص ۸۸) وحوالہ بالا -

(۳) تہذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۴۶) وتہذیب التہذیب (ج ۴ ص ۷۷) -

(۴) (الکاشف (ج ۱ ص ۴۴۳) ومیزان الاعتدال (ج ۲ ص ۱۵۷) وسیر أعلام النبلاء (ج ۱۰ ص ۶۳۷) -

(۵) تہذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۴۶) وتہذیب التہذیب (ج ۴ ص ۷۷) -

(۶) تہذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۴۶) وتہذیب التہذیب (ج ۴ ص ۷۷) وتعلیقات تہذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۴۶) -

(۷) قال ابراہیم بن عبد اللہ بن ابراہیم المخزومی: کان سعید الجرمی إذا قدم بغداد نزل علی أبی. وکان أبو زرعة الرازی یجین، کل یوم ینتقی علیہ ومعہ نصف رغیف، وکان إذا حدث فجاء ذکر النبی صلی اللہ علیہ وسلم سکت، وإذا جاء ذکر علی بن أبی طالب، قال: صلی اللہ علیہ وسلم. انظر تاریخ بغداد

(ج ۹ ص ۸۸) وتہذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۴۶) وكشف الباری کتاب العلم (ج ۳ ص ۱۳۷) -

(۸) تہذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۴۵) والکاشف (ج ۱ ص ۴۴۳) -

(۹) (سیر أعلام النبلاء (ج ۱۰ ص ۶۳۸) -

(۱۰) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۳۱) -

(۱۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۲۰) -

(۱۲) (کشف الباری (ج ۳ ص ۳۳۳) -

۳- صالح: دا ابوصالح بن کيسان مدنی رضی اللہ عنہ دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب تفضل أهل الإیمان فی الأعمال)) لاندې تیرشوی دی. (۱)

۵- الاعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنی قرشی رضی اللہ عنہ دې. د دوی مختصر تذکره ((کتاب الإیمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم)) کښې راغلې. (۲)

۶- ابوهریره: دامشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دې، د ده حالات ((کتاب الإیمان باب أمور الإیمان)) لاندې راغلې دی.

قوله: قال أبوهريرة رضي الله عنه: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تقوم الساعة حتى تقتلوا الترك صغار الأعين، حمر الوجوه، ذلف الأنوف، كأن

وجوههم المجان المطرقة: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمائی چې رسول الله ﷺ فرمائيلى قیامت به تر هغه وخته پورې نه قائمېږي تر کومې پورې چې تاسو د وړو سترگو، سرو مخونو او هوارو پوزو والا ترکیانو سره جنگ اونه کړئ لکه چې د هغوی مخونه پلن پلن ډهالونه دي. دلته په دې حدیث کښې د دې خبرې تصریح راغله چې په تیرشوی حدیث کښې قوماً راغلي وو هغې نه مراد ترک دي، بیا د ترکو د نورو صفتونو ذکر دې چې هغوی د وړو سترگو والا دي، سره مخونه به نې وی او د هغوی پوزې به هوارې وی.

د ذلف الأنوف تحقیق: د ذلف ذال د معجمه په ضمه سره اذلف جمع ده او د الأذلف معنی د وړې او هوارې پوزې والا، په نورو الفاظو کښې چیتې پوزې والا هم وئیلی شی. (۳)

او أنوف جمع د أنف ده. لکه چې د فلس جمع فلوس ده، د دې معنی پوزه ده. پوزې ته أنف ځکه وائی چې په مخ باندې د ټولو نه ښکاره او وړاندې راوتلې څیز هم پوزه ده. او هر اول او وړاندې زیات شوی څیز ته أنف وائی. (۴)

قوله: ولا تقوم الساعة حتى تقتلوا قوماً نعالهم الشعر: او قیامت به تر هغه وخته پورې قائم نشي تر کوم وخت پورې چې تاسو یوداسې قوم سره جنگ اونه کړئ د چا څپلنی چې به د وینتو وی. د دې جملې تشریح په د ما قبل په حدیث کښې راغلې ده.

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۲۱) -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۱) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۱) وفتح الباری (ج ۹ ص ۱۰۵) وشرح الأبی والسنوسی علی مسلم (ج ۷ ص ۲۵۲) -

(۴) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۱) قال الخلیل: أنف اللحية طرافها وأنف كل شيء أوله... وأنف الجبل أوله وما بذالك منه. انظر معجم مقابيس اللغة مادة أنف (ج ۱۴ ص ۲۰۰) -

په حدیث کنبې ذکرشوی صفات د کوم قوم دی؟ د حضرت عمرو بن تغلب او حضرت ابوهریره رضی الله عنهما د حدیث نه معلومیږي چه هغه قوم د چا مخونه چه د پلنو د هالونو په شان وی او د کوم قوم خپلنی چه د ویستو وی په دې کنبې فرق دې او د دواړو مصداق جدا جدا قومونه دی. ځکه چه حضور صلی الله علیه و آله دواړه قومونه جدا جدا مستقلاً ذکر کړی دی. نو د حدیث دوه جزونه دی:

((ان من أشرف الساعة أن تقاتلوا قوما ينتعلون نعال الشعر)) او ((ان من أشراط الساعة أن تقاتلوا قوما

عراض الوجوه، كأن وجوههم المجان المطرقة)) ((کما فی حدیث عمرو بن تغلب رضی الله عنه))

نو حافظ ابن حجر او د بعض نورو محدثینو رائي ده چه دا د دوو مختلفو ډلو یا قومونو طرف ته اشاره ده. د حدیث اولنی جمله تر کوسره متعلق دې. د کوم تصریح چه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه په حدیث کنبې هم موجود ده او د دوئمې جملې تعلق بابک خرمی فرقي سره ده. (۱) بابک الخرمی او د هغه فرقه: د خلیفه مامون الرشید په زمانه کنبې یو سړې تیر شوې دې. د کوم نوم چه بابک وو او خرمی - بضم ډوله و تشدید ثانیه (۲) سره مشهور وو. دا د یو زندیق قسم فرقي مشر وو، په کوم کنبې چه محرمات حلال وو. د مامون په زمانه کنبې دې فرقي ښه غلبه او قوت حاصل کړو او د عجم ډیر ښارونه مثلاً "طبرستان" او "ری" وغیره باندې قابض شو او آخر په کال ۲۲۲ هـ کنبې د خلیفه معتصم په زمانه کنبې دې جهنم ته اور سیدلو. (۳)

امام اسماعیلی د محمد بن عباد په طریق سره نقل کړی دی هغه فرمائی چه ماته دا خبره رارسیدلې ده چه د بابک د ملگرو خپلنی د ویستو وې. (۴)

د اسماعیلی د دې طریق نه استدلال کولو سره حافظ ابن حجر پورتنې قول پیش کړېدې. خود علامه عینی او حافظ قسطلانی رحمهما میلان هغه طرف ته دې چه د دواړو جملو مصداق هم یو قوم یعنی ترک دی. (۵)

د مسلم شریف د بعض روایاتو نه هم د علامه عینی وغیره د رائي تائید کیږي خاص کر د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د روایت چه د سهیل عن أبيه په طریق سره مروی دې، دهغې الفاظ دادی: ((لا تقوم الساعة حتى يقاتل المسلمون الترك قوما وجوههم كالاجان المطرقة، يلبسون الشعر، ويشون في

الشعر)) (۶)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۴) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۰) -

(۲) (قال الإمام ياقوت الحموي: خرم ..... وهو رستاق بأردبيل؟ قال نصر: وأظن الخرامية الذين كان منهم بابك الخرمي نسبوا إليه وقيل: الخرمية فارسي معناه: الذين يتبعون الشهوات ويستبيحونها. معجم البلدان (ج ۲ ص ۳۶۲) -

(۳) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۴) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۱) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۰) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۶) -

(۶) (صحيح مسلم كتاب الفتن باب لا توم الساعة حتى يمر الرجل بقبر أخيه... رقم (۷۳۱۳) -

اوگورنی په دې روایت کښې د ترکو همدغه صفت بیان کړېشویډې چه هغوی وینسته اغوندی او په وینستو کښې گرځی، یعنی د هغوی په بدنونوباندې د وینستو لباس او په پښوکښې د وینستو خپلشی به وی.

خو په دې دواړو قسم روایتونوکښې داسې تطبیق ورکولې شی چه د وینستو اغوستل ترک او غیر ترک په مینځ کښې مشترک څیز دې. کله ئی د ترکو د علامت په توگه ذکر کړو او کله د نورو قومونو د علامت په توگه لباس شعر ذکر کړې شو (۱)

په دې وجه په روایاتوکښې هیڅ منافات نشته اونه د یو راجح او بل مرجوح گرځولو ضرورت دې.

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت د باب وړاندینې حدیث په مقابله کښې زیات ښکاره دې ځکه چه هلته د ترک - تصریح نشته خو دلته د ترک - تصریح هم موجود ده. (۲)

د باب په دواړو روایتونوکښې حضور د ترکیانو سره جنگ کولو ذکر فرمائیلې دې نو که موقع راشی نو هغوی سره په جنگ کولو کښې هیڅ بدیت نشته.

د ترکو متعلق احادیثوباره کښې یو وضاحت: نبی اکرم ﷺ په مختلفو احادیثوکښې د ترکو په واضح الفاظوکښې خرابې بیان کړیدې او هغوی سره ئی د جنگ فضیلت خودلې دې. د دې همدغه وجه ده چه هغه وخت هغوی د کفر او شرک په تیارو کښې ډوب شوې وولیکن د نن معامله څه بل څه ده چه هغوی ټول مسلمانان شوی دی، په دې وجه مناسب همدغه ده چه د هغوی د بدنامشی علامت لرې کړی شي.

حضرت شاه صاحب رحمته فرمائی چه ماته د یو قوم متعلق دا علم نشته چه هغه ټول په ټول مسلمانان شوی وی، سوا د عربو، ترکو او افغانیانو، نو په دوی کښې چه چا هم کفر اختیارکړو نو هم د اسلام د قبلولو نه پس ئی کړیدې یعنی په شروع کښې هغوی هم مسلمانان وو. په فیض الباری کښې دی:

((وإنما وردت الأحادیث فی ذمهم لكونهم كفارا إذ ذاك، أما اليوم فإنهم أسلموا جميعاً، فينبغي أن يرتفع عنهم ميسم السوء، ولا أعرف قوماً أسلموا كلهم إلا العرب والترك والأفغان، فإنه لم يكفر من كفر منهم إلا بعد إسلامه)) (۳)

۹۵- بَاب: قِتَالِ الَّذِينَ يَنْتَعِلُونَ الشَّعَرَ

د ترجمه الباب مقصد: اوس په تیر شوی باب کښې دا خبره راغلې ده چه حافظ صاحب د دې امر قائل دې چه هغه خلق کوم چه د وینستو خپلشی اچوی د ترکو نه علاوه څوک بل قوم دې. په دې صورت کښې به د ترجمه الباب مقصد دا وی چه تیر شوې باب د ترکیانو سره د

(۱) (تکملة فتح الملهم (ج ۶ ص ۲۲۷) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۲۰۱) -

(۳) (فیض الباری (ج ۳ ص ۴۳۸) -

جنگ کولو باره کښې وو چه یوه زمانه به داسې راشي چه تاسو به ترکیانو سره جنگ کونی او دا به ((اشراط الساعة)) د قیامت د علامونه وی.

اوس دلته دا ترجمه قانمولو سره دا خبره فرمائی چه د قیامت د علامونه یوه داهم ده چه مسلمانان به د وینستو خپلنی اچونکو سره جنگ کوی.

خو د علامه عینی او حافظ قسطلانی رحمتهما رانې خودا وه چه په تیر شوی باب کښې ذکر کړیشوی صفوتونه هم د یو قوم یعنی ترکو دی نو موجوده باب به د اشکال نه خالی نه وی ځکه داسې به ترجمه مکرر یعنی په دویم ځل شي. ښکاره خبره ده چه کله ترک او د وینستو خپلنی اچونکی خلق یو قوم دې نو د نوې سر نه د ترجمه قانمولو هیڅ ضرورت نشته؟ (۱)
د دې اشکال (تکرار ترجمه) ختمولو کوشش خو علامه عینی ښه کړیدې لیکن د دې هیڅ فائده نشته، مثلاً فرمائی:

((أی هذا باب فی بیان قتال القوم الذین ینتعلون الشعر، وهم أيضًا من الترك کمال ذکرنا، ولکن لما روی الحدیث المذكور فی الباب السابق عن أبی هريرة رضی الله عنه من وجه آخر عقده هذه الترجمة لأن لفظ أبی هريرة فی الحدیث الماضي «لا تقوم الساعة حتى تقتلوا قومًا نعالهم الشعر»، وقع فی آخر الحدیث، وهو فی هذا الحدیث وقع فی صدره)) (۲)

یعنی دا باب د هغه خلقو سره د جنگ په باره کښې دې چه د وینستو خپلنی به نې اچولې وی او هغه هم د ترکونه دی لکه چه مونږ ذکر کړل، لیکن امام بخاری رحمتهما د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه په وړاندینی باب کښې ذکر شوی حدیث دلته ذکر کړو نو د دې د پاره نی جدا ترجمه قائمه کړه ځکه چه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د حدیث دا الفاظ ((لا تقوم الساعة حتى تقتلوا قومًا نعالهم الشعر)) د تیر شوی باب د حدیث په آخر کښې راغلې وو او همدغه الفاظ د حدیث باب په شروع راغلی دی.

گورنې د دې خبرې په ظاهره هیڅ فائده نه ښکاری چه د یو حدیث په یو طریق کښې یوه جمله د حدیث په شروع کښې وی او هم هغه جمله په بل طریق کښې آخره کښې راغلې وی او د دې د پاره د جدا باب قانمولو ضرورت پریوځی. په دې وجه حضرت شیخ الحدیث

مولانا محمد زکریا کاندهلوی رحمتهما فرمائی ((وهذا كما ترى لا يجدى شيئاً)) (۳)

حضرت کاندهلوی رحمتهما نور فرمائی چه زما په نزد ډیر بهتر دا دی چه اوونیلې شی چه د امام بخاری دا مستقل ترجمه د دې خبرې اشارې کولو دپاره فرمائیلې ده چه د وینستو خپلنی اچونکو په مصداق کښې اختلاف دې، لکه چه په تیر شوی باب کښې د هغې څه لږ ډیر تفصیل راغلې دې او یوقول داهم دې چه دا د خوارجو سره تعلق لرونکې یو قوم دې. (۴)

(۱) (الأبواب والتراجم (ج ۱ ص ۱۹۹) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۲۰۲) -

(۳) (الأبواب والتراجم (ج ۱ ص ۱۹۹) -

(۴) (حواله بالا -

دا خبره هم کولې شی چه مصنف رحمته الله علیه دلته کومه ترجمه قائمه کړیده دا د ترکود ترجمه نه عام ده یعنی یو خو ترک داسې قسم خپلنی اچوی په کومو چه وینسته وی او که نور خلق هم داسې وی نو هغوی سره به هم جنگ کولې شی.

[۲۷۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ الزُّهْرِيُّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقَاتِلُوا قَوْمًا نَعَاهُمُ الشُّعْرُو لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقَاتِلُوا قَوْمًا كَأَنَّ وُجُوهَهُمُ الْمَجَانُّ الْمَطْرَقَةُ

تراجم رجال

۱- علی بن عبد الله: دا امام علی بن عبدالله ابن المدینی رحمته الله علیه دی. د ده حالات ((کتاب العلم باب الفهم فی العلم)) لاندې تیرشوی دی. (۲)

۲- سفيان: دا امام سفيان بن عيينه رحمته الله علیه دی، د دوی حالات ((بدع الوحي)) کښې د رومبي حديث په ضمن کښې مختصراً (۳) او ((کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا...)) په ذیل کښې تفصیلاً راغلي دي. (۴)

۳- زهري: دا مشهور امام حديث ابن شهاب زهري رحمته الله علیه دی. د دوی تذکره ((بدع الوحي)) د دریم حديث په ذیل کښې اجمالاً راغلي ده. (۵)

۴- سعيد بن المسيب: دا امام التابعين حضرت سعيد بن المسيب قرشي مخزومي رحمته الله علیه دی. د دوی تذکره ((کتاب الايمان باب من قال: إن الايمان هو العمل)) لاندې راغلي ده. (۶)

۵- أبي هريرة: وړاندینې سند او گورثی (۷) د حديث مکمله تشریح اوس په تیرشوی باب کښې بیان کړی شوه. د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت د حديث ترجمه سره مطابقت واضح دي چه په دي جمله کښې دي: ((لا تقوم الساعة حتى تقاتلوا قوما نعايهم الشعر)).

قَالَ سُفْيَانُ وَزَادَ فِيهِ أَبُو الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَوَايَةً صَغَارَ الْأَعْيُنِ ذُلْفَ الْأُنُوفِ كَأَنَّ وُجُوهَهُمُ الْمَجَانُّ الْمَطْرَقَةُ [ر: ۲۷۷]

(۱) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث مر تخريجه آنفا في الباب السابق -

(۲) (كشف الباري (ج ۳ ص ۲۹۷) -

(۳) (كشف الباري (ج ۱ ص ۲۳۸) -

(۴) (كشف الباري (ج ۳ ص ۱۰۲) -

(۵) (كشف الباري (ج ۱ ص ۳۲۶) -

(۶) (كشف الباري (ج ۲ ص ۱۵۹) -

(۷) (كشف الباري (ج ۱ ص ۶۵۹) -

د مذکورہ عبارت مقصد: امام بخاری رحمہ اللہ مقصد د دې عبارت نه دا دې چه سفیان بن عیینہ د حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ دا حدیث په بل طریق باندې نقل کړېدې. یو طریق خو هغه دې چه د باب په شروع کښې تیرشو او دوئم د ابوالزناد عن الاعرج دې. او په دې دوئم طریق کښې د ابوالزناد نه دا اضافه هم شویده. ((صغار الأعین، ذلف الأنوف، کان وجوہہم المجان المطرقة)) چه د هغوی سترگې به وړې او پوزې چټې وې لکه چه د هغوی مخونه پلن پلن پدالونه دي. بیا دوئم خبره دا ده چه دا تعلیق نه دې لکه چه صاحب التلویح علامه علاء الدین مغلطانی رحمہ اللہ ته دا مغالطه لگیدلې ده بلکه سابقه سند سره موصول دې. (۱)

د رواية مطلب: حافظ ابن حجر فرمائی چه د حضرت سفیان بن عیینہ دا قول ((رواية)) عن النبي صلى الله عليه وسلم په عوض کښې دې. اسماعیلی دا روایت د ((محمد بن عبادة عن سفیان)) په طریق سره په دې الفاظو نقل کړېدې. ((عن النبي صلى الله عليه وسلم)) دغه شان د تیرشوی باب دوئم حدیث کوم چه د الاعرج نه مروی دې په دې کښې هم ((قال رسول الله صلى الله عليه وسلم)) الفاظ وارد شوی دي. (۲)

د حافظ د دې ارشاد خلاصه دا شوه چه حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ کوم دا الفاظ ((صغار الأعین، ذلف الأنوف، کان وجوہہم المجان المطرقة)) اضافه کړی دی دا اضافه ئی د خپل طرف نه نه ده کړې او دا د هغه خپل قول نه دې بلکه دا الفاظ هم د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نه مروی دي او د هغوی نه ئی مرفوعاً نقل کوي، نو حاصل دا چه ((رواية)) لفظ د حدیث مرفوع کیدلو دپاره راوړلې شو. او علامه کرمانی رحمہ اللہ د دې لفاظ تشریح په بل انداز کښې فرمایلې. هغوی لیکي: ((قوله: «رواية»، بالنصب، أي زاد على سبيل الرواية، لا على طريق المذاكرة، أي قاله عن النقل والتحمل، لا عند القال والقيال)) (۳)

یعنی د ((رواية)) لفظ منصوب دې او مطلب دا دې چه هغه دا زیاتوالې روایت کولو سره نقل کړېدې، صرف د حدیث د مذاکرې په توگه نه، یعنی هغوی دا اضافه نقل و اداء حدیث په وخت کښې ارشاد فرمائی.

خو په تیرشوی او زموږ د دې باب په روایت کښې فرق دې چه په دې کښې ((حمر الوجوه)) زیاتوالې مروی دي او ((صغار الأعین)) الفاظ په دې کښې نشته، د کوم اضافه چه زموږ د وړاندې په دې باب کښې موجود دي. (۴)

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۵) وتغلیق التعلیق (ج ۳ ص ۴۷) -

(۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۵) وفتح المغیث بشرح ألفیة الحدیث (ج ۱ ص ۱۴۴) النوع الرابع من الفروع السبعة

(۳) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۲۰۲) وشرح الکرماني (ج ۱ ص ۱۷۹) -

(۴) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۵) -

۹۶- بَاب: مَنْ صَفَّ أَصْحَابَهُ عِنْدَ الْهَرَمَةِ وَنَزَلَ عَنْ دَابَّتِهِ وَاسْتَنْصَرَ

د ترجمه الباب مقصد: د دې باب لاندې امام بخاری دا خودلی دی که سرې د پښیمانتیا او ماتې په وخت کښې خپل هغه ملگری چه روستوشوی نه دی د نوې سر نه صف بندی او کړی. د سورلۍ نه راکوز شی او د دښمن په مقابلې کښې د الله تعالی نه مدد او غواړی نو د دې اصل په سنت کښې موجود دې. اود باب لاندې مصنف رحمته د غزوه حنین مشهوره واقعه بیان کړیده. (۱)

لیکن امام بخاری رحمته چه کوم صورت دلته بیان کړیدی دا څه قانون نه دې چه هم داسې به کولې کیږی لکه چه نبی اکرم صلی الله علیه و آله په جنگ حنین کښې کړی وو. بلکه د مصنف رحمته مقصد دا دې که چرې داسې د هزیمت نه پس چرته دوباره د حملې کولې اهتمام وی نو په دې کښې هیڅ نقصان نشته اود دې اصل په سنت کښې موجود دې نو په دې وجه د دې خبرې هم گنجائش شته.

[۲۷۷۲] حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ خَالِدٍ الْحَرَّانِيُّ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو اسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ (۲) وَسَأَلَهُ رَجُلٌ أَكُنْتُمْ قَرَرْتُمْ يَا أَبَا عُمَارَةَ يَوْمَ حُنَيْنٍ قَالَ لَا وَاللَّهِ مَا وَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَكِنَّهُ خَرَجَ شَبَّانُ أَصْحَابِهِ وَأَخْفَأُوهُمْ حُسْرَ الْبَسِّ بِسِلَاحٍ فَأَتَوْا قَوْمًا رَمَاءَ جَمْعٍ هَوَازِنَ وَنَبِيٌّ نَهَرٍ مَا يَكَادُ يَسْقُطُ لَهُمْ سَهْمٌ فَرَشَقُوهُمْ رَشَقًا مَا يَكَادُونَ يُخْطِئُونَ فَأَقْبَلُوا هَذَا إِلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ عَلَى بَعْغَتِهِ الْبَيْضَاءِ وَأَبْنُ عَمِّهِ أَبُو سُفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ يَقُودُ بِهِ فَزَلَّ وَاسْتَنْصَرَ ثُمَّ قَالَ أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ ثُمَّ صَفَّ أَصْحَابَهُ [ر: ۲۷۰۹]

تراجم رجال

د حديث باب داسند بالکل په هغه حضراتو باندې مشتمل دې ((کتاب الإیمان باب الصلاة من الإیمان)) کښې هم تیر شوي دې او د ټولو رجالو د سند حالات هم راغلي دي. (۳)

تنبيه: په حديث باب کښې ذکر کړی شوي واقعي تفصيل (کتاب المغازی) کښې "غزوه حنین" (۴) لاندې راغلي دي، دغه شان د حديث د بعضو جملو او اجزاو تشریحات روستو هم په (کتاب الجهاد) کښې ((باب من قاد دابة غيره في الحرب)) لاندې ذکر کړې شوي دي. خو چه امام بخاری رحمته په دې باب کښې کوم حديث ذکر کړیدی په هغې کښې د څه نورو جملو اضافه هم ده. د هغې تشریح مونږ دلته لاندې بیان کوو.

(۱) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۵) -

(۲) (قوله: البراء رضى الله عنه: الحديث مر تخريجه فى كتاب الجهاد باب من قاد دابة غيره فى الحرب -

(۳) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۲۶-۳۷۶) -

(۴) (كشف الباری كتاب المغازی (ص ۵۳۳-۵۳۵) -

قوله: قال: (لا، والله، ما ولي رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولكنه خرج بان

أصحابه وخفافهم حسرا، ليس بسلاح: حضرت براء بن عازب رضي الله عنه فرمائی نہ، قسم پہ اللہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ دے شاکر پہ خود ہغوی کم عمرہ اصحاب چا سرہ چہ وسلہ نہ وہ ہغوی ورسرہ راغلی وو، نو ہغوی تلی وو.

ذ خفافهم: تحقیق: زمونر پہ ہندی نسخو کنبی ((ولکنہ خرج شہان اصحابہ)) نہ پس ((واخفافهم)) لفظ وارد شوی دی او اخفاف جمع ذ خفیف دہ. (۱)

بیا چہ کومہ نورہ نسخہ دی پہ ہغہ کنبی دوه الفاظ وارد شوی دی اخفاء او خفاف، نو پہ اکثر و نسخو کنبی خو اخفاء دہ چہ ذ خف جمع دہ او ذ خفیف پہ معنی کنبی دی. او دی نہ ہغہ خلق مراد دی چہ خالی لاس وو او ہغوی سرہ خہ وسلہ نہ وہ. یعنی (حسرا لیس معہم سلاح) (۲) او ذ ابوذر، مستملی او حموی نسخو کنبی خفافہم وارد شوی. (۳) چہ ذ خفیف جمع دہ او مراد ترینہ ہم دغہ دی کوم چہ پور تہ ذکر شو، ہغہ خلق کومو سرہ چہ وسلہ نہ وہ. خلاصہ دا شوہ چہ پہ درہ قسمہ نسخو کنبی درہ قسمہ الفاظ وارد شوی دی. کومو کنبی چہ یو ((اخفافہم)) دی کما فی النسخہ الہندیہ خو پہ اکثر و نسخو کنبی دوه الفاظ یعنی ((اخفافہم)) دی او بعض کنبی ((خفافہم)) راغلی.

ذ حسرا: تحقیق: حسر جمع ذ حاسر دہ او حاسر مشتق ذ حسر نہ دی. ذ کوم معنی چہ کولاویدلو او کولاوولو دہ. (۴) لیکن دل تہ مراد حسرا خالی لاس کیدل دی یعنی ہغوی سرہ وسلہ وغیرہ نہ وہ. (۵)

دا ہم وثیلی شوی دی چہ ذ حاسر معنی دا دہ چہ ہغہ سرہ چا سرہ چہ زغرہ او دہال نہ وی. (۶) اودا لفظ ذ حالت پہ بنا منصوب دی او ذ دی ذوالحال ((شہان اصحابہ)) دی. (۷)

ذ لیس بسلاح: جملہ نحوی تحقیق: ذ حدیث جملہ ((لیس بسلاح)) کنبی دوه روایتونہ دی او ذ دواہو روایتونو پہ اعتبار سرہ ترکیب نحوی ہم مختلف کیڑی:

① اکثر و نسخو او روایاتو کنبی ((لیس بسلاح)) باء سرہ دی نو پہ دی صورت کنبی ذ لیس اسم محذوف دی او تقدیر عبارت داسی دی: ((لیس أحدہم متلبسہا بسلاح)) (۸)

(۱) (انظر صحيح البخاري (ج ۱ ص ۱۰۴) طبع قديم كتب خانه کراچی)۔

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۳) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۶)۔

(۳) (حوالہ بالا وأعلام الحديث (ج ۲ ص ۱۴۰۷) النہایۃ فی غریب الحديث (ج ۲ ص ۵۴) وتاج العروس (ج ۶ ص ۹۲-۹۳)۔

(۴) (مصباح اللغات مادة حسر)۔

(۵) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۳) وشرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۸۰) وأعلام الحديث للخطابی (ج ۲ ص ۱۴۰۷)۔

(۶) (حوالہ بالا)۔

(۷) (حوالہ بالا و شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۶)۔

(۸) (حوالہ بالا و شرح الکرمانی (ج ۲ ص ۱۸۰)۔

⑤ بعضو روایاتو کنبې ((حسرا، لیس سلا)) مروی دې یعنی بغیر د بآ او د سلاح د رفع سره نو دا د لیس اسم دې او د دې خبر محذوف دې. یعنی ((لیس سلاح لهم)) (۱)

قوله: فأتوا قوما رماة جمع هوازن وبنی نصر ما یکاد یسقط لهم سهمهم: هغوی د قبیله هوازن او بنو نصر مخې ته راغله (هغوی داسې مشاق غشی ویشتونکی وو چه) د هغوی به یو غشی هم خالی نه تلو.

په پورته ذکر شوی عبارت کنبې ((رماة)) کوم لفظ وارد شویدی هغه د ((رامر)) جمع ده د څه معنی چه ورغورزونکی ده. او دا لفظ خو د ((قوما)) په صفت کنبې واقع کیدونکې دې نو په دې وجه منصوب دې او د ((قوما)) د نصب وجه مفعولیت دې. (۲)

او په جمع هوازن او بنی نصر کنبې دوه احتماله دي:
① دا دواړه علی سبیل البدلیة منصوب وی او قوما مبدل منه وی.
② چه دا دواړه الفاظ مرفوع وی او د مبتدائی محذوف خبر واقع وی یعنی ((هم جمع هوازن وجهم بنی نصر)) نو بهر حال دواړه صورتونه جائز دی. (۳)

قوله: فرشقوهم رشقا ما یکادون یخطئون: رشق د باب نصر نه دې، د دې معنی غشی ویشتل او ورغورزول دی. او علامه داوودی رحمته الله فرمائی چه د حدیث د دې جملې مطلب دا دې چه هغوی به ټول په یوځل په مسلمانانو باندې غشی اووړوی او د غشو باران به پرې اوکړی. (۴)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دې جمله کنبې دې ((فنزله واستنصر)) (۵) چه نبی کریم صلی الله علیه و آله د خپلې سورلۍ (سپین قچر) نه راکوز شو او د الله تعالی نه ئی فتح او امداد او غوښتلو. او د جنگ په شروع کنبې هغوی د ماتې سره مخ شوی وو او همدغه د امام بخاری رحمته الله هم مقصد وو.

۹- باب: الدّعاء علی المُشْرِکِینَ بِالْهَرَمَةِ وَالزَّلْزَلَةِ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمته الله دا فرمائی چه د وخت امام که د جنگ په موقع د مشرکانو د هزیمت او د هغوی د متزلزل کیدو دعا کوی او د هغوی خلاف بد دعا کوی نو دا فعل جائز دې او د نبی صلی الله علیه و آله نه ثابت دې. (۶)

او د دې باب لاندې امام بخاری رحمته الله پنځه احادیث ذکر کړی دی لکه چه اوس به ستاسو وړاندې راشی.

(۱) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۳) وشرح الکرمانی (ج ۱۲ ص ۱۸۰) -

(۲) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۳) وإرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۶) -

(۳) (حواله بالا -

۴ (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۳) وأعلام الحديث للخطابی (ج ۲ ص ۱۴۰۷) -

۵ (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۳) وفتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۵) -

۶ (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۳) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۷) -

[۲۷۷] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عِيسَى حَدَّثَنَا هِشَامُ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ عُبَيْدَةَ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۱) قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمُ الْأَحْزَابِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَلَأَ اللَّهُ يَوْمَهُمْ وَقُبُورَهُمْ نَارًا اشْغَلُونَا عَنْ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ [۳۸۸۵، ۴۲۵۹، ۶۰۳۳]

تراجم رجال

۱- ابراهيم بن موسى: دا ابواسحاق الفراء ابراهيم بن موسى بن يزيد التميمي الرازي رحمته الله دي (۲)

۲- عيسى: دا ابو عمرو بن يونس بن ابی اسحاق السبيعي کوفي رحمته الله دي. (۳)

۳- هشام، دلتہ د هشام نه څوک مراد دي؟ حافظ ابن حجر رحمته الله ته دلتہ دا وهم اوشو چه هغه دا افرمائیل چه د هشام نه دستوائی مراد دي او بیا ئې په امام اصیلی باندې رد اوکړو چه د دي خبرې قائل دي چه د هشام نه ابن حسان مراد دي. فرمائی:

((وزعم الأصيلي أنه ابن حسان، ورام بذلك تضعيف الحديث فأخطأ من وجهين....)) (۴)

يعنى د اصیلی گمان دا دي چه هغه ابن حسان دي او د اصیلی مقصد د دي نه حديث ضعيف ثابتول دي نو هغه په دوه قسمه غلطی اوکړه.

مطلب دا شو چه د حافظ ابن حجر رحمته الله په قول يوه غلطی د اصیلی نه دا اوشو چه هغه دا اوئييل چه د هشام نه مراد ابن حسان دي. دوئمه غلطی دا اوشو چه هغه داسې د حديث ضعيف ثابتولو کوشش اوکړو.

دغه شان حافظ ابن حجر فرمائی چه کرمانی دا بهادری کړې ده چه دائې وئیلی چه د هشام نه مراد ابن عروه دي. (۵)

خود حافظ ابن حجر رحمته الله پورتنې تنقيد په دواړو حضراتو محدثينو (يعنى اصیلی او کرمانی) باره کښې صحيح نه دي. دلتہ وهم او مغالطه هم پخپله هغه ته شويده.

علامه عینی رحمته الله حافظ صاحب دلتہ د لاس نه کلک نیولې او فرمائیلی دي چه بهادری خو پخپله حافظ کړیده چه هشام ئې دلتہ دستوائی گرځولې دي حالانکه هغه دستوائی نه دي

بلکه ابن حسان دي لکه څنگه چه اصیلی وئيلې وو. حافظ جمال الدين مزی رحمته الله په (تحفة

(۱) (قوله: على رضى الله عنه: الحديث: أخرجه البخارى أيضاً كتاب المغازى باب غزوة الخندق رقم (۴۱۱۱) وكتاب التفسير سورة البقرة باب حافظوا على الصلوات.... رقم (۴۵۳۳) وكتاب الدعوات باب الدعاء على المشركين رقم (۶۳۹۶) ومسلم كتاب الصلاة باب الدليل لمن قال: الصلاة الوسطى هي صلاة العصر رقم (۱۴۲۰) والترمذى أبواب التفسير باب ومن سورة البقرة رقم (۲۹۷۸) وأبواب الصلاة باب وقب صلاة العصر رقم (۴۰۹) والنسائي كتاب الصلاة باب المحافظة على صلاة العصر رقم (۴۷۴) وابن ماجه أبواب الصلاة باب المحافظة على صلاة العصر رقم (۶۸۴) -

(۲) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجيله -

(۳) (د دوى د حالاتو د پاره اوگورئ كتاب الأذان باب من صلى بالناس فذكر حاجة فتخطاهم -

(۴) (فتح البارى (ج ۶ ص ۱۰۶) -

۵) (حواله بالا -

الأشرف) (۱) کنبی دوه ځل (۲) ددې خبرې تصریح کړیده چه دهشام نه مراد ابن حسان دې. (۳) علامه کرمانی رحمته الله هم د جزم سره نه دی فرمائیلې چه هشام نه هم ابن عروه مراد دې بلکه هغه داسې وائی: ((الظاهر أنه ابن حسان، لكن المناسب لما مرى في باب شهادة الأعمى هشام بن عروة)) (۴) په قول د علامه عینی رحمته الله دراصل علامه کرمانی رحمته الله ته دا مغالطه او د هوک په دې وجه اوشود چه (کتاب الشهادات) کنبی امام بخاری رحمته الله یو روایت ((عيسى بن يونس عن هشام عن أبيه عروة)) (۵) په طریق نقل کړی دی. نو علامه کرمانی رحمته الله همدغه او گنډل چه دلته هم د هشام نه هم ابن عروه مراد دې حالانکه حقیقت د دې نه خلاف دې او د دې نه په قول د علامه عینی د علامه کرمانی بهادری نه ښکاره کیرې، فرمائی:

((ولم يظهر منه تجاسر لأنه لم يجوز أنه هشام بن عروة وإنما عرّته رواية عيسى بن يونس عن هشام عن أبيه عروة في الباب المذكور، فظن أنه ههنا أيضًا كذلك)) (۶)

د حافظ ابن حجر خبرداری: مونږ پورته د حافظ ابن حجر رحمته الله باره کنبی دا او وئیل چه هغه ته د هشام بن حسان متعلق وهم پېښ شوي دې چه هغه هشام دستوائی گړخولې دې. دا معامله خو د (کتاب الجهاد) متعلق ده لیکن چه کله هغه (کتاب المغازی) ته اورسیدو نو هغه خبردار شو دا ئې اومنله او ددې خبرې تصریح ئې اوکړه چه داهم هشام بن حسان دې. لیکي: ((هشام: كنت ذكرت في الجهاد أنه الدستوائي، لكن جزم المزي في الأطراف بأنه ابن حسان، ثم وجدت مصراجه في عدة طرق، فهذا المعتقد)) (۷)

دغه شان په (کتاب الدعوات) کنبی هم هغوی دلته د ذکر شوی موقف نه خپله رجوع بیان کړیده^۸ آیا هشام بن حسان ضعیف راوی دې؟ پورته چه مونږ د حافظ ابن حجر رحمته الله په حواله د امام اصیلی رحمته الله کوم موقف نقل کړې وو چه هغوی حدیث باب د هشام بن حسان د وجه نه ضعیف گړخولې دې نو د امام اصیلی د دې موقف جواب حافظ رحمته الله پخپله ورکړیدی. هغه فرمائی د هشام بن حسان د حفظ باره کنبی سره د دې چه بعضو حضراتو کلام فرمائیلې لیکن چاهم هغه صرف د حفظ د وجه نه هغه مطلقاً ضعیف نه دې گړخولې بلکه د هغه په بعضو شیو خو کنبی هغه ته ضعیف وئیلی. بیا د هغه ټولو ائمه رجال و محدثین په دې خبره

۱) انظر تحفة الأشراف (ج ۷ ص ۴۲۹) -

۲) (قال العيني رحمته الله في العمدة (ج ۱۴ ص ۲۰۳): وكذا نص عليه الحافظ المزي في الأطراف في موضعين كما تذكره عن قريب. إلا أن المزي رحمته الله صرح: "ابن حسان" في ثلاثة مواضع. انظر تحفة الأشراف (ج ۷ ص ۴۲۹-۴۳۰) ۳) (عمدة القاري (ج ۱۴ ص ۲۰۳) وشرح القسطلاني (ج ۵ ص ۱۰۷) -

۴) (شرح الكرمانی (ج ۱۲ ص ۱۸۱) -

۵) (صحيح البخاری كتاب الشهادات باب شهادة الأعمى ... رقم (۲۶۵۵) -

۶) (عمدة القاري (ج ۱۴ ص ۲۰۳) -

۷) (فتح الباری (ج ۷ ص ۴۰۵) -

۸) (فتح الباری (ج ۱۱ ص ۱۹۵) -

کنبی اتفاق دی چه د باب په حدیث کنبی چه کوم شیخ دی یعنی محمد بن سیرین رحمته الله د هغه باره کنبی دا ثبت دی. سعید بن ابی عروبہ (۱) فرمائی چه د ابن سیرین نه په روایت کنبی د هغه په شاگردانو کنبی د هشام نه خوک حفظ نه وو. او یحیی القطان فرمائی چه هشام بن حسان د محمد بن سیرین باره کنبی ثقه وو. هغه نور فرمائی چه هغه د ابن سیرین باره کنبی زما په نزد عاصم الاحول او خالد الحذاء نه بهتر او خویش دی. (۲) او امام علی ابن المدینی (۳) فرمائی امام یحیی القطان د هشام بن حسان د امام عطاء نه روایت شوی احادیث به ضعیف گرځول خو زموږ اصحابو به هغې ته ثبت وئیل. نور فرمائی چه پاتې شو هغه احادیث کوم چه هغه د محمد بن سیرین نه روایت کوی نو هغه صحیح دی او یحیی بن معین رحمته الله فرمائی چه د هشام بن حسان د دی احادیثونه انکار نشی کولی کوم چه هغه د عطاء، عکرمة او حسن بصری رحمته الله نه روایت کوی. (۴)

حافظ ابن حجر رحمته الله د امام یحیی بن معین رحمته الله د پورته ذکر شوی قول جواب ورکولو سره فرمائی چه امام احمد خودا فرمائی چه ته د هغه د هر قسم خیز (روایت) نه انکار او کړه نو دا به مومی چه یا خو به ایوب هغه روایت کړې وی او یا عوف (۵) یعنی د هغه متابعت به یو نه یو خامخا کړې وی. ابن عدی رحمته الله فرمائی چه د هغه احادیث مستقیم دی ما په هغې کنبی هیڅ منکر شی نه دی لیدلې. (۶)

پاتې شو عطاء نو په صحیحینو کنبی د عطاء نه یو روایت نشته. البته د عکرمة نه په صحیح بخاری کنبی د هغه روایات شته لیکن ډیر کم دی او په هغې باندې متابعت هم کړی شوی دی. والله اعلم. (۷)

د حافظ صاحب د دی اوږد جواب خلاصه دا شوه چه اولاً خو هشام بن حسان مطلقاً سی الحفظ او ضعیف راوی نه دی او ثانیاً یوازې په دی بنیاد د هغوی روایات نشی رد کولی.

خاصکر چه هغه د محمد بن سیرین نه روایت کنبی ثقه او ثبت وی. کما صرح به ائمة الرجال و حفاظ الحديث

۳- محمد: دا امام، شیخ الاسلام ابوبکر محمد بن سیرین انصاری بصری رحمته الله دی. د دوی تذکره ((کتاب الإیمان باب اتباع الجنائز من الإیمان)) لاندې تیره شویده. (۸)

(۱) تهذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۱۸۷) -

(۲) تهذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۱۸۶) وفتح الباری (ج ۱۱ ص ۱۹۵) -

(۳) تهذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۱۸۷) والضعفاء الكبير للعقيلي (ج ۴ ص ۳۳۵) -

(۴) تهذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۱۸۹) -

(۵) فتح الباری (ج ۱۱ ص ۱۹۵) -

(۶) الکامل لابن عدی (ج ۷ ص ۱۱۴) -

(۷) فتح الباری (ج ۱۱ ص ۱۹۵) حافظ رحمته الله فتح الباری (ج ۷ ص ۴۰۵) (کتاب المغازی) کنبی خو دا

فرمائی چې ووجه د اصیلی د حدیث باب متعلق کوم خیال دی، د دی باره کنبی به زه په (کتاب

التفسیر) کنبی کلام کوم لیکن معلومه نه ده چه هغوی نه څنگه ذهول اوشو چه د (فتح الباری) په

(کتاب التفسیر) کنبی په دی باره کنبی هیڅ بحث نه دی کړې بلکه مونږ ته خو دا بحث د ډیر لټون

نه پس په (کتاب الدعوات) کنبی ملاو شو -

(۸) کشف الباری (ج ۲ ص ۵۲۴) -

۵- عبیدہ: دا ابو مسلم عبیدہ - ہفتح العین المہملۃ وکسر الہاء الموحدة - بن عمرو کھل دی. (۱)

۶- علی: دا مشہور صحابی د رسول اللہ ﷺ خوم حضرت علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ دی. (۲)

قوله: قال: لما كان يوم الأحزاب قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ملأ

الله بيوتهم....: حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمائی چہ رسول اللہ ﷺ د غزوہ احزاب پہ ورخ اوفر مائیل اللہ تعالیٰ دی د دغہ مشرکانو کورونہ او قبرونہ د آور نہ دک کپی چہ ہغوی مونہ د صلاة الوسطی نہ مشغول او محروم کپرو او نمر دوب شو.

تنبیہ: پہ حدیث باب کنبی د ذکر شوی واقعی تفصیل (کتاب المغازی) (۳) کنبی اود صلاة الوسطی متعلق مکمل بحث (کتاب التفسیر) (۴) کنبی راغلی دی.

د حدیث د ترجمہ الباب سرہ مطابقت: پہ حدیث شریف کنبی بہر حال د دی خبری بددعاء (بنیری) خوشہ چہ اللہ تعالیٰ دی د دغہ مشرکانو کورونہ او قبرونہ د آور نہ دک کپی لیکن د شکست بددعاء نی اونہ کرہ او ترجمہ ہم د دی وہ.

نو حافظ صاحب او علامہ عینی رضی اللہ عنہ فرمائی چہ د حدیث مناسبت د ترجمہ سرہ د زلزلہ پہ لفظ کنبی دی. ہغہ داسی چہ د ہغوی کورونہ سوزول اود نفوس بنہ جرقولو او خوزولو

سبب دی چہ د شکست مترادف دی، دغہ شان بہ پہ ترجمہ او حدیث کنبی مطابقت اوشی. (۵)

[۲۷۷۳] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ ابْنِ ذَكْوَانَ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۶) قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُو فِي الْقُنُوتِ اللَّهُمَّ أَنْجِ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ اللَّهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ اللَّهُمَّ أَنْجِ عِيَّاشَ بْنَ أَبِي رَيْعَةَ اللَّهُمَّ أَنْجِ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطَأَتَكَ عَلَى مُضَرِّ اللَّهِمَّ سَيْنِينَ كَسَيْنِي يُوسُفَ [ر: ۹۶۱]

تراجم رجال

۱- قبيصة: دا ابو عامر قبيصة بن عقبه بن محمد بن سفيان كوفي رضي الله عنه دي.

۲- سفيان: دا مشہور امام حدیث ابو عبد اللہ سفيان بن سعيد بن مسروق ثوري رضي الله عنه دي. د دي دواړو حضراتو تذکرہ ((کتاب الإیمان باب علامة المنافق)) لاندې راغلي. (۷)

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره او گوري کتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعر الإنسان -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره او گوري کتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم -

(۳) (کشف الباری کتاب المغازی (ص ۲۷۷) -

(۴) (کشف الباری کتاب التفسیر (ص) -

(۵) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۶) وعمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۳) -

(۶) (قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث مر تخريجه في الأذان باب بلا ترجمة بعد باب فضل اللهم ربنا لك -

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۵-۲۸۰) -

د علامه عینی او قسطلانی تسامح دلته علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ (۱) او د هغه په اتباع کښې علامه قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ (۲) نه دا تسامح شویده چه دې دواړو حضراتو په سند کښې ذکر شوي سفیان ابن عیینه گرځولي حالانکه دا سفیان بن سعید ثوري دې ځکه چه قبیسه خود امام ثوري نه روایت کوي لیکن د ابن عیینه نه نه کوي. نو انده رجال مثلاً حافظ مزی (۳) علامه ذهبی (۴) او حافظ ابن حجر (۵) رحمۃ اللہ علیہ وغیره د هغه په شیوځو کښې ابن عیینه چرته هم نه دې ذکر کړې او هرځای کښې نې د ثوري تصریح کړېده. د کوم نه چه همدغه معلومیږي چه دلته هم د سفیان نه هم ثوري مراد دې نه چه ابن عیینه.

۳- ابن ذکوان دا عبدالرحمن عبدالله بن ذکوان مدنی قرشي رحمۃ اللہ علیہ دې. ددوی تذکره ((کتاب الإیمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الإیمان)) لاندې تیره شویده. (۶)
۴- الاعرج دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز رحمۃ اللہ علیہ دې. د ده تذکره هم په اختصار سره د ((کتاب الإیمان)) د مذکوره باب لاندې تیره شویده. (۷)

۵- ابوهریره دا مشهور صحابی رسول حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دې. د ده تذکره ((کتاب الإیمان باب أمور الإیمان)) لاندې تیره شویده. (۸)

د حدیث ترجمه: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ فرماني چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به په قنوت کښې دا دعا فرمائیله یا الله! سلمه بن هشام ته خلاصې ورکړې یا الله! ولید بن ولید ته خلاصې ورکړې. یا الله! عیاش بن ابی ریععه ته خلاصې ورکړې یا الله! کمزوري مسلمانانو ته خلاصې ورکړې، یا الله! د قبيله مضر په کافرانو باندې سختې اوکړې، یا الله! په داسې قحط کښې اخته کړې څنگه چه تا د یوسف علیه السلام په زمانه کښې په قحط کښې خلق اخته کړې وو. مونږ دلته صرف د حدیث په ترجمه باندې اکتفاء اوکړه ځکه چه د حدیث تشریح او په دې کښې د ذکر شوي اعلامو حالات (کتاب الأذان) کښې ذکر دی. (۹)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث شریف ترجمه الباب سره مطابقت په دې جمله کښې دې ((اللهم اشد وطئتک علی....)) ځکه چه شدت وطأت (نیول) د دې خبرې نه اعم دی چه هغوی په هزیمت یا زلزله سره متصف وی یا د دې نه علاوه په نورو تکلیفونو او مشکلاتو کښې هم اخته وی. مثلاً سخته گرانی یا د ذلت مرگ وغیره. (۱۰)

(۱) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۲۰۴) -

(۲) (إرشاد الساری (ج ۵ ص ۱۰۷) -

(۳) (تهذيب الكمال (ج ۲۳ ص ۴۸۲) -

(۴) (سير أعلام النبلاء (ج ۱۰ ص ۱۳۱) -

(۵) (تهذيب التهذيب (ج ۸ ص ۳۴۷) -

(۶) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۰) -

(۷) (کشف الباری (ج ۲ ص ۱۱) -

(۸) (کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

(۹) (صحيح البخاری کتاب الأذان باب يهوى بالتكبير حين يسجد رقم (۸۰۴) -

(۱۰) (عمدة القاری (ج ۱ ص ۲۰۴) ومثله للحافظ في الفتح (ج ۶ ص ۱۰۶) -

[۲۷۷] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (۱) يَقُولُ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ عَلَى الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ سَرِيعَ الْحِسَابِ اللَّهُمَّ اهْزِمِ الْأَحْزَابَ اللَّهُمَّ اهْزِمْهُمْ وَذَلِّزْهُمْ [۳۸۸۹، ۶۰۲۹، ۷۰۵۱، وانظر: ۲۶۶۳]

تراجم رجال

- ۱- احمد بن محمد: دا ابو العباس احمد بن محمد بن موسى المروزی رحمته الله دې. (۲)
  - ۲- عبدالله: دا مشهور امام حضرت عبدالله بن مبارك حنظلي رحمته الله دې. د دوی مختصر تذکره ((بهد الوحي)) کښې تیره شویده. (۳)
  - ۳- اسماعیل بن ابی خالد: دا اسماعیل بن ابی خالد احمسی بجلی کوفی رحمته الله دې دده اجمالی تذکره ((کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده)) لاندې تیره شویده. (۴)
  - ۴- عبدالله بن ابی اوفی رحمته الله: دا مشهور صحابی رسول صلی الله علیه و آله، حضرت عبدالله بن ابی اوفی اسلمی رحمته الله دې. (۵)
- قوله: يقول: دعا رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الأحزاب على المشركين:**
حضرت عبدالله بن ابی اوفی رحمته الله فرمائی چه د غزوه احزاب (خندق) په موقع حضور صلی الله علیه و آله د مشرکانو خلاف بددعاء اوفرمائيله. دلته حضرت عبدالله بن ابی اوفی رحمته الله د غزوه احزاب په موقع د رسول الله صلی الله علیه و آله نه د مشرکانو خلاف یوه بددعاء ذکر کړیده، د کومې الفاظ چه وړاندې په حدیث کښې راځي.
- قوله: فقال: اللهم منزل الكتاب، سريع الحساب: نو رسول الله صلی الله علیه و آله اوفرمائيل يا الله!**

(۱) (قوله: عبدالله بن أبي أوفى رضى الله عنه: الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الجهاد باب كان النبى صلى الله عليه وسلم إذ لم يقاتل أول النهار... رقم (۲۹۶۵-۲۹۶۶) وباب لاتتمنوا لقاء العدو رقم (۳۰۲۴-۳۰۲۵) وكتاب المغازى باب غزوة الخندق..... رقم (۴۱۱۵) وكتاب الدعوات باب الدعاء على المشركين رقم (۶۳۹۲) وكتاب التوحيد باب قول الله تعالى ﴿أنزله بعلمه والملائكة يشهدون﴾ رقم (۷۴۸۹) كتاب الجهاد باب كراهية تنمى لقاء العدو ولاأمر بالصبر عنداللقاء رقم (۴۵۴۲) وباب استحباب الدعاء بالنصر عندلقاء العدو رقم (۴۵۴۳) والترمذى أبواب الجهاد باب ما جاء فى الدعاء عندالقتال رقم (۱۶۷۸) وابن ماجه كتاب الجهاد باب القتال فى سبيل الله سبحانه تعالى رقم (۲۷۹۶) -

(۲) (د دوی د حالاتو د پاره او گورئ کتاب الوضوء باب مايقمع من النجات فى السمن -

(۳) (كشف البارى (ج ۱ ص ۴۶۲) -

(۴) (كشف البارى (ج ۱ ص ۶۷۹) -

(۵) (د دوی د حالاتو د پاره او گورئ کتاب الوضوء باب من لم يرالوضوء إلا من المخرجين: من القبل والدبر

د کتاب نازلونکيه! او زر حساب اخستونکيه! د کتاب نه مراد قرآن کریم دی او د سریع الحساب نه علامه کرمانی رحمته الله علیه دوه مطلبه بیان کړي دي:

① دا مطلب دی «أله سریع حساب» د الله تعالی حساب او د هغې وخت زر راتلونکي دي.

② «أو اله سریع الحساب» یا دا چه هغه په حساب کتاب کښې تیز دي. او زر نیول کوي. (۱) په اولنی صورت کښې به «(سریع)» د حساب صفت وی او په دوئم صورت کښې د الله تعالی صفت به وی.

قوله: اللهم اهزم الأحزاب، اللهم اهزمهم وزلزلهم: یا الله! دي ډلو ته شکست ورکړي یا الله دوی ته شکست ورکړي او ونی خوزوي.

مطلب دا چه یا الله دوی ذره ذره کړي او د دي دا غونډه گډه وډه او خوره کړي دي دپاره چه دوی ته چرته هم آرام او سکون ملاونشي او هغوی چرته هم کلک پاتې نشي. (۲) او علامه داودی فرمائي چه د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم مطلوب او مقصود دا وو چه د هغوی عقلونه ختم شي او په جنگ کښې د هغوی پښې او خوښي پري. (۳)

نود نبی صلی الله علیه و آله وسلم د دي بددعا نتیجه ډیره زر ښکاره شوه او الله تعالی یوه ډیره تیزه سیلني راوليگله، کومې سره چه د کفارو د لښکر ټولې خیمې راووتلې د هغوی تنابونه پرې شو. کټوښ او نور سازوسامان ئي اوشندلې شو د څه په وجه چه کافران بدحواس شو او ویریدل او آخر ټول او تنبیدل. (۴)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه سره مناسبت «اللهم اهزم الأحزاب، اللهم اهزمهم وزلزلهم» کښې دي. (۵) په دي کښې نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم مشرکانو ته بددعا فرمائيږي او هم دغه مقصد د ترجمه هم وو.

د نبی اکرم صلی الله علیه و آله وسلم په بددعا کښې یو حکمت: دلته تاسو گورئ چه نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم خودکافرانو او مشرکانو خلاف بددعا فرمائيږي ده چه دوی ماتي سره مخامخ شي ولې د هغوی د هلاکت او بربادني بددعا ئي نه ده فرمائيږي.

د دي وجه دا ده چه په هزیمت او ماتي کښې د هغوی د ځانونو تلف کیدل نشته بلکه سلامتي ده، او همدغه سلامتي او عدم اتلاف د دي امر امید جوړیدلې شي چه هغوی په راتلونکي وخت کښې د کفر او شرک نه توبه کړي او په زړه او ځان سره اسلام کښې داخل شي او صحیح مقصد د نفوسو د هلاکت بددعا ختموي. یعنی که د هلاکت بددعا ئي

۱) (الکواکب الدراری (ج ۱۲ ص ۱۸۲) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۴) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۸) -

۲) (فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۶) وعمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۴) وشرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۸) -

۳) (حواله بالا -

۴) (انظر کشف الباری، کتاب المغازی (ص ۲۷۵) -

۵) (عمدة القاری (ج ۱۴ ص ۲۰۴) -

کړې وه نو دا صحیح او عظیم مقصد به نه وو حاصل شوې. د دې نه پس تاریخ همدغه گواهی ورکوي چه د دې غزوه احزاب نه بچ وتونکی ډیر مشرکان په اسلام مشرف شو او هغوی ته د صحابیت عظیم شرف حاصل شو لکه حضرت ابوسفیان رضی الله عنه. علامه قسطلانی هم دا حکمت ذکر کولو سره لیکي: ((ولما حص الدعاء عليهم بالهزيمة والزلزلة دون أن يدعوا عليهم بالهلاك لأن الهزيمة فيها سلامة لنفوسهم وقد يكون ذلك رجاء أن يتوبوا من الشرك، ويدخلوا في الإسلام، والإهلاك المباح لهم مفوت لهذا المقصد الصحيح)) (۱)

[۲۷۷۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْثُومٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۲) قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي ظِلِّ الْكَعْبَةِ فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ وَنَاسٌ مِنْ قُرَيْشٍ وَمُجُوتٌ جَزُودٌ بِنَاحِيَةِ مَكَّةَ فَأَرْسَلُوا فَجَاءُوا مِنْ سَلَاهَا وَطَرَحُوهُ عَلَيْهِ فَجَاءَتْ فَاطِمَةُ فَأَلْقَتْهُ عَنْهُ فَقَالَ اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِقُرَيْشٍ اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِقُرَيْشٍ لِأَبِي جَهْلٍ بْنُ هِشَامٍ وَعُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ وَشَيْبَةَ بْنَ رَبِيعَةَ وَالْوَلِيدَ بْنَ عُتْبَةَ وَأَبِي بِنِ خَلْفٍ وَعُقْبَةَ بْنَ أَبِي مُعَيْطٍ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَلَقَدْ رَأَيْتُهُمْ فِي قَلْبٍ بَذَرٍ قَتَلَى قَالَ أَبُو إِسْحَاقَ وَكَيْتُ السَّامِعِ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ يُوسُفُ بْنُ إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ أُمِّيَّةُ بْنُ خَلْفٍ وَقَالَ شُعْبَةُ أُمِّيَّةُ وَأَبِي وَالصَّحِيحُ أُمِّيَّةُ [۲۷۷۲]

رجال الحديث

- ۱- عبدالله بن ابی شیبہ: دا ابوبکر عبدالله بن محمد بن ابی شیبہ عیسی کوفی رحمہ اللہ دې. (۳)
- ۲- جعفر بن عون: دا ابوعمون جعفر بن عون بن جعفر بن عمرو بن حرث قرشي مخزومي رحمہ اللہ دې. د دوی تذکره ((کتاب الإیمان باب زیادة الإیمان ونقصانه)) کښې تفصیل سره راغلې ده. (۴)
- ۳- سفيان: دا مشهور امام حدیث ابو عبدالله سفيان بن سعيد بن مسروق ثوري کوفی رحمہ اللہ دې. د دوی تذکره ((کتاب الإیمان باب علامة المنافق)) لاندې تیره شویده. (۵)
- ۴- ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبدالله بن عبید سبيعي کوفی رحمہ اللہ دې. د دوی حالات ((کتاب الإیمان باب الصلاة من الإیمان)) لاندې راغلې دي. (۶)

(۱) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۸) -

(۲) (قوله: عن عبدالله رضى الله عنه: الحديث مر تخريجه في كتاب الوضوء باب إذا ألقى على طهر المصلى قدر...

(۳) (د دوی حالاتو ډپاره او گوري کتاب العمل في الصلاة باب لا برد السلام في الصلاة -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۴۶۹) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۸) -

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۳۷۰) -

۵- عمرو بن میمون: دامخضرمی تابعی حضرت ابویحیی عمرو بن میمون ازدی رضی الله عنه دی. (۱)

۶- عبدالله: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود بن غافل بن حبیب هذلی رضی الله عنه دی. د ده مفصل حالات ((کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم)) لاندې تیرشوی دی. (۲)

قوله: قال: كان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي في ظل الكعبة: حضرت

عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی نبی کریم صلی الله علیه وسلم د کعبه په سوړې کنبې مونځ کولو. په دې حدیث شریف کنبې په نبی کریم صلی الله علیه وسلم باندې د مکې د قریشو د سردارانو د طرف نه رواساتلې ظلمونو، زیاتو او شیطانو نه د یو بیان دې. مشهوره واقعه ده یو ځل نبی کریم صلی الله علیه وسلم د کعبه د سوړې لاندې مونځ کولو نو ابوجهل د هغه ملگرو او چمچو هغوی صلی الله علیه وسلم په دې حالت کنبې اولیدل نو ابوجهل اوونیل چه په مکه مکرمه کنبې فلانکی کور کنبې اوښ حلال شویدی د هغې لرې کولمې به څوک راوړی چه هغه د محمد صلی الله علیه وسلم په سټ باندې واچوی؟ نو د قوم یو بدبخت پاسیدو او هغه لرې کولمې ئې راوړلې او هغه ئې د حضور صلی الله علیه وسلم په سټ مبارک باندې واچولې کوم وخت چه هغوی صلی الله علیه وسلم د سجدي په حالت کنبې وو. د (کتاب الوضوء) په روایت کنبې دی عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چه دا ټوله معامله ما کتلې خو هیڅ مې نشو کولې. افسوس چه ماسره دومره طاقت وې (۳) او د مکې مشرکانو حضور صلی الله علیه وسلم سره ټوکې او مسخرې کولې. تردې چه حضرت فاطمه زهراء رضی الله عنها راغله او هغه لرې کولمې ئې د باباجان د سټ مبارک نه اخوا کړل نو په دې موقع حضور صلی الله علیه وسلم د دې مکې د مشرکانو خلاف بددعا او فرمائیله د کومې الفاظ چه د باب په حدیث کنبې ذکر دی.

قوله: فقال: أبوجهل وناس من قريش، ونحرت جزور بنأحیة مکه: نو ابوجهل او د قریشو څه خلقو اوونیل دغه وخت د مکې مکرمې په یو ګوټ کنبې اوښ حلال کړیشوې وو. دلته د باب په روایت کنبې دا خو ذکر دی چه ابوجهل او څه قریشیانو خلقو اوونیل لیکن څه ئې اوونیل (یعنی مقوله) محذوف ده او هغه محذوف مقوله دا ده: «هاتوا من سلا الجزور التي دعت» (۴) او په دې حذف باندې دلیل د (کتاب الوضوء) وغیره روایت دې په کوم کنبې چه دا الفاظ دی: ((إذا قال بعضهم لبعض: أيكم يجي، بسلى جزور بنی فلان....؟)) (۵) او ((ودعت جزور بنأحیة مکه)) جمله، جمله معترضه حالیه ده. (۶)

(۱) (د دوی د حالاتو د پاره او گورۍ کتاب الوضوء باب إذا ألقى على ظهر المصلى قدر -

(۲) (کشف الباری (ج ۲ ص ۲۷۵) -

(۳) (الصحيح للبخارى كتاب الوضوء باب إذا ألقى على ظهر المصلى قدر أو جيفة... رقم (۲۴۰) -

(۴) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۲۰۵) -

(۵) (الصحيح للبخارى كتاب الوضوء باب إذا ألقى على ظهر المصلى قدر أو جيفة... رقم (۲۴۰) -

(۶) (عمدة القارى (ج ۱ ص ۲۰۵) -

قوله: فأرسلوا فجاءوا من سلاها: نوهغوی سرې اولیگلو نوهغه دهغه لرې کولمې راوړلې. مطلب دا چه ابوجهل، د هغه ملگرو او شیطانانو د مکې په یو غاړه کښې حلال کړی شوی اوبنانو لرې کولمو د پاره سرې اولیگلو چه لارو او هغه لرې راوړل. لری پسې تلونکې او راوړونکې هم یو سرې وو خو هغوی په دې عمل کښې شریک وو نو په دې وجه هغوی ټولوته نسبت اوکړی شو. د (کتاب الوضوء) په روایت کښې د حدیث الفاظ دا وارد شوی دی: ((فانهض أشق القوم، فجاء به....)) (۱) چه د قوم بدبخت ترین سرې لارو او هغه لری کولمې نی راوړې.

((السلی)) هغه جلئی ته وائی په کومه کښې چه بچې رااینغښتې شی نو که دا جلئی په خټه کښې اوشلیږی نو مور او بچې دواړه مری. (۲)

قوله: قال عبدالله: فلقد رأيتهم في قلب بدر قتلى: حضرت عبدالله بن

مسعود رضی اللہ عنہ وائی ما دې د بدر په کوهی کښې مردار اولیدلو. د حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ د قول مطلب دا دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم کوم سردارانود قریشو خلاف مکه مکرمه کښې کومې خیرې کړې وې د هغې نتیجه په غزوه بدر کښې ښکاره شوه. نو پخپله حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ هغه اووه کسان اوکتل چه هغه ټول د بدر په کوهی کښې مردار پراته وو. دغه شان الله تعالی د خپل نبی د بددعا عزت اوساتلو.

((قلیب)) - بکس، اللام - هغه کوهی ته وائی د کوم چه غاړه نه وی، دا مذکر او مؤنث په دواړه قسمه استعمالیږی او د دې جمع قلوب، قلوب او اقلبه راخی. (۳)

او قتل د قتل جمع ده او په معنی د مقتول ده او په ترکیب کښې د رأیت مفعول ثانی واقع کیږی.

قوله: قال أبو اسحاق: ونسيت السابغ: ابواسحاق سبیعی رضی اللہ عنہ فرمائی او مانه اووم هیر شو.

د پورتني عبارت مقصد: په حدیث باب کښې به تاسو کتلې وی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د کومو کسانو خلاف بددعا فرمائیلي وه په هغې کښې د شپږو نومونه ذکر دی خو اووم نوم نشته. ابواسحاق سبیعی رضی اللہ عنہ دا فرمائی چه اووم نوم مانه هیر شویږی. کله چه ابواسحاق سبیعی رضی اللہ عنہ دا حدیث حضرت سفیان ثوری ته واورولو نو هغه د اووم نوم ذکر نه کړو او د نسیان تصریح نی اوکړه. (۴)

(۱) الصحيح للبخاري كتاب الوضوء باب إذا ألقى على ظهر المصلي قدر أو جيفة.... رقم (۲۴۰) -

(۲) (عمدة القارى (ج ۱۴ ص ۲۰۵) وإرشاد السارى (ج ۵ ص ۱۰۸) وجامع الأصول (ج ۱۱ ص ۳۶۶) ومصباح اللغات مادة سلى -

(۳) (عمدة القارى (ج ۱۴ ص ۲۰۵) وإرشاد السارى (ج ۵ ص ۱۰۸) وجامع الأصول (ج ۱۱ ص ۳۶۶) ومصباح اللغات مادة قلب -

(۴) (فتح البارى (ج ۶ ص ۱۰۷) وعمدة القارى (ج ۱۴ ص ۲۰۵) وشرح القسطلانى (ج ۵ ص ۱۰۸) -

اوس سوال دا پیدا کړې چې دا اووم سرې څوک دي، نو د دې جواب دا دي چې هغه سرې
 عمارة بن ولید دي او د دې تصریح په (کتاب الصلاة) (۱) کښې د اسرائیل نه مروی روایت
 کښې موجود دي او د اسرائیل سماع د ابواسحاق نه ډیر په اوچته درجه باندې ده، ځکه چې
 ابواسحاق د اسرائیل نیکه دي او دې به هروخت هغه سره وو. اسرائیل پخپله فرماني ((کنت
 احفظ حديث أبي اسحاق كما أحفظ سورة الحمد)) (۲)

**قوله: قال: أبو عبد الله: قال يوسف بن إسحاق عن أبي إسحاق: أمية
 بن خلف... وقال شعبة: أمية أو أبي، والصحيح: أمية:**

د ذکر شوی تعلیق مقصد: د امام بخاری رحمه الله مقصد د دې تعلیق نه دا دي چې د ابواسحاق
 سببې نه دا روایت یوسف بن اسحاق هم روایت کړې دي کوم کښې چې امیه بن خلف دي او
 شعبه هم روایت کړې دي کوم کښې چې امیه یا ابی دي، یعنی شعبه ته په دې کښې شک
 شوي دي، خو د پلار روایت ئې کوم چې د سفیان ثوري رحمه الله نه دي په هغې کښې ابی دي نو
 امام بخاری رحمه الله دا فرماني چې صحیح امیه دي نه چې ابی، ځکه چې ابی بن خلف خو پخپله
 حضور پاک ﷺ په غزوه احد کښې په خپلو لاسونو دوزخ ته رسولې وو. که هغه چرته په بدر
 کښې مردار شوې وې نو په غزوه احد کښې د وژلو به څه مطلب وې؟ (۳)
 د دواړو تعلیقاتو تخریج: امام بخاری رحمه الله دلته دوه تعلیقات ذکر کړي دي، یو د یوسف بن
 اسحاق او بل د شعبه. د یوسف بن اسحاق تعلیق خو موصولاً امام بخاری رحمه الله په (کتاب
 الوضوء) کښې ذکر کړې دي. (۴) او د شعبه تعلیق موصولاً امام بخاری رحمه الله په (کتاب الجزية
 البوادة) او (کتاب مناقب الانصار) کښې روایت کړې دي. (۵) د دې نه علاوه امام بخاری رحمه الله
 هم د شعبه روایت موصولاً نقل کړې دي.

(۱) (صحيح البخارى كتاب الصلاة باب المرأة تطرح عن المصلى شيئا من الأذى رقم (۵۲۰) -

(۲) (فتح الباری (ج ۱ ص ۳۵۱) -

(۳) (عمدة القارى (ج ۴ ص ۲۰۵) وإرشاد السارى (ج ۵ ص ۱۰۸) -

(۴) (صحيح البخارى كتاب الوضوء باب إذا ألقى على ظهر المصلى قدر أو جيفة -

(۵) (صحيح البخارى كتاب الجزية والمواعدة باب طرح جيف المشركين فى البر... رقم (۳۱۸۵) وكتاب
 مناقب الأنصار باب مالى النبی صلى الله عليه وسلم وأصحابه من المشركين بمكة رقم (۳۸۵۴) -

تنبيه: حافظ صاحب فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۷) او تغلیق التعلیق (ج ۳ ص ۴۴۸) علامه عینی عمدة القارى
 (ج ۳ ص ۲۰۵) او د دې دواړو حضراتو اتباع گولو سره علامه قسطلانی رحمه الله برشاد الساري (ج ۵ ص
 ۱۰۸) کښې دا ونیلي دي چې امام بخاری رحمه الله د شعبه تعلیق موصولاً (کتاب المبعث) کښې نقل
 کړې دي. لیکن دې ټولو حضراتو ته غالباً تسامح شوي دي ځکه چې اول په په صحیح بخاری کښې
 داسې څه کتاب نشته د کوم نوم چې (کتاب المبعث) وي د هغې طرف ته د تعلیق نسبت او کړیښی.
 او دویم لکه څنگه چې مونږ په تخریج کښې ذکر کړل، دا تعلیق مصنف رحمه الله په دوو مقاماتو کښې
 موصولاً ذکر کړې دي او په دې دواړو مقاماتو کښې د شعبه د شک تصریح موجود ده.

او د حدیث باقی تشریحات به انشاء الله (کتاب الوضوء) کښې راځي.
د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت: د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت په دې جمله کښې دې ((اللهم عليك بقریش)) او په دې کښې هم هغه تقریر دې کوم چه د باب په نورو احادیثو کښې راغلې دې چه د الله تعالی نیول عام دی، که د شکست په ذریعه وی، که د زلزلې په ذریعه وی یا د نور قسم تکلیفونو او مشکلاتو په ذریعه وی (۱) د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په دې حدیث کښې هم د کفار قریش خلاف د رسول الله صلی الله علیه و آله بد دعا قبوله شوه او د الله تعالی د طرف نه د هغوی سخت نیول اوشو.

فائده: د دې حدیث ټول رجال کوفیان دی، بیا په دې کښې د تابعی د تابعی نه روایت دې. ابو اسحاق سبیعی تابعی دې او عمرو بن میمون هم مخضرم تابعی دې چه د صحابی نه روایت کوی^(۲)

[۲۷۷۷] حَدَّثَنَا سَلِيمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا (۳) أَنَّ الْيَهُودَ دَخَلُوا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا السَّأْمُ عَلَيْكَ فَلَعَنَتْهُمْ فَقَالَ مَا لَكَ قُلْتَ أَوْلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالُوا قَالَ فَلَمْ تَسْمَعِي مَا قُلْتَ وَعَلَيْكُمْ

[۵۶۷۸، ۵۶۸۳، ۵۹۰۱، ۶۰۳۸، ۶۵۲۸]

تراجم رجال

- ۱- سليمان بن حرب: دا ابو ايوب سليمان بن حرب بن بجيل ازدي رضی الله عنه دې. د ده حالات اجمالاً ((کتاب الايمان باب من كره ان يعود في الكفر....)) لاندې تیر شوی دی. (۴)
- ۲- حماد: دا ابو اسماعيل حماد بن زيد بن درهم ازدي بصری رضی الله عنه دې. د ده تذکره ((کتاب الايمان باب وان طائفتان من المؤمنين اقاتلتا فاملحوا....)) لاندې راغلې ده. (۵)
- ۳- ايوب: دا ايوب بن ابی تميمه کيسان سختيانی بصری رضی الله عنه دې. د دوی حالات ((کتاب الايمان باب حلاوة الايمان)) کښې راغلې دی. (۶)

(۱) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۵) و فتح الباری (ج ۶ ص ۱۰۶) -

(۲) (شرح القسطلانی (ج ۵ ص ۱۰۸) -

(۳) (قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث أخرجه البخاري أيضاً في كتاب الأدب باب الرفق في الأمر كله رقم (۶۰۲۴) وباب لم يكن النبي صلى الله عليه وسلم فاحشاً ولا متفحشاً، رقم (۶۰۳۰) وكتاب الاستئذان باب كيف يرد على أهل الذمة والسلام رقم (۶۲۵۶) وكتاب الدعوات باب دلعاء على المشركين رقم (۶۳۹۵) وباب ول النبي صلى الله عليه وسلم يستجاب الشافى اليهود، ولا يستجاب لهم فينا رقم (۶۴۰۱) وكتاب استنابة المرتدين باب إذا عرض الذمي وغيره بسب النبي صلى الله عليه وسلم ولم يصرح..... رقم (۶۹۲۷) ومسلم كتاب السلام باب النهي عن ابتداء أهل الكتاب بالسلام وكيف يرد عليهم؟ رقم (۵۶۵۶) والترمذي أبواب الاستئذان باب ما جاء في التسليم على أهل الذمة رقم (۲۷۰۱) -

(۴) (كشف الباری (ج ۲ ص ۱۰۵) -

(۵) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۱۹) -

(۶) (كشف الباری (ج ۲ ص ۲۶) -

۳- ابن ابی ملیکه: دا ابوبکر عبدالله بن عبیدالله بن ابی ملیکه تیمی قرشی رضی اللہ عنہ دی. د دوی تذکره ((کتاب ایمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله...)) په ذیل کښې تیره شوې ده. (۱)
 ۵- عائشه رضی الله عنها: دا ام المؤمنین حبیبه الرسول ﷺ حضرت عائشه بنت ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہا ده، د دې حالات ((بده الوسی)) په دوئم حدیث کښې تیر شوی دی. (۲)

قوله: أن اليهود دخلوا.... د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه روایت دې چه یهود یوه ورځ نبی اکرم ﷺ له راغله او ونی و نیل چه ته دې مړشې نوم په هغوی باندې لعنت او ملامتیا او کړه. حضور ﷺ او فرمائیل (ای عائشه) په تاخه اوشو؟ ماو نیل چه تاسو واونه ریده چه دې خلقو څه اوو نیل؟ ونی فرمائیل چه تا واونه ریدل چه ماڅه اوو نیل وعلیکم یعنی تاسوله دې مرگ راشی. د وعلیکم واو متعلق یو بحث: علامه خطابی رحمته اللہ علیہ فرمائی چه د عامو محدثینو روایت خو همدغه دې چه واو دې باقی وی لیکن ابن عیینه رحمته اللہ علیہ د ((علیکم) داکلمه بغیرد واو نه روایت کوله او همدغه صحیح هم دی.

د دې وجه دا ده که چرې واو حذف کړی شوی نو د هغوی دا پورته ذکر شوې قول به بعینه په هغوی راوایس کړی او د واو داخلولو په صورت کښې په صفت او بد دعا کښې اشتراک ثابتیږی. یعن څنگه چه د دې یهودیانو دپاره به بد دعا وی هغه شان به د حضور ﷺ د پاره هم وی (العیناذ بالله) ځکه چه واو حرف عطف دې او د دوو څیزونو د یوځای کولو او شریکولو د پاره استعمالیږی. (۳)

علامه قرطبی فرمائی چه دلته واو زانده دې او په زانده کیدلو کښې هیڅ اشکال نشته اودا هم ونیلی شوی دی چه استثنافیه دې اود واو استثنافیه د ماقبل سره ربط او تعلق نه وی نو په دې صورت کښې به مطلب داوی چه مرگ دې هم په تاسووی. په دې صورت کښې اشتراک بین الامرین نه دې، د هغوی هم دا رائې ده چه دواو حذف کول په معنوی اعتبار سره احسن دې خود دې اثبات اصح او مشهور روایت دې. (۴)

علامه ابومحمد المنذری رحمته اللہ علیہ فرمائی چه د سام دوه تفسیرونه شوی دی مرگ او ستر یوالې، کومو حضراتو چه د سام تفسیر په مرگ سره کړیدی د هغوی په نزد د واو په اثبات کښې هیڅ خرابی نشته او کومو حضراتو چه د دې تفسیر سامه (خفگان او ستر یوالې) سره کړیدی نو د هغوی په نزد د واو حذف بهتر دې. (۵)

(۱) (کشف الباری (ج ۲ ص ۵۴۸) -

(۲) (کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱) -

(۳) (عمدة القاری (ج ۴ ص ۲۰۶) -

(۴) (حواله بالا -

(۵) (حواله بالا -

دَ حَدِيثِ بَابِ نوره تشریح به انشاء الله (کتاب الأدب) (۱) او (کتاب الاستئذان) کنبی راخی.
دَ حَدِيثِ دَ ترجمه الباب سره مطابقت: دَ حَدِيثِ بَابِ ترجمه الباب سره مطابقت ((وعليکم)) نه
حاصلیری. خکه چه دَ دَی معنی دا ده چه تاسو دَی هم مړه شنی او دا دَ نبی کریم ﷺ دَ
طرف نه دَ یهودیانو خلاف بددعا وه. (۲)

او دَ دَ حَدِيثِ په بعض طرق کنبی داهم راغلی دی ((یستجاب لنا فیهم، ولا یستجاب لهم فینا)) (۳)
چه زمونږ دعاگانې خود هغې خلاف قبلیری ولې دَ هغوی دعاگانې زمونږ خلاف نه قبلیری.
دَ دَی طریق نه دا معلومه شوه چه دَ مشرکانو خلاف بددعا کول جائز دی. سره دَ دَی چه
بددعا کونکی (داعی) ته دا ویره وی چه هغوی هم دَ ده خلاف بددعا کوی. (۴)

((وهذا آخر ما أردنا إيراده هنا من شرح أحاديث كتاب الجهاد والسير من صحيح
البخاري رحمه الله، للشيخ البحدث الجليل سليم الله خان حفظه الله ورعاه ومتعنا الله يطول
حياته بصحة وعافية، وقد وقع الفراغ من تسويده، وإعادة النظر فيه، ثم تصحيح ملازم
الطبع بيوم الثلاثاء ٢٠ جہادی الأول ١٣٣٦ هجري الموافق ٢٨ يونيو ٢٠١٥ م، والحمد لله الذي
بنعمته تتم الصالحات، وصلى الله على النبي الأُمي وآله وصحبه وتابعيهم وسلم عليه
مادامت الأرض والسماوات، رتبه وراجع نصوصه وعلق عليه حبيب الله محمدر كريا
عضو قسم التحقيق والتصنيف والأستاذ بالجامعة الفاروقية، ووقفه الله تعالى لاتبام باقي
الكتب كما يحبه ويرضاه وهو على كل شئ قدير، ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم، ويليه
إن شاء الله))

باب هل يرتد المسلم أهل أو يعلمهم الكتاب؟

.....

د ترجمه کمپوزنگ، او سیتینګ نه نن د گل په ورځ
دریمه ذوالقعدة ١٤٢٨ ه مطابق ١٢ نومبر ٢٠٠٧ فارغ شو

(۱) (کشف الباری کتاب الأدب (ص ٣٩٣ و ٣٩٩) -

(۲) (عمدة القاری (ج ١٤ ص ٢٠٦) -

(۳) (صحيح البخاري كتاب الدعوات باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: يستجاب لنا في اليهود.....
رقم ٦٤٠١) ومسلم كتاب السلام باب النهي عن ابتداء أهل الكتاب بالسلام..... رقم (٥٦٦٠) غير أنه من
رواية جابر بن عبد الله رضي الله عنهما -

(۴) (فتح الباری (ج ٦ ص ١٠٧) -

مصادر ومراجع

القرآن الكريم

- ١- الابواب والتراجم لصحيح البخارى - حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زكريا صاحب الكاندهلوى رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٠٢هـ / ١٩٨٢م، ايچ ايم سعيد كهنپنى كراچى۔
- ٢- اتحاف السادة المتقين بشرح اسرار احياء علوم الدين - علامه سيد محمد بن محمد الحسينى الزبيدى المشهور بمرتضى، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٠٥هـ - دار الكتب العلمية بيروت۔
- ٣- الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان - امام ابو حاتم محمد بن حبان بسقى رحمه الله تعالى، متوفى ٢٥٢هـ - مؤسسة الرسالة بيروت۔
- ٤- احكام القرآن امام ابو بكر احمد بن علي رازى جصاص رحمه الله متوفى ٢٤٠هـ دار الكتاب العربى بيروت۔
- ٥- احياء علوم الدين - امام محمد بن محمد الغزالى رحمه الله، متوفى ٥٠٥هـ، دار احياء التراث العربى۔
- ٦- الادب المفرد مع شرح فضل الله الصمد - امير المؤمنين فى الحديث محمد بن اسماعيل البخارى، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٥٦هـ، مكتبة الايمان، المدينة المنورة۔
- ٧- ارشاد السارى شرح صحيح البخارى - ابو العباس شهاب الدين احمد القسطلانى، رحمه الله تعالى، متوفى ٩٢٢هـ، المطبعة الكبرى الاميرية مصر، طبع سادس ١٢٠٢هـ۔
- ٨- الاستاذ البودودى وشيخ من حياته وافكاره - الاستاذ العلامة السيد محمد يوسف البنورى، رحمه الله، المتوفى ١٢٩٤هـ، المكتبة البنورية كراتشى۔
- ٩- الاستيعاب فى اسماء الاصحاب (بها مش الاصابة) - ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٣٣هـ - دار الفكر بيروت۔
- ١٠- اسد الغابة فى معرفة الصحابة - عز الدين ابو الحسين على بن محمد الجزرى المعروف بابن الاثير، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٠هـ، دار الكتب العلمية بيروت۔
- ١١- الاصابة فى تمييز الصحابة - شهاب الدين ابو الفضل احمد بن على العسقلانى المعروف بابن حجر، رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٥٢هـ - دار الفكر بيروت۔
- ١٢- اعلام الحديث - امام ابو سليمان حمد بن محمد الخطاى، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٨٨هـ - مركز احياء التراث الاسلامى جامعة ام القرى مكة المكرمة۔
- ١٣- اعلام السنن - علامه ظفر احمد عثمانى، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٩٢هـ، ادارة القرآن كراچى۔
- ١٤- اكمال الكمال المعلم شرح صحيح المسلم - ابو عبد الله محمد بن خلفه الوشائى الابى المالكى، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٢٤هـ - ياً ٨٢٨هـ - دار الكتب العلمية، بيروت۔
- ١٥- امداد الفتاوى، حكيم الامت اشرف على بن السيد عبد الحق العبوى التهانوى، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٩٢هـ - مكتبة دار العلوم كراچى۔
- ١٦- اللسان - ابو سعد عبد الكريم بن محمد بن منصور السمعانى، رحمه الله تعالى، متوفى ٥٣٣هـ - دار الجنان بيروت، طبع اول ١٢٠٨هـ / ١٩٨٨م۔

- ١٤ - اوجز المسالك الى مؤطا مالك - شيخ الحديث حضرت مولانا زكريا صاحب كاندهلوى ، رحمه الله ، متوفى ١٢٠٢ هـ ، مطابق ١٩٨٢ م - ادارة تاليفات اشرفيه ، ملتان -
- ١٨ - بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع - ملك العلماء علاء الدين ابو بكر بن مسعود الكاساني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٥٨٤ هـ - ايچ ايم سعيد كهنفي كراچي -
- ١٩ - بداية المجتهد - علامه قاضى ابو الوليد محمد بن احمد بن رشد قرطبي ، متوفى ٥٩٥ هـ ، مصر طبع خاص -
- ٢٠ - البداية والنهاية - حافظ عماد الدين ابو الفداء اسماعيل بن عمر المعروف بابن كثير ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٥٤٢ هـ - مكتبة المعارف بيروت ، طبع ثانی ١٩٤٤ م -
- ٢١ - البدر الساري حاشية فيض الباري - حضرت مولانا بدر عالم ميرٹھی صاحب ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١٢٨٥ هـ - رباني بکڈپو دہلی ، ١٩٨٠ م -
- ٢٢ - بذل المجهود في حل ابو داؤد - علامه خليل احمد سهارنپوری ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١٢٣٦ هـ - مطبعة ندوة العلماء لکھنؤ ١٣٩٣ هـ / ١٩٧٣ م -
- ٢٣ - البناء شرح الهداية - العلامة بدر الدين عيني محمود بن احمد ، رحمه الله ، متوفى ٨٥٥ هـ ، مكتبة رشيديه ، کوئٹہ -
- ٢٤ - بيان القرآن - حكيم الامت حضرت مولانا اشرف علي صاحب تھانوی رحمه الله تعالى ، متوفى ١٣٣٦ هـ - شيخ غلام علي اينڈ سنز لاہور -
- ٢٥ - تاج العروس من جواهر القاموس - ابو الفيض سيد محمد بن محمد المعروف بالمرتضى الزبيدي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١٢٠٥ هـ ، دار مكتبة الحياة ، بيروت -
- ٢٦ - تاريخ بغداد او مدينة السلام - حافظ احمد بن علي المعروف بالخطيب البغدادي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٣٣٣ هـ - دار الكتاب العربي بيروت -
- ٢٧ - تاريخ الخلفاء للامام السيوطي بتحقيق محيى الدين عبد الحميد رحمه الله منشورات الشريف الرضي
- ٢٨ - تاريخ عثمان بن سعيد الدارمي ، المتوفى ٥٢٨٠ ، عن ابى زكريا يحيى بن معين ، المتوفى ٢٢٣ هـ ، دار المأمون للتراث ، ١٢٠٠ هـ -
- ٢٩ - التاريخ الصغير - امير المؤمنين في الحديث محمد بن اسماعيل البخاري ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٥٦ هـ - المكتبة الاثرية ، شيخوپورہ -
- ٣٠ - التاريخ الكبير - امير المؤمنين في الحديث محمد بن اسماعيل البخاري ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٥٦ هـ - دار الكتب العلمية بيروت -
- ٣١ - تاليفات رشيديه - الامام الرباني رشيد احمد گنگوہي قدس سرہ المتوفى ١٢٢٢ هـ ، ادارة اسلاميات -
- ٣٢ - تحفة الاحوذى - الشيخ عبد الرحمن المباركفوري ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ١٢٥٢ هـ ، نشر السنة ملتان -
- ٣٣ - تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف - ابو الحجاج جمال الدين يوسف بن عبد الرحمن المزى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٤٢٢ هـ - المكتب الاسلامي بيروت ، طبع دوم ١٢٠٣ هـ / ١٩٨٣ م -
- ٣٤ - تدريب الراوى بشرح تقريب النواوى - حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطي رحمه الله تعالى ، متوفى ٩١١ هـ - المكتبة العلمية مدينه منورہ -

- ۵۳- تذكرة الحفاظ - حافظ ابو عبد الله شمس الدين محمد بن عثمان ذهبي، رحمه الله تعالى، متوفى ۷۴۸ هـ، دائرة المعارف العثمانية، الهند.
- ۵۴- الترهيب والترهيب - امام عبد العليم بن عبد القوي المنذري، رحمه الله، المتوفى ۷۵۶ هـ، دار احیاء التراث العربی، بیروت، الطبعة الثالثة، ۱۳۸۱ هـ / ۱۹۶۱ م.
- ۵۵- تعليقات على بذل المجهود - شيخ الحديث محمد زكريا كاندهلوي رحمه الله تعالى، المتوفى ۱۳۰۲ هـ، المكتبة التجارية، لدولة العلماء لکهنو، الطبعة الثالثة ۱۳۹۳ هـ / ۱۹۷۳ م.
- تاریخ الطبری، النظر (تاریخ الامم والملوک) -
- ۵۸- تعليقات على تهذيب التهذيب - المطبوع بديل تهذيب التهذيب -
- ۵۹- تعليقات على تهذيب الكمال دكتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالى، مؤسسة الرسالة طبع اول ۱۳۳۳ هـ
- ۶۰- تعليقات على الكاشف للذهبي - شيخ محمد عوامة / شيخ احمد محمد نمر الخطيب حفظهما الله، مؤسسة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن، الطبعة الاولى ۱۳۳۳ هـ.
- ۶۱- تعليقات على الكوكب الدرر - مولانا شيخ الحديث مولانا محمد زكريا الكاندهلوي، رحمه الله تعالى، المتوفى ۱۳۰۲ هـ.
- ۶۲- تعليقات على لامع الدراري شيخ الحديث مولانا محمد زكريا صاحب رحمه الله تعالى متوفى ۱۳۰۲ هـ / ۱۸۸۳ م
- ۶۳- تعليقات على معجم الصحابة جماعة من العلماء والمحققين مكتبه نزار مصطفى الباز مكة / الرياض
- ۶۴- تغليق التعليق - حافظ احمد بن علي المعروف بابن حجر رحمه الله تعالى، متوفى ۸۵۲ هـ، المكتب الاسلامي، ودار عمار -
- ۶۵- تفسير الطبري (جامع البيان) - امام محمد بن جرير الطبري، رحمه الله تعالى، متوفى ۲۱۰ هـ، دار المعرفة، بيروت -
- ۶۶- تفسير القرآن العظيم - حافظ ابو الفداء عماد الدين اسماعيل بن عمر ابن كثير دمشق، رحمه الله تعالى، متوفى ۷۷۴ هـ، دار احیاء الكتب العربية -
- ۶۷- تفسير القرطبي (الجامع لاحكام القرآن) - امام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاري القرطبي، رحمه الله تعالى متوفى ۶۷۱ هـ، دار الفكر، بيروت -
- ۶۸- تفهيم القرآن - السيد ابو الاعلى المودودي، ادارة ترجمان القرآن، لاهور -
- ۶۹- تقريب التهذيب - حافظ ابن حجر عسقلاني، رحمه الله تعالى، متوفى ۸۵۲ هـ - دار الرشيد حلب ۱۴۰۶ هـ -
- ۷۰- تقرير الجنجوهي على الصحيحين -
- ۷۱- تكملة فتح الملهم - حضرت مولانا محمد تقی عثمانی صاحب مدظلهم، مكتبه دار العلوم كراچی .
- ۷۲- التلخيص الحبير في تخريج احاديث الرافي الكبير - حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله، متوفى ۸۵۲ هـ - دار نشر الكتب الاسلامية لاهور -
- ۷۳- تلخيص المستدرک (مع المستدرک) - حافظ شمس الدين محمد بن احمد عثمان ذهبي، رحمه الله تعالى، متوفى ۷۴۸ هـ، دار الفكر بيروت -

- ٥٢ - التمهيد لما في الموطأ من المعاني والآثار - حافظ أبو عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد عبد البر مالكي، رحمه الله تعالى، متوفى ٥٢٣هـ - المكتبة التجارية، مكة المكرمة.
- ٥٥ - تنزيله الشريعة المرفوعة عن الأحاديث الشريعة الموضوعة - الإمام أبو الحسن علي بن محمد بن عراق الكنتاني، رحمه الله، المتوفى ٥٩٣هـ، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الثانية ١٢٠١هـ.
- ٥٦ - تنظيم الاشتات في حل عويصات المشكوة - مولانا العلامة أبو الحسن رحمه الله تعالى، مدير مكتب خانه كراشي.
- ٥٧ - تهذيب الاسماء واللغات - امام محيى الدين ابو زكريا يحيى بن شرف النووي، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٤٦هـ - ادارة الطباعة المنيرية.
- ٥٨ - تهذيب تاريخ دمشق الكبير - الامام الحافظ ابو القاسم علي المعروف بابن عساكر الشافعي، رحمه الله، المتوفى ٥٥٤هـ، دار المسيرة، بيروت، الطبعة الثانية ١٣٩٩هـ / ١٩٤٩م -
- ٥٩ - تهذيب التهذيب - حافظ ابن حجر عسقلاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٥٢هـ - دائرة المعارف النظامية، حيدر آباد دكن ١٣٢٥هـ.
- ٦٠ - تهذيب الكمال - حافظ جمال الدين ابو الحجاج يوسف بن عبد الرحمن مزي، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٣٢هـ - مؤسسة الرسالة، طبع اول، ١٣١٣هـ.
- ٦١ - الثقات لابن حبان - حافظ ابو حاتم محمد بن حبان بسقي، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٥٢هـ، دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد، ١٣٩٣هـ.
- ٦٢ - جامع الاصول من حديث الرسول - علامه مجد الدين ابو السعادات المبارك بن محمد بن الاثير الجزري، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٠٦هـ، دار الفكر، بيروت.
- جامع البيان (ديكهنه، تفسير الطبري)
- ٦٣ - جامع الترمذي (سنن ترمذي) - امام ابو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٤٩هـ - المطبع ايم سعيد كهنه / دار احياء التراث العربي.
- الجامع لاحكام القرآن (تفسير القرطبي).
- ٦٤ - الجرح والتعديل، الامام الحافظ عبد الرحمن بن ابي حاتم الرازي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٢٤هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولى ١٣٢٢هـ / ٢٠٠٢م -
- ٦٥ - جمع الوسائل في شرح الشمائل - الامام علي بن سلطان القاري، رحمه الله، متوفى ١٠١٢هـ، ادارة تاليفات اشرفيه ملتان.
- حاشية تهذيب الكمال - (ديكهنه تعليقات تهذيب الكمال).
- ٦٦ - حاشية تفهيم البخاري - مولانا ظهور الباري، فاضل دارالعلوم ديوبند.
- ٦٧ - حاشية الجمل على الجلالين (الفتوحات الالهية) - الامام العلامة سليمان الجمل، رحمه الله تعالى، المتوفى ١٢٠٢هـ، قديمي كتب خانه كراشي.
- ٦٨ - حاشية سبط ابن العجى على الكاشف - امام برهان الدين ابراهيم بن محمد سبط ابن العجى الحلبي، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٨١هـ، شركة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن.

- ٣٩ - حاشية السندی علی البخاری - امام ابو الحسن نور الدین محمد بن عبد الہادی السندی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ١١٣٨ھ ، دار المعرفة ، بیروت ۔
- ٤٠ - حاشیة السہارنغوری المطبوع مع صحیح البخاری - مولانا احمد علی السہارنغوری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ١٢٩٤ھ ، طبع قدیمی کتب خانہ کراچی ۔
- ٤١ - حلیۃ الاولیاء - حافظ ابو نعیم احمد بن عبد اللہ بن احمد الاصبہانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ٥٣٠ھ - دار الفکر بیروت ۔
- ٤٢ - حیاء الحيوان - الامام ابو البقاء کمال الدین محمد بن موسی بن عیسیٰ الدمیڑی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ٨٠٨ھ ، شركة مصطفى الحلبي بمصر ، الطبعة الثالثة ١٣٤٦ھ / ١٩٥٦م ۔
- ٤٣ - الخصائص الكبرى - الامام جلال الدین سیوطی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ٩١١ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ۔
- ٤٤ - خلاصة الخزرعي ، (خلاصة تذهيب تهذيب الكمال) - علامہ صفی الدین خزرعي ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ٩٣٣ھ کے بعد - مکتب المطبوعات الاسلامیة بحلب ۔
- ٤٥ - دائرۃ معارف اسلامیہ (اردو) - اساتذہ جامعہ پنجاب ، دانش گاہ پنجاب ، لاہور ، نقش ثانی ١٣٠٠ھ / ١٩٨٠م ۔
- ٤٦ - الدر المختار - علامہ علام الدین محمد بن علی بن محمد الحصکفی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ١٠٨٨ھ ، مکتبہ عارفین ، پاکستان چوک کراچی ۔
- ٤٧ - دلائل النبوة الحافظ ابو بکر احمد بن الحسين بن علی البيهقي رحمہ اللہ متوفی ٢٥٨ھ مکتبہ اثریہ لاہور ۔
- ٤٨ - ذخائر الواریث فی الدلالة علی مواضع الحديث - العلامة عبد الغنی بن اسماعیل بن عبد الغنی النابلسی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ١٣٣٣ھ - دار المعرفة بیروت ۔
- ٤٩ - رد المحتار - علامہ محمد امین بن عمر بن عبد العزیز عابدین شامی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ١٢٥٣ھ ، مکتبہ رشیدیہ ، کوئٹہ ۔
- ٥٠ - رسالة شرح تراجم ابواب البخاری (مطبوعه مع صحیح البخاری) - حضرت مولانا شاہ ولی اللہ ، رحمہ اللہ ، متوفی ١١٤٦ھ ، قدیمی کتب خانہ کراچی ۔
- ٥١ - روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی - ابو الفضل شہاب الدین سید محمود آلوسی بغدادی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ١٢٤٠ھ ، مکتبہ امدادیہ ، ملتان ۔
- ٥٢ - ریاض الصالحین - الامام یحییٰ بن شرف النووی الدمشقی رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ٧٤٦ھ - قدیمی کتب خانہ کراچی ۔
- ٥٣ - زاد المعاد من ہدی خیر العباد - حافظ شمس الدین ابو عبد اللہ محمد بن ابی بکر المعروف بابن القيم ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ٧٥١ھ ، مؤسسة الرسالة ۔
- ٥٤ - سنن ابن ماجہ - امام ابو عبد اللہ محمد بن یزید بن ماجہ ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ٢٤٣ھ ، قدیمی کتب خانہ کراچی / دار الکتب المصری قاہرہ ،
- ٥٥ - سنن ابی داؤد - امام ابو داؤد سلیمان بن الاشعث السجستانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ٢٤٥ھ - الحج ایمر سعید کمپنی / دار احیاء السنة النبویة ۔

- ٨٦- سنن الدار قطني - حافظ ابو الحسن علي بن عمر الدارقطني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٥٢٨٥ هـ ، دار نشر الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الثانية ، ١٤٢٢ هـ / ٢٠٠٢ م -
- ٨٧- سنن الدارمي - امام ابو محمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٥٥ هـ - قديمي كتب خانہ کراچی -
- ٨٨- السنن الصغرى للنسائي - امام ابو عبد الرحمن احمد بن شعيب النسائي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٠٣ هـ ، قديمي كتب خانہ کراچی / دار السلام رياض -
- ٨٩- السنن الكبرى للنسائي - امام ابو عبد الرحمن احمد بن شعيب النسائي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٠٣ هـ - نشر السنة ملتان -
- ٩٠- السنن الكبرى للبيهقي - امام حافظ ابو بكر احمد بن الحسين بن علي البيهقي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٥٨ هـ - نشر السنة ملتان -
- ٩١- سيرة اعلام النبلاء - حافظ ابو عبد الله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان ذهبي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٤٢٨ هـ - مؤسسة الرسالة -
- ٩٢- السيرة الحلبية (انسان العيون) - علامه علي بن برهان الدين الحلبي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١٠٢٢ هـ - المكتبة الاسلامية ، بيروت -
- ٩٣- السيرة النبوية - الامام ابو محمد عبد الملك بن هشام المعافري ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٢٣٣ هـ - مطبعة مصطفى البابي ، الحلبي ، ١٣٥٥ هـ / ١٩٣٦ م -
- ٩٤- شرح ابن بطلال ، امام ابو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك ، المعروف بابن بطلال ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٢٩ هـ ، مكتبة الرشد ، الرياض ، الطبعة الاولى ، ١٣٢٠ هـ / ٢٠٠٠ م -
- ٩٥- شرح الزرقاني على الموطأ - شيخ محمد بن عبد الباقي بن يوسف الزرقاني المصري ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١١٣٢ هـ ، دار الفكر ، بيروت -
- شرح الطيبي (ديكهي ، الكاشف عن حقائق السنن)
- ٩٦- شرح العقائد النسفية - علامه سعد الدين مسعود بن عمر التفتازاني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٤٩١ هـ - مكتبة حبيبیه کوئٹہ -
- شرح القسطلاني (ديكهي ارشاد الساري)
- ٩٧- شرح الكرماني (الكواكب الدراري) - علامه شمس الدين محمد بن يوسف بن علي الكرماني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٥٨٦ هـ ، دار احياء التراث العربي -
- ٩٨- شرح المناوي بهامش جمع الوسائل - الامام عبد الرؤف المناوي المصري ، رحمه الله تعالى ، ادارة تأليفات اشرفيه ، ملتان -
- ٩٩- شرح النووي على صحيح مسلم - امام ابو زكريا يحيى بن شرف النووي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٦٧٦ هـ ، قديمي كتب خانہ کراچی -
- ١٠٠- الشرائع المحمدية للترمذي بشرح المواهب اللدنية للبيهقي ، الامام ابو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي ، المتوفى ٢٤٩ هـ ، فاروقی كتب خانہ ملتان -

- ۱۰۱۔ شہید کربلا اور یزید - حکیم الاسلام قاری محمد طیب صاحب ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، ادارہ اسلامیات ، انارکلی ، لاہور ، کراچی الطبعة الاولى ۱۹۷۶ م ۔
- ۱۰۲۔ شیعیت کا اصلی روپ - غلام محمد ، مطبع غلام محمد ، حیدر آباد سندھ ۔
- ۱۰۳۔ الصحيح للبخاری - امام ابو عبد اللہ محمد بن اسمعيل البخاری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ۲۵۶ ھ ، قدیمی کتب خانہ ، کراچی / دار السلام ، ریاض ، الطبعة الاولى ۱۳۱۷ ھ ۔
- ۱۰۴۔ الصحيح لمسلم - امام مسلم بن الحجاج القشیری النیسابوری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۲۶۱ ھ ، قدیمی کتب خانہ ، کراچی / دار السلام ، ریاض ۔
- ۱۰۵۔ الصواعق المحرقة - علامہ شہاب الدین احمد بن محمد علی بن حجر الہیثمی المکی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۹۷۲ ھ ، مکتبة القاهرة ، مصر ۔
- ۱۰۶۔ الطبقات الكبرى - امام ابو محمد بن سعد ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۲۴۰ ھ - دار صادر بیروت ۔
- ۱۰۷۔ طرح التثريب في شرح التقریب - امام زين الدين ، ابو الفضل عبد الرحيم بن الحسين العراقي ، المتوفی ۸۰۶ ھ ، ولده الحافظ ابو زرعة العراقي ، المتوفی ۸۳۶ ھ ، مکتبه نزار مصطفى الباز ، مكة المكرمة ۔
- ۱۰۸۔ عمدة القاری - الامام بدر الدين ابو محمد بن محمود احمد العيني ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۸۵۵ ھ ، ادارة الطباعة المنيرية ۔
- ۱۰۹۔ عون المعبود شرح سنن ابی داود - شمس الحق عظیم آبادی ، دار الفكر بیروت ، لبنان ۔
- ۱۱۰۔ فتاویٰ رشیدیہ - الامام الربانی رشید احمد گنگوہی قدس سرہ المتوفی ۱۲۳۳ ھ ایچ ایم سعید ۔
- ۱۱۱۔ فتاویٰ قاضی خان بہا مش الفتاویٰ الهندیہ (العالمگیرية) - الامام فخر الدین حسن بن منصور الفرغانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ۵۹۲ ھ ، نورانی کتب خانہ پشاور ۔
- ۱۱۲۔ الفتاویٰ الهندیہ (العالمگیرية) - العلامة الامام الشيخ نظام و جماعة من علماء الهند - نورانی کتب خانہ پشاور ۔
- ۱۱۳۔ فتح الباری - حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۸۵۲ ھ - دار الفكر بیروت ۔
- ۱۱۴۔ فتح القدیر - امام کمال الدین محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الہمام ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۸۶۱ ھ - مکتبه رشیدیہ کوئٹہ ۔
- ۱۱۵۔ فتح المغیث شرح الفیہ الحدیث - امام ابو عبد اللہ محمد بن عبد الرحمن السخاوی رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ۹۰۲ ھ ، دار الامام الطبری ، الطبعة الثانية ۱۳۱۲ ھ / ۱۹۹۲ م ۔
- ۱۱۶۔ فیض الباری - امام العصر علامہ النور شاہ کشمیری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۳۵۲ ھ ربانی بکڈ پو دہلی ۔
- ۱۱۷۔ القاموس الوحید - مولانا وحید الزمان بن مسیح الزمان قاسمی کیرانوی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۳۱۵ ھ ، ۱۹۹۵ م ، ادارہ اسلامیات لاہور - کراچی ۔
- ۱۱۸۔ قواعد فی علوم الحدیث - العلامة المحقق ظفر احمد العثماني ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ۳۶۳ ھ ، ادارة القرآن کراچی ۔

- ۱۱۹۔ الکاشف - شمس الدین ابو عبد اللہ محمد بن احمد بن عثمان ذہبی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۷۴۸ھ -
شركة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن ، طبع اول ۱۴۱۳ھ / ۱۹۹۲م -
- ۱۲۰۔ الکاشف عن حقائق السنن - (شرح الطیبی) امام شرف الدین حسین بن محمد بن عبد اللہ الطیبی ،
رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۷۴۳ھ - ادارة القرآن کراچی -
- ۱۲۱۔ الکامل فی التاریخ ، علامہ ابو الحسن عز الدین علی بن محمد ابن الاثیر الجزری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ،
متوفی ۷۳۰ھ ، دار الکتب العربی ، بیروت -
- ۱۲۲۔ الکامل فی ضعفاء الرجال - امام حافظ ابو احمد عبد اللہ بن عدی جرجانی رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۳۳۵ھ ،
دار الفکر ، بیروت -
- ۱۲۳۔ کتاب الامم - امام محمد بن ادريس الشافعی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۲۰۴ھ ، دار المعرفة ، بیروت ،
طبع ۱۳۴۳ھ / ۱۹۲۳م -
- ۱۲۴۔ کتاب الامالی - امام قالی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت -
- ۱۲۵۔ کتاب الخراج ، الامام ابو یوسف ، یعقوب القاضی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ۱۸۲ھ -
- ۱۲۶۔ کتاب الضعفاء الکبیر - ابو جعفر محمد بن عمر بن موسیٰ بن حماد العقیلی المکی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ،
متوفی ۳۲۲ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت -
- ۱۲۷۔ کتاب المبسوط - الامام شمس الاثمة ابو بکر محمد بن ابی سهل السرخسی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۴۸۳ھ ،
دار المعرفة ، بیروت ، الطبعة الثالثة ، ۱۳۹۸ھ / ۱۹۷۸م -
- ۱۲۸۔ کتاب المغازی الامام محمد بن عمر الواقدي ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ۲۰۷ھ ، مؤسسة الاعلیٰ ، بیروت
- ۱۲۹۔ کتاب المیسر فی شرح مصابیح السنة - الامام ابو عبد اللہ الحسن التورہشقی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۳۲۱ھ ،
مکتبة مصطفى نزار الباز ، مكة المكرمة ، الطبعة الاولى ۱۳۲۲ھ / ۲۰۰۱م -
- ۱۳۰۔ الکاشف عن حقائق غوامض التنزیل - - - - الامام جار اللہ محمود بن عمر الزمخشري ، المتوفی ۵۲۸ھ ،
دار الکتب العربی ، بیروت ، لبنان -
- ۱۳۱۔ کشف الباری - شیخ الحدیث حضرت مولانا سلیم اللہ خان صاحب مدظلہم ، مکتبة فاروقیہ ، کراچی -
- ۱۳۲۔ کشف الخفاء و مزیل الالباس - شیخ اسباعیل بن محمد العجلونی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۱۱۳۳ھ ، دار
احیاء التراث العربی ، بیروت -
- ۱۳۳۔ کنز العمال - علامہ علاء الدین علی المتقی بن حسام الدین الہندی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۹۷۵ھ -
مکتبة التراث الاسلامی ، حلب -
- ۱۳۴۔ الکواکب الدرری حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۱۳۲۳ھ ، ادارة القرآن کراچی
الکواکب الدراری (دیکھئے ، شرح الکرمانی)
- ۱۳۵۔ لامع الدراری - حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۱۳۲۳ھ ، مکتبة امدادیہ
مكة المكرمة -
- ۱۳۶۔ لسان العرب - علامہ ابو الفضل جمال الدین محمد بن مکرم ابن منظور افریقی مصری ، رحمہ اللہ
تعالیٰ ، متوفی ۷۱۱ھ ، نشر ادب الجوزة ، قم ، ایران ، ۱۴۰۵ھ -

- ۱۳۷۔ الموطأ۔ الامام مالک بن انس، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۷۹ھ۔ دار احیاء التراث العربی۔
- ۱۳۸۔ المتواری علی تراجم ابواب البخاری۔ علامہ ناصر الدین احمد بن محمد المعروف بابن المنیر الاسکندرانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۶۸۳ھ۔ مظہری کتب خانہ کراچی۔
- ۱۳۹۔ مجمع بحار الانوار۔ علامہ محمد بن طاہر پٹنی، رحمہ اللہ، متوفی ۹۸۲ھ۔ دائرة المعارف العثمانیہ حیدرآباد، ۱۳۹۵ھ۔
- ۱۴۰۔ مجمع الزوائد امام نور الدین علی بن ابی بکری الہیثمی رحمہ اللہ تعالیٰ متوفی ۸۰۷ھ، دار الفکر، بیروت
- ۱۴۱۔ المجموع (شرح المہذب)۔ امام محیی الدین ابوزکریا یحییٰ بن شرف النووی رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۶۷۲ھ، شركة من علماء الازھر۔
- ۱۴۲۔ مجموعۃ الفتاوی۔ ابو الحسنات عبد الحی، لکھنوی، متوفی ۱۳۰۴ھ، ایچ ایم سعید کمپنی۔
- ۱۴۳۔ المحلی۔ علامہ ابو محمد علی احمد بن سعید بن حزم رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۴۵۶ھ۔ المکتب التجاری بیروت / دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
- ۱۴۴۔ مختار الصحاح، امام محمد بن ابی بکر بن عبد القادر الرازی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۶۳۲ھ کے بعد۔ دار المعارف مصر۔
- ۱۴۵۔ المدونة الكبرى۔ الامام مالک بن انس رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۱۷۹ھ، دار صادر، بیروت۔
- ۱۴۶۔ مراح الارواح۔ الامام العلامة احمد بن علی بن مسعود، رحمہ اللہ، المتوفی میر محمد کراچی۔
- ۱۴۷۔ مرقاة المفاتیح (شرح مشکوة المصابیح)۔ علامہ نور الدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۰۱۳ھ، مکتبہ امدادیہ ملتان۔
- ۱۴۸۔ المستدرک علی الصحیحین۔ حافظ ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ الحاکم النیسابوری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۴۰۵ھ، دار الفکر، بیروت۔
- ۱۴۹۔ مسند احمد۔ امام احمد بن حنبل، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۴۱ھ۔ المکتب الاسلامی / دار صادر، بیروت
- ۱۵۰۔ مسند الحمیدی۔ امام ابو بکر عبد اللہ بن الزبیر الحمیدی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۱۹ھ۔ المکتبۃ السلفیۃ، مدینۃ منورہ۔
- ۱۵۱۔ مشکاة المصابیح۔ شیخ ابو عبد اللہ ولی الدین خطیب محمد بن عبد اللہ، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۷۷۷ھ کے بعد۔ قدیمی کتب خانہ کراچی۔
- ۱۵۲۔ مصباح اللغات۔ ابو الفضل مولانا عبد الحفیظ البلیاوی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۱۳۹۱ھ، مکتبہ برہان، دہلی۔
- ۱۵۳۔ المصنف لابن ابی شیبہ۔ حافظ عبد اللہ بن محمد بن ابی شیبہ المعروف بابی بکر بن ابی شیبہ، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۳۵ھ۔ دار الکتب العلمیۃ، بیروت، طبع اول، ۱۴۱۶ھ۔
- ۱۵۴۔ المصنف لعبد الرزاق الامام عبد الرزاق بن ہمام صنعانی رحمہ اللہ تعالیٰ متوفی ۲۱۱ھ مجلس علمی کراچی
- ۱۵۵۔ معارف الحدیث۔ مولانا منظور نعمانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۱۳۳۳ھ، دار الاشاعت کراچی۔
- ۱۵۶۔ معارف القرآن۔ علامہ محمد ادریس کاندھلوی، رحمہ اللہ، مکتبہ عثمانیہ لاہور، طبع دوم ۱۳۸۲ھ۔

- ١٥٤- معالم السنن - الامام ابو سليمان حمد بن محمد الخطابي . رحمه الله تعالى . المتوفى ٢٨٨ هـ . مطبعة
النصار السنة المحمدية . ١٣٨٨ م / ١٣٦٤ هـ -
- ١٥٨- معجم البلدان - علامه ابو عبد الله ياقوت حموي رومي . رحمه الله تعالى . متوفى ٣٢٦ هـ . دار احياء
التراث العربي . بيروت -
- ١٥٩- معجم الصحابة . الامام الحافظ ابو الحسين عبد الباقي بن قانع البغدادي . رحمه الله تعالى . المتوفى
٢٥١ هـ . مكتبة نزار مصطفى الباز . مكة المكرمة . الرياض . الطبعة الاولى . ١٣١٨ هـ -
- ١٦٠- المعجم الكبير امام سليمان بن احمد بن ايوب الطبراني رحمه الله تعالى متوفى ٣٢٠ هـ دار الفكر . بيروت
- ١٦١- المعجم الفهرس للفاظ الحديث النبوي - أ-وي - منسك . وي - پ - منسج . مطبعة بريلي في مدينة
ليدن ١٩٦٥ م -
- ١٦٢- معجم مقاييس اللغة - امام احمد بن فارس بن زكريا قزويني رازي . رحمه الله تعالى . متوفى ٢٩٥ هـ -
دار الفكر . بيروت -
- ١٦٣- المعجم الوسيط - دكتور ابراهيم الس . دكتور عبد الحليم منتصر . عطية الصوالحي . محمد خلف الله
احمد . مجمع اللغة العربية . دمشق -
- ١٦٤- معرفة الصحابة - الامام الحافظ ابو نعيم احمد بن عبد الله الاصبهاني . رحمه الله تعالى . المتوفى ٣٣٠ هـ
دار الكتب العلمية . بيروت . لبنان . الطبعة الاولى . ١٣٢٢ هـ / ٢٠٠٢ م -
- ١٦٥- المغ-رب . ابو الفتح ناصر الدين مطرزي . رحمه الله تعالى . المتوفى ٦١٠ هـ . ادارة دعوة الاسلام -
- ١٦٦- المغني - امام موفق الدين ابو محمد عبد الله بن احمد بن قدامة . رحمه الله تعالى . متوفى ٣٣٠ هـ . دار
الفكر . بيروت -
- مقدمة فتح الباري (ديكهنه . هدي الساري) -
- ١٦٧- مقدمة لامع الدراري . حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زكريا صاحب كاندهلوي رحمه الله تعالى .
المتوفى ١٢٠٢ هـ . مكتبة امداديه مکه مکرمه -
- ١٦٨- مقدمة مشارع الاشواق الى مصارع العشاق لابن النحاس المتوفى ٨١٢ هـ . المحقق ادريس محمد علي .
دار البشائر الاسلامية . بيروت -
- ١٦٩- مکتوبات شيخ الاسلام . مرتبه مولانا نجم الدين اصلاحي . مكتبة دينيه . ديوبند -
- ١٧٠- مکمل اکمال الاکمال - الامام ابو عبد الله محمد بن محمد بن يوسف السنوسي . رحمه الله تعالى .
المتوفى ٨٩٥ هـ . دار الكتب العلمية . بيروت -
- ١٧١- المنجد - لوئيس بن نقولا -
- ١٧٢- المواهب اللدنية المطبوع مع الشائل المحمدية - الامام الشيخ ابراهيم البيهجوري . رحمه الله تعالى .
فاروق كتب خانه . ملتان -
- ١٧٣- الموهوبات - الامام ابو الفرج عبد الرحمن ابن الجوزي . رحمه الله تعالى . المتوفى ٥٩٤ هـ . قرآن محل .
لردو بازار کراچی -

- ١٤٧- موسوعة النحو والصرف والاعراب - الدكتور اميل بدوي يعقوب ، انتشارات استقلال للملايين ، الطبعة الاولى ١٩٨٨ م ، بيروت ، لبنان / دار العلم ، ايران -
- ١٤٨- ميزان الاعتدال في نقد الرجال - حافظ شمس الدين محمد احمد بن عثمان ذهبي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٥٤٧٨ هـ - دار احياء التراث العربية ، مصر ، ١٣٨٣ هـ -
- ١٤٩- الناقد الحديث في علوم الحديث - الشيخ محمد المبارك عبد الله ، مطبعة محمد علي صبيح ، مصر ، الطبعة الاولى ١٣٨١ هـ / ١٩٦١ م -
- ١٥٠- النبراس شرح العقائد - علامه عبد العزيز بن احمد الفرهاري ، رحمه الله تعالى ، ١٣٣٩ هـ - كے بعد - مكتبه حقانيه ملتان -
- ١٥١- نسيم الرياض في شرح شفاء القاضي عياض - الامام شهاب الدين احمد بن محمد بن عمر الخفافي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ١٠٦٩ هـ ، دار الكتب العلمية بيروت ، الطبعة الاولى ، ١٣٢١ هـ / ٢٠٠١ م -
- ١٥٢- النكت الطراف على الاطراف - الامام الحافظ احمد بن علي بن حجر العسقلاني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٨٥٢ هـ - المكتب الاسلامي ، بيروت -
- ١٥٣- نور الانوار شرح المنار ، مولانا شيخ احمد المعروف بملا جيون الصديقي الحنفي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ١١٣٠ هـ ، ابيج ايم سعيد كمپني كراچی
- ١٥٤- النهاية في غريب الحديث و الاثر - علامه مجد الدين ابو السعادات المبارك بن محمد ابن الاثير ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٦٠٦ هـ - دار احياء التراث العربي بيروت -
- ١٥٥- وفيات الاعيان - قاضي شمس الدين احمد بن محمد المعروف بابن خلكان ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٦٨١ هـ ، دار صادر ، بيروت -
- ١٥٦- الهداية - برهان الدين ابو الحسن علي بن ابي بكر المرغيناني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٥٥٣ هـ ، مكتبه شركت حليميه ، ملتان -
- ١٥٧- هدى الساري (مقدمة فتح الباري) - حافظ ابن حجر عسقلاني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٥٥٣ هـ ، دار الفكر ، بيروت -